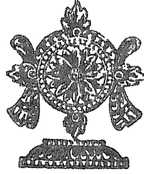
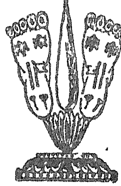
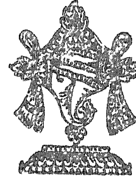
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత
శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీవాల్మీకిమహర్షిప్రణీతం

శ్రీరామాయణమ్

(బాలకాణ్డః)

శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యోపేతం
శ్రీరామానుజీయ, శతశ్లోకి, తత్త్వదీపికా. తిలకవ్యాఖ్యానస్థైః విశేషాంశైశ్చ
సమలఙ్కృతమ్.

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1971

మూల్యం : రూ. **18-00**

ప్రథమ ముద్రణము : 500 కాపీలు.

గ్రంథప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమత్ ఉభయవేదాంతాచార్యపీఠకార్యాలయము,
294, సతారావీధి,
శ్రీరంగమ్. (తిరుచి జిల్లా)

2. శ్రీవిశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము,
నడిగడ్డపాలెం, తెనాలి తాలూకా,
గుంటూరు జిల్లా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

విషయసూచికా

శ్రీరామాయణపారాయణక్రమః —

శ్రీరామాయణమాహాత్మ్యం — సాంధ్రానువాదం

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీరఘునందనపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమద్వాల్మీకీయే రామాయణే బాలకాండసర్గాణాం

ప్రధాన విషయాణామనుక్రమణికా

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

ఇతి బాలకాండసర్గాణాం ప్రధానకథానుక్రమణికా.

—— : o : ——

శ్రీ రామాయ నమః.

శ్రీ రామాయణ పారాయణ క్రమః

శ్రీవైష్ణవైః శ్రీరామాయణపారాయణారమ్భే పఠనీయాః శ్లోకాః

ప్రథమత స్స్వస్వసంప్రదాయనిర్వాహకాచార్యానుసంధానమ్. తతః - లక్ష్మీనాథసమారంభాం నాథయామునమధ్యమామ్, అస్మదాచార్య పర్యంతాం వందే గురుపరంపరామ్. ౧. యో నిత్య మచ్యుతపదాంబుజయుగ్మరుక్మ వ్యామోహత స్తదితరాణి తృణాయ మేనే, అస్మద్గురో ర్భగవతోఽస్య దయైకసింధో రామానుజస్య చరణౌ శరణం ప్రపద్యే. ౨. మాతా పితా యువతయ స్తనయా విభూతి స్సర్వం యదేవ నియమేన మదన్వయామ్, ఆద్యస్య నః కులపతే ర్వకుళాభిరామం శ్రీమ త్తదంఘ్రియుగళం ప్రణమామి మూర్ధ్నా. ౩. భూతం సరశ్చ మహదాహ్వయ భట్టనాథ శ్రీభక్తిసారకులశేఖరయోగివాహాన్, భక్తాంఘ్రిరేణుపరకాలయతీంద్ర మిశ్రాన్ శ్రీమత్పరాంకుశమునిం ప్రణతోఽస్మి నిత్యమ్. ౪.

అథ శ్రీశైలపూర్ణవిషయమ్ - పితామహస్యాపి పితామహాయ ప్రాచేతసాఽఽదేశ ఫలప్రదాయ, శ్రీ భాష్యకారోత్తమ దేశికాయ శ్రీశైలపూర్ణాయ నమో నమస్తాత్. ఇతి శ్లోక మారభ్య శ్రీభాష్యకారప్రభృతి స్వాచార్యపర్యంతవిషయా స్సాంప్రదాయికాః శ్లోకా అనుసంధేయాః. యద్వా స్వాచార్య ప్రభృతి శ్రీధరపర్యంత ప్రతివ్యక్తి విషయాః శ్లోకా అనుసంధేయాః.

విష్వక్సేనధ్యానమ్ - శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్, ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే. ౧. యస్య ద్విరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతమ్, విఘ్నం నిఘ్నంతి సతతం విష్వక్సేనం త మాశ్రయే. ౨.

శ్రీ హయగ్రీవ ధ్యానమ్ - జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్, ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవ ముపాస్మహే. ౧. అభంగురకలాదానస్థూలలక్షత్వ మీయుషే, తుంగాయ మహసే తస్మై తురంగాయ ముఖే నమః. ౨.

వాల్మీకిధ్యానమ్ - కూజంతం రామ రామేతి మధురం మధురాక్షరమ్, ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్. ౧. వాల్మీకే ర్మునిసింహస్య కవితా వనచారిణః, శృణ్వన్ రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్. ౨. యః పిబన్ సతతం రామచరితామృతసాగరమ్, అతృప్త స్తం మునిం వందే ప్రాచేతస మకల్మషమ్. ౩.

ఆంజనేయప్రార్థనా - గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్, రామాయణ మహామాలారత్నం వందేఽనిలాత్మజమ్. ౧. అంజనానందనం వీరం జానకీశోక నాశనమ్, కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్. ౨. అమిషీకృత మార్తాండం గోష్పదీకృతసాగరమ్, తృణీకృతదశగ్రీవ మాంజనేయం నమామ్యహమ్. ౩. మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్, వాతాత్మజం వానర యూథముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి. ౪. ఉల్లంఘ్య సిన్ధోః సలిలం సలీలం యః శోకవహ్నిం జనకాత్మజాయాః, ఆదాయ తేనైవ దదాహ లంకాం నమామి తం ప్రాంజలిరాంజనేయమ్. ౫. ఆంజనేయ మతిపాటలాననం కాంచనాద్రికమనీయవిగ్రహమ్, పారిజాతతరుమూలవాసినం భావయామి పవమాననందనమ్. ౬. యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనం తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంజలిమ్, బాష్పవారిపరిపూర్ణలోచనం మారుతిం నమత రాక్షసాంతకమ్. ౭.

శ్రీరామాయణప్రార్థనా — వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే, వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా. ౧. చరితం రఘునాథస్య శతకోటి ప్రవిస్తరమ్, ఏకైకమక్షరం ప్రోక్తం మహాపాతకనాశనమ్. ౨. శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా యః పాదం పదమేవ వా, స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతే సదా. ౩. వాల్మీకిగిరిసంభూతా రామసాగరగామినీ, పునాతి భువనం పుణ్యా రామాయణ మహానదీ. ౪. శ్లోకసారసమాకీర్ణం సర్గకల్లోలసంకులమ్, కాండగ్రాహ మహామీనం వందే రామాయణార్ణవమ్. ౫. యః కర్ణాఞ్జలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా ద్వాల్మీకే

ర్వదనారవిన్దగళితం రామాయణాఖ్యం మధు, జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యంతసో పద్రవం సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమా న్విష్ణోః పదం శాశ్వతమ్. ౬. తదుపగత సమాససంధియోగం సమమధురోపనతార్థ వాక్యబద్ధమ్, రఘువరచరితం మునిప్రణీతం దశశిరస శ్చ వధం నిశామయధ్వమ్. ౭.

శ్రీరామప్రార్థనా — శ్రీరాఘవం దశరథాత్మజ మప్రమేయం సీతాపతిం * రఘుకులాన్వయరత్నదీపమ్, ఆజానుబాహు మరవిన్దదళాయతాక్షం రామం నిశాచరవినాశకరం నమామి. ౧. వైదేహీసహితం సురద్రుమతలే హైమే మహామణ్డపే మధ్యే పుష్పకమాసనే మణిమయే వీరాసనే సుస్థితమ్, అగ్రే వాచయతి ప్రభంజనసుతే తత్త్వం మునిభ్యః పరం వ్యాఖ్యాంతం భరతాదిభిః పరివృతం రామం భజే శ్యామలమ్.

తతో యథాశక్తి శ్రీకోశోపరి భగవదారాధనం కార్యమ్.

అథ "ధర్మాత్మా సత్యసన్ధశ్చ రామో దాశరథి ర్యది,
పౌరుషే చాప్రతిద్వన్ద్వ శ్శరైనం జహి రావణిమ్.
తప స్స్వాధ్యాయనిరతం తపస్వీ వాగ్విదాంవరమ్,
నారదం పరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకి ర్మునిపుంగవమ్."

ఇతి శ్లోకద్వయం పఠిత్వా 'శ్రీరఘునన్దనపరబ్రహ్మణే నమః' ఇత్యుక్త్వా పారాయణ మారభేత.

పారాయణసమాపనే అనుసన్ధేయశ్లోకక్రమః

ఏవమేతత్పురావృత్త మాఖ్యానం భద్రమస్తు వః, ప్రవ్యాహరత విస్రబ్ధం బలం విష్ణోః ప్రవర్ధతామ్. ౧. లాభ స్తేషాం జయ స్తేషాం కుత స్తేషాం పరాభవః, యేషా మిన్దీవరశ్యామో హృదయే సుప్రతిష్ఠితః. ౨. కాలే వర్షతు పర్జన్యః పృథివీ సస్యశాలినీ, దేశోఽయం క్షోభరహితో బ్రాహ్మణాస్సన్తు నిర్భయాః. ౩.

* అన్వయః క్షీరజలధౌ రత్నదీపస్తు చంద్రమాః ఇతి విజ్ఞాః.

కావేరీ వర్ధతాం కాలే కాలే వర్షతు వాసవః, శ్రీరఙ్గనాథో జయతు శ్రీరంగ శ్రీశ్చ వర్ధతామ్. ౪. స్వస్తి ప్రజాభ్యః పరిపాలయన్తాం న్యాయ్యేన మార్గేణ మహీం మహీశాః, గోబ్రాహ్మణేభ్య శ్శుభమస్తు నిత్యం లోకా స్సమస్తా స్సుఖినో భవన్తు. ౫. మఙ్గళం కోసలేన్ద్రాయ మహనీయగుణాబ్ధయే, చక్రవర్తితనూజాయ సార్వభౌమాయ మంగళమ్. ౬. వేదవేదాంత వేద్యాయ మేఘశ్యామలమూర్తయే, పుంసాం మోహనరూపాయ పుణ్యశ్లోకాయ మఙ్గళమ్. ౭. విశ్వామిత్రాన్తరఙ్గాయ మిథిలానగరీపతేః, భాగ్యానాం పరిపాకాయ భవ్యరూపాయ మఙ్గళమ్. ౮. పితృభక్తాయ సతతం భ్రాతృభిస్సహ సీతయా, నందితాఖిల లోకాయ రామభద్రాయ మఙ్గళమ్. ౯. త్యక్తసాకేతవాసాయ చిత్రకూట విహారిణే, సేవ్యాయ సర్వయమినాం ధీరోదారాయ మఙ్గళమ్. ౧౦. సౌమిత్రిణా చ జానక్యా చాపబాణాసిధారిణే, సంసేవ్యాయ సదా భక్త్యా స్వామినే మమ మఙ్గళమ్. ౧౧. దణ్డకారణ్యవాసాయ ఖండితామరశత్రవే, గృధ్రరాజాయ భక్తాయ ముక్తిదాయాఽస్తు మఙ్గళమ్. ౧౨. సాదరం శబరీదత్త ఫలమూలాభిలాషిణే, సౌలభ్య పరిపూర్ణాయ సత్త్వోద్రిక్తాయ మఙ్గళమ్. ౧౩. హనుమత్సమవేతాయ హరీశాభీష్ట దాయినే, వాలి ప్రమథనాయాస్తు మహాధీరాయ మఙ్గళమ్. ౧౪. శ్రీమతే రఘువీరాయ సేతూల్లఙ్ఘిత సిన్ధవే, జిత రాక్షసరాజాయ రణధీరాయ మఙ్గళమ్. ౧౫. ఆసాద్య నగరీం దివ్యా మభిషిక్తాయ సీతయా, రాజాధిరాజరాజాయ రామభద్రాయ మఙ్గళమ్ ౧౬. మఙ్గళాశాసన పరై ర్మదాచార్యపురోగమైః, సర్వైశ్చ పూర్వై రాచార్యై స్సత్కృతాయాస్తు మఙ్గళమ్. ౧౭. కాయేన వాచా మనసేన్ద్రియై ర్వా బుద్ధ్యాఽఽత్మ నా వా ప్రకృతే స్స్వభావాత్, కరోమి యద్య త్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయామి.

తతః పితామహస్యేత్యారభ్య స్వాచార్యపర్యన్తశ్లోకా అనుసన్ధేయాః. యద్వా స్వాచార్య మారభ్య శ్రీధరపర్యన్తా గురుపరంపరాఽనుసన్ధేయా.

సీతావివాహ పట్టాభిషేక సర్గయోస్తు 'ఇయం సీతా మమ సుతా' 'అభ్యషిఞ్చన్నర వ్యాఘ్రమ్' ఇతిశ్లోకపఠనాత్పూర్వం మధ్యే విశేషతో భగవదారాధనం చ కర్తవ్యమ్.

స్మార్తాదీనాం శ్రీరామాయణోపక్రమే అనుసంధేయ శ్లోకక్రమః

ఆదౌ శ్రీమహాగణపతిధ్యానమ్ - శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజం, ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్ సర్వవిఘ్నోపశాంతయే. ౧. అగజానన పద్మార్కం గజానన మహర్నిశమ్, అనేకదం తం భక్తానా మేకదంత ముపాస్మహే. ౨. వాగీశాద్యా స్సుమనస స్సర్వార్థానా ముపక్రమే, యం నత్వా కృతకృత్యా స్స్యు స్తం నమామి గజాననమ్. ౩.

సరస్వతీప్రార్థనా - శారదా శారదాంభోజవదనా వదనాంబుజే, సర్వదా సర్వదాఽస్మాకం సన్నిధిస్సన్నిధిం క్రియాత్. ౧. యా కుందేందుతుషారహారధవళా యా శుభ్రవస్త్రావృతా యా వీణావరదండమండితకరా యా శ్వేతపద్మాసనా, యా బ్రహ్మాచ్యుతశంకరప్రభృతిభి ర్దేవై స్సదా పూజితా సా మాం పాతు సరస్వతీ భగవతీ నిశ్శేష జాడ్యాపహా ౨. దోర్భి ర్యుక్తా చతుర్భి స్స్ఫటికమణిమయీ మక్షమాలాం దధానా హస్తే నైకేన పద్మం సితమపి చ శుకం పుస్తకం చాఽపరేణ, భాసా కుందేందుశంఖస్ఫటిక మణినిభా భాసమానాఽసమానా సా మే వాగ్దేవతేయం నివసతు వదనే సర్వదా సుప్రసన్నా. ౩.

వాల్మీకినమస్క్రియా - కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్, ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకి కోకిలమ్. ౧. వాల్మీకే ర్మునిసింహస్య కవితా వనచారిణః, శృణ్వన్ రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్. ౨. యః పిబ న్సతతం రామచరితామృతసాగరమ్, అతృప్త స్తం మునిం వందే ప్రాచేతస మకల్మషమ్. ౩.

ఆంజనేయనమస్క్రియా — గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్, రామాయణమహామాలా రత్నం వందేఽనిలాత్మజమ్. ౧. అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్, కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్. ౨. అమిషీ కృతమార్తాండం గోష్పదీకృతసాగరమ్, తృణీకృతదశగ్రీవ మాంజనేయం నమామ్యహమ్. ౩. ఉల్లంఘ్య సింధో స్సలిలం సలీలం య శ్శోకవహ్నిం జనకాత్మజాయాః,

ఆదాయ తేనైవ దదాహ లంకాం నమామి తం ప్రాంజలి రాంజనేయమ్. ४. అంజనేయ మతిపాటలాననం కాంచనాద్రికమనీయవిగ్రహమ్, పారిజాతతరుమూలవాసినం భావ యామి పవమాననందనమ్. ५. యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనం తత్ర తత్ర కృతమస్త కాంజలిమ్, బాష్పవారిపరిపూర్ణలోచనం మారుతిం నమత రాక్షసాంతకమ్. ౬. మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్, వాతాత్మజం వానర యూథముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి. ౭.

శ్రీరామాయణప్రార్థనా - వాల్మీకిస్మృతిమందరేణ మథిత స్సీతారమాసంభవ స్సుగ్రీవామరభూరుహోఽఙ్గదగజ స్సౌమిత్రిచంద్రోదయః, వాతోత్పన్నమణి ర్విభీషణ సుధః పౌలస్త్యహాలాహల శ్శ్రీరామాయణదుగ్ధసింధు రమలో భూయాత్స న శ్శ్రేయసే.౧. యః కర్ణాంజలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యం మధు, జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యంత సోపద్రవం సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమా న్విష్ణోః పదం శాశ్వతమ్. ౨. తదుపగతసమాససంధియోగం సమమధురోపనతార్థవాక్యబద్ధమ్, రఘువరచరితం మునిప్రణీతం దశశిరసశ్చ వధం నిశామయధ్వమ్. ౩. వాల్మీకిగిరిసంభూతా రామసాగరగామినీ, పునాతి భువనం పుణ్యా రామాయణమహానదీ. ४. శ్లోకసారసమాకీర్ణం సర్గకల్లోలసంకులమ్, కాండ గ్రాహమహామీనం వందే రామాయణార్ణవమ్. ५. వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే, వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా. ౬.

శ్రీరామధ్యానమ్ - వైదేహీసహితం సురద్రుమతలే హైమే మహామండపే మధ్యేపుష్పక మాసనే మణిమయే వీరాసనే సుస్థితమ్, అగ్రే వాచయతి ప్రభంజనసుతే తత్త్వం మునిభ్యః పరం వ్యాఖ్యాంతం భరతాదిభిః పరివృతం రామం భజే శ్యామలమ్.౧. వామే భూమిసుతా పురశ్చ హనుమాన్ పశ్చా త్సుమిత్రాసుత శ్శత్రుఘ్నో భరతశ్చ పార్శ్వదళయో ర్వాయ్వాదికోణేషు చ, సుగ్రీవశ్చ విభీషణశ్చ యువరాట్తా రాసుతో జాంబవా న్మధ్యే నీలసరోజకోమలరుచిం రామం భజే శ్యామలమ్. ౨. మాతా రామో మత్పితా రామభద్రో భ్రాతా రామో మత్సఖా రాఘవేశః, సర్వస్వం మే రామచంద్రో దయాళు ర్నాన్యం దైవం నైవ జానే న జానే.౩. సాకేతే శరదిందుకుంద

ధవళే సౌధే మహామండపే పర్యస్తాగరుధూపదీపలలితే కర్పూరదీపోజ్జ్వలే, సుగ్రీవాంగదజాంబవత్పరివృతం సౌమిత్రిణా సేవితం లీలామానుషవిగ్రహం రఘువరం రామం భజే శ్యామలమ్. ४. నమోఽస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మజాయై, నమోఽస్తు రుద్రేంద్రయమానిలేభ్యో నమోఽస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః. ౫

తత శ్శ్రీకోశోపరి శ్రీరామావాహనాదినైవేద్యాంతపూజా విధేయా. పారాయణావసానే చ పునః పూజా కర్తవ్యా.

పారాయణసమాపనసమయే అనుసంధేయ శ్లోకక్రమః

స్వస్తి ప్రజాభ్యః పరిపాలయంతాం న్యాయ్యేన మార్గేణ మహీం మహీశాః, గోబ్రాహ్మణేభ్య శ్శుభమస్తు నిత్యం లోకా స్సమస్తా స్సుఖినో భవంతు. ౧. కాలే వర్షతు పర్జన్యః పృథివీ సస్యశాలినీ, దేశోఽయం క్షోభరహితో బ్రాహ్మణా స్సంతు నిర్భయాః. ౨ అపుత్రాః పుత్రిణ స్సంతు పుత్రిణ స్సంతు పౌత్రిణః, అధనా స్సధనా స్సంతు జీవంతు శరదాం శతమ్. ౩. చరితం రఘునాథస్య శతకోటి ప్రవిస్తరం ఏకైకమక్షరం ప్రోక్తం మహాపాతకనాశనమ్. ४. శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా యః పాదం పదమేవ వా, స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతే సదా. ౫. రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే, రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః. ౬. మంగళం కోసలేంద్రాయ మహనీయగుణాబ్ధయే, చక్రవర్తి తనూజాయ సార్వభౌమాయ మంగళం. ౭. యన్మంగళం సహస్రాక్షే సర్వదేవ నమస్కృతే, వృత్రనాశే సమభవ త్తత్తే భవతు మంగళమ్. ౮. యన్మంగళం సుపర్ణస్య వినతాఽకల్పయత్పురా, అమృతం ప్రార్థయానస్య తత్తే భవతు మంగళమ్. ౯. అమృతోత్పాదనే దైత్యాన్ ఘ్నతో వజ్రధరస్య యత్, అదితి ర్మంగళం ప్రాదా త్తత్తే భవతు మంగళమ్. ౧౦. త్రీ న్విక్రమాన్ ప్రక్రమతో విష్ణో రమితతేజసః, యదాసీన్మంగళం రామ తత్తే భవతు మంగళమ్. ౧౧. ఋతవ స్సాగరా ద్వీపా వేదా లోకా దిశశ్చ తే, మంగళాని మహాబాహో దిశంతు తవ సర్వదా. ౧౨. కాయేన వాచా మనసేంద్రియైర్వా బుద్ధ్యాఽఽత్మనా వా ప్రకృతే స్స్వభావాత్, కరోమి యద్య త్సకలం పరస్మై శ్రీరాఘవాయేతి సమర్పయామి. ౧౩. యదక్షరపదభ్రష్టం మాత్రాహీనం చ

య ద్భవేత్, తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ శ్రీరాఘవ నమోఽస్తుతే. ౧౪. ఆత్మా త్వం క్షితిజా మతి: పరిజనా: ప్రాణా శ్శరీరం గృహం పూజా తే విషయోపభోగరచనా నిద్రా సమాధిస్థితి:, సంచార: పదయో: ప్రదక్షిణనిధి: స్తోత్రాణి సర్వా గిరో యద్య త్కర్మ కరోమి తత్త దఖిలం రామాస్తు తే పూజనమ్. ౧౫.

సీతావివాహపట్టాభిషేక సర్గయోస్తు "ఇయం సీతా మమ సుతా", "అభ్యషించ న్నరవ్యాఘ్రమ్" ఇతి శ్లోకపఠనాత్పూర్వం విశేషతో ధ్యానాఽఽవాహన నైవేద్యాది నీరాజనాంతసపర్యా సంవిధేయా.

అనేన శ్రీరామాయణపారాయణేన భగవాన్ సర్వదేవతాత్మక: సీతాలక్ష్మణ భరతశత్రుఘ్న హనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర స్సుప్రీత స్సుప్రసన్నో వరదో భవతు

శ్రీరామాయణ సంప్రదాయార్థ సంగ్రహః

శ్రీశైలపూర్ణా ద్యతిశేఖరేణ శ్రుతా న్పురాఽష్టాదశధా ప్రభిన్నాన్,
రామాయణార్థాన్ క్రమశః కరోమి వ్యక్తాన్ శఠారాతిగురూపదిష్టాన్.

అయం చ ప్రబంధో వేదోపబృంహణరూపో వేదాంతార్థముపబృంహయితి.

"ప్రాయేణ పూర్వభాగార్థో ధర్మశాస్త్రేణ కథ్యతే, ఇతిహాస పురాణాభ్యాం వేదాంతార్థః ప్రకాశ్యతే" ఇతి వచనాత్. తత్ర "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రయంత్యభి సంవిశంతి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ, తద్బ్రహ్మేతి" శ్రుతమ్ తత్కిం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ విష్ణుః ? ఉత రుద్రాదిష్వన్యతమ? ఇత్యపేక్షాయాం రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవ వేదాంతవేద్యం పరంబ్రహ్మే త్యుచ్యతే. "ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమ్, అర్థవాదోపపత్తీ చ లింగం తాత్పర్య నిర్ణయ" ఇత్యుక్తషడ్విధతాత్పర్యలింగసంభవాత్. తథా హి, ఉపక్రమే తావత్ "కోన్వస్మిన్" ఇత్యాదినా వేదాంతోదితసకలగుణసంపన్నః కిం విష్ణుః ఉతాన్యే బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఇతి వాల్మీకినా పృష్టే "ఇక్ష్వాకువంశ ప్రభవో రామః" ఇత్యాదినా రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవేతి నారదేనోక్తమ్. ఉపసంహారే చ చతుర్ముఖః ప్రాహ-

" తవాఽహం పూర్వకే భావే పుత్రః పరపురంజయ, సంక్షిప్య చ పురా లోకా న్మాయయా స్వయమేవ హి. మహార్ణవే శయానోఽప్సు మాం త్వం పూర్వ మజీజనః, పద్మే దివ్యేఽర్క సంకాశే నాభ్యా ముత్పాద్య మామపి. ప్రాజాపత్యం త్వయా కర్మ సర్వం మయి నివేశితమ్" ఇత్యాదినా సర్వజగత్కారణ ప్రజాపతిజనకత్వేన సకలజగత్కారణం బ్రహ్మ విష్ణు రేవేత్యుక్తమ్. అభ్యాసశ్చ తస్యైవ దృశ్యతే. బాలకాండే- " ఏతస్మిన్నంతరే విష్ణు రుపయాతో మహాద్యుతిః, శంఖచక్ర గదాపాణిః పీతవాసా జగత్పతిః" ఇతి జగత్కారణత్వ ముక్తమ్. తత ఉత్తరత్ర దేవాః " త్వం గతిః పరమా దేవ సర్వేషాం నః పరంతప" ఇత్యాహుః. తేన పరత్వాసాధారణం సర్వశరణ్యత్వ ముక్తమ్. తత ఉత్తరత్ర " తతో దేవర్షిగంధర్వా స్సరుద్రా స్సాప్సరోగణాః, స్తుతిభి ర్దివ్యరూపాభి స్తుష్టువు ర్మధుసూదనమ్" ఇతి సర్వస్తుత్యత్వ ముక్తమ్. తతో విశ్వామిత్రః " అహం వేద్మి మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్, వసిష్ఠోఽపి మహాతేజా యే చేమే తపసి స్థితాః". ఇతి, "వేదాహ మేతం పురుషం మహాంతమ్" "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి, యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యా మహాపురుషత్వం, తపోబలం వినా తస్య దుర్జ్ఞేయత్వం చాహ. సీతావివాహే వసిష్ఠోఽపి " అవ్యక్తప్రభవో బ్రహ్మ శాశ్వతో నిత్య అవ్యయః, తస్మాన్మరీచి స్సంజజ్ఞే మరీచేః కాశ్యప స్సుతః" ఇతి సర్వమూలకారణత్వం ప్రాచీకశత్. పరశురామోఽపి " అధికం మేనిరే విష్ణుం దేవా స్సర్షిగణా స్తదా" ఇతి సర్వాధికత్వం నిదర్శితవాన్. అయోధ్యాకాండే " స హి దేవై రుదీర్ణస్య రావణస్య వధార్థిభిః, అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణు స్సనాతనః" ఇతి సనాతనత్వ ముక్తమ్. ఉత్తరత్ర " ఆకాశప్రభవో బ్రహ్మ శాశ్వతో నిత్య అవ్యయః" ఇత్యాకాశశబ్దేన స్వయంప్రకాశత్వం వ్యాపకత్వం చాహ. అరణ్యకాండే మారీచేన " అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా" ఇతి పరిచ్ఛేదాతీతమహిమత్వ ముక్తమ్. కిష్కింధాకాండే తారావచనం "నివాసవృక్ష స్సాధూనా మాపన్నానాం పరా గతిః. ఆర్తానాం సంశ్రయశ్చైవ యశస శ్చైకభాజనమ్ జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో నిదేశే నిరతః పితుః, ధాతూనామివ శైలేంద్రో గుణానా మాకరో మహాన్. త్వ మప్రమేయశ్చ దురాసదశ్చ జితేంద్రియ శ్చోత్తమధార్మికశ్చ, అక్షయ్యకీర్తిశ్చ విచక్షణశ్చ క్షితిక్షమావాన్ క్షతజోపమాక్షః" ఇతి. అనేన చ జ్ఞానానందాది సమస్తకల్యాణ గుణాకరత్వ ముక్తమ్. సుందరకాండే " బ్రహ్మ స్వయంభూ శ్చతురాననో వా రుద్ర స్త్రినేత్ర స్త్రిపురాంతకో వా, ఇంద్రో మహేంద్ర స్సురనాయకో వా, త్రాతుం న శక్తా యుధి రామవధ్యమ్." ఇతి సర్వసంహర్తృత్వం ద్యోతితమ్. " కిం వైష్ణవం వా కపిరూపమేత్య రక్షోవినాశాయ పరం సుతేజః, అనంత మవ్యక్త మచింత్య మేకం స్వమాయయా సాంప్రత మాగతం వా" ఇతి, ద్వితీయో వాకారోఽవధారణార్థః. అనేనానంతరూపత్వముక్తం. యుద్ధకాండే, విష్ణురేవ కథం జగత్కారణమ్? అన్యేషా మపి "హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే" "యదా తమ స్తన్న దివా న రాత్రి ర్న స

న్న చాస చ్ఛివ ఏవ కేవలః'' "ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే'' ఇత్యాదినా తత్త్వశ్రవణా దిత్యాశంక్య తేభ్య స్సర్వేభ్యః శ్రేష్ఠత్వప్రతిపాదనా ద్ధిరణ్యగర్భశివేంద్రాదిశబ్దా స్సద్బ్రహ్మాత్మ శబ్దవ ద్విష్ణుపరా ఏవే త్యాశయేనోచ్యతే "వ్యక్తమేష మహాయోగీ పరమాత్మా సనాతనః, అనాది మధ్యనిధనో మహతః పరమో మహాన్. తమసః పరమో ధాతా శంఖచక్రగదాధరః, శ్రీవత్సవక్షా నిత్యశ్రీ రజయ్య శ్శాశ్వతో ధ్రువః'' ఇతి. అనేన చ పరమాత్మత్వ శ్రీపతిత్వాదిక ముక్తమ్. ఉత్తరత్ర " భవా న్నారాయణో దేవ శ్శ్రీమాన్ చక్రాయుధో విభుః, ఏకశృంగో వరాహ స్త్వం భూతభవ్య సపత్నజిత్ '' ఇత్యాది. అనేన తస్య నారాయణశబ్దవాచ్యత్వ ముక్తమ్. అపూర్వతా చ ప్రమాణాంతరాప్రాప్తిః. న హి పరత్వస్య విష్ణుత్వం ప్రమాణాంతరా దవగంతుం శక్యమ్. ఫలం చ భగవత్సాలోక్యాదిక మిత్యంతే సువ్యక్తమ్. అర్థవాదోపపత్తి చ బాలకాండే దర్శితే "ఇమే ద్వే ధనుషీ శ్రేష్ఠే'' ఇత్యాదినా అర్థవాదముక్త్వా "జృంభితం తద్ధను ర్దృష్ట్వా శైవం విష్ణుపరాక్రమైః, అధికం మేనిరే విష్ణుం దేవా స్సర్షిగణా స్తదా'' ఇత్యాదినా బ్రహ్మప్రముఖై స్సర్షిగణై ర్దేవై ర్మీమాంసాపూర్వకం విష్ణురుద్రయో ర్మధ్యే విష్ణో రాధిక్యనిర్ణయోక్తే రుపపత్తిరుక్తా. న చ మేనిరే ఇతి వచనాత్ 'మహాశూరతర స్తథేతి' వరదానకృతమిదమాధిక్యమితి వాచ్యమ్. తథాత్వే తస్య రోషానుపపత్తేః, "ధనూరుద్రస్తు సంక్రుద్ధః'' ఇతి హ్యుక్తమ్, కించాఽగస్త్యాశ్రమే "స తత్ర బ్రహ్మణః స్థానం విష్ణోః స్థానం తథైవ చ, అగ్నేః స్థానం మహేంద్రస్య స్థానం చైవ వివస్వతః. సోమస్థానం భగస్థానం స్థానం కౌబేరమేవ చ'' ఇత్యాదినా బ్రహ్మాదీనా మగస్త్యో పాస్యత్వ ముక్త్వా రుద్రస్య తదకథనా దపూజ్యత్వ ముచ్యతే. న చేమా న్యగస్త్యపూజకబ్రహ్మాది స్థానానీతి వాచ్యం, అసంభవాత్. "అత్ర దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః, అగస్త్యం నియతాహారం సతతం పర్యుపాసతే'' ఇతి వచనం బ్రహ్మాదివ్యతిరిక్తకేవలదేవవిషయం. కిం చ యథా గృహస్థస్య గృహే దేవగృహసత్త్వే గృహస్థస్యైవ పూజకత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే, ఏవ మేవాత్రాపీతి నాపలాపావకాశః. కిం చ దక్షయజ్ఞవధే " యస్మా ద్భాగార్థినో భాగః కల్పితో నైవ మే సురాః, వరాంగాణి మహార్హాణి ధనుషా శాతయామి వః'' ఇతి రుద్రస్య యజ్ఞభాగాకల్పనా దపూజ్యత్వా దత్ర తస్య స్థానానిర్దేశః. నను యది విష్ణుః పరా దేవతా కథం తర్హి తస్య రామత్వేన జన్మేతి చేన్న. "అజాయమానో బహుధా విజాయతే'' ఇత్యుక్తరీత్యా లోకానుజిఘృక్షాకృతం తదితి చేద్యానవకాశాత్. మోక్షప్రదత్వం చ పరదేవతాసాధారణ మత్రోచ్యతే. "యా గతి ర్యజ్ఞశీలానా మాహితాగ్నేశ్చ యా గతిః, అపరావర్తినాం యా చ యా చ భూమిప్రదాయినాం. మయా త్వం సమనుజ్ఞాతో గచ్ఛ లోకా ననుత్తమాన్'' ఇతి. అత్రాపరావర్తిత్వం పునరావృత్తిశూన్యత్వం, ముక్తి రితి యావత్. "న చ పున రావర్తతే'' ఇతి శ్రుతేః. న చ రణా దపలాయన ముచ్యత ఇతి వక్తుం శక్యతే, తస్య స్వతస్సిద్ధత్వేన తత్ఫలస్యాఽనన్యగ్రాహ్యత్వాత్. తథా చ యజ్ఞాదిఫలావధిభూతాం ముక్తిం ప్రాప్నుహీ త్యర్థః, అత ఏవ నృసింహపురాణే "మత్కృతే నిధనం యస్మా త్త్వయా ప్రాప్తం

ద్విజోత్తమ' తస్మాత్త్వం మత్ప్రసాదేన విష్ణులోకమవాప్స్యసి'' ఇతి. ఏవ ముపక్రమాదిషడ్విధతాత్పర్య లింగై ర్వేదాంతవేద్యం పరతత్త్వం విష్ణురేవేతి శ్రీరామాయణేనోపబృంహ్యతే. ఏవమేవాంతే బ్రహ్మోప్యాహ "అస్యాః పరిషదో మధ్యే యద్బ్రవీమి నిబోధ తత్, ఏతదేవ హి కావ్యం తే కావ్యానా ముత్తమం శ్రుతం, సర్వం విస్తరతో రాజన్ వ్యాఖ్యాస్యతి న సంశయః, ఆదికావ్య మిదం రామ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం, న హ్యన్యోఽర్హతి కావ్యానాం యశోభాగ్ రాఘవా దృతే'' ఇతి. ఏవం స్థితే యేన కేనాపీద ముక్తం వ్యంజనావృత్త్యా శివపరం రామాయణమితి, త దపహాస్య మేవ. న హ్యన్యోఽర్హతీతి ప్రతిషిద్ధస్య రుద్రస్య ప్రతిపాద్యకోట్యంతర్భావవచనస్య కేవలబాలిశప్రలపితత్వాత్. యచ్చ రామేణాదిత్యోప స్థానాదికం కృతమ్, తత్సర్వం విశ్వామిత్రాద్యుపాసనవ న్మనుష్యభావనానుసారేణేతి విజ్ఞేయం. విశేషతశ్చ తత్ర తత్ర వక్ష్యామః. "శ్రీవిష్ణోః ప్రథమే కాండే జగజ్జనన హేతుతా, ద్వితీయే స్థితి హేతుత్వం తృతీయే మోక్షదాయితా. చతుర్థే గుణసంపత్తిః పంచమే సర్వహంతృతా, షష్ఠే వేదాంతవేద్యత్వం సప్తమే స్రష్టృహేతుతా. ఏవం విష్ణుః పరంతత్త్వం రామాత్మేతి సుసూచితమ్'' గత ఏకోఽర్థః. ౧.

ద్వితీయస్తు. ఏవం భూతం పరతత్త్వం కేన ప్రాప్యతే? ఇత్యాకాంక్షాయాం తత్ప్రాప్త్యుపాయ భూతాం శరణాగతిమ్ "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై, తగ్ హ దేవ మాత్మబుద్ధిప్రసాదం ముముక్షుర్వై శరణ మహం ప్రపద్యే'' ఇతి శ్రుతిముపబృంహయన్ వాల్మీకి రస్మిన్ రామాయణే ఉపక్రమప్రభృత్యుపసంహారాంత మనేకాధికారిఫలవిశేషాదిప్రదర్శన ముఖేనాఽఖిలఫలసాధనతయా ప్రతిపాదయతి. తథాహి - ఉపక్రమే తావత్ " ఏతస్మిన్నంతరే విష్ణు రుపయాతో మహాద్యుతిః, శంఖచక్రగదాపాణిః పీతవాసా జగత్పతిః '' ఇతి సర్వశేషీ సర్వేశ్వరో రక్షాపేక్షాప్రతీక్షో రక్షణసమయో లబ్ధ ఇతి సముద్భూతౌజ్జ్వల్యో రక్షణోపకరణై స్సహ సన్నద్ధోఽభ్యేత్య తస్థౌ. తదా దేవగంధర్వయక్షాశ్చ "తత స్త్వాం శరణం గతాః '' ఇతి రావణవధరూపఫలార్థం దేవజాతీయా స్సర్వే శరణాగతిం చక్రురి త్యుక్తమ్. తత స్త్రిశఙ్కుశునశ్శేఫాదివృత్తాంతేషు విశ్వామిత్రాదివ్యాపారవిశేషా నుదీర్య శరణాగతరక్షణం పరమో ధర్మః, సమర్థకారుణికవిషయా శరణాగతిః ఫలాఽవినాభూతేతి ప్రదర్శితమ్. తతశ్చ "స భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య రఘునందనః, సితా మువాచాతియశా రాఘవం చ మహావ్రతమ్.'' ఇతి పురుషకారపురస్కరణపురస్సరా శరణాగతిః కార్యే త్యుదీరితమ్. తతో భరతః "శేష్యే పురస్తా చ్ఛాలాయా యావ న్మే న ప్రసీదతి'' ఇతి రామాభిషేకఫలాయ శరణవరణ మకరోత్. అత్ర రావణ వధాయ కృతదేవగణప్రపత్తిఫలదానాయ నిర్గమనాత్ తదానీం రామః స్వప్రతినిధిభూతపాదుకా ప్రదానేన త త్ఫలం కృత్వా పశ్చా ద్దేవగణమనోరథపూరణానంతర మాత్మాన మభ్యషించత్; అతో న శరణాగతి వైఫల్యం చోద్యమ్. అథ దణ్డకారణ్యవాసిభి ర్విరోధినిరసనాయ శరణాగతి

రనుష్ఠితా – "తే వయం భవతా రక్ష్యా భవద్విషయవాసినః, నగరస్థో వనస్థో వా త్వం నో రాజా జనేశ్వర" ఇతి. అత్ర కోసలజనపదవాసినామివ భగవద్విషయవాస ఏవ శరణాగతిః. తదనంతరం "స పిత్రా చ పరిత్యక్తస్సురైశ్చ సమహర్షిభిః, త్రీఀల్లోకాన్ సంపరిక్రమ్య తమేవ శరణం గతః. స తం నిపతితం భూమౌ శరణ్యశ్శరణాగతమ్, వధార్హమపి కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయత్" ఇతి కాకవృత్తాన్తేనాఽగ్రతః పతనమేవ శరణాగతిరిత్యదర్శి. తదను సుగ్రీవవృత్తాంతేన "కృతాపరాధస్య హి తే నాన్యత్పశ్యామ్యహం క్షమమ్. అంతరేణాంజలిం బద్ధ్వా లక్ష్మణస్య ప్రసాదనాత్' ఇతి శరణాగతిరంజలిరూపోక్తా. అథ సీతావచనేన "మిత్రమౌపయికం కర్తుం రామః స్థానం పరీప్సతా. వధం చాఽనిచ్ఛతా ఘోరం త్వయాఽసౌ పురుషర్షభః, విదితస్స హి ధర్మజ్ఞశ్శరణాగతవత్సలః, తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవితుమిచ్ఛసి" ఇత్యనేనానుకూల్యమేవ శరణాగతిరిత్యబోధి. ఉపరి "సోఽహం పరుషిత స్తేన దాసవచ్చావమానితః, త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః' ఇతి విభీషణశరణాగత్యా విరోధిపరిత్యాగపూర్వకత్వ ముక్తమ్. "తత స్సాగరవేలాయాం దర్భానాస్తీర్య రాఘవః, అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కృత్వా ప్రతిశిశ్యే మహోదధేః." ఇతి రామశరణాగత్యా యోగ్యస్య నాయోగ్యతాఽన్వేష్టవ్యా, అయోగ్యస్య చ న యోగ్యతేత్యుక్తమ్, అశుచిభూత లఙ్కానిర్గతమాత్ర ఏవ హి విభీషణ శ్శరణమవృణోత్, రామశరణాగతేః ఫలాభావ స్సమర్థకారుణిక విషయత్వాభావా దిత్యాహుః. ఉత్తరత్ర "అభియాచామ వైదేహీ మేతద్ధి మమ రోచతే, రాఘవాద్ధి భయం ఘోరం రాక్షసానా ముపస్థితమ్." ఇతి త్రిజటావచనానుమతమాత్రేణ హనూమద్భయాత్ సర్వాసాం రక్షితృత్వకథనా దన్యవిషయేఽన్యేనాపి కృతా శరణాగతిః ఫలవతీతి నిదర్శితం. విభీషణశరణాగత్త్యైవ తత్సచివానాం రక్షణా చ్ఛరణాగతసంబంధినోఽపి భగవత్కటాక్షపాత్ర భూతా ఏవేతి నిరణాయి. ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం. ఏవ ముపక్రమప్రభృతి ఉపసంహారాత్ ప్రతిపాదితా శరణాగతిరేవ సర్వఫలదా. సైవ ముక్తేరపి హేతు రిత్యుక్తం. విశేషస్తు తత్తత్ప్రకరణే ప్రపంచయిష్యతే. ౨.

అస్య చోపాయస్య ప్రాప్యం భగవత్ప్రాప్తిపూర్వకం కైంకర్య మేవేతి రామాయణేన ప్రతిపాద్యతే.

తథాహి, ఉపక్రమే దేవజాతీయశరణాగతేః రామకైంకర్యం ప్రధానఫలమి త్యుచ్యతే. అప్సరఃప్రభృతి ష్వవతీర్య తై స్తదనువర్తనోపదేశాత్. రావణవధ స్త్వానుషంగికః. లక్ష్మణోఽపి ప్రపద్యాహ "అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రత స్స్వపతశ్చ తే, భవాంస్తు సహ వైదేహ్యా గిరిసానుషు రంస్యతే" ఇతి. తేన సర్వదేశ సర్వకాల సర్వావస్థోచిత సర్వకైంకర్యం ఫల మితి వ్యంజితం. భరతోఽపి రామకైంకర్యాయైవ తదభిషేకం సంప్రార్థ్య పాదుకావిషయ కైంకర్య

క్రమేణ మనీషిత మలభత. దండకారణ్యావాసినాం శరణాగతేరపి వాచికాదిరూపమేవ కైంకర్యం ఫలమి త్యవగమ్యతే. "తే తం సోమ మివోద్యంతం దృష్ట్వా వై ధర్మచారిణః, మంగళాని ప్రయుంజానాః ప్రత్యగృహ్ణ న్దృఢవ్రతాః" ఇత్యుక్తేః. సుగ్రీవవిభీషణాదిప్రపత్తే రపి ముఖ్యం ఫలం కైంకర్యం. అన్య దానుషంగికమితి స్పష్టం, "అథ హరివరనాథః ప్రాప్య సంగ్రామకీర్తిం నిశిచరపతి మాజౌ యోజయిత్వా శ్రమేణ, గగనమతివిశాలం లంఘయిత్వాఽర్కసూను ర్హరివరగణ మధ్యే రామపార్శ్వం జగామ" "పరిత్యక్తా మయా లంకా మిత్రాణి చ ధనాని చ, భవద్గతం మే రాజ్యం చ జీవితం చ సుఖాని చ" ఇత్యాదినా. ప్రాణార్థినః కాకస్య ప్రాణప్రదానేన తత్ప్రపత్తి స్సఫలా అసత్ప్రకృతే రస్య పునర ప్యేవం దురితప్రవృత్తి ర్మా భూదితి శిక్షణరూపానుగ్రహాయైకాక్షినిరసనే నాస్త్రం నివర్తయామాస, యథా పరశురామం ప్రతి ప్రయుక్త మస్త్రం తస్మి న్ప్రాతికూల్యా న్నివృత్తే తన్మనీషితవిరోధిసుకృతేషు ప్రాయుంక్త, యథా చ సముద్రం ప్రత్యుపాత్త మస్త్రం తస్మి న్సానుతాపే శరణాగతే ద్విషత్సు ఆశ్రితానాం పాపకృత్యప్రవేశనన్యాయేన తద్విరో ధ్యసురేషు ప్రయుయుజే. రామప్రపత్తి స్త్వాకించన్యానన్యగతిత్వరూపాధికారరహితేన కృతత్వా దల్పజ్ఞాల్పశక్తికవిషయత్వాచ్చ విఫలేతి ధ్యేయం. "సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతు మర్హతి" ఇతి విభీషణోక్తిస్తు స్వప్రపత్తేః ఫలదర్శనకృతా. తస్మా దనేన ప్రకారేణ శరణాగతే ర్దేశ కాలాధికారిఫలనియమాభావేఽపి విషయనియమోఽస్తీత్యుక్తం. ఇయం చ ప్రపత్తి రస్మి న్ప్రబంధే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యతే. అత ఏవ శ్రీరామాయణం దీర్ఘశరణాగతిరి త్యాభాణకః. తదుపయుక్తతయేతరేషా మర్థానాం ప్రతిపాదనం. తథాహి, సమర్థకారుణిక సుశీలవిషయిణీ శరణాగతిః ఫలదాయినీ. తత్ర రౌద్రధనుర్భంగ పరశురామజయ సాలభేదన సముద్రబంధనాదిభి రుక్తపరత్వప్రతిపాదనైశ్చ సామర్థ్యం సర్వజ్ఞత్వాదికం చోక్తం - సీతావియోగకాలికవృత్తాంత విశేషైః పరమకారుణికత్వం, గుహశబరీసుగ్రీవాదిభి ర్నిరంధ్రసంశ్లేషేణ సౌశీల్యం, విశ్వామిత్రా ధ్వరత్రాణ దండకారణ్యావాసిమునిజనరక్షణ రావణబాధితేంద్రాదిసకలదేవగణపరిపాలనై ర్నిజ జనపదజనానా మాత్మసౌందర్యశీలాదిభిః ప్రీతి ముత్పాద్య స్వపదప్రాప్తిరూపసాక్షాదవతార ప్రయోజనభూతమోక్షప్రదానైశ్చ సర్వరక్షకత్వం. అత స్సమర్థపరమకారుణికసుశీలభగవత్ప్ర పత్తే స్సకలసాధనత్వేఽపి అధికారివిశేషానుష్ఠితాయా స్తస్యా భగవత్ప్రాప్తిపూర్వక తత్కైంకర్య రూపమోక్ష ఏవ ముఖ్యం ఫలం, అనుషఙ్గికం ఫలాంతరమితి సుస్పష్టం. ఏవం సర్వత్ర ద్రష్టవ్యం. ౩.

ప్రపత్తి: పురుషకారపురస్కృతా సఫలా.

ఇయం చ ప్రపత్తిః పురుషకారేణ వినా న ఫలాయ భవతీ త్యయమర్థోఽస్మి న్ప్రబంధే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యతే. "సీతాయా శ్చరితం మహత్" ఇతి హ్యుక్తం, తస్యాశ్చ విశ్లేషత్రయేణ

కృపాపారతంత్ర్యానన్యార్హత్వరూపపురుషకారధర్మప్రతిపాదనాత్, తత్సన్నిధానేన కాకశ్శిరో లేభే. తదభావా న్న రావణః. విభీషణోఽపి "నివేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణ ముపస్థితం" ఇతి ఘటకముఖేనైవ రామం శరణ మవృణుత, రామోఽపి "ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ" ఇతి ఘటకముఖేనైవ విభీషణం విషయీచకార. ఏవం సుగ్రీవోఽపి రామభక్తహనుమన్ముఖేన రామం శరణం యయా విత్యేవ జ్ఞాతవ్యం. ४.

ఏవంభూతోపాయాధికారిస్వరూపం శేషత్వం పారతన్త్ర్యం చ.

తత్ర శేషత్వం లక్ష్మణాచారేణ ప్రాచీకశత్. "అహ మస్యాఽవరో భ్రాతా గుణై ర్దాస్య ముపాగతః, కురుష్వ మా మనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతే, కృతార్థోఽహం భవిష్యామి తవ చార్థః ప్రకల్పతే" ఇత్యాదినా. ౫.

భరతముఖేన భగవత్పారతన్త్ర్యం ప్రకటీకృతమ్.

"విలలాప సభామధ్యే జగర్హే చ పురోహితం, రాజ్యం చాఽహం చ రామస్య ధర్మం వక్తు మిహార్హసి" ఇత్యాదినా "సర్వాత్మనా పర్యనునీయమానో యదా న సౌమిత్రి రుపైతి యోగం, నియుజ్యమానో భువి యౌవరాజ్యే తతోఽభ్యషించ ద్భరతం మహాత్మా." ఇత్యంతేన. ౬,

శత్రుఘ్నవ్యాపారేణ భాగవతపారతన్త్ర్యం ప్రాచీకశత్.

"గచ్ఛతా మాతులకులం భరతేన తదాఽనఘః, శత్రుఘ్నో నిత్యశత్రుఘ్నో నీతః ప్రీతిపురస్కృతః" ఇత్యాదినా. ౭.

అస్య చాఽధికారిణో జ్ఞాతవ్య మర్థపంచక మత్రోచ్యతే.

తథోక్తం. "ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో రూపం ప్రాప్తుశ్చ ప్రత్యగాత్మనః, ప్రాప్త్యుపాయం ఫలం ప్రాప్తే స్తథా ప్రాప్తివిరోధి చ. వదన్తి సకలా వేదా స్సేతిహాసపురాణకాః, మునయశ్చ మహాత్మానో వేదవేదాంగపారగాః." ఇతి. తత్ర రామప్రస్తావేన పరస్వరూపం. లక్ష్మణాదివృత్తాంతేన ప్రత్యగాత్మస్వరూపం, శరణాగతివర్ణనేనోపాయస్వరూపం, విభీషణాదికథయా భగవత్కైంకర్యరూపఫలస్వరూపం, రావణాదివృత్తాన్తేన విరోధిస్వరూపం చోక్తమితి జ్ఞేయం. ౮.

ఆకించన్య మనన్యగతికత్వం చావశ్యకం.

అస్యాఽధికారిణ ఆకించన్య మనన్యగతికత్వం చాపేక్షితమితి వక్తుం బ్రహ్మ రుద్రాదిదత్తవరస్య రావణస్య వధేన బ్రహ్మరుద్రాదిదేవతాంతరాణాం, దశరథచరితేన పితుః, కాకాదివృత్తాంతేన మాత్రాదేః, విభీషణమేఘనాదాదివృత్తాంతేన భ్రాతృపుత్రాదే శ్చారక్షకత్వోక్తిః. ౯

భగవద్జ్ఞానం ఆచార్యమూలం.

అస్య చ భగవజ్ఞానలాభ ఆచార్యమూల ఇతి హనుమచ్చరితేన దర్శితమ్. తత్సున్దరకాండ వ్యాఖ్యానే ద్రష్టవ్యమ్. ౧౦.

శరీరపాతావధికః కాలః ప్రతీక్షణీయః.

అనేన చాఽధికారిణా " కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియ మివాఽతిథిమ్ " ఇత్యుక్త రీత్యా శరీరపాతావధికాలః ప్రతీక్షణీయ ఇతి సీతాధ్యవసాయే నోచ్యతే. "శరైస్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్దనః, మాం నయే ద్యది కాకుత్స్థ స్తత్తస్య సదృశం భవేత్." ఇతి హ్యుక్తమ్. లంకా నామ శరీరం, రావణకుమ్భకర్ణా వహంకారమమకారౌ, ఇంద్రజిదాదయః కామక్రోధాదయః, విభీషణో వివేకః, తత్ర రుద్ధా సీతా చేతనా, తస్య చ భగవజ్ఞానం హనుమతాఽఽచార్యేణ, తాదృశశరీరధ్వంసపూర్వకం తదంతర్నిరుద్ధచేతనోద్ధరణం భగవతైవేతి విస్తరో వ్యాఖ్యానే ద్రష్టవ్యః. ౧౧

ఉపదేశః

అస్య చ యావచ్ఛరీరం కర్తవ్యవిషయే రామాదివ ద్వర్తితవ్యం న రావణాదివ త్యుపదేశశ్చ యథాయోగం క్రియతే. ౧౨.

దివ్యదేశవాసః

అస్య చ వాసయోగ్యో దేశో భగవత్సన్నిధిమాన్ దేశ ఏవేతి కోసలజనపదస్థ జన వృత్తాంతేనోక్తం. ౧౩.

ద్వయార్థ ఏవాఽయం గ్రంథః

అన్య చ కాలక్షేపోఽపి రామాయణేనైవ, ద్వయవివరణరూపత్వాత్.

అతఏవ రామాయణం దీర్ఘశరణాగతిరిత్యభియుక్తైరుక్తం. "ద్వయ మర్థానుసంధానేన సహ సదైవం వక్తా" తి చ భాష్యకారః. తత్ర బాలకాండేన శ్రీమచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః, అయోధ్యాకాండేన నారాయణశబ్దార్థః, కల్యాణగుణానా ముపవర్ణనాత్. అరణ్యకాండేన "తే తం సోమ మివోద్యన్తం" ఇత్యాదినా దివ్యమంగళవిగ్రహవర్ణనా చ్చరణశబ్దార్థః. కిష్కింధాకాండసుందరకాండాభ్యాం శరణశబ్దార్థః, యుద్ధకాండేన ప్రపద్యే ఇత్యస్యార్థః, ఉత్తరకాండేన ముక్తిఫలకీర్తనా దుత్తరఖణ్డార్థః.

అస్య చాఽధికారిణ స్సదా జప్యం రామాయణమేవేతి దర్శయితుం గాయత్ర్యర్థోఽత్ర ప్రతిపాద్యతే.

తథా హి, బాలకాండే వేదప్రసిద్ధ జగత్ప్రసూతి హేతుభూతభగవత్స్వరూపవర్ణనా త్తత్స వితృశబ్దార్థః. అయోధ్యాకాండ కిష్కింధాకాండయో ర్గుణగణవర్ణనా ద్వరేణ్యశబ్దార్థః, అరణ్యకాండే తేజోమయశరీరవర్ణనాత్ భర్గశబ్దార్థః, సుందరకాండే దివ్యమంగళవిగ్రహలక్షణవర్ణనా ద్దేవశబ్దార్థః, యుద్ధకాండే ధీమహిశబ్దార్థః, శరణాగత్యుక్తేః. ఉత్తరకాండే ముక్తిఫలకీర్తనా త్తృతీయపాదార్థః ఇతి. ౧౫, *

---

* గాయత్ర్యర్థః నంబాక్కం శ్రీమన్నారాయణ యతీంద్ర ప్రసాదిత సంధ్యాభాష్యానుసా ర్యత్ర నిర్దిశ్యతే.

దేవస్య చేతనాచేతనాత్మక జగత్క్రీడయా మోదమానస్య, నిరతిశయకాంతియుక్తస్య, సవితు స్సకల జగత్స్రష్టుః వాసుదేవస్య పరమాత్మనః, వరేణ్యం సర్వైర్మహాత్మభిః ప్రార్థనీయం, యద్భర్గః తేజః, సర్వేషాం అజ్ఞాననిరోధిత్వేన తేజశ్శబ్దాభిధేయత్వం. సర్వకర్మఫలవిపాక హేతుత్వా త్సర్వభరణాద్వా భర్గః. తద్వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం భర్గః, ధీమహి ధ్యాయేమే త్యర్థః. దేవస్య భర్గ ఇతి భేదస్తు రాహోశ్శిర ఇతివ దౌపచారికః. ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తినం తేజోమయం పురుషోత్తమం చింతయామే త్యర్థః. "య ఏషోంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, యథా కప్యాసం పుండరీక మేవ మక్షిణీ" ఇత్యాది శ్రుతేః. య త్సవితృతేజో నోఽస్మాకం ధియః హానోపాదానాది విషయజ్ఞానాని, ప్రచోదయాత్ ప్రేరయేత్ ప్రేరయత్వితి వా. యదిత్యర్థే య ఇతి లింగవ్యత్యయః. అనయా గాయత్ర్యా తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతాన రూపా భక్తిః స్వానుష్ఠానముఖేనోపపాదితా భవతి.

అసచ్ఛాస్త్రసంబంధో వర్జనీయః

ఏతేన చాఽధికారిణా చార్వాకబౌద్ధాదిదర్శనాద్యసచ్ఛాస్త్రస్పర్శోఽపి న కార్య ఇతి జాబాలి లక్ష్మణవచన తత్ప్రత్యాదేశాదినా నిర్ణీయతే. ౧౬.

సంసారే జిహాసా ఆవశ్యకీ.

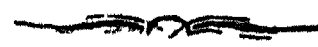
మహతామపి వ్యసనం భవతి, అత స్సంసారే జిహాసా కార్యేతి వైరాగ్యసంపత్తయే నాగపాశ, బ్రహ్మాస్త్రబంధ, సీతాపహరణ, రాజ్యభ్రంశాదినా వ్యక్త ముక్తం. విస్తర స్త్వన్యత్ర. దిఙ్మాత్ర మత్ర ప్రదర్శితం. ౧౭.

లోకవ్యవహారాయ చతుష్షష్టికలార్థోఽపి సంగ్రహేణాత్ర ప్రతిపాద్యతే.

"య దిహాస్తి త దన్యత్ర య న్నేహాస్తి న తత్ క్వచిత్" ఇతి న్యాయాత్. తథాహి, ప్రతిపాదితయా దిశా వేదార్థో దర్శితః, హనుమద్వచనశ్లాఘాయాం "అనయా చిత్రయా వాచా త్రిస్థానవ్యంజనస్థయా" ఇత్యాదౌ శిక్షార్థః, అశ్వమేధాదిప్రకరణే కల్పసూత్రార్థః, "నూనం వ్యాకరణం కృత్స్న మనేన బహుధా శ్రుతం" ఇత్యాదౌ వ్యాకరణార్థః, ఏవ మన్య త్సర్వ మత్ర సూక్ష్మబుద్ధ్యా జ్ఞాతవ్యం. ఏవ మేతేఽష్టాదశార్థా ఆచార్యోపదిష్టాః. ౧౮.

అథ శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

ఆపదామపహర్తారం దాతారం సర్వసంపదాం,
లోకాభిరామం శ్రీరామం భూయో భూయో నమా మ్యహం.

"వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే, వేదః ప్రాచేతసాదాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా, ఇతి ప్రఖ్యాతవేదోపబృంహణస్య శ్రీరామాయణస్య తత్ప్రతిపాద్యస్య శ్రీరామచంద్రస్య చ మహత్మ్య మభివర్ణయితు మశక్యం. "శ్రీరామప్రాతిపదికమవశేనాపి సంగృణన్, ముక్తిం ప్రాప్నోతి మనుజః కింపున ర్బుద్ధిపూర్వకం. రాశబ్దోచ్చారణాదేవ పాతకా దేహపంజరాత్, నిర్యాం

త్యాయాంతి పాపాని మవర్ణాదర్శనా త్పునః.రాశబ్దోచ్చారణే జాతే వక్త్రా త్పాపం విగచ్ఛతి. మకారశ్రవణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి." అత్రైవ "రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతి వా మనుమ్, యావజ్జీవం జప న్మర్త్యః జీవన్ముక్తో న సంశయ" ఇతి శ్రీరామనామపఠనఫలం. అథ శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణే క్రమేణ బాలకాండాదిసప్తకాండేషు తత్తత్ప్రకరణస్థ శ్లోక సర్గాదీనాం పారాయణశ్రవణాదిఫలం నిరూప్యతే ఉమాసంహితాయాం " రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వర్షశతైరపి, అశక్యం విస్తరా ద్వక్తుం సంక్షేపా ద్వచ్మి సాంప్రతమ్. రామాయణస్య వాక్యం వా పాదం వా పదమేవ వా, భుక్త్యంతే తు ప్రయుంజానో బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే. రామాయణకథామేవ యే శృణ్వంతి నరోత్తమాః, విధూతపాపా స్తే యాంతి బ్రహ్మలోక మనామయ" మితి. తత్వసంగ్రహరామాయణే "సంసారతాపయుక్తానాం జంతూనాం హతచేతసామ్, శ్రీమద్రామాయణాఖ్యానపీయూషం భేషజం స్మృతం. తపస్స్వాధ్యాయనిరత మితి శ్లోకస్య వై శ్రుతేః, తపసాం సిద్ధి మాప్నోతి స్వాధ్యాయస్య చ మానవః" ఇతి.

శ్రీరామాయణే తత్తత్కాండస్థ సర్గ శ్లోక పారాయణ ఫలం

అథ బాలకాండ ఫలస్తుతిః- "శ్రుత్వా సంక్షేపకం కావ్యం ప్రత్యహం శ్రావయేత వా, పఠేద్వా ప్రత్యహం మర్త్యో బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే. పఠన్ ద్విజ ఇతి ప్రోక్తశ్లోకస్య పఠనా త్సదా, సర్వజ్ఞత్వ మవాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా. మా నిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ మితి శ్లోకస్య వై శ్రుతేః, వాగ్మినాం ప్రవరో మర్త్యో లోకే భూత్వా చరిష్యతి." "తస్మాదిదం బాలకానాం పాఠ్య మాదరతః పురా కృత్స్నశాస్త్రేషు నిపుణో భవిష్యతి న సంశయః. వక్తా సభాసు సర్వత్ర భవిష్యతి చ వల్లభః, అయోధ్యా వర్ణనం శ్రుత్వా ముచ్యేత సకలాఘతః. మహాభూతసముత్థానం యే శృణ్వంతి మహీతలే. తేషాం భూతాదిసంభూతా నాస్తి పీడా కదాచన. నృపాంగనానాం రాజ్ఞా తు పాయసస్య ప్రభేదనం, శృణోతి యా స్త్రీ పుత్రం సా లభతే నచిరా దిహ. రామాదీనాం చతుర్ణాం తు ప్రసూతిం య శ్శృణోతి హి, స పుత్రపౌత్రై స్సంయుక్తః స్థిత్వా రామపదం వ్రజేత్. ఋషేః పూజాం సమాకర్ణ్య ఋణా న్ముక్తో భవే న్నరః, తాటకాఖ్యాన మాకర్ణ్య పాపం తరతి మానవః. తాటకావధమాకర్ణ్య హ్యవిద్యానాశ మాప్నుయాత్. స హత్వా రాక్షసాం త్సర్వా నితి శ్లోకాదివర్తినః. శ్రవణేన సకారస్య దూరతో యాతి పాతకం. శైలేంద్రో హిమవా న్నామ ధాతూనా మాకరో మహాన్. ఇత్యుపక్రమ్య గంగాయా వైభవశ్రవణా న్నరః, విముక్తభవబంధస్తు గంగాసాయుజ్య మాప్నుయాత్. సగరస్యాఽశ్వమేధస్య శ్రుత్వా విధి మనుత్తమం, బ్రహ్మహత్యాదిపాపేభ్యో ముక్తాస్స్యు శ్శ్రద్ధయా నరాః. స గత్వా నగరం రాజా ఇత్యుపక్రమ్య శృణ్వతః, పితర స్స్వర్గ మాయాంతి నిరయస్థా అనూదకాః, శ్రుత్వా రుద్రస్య చరితం రుద్రలోకం గమిష్యతి, కుమారసంభవం భక్త్యా

య శ్శృణోతి నరోత్తమః. భక్తశ్చ యః కార్తికేయే కాకుత్స్థే భువి మానవః, ఆయుష్మాఞ్ పుత్రపౌత్రైశ్చ స్కందసాలోక్యతాం వ్రజేత్. శాపముక్తిశ్చ భార్యాయా శ్శ్రుతా చేద్గౌతమస్య హి, నరః పాపా ద్విముచ్యేత నారీ వా వ్యభిచారజాత్. ఇమౌ కుమారా విత్యాది జనకేన సుభాషితం, హరే స్తస్తవం సమాకర్ణ్య ముచ్యతే సర్వబంధనాత్. విశ్వామిత్ర స్స ధర్మాత్మే త్యత్రాద్యక్షరసంశ్రవాత్, నష్టపాపో విదోషస్సం త్సోమలోకే మహీయతే. ప్రపామధ్యే త్యుపక్రమ్య జానక్యా మంగళోత్సవం, శ్రుత్వా వివాహసమయే భర్తా దీర్ఘాయు రాప్నుయాత్. రామ దాశరథే వీర వీర్యం తే శ్రూయతేఽద్భుతం, ఇత్యాదిశ్రవణా త్పుంసాం బ్రహ్మతేజో వివర్ధతే. కాండాంతం శ్రావయే ద్వాపి శృణుయాద్వా నరర్షభః, ఉపేత్య భార్యాం హృద్యాం చ రమతే ప్రీతిపూర్వకం" ఇతి ఉమాసంహితాయాం.

అథ అయోధ్యాకాండఫలస్తుతిః – పట్టాభిషేకసంభారాఞ్ వసిష్ఠేన ప్రచోదితాఞ్. శృణ్వ న్మహీపతి ర్ధ్యాత్వా స్థిరం రాజ్య మవాప్నుయాత్. తురీయవర్ణక మిదం బ్రహ్మ విష్ణు శివాత్మకం, శృణ్వతాం సర్వపాపఘ్నం సంసారభయనాశనం. వనవాసస్య సంఖ్యాయే త్యత్ర పంచమవర్ణకం. గాయత్ర్యా మానవ శ్శ్రుత్వా సూర్యద్వారా త్పరం వ్రజేత్. రాజా సత్యం చ ధర్మశ్చేత్యత్ర షష్ఠాక్షరం బుధః, శ్రుత్వా దేవాం త్సమాప్నోతి రాఘవస్య సరూపతాం. నిరీక్ష్య స ముహూర్తం త్వి త్యత్ర దేవ్యాస్తు సప్తమమ్, వర్ణం శ్రుత్వా ధూతపాపో రామసాయుజ్య మాప్నుయాత్. రామః కృతార్థం భరతం సమాశ్వాసయ దాత్మవాఞ్, ఇత్యాది శ్రవణా త్పుంసాం వైరాగ్యం జాయతే భృశం, రఘునాథస్య మాతుశ్చ భరతస్య సుభాషితం, శృణ్వతాం సర్వకార్యాణి సిద్ధ్యంత్యేవ న సంశయః. రఘునాథ ప్రసాదేన రామసాయుజ్య మాప్నుయాత్, అత్రేశ్చ దర్శనం పశ్చా దనసూయాభిదర్శనం. అనసూయాప్రణామం చ పాతివ్రత్యస్తుతిం తథా. సీతాకల్యాణసంప్రశ్నమంగరాగస్య చార్పణం. శ్రుత్వా కన్యా సదా భర్త్రా రమతేఽరుంధతీ యథా. సాకేతకాండస్య ఫలం వక్తుం వర్షాయుతైరపి, న శక్యతే మహాదేవి క్వచి త్కించి త్ప్రవచ్మ్యహం. అయోధ్యాకాండమఖిలం యే శృణ్వంతి నరోత్తమాః, తే సర్వే హరిసాయుజ్యం ప్రాప్నువంతి న సంశయః. ఇతి ఉమాసంహితాయాం.

అథ అరణ్యకాండఫలస్తుతిః – యో విరాధవధం నిత్యం శృణోతి శ్రావయేత వా, తస్య సర్వాణి పాపాని లయం యాంతి న సంశయః. శరభంగాశ్రమగతిం రాఘవస్య మహాత్మనః, శృణ్వఞ్ త్రిదశలోకం వై ప్రాప్నోత్యేవ న సంశయః. అద్యాహం జీవితం జహ్యాం త్వాం వా సీతే సలక్ష్మణాం, ఇత్యాదిశ్రవణా న్మర్త్యో రామా త్కాంక్షిత మాప్నుయాత్. శ్రుత్వా శ్రీరామవిజయం పాపబంధా ద్విముచ్యతే, భరతస్యార్యపుత్రస్యే త్యత్రత్యనవమాక్షరం, భక్త్యా శ్రుత్వా చ గాయత్ర్యాః పరాం సిద్ధి మవాప్నుయాత్ సీతాపహార మారభ్య లంకాయాం స్థాపనావధి. శ్రవణా

చ్చాత్రవిహితం జ్యేష్ఠాదేవీ విముంచతి, సీతాన్వేషణ మాకర్ణ్య నైవ లక్ష్మ్యా ర్వియుజ్యతే. జటాయో స్సంస్కృతిం శ్రుత్వా నర స్స్వర్గ మవాప్నుయాత్, కబంధమోచనం శ్రుత్వా స్వర్లోకం యాతి మానవః. శబర్యా స్స్వర్గతిం శ్రుత్వా సాధ్వీనాం లోకగో భవేత్. గచ్ఛ శీఘ్ర మితో రామే త్యత్రత్యం దశమాక్షరం. నిశమ్య దేవ్యా మనుజ స్సూర్యలోక మవాప్నుయాత్. అరణ్యకాండమాహాత్మ్యం యే శృణ్వంతి మహీతలే, రాఘవస్య ప్రసాదేన విష్ణులోకం వ్రజంతి తే. ఇతి ఉమాసంహితాయాం.

అథ కిష్కింధాకాండ ఫలస్తుతిః - సుగ్రీవసఖ్య మారభ్య యావ ద్వాలినిషూదనం. శ్రుత్వా విజయ మాప్నోతి ముచ్యతే జారదోషతః. దండా దన్యం న పశ్యామి త్యత్రైకాదశమాక్షరం, శ్రుత్వా మర్త్య స్స్వప్రకాశో లక్ష్మీలోక మవాప్నుయాత్. అభిషేకం చ రామేణ రుమాయాః ప్రాప్తి ముత్తమాం, సుగ్రీవస్య జయం శ్రుత్వా రాజ్యలాభ మవాప్నుయాత్. వాక్య మాత్మహితం చైవే త్యత్ర ద్వాదశవర్ణకం, శ్రుత్వా రామప్రసాదేన సోఽమృతత్వ మవాప్నుయాత్. కిష్కింధాకాండపఠనాత్తదర్థశ్రవణాదపి. సర్వదా సర్వలోకేషు కామచారో భవే న్నరః. ఇతి ఉమాసంహితాయాం.

అథ సుందరకాండ ఫలస్తుతిః - తతో రావణనీతాయా స్సీతాయా శ్శత్రుకర్శనః, ఇతి శ్లోకం సమాకర్ణ్య కార్యసిద్ధిం లభే న్నరః. సుందరాదిమసర్గస్థ హనూమద్విక్రమాదికం, శ్రుత్వా ఉపస్మారకుష్ఠాది భూతభేతాళనాశనం. స నిర్జిత్య పురీం శ్రేష్ఠా మితి శ్లోకాదిమాక్షరం, శ్రుత్వా బంధా ద్విముక్తస్సన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. సీతాసందర్శనం శ్రుత్వా వీతశోకో భవిష్యతి, శ్రుత్వా తు త్రిజటాస్వప్నం దుస్స్వప్నం నశ్యతి ధ్రువం శ్రీరామముద్రికాదానం యే శృణ్వంత్యాదరేణ తు, నిర్జిత్య శత్రూం త్సంగ్రామే స్థిరం రాజ్యం వ్రజంతి తే. ధన్యా దేవా స్సగంధర్వా ఇత్యత్రాదిమ మక్షరం, శ్రుత్వా చతుర్దశం వర్ణ మసంగో వాయువ చ్చరేత్. హనుమద్గ్రహణం శ్రుత్వా బంధా న్ముచ్యేత మానవః, లంకాదాహాదికం శ్రుత్వా తాపత్రయహతి ర్భవేత్. మంగళాభిముఖీ త్యస్మిన్ శ్లోకే యత్ప్రథమాక్షరం, త ద్గాయత్ర్యాః పంచదశం శ్రుత్వా మద్రూపభా గ్భవేత్. శ్రుత్వా తు పంచమం కాండం హనూమద్విజయాంచితం, ఆంజనేయప్రసాదేన బ్రహ్మలోకం స గచ్ఛతి. ఇతి ఉమా సంహితాయాం.

అథ యుద్ధకాండఫలస్తుతిః - రామాంజనేయసంవాదం శ్రుత్వా ముచ్యేత కిల్బిషాత్, విభీషణపరీక్షాదిశ్రవణా న్మోక్షమాప్నుయాత్. సకృదేవే త్యముం శ్రుత్వా నరః ప్రాప్నోతి చాఽభయం, సేతుబంధస్య కథనం శ్రుత్వా ముచ్యేత పాతకాత్. సంసారసాగరం తీర్త్వా పరం ప్రాప్నోతి మానవః, హరి శ్శతబలి ర్వీర ఇతి శ్లోకాదిమాక్షరం, శ్రుత్వా దేవ్యా షోడశం త దప మృత్యుజయో భవేత్, ధన్వీ సంహననోపేత ఇతి శ్లోకస్థితం శుభం. ధవర్ణ మాదిమం శ్రుత్వా

సాత్వతం పద మాప్నుయాత్. యో వజ్రపాతాశనిసన్నిపాతా నిత్యత్ర పూర్వాక్షర మాదరేణ, శృణోతి చాష్టాదశ మాక్షరం తు దేవ్యాః ప్రయాత్యేవ పరం తు పూరుషః. కుంభకర్ణస్య నిధనం శ్రుత్వా తద్గురువక్త్రతః, శాపదోషేణ ముచ్యేత పుమాం త్సద్యో న సంశయః. రావణే ర్నిధనం శ్రుత్వా కలిదోషా త్ప్రముచ్యతే, యమదండోపమం భీమ మత్రత్ర్యేకోనవింశకం. గాయత్రీ బీజ మాకర్ణ్య యమలోకం న గచ్ఛతి, వధం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః, శ్రుత్వా నరః పాపబంధా న్ముచ్యతే జన్మకోటిజాత్. కుంభకర్ణస్య నిధనం శ్రుత్వా సద్గురువక్త్రతః, కుంభీపాకగతాం త్సర్వా నుత్తారయతి పూర్వకాన్. రావణే ర్నిధనం శ్రుత్వా లక్ష్మణా త్ప్రీతి పూర్వకం, స్వర్గస్థాః పితర స్తస్య విష్ణుమందిర గామినః. భరద్వాజాశ్రమం ప్రాప్య వవందే నియతో మునిం. ఇత్యాది శ్రూయతాం నృణాం యావత్పట్టాభిషేచనం. సర్వ కార్యాణి సిద్ధ్యంతి పాపరాశిశ్చ నశ్యతి ఇతి ఉమాసంహితాయాం. సాంతం రామాయణఫలం విందత్యేవ న సంశయః, పట్టాభిషేచనం శ్రుత్వా రాఘవస్య మహాత్మనః. రాఘవస్య ప్రసాదేన మోక్షం ప్రాప్నో త్యసంశయః. ఇతి బ్రంహ్మాండే.

ఉత్తరకాండఫలస్తుతిః — ప్రాప్త రాజ్యస్య రామస్యేత్రత్యప్రథమాక్షరం, శ్రుత్వైక వింశం గాయత్ర్యా రుద్రసాయుజ్య మాప్నుయాత్. చక్రప్రహారై రిత్యత్ర శృణ్వతాం ప్రథమాక్షరం, ద్వావింశ బీజం గాయత్ర్యా కౌబేరవసతి ర్ధ్రువా. య శ్శృణో త్యుత్తరం కాండం భ క్తిశ్రద్ధాసమన్వితః, తస్య రామప్రసాదేన సర్వసిద్ధి ర్భవిష్యతి. ఇతి బ్రహ్మాండే.

రామాయణస్య మహాత్మ్యం శ్రుణు వక్ష్యే ద్విజోత్తమ, రామాయణస్థవర్ణస్య శ్రవణాద్భూ ప్రదక్షిణం, కృతం సహస్రవారేణ యత్ఫలం తత్ఫలం లభేత్.ఇతి బ్రహ్మాండే. శృణ్వన్రామాయణం భక్త్యా యః పాదం పదమేవ వా, స యాతి బ్రహ్మణ స్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతే సదా. యః కర్ణాంజలి సంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యమ్మధు, జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యంతసోపద్రవం సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమా న్విష్ణోః పదం శాశ్వతం. సకృద్రామాయణం శ్రుత్వా అపుత్రః పుత్రవాన్ భవేత్, రామాయణం పఠేద్యస్తు తస్య గేహే రమాపతిః. వాచి బ్రహ్మా వసే చ్చిత్తే సత్యమేవ వసా మ్యహం, తస్యాక్షిణి హరిశ్చంద్రో రోమకూపేషు దేవతాః. ఇత్యుమాసంహితాయాం. ఏతద్వినాన్యశ్రవణం యః కుర్వీత నరాధమః, స నారకీతి విజ్ఞేయ స్సత్యమేత ద్బ్రవీమి తే. రామాయణమహాపుణ్యకథా యత్ర ప్రవర్తతే, తతోపి యోజనశతం పవిత్రమితి గద్యతే. న వేదై ర్నతప స్సాంఖ్యైః న తీర్థాచరణై రపి, న కృచ్ఛ్రై ర్నాశ్వమేధై శ్చ న యజ్ఞై ర్న వ్రతై రపి. రామాయణై కశ్లోకస్య శ్రవణా ద్యా గతి స్స్మృతా, నాస్తి నాస్త్యేవ సా విప్ర ఇత్యాజ్ఞా పారమేశ్వరీ. రామాయణే పఠ్యమానే యస్త్వా గచ్ఛతి భ క్తితః, స

నరః కోటివర్షాణాం గంగాస్నానఫలం లభేత్. ఏకస్మిన్ శ్లోకమాత్రే తు శ్రుతే నియమతో ద్విజ, బ్రహ్మహత్యాది పాపాని తం త్యక్త్వా యాంతి దూరతః. యస్తు రామకథాం త్యక్త్వా అన్య త్కర్తు మిహేచ్ఛతి, స్వగృహే సుసమృద్ధాన్నం త్యక్త్వా భిక్షా మట త్యసౌ. యస్తు రామాయణం త్యక్త్వా అన్య త్కర్తుమిహేచ్ఛతి, సురూపాం స్వస్త్రియం త్యక్త్వా కుష్ఠిమిచ్ఛ త్యరూపిణీం. స నరః పాయసం త్యక్త్వా హ్యుచ్ఛిష్టం ప్రతి ధావతి. సుగంధసంయుతజలం త్యక్త్వా. మూత్రం ప్రతీచ్ఛతి. స రాజ్యసంపదం త్యక్త్వా నరకం గంతు మిచ్ఛతి, స ద్రవ్యసంచయం త్యక్త్వా మృత్సంపాదన మిచ్ఛతి, స గోక్షీరం విహాయాశు గార్దభీక్షీర మృచ్ఛతి. స్వస్య భార్యాం సుందరాంగీం త్యక్త్వా మాతర మిచ్ఛతి. స యాగీయం పశుం త్యక్త్వా పితరం హంతు మిచ్ఛతి, గుడోదకం నర స్త్యక్త్వా సః క్షారోదక మిచ్ఛతి, స సూర్యాగ్నిప్రభాం త్యక్త్వా హ్యంధకారం ప్రధావతి. అమృతస్య సరః త్యక్త్వా విషం పాతు మిహేచ్ఛతి. స పాతు ముదకం త్యక్త్వా సురాం పాతు మిహేచ్ఛతి. స స్వభార్యా మృతౌ త్యక్త్వా చండాలీం గంతు మిచ్ఛతి. త్యక్త్వా హోమార్థ మగ్నిం స్త్రీన్ శ్మశానాగ్నిం స ధావతి. త్యక్త్వా స మర్త్యో హర్మ్యాదీన్ శ్మశానే వాస మిచ్ఛతి. స్వర్ణరాశిం నర స్త్యక్త్వా స చౌర్యం కర్తుమిచ్ఛతి. స బ్రాహ్మణం విహాయాన్యం శూద్రం పూజితు మిచ్ఛతి. గాయత్రీం మాతరం త్యక్త్వా వేదాన్ జప్తు మిహేచ్ఛతి. స దేవత్వం పరిత్యజ్య పిశాచత్వ మపీచ్ఛతి. రామాయణశ్రవణతో యత్ఫలం భవతి ద్విజ, తత్ఫలం శ్రోతుకామస్య నాహం వక్తుం తవ క్షమః. అర్థవాదోఽయ మితి వై న మంతవ్యః కదాచన, తథా వక్తార ఏవేహ యాంతి మూఢా స్త్వధోగతిం. అహం తే సర్వలోకానాం హితం వచ్మి మునీశ్వర, యస్తు సందేహయుక్తస్స్యా దస్మి న్నర్థే విమూఢధీః, సందేహాత్మా స వై మర్త్యో నరకం ప్రాప్నుయాత్ ధ్రువం, తస్మా న్న చార్థవాదోఽయ మితి శంక్యో మనీషిభిః. శతకోటిప్రవిస్తీర్ణ మేత ద్రామాయణం మహత్. మల్లోకే విష్ణులోకే చ సత్యలోకే పరంతప. నందీశ్వరా దశృణవ మహం రామాయణం పురా, విష్వక్సేనా త్తథా విష్ణు శ్శృణోతి చరితం సదా. మార్కండేయా త్పద్మజోపి శృణోతీమ మ్మహామనుం, పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణాం కథాం చేమాం ధ్రువాంతికే, గాయంతి దేవా నిత్యం వై పరమానందనిర్భరాః. తథా గవాం చ లోకేషు దశకోటి ప్రవిస్తరం, ఇమం గాయంతి సతతం కల్పవృక్షాదయో మునే. దేవేంద్రస్య సమీపే తు కోటివిస్తీర్ణమద్భుతమ్, ఇమం గాయంతి సతతం వాలఖిల్యాదయస్సదా. పంచాశత్కోటిసంఖ్యాక మిమ మాద్యం పురాతనం, సర్వలోకే చ గాయంతి వసిష్ఠాద్యా ఋషీశ్వరాః. లోకేషు గాయం త్యేతాం హి ప్రత్యేకం కోటివిస్తృతాం. వ్యాఖ్యాతి నారదస్తత్ర నిత్యానందప్రదాం సదా. సహస్రాణాం చతుర్వింశచ్ఛ్లోకానాం సంఖ్యయా యుతామ్. ఉపాదిశ మహం తస్య వాల్మీకేః

ర్భావితాత్మనః, తామేన సంహితాం చేమా పఠత్యన్వహ మాదరాత్. తస్మాద్రామాయణం సాంగం -య శ్శ్రావయతి శాస్త్రవిత్. సోఽన్యం పుమాంసం న నమే న్నియమస్థో భవే ద్యది. స ఏవ వంద్యో ధన్యశ్చ హ్యస్మాకం చ ద్విజోత్తమ, కిమత్ర చిత్రం వక్తవ్యం యః శ్రుయా ద్రాఘవం -మనుం. సఏవ విష్ణుః స్రష్టా చ శివోఽహం చ న సంశయః. ఇతి ఉమాసంహితాయాం.

భాషాంతర రామాయణ పారాయణాదీనాం నిష్ఫలత్వం.

సంస్కృతం రామచరితం పరిత్యజ్య నరాధమః, పఠ౯ భాషాంతరకృతం మృగతృష్ణాజలం -పిబేత్. పఠ౯ భాషాంతరకృతం కథం తరతి పాపధీః, క్షున్నివృత్తి ర్భోజనేన వినా తత్కథయా -కథ? మితి తత్త్వసంగ్రహ రామాయణే.

శ్రోతృపాఠకాదీనాం నియమాః.

వక్తా ప్రాఙ్ముఖమాసీత శ్రోతా చోత్తర దిఙ్ముఖః, మారుతే ర్విష్టరం దత్వా పూజయే -త్ప్రత్యహం బుధః. ఇతి ఉమా సంహితాయాం.

ఆచార్య లక్షణమ్.

వేదాధ్యయన సంపన్నః రామమంత్రార్థపారగః, అనూచాన స్సదా భక్తః శ్రీరామే చ -హనూమతి. రామాయణార్థ వ్యాఖ్యానే సమర్థ స్సమదర్శనః, పాపభీరు ర్ధర్మరతః అసూయారహిత స్సదా. ఏవం సర్వగుణోపేత స్త్వాచార్యః కథితో భవేత్. ఇతి వాల్మీకి చరిత్రే. ఏవం బహుగుణం విప్ర మాచార్యం కారయే న్నరః, తం పూజయిత్వా శృణుయాత్ మహామను మిమం శుభం. వాల్మీకి మేవ వక్తారం భావయే చ్ఛ్రావకో నరః, యదన్యం ప్రార్థయే ద్యస్తు స మహారౌరవం -వ్రజేత్. అప్రార్థయిత్వా శృణుయాత్ యది వాచక ముత్తమం, స విష్ఠాక్రిమితాం ప్రాప్య బ్రహ్మ -కల్పం వసేత్ ధ్రువం. గత్వైవ వాచకం మర్త్యః స్వయమేవ మునీశ్వర, ప్రార్థయిత్వాఽథ -విఘ్నేశపూజాం తేనైవ కారయేత్. తత స్సంశృణుయా ద్భక్త్యా నోచే ద్రౌరవమన్వియాత్. ఇతి బ్రహ్మాండే.

శ్రావక నియమః.

హృదంబుజే రఘుపతిం ధ్యాత్వా రామం జగత్పతిం, వినాయకం పూజయిత్వా తథా దేవా న్నమస్య చ. హనూమంతం పుర స్థ్సాప్య వాచకం సన్నివేశయేత్, పశ్చాన్ముఖస్తు వక్తా చ శ్రావకః పూర్వ దిఙ్ముఖః. వాచకం మత్స్వరూపేణ ధ్యాత్వా శ్రావ్యం ద్విజై స్సదా, రామాయణే వక్ష్యమాణే న సర్గం శృణుయా ద్యది. అశ్రుత్వా వా నరో గచ్ఛే త్కుంభీపాకే వసేత్ ధ్రువం.

రామాయణస్య మధ్యే తు కథా మన్యాం ప్రసంగతః, కుర్యాద్యది నరో లోకే ప్రభుత్వాదిమదై ర్యుతః, స బ్రహ్మరాక్షసో భూత్వా బ్రహ్మకల్పం వసేత్ ధ్రువం. మనస్సంకల్పకం కృత్వా శ్రోష్యామ్యేత న్మనుం త్వితి, అశ్రద్ధయా న శృణుయా త్స నరో రౌరవం వ్రజేత్. ధావంతం శ్రవణార్థం యో విఘ్నమాచరతి ద్విజః, స వీరహేతి విజ్ఞేయో మహారౌరవగో భవేత్. ఇతి బ్రహ్మాండ పురాణే.

* శ్రీరామాయణ షట్కాండపారాయణ ఫలం.

శ్రీమద్రామాయణం శ్రుత్వా షట్కాండం భక్తిసంయుతః, మహద్రాజ్య మవాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా. షట్కాండశ్రవణం యస్తు కుర్యాద్రామాయణే శుభే, తస్య పుణ్యఫలం వక్తు మశక్యం సర్వదైవతైః. కించి ద్వక్ష్యామి దేవేశి నిర్ణీతం శ్రుతిమ ప్రియే, పట్టాభిషేక సర్గాంతం పఠిత్వా తు నరోత్తమః, యం యం కామయతే కామి తం త మాప్నో త్యసంశయం. చతుర్వింశ త్సహస్రం తు రామాయణ మతంద్రితః, యః పఠే చ్ఛృణుయా ద్వాపి వైకుంఠపద మశ్నుతే. రామాయణం సోత్తరం తు య శ్శృణోతి పఠేత వా, సీతారామ ప్రసాదేన స సర్వం లభ తే ధ్రువం. ఇతి బ్రహ్మాండ పురాణే.

శ్రీమద్రామాయణముద్రణ లేఖనాది ఫలం.

శ్రీరామాయణే యుద్ధకాండే ఏకత్రింశదుత్తరశతతమసర్గే ''భక్త్యా రామస్య యే చేమాం సంహితా మృషిణా కృతాం, లిఖంతి చ మహాత్మానః తేషాం వాసః త్రివిష్టపే'' ఇతి. కిం చ. తత్వ సంగ్రహరామాయణే, ఉత్తరకాండే, వింశతితమే సర్గే – రామాయణస్య శ్లోకాని యే లిఖంతి మహీతలే, తేషాం దేవి మయా సార్ధం నివాసః పరమాత్మని. ఇతి.

---

* శ్రీరామాయణస్థ సప్తకాండానామపి షట్కాండత్వేనైవ వ్యవహారః క్వచిత్ ప్రవర్తతే, తత్ర అయోధ్యాకాండః బాలకాండ ఏవాంతర్భావితః. పాద్మే పాతాళఖండే సప్తషష్టితమాధ్యాయే – ''షట్కాండాని సురమ్యాణి యత్ర రామాయణేఽనఘ, బాలమారణ్యకం చాన్య త్కిష్కింధం సుందరం తథా, యుద్ధ ముత్తర మన్యచ్చ షడేతాని మహామతే ... తత్ర బాలే తు సంతుష్టః పుత్రైస్త్యాత్ చతుర స్సుతాన్, ప్రాప పంక్తిరథ స్స్వాజ్ఞ ద్ధరిం బ్రహ్మ సనాతనం, స కౌశిక మఖం గత్వా సీతా ముద్వాహ్య భార్గవం, అగత్య పుర ముత్కృష్టో యౌవరాజ్య మకల్పయత్, మాతృవాక్యాద్వనం ప్రాగా ద్గంగా ముత్తీర్య పర్వతం, చిత్రకూటం మహిలయా లక్ష్మణేన సమన్వితః, భరత స్తం వనే శ్రుత్వా జగామ భ్రాతరం నయీ, త మప్రాప్య స్వయం నందిగ్రామే వాస మచీకరత్, బాలమేత చ్ఛృణుష్వాన్య దారణ్యకసముద్భవం. ఇతి ప్రథమయోః ద్వయోః కాండయోః బాలకాండ వ్యవహార స్తత్ర దృశ్యతే.

శ్రీ రామాయణశ్రవణాఽనధికారిణః.

శ్రీమద్రామాయణే కావ్యే చతుర్ణా మధికారితా, అర్థిత్వాది విశిష్టస్య కర్మ ణ్యధికృతి ర్మతా. యోగాష్టసాధనోపాయో బ్రహ్మజ్ఞానే యథా భవేత్, తద్వ త్సాధనసాపేక్షా నాస్తి రామాయణశ్రుతౌ. ఇతి ఉమా సంహితాయాం. అవ్రతాయాఽతిమూర్ఖాయ విభిన్నవ్రతినే తథా. శఠాయాఽగురుభక్తాయ చలాయాఽనాత్మవేదినే. అభక్తాయ చ చోరాయ హ్యసత్యనియమాయ చ, వేదానాం నిందకాయాఽథ భృతకాధ్యాపకాయ చ. అవిష్ణుభక్తాయ తథా మద్భక్తి రహితాయ చ, కులఘ్నాయాఽభిశస్తాయ తథా వ్యాకులబుద్ధయే. రామాయణం పరం వస్తు నేదం వాచ్యం ద్విజన్మనేతి. బ్రహ్మాండపురాణే.

రామాయణ పారాయణ శ్రవణారంభస్య శుభకాలాది నిర్ణయః.

విధ్యంతరం ప్రవక్ష్యేహం శ్రవణస్య మునీశ్వర, రామాయాణస్య మంత్రస్య సర్వమంత్రోత్తమస్య చ. చైత్రమాసే ధర్మవృద్ధిః సంపద్వృద్ధిస్తు మాధవే, జ్యేష్ఠే సర్వార్థసంసిద్ధి రాషాడే ధర్మనాశనం. శ్రావణే కర్మవృద్ధిశ్చ ధనవృద్ధి స్తథాఽఽశ్వినే, సామాన్యం స్యా ద్భాద్రపదే ఫలం మునిభి రీరితం. కార్తికే తు యశోవృద్ధి ర్మార్గశీర్షే ఫలాధికం, పుష్యే సర్వార్థనాశశ్చ మాఘే ధర్మాది సంపదః. ఫాల్గునే కార్యసంసిద్ధి రిత్యేత న్మాసలక్షణం. శుక్రస్యాఽస్తమయే చాపి గురో రస్తమయే తథా, నైవారంభః ప్రకర్తవ్యః రామాయణ మహామనోః. ద్వితీయా ప్రథమా చాపి తృతీయా పంచమీ తథా, త్రయోదశీ సప్తమీ చ దశ మ్యేకాదశీ తిథిః. పఠనే శ్రవణేచాపి హ్యేష్టా వేతా శ్శుభావహాః. భానువారే కర్మవృద్ధి స్సోమే సర్వాఘనాశనం. భౌమే దేహవినాశశ్చ సౌమ్యే కీర్తిస్తు శాశ్వతీ, గురౌ తు శుభవృద్ధి స్స్యాత్ అర్థవృద్ధి ర్భృగౌ భవేత్, శనౌ తు కార్యహాని స్స్యాత్ ఇత్యేత ద్వారలక్షణం. అశ్విన్యాం చైవ రేవత్యాం త్రిపూర్వాయాం ప్రజాపతౌ, పునర్వసౌ తథా పుష్యే హ్యుత్తరే హస్త చిత్రయోః. ఏతేషు ఋక్షముఖ్యేషు పఠనారంభ మాచరేత్, తేష్వేవ శ్రవణస్యాపి ప్రారంభస్తు శుభావహః. కాశ్యాం సముద్రతీరే వా తథా దేవాలయేపి వా, గోష్ఠే బృందావనే వాఽపి అగ్నిహోత్రగృహేపి వా, బ్రాహ్మణానాం సమూహే వా తథా వైష్ణవసన్నిధౌ. మద్భక్తసన్నిధానే చ తథా వేదాంతవేదినాం, క్షేత్రే ష్వేతత్ప్రభృతిషు పరిశుద్ధేషు సర్వదా; ఆరంభం తు నరః కుర్యా ద్యది రామాయణస్య హి, శీఘ్ర మిష్టం భవే త్తస్య సీతారామప్రసాదతః. ఇతి బ్రహ్మాండపురాణే.

సీతాకల్యాణప్రతిపాదకసర్గపఠనసమయే కర్తవ్యవిధిః

సీతావివాహసర్గే తు పఠ్యమానే సదా నరైః, ఆచార్యస్తు సుసంపూజ్య స్తథాఽన్యే ద్విజసత్తమాః. సీతాసమేతప్రతిమాం రాఘవస్య స్వశక్తితః, జాంబూనదమయీం కృత్వా వాంఛితార్థస్య సిద్ధయే. నిధాయ పూర్ణకలశే క్షౌమవస్త్రేణ వేష్టితే, యథావిధి సుసంపూజ్య సద్భక్త్యా దక్షిణాయుతమ్. "ధరణీగర్భసంభూతే ధరణీధరవల్లభే, ధరణీం మే ప్రయచ్ఛాశు ప్రీతా భవ శుచిస్మితే. కౌసల్యాగర్భసంభూత భూభారోత్తారణాయ చ, ప్రతిమాదానతుష్టస్సన్ వాంఛితం యచ్ఛ రాఘవ" మంత్రద్వయం సముచ్చార్య దద్యా ద్వక్త్రే ద్విజన్మనే. ఏవం సంపూజ్య విధివ ద్వక్తారం శ్రావక స్సుధీః. తతో విప్రాం స్సమభ్యర్చ్య సర్వా నిష్టాంశ్చభోజయేత్, విత్తశాఠ్య మకృత్వైవ తాంశ్చై వాఽఽరాధయే న్ముదా. ఏవం కృత్వా నరో భక్త్యా తతః శ్రవణ మారభేత్. ఇతి తత్త్వ సంగ్రహ రామాయణే.

శ్రీరామచంద్ర పట్టాభిషేక మహోత్సవసర్గ పారాయణసమయే కర్తవ్య విధిః.

పట్టాభిషేకవేళాయం ప్రాత రుత్థాయ మానవః, సంలిప్య గోమయేనోర్వీ మలంకృత్వా చ భక్తితః. శ్రీరామప్రతిమాం కుర్యా చ్చతుర్వింశ త్సువర్ణకైః, సీతాలక్ష్మణశత్రుఘ్నభరతాదిభి రన్వితామ్. కుర్యా ద్ద్వాదశభి ర్వాఽథ తదర్ధేనాపి వా బుధః. అథవా రజతేనాపి యథా విభవ సారతః. తత స్సింహాసనం స్థాప్య సర్వరత్నోపశోభితమ్, తత్ర తాం ప్రతిమాం ప్రాజ్ఞ శ్శుభే లగ్నే నివేశయేత్. ద్విజా న్నిమంత్రయే దష్టౌ విధిజ్ఞాన్ వేదపారగాన్, అభిషేకం తతః కుర్యా త్తైస్సహ ద్విజపుంగవైః. ఉపచారై ష్షోడశభిః పూజయిత్వా యథావిధి, తతోఽర్చయే ద్వాచకం తు స్వర్ణరత్న విభూషణైః. అశ్వై రాందోళికాద్యైశ్చ గృహక్షేత్రాదిభి స్తథా, ఏవం సంపూజ్య తం విప్రం రామ బుద్ధ్యా ప్రయత్నతః. తత స్తాం ప్రతిమాం చైవ తస్మై దత్వాఽతిభక్తితః, పట్టాభిషేకసర్గం తు వాచకేన ప్రపాఠయేత్. సమాప్యైవం మహామంత్రం సహస్రత్రయసంఖ్యయా, గాయత్ర్యాఽఽవాహనం కుర్యా దాజ్యేనైవాఽతిభక్తితః. తతః శ్రీరామగాయత్ర్యా కారయే ద్ధవనం తథా, రామాయణాది సర్గస్థశ్లోకైశ్చాపి హువే త్తతః. య ద్యనర్హోచ్చారణః స్యా ద్గాయత్ర్యాస్తు భవే న్నరః, తథా ద్విజైః కారయే త్స యథాశాస్త్రం ప్రయత్నతః. తతః పూర్ణాహుతిం దత్వా హ్యాగస్త్యోక్తవిధానతః. చతుర్వింశతిసంఖ్యాకాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయే త్తతః. శిష్టై రిష్టజనై స్సాక ముపభుజ్యాఽథ యత్నతః. సర్వేషాం దక్షిణాం దద్యా ద్యథా తుష్టా భవంతి తే. ఏవం నియమతో యస్తు కుర్యా దేత ద్వ్రతం ద్విజ, విసృజ్య లింగదేహం స పరం రాఘవ మాప్నుయాత్. ఇతి బ్రహ్మాండపురాణే.

తత్తత్కాండపారాయణ శ్రవణసమయే కర్తవ్య శ్రీరామధ్యాన క్రమః.

కాకపక్షధరం దేవం వనమాలావిభూషితమ్, శ్రీరామం బాలకం ధ్యాయే ద్బాలకాండే మునీశ్వర. సీతాదేవీయుతం వీరం సర్వభూషణభూషితం, సీతాపతిం హరిం ధ్యాయే దయోధ్యా కాండ ఉత్తమే. జటిలం చీరవసనం దండకారణ్య వాసినమ్, మునివేషధరం ధ్యాయే దారణ్యే కాండ ఉత్తమే. సుగ్రీవాదియుతం శ్రీశం భస్మాంగావృత మీశ్వరమ్, మహేశ్వరసమం ధ్యాయే త్కిష్కింధా కాండ ఉత్తమే. చంద్రబింబసమాకారం వాంఛితార్థప్రదాయకమ్, హనూమత్సేవితం ధ్యాయే త్సుందరే కాండ ఉత్తమే. రావణాదినిహంతారం శ్రీశరుద్రాదిసేవితమ్, సీతాదేవీయుతం యోద్ధే రామం ధ్యాయే ద్యుద్ధకాండకే. అగస్త్యాదిమునిస్తుత్యం వాంఛితార్థప్రదాయకమ్, సర్వదేవోత్తమం ధ్యాయే దుత్తరే కాండ ఉత్తమే. ఇతి బ్రహ్మాండపురాణే.

ఉత్తరకాండపారాయణశ్రవణక్రమః.

తదుత్తరం సోత్తరం వై సంశ్రావ్య మనుజోత్తమః. సీతావివాసపర్యంతాం కథాం శ్రుత్వా సమాపయేత్. సోత్తరః క్రమశః పాఠ్యో నైవ శ్రావ్య ఇతి స్మ హ, ఆచార్యాః కేచి దూచు ర్వై పరమార్థప్రకాశకాః. దేవాలయేషు సర్వేషు నవరాత్ర్యాదిషు ద్విజ, తథాఽన్యేషు చ సర్వేషు వ్రతోద్యాపనకర్మసు, ఉత్తరో నైవ పాఠ్య స్స్యా న్నైవ శ్రావ్యః కదాచన. ఇతి బ్రహ్మాండపురాణే.

శ్రీరామాయణస్థా స్తత్త ద్విశేషాః.

పాయసవిభాగప్రకారః.

శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణే బాలకాండే షోడశసర్గే వాల్మీకిమహర్షిణా పరమాన్నవిభాగ ప్రకరణే శ్లోకత్రయం ప్రతిపాదితం. —

"కౌసల్యాయై నరపతిః పాయసార్ధం దదౌ తదా, అర్ధా దర్ధం దదౌ చాపి సుమిత్రాయై నరాధిపః. కైకేయ్యై చావశిష్టార్ధం దదౌ పుత్రార్థ కారణాత్, ప్రదదౌ చాఽవశిష్టార్ధం పాయసస్యాఽమృతోపమమ్. అనుచింత్య సుమిత్రాయై పునరేవ మహీపతిః, ఏవం తాసాం దదౌ రాజా భార్యాణాం పాయసం పృథక్" ఇతి.

అస్య శ్లోకత్రయస్య అర్థః ప్రకాశ్యతే. నరపతిః రాజా – కౌసల్యాయై కౌసల్యానామకజ్యేష్ఠ భార్యాయై, పాయసస్యార్ధం పాయసార్ధం, అర్ధశబ్దోఽత్ర సమాంశవచనః. "అర్ధం సమేంశకే"

ఇత్యమరః. దదౌ దత్తవాన్. అర్ధాత్ పృథక్కృతా దర్ధం చతుర్థాంశ మిత్యర్థః. సుమిత్రాయై తన్నామక ద్వితీయభార్యాయై, దదౌ దత్తవాన్. అవశిష్టస్య అర్ధ మవశిష్టార్ధ మితి షష్ఠీతత్పురుషః. అష్టమాంశ మిత్యర్థః. కైకేయ్యై తృతీయపత్న్యై, పుత్రార్థకారణాత్ పుత్ర రూపప్రయోజనసమిత్రాత్. ఇదం త్రిష్వపి దానే ష్వన్వేతి. దదౌ దత్తవాన్. అనుచింత్యేతి కైకేయ్యపేక్షయా సుమిత్రాయా అధికాంశభాక్త్వం భవేదితి విచార్యే త్యర్థః. తద్భాగస్యాపి కైకేయ్యై దానే కైకేయీసుమిత్రయో స్సమాంశితా స్యాత్. త న్న యుక్తం. అన్యథా జ్యేష్ఠాకనిష్ఠావైషమ్యం న స్యాత్. కైకేయీ హి కనిష్ఠా, తదపేక్షయా సుమిత్రాయా అధికాంశిత్వే మధ్యమాత్వం నియామకం. తదపేక్షయా అర్ధాంశ భాగిత్వే కౌసల్యాయాః సర్వజ్యైష్ఠ్యం నియామకమితి సర్వ మాలోచ్యే త్యర్థః. అత ఏవ "సమానం మేనిరే సర్వాః ప్రహర్షోదితచేతసః" ఇత్యత్ర తాసాం భార్యాణాం రాజని జ్యైష్ఠ్యకానిష్ఠ్యాదివిమర్శేన స్వవిషయకతారతమ్యజ్ఞానప్రయుక్తానందానుభవోపి సంగచ్ఛతే. అయం నిర్గళితోర్థః - ప్రాజాపత్య పురుషా ల్లబ్ధ మమృతోపమం పరమాన్న మత్యాదరేణ దశరథః ప్రతిగృహ్య, ప్రథమతః తత్పరమాన్నం ద్విధా విభజ్య, అర్ధం కౌసల్యాయై దత్త్వా, తదనంతర మవశిష్టార్ధం పున ర్ద్విధా విభజ్య తత్రైకం భాగం సుమిత్రాయై దత్త్వా, అవశిష్ట మేకభాగమపి ద్విధా విభజ్య ఏకాంశం కైకేయ్యై దత్త్వా, అవశిష్ట మంశమపి సుమిత్రాయై పున ర్దత్తవా నిత్యర్థః. అత ఏవోత్తరగ్రంథేపి (సర్గః. ౧౮.) "కౌసల్యాఽజనయ ద్రామం దివ్యలక్షణలక్షితమ్, విష్ణో రర్ధం మహాభాగం పుత్ర మిక్ష్వాకు నందన" మితి అత్ర అర్ధశబ్ద స్సంగచ్ఛతే

నన్విదమనుపపన్నం, భరతస్యాష్టమాంశభాగిత్వే ఉత్తరగ్రంథవిరోధః. తథాహి (౧౮ సర్గే ౧౩. శ్లో.) 'భరతో నామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః, సాక్షా ద్విష్ణో శ్చతుర్భాగ స్సర్వై స్సముదితో గుణైః' ఇతి అనేన శ్లోకేన భరతస్య చతుర్థాంశభాగిత్వస్యైవావధారణాదితి చేన్న. సాక్షా ద్విష్ణో రిత్యనేన శ్రీరామరూపేణావతారిత శ్రీవిష్ణోః అర్ధాంశరూపస్య శ్రీరామస్యే త్యర్థబోధేన, తస్య చతుర్థాంశః ఇత్యుక్తే అష్టమాంశ ఇత్యర్థస్య స్వరసతో లబ్ధతయా విరోధాభావాత్. యద్వా, చతుర్థస్య భాగః అంశః చతుర్భాగ ఇతి విగ్రహాశ్రయణేన విరోధాభావాత్. అథ తథాపి సుమిత్రాయా స్సార్ధపాదాంశ భాగిత్వే "అథ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాఽజనయ త్సుతౌ, వీరౌ సర్వాస్త్రకుశలౌ విష్ణో రర్ధసమన్వితౌ" ఇతి. అస్మింశ్శ్లోకే విష్ణో రర్ధసమన్వితౌ ఇత్యుక్తత్వేన లక్ష్మణస్య చతుర్థాంశత్వం శత్రుఘ్నస్యాపి తావదంశత్వం ప్రతీయతే. తద్విరోధ ఇతి చేన్న. అత్ర అర్ధశబ్దస్య పుంలింగత్వ స్వీకారే ఏకదేశవాచిత్వేన, నపుంసకార్ధశబ్దవ త్సమానాంశపరత్వాభావేన విరోధాఽనవకాశాత్. అత్ర పరమాన్నప్రాశనక్రమేణైవ శ్రీరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నానా ముత్పత్తిక్రమః. తథాహి, ప్రథమం దశరథేన దత్తం పాయసార్ధం కౌసల్యా తత్క్షణమేవ అభక్షయత్. తతో దశరథేన అవశిష్టార్ధే అర్ధం సుమిత్రాయై దత్తం. తద్గృహీత్వా సా అవశిష్టం కింకరోతీ త్యాలోచ్యైవ స్థితవతీ సతీ స్వకరస్థం

పాయసం నాఽభక్షయత్. తతో దశరథః స్వకరస్థిత మవశిష్టమపి ద్విధా విభజ్య, ఏకాంశం కైకేయ్యై దత్తవాన్. సా చ తత్క్షణమేవ తత్ప్రాశనం చకార. తతో రాజా అవశిష్ట మష్టమాంశం కైకేయ్యై దాతు ముద్యుక్తోఽపి, తదపేక్షయా జ్యేష్ఠాసన్నిధానదశాయాం కనిష్ఠాయాః భాగద్వయ మనర్హ మిత్యమన్యత. న చ తర్హి అస్య కనిష్ఠాయామేవ అత్యంతవిశ్వాసస్య విద్యమానత్వేన అవశ్యం తస్యై దాతుం శక్తి రస్తీతి వాచ్యం, వల్లభాయాం సంభోగకర్మణి పక్షపాతః, న ధర్మ్యవిభాగకర్మణీతి ధర్మజ్ఞేన దశరథేన పక్షపాతస్య అకరణాత్. తస్మాత్ ప్రథమదినే రామోత్పత్తిః, తతో భరతోత్పత్తిశ్చ. తతః పరదినే లక్ష్మణశత్రుఘ్నయో రుత్పత్తిరితి న కోపి దోషః. అధ్యాత్మరామాయణాదిషు తదనుసారిభోజకాళిదాసాదిమహాకవి గ్రంథేష్వపి ఏత ద్విరుద్ధతయా విభాగః ప్రదర్శితః. తథాహి - అధ్యాత్మరామాయణే "ఋశ్యశృంగవసిష్ఠాభ్యా మనుజ్ఞాతో దదౌ హవిః, కౌసల్యాయై స కైకేయ్యై చార్ధ మర్ధం ప్రయత్నః. తత స్సుమిత్రా సంప్రాప్తా జిఘృక్షుః పౌత్రికీం చరుమ్, కౌసల్యా తు స్వభాగార్ధం దదౌ తస్యై ముదాఽన్వితా. కైకేయీ చ స్వభాగార్థం దదౌ ప్రీతిసమన్వితా, ఉపభుజ్య చరుం సర్వాః స్త్రియో గర్భసమన్వితాః." ఇత్యస్య కల్పాంతర విషయకత్వేన ప్రకృతే వాల్మీకిమహర్షి ప్రణీతరామాయణప్రతిపాదిత పాయసవిభాగస్య విరోధలేశాభావాత్. అత్ర కేచిత్ సర్వగ్రంథసమరసతయా సిద్ధాంతః ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ కౌసల్యాయై నరపతి రిత్యాదిశ్లోకత్రయస్య అధ్యాత్మరామాయణాద్యనేక గ్రంథప్రతిపాదితరీత్యా అర్థమపి వర్ణయంతి. తథా హి. "కౌసల్యాయై నరపతిః పాయసార్ధం దదౌ తదా, అర్ధా దర్ధం దదౌ చాపి సుమిత్రాయై నరాధిపః. కైకేయ్యై చావశిష్టార్ధం దదౌ పుత్రార్థ కారణాత్. ప్రదదౌ చాఽవశిష్టార్ధం పాయసస్యాఽమృతోపమం. అనుచింత్య సుమిత్రాయై పునరేవ మహీపతిః, ఏవం తాసాం దదౌ రాజా భార్యాణాం పాయసం పృథక్" ఇతి. అస్యార్థః-నరపతిః దశరథః, పాయసార్ధం ప్రాజాపత్య పురుషా ల్లబ్ధ పాయసే సమార్ధాంశం. కౌసల్యాయై కౌసల్యా నిమిత్తాయ, దదౌ అవఖండయత్. దోఽవఖండన ఇతి ధాతో ర్లిటి ప్రథమపురుషైకవచనే దదావితి రూపం నిష్పద్యతే. న తు ఇదం రూపం డు దాఞ్ దానే ఇతి ధాతో ర్నిష్పన్నం. ఏతేన కౌసల్యోద్దేశ్యకత్వేన పాయసే సమార్ధవిభాగ స్సూచితః. తథా చ యదర్ధం ప్రథమతో దశరథేన విభక్తం తత్కౌసల్యాసంబంధి త్యర్థో లభ్యతే. అర్ధా దర్ధ మితి ఏతస్మి న్నర్ధే చశబ్దాపిశబ్దయోః ప్రయోగబలా త్తయో రన్యతరాన్వయేన పూర్వార్ధవృత్తికౌసల్యాయై ఇతి పదం సముచ్చీయతే. తథా చాఽయమర్థః - నరాధిపో దశరథః, కౌసల్యాయై కౌసల్యాఖ్యజ్యేష్ఠభార్యాయై. అత్ర చతుర్థీ సంప్రదాన ఇతి సూత్రేణ చతుర్థీ. అర్ధా త్పూర్వం విభక్తసమాంశాత్, అర్ధం సమచతుర్థభాగం, దదౌ దత్తవాన్. అత్ర దదావితి రూపం డు దాఞ్ దానే ఇతి ధాతో ర్లిటి నిష్పన్నం. పునర ప్యయమేవార్ధశబ్దః చశబ్దేన సముచ్చితోఽన్వేతి. తథా చాయమర్థః - అర్ధా దర్ధం సమచతుర్థాంశం, సుమిత్రాయై ద్వితీయభార్యాయై, దదౌ దత్తవాన్. అత్రాపి దదావితి పదం చశబ్దేన సముచ్చీయతే.

అవశిష్టార్ధం. అత్ర షష్ఠీతత్పురుషసమాసః. తథా చాఽవశిష్టస్య అర్ధాంశస్యాఽర్ధం చతుర్థభాగం, కైకేయ్యై తృతీయభార్యాయై, దదౌ దత్తవాన్. అమృతోపమం సర్వోత్తమరసవ దమృతాఖ్యవస్తుసదృశం. అవశిష్టార్ధం - అత్ర కర్మధారయః. అవశిష్టం తదర్ధం చతుర్థాంశ మిత్యర్థః. పునః పునశ్చ, సుమిత్రాయా ఏవ ద్వితీయభార్యాయా ఏవ, అనుచింత్య కౌసల్యాకైకేయ్యో రభిప్రాయం ప్రాజాపత్య పురుషవచనం చ సమ్య గాలోచ్యేత్యర్థః. దదౌ దత్త వానితి. ఏవంరీత్యా కథంచి త్పాయసవిభాగ విషయక విరోధ పరిహారేపి, పాయసప్రదాదృత్వాంశే విరోధో యథాఽవస్థిత ఏవాఽనువర్తతే. యద్యపి వాల్మీకిరామాయణస్థస్య దదావితి పదస్య ణిజర్థకత్వం పరికల్ప్య కౌసల్యయా కైకేయ్యా చ దాపయామాసే త్యర్థపరికల్పనే విరోధ స్సుపరిహరః, తథాపి వాల్మీకి రామాయణే బాలకాండే షోడశసర్గే వింశతితమః శ్లోకః "భార్యాణా మనురూపాణా మశ్నీతేతి ప్రయచ్ఛ వై. తాసు త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్రాన్ యదర్థం యజసే నృప" ఇతి శ్లోకేన తిసృభ్యోపి పత్నీభ్యః అవిశేషేణ పాయసప్రదానస్య ప్రాజాపత్యపురుషవచనవిహితత్వాత్. తత్ర ణిజర్థాంతర్భావే దశరథస్య కౌసల్యాకైకేయ్యుద్దేశ్యకపాయసప్రదానకర్తృత్వాఽనుపపత్తిః, ప్రాజాపత్యపురుష వచనోల్లంఘనదోషాపత్తిశ్చ. దదా విత్యస్య దాపయామాసే త్యర్థపరికల్పనే దానే కర్తృత్వాంశవిరోధ స్తదవస్థ ఏవ.

తస్మా ద్గ్రంథానాం పరస్పరవిరోధపరిహారస్య కల్పభేదాభిప్రాయేణైవ సంభవే అతిక్లిష్టార్థ కల్పనం వ్యర్థం. న చ వాల్మీకిమహర్షిణా అర్ధాదర్ధం దదౌ చాపీత్యత్ర చశబ్దాపిశబ్దయోః ప్రయుక్తత్వేన చశబ్దాపిశబ్దాన్యతరావ్యయేన పూర్వార్ధవృత్తినః కౌసల్యాయై ఇతి పదస్య దదావితి పదస్య చ సముచ్చీయమానతయా సముచ్చీయమానతాదృశపదద్వయ ప్రతీయ మానస్య కౌసల్యోద్దేశ్యక హవిష్కర్మక దానరూపార్థస్య కథం పరిత్యాగ? ఇతి వాచ్యం. అత్ర చశబ్దసార్థక్యం సాధయితు మేతాదృశార్థకల్పనే ఉత్తరశ్లోకే కైకేయ్యై చాఽవశిష్టార్ధ మిత్యత్ర చశబ్దస్య సత్త్వేన తత్సార్థక్యాయ యస్యాః కస్యాశ్చిత్పాయసవిభాగః ప్రసజ్యేత. ఏవం తదుత్తరశ్లోకేపి ప్రదదౌ చావశిష్టార్ధ మిత్యత్ర చశబ్దసార్థక్యానురోధేన తదన్యోద్దేశ్యకపాయసవిభాగోపి ప్రసజ్యేత. న చాఽప్రసిద్ధః. తస్మా ద్వాల్మీకిమహర్షిణా నివేశితప్రకృతశ్లోకత్రయఘటక చశబ్దానాం ఉద్దేశ్యభేదేపి పాయసదానస్య తత్కర్తుశ్చ పౌనఃపున్యద్యోతకత్వ మేవ ప్రయోజనం, నాఽన్యదితి. రామాయణార్థోప బృంహకపురాణాదిషు 'చతుర్ధాత్మాన మేవాఽహ' మితి 'మాం విభజ్య చతుర్విధ' మితి 'ఆత్మానం చతురో భాగా' నితి 'కృత్వాఽఽత్మానం చతుర్విధ' మితి చ సర్వత్ర ఆత్మన్శబ్దస్య అస్మచ్ఛబ్దస్య చ శ్రూయమాణత్వేపి తత్ర ఆత్మన్శబ్దస్య ఆత్మాత్మీయాన్యతరపరత్వేన - ఆత్మా శ్రీరామః, ఆత్మీయాని తల్పశంఖసుదర్శనాని, తదాత్మకత్వా ల్లక్ష్మణాదీనామపి ఆత్మత్వేన వ్యవహృతం భగవతా. అథవా - ఆత్మలీలావిభూతిరూపాం శక్తిం పాయసే నిగూహ్య తాదృశభాగ

తారతమ్యానురోధేన తచ్ఛక్తితారతమ్యం ప్రదర్శయితు మాత్మన్శబ్దః ప్రయుక్త ఇతి వాఽర్థోపపత్తి సంభవః. లక్ష్మణాదీనా మాదిశేషాద్యాత్మకత్వం పురాణాంతరేషు స్పష్టం.

శ్రీరామాదీనాం జననక్రమవిచారః

భరతలక్ష్మణయుగళం హిత్వా జ్యైష్ఠ్యకానిష్ఠ్యవిషయే వివాదప్రసక్తిరేవ నాస్తి. భరతలక్ష్మణవిషయే తు క్వచి ల్లక్ష్మణస్య జ్యైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్యతే, క్వచిద్భరతస్య జ్యైష్ఠ్యం. తస్మాదేతదుభయోః కస్య జ్యైష్ఠ్యం కస్య వా కానిష్ఠ్య మితి జ్ఞాతవ్యం. బాలకాండే అష్టాదశసర్గే చతుర్దశ శ్లోకః. 'పుష్యే జాతస్తు భరతో మీనలగ్నే ప్రసన్నధీః, సార్పే జాతౌ తు సౌమిత్రీ కుళీరేఽభ్యుదితే రవౌ' ఏతి ఏతచ్ఛ్లోకార్థపర్యాలోచనయా శ్రీరామోత్పత్తిదినాపేక్షయా పరదినే పుష్యనక్షత్రే భరతోత్పత్తిరితి స్పష్టీభవతి. ఏవం తదుత్తరదినే, ఆశ్రేషానక్షత్రయుక్తే ఉదయకాలే లక్ష్మణశత్రుఘ్నయో రుత్పత్తి రితి ఏతదుత్తరార్ధేన స్పష్టీభవతి. ఏవం చ సతి, జ్యైష్ఠ్యకానిష్ఠ్యయోః కాలికపరత్వాపరత్వరూపతయా లక్ష్మణనిష్ఠసూర్యోదయ సూర్యాస్తమయావలోకయితృత్వాపేక్షయా భరతే అధికసూర్యోదయసూర్యాస్తమయావలోకయితృత్వరూప కాలికపరత్వ మవ్యాహతమితి లక్ష్మణాపేక్షయా భరతో జ్యేష్ఠ ఏవ. నను భరతస్యైవ జ్యేష్ఠత్వే లక్ష్మణోద్దేశ్యకభరతకర్తృకనమనేచ్ఛా ప్రసక్తేర ప్యనవకాశతయా కథం లక్ష్మణం ప్రతి భరతేనాఽభివందనం కృతం ? తథా హి - అయోధ్యాకాండే ఏకోనశతతమే సర్గే సప్తదశ శ్లోకః "ఇతి లోకసమాక్రుష్టః పాదే ష్వద్య ప్రసాదయన్, రామస్య నిపతిష్యామి సీతాయా లక్ష్మణస్య వా." ఇతి. అత్ర భరతో లక్ష్మణస్యాభివాదనం కర్తు ముద్యుక్త ఇత్యర్థ స్సూచితః. కిం చ యుద్ధకాండే త్రింశాధికశతతమసర్గే "తతో లక్ష్మణ మాసాద్య వైదేహీం చ పరంతపః, అభివాద్య తతః ప్రీతో భరతో నామ చాబ్రవీ" దితి. అత్ర లక్ష్మణ మాసాద్య అభివాద్య నామ చాఽబ్రవీదితి కంఠోక్త్యా లక్ష్మణం ప్రతి భరతేనాఽభివాదనం కృత మిత్యర్థః స్ఫుటీభవతి. ఏవం బాలకాండే త్రిసప్తతితమ సర్గే "ఏవం దత్వా తత స్సీతాం మంత్రోదకపురస్కృతామ్, అబ్రవీ జ్జనకో రాజా హర్షేణాఽభిపరిప్లుతః. లక్ష్మణాఽఽగచ్ఛ భద్రం తే ఊర్మిళా ముద్యతాం మయా, ప్రతీచ్ఛ పాణిం గృహ్ణీష్వ మా భూ త్కాలస్య పర్యయః. తమేవ ముక్త్వా భరతం జనక శ్చాఽభ్యభాషత, గృహాణ పాణిం మాండవ్యాః పాణినా రఘునందన. శత్రుఘ్నం చాపి ధర్మాత్మా అబ్రవీ జ్జనకేశ్వరః, శ్రుతకీర్త్యా మహాబాహో పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా "ఇతి.

అత్ర వివాహసమయే రామా దనంతరం జనకేన లక్ష్మణ ఏవోద్దిష్టః, న తు భరతః. ఏవం చ సతి న కనిష్ఠం ప్రతి జ్యేష్ఠస్యాభివాదనం కర్తుం న్యాయ్యం, నాపి జ్యేష్ఠస్య కన్యాదానా త్పూర్వం కనిష్ఠస్య కన్యాప్రదానం కర్తుం యుక్తం. తస్మా దేతేన యుక్తిద్వయేన భరతా ల్లక్ష్మణ ఏవ జ్యేష్ఠ ఇతి న భ్రమితవ్యం, తాదృశ శ్లోకద్వయస్య అర్థాంతరోపపత్తిసంభవాత్. భరతేన

లక్ష్మణం ప్రత్యభివాదనం న కృతం. నాపి భరతవివాహాత్పూర్వం లక్ష్మణస్య కన్యాప్రదానం. "ఇతి లోకసమాక్రుష్ట" ఇతి శ్లోకస్యాఽయమర్థః - అత్ర లక్ష్మణస్యేతి ద్వితీయార్థే షష్ఠీ, లక్ష్మణస్య లక్ష్మణ మిత్యర్థః. తథా చ లక్ష్మణం ప్రసాదయన్ ప్రీతివచనై రనురంజయన్, రామస్య సీతాయాశ్చ పాదేషు నిపతిష్యా మిత్యర్థః. యద్వా - మన్మాతృదుర్వచన ప్రయుక్త ద్వేషం సంస్మృత్య నిర్దుష్టే మయి సీతా వా శ్రీరామో వా యది కుప్యతి, తదా సీతారామయోః పాదేషు నిపతిష్యామి. తస్మిన్ కాలే యది లక్ష్మణః కైకేయీదుర్వాక్యా న్యుద్ధాట్య భక్తపరాధీనస్య శ్రీరామచంద్రస్య పూర్వద్వేషం స్మారయతి, తదా ప్రసాదయన్ హస్తచుబుకాదిస్పర్శనై స్త మనురంజయన్ తస్యాపి పాదయో ర్నిపతిష్యామీ త్యర్థః. అత్ర వేతి వికల్పార్థకాఽవ్యయ ప్రయోగేణ సర్వశాస్త్రనిషిద్ధమపి కనిష్ఠాభివందనం కృత్వాపి తం లక్ష్మణ మనునయామీ త్యర్థ స్సూచ్యతే. ఏతేన భరతస్య శ్రీరామప్రసాదసంపాదనే విశేషానురాగః కేవలం వ్యజ్యతే. న తు భరతస్య లక్ష్మణం ప్రత్యభివందనం విధీయత ఇతి శ్లోకాభిప్రాయః. ఏవ ముత్తరత్రాపి యుద్ధకాండస్థ శ్లోకస్యార్థో వర్ణనీయః. తథా హి "అంకే భరత మారోప్య ముదితః పరిషస్వజే, తతో లక్ష్మణ మాసాద్య వైదేహీం చ పరంతపః. అభివాద్య తతః ప్రీతో భరతో నామ చాబ్రవీత్". ఇత్యస్యాఽర్థః. అత్ర భరతః ఆలింగనకుశలప్రశ్నాదిసత్కారైః లక్ష్మణ మాసాద్య ప్రాప్యే త్యర్థః. తతః తదనంతరం, వైదేహీం చాభివాద్య స్వనామ చాబ్రవీ దిత్యనేన యథాశాస్త్రం ప్రవరోచ్చారణ పూర్వకస్వకీయవర్మగ్రహణపురస్సరం వైదేహ్యుద్దేశ్యకాభివాదనం కృతవా నిత్యర్థ స్సూచ్యతే. తత్త్వసంగ్రహరామాయణే యుద్ధకాండస్థే అష్టత్రింశసర్గే 'వవందే భరతో భ్రాతా వైదేహీం చ పరంతపః, రామేణాపి పరిష్వక్తో లక్ష్మణేనాఽభివాదిత' ఇతి. అత్ర లక్ష్మణేనాఽభివాదిత ఇతి కంఠోక్త్యా భరతస్యైవ లక్ష్మణాపేక్షయా జ్యైష్ఠ్యం సిద్ధమిత్యర్థ స్స్పష్టో భవతి. భరతే జ్యేష్ఠే అనూఢే జనకేన లక్ష్మణస్య కనిష్ఠస్య కన్యాప్రదానం కృత మితి చ న చింతనీయం. కన్యా ప్రదానసమయే జనకేన శ్రీరామాయ మంత్రోదక పురస్సరం సీతాప్రదానకరణానంతరం లక్ష్మణభరత శత్రుఘ్నాన్ సంబోధ్య యూయ మూర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తీనాం పాణిగ్రహణం కురుతేతి స్వోద్దేశమాత్రం ప్రకటితం. శ్రీరామాయ యథా మంత్రోదక పురస్సరం కన్యాదానం కృతం న తథా లక్ష్మణాయ జనకేన కృత మితి తస్మిన్ శ్లోకే ప్రతిపాదితం. అత్ర గోవిందరాజీయే - ఏకోదరయోరేవ మధ్యే జ్యేష్ఠస్యానూఢస్య సద్భావే కనిష్ఠస్య పాణిగ్రహణం నిషిద్ధం. లక్ష్మణభరతయో ర్భిన్నోదరతయా భరతకన్యాదానాత్పూర్వం లక్ష్మణస్య జనకేన కన్యాదానే కృతేపి న దోష ఇత్యాహుః. అథ వా తస్మిన్నేవ సర్గే ఉపరిగ్రంథే "చత్వార స్తే చతసృణాం వసిష్ఠానుమతే స్థితాః" ఇతి వచనేన "యథోక్తేన తథా చక్రు" రితి వచనేనాపి సర్వజ్ఞేన వసిష్ఠేన చోదితా భరతలక్ష్మణశత్రుఘ్నాః యథాశాస్త్రం జ్యేష్ఠానుక్రమికతయా పాణీన్ జగృహు రిత్యర్థ స్సంగచ్ఛతే..

అత్ర సీతావివాహప్రకరణే పూర్వోత్తరగ్రంథపర్యాలోచనయా వివాహకాల ఏవం నిశ్చీయతే– బాలకాండే ఏకసప్తతిసర్గే ౨౪ శ్లోకః. 'మఘా హ్యద్య మహాబాహో తృతీయే దివసే ప్రభో, ఫల్గున్యా ముత్తరే రాజన్ తస్మిన్ వైవాహికం కురు". ఏవం ద్విసప్తతితమసర్గే ౧౨ శ్లోకః. "ఏకాహ్నా రాజపుత్రీణాం చతసృణాం మహామునే, పాణీన్ గృహ్ణంతు చత్వారః రాజపుత్రా మహాబలాః. ఉత్తరే దివసే బ్రహ్మన్ ఫల్గునీభ్యాం మనీషిణః, వైవాహికం ప్రశంసంతి భగో యత్ర ప్రజాపతిః". ఇతి వచనద్వయేన భగదేవతాకోత్తరఫల్గునీనక్షత్రఘటిత శుభదినే రామాదీనాం చతుర్ణాం వివాహో జాతా ఇత్యర్థో లభ్యతే తస్మిన్నేవ దినే రామాదీనాం చతుర్ణామపి జన్మనక్షత్ర ప్రయుక్త చంద్రతారాబలయో స్సత్వాత్. తథా హి, శ్రీరామస్య పునర్వసూనక్షత్ర జాతత్వేన పునర్వసూనక్షత్ర మారభ్య గణనాయా ముత్తరఫల్గునీ సాధనతారా, భరత జన్మ నక్షత్రీభూతపుష్యనక్షత్రాది గణనాయాం భరతస్య ప్రత్యక్తారా, లక్ష్మణశత్రుఘ్నయో రాశ్లేషానక్షత్రోత్పన్నతయా తదాది గణనాయాం క్షేమతారా, అత్ర ద్వితీయ తృతీయ చంద్రయో రన్యతర శ్శుభదః. భరతస్య ప్రత్యక్తారాత్వేపి "వివాహే ప్రత్య గుత్తమ" మితి విశేష వచనబలాత్ వివాహవిషయే ప్రత్యక్తారాయా స్సర్వోత్తమత్వ మితి బోధ్యం. బహుషు ప్రమాణేషు ఏకోదరణా మేకకాలావచ్ఛేదేన వివాహస్య నిషిద్ధత్వేపి ఏకోదరయమళయో ర్విశేషవిధి ర్బాధ్యస్సత్యే శ్రుతః "ఏకస్మిన్ వత్సరే చైకవాసరే మంటపేఽపి చ, కర్తవ్యం మంగళం స్వస్రో ర్భ్రాత్రో ర్యమళజాతయోః. గణశః క్రియమాణానాం యుగప న్మాతృపూజనం, నాందీముఖం భవే దేకం హోమతంత్రాః ప్రథ క్పృథక్" ఇతి. అనేన లక్ష్మణశత్రుఘ్నయో ర్యమళజాతత్వేన తయో రేకకాలావచ్ఛిన్నవివాహకరణం యుక్తమేవ.

అన్యచ్చ – అయోధ్యాకాండే అష్టమసర్గే ౫ శ్లోకః 'భరతాదేవ రామస్య రాజ్యసాధారణా ద్భయమ్, త ద్విచింత్య విషణ్ణాఽస్మి భయం భీతాద్ధి జాయత' ఇతి కైకేయీం ప్రతి మంథరోక్తిః. అత్ర భరతాదేవే త్యవధారణార్థకైవకారేణ లక్ష్మణశత్రుఘ్నాపేక్షయా భరతే జ్యైష్ఠ్యం వర్తత ఇతి సర్వజనవిదితోఽయ మర్థో మంథరయాపి జ్ఞాతోఽభవ దిత్యప్యూహ్యం. లక్ష్మణస్య భరతాను జత్వం వాచోక్తం. యుద్ధకాండే ఏకోనషష్టితమసర్గే ౧౧౨ శ్లోకః. "హిమవాన్ మందరో మేరు స్త్రైలోక్యం వా సహామరైః, శక్యం భుజాభ్యా ముద్ధర్తుం న సంఖ్యే భరతానుజః." ఇతి లక్ష్మణ ముద్దిశ్య భరతానుజ శబ్దప్రయోగః వాల్మీకి మహర్షిణా సాక్షాత్కంఠోక్త్యా కృతః.

సీతారామయో ర్వివాహకాల వయోవిచారః.

శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణ తదర్థోపబృంహక పురాణాంతరాద్యవలోకనే శ్రీరామాపేక్షయా శ్రీసీతాదేవ్యాః వయోధికత్వం ప్రతీయతే. తథా హి – వాల్మీకిరామాయణే బాలకాండే వింశతిసర్గే ౨ శ్లోకః. "ఊనషోడశవర్షో మే రామో రాజీవలోచనః, న యుద్ధయోగ్యతా మస్య పశ్యామి సహ రాక్షసైః" ఇతి. అత్ర ఊనషోడశవర్ష ఇత్యుక్త్యా పరిపూర్ణషోడశవర్షవత్వే కదాచిదస్య శ్రీరామమూర్తేః కించిద్యౌవన ప్రాప్త్యా రాక్షసై స్సాకం యోద్ధుం శక్తి ర్జాయేత. నైతస్య తావంత్యపి వర్షాణి జాతానీ త్యర్థబోధేన శైశవమేవ శ్రీరామస్య దశరథోక్త్యా సూచితం. అరణ్యకాండే అష్టత్రింశే సర్గే ౬ శ్లోకః. 'ప్రత్యువాచ మహాభాగం విశ్వామిత్రం మహామునిమ్, బాలో ద్వాదశవర్షోఽయ మకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః' ఇతి. అత్ర ద్వాదశవర్ష ఇత్యుక్త్యా పూర్వోక్తోనషోడశవర్ష ఇత్యుక్తే రేకవాక్యత్వసంపాదనాయ ఊనషోడశవర్షశబ్దస్య పాదోనషోడశవర్షార్థ కల్పనేన ద్వాదశవర్షలాభే సతి శ్రీరామస్య విశ్వామిత్రయజ్ఞసంరక్షణాఽవ్యవహితోత్తరమాసద్వయభావి సీతావివాహకాలే శైశవ మవ్యాహతం. శ్రీసీతాదేవ్యాస్తు వయోధికత్వమేవ. తథాహి-వాల్మీకిరామాయణే అయోధ్యాకాండే అష్టాదశాధికశతతమసర్గే. ౩౪. శ్లోకః. అనసూయాం ప్రతి సీతోక్తిః. 'పతి సంయోగ సులభం వయో దృష్ట్వా తు మే పితా, చింతా మభ్యగమ ద్దీనో విత్తనాశా దివాఽధనః,' ఇతి వివాహకాలాత్పూర్వమేవ సీతాయాః పతిసంయోగయోగ్య వయోయుక్తత్వ మభిధీయతే. పాద్మే చ- "అథ లోకేశ్వరీ లక్ష్మీ ర్జనకస్య నివేశనే, శుభక్షేత్రే హలోత్ఖాతే సముద్భూతా సుమధ్యమా. బాలార్కకోటిసంకాశా పద్మపత్రనిభేక్షణా, లంకాయాం వై సరశ్శ్రేష్ఠే పద్మకోశే పురా హ్యభూత్. సర్వలక్షణసంపన్నా నిత్యయౌవనశాలినీ. ధృత్వా వక్షసి చార్వంగీ మాలా మమ్లానపంకజామ్. సీతాముఖే సముత్పన్నా సీతేతి భువి విశ్రుతా" ఇతి వచనాత్ ఉత్పత్తి కాలఏవ సీతాదేవ్యాః యౌవన వయోవిశిష్టత్వం లభ్యతే. ఏవం పర్యాలోచనయా యౌవనకలామాత్రేణాపి విహీనస్య యౌవన సహితాయా స్సీతాయాశ్చ కథం వివాహః కృత? ఇతి న శంకనీయం. లోకరీత్యా స్త్రీణాం ద్వాదశ వర్షప్రభృతి యౌవనప్రాదుర్భావసంభవాత్ సీతాయా అపి తదా యౌవనప్రాప్తికథనేన ద్వాదశ వర్ష పరిమితవయ ఇత్యున్నేతుం శక్యతే. ఏవం చ శ్రీరామస్యాపి తావద్వర్షయుక్తత్వేన అభిధానాత్ 'తేజసాం హి న వయ స్సమీక్ష్యత' ఇతి న్యాయేన అప్రాకృతదివ్యమూర్తేః ద్వాదశవర్షాదర్వాగేవ యౌవనప్రాప్త్యా తయోర్వివాహే న కాపిక్షతిః, నచ వివాహకాలే సీతాయాః శ్రీరామస్య చ ద్వాదశవర్ష పరిమితవయఃకాలాభ్యుపగమే అరణ్యకాండస్థ సప్తచత్వారింశే సర్గే 'ఉషిత్వా ద్వాదశ సమాః ఇక్ష్వాకూణాం నివేశనే, భుంజానా మానుషాన్ భోగాం త్సర్వకామసమృద్ధినీ. తత స్త్రయోదశే వర్షే రాజాఽమంత్రయత ప్రభుః' ఇత్యుపక్రమ్య, "మమ భర్తా మహాతేజా వయసా పంచవింశకః, అష్టాదశ హి వర్షాణి మమ జన్మని గణ్యతే" ఇతి రావణం ప్రతి సీతోక్తిః.

అత్ర పూర్వం వివాహకాలే ద్వాదశవర్షసహితాయా స్సీతాయాః వివాహానంతరం ద్వాదశ వత్సరాణ శ్వశురగృహే సుఖ మనుభూయ త్రయోదశవర్షే వనం ప్రవిష్టాయాః పంచవింశతివర్ష వయస్కత్వే వక్తవ్యే తద్విసృజ్య అష్టాదశవర్షోక్తిశ్చాసంగతేతి న మంతవ్యం. అష్టాదశవర్షత్వస్య. జనకరాజయజనశాలాభూమ్యంతర్గతహాటకపేటికాయాం జనకస్య సీతాదేవీముఖారవిందసందర్శన దినమారభ్య గణితకాలాభిప్రాయేణోపపత్తిః. ఏషా సీతా పూర్వం లంకాయామేవ పద్మసరోవరే కస్మింశ్చి త్పద్మకోశే వేదవతినామ్నా సంజాతా, రావణేన దృష్ట్వా ప్రహస్తాదిభి రాలోచ్య కనక పేటికాయాం నిక్షిప్య సముద్రే ప్రక్షిప్తా. తతః ప్రవాహవేగవశా న్మిథిలానగరోపకంఠభూమావేవ షడ్వర్షపర్యంతం పేటికాయామేవ నిగూఢా సతీ జనకేన రాజ్ఞా యజ్ఞశాలాసమీకరణార్థం భూమా హలముఖా త్కృష్టలాంగలపద్ధతిముఖేన పేటికోద్ఘాటనపూర్వకం భూగర్భా దభ్యుత్థితా, తతః ప్రభృతి సీతేతి వ్యవహృతాఽభూత్. తతో జనకేన పుత్రికాభిమానేన షడ్వర్షపర్యంతం పరిపాలితా షష్ఠే వర్షే కృతవివాహా తతఃపరం దశరథగృహే శ్రీరామచంద్రేణ సాకం ద్వాదశ సంవత్సరాణ సుఖ మువాస. తతఃపర మష్టాదశే వర్షే సీతాయాః శ్రీరామేణ సహ వనవాస ఇతి. ఏవం చ తత్ర రావణం ప్రతి సీతోక్తిః స్వవివాహకాలే సీతాయాః షడ్వర్షపరిమితవయస్కత్వం చ, వనవాసే రావణసంవాదకాలే అష్టాదశవర్షవయోయుక్తత్వం చ సంగచ్ఛతే, శ్రీరామస్యాప్యుక్తరీత్యా పంచవింశతివర్షపరిమితవయస్కత్వం చోపపద్యత ఇతి న కోఽపి దోషః. నన్వేవమపి వనవాసకాలే శ్రీరామస్య పంచవింశతివర్షవయస్కత్వే శ్రీరామాయణే శ్రీరామం ప్రతి కౌసల్యోక్తి విరోధః భవతి. అయోధ్యాకాండే వింశతితమసర్గే ౪౦ శ్లోకః. "దశ సప్త చ వర్షాణి తవ జాతస్య రాఘవ, అస్థితాని ప్రకాంక్షంత్యా మయా దుఃఖపరిక్షయమ్" ఇతి. అత్ర వనవాసప్రయాణోన్ముఖస్య శ్రీరామస్య కౌసల్యయా కంఠోక్త్యా సప్తదశవర్షాణామేవోక్తత్వాదితి చ న భ్రమితవ్యం. నిఖిలధర్మశాస్త్రజ్ఞయా కౌసల్యయా ఉద్దిష్టః కాలః ఉపనయనప్రభృతిక ఏవ, న తు జననకాల ప్రభృతికః. 'జన్మనా జాయతే శూద్రః కర్మణా జాయతే ద్విజః' ఇత్యనుశాసనాత్. అవశ్యం జాతకర్మాదీనా మనుష్ఠేయ తయా శ్రీరామస్య క్షత్రియజాతీయత్వేన 'గర్భైకాదశేషు రాజన్య' మితి గృహ్యసూత్రస్థబహు వచనస్వారస్యానురోధేన గర్భనవమగర్భదశమగర్భైకాదశానా ముపనయనకాలానా మభి హితత్వాత్, శ్రీరామస్య జననకాలమారభ్య అష్టమవర్షస్యైవ గర్భనవమత్వేన చ తత్రోపనయనే కృతే తద్వత్సరప్రభృతి గణనాయాం కృతాయాం వనవాసప్రయాణసమయే సప్తదశవత్సరాణా మేవ సంభవః. 'మమ భర్తా వయసా పంచవింశక' ఇతి సీతోక్తిః జననకాలాభిప్రాయికా. 'దశ సప్త చ వర్షాణి తవ జాతస్య' ఇతి కౌసల్యోక్తిః ద్వితీయజననభూతోపనయనకాలాభిప్రాయికేతి జ్ఞేయం.

శ్రీరామస్య ఏకపత్నీత్వ నిర్ణయః.

శ్రీరామస్య సీతా ఏకైవ పత్నీ, ఆపాతతః పత్నీబాహుల్యసూచకానాం వచనానాం చ అర్థః తత్ర తత్ర వివిచ్యతే. శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణే అయోధ్యాకాండే అష్టమసర్గే ౧౨ శ్లోకః. కైకేయీం ప్రతి మంథరోక్తిః - "హృష్టాః ఖలు భవిష్యంతి రామస్య పరమా స్త్స్రియః, అప్రహృష్టా భవిష్యంతి స్నుషా స్తే భరతక్షయే" ఇతి. తస్మిన్నేవ కాండే ద్వీచత్వారింశసర్గే ౧౫ శ్లోకః. దశరథప్రలాపః 'యస్సుఖేషూపధానేషు శేతే చందనరూషితః, వీజ్యమానో మహార్హాభి స్త్రీభిర్మమ సుతోత్తమ' ఇతి, సుందరకాండే సప్తవింశతితమసర్గే సీతోక్తిః ' పితు ర్నిదేశం నియమేన కృత్వా వనా న్నివృత్త శ్చరితవ్రతశ్చ, స్త్రీభిస్తు మన్యే విపులేక్షణాభి స్త్వం రంస్యసే వీతభయః కృతార్థః' ఇతి, యుద్ధకాండే ఏకవింశతసర్గే తృతీయశ్లోకః "వరకాంచనకేయూరముక్తాప్రవరభూషణైః, భుజైః పరమనారీణాం పరిమృష్ట మనేకధా' ఇతి, ఉత్తరకాండే అశ్వమేధప్రకరణే ఏకనవతితమసర్గే ౨౦ శ్లోకః. రామోక్తిః 'మాతరశ్చైవ సర్వా మే కుమారా స్త్రీగణాని చ, అగ్రతో భరతం కృత్వా గచ్ఛం త్వగ్రే సమాహితా' ఇతి. అత్ర శ్లోక పంచకార్థపర్యాలోచనయా యద్యపి శ్రీరామస్య పత్నీబాహుళ్యం ద్యోత్యతే, తథాపి శ్రీరామస్య సీతాదేవ్యేకైవ ధర్మపత్నీ, న తు పత్న్యంతరం ధర్మార్థం భోగార్థం వేతి దృఢం జ్ఞాయతే. తథా చ శ్రీరామాయణే ఉత్తరకాండే ఏకోనశతతమసర్గే ౮ శ్లోకః "ఇష్టయజ్ఞో రఘుపతిః పుత్రద్వయసమన్వితః, న సీతాయాః పరాం భార్యాం వవ్రే స రఘునందన" ఇతి. అత్ర వాల్మీకినా కంఠోక్త్యా శ్రీరామస్య ఏకపత్నీత్వం ప్రతిపాదితం. సీతాయాః భూప్రవేశానంతరమపి పరాం న వవ్రే ఇత్యనేన సీతాసన్నిధానదశాయాం అన్యాపాణిగ్రహణం సుతరాం నిరాకృతం. తస్మాత్ ఏతద్విరుద్ధతయా శ్రీరామస్య బహుపత్నీత్వ భ్రాంతిజనకాని శ్రీరామాయణస్థాని ఇతర పురాణస్థాని చ వాక్యాని ఏకపత్నీత్వాఽవిరుద్ధాని వ్యాఖ్యేయాని. తథా హి - శ్రీరామాయణే అయోధ్యాకాండే అష్టమసర్గే ౧౨ శ్లోకః. కైకేయీం ప్రతి మంథరోక్తిః – "హృష్టాః ఖలు భవిష్యంతి రామస్య పరమాః స్త్రియః. అప్రహృష్టా భవిష్యంతి స్నుషా స్తే భరతక్షయే" ఇతి. అత్ర స్త్రీశబ్దః పరిచారికాపరః. తత్రైవ కాండే ద్వీచత్వారింశసర్గే ౧౫ శ్లోకః దశరథ ప్రలాపః. "య స్సుఖేషూపధానేషు శేతే చందనరూషితః. వీజ్యమానో మహార్హాభిః స్త్రీభిః మమ సుతోత్తమః" ఇతి. తత్రాపి స్త్రీశబ్దః పరిచారికాపరః. అథ సుందరకాండే సప్తవింశతితమసర్గే సీతోక్తిః "పితుర్నిదేశం నియమేన కృత్వా వనాన్నివృత్త శ్చరితవ్రతశ్చ, స్త్రీభిస్తు మన్యే విపులేక్షణాభి స్త్వం రంస్యసే వీతభయః కృతార్థః" ఇత్యత్ర స్వవినాశే స్త్ర్యంతర సంభావనయా సీతయా తథోక్త మితి న తత్పూర్వ మూఢభార్యాణాం గమకం. యుద్ధకాండే ఏకవింశతితమే సర్గే తృతీయ శ్లోకః "వరకాంచనకేయూరముక్తా ప్రవరభూషణైః, భుజైః పరమనారీణాం పరిమృష్ట మనేకధా" ఇతీదం కవివచనం. తస్మాత్ శ్రీమన్నారాయణావతారభూతో రామః

పరమనారీణాం శ్రీభూనీళానాం భుజైః పరిమృష్ట ఇతి తదభిప్రాయత్వేన సమన్వయ స్సంభవతి. ఉత్తరకాండే అశ్వమేధప్రకరణే ఏకనవతితమే సర్గే ౨౩ శ్లోకః. శ్రీరామోక్తిః "మాతరశ్చైవ సర్వా మే కుమారా స్త్రీగణాని చ, అగ్రతో భరతం కృత్వా గచ్ఛం త్వగ్రే సమాహితాః" ఇతి. అత్ర మే మాతరః, భరతాదీనాం కుమారాః భరతాదీనాం స్త్రియశ్చ ఇతి అర్థః న్యాయ్యః. ఏతాదృశ సరసార్థ సంగ్రహః అయోధ్యాకాండే అష్టమసర్గే ద్వాదశశ్లోకీయ గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యాయాం ద్రష్టవ్యః. ఏవమేవ ఇతరపురాణస్థవిరోధాభాసోపి నిరూపణీయః. దౌర్వాసరామాయణే "కోసలో భానుమంతశ్చ మగధ శ్చిత్రభూషణః, యుధాజిత్కేకయాధీశో కాశీనాథః ప్రతర్దనః. పృథక్ షోడశసంఖ్యాకాః దుహితృాః పుణ్యలక్షణాః, భూనీళావిమలాఖ్యానా శ్చాష్టావింశాధికం శతం. సర్వాభరణసంపన్నా స్సుమధ్యా రామమోహితాః, తాసాం సంభవవేళాయాం రాఘవార్థే నిమంత్రితాః, రాఘవాయ దదుః శ్రీమచ్ఛుభలగ్నేఽగ్నిసాక్షికం. తత స్సీతాజ్ఞయా రామః పాణీ గృహ్ణ స్వపాణినా, ఏకపత్నీవ్రతే స్థిత్వా పర్యగృహ్ణా న్మహామతిః, వసిష్ఠ వామదేవాదిముని ప్రవర సన్నిధౌ". అత్ర తాసాం దాసీత్వేన గ్రహణ మేవోద్దిష్టం తత్ర సీతానుమతి పూర్వకం తాసాం పాణీ శ్రీరామో జగ్రాహేతి వచనాదేవ తాసాం దాసీత్వం సిద్ధ్యతి. అన్యథా సపత్నీ సంపాదక పాణిగ్రహణాయ సీతా స్వానుమతిమేవ న దద్యాత్. లోకే స్త్రీణాం సాపత్న్యం హి దుస్సహం భవతి. ఇయ మనుమతిః స్వకార్యాప్రతిబంధనిమిత్తా. తథా చ తాసాం భోగా నర్హత్వభావనాయామేవ సిద్ధ్యతి, అతః దాసీత్వేన పాణిగ్రహణమేవ తత్ర నిరూపితం. అగ్ని సాక్షికత్వమపి మైత్ర్యాః దార్ఢ్యతాపాదకమాత్రమేవ, న పత్నీత్వనిరూపకం. అన్యథా "రోచతే యది వా సఖ్యం బాహు రేష ప్రసారితః, గృహ్యతాం పాణినా పాణి ర్మర్యాదా బధ్యతాం దృఢా. ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవేణ సుభాషితం, సంప్రహృష్టమనా హస్తం పీడయామాస పాణినా" ఇతి కిష్కింధకాండీయ పంచమసర్గే సుగ్రీవపాణిగ్రహణసత్త్వాత్ సుగ్రీవస్యాపి రామపత్నీత్వాపత్తిః. అతః తాసాం దాసీత్వేనైవ స్వీకారోఽభిమతః. కన్యాపితరశ్చ యోగినామ ప్యప్రాప్యే శ్రీరామచంద్రే స్వపుత్రీణాం వసులాభరణయోగిన ఇవ దివ్యప్రేమభావబంధ మాకలయ్య దుర్లభభగవద్దాస్యనిర్వహణాయ తా వితీర్య తత్సంబంధద్వారా ఆత్మనోపి కృతార్థాం శ్చక్రురితి యుక్తం భాతి.

బ్రహ్మాండపురాణే బ్రహ్మనారద సంవాదే "శ్రీభూమినీళాసహితం శ్రీరామం జగదీశ్వరం, పత్నీశత సమాయుక్తం పద్మనాభం చతుర్భుజం" ఇత్యయం శ్లోకస్తు న దాశరథివిషయకః, తథా సతి చతుర్భుజత్వాదీనాం అసంగతిః స్యాత్. అతః 'రమంతే యోగినోఽనంతే సత్యానందే చిదాత్మని, ఇతి రామపదేనాఽసౌ పరబ్రహ్మాఽభిధీయత' ఇతి రామతాపినీయోక్తరీత్యా శ్రీమన్నారాయణ విషయకః. తస్మాత్ శ్రీభూనీళాశబ్దానాం తద్దివ్యమహిషీవాచకత్వాత్ దాశరథే

రేకపత్నీత్వే న కాపి హానిః. స్కాందే బ్రహ్మఖండోక్తబ్రహ్మనారాయణసంవాదే చ "అష్టావింశోత్తరం కన్యాశతం చోద్వాహనం శుభం" ఇతి భగవద్వచనే చ ఉద్వాహనశబ్దస్య కన్యాశతవిశేషణత్వేనాఽన్వయేన న వివాహపరత్వం, అపితు ఉత్కృష్టం వాహనం పాదసంవాహనాది యస్య తదితి విగ్రహవశాత్ మత్పాదసంవాహనాదిసేవాకరణార్థం కన్యాశతం భవతీత్యర్థస్య లాభాత్ సామంజస్యం. పాంచరాత్ర బ్రహ్మఖండే శివాశివరహస్యే బ్రహ్మవిష్ణుసంవాదే "ఏవం నిత్యానపాయిన్యో మహిష్యో జానకీపతేః, గృహీత్వా చామరాన్ దివ్యాన్ సుధాకరసమప్రభాన్, వీజ్యమానాన్ సదా భక్త్యా మోదంతే శివ మచ్యుతం, దివ్యాప్సరసగంధర్వకన్యాసంఘాశ్చ భూషితాః, అంతఃపురనివాసిన్యః పుణ్యావరణపాలికాః, సుగుప్తాంతరతంత్రజ్ఞాః పరమానందనిర్భరాః, తాభిః పరివృతశ్శ్రీమాన్ శుశుభే పరమః పుమాన్" ఇత్యత్ర నిత్యానపాయిన్యః ఇతి విశేషణం శ్రీరామాశ్రయస్య నిత్యఫలకత్వం సూచయతి. మహిష్య ఇతి స్త్రీసామాన్యవాచకం. అత్ర దేవతాస్త్రీణామపి శ్రీరామసేవోత్కంఠాతిశయేన నగరావరణపాలికాత్వాపేక్షాయాం మనుష్యభామినీనాం తత్సేవౌత్సుక్యం కిము వక్తవ్యం? సదా భక్త్యా మోదంతే ఇత్యనేన భక్తిమాత్రేణ తాసా మానందాతిశయః, న విషయసుఖేనేతి సిద్ధం. సుగుప్తాంతరతంత్రజ్ఞాః సీతారామమిథునసన్నివేశే అంతరంగికసేవానిర్వహణదక్షా ఇత్యర్థః. అగస్త్యరామాయణే "రామ స్తత స్సమాహూయ కౌసల్యాం వాక్య మబ్రవీత్, భార్యా స్తిష్ఠంతు హే మాతః స్త్రియో మే తవ సన్నిధౌ. మదాగమనపర్యంతం త్వచ్ఛుశ్రూషాపరాయణాః" ఇత్యత్ర భార్యాః మయా భర్తవ్యాః, స్త్రియః దాస్యః ఇత్యర్థః. వాసిష్ఠరామాయణే "కృష్ణోష్టమహిషీభర్తా షోడశస్త్రీసహస్రశః, అనాది బ్రహ్మచారీతి యథా విజ్ఞాయతే పరైః, తథైవ రామో విశ్వాత్మా సచ్చిదానందరూపధృత్, బహుస్త్రీకోపి ధర్మాత్మా హ్యేకపత్నీవ్రతోఽభవత్' ఇత్యత్ర "బహుస్త్రీకోపి ధర్మాత్మా" ఇతి వచనమపి న విరుధ్యతి. ఏకపత్నీవ్రతభంజనయోగ్యబహుస్త్రీసంబంధసత్త్వేపి శ్రీరామ ఏకపత్నీత్వధర్మమేవాఽరక్ష దిత్యర్థకత్వాత్. ఏవం చ ఏకస్యాపి వచనస్య ఏకపత్నీత్వబాధనాఽసమర్థత్వాత్ శ్రీరామః ఏకపత్నీవ్రత ఏవేతి సిద్ధం.

నను -- శ్రీరామస్య యాగకర్తృత్వాన్యథానుపపత్త్యా అర్థాపత్తిప్రమాణేన సీతాతిరిక్తభార్యావత్త్వం సిద్ధ్యతి, అశ్వమేధే యజమానేన పత్నీత్రయవతా భావ్యం. మహిషీ, పరివృత్తిః, వావాతేతి తత్తత్క్రియానుగుణతయా తాసాం నామాని చ శ్రూయంతే. బాలకాండే దశరథకర్తృకాశ్వమేధే ఏవం దృశ్యతే చ. తథా చ శ్రీరామకర్తృకాశ్వమేధేపి తుల్యన్యాయతయా పత్నీబాహుళ్యం స్యాదితి న వాచ్యం. సీతాతిరిక్త భార్యా సద్భావే సీతాప్రతికృతికల్పనాప్రసంగ ఏవ న భవతి. ఉత్తరకాండే ౯౧ సర్గే లక్ష్మణం ప్రతి రామోక్తిః–"కాంచనీం మమ పత్నీం చ దీక్షార్హాం యజ్ఞకర్మణి. అగ్రతో భరతః కృత్వా గచ్ఛత్వగ్రే మహాయశాః" ఇతి కాంచనసీతాయాః ప్రసక్తి ర్విద్యతే. హేమాద్రౌ

"దూరభార్యోఽననుకూలభార్యశ్చ దర్భపుంజీలైః భార్యాప్రతినిధిం విధాయ పార్వణం కుర్యా" దితి, "పత్నీకర్తవ్యాని కర్మాణి అధ్వర్యుర్యజమానోఽవా కుర్యా" దితి, "యథా తస్యామసమర్థాయాం పత్నీవినాశాభావా న్నాఽగ్నే ర్వినాశః, తథా దూరస్థాయామపి పత్న్యాం నాఽగ్నేర్నాశః" ఇతి చ తదనుగుణం శ్రీరామస్య దూరస్థపత్నీకత్వేన ప్రతికరణపూర్వక మశ్వమేధాదికర్తృకత్వోపపత్తిః. ఇతరాసాం పత్నీనాం సత్వే సీతాప్రతిరూపోపయోగో వ్యర్థః స్యాత్. లోకాపవాదభీత్యా సంత్యక్తాయాం తస్యాం తద్విషయస్నేహబహుమానార్థమితి వక్తుమ ప్యనుచితం. అపిచ ఉత్తరకాండే ఏక నవతితమసర్గే "యజ్ఞే యజ్ఞే చ పత్న్యర్థం కాంచనీ జానకీ భవే" దితి ప్రతిపాదనాత్ ప్రతియజ్ఞం చ సీతాప్రతికృతే రేవోపయోగా త్సుతరాం పత్న్యంతరాభావ స్సిద్ధ్యతి.

ఏవం చ శ్రీరామకర్తృకాశ్వమేధాధిసకలయజ్ఞేషు సీతాప్రతికృతేరేవోపయోగాత్ "న సీతాయాః పరాం భార్యాం వవ్రే స రఘునందన" ఇతి ఉత్తరకాండే వాల్మీకేః కంఠోక్తేః, శ్రీరామాయణోపబృంహకగ్రంథవచనైశ్చ "ఏకస్మిన్నపి దృఢే బాధకే సాధకసహస్రమ ప్యకించిత్కర" మితి న్యాయేన శ్రీరామస్య పత్నీబాహుళ్య ప్రతిపాదకాని సకలాని వచనాని బాధ్యంతే.

అపిచ శ్రీరామాయణే ఉత్తరకాండే "తత స్తాం నిహతాం దృష్ట్వా పత్నీం భృగుకులోద్వహః, శశాప సహసా క్రుద్ధో విష్ణుం రిపుబలార్దనం, యస్మా దవధ్యాం మే భార్యాం అవధీః క్రోధమూర్ఛితః, తస్మాత్త్వం మానుషే లోకే జనిష్యసి జనార్దన, తత్ర పత్నీవియోగం త్వం ప్రాప్స్యసే బహువార్షికం" ఇతి శాపః ప్రతిపాదితః. ఉత్తరగ్రంథే చ శ్రీరామః భృగుం దృష్ట్వా అహం త్వద్దత్తశాపమనుభవామీ త్యవదచ్చ. పత్నీబాహుళ్యే చ పత్నీవియోగదుఃఖం శ్రీరామస్య న భవేత్, భృగువచనస్య వైయర్థ్యం, శాప మభ్యుపగమ్యోక్తస్య భగవద్వచనస్య చ అప్రామాణ్యం సిద్ధ్యేత్. అతః శ్రీరామస్య సీతైకైవ పత్నీ.

సీతాపతి ర్జానకీపతి రిత్యాది శ్రీరామనామసు సీతాతిరిక్తకాంతాయాః కుత్రా ప్యప్రసక్తేః, రాజ్యవిభజనవేళాయామపి సీతాపుత్రయోః కుశలవయోరేవ ప్రసంగా దితరత్ర పుత్రోత్పత్త్యభావః దృఢీకృతః. అతః శ్రీరామసహస్రనామ స్తోత్రస్థస్య "ఏకపత్నీవ్రత" ఇతి నామ్నః ఏకా చ సా పత్నీ చ ఏకపత్నీ, ఏకపత్న్యా వ్రతం నియమో యస్య స ఏకపత్నీవ్రత ఇత్యేవ విగ్రహః, నాఽన్యథా ఇతి సర్వం సమంజసం.

దశరథస్య కైకేయీకన్యాశుల్కాతివర్తనం

పూర్వం దశరథః కేకయరాజానం ప్రతి గత్వా తత్కన్యాం కైకేయీం స్వస్మై ప్రార్థయామాస. తదా తేన రాజ్ఞా తత్పుత్రాయైవ రాజ్యప్రదాతుః తాం దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాతం. దశరథ స్తథైవ

రాజ్యం దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ తాం పరిణీతవానితి ఇయం కథా రామాయణార్థోపబృంహక పురాణేషు ప్రసిద్ధా. వాల్మీకిరామాయణేపి అయోధ్యాకాండే త్ర్యధికశతతమసర్గే శ్రీరామవచనం "పురా భ్రాతః పితా నః స మాతరం తే సముద్వహన్, మాతామహే సమాశ్రౌషీ ద్రాజ్యశుల్క మనుత్తమమ్" ఇతి. ఏతద్వచనార్థపర్యాలోచనయా కైకేయీవివాహకాల ఏవ కైకేయీపుత్రస్య రాజ్యప్రదానం దశరథేన ప్రతిజ్ఞాతమితి సూచితం భవతి. దశరథః భరతం గిరివ్రజనగరం ప్రస్థాప్య తదాగమనా దర్వాగేవ రామపట్టాభిషేకః కార్య ఇతి నిశ్చితవాన్. అయోధ్యాకాండే చతుర్థ సర్గే పంచవింశశ్లోకః శ్రీరామం ప్రతి దశరథోక్తిః. "విప్రోషితశ్చ భరతో యావదేవ పురా దితః, తావదేవాభిషేకస్తే ప్రాప్తకాలో మతో మమ" ఇతి వచనేన రామం ప్రతి సంబోధ్య. రామాభిషేక వృత్తాంతం దూతముఖేన కేకయాధిపతే రనివేద్యైవ దశరథః కథం శ్రీరామపట్టాభిషేకోద్యమం కృతవాన్? నిత్యాక్షేపః. న కేవలం దశరథేన కైకేయీపుత్రస్య రాజ్యదానం ప్రతిజ్ఞాతం. కింతు యది త్వయాఽహం స్మారితో భవేయం తదా తత్పుత్రస్యైవ రాజ్యప్రదానం కరోమి. నోచేత్తదా నిఖిల కల్యాణ గుణాకరస్య రాజ్యపరిపాలనార్హస్య సుతాంతరస్య ధర్మశాస్త్రాఽవిరుద్ధతయా రాజ్య ప్రదానం కరోమీత్యేవ ప్రతిజ్ఞాతం, శ్రీరామగుణాకృష్టేన చ కేకయరాజేన స్వదౌహిత్రాయ రాజ్యం నాభ్యర్థితం. తస్మా న్న తత్ప్రతిజ్ఞోల్లంఘనం దశరథేనాచరితం. ఏతదర్థ మను చింత్యైవ దశరథో భరతాగమనా దర్వాగేవ శాస్త్రతో రాజ్యపరిపాలనార్హస్య రామస్య పట్టాభిషేకః కార్య ఇతి నిశ్చితవాన్. తస్మాదేవ హేతోః కేకయరాజస్య రామాభిషేకమహోత్సవ వృత్తాంతం నివేదయితుం న కమపి దూతం ప్రేషితవాన్. అయమేవార్థః ఉమాసంహితాయాం ఉమాం ప్రతి మహేశ్వరేణోపదిష్టః "పట్టాభిషేకసమయే భవేయం స్మారితో యది, త్వయా వాక్యేన భూపాల తదా చే త్కరవాణ్యహం. ఇత్థం ప్రతిజ్ఞా మకరో ద్వివాహగ్రహణే నృపః, తస్మా దస్మిన్నరవ్యాఘ్రే న దోషోఽస్తి శుభాననే" ఇతి. అనేన శ్రీరామస్య దశరథ కర్తృక పట్టాభిషేక ప్రయత్నో నిర్దోష ఇతి సిద్ధం.

వాలి సంహారః

శ్రీరామేణ వాలినం ప్రత్యుత్తరితం కిష్కింధాకాండే అష్టాదశసర్గే వింశశ్లోకే "తద్వ్యతీతస్య తే ధర్మా త్కామవృత్తస్య వానర, భ్రాతృభార్యాపమర్శేఽస్మిన్ దండోయం ప్రతిపాదితః. న చ తే మర్షయే పాపం క్షత్రియోఽహం కులోద్భవః, ఔరసీం భగినీం చాపి భార్యాం చాప్యనుజస్య యః, ప్రచరేత నరః కామా త్తస్య దండో వధ స్స్మృత" ఇతి. అనేన శ్లోకేన వాలినః భ్రాతృభార్యా గామిత్వం మహాపాపమితి నిశ్చిత్య, తస్య శిక్షాంతరమనర్హం మన్వానేన శ్రీరామేణ తస్య దండః వధరూప ఏవ నిర్ణీతః, ఏవం సతి ఉత్తరత్ర సుగ్రీవ పట్టాభిషేకానంతరం తస్యాపి తారా సంభోగప్రాప్తే ప్సందర్శనాత్ సుగ్రీవోపి భ్రాతృభార్యాగామిత్వా న్మహాపాపీ. తథా హి.

ఉమాసంహితాయాం దశమాధ్యాయే శివం ప్రత్యుమోక్తిః. "పుత్రభార్యా శిష్యభార్యా కనిష్ఠ భ్రాతురేవ చ, స్నుషా చ జ్యేష్ఠభార్యా చ మాతులస్య కుటుంబినీ, మాతృతుల్యా ఇతి ఖ్యాతాః కథం తారాసమాగమః" ఇతి. అనేన సుగ్రీవస్య మాతృతుల్యాయా స్తారాయాః సంగమే మహా దోష ఇతి సూచితో భవతి. తస్మా దయం సుగ్రీవోపి వాలిసదృశ ఏవ. తథా చ శ్రీరామేణ పక్షపాతః కథం కృత? ఇత్యాక్షేపః.

శ్రీరామేణ పక్షపాతోపి న కృతః. సుగ్రీవస్య తాదృశదోషో నాస్త్యేవ. తథా హి — తత్రై వోమాసంహితాయాం, దశమాధ్యాయే ఉమాం ప్రతి మహేశ్వరోక్తిః "యోని జాతాసు నారీషు సంసర్గో లోకగర్హితః, యోన్యజాతా స్వంగనాసు గమనే నైవ కిల్బిష" మితి. అనేన తారాయా అయోనిజత్వా త్తత్సంగమే సుగ్రీవస్య న దోష ఇతి మన్యమానేన శ్రీరామేణ సుగ్రీవ విషయే ప్రసాద ఏవ కృతః. వాలివిషయే తు రుమాయా స్సుగ్రీవభార్యాయా యోనిజత్వా త్తత్సంగేన వాలినః పాపీయస్త్వం విజ్ఞాయ తద్ధననం కృత మితి. పతినాశానంతరం వానర స్త్రీణాం అన్యస్వీకారః జాతిధర్మ ఇతి చ కేచి ద్వదంతి.

వానరపితృత్వవ్యత్యాసః

బాలకాండే సప్తదశసర్గే వానరోత్పత్తిప్రకరణే గంధమాధన సుషేణ శరభానా ముత్పత్తి రేక రీత్యా ప్రతిపాద్యతే. యుద్ధకాండే రావణశార్దూల సంవాదే వానరసేనాయూథపతి ప్రస్తావావసరే గంధ మాదనసుషేణశరభానా ముత్పత్తి స్తద్విరుద్ధతయా ప్రతిపాద్యతే. ఏవ మేకస్మిన్నేవ గ్రంథే శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిణా పూర్వోత్తరగ్రంథ పర్యాలోచనయా విరుద్ధార్థః ప్రతిపాదితః. తథాహి, బాలకాండే సప్తదశసర్గే ద్వాదశః శ్లోకః. "ధనదస్య సుత శ్శ్రీమాన్ వానరో గంధమాదనః." ఇత్యుపక్రమ్య "వరుణో జనయామాస సుషేణం నామ వానరమ్, శరభం జనయామాస పర్జన్యస్తు మహాబల" ఇతి. అత్ర గంధమాదనః కుబేరపుత్రః, సుషేణో వరుణపుత్రః, శరభః పర్జన్యపుత్రః ఇత్యుక్తం భవతి. తద్విరుద్ధతయా యుద్ధకాండే త్రింశే సర్గే ద్వావింశ శ్లోకః. రావణం ప్రతి శార్దూలోక్తిః. "సుషేణశ్చాత్ర ధర్మాత్మా పుత్రో ధర్మస్య వీర్యవాన్", ఇత్యుప క్రమ్య "పుత్రా వైవస్వతస్యాథ పంచ కాలాంతకోపమాః, గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధ మాదన" ఇత్యుక్తం. అనేన సుషేణః ధర్మపుత్రః, శరభగంధమాదనౌ వైవస్వతపుత్రా విత్యుక్తం భవతి. బ్రహ్మణః జృంభాసంభూతస్య జాంబవతః గద్గదపుత్రత్వం చ యుద్ధకాండే శార్దూలేన నిరూపితం "గద్గదస్యాఽథ పుత్రోఽత్ర జాంబవానితి విశ్రుతః" ఇతి. ఏవం బాలకాండోక్తార్థ యుద్ధకాండోక్తార్థయో స్తేజస్తిమిరయోరివ పరస్పర విరుద్ధత్వాత్ వాల్మీకినా సర్వజ్ఞేన

కథం విరుద్ధార్థః ప్రతిపాదిత? ఇత్యాక్షేపః. సుషేణశరభగంధమాదనాఖ్యానా మనేకవానరాణాం సద్భావాత్ బాలకాండోక్త సుషేణశరభగంధమాదనాపేక్షయా భిన్నానామేవ శార్దూలరావణ సంవాదే గ్రహణాభిధానా న్న విరోధః. జాంబవాంస్తు బ్రహ్మణః జృంభయోత్పన్నః గద్గదేవ సంవర్ధితశ్చేతి గద్గదపుత్రత్వ మవిరుద్ధం. అథవా యుద్ధకాండే శార్దూలోక్తేః భ్రాంతిమూల కత్వ ప్రతిపాదనేపి న విరోధః.

ఇంద్రజిద్వధః

చతుర్దశవర్ష పర్యంతం నిద్రాహారవివర్జితేనైవ ఇంద్రజిద్వధ్యో భవతీతి తస్య వరోస్తి. వరశ్చ వాసిష్ఠ రామాయణే "యా మాయా స్సంతి లోకేషు త్వయి తిష్ఠతు సర్వదా. మేఘమండలమధ్యస్థః కరిష్యతి భవాన్ రణం, అగ్నే శ్శతాంగం నిర్యాతు సాశ్వం సారథిసంయుతం, అరుహ్య తద్భవాన్ యాతి య ద్యజేయో భవిష్యసి. యదాఽంతరాయో జాయేత తవ నాశ స్తదా భవేత్. చతుర్దశ చ వర్షాణి నిద్రాహారవివర్జితః, రామస్యాఽవరజో య స్స్యాత్ తేన నాశో భవే ద్ధ్రువం" ఇతి. భరద్వాజాశ్రమప్రాప్తిదినే ఖలు తేషాం చతుర్దశానాం వర్షాణాం పూర్తి రభ్యుపగతా. తతో బహు దినేభ్యః పూర్వమేవ లక్ష్మణః ఇంద్రజితం కథం జఘాన? ఇతి సంశయో జాయతే. అత్ర అభిజన్నక్షత్రరహితనాక్షత్రమానేన గణనే చతుర్దశవర్షపూర్తి స్సంభవతి. తథా హి-అభిజిన్నక్షత్ర రహితనాక్షత్రమానేన చతుర్వింశత్యుత్తరత్రిశతదినాత్మకో వత్సరః. చతుర్దశవర్షాణాం తు దినాని ($324 \times 14 = 4536$) షట్త్రింశదుత్తర పంచశతాధికచతుస్సహస్రమాత్రాణి. ఫాల్గున కృష్ణ త్రయోదశ్యా మింద్రజిద్వధ ఇతి తదవధి 4667 దినా న్యతీతాని, భరద్వాజాశ్రమప్రాప్తి కాలస్య తత స్సప్తత్రింశద్దినభావిత్వాత్. ఏతాని చ ($4667 \div 324 = 14$ సం. 131 ది.) అభిజిద్రహిత నాక్షత్రమానేన త్రయోవింశద్దినాధిక చతుర్మాసాధిక చతుర్దశవర్షాణి భవంతి. తేన చతుర్మాసేభ్యః పూర్వమేవ చతుర్దశ వర్షాత్మక నిర్నిద్రాహార వ్రతసిద్ధేః లక్ష్మణేన ఇంద్రజి న్నిపాతితః ఇతి న విరోధః.

నళకూబరపితామహశాపయోః పౌర్వాపర్యవిచారః

ఉత్తరకాండే షడ్వింశతితమే సర్గే "సా (రంభా) వేపమానా లజ్జంతీ భీతా కరకృతాంజలిః, తస్మై సర్వం యథాతత్త్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. గృహీతా తేన పృష్టాస్మి కస్య త్వమితి రక్షసా, మయా సర్వం చ యత్సత్యం తద్ధి తస్మై నివేదితమ్, కామమోహాభిభూతాత్మా నాఽశ్రౌషీ త్తద్వచో మమ, యాచ్యమానో మయా దేవ స్నుషాఽహ మితి చ ప్రభో. తత్సర్వం పృష్ఠతః కృత్వా బలా త్తేనాస్మి ధర్షితా, ఏవం త్వ మపరాధం మే క్షంతు మర్హసి మానద, ధర్షణాం తాం పరాం

శ్రుత్వా ధ్యానం సంప్రవివేశ హ. తస్య తత్కర్మ విజ్ఞాయ తదా వైశ్రవణాత్మజః, ముహూర్తా ద్రోషతామ్రాక్షః తోయం జగ్రాహ పాణినా, గృహీత్వా సలిలం దివ్య ముపస్పృశ్య యథావిధి, ఉత్ససర్జ తదా శాపం రాక్షసేంద్రాయ దారుణమ్. అకామా తేన యస్మాత్త్వం బలా ద్భద్రే ప్రధర్షితా, తస్మాత్స యువతీ మన్యాం నాఽకామా ముపయాస్యతి, యదా హ్యకామాం దుష్టాత్మా ధర్షయిష్యతి యోషితమ్, మూర్ధా సహస్రధా తస్య శకలీభవితా తదా'' ఇతి నలకూబరశాపః. యుద్ధకాండే త్రయోదశసర్గే "పితామహస్య భవనం గచ్ఛంతీం పుంజికస్థలామ్. చంచూర్యమాణా మద్రాక్ష మాకాశేఽగ్నిశిఖామివ, సా ప్రసహ్య మయా భుక్తా కృతా వివసనా తతః, స్వయంభూ భవనం ప్రాప్తా లోళితా నళినీ యథా, తచ్చ తస్య తదా మన్యే జ్ఞాతమాసీ న్మహాత్మనః, అథ సంకుపితో దేవో మామిదం వాక్య మబ్రవీత్, అద్యప్రభృతి యా మన్యాం బలా న్నారీం గమిష్యసి, తదా తే శతధా మూర్ధా ఫలిష్యతి న సంశయ'' ఇతి బ్రహ్మశాపః.

ఏవం చ సతి ఏతయోః నళకూబరపితామహశాపయోర్మధ్యే కస్య ప్రాథమికత్వమంగి కార్యం? యది నళకూబరశాపస్య ప్రాథమికత్వం కల్ప్యతే తదా పుంజికస్థలాస్పర్శనప్రసక్తే రభావాత్, యది బ్రహ్మశాపస్యైవ ప్రాథమికత్వం తదా రంభాసంభోగనిర్బంధప్రయుక్త నళకూబరశాపస్య న ప్రసక్తిః. అత్రోచ్యతే. నళకూబరశాపస్యైవ ప్రాథమికత్వ మంగికర్తుం న్యాయ్యం, తస్య పతివ్రతాస్త్రీమాత్రసంభోగ నిషేధే వినియోగ ఇత్యుత్తరకాండే షడ్వింశతితమే సర్గే స్పష్టం. "తేన నిస్సీమతాం ప్రీతి మావు స్సర్వాః పతివ్రతాః, నళకూబరనిర్ముక్తం శాపం శ్రుత్వా మనఃప్రియమ్" ఇతి ఏతద్వచనార్థపర్యాలోచనయా పతివ్రతాసంభోగనిర్బంధ పరిహారక మిదం నళకూబరశాపమితి నిశ్చితం భవతి. ఏతేన పుంజికస్థలాయా అప్సరస్త్వేన తస్యా స్సంభోగే న కోపి దోష ఇతి మన్వానేన దారుణేన రావణేన తస్యాం బలా ద్భుక్తాయాం స్త్రీసామాన్యబలాత్కార సంభోగ నిషేధార్థం బ్రహ్మశాప ప్రవృత్తి రితి. ఇమమేవార్థం మనసి నిధాయ రావణేన మహాపార్శ్వం ప్రతి స్వవృత్తాంతకథనప్రస్తావే సీతాసంభోగవిషయే బలవత్తర ప్రతిబంధకీభూత స్త్రీసామాన్యవిషయక బ్రహ్మశాపవచన మేవోదాహృతం, న తు రంభాసంభోగ ప్రయుక్త నళకూబర శాపవచనం.

శ్రీరామచంద్రస్య చతుర్దశవర్ష కార్యక్రమః

అరణ్యవాసయాత్రాప్రభృతిపట్టాభిషేకాంతస్య కాలస్య క్రమః బహుభి ర్బహుధా వర్ణ్యతే. వనప్రస్థానం చైత్రశుక్లదశమ్యాం పుష్యనక్షత్రయుక్తాయాం సంపన్నమితి బహూనా మభి ప్రాయః. చైత్రమాసే పుష్యనక్షత్రయోగః ప్రాయశః శుక్లపక్షాష్టమీనవమీదశమ్యన్యతమ తిథావేవ

సంఘటేతేతి తత్ర దశమ్యేవ పట్టాభిషేకాయ ప్రయాణాయ చానుగుణేతిచ తస్యామేవ రామప్రస్థాన మభిప్రయంతి. ప్రతినివర్తనేపి పంచమ్యాం భరద్వాజదర్శనం, షష్ఠ్యాం భరత సమావేశః. సప్తమ్యాం పట్టాభిషేక ఇతి తిథివిషయే నైకస్యాపి విమతిః. మాసవిషయే పక్షవిషయే చ భిద్యంతే పండితాః. అత్ర కేచిత్ – చాంద్రమానస్యైవ ఏతాదృశవిషయేషు స్వీకార్యతా. తథా హి – భారతే విరాటపర్వణి భీష్మవచనం "ప్రాప్తే తు పంచమే వర్షే ద్వౌ మాసా వుపజాయతః. ఏషామ ప్యధికా మాసాః పంచ చ ద్వాదశ క్షపాః, త్రయోదశానాం వర్షాణా మితి మే ధీయతే మతిః, సర్వం యథావ చ్చరితం యద్య దేభిః ప్రతిశ్రుతం, ఏవ మేత ద్ధ్రువం జ్ఞాత్వా తతో బీభత్సు రాగత" ఇతి. సూర్యసిద్ధాంతే చ "తిథిః కరణ ముద్వాహః క్షౌరం సర్వక్రియా తథా, వ్రతోపవాస యాత్రాద్యా క్రియా చాంద్రేణ గణ్యతే" ఇతి వచనాచ్చ రామస్యాఽరణ్యకవ్రతం చాంద్రమానేనైవ గణనీయం. చాంద్రమాన గణితవత్సరస్య దినాని 354 భవంతి ప్రాయశః. పంచవర్షాత్మక కాలే చ మాసద్వయం (60 దినాని) అధిక మితి కృత్వా తద్యోజయిత్వా విభజనే $\left(\frac{354 \times 5 + 60}{5}\right)$ సామాన్యతః షట్షష్ట్యుత్తరత్రిశతం దినాని వత్సరస్య భవంతి. తథా చ చతుర్దశ వర్షాణాం గణనే చతుర్వింశత్యుత్తరైకశతాధికపంచసహస్రాణి దినాని అధిమాససహితాని భవంతి. అధిమాసవర్జిత చాంద్రవత్సర ప్రమాణ దినైః (354) విభజనే చ చతుర్దశవర్షోత్తరం అష్టాదశదినాధిక మాసపంచకం భవతి. తత్ర చాంద్రమానవత్సర ప్రమాణదినమాత్ర గణనాయాం షట్పంచాశదుత్తరనవశతోత్తర చతుస్సహస్రైరేవ దినైః చతుర్దశవత్సరాణాం పూర్తి ర్భవతి. తచ్చ పూర్ణవత్సరేషు (366 దినయుతేషు) ద్వాదశదినోత్తరషణ్మాసోత్తరత్రయోదశవత్సర సమం భవతి. ఏవం చ చతుర్దశతమ చైత్రశుక్ల నవమ్యంతం త్రయోదశ వత్సరాః. ఆశ్వయుజ శుక్లనవమ్యంతం చ షణ్మాసాః. తదారభ్య కృష్ణషష్ఠ్యంతం ద్వాదశదినానీతి. శ్రీరామస్య ఆశ్వయుజ కృష్ణ షష్ఠ్యాం భరతసమాగమః, సప్తమ్యాం పట్టాభిషేక ఇతి వదంతి.

అస్మిన్ పక్షే మాఘశుక్లద్వితీయా మారభ్య ఆశ్వయుజ శుక్లనవమిపర్యంతం సప్త దినాధికాష్టమాసేషు లంకాయుద్ధ మభవదితి తేషాం మతం. అత్ర మాఘశుక్లాష్టమిప్రభృతి భాద్రపదశుక్లప్రతిపత్పర్యంతం షట్సు మాసేషు యుద్ధవివరణం నైవ లభ్యతే. కాళికాపురాణ ప్రమాణేన తన్మాహాత్మ్యప్రకాశనార్థం రామేశ్వరలింగప్రతిష్ఠావకాశగవేషణయా చ కృతోఽయం కాలవిభాగః న హృదయంగమో వర్తతే. అత్ర చ మాఘశుక్ల ద్వితీయాపర్యంతకాలనిర్ణయే పాద్మపురాణ పాతాళఖండీయ షట్త్రింశత్తమాధ్యాయస్థా ఏవ శ్లోకాః కాళికాపురాణాదిష్వపి ఉదాహృతాః, తతః పరంతు తదన్యతః ప్రమాణితాః.

అర్ధ జరతీయన్యాయ్యత్వాత్ పాద్మానుసారమేవాత్ర పూర్ణతయా కాలవివరణం క్రియతే. అత్ర చ పాద్మపురాణే వైశాఖశుక్లపంచమ్యాం శ్రీరామస్య భరద్వాజాశ్రమప్రత్యాగమనం, షష్ఠ్యాం భరతేన సమాగమః, వైశాఖశుక్లసప్తమ్యాం పట్టాభిషేక ఇతి క్రమః. అత్ర పక్షే చతుర్దశవర్ష గణనాయాం నాక్షత్రమాన మంగీకృతం. నాక్షత్రమానం చ ద్వివిధం వర్తతే. అభిజిద్రహితానాం నక్షత్రాణాం సంఖ్యయా సప్తవింశతి దినైర్మాసః, తైర్ద్వాదశభి ర్వత్సర ఇతి ఏకః పక్షః. అత్ర పక్షే వత్సరస్య $(27 \times 12 = 324)$ చతుర్వింశత్యధికత్రిశతం దినాని భవంతి. అభిజిత్సహిత నక్షత్రాణాం సంఖ్యయా అష్టావింశతిదినాత్మకో మాసః, తైర్ద్వాదశభి ర్వత్సర ఇతి అపరః పక్షః. అత్ర పక్షే $(28 \times 12 = 336)$ షట్త్రింశదుత్తర త్రిశతాని దినాని భవంతి. "ఆదిత్యాది గ్రహాణాం చ గతిమూడుదశాస్వపి, అయుర్దాయ విభాగేపి నాక్షత్రం మాన ముచ్యతే" ఇత్యత్ర అపి రనుక్తసముచ్చయ ఇతి పితృవరనిర్వహణ విషయేపి నాక్షత్రమానస్య ఆచరణీయత్వాత్ శ్రీరామచంద్రేణాపి త దంగీకృత మితి ప్రతిభాతి. తథా చ అభిజిత్సహితనాక్షత్ర సంఖ్యాప్రగణిత సంవత్సరాణాం చతుర్దశానాం $(336 \times 14 = 4704)$ చతురధిక సప్తశతోత్తర చతుస్సహస్రం దినాని భవంతి. సావన వత్సరస్య షష్ట్యుత్తరత్రిశత దినాని. తాని చ ఇతర మానమధ్యస్థాని నియతప్రమాణకోట్యాం పరికల్ప్య తదీయత్రయోదశవత్సరోత్తర వైశాఖ శుక్లషష్ఠ్యత్ర నాక్షత్ర చతుర్దశవర్షావసానత్వేన గృహీతా. తథా హి – సావనమానేన చైత్రశుక్ల నవమ్యంతం త్రయోదశవత్సరాణాం $(360 \times 13 = 4680)$ అశీత్యుత్తర షట్ఛతోత్తరచతు సహస్రాణి దినాని. తతో వైశాఖ శుక్లపంచమ్యతం చతుర్వింశతి (24) దినానీతి ఆహత్య చతురుత్తర సప్తశతాధిక చతుస్సహస్రాణి (4704) దినాని భవంతి. చైత్రశుక్లదశమ్యాం శ్రీరామ ప్రస్థాన ప్రభృతి సావనమానేన (360 దినమానేన) త్రయోదశావృత్యా పునశ్చైత్రశుక్ల దశమీ పర్యంతం త్రయోదశవత్సరాణి $(13 \times 360 = 4680.)$ తతః ప్రభృతి చతుర్వింశతి దినేషు వైశాఖ శుక్లపంచమీతి చతుర్దశవర్షపూర్తిః సాభిజిద్గణితనాక్షత్రమానేన సంభవతి. ఇదమే వోచ్యతే పాద్మే పాతాళఖండే "వైశాఖస్య చతుర్థ్యాం తు రామః పుష్పక మాస్థితః, విహాయసా నివృత్తశ్చ భూయోఽయోధ్యాపురీం ప్రతి. పూర్ణే చతుర్దశే వర్షే పంచమ్యాం మాధవస్య తు, భరద్వాజా శ్రమం రామః సగణః సముపావిశత్" ఇతి. శుక్లపక్షద్వితీయాప్రభృతి కృష్ణపక్షసప్తమీ పర్యంతం చ శుక్లపక్షత్వేనైవ వ్యవహార సత్వాత్ కృష్ణసప్తమ్యా మభిషేకోపి యుక్త ఏవ. తదుక్తం కాలనిర్ణయే–"శుక్లపక్షద్వితీయాతో యావత్కృష్ణా తు సప్తమీ, శుక్లపక్ష ఇతి ప్రోక్త శ్శేషః కృష్ణ ఇతీరిత" ఇతి.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిణా అస్మిన్నస్మిన దినే ఏతదేతత్కార్యం కృతమితి కంఠోక్త్యా అప్రతి పాదనేపి తత్రతత్ర వాల్మీకిమహర్షి సూచితార్థపర్యాలోచనయా తదుపబృంహక పురాణాద్యవలోకనేన

వ్యాఖ్యానపర్యాలోచనయా చ సిద్ధాంతితః కాలః ప్రదర్శ్యతే తత్ర శ్రీరామస్య పితృవాక్య-
పరిపాలనైకమనస స్సాకేతనగరా ద్యదా నిర్గమనకాలః స చతుర్దశవర్షప్రాథమికవాసరః.
స చ చైత్రశుక్లదశమీతి ప్రతిభాతి. తథాహి - దశరథేన శ్రీరామం ప్రతి తవ పుష్యనక్షత్ర యుక్త
తిథ్యాం పట్టాభిషేకః కార్య ఇతి ప్రోక్తార్థానురోధేన చైత్రమాసే పుష్యనక్షత్రయుక్తస్వాం
అష్టమీనవమీదశమ్యన్యతమతిథ్యా ఏవేతి తత్ర శ్రీరామస్య ప్రయాణోచితదిన విమర్శే, నవమ్యా
రిక్తతిథిత్వేన ప్రయాణాఽనర్హత్వాత్ దశమ్యాః పూర్ణత్వేన ప్రయాణయోగ్యత్వాచ్చ దశమ్యేవ ప్రయాణ
దివసః. తస్యా మేవ రాత్రౌ తమసాతీరే నివాసః. ద్వితీయరాత్రౌ జాహ్నవీతీరే నివాసః. తత్రైవ
రామదర్శనార్థం గుహాగమనం, తృతీయరాత్రౌ గంగాదక్షిణకూలస్థతరుమూలే నివాసః, చతుర్థరాత్రౌ
ప్రయాగేవాసః, తత్రైవ భరద్వాజదర్శనం, పంచమరాత్రౌ యమునాతీరే వాసః తత స్సుమంత్రః
షష్ఠ దివసే రామ శ్చిత్రకూటం గమిష్యతీతి వృత్తాంతం చారైః జ్ఞాత్వా సాయాహ్నసమయే
అయోధ్యానగరం ప్రాప్తవాన్, తస్మిన్నేవ దినే అర్ధరాత్రవేళాయాం దశరథో దివం గతః. తతః-
పరం సప్తమేఽహని కౌసల్యాదీనాం ప్రలాపః. తస్మిన్నేవదినే వసిష్ఠాజ్ఞయా మాతులగృహాత్
భరతానయనాయ దూతప్రేషణం, తే దూతా స్త్రిరాత్రపర్యంతం మార్గే స్థిత్వా చతుర్థదినే రాత్రౌ
తన్నగరం ప్రవిష్టాః. తతః పరస్మి న్నహని భరతాహ్వానం. అయోధ్యాం ప్రతి భరతాగమనే
మార్గే సప్త రాత్రయో వ్యతీతాః. తతో భరతః శ్రవణదినా దారభ్య త్రయోదశదినపర్యంతం యథావిధి
పారలౌకికం కర్మ చకార. తత శ్చతుర్దశేఽహని భరతం రాజ్యేఽభిషేచయితుం మంత్రివిజ్ఞాపనం,
తస్మిన్నేవాఽహని మార్గసమీకరణార్థం భరతాజ్ఞయా శిల్పిజనప్రేషణం. తత శ్చతుర్భిర్దినైః
మార్గసమీకరణం, తతో రామసన్నిధానం ప్రతి భరతగమనకాలోపి దినత్రయపరిమితః, రామ
సన్నిధానే భరతనివాసకాలోపి దినత్రయపరిమితః, అయోధ్యాం ప్రతి భరతస్య పునరాగమనకాలోపి
తథైవ దినత్రయపరిమితః, ఏవం శ్రీరామస్య అయోధ్యానిర్గమనమారభ్య భరతస్య పాదుకా
ప్రదానపూర్వక మయోధ్యానగరప్రేషణపర్యంతం సాకల్యేన దినగణపరిగణనాయాం పంచచత్వా
రింశద్దినాని భవంతి. తతః శ్రీరామేణ చిత్రకూటే అర్ధాధికదశమాసా నీతాః. తతః పూర్వోక్తదినైః
స్సాకం ఏక స్సంవత్సరోఽతీతః. తతశ్చిత్రకూటం విసృజ్య దండకావనప్రవేశా దారభ్య ఋషీణా-
మాశ్రమసంచారేణ శ్రీరామేణ యాపితకాల స్సంవత్సరదశకపరిమితః. తతః పరం పంచవటీం
గత్వా శ్రీరామేణ సార్ధసంవత్సరపరిమితకాలః తత్ర యాపితః. ఏవం చ సాకల్యేన రావణ
కర్తృకసీతాపహరణా త్పూర్వం గతసంవత్సరగణనాయాం సార్ధద్వాదశసంవత్సరా భవంతి.
తత స్త్రయోదశే కించిదవశిష్టే మాఘశుక్లాష్టమ్యాం విందాఖ్యముహూర్తే రావణేన సీతాపహరణం
కృతం. తతః జ్యేష్ఠశుద్ధపూర్ణిమాయాం వాలివధః. తతః కార్తికశుక్లప్రతిపదమవధిం కృత్వా
సుగ్రీవస్య కిష్కింధాపట్టణప్రవేశాజ్ఞావచనం, తతః కార్తికమాసాంతే సుగ్రీవం ప్రతి లక్ష్మణేనాఽ
త్యాగ్రహః కృతః. తస్మిన్నేవ మాసి సీతాన్వేషణాయ మార్గశీర్షమాసమవధిం కృత్వా దిక్షు వానరాః

ప్రేషితాః. తతో దక్షిణదిశి గతానాం వానరాణాం మధ్యే హనుమతా మార్గశిరశుక్లైకాదశ్యాం లంకా ప్రవేశః, తస్యామేవ అర్ధరాత్రాత్పరం సీతాదర్శనం, ద్వాదశ్యాం శింశుపావృక్ష ఏవ దివా స్థిత్వా రాత్రౌ రావణదర్శన సీతాసందర్శనసల్లాపాదికం కృతం. తత స్త్రయోదశ్యా మక్షాదివధః. చతుర్దశ్యాం బ్రహ్మాస్త్రబంధలంకాదహనాదికం కృతం. పౌర్ణమాస్యాం పునరాగమనం. తతో మహేంద్రశైల వర్తివానరైస్సాకం పంచ దినాని మధ్యేమార్గం గమితాని. మార్గశీర్షకృష్ణపక్షషష్ఠ్యాం మధువనభంజనం, సప్తమ్యాం శ్రీరామదర్శనప్రత్యభిజ్ఞానప్రదానసీతాకుశలాదినివేదనం. తతోఽష్టమ్యా ముత్తరఫల్గునీనక్షత్రయుక్తాయాం విజయాఖ్యముహూర్తే శ్రీరామాజ్ఞయా యుద్ధార్థం వానరసేనాప్రస్థానం, తతస్సప్తదినైః పుష్యశుక్లప్రతిపత్పర్యంతం సముద్రవేలాయాం స్కంధావారనివేశనం, తతః పుష్యశుక్లచతుర్థ్యాం విభీషణాగమనం, పంచమ్యాం సముద్రతరణార్థ మాలోచనం, తతో దినచతుష్టయం శ్రీరామేణ సముద్రప్రసాదనార్థం ప్రాయోపవేశః. తతో దశమ్యాం సేతో రారంభణం, తత స్త్రయోదశ్యాం సేతోః పూర్తిః. తతః శ్చతుర్దశ్యాం శ్రీరామస్య సువేలారోహణం. పుష్యపూర్ణిమా మారభ్య కృష్ణద్వితీయాంతం సైన్యతారణం, తృతీయాయాః దశమ్యంతం సేనానివేశనం, ఏకాదశ్యాం శుకసారణాగమనం, ద్వాదశ్యాం వానర సైన్యగణనం, త్రయోదశ్యాః అమాపర్యంతం రాక్షససైన్యసంఖ్యానం, మాఘశుక్లప్రతిపది అంగదదౌత్యం సీతాయాః మాయారామశిరోదర్శనం, ద్వితీయాయాః అష్టమీపర్యంతం వానరరాక్షసానాం సంకులసమరః, మాఘశుక్లనవమ్యాం రాత్రౌ ఇంద్రజితా యుద్ధే రామలక్ష్మణయోః నాగపాశబంధః, దశమ్యాం గరుడాగమనపూర్వకం నాగపాశవిమోచనం, ఏకాదశీ ద్వాదశ్యోః ధూమ్రాక్షవధః, త్రయోదశ్యాం కంపనవధః, చతుర్దశీప్రభృతి మాఘకృష్ణప్రతిపత్పర్యంతం త్రిభిర్దినైః నీలకృతః ప్రహస్తవధః, కృష్ణద్వితీయాయాః చతుర్థీపర్యంతం రావణయుద్ధం రావణమకుటభంగశ్చ. పంచమీ ప్రభృతి అష్టమీపర్యంతం కుంభకర్ణ ప్రబోధనం, నవమీత శ్చతుర్దశీపర్యంతం కుంభకర్ణయుద్ధం, మాఘబహుళచతుర్దశ్యాం కుంభకర్ణవధః, అమావాస్యాయాం యుద్ధవిరామః, ఫాల్గునశుక్ల ప్రతిపత్ప్రభృతి చతుర్థ్యంతం చతుర్దినైః నరాంతకాదీనాం వధః, పంచమీతః సప్తమీపర్యంత మతికాయవధః, అష్టమీ ప్రభృతి ద్వాదశీపర్యంతం నికుంభకుంభయోర్వధః, తతః త్రిషు దినేషు మకరాక్షవధః, ఫాల్గున కృష్ణ ద్వితీయాయాం ఇంద్రజిత్పరాక్రమః, తృతీయాది సప్తమ్యంతం పంచదినేషు ఓషధ్యానయనసంరంభా ద్యుద్ధవిరామః, త్రయోదశీపర్యంతం పంచదినాని ఇంద్రజితా లక్ష్మణస్య యుద్ధం. త్రయోదశ్యాం ఇంద్రజిద్వధశ్చ. చతుర్దశ్యాం యుద్ధవిరామః, ఫాల్గునామావాస్యాయాం రావణస్య యుద్ధయాత్రా, చైత్రశుక్ల ప్రతిపదః పంచమ్యంతం రావణస్య యుద్ధం, షష్ఠ్యాం సప్తమ్యాం అష్టమ్యాం చ మహాపార్శ్వాదివధః, నవమ్యాం సౌమిత్రేః శక్తిప్రహారః, రావణవిద్రావణం, ద్రోణపర్వతానయనం చ, దశమ్యాం యుద్ధవిరామః, ఏకదశ్యాం ఇంద్రరథప్రాప్తిః. శుక్లద్వాదశ్యాః చైత్ర కృష్ణచతుర్దశీంయావత్ అష్టాదశదినాని రామరావణయోః ద్వంద్వయుద్ధం.

చైత్రకృష్ణ చతుర్దశ్యాం రావణవధః. ఏవం మాఘశుక్లద్వితీయా మారభ్య చైత్రకృష్ణ చతుర్దశీ పర్యంతం సప్తాశీతిదినాని యుద్ధే ప్రవృత్తేపి మధ్యే పంచదశ దినాని అవహారః (యుద్ధవిరామః) ఆసీత్. అతః ద్విసప్తతిదినాని యుద్ధదినాని. రావణస్య సంస్కారః చైత్రమావాస్యాయా మభూత్. వైశాఖ శుక్లప్రతిపది రామః యుద్ధభూమావేవాఽవర్తత. ద్వితీయాయాం విభీషణపట్టాభిషేకః. తృతీయాయాం సీతాయాః అగ్నిప్రవేశః, చతుర్థ్యాం శ్రీరామః పుష్పకమారుహ్య పంచమ్యాం భరద్వాజాశ్రమ మభజత. షష్ఠ్యాం నందిగ్రామే స భరతేన సమాగచ్ఛత్. వైశాఖశుక్లసప్తమ్యాం శ్రీరామపట్టాభిషేకః ఇతి.

కాలనిర్ణాయకాని ప్రమాణాని

తథాహి-అయోధ్యాకాండే షట్చత్వారింశస్సర్గే "తతస్తు తమసాతీరం రమ్య మాశ్రిత్య రాఘవః, సీతా ముద్వీక్ష్య సౌమిత్రి మిదం వచన మబ్రవీత్ ఇయ మద్య నిశా పూర్వా సౌమిత్రే ప్రహితా వనం, వనవాసస్య భద్రం తే న నోత్కంఠితుమర్హసి" ఇతి వచనద్వయార్థపర్యాలోచనయా ప్రాథమికదినే రాత్రౌ తమసాతీరే నివాసః అభిధీయతే. అయోధ్యాకాండే పంచాశత్సర్గే "జలమే వాదదే భోజ్యం లక్ష్మణేనాఽఽహృతం స్వయమ్, తస్య భూమౌ శయానస్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య లక్ష్మణః, సభార్యస్య తతోఽభ్యేత్య తస్థౌ వృక్ష ముపస్థితః, తథా శయానస్య తతోఽస్య ధీమతః యశస్వినో దాశరథే ర్మహాత్మనః, అదృష్టదుఃఖస్య సుఖోచితస్య సా తదా వ్యతీయాయ చిరేణ శర్వరీ" ఇత్యుక్తరీత్యా ద్వితీయరాత్రౌ జాహ్నవీతీరే నివాస అభిహితో భవతి. అయోధ్యాకాండే త్రిపంచాశసర్గే 'స తం వృక్షం సమాసాద్య సంధ్యా మన్వాస్య పశ్చిమాం, రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ ఇతి హోవాచ లక్ష్మణమ్. అద్యేయం ప్రథమా రాత్రి ర్యాతా జనపదా ద్బహిః, యా సుమంత్రేణ రహితా తాం నోత్కంఠితు మర్హసి" ఇతి వచనద్వయార్థ పర్యాలోచనయా తృతీయరాత్రౌ గంగాదక్షిణకూలస్థ వనస్పతిమూలనివాస స్సూచితః. అయోధ్యాకాండే చతుఃపంచాశసర్గే, "తస్య ప్రయాగే రామస్య తం మహర్షి ముపేయుషః, ప్రసన్నా రజనీ పుణ్యా చిత్రాః కథయతః కథాః, సీతాతృతీయః కాకుత్స్థః పరిశ్రాంతః స్సుఖోచితః, భరద్వాజాశ్రమే రమ్యే తాం రాత్రి మవస త్సుఖమ్" అనేన వచనద్వయేన చతుర్థరాత్రౌ ప్రయాగే నివాసః సూచితః. అయోధ్యాకాండే పంచపంచాశే సర్గే "బహూ న్మేధ్యా న్మృగాన్ హత్వా చేరతు ర్యమునావనే, విహృత్య తే బర్హిణపూగనాదితే శుభే వనే వానరవారణాయుతే, సమం నదీవప్ర ముపేత్య సమ్మతం నివాస మాజగ్ము రదీనదర్శనాః" ఏతద్వచనార్థచింతయా పంచమరాత్రౌ యమునాతీరే నివాస స్సూచితః. అయోధ్యాకాండే సప్తపంచాశే సర్గే "భరద్వాజాభిగమనం ప్రయాగే చ సహాసనం, ఆగిరే ర్గమనం తేషాం తత్రస్థై రుపలక్షితం. తత స్సాయాహ్న సమయే

తృతీయేఽహని సారథిః, అయోధ్యాం సమనుప్రాప్య నిరానందాం దదర్శ హ.'' అత్ర అగిరే ర్గమన మిత్యస్య గమనోద్యోగ ఇత్యర్థగ్రహణాత్ తృతీయేఽహనీత్యస్య అహ్నస్తృతీయభాగ ఇత్యర్థ గ్రహణాచ్చ ఉపరి వక్ష్యమాణ పంచరాత్రోద్య గణ్యత ఇతి కౌసల్యోక్తేః "స రాజా రజనీం షష్ఠీ" మిత్యుక్తేశ్చాఽవిరోధాత్ అయోధ్యాం ప్రతి సుమంత్రాగమనం రామనిర్గమనదినమారభ్య షష్ఠేఽహనీతి జ్ఞాయతే. అయోధ్యాకాండే త్రిషష్టితమసర్గే "స రాజా రజనీం షష్ఠీం రామే ప్రవ్రాజితే వనమ్. అర్ధరాత్రే దశరథః సంస్మరన్ దుష్కృతమ్ కృతం (శ్లో. ४) పంచషష్టితమసర్గే "అథ రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం ప్రాతరేవాపరేఽహని, వందినః పర్యుపాతిష్ఠం స్తత్పార్థివనివేశనమ్'' (శ్లో. ౧) ఇతి. షట్షష్టితమసర్గే "గతే తు శోకా త్త్రిదివం నరాధిపే మహీతలస్థాసు నృపాంగనాసు చ, నివృత్తచార స్సహసా గతో రవిః ప్రవృత్తచారా రజనీ హ్యుపస్థితా (శ్లో. ౨౬) సప్తషష్ఠితమే సర్గే ''వ్యతీతాయాం తు శర్వర్యా మాదిత్యస్యోదయే తతః, సమేత్య రాజ్యకర్తార స్సభా మీయు ర్ద్విజాతయః, (శ్లో. ౨)ఏతేషాం పర్యా లోచనయా అయోధ్యానగరా ద్రామనిర్గమనాత్ షష్ఠేఽహని దశరథమరణం, సప్తమేఽహని కౌసల్యా దీనాం ప్రలాపః, తస్మిన్నేవ దినే భరతానయనార్థం దూతప్రేషణ మిత్యర్థస్సిద్ధ్యతి. అయోధ్యాకాండే ౬౯ సర్గే ''యామేవ రాత్రిం తే దూతాః ప్రవిశంతి స్మ తాం పురీమ్, భరతేనాపి తాం రాత్రిం స్వప్నో దృష్టోఽయ మప్రియః. వ్యుష్టామేవతు తాం రాత్రిం దృష్ట్వా తం స్వప్న మప్రియమ్, పుత్రో రాజాధిరాజస్య సుభృశం పర్యతప్యత (శ్లో ౧, ౨) ఇతి. ౭౦ సర్గే ''భరతే బ్రువతి స్వప్నం దూతాస్తే క్లాంతవాహనాః, ప్రవిశ్యాసహ్యపరిఘం రమ్యం రాజగృహం పురం సమాగమ్య తు రాజ్ఞా చ రాజపుత్రేణ చార్చితః, రాజ్ఞః పాదౌ గృహీత్వా తు త మూచు ర్భరతం వచః''. (శ్లో. ౧,౨) ఇతి పర్యాలోచనయా వసిష్ఠప్రేషితదూతానాం రాత్రౌ గిరివ్రజపురప్రవేశః. పరదినే భరతాయ వసిష్ఠవచనవిజ్ఞాపనంచే త్యర్థ స్సిద్ధో భవతి. అత్ర దూతానాం గిరివ్రజనగరం ప్రతి గమన దశాయాం గతకాలో దినత్రయపరిమిత ఇతి పురాణాంతరే ప్రసిద్ధం. అయోధ్యాకాండే ౭౧ సర్గే 'అయోధ్యాం మనునా రాజ్ఞా నిర్మితాం సందదర్శ హ, తాం పురీం పురుషవ్యాఘ్ర స్సప్తరాత్రోషితః పథి' (శ్లోక ౧౮.) ౭౨ సర్గే 'అద్య మే సప్తమి రాత్రి శ్చ్యుతస్యార్యకవేశ్మనః, అంబాయాః కుశలీ తాతోయుధాజి న్మాతులశ్చ మే' (శ్లోక ౮) ఏతద్వచన పర్యాలోచనయా అయోధ్యాం ప్రతి భరతాగమనే పథిస ప్తదినాని గతాని. అయోధ్యాకాండే ౭౭ సర్గే 'తతో దశాహేతిగతే కృతశౌచో నృపాత్మజః, ద్వాదశే ఽహని సంప్రాప్తే శ్రాద్ధకర్మా ణ్యకారయత్'' ''వసిష్ఠో భరతం వాక్య ముత్థాప్య తమువాచ హ, త్రయో దశోఽయం దివసః పితు ర్వృత్తస్య తే విభో, సావశేషాస్థినిచయే కిమిహ త్వం విలంబసే'' ఏతత్ప ర్యాలోచనయా శ్రవణదినమారభ్య ద్వాదశత్రయోదశదినయోః పైతృకకృత్యా న్యకారయదిత్యర్థ స్సిద్ధః. అయోధ్యాకాండే-౭౯ సర్గే ''తతః ప్రభాతసమయే దివసే చ చతుర్దశే, సమేత్య రాజకర్తారో భరతం వాక్యమబ్రువన్. క్రియతాం శిల్పిభిః పంథాః సమాని విషమాణి చ. రక్షిణ శ్చాను

సంయాంతు పథి దుర్గవిచారకాః" ఇత్యేతద్వచన ద్వయార్థపర్యాలోచనయా మంత్రిభిః ౧౪ దినే భరతః అభిషేకాయ ప్రార్థితః తత్ప్రార్థనాం విధూయ తస్మి న్నేవ దినే తేన మార్గవిశోధన మాజ్ఞప్తం ఇతి జ్ఞాయతే. అయోధ్యాకాండే-౮౧ సర్గే "తతో నాందీముఖీం రాత్రిం భరతం సూతమాగధాః, తుష్టువు ర్వాగ్విశేషజ్ఞాః స్తవై ర్మంగళసంహితైః. హ్రద ఇవ తిమినాగసంవృతః స్తిమితజలో మణిశంఖ శర్కరః, దశరథసుతశోభితా సభా సదశరథేవ బభౌ యథాపురా" ఏతచ్ఛ్లోకద్వయార్థ పర్యాలోచనయా మాగధై స్స్తుతో భరతః పంచదశమదినే సభామావిశ దిత్యభిప్రాయోఽవగమ్యతే. మార్గసమీకరణార్థం దినచతుష్టయం గతమితి చ పురాణాంతరే ప్రసిద్ధం. అయోధ్యాకాండే - ౮౩ సర్గే తత స్సముత్థితః కాల్యమాస్థాయ స్యందనోత్తమమ్, ప్రయయౌ భరత శ్శీఘ్రం రామదర్శనకాంక్షయా" ఇతి. ౮౯ సర్గే "వ్యుష్య రాత్రిం తు తత్రైవ గంగాకూలే స రాఘవః, భరతః కాల్యముత్థాయ శత్రుఘ్న మిదమబ్రవీత్" ఏతదర్థపర్యాలోచనయా రామమానేతుం అయోధ్యానగరా న్నిర్గతస్య భరతస్య ప్రథమదినే రాత్రౌ గంగాకూలే నివాస స్సూచితః. అయోధ్యాకాండే-౯౨ సర్గే 'తతస్తాం రజనీం వ్యుష్య భరత స్సపరిచ్ఛదః, కృతాతిథ్యో భరద్వాజం కామా దభిజగామ హ." అనేన వచనేన భరతస్య ద్వితీయదినే రాత్రౌ భరద్వాజాశ్రమే నివాసః జ్ఞాయతే. అయోధ్యాకాండే - ౧౦౪ సర్గే "తతః పురుషసింహానాం వృతానాం తైస్సుహృద్గణైః, శోచతామేవ రజనీ దుఃఖేన వ్యత్యవర్తత" ఏతద్వచనేన శ్రీరామసన్నిధానే భరతేన తృతీయదినే నిశా నీతే త్యవగమ్యతే. 'రజన్యాం సుప్రభాతాయాం భ్రాతర స్తే సుహృద్వృతాః. మందాకిన్యాం హుతం జప్యం కృత్వా రామముపాగమన్" ఇతి వచనేన చతుర్థదివసే భరతస్య రామసన్నిధానే నివాసో వగమ్యతే. అయోధ్యాకాండే-౧౦౬ సర్గే "ఏవముక్త్వా తు విరతే రామే వచన మర్థవత్, తతో మందాకినీతీరే రామం ప్రకృతివత్సలమ్." ఏతద్వచనేన పంచమదివసేఽపి భరతస్య రామసన్నిధానే నివాసః వేద్యో భవతి. అయోధ్యాకాండే-౧౦౭ సర్గే "తం మాతరో బాష్పగృహీతకంఠ్యో దుఃఖేన నామంత్రయితుం హి శేకుః. సత్వేవ మాతౄ రభివాద్య సర్వా రుదన్ కుటీం స్వాం ప్రవివేశ రామః." ఏతద్వచనార్థపర్యాలోచనయా షష్ఠదివసేఽపి భరతస్య రామసన్నిధాన ఏవ నివాస ఇత్యర్థో ద్యోత్యతే. అయోధ్యాకాండే-౧౧౩ సర్గే "తత శ్శిరసి కృత్వా తు పాదుకే భరత స్తదా, ఆరురోహ రథం హృష్ట శ్శత్రుఘ్నేన సమన్వితః" ఏతద్వచనేన శ్రీరామపాదుకే గృహీత్వా భరతస్య సప్తమదినే అయోధ్యాం ప్రతి ప్రస్థానం జ్ఞాయతే. తస్మిన్నేవ సర్గే "తాం రమ్యజలసంపూర్ణాం సంతీర్య సహ బాంధవః, శృంగిబేరపురం రమ్యం ప్రవివేశ ససైనికః" ఏతచ్ఛ్లోకార్థపర్యాలోచనయా భరతస్య ప్రత్యాగమనే సప్తమదిన ఏవ భరద్వాజాశ్రమ మతీత్య శృంగిబేరపురే నివాసః గమ్యతే. అయోధ్యాకాండే- ౧౧౪ సర్గే "సంపతద్భి రయోధ్యాయాం నాభిభాంతి మహాపథాః, ఏవం బహువిధం జల్పన్ వివేశ వసతిం పితుః" ఏతేన భరతః అష్టమదినే అయోధ్యాం ప్రాప్త ఇత్యవగమ్యతే. అయోధ్యాకాణ్డే ౧౧౫ సర్గే "రథస్థ స్స హి ధర్మాత్మా భరతో భ్రాతృవత్సలః, నందిగ్రామం యయౌ తూర్ణం శిరస్యాధాయ

పాదుకే" ఏతద్వచనార్థపర్యాలోచనయా భరతస్య నవమదినే నంది్గ్రామనివాస స్సూచితో భవతి. శ్రీరామస్య ఋష్యాశ్రమదర్శనే సంవత్సరదశకం గతం. తథాహి అరణ్యకాండే ౧౧ సర్గే "ఉషిత్వా తు సుఖం తత్ర పూజ్యమానో మహర్షిభిః, జగామ చాశ్రమాం స్తేషాం పర్యాయేణ తపస్వినాం, యేషాముషితవాన్ పూర్వం సకాశే స మహాస్త్రవిత్, క్వచిత్పరిదశాన్ మాసా నేకం సంవత్సరం క్వచిత్. క్వచిచ్చ చతురో మాసాన్ పంచషట్చాపరాన్ క్వచిత్, అపరా నధికాన్ మాసా నధ్యర్ధమధికం క్వచిత్. త్రీన్మాసా నష్టమాసాంశ్చ రాఘవో న్యవసత్సుఖమ్, తతస్సంవత్సరం తస్య మునీనామాశ్రమేషు వై. రమతశ్చానుకూల్యేన యయు స్సంవత్సరా దశ" ఇతి ఋష్యాశ్రమసంచారేణ దశ సంవత్సరా గతాః. అత్ర శ్రీరామస్య వనవాస ఇతి శబ్దస్య పురగ్రామ వ్యతిరిక్త దేశవాస ఇత్యేవార్థః. న త్వరణ్యమాత్రవాసపరత్వం తస్య. అన్యథా శ్రీరామేణాధ్యుషితకిష్కింధానగరసమీప దేశనివాసగతకాలస్య లంకాపురోపకంఠప్రదేశనివాసగతకాలస్య శృంగిబేరపురనికటప్రదేశ వాసకాలస్య చ చతుర్దశవర్షానంతర్గతత్వే ఇతోపి బహుకాలం శ్రీరామేణ వనవాసకరణ ప్రసక్తేః. పట్టణ ప్రవేశస్తు నిషిద్ధ ఇతి నిశ్చిన్వతా శ్రీరామేణ కిష్కింధానగరప్రవేశ లంకాపుర ప్రవేశయో రనంగికారాచ్చ. తస్మాచ్ఛ్రీరామేణ మునివేషధారిణా పిత్రాజ్ఞా మనువర్తమానేన తదాజ్ఞప్తదినప్రభృతి చతుర్దశవర్షపర్యంత మృష్యాశ్రమేషు పురపరిసరేషు చ వసతాపి వనవాస వ్రత మనుష్ఠితమిత్యేవానుసంధేయం.

పంచవటీతీరే సార్ధసంవత్సరనివాసస్య ప్రమాణం పాద్మే భూమిఖండే ౩౬ అధ్యాయే "అథ త్రయోదశే వర్షే పంచవట్యాం మహామనాః, రామో విరూపయామాస శూర్పణఖాం నిశాచరీం" ఇతి వచనానుసారేణ ఋష్యాశ్రమేషు పూర్వోక్తదశసంవత్సరైః తత్పూర్వోక్తేన ఏకసంవత్సరేణ సాకం మిళితైకాదశసంవత్సరగమనానంతరం పంచవట్యాం ద్వాదశ స్సంవత్సర స్సంపూర్ణోఽభవత్, త్రయోదశేపి కతిచిన్మాసా గమితా ఇత్యర్థో ధ్వన్యతే. తత్రైవ రావణేన సీతాపహరణకాలే ప్రమాణం "తతో మాఘే సితాష్టమ్యాం ముహూర్తే వింద (వేద) సంజ్ఞికే, రాఘవాభ్యాం వినా సీతాం జహార దశకంధరః." ఇతి. తదనుగుణమేవ వాల్మీకిరామాయణే అరణ్యకాండే ౭౮ సర్గే "విందో నామ ముహూర్తోఽయం స చ కాకుత్స్థ నాఽబుధత్, త్వత్ప్రియాం జానకీం హృత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః" ఇతి అనేన వచనద్వయేన మాఘశుక్లాష్టమ్యామేవ రావణేన సీతాపహృతేత్యర్థోఽవగమ్యతే. వాలిసంహారకాలస్తు వాల్మీకిచారిత్రే "జ్యేష్ఠమాసే సితే పక్షే పూర్ణిమాయాం రఘూద్వహః, వాలినం పాతయామాస బాణేనైకేన వీర్యవాన్" ఇతి. శ్రీరామాయణే కిష్కింధాకాండే ౨౬ సర్గే "కార్తికే సమనుప్రాప్తే త్వం రావణవధే యత, ఏష న స్సమయ స్సౌమ్య ప్రవిశ త్వం స్వమాలయమ్." ఇతి వచనేన శ్రీరామేణ యుద్ధయాత్రాకాలః కార్తికమాస ప్రథమదివస ఏవ నిర్దిష్ట ఇత్యర్థోఽవగమ్యతే. కిష్కింధాకాండే ౩౦ సర్గే "స కాలం పరిసంఖ్యాయ

సీతాయాః పరిమార్గణే, కృతార్థ స్సమయం కృత్వా దుర్మతి ర్నావబుధ్యతే. వర్షాసమయకాలం తు ప్రతిజ్ఞాయ హరీశ్వరః, వ్యతీతాం శ్చతురో మాసాణ విహర న్నావబుధ్యతే.'' ఇత్యాదివచనై పూర్వం యుద్ధయాత్రాయై నిర్ణీతకార్తికమాసోపి అతిక్రాంతప్రాయః ఇతి లభ్యతే.తస్మాదేవ సుగ్రీవం ప్రతి లక్ష్మణాగ్రహః ప్రవృత్తః. పాద్మే పాతాళకాండే ౩౬ అధ్యాయే ''మార్గశీర్ష నవమ్యాం తు వసంతీం రావణాలయే, సంపాతి ర్దర్శయామాస అచఖ్యౌ వానరేషు తాం'' ఇతి సంపాతిదర్శనం.

శ్రీరామాయణే సుందరకాండే ద్వితీయసర్గే చ ''ప్రదోషకాలే హనుమాణ తూర్ణముత్పుత్య వీర్యవాణ, ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం సువిభక్తమహాపథామ్'' అనేన వచనేన హనూమతో లంకా ప్రవేశసమయః మార్గశీర్షశుక్లైకాదశ్యాః ప్రదోషకాల ఇతి సిద్ధః. పాద్మే పాతాళఖండే 'ఏకాదశ్యాం మహేంద్రాగా త్ప్లవే శతయోజనం, తద్రాత్రిశేషే సీతాయా దర్శనం హి హనూమతః. ద్వాదశ్యాం శింశుపావృక్షే హనుమాణ పర్యవస్థితః, తస్యాం నిశాయాం సీతాయా విశ్వాస్యాలాపసత్కథా. అక్షాదిభి స్త్రయోదశ్యాం తతో యుద్ధ మవర్తత, వధో హ్యక్షకుమారస్య వనవిధ్వంసనం తథా. బ్రహ్మాస్త్రేణ చతుర్దశ్యాం బద్ధ శ్శక్రజితా కపిః, వహ్నినా పుచ్ఛయుక్తేన లంకాయా దహనం తథా. పౌర్ణమాస్యాం మహేంద్రాద్రౌ పునరాగమనం కపేః. మార్గాసితప్రతిపదః పంచభిః పథి వాసరైః. పునరాగమ్య షష్ఠేఽహ్ని ధ్వస్తం మధువనం చ తైః. సప్తమ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానదానం సీతానివేదనం' ఇత్యాది వచనైః మార్గశీర్షశుక్లపక్షైకాదశ్యాం రాత్రౌ హనూమతో లంకాప్రవేశః. తత్రైవ దిన చతుష్టయం స్థిత్వా పునరాగమన మిత్యర్థోఽవగమ్యతే. సుందరకాండే ౧౭ సర్గే ''సాచివ్య మివ కుర్వం త్స ప్రభయా నిర్మలప్రభః, చంద్రమా రశ్మిభి శ్శీతై స్సిషేవే పవనాత్మజమ్'' ఇతి అనేన శ్లోకేన ఆంజనేయస్య చంద్రకర్తృకసాహాయ్యత్వోత్ప్రేక్షయా అర్ధరాత్రా త్పరం చంద్రసత్వ స్యావశ్యకతయా ఉక్తప్రమాణబలేన చ ఏకాదశ్యామేవ సీతాదర్శన మిత్యవధేయం. కిం చ సుందరకాండే ౫ సర్గే ''స్థితః కకుద్మా నివ తీక్ష్ణశృంగో మహాచల శ్శ్వేత ఇవోచ్చశృంగః, హస్తీవ జాంబూనదబద్ధశృంగో రరాజ చంద్రః పరిపూర్ణశృంగః' ఇతి చంద్రస్య పరిపూర్ణ శృంగత్వ విశేషణస్వారస్యానురోధేన పూర్ణిమోపాంతదినత్వస్యైవోచితతయా ఏకాదశీద్వాదశీదినయో రన్యతరస్యైవోచితత్వం. అపి చ అస్మిన్నేవ కాండే ౩౭ సర్గే ''వర్తతే దశమో మాసో ద్వౌ తు శేషౌ ప్లవఙ్గమే''తి వచనేన మాఘమాసమారభ్య మార్గశీర్ష మాసస్యైవ దశమమాసత్వేన సీతాదేవ్యోక్తత్వాత్. మార్గశీర్షకృష్ణైకాదశ్యామేవ సీతాదర్శనం. యుద్ధకాండే ౪ సర్గే (శ్లో. ౩-౫) అస్మిన్ముహూర్తే సుగ్రీవ ప్రయాణ మభిరోచయే, అస్మిన్ముహూర్తే విజయే ప్రాప్తే మధ్యం దివాకరే. జీవితాంతేఽమృతం స్పృష్ట్వా పీత్వా విషమివాతురః, ఉత్తరాఫల్గునీహ్యద్య శ్వస్తు హస్తేన యోక్ష్యతే.'' ఇత్యాదివచనైః ఉత్తరాఫల్గునీనక్షత్రే విజయాఖ్య ముహూర్తే వానరసేనా ప్రస్థానం కృత మితి నిశ్చీయతే. తదను రోధేన పాద్మే పాతాళఖండే ౩౬ అధ్యాయే అష్టమ్యుత్తర ఫల్గున్యాం ముహూర్తే విజయాభిధే,

మధ్యం ప్రాప్తే సహస్రాంశౌ ప్రస్థానం రాఘవస్య చ". ఇతి వచనార్థపర్యాలోచనయా మార్గశీర్ష కృష్ణపక్షాష్టమ్యామేవ వానరసేనాప్రస్థానమి త్యవగమ్యతే. య త్తు ఫాల్గుణశుక్లస ప్తమ్యా ముత్తర ఫల్గునీనక్షత్రే వానరసేనాప్రస్థానమితి తన్న యుక్తం. ఫాల్గునశుక్లసప్తమ్యా ముత్తర ఫల్గునీనక్షత్రయోగే తత్పూర్వమమాయా మృగశీర్షనక్షత్రస్యైవ వక్తవ్యతయా అమావాస్యాయాం చంద్రసూర్యయో రేకనక్షత్రస్థత్వేన రవే ర్వృషభమిథునాన్యతరరాశిగతత్వస్యైవ వక్తవ్యతయా తన్మాసస్య ఫాల్గునమాసత్వాఽసంభవాత్. తస్మాన్మార్గశీర్షకృష్ణాష్టమ్యామేవ వానరసేనా ప్రస్థానం పాద్మే పాతాళఖండే ౩౬ అధ్యాయే"వానరైస్స ప్తభిస్సింధో స్కంధావారనివేశనం, పౌషశుక్ల ప్రతిపద స్తృతీయాయావ దంబుధేః ఉపస్థానం ససైన్యస్య రాఘవస్య బభూవ హ". ఇత్యాదివచనైః వానరసేనాప్రయాణకాలా దారభ్య తత్సప్తమదినపర్యంతం పుష్యశుక్లప్రతిపత్పర్యంతం స్కంధావారనివేశః. ప్రతిపద ఆరభ్య తృతీయాపర్యంతం సకలసేనానా ముపస్థితిః చ సూచితా. "విభీషణ శ్చతుర్థ్యాం తు రామేణ సహ సంగతః, సముద్రతరణార్థాయ పంచమ్యాం మంత్ర ఉద్యతః." ఇతి చ తత్రైవ. యుద్ధకాండే ౨౧ సర్గే శ్లో. ౧౦ "తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశా స్తీర్ణే మహీతలే, నియమా దప్రమత్తస్య నిశాస్తిస్రోఽతిచక్రముః." ఏతదనురోధేన పాద్మే పాతాళ ఖండే ౩౬ అధ్యాయే "ప్రాయోపవేశనం చక్రే రామో దినచతుష్టయం" ఇతి. అత్ర దినచతుష్టయ మిత్యుక్త్యా రాత్రిత్రయగమనానంతరమపి అహర్మాత్రం గత మిత్యర్థ స్సూచితః. యుద్ధకాండే ౨౨ సర్గే శ్లో. ౬౮ "బభూవ తుముల శ్శబ్దః సదా తస్మి న్మహోదధౌ, కృతాని ప్రథమేనాహ్నా యోజనాని చతుర్దశ. ప్రహృష్టై ర్గజసంకాశై స్త్వరమాణైః ప్లవంగమైః, ద్వితీయేన తథా చాహ్నా యోజనాని తు వింశతిః. కృతాని ప్లవగై స్తూర్ణం భీమకాయై ర్మహాబలైః, అహ్నా తృతీయేన తథా యోజనాని కృతాని తు. త్వరమాణై ర్మహాకాయై రేకవింశతిరేవ చ, చతుర్థేన తథాచాహ్నా ద్వావింశతి రథాపి చ. యోజనాని మహావేగైః కృతాని త్వరితైస్తు తైః, పంచమేన తథా చాహ్నా ప్లవంగైః క్షిప్రకారిభిః. యోజనాని త్రయోవింశ త్సువేలమధికృత్య వై" ఇతి వచనైః సేతుబంధనకాలః పంచదినావధిక స్సిధ్యతి. పాద్మే పాతాళఖండే ౩౬ అధ్యాయే 'సేతోర్దశమ్యా మారంభః త్రయో దశ్యాం సమాపన' మిత్యుక్తం. అత్ర త్రయోదశ్యా మిత్యస్య శిష్టత్రయోదశ్యా మిత్యర్థకల్పనేన దినపంచక మిత్యుపపత్తిః, యుద్ధకాండే ౩౮ సర్గే శ్లో. ౧౮ "తతోఽస్తమగమ త్సూర్య స్సంధ్యయా ప్రతిరంజితః, పూర్ణచంద్ర ప్రదీప్తా చ క్షపా సమభివర్తత. తత స్స రామో హరివాహినీపతి ర్విభీషణేన ప్రతినంద్య సత్కృతః. సలక్ష్మణో యూథపయూథసంవృత స్సువేలపృష్ఠే న్యవస ద్యథాసుఖమ్". ఏతద్వచనపర్యాలోచనయా సూర్యా స్తమయాఽవ్యవహితో త్తరక్షణావచ్ఛేదేన చంద్రో దయే జాతే శ్రీరామస్య సువేలారోహణేన మహానందకథనేన చ తద్దివసస్య చతుర్దశీ పూర్ణిమాన్యతర త్వం సిద్ధ్యతి. పాద్మే పాతాళఖండే ౩౬ అధ్యాయే "చతుర్దశ్యాం సువేలాగ్రే రామ స్సైన్యం న్యవేశయత్, పూర్ణిమాది ద్వితీయాంతం త్రిదినై స్సైన్యతారణమ్. తృతీయాది దశమ్యంతం నివేశశ్చ

దినాష్టకమ్. శుకసారణయో స్తత్ర ప్రాప్తి రేకాదశే దినే, పౌషాసితాయాం ద్వాదశ్యాం సైన్యసంఖ్యా కృతా తు వై, సారణేన కపీనాం తు సారాసారోపవర్ణనం, త్రయోదశ్యా ద్యమా యావ ల్లంకాయాం. దివసై స్త్రిభిః, రావణ స్సైన్యసంఖ్యానం రణోత్సాహ మథాకరోత్. యయా వథాంగదో లంకాం మాఘశుక్లాద్యవాసరే, మాఘశుక్లద్వితీయాది సప్తభి ర్యావదష్టమీ, రక్షసాం వానరాణాం చ యుద్ధ మాసీత్సుసంకులమ్''. ఏతదాదివచనై ర్మాఘశుక్ల ద్వితీయా మారభ్య యుద్ధారంభ ఇత్యర్థః సిధ్యతి. అనేన మాఘశుద్ధద్వితీయాది అష్టమీపర్యంతం సామాన్యం సంకులం యుద్ధం జాతమిత్యర్థా త్ప్రాప్తం. తతఃపరం మహాయుద్ధారంభః. "తతః మాఘశుక్లనవమ్యాం తు రాత్రా విన్ద్రజితా రణే, రామలక్ష్మణయో ర్నాగపాశబంధః కృతః కిల. ఆకులేషు కపీశేషు నిరుత్సాహేషు సర్వశః, నాగపాశవిమోక్షార్థం దశమ్యాం పవనోఽజపత్. కర్ణే స్వరూపం రామస్య గరుడాగమనం తతః'' ఇతి పాద్మ పాతాళఖండ వచనాత్ మాఘశుక్ల నవమ్యాం రామలక్ష్మణయో ర్నాగపాశబంధః. దశమ్యాం చ తద్విమోచన మితి సిద్ధం. "ఏకాదశ్యాం చ ద్వాదశ్యాం ధూమ్రాక్షస్య వధః కృతః, త్రయోదశ్యాం తు తేనైవ నిహతః కంపనో రణే''. ఇతి పాద్మవచనాత్ మాఘశుక్లైకాదశ్యాం ధూమ్రాక్షః త్రయోదశ్యాం కంపనశ్చ మృతౌ. "మాఘశుక్లచతుర్దశ్యాః యావత్కృష్ణాదివాసరం త్రిదినేన ప్రహస్తస్య నీలేన విహితో వధః''. ఇతి పాద్మవచనాత్ మాఘకృష్ణప్రతిపది ప్రహస్తో హతః. "మాఘకృష్ణ ద్వితీయాయాః చతుర్థ్యంతం త్రిభిర్దినైః, రామేణ తుములే యుద్ధే రావణో ద్రావితో రణాత్'' ఇతి పాద్మవచనాత్ మాఘకృష్ణచతుర్థ్యాం రావణస్య పరాజయా ల్లంకాప్రవేశః. "పంచమ్యా మష్టమీ యావద్రావణేన ప్రబోధితః, కుంభకర్ణో దినైష్షడ్భిః నవమ్యాస్తు చతుర్దశీం, రామేణ నిహతో యుద్ధే బహువానరభక్షణే'' ఇతి పాద్మ వచనాత్ మాఘకృష్ణ చతుర్దశ్యాం కుంభకర్ణవధః. "ఫాల్గునాది ప్రతిపదః చతుర్థీం తు చతుర్దినైః, బిసతంతు ప్రభృతయో నిహతాః పంచరాక్షసాః'' ఇతి పాద్మ వచనాత్ ఫాల్గునశుక్ల ప్రతిపదాది చతుర్థ్యంత దినేషు పంచరాక్షసానాం వధః. పంచమ్యా స్సప్తమీ యావ దతికాయ వధ స్తథా, అష్టమ్యా ద్వాదశీ యావ న్నిహతౌ దినపంచకాత్, నికుంభకుంభా వూర్ధ్వం తు మకరాక్షస్త్రిభిర్దినైః' ఇతి పాద్మ వచనాత్ ఫాల్గునశుక్లసప్తమ్యా మతికాయవధః, తతో ద్వాదశీ పర్యంతం కుంభ నికుంభయో ర్వధః, పూర్ణిమాపర్యంతం మకరాక్షవధః, "ఫాల్గునాసిత ద్వితీయాయాం దినే శక్రజితాజితం, తృతీయాది సప్తమ్యంతం దినపంచకమేవ చ, ఓషధ్యానయన వ్యగ్రా దవహారో బభూవ హ'' ఇతి పాద్మ వచనాత్ ఫాల్గునకృష్ణద్వితీయాయాం ఇంద్రజిత్ స్వపరాక్రమం ప్రదర్శ్య నికుంభిలాం గతః వానరా శ్చ ఓషధ్యానయన వ్యగ్రా ఇతి దినపంచకం యుద్ధవిరామోఽభవత్. "తతః త్రయోదశీం యావద్దినైః పంచభి రింద్రజిత్ లక్ష్మణేన హతో యుద్ధే విఖ్యాత బలపౌరుషః'' ఇతి పాద్మ వచనాత్ ఫాల్గున కృష్ణ నవమ్యాః త్రయోదశీ పర్యంతకాలే ఇంద్రజిత్ లక్ష్మణేన ఘాతితః, చతుర్దశ్యాం దశగ్రీవో దీక్షాం ప్రాపావహారతః, అమావాస్యాదినే ప్రాయాద్యుద్ధాయ దశకంధరః'' ఇతి పాద్మ వచనాత్

ఫాల్గునకృష్ణచతుర్దశ్యాం యుద్ధం స్థగయిత్వా తపః కృత్వాఽమాయాం యుద్ధరంగమావిశత్. "చైత్రశుక్ల ప్రతిపదః పంచమీం దిన పంచకైః. రావణే యుధ్యమానే తు ప్రచురో రక్షసాం వధః, చైత్రషష్ట్యాఽష్టమి యావ న్మహాపార్శ్వాదిమారణాత్" ఇతి పాద్మ వచనాత్ చైత్రశుక్ల ప్రతిపదాది దినపంచకయుద్ధే బహవో రాక్షసా హతాః. షష్ఠీ ప్రభృతి అష్టమీపర్యంతం మహాపార్శ్వాదయశ్చ మృతాః. "చైత్రశుక్లనవమ్యాం తు సౌమిత్రేః శక్తిభేదనం, కోపావిష్టేన రామేణ ద్రావితో దశకంధరః, ద్రోణాద్రి రాంజనేయేన లక్ష్మణార్థ ముపాహృతః" ఇతి పాద్మ వచనేన చైత్రశుక్ల నవమ్యాం లక్ష్మణే శక్తి ప్రహారః, ద్రోణాద్రే రానయనం చ. "దశమ్యా మవహారో భూఽద్రాత్రియుద్ధే తు రక్షసాం, ఏకాదశ్యాం తు రామాయ రథం మాతలిసారథిః, ప్రేరితో వాసవేనాజా వర్పయామాస భక్తితః" ఇతి పాద్మవచనాత్ దశమ్యాం యుద్ధవిరామః ఏకాదశ్యాం ఇంద్రరథప్రాప్తిః "కోపవా నథ ద్వాదశ్యాః యావత్కృష్ణచతుర్దశీం, అష్టాదశ దినై రామో రావణం ద్వైరథేఽవధీత్" ఇతి పాద్మవచనాత్ చైత్రశుక్లద్వాదశీప్రభృతి చైత్ర కృష్ణచతుర్దశీపర్యంతం అష్టాదశదినాని రావణేన సహ ప్రయుధ్య శ్రీరామః చతుర్దశ్యాం రావణ మవధీత్. "మాఘశుక్లద్వితీయాయాః చైత్రకృష్ణచతుర్దశీం సప్తాశీతిదినేష్వేవ మధ్యం పంచదశాహకం, యుద్ధావహారః సంగ్రామో ద్వాసప్తతి దినా న్యభూత్." ఇతి పాద్మ వచనాత్ ఏవం మాఘశుక్లప్రతిపదాది చైత్రకృష్ణచతుర్దశీపర్యంతం ప్రవర్తితే యుద్ధే పంచదశ దినాని యుద్ధవిరామే జాతే అవశిష్టేషు ద్విసప్తతిదినేషు యుద్ధం సమజని. "సంస్కారో రావణాదీనా మమావాస్యాదినేఽభవత్, వైశాఖాది తిథౌ రామ ఉవాస రణభూమిషు, అభిషిక్తో ద్వితీయాయాం లంకారాజ్యే విభీషణః. సీతాశుద్ధి స్తృతీయాయాం దేవేభ్యో వర లంభనం. హత్వా చిరేణ లంకేశం లక్ష్మణాగ్రజ ఏవ సః, వైశాఖస్య చతుర్థ్యాం తు రామః పుష్పక మాశ్రితః, విహాయసా నివృత్తస్తు భూయోఽయోధ్యాపురంప్రతి. పూర్ణే చతుర్దశే వర్షే పంచమ్యాం మాధవస్య తు, భరద్వాజాశ్రమే రామః సగణః సముపావిశత్" ఇతి పాద్మవచనేన చైత్రామావాస్యాయాం రావణాదిరాక్షససంస్కారః, వైశాఖ శుక్ల ద్వితీయాయాం విభీషణపట్టాభిషేకః, తృతీయాయాం సీతాయా అగ్నిప్రవేశః, చతుర్థ్యాం పుష్పకారోహణం, పంచమ్యాం భరద్వాజాశ్రమప్రాప్తిః. "నందిగ్రామే తు షష్ఠ్యాం స భరతేన సమాగతః, సప్తమ్యా మభిషిక్తోఽసా వయోధ్యాయాం రఘూద్వహః" ఇతి పాద్మవచనాత్ షష్ఠ్యాం నందిగ్రామగమనం, వైశాఖ శుక్లసప్తమ్యాం శ్రీరామపట్టాభిషేకః, "వత్సరైకాదశ మాసాంస్తు చతుర్దశాహాని మైథిలీ, ఉవాస రామరహితా రావణస్య నివేశనే, ద్విచత్వారింశకే వర్షే రామో రాజ్యమకారయత్, సీతాయాశ్చ త్రయస్త్రింశద్వత్స

రాశ్చ తదాఽభవన్'' ఇతి పాద్మవచనాత్ సీతా అశోకవనికాయాం చతుర్దశదినాధికైకాదశమాసా నవసత్, శ్రీరామః స్వస్య ద్విచత్వారింశే వయసి రాజ్యాసనాధిరూఢోఽభవత్. తస్మింశ్చ కాలే సీతాయాః వయశ్చ త్రయస్త్రింశద్వర్షాః.

అంతరంగపరీక్షయా కేచి దేవం కాలవిశేషాన్ వర్ణయంతి—సీతాహరణాత్పూర్వం త్రయోదశ సంవత్సరా గతాః. చతుర్దశవర్షారంభే సీతా హృతా పంపాతీరే వసంతవర్ణనాత్. ఆషాఢే వాలివధః తదనంతరం వర్షర్తువర్ణనాత్. ఆశ్వయుజే సీతాన్వేషణసముత్సాహః. స్వయంప్రభాబిలే బహు కాలో గతః. ఫాల్గునశుక్ల త్రయోదశ్యాం హనుమతో లంకాప్రవేశః. ''పుష్పితాగ్రాన్ వసంతాదౌ దదర్శ వివిధాన్ ద్రుమాన్'' ఇతి వసంతాదిభూత ఫాల్గునమాససూచక వృక్షాగ్రపుష్పితత్వోక్త్యా తథా ప్రతీతేః. ''స్థితః కకుద్మానివ తీక్ష్ణశృంగ'' ఇతి శ్లోకే పరిపూర్ణశృంగ ఇతి పదేన పరిపూర్ణ శృంగవచ్చంద్రవర్ణనస్య తస్యామేవ సంభవాత్, యస్మిన్ దినే రాత్రౌ సీతాన్వేషణం తదనంతరదిన ఏవ ప్రాత ర్లంకాదాహః. ''అవశ్యమేవ ద్రష్టవ్యా మయా లంకా నిశాక్షయ'' ఇత్యుక్తత్వాత్. అనన్తరం తస్మిన్నేవ దినే అవిలంబేన ప్రత్యాగమనం. ''యదివా మన్యసే వీర వసైకాహమరిందమే'' తి సీతయా పృష్టే ''ఏవమాశ్వాస్య వైదేహీం హనుమా న్మారుతాత్మజః, గమనాయ మతిం చక్ర' ఇత్యుక్తేః. ఉషసి లంకాదాహానంతరం తస్మిన్నేవ దినే మధ్యాహ్నాత్ పూర్వమేవ అంగదాదిభి ర్మధువనవిధ్వంసపూర్వకం రామప్రాప్తిః. అరిష్టపర్వతారోహణే తద్వర్ణనవ్యాజేన ''బోధ్యమాన మివ ప్రీత్యా దివాకరకరై స్శుభైః'' ఇతి సూర్యోదయసమయ ముక్త్వా అనంతర మస్తమయానుక్తేః తస్మిన్నేవ దినే చతుర్దశీశేషయుక్తపౌర్ణమాసీయుతే మధ్యాహ్నే యుద్ధయాత్రా. ''అస్మిన్ ముహూర్తే సుగ్రీవ ప్రయాణ మభిరోచయే, యుక్తో ముహూర్తో విజయః ప్రాప్తో మధ్యం దివాకర'' ఇత్యుక్తేః. యస్మిన్ దినేఽభిజితి ప్రస్థానం తత్పరేద్యురేవ సముద్రతీరే సేనానివేశః. ''సా స్మ యాతి దివారాత్రం మహతీ హరివాహినీ.'' ఇత్యారభ్య ''ముహూర్తం క్వాపి నాసత'' ఇత్యుక్తేః. యత్ర దినే లంకాదాహః తత్రైవ దినే సభాయాం మంత్రిభిస్సహ కించిద్విచారముక్త్వా ''విసర్జయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేశ స్వకం గృహ'' మిత్యంతేన లంకాదాహదినవృత్తాంతం పరిసమాప్య, ''తతః ప్రత్యుషసి ప్రాప్త'' ఇత్యాదినా అనంతరదినే ఉషఃకాలే విభీషణోపదేశం ద్వితీయముక్త్వా, తతో మంత్రవిచారణాయ రావణే కుంభకర్ణవిభీషణాదిభి స్సభాం ప్రవిష్టే విభీషణస్య తృతీయ ముప దేశ ముక్త్వా ''ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః, ఆజగామ ముహూర్తేన యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః'' ఇత్యవిచ్ఛేదేన లంకాదాహదినానంతరదిన ఏవ సముద్రతీరే విభీషణస్య రామసకాశా గమన వర్ణనేన చ ద్వితీయదినే రామేణ సముద్రతీరం ప్రాప్తమిత్యవగమ్యతే. సముద్రతీర ప్రాప్తి దినం చ శిష్టఫాల్గున పౌర్ణమాసీ. అత ఏవ ''ఉత్తరా ఫల్గునీహ్యద్యేతి చతుర్థ సర్గ శ్లోకే ప్రస్థాన దినస్య పౌర్ణమాసీయుక్తత్వ వచనమప్య విరుద్ధం. సముద్రతీరప్రాప్తి దినస్య

పౌర్ణమాసీ యుక్తత్వం చ "చండనక్రగ్రహం ఘోరం క్షపాదౌ దివసక్షయే, చంద్రోదయసముద్భూతం ప్రతిచంద్రసమాకుల" మితి సంధ్యాసమయ ఏవ చంద్రోదయప్రతిపాదనాత్ సిద్ధం. సేనానివేశవృత్తాంతో విభీషణాగమనవృత్తాంతశ్చ ఏకదినభావ్యపి వాచః క్రమవర్తిత్వాత్ క్రమేణోక్తం. ప్రథమాయాం రామస్య దర్భశయనారంభః కుంభకర్ణస్వాపారంభశ్చ. చతుర్థీప్రభృతి అష్టమ్యంతం సేతుబంధః. అష్టమ్యాం రాత్రౌ సువేలారోహణం, "పూర్ణచంద్రప్రదీపా చ నిశా సమభివర్తతే"తి వచనం పూర్ణచంద్ర ఇవ ప్రదీపా యస్యాం నిశాయా మితి వ్యాఖ్యేయం. సుగ్రీవసేనాయాం భేర్యాదీనామివ ప్రదీపానామపి సంభవాత్. సువేలారోహణానంతరదినే దివా లంకా రోధః "తాం రాత్రి ముషితా స్తత్ర సువేలే హరిపుంగవాః, లంకాయాం దదృశు ర్వీరా వనా న్యుపవనాని చ" ఇత్యుపక్రమ్య యుద్ధవర్ణనాత్. తత్రైవ ప్రథమదినయుద్ధే రాత్రౌ నాగాస్త్రబంధ తద్విమోక్షౌ. "యుధ్యతా మేవ తేషాం తు తథా వానరరక్షసాం, రవి రస్తంగతో రాత్రిః ప్రవృత్తా ప్రాణహారిణీ" ఇత్యారభ్య "సా బభూవ నిశా ఘోరా హరిరాక్షసవాహినీ, తతస్తే రాక్ష సాస్తత్ర తస్మిం స్తమసి దారుణే, రామమేవా భ్యవర్తంత" "తం భీమవేగా హరయో నారాచైః క్షతవిగ్రహాః, అంధకారే న దదృశుః" ఇత్యాదిభి స్తామేవ రాత్రిం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య "నిరంతరశరీరౌ తౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ, క్రుద్ధేనేంద్రజితా వీరౌ పన్నగైశ్శరతాం గతైః" ఇత్యాది ప్రతిపాదనాత్. తత్రైవ నిశీథే వానరహర్షనాదకుపితేన రావణేన ప్రేషితయోః ధూమ్రాక్షవజ్రదంష్ట్రయోర్యుద్ధం తయోర్వధశ్చ, తద్యుద్ధే దివాజ్ఞాపకవచనాభావాత్ వానరహర్షానంతర్యశ్రవణాచ్చ. ద్వితీయదినే అకంపనయుద్ధం. తన్నిర్గమనవేళాయాం "అభవత్స దినేనాపి దుర్దినం రూక్షమారుత" మితి దివాజ్ఞాపకసత్త్వాత్. అకంపనవధానంతరమేవ రావణస్య పూర్వాహ్ణ ఏవ పురీపర్యటనం. అకంపనవధానంతరం ప్రహస్తయుద్ధమవిళంబేన తస్మిన్నేవ దినే మధ్యాహ్నే. "అన్యోన్యమభిసంరబ్ధా గ్రహాశ్చ న చకాశిరే" ఇతి గ్రహాణాం ప్రకాశనప్రతిషేధేన ప్రహస్తయుద్ధం రాత్రావితి న భ్రమితవ్యం, ఉత్తరత్ర దివాయుద్ధేషు దివా దర్శనాయోగ్యానామ ప్యర్థానాం ప్రతిపాదనాత్. యథా రావణయుద్ధే "ప్రాజాపత్యం చ నక్షత్రం రోహిణీం శశినః ప్రియాం, సమాక్రమ్య బుధ స్తస్థౌ ప్రజానా మశుభావహః" ఇతి. "సర్వరాత్రమవర్తత" ఇతి పాఠానురోధా ద్రాత్రా వేవ తత్సంవృత్తమితి ప్రతిపాదయితు మశక్యం. తస్య అపపాఠత్వస్వీకారాత్. తస్మిన్నేవ దినే రావణపరాజయకుంభకర్ణప్రబోధకుంభకర్ణయుద్ధాని, కాలవిశేష మసంకీర్త్య అనంతర మవిచ్ఛేదేన తదుక్తిపూర్వక మగ్రిమకృత్యే బ్రహ్మాస్త్రబంధన తద్విమోక్షరూపే కాలవిశేషకీర్తనాత్. దృశ్యతే హి – "సప్త షష్టిః హతాః కోట్యో వానరాణాం తరస్వినాం, అహ్నః పంచమశేషేణ వల్లభేన స్వయంభువః" ఇతి. అత్రా హ్నః పంచమశేషః సాయంకాల ఏవ. తస్యామేవ ద్వితీయాయాం రాత్రౌ బ్రహ్మాస్త్ర విమోక్షానంతరం పునర్లంకానిరోధో తద్దాహ కుంభనికుంభయూపాక్షశోణితాక్ష ప్రజంఘాకంపనమకరాక్షవధాః "తతోఽస్తం గత ఆదిత్యే రాత్రౌ తస్మిన్నిశాముఖే

లంకా మభిముఖా స్సోల్కా జగ్ముస్తే ప్లవగర్షభాః'' ఇత్యుక్తేః. ఏవం పరిపూర్ణదినద్వయేన మూల బలేంద్రజి ద్రావణవ్యతిరిక్తేషు వ్యపదిష్టరాక్షసేషు హతేషు తృతీయదినమారభ్య దినత్రయేణేంద్ర జిద్యుద్ధం ''అహోరాత్రై స్త్రిభి ర్వీరః కథంచి ద్వినిపాతితః'' ఇత్యుక్తత్వాత్. అథ షష్ఠదినే మూల బలవధః. తస్మిన్నేవ దినే సాయంకాల మారభ్య దివారాత్రం రావణయుద్ధం. సప్తమదినే రావణవధః. అథవా సప్తమదినే రావణయుద్ధం, అష్టమదినే ప్రాతఃకాలే రావణవధః. ''అభ్యుత్థానం త్వమద్యైవ కృష్ణపక్షచతుర్దశీం, కృత్వా నిర్యా హ్యమావాస్యాం విజయాయ బలై ర్యుత'' ఇత్యాదిసందర్భస్యో భయథాపి యోజయితుం శక్యత్వాత్. పుచ్ఛామావాస్యాయాం రావణవధ ఇతి కృత్వా అమాయాం రావణవధ ఇతి ప్రవాదః. ఏవంసతి ''రామరావణయో ర్యుద్ధం సప్తరాత్ర మవర్తత'' ఇత్యాది పాఠోపి సేనాసహితస్య రావణస్య యుద్ధాపేక్షయా సంగచ్ఛతే. ఏవం సతి ఫాల్గునకృష్ణనవమ్యాం యుద్ధారంభః, అమాయాం రావణవధ ఇతి యుక్తం భవతి సర్వరాత్రమితి పాఠేపి అక్షరసంజ్ఞయా సకారస్య త్రిసంఖ్యాజ్ఞాపకత్వం వకారస్య చతుస్సంఖ్యావాచకత్వంచేతి తయోస్సంకలనం పరికల్ప్య సప్తరాత్రమేవ సాధయంతి. తత్పక్షేపి పూర్వోక్త స్సమన్వయ ఏవాదరణీయః. ఏవంచ''మంత్రయిత్వా ప్రసుప్తోయ మితస్తు నవమేఽహని'' ఇతి సకలకోశస్థితం వచనం చ సంగచ్ఛతే. ఇతః మకుట భంగదినాత్పూర్వం, నవమదినే కుంభకర్ణః ప్రసుప్త ఇతి తస్యార్థః. ''ద్వౌ మాసౌ రక్షితవ్యౌ మే యోఽవధి స్తే మయా కృత'' ఇతి రావణవచనం తు తస్యౌదార్యప్రకాశనపరం. ''ఊర్ధ్వం మాసా న్న జీవేయం'' ''మాసాదూర్ధ్వం న జీవిష్యే త్వయా హీనా నృపాత్మజ'' ఇతి సీతావచనానుగుణం తు వనవాసకాలః తదా ఏకమాసావధిక ఏవాసీది త్యవిరోధః.

ఏవంచ చైత్ర శుక్లపంచమ్యాం భరద్వాజాశ్రమప్రాప్తిః, షష్ఠ్యాం భరతసమాగమః, చైత్రశుక్ల సప్తమ్యాం పట్టాభిషేక ఇతి. అత్ర పక్షే చైత్రశుక్లసప్తమ్యాం అయోధ్యాతో నిర్గమనం పునస్తస్యామేవ సప్తమ్యాం పట్టాభిషేక ఇతి అధిమాసగణనాదిక్లేశో నాస్తి. పరంతూభయత్ర పట్టాభి షేకకాలయోః పుష్యనక్షత్రసంబంధో దుర్వచః. తథాపి అశ్వినీపుచ్ఛయుక్తయా భరణ్యా చైత్ర శుక్లప్రతిపది సంపన్నే ద్వితీయాయాం కృత్తికాసంబంధే సప్తమ్యాం పుష్యసంబంధః అభ్యూహ్యః ఇతి సర్వం సమంజసం.

శ్రీరామాయణానుసారం శ్రీరామేణ శివలింగప్రతిష్ఠా న కృతా

''అత్ర పూర్వం మహాదేవః ప్రసాద మకరోత్ప్రభుః ''ఇతి యుద్ధకాండే ౧౨౬ సర్గే. అత్ర మహాదేవ ఇతి సముద్రరాజ ఉచ్యతే, ఔచిత్యాత్. ప్రభుః సముద్రజలాధిపాతా. ప్రసాదమకరోత్ కుపితస్య శ్రీరామస్య ప్రసన్నతా మాపాదయత్. అత్ర మహాదేవో న రుద్రః. తేన పూర్వం ప్రసాదో న కృతః. అంగదకృతవికటనిరసనవత్ పూర్వానుక్తస్యాత్ర అనువాదోపి న యుక్తః. విరోధస్య ఉప

లంభాత్. సేత్వారంభకాలే సముద్రప్రసాదస్య ప్రసక్తిరేవ నాస్తి, రావణవధాదే రనిష్పన్నత్వాత్, సేతుబంధనాదికస్య తు సముద్రప్రసాదేనైవ నిష్పత్తేశ్చ. తస్మా న్మహాదేవసమాఖ్యాయాః సముద్రప్రసాదనశ్రుత్యా బాధ ఏవోచితః. అపి చ పూర్వం ఇతి శబ్దశ్చ విరుధ్యతే. పూర్వకల్పాది కల్పనం తు మానుషభావనాభరితస్య శ్రీరామస్య వచనే అయుక్తం. పూర్వకల్పకృతసేతో స్సద్భావే పునస్తన్నిర్మాణ వైయర్థ్యం చ. కూర్మపాద్మాదిపురాణవచనా న్యుపేక్ష్యాణి, పురాణేభ్య ఇతిహాసస్య ప్రబలత్వాత్. "ఇతిహాసపురాణం పంచమ" మిత్యాదౌ ఇతిహాసస్య అభ్యర్హితత్వం ద్వంద్వే ప్రథమోపాత్తత్వేన జ్ఞాయతే. 'వేదః ప్రాచేతసా దాసీత్ సాక్షాద్రామాయణాత్మనా' ఇతి వేదరూపస్య శ్రీరామాయణస్య ప్రమాణాగ్రేసరత్వం.

అథ వా అత్ర సర్గే శ్లోకాః ప్రాయశో వ్యత్యస్తా ఇత్యుడార్రిప్రభృత్యభిప్రాయానుగుణం ఏష శ్లోకఖండః "అత్ర మండోదరీ" తి (౯౬) శ్లోకానంతరం పఠితవ్యః. తథా చ మహాదేవ ప్రసాదః పితృదర్శనరూపః అజనీత్యర్థః. అత ఏవ శ్రీరామః హనుమద్ద్వారా భరతం సందిశతి "మహాదేవ ప్రసాదాచ్చ పిత్రా మమ సమాగమః (శంస)" ఇతి.

మహదితి జలం తద్రూపో దేవః మహాదేవ స్సముద్రః. "గంభీరం గహనం రత్నం గహ్వరం శరణం వపుః, స్నేహః స్నేహ్యం మహ చ్ఛద్మం వరుణం సర్వతోముఖం, పాతాళం స్వాదు దివ్యం చైతాని పంచదశాప్సు చ" ఇతి వైజయంత్యాం మహచ్ఛబ్దో జలవాచకః ప్రకీర్తితః. అతో మహతాం జలానాం దేవ స్సముద్ర ఏవ. అథవా, మహాదేవమూర్తిష్వన్యతమత్వా జ్జలస్య సముద్రస్య మహాదేవత్వం. ప్రసాదః జలోపరి సేతుధారణరూపోనుగ్రహః, అథవా స్వసన్నిధాన రూపానుగ్రహః "దర్శయామాస చాత్మానం సముద్ర స్సరితాం పతి" రితి వచనాత్. అతః శివ లింగప్రతిష్ఠా శ్రీరామేణ సేతునిర్మాణాత్పూర్వం ప్రత్యాగమనవేలాయాం వా న కృతా. పురాణ వచనాని తు పరస్పరవిరుద్ధాని వర్తంతే, స్కాందే సేతుమాహాత్మ్యే త్రిచత్వారింశాధ్యాయే చ "మునిభి స్సహితః ప్రీత్యా కృతకౌతుకమంగళః, జ్యేష్ఠమాసే సితే పక్షే సప్తమ్యాం బుధహస్తయోః హోరాంతే చ వ్యతీపాతే కన్యాచంద్రే వృషే రవౌ, దశయోగే మహాపుణ్యే గంధమాదనపర్వతే, రామో వై స్థాపయామాస శివలింగ మనుత్తమం" ఇతి జ్యేష్ఠమాసే చ లింగప్రతిష్ఠా కస్యాపి కాలస్య అనుగుణా న భవతీత్యుపేక్ష్యా.

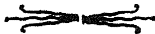
అథవా, లింగప్రతిష్ఠాయా అంగీకారేపి శ్రీకృష్ణావతారే పుత్రార్థం తపశ్చరణమివ తద్దత్తవా గనుగుణైవైషా ప్రతిష్ఠేతి మంతవ్యం.

శివలింగప్రతిష్ఠాతేతి శ్రీరామనామాపి యుధిష్ఠిర ప్రతిష్ఠాతేతి శ్రీకృష్ణనామేవ తత్పూజ్యతా సంరక్షణ మాత్రపరేతి జ్ఞేయం.

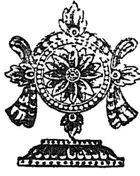
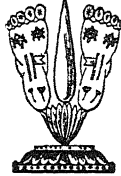
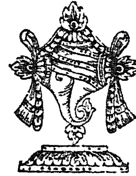

ఆపదా మపహర్తారం దాతారం సర్వసంపదామ్,
లోకాభిరామం శ్రీరామం భూయో భూయో నమామ్యహమ్.

శ్రీమతేరామానుజాయ నమః

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీ రా మా య ణ మా హా త్మ్య మ్

కుమారసంహితోక్త శ్రీరామాయణ పారాయణవిధి - ఉమాసంహితోక్త

కామనావద్భిః పఠనీయ ఘట్టనిరూపణ - నవగ్రహదశాభుక్తి

దోషపరిహార పారాయణక్రమ - పారాయణ వాసరేషు నివేదనక్రమాదిభి స్సహితం.

శ్రీ మద్వాల్మీకి రామాయణ మాహాత్మ్య విషయానుక్రమణిక

శ్రీః

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

స్కాందోపపురాణోక్తం

శ్రీ మద్వాల్మీకి రామాయణ మాహాత్మ్యమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

సంస్కృత మూలము.

నారద ఉవాచ -

1. పితామహోఽసి లోకానాం
పితాసి చ మమ ప్రభో !
తత్త్వాం పృచ్ఛామి లోకేశ !
లోకానాం మమ చాబ్జజ !
హితాయ కరుణాసింధో !
కృపయాఽఽఖ్యాహి సాదరం.

2. ఉక్తం కిల త్వయా బ్రహ్మన్
పఠనా చ్ఛ్రవణా దపి,
శ్రీరామాయణకావ్యస్య
చతుర్వర్గో భవే దితి.

3. కథం పాఠా ద్భవే ద్ధర్మః?
కథం చార్థ శ్చ సిధ్యతి?
కథం కామో భవే త్పుంసాం?
మోక్షో వాపి కథం భవేత్?

4. విభవం విస్తరం చైవ
నియమం చ సకల్పనం,
ప్రబ్రూహి జగతాం నాథ !
సర్వజ్ఞోసి మతో మమ.

స్కాందోపపురాణమున జెప్పబడిన

శ్రీ మద్వాల్మీకిరామాయణ మాహాత్మ్యము

మొదటి అధ్యాయము

ఆంధ్రానువాదము.

నారదుడు అడుగుచున్నాడు -

1. ఓ బ్రహ్మ ! నీవు లోకములకు పితామహుడవు. నాకు తండ్రివి. కావుననిన్నడుగుచున్నాను. ముల్లోకములకును నాకును హిత మొనగూర్చుటకై సాదరముగ చెప్పుము.

2. నీవు శ్రీరామాయణకావ్యమును చదివినను వినినను చతుర్విధ పురుషార్థములు కలుగునని చెప్పియుంటివికదా !

3. రామాయణపారాయణమువలన పురుషులకు ధర్మార్థకామము లెట్లు సిద్ధించునో మోక్షమెట్లు గల్గునో చెప్పుమని నారదుడు బ్రహ్మ నడిగెను.

4. ఓ జగత్ప్రభూ ! దీని వైభవమును, విస్తారమును, నియమమును, చేయవలసిన విధిని, సవిస్తరముగ తెలుపుము. నీవు సర్వజ్ఞుడవని నా అభిప్రాయము.

సంస్కృత మూలము

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

బ్రహ్మోవాచ -

5. శృణు నారద ! వక్ష్యామి
శ్రీరామాయణ వైభవం,
యస్య స్మరణమాత్రేణ
నరః పాపా త్ప్రముచ్యతే.

6 త్వన్ముఖేనాఖిలా లోకా
ఉత్తరేయు రఘార్ణవాత్.

7. శ్రీమద్రామాయణం పుణ్యం
ఇతిహాసం పురాతనం,
యేఽర్చయంతి రఘూత్తంసం
స్మరంత స్తే సుఖా నరాః.

8. బ్రహ్మక్షత్రియవిట్ఛూద్రైః
చతుర్వర్గ ఫలేప్సుభిః,
శ్రోతవ్యం నియమా న్నిత్యం
శ్రీరామాయణ మాదరాత్.

9. పఠనం చ ప్రవచనం
బ్రాహ్మణాధీనమేవ చ.

10. శ్రీమద్రామాయణాఖ్యస్య
కల్పవృక్షస్య నారద !
సప్త కాండాహ్వయా శ్శాఖాః
సప్తరూపఫలప్రదాః.

11. పఠనా చ్ఛ్రవణం పుణ్య
మధికం సంప్రయచ్ఛతి.

ఆంధ్రానువాదము.

బ్రహ్మ పలికెను -

5. ఓ నారద! స్మరించినమాత్రముననే మనుష్యుడు పాపములనుండి విముక్తుడగునట్టి శ్రీ రామాయణ వైభవమును చెప్పెదను వినుము.

6. నీ మూలమున సకలలోకములు పాపసముద్రము నుండి తరింపగలవు.

7. ఏ మనుజులు పవిత్రమును పురాతనేతిహాసము నగు శ్రీమద్రామాయణమును పఠించుచు శ్రీరామచంద్రుని పూజింతురో ఆ మనుష్యులు సుఖవంతు లగుదురు.

8. చతుర్విధ పురుషార్థములను కోరు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులు ప్రతిదినమును సాదరముగ నియమానుసారముగ రామాయణమును వినవలెను

9. శ్రీరామాయణమును చదువుటయు, నొకరికి చెప్పుటయు బ్రాహ్మణులవలనే జరుగవలయును.

10. ఓ నారద ! శ్రీమద్రామాయణమను నీ కల్ప వృక్షమునకు సప్తకాండలను కొమ్మలు సప్తఫలముల నొసంగుచున్నవి.

11. రామాయణము చదువుటకన్నను వినుటయే మిక్కిలి పుణ్యము నొసంగుచున్నది.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
12. అర్థప్రవచనం తస్మాత్ మహాపుణ్యతమం స్మృతం.	12. చదువుటకంటెను వినుటకంటెను అర్థము జెప్పుట అత్యధిక పుణ్యదాయకమని తలంపబడుచున్నది.
(తత్తత్కాండఫల విశేషా:)	(ఆయాకాండల ఫల విశేషములు)
13. పుత్రపౌత్రాది సంపత్తిం సర్వరోగనివారణం, పత్నీ పుత్రాదికలహ నాశనం క్షేమవర్ధనం, కరోతి బాలకాండస్య పఠనశ్రవణాదికం.	13. రామాయణమందలి బాల కాండను చదివినను, వినినను పుత్రపౌత్రాదికసంపత్తి కలుగును సర్వరోగములు నశించును. భార్యాపుత్రాదులతో కలుగు కలహములు నశించును. శుభములు కలుగును.
14. అభీష్టకార్యప్రత్యూహ నాశనం ధర్మవర్ధనం, పితాపుత్రాదివాత్సల్యం రామదాస్యేథికాం రుచిం. అయోధ్యాకాండపఠనం కరోతి రుచిరం నృణాం.	14. అయోధ్యాకాండ పారాయణమువలన మనుష్యునకు తన అభీష్టకార్యములయందు విఘ్నములు నశించుటయు, ధర్మమభివృద్ధి జెందుటయు సిద్ధించును. మరియు తండ్రులు పుత్రులు మొదలగువారియందు పరస్పరానురాగమును, శ్రీరామచంద్రుని కైంకర్యమున మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులును కలుగుచున్నవి.
15. వియుక్తబంధు సంశ్లేషం పతిభక్తిం చ యోషితాం, ధర్మావిరుద్ధాం కామానాం అవాప్తిం సాధుషు స్పృహాం, లభతే వనకాండస్య పఠన శ్రవణా న్నర:.	15. అరణ్యకాండ పారాయణమువలనను వినుటవలనను విడిపోయిన బంధుజనములతోటి కూడికయు, స్త్రీలకు పాతివ్రత్యమును, ధర్మవిరుద్ధముగాని కోరికలు సిద్ధించుటయు, మంచివారియందు, మంచిపనులయందు నాసక్తియు వర్ధిల్లును.
16. అర్థావాప్తిం చ విపులాం మిత్రలాభగుణానపి, సత్సాహాయ్యం సుఖప్రాప్తిం స్వామిభక్తిం చ నిర్మలాం.	16 కిష్కింధాకాండనుపారాయణము చేయుటవలన అత్యధికైశ్వర్యమును, సన్మిత్రులను, మంచి గుణములను పొందుదురు. మరియు సజ్జన

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
కిష్కింధాకాండసర్గాణాం పఠనా త్ప్రాప్నుయా న్నరః.	సహవాసమును పెక్కు సుఖములును, నిర్మలమగు స్వామిభక్తియును చేకూరును.
17. యద్య త్సంకల్పితం చిత్తే సుకరం వాపి దుష్కరం, శత్రుహస్తా ద్విముక్తిం చ కారాగారా ద్విమోక్షణం, లభతే సుందరాఖ్యస్య కాండస్య పఠనా న్నరః	17. సుందరకాండ పారాయణముచే మనస్సునందు సంకల్పించిన తేలికపనులు గాని, గొప్పపనులు కాని అన్నియు సిద్ధించును. శత్రువులబారినుండి తప్పించుకొనగలుగును. కారాగారమునుండి విముక్తు డగును
18. దినేదినే సప్త సర్గాన్ తస్య కాండస్య యో నరః, పఠే ద్భక్త్యా తు కాకుత్థ్సం హృది కృత్వా నమస్య చ.	18. ప్రతిదినమును సుందరకాండలోని ఏడు సర్గలు చొప్పున భక్తితో శ్రీరామచంద్రుని తన మనస్సునందు నిలుపుకొని నమస్కరించి చదువవలెను.
19: తస్య జన్మాంతరశతైః సంచితస్యాపి పాప్మనః, నాశం కుర్యాత్ సుప్రసన్నో రామో విష్ణుః సనాతనః.	19. అట్టివానికి నూఱు జన్మలుగా పేరుకొనిన పాపములను సర్వనియామకుడగు శ్రీరామచంద్రుడు ప్రసన్నుడై నశింపజేయును.
20. కిం పునః చింతితార్థాప్తిం చింతయామః పునఃపునః.	20. శ్రీరామచంద్రుడిక కోరినకోరికలనిచ్చుననుటలో మాటిమాటికి యాలోచింపవలసినదేమున్నది?
21 యుద్ధకాండస్య పఠనాత్ శ్రవణా చ్చ ప్రవాచనాత్, సర్వశత్రుక్షయో భూయా దసాధ్యం సాధ్యతా మియాత్	21. యుద్ధకాండను పారాయణచేయుటవలనను, వినుటవలనను చెప్పుటవలనను శత్రువులందరు నశింతురు ఎట్టి దుష్కరమైన పనియైనను సుకరము కాగలదు.
22. శ్రీమదుత్తరకాండస్య పఠనా ద్భక్తితో నరః, జీవన్ముక్తః స విజ్ఞేయో రాఘవస్య ప్రసాదతః.	22. ఉత్తరకాండను భక్తితో పారాయణముచేయుట వలన మనుష్యుడు రఘురాముని యనుగ్రహము నంది జీవన్ముక్తుడు కాగలడు.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
(శ్రీరామాయణ పఠన ఫలమ్)	(శ్రీ రామాయణ ఫలము)
23. న పునః స తు జాయేత కర్మ భోక్తుం స్వయంకృతం.	23. ఆతడు తన ప్రారబ్ధము ననుభవించుటకైనను మరల జన్మింపడు
24. ఉషిత్వా స తు వైకుంఠే కార్యబ్రహ్మ సమీపతః. బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రపన్నోఽథ విష్ణోః సాయుజ్య మాప్నుయాత్.	24. వైకుంఠమున నాతడు కార్యబ్రహ్మ సమీపమున నున్నవాడై బ్రహ్మజ్ఞానమును పొంది విష్ణుసాయుజ్యమును పొందును.
25. యేషాం గృహేషు తిష్ఠేత శ్రీరామాయణపుస్తకం, యక్షరక్షఃపిశాచాద్యా భియా ధావంతి తద్గృహాత్.	25. శ్రీమద్రామాయణము ఎవరి యింటనుండునో యా యింటినుండి యక్షులు రాక్షసులు పిశాచములు భయముచే పారిపోవును.
26. శ్రీరామాయణకోశస్య యైః పూజా క్రియతేఽదరాత్, తస్య దేవాస్తు నిఖిలాః ప్రసీదంతి స్వయం సుత!	26. ఎవరు శ్రీమద్రామాయణమును సాదరముగ పూజింతురో వారిని దేవతలందరు స్వయముగ ననుగ్రహింతురు.
27. యైర్నిత్యం పఠ్యతే భక్త్యా దినవిచ్ఛిత్తిశూన్యకం, గచ్ఛంత మనుగచ్ఛేత్తం శ్రీరామః కరుణావశః.	27. ఒక దినమునను కూడ విఘ్నములేకుండ ప్రతిదినము భక్తితో శ్రీ రామాయణమును పఠించినచో కరుణామయుడగు శ్రీరాము డాతనిని అనుసరించియుండును.
28. పాఠః కామ్యశ్చ నిత్యశ్చ మోక్షార్థశ్చేతి స త్రిధా.	28. ఈపారాయణము కామ్యమనియు, నిత్యమనియు మోక్షముకొఱకనియు మూడు విధములు.
29. సంకల్ప్యానిష్టనాశం వా ఇష్టావాప్తిం మనోరథే, శ్రీరామాయణపాఠస్తు కామ్యః స పరికీర్తితః.	29. అనిష్టములు నశించుటకుకాని ఇష్టములు పొందుటకుగాని సంకల్పించి పఠించిన నది కామ్యమని చెప్పబడును.

సంస్కృత మూలము

(పారాయణభేదా:)

30. కాండస్య సుందరాఖ్యస్య
సప్తసర్గీవిధానత:.

31. సంపూర్ణస్యాపి షట్కాండ
సమ్మితస్య విధానత:,
పునర్వసౌ సమారంభ:
సంపూర్తిశ్చ పునర్వసౌ.

32. చైత్రే వాఽశ్వయుజేమాసి
నవరాత్రే మహోత్సవే,
పఠనం కురుతే విప్ర:
కామానాం పరిపూర్తయే.

33. సంగవాదౌ సమారభ్య
ముహూర్తత్రయపాఠనం,
కామ్యపాఠ ఇతి ప్రోక్తో
నిత్యపాఠ మథ శృణు.

ఆంధ్రానువాదము

(పారాయణ విభేదములు)

30. సుందరకాండను సప్తసర్గ పారాయణగా గాని,

31. లేక రామాయణమంతయు శాస్త్రోక్తరీతిగ పునర్వసు నక్షత్రమున ప్రారంభించి మరల పునర్వసు నక్షత్రమున పూర్తిచేయుటకాని,

32. చైత్రమాసమునగాని, ఆశ్వయుజ మాసమునగాని నవరాత్రమహోత్సవములో, అనగా చైత్ర శుద్ధ పాడ్యమి మొదలు తొమ్మిది రోజులు వసంత నవరాత్ర మహోత్సవములు. ఆశ్వయుజ శుద్ధపాడ్యమి మొదలు తొమ్మిది రోజులు శరన్నవరాత్ర మహోత్సవములు. ఈరోజులలో గాని బ్రాహ్మణుడు కోరికలుదీరుటకై శ్రీమద్రామాయణ పారాయణమును జేయవలెను

33. * సంగవకాలములో ప్రారంభించి మూడు గడియలు (అనగా దినప్రమాణమును ఐదు భాగములు చేయగా సూర్యోదయాది రెండవ భాగము సంగవకాల మనబడును. అదిమొదలు మూడుగడియలు) పారాయణముజేయుట కామ్యపాఠమని చెప్పబడును. తరువాత నిత్యపాఠమననేమియో చెప్పెదను వినుము.

---

(1) * ప్రాతఃకాలము, (2) సంగవకాలము (3) మధ్యాహ్న కాలము, (4) అపరాహ్ణ కాలము, (5) సాయంకాలము అని పగటికాలము లైదు.

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
34. దినే దినే త్వఽవిచ్ఛిత్యా మనసా ద్రవ్యతోపి వా, సంపూజ్య సీతారమణం తం ధ్యాత్వా పుస్తకే ధియా.	34. ప్రతిదినమునను మనస్సు నిలుకడగ నుంచి ద్రవ్యలోపమును చేయక సీతారాములను పూజించి ధ్యానించి శ్రీరామాయణ గ్రంథమున మనస్సు నుంచి,
35. నిత్యకర్మావిరోధేన ప్రాతః సంగవ ఏవ వా, పఠేత్ రామాయణం పుణ్యం ఉచ్చైః సుస్వరమేవ చ.	35. నిత్యకర్మలకు ప్రతిబంధకము గానీయక ప్రాతఃకాలమునగాని సంగవకాలమునగాని రామాయణమును గట్టిగా మధురముగా చదువవలెను.
36 అనశ్నన్నేవ చ పఠే ద్రాఘవస్య కృపాప్తయే.	36. శ్రీరామచంద్రుని దయ కలుగవలెనన్నచో భుజింపకయే శ్రీరామాయణమును పఠింపవలెను.
37. పఠేత్తు సర్గాన్ దశ వా పంచ వా త్రీనథాపి వా, ఏకం వాపి పఠేత్సర్గం ప్రయతోఽనాన్యమానసః.	37. ఇతర విషయములందు మనస్సు పోనీయకుండగ సర్గలు పదికాని, ఐదుకాని, మూడుకాని, ఒకటిగాని చదువవలెను.
38. ఉత్తమం దశ సర్గాస్తు మధ్యమం సర్గపంచకం, అధమం తు త్రయః సర్గాః ఏక సర్గోఽధమాధమః.	38. పది సర్గలు పారాయణచేయుట ఉత్తమము, ఐదు సర్గలు చదువుట మధ్యమము, మూడు సర్గలు చదువుట అధమము, ఒకసర్గ చదువుట అధమాధమము.
39. న సర్గమధ్యే విరమేత్ యది దైవా ద్విరమ్యతే, పునస్తదాది మారభ్య పఠే న్నియమపూర్వకం.	39. సర్గ పూర్తికానిదే మధ్యలో పారాయణమును నిలుపరాదు. దైవవశమున నిలుపవలసి వచ్చినచో మరల ఆ సర్గను ప్రారంభించి నియమముగా పఠించవలెను.
(రామాయణ పారాయణఫలం)	(రామాయణ పారాయణ ఫలము)
40. ఏవం కృతే ఫలం యత్స్యాత్, త ద్వదిష్యామి నారద !	40. ఓ నారదా, ఇట్లు చేయుటవలన కలుగు ఫలితమును చెప్పెద వినుము.

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
41. దారిద్ర్యనాశో, రోగాణాం ద్రావణం, సుఖవర్ధనం, భవే జ్జన్మాంతరే చైవ యత్పాపం రచితం నృభిః. తచ్చాపి నశ్యతి క్షిప్రం జ్ఞానం స్యా న్మోక్షసాధనం.	41. దారిద్ర్యము నశించును. రోగములు తొలగి పోవును. సుఖము లభివృద్ధినొందును. పురుషుని జన్మాంతరకృతములగు పాపములు నశించి మోక్షసాధనమగు జ్ఞానము కలుగును.
42. న పున ర్జాయతే సోఽయం సవిత్రీయోనితో భువి.	42. అట్టివాడు మరల భూలోకమున తల్లిగర్భము నుండి పుట్టవలసిన పనిలేదు.
(మోక్షార్థ పారాయణపద్ధతిః)	(మోక్షార్థ పారాయణ విధానము)
43. మోక్షార్థపాఠం వక్ష్యామి, శృణు వీణామునే! శుభం.	43. ఓ నారదా, ఇక మోక్షమునకై చదువు పారాయణమును వినుము.
44. దివా భుక్త్యంతరం విప్ర స్త్వపరాహ్ణే యతవ్రతః, ఏకావరం తు శ్రోతారం కల్పయిత్వా శుచివ్రతం. అఖాదిత్వా తు తాంబూలం అపీత్వాపి జలం శుచిః యథాశక్తి చ సంపూజ్య శ్రీరామాయణ పుస్తకం.	44. బ్రాహ్మణుడు ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాడై పగలు భుజించిన పిమ్మట అపరాహ్ణకాలమున, కనీసము ఒకనినైనను సద్వర్తనుడగు వినువానిని కూర్చుకొని, తాంబూలమును వేసికొనక, నీటిని త్రాగక శుచిగానుండి, శ్రీరామాయణమును యథాశక్తిగ పూజించి,
45. ఏకావరా౯ పఠే త్సర్గాన్ విరక్తస్తు త్రివర్గకే.	45. ధర్మార్థకామములను గోరనివాడై యొకసర్గకు తక్కువగాకుండునట్లుగా పారాయణము జేయవలెను.
46. న సంభాషేత దారై ర్వా పుత్రైర్వా పాఠమధ్యతః.	46. పారాయణ మధ్యమున భార్యాపుత్రులతోనైనను మాటాడరాదు.
47. ఆరభ్య నారదప్రోక్తం సర్గం వాల్మీకయే పురా,	47. పూర్వము వాల్మీకికి నారదుడు చెప్పిన సర్గతో ప్రారంభించి,

సంస్కృత మూలము | ఆంధ్రానువాదము

యావ దుత్తర కాండాంతం
పఠే దేవం క్రమేణ తు

ఉత్తరకాండ చివరివరకు ఇట్లు క్రమముగ చదువవలెను.

48. చతుర్వింశతి సాహస్ర
శ్లోకమండల మాదరాత్,
పఠిత్వా తు సమాప్యాఽథ
బ్రాహ్మణాన్ భోజయే ద్బహూన్.

48. ఇరువదినాలుగువేల శ్లోకముల నాదరముగ చదివి పూర్తిజేసి పలువురు బ్రాహ్మణులకు భోజనములు పెట్టవలెను.

49. ప్రతిసాహస్రకశ్లోకం
ఏకైకం భోజయే ద్ద్విజం.

49. ప్రతి వేయిశ్లోకములకు ఒక్కొక్క బ్రాహ్మణుని చొప్పున భోజన మొసంగుచుండవలెను.

50. శ్రీరామజననే చైవ
సీతాయాః పాణిపీడనే,
పాదుకారాజ్యలాభే చ
జటాయోః మోక్షసంగతౌ.

50. శ్రీరామజననమందును, సీతాకళ్యాణమునను, పాదుకాపట్టాభిషేకమునను, జటాయువునకు మోక్షము నొసగునప్పుడును,

51. సుగ్రీవరాజ్యలాభే చ
తరణేఽబ్ధే ర్హనూమతః,
అంగులీయకదానే చ
విభీషణసమాగమే.

51. సుగ్రీవునకు రాజ్యలాభమునను, హనుమంతుని సముద్రలంఘనమునను, ఉంగరము నిచ్చునపుడును, విభీషణుని సమాగమమునను,

52. విభీషణస్య రాజ్యార్థం
లంకాయా మభిషేచనే,
రామపట్టాభిషేకే చ
కారయే దుత్సవం ప్రభోః.

52. రాజ్యము నిమిత్తమై విభీషణునకు లంకలో పట్టాభిషేకముచేయునపుడును, రామ పట్టాభిషేకమునందును శ్రీరామచంద్రునకు నుత్సవము చేయవలెను.

53. శ్రీమదుత్తర కాండస్య
సమాప్తౌ తు ద్విజోత్తమ,
మహోత్సవం ప్రకుర్వీత
రామస్య పరమాత్మనః.

53. ఓ నారద! ఉత్తరకాండ సమాప్తియందు పరమాత్మయగు శ్రీరామచంద్రునకు మహోత్సవము నాచరింపవలెను.

సంస్కృత మూలము

54. నిత్యపాఠే చ పాఠే చ
ముముక్షూణాం యథాక్రమం
కాండాః సప్తాపి పాఠ్యాః స్యు
రన్యథా నిష్ఫలం భవేత్.

(షట్కాణ్డ సప్తకాణ్డ పారాయణ నియమః)

55. కామ్యపాఠే తు షట్కాండ
మితం రామాయణం పఠేత్,
న తత్రోత్తరకాండస్య
పఠనే శ్రేయసాం క్షతిః.

56. రామాయణస్య పఠనం
యదారభ్యేత హి క్వచిత్,
తద్గ్రంథస్య పురస్తాత్తు
కోపి నాసీత సర్వదా.

57. శృణోతి తత్ర హ్యాసీనో
హనుమాన్ రాఘవీం కథాం.

58. స్వస్థానే యః సమాసీన
స్తం శపేత్ స తు కోపతః.

(పారాయణాచార్య సమ్మానః)

59. సర్వశాస్త్రార్థపారజ్ఞో
భక్తియుక్తో గఘూత్తమే,

ఆంధ్రానువాదము

54. మోక్షమును కోరువారలు నిత్యపాఠమునందును పారాయణమునను యథాక్రమముగ సప్త కాండలను పారాయణ మాచరింపవలెను. లేనిచో నట్టి పారాయణము నిష్ఫలమేయగును.

(షట్కాండ-సప్తకాండ పారాయణ నియమము)

55. కామ్యముగా రామాయణమును పఠించునప్పుడు షట్కాండలనే పారాయణము చేయవలెను. ఉత్తరకాండ చదువుటవలన నష్టమేమియు కలుగదు.

(పారాయణగ్రంథమున కెదురుగ కూర్చోరాదు.)

56. రామాయణపారాయణ మారంభించుతరి ఆ గ్రంథమున కెదురుగా ఎవరును కూర్చొనరాదు

57. రామాయణము చదువువారి కెదురుగ హనుమంతుడు కూర్చొని రామాయణమును వినుచుండును.

58. అట్టి తన స్థలమున కూర్చున్నవారిని హనుమంతుడు శపించును.

(పారాయణాచార్య సమ్మానము)

59. సర్వశాస్త్రార్థముల చక్కగ నెఱింగినవారును, శ్రీరామచంద్రునియందు భక్తిగలవారును,

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
వాల్మీకిహృదయాభిజ్ఞః శబ్దసారార్థసారవిత్, ప్రవక్తృత్వేఽధిక్రియేత హ్యన్యథా హనుమాన్ శపేత్.	వాల్మీకి హృదయము నెఱింగినవారును, శబ్దముల కర్థమును బాగుగా తెలిసినవారును రామాయణమును చెప్పుట కారంభింపవలెను. లేనిచో హనుమంతుడు వారిని శపించును.
60. శ్రోతృభి శ్చ ప్రవక్తా తు పూజనీయః ప్రయత్నతః, తం చ మత్వా రఘూత్తమం ఆదృతాః శృణుయుః కథామ్.	60. రామాయణమును వినువారును రామాయణమును చెప్పువానిని రఘురామునిగా తలంచి మిక్కిలి భక్తిశ్రద్ధలతో నాతనిని పూజించి యాదరముతో వినవలెను.
61. దుగ్ధేన మధునాఽఽజ్యేన భోజయేత్తం దినేదినే.	61. మఱియు రామాయణము చెప్పువానిని పాలు, మధురపదార్థములు నేతులతో ప్రతిదినమును భుజింపజేయవలెను.
62. వస్త్రై రాభరణై శ్చిత్రైః స్తుతిభి శ్చాపి పుష్కలైః, సంమానయేత్ ప్రవక్తారం ఆదా వన్తే చ మధ్యతః.	62. వస్త్రములను, ఆభరణములను, సమర్పించుట చేతను, స్తోత్రవాక్యములచేతను, రామాయణారంభమునను, మధ్యను, సమాప్తియందును గౌరవించవలెను.
63. ఏత దుద్దేశతః ప్రోక్తం శ్రీరామాయణ వైభవం, యః పఠేత్ శృణుయాద్వాపి భక్త్యాఽధ్యాయ మిమం నరః, శ్రీరామస్య ప్రసాదస్య పాత్రం స భవతి ధ్రువం.	63 ఈ అధ్యాయమును ఎవరు భక్తితో పఠించెదరో, వినెదరో వారు శ్రీరామచంద్రుని యనుగ్రహమునకు పాత్రులగుదురు. ఇది నిశ్చయము. శ్రీరామాయణవైభవమిందులకే చెప్పబడినది.
ఇతి శ్రీ స్కాందోపపురాణే పురాణవైభవ ఖండే బ్రహ్మనారద సంవాదే శ్రీరామాయణ పఠన శ్రవణవిధి నిరూపణం నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః.	ఇట్లు శ్రీ స్కాందోపపురాణమున పురాణవైభవ ఖండమున బ్రహ్మ నారద సంవాదమున శ్రీరామాయణ పఠన శ్రవణవిధి నిరూపించుట యనెడు 23 వ అధ్యాయము.
* అత్ర ప్రథమోఽధ్యాయః *	* మొదటి అధ్యాయము సమాప్తము. *

ద్వితీయోఽధ్యాయః

రెండవ అధ్యాయము

సంస్కృత మూలము

యుధిష్ఠిర ఉవాచ -

1. భగవన్ సర్వధర్మజ్ఞ
అపార కరుణానిధే!
రామాయణేతిహాసస్య
కామ్యపాఠక్రమం వద.

2. కథం వా కామిభిః పాఠ్యం
కం వా నియమ మాశ్రితైః,
ఏత దాఖ్యాయ మాం సద్యః
పావయ త్వం మహామునే!

దాల్భ్య ఉవాచ -

3. సమ్యక్ పృష్టం మహారాజ!
రామదివ్యకథామృతం,
పునీయా త్త్వాం చ మాం చైతాన్
రామాయణ మహానదీ.

4. చతురానన వక్త్రాబ్జాత్
శ్రీరామాయణ వైభవం,
శ్రుత్వా జగాద ధర్మాత్మన్!
నారదో భగవా ఋషిః.

నారద ఉవాచ -

5. రామస్య చరితం ప్రోక్తం
మయా వాల్మీకయే పురా,

ఆంధ్రానువాదము

యుధిష్ఠిరుడు అడిగెను -

1. పూజ్యుడవు, సర్వధర్మముల నెఱింగినవాడవు, దయాసముద్రుడవునగునోదాల్భ్యమునీ! రామాయణమును కామ్యముగ పారాయణమొనరించు విధానమును నాకెఱింగింపుమని ధర్మరాజు దాల్భ్యఋషి నడిగెను.

2. రామాయణమును కామ్యముగ పఠించుట ఎట్లు? చదువునపు డేయే నియమముల నాశ్రయించవలెను? దీనిని వెంటనే నాకు తెలిపి నన్ను పవిత్రుని గావింపుమని ధర్మజుడు దాల్భ్యముని నడిగెను.

దాల్భ్యముని పలికెను -

3. ఓ రాజా! శ్రీరామచంద్రుని దివ్యకథామృతమును గూర్చి చక్కగా ప్రశ్నించితివి. ఈ రామాయణమహానది ప్రశ్నించిన నిన్ను, చెప్పునట్టి నన్ను, విన్న అందరిని పవిత్రులుగ జేయగలదు.

4. బ్రహ్మముఖకమలమునుండి శ్రీరామాయణ వైభవమును పూజ్యుడగు నారద మహాముని వినినవాడై ఇట్లు పలికెను.

నారదుడు పలికెను -

5. ఓ చతుర్ముఖుడా! పూర్వము నేను వాల్మీకి మహర్షికి శ్రీరామాయణమును చెప్పితిని.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
శ్రుత్వా మత్తస్తు నిఖిలం మునిః కావ్యం చకార హి. ప్రోచ్యతే తస్య కావ్యస్య మాహాత్మ్యం కథ మీదృశం.	అతడు నావలన సమగ్రముగ నది విని కావ్యముగ దానినిరచించెను. దాని మాహాత్మ్య మింత గొప్పదని ఎటుల చెప్పబడగలదు?
(వాల్మీకిరామాయణావిర్భావ వైభవమ్)	(వాల్మీకిరామాయణోత్పత్తి రహస్యము)
6. అన్యే చ మునయః కేచి ద్రామస్య చరితం శుభం, నిబధ్నంతి స్వకై ర్వాక్యై ర్న తేఽత్ర కథ మాదరః.	6. వాల్మీకియే గాక మరికొందరు మహామునులును, రామచరితము ననేకవిధముల కూర్చి యున్నారు. కాని వాటియం దింత గౌరవము నీకేల లేదు?
7. ప్రమార్జయైనం సందేహం, చరణాబ్జం నతోఽస్మి తే.	7. (అట్లు ఇతరరామాయణములందు గౌరవము కలుగకుండుటకు కారణమును తెలిపి) నా యీ సందేహమును పోగొట్టుము. నేను నీ పాదములకు నమస్కరించుచున్నాను. అని నారదుడు బ్రహ్మ నడిగెను.
బ్రహ్మోవాచ -	**బ్రహ్మ పలికెను -**
8. న తేఽత్ర సంశయః కార్యో వత్స! సర్వాత్మనా మునే!	8. కుమారా! నారద! నీకీవిషయమున సందేహము వలదు.
9. సుబహూని నిబధ్నంతి కావ్యాని బహవో భువి, శ్రీరాఘవ కథాఢ్యాని యుక్తియుక్తాని చైవ హి, న మే తత్రాదరం చేతః కరోతి మధురే ష్వపి.	9. భూలోకమున యుక్తియుక్తముగ శ్రీరాముని చరిత్రము ననేకులు పెక్కు కావ్యములరూపముగ వ్రాసియున్నారు. అవి మధురములైనను వాటియందు నామనసు అదరము నొందకున్నది.

సంస్కృత మూలము

10. వాల్మీకి రుపదేశం తు
గృహీత్వా తవ బుద్ధిమాన్,
భక్తియుక్తో రఘూత్తంసే
ద్రుతచిత్తో ఒభవ త్తదా.

11. రాఘవః పరమాత్మా ఒథ
రహ స్యాహూయ మాం ప్రభుః,
ఆదిదేశ స్వచరితం
ప్రకటీకర్తు ముద్యతః.

శ్రీరామ ఉవాచ -

12. చతురాస్య! తవేదానీం
కార్యం కి మపి గోపితం,
త త్తే క ర్తవ్య మచిరాత్
మమ ప్రియచికీర్షయా.

13. సంసారసింధుతరణం
జనాః కర్తు మనీశ్వరాః,
మత్కథాసంజ్ఞితాం నావం
ప్రాప్య నందంతు నిర్వృతాః.

14. ఇతి మే బుద్ధి రుత్పన్నా,
తదర్థం చాహుతో భవాన్.

15. అవతారక్రియా పూర్ణా
రావణో నిహతో రిపుః,
భోక్ష్యే త్వచ్ఛాప మిత్యేవ
భృగవేఒహం వరం హ్యదామ్.
తదర్థం యత్న మాస్థాస్య
ఇతి కార్యద్వయం మతమ్.

ఆంధ్రానువాదము.

10. బుద్ధిమంతుడగు వాల్మీకి నీవలన నుపదేశమును పొంది రఘురామునియందు భక్తికలిగినవాడై కరగిన మనస్సు కలవాడాయెను.

11. పరమాత్మయగు శ్రీరామచంద్రుడు నన్ను రహస్యముగ పిలిచి తన చరిత్రను ప్రకటము చేయుటకై ఇట్లాజ్ఞాపించెను.

శ్రీరాముడు పలికెను -

12. ఓ చతుర్ముఖ! నాకు ప్రీతిని కలిగించుటకై నీవొక రహస్యకార్యమును తొందరలో చేయ పలసియున్నది.

13. దైవచింతనలేని మనుజులు సంసారసాగరమును దాటజాలకున్నారు. వారు నా కథయను నావచే తరించి సుఖింతురుగాక.

14. అని నాకు తోచుటవలన నేను నిన్ను పిలిచితిని.

15. నేనవతరించిన యవతారకార్యము పూర్తియైనది. శత్రువగు రావణుడు చంపబడినాడు. "నీశాపమును నే ననుభవింతు" నని భృగుమహర్షికి వరమొసంగితిని. ఆ వరమును పాలించుటకయ్యును ఈ రెండుపనుల నాచరించుటకే నే నవతరించితిని. ఇవియే నా యుద్దేశము.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
16. శృంగారవిరలం దు:ఖ శోకాయాసనిరంతరం, మచ్చరిత్రం యథావత్తు క: సమర్థో నిబంధితుం.	16. శృంగారరసము తక్కువగను దు:ఖము శోకమువలన కలుగు బాధలచే పూర్ణముగ నుండు నాచరిత్రమునంతయును కూర్చుట కెవరు సమర్థులు?
17. వాల్మీకి ర్నారదమునే: ఆకర్ణ్య చరితం మమ, ద్రవచిత్తో భవ త్సద్య: కౌముద్యా చంద్రకాంతవత్.	17. వాల్మీకి నారదమహర్షివలన నా చరితమును విని వెన్నెలకు కరగు చంద్రకాంత మణివలె ద్రవీభూతమనస్కు డయ్యెను.
18. మన్యేఽహం మచ్చరిత్రస్య, గ్రథనే తస్య యోగ్యతాం.	18. నా చరిత్రను రచించుటలో నాతడే సమర్థుడని నా అభిప్రాయము.
19 ఖరాదినిధనా ద్భీత: శంఖుకర్ణో నిశాచర:. దండకారణ్యగో భూత్వా క్రౌంచ రూప సమాశ్రయ:. బాధతే ఽద్య మునీన్, తస్మాత్ తస్య కార్యో వధో మయా.	19. ఖరాదులు సంహరింపబడినంతనే శంఖుకర్ణుడను రాక్షసుడు భయపడినవాడై దండకారణ్యమునకేగి యచ్చట క్రౌంచపక్షి రూపమునను౦డి అచటి మునులను బాధించుచున్నాడు. కాన నేనాతనిని వధింపవలయును.
20. మన్మాయామోహిత: సోఽథ దుష్టో వాల్మీకిసన్నిధౌ, క్రీడిష్యతి సమం వధ్వా రూపే తదనురూపయా.	20 నా మాయచే మోహితుడై యా నిశాచరుడు వాల్మీకి సమీపమున తనకు సమానమగు రూపముగల భార్యతో నాడుచుండును.
21. తదా నిషాదరూపో ఽహం వధిష్యామి నిశాచరం, స్త్రీణా మవధ్యతా యస్మా త్తస్మా త్తాం పరివర్జయే.	21. అపుడు వేటకానిరూపమున నేనాతనిని సంహరించి స్త్రీలను చంపగూడదను నియమానుసారము ఆడుపక్షిని వదలెదను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
వాల్మీకిస్తు స్వయా బుద్ధ్యా ద్రుత శ్చే దస్య దర్శనాత్, శప్స్యతే మాం స్త్రీవియోగీ భవేతి రుషిత: కిల.	వాల్మీకి దీనిని చూచి జాలిపడినవాడై కోపగించి "ఓ కిరాతుడా! నీవును స్త్రీవియోగము నను భవింపు" మని నన్ను శపించును.
22. ఇష్టం మే కార్య మేత త్స్యాత్, తస్య దాతుం హి గౌరవం.	22. వాల్మీకి మహామునికి గౌరవ మొసంగుటకై ఈ కార్యము నాకిష్టము.
23. అత: సరస్వతీం త్వం తు ప్రేరయా స్యాననం ప్రతి.	23. కావున నీవు అతని వాక్కులోనికి సరస్వతిని పంపుము.
24. మచ్చరిత్రం తవాదేశా దథాఽసౌ గ్రథయిష్యతి, తచ్చ శ్రోష్యామి కాలేన స్వయమేవ వృతోఽఖిలై:.	24. నీయాజ్ఞవలన నాచరిత్ర నాతడు గ్రంథ రూపమున రచించును. దానిని తగుకాలమున నేనందరితోడను కలిసియుండి వినగలను.
25. మచ్చరిత్ర పరీక్షాయాం సాధు వాఽసాధువే తి హి, ప్రవక్తుం కోఽర్హ తి పుమాన్ మాం వినా ప్రతిపాదితం.	25. నాచరిత్రనుగూర్చి బాగోగులను పరీక్షించి చెప్పుటలో నేను తక్క మరేపురుషుడు సమర్థుడు?
26. ప్రాయేణ చరితం మే హి వనేషు చలితం త్వభూత్, తద్గచ్ఛ ప్రేరయ గిరాం దేవీ మస్యాననం ప్రతి.	26. నాచరిత్ర చాలభాగము అరణ్యములలో జరిగినదగుటచే (నేనుతప్ప ఎవరును దీని మంచి చెడ్డల నెఱుంగలేరు) కావున నీవు వాల్మీకి వాక్కులోనికి సరస్వతిని పంపుము.
27. ఇతి ప్రతిసమాదిష్టో వాణీం సంప్రైరయం తత:, వాల్మీకి ర్నియమాయాఽథ తమసా మగమ న్నదీం.	27. అని భగవానునిచే నాదేశింపబడి నేను సరస్వతిని పంపితిని. వాల్మీకియు నియమాను సారముగ స్నానమొనరించుటకై తమసానది కేగెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
28. తస్మిన్ పశ్యతి తత్రైవ వృక్షే కుత్రాపి దంపతీ, క్రౌంచౌ చిక్రీడతు ర్హర్షాత్ కామబాణవశానుగౌ.	28. అచ్చట నొక వృక్షముపై వాల్మీకి చూచు చుండగనే క్రౌంచపక్షిదంపతులు సంతోష పరవశులై కామక్రీడల దేలుచుండెను.
29. తయో: పుమాంసం వేగేన వ్యాధో వివ్యాధ బాణత:	29. వాటిలోని మగపక్షి నొక వ్యాధుడు తన బాణముతో కొట్టి చంపెను.
30. త దుద్వీక్ష్య మహాప్రాజ్ఞో వాల్మీకి: సుమహాతపా:, రుదన్త్యాం కరుణం తత్ర క్రౌంచ్యాం నిర్విణ్ణమానస:	30. మహాపండితుడును, తపోధనుడునగు వాల్మీకి అదిచూచి విలపించుచున్న ఆడుపక్షియందు దయగలవాడాయెను.
31. సురతాసక్తయో ర్హాతో న ధర్మ్య ఇతి జజ్ఞివాన్, శశాప స ముని స్తత్ర వ్యాధ మాకృష్ట కార్ముకమ్.	31. మిథునచర్యలలో నున్న పక్షుల జంపుట ధర్మముగాదని తలచిన యా ముని ధనుస్సు నెక్కు పెట్టిన కిరాతుని శపించెను.
32. మా నిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ మగమ: శాశ్వతీ స్సమా:, యత్క్రౌంచమిథునా దేకం అవధీ: కామమోహితం.	32. ఓ వ్యాధుడా! నీవు జంటలుగనుండి క్రీడించు పక్షులలో మగపక్షి నొకదానిని చంపితివి. గాన నీవు నూర్లకొలది సంవత్సరములు బ్రతుకుతెరువు లేనివాడవగుదువుగాక.
33. శప న్నితి ముని: క్రోధా దుత్తరక్షణ ఏవ హి, నాపశ్యత నిషాదం తం తాం క్రౌంచీం తం చ వృక్షకం.	33. అని ముని శపించిన ఉత్తరక్షణముననే ఆ వ్యాధుడుగాని పక్షులుగాని ఆ వృక్షముగాని అచ్చట కనుపింపవయ్యెను.
34. చింతయామాస చ ముని: మాయేయం కస్యచి ద్భవేత్, అన్యథా హి కథం సర్వం దృష్టనష్టం భవే దిదం.	34. ఇది ఎవరి మాయయో అయియుండును. లేనిచో ఇంతలో కనపడినది యసత్యమెట్లు కాగలదు?

సంస్కృత మూలము.

35. ఇతి చింతాకులః స్నాత్వా
సమాప్య నియమాంశ్చ సః,
స్వాశ్రమం పున రాయాతః
పరిక్లిష్టేన చేతసా.

36. తతో ఽహ మగమం తత్ర
స్మర న్నాజ్ఞాం రఘుప్రభోః,
సావిత్ర్యా చ సరస్వత్యా
హంసయుక్తరథే స్థితః.

37. అభ్యర్చిత శ్చ తేనా ఽథ
ససంభ్రమ మహం తదా.

38. వాక్యం వల్మీకజన్మానం
అబ్రవం రచితాంజలిం.

బ్రహ్మోవాచ -

39. బ్రహ్మన్ వల్మీకసంభూత
మా భూ శ్చింతాసమాకులః,
కృతా మాయా భగవతా
పరీక్షార్థం హృద స్తవ.

40. పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వాత్
ద్రుతచిత్తో ఽసి సాంప్రతం.

41. మయైవ ప్రేరితా తుభ్య
మియం దేవీ సరస్వతీ,
స్వయం ముఖా న్నిర్గతా తే
జ్ఞాత స్తే వచసో రసః.

ఆంధ్రానువాదము

35. అని ఆలోచించి వాల్మీకి మహర్షి స్నాన మాచరించి జపాదినియమముల జరిపి బెంగ గొన్న మనస్సుతో నాశ్రమమునకు తిరిగివచ్చెను.

36. అంత నేను శ్రీరామచంద్రుని యాజ్ఞను స్మరించుకొని సావిత్రీ సరస్వతులతోగూడి హంసవాహనమున గూర్చొని వాల్మీకివద్ద కేగితిని

37. వాల్మీకి చేఅతిగౌరవముగ పూజింపబడినవాడ నైతిని.

38. పిమ్మట చేతులు మోడ్చియున్న వాల్మీకిని గూర్చి యిటుల పలికితిని.

బ్రహ్మ పలికెను -

39. పూజ్యుడవగు నో వాల్మీకిమునీ ! నీవు విచారించకుము. నీ మనస్సును పరీక్షించుటకై భగవంతుని చే నిట్టిమాయ కల్పింపబడినది.

40. నీవితరులదుఃఖమును జూచి సహింపజాలనివాడ వగుటచే నిప్పుడు నీమనస్సు కరగినది.

41. నేనే నీకొరకై సరస్వతి నంపితిని. నీ నోటి నుండి ఆ సరస్వతియే వెలువడినది. ఆ సరస్వతివలన నీ వాఙ్మాధుర్యము తెలియవచ్చినది.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
42. ఈ దృశై రేవ సరసై: పద్యై రన్యైశ్చ భూరిశ:, కురు రామకథాం పుణ్యాం యథా తే నారదా చ్ఛ్రుతం	42. ఇట్టి రసవత్తరములగు మరిపెక్కు పద్యములచే శ్రీరామకథను నీవు నారదునినుండి వినినదానిని విని నట్లే పవిత్రమగు రామకథ గ రచింపుము.
43. రామత్వేనా వతీర్ణస్య హరే రద్భుతకర్మణ:, జన్మారభ్య స్వధామాప్తి పర్యంతాం సరసాం కథాం	43. శ్రీరామరూపముతో నవతరించి అద్భుత కార్యముల నొనరించు విష్ణువుయొక్క కథను అవతారము ప్రారంభమునుండి మరల పరమపదమునకు వేంచేయునంతవరకును సరసమగు కథగా రచింపుము
44. పుణ్యాం సులలితార్థాం చ అతీతానాగతాశ్రయామ్, ఆశ్రిత్య సుమహ త్కావ్యం సర్గ బంధోజ్వలం కురు.	44. పవిత్రమును, మృదుమధురమును, భూత భవిష్యత్తుల ననుసరించు కథను సర్గలతో ప్రకాశవంతమగు నొక యుత్కృష్టకావ్యముగ నొనర్చుము (అని బ్రహ్మ వాల్మీకితో చెప్పెను.)
వాల్మీకి రువాచ -	**వాల్మీకి పలికెను -**
45. చతురానన లోకేశ సర్వధర్మప్రవర్తక! నిమగ్నో ఽస్మి సుధాసారే శ్రీరామచరితాహ్వయే.	45. ఓ చతుర్ముఖ! సర్వధర్మ వ్యవస్థాపక! శ్రీ రామ చరితమను అమృతసరస్సున నిమగ్నుడ నైతిని.
46. జానే పురుష మీశానం రామం రఘుకులోత్తమం.	46. రఘువంశోద్భవుడగు శ్రీరామచంద్రుని సర్వ జగన్నియామకుడగు పురుషోత్తమునిగా నేనెఱుగుదును.
47. ఆచార్యానుపదిష్టాయా విద్యాయా వీర్యశూన్యతాం విజ్ఞాయ నారదమునే: ప్రాప్తం రామకథామృతం.	47. గురూపదిష్టముకాని విద్య ప్రతిభావంతము కాదని ఎఱింగి నారదమహర్షివలన రామకథామృతమును పొందితిని.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
48. యది శక్తో ఽస్మి రామస్య చరితం పుణ్యవత్తమం, కావ్యాత్మనా సంగ్రథితుం యది చానుగ్రహ స్తవ, వక్ష్యామి రఘునాథస్య కథాం కావ్యాత్మనా శుభాం.	48. శ్రీరామచరితమును పవిత్రమగు కావ్యముగా రచింపజేయునీయనుగ్రహమునాయందుండెనేని పరమపవిత్రమగు కావ్యరూపమున తప్పక రచింతును.
49. తవా నుగ్రహతో భూయాత్ కావ్యే మే నానృతం క్వచిత్.	49. నీ యనుగ్రహ విశేషమున నా కావ్యమున నెచ్చటను నసత్యము లేకుండుగాక!
50. న చ మిథ్యాప్రలపితం ప్రబ్రూయు ర్మాం బుధా భువి, శ్లోకానాం అఖిలానాం చ తాత్పర్యం సుమహ ద్భవేత్.	50. భూలోకమునందలి పండితులెవరును నన్ను అసత్యవాదియని యనకుందురుగాక! అన్ని శ్లోకముల తాత్పర్యమును మిక్కిలి యుత్కృష్టముగ నుండునుగాక!
51. రసాః శృంగార కారుణ్య హాస్య వీరాదయో ఽఖిలాః, తత్ర తత్ర మయోద్దిష్టా భూయాసు శ్చ యథోచితం. న కశ్చి దపశబ్దో మే న చ కించి ద్వృథాపదం, శ్రీరామచరితే భూయాత్ మమ కావ్యం ప్రమాణకమ్.	51. శృంగార, కరుణ, హాస్య, వీరాదిరసములతో నావాక్యములు యథోచితముగ నుండునుగాక. నా కావ్యమున నపశబ్దముకాని, నిరర్థకమగు పదముకాని యుండకుండుగాక. నా కావ్యము ప్రమాణగ్రంథముగ నొప్పునుగాక!
52. నాన్య త్కించి త్తథా భూయా న్మత్కావ్యస్యార్చనీయతా.	52. ఏ కావ్యమునకుకూడ లేనట్టి పూజ్యత నా కావ్యమునకు చేకూరునుగాక!
53. పఠనశ్రవణాభ్యాం మే కావ్యస్య సకృ దప్యహో,	53. నాచే రచింపబడిన రామాయణకావ్యమును చదివినను విన్నను భూలోకమున

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
పురుషార్థా శ్చ సర్వేఽపి భూయాసు ర్భువి సర్వత:.	నన్ని పురుషార్థములను సిద్ధించునుగాక! (అని వాల్మీకి పలికెను.)
బ్రహ్మోవాచ -	**బ్రహ్మ పలికెను -**
54. వల్మీకజన్మన్ సుమునే! రామనామప్రభావత:, శాపా త్త్వం నీచవృత్తస్థోఽ ప్యేవం జాతో మునీశ్వర:.	54. ఓ వాల్మీకిమహర్షీ! నీవు శాపమువలన నీచవృత్తి యం దున్నవాడవైనను రామనామ ప్రభావమున మునీశ్వరుడ వైతివి.
55. నామ్న ఏవం ప్రభావశ్చే ద్రామస్య పరమాత్మన:, కిము తచ్చరితాంభోధౌ ప్లవనా దఘనాశనే.	55. నామమాత్రముననే ఇంత ప్రభావము కలిగినచో నిక రామచరిత్ర యను సముద్రమున నీదుటచే పాపములు నశించుననుటలో నాశ్చర్య మేమి యుండును?
వాల్మీకి రువాచ -	**వాల్మీకి పలికెను -**
56. న జ్ఞాయతే కథం బ్రహ్మన్! రామనామప్రభావత:, ఏవం ముని రహం జాత: శాపశ్చ మమ వేదృశ:.	56. ఓ చతుర్ముఖా! రామనామ ప్రభావమున నేనిట్లు మునినెట్లైతిని? నా శాపమెట్టిది?
బ్రహ్మోవాచ -	**బ్రహ్మ పలికెను -**
57. వర్ణనే త్వచ్చరిత్రస్య న కాలోఽయం తథాఽప్యహం, తవౌత్సుక్య నివృత్త్యర్థం సంక్షేపా త్ప్రబ్రవీమి తే.	57. ఓ వాల్మీకిమహర్షీ! నీ పూర్వచరిత్రను విస్తారముగ జెప్పుట కిప్పుడు వ్యవధిలేకున్నది. కాని నీ కుతూహలమును తీర్చుటకై సంక్షేపముగ చెప్పెదను.
58. వరుణస్య సుత: పూర్వం త్వ మభూ ర్హరితాభిధ:.	58. పూర్వము నీవు హరితుడను పేర వరుణుని పుత్రుడవైతివి.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
59. కదాచి త్తవ గేహే తు వరుణేన సమాహుతాః, మునయః సనకాద్యాస్తు సంగతాః బ్రహ్మవాదినః.	59. ఒకానొకతరి వరుణునిచే పిలువబడి (బ్రహ్మవాదులగు) సనకాదిమహామునులు మీయింటికి విచ్చేసిరి.
60. సఙ్కల్ప్యూర్మిథ స్తత్ర శ్రుతిస్మృత్యాశ్రయాః కథాః.	60. అచ్చట వారొండురులతో శ్రుతిస్మృతులలోని కథలను ముచ్చటించిరి.
61. ప్రసంగేన చ రామస్య హరే రవతరిష్యతః, వధాయ దశకంఠస్య కథాం తే చక్రిరే తదా.	61. ప్రసంగవశమున తుదకు దశకంఠుని సంహరించుటకై యవతరింపబోవు విష్ణువుయొక్క రామావతారమునుగూర్చి ప్రసంగించిరి.
62. క్రీడాపరవశ స్త్వం తు తదాఽ భూ ర్గృహబర్హిణా, తత్కేకాభిశ్చ తే హాసైః కథావిఘ్నో బభూవ హ.	62. అప్పుడు నీవు నీ పెంపుడునెమలితో నాడుచుంటివి. దాని కూతలవలనను నీ నవ్వుల వలనను కథ ఆగిపోవలసివచ్చెను.
63. సనత్కుమారః కుపితః శశాప త్వాం తదా కిల, యస్మా ల్లోకోత్తరకథా విఘ్నాయ కిల దర్పతః.	63. సనత్కుమారు డంతట కోపించి నీవు గర్వమున లోకోత్తరమగుకథకు విఘ్నమునుకలిగించితివి.
64. పక్షిణా క్రీడసే తస్మా, ద్వ్యాధత్వం తు గమిష్యసి.	64. పక్షితో ఆడుచుండుటచే నీవు కిరాతుడవగుమని శపించెను.
65. ఇత్యుక్తే వచనే తేన సంభ్రాంతా మునయో ఽఖిలాః, త్వం తు నిశ్చేతనో జాతో వరుణో దుఃఖితో ఽభవత్.	65. ఈ శాపమునువిని మునులందరును భయపడిరి. నీవు నిశ్చేష్టుడవై తివి. నీతండ్రియగు వరుణుడు మిక్కిలి దుఃఖించెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
66. ప్రసాదయామాస మునిం పితా తే శాపశాన్తయే.	66. మరియు వరుణుడు నీ శాపమును పోగొట్టుమని యాతనిని వేడెను.
67. తతః ప్రపన్న స్స మునిః పున స్త్వాం వాక్య మబ్రవీత్, తవ భ్రాతు ర్భృగో ర్వంశే ప్రచేతా నామ వై మునిః, ఆస్తేఽద్య దండకారణ్యే తపః కుర్వ౯ సుదుశ్చరం.	67. అంతట సనత్కుమారుడు ప్రసన్నుడై నీ సోదరుడగు భృగువుయొక్క వంశమున ప్రచేతసుడను ముని కలడు. అతడిప్పుడు దండకారణ్యమున ఘోరతప మాచరించు చున్నాడు.
68 భవితాసి సుత స్తస్య వేదవేదాంగపారగః.	68. నీవాతనికి వేదవేదాంగపారంగతుడగు పుత్రుడుగా జన్మించెదవు.
69. కాలేన వ్యాధవృత్తిశ్చ భవితాసి గిరా మమ.	69. కొంతకాలమునకు నా శాపవశమున కిరాతక వృత్తిగలవాడ వగుదువు.
70. సప్తర్షీణాం ప్రసాదేన రామనామప్రభావతః, పూతో భూత్వా తపః కృత్వా మునివర్యత్వ మేష్యసి.	70. సప్తమహర్షుల ప్రభావమునను, రామనామ మహిమవలనను పవిత్రుడవై తప మాచరించి మునిశ్రేష్ఠుడ వగుదువు.
71. ఇత్యుక్త్వా స ముని ర్యాత స్త్వం చ ప్రాచేతసోఽభవః.	71. అని పలికి ముని వెడలిపోగా నీవు ప్రచేతసునకు పుత్రుడవై తివి
72. వేదవేదాంగనిష్ణాతో హ్యభూ స్త్వం బాల్య ఏవ చ.	72 నీవు బాల్యముననే వేదవేదాంగములయందసమానపాండిత్యము నార్జించితివి.
73. సమిత్కుశాదీ నాహర్తుం జాతు త్వం వనమధ్యగః.	73. నీవొక పర్యాయము సమిధలను దర్భలనుతెచ్చుటకై వనమధ్యమున కేగితివి.
74. బహూ న్నానాయతో బద్ధా౯ వధ్యమానాం శ్చ వై మృగా౯,	74. అచట వలలో కట్టబడి చంపబడుచున్న పెక్కు మృగములజూచి

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
పశ్యం స్త్వం రమమాణోఽభూ ర్వ్యాధేన మునిశాపతః.	మునిశాపవశమున వ్యాధునితో నాటలాడుచు నచటనే యుంటివి.
75. అహూతోఽపి చ పిత్రా త్వం, నాధ్యగచ్ఛః స్వ మాశ్రమం.	75. తండ్రి పిలచినను నీవాశ్రమమునకు రాలేదు.
76. నైషాద్యా వర్తమాన స్త్వం వృత్త్యా హింసన్ మృగాన్ ఖగాన్, పరిణీయ చ భిల్లానాం కన్యాం కామపి సంయతః. పుత్రా నుత్పాదయన్ తస్యాం భరం స్తాం శ్చ మృగైః ఖగైః.	76. నీవు వ్యాధుని వృత్తిలోనుండి మృగములను పక్షులను హింసించుచు, నొక చెంచుకన్ని యను వివాహమాడి పుత్రులను కనుచు వారి పోషణకై మృగములను, పక్షులను చంపి వారలను పోషించుచుంటివి.
77. కుటుంబభరణాత్ ఖిన్నో బహువర్షసహస్రతః, జాతు త్వం వనమధ్యస్థ స్తరుస్థం హ్యవధీః ఖగం.	77. ఇట్లు కుటుంబరక్షణమునకై వేలకొలది సంవత్సములు శ్రమజెంది ఒక దినమున అడవియందలి చెట్టుపైనుండు పక్షిని కొట్టితివి.
78. పలాయిత స్స చ ఖగః స చ బాణోఽపత త్త్వయి.	78. ఆ పక్షి పారిపోవుటచే ఆ బాణము తిరిగి క్రింద పడి నీకు తగిలెను.
79. తేన విద్ధాంసదేశ స్త్వం రుదితో వేదనావశాత్.	79. ఆ బాణముచే భుజమునకు దెబ్బ తగిలెను. నీవు బాధవలన నేడ్చుచుంటివి.
80. తదా సప్తర్షయో మార్గా గతా స్త్వాం వీక్ష్య కంపితాః, దైన్యరాశిం త్వా మథోచు ర్దయయాభిపరిప్లుతాః.	80. అప్పుడు సప్తర్షు లామార్గమునవచ్చి నిను జూచి జాలిచే కంపించినవారై దుఃఖించుచున్న నిన్నిట్లు దయతో పలికిరి.
81. అహో మూర్ఖ స్త్వ మేత త్తే విప్రో భూత్వా కులోద్భవః. ఈదృశీం వృత్తి మాపన్నో ఽస్యరే! నిష్కృతివర్జితాం.	81. ఓరి మూర్ఖుడా! నీవు బ్రాహ్మణవంశమున జన్మించి ఇట్టి ప్రాయశ్చిత్తములేని యీనీచవృత్తి నవలంబించితివి కదా!

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము
82. యథా త్వం ఖిద్యసే మూఢ బాణేనానేన విధ్యతా, తథా మృగవిహంగానాం వ్యథా కిం నేతి తే మతి:.	82. బాణము తగులుటచే నీవెట్లు బాధ నొందు చుంటివో అట్లే పక్షులును బాధపడునని నీకు తెలియదా?
83. స్వం మాంసం పరమాంసేన య: పుష్యతి నరాధమ:, రురవో భక్షయిష్యంతి తస్య మాంసం యమాలయే.	83. ఎవడు తన మాంసమును ఇతరుల మాంసముచే పోషించుకొనునో ఆతని మాంసమును నరక లోకమున రౌరవులు భుజింతురు.
84. న త్వం నిర్విద్యసే మూఢ! అపీమాం వేదనాం గత:.	84. నీవిట్టి బాధ ననుభవించుచును మూఢుడవగు టచే నిర్వేదమును చెందకున్నావు.
85 ఇత్యుక్తే వచనే తైస్తు కరుణార్ద్రితమానసై:, కాలయోగాత్తు నిర్విణ్ణ: సంజాత స్త్వం మృగాత్యయాత్.	85. ఇట్లు దయతోకూడిన మనస్సు కలవారై వారు పలుకగా కాలవశమున మృగముల చంపుట వలన నీకు విచారము కలిగెను
86. తా నబ్రవీ: ప్రాంజలి స్త్వం తేభ్యో నత్వాఽథ దూరగ:.	86. నీవు వారికి దూరముగా నుండి నమస్కరించి ఇట్లంటివి.
87. అహో అధన్యతా మేఽద్య యదహం విప్రవంశజ:, భూత్వాఽపి వృత్తి మాపన్నో మృగమాంసై: స్వయంహృతై:.	87. అయ్యో నేను ఉత్తమ బ్రాహ్మణవంశమున జన్మించియునుకూడ మృగములను స్వయముగ చంపి వాని మాంసములచే జీవితమును గడుపు చుంటిని అందుచే నేనతిదుర్మార్గుడను. (అని పలుకగా)
సప్తర్షయ ఊచు: –	సప్తర్షులు పలికిరి –
88. తుష్టా వయం త్వద్వినయాత్, ఇచ్ఛామ: త్వత్సముద్ధృతిం.	నాయనా! మేము నీ వినయమునకు సంతసించి తిమి. నిన్ను ఉద్ధరింపగోరుచున్నాము.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
89. కింతు త్వం పతితో జాత: ప్రాయశ్చిత్తం న తే శ్రుతం, వక్ష్యామోఽథాపి కృపయా త్వం కురుష్వ యథోదితం.	89. పతితుడవైన నీకు ప్రాయశ్చిత్తము లేదు. ఐనను దయతో మేము చెప్పినట్లు చేయుము.
90. పాత్రాపాత్రవిచారో న రామనామ్నాం ప్రకీర్తనే, శ్రవణే చోపదేశే చ తస్మా త్త్తే ద్యతు క్షమం.	90. రామనామోచ్చారణకుగాని, వినుటకుగాని, ఉపదేశమునకుగాని పాత్రాపాత్ర విచక్షణ యక్కరలేదు. కావున నీకీ మంత్రమే తగినది.
91. రామనామ సముచ్చార్య యస్మా త్పాపా న్న ముచ్యతే, త్రిలోక్యా మస్తి తన్నైవ సత్య మేత త్పురీకీర్తితం.	91. రామనామ ముచ్చరించినచో పోనట్టి ఘోర పాపము మూడులోకములలోను నేదియును లేదు. ఇది ముమ్మాటికిని సత్యము
92. జాతోఽద్యైవ రఘో ర్వంశే రామనామ వహన్ హరి:, త్వం తదామ్నాయ భక్త్యాఽద్య మోక్ష్యసే సర్వపాతకై:.	92. నేడే రఘువంశమున విష్ణువు రామనామముతో నవతరించెను. నీవాతని చరిత్రయందలి భక్తిచే సర్వపాపములనుండి విముక్తి నొందెదవు.
93. ఉపవిశ్యాశ్వత్థమూలే కామక్రోధౌ విసృజ్య చ, ఆజానుబాహుం దీర్ఘాక్షుం నీలకుంచితమూర్ధజం.	93. నీవు కామక్రోధముల వీడి రావి చెట్టు మొదటకూర్చొని, మోకాలివరకునుండు దీర్ఘ బాహువులు కలిగియున్నట్టియు, సువిశాల నేత్రములు కలిగియున్నట్టియు, నల్లని ముంగురులు కలిగియున్నట్టియు,
94. ప్రగృహ్యా వామహస్తేన చాపం సవ్యేన సాయకం.	94. ఎడమచేతియందు ధనుస్సును, కుడిచేత బాణములను ధరించినట్టియు,
95. ప్రావృషేణ్యపయోవాహ స్వచ్ఛకాంతిమనోహరం,	95. వర్షకాలమునందలి మేఘమువంటి కాంతికలిగి ప్రకాశించునట్టియు, బంగారు ఆభరణములచే

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
నిష్కాభరణవిస్తీర్ణ వక్షసం వనమాలినం.	సువిశాలమగు వక్షస్థ్సలము కలిగినట్టియు, వన మాలను ధరించినట్టియు,
96. సుప్రసన్న ముఖాంబోజం సుమృష్టమణికుండలం, చింతయన్ రాఘవం బుద్ధ్యా రామనామజపాఽఽద్రుత:.	96. చిరునవ్వుచే నొప్పు ముఖపద్మము కలిగినట్టియు, మంచి మణికుండలములు కలిగినట్టియు, శ్రీరాముని ధ్యానించుచు రామనామ జపమునం దాదరము కలిగియుండుము.
97. ఉపకృత్యేతి కృపయా, నివృత్తా స్తే స్వకం పదం.	97. అని సప్తర్షులును దయచేత నీకుపకారము జేసి, వారు తమ లోకమునకు బోయిరి.
98. త్వం తత: పుత్రదారాది చింతా ముత్సృజ్య దూరత:, రామ రామేతి రామేతి జపన్ నిశ్చలతాం గత:. కాలేనాల్పేన తే దేహం వల్మీక: ప్రావృణో న్మహాన్.	98. నీవు భార్యాపుత్రాదివ్యామోహమును దూర ముగ విడచి "రామ రామ రామ" యని ధ్యానించుచు నిర్మలమనస్కుడవైతివి. కొద్ది కాలముననే నీశరీరము పుట్టలచే కప్పబడెను.
99. అతీతే వత్సరే కాలే త్వస్థిమాత్రావశేషితం, జపంతం రామ రామేతి వల్మీకాచ్ఛాదితాంగకం.	99. ఇట్లు జపముచే ఒక సంవత్సరకాలము గడచి నంతనే నీకు ఎముకలుమాత్రమే మిగిలి యుండెను. మరియు నీవు పుట్టచే గప్పబడి రామనామమును జపించుచుంటివి.
100. రామనామజపా న్ముక్త పాతకం త్వాం విచింతయన్, అహం కమండలుజలై రభ్యుక్ష్య త్వాం వ్యబోధయం.	100. రామనామ జపమువలన పాపములు వీడిన- నిన్ను తలచుచు నేను నాకమండలములోని ఉదకమును నీపై జల్లి నిన్ను లేపితిని.
101. కాయం చ పూర్వవ త్కృత్వా తపసే త్వాం సమైరయం.	101. నీ శరీరమునుగూడ పూర్వమువలె జేసి నిన్ను తపస్సునందు ఆసక్తికలవానిగా జేసితిని.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
102 స్వవృత్తి మనుచింత్య త్వం యత: ఖిన్నో ౽భవ: పురా, అతీతానాం విస్మరణం తతో౽హ మదదాం తవ.	102. పూర్వపు నీప్రవర్తనను గురించి నీవు పశ్చాత్తాపపడితివి గాన జరిగిన సంగతులు మరచి పోవునట్లు జేసితిని.
103. తత: శుద్ధాత్మతాం ప్రాప్య మునిశ్రేష్ఠత్వ మాగత:, య త్త్వం వల్మీకతో జాతో వాల్మీకిరితి త ద్భవాన్.	103. అటుపిమ్మట నీవు నిర్మలమగు మనస్సు కలిగి మునిశ్రేష్ఠుడవై వల్మీకమునుండి (పుట్టనుండి) పుట్టుటచే వాల్మీకియను పేర ప్రసిద్ధికెక్కితివి.
104. ఇదమేవ నవం జన్మ తవ కృత్వా౽హ మాహ్వాయం, వాల్మీకిరితి తేన త్వం ఖ్యాతో నామ్నా౽మునైవ తే.	104. పుట్టనుండి బయటకు వచ్చుటచే నూతన జన్మముగ భావించి నేను నిన్ను 'వాల్మీకి' యని పిలచుటచే నీ పేరు వాల్మీకి అయ్యెను.
105. ఖ్యాతో లోకే సర్వలోకై:, రామనామ్నా౽సి సమ్మత:.	105. రామనామముచే ననుగ్రహింపబడి ముల్లోకములయందును కీర్తిని గడించితివి.
106. తస్మా త్త్వం కురు రామస్య, చరితం కావ్యరూపత:.	106. కావున నీవు రామచరిత్రను కావ్యరూపముగ వ్రాయుము.
107. న తే వా గనృతా కావ్యే కాచి దత్ర భవిష్యతి, రసపుష్టి ర్భావపుష్టి: శ్లోకానాం తే భవిష్యతి.	107. ఈ కావ్యరచనమున నీ వాక్కు ఒకటియు అనృతము గాదు. నీవు రచించు శ్లోకములకు రసపుష్టియు, భావపుష్టియు నుండును.
108. న చాపశబ్దో భవితా చ చార్థగుణవిచ్యుతి:, ప్రమాణం రామచరితే కావ్యం తవ భవిష్యతి.	108. నీ కావ్యమున అపశబ్దముగాని, అర్థచ్యుతి గుణచ్యుతులుగాని ఉండవు. రామచరిత్రమున నీవు రచించిన కావ్యమే ప్రమాణగ్రంథమైయుండగలదు.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
109. రహస్యం చ ప్రకాశం చ రామస్య చరితం మహత్, తవైవ విదితం భూయా న్నాన్యో జ్ఞాస్యతి తత్త్వతః.	109. రహస్యముగ జరిగినను, ఎదురుగ జరిగినను రామ చరిత్రయంతయు నీకు బాగుగా తెలియును. ఇతరు లెవరును కూడ యథార్థ విషయమును నీవలె తెలిసికొనలేరు.
110. ఇత్యుక్తే చ మయా తత్ర వాక్య మూచే సరస్వతీ.	110. ఇట్లు నేను పలుకగనే సరస్వతి ఇట్లు పలికెను.
సరస్వత్యువాచ -	**సరస్వతి పలికెను -**
111. మా తే భూత్ కావ్యకరణే భయం శబ్దార్థసంశ్రయం.	111. నీకు కావ్యరచనమున శబ్దార్థముల గూర్చిన భయము అవసరములేదు.
112. యథా యథా కర్షసి మాం శబ్దత శ్చార్థతోపి వా, తథాతథా ఽనుయాస్యే త్వాం త్వదాశయవశానుగా.	112. నీవు నన్ను శబ్దార్థములయం దెట్లు ప్రవర్తింప జేసిన అట్లే నీ అభిప్రాయము ననుసరించి నిన్ను నేను వెంబడించెదను.
113. తవ యత్నం వినై వాహం రసం భావం చ పోషయే, త్వన్ముఖత: కృతార్థాస్యా ముక్త్వా రామకథాం మునే.	113. నీ ప్రయత్నము లేకుండగనే రసమును భావమును పోషింతును. నీవలన రామకథను నేను పలికి కృతార్థురాల నయ్యెదను.
114. త్వన్మార్గాలంబనా ద్యే వై కవయో రాఘవీం కథాం, వివక్షన్తీహ తేషాం చ భవిష్యామి వశానుగా.	114. నీమార్గము ననుసరించి రామాయణమును జెప్పగోరు కవుల వశమందునుగూడ నేనుండ గలను.
115. పశ్చాత్కవీనా మాధారం కావ్యం తవ భవిష్యతి.	115. నీ తరువాత కవులకు నీ కావ్య మాధార మగును. నీ మార్గము ననుసరించిన కవులు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
రంజయిష్యంతి లోకాంస్తు కవయ స్త్వత్ప్రథానుగాః.	గూడ లోకమును సంతోషపెట్ట గలుగుదురు.
116 ఇత్యుక్తవత్యాం వాగ్దేవ్యాం సావిత్రీ వాక్య మబ్రవీత్.	116. సరస్వతి ఇట్లు పలుకగా సావిత్రి పలికెను.
సావిత్రి వరప్రదానమ్ -	**గాయత్రి వరమిచ్చుట -**
117. కురు రామకథాం పుణ్యాం కావ్యరూపాం మనోరమాం, ప్రవిష్టా స్యాం చ తే కావ్యే ప్రతిశ్లోకసహస్రకం, విభక్తావయవా భూత్వా చతుర్వింశతిధా హ్యహం.	117. నీవు రామచరిత్రను మనోహరమగు కావ్యముగ రచింపుము. ప్రతి వేయిశ్లోకములయందును నేను ప్రవేశించి యుందును. నా అవయవముల విభజించి ఇరువదినాలుగు రూపములుగ నుందును.
118. కావ్యచింతైకమనసా త్వయా చేదనుపస్థితా, న తే కుప్యామి బుద్ధే శ్చ ప్రసాదం తే దదా మ్యహం.	118. నీవు కావ్యరచనమునగల ఏకాగ్రచిత్తతచే నన్ను పిలువకున్నను నేను కోపింపక నీబుద్ధికి వికాసము నిచ్చుచునే యుందును.
119. త్వన్మార్గాలంబనో యే స్యూ రామస్య చరితం శుభం, కావ్యాత్మనోద్యతాః కర్తుం యశసే వా ధనాయ వా, ప్రసీదామి చ తేభ్యోఽపి తేన మే స్యా త్కృతార్థతా.	119. నీమార్గము ననుసరించి శుభమగు రామ చరితము నెవరైనను కీర్తికొరకుగాని ధనము కొరకుగాని రచింపజూతురో వారినికూడ నను గ్రహించి కృతార్థురాల నగుదును.
బ్రహ్మోవాచ -	**బ్రహ్మ పలికెను -**
120. ఇత్యేవ మనుగృహ్యైనం నివృత్తాః స్మో వయం మునే!	120. ఇట్లు పలికి మే మాతనిని అనుగ్రహించి వెడలి పోయితిమి.
121. అథాయం జ్ఞానతో వీక్ష్య కృత్స్నం రామస్య సత్కథాం,	121. అటుపిమ్మట జ్ఞానమువలన రాఘవుని అను గ్రహమువలనను మాయొక్క విశేషానుగ్రహము

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
రాఘవస్య ప్రసాదేన అస్మాకం చ విశేషతః. రామాయణం మహాకావ్యం చకార చరితవ్రతః.	వలనను శిష్టాచార సంపన్నుడైన వాల్మీకి రామకథను తెలిసికొని రామాయణమను మహా కావ్యమును రచించెను.
122. చతుర్వింశతి సాహస్రం శ్లోకానా ముక్తవాన్ ఋషిః.	122. వాల్మీకి తన రామాయణ కావ్యమున ఇరువది నాలుగువేల శ్లోకములను రచించెను.
123. గాయత్ర్యాద్యాక్షరం త్వాదౌ విన్యస్యా రబ్ధవాన్ తతః, ప్రతిశ్లోక సహస్రస్య సమాప్తా వేక మక్షరం. వినియుంజం శ్చ గాయత్ర్యా న్యబధ్నా ద్రాఘవీం కథాం.	123. గాయత్రియందలి మొదటి అక్షరమును తన గ్రంథాదిగ ప్రారంభించి ప్రతి వేయిశ్లోకముల చివరను గాయత్రియొక్క యొక్కొక్క అక్షరమునుగూర్చి రామాయణమును రచించెను.
124. త్రివర్గమాత్రశరణ - శరణ్యాం ప్రథమం మునిః, శ్రీరామస్య మహీప్రాప్తి పర్యంతాం నిర్మమే కథాం.	124. వాల్మీకి మొదట ధర్మార్థకామముల గోరువారు పఠించుటకుతగునట్లు శ్రీరాముని పట్టాభిషేకము వరకే శ్రీరామకథను రచించెను.
125. తత శ్చతుర్వర్గపరైః సేవనీయాం ప్రయత్నతః, స్వధామప్రాప్తి పర్యంతాం రాఘవస్యా ఒకరో త్కథాం.	125. తరువాత చతుర్విధపురుషార్థములను కోరువారిచే పఠింపబడదగు నట్లు శ్రీరాముడు పరమపదమునకు వేంచేయువరకుగల కథను రచించెను.
126. తస్మా దుక్తం నిత్యపాఠే ముముక్షూణాం చ పాఠకే, నప్తాపికాండాః పాఠ్యాః స్యుః షట్కాండాః ఫలకామ్యయా.	126. కావున నిత్యము పారాయణము చేయువారును ముక్తికాములును కాండలనేడింటిని పఠించవలెను. ఫలమును కోరినచో నారు కాండలు మాత్రము పఠించవలెను.
127. తస్మా న్నారద! వాల్మీకి ప్రోక్తా రామస్య సత్కథా,	127. కావున నారద! వాల్మీకులచే చెప్పబడిన రామకథ ముల్లోకములయందును ప్రసిద్ధి

సంస్కృత మూలము

ప్రశస్తా సర్వలోకేషు,
స చ తత్కారణా న్మునిః.

ఆంధ్రానువాదము

జెందెను. రామాయణమును రచించుటచే వాల్మీకియు ప్రసిద్ధిజెందెను.

128. ఉపదేష్టృత్వా చ్చ తస్యాః
కథాయా స్తే యశః కృతే,
ఆద్యే సర్గే వర్ణిత స్త్వం
శ్లాఘ్య స్త్వం తేన భావితః.

128 నీవాకథను ఉపదేశించుటచే నీ యశమునకై ప్రథమసర్గయందు నీవు వర్ణింపబడి గౌరవింపబడితివి.

129. ఏవం త్వయా కృతాః ప్రశ్నాః
సమ్య గుత్తరితా మయా,
మునే! రామాయణం కృత్స్నం
చర గాయ న్నితః పరం.

129. ఇట్లు నీవు వేసిన ప్రశ్నలకు నేను సరియగు సమాధాన మిచ్చితిని. ఓ మునీ! ఇక నీవు శ్రీరామాయణమంతయు పాడుచు తిరుగుచుండుము. అని బ్రహ్మ నారదునిగూర్చి పలికెను.

ఇతి శ్రీ స్కందోపపురాణే పురాణవైభవ ఖండే బ్రహ్మ నారద సంవాదే రామాయణ ప్రణయనకథనం నామ చతుర్వింశోధ్యాయః.

ఇది స్కందోపపురాణమున పురాణవైభవ ఖండమున బ్రహ్మ నారద సంవాదమున రామాయణ రచనాకారణముల జెప్పుటయనెడు 24వ అధ్యాయము

* అత్ర ద్వితీయోఽధ్యాయః *

ద్వితీయము సంపూర్ణము.

సంస్కృత మూలము.

తృతీయోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ –

1. తాత! ప్రీతోఽస్మి సంజాతో
రామాయణకథాశ్రవాత్,
ఇతఃపరం తాం గాస్యామి
వీణాహస్తః చరన్ముహుః.

2. మన్యే పూజ్యతమం లోకే
వాల్మీకిం మునిపుంగవం.

కామ్యపాఠక్రమః –

3. శ్రీరామాయణ వేదస్య
కామ్యపాఠః కథంవిధః.
లోకనాథ! మమ బ్రూహి
శుశ్రూషోః ప్రణతస్యచ.

బ్రహ్మోవాచ -

4. ధన్యోఽసి నారదమునే,
వక్ష్యామి శృణు తే హితమ్,
శ్రీరామాయణవేదస్య
కామ్యపాఠవిధిక్రమమ్.

5. చతుర్విధః కామ్యపాఠః
తత్తత్కాలోచితః స్మృతః.

ఆంధ్రానువాదము

మూడవ అధ్యాయము

నారదుడు పలికెను -

1. తండ్రీ! చతుర్ముఖ! రామాయణకథను విని చాల సంతోషించితిని. ఇటుపైన వీణను ధరించి సంచరించుచు మాటిమాటికి కథను పాడుచుందును.

2. మునిశ్రేష్ఠుడగు వాల్మీకిమహర్షి లోకములో నందరికంటెను పూజ్యుడని తలచుచున్నాను.

కామ్యపాఠక్రమము -

3. ఓ లోకనాథుడా! నీకు శుశ్రూషచేయుచు నీకు వినమ్రుడనగు నాకు వేదసమానమైన శ్రీరామాయణమును కామ్యపాఠముగ నెట్లు పఠింపవలెనో తెలియజెప్పుము.

(అని నారదుడు బ్రహ్మనడుగగా బ్రహ్మ చెప్పుచున్నాడు.)

బ్రహ్మ పలికెను –

4. నారదముని! శ్రీమద్రామాయణమును కామ్యముగ పారాయణచేయు విధమును తెలిపెదను వినుము.

5. ఆయాసమయముల ననుసరించి కామ్యపాఠము నాల్గువిధములుగ నుండును.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
సప్తసర్గపారాయణక్రమః –	**సప్తసర్గ పారాయణ క్రమము**
6. శ్రీమత్సుందరకాండస్య సప్తసర్గప్రపాఠనం, సర్వాభీష్టప్రదం ప్రోక్త మమరాణా మపీహితమ్.	6. సుందరకాండయొక్క సప్తసర్గ పారాయణము వలన అన్నికోరికలు సిద్ధించును. ఇది దేవతలకునుకూడ ప్రీతికరమైనది.
7. శుభే దివసనక్షత్రే సంకల్ప్య విధిపూర్వకం, యథాశక్తి సువర్ణేన రజతేనాఽథతామ్రతః.	7. శుభదివసమున శుభనక్షత్రమున యథావిధిగ సంకల్పించి తన శక్త్యనుసారము బంగారముచేగాని, వెండిచేగాని, రాగిచేగాని.
8. రామస్య లక్ష్మణస్యాపి వైదేహ్యాశ్చ హనూమతః, విధాయ ప్రతిమా స్తాశ్చ ప్రతిష్ఠాప్య యథావిధి. పూజయే ద్దర్భపుంజే వా త్వరాచే ద్రఘునందనం.	8. సీతారామలక్ష్మణహనుమంతుల విగ్రహములు చేయించి ప్రతిష్ఠింపజేసి, పూజింపవలెను, తొందరగనున్నచో శ్రీరామచంద్రుని దర్భకట్టపై నావాహనమును చేయవచ్చును.
9. సహస్రనామభి ర్విష్ణో రభ్యర్చంశ్చ దినేదినే, పఠే త్సుందరకాండస్య సప్తసర్గీం విధానతః.	9. విష్ణుసహస్రనామములచే ప్రతిదినమునను నారాధించు సుందరకాండయొక్క సప్తసర్గలను శాస్త్రోక్తముగ పఠింపవలెను.
10. యదా తు సప్తమ స్సర్గః కాండ స్యాంతిమసర్గకః, భవిష్యతి తదంతం తు సప్తసర్గాణ పఠే ద్వ్రతీ.	10. ప్రతిదినమును ఏడు సర్గలను చదువుచు కాండాంతము ఏడవసర్గతో పూర్తియగునట్లు నియమముల ననుష్ఠించుచు పఠించవలెను.
11. అథ శ్రీరామచంద్రస్య సర్గం రాజ్యాభిషేచనే,	11. కడపటిదినమున శ్రీరామచంద్రుని రాజ్యాభిషేకసర్గను చదివి పూజించి పారాయణ

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
పఠిత్వా పూజయిత్వా చ పఠనం తు సమాపయేత్.	మును సమాప్తిచేయవలెను.
12. సమాప్తిదివసే కుర్యాత్ బహుబ్రాహ్మణభోజనం, యద్య ద్విచింతితం చిత్తే తత్సర్వం తు సమశ్నుతే.	12. పారాయణము పూర్తియగు రోజున చాలమంది బ్రాహ్మణులకు తదీయారాధన మొనరింపవలెను. ఈ విధముగ నాచరించుటవలన తాను తన మనస్సులో కోరినవాటి నన్నింటిని పొందగలుగును.
పునర్వసు పారాయణక్రమః	పునర్వసు పారాయణ క్రమము –
13. అథ రామాయణస్యాస్య పాఠం వక్ష్యే పునర్వసౌ, భుక్తిముక్తిఫలం నూతే పాఠస్తస్య పునర్వసౌ.	13. పునర్వసు పారాయణక్రమమును తెలిపెదను వినుము. పునర్వసు నక్షత్రమున శ్రీరామాయణమును పారాయణము చేసినచో భుక్తియు ముక్తియు కలుగును.
14. నిర్మాయ మండపం దివ్యం నానాలంకారశోభితం, రత్నైర్వా మౌక్తికైర్వాపి ధతుభిర్వా విశేషితైః.	14. నానాలంకారములచే ప్రకాశించునట్లు రత్నములచేగాని, ముత్యములచేగాని ఉత్తమమగు సువర్ణాది ధాతువులచేగాని దివ్యమండపమును నిర్మించి,
15. కృత్వా చిత్రా రంగవల్లీ స్తత్ర వేదిం విధాయ చ, అథో వ్రీహీన్ ప్రస్థమాత్రాం స్తుషహీనాః ప్రసార్య చ.	15. చిత్రములగు ముగ్గులచే నలంకరించి అచ్చట నొక పీఠమును తయారుచేసి, దానిపై తూమెడు పొల్లులేని వ్రీహులను (ధాన్యవిశేషము వడ్లు) పరచి,
16. తానన్మాత్రాం శ్చంద్రశుభ్రాన్ తదుపర్యపి తండులాన్, తత శ్చణకఖండాంశ్చ నిస్తుషాః ప్రస్థమాత్రకాః.	16. అదియే కొలతగ చంద్రునివలె తెల్లగనున్న బియ్యమును వాటిపై పోసి, అట్లే తూమెడు పొట్టులేని సెనగపప్పు వాటిపై పరచి,

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
17. తత స్తిలాన్ ప్రస్థమాత్రాన్ తతో మాషాన్ తథావిధాన్, తదుపర్యపి గోధూమై ర్మద్గై ర్వా హరితై ర్ఘృతమ్,	17. ఆ సెనగపప్పుపై తూమెడు నువ్వులను, వాటిపై తూమెడు మినుములను పోసి, వాటిపై గోధుమలతోగాని, పచ్చని పెసలతోగాని నింపిన,
18. ఘటం సంస్థాప్య తచ్ఛృంగే నాళికేరఫలోపరి, సువర్ణప్రతిమాం సీతా రామలక్ష్మణశోభినీం.	18. ఒక కలశమునుంచి దానిపై కొబ్బరికాయనుంచి దానిపై బంగారుచే చేయబడిన సీతారామ లక్ష్మణ ప్రతిమలను,
19. నిధాయ చ ప్రతిష్ఠాప్య సర్వోపకరణై ర్యుతః, పూజాం పురుషసూక్తేన విధాయ చ యథావిధి,	19. ఉంచి, ప్రతిష్ఠ జేసి, సర్వసామగ్రులచే సన్నద్ధుడై పురుషసూక్తముచే యథావిధిగ పూజించి,
20. అనుజ్ఞాప్య ద్విజా నగ్ర్యాన్ నాందీశ్రాద్ధం విధాయ చ, హిరణ్యేనైవ పూర్ణేన తోషకేణ ద్విజన్మనాం.	20. బ్రాహ్మణుల యనుజ్ఞనుపొంది నాందీశ్రాద్ధము నొనరించి బ్రాహ్మణులను బంగారముచేతను పూర్ణమైన ఆనందకరమైన సన్మానములచేతను సత్కరించి,
21. శ్రీరామాయణకోశే ఒథ రామపూజాం విధాయ చ పునర్వసుదినే శుద్ధే కాలే సంగవనామకే.	21. శ్రీరామాయణకోశమున శ్రీరామపూజ నొనరించి పునర్వసునక్షత్రయుక్త దివసమున సంగవ కాలమున శుభసమయమున,
22. ఆంజనేయస్వరూపాం శ్చ శ్రోతౄన్ భక్తాన్ రఘూత్తమే, వృత్వా యథాసంభవం చ కృత్వా చిత్తం రఘూత్తమే.	22. ఆంజనేయునివలె రఘురామునియందు భక్తిగల శ్రోతలను వరించి, శ్రీరామచంద్రునియందు మనస్సునుంచి,

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
23. నారదేనోపదిష్టార్థ సర్గ మారభ్య భక్తితః, ఉచ్చైస్స్వరం రాగయుక్తం పఠే త్సర్గాం స్తు వింశతిం.	23. నారదునిచే నుపదేశింపబడిన సర్గమునుండియు ప్రారంభించి ఇరువది సర్గలను గట్టిగా రాగ యుక్తముగ పఠింపవలెను.
24 స్వయమేవ పఠే చ్ఛక్తో యది సర్గా నవిక్లబం, నచే ద్విప్రముఖేనైవ పఠేత్ తత్ స్మ్రాత్తు మధ్యమం.	24. తానే స్వయముగ అర్థము చెడకుండునట్లు అపస్వరము లేకుండగ చదువగలిగినచో చదువవలెను. లేనిచో బ్రాహ్మణులచే చదివించ వలె. ఇది మధ్యమ తరగతిలో జేరును.
25. పఠితం యచ్చ భుక్తేన యచ్చ వ్యగ్రేణ వా పునః, యచ్చాస్పష్టపదం భూయా త్త త్సర్వం నిష్ఫలం స్మృతమ్.	25. భుజించిన పిమ్మటగాని, అన్యమనస్సుతోగాని, వర్ణోచ్చారణ సరిగా లేకుండగాగాని చదివినచో అది నిష్ఫలమగును.
26. మధ్యాహ్నే తు సమాయాతే పాఠం కృత్వా సమాప్య చ, పంచోపచారైః సంపూజ్యా గుడాన్నాదినివేదనైః, బ్రాహ్మణా న్భోజయే త్పశ్చాత్ దధి మధ్వాజ్యసంయుతం.	26. మధ్యాహ్నముకాగానే పారాయణ సమాప్తిచేసి అర్ఘ్య-పాద్య-ఆచమనీయ-పుష్ప-ధూప - దీప నైవేద్యాద్యుపచారములచే పూజించి, శర్కర పొంగలి మున్నగునవి నైవేద్యముచేసి, పెరుగు నేతులతోగూడ మధుర పదార్థములతో బ్రాహ్మణులకు భోజనము పెట్టవలెను.
27. భోజనానంతరం సర్వైః సహ విశ్రమ్య కించన, ఆధృత్వా పి చ తాంబూలం అనాభాష్య చ పుల్కసైః.	27. భోజనానంతరమున విప్రోత్తములందరితోను కొంచెము విశ్రమించి తాంబూలమును సేవింపక చండాలులతో మాటలాడకుండగ -
28. వక్తారం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం సర్వశాస్త్రార్థపారగం,	28. సుస్పష్టమగు వాక్కుగలిగి సర్వశాస్త్రార్థములు నామూలాగ్రముగ నెఱింగి శాంతముకలిగి

సంస్కృత మూలము

వాక్యార్థచతురం దాంతం
అలుబ్ధం సత్యవాదినం.

29. నానోపచారై స్సంపూజ్య
తోషయిత్వా చ తం ధనైః,
పూర్వం వృత్వోపవేశ్యైనం
ఉచ్చై రాసనమండలే.

30. ఉపవిశ్య తతో ఉధస్తాత్
రామే చిత్తం నిధాయ చ,
పూర్వాహ్ణే పఠితాన్ సర్గాన్
ప్రార్థయే ద్వాచయే తి చ,
తదుక్తార్థాం శ్చ శృణు యా
న్మంగలాశాసనాంతకం.

31. తతః సాయంవిధిం కృత్వా
విష్ణో ర్నామ సహస్రతః,
రఘునాథం సమభ్యర్చ్య
తతో భుక్త్వా స్వపేత్ క్రమాత్.

32. ఏవం ఏనే దినే కుర్వన్
ఉపచారై రనుక్రమాత్,
పఠిత్వా వింశతిం సర్గాన్
వాచయే చ్చ యథాక్రమమ్.

33. ప్రత్యేకదివసే కుర్యాత్
అన్యాన్యైః సంభవే సుమైః,
సహస్రనామభిః పూజాం
శ్రీరామస్య పదాబ్జయోః.

34. సీతాపాణిగ్రహో యత్ర
యత్ర సుగ్రీవసఖ్యకం,

ఆంధ్రానువాదము

లోభిగాక నిజము పల్కునట్టి బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుని-

29. సకలోపచారములచే పూజించి ధనాదులచే సంతోషింపజేసి, ముందుగ ప్రార్థించి ఎత్తైన ఆసనమున నాతనిని కూర్చుండబెట్టి -

30. తాను క్రింద కూర్చుండి శ్రీరాముని యందు మనస్సునిలిపి, పూర్వాహ్ణమున చదివినసర్గలను చెప్పుమని ఆతనిని ప్రార్థించవలెను. అతడు చెప్పినదానిని మంగళాశాసనము చివరవరకు నతిశ్రద్ధగ వినవలెను.

31. తరువాత సాయంకాల కృత్యముల తీర్చి విష్ణుసహస్రనామముతో రాముని పూజించి భుజించి నిద్రింపవలెను.

32. ఇట్లు ప్రతిదినమును యథావిధిగ పూజల నొనరించి దినమునకు ఇరువది సర్గలు చొప్పున చదివించి అర్థమును జెప్పించవలెను.

33. ప్రతిరోజును పలురకములపూలచే శ్రీరామచంద్రుని పాదపద్మములను సహస్రనామములతో పూజించవలెను.

34. సీతాకల్యాణసమయమునను, సుగ్రీవునితో స్నేహము చేసినసమయమునను, ఉంగరము

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
అంగులీయకదానం చ రావణస్య వధ స్తథా.	నిచ్చు సందర్భమున, రావణుని వధ సమయమున -
35. తత్ర తత్ర దినే కుర్యాత్ తూర్యలాస్యపురస్సరం, అభ్యర్చ్యం రఘునాథస్య వక్తారం చ ప్రపూజయేత్.	35. మంగళవాద్యములతో రఘురాముని పూజించి రామాయణము చెప్పువారినిగూడ పూజింపవలెను.
36. పఠిత్వైవంక్రమేణైవ సప్తవింశతివాసరాన్, పునః పునర్వసౌ ప్రాప్తే రామస్య విదితాత్మనః. పట్టాభిషేకసర్గం తు పఠే న్మంగలపూర్వకం.	36. ఇట్లు ఇరువదియేడు రోజులు క్రమముగా చదివి తిరిగి పునర్వసునక్షత్రము రాగానే శ్రీరామ చంద్రునకు పట్టాభిషేకమును మంగళవాద్యములతో నాచరింపవలెను.
37. పునః పునర్వసుప్రాప్తి స్తారావృద్ధిక్షయాదిభిః, సప్తవింశే దినే చే త్స్యా త్తదా తత్రైవ వాసరే, శిష్టాన్ సర్గాన్ వాచయేత్తు యావద్రామాభిషేచనమ్.	37. నక్షత్రపరిమాణముల హెచ్చుతగ్గులలో పునర్వసు నక్షత్రము 27-వ రోజుననే అయినచో ఆరోజుననే రామపట్టాభిషేకమువరకు మిగిలిన అన్ని సర్గలను చదువవలెను.
38. అథ వృద్ధ్యా తు సా చే త్స్యా దేకోనత్రింశవాసరే, అష్టావింశదినం పాఠ శూన్యం కృత్వాఽర్చయే ద్విభుం. ఏకోనత్రింశదివసే పఠేత్ పట్టాభిషేచనం.	38. వృద్ధిచే ఇరువది తొమ్మిదవ రోజున పునర్వసు నక్షత్రమగుచో 28-వ రోజున ఏమియు చదువక స్వామిని పూజించి ఇరువదితొమ్మిదవ రోజున పట్టాభిషేకమును చదివి శ్రీరామచంద్రుని పూజింపవలెను.
39. అష్టావింశే క్రమేణైవ సా చే త్తత్ర తు వాసరే,	39. ఇరువది యెనిమిదవరోజున పునర్వసు నక్షత్రమగుచో నిరువది యేడవనాడు పట్టాభిషేక

సంస్కృత మూలము.

పఠే త్పట్టాభిషేకాఖ్య
సర్గమాత్రం కృతోత్సవ:,
పూర్వేద్యు: పాఠసమయే
తం సర్గ మవశేషయేత్

ఆంధ్రానువాదము

సర్గమును చదువక మిగిల్చి యిరువదియెన్మిదవ నాడు పట్టాభిషేక సర్గమును మాత్రము చదివి మహోత్సవమును జేయవలెను.

40. ప్రాత:కాలే ఒహ్ని యత్రాతి
వ్యాప్తి ర్దృష్టా పునర్వసో:,
ఆరభేత చ తత్రైవ
తత్రైవ చ సమాపయేత్.

40. పునర్వసునక్షత్రము రెండుదినములున్నచో ప్రాత:కాలమున నధికవ్యాప్తిగల దినముననే ప్రారంభము చేయవలెను. అట్టిదినముననే పూర్తియు గావింపవలెను.

41. దినద్వయే సమా చే త్సా
రౌద్రవిద్ధాం పరిత్యజేత్.

41. ఆ నక్షత్రమునకు రెండుదినములయందును ప్రాత:కాలమున సమాన వ్యాప్తియున్నచో ఆర్ద్రావిద్ధను విడచి మరునాడే చేయవలెను. (పునర్వసు ప్రాత:కాలవ్యాప్తి ముఖ్యము)

42. సప్తవింశావరాన్ విప్రాన్
దధిమధ్వాజ్యపాయసై:,
భోజయే త్వరయా భక్త్యా
ధ్యాత్వా రాఘవవిగ్రహా౯.

42. ఇరువది ఏడుగురకు తక్కువ గాకుండగ బ్రాహ్మణులకు పెరుగు తేనె నేయి పాయసములచే (వారిని శ్రీరామచంద్రునిమూర్తులుగా ధ్యానించుచు) ఎక్కువ భక్తితో తదీయారాధనము జేయవలెను

43. వక్తారం పఠితారం చ
యథాశక్తి ప్రపూజయేత్.

43. అర్థము చెప్పువానిని చదువువానిని యథాశక్తిగ పూజించవలెను.

ఏవం విధస్య పారాయణస్య ఫలమ్—

ఇట్టి పారాయణకు ఫలము -

44. ఏవ మారాధితే రామే
సర్వలోకశరణ్యకే,
వంధ్యా నారీ ప్రసూయేత
పుత్రం సర్వగుణాధికం.

44. ఇట్లు సర్వలోక శరణ్యుడగు శ్రీరామచంద్రుని పూజించినచో గొడ్రాలైనను సర్వ సుగుణములు గల పుత్రుని కనును.

45. ఆపన్నో ముచ్యతే కృచ్ఛ్రా
దపమృత్యుం వ్యపోహతి.

45. ఆపదలందున్నవాడు ఆపదలనుండి విముక్తుడగును. ఎవడును అకాలమరణము పొందడు.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
అతిక్రాంతచికిత్సాచ్చ రోగా దుల్లాఘతాం వ్రజేత్.	ఔషధములచే పోని రోగములైనను త్వరలో నుపశమించును.
46 భక్తిం చ రఘునాథస్య పాదయో ర్విందతే దృఢాం, అన్తే జ్ఞానేన ముక్త స్స్యా దాన్తం స్యా ద్దుఃఖవర్జితః.	46. శ్రీరామచంద్రుని పాదపద్మములయందు సుదృఢమగు భక్తిని పొందును, మరణ పర్యంతము దుఃఖముల వీడి జ్ఞానమార్గమున ముక్తిని పొందును.
47. ఏష తూద్దేశతః ప్రోక్తో మయా తే ఫలవిస్తరః, నాహం పటుః ప్రవక్తుం స్యాం సంపూర్ణఫలవిస్తరం.	47. ఇంతవరకు పునర్వసునక్షత్రయుక్త రామాయణ పారాయణ క్రమమువలన కలుగు ఫలితమును కొద్దిగా చెప్పితిని. సంపూర్ణముగ చెప్పుటకు నేను సమర్థుడను కాను.
48. యం యం కామయతే కామం స స హస్తే భవిష్యతి.	48. ఇట్లు పారాయణమాచరించువా రేది కోరినను సిద్ధించును.
49. ముముక్షో రపి కార్యం స్యా దేత త్పారాయణం భువి,	49 మోక్షేచ్ఛ కలవాడైనను ఇట్లు రామాయణ మును పారాయణము చేయవలెను.
50. ఏవం కర్తు మశక్తశ్చే ద్విత్తలోభం వినా ద్విజః, యథాశక్త్యర్చయిత్వా తు రామం సర్వార్థసిద్ధిదం.	50. ఇట్లు చేయజాలనివారైనచో తమ శక్త్యను సారముగ ధనలోపము లేకుండగ సర్వాభీష్ట ముల నొసగు శ్రీరామచంద్రుని యథాశక్తిగ పూజించి,
51. పూర్వోక్తరీత్యా సర్గాణాం కేవలం వింశతిం పఠేత్, తస్యాపి ఫలసామగ్ర్యం దద్యా ద్ధి రఘునందనః.	51. పైన చెప్పినట్లు ఇరువది సర్గలు చొప్పున మాత్రమే చదువుచుండవలెను. అట్టివారికిని కూడ తప్పక శ్రీరామచంద్రుడు ఫలము నిచ్చును.

సంస్కృత మూలము | ఆంధ్రానువాదము

నవరాత్ర పారాయణ విధిః -

52. అత: పరం ప్రవక్ష్యామి
నవరాత్రే తు పాఠనం.

53. చైత్రే వాఽఽఽశ్వయుజే మాసి
ప్రథమాయాం శుభే దినే,
ఆరభ్య చ నవమ్యన్తం
పఠే త్ప్రాత రపి క్రమాత్.

54. దశమ్యాం రావణవధం
పఠిత్వా తత్ర వై దినే
రామపట్టాభిషేకస్య
పఠన్ సర్గం సమాపయేత్.

55. పూర్వోక్తవిధి మాత్మిష్ఠే
దత్రాపి నియతో ద్విజ:,
అశక్త: కేవలం పాఠం
ఆచరేత్ భక్తిసంయుత:.

56. సర్వసిద్ధి స్తతో భూయాత్
ఆధివ్యాధీ వినశ్యత:,
రఘునాథ: ప్రసన్నాత్మా
తస్య స్యా దనుగ స్సదా.
పుత్ర మిత్ర కలత్రేషు
న హాని: ద్రక్ష్యతే క్వచిత్.

ఐచ్ఛిక పారాయణ విధి: -

57. అథ రామాయణస్యాఽస్య
వక్ష్యే మునివరోత్తమ!

నవరాత్ర పారాయణక్రమము -

52. ఇటుపైన తొమ్మిదిరాత్రులలో పారాయణ మొనరించు పద్ధతిని చెప్పెదను వినుము.

53. చైత్రమాసమునగాని, ఆశ్వయుజమాసమునగాని మొదటి శుభదినమున ఆరంభించి నవమివరకు ప్రాత:కాలమున పఠించవలెను.

54. పదవరోజున (దశమిరోజున) రావణవధను చదివి ఆ రోజుననే రామపట్టాభిషేకమును చదువుచు సర్గను పూర్తిచేయవలెను.

55. ఇప్పుడును పైన చెప్పినట్లే నియమముగా నాచరించవలెను. అందుకు శక్తిలేనివాడగుచో భక్తితో పారాయణము మాత్రమే చేయవలెను,

56. అట్లు చేసినచో అన్ని కోరికలు సిద్ధించి శారీరక మానసికరోగములు నశించును. శ్రీరామచంద్రుడు సంతసించి సర్వవేళలయందు అతనిని అనుసరించియుండును. భార్యాపుత్రులు మిత్రులు ఎట్టిహానియును చెందనివారలై క్షేమముగా నుందురు.

ఇష్టానుసారముగ రామాయణమును పారాయణచేయు క్రమము -

57. ఓ మునిశ్రేష్ఠా! కాలనియమములేని రామా-

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
పారాయణం త్వైచ్ఛికం యత్ కాలాపేక్షా న తత్ర హి.	యణ పారాయణమును చెప్పెద వినుము.
58. మహావ్యాధిసముద్భూతౌ విశ్లేషే బంధుజాయయోః, రాష్ట్రక్షోభే చ దుర్భిక్షే భూపాలాచ్చ భయాగమే.	58 ఘోరవ్యాధులువచ్చినను, బంధువులభార్యాదుల వియోగము గలిగినను, తన రాష్ట్రమున కల్లోలము కలిగినను, దుర్భిక్షము కలిగినను రాజువలన భయము కలిగినను
59. యస్యాం కస్యాం చ తారాయాం జన్మర్క్షే చ విశేషతః, శ్రీరామాయణకావ్యస్య పారాయణ మథాచరేత్.	59 ఏదియో ఒక నక్షత్రముననైనను శ్రీరామాయణ కావ్యమును పారాయణము చేయవలెను జన్మ నక్షత్రమున జేయుట విశేషము.
60. న సర్గసంఖ్యానియమో న ఘటస్థాపనాదికమ్, న చాపి దినసంఖ్యాఽత్ర పారాయణసమాపనే.	60. ఇట్టి పారాయణమున సర్గలనియమము ఉండదు. కలశస్థాపనము కాని, రోజుల లెక్క కాని యుండదు.
61. మంద్రస్వరం పఠేత్సర్గాన్ యథాసౌకర్యమేవ చ, భుక్త్వా తు న పఠేత్కించి న్న చ ప్రవచనం చరేత్.	61. తనకు సుకరముగా నుండునట్లు గట్టిగాగాని మెల్లగాగాని పారాయణ మాచరింపవచ్చును. భోజనానంతరముచదువరాదు, కథచెప్పరాదు.
62. పుష్పై ర్లబ్ధైశ్చ తులసీ దలై ర్బిల్వదలై రపి, విష్ణో ర్నామసహస్రేణ ప్రయతః పూజయే త్ప్రభుం,	62. దొరికిన పువ్వులతోను, తులసీదళములతోను (శ్రీదళము పెద్దమారేడు దళములతోగాని) విష్ణుసహస్రనామములతో భగవంతు నారాధించ వలెను.
63. సర్వసంకల్పసిద్ధిః స్యా దేతావన్మాత్రకే కృతే.	63. ఈమాత్రముగ పఠించినను సర్వాభీష్టములు నెరవేరును.-

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
64. జన్మలగ్నవశాద్వాపి చంద్రలగ్నవశాదపి, గ్రహాణాం క్రూరతా యస్మిన్ కాలే భవతి దుఃఖదా.	64. జన్మలగ్నదోషమువలనగాని, చంద్రలగ్న దోషమువలనగాని ఏకాలమున గ్రహములు క్రూరముగనుండి కష్టపెట్టునో అపుడు శ్రీరామాయణపారాయణము చేసిన నా గ్రహబాధ తొలగును.
65. విశేషేణార్కపుత్రస్య చంద్రపుత్రస్య వా గురోః, దశా చాన్తర్దశా యత్ర కాలే భవతి దుఃఖదా.	65. ఎపుడు శనిదశాన్తర్దశలలోగాని, బుధదశాన్తర్దశలలోగాని, గురుదశాన్తర్దశలలోగాని కష్టములు సంభవించునో అపుడు శ్రీరామాయణపారాయణము చేసినచో నాబాధలు తొలగిపోవును.
66. ఆత్మపీడా దారపుత్ర పీడా చాపి ధనక్షయః, తదా రామాయణం భక్త్యా కామ్యపాఠక్రమాత్ పఠేత్.	66. తనకుగాని తన భార్యాపుత్రులకుగాని బాధలు కలిగినను, ధననాశము కలిగినను రామాయణమును కామ్యపాఠముగ భక్తితో చదువవలెను.
67. ప్రసంగా దేష కథితః పాఠో రామాయణస్య తు.	67. రామాయణపారాయణవిధానక్రమ మీవిధముగ ప్రసంగవశమున చెప్పబడినది.
పునర్వసు త్రియాపేక్ష పారాయణ విధిః —	**మూడు పునర్వసులలో రామాయణ పారాయణ విధానము —**
68. ఐచ్ఛికం తుర్యపాఠం తు కామ్యం వక్ష్యామి నారద!	68. ఐచ్ఛికమును కామ్యము నగు నాల్గవవిధమును చెప్పెదను.
69. పునర్వసౌ సమారభ్య తృతీయే ఽథ పునర్వసౌ, సమాపయే త్ప్రతిదినం పఠేచ్చ దశసర్గకాన్.	69. పునర్వసునక్షత్రమున ప్రారంభించి మరల మూడవ పునర్వసునక్షత్రమున పూర్తిచేయవలెను. ప్రతిరోజున పదిసర్గలు చొప్పున చదువవలెను.
70. గీతాయా ఏకమధ్యాయ మపి భక్త్యాఽఽదృతః పఠేత్.	70. గీతలోని ఒక అధ్యాయమునుకూడ భక్తితో చదువుచుండవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
71. గృహే దేవాలయే వాపి రామచంద్రస్య సన్నిధౌ, పూజయిత్వా చంపకైర్వా పద్మైర్వా తులసీదలైః.	71. ఇంటిలోగాని దేవాలయములోగాని రామచంద్రుని సమీపమున సంపంగిపూవులచేగాని, పద్మములచేగాని, తులసీదళములచేగాని,
72. విష్ణోర్నామసహస్రేణ పాయసాపూపమిశ్రితమ్, నివేదయిత్వా దివ్యాన్నం ఆరభేత తతః పరం.	72. విష్ణుసహస్రనామములతో (పూజించి) క్షీరాన్నము అపూపములతోకూడిన పరిశుభ్రమగు అన్నమును భగవంతునకు నివేదనముచేసి తరువాత పారాయణము నారంభింపవలెను.
73. అనుజ్ఞాప్య ద్విజాన్ స్వర్ణైః సంకల్ప్య చ యథావిధి, పుణ్యాహవాచనం కృత్వా కృత్వా శుద్ధం చ మండపం.	73. బ్రాహ్మణులను బంగారముతో పూజించి వారి యనుమతినంది శాస్త్రోక్తముగ సంకల్ప మాచరించి పుణ్యాహవాచనముచేసి పరిశుభ్ర మండపమునుగూడ తయారుచేసి,
74. శ్రోతార మేకం వృత్వా చ పఠేద్వై దశసర్గకాన్, సాయ మర్థప్రవచనం నావశ్యక మిహేరితమ్.	74. వినువానినిగూడ ఒకనిని నిర్ణయించి పది సర్గలను చదువవలెను. సాయంసమయమున నర్థముచెప్పుట ఈపారాయణమున నవసరము కాదు
75. విష్ణోర్నామ్నాం సహస్రేణ రామనామ్నాం శతేన వా, అభ్యర్చ్య రాత్రౌ శ్రీరామం తత్ప్రక్షీరం నివేదయేత్,	75. రాత్రియందు విష్ణుసహస్రనామముచేగాని రామాష్టోత్తరశతముచేగాని శ్రీరామచంద్రుని పూజించి వేడిపాలను ఆరగింపు చేయవలెను.
76. పారాయణస్య బహుకాలేన సాధ్యత్వా ద్దైవయోగతః, ఆశౌచేనాఽథ వా రోగైః రాజోపప్లవనాదిభిః. యజమానస్య విఘ్నశ్చేత్ స్వస్థానే ఽన్యం ప్రకల్పయేత్.	76. ఈపారాయణము చాలకాలము జరుగవలసినది గాన దైవయోగమున అశౌచము, రోగము, రాజోపద్రవము మొదలగువానిచే పారాయణమునకు విఘ్నము గలిగినచో యజమానుడు తనస్థానమున మరియొకరిని నియమించవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
77. యజమాన: పఠే ద్భక్త్యా పాఠ మేనం దినేదినే, అశక్త శ్చే త్తు శృణుయాత్ పాఠకం పరికల్ప్య చ.	77. యజమానుడే ప్రతిదినమున ఈపారాయణమును భక్తితో నాచరింపవలెను. యజమాని స్వయముగ తాను చదువ శక్తిలేనివాడైనచో చదువుటకై మరియొకరిని ఏర్పాటుచేసి వారివలన తాను వినవచ్చును.
78. చతు:పంచాశతాఽహోభి: దశసర్గక్రమేణ తు, ఏవం పారాయణం కృత్వా తృతీయే తు పునర్వసౌ.	78. ఏబదినాల్గురోజులలో రోజునకు పదిసర్గలు చొప్పున పారాయణమాచరించి మూడవ పునర్వసు నక్షత్రమున -
79. పూర్వోక్తేన క్రమేణైవ శ్రీమతో రాఘవప్రభో:, మహోత్సవం ప్రకుర్వీత సర్గం రాజ్యాభిషేచనం.	79. పూర్వము చెప్పినరీతిని శ్రీరామచంద్రునకు మహోత్సవముచేసి పట్టాభిషేకసర్గను
80. పఠిత్వా పూజయిత్వా చ పాఠం తత్ర సమాపయేత్.	80. చదివి పూజించి పారాయణమును ముగింపవలెను.
81. కామ్యపాఠ స్త్వయం వత్స! కరణీయ స్సుఖేన చ, సులభ: స్యా ద్దరిద్రాణా మపి సర్వార్థసిద్ధిద:. అవశ్యక: త్రివర్గస్య మర్త్యానాం కామనావతాం.	81. నాయనా! కామ్యపాఠము నిట్లు సుఖముగా నాచరింపవలెను. ఇది దరిద్రులుగూడ నాచరించుటకు సులభమైనది. సర్వాభీష్టములనొసంగును. ధర్మార్థకామములను కోరువారందరకు నాచరింపదగిన విధాన మిదియే.
82. పునర్వసుమహాపాఠ ఉత్తమోత్తమ ఈరిత:, అన్యే పాఠా శ్చోత్తమాస్స్యు: యస్మా త్త్రైవర్గికా హి తే.	82. పునర్వసునందలి పారాయణమత్యంత ముత్తమమైనది. తక్కిన పారాయణములును ధర్మార్థకామములనిచ్చునవియే గాన ఉత్తమమైనవి.

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
ఇత్యుక్తో గుణవిస్తారః సంగ్రహా న్నారదాఽద్య తే, శ్రీరామాయణవేదస్య కామ్యపారక్రమస్య తు.	ఓ నారదా! ఇపుడు నీకు ఇట్లు రామాయణ కామ్యపారాయణ విధానము సంగ్రహముగా చెప్పబడినది.
83. విస్తరా ద్వక్తు మీశః స్యాత్ స ఏవ రఘునందనః.	83 విస్తారముగా చెప్పవలెనన్న శ్రీరామచంద్రుడే సమర్థుడు.
84. గచ్ఛ కామం చరన్ పుత్ర! గాయన్ రామాయణం సదా.	84. నాయనా! రామాయణము నెల్లప్పుడు గానము చేయుచు ఇష్టమువచ్చినట్లు సంచరింపుము.
	(నారదుడు పునర్వసు పారాయణదీక్షను జరుపుట)
దాల్భ్య ఉవాచ -	**దాల్భ్యుడు చెప్పెను -**
85. శ్రుత్వా రామాయణస్యేత్థం మాహాత్మ్యం నారదో మునిః, నత్వా చతుర్ముఖం సద్యో వాల్మీకి మభిగమ్య చ, తం నమస్కృత్య బహుశః ప్రశస్య చ పునఃపునః, గీతం కుశలవాభ్యాం చ శ్రుత్వా రామాయణం తతః.	85. ఇట్లు రామాయణమాహాత్మ్యమును విని నారద ముని బ్రహ్మకు నమస్కరించి వాల్మీకివద్దకు వెళ్ళెను. మరియు నాతనికి నమస్కరించి మరలమరల స్తుతించి, కుశలవులచే గానము చేయబడిన రామాయణమును విని, తరువాత
86. రామం నంతు మథాగచ్ఛత్ అయోధ్యాం మునిభి స్సహ.	86. శ్రీరాముని నమస్కరించుటకు మునులతోగూడ నయోధ్యకు వెళ్ళెను.
87. నిర్మాయ పర్ణశాలాం తు నారదో మునిభి స్సహ, గంగాద్వారే మహాపుణ్యే రామపూజనతత్పరః.	87. నారదుడును మునులతోగూడ పర్ణశాలను నిర్మించుకొని మహాపవిత్రమగు గంగాతీరమున రామపూజల నొనరించుచు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
88. పునర్వసౌ సమారభ్య శ్రీరామాయణ మాదృతః, సర్గాణాం వింశతిం నిత్యం పఠిత్వా విధిపూర్వకమ్.	88. పునర్వసునక్షత్రమున రామాయణపారాయణము నారంభించి ప్రతిదినమును ఇరువది సర్గలను చదివి
89. వక్తారం కల్పయిత్వాఽత్ర వాల్మీకిం మునిపుంగవం, వ్రతం సమాపయామాస పునః ప్రాప్తే పునర్వసౌ.	89. వాల్మీకి మహర్షిని వక్తనుగా చేసికొని తిరిగి పునర్వసురాగానే వ్రతమును పూర్తిచేసెను. (నారదునకు శ్రీరామసాక్షాత్కారము)
90. అథ దృశ్యత్వ మాపన్నః సాక్షా త్తత్రోటజాంగణే, స్నిగ్ధేందీవరపత్రాభః పద్మరక్తాంతలోచనః.	90. అంతట కుటీరప్రాంగణమున నారదునకు శ్రీరాముని సాక్షాత్కారమాయెను. అప్పుడు వికసించిన నల్లకలువవంటి శరీరకాంతి కలిగినట్టియు, పద్మములవలె ఎఱ్ఱనగు కనులచివరలు కలిగినట్టియు,
91. యుక్తః కిరీటకటక కేయూరాంగుళిభూషణైః, వనమాలాయుతోరస్కః పూర్ణచంద్రనిభాననః.	91. కిరీటము, కటకములు, కేయూరములు దాల్చినట్టియు, ఉంగరములచేప్రకాశించు వ్రేళ్ళుకలిగినట్టియు, పూర్ణచంద్రునివలె ప్రకాశించు ముఖము కలిగినట్టియు,
92. మందస్మితప్రభారూఢ బింబోష్ఠవిలసన్ముఖః.	92. చిరునగవుచే ప్రకాశించు ఎఱ్ఱనైన పెదవులు కలిగినట్టియు,
93. వామహస్తేన కోదండం దక్షిణేన చ సాయకం, బిభ్రత్తూణౌ చ సంపూర్ణౌ నిశితైః సాయకోత్తమైః.	93. ఎడమచేతియందు కోదండమును, కుడిచేతియందు బాణములను ధరించి, వాడియగు బాణములచేనిండిన రెండమ్ములపొదులు ధరించినట్టియు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
94. పార్శ్వస్థయా చ సర్వాంగ భూషణోజ్జ్వలయా పునః, సపద్మకరయా దేవ్యా సేవ్యమాన శ్చ సీతయా.	94. తన ప్రక్కనుండి సర్వాంగభూషణములచే ప్రకాశించునట్టియు, పద్మము చేతియందు గలట్టియు సీతాదేవిచే సేవించబడుచున్నవాడై యున్నట్టియు,
95. అగ్రే ధృతాంజలిం ప్రహ్వం హనుమంతం కృపాఢ్యయా, దృష్ట్యాఽనుగృహ్ణంతమపి ప్రసన్నవదనేక్షణం	95. సీతారాముల కెదురుగా అంజలిని జోడించి వినమ్రుడై ప్రసన్నమగు ముఖమును చూపులు గల హనుమంతుని కృపాధికమగు దృష్టిచే ననుగ్రహించుచున్నట్టియు,
96. సేవ్యమానో లక్ష్మణేన పార్శ్వే ప్రాంజలినా ముదా.	96. ఒక ప్రక్కను వినమ్రుడగు లక్ష్మణునిచే సంతోషముగ సేవింపబడుచున్నట్టియు,
97. నారద స్తు తమాలోక్య ప్రణిపత్య సహస్రశః, స్తుత్వా బహువిధై స్స్తోత్రై ర్వైదికై ర్లౌకికై రపి.	97. శ్రీరామచంద్రుని గాంచి నారదుడు వేలకొలది పర్యాయములు నమస్కరించి వైదిక లౌకిక స్తోత్రములచే స్తుతించి,
98. పాహి పాహీతి చ తతో ఽబ్రవీత్ ప్రేమాశ్రులోచనః.	98. ఆనందాశ్రువులు స్రవింప రక్షింపుము రక్షింపుమని పలికెను.
శ్రీరామ ఉవాచ -	**శ్రీరామచంద్రుడు పలికెను -**
99. వత్స నారద ! తుష్టోఽస్మి త్వద్రామాయణపాఠతః, పారాయణా త్పునర్వత్స్వాం విశేషానుగ్రహో మమ.	99 నాయనా! నారద! నీ రామాయణపారాయణము వలన సంతోషించితిని. పునర్వసు రామాయణ పారాయణమువలన నేను మిక్కిలి సంతోషించితిని.
100. యథాఽనేనాస్మి తుష్టోఽద్య తథా న తపసా తవ, రామాయణం యత్ర తత్ర భక్తితోఽ భక్తితోఽపి వా.	100. నేను రామాయణపారాయణముచే సంతుష్టి నొందునట్లు నీ తపస్సుచేగూడ సంతృప్తి నొందను. భక్తితోగాని, భక్తి లేకగాని రామాయణము నెచ్చట పఠించినను,

సంస్కృత మూలము | ఆంధ్రానువాదము

101. పఠ్యతే తత్ర సాన్నిధ్య
మహం కుర్వే యథేహ తు,
యో వాంఛతి ప్రసాదం మే
స తు రామాయణం పఠేత్.

101. ఇచ్చటనున్నట్లే అచ్చట నుందును నా అనుగ్రహము కోరువారు తప్పక శ్రీరామాయణమును పఠింపవలెను.

102. శ్రీమద్వాల్మీకివచసాం
మాధుర్యం మాం ప్రకర్షతి,
అహం చాకర్ణయిష్యామి
త్వయా చ త్వాదృశైః సహ.

102. వాల్మీకి మహర్షియొక్క వచోమాధుర్యము నన్నాకర్షించును. నీతోను, నీవంటి వారితోను, నేనుకూడ రామాయణమును విందును.

103. స చ కాలో భవేచ్ఛీఘ్రం
త్వమప్యాగచ్ఛ యత్నతః,
ప్రియతా మద్య చ వరో
యథేష్టం ప్రదదామి తే.

103 అట్లు రామాయణము వినుసమయ మతిత్వరలోనే కలుగును. నీవు తప్పక అప్పుడు రమ్ము. నీ కభిమతవరమును కోరుకొనుము, ఇవ్వగలను. (అని నారదుని రామాయణ పునర్వసు పారాయణమువలన సంతసించి ప్రత్యక్షమైన శ్రీరామచంద్రుడు పలికెను.)

నారద ఉవాచ –

నారదుడు పలికెను -

104. కిమిహాద్య వరైః కార్యం
నిస్సంగస్య మమేతరైః,
అయం వరో మే పరమో
యదేవం త్వాం విలోకయే.

104. ఇతర విషయములందాసక్తిలేని నాకు వరములతో నేమి ప్రయోజనము నిన్ను జూచు భాగ్యముగల ఈ వరమే నాకు మిక్కిలి గొప్పది.

105. దృష్టా మయా శంఖచక్ర
గదాపీతాంబరాన్వితా,
కౌస్తుభాభరణగ్రీవా
లక్ష్మీయుక్తా రసాన్వితా.
తపసా క్షీరపాథోధౌ
మూర్తి ర్నారాయణాహ్వయా.

105. శంఖచక్రగదాపీతాంబరములచే కూడినట్టియు, కౌస్తుభాభరణముచే నలంకరింపబడినట్టియు, లక్ష్మీదేవితో ప్రకాశించు వక్షఃస్థలము కలిగినట్టి నారాయణుడను పేరుగల నీ రూపమును క్షీరసముద్రమునజూచితిని.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
వైకుంఠస్థానగా మూర్తి: భుజాష్టకవిభూషితా, సునందనందప్రముఖై: సేవితా నిత్యసూరిభి:.	వైకుంఠమునందు అష్టభుజములతో, నలంకరింపబడి సునందనందాదులచేతను నిత్యసూరులచేతను సేవింపబడు నీ రూపమును జూచితిని.
106. దృష్టా తప:ప్రభావేన కృపయా దర్శితా త్వయా.	106. తప:ప్రభావమునను, నీ దయచేతను నీ రూపమును జూచితిని.
107. నరనారాయణాభిఖ్యే లోకరక్షార్థ మాదృతే, తపస్వివేషే తే మూర్తీ దృష్టే బదరికాశ్రమే.	107. లోకరక్షణకై ఆదరింపబడి మునివేషములో నున్న నీ నరనారాయణరూపములను బదరికాశ్రమమున జూచితిని.
108. సర్వావతారబీజాత్మా వైరాజీ సాపి తే తను:, నానావిశ్వమయీ దృష్టా శ్వేతద్వీపే మయా పురా.	108. అన్ని అవతారములకు బీజభూతమై ప్రకాశమానమైన విశ్వరూపమును శ్వేతద్వీపమున జూచితిని.
109. న తథా హర్ష మగమం యథాఽద్య తవ దర్శనాత్.	109. ఇన్ని పర్యాయములు దర్శించితిని కాని నేడు నిన్ను జూచినందువలన నాకు కలిగిన యానందానుభవము ఇంతవరకు దర్శించిన నీయొక్కయేరూపదర్శనమువలనను కలుగలేదు.
110. బాణకోదండపాణేశ్చ జానక్యా సేవితస్య చ, దివ్యతేజోనిధేస్తేఽద్య దర్శనా న్నిర్వృణో మ్యహం.	110. బాణమును కోదండమును ధరించి సీతాదేవిచే సేవింపబడు నీ దివ్యతేజోరూపమును నేడు చూచి నేను చాల యానందించుచున్నాను.
111. మనో మే మోదతేఽత్యర్థం మన్యే పూర్వం న చేదృశం.	111. నా మనస్సు మిక్కిలి సంతసించుచున్నది పూర్వమెప్పుడును ఇంత యానందము కలుగలేదని నేను తలచుచున్నాను.

సంస్కృత మూలము. | ఆంధ్రానువాదము

112. తదహం ప్రార్థయే త్వా ఽద్య
వరం సర్వవరోత్తమం,
యదాయదా ఽహం వాంఛామి
ద్రక్ష్యామి త్వాం తదా తదా.
ఏవం బాణధనుష్పాణిం
సీతాలక్ష్మణసేవితం.

112. కావున నేను నిన్ను నేడు మిక్కిలి యుత్కృష్ట మగు వరము నొకదానిని వేడుచున్నాను. ఇట్లు ధనుష్పాణివై సీతాలక్ష్మణులచే సేవింపబడు నీరూపమునే నేనెపుడు కోరిన నపుడు చూచు నటుల నాకు వరమిమ్ము

113. అచంచలా చ త్వద్భక్తిః
స్యా న్మే కారుణ్యత స్తవ.

113. నీ దయవలన నాకు నీయందు దృఢమగు భక్తియుండుగాక!

114. కిం చైవం కామ్యపాఠేన
శ్రీరామాయణ మాదరాత్,
పునర్వసౌ సమారభ్య
యః పఠే ద్విధిపూర్వకం.

114. ఏ మనుష్యుడు పునర్వసు నక్షత్రమున ప్రారంభించి కామ్యపాఠముగ శ్రీరామాయణమును పారాయణము జేయునో

115. భక్తితో దంభతో వాఽపి
తస్య త్వం ప్రీతమానసః,
ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం
చతుర్వర్గం దిశ ప్రభో.

115. అతడు భక్తితో చదివినను డంబముతో చదివినను నీవు సంతసించి ధర్మార్థకామమోక్షములను చతుర్విధపురుషార్థములను అనుగ్రహింపుమా.

116. పుత్రాన్ పౌత్రాన్ సంపదశ్చ
జ్ఞాన మన్తే చ సోఽశ్నుతామ్.

116. అట్టివాడు పుత్రులను పౌత్రులను సంపదలను పొంది తుదకు జ్ఞానమును పొందునుగాక.

శ్రీరామ ఉవాచ -

శ్రీరాముడు పలికెను --

117. సత్యముక్తం త్వయా బ్రహ్మన్!
మద్భక్తా మామకీం తనుం
కోదండపాణిం సంద్రష్టుం
సమీహంతే న చాన్యథా.

117. ఓ నారద! నీవు నిజము పలికితివి. నా భక్తులు కోదండము ధరించిన ఈ నా రూపమును చూడగోరుదురు గాని యితర రూపమును మెచ్చరు.

118. ఈదృశీ మే తనుః పూర్వం
స్వతేజఃపుంజసంవృతా,

118. నా తేజఃపుంజముచే నావరింపబడిన ఈ నా శరీరము కోటిసూర్యులతో సమానమగు

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
కోటిసూర్యసమాభాసా రక్తచందనసేవితా.	కాంతిగలట్టియు, రక్తచందనముచే నలంక- రింపబడినట్టియు,
119. సీతయా సేవితా పార్శ్వే వాలవ్యజనహస్తయా, మాయాం దర్శనమాత్రేణ నిహంత్రీ భేదధీప్రదామ్.	119. పార్శ్వభాగముననుండి చామరమును చేతియం దుంచుకొనిన సీతచే సేవించబడుచున్నట్టియు, భేదజ్ఞానము పుట్టించు మాయను దర్శనమాత్ర ముననే హరించునట్టిదియునగు ఈరూపమును
120. చిర మాశాసమానాయ మత్ప్రసాదాభికాంక్షయా, సనత్కుమారా ద్విజ్ఞాయ మమావిర్భావ మంజసా.	120. నా అనుగ్రహమును పొందగోరి చాలకాలము నుండి నా యీ రూపదర్శనము నెదురుచూచు చున్నట్టియు, సనత్కుమారునివలన నేను అవతరింపనుండుట నెఱింగి,
121. సారథ్యా న్మంత్రికృత్యాచ్చ ఇక్ష్వాకుకులసేవినే, దర్శితా ఽభూ త్సుమంత్రాయ ప్రస్థాస్యే ఽహం యదా వనం.	121. సారథిగను, మంత్రాలోచనలను చెప్పు మంత్రిగను నుండి ఇక్ష్వాకుకులమును సేవించు సుమంత్రునకు నేను వనమునకేగు సమయమున జూపితిని.
122. శబర్యై శరభంగాయ వాలినే చ ముమూర్షవే, దర్శితా ఽభూ దిదానీం త్వం దృష్టవాన్ మత్కథాబలాత్.	122. శబరికిని, శరభంగునకును, చనిపోవ సిద్ధముగా నున్న వాలికిని ఈ రూపమును జూపితిని; నేడు నా కథాపఠనబలమున నీవును నా ఈ రూపము చూడగలిగితివి.
123. నిత్యం రామాయణం యే వా పఠేయుః కామతో ఽపి వా, ముక్తయే వా ఽపి తే సర్వ ఏవం రూపం తు మాం మునే!	123. కోరికలు కోరిగాని, మోక్షముకొరకు గాని ఎవరు రామాయణమును పఠింతురో వారందరు ఈ రూపమును,
124. అన్తే దృష్ట్వా ప్రాప్నుయు ర్మాం నాత్ర కార్యా విచారణా.	124. మరణకాలమున సేవించి నన్నే పొందుదురు; ఇందు సందియము లేదు.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
125. యే వా పునర్వసుదినే సమారభ్య యథావిధి, శ్రీమద్రామాయణం భక్త్యా పఠేయుః పుత్రకామ్యయా.	125. ఏ మనుజులు పుత్రులనుగోరి పునర్వసురోజున శ్రీరామాయణమును ప్రారంభించి భక్తితో చదువుదురో,
126. ధనాప్తయే వా విపదాం తారణాయాఽథవా మునే! అన్తే తేషాం సుప్రసన్నః పాఠస్యాస్య యథేప్సితం.	126. లేక ధనము పొందుటకుగాని, అపదలను పోగొట్టుకొనుటకుగాని పఠింతురో, వారికి ప్రసన్నుడనై వారి కోరికలను,
127. సర్వాన్కామాన్ దదామ్యేవ న తే శోచంతి భూతలే.	127. అన్నింటిని ఇచ్చెదను. వారెపుడును భూమిపై దుఃఖముల నొందరు.
128. ప్రారబ్ధమపి దుఃఖం స్యాత్ తేషాం నిర్వీర్య మంజసా.	128. వారి ప్రారబ్ధకర్మరూప దుఃఖముగూడ క్షణములో నిర్వీర్యమగును.
129. నాహం స్వాధ్యాయతో వాపి బాహాభ్యంతరపూజనాత్, తపసా త్యాగతో వాఽపి ప్రసీదామి తథా మునే! యథా రామాయణకథా పఠనశ్రవణాదిభిః.	129. నేను వేదాధ్యయనముచేగాని, హృదయమున అంతరాత్మరూపునిగను, బయట విగ్రహరూపునిగను పూజించుటవలనగాని, తపస్సుచేగాని, త్యాగమువలనగాని దేనివలననైనను సరియే శ్రీరామాయణపారాయణమును వినుటవలన ఎంతగ ప్రసన్నుడ నగుదునో, అంతగ ప్రసన్నుడను కాను
130. దర్శయిష్యామి తే మూర్తిం ఏవం రూపాం మనోరమాం, యదాయదా వాంఛసి త్వం యత్ర క్వాపి మునీశ్వర !	130. ఓ నారద ! నీవు ఎచట ఎప్పుడు కోరిన నచ్చట ఈ మనోహరరూపమును చూపగలను.
131. మత్ప్రసాదా ద్దక్షశాపో న త్వా మభ్యభవ న్మునే.	131. ఓ మునీ! నా అనుగ్రహమువలన దక్షశాపము నిన్ను పీడింపదు.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
132. అత్ర స్థితం మాసమాత్రం క్షణమాత్ర మతఃపరం, నాత్ర స్థేయ మిత స్తస్మాత్ గచ్ఛ లోకా న్యథాసుఖమ్.	132. నీవిటనుండిన నెలదినములును క్షణమాత్రముగ గడచినవి. ఇంక నీవిట నుండరాదు. నీకిష్టము వచ్చిన లోకముల కేగుము.
133. త్వం చ నిత్యం చరన్ గాయేః శ్రీరామాయణ మాదృతః, ప్రకాశయ కథా మేతాం లోకానాం సుఖసిద్ధయే.	133. నీవు ఆదరపూర్వకముగ రామాయణమును పాడుచు లోకములకు సుఖము కలుగుటకై ఈ నా కథను వెల్లడిచేయుము.

శ్రీరాముడు వాల్మీకితో నిటులనెను –

134. వాల్మీకే త్వం చ శిష్యాభ్యాం గాయద్భ్యాం మత్కథాం సదా, ఆనంద మాప్నుహి పరం నాన్యలభ్యాం కథంచన.	134. ఓ వాల్మీకిమహర్షీ! నీవును ఇతరుల కలవిగాని నా కథను నీశిష్యులు పాడుచుండగా విని సంతసింపుము.
135. ఆహరిష్యా మ్యశ్వమేధం స్వర్ణసీతాసమన్వితః, ఆగచ్ఛ సహ శిష్యాభ్యాం మత్పుత్రాభ్యాం సహాధ్వరం.	135. నేను బంగారు సీతతో అశ్వమేధయాగ మొనరించునపుడు నీ శిష్యులగు నా పుత్రులతో గూడ యాగమునకు రమ్ము.
136. తదా కర్మాంతరే కావ్యం త్వత్కృతం మత్కథాశ్రయం, శ్రోష్యామి బహుభి స్సార్ధం సభాయాం రాజభి స్సహ.	136. అపుడు నేను చాలమందిరాజులతో యాగమున గూడిన సభలో యాగక్రియా విశ్రాంతి సమయములందు నా కథచే కూర్పబడిన నీచే రచింపబడిన రామాయణకావ్యమును విందును.
137. అశ్వమేధకథాఘట్టం మునిభి శ్చ భవాదృశైః అన్తం తత శ్చ శ్రోష్యామి త్వం యశోభా గ్భవిష్యసి.	137. అశ్వమేధ కథాఘట్టమును తుదివరకు నీవంటి మునులతో గూడ విందును. నీవును కీర్తిమంతుడ వగుదువు.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
138. పుత్రౌ చ స్వీకరిష్యామి సర్వలోకస్య సన్నిధౌ.	138. అందరు చూచుచుండగా నా పుత్రులనుగూడ స్వీకరింతును.
139. ఇదం రహస్యం ప్రోక్తం తే త్వయా ప్రోక్తం చ కావ్యకే.	139. ఈ రహస్యము నీకు నేను చెప్పితిని. నీవు కూడ నీ రామాయణకావ్యమున చెప్పితివి. ఈ విషయము రహస్యమైనది సుమా.
140. త్వం నివత్స్యసి మల్లోకే మత్సమో బహుకల్పకం, మామేవైష్యసి చాన్తే త్వం సత్యం ప్రతిశ్రుణోమి తే.	140. నీవు నా సారూప్యమును పొంది అనేక కల్పముల వరకు నా లోకముననుండి చివరకు నన్నే పొందెదవు. నేను నీకు నిజము చెప్పుచున్నాను. అని శ్రీరాముడు వాల్మీకితో పలికెను.
దాల్భ్య ఉవాచ –	**దాల్భ్యుడు చెప్పెను -**
141. ఇత్యుక్త్వాంతర్హితో రామః సీతాద్యై రనుగై స్సహ.	141. అని పలికి రాముడు సీతాదిసహచరులతో నంతర్ధానమాయెను.
142. అద్యాపి గాయతి మునిః చరన్ రామాయణం సదా.	142. నేటికిని నారదమహర్షి ఎల్లప్పుడును రామాయణమును పఠించుచు తిరుగుచుండును.
143. స ఏన మర్థం ప్రావోచత్ వ్యాసాయామితతేజసే.	143. అత డీవార్తను అమితతేజశ్శాలియగు వ్యాసునకు చెప్పెను.
144. ఉపాదిశ త్స్వపుత్రాయ సోఽపి రాజన్ శుకాయ చ,	144. ఓ ధర్మరాజా! అతడు తన పుత్రుడగు శుకున కెఱింగించెను.
145. స మే కథితవాన్ పూర్వం ప్రసంగాత్ భక్తసంసది, మయా తవోపదిష్టం చ శ్రీరాయణవైభవం.	145. అతడొక పర్యాయము భక్తుల సభలో ప్రసంగవశమున నాకు దానిని చెప్పెను. దానిని నేను నీ కుపదేశించితిని.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
146. త్వం చాదిత్యే సమాయాతే మదుక్తవిధిపూర్వకం, పఠ రామాయణం భక్త్యా వక్తారం పరికల్ప్య చ. శ్రోతౄంశ్చ పరమోదారాన్ తరిష్యసి మహాపదం.	146. నీవు పునర్వసునక్షత్రము రాగానే నేను చెప్పిన ప్రకారముగ వక్తనొకనిని నియమించుకొని భక్తితో రామాయణమును చదువుము, వినువారినికూడ మిక్కిలి ఉదారులను కూర్చుకొని మహాపదలను దాటగలవు.

(ధర్మరాజు పునర్వసు పారాయణ మొనరించుట)

యుధిష్ఠిర ఉవాచ –	ధర్మజుడు పలికెను –
147. శ్రీమన్మునిగణశ్రేష్ఠ దాల్భ్య సర్వజ్ఞ సంమత ! ధన్యోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి విపదం తారితోఽస్మి చ.	147. మునిశ్రేష్ఠుడవగు నోదాల్భ్యమహర్షీ ! సర్వజ్ఞుడవని అందరిచే సమ్మతింపబడినవాడా ! ధన్యుడనైతిని. అనుగ్రహింపబడితిని. ఆపదలనుండి నీవలన నుద్ధరింపబడితిని.
148. అహం రామాయణం భక్త్యా పఠిష్యామి పునర్వసౌ, వక్తా భవ మహాభాగ ! నాన్యోఽస్తి మమ సంమతః.	148. నేను భక్తితో పునర్వసు నక్షత్రమున రామాయణము చదివెదను. పూజ్యుడా ! నీవే నాకు వక్తగా నుండుము. నాకు మరియొకనిని వక్తగా నుంచుట కిష్టములేదని ధర్మజుడు దాల్భ్యుని ప్రార్థించెను.

శ్రీసూత ఉవాచ -	శ్రీ సూతుడు పలికెను –
149. ఇత్యుక్త్వా పాండుతనయః సంభారాన్ భ్రాతృభి ర్ముదా, సంపాద్య చ తతో వృత్వా శ్రోతౄన్ భక్తాన్ రఘూత్తమే.	149. ధర్మజు డిట్లుపలికి కావలయు సామగ్రులను తమ్ములతోకూడ సంపాదించినవాడై తరువాత శ్రోతలను రఘురామునియందు భక్తికలవారిని సంపాదించి
150. దాల్భ్యం వక్తార మాధాయ ద్వారకాం ప్రేష్య చానుజాన్, గోవిందం చ సమానీయ ప్రోక్తవాన్ స్వమనీషితం.	150. దాల్భ్యుని వక్తనుగా జేసికొని తమ్ములను ద్వారకకు పంపి శ్రీకృష్ణుని రావించి తన కోరికను తెలిపెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
151. స చైన మబ్రవీ ద్రాజ! తుష్టోఽస్మి తవ కార్యతః.	151. అంతట శ్రీకృష్ణుడును "రాజా! నీవు చేయ దలచిన కార్యమునకు నేనెంతయు సంత సించితిని
152. అస్మిన్న ప్యవతారేఽహం మమ పూర్వావతారకే, రామాత్మకే య చ్చరితం తద్యో వర్ణయతే ముదా.	152. నా పూర్వావతారమగు శ్రీరామావతారమున జరిగిన చరిత్రను ఎవడేని సంతోషముగా వర్ణించినయెడల నేను ఈ కృష్ణావతారమున గూడ
153. తదా పరవశో రాజ౯ భవామి ప్రీతమానసః, కిముతాద్య మహీపాల! శ్రీరామాయణపాఠతః.	153. పరవశుడనై సంతసింతును. ఓ రాజా! శ్రీరామాయణపారాయణమువలన నింక సంత సింతునని వేరుగ చెప్పవలెనా?
154. చర త్వయం విధిః సర్వం శ్రోష్యామి చ సహ ద్విజైః.	154. ఈపద్ధతియంతయు జరుగుగాక! నేనును బ్రాహ్మణులతో నంతయు విందును.
సూత ఉవాచ –	**సూతుడు పలికెను –**
155. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సంకల్ప్య విధిపూర్వకం, ద్రౌపద్యా సహ ధర్మాత్మా పునర్వసుమహాదినే.	155. తరువాత ధర్మరాజు యథావిధిగ సంకల్పించి ద్రౌపదీదేవితోకూడ పునర్వసు మహాదినమున
156. రామాయణం యథాన్యాయం సమారభ్య పఠ౯ స్వయం, సమాపయచ్చ విధినా కృత్వా కృష్ణం సభేశ్వరం.	156. రామాయణమును యథావిధిగ నారంభించి స్వయముగా చదువుచు కృష్ణుని సభాపతిగ నుంచి పూర్తిచేసెను.
157. యదా సభాం పూజయితుం ఉత్థితో ధర్మనందనః,	157. ధర్మరాజు సభను పూజించుటకు లేచినంతనే అచ్చట కృష్ణుడు కానరాకపోగా నాతని

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
న దదర్శ తదా కృష్ణం తత్స్థానేఽన్యం దదర్శ హ.	స్థలములో మరియొకని గాంచెను.
158. సవ్యే పాణౌ చ కోదండం దక్షిణే చాపి సాయకం, సీతాలక్ష్మణసంసేవ్యం పాదాన్తే చ హనూమతా.	158. (ఆతడెవ్వడనిన) ఎడమచేతియందు కోదండ మును, కుడిచేతియందు బాణమును (ధరించి) సీతా, లక్ష్మణులచే పూజింపబడుచున్నట్టియు, పాదమూలమున హనుమంతునిచే పూజింప బడుచున్నట్టియు,
159. శ్రీరామం పుష్పవర్షేణ కీర్యమాణం నభఃసదాం, సూర్యకోటిసమాభాసం ప్రసన్న వదనాంబుజం	159. ఆకసమునుండి దేవతలు తనపై పుష్పవర్షము కురియించుచుండగా కోటిసూర్యులవలె ప్రకాశించుచున్న ప్రసన్నమైన ముఖపద్మము కలిగినట్టి శ్రీరామచంద్రుని
160. దృష్ట్వా పరవశో భూత్వా హర్షేణ కురునందనః, సహస్రకృత్వః ప్రాణంసీత్ తుష్టావ చ పునఃపునః.	160. ధర్మజుడు చూచి సంతోషముచే పరవశత్వము నొంది వేలకొలది నమస్కారములజేసి మిక్కిలి స్తోత్రము చేసెను.
161. పాద్యార్ఘ్యాచమనీయేన సమ్య గారాధయన్ముదా.	161. సంతోషముతో అర్ఘ్యపాద్యాచమనీయాదులచే పూజించెను.
162. భగవానపి సర్వాత్మా రాజాన మిద మబ్రవీత్.	162. సర్వజ్ఞుడగు భగవానుడు రాజునుగూర్చి ఇట్లు పలికెను.
శ్రీభగవానువాచ -	**పరమాత్మ పలికెను -**
163. తుష్టోఽస్మ్యనేన విధినా శ్రీరామాయణపాఠతః, అవాప్స్య స్యఖిలాన్ కామా నన్తే సాయుజ్య మేష్యసి.	163 ఇట్లు రామాయణపారాయణమువలన సంత సించితిని. నీవన్ని కోరికల ననుభవించి చివరకు నా సాయుజ్యమును పొందగలవు.

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము
164. శత్రూన్ హనిష్య స్యఖిలాన్ ప్రతిజ్ఞాన్తే నృపోత్తమ ! రాజ్యం ప్రాప్స్యసి భూయోఽపి భ్రాతృభిః పరివారతః.	164. నీ గడువుగడిచినంతనే శత్రువులను జయింతువు. రాజ్యమును మరల నీ సోదరపరివారములతో పొంది సుఖింతువు
165. ఇత్యుక్త్వాఽఽసీ త్పునః కృష్ణః సర్వాలంకారశోభితః.	165. అని పలికి కృష్ణుడు సర్వాలంకారములతో మరల ప్రత్యక్షమాయెను.
166. సదస్యా విస్మయాంభోధౌ మగ్నాః శ్రీరామదర్శనాత్, తుష్టువుః ద్వారకానాథం తన్మాహాత్మ్యవశీకృతాః.	166. శ్రీరామచంద్రుని దర్శనభాగ్యముచే సభలోని వారందరు ఆశ్చర్యమును పొందిరి. శ్రీకృష్ణ పరమాత్మయొక్క మాహాత్మ్యమునకు వశమైన వారై అందరు ద్వారకానాథుడగు శ్రీకృష్ణుని స్తోత్రముచేసిరి.
167. రాజాపి కర్మ తత్సమ్యక్ సమాప్య విధిపూర్వకం, అన్నైశ్చ షడ్రసోపేతైః సూర్యపాత్రవినిర్మితైః.	167. రాజును మిగిలిన కర్మకాండనంతయు యథా విధిగ పూర్తిచేసి సూర్యపాత్రచే నిర్మింపబడిన షడ్రసోపేతమగు అన్నములతో
168. బ్రాహ్మణాన్ భోజయామాస సహస్రాధికసంఖ్యయా.	168. వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు భోజనము నిడెను.
169. వక్తారం పూజయామాస కృష్ణదత్తై ర్ధనాదిభిః.	169. రామాయణమును చెప్పవానికి కృష్ణునిచే నీయబడిన ధనాదుల నొసగి పూజించెను.
170 తతో వ్యతీతే వనవాసదుఃఖే జిత్వా రిపూన్ భీష్మముఖాన్ మహాత్మా, సహోదరైః సేవితపాదపద్మో మహీం ప్రపేదే మహతీం ముదం చ.	170. వనవాసమువలన కలిగిన కష్టము ఉపశమించి నంతనే భీష్మాదిమహావీరులగు శత్రువులను జయించి సహోదరులచే సేవింపబడు పాద పద్మములు కలవాడై రాజ్యమునొంది సంతసించెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
సూత ఉవాచ -	**సూతుడు పలికెను –**
171. యో రామాయణమాహాత్మ్యం ఇద ముక్తం మునీశ్వరాః, పఠేద్వా శృణుయాద్వా పి, స రామే భక్తిమాన్ భవేత్. శ్రీరామస్య ప్రసాదేన సర్వాన్ కామా నవాప్నుయాత్.	171. ఓ మునీశ్వరులారా! ఈ చెప్పబడిన రామాయణమాహాత్మ్యము నెవ్వడు పఠించునో వినునో యాతడు శ్రీరాముని యందు భక్తికలిగినవాడగును. మరియు శ్రీరామచంద్రుని యనుగ్రహముచే కోరికలన్నిటిని పొందగలుగును. అని సూతుడు మునులతో చెప్పెను.
ఇతి శ్రీస్కందోపపురాణే పురాణవైభవఖండే బ్రహ్మనారదసంవాదే రామాయణమాహాత్మ్యే కామ్యపాఠనిరూపణం నామ పంచవింశోఽధ్యాయః	ఇది శ్రీస్కందోపపురాణమున పురాణవైభవఖండమున బ్రహ్మనారదసంవాదమున రామాయణ మాహాత్మ్యమున కామ్యపాఠ నిరూపణమను ఇరువదియైదవ అధ్యాయము.
* అత్ర తృతీయోఽధ్యాయః *	* మూడవ అధ్యాయము సమాప్తము. *

కుమారసంహితోక్తః శ్రీరామాయణ నవాహ పారాయణవిధిః.

సంస్కృత మూలము.

మాండుకర్ణి రువాచ -

1. కుంభసంభవ ధర్మజ్ఞ
విష్ణుభక్త నమోఽస్తు తే,
రామాయణస్య యత్ ప్రోక్తం
నవాహపఠనం త్వయా.

2. విస్తరా చ్ఛ్రోతు మిచ్ఛామి
తదద్య మునిపుంగవ,
పూజా పారాయణం దానం
జపహోమార్చనాదికం,
కథం కార్యం కదావాపి
కుత్ర వా వద విస్తరాత్.

అగస్త్య ఉవాచ -

3. మునే వక్ష్యామి తే పృష్టం
శ్రూయతా మవధానతః,
తుష్టో స్మ్యనేన ప్రశ్నేన
రాఘవం స్మారితో స్మ్యహం.

4. ధర్మకామనయా వాపి
అర్థకామనయా పి వా,
మోక్షకామోఽథవా రామ
ప్రీతిమాత్రాభిలాషతః.

కుమారసంహితయందు చెప్పబడిన శ్రీరామాయణమును తొమ్మిదిరోజులలో పారాయణముచేయు విధానము.

ఆంధ్రానువాదము.

మాండుకర్ణి పలికెను -

1. ధర్మముల నెఱింగిన అగస్త్యమహర్షీ! విష్ణువు నందు భక్తికలవాడా! నీకు నమస్కారము. రామాయణమును తొమ్మిదిరోజులలో చదువు విధానమును చెప్పితివి.

2. ఓ మునిశ్రేష్ఠా! దాని నిపుడు విస్తరించి వినగోరుచున్నాను. దాని పూజయు, పారాయణము, దానము, జప, హోమ, అర్చ నాదులను ఎటుల, ఎపుడు, ఎచ్చట నాచ రింపవలసినదియును, సవిస్తరముగా చెప్పుమని మాండుకర్ణి అగస్త్యు నడిగెను.

ఆగస్త్యుడు పలికెను -

3. ఓ మాండుకర్ణిమహర్షీ! నీవడిగిన దానిని చెప్పెదను. సావధానముగా వినుము. నీ ప్రశ్నచే సంతసించితిని. నేను రాఘవుని తలచునట్లు చేసితివి.

4. ధర్మార్థకామమోక్షములను కోరికాని, రాముని ప్రీతినిమాత్రమే కోరిగాని

సంస్కృతమూలము	ఆంధ్రానువాదము
5. అపస్మారాదిరోగైశ్చ దుశ్చికిత్స్యైః ప్రపీడితః, నవగ్రహాణాం దౌష్ట్యేన పీడితో వాపి చైకదా.	5. లేక చికిత్స చేయుటకు సాధ్యముగాని అపస్మారాది రోగములచే పీడింపబడిగాని, ఒకవేళ నవగ్రహములచే బాధితుడైగాని,
6. శ్రీమద్రామాయణాఖ్యస్య ఇతిహాసోత్తమస్య చ, నవాహపఠనం కృత్వా సర్వం సౌఖ్య మవాప్నుయాత్.	6. శ్రీమద్రామాయణమను ఈ మహోత్కృష్టమగు ఇతిహాసమును తొమ్మిదిరోజులలో చదివినచో అట్టివారందరునుకూడ సర్వసౌఖ్యములను పొందగలరు.
7. గృహే దేవాలయేవాపి మహాభోగాంగణాన్వితే, కుర్యా న్మండపికాం చిత్రాం పట్టవస్త్రవితానికాం.	7. విశాలమగు ముంగిలిగల ఇంటిలోగాని, దేవాలయములోగాని, పట్టువస్త్రపుచాందినీలచే నొక చిన్న మండపమును నిర్మింపవలెను.
8. తోరణాలంకృతాం దిక్షు కదలీస్తంభసంవృతాం, కోమలై ర్నారికేలైశ్చ పర్ణైః పూగఫలైరపి.	8. అన్నివైపుల తోరణములచేతను, అరటిచెట్లచేతను, లేతకొబ్బరికాయలచేతను, తములపాకులచేతను, పోకలచేతను అలంకరింపబడినదై,
9. శోభితాం రంగవల్లీభి శ్చిత్రాభిః సర్వతో వృతాం శంఖచక్రాబ్జమీనాది రూపాభిః కృతభక్తిభిః.	9, 10. శంఖము, చక్రము, మత్స్యము మొదలగు రూపములతో రేఖలుతీర్చి ముగ్గులను చక్కగా నమర్చి విశాలమై నలుమూలలుగల యొక వేదికను కూర్చవలెను.
10. మహతీం చతురశ్రాం చ కుర్యా త్తత్ర చ వేదికాం.	
11. తత్ర వ్రీహీన్ సంప్రసార్య ద్వాదశప్రస్థసంమితాన్, అనాహతేన శుక్లేన వస్త్రేణాచ్ఛాద్య తా నథ.	11. ఆచ్చట వ్రీహులను (వడ్లను) పండ్రెండుతూములుపోసి క్రొత్త తెల్లని వస్త్రముచే వానిని కప్పవలెను. తరువాత,

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము
12. తదర్ధపరిమాణేన తండులాన్ తస్య చోపరి, నిక్షిప్య తత్ర విలిఖేత్ పద్మ మష్టదలం శుభం.	12. ఆరు తూముల బియ్యమును దానిపై పోయవలెను. దానిపై ఎనిమిది దళముల పద్మమును వ్రాయవలెను.
13. పరితః తస్య విలిఖేత్ భూపురద్వితయం తతః.	13. దానికి చుట్టును భూపురములను రెండింటిని వ్రాయవలెను.
14. త్రికోణద్వయ మాలిఖ్య కర్ణికాయాం సరోరుహః, ప్రణవం రామబీజం చ సీతాబీజం తథైవ చ.	14. అటుపిమ్మట పద్మముయొక్క దుద్దునందు త్రికోణద్వయమును వ్రాసి (ఓమ్) ప్రణవమును, (రాం) రామబీజమును, (శ్రీం) సీతాబీజమును
15. విలిఖ్య దర్భై రాచ్ఛాద్య తండులాన్ తాన్ సమంతతః, తస్య చోపరి గంగాది తీర్థసంపూరితం ఘటం, హాటకం రాజతం వా పి తామ్రం వా స్థాపయే చ్ఛుభం.	15. వ్రాసి, ఆబియ్యము నన్నిటిని దర్భలతో కప్పి, దానిపై గంగాది తీర్థములతోనిండిన బంగారుతో గాని లేక వెండితోకాని లేక రాగితోగాని చేయబడిన శుభకలశము నుంచవలెను.
16. పంచపల్లవకూర్చాది పట్టవస్త్రాద్యలంకృతే, ఉదక్ఛిఖం నారికేళం పక్వం విన్యస్య తత్ర చ.	16. ఆ కలశమునందు పంచపల్లవములను. కూర్చను ఉంచి, పట్టువస్త్రమును చుట్టి దానిపైన పండుకొబ్బరికాయను జుట్టు పైకుండునట్లుగా ఉంచవలెను.
17. సువర్ణస్యా థ రౌప్యస్య పలద్వయవినిర్మితాం, స్నపితాం పంచగవ్యేన యథావచ్చ ప్రతిష్ఠితాం.	17, 18. రెండు పలముల బరువుగల బంగారు లేక వెండి రేకుపై అష్టదళపద్మముయొక్క మధ్యభాగమునందు సీతను ఒడియందిడుకొని చిన్ముద్రతోకూడిన శ్రీరామచంద్రుని విగ్రహమును

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
18. ప్రతిమాం యత్రాఽష్టదళ పద్మమధ్యే రఘూద్వహః, ఉత్సంగే సీతయా సార్ధం భాతి చిన్ముద్రయాఽన్వితః.	చిత్రించి పంచగవ్యముతో అభిషేకముచేయించి శాస్త్రోక్తముగా ప్రతిష్ఠించవలెను.
19. స్థాపయిత్వా ద్విజశ్రేష్ఠై రనుజ్ఞాతో గణాధిపం, పూజయిత్వా ప్రార్థ్య తం చ శ్రీరామాయణపుస్తకే, ప్రతిమాయాం చ సంపూజ్య తతః సంకల్పయే న్ముదా.	19. ఇట్లు అభిషేకముగావించిన పిదప బ్రాహ్మణో త్తముల యనుజ్ఞ బడసి గణాధిపతిని పూజించి ఆతనిని ప్రార్థించి శ్రీరామాయణపుస్తకము నందును శ్రీరామప్రతిమయందును పూజను గావించి ఆనందముతో సంకల్ప మాచరింప వలెను.
20. పఠితారౌ కుశలవ స్వరూపౌ ద్వౌ వృణీత చ, వక్తారమపి వాల్మీకి రూప మేకం వృణీత చ.	20. కుశలవులవంటి ఇద్దరిని చదువుటకు వరించ వలెను. వాల్మీకిస్వరూపుడగు ఒక విప్రుని వక్తనుగా వరించవలెను.
21. శ్రోతార మేకం హనుమ త్స్వరూపం వృణుయా త్తతః, ఉపశ్రోతౄన్ తత స్త్రీంశ్చ వృణుయా ద్రాఘవప్రియాన్.	21. పిమ్మట వినునట్టి ఒకనిని హనుమంతునిగా వరించవలెను. శ్రీరామభక్తులగు మరిముగ్గురు- ఉపశ్రోతలను వరించవలెను.
22. పఠనే వా ప్రవచనే శ్రవణే వా యథా స్వయం, పటుర్భవే త్తథా కుర్యాత్ తథా సంకల్పమేవ చ.	22. తాను చదువుటకో చెప్పుటకో వినుటకో దేనికి సమర్థుడైన దానికి ఉపయోగపడవచ్చును. సంకల్పముగూడ అట్లే చేయవలెను.
23. తతః పఠే న్నారదోప దిష్ట మారభ్య సర్గకం, ఆబాలకాండసంపూర్తేః పఠేత్తు ప్రథమే దినే.	23. పిమ్మట మొదటిరోజున నారదోపదేశముగల మొదటిసర్గను ప్రారంభించి బాలకాండ ముగియువరకు చదువవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
24. ద్వితీయే వై దశరథ ప్రాణయాత్రాంతమేవ చ, తృతీయే తు దినే పాఠ్యం అయోధ్యాకాండశేషకం.	24. రెండవదినమున దశరథుని మరణాంతము (64 వ సర్గాంతము వరకు) చదువవలెను. మూడవదినమునఅయోధ్యాకాండ సాంతముగ చదువవలెను.
25. చతుర్థే తు పఠేత్ గృధ్ర రాజమోక్షావధి క్రమాత్, బిలప్రవేశా త్పూర్వం తు పంచమే విరమే త్పునః.	25. నాల్గవదినమున జటాయుమోక్షాంతము (అరణ్యకాండ - 68 వ సర్గాంతము వరకు) చదువవలెను, ఐదవదినమున వానరుల బిలప్రవేశమునకు ముందుగనే (కిష్కింధకాండ - 49 వ సర్గాంతమున) విరమించవలెను.
26. హనూమతో నివృత్త్యంతం షష్ఠే లంకాపురాత్ పఠేత్. నాగపాశనివృత్త్యంతం సప్తమే దివసే పఠేత్.	26. అరవదినమున హనుమంతుడు లంకాపురము నుండి మరలి వచ్చువరకు (సుందరకాండ - 56 వ సర్గాంతము వరకు) చదువవలెను. ఏడవ దినమున నాగపాశబంధవిముక్తి వరకు (యుద్ధకాండ-50 వ సర్గాంతమువరకు) చదువవలెను.
27. రావణస్య వధాంతం చ దివసే చాష్టమే పఠేత్, నవమే దివసే పాఠ్యం యావద్రామాభిషేచనం.	27. ఎనిమిదవరోజున రావణసంహారమువరకు (యుద్ధకాండ - 111 వ సర్గాంతము వరకు) చదువవలెను. తొమ్మిదవరోజున శ్రీరామాభిషేకాంతము (యుద్ధకాండ-131 వ సర్గాంతము వరకు) చదువవలెను.
28. పఠనాంతే రాఘవస్య విష్ణో ర్నామసహస్రతః, మల్లికాచంపకై రర్చాం పద్మైర్వా తులసీదలైః.	28. ఇట్లు పతిదినము పఠనానంతరమున శ్రీరామచంద్రుని విష్ణుసహస్రనామములతో మల్లె, సంపెంగ, తామరపుష్పములతోగాని తులసీదళములతోగాని పూజింపవలెను.
29. కృత్వాఽథ పాయసాపూప భక్ష్యభోజ్యాదిసంయుతం,	29. క్షీరాన్నము అప్పములు మొదలగు వివిధ భక్ష్యములతోగూడిన వరియన్నమును

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
శాల్యన్నం వినివేద్యాఽథ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్తత:.	తయారుచేసి భగవంతునకు నివేదించి పిమ్మట బ్రాహ్మణులకు ఈక్రింది విధముగా వడ్డించవలెను.
30. ప్రథమే దివసే విప్రా: భోజ్యా: ద్వాదశసంఖ్యకా:, ద్వితీయేఽష్ట, తృతీయే తు వింశతిశ్చ, చతుర్థకే.	30. మొదటిదినమున పండ్రెండ్రుమందికిని, రెండవ దినమున ఎనిమిదిమందికిని, మూడవరోజున ఇరువదిమందికిని, నాల్గవరోజున పదిమందికిని,
31. దశ విప్రా:, పంచమే తు భోజ్యా: పంచదశ ద్విజా:, షష్ఠే చ ద్వాదశైవ స్యు: సప్తమే తూనవింశతి:.	31. ఐదవదినమున పదునైదుమందికిని, ఆరవ దినమున పండ్రెండ్రుమందికిని, ఏడవదినమున పందొమ్మిదిమందికిని,
32. అష్టమే దశ విప్రాశ్చ న సంఖ్యా నవమే శ్రుతా,	32. ఎనిమిదవదినమున పదిమంది బ్రాహ్మణులకును భోజనము పెట్టవలెను. తొమ్మిదవ దినమున మాత్రము సంఖ్యానియమము లేదు. అనగా పెక్కుమందికి పెట్టవలెను.
33. మధ్వాజ్యఫలసంమిశ్రం భోజనం సర్వదా దిశేత్, దక్షిణామపి విప్రాణాం దద్యాత్ భుక్తవతాం వ్రతీ.	33. భోజనము నెల్లప్పుడును తేనె నేయి ఫలములతో నొసంగవలెను. ఈ వ్రతస్థుడు భోజనానంతరము బ్రాహ్మణులకు దక్షిణ నీయవలెను.
34. సాయం చ యామే పూర్వే చ రాత్రే: ప్రతిదినం తత:, వక్తుర్ముఖాచ్చ శృణుయాత్ పూర్వాహ్ణపఠితస్య చ.	34. సాయంకాలమందును, రాత్రియొక్క మొదటి జామునందను ప్రతిదినమును వక్తనుండి మధ్యాహ్నము చదివినదానియొక్క అర్థమును భక్తితో వినవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
35 భక్త్యార్థాన్, పూజయే త్తం చా ప్యభీష్టైః ప్రతివాసరం,	35. పిమ్మట ప్రతిదినమును ఆవక్తను సకలాభీష్ట వస్తువులతో పూజించవలెను.
36. వక్తా శ్రోతా చ పఠితా యజమాన స్తథైవ చ, బ్రహ్మచర్యవ్రతపరా భవేయు ర్నవ వాసరాన్.	36 అర్థము చెప్పువాడును, వినువాడును, చదువువాడును, యజమానుడును ఈ తొమ్మిది దినములును బ్రహ్మచర్యవ్రతమును పాలించవలెను.
37. ఏవం కృత్వా ప్రతిదినం ప్రాప్తే తు నవమే దినే, పఠనాన్తే తు సంకల్పం కృత్వా కల్పోక్తమార్గతః.	37. ఇట్లు ప్రతిదినముచేసి తొమ్మిదవదినము రాగానే పారాయణము పూర్తియైన పిమ్మట కల్పమున చెప్పబడినరీతిగా సంకల్పముజేసి
38. కృత్వా పూజాం యథాశక్తి పుష్పాదిద్రవ్యసంయుతాం, కుర్యా త్పట్టాభిషేకాఖ్య మహోత్సవ మథాదరాత్.	38. పువ్వులు మొదలగు పదార్థములతో శక్తికొలది పూజను గావించి పిమ్మట భక్తితో పట్టాభిషేక మహోత్సవమును గావింపవలెను.
39. స్వస్వగృహ్యోక్తవిధినా ప్రతిష్ఠాప్య హుతాశనం, క్షీరాన్నేన చ పాలాశ సమిద్భిశ్చ ఘృతేన చ. త్రిశతం రామగాయత్ర్యా జుహుయా ద్రాఘవం స్మరన్, (దాశరథాయ విద్మహే సీతావల్లభాయ ధీమహి, తన్నో రామః ప్రచోదయాత్.)	39. తమ తమ గృహ్యసూత్రములలో జెప్పబడిన రీతిగా అగ్నిని ప్రతిష్ఠించి పరమాన్నము, మోదుగసమిధలు, నేయి అనెడు పదార్థములతో శ్రీరామచంద్రుని తలంచుకొనుచు రామగాయత్రితో మూడువందలసారులు హోమమును గావించవలెను.

సంస్కృతమూలము	ఆంధ్రానువాదము
గుడాన్నేన చ దూర్వాభి ర్ఘృతేన చ చతుశ్శతం, మూలమన్త్రేణ జుహుయా త్స్వయం వా ఽఽచార్యమూలతః. (రాం రామాయ నమః)	చక్కెరపొంగలి, గరిక, నేయి అనెడు పదార్థములతో మూలమంత్రముతో తాను స్వయముగా గాని ఆచార్యునిద్వారాగాని నాలుగువందల సారులు హోమము చేయవలెను
40. ధర్మాత్మేతి చ మన్త్రేణ ఘృతాక్తాన్నేన సర్పిషా, అశ్వత్థసమిధా చాపి జుహుయా త్త్రిశతం వ్రతీ. (ధర్మాత్మా సత్యసన్ధశ్చ రామో దాశరథి ర్యది, పౌరుషే చా ప్రతిద్వన్ద్వః శరైనం జహి రావణిమ్.)	40. 'ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ' అనెడు మంత్రముతో నేతితో తడిపిన అన్నముతోను, నేతితోను, రావిసమిదలతోను వ్రతనిష్ఠుడు మూడువందల సార్లు హోమము చేయవలెను.
41. తద్విష్ణోరితి మన్త్రేణ జుహే దష్టోత్తరం శతం, తత్ర హవ్యం తు శుద్ధాన్నం సమిధ స్తు కుశాః స్మృతాః. (తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః, దివీవ చక్షు రాతతమ్.)	41. 'తద్విష్ణోః' అనెడు మంత్రముతో కేవలము అన్నముతో, కుశలతో నూటయెనిమిదిసారులు హోమము చేయవలెను.
42. హోమాశక్తౌ హోమమన్త్రాన్ హోమత్రిగుణసంఖ్యయా, ఆవర్తయే ద్రఘుపతిం కూర్చే ష్వావాహ్య చోచ్చకైః.	42. హోమము చేయలేనిచో కూర్చయందు శ్రీరామచంద్రుని ఆవాహనచేసి హోమమంత్రములను హోమసంఖ్యకు మూడురెట్లుగా గట్టిగా నుచ్చరింపవలెను.
43. ప్రతిమామ ప్యథోద్వాస్య దద్యా ద్విప్రాయ యోగినే,	43. పిమ్మట ఆ ప్రతిమకు ఉద్వాసనము చెప్పి దానిని యోగియగు బ్రాహ్మణునకు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
స్నపయే ద్యజమానం చా ఽఽచార్య: కుమ్భజలేన చ.	దాన మొసంగవలెను. పిమ్మట ఆచార్యుడు కుంభతీర్థముతో యజమానుని స్నానము చేయించవలెను.
44. వక్త్రే పఠిత్రే శ్రోత్రే చ వస్త్రాలంకరణాదిభి:, దీనారై రపి సంమానం తత: కుర్యా ద్యథోచితమ్.	44. పిమ్మట అర్థమును చెప్పినవానికి, చదివినవానికి, విన్నవానికిని వస్త్రములు అలంకారములు మొదలగువాటితోను నాణెములతోను తగినరీతిగా సన్మానము గావించవలెను.
45. ఇదం వ్రతం శుక్లపక్షే చైత్రే వాఽఽశ్వయుజేపి చ, ప్రథమాయాం సమారభ్య నవమ్యాం చ సమాపయేత్.	45. ఈ వ్రతమును చైత్రమాసమునందుగాని, ఆశ్వయుజమాసమునందుగాని, శుక్లపక్షమున పాడ్యమినాడు ప్రారంభించి నవమితో ముగింపవలెను.
46. తిథివృద్ధ్యా తు నవమీ యది స్యా ద్దశమే దినే, తదాఽఽరభే ద్వితీయాయాం నవాహం స్యా న్మహోత్సవ:.	46 తిథిగడియలు వృద్ధితో నుండుటచే పదియవరోజున నవమియగుచో విదియనాడు ప్రారంభించి యీ మహోత్సవము తొమ్మిది దినములే జరుపవలెను.
47. తిథిక్షయేణ సా చే త్స్యా దష్టమే దివసే భవేత్, అమాయాం తు వ్రత మిదం ప్రారభ్య నవ వాసరాన్.	47. తిథి గడియలు క్షీణతలోనుండుటచే నెనిమిదవ నాడే నవమితిథియగుచో అమావాస్యనాడే ఈ వ్రతమును ప్రారంభించి తొమ్మిది దినములు జరుపవలెను.
48. మధ్యాహ్నవ్యాపినీ గ్రాహ్యా నవమీ రామపూజనే.	48. శ్రీరామపూజకు నవమి మధ్యాహ్నమువరకు ఉండు దినమునే గ్రహింపవలెను.
49. కుర్యా ద్భక్త్యా చ తుష్ట్యా చ శ్రద్ధయా చ సమన్విత:, మాసద్వయం తు పూర్వోక్త ముఖ్యపక్షసమాశ్రయాత్.	49. వెనుక చెప్పబడిన ముఖ్యపక్షము నవలంబించి భక్తితోను ఆనందముతోను శ్రద్ధతోను కూడి యున్నవాడై ముందుచెప్పిన చైత్రములోగాని, ఆశ్వయుజములోగాని ఈ రెండునెలలలో చేయుట యుత్తమము.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
50. అన్యేష్వపి చ మాసేషు శుక్లపక్షే యథారుచి, కుర్యాద్ర్వత మిదం యత్రః సర్వసంపత్సమృద్ధయే.	50. తన యిష్టమువచ్చినట్లు ఇతరమాసములలోకూడ శుక్లపక్షములో సమస్త సంపదలు అభివృద్ధి చెందుటకై నియమముతో నీ వ్రతమును చేయ వచ్చును.
51. ఏవం కృతే జగత్స్వామీ రామభద్రః శ్రియః పతిః, తుష్టో భవతి మోక్షాన్తాన్ సర్వాన్ కామాన్ దదాతి చ.	51. ఇట్లాచరించినచో జగత్తునకు ప్రభువగు శ్రీరామచంద్రుడు సంతుష్టుడై మోక్షమువరకుగల యన్ని కోరికలను ప్రసాదించును.
52. అపుత్రో లభతే పుత్ర మపమృత్యుం తరేత చ, భునక్తి సర్వాన్ భోగాంశ్చ కుబేరేణ సమో భువి.	52. కొడుకులు లేనివాడు కొడుకును కనును. అకాలమృత్యువువాత పడడు. భూమండలమందు కుబేరునివలె సకల భోగముల ననుభవించును.
53. ఆచంద్రార్కం వంశవృద్ధిః యజమానస్య వై భవేత్, ప్రీయన్తే పితర స్తస్య ఆవింశతికులం తతః. నరకా దుత్తరన్త్యే తే రామమాహాత్మ్యతోఽఖిలాః.	53. ఇట్టి యజమానునికి ఆచంద్రార్కము వంశము వృద్ధిపొందుచుండును. ఇరువది తరముల వరకును ఇతని పితరులు సంతోషింతురు. నరకములోనున్న పితరులందరును శ్రీరామచంద్రుని మాహాత్మ్యమువలన నరకమును వీడి తరింతురు.
54. ఆయుః కీర్తి శ్చ వర్ధేత సర్వం దుఃఖం ప్రణశ్యతి.	54. యజమానునికి ఆయుస్సు కీర్తియు వృద్ధి చెందును. దుఃఖయలన్నియు నశించును.
55. ఇద ముక్తం మహాభాగ మాండూకర్ణే! మహామునే! రామాతిక్రమదోషాచ్చ క్షత్రియభ్రూణనాశనాత్,	55. ఈ రహస్యము అగస్త్యునిచే మాణ్డూకర్ణికి చెప్పబడెను. పూర్వము పరశురాముడు శ్రీరామచంద్రుని ధిక్కరించిన దోషమును, క్షత్రియ సంతాన

సంస్కృత మూలము | ఆంధ్రానువాదము

ఇదం యథోదితం చక్రే
జామదగ్న్యః పురా వ్రతమ్.

నాశదోషమును శమించుటకై ఈ చెప్పబడిన వ్రతమును నాచరించెను.

56. ప్రత్యక్షీభూయ రామశ్చా
ప్యనుజగ్రాహ తం తతః,
బహుభిశ్చ తతో భూపై
ర్మునిభిశ్చ ద్విజోత్తమైః.

56. అంతట శ్రీరామచంద్రు డాతనికి ప్రత్యక్షుమై ఆతని ననుగ్రహించెను. పిమ్మట పలువురు రాజులచేతను, బ్రాహ్మణోత్తములచేతను

57. అనుష్ఠితం వ్రతమిదం
తత్తత్కామనయాఽన్వితైః,
అనాయాసేన తే ప్రాప్తా
అభీష్టం రఘుసత్తమాత్.

57. ఆయా కోరికలు నెరవేరుటకై యీవ్రత మాచరింపబడెను. వారు తమకోరికల నన్నిటిని అనాయాసముగా రామచంద్రునివలన బడయ గల్గిరి.

58. ఏవం కర్తు మశక్త శ్చే
ద్విత్తలోభం వినా ద్విజః,
యావచ్ఛక్తి వ్రత మిదం
కుర్యా ద్భక్తి సమన్వితః.

58. ఈ చెప్పబడినరీతిగా చేయజాలనిచో ద్రవ్య లోభమును విడిచి తనశక్తికి తగినట్లు భక్తితో నీ వ్రత మాచరింపవలెను.

59. సర్వాశక్తౌ నవదినం
యథోక్తక్రమతః పఠేత్,
పూజయేచ్చ రఘూత్తమం
తేన రామః ప్రసీదతి.

59. బొత్తుగా పైవలె చేయ శక్తిలేనివాడైనచో తొమ్మిదిరోజులు చెప్పబడిన క్రమము తప్పక శ్రీరామాయణమును పఠించి శ్రీరాముని పూజింపవలెను. దానిచేగూడ శ్రీరాముడు సంతుష్టుడగును.

ఇతి శ్రీ కుమారసంహితాయాం అగస్త్య
మాణ్డూకర్ణి సంవాదే శ్రీరామాయణ నవాహ
పారాయణ విధిః.

ఇట్లు కుమారసంహితలోని అగస్త్య మాణ్డూకర్ణి
సంవాదమందలి నవాహ పారాయణ పద్ధతి
ముగిసెను.

నవాహ్నిక రామాయణపారాయణక్రమమున ఒక్కొక్కరోజున చదువవలసిన కాండ-సర్గ-శ్లోకముల వివరము.

రోజు	కాండము	సర్గలు	మొత్తము సర్గలు	ఒక్కొక్కనాటి శ్లోకసంఖ్య	పారాయణం అయిన శ్లోక సంఖ్య	బ్రాహ్మణ భోజనముల సంఖ్య
1.	బాలకాండ	1-77	77	2355	2,355	12 మందికి
2.	అయోధ్యాకాండ	1-64	64	2597	4,952	8 ,,
3.	అయోధ్యాకాండ	65-119	55	1760	6,712	20 ,,
4.	అరణ్యకాండ	1-68	68	2290	9,002	10 ,,
5.	అరణ్యకాండ కిష్కింధాకాండ	69-75 1-49	7 49	250 2037	11,289	15 ,,
6	కిష్కింధాకాండ సుందరకాండ	50-67 1-56	18 56	501 2386	14,176	12 ,,
7.	సుందరకాండ యుద్ధకాండ	57-68 1-50	12 50	499 1990	16,665	19 ,,
8.	యుద్ధకాండ	51-111	61	3154	19,819	10 ,,
9.	యుద్ధకాండ	112-131	20	905	20,724	అసంఖ్యేయము
9	మొత్తము	537	537	20,724	20,724	

అంతమందుచేయు హోమము వివరము

1. రామగాయత్రితో 300 సార్లు పరమాన్నము-మోదుగసమిధలు-నేతితో
2. మూలమంత్రముతో 400 సార్లు శర్కరపొంగలి-దూర్వలు (గరిక)-నేతితో
3. ధర్మాత్మేతి మంత్రముతో 300 సార్లు నేతియన్నము-రావిసమిధలు-నేతితో
4. తద్విష్ణో అను మంత్రముతో 108 సార్లు అన్నము-కుశలతోను హోమము చేయవలెను.

అథ
వాయుపురాణాంతర్గతాయా ముమా సంహితాయాం కామనావద్భిః పఠనీయ ఘట్టనిరూపణం.

సంస్కృత మూలము.

ఈశ్వర ఉవాచ -

1. అథ వక్ష్యామి గిరిజే!
శ్రూయతా మవధానతః,
శ్రీమద్రామాయణగ్రంథే
కామనావద్భి రాదరాత్.

2. కామేప్సవో ద్విజాః ప్రాతః
స్నాత్వా దివ్యసరిజ్జలే,
ప్రయతాః శుద్ధభావాశ్చ
కృతజప్యా హుతాగ్నయః.

3. దివసస్యాష్టమం భాగం
పరిహృత్య తతఃపరం,
రామం సంపూజ్య విధివత్
పఠేయుః స్వేష్టఘట్టకమ్.

4. పఠితుం చే దశక్తః స్యాత్
శ్రుణుయా త్స గదాదిమాన్.

5. ద్విజేతరై స్తు శ్రోతవ్యం
సర్వదైవ ద్విజాననాత్,
పాఠకం మానయే దస్తే
మత్వా శ్రీరామవిగ్రహం.

ఇక
వాయుపురాణమందలి ఉమాసంహితలో కోరికలు కోరువారలకు చదువతగిన ఘట్టముల వివరణము

ఆంధ్రానువాదము

ఈశ్వరుడు పలికెను -

1. ఓ పార్వతీ! కోరికలను కోరువారు రామాయణ గ్రంథము నేయే ఘట్టములు చదువవలెనో చెప్పెదను, సావధానముగ వినుము.

2. కోరికలనుకోరు బ్రాహ్మణులు ప్రాతఃకాలమున దివ్యమగు నదీజలమున స్నాన మాచరించి ఇంద్రియనిగ్రహము కలవారై నిర్మలమనస్సు కలిగి ఇష్టజపములనుచేసి అగ్నిహోత్రములను వేల్చి.

3. పగటివేళలోని 8 వ భాగమును (తొలి $3\frac{3}{4}$ ఘడియల కాలమును) మాత్రము విడచి యథావిధిగ రామునిపూజించి తన కభిమతమగు ఘట్టమును చదువవలెను.

4. యజమానుడు రోగాదిబాధలచే చదువ లేకున్నచో చదివించి వినవలెను.

5. తక్కిన మూడు వర్ణములవారును బ్రాహ్మణుని వలననే రామాయణమును వినవలెను. అంతయు పూర్తియైన తరువాత చదువువానిని శ్రీరామ చంద్రునిగా తలచి గౌరవించవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
6. ధర్మకామస్తు కౌసల్యా రామసంవాద మాదరాత్, మంగళాంతం పఠేత్ ప్రాత ర్మధ్యాహ్నే వా స్మరన్ ప్రభుం.	6. ధర్మమును కోరువారు కౌసల్యారామ సంవాద మును అయోధ్యాకాండములోని 21 మొదలు 25 వరకుగల సర్గలు ఆదరముగను మంగళాంతముగను ఉదయమునగాని మధ్యాహ్న మునగాని, ప్రభువును తలచుచు చదువవలెను.
7. అనశ్నన్నేవ హి పఠేత్ ప్రాత ర్మధ్యాహ్న ఏవ చ, పఠనం యస్య ఘట్టస్య సాయం చ పరికీర్తితం.	7. ఉదయమున మధ్యాహ్నమున భుజింపకయే పారాయణ మాచరింపవలెను సాయంకాలమున చదవవలసిన ఘట్టమును,
8. తం పఠేత్ ప్రయత: సంధ్యాం అనుష్ఠాయ ధృతవ్రత:, అశుద్ధిశ్చే ద్దివా ప్రాప్తా సాయం స్నాత్వా పఠే త్తత:.	8. సంధ్యావందన మాచరించి నియమముతో చదువవలెను. పగలు అశుచిగానుండుట సంభవించినచో సాయంకాలము స్నానముజేసి చదువవలెను.
9. అర్థకామ: పఠే త్సర్గం యాత్రాదానకథాంశకమ్, రామస్యారణ్యగమన సమయే తు త్రిసంధ్యకం.	9. ధనమును కోరువారు రాము డరణ్యప్రయాణ మునకుముందు దానముజేయు కథగల అయోధ్యాకాండములోని ముప్పదిరెండవసర్గను మూడుసంధ్యలలోను చదువవలెను.
10. కన్యార్థీ చ వటు: కన్యా ఉప్యనురూప వరార్థినీ, సీతావివాహసర్గం తు పఠే త్ప్రాత: ప్రయత్నత:. గవ్యం నివేదయేత్ క్షీరం సద్యోదుగ్ధం శుచిస్థలే.	10. వివాహము నభిలషించు బ్రహ్మచారిగాని, కన్యగాని తమతమ కోరిక నెరవేరుటకై సీతాకల్యాణసర్గమును (బాల - 73వ సర్గము) నియమానుసారముగ ఉదయమున చదువవలెను. పరిశుభ్రస్థలమున అపుడు పితికిన క్షీరము నారగింపుచేయవలెను.
11. మోక్షార్థిభి స్తు పాఠ్యా స్యా జ్జటాయుర్మోక్షదానకా,	11 మోక్షమును కోరువారు జటాయు మోక్షకథను చదువవలెను. మరియు రాముని లక్ష్మణుడు

సంస్కృత మూలము. | **ఆంధ్రానువాదము.**

రామస్య లక్ష్మణాశ్వాసా
దారభ్య ప్రయత్నై: కథా.

ఓదార్చుకథను ఆరంభించి చదువవలెను. (అరణ్య - 65 మొదలు 68వ సర్గవరకు)

12. అపస్మార శ్వాసకాస
కుష్ఠాదిగదశాన్తయే,
ఆద్యే యుద్ధే దశాస్యస్య
మౌళిభంగం దినేదినే
పఠే ద్ద్వివారం నైవేద్యం
ఆదౌ మధు తత: పయ:.

12. మూర్ఛ, శ్వాస, దగ్గు, కుష్ఠాదిరోగము లుపశమించుటకై మొదటి యుద్ధమున రావణుని కిరీటపతనసర్గను (యుద్ధ - 59 సర్గ) ప్రతి దినము రెండుసారులు చదువవలెను. మొదట తేనె చివర పాలు ఆరగింపు జేయవలెను.

13. భూతవేతాల పీడా చేత్
లంకావిజయసర్గకం,
ఆదౌ గుడాన్నం నైవేద్యం
కృత్వా సాయం పఠే ద్యత:.
విమార్గ సర్వత్రేతిపద్య
స్యాంతే నీరాజనార్పణమ్.
కృత్వాఽథ ప్రణమే ద్భూమా
వాంజనేయం హృదా స్మరన్.

13. భూత, భేతాల పీడ యున్నచో లంకావిజయ సర్గను (సుందర - 3 సర్గ) ప్రారంభమున బెల్లము కలసిన అన్నమును నైవేద్యముచేసి సాయంకాలమున చదువవలెను. ఆంజనేయుల ధ్యానించుచు ''విమార్గ సర్వత్ర'' అను శ్లోకము చదివి కర్పూరహారతి నీయవలెను. సాష్టాంగ ముగ నమస్కరించవలెను.

14. ఉన్మాదదోష శాంత్యర్థం
హనూమచ్చింతనం పఠేత్.
అశోకవనికాయాన
సమయే సముపస్థితం.

14. పిచ్చిపోవుటకై అశోకవనమునకేగు సమయమున కలిగిన హనుమంతుని ఆలోచనాసర్గను (సుందర - 13 సర్గ) ఉదయమున చదువ వలెను.

15. నివేదయే ద్యత: ప్రాత
ర్మాషచూర్ణాన్న మాదృత:.

15 తరువాత మినపపిండితో కలిసిన అన్నమును ఆదరముగ నైవేద్యము చేయవలెను.

16. దారిద్ర్యధ్వంసకామస్తు
లంకాయాంతు హనూమతా

16. దారిద్ర్యమును పోగొట్టుకొన గోరువారు హనుమంతుడు లంకలో సీతనుజూచిన కథను

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
మైథిలీదర్శనప్రాప్తిం పఠేత్ పాప విమోచనమ్.	(సుందర - 15) సర్గ చదువవలెను.
17. దుఃఖధ్వంసన కామస్తు రావణస్య వధోత్తరం, సీతాంజనేయసంవాద సర్గం తు ప్రయతః పఠేత్.	17. దుఃఖములను పోగొట్టుకొన దలచినవాడు రావణ వధానంతరమందలి సీతాంజనేయ సంవాదమును (యుద్ధ - 116 సర్గను) చదువవలెను.
18. అతర్కితాపదుద్ధార కామశ్చే దభయార్పణం, విభీషణాయ రామస్య పఠే దర్థం విచింతయన్. ఆదా వన్తే చ సంస్ఫోట్య నాలికేరం నివేదయేత్.	18. ఊహాతీతములగు ఆపదలనుండి విముక్తి పొందుటకు విభీషణునకు రామునిచే నభయ ప్రదానముచేయబడిన సర్గలను (యుద్ధ - 17, 18 సర్గలు) అర్థముతో చదువవలెను. మొదటను చివరను కొబ్బరికాయను బ్రద్దలుకొట్టి అరగింపు చేయవలెను.
19. విశ్లిష్ట బంధుసంయోగ కామనా చే ద్ధనూమతః, రామాంగులీయార్పణం తు సీతాయై సంధ్యయోః పఠేత్. ఆదా వన్తేఽపి వా నిత్యం పనసామ్రఫలార్పణం.	19. విడిపోయిన బంధువుతో కలియవలెనను కోరిక యున్నచో హనుమంతుడు రామాంగులీయకమును సీతకొసగు (సుందర - 36) సర్గను ఉభయసంధ్యాకాలములందు చదువవలెను. ప్రారంభమునను ఆఖరునందును పనస మామిడిపండ్ల నైవేద్యము చేయవలెను.
20. దుస్స్వప్న దోష శాన్త్యర్థం త్రిజటాస్వప్న దర్శనం, పఠేత్ త్ర్యహం ప్రాతరేవ శర్కరాం వినివేదయేత్.	20. దుస్స్వప్నములు నశించుటకై త్రిజటా స్వప్న సర్గను (సుందర - 27 సర్గ) మూడురోజులు ఉదయముననే చదివి పంచదార నారగింపు చేయవలెను.
21. పారదారికతాదోష శాంతయే హనుమత్కృతం, నిర్వికారమనా భూత్వా శుద్ధాంతే రావణస్య చ.	21. ఇతరుల భార్యను పొందదలచిన దోషము శమింపుటకై రావణుని అంతఃపురమున హనుమంతుడు నిర్వికారుడై,

సంస్కృత మూలము.

22. జానక్యన్వేషణకథా
సర్గపంచక మాదరాత్,
సకృత్ పఠేత్ ప్రాతరేవ
నివేద్యాపూపవింశతిం.

23. బుద్ధ్యాఽబుద్ధ్యా రామవిభో
ర్విహితాగః ప్రశాంతయే,
కాకానుగ్రహవృత్తాంత
సర్గం నత్వా పఠేత్ ప్రభుం.
సర్వసౌఖ్యాస్పదం భావిజన్మ
కాంక్షుద్భి రాదరాత్,
అయోధ్యాయాం రఘూత్తంస
రాజ్యపట్టాభిషేచనం.

24. పఠనీయం మాసమాత్రం
ముద్గాన్నం వినివేదయేత్.

25. పుత్రకామస్తు పుత్రీయా
మిష్టిం దశరథస్య తాం,
ఆగర్భధారణం స్త్రీణాం
పాయసేన పఠే చ్ఛుచిః.

26. నివేదయే త్ప్రతిదినం
ఘృతమిశ్రం తు పాయసం,
శ్రావయేచ్చాపి పత్నీం స్వాం
తుల్యాం వింశతివాసరాన్.

37. సుఖప్రసవకామస్తు
గర్భిణీనాం తు తచ్ఛృవే.

ఆంధ్రానువాదము

22. సీతాదేవిని వెదకిన అయిదు సర్గలను (సుందర-7, 8, 9, 10, 11 సర్గలు) ఉదయముననే 20 అపూపములను నైవేద్యముచేసి చదువవలెను.

23. తెలిసియైనను తెలియకయైనను రామునకుచేసిన అపరాధనివృత్తికై కాకాసురు ననుగ్రహించిన (సుందర - 38 సర్గను) శ్రీరామచంద్రునకు నమస్కరించి చదువవలెను. మరుసటి జన్మమున సర్వసౌఖ్యములు కలుగుటకై ఆదరమున అయోధ్యలో శ్రీరామచంద్రుని పట్టాభిషేకమును (యుద్ధ - 131 సర్గను)

24. ఒక నెలదినములు పులగమును (పొంగలి) నైవేద్యము చేయుచు పఠింపవలెను.

25. పుత్రులను కోరువారు దశరథుని పుత్రకామేష్టిని దశరథుని భార్యలగు కౌసల్యాదులు పాయసముచే గర్భము ధరించునంతవరకు (బాల - 15, 16) సర్గలు చదువవలెను.

26. ప్రతిదినము నేతితో కలిపిన పాయసము నైవేద్యము చేయవలెను. 20 రోజులు సత్కులప్రసూతయగు తన భార్యకు ఆ కథను వినిపింపవలెను.

27. సుఖముగా ప్రసవింపగోరువారు గర్భిణులకు చెవిలో రామావతార ఘట్టముగల సర్గను

శ్రీ రామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
అవతారకథాసర్గం రామస్య ప్రయతః పఠేత్. యథాలబ్ధం తు నైవేద్యం కార్యం ద్రవ్యేణ చాల్పశః.	(బాల - 18 సర్గను) చదివి చదివించి దొరకిన కొలది ద్రవ్యముతో నైవేద్యమును సమర్పింపవలెను.
28. కారాగారప్రవేశ స్స్యాత్ ఇతి యస్యాఽస్తి వై భయం, విభీషణేన సీతాయా నయనం రామసన్నిధౌ. స పఠే న్మధురైః ద్రవ్యైః తోషయిత్వా రఘూత్తమం.	28. జైలు ననుభవింపవలసివచ్చునను భయము కలవాడు రామునివద్దకు విభీషణుడు సీతను తెచ్చుసర్గను (యుద్ధ - 117 సర్గను) శ్రీరామ చంద్రునకు మధురపదార్థముల నారగింపుచేసి చదువవలెను.
29. సర్వార్థసిద్ధిదం దేవి! రామాయణ మనుత్తమం, పఠేత్ సర్వప్రయత్నేన కామిభిః పఠితం పురా. మునిభిః సర్వతత్త్వజ్ఞైః సర్వానిష్టనివారణం.	29. ఓ పార్వతీ! శ్రీరామాయణము మిక్కిలి ఉత్కృష్టమగు గ్రంథము. సర్వసిద్ధుల నొసగును. సర్వతత్త్వముల నెఱింగిన మునులు సైత మీరామాయణము సర్వానర్థముల పోగొట్టు నని తలచి చదివియుండిరి. కాన కోరికలను కోరువారు నియమానుసారముగ చదువవలెను.
30. విశ్వామిత్రస్య బ్రాహ్మణ్య కథయా బ్రహ్మవర్చసం, గంగావతారకథయా ఉప్యక్షయ్యం పితృతర్పణం.	30. విశ్వామిత్రుడు బ్రహ్మర్షియగు సర్గలను (బాల- 50-65 వరకుగల సర్గలను) చదివిన బ్రహ్మ వర్చస్సును, గంగావతారకథను (బాల-34-44 వరకుగల సర్గలను) చదువుటచే అక్షయ మగు పితృతర్పణఫలితమును పొందును.
31. అయోధ్యాకాండప్రారంభే శ్రీరామగుణసంతతేః, పఠనా ద్గుణవాన్ పుత్రో నిర్గుణోఽపి భవే ద్ధ్రువం.	31. అయోధ్యాకాండ ప్రారంభమున శ్రీరామ చంద్రుని గుణములను (అయోధ్యా - 1, 2 సర్గలను) చదువుటచే పుత్రుడు గుణహీను డైనను గుణవంతుడగును.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
32. అత్రాఽనిర్దిష్టకామాస్తు యే స్యుః నానావిధేప్సితాః, తైః పాఠ్యం భార్గవజయ కథాసర్గద్వయం యత్నైః. పాయసాపూపనైవేద్యం పఠనాంతే తు కారయేత్.	32. ఇందు చెప్పబడిన మరి యెవేని పలువిధములగు కోరికలు గోరువారు పరశురామ విజయకథ యుండెడు (బాల - 75, 76 సర్గలు) రెండు సర్గలును, నియమానుసారము చదివి, చివరకు పాయసమును అపూపములను (అప్పములను) నైవేద్యమాచరింపవలెను.
33. అనిర్దిష్టం తు యేషాం తత్ ఘట్టానాం స్యా ద్విశేషతః, నైవేద్యం తత్ర కల్ప్యం స్యాత్ కదలీఫలపంచకం.	33. నైవేద్యమునుగూర్చి చెప్పనిఘట్టములను పఠించువారు ఆ ఘట్టములకు 5 అరటిపండ్లను నైవేద్యము పెట్టవలెను.
34. ఇమం శృణ్వంతి యే విప్రా అధ్యాయం యే పఠంతి వా, సర్వా న్కామా నవాప్యైతే శ్రీరామస్య పదం గతాః.	34 దీనిని విన్నను, చదివినను బ్రాహ్మణులు సమస్తమగు కోరికల ననుభవించి శ్రీరామచంద్రుని సాన్నిధ్యము నొందుదురు.
ఇత్యుమాసంహితాయాం కామనావద్భిః పఠనీయ ఘట్టనిరూపణం.	ఇది ఉమాసంహితలో కోరిక కలవారు చదువవదగిన ఘట్టములను నిరూపించు నధ్యాయము.
శుభం భూయాత్.	శుభమగుగాక !

ఫలకామనతో పఠించవలసిన ఘట్టము మున్నగువాని వివరములు.

ఉద్దేశించిన కార్యము	కాండ	సర్గ	సమయము	నైవేద్యము మున్నగునవి
1. ధర్మము	అయోధ్యా	21-25	ప్రాత:గాని మధ్యాహ్నమునగాని	5 అరటిపండ్లు
2. అర్థము	,,	32	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
3. కామము	బాల	73	ప్రాత:	గోక్షీరములు
4. మోక్షము	అరణ్య	65-78	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
5. అపస్మారము, శ్వాస కాసలు, కుష్ఠునివారణ	యుద్ధ	59	రెండువేళలందు	ప్రారంభమున తేనె అంతమున గోక్షీరములు
6. భూతప్రేతపరిహారం	సుందర	3	సాయం హనుమద్ధ్యానము	ప్రారంభమున శర్కరపొంగలి అంతమున కర్పూరహారతి
7. ఉన్మాదశాంతి	సుందర	13	ప్రాత:	మినుపపిండితోడి యన్నము
8 దారిద్ర్యమోచనం	సుందర	15	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
9. దు:ఖ నివృత్తి	యుద్ధ	116	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
10. ఆపన్నివారణ	యుద్ధ	17-18	ప్రాత:	ఆద్యంతములయందు కొబ్బరి కాయలు
11. బంధుసందర్శనం	సుందర	36	ప్రాత:	పనసపండు-మామిడిపండు
12 దుస్స్వప్నదోషశాన్తి	సుందర	27	ప్రాత:	మూడుదినములు శర్కర
13. పరస్త్రీవాంఛా దోషనివృత్తి	సుందర	7-11	ప్రాత:	20 అప్పములు
14 జ్ఞాతాజ్ఞాతరామా పచారదోషనివృత్తి	సుందర	38	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
15.సుఖమయభావిజన్మ	యుద్ధ	131	ప్రాత:	ఒకనెల పారాయణము పొంగలి
16. సంతానము	బాల	15-16	ప్రాత:	20 దినములు నెయ్యిపాయసం
17. సుఖప్రసవము	బాల	18	ప్రాత:	గర్భిణికి వినిపించవలెను. ఇష్టానుసారనైవేద్యం
18. కారాగారభయ నివృత్తి	యుద్ధ	117	ప్రాత:	మధురద్రవ్యములు
19. బ్రహ్మతేజస్సు	బాల	50-65	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
20. పితృప్రీతి	బాల	35-44	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
21. పుత్రగుణవృద్ధి	అయోధ్యా	1-2	ప్రాత:	5 అరటిపండ్లు
22. ఇతరఫలములు	బాల	75-76	ప్రాత:	పాయసము, అప్పము

నవగ్రహదశాభుక్తి దోషపరిహార పారాయణ క్రమః.

సంస్కృత మూలము.

ఈశ్వర ఉవాచ -

1. అథ వక్ష్యామి దోషాణాం
దశాభుక్తిషు పార్వతి!
నవగ్రహైః కారితానాం
పరిహారం యథోదితం.

2. బ్రహ్మా తదాత్మజా శ్చాపి
శక్రాద్యా శ్చ సురోత్తమాః,
రామాయణస్థఘట్టానాం
కేషాంచి త్పాఠమాత్రతః.
పీడాం నవగ్రహకృతా
ముక్తేరుః కృపయా ప్రభోః.

సూర్య దశాంతర్దశాదోషపరిహారః -

3. దుష్టా దశా చే త్సూర్యస్య
నియమా త్పూతమానసః,
హరేణ గంగాధరణ
సర్గం నిత్యం పఠే ద్ద్విజః.

4. సూర్యస్యైవ దశాయాం తు
సూర్యభుక్తి స్తు దోషదా,
హరేణ కాలకూటస్య
భక్షణం యత్ర సర్గకే.
తం పఠే త్ప్రాతరైకాగ్ర్యా
ద్ధ్యాత్వా రుద్రం పరాత్పరం.

నవ గ్రహముల దోషపరిహారరూప పారాయణ విధానము

ఆంధ్రానువాదము.

ఈశ్వరుడు పలికెను -

1. ఓ పార్వతీ! నవగ్రహములచే గలిగిన దోష పరిహారముల నెట్లు చేసికొనవలెనో చెప్పెదను వినుము.

2. బ్రహ్మయు నతని పుత్రులును దేవేంద్రాది దేవతలును శ్రీరామాయణమునందలి కొన్ని ఘట్టములను చదివినమాత్రముననే భగవత్కృపచే నవగ్రహబాధలనుండి విముక్తులైరి. అట్లు నవగ్రహబాధలను తొలగింపజేయు రామాయణపారాయణవిధానమును చెప్పెద నాకర్ణింపుము.

సూర్యదశాంతర్దశాదోష పరిహారము -

3. సూర్యమహాదశ దోషభూయిష్ఠమగుచో శివుడు గంగనుధరించు గాథగల (బాల-43) సర్గను నిర్మలచిత్తముతో ప్రాతఃకాలమున నియమముతో పారాయణము చేయవలెను.

4. సూర్యదశలో సూర్యభుక్తి దుష్టమగుచో రుద్రుని కాలకూటభక్షణ (బాల - 45) సర్గను ప్రాతఃకాలమందు ఏకాగ్రచిత్తుడై పరమేశ్వరుని ధ్యానించి చదువవలెను.

సంస్కృతమూలము	ఆంధ్రానువాదము
5. చంద్రభుక్తి ర్యదా క్రూరా సూర్యస్యైవ దశాంతరే, పఠేత్ శూర్పణఖాభంగ సర్గం త్రిషవణం యతః.	5. సూర్యదశయందు చంద్రగ్రహభుక్తి దోషో పేతమగుచో శూర్పణఖా భంగకథగల (అర-18) సర్గను మూడుసంధ్యలయందును చదువ వలెను.
6. కుజభుక్తి ర్దోషదా చే త్సూర్యస్య చ దశాంతరే, అధికం మేనిరే విష్ణుం ఇతి సర్గం సదా పఠేత్.	6. సూర్యదశలో కుజభుక్తి దోషముగ నున్నచో "అధికం మేనిరే విష్ణుం" అను (బాల-75) సర్గను పారాయణము చేయవలెను.
7. గురోర్భుక్తి ర్దోషదా చే దాదిత్యస్య దశాంతరే, స రామో రథమాస్థాయే త్యాదిసర్గం పఠే న్ముదా.	7. సూర్యదశలో గురుభుక్తి దోషముగల దగుచో "స రామో రథ మాస్థాయ" అను అయోధ్యా-17) సర్గను చదువవలెను.
8. శుక్రభుక్తిక్రౌర్యదోష శాన్త్యర్థం భాస్కరాన్తరే, సీతోక్తస్వవివాహాఖ్య సర్గం సర్వాత్మనా పఠేత్.	8. సూర్యదశలో శుక్రభుక్తి క్రూరముగ నున్నచో సీతచే చెప్పబడిన తన వివాహసర్గను (అయోధ్యా-118) ఏకాగ్రచిత్తముతో పఠింపవలెను.
9. శనిభుక్తి ర్యది క్రూరా దశాయాం భాస్కరస్య చ, ఇంద్రజిద్వధసర్గం తు పఠేచ్ఛృణుయా దపి.	9. సూర్యదశలో శనిభుక్తి క్రూరమైయున్నచో ఇంద్రజిత్తువధ యుండు (యుద్ధ 91) సర్గను చదివినను చదువవలెను, లేదా వినవలెను.
10. రాహోశ్చే ద్దోషదా భుక్తి ర్దినరశ్మే ర్దశాంతరే, దేవేభ్యః పార్వతీశాప సర్గం తు ప్రయతః పఠేత్.	10. సూర్యదశలో రాహువుభుక్తి దోషప్రదమై యున్నచో దేవతలను పార్వతి శపించిన (బాల-36) సర్గను నియమముతో చదువవలెను.
11. కేతుభుక్తి స్తు దుష్టా చే ద్దశాయాం తు రవే స్తదా,	11. సూర్యదశలో కేతుభుక్తి దుష్టముగ నుండెనేని జటాయువుకు మోక్షమునిచ్చు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
జటాయుషే మోక్షదాన సర్గం భక్తియుత: పఠేత్.	(అరణ్య 68) సర్గను భక్తితో పఠించవలెను.
చంద్రదశాంతర్దశాదోషపరిహారః –	**చంద్రదశయొక్క యంతర్దశలదోష పరిహారము**
12. సోమస్య చేద్దశా దుష్టా తస్యా: శాంత్యర్థ మాదరాత్, తత. స మధ్యంగతమి త్యముం సర్గం పఠే న్నిశి.	12. చంద్రగ్రహము దుష్టమయి యతని మహాదశ దుష్టముగ నున్నచో దాని శాంతికై ఆదరమున "తత: స మధ్యం గతం" అను శ్లోకములుగల (సుందర - 5) సర్గను శుక్లపక్షమున రాత్రులందు, సాయంసమయమునను పఠించవలెను.
13 శుక్లపక్షే ప్రదోషే చ తత శ్చంద్రం ప్రపూజయేత్.	13. తరువాత చంద్రుని పూజించవలెను.
14. అశుభా సోమభుక్తిశ్చే త్సోమస్యైవ దశాంతరే, నృగస్య చరితం కృత్స్నం పఠే దుత్తరకాండగం.	14. చంద్రదశయందు చంద్రభుక్తి దోషముతో కూడియున్నచో ఉత్తరకాండయందలి (53-54 సర్గలు) నృగమహారాజుచరిత్ర యంతయు చదువవలెను
15. సూర్యభుక్తి ర్యదా క్రూరా ప్రాప్య సోమస్య వై దశాం, హనుమద్రామసంబంధ సర్గం భక్త్యా చ వాచయేత్.	15. చంద్రదశయందు సూర్యభుక్తి క్రూరముగ నున్నచో హనుమద్రామ సంబంధ (కిష్కింధ-3) సర్గను భక్తితో చదివింపవలెను.
16. భౌమస్య భుక్త్యా దోషశ్చే న్నిశాకరదశాంతరే, విశ్వామిత్రేణ నయనం పఠే ద్రాఘవయో ర్ముదా.	16. చంద్రదశయందు కుజభుక్తి దోషభూయిష్ఠ మగుచో విశ్వామిత్రుడు రామలక్ష్మణులను తోడ్కొనిపోవు (బాల - 19, 20, 21, 22) సర్గలు సంతోషముతో చదువవలెను.
17. సౌమ్యభుక్తి రసౌమ్యా చే త్సోమస్యైవ దశాంతరే, సీతారాఘవసంవాద సర్గా న్మధ్యందినే పఠేత్.	17. చంద్రదశయందు గురుభుక్తి క్రూరమైనచో సీతారాఘవ సంవాదముగల (అయోధ్య - 26, 27, 28, 29, 30) సర్గలు మధ్యాహ్నమున చదువవలెను.

సంస్కృతమూలము	ఆంధ్రానువాదము
18. చంద్రస్యైవ దశాయాం తు గురుభుక్తి ర్యదాఽశుభా, నారదోక్తాం రామకథాం పూతాత్మా ప్రయత: పఠేత్.	18. చంద్రదశయందు గురుభుక్తి అశుభముగ నున్నచో నారదునిచే చెప్పబడిన రామకథను (బాల 1 సర్గ) పవిత్రమగు మనస్సుతో నియమము కలిగి పఠించవలెను.
19. శుక్రస్యాంతర్దశా దుష్టా యది సోమదశాంతరే, ఉత్థానసర్గం వహ్నే స్తు సీతాయా: ప్రయత: పఠేత్.	19. చంద్రదశయందు శుక్రుని యంతర్దశ దోషయుతముగ నున్నచో సీత అగ్నినుండి లేచు (యుద్ధ-121) సర్గను పఠించవలెను.
20. శనైశ్చరస్య దుష్టా చే ద్భుక్తి శ్చంద్రదశాంతరే, సాయం ప్రాత: పఠే త్సర్గం నిత్యం ఖరవధాత్మకమ్.	20. చంద్రదశయందు శనిభుక్తి దుష్టమగుచో ఖర సంహారముకల (అరణ్య-30) సర్గను నిత్యము ఉదయమునను, సాయంకాలమునను చదువవలెను.
21. రాహుభుక్తి ర్దోషదా చే చ్చంద్రస్య తు దశాంతరే, అహల్యా శాపనిర్మోక్ష సర్గం భక్త్యాఽత్ర సంపఠేత్.	21. చంద్రదశయందు రాహుభుక్తి అమంగళకరముగ నున్నచో అహల్యాశాపోపశమన (బాల-49) సర్గను భక్తితో చదువవలెను.
22. మహాదశాయాం సోమస్య కేతోశ్చే ద్భుక్తి రక్షమా, రక్షోవధప్రతిజ్ఞాఖ్యం పఠే త్సర్గం ప్రయత్నత:.	22. చంద్రుని మహాదశయందు కేతుభుక్తి మిక్కిలి అహితముగ నున్నచో రక్షస్సంహారమునకై ప్రతిజ్ఞ చేసిన (అరణ్య 6) సర్గను చదువవలెను.
కుజదశాంతర్దశాదోషపరిహార: -	**కుజునిదశయందలి యంతర్దశల దోషపరిహారము**
23. కుజస్య చే ద్దశా దుష్టా కుమారోత్పత్తిసర్గకౌ, పఠేద్వా శ్రుణుయాద్వాపి సుబ్రహ్మణ్యార్పితాశయ:	23. కుజునిమహాదశ సరిగా లేనిచో కుమారస్వామి జనించిన రెండు (బాల-36, 37, సర్గలను సుబ్రహ్మణ్యస్వామియందు మనస్సు నుంచి చదివినను, వినినను ఆ దోష ముపశమించును.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
పఠనాంతే చ వల్లీశం పూజయే దాలయేపి వా.	పారాయణాంతమున కుమారస్వామిని ఆలయమునకైనను పూజించవలెను.
24. మహాదశాయాం భౌమస్య తస్యైవాంతర్దశాఽశుభా, అగస్త్యపూజాం రామాయ పఠే దుత్తరకాండగాం.	24. కుజునిదశయందు కుజుని యంతర్దశ సరిగా లేనిచో ఉత్తరకాండయందు రామునకు అగస్త్యుడు పూజచేసిన (ఉత్తర-76) సర్గను పఠించవలెను.
25. భౌమస్యైవ దశాభాగే సూర్యభుక్తిః శుభా న చేత్, కందర్పనాశనాఖ్యం తు పఠే త్సర్గ మనుత్తమం.	25. కుజదశయందు సూర్యాంతర్దశ సరిగాలేనిచో కామదహనముకల (బాల-23) యుత్తమ సర్గను పఠించవలెను.
26. మహాదశాయాం భౌమస్య సోమభుక్తి ర్న చే చ్ఛుభా, వానరోత్పత్తి సర్గస్తు భక్తియుక్త స్తదా పఠేత్.	26. కుజుని మహాదశయందు చంద్రుని అంతర్దశ సరిగాలేనిచో వానరోత్పత్తి (బాల-17) సర్గను భక్తితో చదువవలెను.
27. బుధభుక్తి ర్దోషదా చేత్ కుజస్యైవ దశాంతరే, పాయసస్య ప్రదానాఖ్యం పఠే త్సర్గం ప్రయత్నతః.	27. కుజునిదశయందు బుధుని అంతర్దశ దోషప్రదముగ నున్నచో పాయసప్రదాన (బాల-16) సర్గను చక్కగా చదువవలెను.
28. గురోశ్చే ద్దోషదా భుక్తి ర్భౌమస్య తు దశాంతరే, ఉపదేశం హనుమతో రావణాయ తదా పఠేత్.	28. కుజదశయందు గుర్వంతర్దశ సరిగాలేనిచో రావణునకు హనుమంతుడు హితోపదేశమును చేయు (సుందర-51) సర్గను పారాయణము చేయవలెను.
29. శుక్రభుక్తి ర్దోషదా చే ల్లోహితాంగదశాంతరే,	29. కుజదశయందు శుక్రునియంతర్దశ క్రూరముగ నున్నచో హనుమంతుని కాల్చకుండుటకై

సంస్కృత మూలము. — ఆంధ్రానువాదము.

సీతాయాః ప్రార్థనం వహ్ని
ముద్దిశ్య హనుమత్కృతే,
యత్ర తం సర్గ మాధ్యాయ
న్నాంజనేయం పఠేత్ క్రమాత్.

యగ్నినిగూర్చి సీత చేసిన స్తోత్రమునూ (సుందర-53) సర్గను పారాయణముచేయుచు ఆంజనేయుని ధ్యానింపవలెను.

30\. సౌరే రంతర్దశా క్రూరా
యది భౌమదశాంతరే,
కబంధబాహులవన
సర్గం ధ్యాయఞ్ఛనిం పఠేత్.

30\. కుజదశయందు శన్యంతర్దశ సరిగా లేనిచో కబంధబాహుచ్ఛేద (అరణ్య-70) సర్గను చదువుచు ధ్యానించవలెను.

31\. అంగారకదశాయాం తు
రాహో రంతర్దశాఽశుభా,
పఠేత్తు ప్రథమే యుద్ధే
రావణస్య పరాభవం.

31\. కుజదశయందు రాహువు నంతర్దశ సరిగా లేనిచో ప్రథమదివసమున రావణుని పరాభవ (యుద్ధ-59) సర్గను పఠించవలెను.

32\. కేతుభుక్తి ర్దోషదా చే
దంగారకదశాంతరే,
సీతాకృతాం రాక్షసీనాం
రక్షాం హనుమతః పఠేత్.

32\. కుజదశయందు కేతువుయొక్క అంతర్దశ దోషముగనున్నచో హనుమంతునినుండి రాక్షస స్త్రీలను సీత రక్షించిన (యుద్ధ-116) సర్గను చదువవలెను.

రాహుదశాంతర్దశాదోషపరిహారః -

రాహుదశాంతర్దశా దోషపరిహారము -

33\. దశాచే త్తమసో దుష్టా
కపిభిః కృత మాదరాత్,
లంకాదహనసర్గం తు
యుద్ధకాండగతం పఠేత్.

33\. రాహుమహాదశ దుష్టమగుచో యుద్ధకాండలోని వానరులు లంకనుగాల్చిన (యుద్ధ-75)సర్గను ఆదరముతో చదువవలెను.

34\. అన్తే జ్వాలామాలినే తు
పూజాం కృత్వాఽథయత్నతః,
నివేదయే దపూపాం శ్చ
మాధ్వీకం చ నివేదయేత్.

34\. చివరను జ్వాలామాలియగు సూర్యునిపూజించి అప్పములను తేనెను ఆరగింపు జేయవలెను.

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము
35. తత్రైవ రాహుభుక్తి శ్చే ద్దోషదా తత్ప్రశాంతయే, నాగాస్త్రబంధనిర్మోక్షు సర్గం భక్త్యా యుత: పఠేత్.	35. రాహుదశయందు రాహుభుక్తి నీచస్థితిలో నున్నచో నట్టి దోషపరిహారమునకై నాగాస్త్ర బంధమును విడిపించు (యుద్ధ-50) సర్గను భక్తితో చదువవలెను.
36. రాహో ర్దశాయాం సూర్యస్య పీడా చే ద్భుక్తితో భవేత్, బాలకాండగతం సూర్య వంశ్యాఖ్యానం యత: పఠేత్.	36 రాహుదశయందు సూర్యగ్రహాంతర్దశ బాధా కరమైనదగుచో బాలకాండయందలి సూర్య వంశకథను (బాల-70) సర్గను నియమముతో చదువవలెను.
37. చంద్రభుక్తి ర్దోషదా చే ద్రాహోరేవ దశాంతరే, నర్మదాయాం రావణస్య పూజాసర్గం యత: పఠేత్.	37. రాహుదశయందు చంద్రభుక్తి దుష్టమైనదగుచో నర్మదానదిలో రావణుని పూజను గురించి యున్న (ఉత్తర-31) సర్గను నియమముతో పఠించవలెను.
38. రాహో ర్దశాయాం భౌమస్య భుక్త్యా చే ద్దురితం భవేత్, పఠేత్ కైలాసచలనే రావణస్య చ రోదనం.	38. రాహుదశయందు కుజాంతర్దశ దుష్టముగ నున్నచో కైలాసపర్వతము నెత్తినపుడు రావణుని దు:ఖముగల (ఉత్తర-16) సర్గను చదువవలెను.
39. బుధస్య భుక్త్యా దోష శ్చే త్తమసస్తు దశాంతరే, పఠే ద్బ్రహ్మకృతం స్తోత్రం రావణస్య వధా త్పరం.	39. రాహుదశలో బుధభుక్తి దుష్టముగ నున్నచో రావణుని వధానంతరము బ్రహ్మచే చేయబడిన స్తోత్రమును (యుద్ధ-120) సర్గను పఠించ వలెను.
40. రాహో ర్దశాయాం భుక్త్యా చే త్సురేజ్యస్యాఽశుభం భవేత్, సర్గం రాజ్యాభిషేకాఖ్యం సుగ్రీవస్య తదా పఠేత్.	40. రాహుదశయందు గురుభుక్తి అనిష్టకరముగా నున్నచో సుగ్రీవుని రాజ్యాభిషేక (కిష్కింధ 26) సర్గను పఠింపవలెను.

సంస్కృత మూలము | ఆంధ్రానువాదము

41. కవేర్భుక్తి రనర్థా చే
ద్రాహో ర్దత్తే దశాంతరే,
హనూమతా రాఘవాయ
చూడామణ్యర్పణం పఠేత్.

41. రాహుదశయందు శుక్రభుక్తి అనర్థదాయక మగుచో హనుమంతుడు రామునకు చూడామణి నొసగిన (సుందర-65) సర్గను పఠించవలెను.

42. శనైశ్చరస్య భుక్త్యా చే
ద్దోషో రాహుదశాంతరే,
హనూమతాఽక్షనాశాఖ్య
సర్గపారాయణం చరేత్.

42. రాహుదశయందు శనిభుక్తి సరిగా లేనిచో హనుమంతుడు అక్షకుమారుని చంపిన (సుందర-47) సర్గను పారాయణచేయవలెను.

43. కేతో రంతర్దశా దుష్టా
రాహోశ్చే త్స్యా ద్దశాంతరే,
రామేణ జామదగ్న్యస్య
లోకానాం నాశనం పఠేత్.

43. రాహుమహాదశయందు కేతువుయొక్క అంతర్దశ కష్టదాయకమగుచో రాముడు పరశురాముని పుణ్యలోకముల నశింపజేసిన (బాల-76) సర్గను పారాయణము చేయవలెను.

గురుదశాంతర్దశాదోషపరిహారః —

గురుదశయందలి యంతర్దశల దోషము పోపికొను విధము

44. గురో ర్దశాచే దుగ్రా స్యా
త్తదా సుందరకాండకే,
పఠే త్సముద్రతరణ
సర్గ మేకం హనూమతః.

44. గురుమహాదశ మిక్కిలి క్రూరముగ నున్నచో సుందరకాండయందలి హనుమంతుని సముద్ర లంఘనసర్గ నొకదానిని పారాయణమాచరింపవలెను.

45. అంతే చ సితయా మిశ్రాన్
లాజాన్ హనుమతేఽర్పయేత్.

45. చివరను పంచదారతో కలిపిన పేలాలను హనుమంతునకు నైవేద్య మొసగవలెను.

46. గురో ర్దశాయాం తస్యైవ
భుక్తిశ్చే ద్దోషదా భవేత్,
పఠేత్తు శరభంగస్య
మోక్షసర్గం ద్విసంధ్యయోః.

46. గురుదశయందు గురుభుక్తియే దుష్టమగుచో శరభంగుని మోక్షగమన (అరణ్య-40) సర్గను రెండువేళలయందు పఠించవలెను.

47. గురో ర్దశాయాం సూర్యస్య
భుక్తిశ్చే ద్దోషభావినీ,

47. గురుదశయందు సూర్యగ్రహాంతర్దశ దోషభూయిష్ఠమగుచో వానరులకు సుగ్రీవుడు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
సుగ్రీవోక్తం వానరాణాం పూర్వదిఙ్మార్గ మాపఠేత్.	చెప్పిన తూర్పుదిక్కు మార్గవివరణముగల (కిష్కింధ-40) సర్గను చదువవలెను.
48. గురో ర్దశాయాం చంద్రస్య భుక్తి ర్యది విపత్తిదా, సంపాతిపక్షిణోత్పత్తి కథాసర్గాన్ పఠే త్సుధీః.	48. గురుదశయందు చంద్రభుక్తి ఆపదల నొసగు నదిగ నున్నచో జ్ఞానము కలవాడు సంపాతికి రెక్కలువచ్చు కథగల (కిష్కింధ - 60-63) సర్గలను చదువవలెను.
49. గురో ర్మహాదశాయాం తు కుజభుక్తి ర్యదాఽశుభా, అయోధ్యావర్ణనం బాల కాండస్థం సర్గ మాపఠేత్.	49. గురుమహాదశయందు కుజభుక్తి సరిగాలేనిచో బాలకాండయందలి అయోధ్యాపురవర్ణనమును (బాల-5 సర్గ) పారాయణ చేయవలెను.
50. గురో ర్దశాయాం సౌమ్యస్య భుక్తి ర్యది విపత్ప్రదా, దేవానాం ప్రార్థనాసర్గౌ విష్ణుం ప్రతి యతః పఠేత్.	50. గురుదశయందు బుధునిభుక్తి అపత్కారణ మగుచో విష్ణువునుగురించి దేవతలు ప్రార్థించిన (బాల-15,16) రెండుసర్గలను చదువవలెను.
51. గురో ర్దశాయాం శుక్రస్య భుక్తిశ్చే ద్దోషదా భవేత్, బాలకాండాంతిమం సర్గం పఠేత్ భక్తి సమన్వితః.	51. గురుదశయందు శుక్రభుక్తి దుష్టముగనున్నచో భక్తికలవాడై బాలకాండయందలి ఆఖరు (బాల-77) సర్గను చదువవలెను.
52. శనిభుక్తి ర్దోషదా చే త్సురేజ్యస్య దశాంతరే, సుమంత్రస్యానుగ్రహార్థం పఠే ద్రామస్య దర్శనం.	52. గురుదశయందు శనిభుక్తి కష్టముకలుగజేయు నదిగనున్నచో సుమంత్రుని అనుగ్రహించుటకై రామునిదర్శనముగల (అయోధ్య-16) సర్గను చదువవలెను.
52(a) రాహుభుక్తి ర్దోషదా చే ద్గురోరేవ దశాంతరే, శబరీమోక్షసర్గం తు పఠే ద్భక్తి సమన్వితః.	52 (a) గురుదశయందు రాహుభుక్తి సరిగాలేనిచో శబరికి మోక్షమునొసగిన (అరణ్య-74) సర్గను భక్తితో చదువవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
53. కేతుభుక్త్యా భవే త్పీడా గురో ర్యది దశాంతరే, పఠే న్మధువనధ్వంస సర్గద్వయ మనుత్తమం.	53. గురుదశయందు కేతుభుక్తి అపత్కరమగుచో గొప్పవగు మధువనధ్వంస సర్గలను రెండింటిని (సుందర-61, 62) చదువవలెను.

శని దశాంతర్దశాదోషపరిహార: -	శనిదశయందలి యంతర్దశల దోషపరిహారము
54. శనైశ్చరస్య దుష్టా చే ద్దశా రాక్షసనాశనం, విశ్వామిత్రాధ్వరే సర్గం పఠే త్పూర్వం తు భోజనాత్.	54. శనిమహాదశ దోషముగ నున్నచో విశ్వామిత్ర యాగసంరక్షణమున రాక్షసనాశన మొన రించిన (బాల-30) సర్గను భోజనము చేయక మునుపే పారాయణము చేయవలెను, లేక విన వలెను.
55. పాఠకాలే భవే న్మౌనీ శృణుయాద్వాపి తాదృశ:. మృత్యుంజయాయ పాఠాంతే తిలాన్నం వినివేదయేత్.	55. చదువునపుడు వినునప్పుడును మౌనముగనుండి పారాయణానంతరమున శివునకు నువ్వులతో కలసిన అన్నమును నైవేద్యము చేయవలెను.
56. శనే ర్దశాయాం భుక్తిశ్చే చ్ఛనేరేవాఽహితా భవేత్. బ్రహ్మాస్త్రబంధముక్త్యాఖ్యం పఠే త్సర్గం హనూమత:.	56. శనిదశయందు శనిభుక్తియే హానిని కలుగ జేయునది యగుచో హనుమంతుని బ్రహ్మాస్త్ర బంధచ్ఛేదసర్గను (సుందర - 48) చదువ వలెను.
57. శనైశ్చరదశాయాం తు సూర్యభుక్తి ర్యదాఽశుభా, హనుమజ్జననం సర్గం కిష్కింధాకాండగం పఠేత్.	57. శనిదశయందు సూర్యభుక్తి బాగు లేనిచో కిష్కింధాకాండయందలి హనుమజ్జనన (66) సర్గను పఠించవలెను.
58. చంద్రభుక్తి ర్దోషదా చే చ్ఛనైశ్చరదశాంతరే,	58. శనిదశయందు చంద్రభుక్తి దుష్టముగనున్నచో దోషము పోవువరకు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
తాటకావధసర్గం తు పఠే దాదోషనాశనం.	తాటకావధ (బాల-26) సర్గను పఠించవలెను.
59. భౌమస్య భుక్తిశ్చే త్క్రూరా శనేరేవ యదా దశా, స్వయంప్రభాబిలోత్తార సర్గపారాయణం చరేత్.	59. శనిదశయందు కుజభుక్తి క్రూరముగనున్నచో స్వయంప్రభాబిలమును వానరులు దాటిన (కి-50,51) సర్గలను పారాయణము చేయవలెను.
60. శనే ర్దశాయాం సౌమ్యస్య భుక్తిశ్చే త్క్లేశదాయినీ, లంకాదాహం హనుమతా కృతం సర్గం తదా పఠేత్.	60. శనిదశయందు బుధభుక్తి కష్టదాయకమగుచో హనుమంతుడు లంకను దహింపజేసిన సర్గను (సుందర-54) చదువవలెను.
61. మహాదశాయాం సౌరస్య గురుభుక్తిస్తు దోషదా, రామాలింగనసర్గం తు పఠే ద్దాసహనూమతః.	61. శనిదశయందు గురుభుక్తి దోషముగ నున్నచో దాసుడగు హనుమంతుని రాము డాలింగన మాచరించిన (యుద్ధ-1) సర్గను చదువవలెను.
62. శనే ర్దశాయాం శుక్రస్య భుక్తి ర్యది విపత్ప్రదా, చూడామణిప్రదానాఖ్యం పఠే త్సర్గం హనూమతే.	62. శనిదశయందు శుక్రుని అంతర్దశ విపత్కారిణి యగుచో హనుమంతునకు చూడామణి నొసంగిన (సుందర-38) సర్గను చదువవలెను.
63. రాహోశ్చే ద్భుక్తి రశుభా సౌరస్యాథ దశాంతరే. మాయామృగవధాభిఖ్యం పఠే త్సర్గం ప్రయత్నతః.	63. శనిదశయందు రాహ్వంతర్దశ సరిగా లేనిచో మాయలేడిని చంపిన (అరణ్య-44) సర్గను నియమముతో చదువవలెను.
64. కేతుభుక్తి రనర్థం చే ద్దత్తే శనిదశాంతరే,	64. శనిదశయందు కేత్వంతర్దశ సరిగా లేనిచో సుగ్రీవుడు సీత నగలమూటనిచ్చు (కిష్కిం-6)

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
సీతాభరణ జాలానాం సుగ్రీవేణార్పణం పఠేత్.	సర్గను పారాయణ చేయవలెను.

బుధదశాంతర్దశాదోషపరిహారః -	**బుధదశాంతర్దశల దోషపరిహారము -**
65. దశా బుధస్య దుష్టా చే త్సీతాగ్రే హనుమత్కృతమ్, శ్రీరామవర్ణనం సర్గం పఠే త్సంపూజ్య రాఘవం. పఠనాంతే రాఘవస్య ముద్గాన్నం వినివేదయేత్.	65. బుధుని మహదశ దోషభూయిష్ఠ మగుచో రాఘవుని పూజించుచు హనుమంతుడు సీత యెదుట రాముని వర్ణించిన (సుందర-35) సర్గను చదువవలెను. పూర్తియైన తరువాత పులగము (పొంగలి) నైవేద్యము చేయవలెను.
66. బుధభుక్తిస్తు తత్రైవ యది దోషప్రదా భవేత్, వామనోత్పత్తిచరిత సర్గం ప్రాతః పఠే చ్ఛుతుః.	66. బుధమహదశయందు బుధునిభుక్తి ఆపదకలుగజేయునదిగ నున్నచో నాల్గుదినములు ఉదయమునవే వామనావతార (బాల-29) సర్గను చదువవలెను.
67. బుధస్య తు దశాయాం చే త్సూర్యభుక్తిస్తు దోషదా, తదా మూలబలధ్వంస సర్గం త్రిషవణం పఠేత్.	67. బుధునిదశయందు సూర్యభుక్తి సరిగా లేనిచో రావణుని మూలబలమును జంపిన కథగల (యుద్ధ-94) సర్గను మూడుసంధ్యలయందును చదువవలెను.
68. మహాదశాయాం సౌమ్యస్య చంద్రస్యాంతర్దశాఽశుభా, సంవాద మత్రే రామేణ సర్గం తు ప్రయతః పఠేత్.	68. బుధునిదశయందు చంద్రుని అంతర్దశ అశుభముగ నున్నచో రామునకును అత్రి మహర్షికిని జరిగిన సంవాదముగల (అయోధ్య - 117) సర్గను చదువవలెను.
69. బుధస్య చే ద్దశాయాం తు భౌమభుక్తిస్తు పీడయేత్, సీతాశుభనిమిత్తాఖ్య సర్గం షడ్వార మాపఠేత్.	69. బుధునిదశయందు కుజుని అంతర్దశ బాధను కలిగించునట్లున్నచో సీతకు శుభశకునములు కలిగిన (సుందర-27) సర్గను ఆరు పర్యాయములు చదువవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము.
70. అశుభా గురుభుక్తి శ్చే ద్బుధస్యైవ దశాంతరే, సర్గం పఠేత్తు సురభే రాఖ్యానం భరతోదితం.	70. బుధునిదశయందు గురుభుక్తి అశుభముగ నున్నచో భరతునిచే చెప్పబడిన సురభియొక్క కథను (అయో-74) పారాయణ చేయవలెను.
71. బుధస్యైవ దశాయాం తు శుక్రభుక్తి ర్యదాఽహితా, సీతారాఘవసంవాదం పఠే దారణ్యకాండగం.	71. బుధదశలో శుక్రాంతర్దశ అమంగళకారిణి యగుచో అరణ్యకాండయందలి (9, 10 సర్గ) సీతారామసంవాదమును చదువవలెను.
72. శనిభుక్తి ర్దోషదా చే ద్బుధస్య తు దశాంతరే, స్మర న్మనసి కోదండ పాణిం రాఘవ మాదరాత్. పఠే త్సర్గం భక్తియుతో రావణస్య వధాత్మకం.	72. బుధదశలో శనియంతర్దశ దోషముతో కూడి యున్నచో కోదండపాణియగు శ్రీరామచంద్రు నత్యాదరమున మనసున ధ్యానించుచు రావణ వధ (యుద్ధ-111) సర్గను భక్తితో పఠించ వలెను.
73. మహాదశాయాం సౌమ్యస్య రాహుభుక్తిస్తు దోషదా, చారేణ తు దశాస్యాయ రాఘవస్య ప్రదర్శనం. సర్గ మేకం పఠే ద్యత్తో గ్రంథే సంపూజ్య రాఘవం.	73. బుధునిదశయందు రాహుభుక్తి అమంగళ కారిణియగుచో జితేంద్రియుడై శ్రీరామాయణ గ్రంథమున రాఘవుని పూజించుచు గూఢచారి వచ్చి రావణునకు రాము నెఱిగించు నొక (యుద్ధ-28)సర్గను పారాయణము చేయవలెను.
74. కేతుభుక్తి ర్దోషదా చే ద్బుధస్యాథ దశాంతరే, హనూమతాఽశోకవనే సీతాన్వేషణ మాపఠేత్.	74. బుధదశలో కేతుభుక్తి దోషముల నిచ్చునదగుచో అశోకవనమున హనుమంతుడు సీతను వెదకు (సుందర-14) సర్గను చదువవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
కేతుదశాంతర్దశాదోషపరిహారః -	**కేతుదశయందలి యంతర్దశా దోష పరిహార**
75. కేతో ర్దశా దోషదా చే త్సర్గం గుహసమాగమం, రాఘవస్య పఠే ద్భక్త్యా హృది కృత్వా రఘూత్తమం. అంతే నివేదయే ద్రస్యా న్మాషాపూపాన్ ఘృతాచితాన్.	75. కేతుమహాదశ అనిష్టకారిణి యగుచో రామ చంద్రుని మనమున నిడికొని శ్రీరామచంద్రుడు గుహునితో మైత్రిచేసిన (అయోధ్య-50) సర్గను పారాయణముచేసి చివరను నేతితో వండిన మినుపగారెలను నైవేద్యము చేయవలెను.
76. కేతో ర్దశాయాం కేతోశ్చే ద్భుక్తి ర్దోషవిధాయినీ, దైవప్రశంసాం రామస్య ముఖాబ్జా న్నిస్సృతాం పఠేత్.	76. కేతుదశలో కేతుభుక్తి దోషముల నిచ్చున దగుచో రామునిచే చేయబడిన దైవప్రశంసను (అయోధ్య-22) పారాయణ చేయవలెను.
77. కేతోర్దశాయాం సూర్యస్య భుక్తిశ్చే త్క్లేశకారిణీ, పఠే దయోధ్యాకాండస్థం సూర్యవంశానుకీర్తనం.	77. కేతుదశయందు సూర్యభుక్తి కష్టదాయిని యగుచో అయోధ్యాకాండయందలి సూర్య వంశక్రమముతెల్పు (అయోధ్య-110) సర్గను చదువవలెను.
78. కేతో ర్దశాయాం సోమస్య దుష్టా త్వంతర్దశా యది, బలాతిబలయో ర్దానం రాఘవాయ పఠే ద్వ్రతః.	78. కేతుదశయందు చంద్రుని అంతర్దశ చెడ్డది యగుచో శ్రీరామచంద్రునకు బలాతిబలావిద్యల నొసగిన (బాల-22) సర్గను నియమముతో చదువవలెను.
79. కేతో ర్దశాయాం భౌమస్య యది భుక్త్యాఽహితం భవేత్, కచ్చిత్సర్గం పఠే త్సమ్యక్ హృది ధ్యాయన్ రఘూత్తమం.	79. కేతుదశయందు కుజభుక్తివలన అశుభము కలుగుచో శ్రీరామచంద్రుని మనమున ధ్యానించుచు కచ్చిత్సర్గ (అయోధ్య-100)ను చదువవలెను.
80. కేతో ర్దశాయాం భుక్తిస్తు బుధస్య యది దోషదా,	80. కేతుదశయందు బుధభుక్తి అపకారిణియగుచో

సంస్కృతమూలము	ఆంధ్రానువాదము
పఠే ద్రామకథాం ప్రోక్తాం భరతాయ హనూమతా.	హనుమంతుడు భరతునకు చెప్పిన రామకథ (యుద్ధ-129) సర్గను చదువవలెను.
81. గురుభుక్తి ర్దోషదాత్రీ కేతోశ్చే త్తు దశాంతరే, హనూమదుక్తం సీతాయై రామస్య విజయం పఠేత్.	81. కేతుదశయందు గురుభుక్తి కష్టముల నిచ్చు నదిగనున్నచో హనుమంతుడు సీతతో చెప్పిన రాముని విజయముగల (యుద్ధ-116) సర్గను చదువవలెను.
82. శుక్రభుక్త్యా తు దోషశ్చే త్కేతో రేవ దశాంతరే, హనూమదుక్తం రామాయ సీతాదర్శన మాపఠేత్.	82. కేతుదశయందు శుక్రభుక్తి దోషకారిణి యగుచో హనుమంతుడు రామునితో సీతను చూచివచ్చితి నని చెప్పిన (సుందర-65) సర్గను చదువవలెను
83. మహాదశాయాం కేతోశ్చే చ్ఛనిభుక్తి రనర్థదా, పఠే త్త్రిసంధ్యం ప్రయతః ప్రహస్తవధసర్గకం.	83. కేతుమహాదశయందు శనిభుక్తి అనర్థదాయిని యగుచో ప్రహస్తవధ (యుద్ధ-58) సర్గను మూడువేళలయందు జితేంద్రియుడై చదువవలెను.
84. కేతోర్మహాదశాయాం తు రాహుభుక్తి రనర్థదా, కుంభకర్ణస్య నిధనం పఠే త్సర్గం దివానిశం.	84. కేతుమహాదశయందు రాహుభుక్తి అనిష్టకారిణి యగుచో కుంభకర్ణవధను (యుద్ధ - 67) రాత్రింబవళ్లు చదువవలెను.
శుక్రదశాంతర్దశాదోషపరిహారః —	**శుక్రదశయందలి యంతర్దశల దోషపరిహారము**
85. శుక్రస్యచే ద్దశా దుష్టా సీతోద్వాహాఖ్యసర్గకం, జానకీం మనసా ధ్యాయ న్ సర్వాభరణభూషితాం.	85. శుక్రుని మహాదశ దుష్టముగనున్నచో సర్వాభరణభూషితురాలగు సీతను మనమున ధ్యానించుచు సీతావివాహ బాల - 73)సర్గను-పారాయణము చేయవలెను.
86 పఠే త్కుంకుమగంధాద్యై రభ్యర్చ్య గ్రంథసత్తమం.	86. కుంకుమ గంధాదులతో శ్రీరామాయణ మహాగ్రంథమును పూజించి మంచి ముత్తైదువులకు

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము.
సువాసినీభ్యః పారాంతే మల్లికాజాతిమాలతీః.	పారాయణాంతమున మల్లి, జాజి మొదలగు
87. శ్వేతపుష్పాణి చాన్యాని చందనం కుంకుమం తథా, తాంబూలం చ యథాశక్తి దద్యా ద్రజతదక్షిణాం.	87. తెల్లని పుష్పములను చందనకుంకుమములను తాంబూలమును వెండిరూప్యముల దక్షిణను యథాశక్తిగ నీయవలెను.
88. తత్రైవ శుక్రభుక్తిశ్చే త్ప్రాణినాం దోషకారిణీ, అంగులీయప్రదానస్య సర్గం సుందరకాండగం. పఠే త్త్రిషవణం భక్త్యా పూజయిత్వా మహీసుతాం.	88. శుక్రదశలో శుక్రభుక్తి ప్రాణులకు దోషదాయిని యగుచో సీతను భక్తితో పూజించి సుందరకాండ యందలి అంగుళీయ ప్రదాన సర్గను (సుంద-36) మూడుదినములు చదువవలెను
89. సా చే ద్భుక్తి ర్దోషదా స్యాత్ స్త్రీణాం తత్రైవ కాండకే, సీతాయా ఆంజనేయేన సంవాదస్య తు సర్గకం, శృణుయా త్సా అర్థతశ్చ శబ్దతశ్చ ద్విజాననాత్.	89. స్త్రీలకు శుక్రదశలో శుక్రభుక్తి హానికరముగ నున్నచో సుందరకాండయందలి సీతాంజనేయ సంవాదముగల (సుందర-33) సర్గను బ్రాహ్మణోత్తములచే పారాయణము చేయించియు అర్థము చెప్పించియు వినవలెను.
90. భార్గవస్య దశాయాం తు సూర్యభుక్తి ర్యదాఽశుభా, పఠే చ్ఛివధనుర్భంగ సర్గ మత్యంత మాదృతః.	90. శుక్రదశలో సూర్యభుక్తి అశుభముగ నున్నచో మిక్కిలి ఆదరముతో శివధనుర్భంగ (బాల-67, సర్గను చదువవలెను.
91. మహాదశాయాం శుక్రస్య చంద్రభుక్తిస్తు దోషదా, పఠే చ్చంద్రోదయే శుక్ల పక్షే పశ్య న్సుధాకరం.	91. శుక్రునిమహాదశలో చంద్రభుక్తి దోషములనిచ్చునదిగా నున్నచో శుక్లపక్షమున చంద్రోదయ సమయమున చంద్రునిచూచుచు ఇలోపాఖ్యాన

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
ద్రలోపాఖ్యానసర్గం తు ధ్యాత్వాంబాం చంద్రమండలే.	(ఉత్తర-87, 88, 89, 90) సర్గలను చంద్ర మండలమందలి లక్ష్మిని ధ్యానించుచు చదువ వలెను.
92. కవే ర్దశాయాం భౌమస్య యది భుక్తిః ప్రపీడయేత్, రాజ్యాభిషేకసర్గం తు పఠే త్పాదుకయోః ప్రభోః.	92. శుక్రదశయందు కుజభుక్తి బాధాకారిణియగుచో శ్రీరామపాదుకల రాజ్యాభిషేక (అయోధ్య-115) సర్గను చదువవలెను.
93. బుధభుక్తి ర్దోషదా చే చ్ఛుక్రస్యైవ దశాంతరే, మాల్యవన్మాలివిజయం పఠే త్సర్గత్రయం యతః.	93. శుక్రదశయందు బుధభుక్తి దోషముల నిచ్చున దగుచో విష్ణువు మాల్యవంతుని మాలిని జయించిన కథగల (ఉత్తర 6, 7, 8) సర్గలను మూడిటిని చదువవలెను.
94. గురుభుక్తిః పీడికా చే చ్ఛుక్రస్య తు దశాంతరే, పఠే ద్దశరథస్యాశ్వ మేధసర్గం ప్రయత్నతః.	94. శుక్రదశయందు గురుభుక్తి పీడను కలుగ జేయుచో దశరథుని అశ్వమేధమును తెల్పు (బాల-14) సర్గను అతిజాగరూకతతో చదువ వలెను.
95. మహాదశాయాం శుక్రస్య మందస్యాంతర్దశాఽశుభా ఓషధిక్ష్మాభృదాయత్త లక్ష్మణోజ్జీవనం పఠేత్.	95. శుక్రదశయందు శనియంతర్దశ అశుభముగ నున్నచో హనుమంతుడు సంజీవిపర్వతమును దెచ్చి లక్ష్మణుని బ్రతికించిన (యుద్ధ-102) సర్గనుచదువవలెను.
96. శుక్రస్యచే ద్దశాయాం తు రాహుభుక్తిస్తు దోషదా, శ్వభ్రక్షేపం విరాధస్య సర్గ మాదరతః పఠేత్.	96. శుక్రదశయందు రాహుభుక్తి దోషదాయిని యగుచో విరాధుని ఖననసంస్కార మొనర్చిన (అరణ్య 4) సర్గను ప్రేమతో చదువవలెను.
97. శుక్రస్య తు దశాయాం తు కేతుభుక్తి ర్యదాఽశుభా, సింధుతీరే రాఘవస్య శయనం దర్భసంస్తరే.	97. శుక్రదశయందు కేతుభుక్తి అశుభ మగుచో శ్రీరామచంద్రుడు సముద్రతీరమున దర్భలపై శయనించినదాదిగా సేతుబంధనమువరకు

సంస్కృత మూలము.	ఆంధ్రానువాదము
పఠే దాసేతుబంధాంత మంతే నీరాజయే త్ప్రభుం.	(యుద్ధ - 19, 20, 21, 22) సర్గలను పారాయణముచేసి శ్రీరామచంద్రునకు హారతి యీయవలెను.
98. ఏవం నవగ్రహాణాం తు దశా శ్చాంతర్దశాః ప్రియే, ఉద్దిశ్య పరిహారోఽయం కథిత స్తే సుమధ్యమే.	98. ఓ పార్వతీ! ఇట్లు నవగ్రహములయొక్క మహాదశలును అంతర్దశలును దుష్టముగ నున్నచో వాని పరిహారోపాయములనుగూర్చి చెప్పితిని (అని శివుడు పార్వతినిగూర్చి పలికెను.
99. ప్రియం రవే రిక్షుఖండం చంద్రస్య తు పయః ప్రియం, భౌమప్రియం పాయసం స్యా ద్బుధో ద్రాక్షాఫలప్రియః.	99. సూర్యునకు చెరకును, చంద్రునకు పాలును, కుజునకు పాయసమును, బుధునకు ద్రాక్షపండ్లును ఇష్టము
100. గురోః ప్రియా తు కదలీ రసఖండం కవేః ప్రియం, జంబూఫలైః శనిప్రీతీ రాహు ర్నిత్యం మధుప్రియః, కేతోః ప్రియం నారికేల మేతాని వినివేదయేత్.	100. గురువునకు అరటిపండ్లును, శుక్రునకు పటిక బెల్లమును, శనికి నేరేడుపండ్లును, రాహువునకు తేనెయు, కేతువునకు కొబ్బరికాయయు నిష్టమగుటచే నాయాగ్రహములకు వాని వానిని నైవేద్యము చేయవలెను.
101. దశానాం దోషశాంత్యర్థం పాఠ్యే రామాయణాంశకే, తత్తద్గ్రహప్రీతికరం పదార్థం వినివేదయేత్.	101. దశలయందలి దోషపరిహారమునకై రామాయణ భాగపారాయణ మాచరించి ఆ యా గ్రహముల కిష్టమగు వస్తువును నైవేద్యము చేయవలెను.
102. రామాయణాంశే పఠితే భుక్తిదోషప్రశాంతయే, దశానాథప్రియం త్వాదౌ భుక్తినాథస్య చాన్తతః.	102. గ్రహదశాభుక్తి దోషపరిహారమునకై రామాయణ భాగమును చదువునపుడు దశలకు ప్రభువుల కిష్టమగు వస్తువులను ముందు నైవేద్యము చేసి కడపట భుక్తినాథునకిష్టమగు

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
నివేదయే త్ప్రియం వస్తు యత్నా త్సంపాద్య సాదరం.	వస్తువును నైవేద్యమొనర్పవలెను. అట్టి ప్రియమగు వస్తువును ప్రయత్నించియైన సంపాదించి- ఆదరముతో నారగింపు చేయవలెను.
103. అలభ్యం యది కించి త్స్యా దన్య ద్యత్క్రించి దుత్తమం, నివేదయే ద్భక్తియుత స్తదభావే నవం ఫలం.	103. ఒకానొక సమయమున నా వస్తువు దొరకనిచో మరియొక మంచి వస్తువునైనను సమకూర్చి భక్తితో నైవేద్యము చేయవలెను. అదియు వీలు గానిచో క్రొత్తపండ్లను వేటినైన నైవేద్యము చేయవలెను.
104. నారికేలం తథా ద్రాక్షా కదల్యాశ్చ ఫలోత్తమం, సర్వగ్రహాణాం ప్రీత్యై స్యా దలాభే తన్ని వేదయేత్.	104. కొబ్బరికాయలు, ద్రాక్ష, అరటిపండ్లు, గ్రహములన్నింటికిని ప్రియమగు వస్తువులు గాన నిర్ణీతవస్తువులు దొరకనిచో వీటిని నివేదన చేయవలెను.
105. ఏవం దశాభుక్తిజన్య దోషాణాం పరిశాంతయే, రామాయణాంశకాః ప్రోక్తాః శ్రవణా ద్భుక్తిముక్తిదాః.	105. ఇట్లు మహాదశలవలనను భుక్తులవలనను కలిగిన దోషముల ఉపశాంతికై వినిన మాత్రముననే భుక్తిముక్తుల నొసగు రామాయణాంశములు చెప్పబడినవి.
ఇత్యుమాసంహితాయాం నవగ్రహదశాభుక్తి దోషపరిహార పారాయణక్రమః.	ఉమాసంహితలో నవగ్రహదశాభుక్తుల దోషపరిహార పారాయణక్రమము సమాప్తము.

అథ రామాయణపారాయణావసరేషు నివేదనక్రమః

సంస్కృత మూలము.

ఉమాసంహితాయాం-

1. రామాయణస్య ప్రారంభే
నారికేళత్రయం శుభం
స్వయం తు పతితం వృక్షా
త్సమ మాస్ఫోట్య చార్పయేత్.

2. శ్రీరామజననే ప్రాప్తే
రసఖండాం శ్చ శర్కరాం,
శుంఠీచూర్ణసితాయుక్తం
పయశ్చ వినివేదయేత్.

3. సుబాహుమారీచవధే
ఘనీభూతం తు దుగ్ధకం,
వాసితం చాగ్నిశిఖతః
ప్రస్థమాత్రం నివేదయేత్.

4. పాయసస్య ప్రదానే తు
పాయసం వినివేదయేత్,
వంధ్యా పుత్రం ప్రసూయేత
ధ్రువం తత్పాయసాశనాత్.

5. సీతావివాహే సంప్రాప్తే
భక్ష్యభోజ్యాదిపేయకం,
సర్వం ఘృతేన చాభ్యజ్య
దివ్యాన్నాని నివేదయేత్.

రామాయణపారాయణావసరమున నైవేద్యము చేయవలసిన క్రమము.

ఆంధ్రానువాదము.

ఉమాసంహితయందు ఇట్లు చెప్పబడినది.

1. రామాయణప్రారంభమున, స్వయముగ పండి చెట్టునుండిరాలిన కొబ్బరికాయలను మూడింటిని సమముగా బ్రద్దలుకొట్టి నైవేద్యము చేయవలెను.

2. శ్రీరామజననము (బాల-18 సర్గ) సందర్భమున పటికబెల్లపు గడ్డలను, పంచదారను, శొంఠిచూర్ణము పంచదార కలిపిన పాలను నైవేద్యము చేయవలెను.

3. సుబాహు మారీచవధలను (బాల - 30 సర్గ, అరణ్య - 44 సర్గ) చదువు సమయమున ఒక తూమెడు చిక్కని పాలను గడ్డగట్టునట్లు కాచి కుంకుమపూవుతో పరిమళించునటుల కలిపి నైవేద్యము చేయవలెను.

4. అగ్నిహోత్రుడు పాయసమును దశరథునకిచ్చు (బా-16) సర్గను చదువునపుడు పాయసమును నివేదనము చేయవలెను. ఆపాయసమును తిని నచో గొడ్రాలైనను పుత్రులను కనును.

5. సీతాకల్యాణసందర్భమున (బాల-73 సర్గ) నేతితో తయారుచేసిన భక్ష్య భోజ్య పేయములను (కఠిన మృదు ద్రవాహారములను) నేతితో వండిన దివ్యాన్నములను నివేదించవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
6. చతుర్వింశతివిప్రాం శ్చ యథాలాభం సువాసినీః, సీతారాఘవబుద్ధ్యైవ భోజయే ద్భక్తిపూర్వకం.	6. ఇరువదినలుగురు బ్రాహ్మణులకును యథాశక్తిగ ముత్తైదువులకును వారు సీతారాములను బుద్ధితో తదీయారాధనము గావించవలెను.
7. సుమిత్రానుగ్రహే ప్రాప్తే నవనీతం నవోద్ధృతం, పృథ క్సితాం శర్కరాం చ మోదకాం శ్చ నివేదయేత్.	7. సుమిత్రానుగ్రహ సర్గ (అయో-40 సర్గ) చదువునపుడు నూతనమగు వెన్నను, తెల్లని పంచదారను, లడ్డులను నైవేద్యము చేయవలెను.
8. నానావిధఫలం యావ ల్లబ్ధం గుహసమాగమే, చిత్రకూటం గతే రామే దద్యాచ్చ లికుచోదనం.	8. గుహసమాగమ (అయో-50 సర్గ) సందర్భమున అనేకవిధములైన పండ్లను, శ్రీరామ చంద్రుడు చిత్రకూటమునకు వెళ్ళు సర్గను (అయో-56 సర్గ) చదువునపుడు నిమ్మపండ్ల రసముపూసిన అన్నమును (నిమ్మపులిహోరను) నివేదన చేయవలెను.
9. రామేణ చిత్రకూటే తు భరతస్య సమాగమే, మోదకాన్ శతసంఖ్యాకాన్ అర్పయేత్ ఘృతపాచితాన్.	9. చిత్రకూటమున రామునితో భరతుడు కలియు సందర్భమున (అయో-99 సర్గ) నేతితోవండిన వంద లడ్డులను నివేదనము చేయవలెను.
10. పాదుకారాజ్యలాభే తు దాడిమీపనసాదికం, కదల్యంతం ఫలం దద్యా ద్భోజయేచ్చ ద్విజా న్దశ.	10. పాదుకాపట్టాభిషేకసమయమున (అయో-112 సర్గ) దానిమ్మ, పనస, అరటిపండ్లను నివేదనముచేసి పదిమంది బ్రాహ్మణోత్తములకు సంతర్పణ చేయవలెను.
11. అనసూయాసహాస్యాయాం కుసుమం రక్తచందనం, అర్పయిత్వా పాయసం చ ఘృతమిశ్రం నివేదయేత్.	11. సీత అనసూయవద్దకు వెళ్ళినపుడు (అయోధ్య-117 సర్గ) పుష్పములను ఎఱ్ఱని చందనమును అలంకరించి, నేతితో కలిపిన పాయసమును, నైవేద్యమొనరించి, ముత్తైదువులకు వస్త్ర

సంస్కృతమూలము	ఆంధ్రానువాదము
సువాసినీ స్తోషయే చ్ఛ వస్త్రగంధాదిదానతః.	గంధాదుల నొసగి వారికి సంతోషమును కలుగ జేయవలెను.
12. ఖరస్య నిధనే ప్రాప్తే శర్కరాసహితం శుభం, నారికేలాన్న మభ్యాజ్య ఘృతేన వినివేదయేత్.	12. ఖరునివధ (అరణ్య-30) సర్గ చదువునపుడు పంచదారతోను, నేతితోను గూడిన కొబ్బరి యన్నమును నివేదన చేయవలెను.
13. జటాయో ర్మోక్షదానే తు మధు ద్రాక్షాఫలం దిశేత్.	13. జటాయుమోక్షదానమున (అరణ్య-36 సర్గ) తేనెను, ద్రాక్షపండ్లను నివేదింపవలెను.
14. శబర్యాశ్రమసంప్రాప్తౌ కందాంశ్చ ఫలాని చ, నివేదయే ద్యథాలాభం విశేషా న్మాతులుంగకం.	14. శబర్యాశ్రమమునకు రామచంద్రుడు వచ్చినపుడు (అరణ్య-74 సర్గ) ఆ సమయమున దొరకిన తినుట కుపయోగించు దుంపలను ఫలములను నివేదన చేయవలెను. తియ్యని మాదీఫలములను తప్పక నివేదన చేయవలెను.
15. పంపాతీరే హనుమతా రాఘవస్య సమాగమే, మాషాపూపాన్ ఘృతే పక్వాన్ చతుష్షష్టిం నివేదయేత్.	15. శ్రీరామచంద్రుడు హనుమంతుని పంపాతీరమున కలసినప్పుడు (కిష్కింధ-3 సర్గ) నేతితో వండిన అరువదినాలుగు గారెలను నైవేద్యము చేయవలెను.
16. ప్రాప్తే వాలివధే పుణ్యే వాసితం శర్కరోదకం, భక్ష్యాన్ ముద్గకృతాన్వాపి దేవాయ వినివేదయేత్.	16. వాలివధసమయమున (కిష్కింధ-16-22 సర్గ) సుగంధద్రవ్యములు చేర్చిన పంచదారపానకమునుగాని, పెసరపప్పుతో చేసిన పిండివంటలనుగాని, (వడపప్పు, శుండలు, పెసరసున్ని ఉండలు మొ॥) నివేదన చేయవలెను.

సంస్కృత మూలము

17. రాజ్యాభిషిక్తే సుగ్రీవే
చణకాం స్తైలపాచితాన్,
నివేదయే ద్విశేషేణ
రసాలఫల మర్పయేత్.

18. హనూమతః సముద్రస్య
తరణే సముపస్థితే,
దధ్యన్నం వ్యంజనయుతం
నవనీతం చ దాపయేత్.

19. హనూమత స్తు జానక్యా
దర్శనే సోపదంశకం,
అన్న మామ్లరసోపేతం
తాంబూలం చ నివేదయేత్.

20. రామాంగులీయదానే తు
గుడాన్నం ముద్గసంయుతం,
నివేదయేత్ ఘృతేనాక్తం
భక్ష్యాణి వివిధాని చ.

21. చూడామణిప్రదానే తు
రాఘవాయ హనూమతా,
గోక్షీరం ముద్గఖండాఢ్యం
పక్వం తు వినివేదయేత్.

22. విభీషణాయ రామేణా
ఽభయే దత్తేఽమ్బుధే స్తటే,
నారికేలస్య శుష్కస్య
క్షోదం శర్కరయాయుతం.
దద్యా ద్విభీషణస్యాభి -
షేకే తు ఘృతశష్కులీః.

ఆంధ్రానువాదము

17. సుగ్రీవుని రాజ్యాభిషేకసమయమున (కిష్కిం-26 సర్గ) నూనెతో వేయించిన సెనగగుండలను, ముఖ్యముగా మామిడిపండ్లను (రసాలు) నివేదన చేయవలెను.

18. హనుమంతుని సముద్రలంఘన సమయమున (సుందర-1 సర్గ) ఊరుగాయలతో కూడిన దధ్యోదనమును, వెన్నను నైవేద్యము చేయవలెను.

19. హనుమంతుడు జానకిని చూచినప్పుడు (సుం-15 సర్గ) ఊరుగాయతోకూడిన పులిహోరను, తాంబూలమును నివేదన చేయవలెను.

20. రాముని ఉంగరమును సీతకిచ్చు సందర్భమున (సుందర-36 సర్గ) పెసరపప్పుతో కలిసిన శర్కర పొంగలిని, నేతితో వండిన పలురకముల పిండివంటలను నివేదన చేయవలెను.

21. హనుమంతుడు రామునకు చూడామణి నొసంగు (సుం-66 సర్గ) సందర్భమున పెసగపప్పు పటికబెల్లం కలిసిన ఆవుపాలపాయసమును నివేదన చేయవలెను.

22. సముద్రతీరమున విభీషణునకు అభయమిచ్చు సందర్భమున (యుద్ధ - 16 సర్గ) ఎండు కొబ్బరికోరును పంచదారయు కలిపి నివేదింప వలెను. విభీషణ పట్టాభిషేకసమయమున (యుద్ధ 16 సర్గ) నేతితో వండిన జిలేబిని నివేదన చేయవలెను.

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
23. నాగాస్త్ర మోక్షణే క్షీరం సద్యోదుగ్ధం నివేదయేత్.	23. నాగాస్త్ర విమోచనఘట్టమున (యుద్ధ - 50 సర్గ) గుమ్మపాలను (అప్పుడు పిండిన ఆవు పాలను) నైవేద్యము చేయవలెను
24. బ్రహ్మాస్త్రబంధనిర్మోక్షే దుగ్ధే పక్వాన్ సువాసితే, యవగోధూమసక్తూంశ్చ ఫలాని చ నివేదయేత్.	24. బ్రహ్మాస్త్రమును విడిపించుకొను సందర్భమున (యుద్ధ-74 సర్గ) పరిమళద్రవ్యములు చేర్చిన పాలతో వండిన యవ-గోధుమ పేలపిండులను, పండ్లను నివేదన చేయవలెను.
25. కుంభకర్ణస్య నిధనే నారికేళాంబు నిర్మలం, నివేదయే ద్రాఘవాయ లాభే జంబూఫలాని చ.	25. కుంభకర్ణుని వధసందర్భమున(యుద్ధ-67సర్గ) నిర్మలమగు కొబ్బరినీళ్ళను, దొరకినచో నేరేడుపండ్లను శ్రీరామచంద్రునకు నైవేద్యము చేయవలెను.
26. మేఘనాదస్య నిధనే స్నిగ్ధం చైవ తిలోదనం. సలక్ష్మణాయ రామాయ దద్యా ద్దధి చ మండయుక్.	26. ఇంద్రజిద్వధయందు (యుద్ధ - 91 సర్గ) నూనెతోకలిపిన (తిలహోర) వేయించిన నువ్వు పప్పుగుండ కలిపిన అన్నమును (ఎళ్ళోర) మీగడతోగూడిన పెరుగును లక్ష్మణసమేతు డగు శ్రీరామునకు నైవేద్యము చేయవలెను.
27. నాశే మూలబలస్యాప్తే చిత్రాన్నాని నివేదయేత్.	27. రావణుని మూలబల మంతయు నశింపగా (యుద్ధ - 94 సర్గ) చిత్రవిచిత్రములుగ వండిన అన్నములను (పులిహోర మొదలగునవి) నైవేద్యము చేయవలెను.
28. ఆదిత్యహృదయే పుణ్యే గుడాన్నం ఘృతసంయుతం, కోమలా న్నారికేళాం శ్చ సేతుదండా న్నివేదయేత్.	28. ఆదిత్యహృదయము చదువునపుడు (యుద్ధ - 107 సర్గ) నేతితోగూడిన శర్కరపొంగలి, లేతకొబ్బరిబొండములను, చెరకుగడలను నైవేద్యము చేయవలెను.
29. రావణస్య వధే సద్యః పక్వాన్ వాసితసర్పిషి,	29. రావణవధయందు (యుద్ధ - 111 సర్గ) పరిమళించునేతిలో అప్పటికప్పుడువండబడినవై

సంస్కృత మూలము	ఆంధ్రానువాదము
పంచాశదవరాన్ దద్యా ద్గుడాపూపాన్ సమోదకాన్.	ఏబదికి తక్కువగాని అప్పములను, లడ్డులను నైవేద్యము చేయవలెను.
30. ప్రవిశ్యాగ్నిం యదా సీతా సముత్థాయ గతా పతిం. నివేదయేత్తు క్షీరాన్నం సమం హైయంగవీనతః.	30. సీత అగ్నిని ప్రవేశించి శ్రీరాముని పొందిన సర్గను (యుద్ధ - 121 సర్గ) చదువునపుడు అప్పటికప్పుడు వెన్న కాచితీసిన నేతితో క్షీరాన్నమును నైవేద్యము చేయవలెను.
31. రాజ్యాభిషిక్తే శ్రీరామే సర్వం పూర్వోదితం శుభం, నివేదయేత్పూజయిత్వా వస్త్రమాల్యాదిభిః పృథక్. భోజయేచ్చ శతం విప్రా న్నారీశ్చాపి సభర్తృకాః.	31. శ్రీరాముని రాజ్యాభిషేక సమయమున పూర్వము చెప్పిన మంచి క్షీరాన్నములను, భక్ష్యాదులను, ఫలములను నైవేద్యము చేసి నూరుమంది ముత్తైదువులను వారి భర్తలతో గూడ వస్త్రమాల్యాదులచే వేరువేరుగ పూజించి భుజింపజేయవలెను.
32. తత్తద్ఘట్టేషు చోక్తేషు తత్తద్ద్రవ్యే తు దుర్లభే. నివేదయేద్యథాలాభం సర్వాలాభే దిశేత్ఫలం.	32. ఆయాఘట్టములయందు చెప్పిన ఆయా వస్తువులు కొన్ని దొరకనిచో దొరకినంతవరకే నైవేద్యము చేయవలెను.
33. ఏవం కృతే రఘుపతిః సర్వథైవ ప్రసీదతి, దదాతి కాంక్షితానర్థా నన్తే చ పరమాం గతిం.	33. ఇట్లు చేసినచో శ్రీరామచంద్రు డన్నివిధముల సంతసించి కోరిన కోరిక లన్నియు నిచ్చును. దేహావసానమున మోక్షసామ్రాజ్యమును పొందునట్లు చేయును.
ఇత్యుమాసంహితాయాం శ్రీరామాయణ పారాయణావసరేషు నివేదనక్రమః.	ఇది ఉమాసంహితలోని శ్రీరామాయణ పారాయణావసరమున చేయవలసిన నివేదనక్రమము.

నవగ్రహ దంశాతర్దశా దోషపరిహారార్థమై పారాయణ మొనర్చవలసిన ఘట్టములు మున్నగునవి.

నెం.	దశావిశేషములు	కాండ	సర్గ	సమయము నైవేద్యము మున్నగునవి
1.	సూర్యమహాదశ	బాల	43	ఉదయమున ఒకపర్యాయము, చెరకు
	సూర్యాంతర్దశ	,,	45	,, ప్రారంభమునందును సమాప్తియందును చెరకు
	చంద్రాంతర్దశ	అరణ్య	18	దినమున మూడు వేళలందును; ప్రారంభమున చెరకు అంతమున పాలు.
	కుజాంతరం	అయోధ్య	1,2	ప్రారంభమున చెరకు సమాప్తిలో శర్కరపొంగలి
	రాహ్వంతరం	బాల	36	,, ,, ,, తేనె
	గుర్వంతరం	అయోధ్య	17	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శన్యంతరం	యుద్ధ	91	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
	బుధాంతరం	బాల	75	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు
	కేత్వంతరం	అరణ్య	68	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ
	శుక్రాంతరం	అయోధ్య	118	,, ,, ,, పటికబెల్లం
2.	చంద్రమహాదశ	సుందర	5	శుక్లపక్షమున సూర్యాస్తమయము 5 ఘడియల లోపుగ చంద్రుని పూజింపవలెను. పాలు
	చంద్రాంతరం	ఉత్తర	53,54	ప్రారంభమున పాలు; అంతమునను పాలు
	కుజాంతరం	బాల	19-22	,, ,, ,, చక్కెరపొంగలి
	రాహు	,,	49	,, ,, ,, తేనె
	గురు	,,	1	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శని	అరణ్య	30	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
	బుధ	అయోధ్య	26-30	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు
	కేతు	అరణ్య	6	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ
	శుక్ర	యుద్ధ	121	,, ,, ,, పటికబెల్లం
	సూర్య	కిష్కిం	3	,, ,, ,, చెరకు
3.	కుజమహాదశ	బాల	36,37	ప్రారంభమున చక్కెరపొంగలి(సుబ్రహ్మణ్యపూజ) అంతమున చక్కెరపొంగలి
	కుజాంతరం	ఉత్తర	76	,, ,, ,, ,,
	రాహు	యుద్ధ	59	,, ,, ,, తేనె

నెం.	దశావిశేషములు	కాండ	సర్గ	సమయము చేయవలసిన నైవేద్యములు మున్నగునవి
	గురు	సుందర	51	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శని	అరణ్య	70	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
	బుధ	బాల	16	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు
	కేతు	యుద్ధ	116	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ
	శుక్ర	సుందర	53	,, ,, ,, పటికబెల్లం
	సూర్య	బాల	23	,, ,, ,, చెరకు
	చంద్ర	,,	17	,, ,, ,, పాలు
4.	**రాహుమహాదశ**	యుద్ధ	75	ప్రారంభమున తేనె, అంతమున (సూర్యపూజ) అప్పము, తేనె
	రాహ్వాంతరం	,,	50	,, ,, ,, తేనె
	గురు	కిష్కింధ	26	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శని	సుందర	47	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
	బుధ	యుద్ధ	120	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు
	కేతు	బాల	76	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ
	శుక్ర	సుందర	65	,, ,, ,, పటికబెల్లం
	సూర్య	బాల	70	,, ,, ,, చెరకు
	చంద్ర	ఉత్తర	31	,, ,, ,, పాలు
	కుజ	,,	16	,, ,, ,, చక్కెరపొంగలి
5.	**గురుమహాదశ**	సుందర	1	ప్రారంభమున అరటిపండ్లు, అంతమున హనుమంతునికి ప్రియమైన చక్కెర.
	గుర్వాంతరం	అరణ్య	5	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శని	అయోధ్య	16	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
	బుధ	బాల	15, 16	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు
	కేతు	సుందర	61, 62	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ
	శుక్ర	బాల	77	,, ,, ,, పటికబెల్లం
	సూర్య	కిష్కింధ	40	,, ,, ,, చెరకు
	చంద్ర	,,	60-63	,, ,, ,, పాలు
	కుజ	బాల	5	,, ,, ,, చక్కెరపొంగలి
	రాహు	అరణ్య	74	,, ,, ,, తేనె

నెం.	దశావిశేషములు	కాండ	సర్గ	సమయము, చేయవలసిన నైవేద్యములు మున్నగునవి
6.	**శనిమహాదశ**	బాల	30	ప్రారంభమున-అంతమున (మృత్యుంజయపూజ) తిలాన్నం
	శన్యంతరం	సుందర	48	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
	బుధ	,,	54	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు
	కేతు	కిష్కింధ	6	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ
	శుక్ర	సుందర	38	,, ,, ,, పటికబెల్లం
	సూర్య	కిష్కింధ	66	,, ,, ,, చెరకు
	చంద్ర	బాల	26	,, ,, ,, పాలు
	కుజ	కిష్కింధ	50-53	,, ,, ,, చక్కెరపొంగలి
	రాహు	అరణ్య	44	,, ,, ,, తేనె
	గురు	యుద్ధ	1	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
7.	**బుధమహాదశ**	సుందర	35	ప్రారంభమున ద్రాక్ష అంతమున ముద్గాన్నము (పొంగలి)
	బుధాంతరం	బాల	29	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు ఉదయమున నాల్గుపర్యాయములు పారాయణము
	కేతు	సుందర	14	ప్రారంభమున ద్రాక్షపండ్లు అంతమున కొబ్బరికాయ
	శుక్ర	అరణ్య	9, 10	,, ,, ,, పటికబెల్లం
	సూర్య	యుద్ధ	94	,, ,, ,, చెరకు
	చంద్ర	అయోధ్య	117	,, ,, ,, పాలు
	కుజ	సుందర	29	,, ,, ,, చక్కెరపొంగ
	రాహు	యుద్ధ	28	,, ,, ,, తేనె
	గురు	అయోధ్య	74	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శని	యుద్ధ	111	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
8.	**కేతుమహాదశ**	అయోధ్య	50	ప్రారంభమున కొబ్బరికాయ అంతమున నేతితోచేసిన మినుప గారెలు
	కేత్వంతరం	,,	22	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ
	శుక్ర	సుందర	65	,, ,, ,, పటికబెల్లం
	సూర్య	అయోధ్య	110	,, ,, ,, చెరకు
	చంద్ర	బాల	22	,, ,, ,, పాలు
	కుజ	అయోధ్య	100	,, ,, ,, చక్కెరపొంగలి

నెం.	దశావిశేషములు	కాండ	సర్గ	సమయము, నైవేద్యము మున్నగునవి
	రాహు	యుద్ధ	67	,, ,, ,, తేనె
	గురు	,,	116	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శని	,,	58	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
				ప్రతిదినము మూడు వేళలయందును పారాయణము
	బుధ	,,	129	ప్రారంభమున కొబ్బరికాయ అంతమున ద్రాక్షపండ్లు
9.	**శుక్రమహాదశ**	బాల	73	ప్రారంభమున పటికబెల్లము అంతమున పటికబెల్లము సుమంగళులకు తాంబూలము, దక్షిణ
				ప్రతిదినము మూడు వేళలయందును పారాయణము.
	శుక్రాంతరం	సుందర	36	ప్రారంభమున పటికబెల్లం, అంతమున పటికబెల్లము.
★	స్త్రీలకుశుక్రాంతరం	,,	33	,, ,, ,, ,,
	సూర్య	బాల	67	,, ,, ,, చెరకు
	చంద్ర	ఉత్తర	87-90	,, ,, ,, పాలు,చంద్రోదయకాలమున చంద్రమండలమునుధ్యానించుచు చదువవలెను
	కుజ	అయోధ్య	115	ప్రారంభమునపటికబెల్లము అంతమునచక్కెరపొంగలి
	రాహు	అరణ్య	4	,, ,, ,, తేనె
	గురు	బాల	14	,, ,, ,, అరటిపండ్లు
	శని	యుద్ధ	102	,, ,, ,, నేరేడుపండ్లు
	బుధ	ఉత్తర	6-8	,, ,, ,, ద్రాక్షపండ్లు
	కేతు	యుద్ధ	19-22	,, ,, ,, కొబ్బరికాయ

పూర్వము కుశలవులు శ్రీరామసన్నిధియందు అశ్వమేధశాలలో 32 రోజులు చేసిన శ్రీరామాయణగానమున, వారు ఒక్కొక్కరోజున గానముచేసిన కాండ-సర్గ-శ్లోక వివరము

రోజులు	కాండలు	సర్గలు	శ్లోకములు	మొత్తము శ్లోక సంఖ్య
1	బాలకాండ	1-21	1— 755	755
2	,,	22-44	756— 1416	661
3	,,	45-65	1417— 1997	581
4	బాలకాండ అయోధ్యాకాండ	66-77 1- 9	1998— 2751	754
5	,,	10-30	2752— 3666	915
6	,,	31-51	3667— 4381	715
7	,,	52-71	4382— 5169	788
8	,,	72-97	5170— 5983	814
9	,,	98-119	5984— 6712	729
10	అరణ్యకాండ	1-21	6713— 7433	721
11	,,	22-42	7434— 8104	671
12	,,	43-63	8105— 8816	712
13	అరణ్యకాండ కిష్కింధాకాండ	64-75 1- 8	8817— 9637	821
14	,,	9-29	9638—10513	876
15	,,	30-50	10514—11330	817
16	కిష్కింధాకాండ సుందరకాండ	51-67 1- 3	11331—12128	798
17	,,	4-23	12129—12901	773
18	,,	24-47	12902—13833	932
19	,,	48-68	13834—14675	843
20	యుద్ధకాండ	1-24	14676—15564	889
21	,,	25-50	15565—16665	1101
22	,,	51-70	16666—17916	1251
23	,,	71-90	17917—18894	978
24	,,	91-111	18895—19819	925
25	,,	112-131	19820—20724	905
26	ఉత్తరకాండ	1-20	20725—21491	767
27	,,	21-40	21492—22395	904
28	,,	41-60	22396—22854	459
29	,,	61-80	22855—23334	480
30	,,	81-98	23335—23739	445
31	,,	99-105	23740—23872	133
32	,,	106-116	23873—24000	128
	7	647		24000

శ్రీరామాయణ ఘట్టములు - నైవేద్యములు

1. శ్రీరామాయణ ప్రారంభము	పండి రాలిన ముదురు కొబ్బరికాయలు 3
2. శ్రీరామ జననము	పటికబెల్లము, పంచదార, శొంఠిచూర్ణము చక్కెరకలిపిన పాలు
3. సుబాహు మారీచ వధలు	తూమెడుపాలు కుంకుమపూవుచేర్చి చిక్కగా కాచినవి, పాయసము
4. పాయసప్రదాన సందర్భము	పాయసము
5. సీతాకల్యాణము	నేతితో వండిన వివిధ భక్ష్యభోజ్యపేయములు, దివ్యాన్నము 24 బ్రాహ్మణులకు తదీయారాధన.
6. సుమిత్రానుగ్రహము	అప్పుడు తీసిన వెన్న, పంచదార, లడ్డు
7. గుహ సమాగమము	వివిధ ఫలములు
8. చిత్రకూట ప్రాప్తి	నిమ్మపులుసు సాదము (నిమ్మకాయ చిత్రాన్నము)
9. భరత సమాగమము	నేతితో చేసిన లడ్డు నూరు
10. పాదుకా పట్టాభిషేకము	దానిమ్మ, పనస, అరటి మొదలగు పండ్లు తదీయారాధన 10 బ్రాహ్మణులకు తదీయారాధన
11. అనసూయతో సీత కలియునప్పుడు	ఎఱ్ఱచందనముతో నర్చించి, నేయి కలిపిన పాయసము. సువాసినులకు వస్త్రగంధాదు లీయవలెను
12 ఖర వధ	కొబ్బరిముక్కలు వేసిన చక్కెరపొంగలి నేయికలిపి అరగింపు.
13. జటాయు మోక్షము	తేనె, ద్రాక్షపండ్లు
14. శబరీ సమాగమము	గడ్డలు, పండ్లు. ముఖ్యముగా తియ్యమామిడిఫలము.
15. పంపాతీరమున హనుమద్రామ సమాగమము	నేతితోవండిన మినుపగారెలు 64
16. వాలి వధ.	సుగంధ ద్రవ్యములు చేర్చిన పంచదారపానకము, పెసరపప్పుతో చేసిన పిండివంటలు
17. సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము	నూనెతో తాలించిన శెనగగుండలు, ముఖ్యముగా మామిడిపండ్లు (రసాలు)
18. హనుమంతుని సముద్రలంఘనము	ఊరుగాయతో పెరుగన్నము, వెన్న
19 హనుమ సీతను దర్శించుట	ఊరుగాయతో పులిహోర, తాంబూలము
20. అంగుళీయ ప్రదానము	నేయిచేర్చిన చక్కెరపొంగలి, పలు పిండివంటలు
21 చూడామణిని శ్రీరామున కిచ్చుట	పెసరపప్పు పటికబెల్లముతో పిండివంటలు, ఆవుపాల పాయసము
22. విభీషణాభయప్రదానము	ఎండుకొబ్బరి తురిమి పంచదార కల్పిన కజ్జాయము
23. విభీషణ పట్టాభిషేకము	నేతి జిలేబీ (లేక చక్కిలములు)
24. నాగాస్త్ర బంధమోక్షణము	గుమ్మపాలు (అప్పుడు పిండిన పచ్చిపాలు)
25. బ్రహ్మాస్త్ర బంధమోక్షణము	సుగంధయుతమగు పాలతో యవ-గోధుమల పేలపిండి, పండ్లు
26. కుంభకర్ణవధ	లేతకొబ్బరికాయనీరు. (ఎళనీరు) నేరేడుపండ్లు)
27. ఇంద్రజిద్వధ	తిలహోర (ఎళ్ళోర) మీగడపెరుగు
28. మూల బలధ్వంసము	చిత్రాన్నములు
29. ఆదిత్య హృదయోపదేశము	చక్కెరపొంగలి. లేతకొబ్బరికాయలు, చెరకుముక్కలు
30. రావణవధ	నేతి అప్పములు 50కి తగ్గక
31. అగ్నినుండి సీత వెలువడుట	నేయిచేర్చిన పాయసము
32. శ్రీరామ పట్టాభిషేకము	పూర్వము చెప్పినవన్నియు, వస్త్రమాల్యాదులు బ్రాహ్మణులు 100 సువాసినులు 100 కు తదీయారాధన.

గమనిక :— ఆయా సమయమున చెప్పిన వస్తువులు దొరకనిచో దొరికినవియు, ఏవియు దొరకనిచో పండ్లను నివేదింపవలెను.

పునర్వసు పారాయణ పద్ధతి

పునర్వసు పారాయణమును 27 రోజులలో చేయవలెను.

1. ఒక్కొక్క దినమునకు 20 సర్గలు చొప్పున 26 దినములు పారాయణమొనర్చి 27 వ దినమున మిగిలియున్న 17 సర్గలును పారాయణ మొనర్పవలయును.
(అనగా పునర్వసు దినమున ప్రారంభించి పునర్వసు దినమున ముగించవలెను.)

2. పునర్వసు దినమున ప్రారంభించి పునర్వసు దినమున ముగించవలెను. గాన ఇందు మధ్యయందు వచ్చు రెండు ప్రథమతిథుల (శుక్ల బహుళ పాడ్యముల) యందు పారాయణ మొనర్పకుండగ పూజను మాత్రము చేయవలెను ఈవిధముగ పారాయణమొనర్చు విధానము ౨౯వ పుటలో చూడనగును. కామ్యపారాయణపద్ధతిలో ఉత్తరకాండమును పారాయణమొనర్చు సాంప్రదాయము లేదు.

శ్లో॥ శ్రీరా దార స్స్రాత్రా కైకా ధీపా ధేయ: పత్రా లేఖ: ।
న్పొరా ఖారా మోరా తిశాౢ ధార్యో నామ్రో హారా లాప:. ౧.
పుతా హేయా క్షేప: శ్రీక శ్చాయా సుఖ్య: పాయా త్ప్రియ:,
స్థోయా హార్య చ్ఛాయో హ్యేవం నక్షత్రాది ష్వేక: కార్య:. ౨.
బాలారణ్యానీ కిష్కింధా కాండా స్త్రిభి స్త్రిభి రహోభి:,
షడ్భిరయోధ్యాకాండ శ్చతురష్టాభి: సుందర: సమర:. ౩.

ఇందు మొదటి రెండు శ్లోకములయందలి 54 అక్షరములయందు రెండేసి యక్షరములచేత చెప్పబడిన సర్గలను క్రమముగా ఒక్కొక్క రోజున పారాయణ మొనర్పవలెను. అందు బాలకాండము మొదలు ఒక్కొక్క కాండమునకు క్రమముగా 3, 6, 3, 3, 4, 8. (27) దినములు పట్టును.

ఈ విధానమెటులనిన :-

	కాండము	మొత్తము రోజులు	ఒక్కొక్క రోజున పారాయణ మొనర్పవలసిన సర్గలు
1.	బాలకాండ	3	22+28+27 = 77
2.	అయోధ్యాకాండ	6	15+19+19+21+23+22 = 119
3.	అరణ్యకాండ	3	24+25+26 = 75
4.	కిష్కింధాకాండ	3	19+20+28 = 67
5.	సుందరకాండ	4	13+21+18+16 = 68
6.	యుద్ధకాండ	8	12+17+27+11+12+17+18+17 = 131
		27	537

శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణస్య అంగన్యాసాది మన్త్రాః

అస్య శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణ మహామంత్రస్య నారదో భగవా నృషి:, అనుష్టుప్ ఛంద:, శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్న హనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్రో దేవతా, ఓం బీజం, ధర్మాత్మా సత్య సంధశ్చ రామో దాశరథి ర్యది ఇతి శక్తి:, పౌరుషే చాప్రతిద్వంద్వ: శరైనం జహి రావణిమ్ ఇతి కీలకం, శ్రీసీతారామచంద్రప్రసాదసిద్ధ్యర్థే జపే వినియోగ:.

ధర్మాత్మా - అంగుష్ఠాభ్యాం నమ:,
సత్యసంధశ్చ - తర్జనీభ్యాం నమ:,
రామ: - మధ్యమాభ్యాం నమ:,
దాశరథి ర్యది - అనామికాభ్యాం నమ:,
పౌరుషే చాప్రతిద్వంద్వ: - కనిష్ఠికాభ్యాం నమ:,
శరైనం జహి రావణిం - కరతలకరపృష్ఠాభ్యాం నమ:,
ధర్మాత్మా - హృదయాయ నమ:,
సత్యసంధశ్చ - శిరసే స్వాహా,
రామ: - శిఖాయై వషట్,
దాశరథి ర్యది - కవచాయ హుం,
పౌరుషే చాప్రతిద్వంద్వ: - నేత్రాయ వౌషట్,
శరైనం జహి రావణిమ్ - అస్త్రాయ ఫట్,
భూర్భువ స్సువరోమితి - దిగ్బంధ:.

ధ్యానం : సహస్రాదిత్యసంకాశం సర్వశత్రునిబర్హణమ్,
రామశక్తిమయం ధ్యాయే దమోఘం రామసాయకమ్.

అథ పంచోపచారా: లం పృథివ్యాత్మనే గన్ధాన్ కల్పయామి,
హం ఆకాశాత్మనే పుష్పాణి సమర్పయామి,
యం వాయ్వాత్మనే ధూప మాఘ్రాపయామి,
రం వహ్న్యాత్మనే దీపం దర్శయామి,
వం అమృతాత్మనే అమృతోపహారం నివేదయామి,
సం సర్వాత్మనే సర్వోపచారాన్ సమర్పయామి.

అథ మూలమంత్ర: : ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథి ర్యది,
పౌరుషే చాఽప్రతిద్వంద్వ: శరైనం జహి రావణిమ్. (ఇతి యథాశక్తి జప:)

అనంతరమ్ : సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే,
అభయం సర్వభూతేభ్యో దదా మ్యేత ద్వ్రతం మమ.
ఇత్యేతం మంత్రం యథాశక్తి జపేత్. ఏవ ముత్తరన్యాస:.

— శ్రీ: —

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః

సంస్కృత మూలమ్

శ్రీమత్పారాశర్యోపపురాణోక్త

శ్రీమద్రామాయణ మాహాత్మ్యమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

ఆంధ్రానువాదము.

శ్రీమత్పారాశర్యోపపురాణోక్తమగు

శ్రీమద్రామాయణ మాహాత్మ్యము

మొదటి అధ్యాయము

శ్రీరామాయణస్య సర్వోత్తమత్వం.

ఋషయః ఊచుః -

శ్రీరామాయణమునకు సర్వోత్తమత్వము.

ఋషులు పలికిరి -

1. శ్రుతా స్త్వత్తోఽఖిలా ధర్మా
శ్శ్రుతిస్మృతి విబోధితాః,
అత్ర న స్సంశయః కశ్చిత్
త త్త్వం వక్తు మిహార్హసి.

1. ఓ పరాశరమహర్షీ! శ్రుతిస్మృతులయందు చక్కగా ప్రతిపాదింపబడిన సమస్త ధర్మములను నీవలన వింటిమి అందు మాకొక సందియం బుదయించినది. దాని నిర్ణయమును మా కుపదేశింపుము.

2. తాపత్రయాతురై ర్వర్ణైః
సర్వై స్సంసారసాగరాత్,
తరీతుకామై రవనౌ
కిం కార్యం త ద్బ్రవీహి నః.

2. భూలోకమున తాపత్రయములచే బాధను చెందుచున్న అన్ని వర్ణములవారును సంసార సాగరమునుండి తరింపవలెనన్నచో వారేమి చేయవలెనో మాకుపదేశింపుము.

3. యస్మి న్కృతే కృతం సర్వం
అకృతే చాఽకృతం భవేత్,
కృతేన యేన భగవాన్
ప్రీణాతి పురుషోత్తమః.

3. ఏపనిని చేసిన నన్నిపనులు చేసినట్లే యగునో దేనిని చేయకున్న నన్నిపనులు చేసినను చేయనియట్లే నిష్ప్రయోజనము లగునో, యే పనిని చేయుటవలన పురుషోత్తముడగు శ్రీమన్నారాయణుడు సంతసించునో

4. యేనైవ ప్రాప్యతే మర్త్యైః
పురుషార్థచతుష్టయమ్,
కృతార్థా స్స్యామ యేనైవ
కృపయా త ద్వద ప్రభో.

4. మనుష్యులు దేనివలన చతుర్విధ పురుషార్థముల బడయుదురో, దేనివలన కృతార్థుల మగుదుమో దానిని దయతో మాకెఱింగింపుము.

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృత మూలమ్

శ్రీ పరాశర ఉవాచ -

5. హన్త! వోఽహం ప్రవక్ష్యామి
యత్పృష్టోఽహం మహాత్మభిః,
శ్రూయతా మవధానేన
రహస్య మిద ముత్తమమ్.

6. ఆధ్యాత్మికాదితాపై ర్యే
సంతప్తా భువి మానవాః,
తేషా ముజ్జీవనార్థాయ
కించి దస్త్యౌషధం మహత్.

7. య ద్వాల్మీకి ముఖామ్భోజ
మకరన్దఝరాయతే,
సర్వే యదుపజీవన్తి
సుధియః కావ్యకల్పకాః.

8. నిష్పద్యన్తే శ్రుతే యస్మిన్
పురుషార్థచతుష్టయమ్,
యత్రాఽనుర్ణ్యతేఽభీక్ష్ణం
రామో నారాయణ స్స్వయమ్.

9. శ్రవణా దేవ సర్వేషాం
య న్మనః ప్రసభం హరేత్,
బుభుక్షూణాం ముముక్షూణాం
అప్యా స్వాద్య రసం హ యత్.

10. పవిత్రాణాం పవిత్రం యత్
మఙ్గళానాం చ మఙ్గళం,
శాస్త్రాణా ముత్తమం శాస్త్రం
ద్వయమంత్రార్థ పేశలమ్.

ఆంధ్రానువాదము.

శ్రీ పరాశరుడు పలికెను -

5. నన్ను మహాత్ములు పూర్వము అడిగియుండిన రహస్యమగు నీ విషయమును మీకు చెప్పగలను. సావధానముగా నీ ఉత్తమరహస్యము నాలకింతురు గాక!

6. భూలోకమున నాధ్యాత్మికాది తాపములచే తపించు మానవు లుజ్జీవించుట కొక గొప్ప మందు కలదు.

7. ఏది వాల్మీకి ముఖకమలమునుండి వెలువడిన మకరంద ప్రవాహరూపమైనదో, కావ్యస్రష్టలగు పండితు లెద్దానివలన జీవించుచున్నారో,

8. ఎద్దానిని వినుటవలన చతుర్విధ పురుషార్థములును సిద్ధించుచున్నవో, నారాయణ స్వరూపుడగు శ్రీరామచంద్రు డేగ్రంథమున నత్యంతము వర్ణింపబడుచున్నాడో,

9. వినినమాత్రముననే అందరి మనస్సులను బలాత్కారముగ నేది హరించుచున్నదో, ఇహ పరసౌఖ్యముల నొందగోరువారి కెయ్యది ఆస్వాదింపతగిన రసమగుచున్నదో,

10. పవిత్రమగువానిలో పవిత్రమైనదియు, మఙ్గళప్రదములలో మఙ్గళకరమైనదియు, శాస్త్రములకెల్ల నుత్తమశాస్త్రమును, ద్వయమంత్రార్థము నతిసులభముగ తెలియపరచునదియు,

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
11. సర్వాలఙ్కారగమ్భీరం రసైస్సర్వై: పరిష్కృతమ్, దోషదూరం గుణై స్సర్వై ర్మాధుర్యాద్యై ర్మనోహరమ్.	11. అన్ని అలంకారములతో గంభీరమైనదియు, నవరసభరితమును, దోషములు లేనట్టిదియు, మాధుర్యాది గుణములచే మనోహరమైనదియు,
12 యస్య రామాయణాభిఖ్యా శ్రూయతే భువనత్రయే, శరణాగతిశాస్త్రాఖ్యాం యస్యాహు: సాత్వతోత్తమా:.	12. ముల్లోకములయందును రామాయణమను పేరుచే ఖ్యాతి గాంచినదియు, సజ్జనులచే శరణాగతి శాస్త్రమని పిలువబడినదియు నగు గ్రంథము
13. సర్వాం స్తారయితుం వర్ణాన్ సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా, అనాదినిధనా వాణీ జాతా వల్మీకజన్మన:.	13. అన్ని వర్ణములవారిని తరింపజేయుటకు సాక్షా ద్రామాయణరూపమున ఆద్యంతములు లేని వాణి (వేదము) వాల్మీకి మహర్షినుండి జనించెను.
14 నైతస్మా దధికం కించిత్ విద్యతే భువనత్రయే, సర్వవేదాన్తసారార్థో య దనేన ప్రకాశ్యతే	14. ఈ రామాయణమును మించిన గ్రంథ మీ భువనత్రయమునను లేదు. దీనిచే సమస్త వేదాంతములసారమయిన అర్థము ప్రకాశింపజేయబడుచున్నది.
15. శ్రీమద్భాగవతం శాస్త్రం మూలమన్త్రోపబృంహణమ్, చరమశ్లోకతాత్పర్య గ్రాహకం భారతం మహత్.	15 భాగవతము మూలమన్త్రమగు అష్టాక్షరీమంత్రమును ప్రకాశింపచేయును, గొప్పదియగు భారతము చరమశ్లోక తాత్పర్య ప్రతిపాదకము.
16. ఇదం రామాయణం శాస్త్రం ద్వయమన్త్రోపబృంహణమ్, పవిత్ర మేత త్త్రితయం నాऽతోऽ న్య ద్విద్మహే పరమ్.	16 శ్రీరామాయణము ద్వయమంత్రమును ప్రకాశింపచేయునది. ఇట్లే యీ మూడును పవిత్రమైనవి. వీటిని మించిన యుద్గ్రంథము నెఱుంగము.

సంస్కృత మూలమ్.

17. సాత్త్వికాని పురాణాని
యా న్యేషా మనుకూలతామ్,
రహస్యత్రయనిష్ణాతై:
తత్త్వత్రయవిచక్షణై:.

18. శాస్త్రత్రయ మిదం స్వాద్యం
సాత్త్వతై ర్వైష్ణవోత్తమై:,
త్రిష్వే తేష్వపి విప్రేన్ద్రా:!
ఇదం రామాయణం పరమ్

19. యత్ర ప్రవృత్తిశాస్త్రార్థ:
సమ్య గేవ ప్రకాశిత:,
సామాన్యా శ్చ విశేషా శ్చ
యత్ర ధర్మా నిరూపితా:

20. రామాయణం పరం శాస్త్రం
మన్త్రో రామాయణం మహాన్,
రామాయణం పరం ప్రాప్యం
ధనం రామాయణం పరమ్.

21. అస్మిన్ శ్రుతే శ్రుతం సర్వం
అశ్రుతే చాఽశ్రుతం భవేత్,
నాఽఽస్వాదయతి కో వైత న్మర్త్యో
రామాయణామృతమ్.

22. శ్రుతా గీతాపి వా యేన
రామాయణకథాసుధా,
పునాతి తస్య మర్త్యస్య
కుల మేకోత్తరం శతమ్.

ఆంధ్రానువాదము.

17. సాత్త్వికపురాణములన్నియు నీ మూడు గ్రంథములనే యనుసరించియుండును. రహస్యత్రయమును బాగుగా నెఱింగినవారును, తత్త్వత్రయమునం దారితేరినవారును,

18. పాంచరాత్రాగమ నిష్ణాతులునగు విష్ణుభక్తాగ్రేసరులచే రసభరితములగు నీ మూడు శాస్త్రములును (భారత, భాగవత, రామాయణములు) ఆదరముతో అధ్యయనము చేయ తగినవి. ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా! ఈ మూటి యందును రామాయణము చాలగొప్పది.

19 ఈ రామాయణమున సంసారవర్ధక సమీచీన వైదికోపాయములను బోధించు శాస్త్రార్థము చక్కగా ప్రకాశింపజేయబడినది. సామాన్యధర్మములును విశేషధర్మములును ఇందు ప్రతిపాదింబబడినవి.

20. రామాయణమే గొప్ప శాస్త్రము. రామాయణమే మహామంత్రము. రామాయణమే పరమ ప్రాప్యము. రామాయణమే మహాధనము.

21. ఈ రామాయణమును వినిన మాత్రమున నన్ని శాస్త్రములు వినినట్లే యగుచున్నది. రామాయణమును విననిచో నెన్ని శాస్త్రములు విన్నను నిష్ప్రయోజనమే యగుచున్నది. కాన ఈ రామాయణామృతము నాస్వాదింపని మర్త్యుడుండునా?

22. రామాయణకథామృతమును వినినను పాడినను (పఠించినను) ఆ మనుష్యుని నూటొక్క తరములు పవిత్రము లగుచున్నవి.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
23. అధీతాం సర్వవేదా న్వా యజతాం వా ఒఖిలై ర్మఖైః, దత్తాం వా సర్వదానాని తపత్వపి సమా శ్శతమ్.	23. సమస్తవేదములను పఠించుగాక! అనేక యాగములతో పరమాత్మ నర్చించుగాక! దాన ధర్మములు పెక్కులు చేయునుగాక! వందలకొలది సంవత్సరములు తప మాచరించుగాక!
24. కుర్యా చ్చాన్ద్రాయణాదీ న్వా తీర్థేష్వపి నిమజ్జతు, శతం పూర్తాని కురుతాం జానాత్వ ప్యఖిలాః కలాః.	24. కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదివ్రతము లాచరించుగాక! సర్వతీర్థములయందు స్నానముచేయుగాక! అనేక కూపతటాకనిర్మాణాది పుణ్యకర్మ లాచరించుగాక! సమస్త కళల నెఱింగిన నెఱుంగుగాక!
25. యస్య రామాయణశ్లోక ఏకో ఒపి న గత శ్శ్రుతిమ్, వ్యర్థా స్తస్య క్రియా స్సర్వా అపివా సాధ్వనుష్ఠితాః.	25. రామాయణశ్లోకము నొకదానినైన నెఱుంగక యున్నచో చక్కగా నాచరింపబడినను అతని క్రియలన్నియు వ్యర్థములే యగుచున్నవి.
26. యస్తు రామాయణం సర్వం శృణ్వ న్నాచార్య వక్త్రతః, తదర్థ మనుసంధధ్యా త్స భక్తో వినయాన్వితః.	26. ఆచార్యుల ముఖకమలమువలన రామాయణము నంతయు వినుచు దాని యర్థమును వినయముతో ననుసంధానము చేయువాడే భక్తుడు.
27. స స్నాత స్సర్వతీర్థేషు సర్వయజ్ఞేషు దీక్షితః కుర్యా దన్య న్నవా కుర్యా త్కృతకృత్యో న సంశయః.	27. ఆ భక్తు డన్ని తీర్థములయందును చక్కగా స్నానము చేసినవాడే యగుచున్నాడు. అన్ని యజ్ఞములయందు దీక్షను గొనినవాడే యగును. ఇతరకృత్యము లాచరించినను, ఆచరింపకున్నను ఆతడు కృతకృత్యుడే యగును. సంశయము లేదు.
28. కిం తస్య బహుభిః తీర్థైః కిం తస్య బహుభి ర్మఖైః, కిం తస్య బహుభి శ్శాస్త్రైః యేన రామాయణం శ్రుతమ్.	28. ఆత డనేకతీర్థములయందు గ్రుంక నవసరము లేదు. ఆత డనేకయజ్ఞముల నాచరింపవలసిన పనిలేదు. శాస్త్రములన్నియు చక్కగా నెఱుంగవలసిన యవసరమును లేదు. రామాయణమును విన్నమాత్రముననే నవి యన్నియు సిద్ధించును.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
29. యస్య రామాయణం వక్త్రే యస్య రామాయణం శ్రుతౌ, నైతాభ్యా మపరో ధన్యో విద్యతే భువనత్రయే.	29. రామాయణమును పఠించినవానికన్నను, రామాయణమును వినిన వానికన్నను ముల్లోకముల ధన్యుడు మరియొకడు లేడు.
30. ప్రాచేతసమహాశైలా దవతీర్ణాఽతినిర్మలా, రజాంసి శమయ త్యేషా శ్రీరామాయణజాహ్నవీ	30. వాల్మీకిమహర్షి యను శైలమునుండి రామాయణమను నీ గంగాప్రవాహము భూమిపై నవతరించి అతినిర్మలముగ నున్నదై దుమ్మును (రజోగుణమును) అణచివేయును.
31. వాల్మీకిమేరుశిఖరా దుదితం శ్రియ మిచ్ఛతా, రామాయణ మహారత్నం నరేణ హృది ధార్యతామ్.	31. ఐశ్వర్యము నందగోరు మనుష్యుడు వాల్మీకి యను మేరుపర్వతశిఖరమున జనించిన రామాయణ మహారత్నమును హృదయమున ధరింపవలెను.
32. వల్మీకజన్మపూర్వాద్రే రుద్యతా హరతా తమః, ప్రబోధ్యతే జగత్పద్మం శ్రీరామాయణ భానునా.	32. రామాయణమను నీ భాస్కరుడు వాల్మీకి మహర్షియను తూర్పుకొండపై నుదయించి అజ్ఞానమను చీకటిని హరించుచు జగత్తను పద్మమును వికసింపజేయును.
33. ఉద్యత్సహస్రశాఖస్య రామాయణమహాతరోః, తాపత్రయాతురై ర్మర్త్యైః ఛాయా సంశ్రీయతాం మనాక్.	33. ప్రకాశించుచున్న సహస్రశాఖలుగల రామాయణ మహావృక్షముయొక్క నీడ నొకింతయేనియు తాపత్రయాతురులగు మనుష్యులాశ్రయింతురు గాక!
34. త్రయీలతాగ్రనిష్పన్నం రామాయణ మహాఫలమ్, అనశ్వరరసం స్వాద్యం నిత్యం తృప్తి మభీప్సతా.	34. వేదమను లతయొక్క యగ్రమున నుదయించిన యీ రామాయణ మహాఫలము నశించని రసము కలది. తృప్తినికోరు మనుజులు దీని నెల్లప్పుడును అనుభవించుచుండవలెను.

సంస్కృతమూలమ్

35 వేదసింహాసనారూఢం
సార్వభౌమం నిసర్గతః,
రామాయణమహారాజం
న దరిద్రాతి సంశ్రితః.

36 ధీమన్థమథితా జ్జాతో
వాల్మీకి క్షీరసాగరాత్,
రామాయణేన్దు స్సంసేవ్యో
విబుధై రమృతార్థిభిః.

37. కాణ్డశాఖ స్సర్గగుచ్ఛో
న్యాసవిద్యాతిసౌరభః,
శ్రీరామాయణమన్దార
స్సేవ్య స్సర్వఫలేప్సుభిః.

38. వాల్మీకిగిరిసమ్భూతా
రామసాగరగామినీ,
పునాతి భువనం పుణ్యా
రామాయణమహానదీ.

39. ప్రాచేతసహ్రదోత్ఫుల్ల
శ్రీవిహారనికేతనమ్,
రామాయణమహాపద్మం
సేవనీయం సదాళిభిః.

40. కృతం వాల్మీకిభిషజా
రామాయణరసాయనమ్,
పేయం సంసారరోగార్తైః
నరైః పుష్టి మభీప్సుభిః.

ఆంధ్రానువాదము

35. వేదమను సింహాసనము నధిష్ఠించినట్టియు, సహజముగనే సార్వభౌము డనదగు రామాయణ మను చక్రవర్తి నాశ్రయించిన వారు దరిద్రులు కాజాలరు. (రామాయణమును నిత్యము శ్రద్ధాభక్తులతో నధ్యయనము చేయువారికి సకలైశ్వర్యములును సిద్ధించును.)

36 అమృతమునుకోరు విజ్ఞానులు, బుద్ధియనెడు కవ్వముచే మథింపబడిన వాల్మీకి యనెడు క్షీర సాగరమునుండి యుదయించిన రామాయణ చంద్రుని సేవింపవలెను.

37. కాండలను కొమ్మలు కలదియు, సర్గలను పూల గుత్తులు కల్గినట్టియు, ప్రపత్తి యనెడు విద్యచే పరిమళించునదియు నగు శ్రీరామాయణకల్ప తరువు అన్ని కోరికలను గోరువారిచే సేవింప తగినది.

38. రామాయణమను నీ మహానది వాల్మీకియను పర్వతమున పుట్టి శ్రీరామచంద్రుడను సాగర మున ప్రవేశించుచు తాను పవిత్రమైనదై భూలోకమును పవిత్రము చేయుచున్నది.

39. వాల్మీకి యనెడు మడుగున వికసించినదియు, శ్రీమహాలక్ష్మికి విహారస్థానమైనదియు నగు నీ రామాయణ మహాపద్మ మెల్లవేళలయందును పండితులనెడు తుమ్మెదలచే సేవింపదగినది.

40. వాల్మీకి యనెడు వైద్యునిచే చేయబడిన యీ రామాయణ మనెడు రసాయనము సంసార మనెడు రోగమును బాపుకొని బలము నార్జింప జూచు నరులచే త్రాగదగినది.

సంస్కృతమూలమ్

41. శ్రీరామగుణరత్నాఢ్యం
నానోపాఖ్యానకాఞ్చనమ్,
శ్రీమద్భిః శ్రవణే ధార్యం
రామాయణ విభూషణమ్.

42. బహునా కి మిహోక్తేన
యది వోఽస్త్యు జ్జిజీవిషా,
ఆదికావ్య మిదం దివ్యం
రామవృత్తం నిశమ్యతామ్.

43. తదుపగతసమాససన్ధియోగం
సమమధురోపనతార్థవాక్యబద్ధమ్,
రఘువరచరితం మునిప్రణీతం
దశశిరసశ్చ వధం నిశామయధ్వమ్.

44. యః కర్ణాఞ్జలిసంపుటై రహ రహ
స్సమ్యక్ పిబ త్యాదరా
ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిన్దగళితం
రామాయణాఖ్యం మధు,
జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై
రత్యన్తసోపద్రవం
సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమా
న్విష్ణోః పదం శాశ్వతమ్.

ఇతి
శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే
శ్రీరామాయణమాహాత్మ్యే
ప్రథమోఽధ్యాయః

ఆంధ్రానువాదము

41. రామాయణమను నీ కర్ణాభరణము శ్రీరామచంద్రుని గుణములనెడు రత్నములచే కూర్పబడి అనేకములగు ఉపాఖ్యానము లను బంగారముచే చేయబడినది. దీనిని శ్రీమంతులు కర్ణములయందు ధరింతురుగాక!

42. తరింపగోరు జనులారా! పెక్కుమాటలచే నేమి ప్రయోజనము? మీరు సంసారసాగరమును తరింపగోరితిరేని దివ్యమును ఆదికావ్యమును నగు నీ రామకథను చక్కగా నాకర్ణింపుడు.

43. సమాసములతోను సంధులతోను కూడినదియు, మధురార్థములుకల వాక్యములచే కూర్పబడినదియు, వాల్మీకిమహర్షిచే రచింపబడిన, దశగ్రీవుని వధను తెలుపునట్టి యీ శ్రీరామ చరిత్రను చక్కగా నాలకింపుడు.

44. వాల్మీకి వదనారవిందమునుండి స్రవించినట్టి రామాయణమను మకరందమును ఏ మనుష్యుడు శ్రవణపుటములతో ననుదినమును చక్కగా నాకర్ణించునో ఆతడు జన్మ, వ్యాధి, ముసలితనము, ఆపత్తి, మరణములచే నత్యంతోపద్రవమయమగు సంసారమును వీడి శాశ్వతమగు వైకుంఠమనెడు మోక్షసామ్రాజ్యము నధిరోహించును.

ఇది
పరాశరముని ప్రణీతమగు నుపపురాణమునందు
గల శ్రీరామాయణమాహాత్మ్యమను
ప్రథమాధ్యాయము.

ద్వితీయోఽధ్యాయః

సంస్కృత మూలమ్

శ్రీరామాయణపారాయణ శ్రవణ నియమాః

ఋషయ ఊచుః -

1. శ్రేయస్తమ మిదం బ్రహ్మన్ !
కథితం ముక్తిసాధనమ్,
కదా కస్మా త్కథం వైతత్
శ్రావ్యం బ్రూహి మహామునే !.

శ్రీపరాశర ఉవాచ –

2. ఇమ మర్థం పురా పృష్టో
నారదేన మహాత్మనా,
సనత్కుమారో ఽకథయ
చ్ఛ్రూయతాం త ద్బ్రవీమి వః.

నారద ఉవాచ -

3. య దేత ద్భువి విఖ్యాతం
రామాయణ మితి ప్రభో,
శ్రవణాదౌ విధిం తస్య
కృపయా త ద్బ్రవీహి మే.

4. యథా త్వదుపదిష్టేన
తరన్తు భువి మానవాః,
నాఽజ్ఞాతం తే జగత్యస్మిన్
సర్వజ్ఞో ఽసి మతో మమ.

రెండవ అధ్యాయము

ఆంధ్రానువాదము

శ్రీరామాయణమును చదువుటకు వినుటకు సంబంధించిన నియమములు.

ఋషులు పలికిరి –

1. పూజ్యుడవగు నో పరాశరమహర్షీ! శ్రవణానంద కరమును, మోక్షసాధనమునునగు నీ రామాయణ మాహాత్మ్యము నెప్పుడు ఎవరు ఎందులకు ఎట్లు చెప్పిరో మాకు చెప్పుము అని ఋషులు పరాశరు నడిగిరి.

పరాశరమహర్షి పలికెను -

2. ఇట్లు పూర్వము మహాత్ముడగు నారదునిచే నడుగబడి సనత్కుమారు డాతనకి చెప్పెను. దానినే నేను మీకు చెప్పెదను, వినుడు.

నారదుడు అడిగెను –

3. మహర్షీ! భూలోకమున ప్రసిద్ధికెక్కిన రామాయణమును వినుటకుముందు ఏమి చేయవలెనో దానిని నాకు దయతో నుపదేశింపుము.

4. నీ వుపదేశించిన మార్గముననే భూలోకము నందలి మనుష్యులందరును తరింతురుగాక! నీ కీ ప్రపంచమున తెలియనిది లేదు. నీవు సర్వజ్ఞుడవని నా అభిప్రాయము. అని నారదుడు సనత్కుమారుని నడిగెను.

సంస్కృత మూలమ్

పరాశర ఉవాచ –

5. ఇతి పృష్టో నారదేన
ప్రణతేన మహామనాః,
సనత్కుమారో భగవాన్
అవోచత్ ప్రీతమానసః.

సనత్కుమార ఉవాచ –

6. మనసా సావధానేన
శ్రూయతాం య ద్బ్రవీమి తే,
శ్రుత్వా విమృశ్యతాం సమ్యక్
విమృశ్య క్రియతా మపి

శ్రీరామాయణపారాయణాదిషు శుభకాలః

7. రామాయణస్య శ్రవణం
పఠనం వా మహామునే!
ఆరభేత శుభే మాసి
దినే వారే చ తారకే.

8. ముక్త్వా త్రైషశుచీ మాసౌ
సర్వే మాసా శ్శుభావహాః,
దళం పూర్వం చ భాద్రస్య
శుభ మన్య త్తు నిన్దితమ్.

9. సౌమ్యాయనం పూర్వపక్షః
పూర్వాహ్ణ శ్చాతిశోభనమ్,
రిక్తాం వినా ఽన్యతిథయః
శుభేమాక్తా శ్శుభావహాః.

10. శుభవారా శ్శుభాః ప్రోక్తాః
క్రూరా వారా స్త్వశోభనాః,
భానువార శ్శుభో యస్మాత్
రామోఽజాయత తత్కులే.

ఆంధ్రానువాదము

పరాశరుడు పలికెను –

5. ఇట్లు నమస్కరించి నారదు డడుగగా మహా జ్ఞానియు పూజ్యుడును నగు సనత్కుమారుడు సంతుష్టాంతరంగుడై ఇట్లు చెప్పెను.

సనత్కుమారుడు పలికెను –

6. నారద! నేను చెప్పిన దానిని సావధానముగ నాలకింపుము. విని చక్కగా దానిని విమర్శింపుము. అనంతర మాచరింపుము.

శ్రీరామాయణపారాయణాదులకు శుభకాలము

7. మహామునీ! రామాయణమును వినుట చదువుట శుభకరమగు మాసమున శుభదినమున శుభవారమున శుభనక్షత్రమున నారంభింపవలెను

8 పుష్యాషాఢ మాసములు తప్ప తక్కిన మాసములన్నియు శుభప్రద మైనవి. భాద్రపదమాసమున మాత్రము పున్నమ వరకు పదునైదురోజులు మాత్రమే ఆరంభమునకు తగినవి. తక్కిన దినములలో నారంభింపరాదు.

9. ఉత్తరాయణము, శుక్లపక్షము, పూర్వాహ్ణము రామాయణారంభమునకు మిక్కిలి శుభావహములు. చవితి, నవమి, చతుర్దశులుతప్ప మిగిలినవై శుభకార్యముల కుపయోగించు తిథులన్నియు శుభావహములు.

10. మంగళకరమగు వారములు శుభావహములు. క్రూరములగు మంగళ శని వారము లమంగళకరములు. రవివంశమున శ్రీరామచంద్రు డుద్భవించుటచే రవివారము (ఆదివారము) శుభప్రద మైనది.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
11. శనివార స్తథా విష్ణు ర్యస్మా త్తస్యాఽధిదైవతమ్, ఇత్యూచు రపరే ప్రాజ్ఞా స్తౌ చ గ్రాహ్యౌ తతో బుధైః.	11. శనివారమునకు విష్ణు వధిదైవతముగాన శని వారము సయితము శుభావహమే యని మరి కొందరు ప్రాజ్ఞులుచెప్పుటచే శని, ఆదివారములు రెండును విబుధులచే గ్రహింపదగినవి.
12. సర్వా శ్శుభఫలాః ప్రోక్తా విద్యారమ్భే నక్షత్రతారకాః, ఋక్షం త్వదితిదైవత్య మత్యుత్తమ ముదాహృతమ్.	12. విద్యారంభమునకై చెప్పబడిన నక్షత్రము లన్నియు శుభమును చేకూర్చును. అదితి దేవతగాగల పునర్వసు నక్షత్రము మాత్రము అత్యుత్తమమని చెప్పబడినది.
13. కేచి ద్వైష్ణవ మృక్షం చ ప్రశంసన్తి పరం బుధాః, అస్తవిష్టివ్యతీపాత వైధృత్యాదీ న్వివర్జయేత్.	13. కొందరు పండితులు శ్రవణనక్షత్రము మంచి దందురు. మౌఢ్యసమయము, విష్టికరణము, వ్యతీపాత వైధృత్యాది యోగకాలములు విడువవలెను.

పారాయణోచితస్థలవివరణం -	పారాయణోచితస్థలవివరణము -
14. ఏవం విమృశ్య దేవర్షే! శుచి ర్నియతమానసః, పుణ్యక్షేత్రే పుణ్యతీర్థే దేవతాయతనేషు వా.	14. నారదమునీంద్రా! ఇట్లు విమర్శించి శుచియై మనోనిగ్రహము కలిగియుండి పుణ్యక్షేత్రమున గాని పుణ్యతీర్థమునగాని దేవాలయముల యందుగాని,
15. సమాజే బ్రాహ్మణానాం వా వైష్ణవానాం విశేషతః, తులసీకాననే వాఽపి గోష్ఠే పద్మవనేఽపి వా.	15. బ్రాహ్మణులుగాని అందును విశేషించి వైష్ణవులుగాని ఉండుస్థలములయందుగాని, తులసి తోటయందుకాని, గోవులుండు స్థలములయందు గాని, పద్మవనమునగాని,
16. నదీనాం వాఽపి తీరేషు మహాపద్మాకరేషు వా, సమే శుచౌ శర్కరాగ్ని ధూమశైత్యాదివర్జితే.	16. పుణ్యనదీతీరములయందుగాని, గొప్పచెరువుల ఒడ్డులందుగాని, మిట్టపల్లములు, గులకరాళ్ళు, నిప్పు, పొగ, నీరు చెమర్చుట మొదలగునవి లేక పవిత్రమైన సమతలమగు ప్రదేశమునందు గాని,

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము.
17. మనోనుకూలే నిర్వాతే చక్షుఃపీడాద్యనుల్బణే, చణ్డాల మ్లేచ్ఛ పాషణ్డ పతితాద్యై రదూషితే	17. మనస్సున కనుకూలమైనట్టియు, ప్రతికూలమగు గాలి లేనట్టియు, ప్రత్యక్షమగు నేత్రబాధకము కానట్టియు, చండాలులు మ్లేచ్ఛులు పాషండులు (నాస్తికులు) పతితులచే (వర్ణభ్రష్టులచే) నపవిత్రముగానట్టియు,
18 ఖరోష్ట్రకాకశునక గ్రామసూకరవర్జితే, ఏవంవిధే శుభే దేశే ప్రారభేత విచక్షణః.	18. గాడిద, ఒంటె, కాకి, కుక్క, ఊరబంది మొదలగు క్షుద్రప్రాణులచే స్పృశింపబడనట్టి పవిత్రప్రదేశమున రామాయణమును వినుటకు గాని చదువుటకుగాని ప్రారంభింపవలెను.
19. విశేషత స్త్వయోధ్యాయాం పఠనా చ్ఛ్రవణా దపి, ప్రీయతే భగవా న్రామ స్సహి విష్ణు స్సనాతనః	19 ముఖ్యముగా నయోధ్యయందు చదువుటవలనను వినుటవలనను విష్ణ్వవతారభూతుడగు శ్రీరామ చంద్రుడు మిక్కిలి సంతసించును
20. యత్రాఽభివ్యక్తి మాపన్నో భగవాన్ భూతభావనః, తేషు క్షేత్రేషు పఠనాత్ అనన్తగుణితం ఫలమ్	20. సంకల్ప మాత్రముననే సకల భూతములను సృష్టించు భగవంతు డెచ్చట స్వయంవ్యక్త మగునో ఆ యా క్షేత్రములయందు పఠించుట వలన పలురెట్లుగా ఫలము కలుగును
21. యత్ర విష్ణుకథాస్వాద లోలుపా వైష్ణవోత్తమాః, పఠనే శ్రవణే వాఽపి స దేశోఽత్యుత్తమ స్స్మృతః.	21. ఏ దేశమున భగవద్భక్తాగ్రగణ్యులు విష్ణు కథలను చదువుటయందుగాని వినుటయందు గాని మిక్కిలి యాసక్తి కలిగియుందురో యాదేశ మత్యుత్తమమైనదని తలంచబడు చున్నది.
ఆచార్యలక్షణమ్ -	**ఆచార్యలక్షణము -**
22. ఆచార్యో వేదవేదాఙ్గ తత్త్వవేదీ విచక్షణః, అర్థపంచకతత్త్వజ్ఞః పంచకృత్యపరాయణః.	22. వేదవేదాఙ్గములను చక్కగా నెఱింగినట్టియు చక్కని శాస్త్రపాండిత్యము కలిగినట్టియు అర్థపంచకమును (జీవ-పరమాత్మ-ఉపాయ-ఫల - విరోధి స్వరూపములను) బాగుగా తెలిసికొన్నట్టియు, పంచమహాయజ్ఞముల నాచరించునట్టియు,

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
23. రహస్యత్రయనిష్ణాత స్తత్త్వత్రయవిమర్శనాత్, సత్సంప్రదాయనిరత: స్థిరధీ ర్నియతేంద్రియ:.	23. అష్టాక్షరీ-ద్వయ-చరమరహస్యములను సార్థముగ చక్కగనెఱింగి, చిదచిదీశ్వరులనెడు మూడుతత్త్వముల వాస్తవస్వరూపముల నెఱింగి, మంచి యాచారమునం దాసక్తికలిగి యుండి, స్థిరచిత్తముకలిగి ఇంద్రియనిగ్రహము కలిగినట్టియు,
24. కృపావాన్ సత్యవాదీ చ సాత్త్విక స్సాధుసమ్మత:, శాసితా దీర్ఘసౌహార్ద: శిష్యోజ్జీవనతత్పర:	24. దయకలవాడై, సత్యమునే పలుకుచు సత్త్వగుణముకలిగి, సజ్జనులచే నభినందింపబడుచు ధర్మముల నాదేశించువాడై, సుదృఢ స్నేహ భావముకలిగి శిష్యజనుల నుజ్జీవనముచేయుట యందే యాసక్తి కలిగినట్టియు,
25. చిహ్నితో భగవచ్చిహ్నై:, అనసూయు రదామ్భిక:, ఆచార్య భక్తిసంపన్నో భగవచ్ఛాస్త్రతత్పర:.	25. భగవంతుని చిహ్నములగు శంఖచక్రముల బాహుమూలముల ధరించినట్టియు, అసూయ లేనట్టియు, దంభము లేనట్టియు, తన ఆచార్యునియందు భక్తికలిగినట్టియు, భగవంతుని బోధించు శాస్త్రవిషయమునం దాసక్తి కలిగి యున్నట్టియు,
26. ఇతిహాసపురాణానాం వ్యాఖ్యాతా స్మృతిపారగ:, కావ్యాలంకారసారజ్ఞో గమ్భీరమధురస్వర:.	26. ఇతిహాసపురాణముల యర్థమును చక్కగా చెప్పజాలినట్టియు, స్మృతులను అంతము చక్కగా నధ్యయనము చేసినట్టియు, కావ్యాలంకారముల సారము నెఱింగినట్టియు, గంభీరమును మధురమైన కంఠస్వరము కలిగినట్టియు
27. సర్వవేదాన్త తత్త్వజ్ఞ: సర్వసచ్ఛాస్త్ర భక్తిమాన్, కాణాదాదిమదుస్తర్క దనీయా నాస్తికోత్తమ:.	27. సర్వవేదాన్తముల సారమును వాస్తవముగ నెఱింగినట్టియు, సమస్త సాత్త్వికశాస్త్రముల యందు భక్తికలిగినట్టియు, వైశేషికాదిదార్శనికుల కుతర్కములకు లోబడనట్టియు, అవిచాల్యుడగు ఆస్తికుడైనట్టియు,

సంస్కృత మూలమ్ — ఆంధ్రానువాదము

28. ప్రియవాదీ సత్యవాదీ
తేజస్వీ దానశీలవాన్,
అనేకాన్తిభి రక్షోభ్య:
న్యాసవిద్యార్థగౌరవ:

28 ప్రియముగను సత్యముగను వచించునట్టియు, తేజశ్శాలియు, దానశీలుడు నైనట్టియు చల చిత్తులచే వంచింపబడనట్టియు, ప్రపత్తిశాస్త్ర మున నాదరము కలిగినట్టియు,

29. ఫలాభిసన్ధివిధురై:
కర్మభి ర్హరితోషక:,
ఏవంవిధో ఽస్య శ్రవణే
శ్రయణీయో గురూత్తమ:

29. ఫలమును కోరక శాస్త్రోక్తకర్మల నాచరించి భగవంతుని సంతోషపెట్టునట్టియు గురువును, రామాయణము వినుట కాశ్రయించవలెను.

శిష్య లక్షణమ్ -

శిష్యలక్షణము –

30. ఆదా వీదృశ మాచార్యం
శుశ్రూషు ర్భక్తినమ్రధీ:,
శాస్త్రార్థతత్త్వబోధేప్సు:
సదాచారవిలక్షణ:.

30. ప్రథమమున నిట్టి యాచార్యులకు చక్కగా భక్తితోను, వినయముతోను సేవల నాచరించుచు శాస్త్రార్థములను చక్కగా నెఱుంగ గోరుచు సదాచారములననుష్ఠించుచు పరమవిలక్షణుడై

31. ప్రణామతత్పరో నిత్యం
ప్రశ్నకాల ప్రతీక్షక:,
శాన్తో దాన్తో జితక్రోధ:
శరణాగతితత్పర:.

31. గురువునకు ప్రతినిత్యము నమస్కరించుచు, సమయము నెఱింగి ప్రశ్నించుచు, అంతరింద్రియ బహిరింద్రియముల నిగ్రహించి క్రోధమును జయించి యాచార్యులను ప్రపత్తిచేయుటలో నాసక్తుడై,

32. ఊహావిశ్వాసవాన్ శాస్త్రే
ప్రవక్తరి హరా వపి,
అనసూయ: కృతజ్ఞ శ్చ
వైష్ణవో వీతమత్సర:.

32. శాస్త్రమునందును తనకు హితమునుగూర్చు నాచార్యులయందును విష్ణువనెడు బుద్ధి విశ్వాసములు కలిగి, అసూయలేక కృతజ్ఞుడైయుండి విష్ణుభక్తికలిగి మత్సరములేక

33. ద్వయసౌరభసంపూర్ణో
భగవల్లాంఛనాంకిత:,
ఆలస్యాద్యై స్స్వప్తభి శ్చ
దోషై రభివివర్జిత:.

33. ద్వయ మంత్రానుసంధానము నొనర్చుచు భగవంతుని చిహ్నముల ధరించి (తప్తచక్రాంకితుడును ఊర్ధ్వపుండ్రధారియునై) సోమరితనము నిద్ర ప్రమాదము మొదలగు నేడు దోషములులేని

సంస్కృత మూలమ్

ఆచార్యవరణప్రకారః -

34. శిష్య ఏవంవిధః ప్రాప్య
ప్రణిపత్యాభి పూజ్యచ,
శిర స్యంజలి మాధాయ
ప్రార్థయేత వినీతిమాన్.

35. ఆచార్య! శ్రోతుకామోఽస్మి
రామాయణ మహామనుమ్,
ప్రణతస్య కృపాపూర్ణః
పూరయాస్య మనోరథమ్.

36. ఇతి సంప్రార్థ్య సంపూజ్య
ప్రసన్నేన మహాత్మనా,
తేనోపదిష్టం శృణుయాత్
రామాయణకథామృతమ్.

37. అథ సర్వోన్నతే పీఠే
చేలాజినకుశోత్తరే,
నిషణ్ణం శిష్య ఆచార్యం
భావయే ద్రఘునందనమ్.

38. యస్మా న్నారాయణో దేవః
కృత్వా మర్త్యమయీం తనుమ్,
మగ్నా నుద్ధరతే లోకాన్
కారుణ్యా చ్ఛాస్త్రపాణినా.

39. తస్మా ద్భక్తిర్గురౌ కార్యా
సంసారభయ భీరుణా,
న జ్ఞానదాతు ర్భగవా
నన్యో నామేహ విద్యతే.

ఆంధ్రానువాదము

ఆచార్యవరణప్రకారము –

34. ఇట్టి శిష్యుడు పై నుదహరించిన యాచార్యులను పొంది నమస్కరించి వారిని పూజించి శిరమున దోసిలి ఘటించి నమస్కరించుచు వినయముతో నాచార్యులనుగూర్చి,

35. ఆచార్యా! రామాయణ మహామంత్రమును వినగోరుచున్నాను. మీకు శిష్యుడనగు నాయం దనుగ్రహముంచి నాకోర్కెను నెరవేర్పుడని ప్రార్థింపవలెను.

36. అని ప్రార్థించి వారిని చక్కగా పూజించి వారనుగ్రహించి యుపదేశించిన రామాయణ కథామృతమును వినవలెను.

37. అనంతర మందరికంటె నున్నతాసనమున వస్త్రమును దానిపై కృష్ణాజినమును మరల దానిపై దర్భాసనమును పరచి దానిపై కూర్చునియున్న యాచార్యుని శిష్యుడు శ్రీరామచంద్రునివలె భావించవలెను

38. శ్రీమన్నారాయణుడు మనుజ శరీరమును ధరించి దయతో శాస్త్రమనెడు చేతితో సంసార సాగరమున మునిగిపోవుచున్న లోకుల నుద్ధరించును.

39. కాన సంసారమువలన భయపడు మనుష్యుడు గురువునందు భక్తికలిగి యుండవలెను. జ్ఞానప్రదాతయగు గురువు దక్క వేరొక భగవంతుడు లేడు.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
40. యస్య దేవే పరా భక్తి: యథా దేవే తథా గురౌ, తస్యైఽమీ కథితా హ్యర్థా: ప్రకాశన్తే మహాత్మన:.	40 దేవునియందువలెనే ఆచార్యునియందును ఉత్కృష్టమగు భక్తి కలిగియుండిన బుద్ధిశాలికి పై నుదహరించబడిన ప్రయోజనములన్నియు సిద్ధించును.
41. మన్త్రే తద్దేవతాయాం చ తథా మన్త్రప్రదే గురౌ, త్రిషు భక్తి స్సమా కార్యా సా హి ప్రథమసాధనమ్.	41. మంత్రమునందును దాని దేవతయందును అట్లే మంత్రోపదేష్టయగు గురువునందును వీరు ముగ్గురియందును సమానమగు భక్తి కలిగియుండవలెను. అదియే మొదటి సాధనము.
42. మన్త్రనాథం గురుం మన్త్రం సమత్వేన విభావయేత్, యో నైవం భావయే న్మూర్ఖో రౌరవే స నిమజ్జతి	42. మంత్రాధిదేవతను, గురువును, మంత్రమును సమానముగా గౌరవింపవలెను. ఇట్లు తలంచని మూర్ఖుడు రౌరవ నరకమున మునిగిపోవును.
43. శాస్త్రేణ గమ్యో భగవాన్ ఆచార్యో రఘునన్దన:, రామాయణప్రవక్తా తు సాక్షా ద్రామో మహాగురు:.	43 భగవంతుడగు శ్రీరామచంద్రుడు శాస్త్రముచే నెఱుంగదగిన గురువు, కాని రామాయణము నుపదేశించు నాచార్యుడన్ననో ప్రత్యక్షమగు శ్రీరామచంద్రుడేకదా!
44. చక్షుర్గమ్యం గురుం త్యక్త్వా శాస్త్రగమ్యం తు య: స్మరేత్, కరస్థ ముదకం త్యక్త్వా ఘనస్థం సోఽభివాఞ్ఛతి.	44. కంటికి గోచరించుచున్న గురువును వీడి శాస్త్రములచే పొందదగిన గురువును పొందదలంచువాడు చేతిలోనున్న జలమును వీడి మేఘమునందున్న నీటి నాశించు చెనటియేగదా!
45. సులభం హి గురుం త్యక్త్వా దుర్లభం య ఉపాశ్రయేత్, లబ్ధం త్యక్త్వా నిధిం మూఢో గుప్త మన్వేషతి క్షితౌ.	45. సులభుడగు గురువును వీడి దుర్లభుడగు భగవంతు నాశ్రయించువాడు చేతికిదొరకిన నిధిని వీడి భూమియందు పాతియుంచిన నిధి నన్వేషించు యజ్ఞానివంటివాడే యగునుకదా!

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
46. వినా ఽఽచార్యకృపాం లోకే పుమాన్ జన్మశతై రపి, నాప్నోతి రామపాదాబ్జం సత్య మేత ద్బ్రవీమి తే.	46. ఆచార్యుల యనుగ్రహములేక మనుష్యుడు నూరుజన్మలకైనను శ్రీ రామ పాదపద్మములను పొందజాలడు. ఇది సత్యమని నేను ముమ్మాటికి నీకు తెలుపుచున్నాను.
47. స్వర్గాపవర్గయో ర్వాపి నరకే వా మహామునే! గురు ర్నిధాతుం శక్నోతి శిష్యం నా స్త్యత్ర సంశయః.	47. ఓ మునీశ్వరా! గురువు శిష్యుని స్వర్గమునందుగాని మోక్షమునందుగాని నరకమునందుగాని పడవేయగలుగు ననుటలో సందియము లేదు.
48 యస్యాఽఽచార్య స్తు దయతే దయతే తస్య రాఘవః, తత్రైవ జలదో వర్షేత్ మరుతా యత్ర నీయతే.	48. ఆచార్యుని యనుగ్రహము కలవానిని శ్రీరామచంద్రుడుగూడ ననుగ్రహించును మేఘమును గాలి యెచ్చటకు త్రోసిన నచ్చటనే యది వర్షించునుకదా!
49. ఆచార్యనిగృహీతే తు నైవ రామః ప్రసీదతి, వసన్తోఽపి న పుష్ణాతి మఞ్జరీం తరువిచ్యుతామ్.	49 చెట్టునుండి రాలిపోయిన పూవులగుత్తిని వసంతుడైనను వికసింపచేయజాలనట్లు ఆచార్యులు కోపించిన వానిని శ్రీరాము డనుగ్రహింపడు.
50. ఆచార్యభక్తిహీనే తు దత్తం రామాయణామృతమ్, అశ్మనీవ మహద్వర్షం నిష్ఫలం స్యా దసంశయమ్.	50 ఆచార్యునియందు భక్తిలేనివానికి రామాయణము నుపదేశించుట రాతిపై కురిసిన పెద్ద వర్షమువలె నిష్ఫలమగు ననుటలో సందియము లేదు.

శ్రీరామాయణ పఠనాధికారిణః -

శ్రీరామాయణ పఠనాధికారులు –

51. రామాయణస్య పఠనే ద్విజా స్స్యు రధికారిణః, న శూద్రస్యాఽధికార స్స్యాత్ ఋతే సంక్షేపతః ప్రభో.	51. రామాయణమును చదువుటలో బ్రాహ్మణులకే యధికారము కలదు. సంక్షేప రామాయణము చదువుటయందుమాత్రమే శూద్రుల కధికారము కలదు.

సంస్కృత మూలమ్ / **ఆంధ్రానువాదము**

52. చతుర్ణా మపి వర్ణానాం
శ్రవణే ఽ స్త్యధికారితా,
స్త్రీశూద్రయో ర్విశేషేణ
శ్రవణా త్కృతకృత్యతా.

52. నాల్గువర్ణముల వారికిని రామాయణము వినుటలో నధికారము కలదు. అందును స్త్రీశూద్రులు ముఖ్యముగా రామాయణము వినుటవలననే కృతకృత్యు లగుదురు.

53. సంక్షేపపఠనే చా పి
స్త్రీ సచ్ఛూద్రా విహార్హతః,
రామాయణఫలం తేన
ప్రాప్నుతాం నియమాన్వితౌ.

53. సంక్షేపరామాయణమును చదువుటలో స్త్రీలును మంచి శూద్రులును తగియుందురు. దానిని నియమములతోగూడి పఠించుటచే వారా రామాయణము చదువుటవలన కలుగు ఫలితము నందుదురు.

54. లాఞ్ఛితా భగవచ్చిహ్నైః
కృషిగోధన జీవినః,
విప్రాంఘ్రిసేవాతపస
స్స్నాన దానాదితత్పరాః.

54. భగవంతుని చిహ్నములగు శంఖచక్ర–ఊర్ధ్వ పుండ్రాదులను ధరించి, వ్యవసాయము, గోధనములచే జీవించువారై, బ్రాహ్మణ పాదసేవ, భోగసంకోచము స్నానదానాదులయం దాసక్తి కలిగియుండి

55. పౌరాణికై శ్చ సంస్కారైః
యథాకాలం సుసంస్కృతాః,
అసంకీర్ణా శ్చ యే శూద్రా
స్తే సచ్ఛూద్రా ఇతి స్మృతాః.

55 పురాణోక్త సంస్కారములచే సకాలమున సంస్కరింపబడినవారై వర్ణసాంకర్యములేని శూద్రులు సచ్ఛూద్రులని చెప్పబడుచున్నారు.

56. యా కన్యా బ్రాహ్మణేనోఢా
శూద్రా శాస్త్రపురస్సరమ్,
తస్యాం జాత స్సంస్కృత శ్చ
సచ్ఛూద్ర స్సో ఽపి గీయతే.

56. శాస్త్రోక్తరీతిగా బ్రాహ్మణుడు పెండ్లియాడిన శూద్రకన్యయందు పుట్టి సంస్కరింపబడిన పిల్లవాడు సచ్ఛూద్రుడని చెప్పబడును.

57. సంక్షేపపఠనే చా పి
రామాయణకథాశ్రుతౌ,
అయ మేవాఽధికారీ స్యాత్
న తు సంకీర్ణజాతిజః.

57. సంక్షేప రామాయణమును చదువుటలోను అట్లే రామాయణమును వినుటలోను ఈతనికి యధికారమున్నది. కాని సంకీర్ణజాతివాకి కధికారములేదు.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
58. న మ్లేచ్ఛా నాపి చణ్డాలా స్తథా న రజకాదయః, నాఽఽచార్యభక్తిహీనాశ్చ న రామే భక్తివరితాః.	58 మ్లేచ్ఛులు, చండాలురు, చాకలివారు మొదలగువారికిని, గురువునందు భక్తిలేనివారికిని, రామచంద్రునియందు భక్తిలేనివారికిని,
59. న ఘాతుకాశ్చ న శఠా న కృతఘ్నా న నాస్తికాః, న తస్కరా న పిశునా నా భిశస్తాతతాయినః.	59. ఘాతుకులకును, కూడని పనులయందు మొండి పట్టుదల గలవారికిని, కృతఘ్నులకును, నాస్తికులకును, చోరులకును, లుబ్ధులకును, శాపగ్రస్తులకును, ఆతతాయులకును - (ఇంటికి నిప్పుపెట్టువాడు, విషమునిచ్చువాడు, ఆయుధపాణియై చంపనేతెంచినవాడు, పరులసొత్తును, భార్యను, భూమిని, అన్యాయముగ నపహరించినవాడును ఆతతాయి యనబడును).
60. న దేవతాన్తరే భక్తా న శ్రుతిస్మృతినిన్దకాః, నాఽవైష్ణవవ్రతపరా న చాఽవైష్ణవ సంశ్రయాః.	60. దేవతాంతరములయందు భక్తి కలవారికిని, శ్రుతి స్మృతులను నిందించువారికిని, విష్ణువ్రతమున నాసక్తి లేనివారికిని, వైష్ణవుల నాశ్రయింపనివారికిని,
61. నా వైష్ణవగ్రన్థరతా న చ వైష్ణవవిద్విషః, న చ విష్ణుకథాద్వేష దూషితా న చ చంచలాః.	61. విష్ణుగ్రంథములయం దాసక్తి లేనివారికిని, విష్ణు కథలయందు ద్వేషము కలిగి వాటిని దూషించువారికిని, చంచలమనస్కులకును,
62. న వృథాస్థికపాలాశ్మ జటాశ్మశ్రుధరా నరాః, న పరస్త్రీద్రవ్యదగ్ధహృదో న దురన్నాశుచీకృతాః.	62. వ్యర్థముగ నెముకలను, పుఱ్ఱెలను, రాళ్ళను, జడలను, గడ్డము మీసములను ధరించువారికిని పరస్త్రీద్రవ్యామోహము కలవారికిని, చేయరాని భోజనమును చేసి యపవిత్రులైన వారికిని,

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
63. అవ్యస్థితమర్యాదా యే చ పాషండిన: పరే, ఏతే సర్వేఽపి నార్హన్తి సాక్షాద్రామాయణశ్రుతిమ్	63. కులపు కట్టుబాటులయందు నిలకడలేనివారికిని, పాషండులకును, రామాయణమును సాక్షాత్తుగా వినుటలో నధికారము లేదు.
64. కిమత్ర బహునోక్తేన పుమాంసో వా స్త్రియోఽపి వా, విశుద్ధా శ్శృణుయు స్సర్వే రామాయణ కథామృతమ్.	64. వేయేల? పురుషులైనను, స్త్రీలైనను పరిశుద్ధులై యుండియే రామాయణ కథామృతమును వినవలయును.
65. సర్వ స్తరతు దుర్గాణి సర్వో భద్రాణ్యుపైత్వితి, శ్రావయే చ్చతురో వర్ణాన్ కృత్వా బ్రాహ్మణ మగ్రత:.	65. ప్రతివారును ఆపదల నతిక్రమింతురుగాక! ప్రతివారును మంగళముల నందుదురుగాక! యని బ్రాహ్మణులను ముందుగా నిడికొని నాల్గు వర్ణములవారికిని రామాయణమును వినిపింపవలెను.
66. భవగహనగతాగతార్తిభాజాం గతి మితరా మనపశ్యతాం నరాణామ్, రఘువరచరితా దృతేఽస్తి కా వా గతి రిహ సత్య మిదం బ్రవీమి విద్వన్!	66. సంసారమనెడు ఘోరారణ్యమున పుట్టుట, గిట్టుట యనెడు పీడల ననుభవించుచున్నట్టియు. నితర గతిని గానలేనట్టియు మనుజులకు రఘునాథుని చరితముకన్న నితరమగు గతియే లేదని నేను సత్యము పలుకుచున్నాను.
ఇతి శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యే ద్వితీయోఽధ్యాయ:.	ఇది శ్రీ పరాశర విరచితమగు నుపపురాణము నందలి శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమున రెండవ యధ్యాయము.

సంస్కృత మూలమ్ | ఆంధ్రానువాదము

తృతీయోఽధ్యాయః

మూడవ అధ్యాయము

శ్రీరామాయణ శ్రవణ విధానం -

శ్రీరామాయణ శ్రవణ విధానము -

శ్రీ సనత్కుమార ఉవాచ -

1. అథ తే సంప్రవక్ష్యామి
శ్రవణస్య విధిం మునే!
య దుమాయై మహేశేన
కథితం మునిపుంగవ!

2. కదాచన మహీయస్త్వం
రామాయణమనోః పురా,
శ్రుత్వా గిరిశా త్వప్రచ్ఛ
ప్రణతా తం గిరే స్సుతా.

శ్రీ సనత్కుమారుడు పలికెను -

1. ఓ మునిశ్రేష్ఠా! పార్వతికి ఈశ్వరునిచే నుపదేశింపబడిన రామాయణ శ్రవణవిధిని నీకు తెలిపెదను.

2. పూర్వము ఒకానొకప్పుడు రామాయణ మహా మంత్రముయొక్క గొప్పతనమును పార్వతి ఈశ్వరునివలన విని ఆయనకు నమస్కరించి అడిగెను.

పార్వత్యువాచ -

3. భగవన్ సర్వశాస్త్రాణాం
ఉత్తమం పరమేశ్వర!
రామాయణ మహాకావ్యం
ఇతి సంకథితం త్వయా.

4. ప్రబ్రూహి శ్రవణే తస్య
విధాన మవధానతః,
యేనా హ మమృతైవ స్యాం
యస్మిన్ లగ్నం మనో మమ.

పార్వతీదేవి యడిగెను -

3. పూజ్యుడవగు నో పరమేశ్వరా! నీవు రామాయణ మహాకావ్య మన్ని శాస్త్రములలో నుత్తమ మైనదని చెప్పియున్నావు.

4. దానిని వినుటలోగల విధానమును సావధానముగా తెలుపుము. దానిని వినుటవలన నేను జన్మరాహిత్యమును చెందుదును. దానిని వినుటలో నా మనము లగ్నమైయున్నది.

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృత మూలమ్

శ్రీసనత్కుమార ఉవాచ -

5. ఇతి పృష్టస్తు శివయా
భగవాన్ పరమేశ్వర:,
శ్రూయతా మితి చామన్త్ర్య
ప్రహృష్టో వాక్య మబ్రవీత్.

మహేశ్వర ఉవాచ –

6. శ్రుణు దేవి! ప్రవక్ష్యామి
హృష్టోఽస్మి తవ పృచ్ఛయా,
కృతార్థాఽసి య దుత్పన్నా
తవ రామాయణే మతి:.

7. జన్మాన్తర సహస్రేషు
కృతపుణ్యో మహామనా:,
రామాయణకథాం శ్రోతుం
కశ్చిదేవాఽభివాంఛతి.

8. శుశ్రూషూణాం శతేష్వేక:
శ్రోతు మారభతే పుమాన్,
శ్రోతు మారభమాణేషు
కశ్చిదేవాన్త మృచ్ఛతి.

9. శ్రుతవత్సు యథాశాస్త్రం
కశ్చిదేవ శ్రుణో త్యహో,
తేష్వ ప్యాచార్య మారాధ్య
కృతార్థో భువి దుర్లభ:.

ఆంధ్రానువాదము

శ్రీసనత్కుమారుడు పలికెను –

5. అని పూజ్యుడగు ఈశ్వరుడు పార్వతీదేవిచే నడుగబడి సంతసించి వినుమని పలికి యిట్లు తెలిపెను.

ఈశ్వరుడు పలికెను –

6. దేవీ! నీవిట్లడుగుటవలన సంతసించితిని. తెలిపెదను వినుము. నీకు రామాయణము వినుటకు బుద్ధి కలుగుటచే కృతార్థురాల వైతివి.

7. వేయి జన్మాంతరములయందు పుణ్యము నొనరించిన బుద్ధిశాలియగు నొకానొకడు మాత్రమే రామాయణమును వినగోరుచున్నాడు.

8 అట్లు వినగోరు వందమంది మనుజులలో నొక పురుషుడు మాత్రమే వినుటకు ప్రారంభించును. వినుట కారంభించిన వారిలో నొకడు మాత్రమే దానిని సాంతముగ వినగలుగుచున్నాడు.

9. అట్లు వినినవారిలోగూడ నొకానొకడు మాత్రమే దానిని శాస్త్రనియమానుసారముగ వినుచున్నాడు. వారిలోను రామాయణము నుపదేశించిన యాచార్యుల నారాధించి కృతార్థులైన వారు భూలోకమున దుర్లభముగా నుందురు.

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
10. శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా యథాశాస్త్రం గురో ర్ముఖాత్, యో గురో రర్పయే దిష్టం తస్య తుల్య స్స ఏవ హి.	10. ఆచార్యుని ద్వారా యథాశాస్త్రముగ భక్తితో రామాయణమును వినుచు గురువున కభీప్సిత ముల నొసంగు వానికి సాటి యాతడే కాని మరియొకడు కాడు.
11. ఉపావృత్య పరాం విద్యాం ఆచార్యేభ్యో నరర్షభాః, ప్రయచ్ఛన్తీహ యే కామాన్ దేవత్వ ముపయాన్తి తే.	11. ఏ మనుష్యశ్రేష్ఠు లాచార్యునివలన నుత్తమ విద్యను పొంది యా గురువునకు కోరిన వస్తు వుల నిచ్చెదరో వారు దేవత్వము నందుదురు
12. ఆచార్య ముపసంగమ్య సంప్రార్థ్య చ మహామనాః, ప్రసాదయే దభీష్టార్థై శ్శిష్యస్తు శ్రవణోత్సుకః.	12. రామాయణమును విన నుత్సాహముగల శిష్యుడు మంచిమనస్సుకలవాడై యాచార్యు లను సమీపించి వారి కిష్టవస్తువుల నొసంగి యనుగ్రహింప జేసికొనవలెను.
13. అథాఽఽచార్య శ్శుచి ర్భూత్వా స్నానోపస్పర్శనాదిభిః, ఆదౌ విఘ్నవిఘాతాయ సేనాన్య మభిపూజయేత్.	13. అంతట నాచార్యులును స్నానాచమనాద్యను ష్ఠానములచే శుచిగా నుండి ప్రారంభమున విఘ్నములను పోగొట్టుకొనుటకై విష్వక్సేనుని పూజింపవలెను.
14. అవిఘ్నం ప్రార్థ్య సేనేశం తతో రామాయణం ముదా, అర్చయే ద్రఘునాథస్య దివ్యాం కీర్తిమయీం తనుమ్.	14. ఆ విష్వక్సేనుని విఘ్నములు కలుగకుండు టకై ప్రార్థించి యనంతరము శ్రీరామచంద్రుని దివ్యమగు కీర్తిరూపమగు శరీరమనబడు రామాయణమును సంతసమున నర్చించవలెను.
15. యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనం తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంజలిమ్, బాష్పవారి పరిపూర్ణలోచనం మారుతిం చ పురత స్సమర్చయేత్.	15. ఎచ్చటెచ్చట శ్రీరామచంద్రుడు కీర్తింపబడునో అచ్చటచ్చట ఫాలతలమున చేతులు జోడించి యున్నట్టియు ఆనందాశ్రువులతో నిండిన నేత్ర ములు కల హనుమంతుని ఎదురుగా నర్చిం చవలెను.

సంస్కృత మూలమ్.	ఆంధ్రానువాదము.
16. యోఽనభ్యర్చ్య మరుత్పూనుం రామాయణకథాం నరః, పఠేద్వా శ్రుణుయాద్వాపి తస్య రామో న తుష్యతి.	16. ఏ మనుజుడు హనుమంతుని పూజింపక రామాయణ కథను చదువునో లేక ఆలకించునో యాతని విషయమున రాముడు సంతసింపడు.
17. తస్మా దవశ్యం పురతః పీఠే గన్ధవహాత్మజమ్, పూజయిత్వైవ రామస్య కథాం సంశ్రావయే త్సుధీః.	17. కావున బుద్ధిమంతుడు ప్రథమమున పీఠమున మారుతాత్మజుడగు హనుమంతుని నిలిపి యర్చించియే శ్రీరామచంద్రుని కథను చక్కగా వినిపించవలెను
18. యదా యదా స్వశిష్యేభ్యో రామవృత్తం వివక్షతి, తదా తదాఽనుసన్దధ్యాత్ సమ్యక్ గురు పరంపరామ్.	18. తన శిష్యులకు శ్రీరామచరితమును చెప్పదలచునపుడెల్ల చక్కగా గురుపరంపరను అనుసంధించవలెను.
19. గురుపఙ్క్తిం ప్రణమ్యైవ మాచార్యాణా మసా వసౌ, విత్యాభగవతో భక్త్యా ప్రారభేతాఽథ తత్కథామ్.	19. ''ఆచార్యాణా మసావసౌ విత్యా భగవతః'' అను శ్రుతివాక్యము ననుసరించి తన గురువు మొదలు భగవంతుని వరకు నమస్కరించిన పిమ్మటనే రామకథ నారంభించవలెను.
20. పీఠే నిషణ్ణ ఆచార్యః ప్రాఙ్ముఖో వా ప్యుదఙ్ముఖః, ఉదఙ్ముఖాయ శిష్యాయ శ్రావయే త్ప్రాఙ్ముఖాయ వా.	20. ఆచార్యుడు తూర్పుముఖముగను, శిష్యుడుత్తరముఖముగనుగాని, ఆచార్యుడుత్తరముఖముగను శిష్యుడు తూర్పుముఖముగను గాని, కూర్చుని రామాయణ శ్రవణ మొనరించవలెను.
21. యద్వాఽభిముఖ మాసీనః శిష్యస్తు శ్రుణుయా త్కథామ్, తథాఽఽసీత యథా కర్ణం దక్షిణం ప్రవిశే త్కథా.	21. లేక శిష్యుడు తనకు గురువుగా రుపదేశించు రామకథ కుడిచెవిలో ప్రవేశించునట్లు ఎదురుగా కూర్చునియైనను వినవలెను.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
22. పవిత్రం దక్షిణం శ్రోత్రం అహు ర్హరికథాశ్రుతౌ, గంగాద్యఖిలతీర్థాని వసంతి య దిహాఽనిశమ్.	22 గంగాద్యఖిలతీర్థములును కుడిచెవిలో నెల్లప్పుడు నుండునను ప్రతీతిచే హరికథలను వినుటకు కుడిచెవియే పవిత్రమని చెప్పుదురు
23. శరీరం చైవ వాచం చ బుద్ధీంద్రియమనాంసి చ, నియమ్య ప్రాంజలి స్తిష్ఠే ద్వీక్షమాణో గురో ర్ముఖమ్.	23. శరీరమును, వాక్కును, బుద్ధిని, ఇంద్రియములను, మనస్సును నియమించి యాచార్యుల ముఖమునే జూచుచు, నమస్కరించుచు కూర్చుండవలెను.
24. నిత్య ముద్ధృతపాణి స్స్యాత్ సాధ్వాచార స్సుసంయతః, ఆస్యతా మితి చోక్తస్సన్ ఆసీతాఽభిముఖం గురోః.	24. సేవకుడై సన్నద్ధుడై మంచి యాచారము కలిగి యుండి ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడై యాచార్యులు కూర్చుండుమని చెప్పిన తరువాత వారి కెదురుగా కూర్చుండవలెను.
25. హీనాన్న వస్త్ర వేష స్స్యాత్ సర్వథా గురుసన్నిధౌ, ఉత్తిష్ఠే త్ప్రథమం చాస్య చరమం చైవ సంవిశేత్.	25. గురు సన్నిధానమున నెల్లపుడును అన్న వస్త్ర వేషములలో నిరాడంబరముగ నుండవలెను. ఆచార్యులను మించిన అన్నవస్త్రవేషములు గలిగియుండరాదు. ఆచార్యులకన్న ముందుగా మేల్కొనవలెను. వారు నిద్రించిన పిమ్మట తాను నిద్రించవలెను.
26. ప్రతిశ్రవణసంభాషే శయానో న సమాచరేత్, నాసీనో న చ భుంజానో న తిష్ఠ న్న పరాఙ్ముఖః.	26. తాను పరుండిగాని, కూర్చుండిగాని, భుజించుచునుగాని, నడచుచునుగాని, వెనుదిరిగియుగాని, గురువుచెప్పినది వినుట, వారితో భాషించుట చేయరాదు.
27. నీచం శయ్యాసనం చాస్య సర్వథా గురుసన్నిధౌ, గురోస్తు చక్షుర్విషయే న యథేష్టాసనో భవేత్.	27. గురు సన్నిధానమున వారికన్న క్రిందుగా తన యాసనమును, శయ్యను ఉంచుకొనవలెను. ఆచార్యునియెదుట తన కిచ్చవచ్చినటుల కూర్చుండరాదు.

సంస్కృతమూలమ్ — ఆంధ్రానువాదము

28. నోదాహరే దస్య నామ
పరోక్షమపి కేవలమ్,
న చైవాస్యాఽనుకుర్వీత
గతి భాషితచేష్టితమ్.

28. పరోక్షమునందైనను ఆచార్యుని నామము నుదహరింపరాదు. ఆచార్యుల నడకను, మాటను, చేష్టలను పరిహాసముగ ననుకరింప రాదు.

29. గురో ర్యత్ర పరీవాదో
నిందావాపి ప్రవర్తతే,
కర్ణౌ తత్ర పిధాతవ్యౌ
గంతవ్యం వా తతోఽన్యతః.

29. గురువుయొక్క పరిహాసముకాని, నిందగాని గలుగుచోట తాను చెవులను మూసికొనవలెను. లేనిచో నటనుండి మరియొక స్థలమునకు వెళ్ళి పోవలెను.

30. పరీవాదేన చ ఖరః
శ్వా వై భవతి నిందకః,
పరిభోక్తా స్యాత్తు క్రిమిః
కీటో భవతి మత్సరీ.

30. గురువును పరిహసించినవాడు గాడిదగా పుట్టును. గురువును నిందించినవాడు కుక్కగను, గురువు ధనముతో నక్రమముగా జీవించువాడు చిన్నపురుగుగను, గురువుతో మాత్సర్యముంచుకొనిన పెద్దపురుగులుగను పుట్టును.

31. దూరస్థో నార్చయే దేనం
న క్రుద్ధో నాంతికే స్త్రియాః,
యానాసనస్థ శ్చైవైన
మవరుహ్యాఽభివాదయేత్.

31. దూరముననుండియు, కోపముగానుండియు, స్త్రీసమీపమునను, గురువును నమస్కరించ రాదు. వాహనమునగాని, ఆసనమునగాని తానున్నచో వాటినుండి దిగి గురువును నమస్కరించవలెను.

32. ఏకాక్షరప్రదాతారం
ఆచార్యం యోఽవమన్యతే,
శ్వానయోనిశతం ప్రాప్య
చండాలే ష్వభిజాయతే.

32. ఒక అక్షరముచెప్పిన గురువునైనను నిందించిన నాత డనేకజన్మలు కుక్కగాపుట్టి చండాల జన్మలయందు పుట్టును.

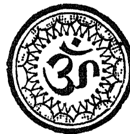
33. యో విష్ణుప్రతిమాకారే
లోహభావం కరోతి చ,
యో గురౌ మానుషం భావం
ఉభౌ నరకపాతినౌ.

33. విష్ణుస్వరూపమగు విగ్రహమును లోహమను తలంపును, గురువునందు సామాన్యమనుష్యభావము కలవా రిరువురును నరకమున బడుదురు.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
34. ఇన్దీవరదళశ్యామం పద్మపత్రాయతేక్షణమ్, సానుజం సహసీతం చ ధ్యాయన్ రామం దయానిధిమ్.	34. నల్లకలువరేకులవంటి శరీరకాంతికలిగితామర రేకులవలె విశాలములగు నేత్రములు కలిగి సోదరునితోను, సీతతోను కూడియుండు దయానిధియగు శ్రీరామచంద్రుని ధ్యానించుచు,
35. రామాయణే శ్రూయమాణే చిత్తం నాన్యత్ర యోజయేత్, న చ రాష్ట్రప్రసఙ్గాదీన్ ప్రస్తువీత కథాన్తరే.	35. మనస్సు నితర విషయములయం దుంచక రామాయణమును వినవలెను. రామాయణమును వినునపుడు రాష్ట్రప్రసంగములను చెప్పకొన రాదు.
36. రామాయణస్య మధ్యే తు కథా మన్యాం ప్రసంగతః, కుర్యాద్యది మదా న్మర్త్యో నరకే స వసే ద్ధ్రువమ్.	36. రామాయణమును వినునపుడు మధ్యలో గర్వముతో ప్రసంగవశమున మరియొక విషయమును ప్రసంగించిన మనుష్యుడు తప్పక నరకమును పొందును.
37. రాఘవస్య కథాం శ్రోతుం భావన్తం నిరుణద్ధి యః, స బ్రహ్మహత్యాసదృశం ఫల మేత్యల్పకర్మణా.	37. రాఘవుని కథను వినుట కేగువాని నరికట్టు వాడు బ్రహ్మహత్యాసదృశమగు ఫలమును పొందును.
38. న సర్గ మసమాప్యైవ కథాం పరిసమాపయేత్, యద్య స్త్యావశ్యకం కార్యం సర్గాన్తే త త్సమాచరేత్.	38. సర్గను పూర్తిచేయక కథను ముగించరాదు. అవశ్యమగు పనియేదియేని ఉన్నచో సర్గను పూర్తిచేసియే దానిని నెరవేర్చవలెను.
39. య ఆచరే త్కథావిఘ్నం మార్జారః స భవే ద్ధ్రువమ్, కథాద్వేషీ కల్పశతం విష్ఠాయాం జాయతే క్రిమిః.	39. కథకు విఘ్నము నాచరించువాడు తప్పక పిల్లిగా పుట్టును. రామకథను ద్వేషించువాడు మలమునందలి క్రిమిగా పుట్టును.

సంస్కృత మూలమ్.	ఆంధ్రానువాదము.
40. శృణోతి రామవృత్తం యః శ్రావయేద్వా మహామనాః, యః ప్రేరయతి తౌ నిత్యం యో హ్యేతా వభినన్దతి.	40. రామాయణమును వినువాడును, వినిపించు బుద్ధిమంతుడును, వారిరువురను కథకై ప్రేరేపించువాడును, వారి నిరువుర నభినందించు వాడును.
41. తాభ్యాం సహ వసేద్యశ్చ తౌ దృష్ట్వా యశ్చ హృష్యతి, సర్వే తే భగవల్లోక - సోపానారోహణోత్సుకాః.	41. కథను వినువారితోను, చెప్పువారలతోను సహవాసము చేసినవారును, వారిరువురను చూచి సంతసించువారు నందరును మోక్షసామ్రాజ్య సోపానముల నెక్కుట కుత్సాహపూరితులై యుందురు
42. తదుత్సుకై ర్భక్తిరతై రుదారై ర్వినీతినమ్రై ర్విజితేన్ద్రియైశ్చ, శ్రోతవ్య మేత న్నియమేన సద్భి రాఖ్యాన మోజస్క ర మృద్ధికామైః.	42. కాన రామాయణ కథాశ్రవణమున నాసక్తికలిగి మిక్కిలి భక్తికలవారై, ఉదారులై, వినయము కలవారై, ఇంద్రియనిగ్రహముకలిగిన వారై, తమ యభివృద్ధిని కోరువారు మిక్కిలి మహిమోపేతమగు నీ రామాయణ కథను నియమముతో వినవలెను.

ఇతి శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యే తృతీయోఽధ్యాయః	ఇది శ్రీ మత్పారాశర్య-ఉపపురాణమున శ్రీ రామాయణ మాహాత్మ్యమున మూడవ అధ్యాయము.

సంస్కృతమూలమ్

చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీరామాయణ పఠనవిధానం -

శ్రీ మహేశ్వర ఉవాచ -

1. అథాచార్యః ప్రసన్నాత్మా
గమ్భీరమధురస్వరః,
తత్తద్వృత్తోచితై ర్భావైః
శ్రోతృ చిత్తం ప్రహర్షయన్.

2. సర్వశాస్త్రార్థమధురాం
రామాయణకథాసుధామ్,
తప ఇత్యాదిమ శ్లోక
మారభ్య శ్రావయే త్ప్రియే.

3. హరిరో మిత్యుపక్రమ్య
తథైవ చ సమాపయేత్,
య దేవం క్రియతే కర్మ
తద్ధి వీర్యోత్తరం భవేత్.

4. సర్గాన్తం ప్రాప్య విరమేత్
న తు మధ్యే కదాచన,
కృతే విరామే మధ్యే తు
తత్సర్గాది పునః పఠేత్.

ఆంధ్రానువాదము

నాల్గవ అధ్యాయము

శ్రీ రామాయణ పఠన విధానము –

ఈశ్వరుడు పలికెను –

1. అంతట ఆచార్యులు నిర్మలమనస్కుడై గమ్భీరమును మధురము నగు స్వరముతో నాయా వృత్తములకు తగిన భావములతో వినువారి చిత్తమును సంతసపరచుచు,

2. సర్వశాస్త్రార్థములచే మధురమగు రామాయణ కథామృతమును ''తపస్స్వాధ్యాయనిరతం'' అను శ్లోకముతో నారంభించి వినిపింపవలెను.

3. ప్రారంభమునను, అంతమునను "హరిః ఓమ్'' అని పలుకవలెను. అట్లు ప్రారంభించి ముగించినకర్మయే శ్రేయోదాయక మగును.

4 సర్గ చివరవరకు చదువక మధ్యలో నెప్పుడును విరమింపరాదు. అట్లు విరామము కలిగినచో నా సర్గను మొదటినుండియు మరల చదువవలెను.

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
5. శ్రవణాద్యన్తయో శ్శిష్యః సాష్టాంగం ప్రణమే ద్గురుమ్, అప్రణమ్య శ్రుతం సర్వం స్రవత్యేవ న సంశయః.	5. వినుటకు ప్రారంభించునపుడును, విరమించునపుడును శిష్యుడాచార్యునకు సాష్టాంగముగ నమస్కరింపవలెను. అట్లు నమస్కరింపక వినినదంతయు నశించిపోవుననుటలో సందియము లేదు.
6. ఏకం వా శ్రుణుయా త్సర్గం సర్గా న్ద్విత్రా నథాపి వా, యథాసంభవ మాచార్యాత్ శృణుయా దాదరా న్నరః.	6. మనుజు డాచార్యునివలన నాదరముగా నొక సర్గనుగాని రెండుమూడుసర్గలనుగాని వీలును బట్టి వినవలయును.
7. రామావతారసర్గే తు రామజన్మోత్సవం చరేత్, ఆరాధయే ద్విశేషేణ రామం భాగవతా నపి.	7. రామావతార ఘట్టమును చదువునపుడు, రామజన్మోత్సవము నాచరించి, రామచంద్రుని భాగవతోత్తములను పూజింపవలెను.
8. క్షీరం చ నవనీతం చ రామాదిభ్యో నివేదయేత్, శుణ్ఠీగుడకషాయం చ తన్మాతృభ్యో విశేషతః.	8. రామావతారఘట్టమును చదువునపుడు, రామాదులకు పాలు, వెన్న నివేదన చేయవలెను. శొంఠి, బెల్లము మొదలగువాటిచే చేయబడిన కషాయమును కౌసల్యాదులకు విశేషముగా నివేదన చేయవలెను.
9. సీతా వివాహ సర్గే తు సంప్రాప్తేఽతి ప్రయత్నతః, గృహాద్యలంకృతిం కుర్యాత్ సుధాగైరిక లేపనైః.	9. సీతాకల్యాణఘట్టము ననుసంధించునపుడు సున్నము పూతతోను, ఎఱ్ఱమట్టి గీరలతోను ఇండ్ల నలంకరించవలెను.
10. ఉన్నమ్ర ప్రసవోత్తుఙ్గ కదళీస్తమ్భతోరణే, తథా మఙ్గళతూర్యాది నాదితే దివ్యమణ్డపే.	10. వేలాడు గెలలుగల్గి మిక్కిలి ఎత్తగు అరటిస్తంభములతో నలంకరింపబడినట్టియు, మంగళవాద్యములతో ధ్వనిచేయబడుచున్నట్టియు,

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
11. దివ్యై ర్ధూపైస్సురభితే దివ్యదీపై రలంకృతే, వికీర్ణనానాకుసుమె శుభసమ్భారసంవృతే	11. చక్కని పరిమళధూపములచే పరిమళించు చున్నట్టియు, దివ్యదీపములచే నలకరింపబడి నట్టియు, అంతటను పుష్పములు చల్లబడి నట్టియు, మంగళవస్తువులచే నిండియున్నట్టి దివ్యమంటపమున,
12. జాంబూనదమయీం రామ ప్రతిమాం సీతయా సహ, కారయిత్వా యథాశక్తి మన్త్రై రావాహ్య రాఘవమ్.	12. సీతతోకూడిన శ్రీరామచంద్రుని విగ్రహమును యథాశక్తిగా బంగారముచే చేయించి. శ్రీరామచంద్రుని మంత్రములతోనా ప్రతిమ యందావాహనజేసి,
13. నిధాయ పూర్ణకలశే క్షౌమవస్త్రేణ వేష్టితే, మాంగల్యసూత్రప్రముఖై ర్భూషణై రభిభూష్య చ.	13. పట్టువస్త్రములతో చుట్టబడిన పూర్ణకలశమున దానినుంచి మంగళసూత్రాది భూషణములచే నలంకరించి,
14. తథా పుస్తక మారాధ్య శృణుయా త్తాం కథాం ముదా, ఇయం సీతేతి పద్యస్య ప్రా క్సంపూజ్య యథావిధి.	14. రామాయణగ్రంథము నారాధించి, యుత్సా హముతో నా కథను వినవలెను ప్రారంభమున "ఇయం సీతా" అను శ్లోకమును యథా విధిగా పూజింపవలెను.
15. వివాహాన్తే పున స్సమ్యక్ ఆరాధ్య వినయాన్వితః, లాజైః పుష్పై రక్షతైశ్చ రామం తత్రాఽభిషేచయేత్.	15. కల్యాణాంతమున మరల చక్కగా సవినయ ముగా 'ఇయం సీతా' అను శ్లోకమును మరల పూజించి పేలాలు, పుష్పములు, అక్షతలచే రామున కభిషేకము చేయవలెను.
16. పతిపత్న్యశ్చ లలనాః దివ్యాలంకారభూషితాః, నీరాజయేయు ర్దానేన మంగళారాత్రికై ర్ముదా.	16. ముత్తైదువులు మంగళాభరణములచే నలంక రించుకొని, ఆనందముతో మంగళహారతుల నీయవలెను

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
17. సహభార్య మథాఽఽచార్యం నిషాద్య పరమాసనే, వివిధై రుపచారైశ్చ పూజయే చ్ఛిష్య ఆదరాత్.	17. రామాయణమును వినిన శిష్యుడు ఆచార్య దంపతులను దివ్యాసనమున కూర్చుండబెట్టి వివిధోపచారములచే పూజింపవలెను.
18. తయో రాచార్యదంపత్యో ర్వస్త్రాభరణమాలికాః, ప్రత్యర్ప్య గన్ధాంశ్చ శుభాన్ ధూపదీపాదికా నపి.	18. ఆ ఆచార్యదంపతులను వస్త్రములు, ఆభరణములు, మాలికలు శుభములగు గన్ధ ధూప దీపాదులచే నారాధించి,
19. ప్రతిమాం తాం సకలశాం వస్త్రాభరణభూషితామ్, సదక్షిణాం గురో ర్దద్యాత్ శ్రీరామః ప్రీయతా మితి.	19. వస్త్రములచేతను, ఆభరణములచేతను అలంకరింపబడిన యా ప్రతిమను కలశముతోగూడ 'శ్రీరామచంద్రుడు సంతసించుగాక' యని దక్షిణతోగూడ నాచార్యున కీయవలెను
20. ఆశిషో వాచయిత్వాఽథ బ్రాహ్మణా నభిపూజ్య చ, భోజయే చ్ఛర్కరాపూప పాయసాద్యం రసోత్తరమ్.	20. ఆశీర్వాదములనంది, బ్రాహ్మణులను పూజించి, మంచిరసవంతమగు పంచదారతోచేసిన అప్పములు పాయసాదులతో భుజింపజేయవలెను.
21. బాలకాండ సమాప్తౌ తు రామం సంపూజ్య భక్తితః, భోజయే ద్వైష్ణవా న్విప్రాన్ ఆరాధ్య గురు మాదరాత్.	21. బాలకాండ సమాప్తియందు భక్తితో శ్రీరామచంద్రుని పూజించి, ఆచార్యుల నాదరముతో నారాధించి, వైష్ణవులను, బ్రాహ్మణులను భుజింపచేయవలెను.
22. అయమేవ విధిః ప్రోక్తో దేవి! కాణ్డాన్తరేష్వపి, శ్రుత్వైవం విదధీత్తై వ విత్తశాఠ్యవివర్జితః.	22. ఓ పార్వతీ! ఇతర కాండలు చదువునపుడును ఈ పద్ధతియే విధింపబడినది. ధనలోభములేకయిట్లే రామాయాణమును వినవలెను.

సంస్కృత మూలమ్

ఆంధ్రానువాదము

23. రామలక్ష్మణయో ర్యత్ర
సీతాయా భరతస్య వా,
వర్ణ్యతే శ్రమమూర్ఛాది
తత్ర తత్ర ప్రయత్నతః.

23. శ్రీసీతారామ, లక్ష్మణ, భరతులయొక్క శ్రమగాని, మూర్ఛగాని, ఇతర కష్టములుగాని వర్ణింపబడిన స్థలములలో నతిప్రయత్నముగానైనను,

24. సితాపానీయ మృద్వీకా
నారికేళరసాదికమ్,
యత్తు స్యా చ్ఛీతలం వస్తు
తేభ్య స్తత్తు నివేద్యతామ్.

24. పంచదారపానకము, ద్రాక్షరసము, కొబ్బరినీరు మొదలగు చల్లని వస్తువులను నివేదన చేయవలెను.

25. లంకాదాహాదికం వస్తు
శ్రుత్వా రౌద్రపరం తథా,
ఇదమేవ విధిం కుర్యాత్
రామస్య ప్రీతి మావహన్.

25. మిక్కిలి రౌద్రములగు లంకాదహనము మొదలగునవి వినునపుడు రామునకు ప్రీతిని కలిగించుటకై ఈ విధముగానే చేయవలెను

26. యత్రేంద్రజి త్కుంభకర్ణ
రావణాదివధో భవేత్,
తత్రాఽఽరాధ్యో విశేషేణ
రాఘవ స్సహ లక్ష్మణః.

26. ఇంద్రజిత్, కుంభకర్ణ, రావణాది వధలను చదువునపుడు లక్ష్మణునితోగూడ రాముని మిక్కిలి విశేషముగా నారాధించవలెను.

శ్రీరామపట్టాభిషేక సందర్భే కర్తవ్యమ్

శ్రీరామ పట్టాభిషేక సందర్భమున కర్తవ్యము

27. ఏవం సనియమం శ్రుత్వా
సార్థం రామాయణం మనుమ్,
అభిషేకే తు య త్కుర్యాత్
తద్వక్ష్యామి శ్రుణు ప్రియే.

27. ఓ ప్రియమైన పార్వతీ! ఈ విధముగ నియమానుసారముగ రామాయణమహామంత్రమును విని పట్టాభిషేకసమయమున నేమి చేయవలెనో చెప్పెదను వినుము

28. రామాభిషేకసర్గే తు
సంప్రాప్తే సంభ్రమాన్వితః,
సుధాచర్చన సుస్మేరం
నానాగైరిక చిత్రితమ్.

28 శ్రీరామచంద్రుని పట్టాభిషేకసర్గ ననుసంధించునపుడతిశ్రద్ధతో త్వరపడుచు (తన గృహమును) వెల్లవేయుట, ఎఱ్ఱమట్టివేయుట మొదలగు వాటిచేత నలంకరించి,

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
29. గోమయేనోపలిప్యాऽథ భవనం పంచవర్ణకైః, రంగవల్లీ విరచనై రలంకృత్య స్వశక్తితః.	29. ఆవుపేడచే నలికి పంచరంగులతో తమ శక్త్యను సారముగ ముగ్గులుపెట్టి యలంకరించి.
30. కాలాగురు మహాధూప ధూపితే దర్పణోజ్వలే, ఫలప్రసవగుచ్ఛాఢ్య పూగపోతమనోహరే.	30. అగరువత్తులు సాంబ్రాణి మున్నగు పరిమళ ద్రవ్యములచే సుగంధితమును, అద్దములవలె ప్రకాశించుచున్నట్టియు, పండ్లు పుష్పముల గుత్తులచేతను పోకమ్రాకులచే మనోహర మైనట్టియు,
31. వ్యాలంబ ఫలపుష్పాఢ్య కదళీస్తమ్భ గుమ్భితే, గారుత్మత మణిచ్ఛాయ చూతపల్లవ తోరణే.	31. పండ్లతోను, పుష్పములతో నిండిన కదళీస్తంభ ములచే నలంకరింపబడినట్టియు, గరుడపచ్చల కాంతివంటి కాంతిగల మామిడి చిగుళ్ళతో తోరణములు కట్టబడినట్టియు,
32. మృదంగ పణవోన్మిశ్ర వీణావేణు నినాదితే, ఏవంవిధే గృహే శ్రీమాన్ ఆరభేత మహోత్సవమ్.	32. మృదంగము తప్పెటలనాదముతో కలిపిన వీణ, పిల్లనగ్రోవిధ్వనులచే ప్రతిధ్వని చేయబడుచున్న గృహమున ధనాఢ్యుడు మహోత్సవము నారం భింపవలెను.
33. స చతుర్వింశతిపల సువర్ణేన మహామనాః, సీతాలక్ష్మణశత్రుఘ్న భరతాదిభి రన్వితామ్.	33. బుద్ధిమంతుడగు మనుజుడు ఇరువదినాలుగు పలముల బంగారముతో సీతాలక్ష్మణభరత శత్రుఘ్న హనుమంతులతోగూడిన,
34. శ్రీరామప్రతిమాం దివ్యాం కారయేత్ హనుమద్యుతామ్, తదర్ధేనాऽథ వా కుర్యాత్ తత్పాదేనాపి వా ప్రియే.	34. శ్రీరామవిగ్రహమును చక్కగా చేయించ వలెను. అందుకు శక్తిలేనిచో పండ్రెండు పల ముల బంగారముచేగాని లేక ఆరు పలములచే గాని చేయించవచ్చును.

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
35. చతుర్వింశత్సువర్ణై ర్వా చతుర్వింశతినిష్కకైః, ప్రమితేన సువర్ణేన దేవి! శుద్ధేన కారయేత్.	35. దేవీ! ఇరువదినాలుగు కాసులచే కాని, లేక ఇరువదినాలుగు నిష్కముల మంచి బంగారముతో గాని చేయించవలెను.
36. ఉత్తమః ప్రథమః కల్పో మధ్యమ స్స్యాత్తు మధ్యమః, దరిద్రస్యాఽధమః పక్షో నేతో న్యూనం విధీయతే.	36. ఇరువది నాలుగు పలముల బంగారముచే చేయించుట ఉత్తమము. పండ్రెండు పలములు మధ్యమము. దరిద్రునకే కనిసపక్షము చెప్పబడినది. ఇంతకు తక్కువగా చేయింపరాదు.
37. తా మేతాం సర్వసంభారైః ప్రతిమాం భక్తినమ్రధీః, ఆచార్యాయ నివేద్యాఽథ ప్రార్థయే త్తైవ మాదరాత్.	37. అట్టి ప్రతిమను సర్వ సంభారములతో సపనయముగ నాచార్యుల కర్పించి యీ క్రిందివిధముగ ఆదరముతో ప్రార్థింపవలెను.
38. శ్రావితో ఽస్మి త్వయా స్వామిన్! రామాయణమహామనుమ్, రామాభిషేకసమయో ప్యాసన్నః కృపయా తవ.	38. స్వామీ! మీ అనుగ్రహముచే మహామంత్రమగు రామాయణమును వింటిని మీ అనుగ్రహముచే నిపుడు రామాభిషేక సమయ మాసన్న మైనది.
39. కల్పితా స్సర్వసంభారా మయాచ భవదాజ్ఞయా, రామాభిషేక మఖిలం నిర్వర్తయ యథావిధి.	39. తమ యాజ్ఞచే నాచే సామగ్రులన్నియు నాయత్తపరుపబడినవి. యథావిధిగ రామాభిషేకము నంతయు నిర్వర్తింప జేయుదురు గాక! అని ప్రార్థింపవలెను.
40. అథాఽఽచార్యః శుభదినే ప్రాత ర్నియతమానసః, కృత్వా చ మంగళస్నానం శిష్యై స్సహ శుచివ్రతైః.	40. అంతట నాచార్యులు మంచిదినమున తెల్లవారుజామున మనోనిగ్రహము కలిగి సదాచారపరాయణులగు శిష్యులతోగూడ మంగళస్నానము నాచరించి

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
41. ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో విధివత్ శుచి ర్విరచితాహ్నికః, ప్రవిశ్య దివ్యభవనం రామార్థే సమలంకృతమ్.	41. ఊర్ధ్వపుండ్రములు ధరించి యథాశాస్త్రముగ నాచారానుసారముగ దైనందినకృత్యముల నిర్వర్తించి శ్రీరామచంద్రునికై యలంకరించిన దివ్యభవనమున ప్రవేశించి
42. తత్రాఽఽసనే ఽథో పవిశ్య వృణుయా దృత్విజ శ్శుచీన్, నదీనదేభ్య స్సిన్ధుభ్య స్సమాహృత్యాఽమలం జలమ్.	42. ఆసనముపై కూర్చుండి పరిశుద్ధులగు ఋత్విజులను వరించవలెను. తూర్పుగా ప్రవహించునట్టియు, పడమరగా ప్రవహించునట్టియు నదుల నుండియు సముద్రములనుండియు పవిత్ర జలములను తెప్పించి
43. పవిత్రై రభిమన్త్ర్యాఽథ కుంభే ష్వభ్యర్చయే ద్వి, సౌవర్ణ్యాం ప్రతిమాయాం తు రామ మావాహ్య భక్తితః.	43 పవిత్రమంత్రములచే నభిమంత్రించి కుంభముల యందు పూజింపవలెను. భక్తితో బంగారు ప్రతిమయందు రాముని ఆవాహన చేసి
44. సింహాసనే మణిమయే స్థాపయే త్తాం యథావిధి, గన్ధై ర్మాల్యైశ్చ ధూపైశ్చ రత్నై శ్చ వివిధై శ్శుభైః.	44. ఆ ప్రతిమను యథావిధిగ మణిమయ సింహాసనమున ప్రతిష్ఠింపవలెను గంధములచేతను మాలికలచేతను ధూపములచేతను వివిధము లగు మంచి రత్నములచేతను

పట్టాభిషేక హోమక్రమః – | **పట్టాభిషేక హోమవిధానము –**

45. ఆరాధయే ద్దాశరథిం ప్రతిమాయాం స వాచకః, అగ్నిం సమిధ్య విధివత్ కృత్వా ఽగ్నిముఖ మాదితః.	45. ఆ ప్రతిమయందు శ్రీరామచంద్రుని ఆచార్యుడు పూజింపవలెను. అగ్నిహోత్రమును యథావిధిగ ప్రజ్వరిల్లజేసి అగ్నిముఖమును మొదటి నుండియు జరిపి
46. సహస్రవారం జుహుయాత్ గాయత్ర్యా ఽఽజ్యేన మన్త్రవిత్, తత శ్శ్రీరామగాయత్ర్యా జుహుయా చ్చ సహస్రకమ్.	46. మన్త్రముల నెఱింగిన యాచార్యుడు నేతితో గాయత్రీమంత్రము నుచ్చరించుచు వేయి మారులును శ్రీరామగాయత్రితో వేయి మారులును హోమము చేయవలెను.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
47. సంక్షేపసర్గశ్లోకైశ్చ ప్రత్యేకం హోమ మాచరేత్, జయైరపి తథా కర్మ సమృద్ధ్యర్థం విశేషతః.	47. సంక్షేపసర్గ శ్లోకములతో ప్రత్యేకముగా హోమము నాచరింపవలెను. కర్మసమృద్ధికొరకు జయాదులతోను హోమము నాచరించవలెను.
48. తతః పూర్ణాహుతిం చాపి జుహుయాచ్ఛ్రద్ధయాఽన్వితః, హోమాశక్తా వమీషాం తు జపః కార్యః శుచివ్రతైః.	48. అంతట శ్రద్ధతో పూర్ణాహుతినిగూడ చేయవలెను. హోమమును చేయజాలనిచో యీ మంత్రములను పరిశుద్ధులై జపించవలెను.
49. హోమద్రవ్యం వైష్ణవాయ దద్యా ద్వా లోభవర్జితః, కర్మచ్ఛిద్రపిధానాయ నామత్రయ మహామనుమ్.	49. లోభము లేక హోమద్రవ్యమును వైష్ణవున కర్పింపవలయును. కర్మలయందలి దోషములు పోవుటకై మూడుపదములు కలిగినట్టియు మహామంత్రమైనట్టియు,
50. జపేయు ర్ఋత్విజో నామ్నాం సహస్రం రామతారకమ్, రామాభిషేకసర్గం చ శ్రావయే త్తత ఆదరాత్.	50. శ్రీరామమంత్రమును ఋత్విజులు వేయిమారులు జపించవలెను. అనంతరము రామాభిషేకసర్గ నాదరముతో చదివి వినిపించవలెను.

అభిషేకక్రమః —	అభిషేకవిధానము —
51. ఆరాధయే ద్రఘుపతిం స్థితం రామాయణాత్మనా, పుష్పై ర్ధూపైశ్చ దీపైశ్చా ఽప్యుపచారై ర్యథాక్రమమ్.	51. రామాయణ స్వరూపముతోనున్న శ్రీరామచంద్రుని పుష్పములతోను, ధూపదీపములతోను, అర్ఘ్యపాద్యా ద్యుపచారములతోను యథాక్రమముగ ఆరాధించవలెను.
52. అభిషిఞ్చే దథ ర్త్విగ్భి ర్వసవస్త్వేతి రాఘవమ్, సామ్రాజ్యాయేతి మన్త్రేణ తీర్థైః పూర్వాభిమన్త్రితైః.	52. అంతట ఋత్విజులు 'సామ్రాజ్యాయ' అను మంత్రము నుచ్చరించుచు పూర్వమే అభిమంత్రింపబడిన జలముతో 'వసవస్త్వా' అను మంత్రముచే శ్రీరామచంద్రున కభిషేకమును చేయవలెను.

సంస్కృత మూలమ్.	ఆంధ్రానువాదము.
53 ఋత్విగ్భి ర్బ్రాహ్మణై: పూర్వం కన్యాభి ర్మన్త్రిభి స్తథా, యోధై స్సనైగమైశ్చాపి కార్యం రామాభిషేచనమ్.	53. ఋత్విజుల చేతను బ్రాహ్మణుల చేతను కన్యల చేతను, మంత్రులచేతను, యోధులచేతను, వేదాంతజ్ఞులచేతను రామాభిషేక మాచరింప దగియున్నది.
54 దద్యా దేవ ప్రయత్నేన శ్రోతాఽఽచార్యాయ సాదరమ్, రామనామాంగుళీయాది దానా త్ప్రీణాతి రాఘవ:.	54. వినువా డత్యాదరముతో నాచార్యున కతి ప్రయత్నముతో సంపాదించియైనను రామనామము గల యంగుళీయాదులను సమర్పింపవలెను. అట్టి దానమువలన శ్రీరామచంద్రుడు సంతసించును.
55. భూదానా ద్భూమితనుజా ధనుర్దానేన లక్ష్మణ:, సౌవర్ణ పాదుకాదానాత్ కైకేయ్యానందవర్ధన:.	55. భూదానమువలన సీతయు, ధనుర్దానమువలన లక్ష్మణుడును, సువర్ణపాదుకల నొసంగుటచే భరతుడును,
56. ఛత్రచామరదానేన శత్రుఘ్న: ప్రీయతే ప్రియే ! సౌవర్ణయజ్ఞసూత్రస్య దానా న్మారుతనన్దన:.	56. ఛత్రచామరముల నిచ్చుటచే శత్రుఘ్నుడును సంతసించెదురు. అట్లే సువర్ణయజ్ఞోపవీత దానముచే హనుమంతుడు సంతసించును.
57. అత్ర భూదానత స్సాక్షాత్ చక్రవర్తీ భవే న్నర:, హైమోపవీతదానేన బ్రహ్మలోక ముపాశ్నుతే.	57. భూదానముచేసిన మనుష్యుడు సాక్షాత్ చక్రవర్తి యగును బంగారు యజ్ఞోపవీతము నొసంగుటచే బ్రహ్మలోకమును పొందును.
58. సర్వేణాఽనేన దానేన తోషయ న్గురు మాదరాత్, కృపయా రామభద్రస్య శాశ్వతీం శ్రియ మృచ్ఛతి.	58 ఈపైన చెప్పి దానములన్నిటిచేతను గురువును సంతసింపజేయుచు శ్రీ రామచంద్రుని కృపచే శాశ్వతమగు లక్ష్మి నందును. (ఐశ్వర్యవంతుడగును.)

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
59 యథా ప్రీణాతి భగవాన్ శిలాదిప్రతిమార్చనాత్, తతోఽపి కోటిగుణితం తుష్యే దాచార్యపూజనాత్.	59. శిలాదిప్రతిమల నర్చించిన నందుండి భగవంతుడు సంతసించినట్లే ఆచార్యులను పూజించుటవలన అంతకంటె కోటిరెట్లుగా సంతసించును.
60. ఆచార్య స్స హరి స్సాక్షాత్ చరరూపో న సంశయః, త మనభ్యర్చ్య కో నామ భగవత్ప్రీతి మావహేత్	60. ఆచార్యుడనిన భూలోకమున నవతరించిన సాక్షాత్ శ్రీమన్నారాయణు డనుటలో సందియము లేదు. వారి నర్చింపక భగవత్ప్రీతి కలుగ నేరదు.
61. ఆచార్యం భోజయిత్వా ఽగ్రే దివ్యై రన్నై రభీప్సితైః, బ్రాహ్మణాన్ భోజయే త్పశ్చాత్ లడ్డుకాపాయసాదిభిః.	61. అభీప్సితములగు దివ్యాన్నములచే మునుముంచుగ నాచార్యులను భుజింపజేసి యనంతరము లడ్డులు పాయసము మొదలగువానిచే బ్రాహ్మణులను భుజింపజేయవలెను.
62. వేద్మి నేతః పరం కించిత్ భవవారణభేషజమ్, జన్మలాభః పరః పుంసాం రామాయణకథాశ్రుతిః.	62. రామాయణకథాశ్రవణమువలన మనుజు లుత్తమ జన్మము నందుదురు. ఇట్టి రామాయణ కథా శ్రవణముకంటె సంసారబంధములను పోగొట్టు మరియొక దివ్యౌషధము నెఱుంగనని శివుడు పార్వతితో బల్కెను.
ఇతి శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే శ్రీ రామాయణ మాహాత్మ్యే చతుర్థో ఽధ్యాయః.	ఇది శ్రీమత్పారాశర్య-ఉపపురాణమున శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమున నాల్గవ యధ్యాయము.

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృత మూలమ్

పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీమహేశ్వరః –

1. రామాయణస్య మాహాత్మ్యం
శృణు వక్ష్యామి వల్లభే !
వస్తుతః తస్య మాహాత్మ్యం
వక్తుం కో నామ శక్నుయాత్ ?

2. రామాయణైకవర్ణస్య
శ్రవణా త్తత్ఫలం లభేత్,
యత్ఫలం లభతే మర్త్యః
కోటిశో భూప్రదక్షిణాత్.

3. రామాయణమహాపుణ్య
కథా యత్ర ప్రవర్తతే,
తతోఽపి యోజనశతం
పవిత్ర మితి గద్యతే.

4. చరితం రఘునాథస్య
శతకోటి ప్రవిస్తరమ్,
ఏకైక మక్షరం ప్రోక్తం
మహాపాతకనాశనమ్.

ఆంధ్రానువాదము

అయిదవ అధ్యాయము

శ్రీమహేశ్వరుడు చెప్పుచున్నాడు –

1. ప్రియమైన పార్వతీ ! రామాయణ మాహాత్మ్యమును చెప్పెదను వినుము. కాని రామాయణ మాహాత్మ్యము నున్నదాని నున్నట్లుగ జెప్పుట కెవరు సమర్థులగుదురు ?

2. రామాయణమునందలి యొక యక్షరమును వినినను మనుజుడు కోట్లకొలది పర్యాయములు భూప్రదక్షిణము నొనర్చిన ఫలము నందగలుగును.

3. రామాయణముయొక్క పుణ్యకథ జరుగు స్థలమునుండి శతయోజనములవరకు నా ప్రదేశమంతయు పవిత్ర మనియే చెప్పబడుచున్నది.

4. శ్రీరామచంద్రుని చరిత మనేకకోట్ల విస్తారమైనది. రామాయణమునందలి యక్షరము నొకదాని నుచ్చరించిన నది మహాపాతకములను పారద్రోలును.

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
5. న వేదై ర్న తపోభి స్సా న తీర్థాచరణైరపి, న యజ్ఞై రశ్వమేధాద్యై ర్న కృచ్ఛ్రాదివ్రతై రపి	5 వేదములచేగాని, తపస్సులచేగాని, తీర్థయాత్రలచేగాని, అశ్వమేధాది యజ్ఞములచేగాని, కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాది వ్రతములచేగాని,
6. రామాయణైకశ్లోకస్య శ్రవణా ద్యా గతి స్మృతా, శపే శ్రీరామపాదాభ్యాం సత్యం జానీహి మే వచః.	6. రామాయణమునందలి యొక శ్లోకమునువినుటవలన పొందు నుత్తమగతిని పొందజాలరని తెలుపబడుచున్నది. నేను శ్రీరామచంద్రచరణకమలములపై నొట్టుపెట్టుకొని చెప్పుచున్నాను. నామాటలను నిజమని నమ్ముము.
7. రామాయణే వక్ష్యమాణే య స్త్వాగచ్ఛతి భక్తితః, స నరో లభతే కోటి గంగాస్నానఫలం ధ్రువమ్.	7. రామాయణ కాలక్షేపము జరుగుచుండగా భక్తితో నచ్చటికి వచ్చిన మనుష్యుడు కోటి గంగాస్నానములు చేసిన ఫలమును తప్పక పొందును.
8. బ్రహ్మహత్యా సహస్రాణి వీరహత్యాశతాని చ, స్వర్ణస్తేయ సురాపాన గురుతల్పాయుతాని చ.	8. వేలకొలది బ్రహ్మహత్యలవలన కలుగు పాపములును, బంగారమును దొంగలించుటవలన కలుగు పాపములును, కల్లు త్రాగుటచే సంభవించు పాపములును, గురువుగారి పాన్పుపై పవళించిన పాపములును
9. కోటికోటిసహస్రాణి ఉపపాతకజా న్యపి, సర్వాణ్యపి ప్రణశ్యన్తి రామచంద్రస్య కీర్తనాత్.	9. వేలకొలది కోట్లకొలది యుపపాతకము లాచరించుటవలన కలుగు పాపముల నన్నియును శ్రీరామచంద్రుని స్తుతించుటచే పూర్తిగా నశించిపోవుచున్నవి.
10. ఇత్థం రామోపనిషది శ్రూయతే కంఠతః ప్రియే, నేతః పరతరం కించిత్ పశ్యామి విమృశ న్నపి.	10. ప్రియురాలా! ఇట్లు రామోపనిషత్తునందు స్పష్టముగా వినిపించుచున్నది. పాపములు నశించుట కింతకన్న వేరుపాయ మెంత విమర్శించి చూచినను కానరాకున్నది.

సంస్కృత మూలమ్ | **ఆంధ్రానువాదము**

11. సకామో భోజనా త్పూర్వం
నరో రామాయణం పఠేత్,
పూర్వం పరం వా నిష్కామో
యథేష్టనియమా త్పఠేత్.

11. కోరికలనుకోరి రామాయణమును పఠించునరుడు భోజనము చేయకముందే రామాయణమును పారాయణ చేయవలెను. కోరికలు కోరనిచో భోజనమునకు ముందైనను భోజనానంతరమున నైనను తనకిచ్చవచ్చిన నియమానుసారముగ పారాయణము చేయవచ్చును.

12. రామాయణస్య శ్లోకం వా
పాదం వా పద మేవ వా,
భుక్త్యన్తేషు ప్రయుంజానో
బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.

12. శ్రీమద్రామాయణశ్లోకమునుగాని యాశ్లోకము నందని పాదమునుగాని లేక యొకపదమును గాని భోజనాంతమున చదివినచో నా మనుజుడు మోక్షమునందుటకుతగుచున్నాడు.

13. శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా
యః పాదం పదమేవ వా,
స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం
బ్రహ్మణా పూజ్యతే సదా.

13. రామాయణమును భక్తితో వినినను (అందకు తగిన సామర్థ్యములేనిచో) శ్లోక పాదమునుగాని లేక పాదమునందలి యొకపదమునుగాని వినినను మనుష్యుడు బ్రహ్మపదవినొంది బ్రహ్మచే నెల్లపుడు పూజింపబడును.

14. భక్త్యా రామస్య యే చే మాం
సంహితాం ఋషిణా కృతామ్,
లేఖయన్తీహ చ నరాః
తేషాం వాసః త్రివిష్టపే.

14. వాల్మీకిమహర్షి కృతమగు నీ రామాయణకథను భక్తితో వ్రాయించు మనుష్యులు స్వర్గలోకము నందుదురు.

15. దదతే సంహితాకోశం
యే రామప్రీత్యభీప్సవః,
తేషాం కరతలే ష్వస్తి
తద్విష్ణోః పరమం పదమ్

15. శ్రీరామచంద్రుని యనుగ్రహమును కోరుచు రామాయణగ్రంథము నెవరు దానముచేయు దురో వారికి మోక్షసామ్రాజ్యము కరతలా మలకమై యుండును.

16. ఇదం మహచ్ఛాస్త్ర మితో ఽన్యదార్థం
ఉక్తా స్సమస్తా ఇహ పూరుషార్థాః,
రామాయణాఖ్యం నను కావ్యరత్నం
పఠే దజస్రం శృణుయా చ్చ విద్వాన్.

16. ఈ రామాయణము గొప్ప శాస్త్రము. తక్కిన శాస్త్రములన్నియు నర్థప్రధాన శాస్త్రములు మాత్రమే. ఈ రామాయణమున సమస్త పురుషార్థములును జెప్పబడినవి. బుద్ధిమంతు డెల్లపుడును రామాయణమనునీకావ్యరత్నమును చదువుచుండవలెను లేదా వినుచుండవలెను.

ఇతి శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే
శ్రీరామాయణమాహాత్మ్యే పఞ్చమోఽధ్యాయః

ఇది శ్రీమత్పారాశర్యోప పురాణమున
శ్రీ రామాయణ మాహాత్మ్యమున నైదవ అధ్యాయము.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
షష్ఠోఽధ్యాయః	**ఆరవ అధ్యాయము**

శ్రీరామకోటి లేఖన విధానమ్ -

శ్రీరామకోటి వ్రాయు పద్ధతి -

పార్వ త్యువాచ -

1. భగవన్ య త్త్వయా ప్రోక్తం
రామనామవిలేఖనమ్,
ఇచ్ఛా మ్యస్య విధిం శ్రోతుం
కృపయా మమ త ద్వద.

పార్వతి యడిగెను –

1. పూజ్యుడగు శంకరునిజూచి "ఓ పూజ్యుడా! రామనామమును వ్రాయుటనుగూర్చి చెప్పితివి. దానిని వ్రాయునపుడు పాటింపవలసిన విధిని వినగోరుచున్నాను. దయతో నాకు దానిని తెలుపుమని పార్వతి యడిగెను.

శ్రీ మహేశ్వర ఉవాచ -

2. విధిం తే సంప్రవక్ష్యామి
రామనామవిలేఖనే,
సర్వపాపప్రశమనం
సర్వశ్రేయః సమృద్ధిదమ్.

ఈశ్వరుడు తెలిపెను –

2. పాపములన్నిటిని పారద్రోలునట్టియు, సర్వ శ్రేయములను సమృద్ధిగ నిచ్చునట్టియు రామ నామమును వ్రాయుటయందలి విధిని తెలిపెదను.

3. నామలేఖన మాహాత్మ్యం
శ్రుత్వా ఽఽచార్యాత్ శుచివ్రతాత్,
శుభే ఽహ్న్యదితినక్షత్రే
లేఖనోపక్రమం చరేత్.

3. మునుముందుగ పరిశుద్ధమగు నాచార వ్యవహారములుగల యాచార్యునివలన రామనామ లేఖన మాహాత్మ్యమును విని పునర్వసు నక్షత్ర యుక్తమగు శుభదినమున వ్రాయుట కారంభింపవలెను.

4. నిర్వ ర్త్య నిత్యకర్మాణి
పూర్వాహ్ణే ప్రాఙ్ముఖ శ్శుచిః,
ప్రణమ్య రామం సంకల్ప్య
లిఖే న్నియత మానసః.

4. నిత్యకృత్యముల నన్నిటిని చక్కగా నిర్వర్తించి పూర్వాహ్ణ సమయమున తాను శుచియై తూర్పుముఖముగ కూర్చుండి రామచంద్రుని స్మరించి నమస్కరించి మనోనిగ్రహము కలిగి యుండి వ్రాయవలెను.

సంస్కృత మూలమ్

5. రామాయ నమ ఇత్యేతత్
ఆదౌ శ్రీశబ్దపూర్వకమ్,
ధ్యాయ న్నామం లిఖే న్మంత్రం
శ్రీమ ద్రామషడక్షరమ్.

6. ఏవం శతం సహస్రం వా
లిఖే న్నియమపూర్వకమ్,
శతస్యాన్తే శతస్యాన్తే
శ్రీరామ శ్శరణం మమ.

7. ఇమ మష్టాక్షరం మన్త్రం
లిఖిత్వైవ సమాపయేత్,
శతం వా ఽపి సహస్రం వా
నియమా త్ప్రతివాసరమ్.

8. పూర్వాహ్ణ ఏవ విలిఖేత్
ధ్యాయన్ రామపదాంబుజమ్,
తాని నామా న్యథాభ్యర్చ్య
భుంజీ తైత న్నివేదితమ్.

9. ఆకోట్యాలక్ష మపి వా
లిఖే దుద్యాపయే త్తతః,
ఆపదా మపహర్తారం
దాతారం సర్వసంపదామ్.

10. లోకాభిరామం శ్రీరామం
భూయో భూయో నమామ్య హమ్,
ఇత్యా పదుద్ధర్తృమనుం
సర్వ సంపత్సమృద్ధిదమ్.

ఆంధ్రానువాదము

5. ప్రథమమున శ్రీరాముని ధ్యానించుచు ''శ్రీరామాయ నమః'' అను రామషడక్షరిని వ్రాయవలెను.

6. ఈ విధముగా నూరుపర్యాయములుగాని వేయిపర్యాయములుగాని నియమముగా వ్రాయవలెను. ప్రతి నూటికి చివర ''శ్రీరామ శ్శరణం మమ'' అను

7. శ్రీరామాష్టాక్షర మంత్రమును వ్రాసియే సమాప్తి చేయవలెను. ప్రతిదినమును నూరు పర్యాయములుగాని వేయి పర్యాయములుగాని నియమానుసారముగ

8. శ్రీరామచంద్రుని పాదపద్మములను ధ్యానించుచు పూర్వాహ్ణముననే (ఉదయమందే) వ్రాయవలెను. అనంతరము యథాశక్తిగ నా నామములను పూజించి వాటికి నివేదించిన పదార్థమును భుజింపవలెను.

9. కోటిపర్యాయములుగాని లక్షపర్యాయములు గాని వ్రాసినయనంతర ముద్యాపన చేయవలెను. ఆపదలను బాపునట్టియు, సర్వసంపదల నొసంగునట్టియు

10. లోకముల కానందము నొనగూర్చునట్టి శ్రీరాముని మాటిమాటికి నమస్కరించుచున్నాను. అను ఆపదలనుండి యుద్ధరించునట్టియు సర్వ సంపదలను సమృద్ధిగ నిచ్చునట్టి మంత్రమును

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
11. సహస్రాన్తే సహస్రాన్తే విలిఖే ల్లేఖకో జనః, శ్రీరామ రామ రామేతి లిఖే త్సప్తాక్షరీం తు వా.	11. ప్రతి వేయి నామములు వ్రాసిన తరువాత రామ నామమును లిఖించు జనులు వ్రాయవలెను. లేక "శ్రీరామ రామరామ" యను శ్రీరామ సప్తాక్షరినైనను వ్రాయవలెను.
12. ఉక్తేనైవ ప్రకారేణ య స్స ముచ్యేత బన్ధనాత్, శ్రీరామేతి త్ర్యక్షరం వా మహాపాతక నాశనమ్.	12. ఈ చెప్పిన ప్రకారముగ నాచరించినవారు సంసారబంధమునుండి విముక్తు లగుదురు. శ్రీరామ యను మూడక్షరములుగల మంత్ర మైనను మహాపాతకముల నశింపజేయును.
13. లిఖ న్మను మవాప్నోతి యథోక్తవిధినా ప్రియే! యథో ద్దిష్టం సమాప్తే తు రామనామ విలేఖనే.	13. ప్రియమైన పార్వతీ! ఈ మంత్రమును శాస్త్రోక్త ప్రకారముగ లిఖించిన తాను కోరిన కోరికలను పొందుచున్నాడు. రామనామమును వ్రాయుట ముగించునపుడు
14. శ్రుత్వా రామాయణకథాం పూర్వోక్తవిధినా ఽఽదరాత్, శతాంశం వా దశాంశం వా కృత్వా ఽగ్ని ముఖ మాదితః.	14. పూర్వము చెప్పినటు లాదరముతో రామాయణ కథను విని తొలుత నూరవ వంతుగాని పదవవంతుగాని యగ్నిని వ్రేల్చి
15. స్వాహాన్తయా షడక్షర్యా హ్వాజ్యేన జుహుయా త్తతః, రామస్య ప్రతిమాం హైమీం సింహాసన నిషాదితామ్.	15. 'స్వాహా' కారము అన్తమందుగల షడక్షరి నుచ్చరించుచు నేతితో హోమము చేయవలెను. సింహాసనమునందుంచబడిన బంగారు రామ విగ్రహమును
16. ప్రదద్యా ద్గురవే దివ్యాం భోజయే ద్బ్రాహ్మణా నథ, ఐహికాముష్మికీ స్సిద్ధీ- ర్లభతే నాఽత్ర సంశయః	16. ఆచార్యునకొసంగి యనంతరము బ్రాహ్మణులను భుజింపజేయవలెను. దీనివలన నిహపరసుఖ ముల నందగలుగుననుటలో సందియములేదు.

సంస్కృత మూలమ్ — ఆంధ్రానువాదము.

17. దేహావసానే ప్రాప్నోతి
త ద్విష్ణో: పరమం పదమ్,
శ్రీరామచరణాంభోజ -
శరణాగతి తత్పర:.

17. శ్రీరామచంద్ర పదపంకజముల నాశ్రయించుట యందు తత్పరుడై శరీరమును విడచిన పిమ్మట విష్ణుపదసామ్రాజ్యము నందును.

18. అత్రా చార్యో భవే ద్దేవి !
నాఽన్య స్సంకీర్ణధర్మవాన్,
శ్రీరామాయణసారజ్ఞ:
శ్రీరామార్చన తత్పర:.

18. శ్రీమద్రామాయణసారమును చక్కగా నెఱిఁగిన వాఁడును శ్రీరామచంద్రుని పూజయం దాసక్తి కలిగినవాడైన పురుషుడే ఆచార్యుడు కాదగి యున్నాడు. కాని నానా దైవతభక్తుడు ఆచార్యుడు కానేరడు.

19. అత్రా ఽఽచార్య శ్చ శిష్య శ్చ
భవే న్నా ఽన్యపరాయణ:,
విష్ణో ర్నామ్నాం సహస్రస్య
పఠనం కురు సర్వదా.

19. ఆచార్యుడుగాని శిష్యుడుగాని యితర దైవములయం దాసక్తి కలిగినవారు కారాదు. నీవు ఎల్లప్పుడును విష్ణుసహస్రనామములనే పఠింపుము.

20. లిఖిత్వా రామనామాని
నియతం మోక్ష్యసే ఽంహస:,
నామ్నో ఽస్తి యావతీ శక్తి:
పాపనిర్మూలనక్షమా.

20. ఓ పార్వతీ ! రామనామమును వ్రాసినచో తప్పక పాపములనుండి విడివడుదువు. పాపముల నిర్మూలించునట్టి శక్తి రామనామ మంత్రమున కెంతయున్నదో

21. తావ త్కర్తుం న శక్నోతి
పాతకం పాతకీ జన:,
తపాంసి యజ్ఞా: క్రతవ:
తీర్థా న్యనశనం తథా.

21. అంతటి పాపముల నెట్టిపాపియును చేయజాలడు. తపములును, యజ్ఞములును, క్రతువులును, పుణ్యతీర్థములును, ఉపవాసములును

22. రామమన్త్రస్య నార్హన్తి
కలాం కోటితమా మపి,
రామనామ లిఖిత్వా చ
శ్రుత్వా రామాయణం తత:.

22. రామమంత్రమునకు కోటియంశమునకును సరిరావు. రామనామమును వ్రాసినను అట్లే రామాయణమును వినినను

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
23. స్త్రియో వైశ్యా శ్చ శూద్రా శ్చ సర్వే యాన్తి పరాం గతిమ్, ధ్యాయన్ కృతే యజన్ యజ్ఞై: త్రేతాయాం ద్వాపరే ఽర్చయన్.	23. స్త్రీలైనను వైశ్యులైనను శూద్రులైనను సరియే అందరును ఉత్తమగతి నందజాలుదురు. కృతయుగమున తపస్సుచేతను త్రేతాయుగమున యజ్ఞములు చేయుటవలనను ద్వాపరయుగమున పూజలచేతను
24. య దాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ హరికథామృతాత్, విపదుత్తరణం ప్రేప్సు: సంపదాం సంగ్రహం తథా.	24. ఎట్టిఫలమును బడయజాలుదురో అట్టి ఫలమును కలియుగమున హరికథామృతమువలన పొంద వచ్చును ఆపదలనుండి విముక్తుడు కావలయు నన్నను ధనధాన్యసమృద్ధిని కోరియున్నను
25. శ్రీమత్సుందరకాండస్య సప్తసర్గం పఠేత్తు వా.	25. శ్రీమద్రామాయణమునందలి శ్రీ సుందరకాండ యందుగల సప్తసర్గలను చదువవలెను. అని ఈశ్వరుడు తెలుపగా పార్వతి మరల నడిగెను.
సుందకాండసప్తసర్గపారాయణ విధి: -	సుందరకాండ సప్తసర్గ పారాయణ విధానము -
శ్రీపార్వత్యువాచ -	**పార్వతి పలికెను -**
26. కథం సుందరకాండస్య సప్తసర్గం పఠే న్నర:, విధానం తస్య మే బ్రూహి కృతార్థా స్యా మహం ప్రభో !	26. ప్రభూ! సుందరకాండయందలి సప్తసర్గ పారాయణ మెట్లు చేయవలయునో దాని విధానమునంతయు నాకు తెలుపుము. నేనువిని కృతార్థురాల నగుదును. అని యడుగగా
శ్రీమహేశ్వర ఉవాచ -	**ఈశ్వరుడు తెలిపెను -**
27. త్రివర్గఫలకామేన విపదుత్తరణేచ్ఛునా, శ్రీమత్సుందరకాండస్య పాఠ: కార్యో విజానతా.	27. ధర్మార్థకామములను బడయగోరినను ఆపదల నుండి విముక్తుడు కావలయునన్నను ప్రాజ్ఞుడు సుందరకాండను పఠింపవలెను.
28. శాన్తికర్మణి సర్వత్ర తథా దుస్స్వప్నదర్శనే, గ్రహపీడాసు చోగ్రాసు రోగేషు విషమేషు చ.	29. ఏపనికైనను శాంతి జరుపుకొనవలయునన్నను, దుస్స్వప్నములు వచ్చినను, భయంకరములగు గ్రహములు పీడించుచున్నను, క్రూరరోగములు కలిగినను,

సంస్కృత మూలమ్ | ఆంధ్రానువాదము

29. అరణ్యే ప్రాంతరే వాపి
శస్త్రచోరాగ్నిపీడనే,
సర్వా స్వాపత్సు ఘోరాసు
నై తస్మా త్తారకం పరమ్.

29. అరణ్యమునకాని దూరమైన నిర్జనమైన మార్గమునందుకాని ఆయుధములవలన, దొంగలవలన, అగ్నివలన నేయాపద సంభవించినను, భయంకరమగు ఆపదలలోను రక్షకము సుందరకాండ పారాయణము తక్క నితరమేదియును కానరాదు.

30. శ్రీమత్సున్దరకాండస్య
సప్తసర్గ్యభిపాఠతః,
మహారాజ్యాదిసంపత్తి
ర్లభ్యతే దుర్లభా ఽపి వా.

30. శ్రీమద్రామయణ సుందరకాండము యొక్క సప్తసర్గపారాయణచే మహారాజ్యాదిసంపద లెంతటి దుర్లభములైనను పొందగలుగుచున్నాడు.

31. ఆయుష్కామో లభేతా ఽఽయుః
ధనకామో ధనాన్యపి,
శ్రీకామః శ్రియ మాప్నోతి
క్షితికామ స్తథా క్షితిమ్.

31. ఆయుర్దాయమును గోరినవా రాయువును, ధనము నభిలషించువారు ధనమును, సంపద నభిలషించువారు సంపదలను భూమిని కాంక్షించువారు భూమిని,

32. విద్యాకామ స్తథా విద్యాం
స్త్రీకామ శ్చ తథా స్త్రియమ్,
ఆరోగ్యకామ స్త్వారోగ్యం
సప్తసర్గ్యభిపాఠనాత్.

32. విద్యను బడయగోరువారు విద్యను, స్త్రీని కోరువారు స్త్రీని, ఆరోగ్యమును పొందగోరువారు ఆరోగ్యమును సుందరకాండయందలి సప్తసర్గపారాయణముచే పొందగలుగుచున్నారు.

33. యదా యదా హి రామస్య
వృత్తం పిపఠిషే ద్బుధః,
తదా తదా తు ధర్మాత్మే
త్యేతన్మూలమనుం జపేత్.

33. రాముని చరితమును చదువగోరు బుద్ధిమంతులు రామాయణ పారాయణావసరమున 'ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ' అను మూలమంత్రమును చదువవలెను.

34. శ్రీరామచరణాంభోజ
ద్వన్ద్వం ధ్యాయన్ ప్రసన్నధీః,
సకృదేవేతి చరమ
శ్లోకం చ శుభదం జపేత్.

34. నిర్మలమనస్కుడై శ్రీరామచరణకమలములను ధ్యానించుచు శుభప్రదమగు "సకృదేవ ప్రపన్నాయ" అను చరమశ్లోకమును చదువవలెను.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
35. అనయో ర్మంత్రయో: కో ను మాహాత్మ్యం వేత్తి వల్లభే! అన్యత్ర జానకీనాథాత్ అన్యత్ర చ హనూమత:.	35. ప్రియమగు నో పార్వతీ! ఈరెండు మంత్రముల యొక్క మాహాత్మ్యమును శ్రీరామచంద్రుడును, హనుమంతుడును తెలిసికొన జాలుదురేకాని యితరులు తెలియజాలరు.
36. శుభే ఽహ్ని శుభనక్షత్రే సంకల్ప్యో పక్రమే ద్బుధ:, పాఠం సుందరకాండస్య స ప్తసర్గ్యా: యథావిధి.	36. తెలివిగలవాడు మంచితిథియందు శుభనక్షత్ర మున సంకల్పించి సుందరకాండయందలి సప్తసర్గ పారాయణను యథావిధిగ ప్రారంభింప వలెను.
37. సప్తసర్గీ మనుదినం పఠే న్నియమపూర్వకమ్, పౌన:పున్యేన తం కాండం యావత్కాణ్డ స్సమాప్యతే.	37. ప్రతిదినమును నియమానుసారముగ ఏడేసిసర్గ లును మరలమరలకాండము పూర్తియగువరకు చదువవలెను.
38 అన్యూనానతిరిక్తం తు కాండా న్తే సప్తసర్గకా:, సమాప్యన్తే యథా దేవి! తదా విప్రాంశ్చ భోజయేత్.	38. కాండము పూర్తియగునప్పటికి సర్గలు తక్కువగా గాని అధికముగాగాని యుండరాదు. అట్లు పూర్తిచేసినతరువాత బ్రాహ్మణుల కన్న దానమును చేయవలెను.
39. సర్గసంఖ్యై ర్దినై స్తత్తు పూర్యతే నాన్యథా ప్రియే! ఏకం పారాయణం హ్యేతత్ సప్తసర్గ్యా శ్శుచివ్రతే!	39. ౧౦ దరువదియెనిమిది సర్గలు కలవు. కావున అరువది యెనిమిది దినములకు నీపారాయణ పూర్తియగునుగాని మరియొకవిధముగ గాదు. మంచిప్రవర్తనగల పార్వతీ! ఇట్లు సప్తసర్గ పారాయణము మొక్కటి యగును.

మహాస ప్తసర్గపారాయణమ్ -	మహాస ప్తసర్గపారాయణము -
40. సప్తకృత్వ: పఠే దేవం తన్మహా సప్తసర్గకమ్, భోజయే ద్బ్రాహ్మణా నన్తే నియమా త్సర్గసంఖ్యయా.	40. ఈ విధముగా నాసప్తసర్గల నేడుపర్యాయములు చదివిన నది మహాసప్తసర్గపారాయణమనబడును. పారాయణాంతమున సర్గల సంఖ్యానుసారముగ బ్రహ్మణులను భుజింపజేయవలెను.

సంస్కృత మూలమ్

41. ఏవం పఠన్ పాఠయన్వా
దుర్గా ణ్యతితరే దసౌ,
లభతే ఽభీప్సితా న్కామాన్
సర్వా నేవ న సంశయః.

42. పాఠనే ప్రతిపాఠం తు
సప్తనిష్కా తు దక్షిణా,
వాచకాయ ప్రదేయా స్యాత్
వస్త్రమాల్యానులేపనైః.

43. మహత్యాం సప్తసర్గ్యాం తం
సమాప్త్యా మనుక్రమాత్.
సువర్ణాన్ సర్గసంఖ్యాకాన్
దద్యా దాదృత్య దక్షిణామ్.

44. ఇత్యేత త్కథితం దేవి
యత్పృష్టో ఽహ మిహ త్వయా,
ధ్రియతాం హృదయే సాధు
కి మన్య చ్ఛ్రోతు మిచ్ఛసి ?

ఇ తి
శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే
శ్రీ రామాయణ మాహాత్మ్యే
షష్ఠో ఽధ్యాయః.

ఆంధ్రానువాదము

41. ఈ విధముగ పారాయణమును చేసినవారుగాని పారాయణ చేయించినవారుగాని యాపదల నతిక్రమించి తమ కిష్టమగు సమస్తమగు కోరికలను పొందుదురనుటలో సందియములేదు.

42. ప్రతి ఆవృత్తికిని పాఠకునకు వస్త్రములు పూలమాలలు చందనములతో ఏడు నిష్కములు బంగారమును దక్షిణగా సమర్పింపవలెను.

43. మహా సప్తసర్గ పారాయణ సమాప్తియగునపుడు క్రమానుసారముగ సర్గసంఖ్యలను లెక్కించి సాదరముగ (68) సువర్ణములను దక్షిణను సమర్పింపవలెను.

44. ఓ పార్వతీ! నీ వడిగినదానికిట్లు తెలిపితిని. దీనిని చక్కగా మనస్సున జ్ఞాపక ముంచుకొనుము. ఇంకను నీ వేమి వినదలచియుంటివో యడుగు మని పరమేశ్వరుడు పార్వతి నడిగెను.

ఇ ది
శ్రీమత్పారాశర్య-ఉపపురాణమున
శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమున
ఆరవ యధ్యాయము.

సంస్కృత మూలమ్

సప్తమోఽధ్యాయః

అశక్తానాం శ్రీరామాయణపారాయణ విధానమ్

1. ధన్యా స్మ్యనుగృహీతా స్మి
య ద్రామాయణ వైభవమ్,
కృపయా శ్రావితా స్మ్యద్య
సర్వజ్ఞేన త్వయా విభో !

2. రాజా వా రాజతుల్యో వా
ధనికో యస్తు కశ్చన,
తేన శక్య మిదం కర్తుం
యత్ప్రోక్తం భవతా ప్రభో !

3. ధనినాం సులభా హ్యేషా
రామాయణకథా శ్రుతిః,
అకిఞ్చనైః కథం లభ్యా
శ్రోతుకామైస్తు మానుషైః.

4. రాఘవాఽఽచార్యవిప్రాణాం
అర్చనౌపయికం ధనమ్,
అకిఞ్చనై రసులభం
దుర్లభా తత్కథాశ్రుతిః.

ఆంధ్రానువాదము

ఏడవ అధ్యాయము

అశక్తులు శ్రీరామాయణ పారాయణము చేయువిధము

1. పరమేశ్వరా! ప్రభూ! శ్రీమద్రామాయణవైభవమును సర్వజ్ఞులగు మీరుదయతో వినుపింపగా విని ధన్యురాలనైతిని. అనుగ్రహింపబడితిని.

2. ప్రభూ! మీరు తెలిపిన యీపారాయణ విధానమును రాజులు, రాజులతో సమానమగు నైశ్వర్యము కలవారు కొందరుధనికులు మాత్రమే యాచరింపజాలుదురు.

3. ఇట్టి రామాయణ కథాపారాయణము వినుట ధనికులకుమాత్రమే సులభసాధ్యమైయున్నది. నిర్ధనులగు మనుజులు వినగోరిన నదెట్లు సాధ్యమగును?

4. శ్రీరామచంద్రుని, రామాయణమును వినుపించు నాచార్యులను (గురువులను), విప్రులను నర్చించుటకు తగినంత ధనము నిర్ధనులకు దుర్లభమగుటచే రామాయణకథాశ్రవణము వారికి దుర్లభ మేకదా।

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
5. తస్మాత్కథం మహాభాగ! తరిష్య న్త్యకించనాః, అథవా నైవ కిం తేషాం అధికారః కథాశ్రుతౌ?	5. కావున నో పరమేశ్వరా! అకించనులు తరించు నుపాయ మేమి? వారికి కథాశ్రవణమున కధికారము లేనేలేదా?
6. యథా తే ఒపి తరిష్యన్తి దుస్తరం భవవారిధిమ్, తథా కశ్చి దుపాయో ఒస్తి యది తం కృపయా వద.	6. వారును రామాయణమును విని, తరింపశక్యముగాని సంసారసముద్రమును తరించుట కుపాయమున్నచో దయతో తెలుపుడని పార్వతి యీశ్వరు నడిగెను.
శ్రీమహేశ్వర ఉవాచ	**పరమేశ్వరుడు తెలిపెను -**
7. ధనినో వా దరిద్రా వా దేవి! రామాయణ శ్రుతౌ, అధికుర్వన్తి సర్వే ఒపి నాత్ర కశ్చన సంశయః.	7. దేవీ! ధనికులుగాని దరిద్రులుకాని రామాయణమును వినుట కందరును నర్హులే. ఇందు సంశయము లేదు.
8. నరస్య ధనసంపత్తిః యావతీ యస్య విద్యతే, తాం నైవా ఒపలపే చ్ఛక్తిం విప్రగుర్వచ్యుతార్చనే.	8. ఏ మనుజున కెంత సంపత్తియుండునో ఆ ధన సంపద ననుసరించియే భగవంతుని విప్రులను గురువులను పూజించవలెను. ఆ శక్తిని సంకోచింపచేయరాదు.
9. అకించనో ఒపి రామస్య కథాం శ్రుత్వా ప్రయత్నతః, విహితే ష్వష్టమాంశం వా షోడశాంశ మథా పివా.	9. అకించనుడైనను శ్రీరామకథ నెట్టైనను విని విధించిన దక్షిణలలో నెనిమిదవయంశమును గాని పదునారవ యంశమునుగాని
10. దద్యాదేవ యథాశక్తి దక్షిణాదిక మాదరాత్, శక్తిం నాపలపే ద్దేవి! ప్రాణైః కంఠగతై రపి.	10. దక్షిణను యథాశక్తిగ నాదరముతో నీయవలెను. ప్రాణములు పోవు సమయమునందైనను శక్తిని మరుగుపరచరాదు.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
11. అశక్త్యా వప్రదానే తు ప్రత్యవైతి న కశ్చన, శక్తావ ప్యదద న్మర్త్యో భవత్యాత్మాపహారక:.	11. దక్షిణ నిచ్చుటకు నిజముగా శక్తిలేనివారి కెట్టి ప్రత్యవాయమును కలుగనేరదు. కాని శక్తి కలిగియుండియు దక్షిణ నీయనేరని వా రాత్మవంచకు లగుదురు.
12. శక్తౌ సత్యా మపి శ్రీమాన్ నాస్తి నాస్తీతి యో వదేత్, ఆకల్పం దేహి దేహీతి స భిక్షేత న సంశయ:.	12. ధనవంతుడై దక్షిణ నీయగలంత శక్తి కలిగియుండియు లేదు లేదని పలుకు నరుడు కల్పాంతమువరకును యాచకుడై యాచన చేయు ననుటలో సందియము లేదు.
13. కదాచిదపి దారిద్ర్యం మమ మా స్త్వితి చిన్తయన్, దద్యా దేవ యథాశక్తి న దద ద్దుర్విధో భవేత్.	13. నాకెప్పుడును దారిద్ర్యము కలుగకుండుగాక! యని తలచుచు యథాశక్తిగా దక్షిణ నీయ వలెను. అట్లిచ్చువారు ఎన్నటికిని దురదృష్ట వంతులు కారు.
14. అదానదోషేణ భవేత్ దరిద్రో దారిద్ర్యదోషేణ కరోతి పాపమ్, పాపా దవశ్యం నరకం ప్రయాతి పున ర్దరిద్ర: పున రేవ పాపీ.	14. దానమీయజాలనివా డా దోషమువలన దరిద్రు డగును. దారిద్ర్యమువలన పాపము నాచ రించును. పాపమువలన తప్పక నరకమున కేగును. మరల దరిద్రుడై జనించును, దారి ద్ర్యమువలన మరల పాపముల నాచరించును.
15. ప్రదానభాగ్యేన భవే ద్ధనాఢ్యో ధనాఢ్యభావేన కరోతి పుణ్యమ్, పుణ్యాదసౌ స్వర్గ మవశ్య మేతి పున ర్ధనాఢ్య స్సుకృతీ పున శ్చ.	15. దానము నిచ్చుటవలన ధనవంతుడగును. ధన వంతు డగుటవలన పుణ్యకర్మల నాచరించును. పుణ్యమువలన స్వర్గము నందును. మరల ధన వంతుడై జనించును. మరల పుణ్యకర్మల నాచరించును.
16. తస్మా ద్భగవత: ప్రీతిం ఆచర న్నాదరా న్నర:, వైష్ణవాచార్యవిష్ణ్వర్థే వినియుంజ్యాత్ స్థితం ధనమ్.	16. కావున మనుష్యుడు భగవత్ప్రీతికై యాదర మున విష్ణుభక్తులకును గురువులకును ప్రీతి కలుగుటకొరకు తన ధనమును వినియోగింపవలెను.

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
17. యో య శ్శృణోతి రామస్య కథా మాచార్యవ క్త్రతః, అవశ్యం తేన తేనాఽర్చ్యో రామప్రీత్యై గురు ర్భృశమ్.	17. ఏ మనుజుడు గురువులవలన రామకథను వినునో యాతడు తప్పక శ్రీరామచంద్రుని ప్రీతికై గురువుల నర్చింపవలెను.
18. న ధనం భగవద్దివ్య కథాశ్రవణకారణమ్, వివేక: కేవలం హ్యత్ర కారణం సర్వమంగళే!	18. సమస్త మంగళముల నొసంగు నో పార్వతీ! భగవంతుని దివ్యకథలను వినుటకు ధనము మాత్రమే కారణముకాదు. ఈవిషయమున జ్ఞానముమాత్రమే కారణము.
19. కారణత్వం ధనస్యైవ భవే ద్యది శుచిస్మితే! అమీ సర్వే ఽపి ధనిన: శృణుయు ర్భగవత్కథామ్.	19. సుందరమగు చిరునవ్వుగల పార్వతీ! భగవ త్కథలను వినుటకు ధనమే కారణమైనచో నీ ధనికు లందరును భగవత్కథను విందురు కదా!
20. అత్రై ర్దీవ్య న్త్యద న్త్య న్నం స్త్రీషు రజ్య న్తి సంతతమ్, మృగయాం యా న్తి పశ్య న్తి ద్యూతనృత్తాదికం వృథా.	20. పాచికలాడుట, తిండిపోతులుగా నుండుట, స్త్రీలతో నహర్నిశము సరససల్లాపములాడుట, వేటాడుట, జూదము, నాట్యము మొదలగు చెడుదృశ్యములను చూచుట,
21. గోష్ఠీహాస్యాని కుర్వ న్తి నిద్రా న్తి ప్రలప న్తి చ, ఐహికాముష్మికశ్రేయో- -గన్ధహీనాసి భామిని!	21. పలువురిలో విపరీత హాస్యములాడుట, సర్వదా నిద్రించుట, నోటికివచ్చినటుల మాటలాడుట, ఇహలోక పరలోక శ్రేయస్సను మాటయేలేస
22. ఏవం విధాని కర్మాణి సంతన్వ న్తి ప్రయత్నత:, జాతా హ్యాసురసంపత్తౌ ధనమానమదాన్వితా:.	22. పలువిధములగు నిట్టి కృత్యములను ప్రయత్న పూర్వకముగ నొనరించుట యాసురసంపద యందుజనించి ధనము, అభిమానము, అహంకార ములతో గూడిన జను లాచరించు కృత్యములు.

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృత-మూలమ్ | **ఆంధ్రానువాదము**

23. భోగాపవర్గదం శ్రీమ
న్నారాయణకథామృతమ్,
శ్రోత్రయో స్తప్తనారాచ
నిభం తేషా మభాగ్యతః.

23. ఇహపరసాధనముల నిచ్చునట్టి శ్రీమన్నారాయణ కథామృతము-దురదృష్టవశమున వారి చెవుల నెఱ్ఱగాకాచిన ములికివలె బాధించును.

24. సత్కథాశ్రుతి రప్యేభి
ర్వర్జ్యతే ఽతిప్రయత్నతః,
కా కథా ఽచార్యపూజాదేః
తేషాం వితథజన్మనామ్.

24. వీరు సత్కథాశ్రవణమునుగూడ నతిప్రయత్నముతో తప్పించుకొనెదరు. అట్టి వ్యర్థజీవుల కాచార్యపూజాదు లనిన చెప్పున దేమున్నది ?

25. ఏతే హన్తాఽతిమహతీం
సంపదం ప్రాప్య దుర్భగాః,
వృథా తా మపచిన్వన్తః
పతన్తి నరకే ఽశుచౌ.

25. వీ రత్యుత్కృష్టమగు సంపదనందియు దౌర్భాగ్యవశమున దానిని దురుపయోగపరచుచు నపవిత్రమగు నరకమున పడుదురు.

26. తస్మా ద్ధనం హరికథా
శ్రవణే నైవ కారణమ్,
వివేకః కారణం సో ఽపి
సుకృతై రేవ లభ్యతే.

26. కావున ధనము హరికథాశ్రవణమునకు కారణముగాదు. మరి వివేకమే సాధనము. అట్టి వివేకజ్ఞానము పూర్వజన్మ సుకృతమున్ననే కలుగుచున్నది.

27. యైర్హి సాక్షా ద్విష్ణుపత్నీ
లక్ష్మీ రారాధితా పురా,
తే దైవీ మభిజాయన్తే
సంపదం నాఽపరే జనాః.

27. పూర్వజన్మమున సాక్షాత్ విష్ణుపత్నియగు లక్ష్మి నారాధించినవారే దైవీసంపత్తునం దవతరించుచున్నారు. ఇతరుల కట్టి జన్మ దుర్లభము.

28. తేషాం శౌచం దయా సత్యం
శమ ఇంద్రియనిగ్రహః,
విష్ణువైష్ణవగుర్వఙ్ఘ్రి -
కమలైకాన్తభక్తతా.

28 అట్టి దైవీసంపత్తునందు పుట్టినవారికి అచారము, దయ, సత్యము, అంతరింద్రియ నిగ్రహము, బహిరింద్రియనిగ్రహము, విష్ణువునందును విష్ణుభక్తులయందును గురువుల పాదపద్మముల యందును సుస్థిరమగు భక్తియు,

సంస్కృతమూలమ్ — ఆంధ్రానువాదము

29. శ్రీమన్నారాయణకథా
శ్రవణైకాన్తచిత్తతా,
నిత్యం తచ్చరణామ్భోజ
పరిచర్యామహోత్సవః.

29. శ్రీమన్నారాయణుని కథలను వినుటయందు మనస్సును లగ్నమొనరించుటయు, నిత్యము విష్ణు పాదపద్మముల పరిచర్యయే మహోత్సవమని తలచుచుండుటయు,

30. దేశే కాలే చ పాత్రే చ
దానం దాక్షిణ్య మార్దవమ్,
ఏవంవిధాస్తు కల్యాణాః
సమ్భవన్తి గుణా నృణామ్.

30. దేశకాలపాత్రల నెఱింగి దానము చేయుటయు, సర్వప్రాణులయందు దయకలిగియుండుటయు, ఇంద్రియనిగ్రహము కలిగియుండుట మొదలగు కల్యాణగుణములు కలుగుచున్నవి.

31. ఏవం భారతవర్షే ఽస్మిన్
జన్మ లబ్ధ్వా ఽతిదుర్లభమ్,
కుర్యా దవితథం రామ
కథాశ్రుత్యర్చనాదిభిః.

31. ఇట్టి భారతదేశమున నతిదుర్లభమగు మనుష్య శరీరమును పొంది దానిని శ్రీరామచంద్రుని కథలను వినుట, శ్రీరాముని పూజించుటాదిగా గల పనులచే సఫలపరచుకొనవలెను.

32. యావ ద్రాజా ధనం దద్యాత్
తత్ర కోటితమాంశకమ్,
దత్వా ఽపి కృతకృత్యః స్యాత్
తేన తుల్య మకిఞ్చనః.

35. నిర్ధనుడు రాజు ఇచ్చుధనములో కోటియంశము నిచ్చినను వానివలెనే కృతకృత్యు డగును.

విత్తలోభస్య దూషణం –

ధనలోభము వహింపరాదు –

33. దరిద్ర ముపమాం కృత్వా
స్తోకం దద్యా న్న విత్తవాన్,
సంపత్తౌ తుచ్ఛధీ స్సత్యాం
నిస్స్వ ఏవ భవే త్పునః.

33. దరిద్రు నుపమానముగా తీసికొని ధనవంతుడు కొలదిగా దక్షిణ నీయరాదు. సంపద కలిగి యుండియు పిసినారియగునేని యాతడు మరల దరిద్రుడుగానే పుట్టును.

34. అత్ర తూదాహరన్తీమం
ఇతిహాసం పురాతనమ్,
యథాఽధికారం దత్వైవ
శ్రేయో నిష్పద్యతే యథా.

34. ఈ విషయమున నీ ప్రాచీనేతిహాసము నుదాహరించుచున్నారు. తనకు తగినట్లుగా దానమిచ్చిననే దానివలన శ్రేయస్సు కలుగుననుట కీ కథయే యుదాహరణము.

సంస్కృత మూలమ్. | ఆంధ్రానువాదము.

మాకందచరిత్రం -

మాకందుని కథ -

35. అసీ ద్వైశ్యో విదర్భేషు
మాకన్దో నామ కశ్చన
భూయసా పీడ్యమానో ఽసౌ
దారిద్ర్యేణ మహామనాః.

35. పూర్వము విదర్భదేశమున మాకందుడను నొక వైశ్యు డుండెను. ఆ బుద్ధిమంతుడు మిక్కిలి దారిద్ర్యముచే పీడింపబడుచు

36. మదాన్ధాన్ దుర్ముఖాన్ లుబ్ధాన్
ధనికా న్వీక్ష్య భూయసః,
భవేయం యద్యహం జాతు
ధనవాన్ సకలం ధనమ్.

36. ఐశ్వర్యముచే కన్నుమిన్ను కాననట్టియు, సత్సంభాషణ లేనట్టియు, పిశినారులగు ధనవంతులనుజూచి "యెపుడైనను నేను ధనికుడనైనచో నా ధనమంతయును

37. దద్యాం పాత్రేషు నా ఽసత్యం
నామీ ఇవ వృథా ధనీ,
కదాచి దపి భూయాంసం
ఇత్థం ముహు రచిన్తయత్.

37. తగిన పాత్రులను జూచి చక్కగా దానము చేయుదును. కాని వీరివలె నెన్నటికిని వ్యర్థముగ నా ధనమును వెచ్చింపజాల" నని మాటి మాటికి నాలోచించుచుండెడివాడు.

38. కదాచి ద్గాలవం నామ
మహర్షిం సంశితవ్రతమ్,
యదృచ్ఛయా ఽఽగతం వీక్ష్య
నత్వా ప్రోవాచ ప్రాంజలిః.

38. ఇట్లుండ నొకానొకప్పుడు సదాచారముగల గాలవమహర్షి తలవని తలంపుగ విచ్చేయగా వారికి మాకందుడు నమస్కరించి చేతులు జోడించి ఇట్లు పలికెను.

మాకన్ద ఉవాచ -

మాకందు డడిగెను –

39. సర్వజ్ఞో ఽసి మహర్షే! త్వం
త్వా మహం శరణం గతః,
తథా దయస్వ మే స్వామిన్ !
యథా స్యాం ధనవా నహమ్.

39. ఓ మహర్షీ! నీవు సర్వము నెఱింగినవాడవు. నేను నిన్ను శరణుజొచ్చుచున్నాను. ధనవంతుడ నగునట్లు నన్నాశీర్వదింపుము.

గాలవ ఉవాచ -

గాలవమహర్షి పలికెను -

40. మాకన్ద! శ్రుణు యేనైవ
భవిష్యసి భవా న్ధనీ,
త ముపాయం బ్రవీ మ్యద్య
శక్త్యా దేహి ధనీ భవేః.

40. ఓ మాకన్దా! నీవు ధనవంతుడవగు నుపాయమును చెప్పెదను వినుము. నీవు యథాశక్తిగ దానము నొసంగుచుండుము.

సంస్కృత మూలమ్

41. ఉత్పత న్నపి చా ఽఽకాశం
విశన్నపి రసాతలమ్,
అట న్నపి మహీం కృత్స్నాం
నాదత్త ముపతిష్ఠతే.

42. దత్తం హి ప్రాప్యతే స్వర్గే
నా ఽదత్తం నామ కైశ్చన,
యత్కించి ద్దత్త మశ్నాతి
పుష్కలం త ద్భవాన్తరే.

43. ధనీ స్యా మితి కామ శ్చేత్
తవ దేహి యథాబలమ్,
భవే ర్భవాన్తరే నూనం
ధనికో నాత్ర సంశయః.

44. అథ వా చిత్తవైకృత్యా
హేతునా కిము సంపదా,
కర్తు మిచ్ఛసి త ద్బ్రూహి
పృచ్ఛతే మే మహామతే!

మాకన్ద ఉవాచ –

45. భూయిష్ఠం దాతు మిచ్ఛామి
దారిద్ర్యే ఽద్య దదామి కిమ్,
ఉదారచిత్తతా వ్యర్థా
మమ కాఙ్క్షామి తద్ధనమ్.

గాలవ ఉవాచ -

46. భూయిష్ఠం దాతు మిష్టం చేత్
త త్ప్రాప్స్యసి భవాన్తరే,
దారిద్ర్యే ఽపి యథాశక్తి
దేహి సంప్రతి వాణిజ!

ఆంధ్రానువాదము

41. అకసమున కెగిరినను, రసాతలమున ప్రవేశించినను, భూభాగమునంతయును తిరిగినను దానము చేయనివారి కేమియు సమకూర జాలదు.

42. ఈ జన్మలో దానము చేసినదే స్వర్గమున లభించును దాన మీయనిదే యెవరును దేనిని అనుభవింపజాలరు. తనకు కలిగిన దానిలో నితరులకు కొంతదానముచేసిన నది మరుసటి జన్మమున పుష్కలముగా ఫలించును.

43. నీకు ధనవంతుడు కావలయునను కోరిక యున్నచో యథాశక్తిగ దానమును చేయుము. నీవు రాబోవు జన్మమున ధనవంతుడ వగుదువు. సందియము లేదు.

44. మనోవికారమును కలిగించు సంపదవలన నేమి ప్రయోజనము? నీవు దానితో నేమి చేయదలచు కొంటివో నాకు తెలుపుమని గాలవముని మాకందు నడిగెను.

మాకందుడు బదులు పలికెను –

45. నాకు మిక్కుటముగ దానము చేయవలెనని యున్నది. కాని నేనిపుడీ దరిద్రావస్థయం దేమి దానమీయజాలుదును ? మనస్సులో నుదారములగు తలంపు లుండిన నేమి ప్రయోజనము? కావున నేను ధనమును కోరుచున్నాను.

గాలవుడు చెప్పెను –

46. ఓ వర్తకుడా! నీవు జన్మాంతరమున హెచ్చుగా దానమును చేయదలచితివేని యిప్పుడు దరిద్రుడవైనను శక్తిపంచనలేక దానమొసంగుము. దానిని బడయగల్గుదువు.

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
మార్కణ్డ ఉవాచ -	**మాకందుడు పలికెను –**
47. నాల్పాపి శక్తి ర్ద్విజ ! మే దాతుం కిం నామ దద్మ్యహమ్, ఏతై: పటోలకై ర్జీవా మ్యహం నిష్కుటసమ్భవై:.	47. ఓబ్రాహ్మణా! నాకు దానమిచ్చుటకు కొంచెమైనను శక్తిలేదు నే నేమి దాన మీయగలను? నేను పెరటితోటలో కాచిన పొట్లకాయలతో జీవితమును గడుపుచున్నాను.
48. నేతో ఽపి జీవికా కాచి న్మమ బ్రాహ్మణ! విద్యతే, పటోలలతికా శ్చేమా: పశ్య నిష్కుటకే మమ.	48. ఓబ్రాహ్మణా! ఇంతకంటె నాకు వేఱొండు జీవనోపాధి యేదియు లేదు. నీవు నా పెరటితోటయందలి యీ పొట్లతీగలను చూడుము. అని మాకందుడు తెలుపగా
గాలవ ఉవాచ –	**గాలవుడు పలికెను –**
49. అనావిల ముదారం చే త్తవ చేతో మహామతే! ఏతేషామ ప్యలం దానం ధనీ సంపత్స్యతే భవాన్.	49. ఓబుద్ధిమంతుడా! నీ మనస్సు నిష్కల్మష మైనదియును ఉదారమైనదియును అయినచో వీటిని దానము చేసినను నీవు ధనవంతుడువు కాగలవు.
50. నియమేన ప్రదేహిమాన్ కోమలాం స్త్వం పటోలకాన్, దానేనాఽల్పేన నిస్స్వోపి భవే చ్ఛ్రీమా న్భవాన్తరే.	50. నీవు నియమముగ లేతపొట్లకాయలను దానము చేయుము. దానము తక్కువదైనను నీవు దరిద్రుడవగుటచే నిట్టి దానమువలననే మరుసటి జన్మమున శ్రీమంతుడ వగుదువు.
51. మా విస్మార్షీ: కదాపి త్వం స్వసంకల్పం ధనాగమే, ప్రాయో ధనాగమే చిత్త వైకృతం భజతే నర:.	51. నీవు ధనవంతుడ వైనప్పుడును నీ వీ సంకల్పమును మరువవలదు. సాధారణముగా ధనవంతు డగుతరి మనుజునకు మనస్సు మారిపోవుట సహజము.
52. యథైవ శృంగం గో: కాలే వర్ధమానస్య వర్ధతే, తథైవ తృష్ణా విత్తేన వర్ధమానేన వర్ధతే.	52. ఆవు పెరిగినకొలది దాని కొమ్ములును పెరిగినట్లు ధనమభివృద్ధిచెందుకొలది యాశయు పెరుగును.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
53 న కామా ననువ ర్తేత దుఃఖం కామేము వై రతిః, ప్రాప్యార్థ ముపయుంజీత ధర్మం, కామా న్వివర్జయేత్.	53. ఎప్పటికిని కోరికల ననుసరించి ప్రవర్తింపరాదు. కోరికలందుం దాసక్తి కలిగియుండుట దుఃఖకారణమే యగుచున్నది. ధనము కలిగినచో దానిని ధర్మమార్గముననే వ్యయపరచుచు, కోరికలను వీడి యుండవలెను.
54. శ్రేయసే తే వరం దద్మి స్యాత్తే జన్మా న్తరస్మృతిః.	54. నీకు శ్రేయస్సు కలుగుటకై మరుసటి జన్మమున నీజన్మనుగూర్చిన జ్ఞాపక ముండున ట్లను గ్రహించుచున్నాను.

మహేశ్వర ఉవాచ –	మహేశ్వరుడు తెలిపెను –
55. ఇత్యుక్త్వా న్తర్దధే శ్రీమాన్ గాలవో మునిసత్తమః, శ్రుత్వా మునివచో వైశ్యో ముముదే కృతకృత్యవత్.	55. అని పలికి మునిశ్రేష్ఠుడగు గాలవుడు అంతర్ధానమాయెను. వైశ్యుడగు మాకందుడును మునివచనములను విని కృతకృత్యుడనై తనని సంతసించెను.
56. తదా ప్రభృ త్యనుదినం ఏకైకం స పటోలకమ్, భక్త్యా పరమయా యుక్తో విప్రేభ్య స్సాదరం దదౌ.	56 అప్పటినుండియు నతడు ప్రతిదినము నొక్కొక్క పొట్లకాయను బ్రాహ్మణులకు మిక్కిలి భక్తితో నిచ్చుచుండెను.
57. అకిఞ్చనో ఽహం కిం దద్యాం దయధ్వం మమ కేవలమ్, ఇత్యల్పదానతో వ్రీతో విప్రా న్ప్రార్థయతే ముహుః.	57 అతడు దానము చేయునప్పుడు " ఓ బ్రాహ్మణులారా! నేను దరిద్రుడను నే నేమి దానముచేయగలను? నా యందు ప్రీతినిమాత్రముంచెదరు గాక! " అని తానిచ్చు నల్పదానముచే సిగ్గుపడుచు మాటిమాటికి వారిని ప్రార్థించుచుండెను.

మాకందస్య ద్వితీయం జన్మ –	మాకందుని రెండవ జన్మము –
58. అథ కాలే బహుతిథే కాలధర్మ ముపేయివాన్, తేన దానప్రభావేన రాజా వఙ్గే ష్వజాయత.	58. ఇట్లు చాలకాలము గడిచిన యనంతరము మాకందుడు మరణించియూ దానప్రభావమున వంగదేశమున రాజుగా పుట్టెను.

సంస్కృత మూలమ్.	ఆంధ్రానువాదము.
59. శ్రీమాన్ బృహచ్ఛ్రవో నామ స తు పిత్రా ఽభిషేచితః, వరేణ గాలవమునేః రాజా జాతిస్మరో ఽభవత్.	59. అతనిపేరు బృహచ్ఛ్రవుడని యంచబడెను అతడు తండ్రిచే నభిషేకింపబడి గాలవముని వరముచే తన పూర్వజన్మజ్ఞానమును కలిగిన వాడాయెను.
60. పురా పటోలకా న్కాంశ్చిత్ దత్వా జాతో ఽస్మి భూపతిః, భూయిష్ఠ మద్య తానేవ దత్త్వా స్యాం మండలేశ్వరః.	60. నేను పూర్వజన్మమున కొన్ని పొట్లకాయలను దానమిచ్చుటచే రాజుగా నైతిని. మరల నెక్కుడుగా వానినే యీ జన్మమున దానము చేసి భూమండలేశ్వరుడ నయ్యెదను.
61. ఇతి సంకల్ప్య భూయిష్ఠం ఆనీయ స పటోలకమ్, బ్రాహ్మణేభ్యో ఽన్వహం ప్రాదా ద్రాజా నాఽన్యత్తు కించన.	61. అని సంకల్పించి చాల పొట్లకాయలను తీసికొనివచ్చి బ్రాహ్మణులకు ప్రతిదినమును దానము చేయుచుండెను. కాని యితర వస్తువులను వేటిని దాన మీయకుండెను.
62. వినా పటోలకం రాజా నాఽదదా త్కాకిణీ మపి, పప్రచ్ఛ బ్రాహ్మణాన్ సర్వాన్ ఆగతాన్ స ముహు ర్ముహుః.	62. రాజు పొట్లకాయలను తప్ప గ్రుడ్డిగవ్వనైననీయకుండెను. దానమును స్వీకరించుటకు వచ్చుచున్న బ్రాహ్మణులనందరును మాటిమాటికి
63. తావతే యద్ధి నిష్పన్న మియతా స్కా త్కియ త్పునః? బ్రూత సర్వే మహాప్రాజ్ఞా యూయం సర్వే ద్విజోత్తమాః.	63. అంత కింత సిద్ధించిన నింత కెంత మరల సిద్ధించును? ప్రాజ్ఞులారా! బ్రాహ్మణోత్తములారా! మీరందరు నాకు తెలుపుడని ప్రశ్నించు చుండెను.
64. ఇతి రాజకృతం ప్రశ్నం గూఢార్థం బ్రాహ్మణోత్తమాః, అజానన్త స్తు తూష్ణీకా నిత్యం జగ్ము ర్యథాగతమ్.	64. ఇట్లు రాజు ప్రశ్నింపగా గూఢార్థముగలయా ప్రశ్నను బ్రాహ్మణోత్తము లెఱుంగజాలక మాటలాడకయే వచ్చిన మార్గముననే వెడలిపోవుచుండిరి.

సంస్కృతమూలమ్

ఆంధ్రానువాదము

65\. అథ వఙ్గేశ్వరం ద్రష్టుం
కదాచి ద్గాలవో మునిః,
భూమికాన్తర మాదాయ
తత్రాఽగా ద్యత్ర భూపతిః

65\. అంతట నొకానొకప్పుడు గాలవ మహర్షి వఙ్గేశ్వరుని చూచుటకు మారువేషమున నా రాజునొద్దకు వచ్చెను

66\. ఆగతం బ్రాహ్మణం వీక్ష్య
స తు రాజా బృహచ్ఛ్రవాః.
దత్త్వా పటోలకం తస్మై
ప్రప్రచ్ఛ వినయాన్వితః.

66\. వచ్చిన బ్రాహ్మణుని చూచి బృహచ్ఛ్రవుడను నారాజు పొట్లకాయ నాతని కిచ్చి సవినయముగ ఇట్లడిగెను.

రాజా -

67\. తావతే యద్ధి నిష్పన్నం
ఇయతా స్యాత్క్రియ త్పునః?
బ్రూహి మే పృచ్ఛతే సౌమ్య!
త్వం సర్వజ్ఞో మతో మమ.

రాజు అడిగెను –

67\. అంత కింతైన మరల నింత కెంతగును? ఓ మహానుభావా! నా ప్రశ్నకు బదులు తెలుపుము. నీవు సర్వజ్ఞుడవని నా అభిప్రాయమని ప్రశ్నించెను.

గాలవః -

68 తావతే యద్ధి నిష్పన్నం
సత్య మేత న్న సంశయః,
ఇయతా తావదేవ స్యాత్
న హి కశ్చన సంశయః.

గాలవుడు తెలిపెను –

68 అంత కింత కలిగె ననుటలో సందియము లేదు. సత్యమే. కాని యింతకు మునుపటివలె నంతయే యగుననుటలో గూడ సందియము లేదుకదా!

మహేశ్వర ఉవాచ -

69\. ఇత్యుక్తవన్తం తం విప్రం
హస్తే జగ్రాహ భూపతిః,
గాలవో ఽయం మహాభాగ
ఇతి మత్వా మహామనాః.

మహేశ్వరుడు పలికెను –

69\. అని తెలుపుగా నారాజు బ్రాహ్మణుని చేతితో పట్టుకొని బుద్ధిమంతుడగు నా రాజు "ఈతడు పూజ్యుడగు గాలవుడే" యని తలచి

రాజా -

70\. క స్త్వం చరసి విప్రర్షే!
భస్మచ్ఛన్న ఇవాఽనలః,
యది త్వం గాలవో బ్రహ్మన్!
బ్రూహి మే య ద్వివక్షితమ్.

రాజడిగెను –

70 విప్రపుంగవా? బూడిదచే కప్పబడిన అగ్నిహోత్రమువలె చరించు నీ వెవడవు? నీవు గాలవ మహర్షివే యైనచో నేను తెలియ గోరుచున్న దానిని తెలుపుమని యడిగెను.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
గాలవః -	**గాలవుడు పలికెను -**
71. స్మరస్యథ కథం భూప! మాకన్ద స్త్వం భవిష్యసి, గాలవో ఽహం న సన్దేహో బ్రూహి య త్తే వివక్షితమ్.	71. రాజా! నీవు మరల మాకందు డెట్లగుదువో తెలిసినదా? నేను గాలవుడనే. సందియములేదు. నీవు తెలియ గోరుదానిని చెప్పుము. అని యడిగెను.
రాజా -	**రాజు పలికెను —**
72. ధన్యో ఽస్మ్యనుగృహీతో ఽస్మి కృపయా య ద్భవా న్మమ, ఆగతో దర్శనం సౌమ్య ! పృచ్ఛా మ్యేత ద్బ్రవీతు మే.	72. ధన్యుడ నైతిని, అనుగ్రహింపబడితిని. దయతో నీవు నాకు దర్శనమిచ్చితివి. సాధుశీలా! నే నడిగినదానికి నాకు బదులొసంగుము
73. తావతే యద్ధి నిష్పన్నం సత్య మేత న్న సంశయః, ఇయతా తావదేవ స్యాత్ న హి కశ్చన సంశయః,	73. "అంతకుయింత కలిగెననుటలో సందియము లేదు ఇది సత్యము. మరల నంతియే కలుగు ననుటలోను సందియము లేదు".
74. ఇత్య బ్రవీ ద్య దేత త్త్వం కో ఽర్థ స్తస్య మహామునే !	74. అని నీవు పలికినదాని కర్థమేమియో నాకు తెలుపుము. అని యడిగెను.
గాలవః —	**గాలవుడు చెప్పెను -**
75. య త్త్వం పటోలక మదాః పురా ఽత్యర్థ మకిఞ్చనః, దానేన తావతే య త్తే ఫలం జాతో ఽసి య న్నృపః.	75. పూర్వమునీవు మిక్కిలి దరిద్రుడవుగానుంటివి. అసమయమునకు తగినట్లు నీవు పొట్లకాయలను దాన మొసంగితివి. అ దానముచే నీ వీ జన్మమున రాజుగా పుట్టితివి.
76 మహతీం సంపదం ప్రాప్య య దద్యా దరణీపతే! పటోలకానేవ పునః ప్రయచ్ఛసి న కిఞ్చన.	76. ఓ రాజా! గొప్ప సంపదను పొందియు నేడు మరల పొట్లకాయలనే దానమిచ్చుచున్నావే గాని మరి యితర మేమియు దానమిచ్చుటలేదు.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
77. ఇయతా తావ దేవ స్యాత్ ఫలం య న్నిస్స్వతా పునః.	77. కావున నీదాన ఫలితముగ మరల దరిద్రుడవే యగుదువని గాలవుడు తెలిపెను.
రాజా -	**రాజు పలికెను -**
78. య ద్దత్వా కిఞ్చి దేవా ఽహం భూమిపాలో ఽభవం మునే! భూయ స్తదేవ దత్వా ఽహం న కథం స్యా మితో ధనీ.	78. మునీశ్వరా! నేను పొట్లకాయలు కొద్దిదానముచేసి భూపతి నైతినిగాదా, మరల నా పొట్లకాయలనే యిచ్చుటచే నింతకంటె ధనవంతుడ నెందులకు కాజాలను?
79. అత్ర మే సంశయో భూయాం శ్ఛిన్ధి తం మునిపుఙ్గవ! య త్తేనై వేహ దానేన పున ర్దారిద్ర్య మాప్నుయామ్.	79. మునిశ్రేష్ఠా! మరల నా దానముచేతనే దరి ద్రుడ నగుదు ననుటలో నాకు మిక్కిలి సంది యము కలుగుచున్నది. దానిని పోగొట్టుము.అని యడిగెను.
గాలవః -	**గాలవుడు సదోబోధ చేయుట -**
80. సత్య మేవ యదాత్థ త్వం కిం త్వేత చ్ఛృణు పార్థివ! నిస్స్వానాం ధనికానాం చ దానే ఽస్తి మహ ద న్తరమ్.	80. ఓ రాజా! నీవు చెప్పినది నిజమే కాని యీ మాటలను వినుము. దరిద్రులును ధనవంతులును దానము చేయుటలో చాల భేదమున్నది.
81. యావ చ్చక్రేశ్వరో దద్యాత్ నిస్స్వ స్తత్రాల్ప మంశకమ్, దత్వా తత్ఫల మాప్నోతి స యావ త్ఫల మశ్నుతే.	81. చక్రవర్తి దానముచేయుదానిలో నల్పాంశము నైనను దరిద్రుడు దానము చేసిన చక్రవర్తి పొందజాలినంతటి ఫలమునే పొందగలుగును.
82. గజేన్ద్రో ఽశ్నాతి భూయిష్ఠం అల్పిష్ఠం మశకో నృప! ఉభయో రపి సౌహిత్యే తారతమ్యం న కించన.	82. రాజా! విను గధికముగ భుజించిన దోమ మిక్కిలి స్వల్పముగ నారగించును: ఈ రెంటి తృప్తిలోను తారతమ్య మేమియు లేదుకదా!

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
83. దద్యా న్న తావ దేవా ఒఢ్యో యావ ద్దద్యా దకించన:, యది దద్యా త్తావ దేవ దుర్మేథా నిస్స్వతా మియాత్.	83. దరిద్రు డెంత దానమిచ్చునో యంతయే ధన వంతు డీయరాదు బుద్ధిహీనుడై దరిద్రునివలె తానును దానము చేసెనేని ధనికుడు దరిద్రు డగును.
84. మహతీం సంపదం ప్రాప్య దానే దుర్గతతుల్యతామ్, యత్త్వార్థయేత తత్త్వాయో భావిదారిద్ర్య సూచనమ్.	84. గొప్పసంపద కలిగియుండి దానము చేయుటలో దరిద్రుని పోలియుండిన నాతడు రాబోవు జన్మమున దరిద్రుడగుటనే యాతని బుద్ధి సూచించుచున్నది.
85. దరిద్రవదనా ద్వాణీ యాదృశీ నృప! నిస్సరేత్, న వదే త్తాదృశీం భూష్ణు: శ్రీమా నాపద్యపి క్వచిత్.	85. రాజా! దరిద్రుని నోటినుండి వచ్చునటువంటిదీన వాక్కును బాగుపడదలచినశ్రీమంతు డాపదల యందైనను ఎవరియొద్దను పలుకరాదు.
86. శ్రియం ప్రాప్తవతో యస్య శుష్కా గీ ర్నిస్సరే న్ముఖాత్, న తద్వదన మీక్షేత శ్రేయస్కామ: కథంచన.	86. ధనమును కలిగియుండిన యాతని నోటి నుండి బీదతనము వెల్లడించు పలుకులు వెలువడెనేని శ్రేయస్సును పొందగోరువా డాతని ముఖము నెన్నడును చూడరాదు.
87. అకించనోఽపి యో భూష్ణు: న దరిద్రగిరం వదేత్, ఆశాసన్తే సురా స్తస్మై కల్యాణం నాత్ర సంశయ:.	87. బాగుపడగోరువాడు దరిద్రుడేయైనను దరిద్రునివలె మాటలాడరాదు. అట్టివానికిదేవతలు కల్యాణము ననుగ్రహింతురనుటలో సందియము లేదు
88. యో బ్రూయా ద్దార్విధీం వాణీం య: కుర్యా ద్దార్విధీంధియమ్, ప్రాప్యాపి రాజ్యసంపత్తిం తస్య లక్ష్మీ: పరాఙ్ముఖీ.	88. దరిద్రునివలె మాటలాడుచు, దరిద్రునివంటి బుద్ధికలిగి యుండువాడు మహారాజైనను లక్ష్మి అతనివట్ల ప్రసన్నురాలు కాజాలదు.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
89. స్వల్పామపి శ్రియం ప్రాప్య యస్య దీర్ఘ లఘీయసీ, తస్య లక్ష్మీ ర్జగన్మాతా తరఙ్గయతి సంపదః.	89. కొద్ది ధనముండియు నెవ్వని బుద్ధి అల్పము నుండదో యాతనికి జగన్మాతయగు లక్ష్మి సంపదల నుత్కృష్టముగా నిచ్చును.
90. సత్యం బ్రవీమి రాజేన్ద్ర! త్రిరహం నాత్ర సంశయః, శ్రీమానపి కదర్యో యః స దారిద్ర్యా ద్వినశ్యతి.	90. ఓ రాజేంద్రా! ముమ్మాటికి నేను చెప్పునది సత్యము ఇందు సందియములేదు. ధనవంతుడై నను లుబ్ధుడైనచో నాతడు దారిద్ర్యము వలన నశించును.
91. దద్యా చ్ఛ్రీమానివ శ్రీమాన్ నిస్స్వో నిస్స్వ ఇవ ప్రభో! పనసః పనసం దద్యాత్ బదరో బదరీఫలమ్	91. ధనికుడు తన సంపదకు తగినట్లును దరిద్రుడు తన శక్త్యనుసారముగను దానము చేయవలెను. పనసచెట్టు తనకు తగిన పనసపండు నొసంగును. రేగుచెట్టు తనకుతగిన రేగుపండు నొసంగును.
92. పనసో బదరీతుల్యం కపిత్థసదృశం తు వా, నారికేళసమం వాపి యది దద్యా త్ఫలం క్వచిత్.	92. పనసచెట్టు రేగిపండ్లంతవిగాని, వెలగ పండ్లంతటివి గాని కొబ్బరికాయలవంటివిగాని పనసపండ్ల నొసంగినచో
93. న త త్ప్రశంసన్తి నరా మూఢా అపి కథంచన, బదరీ జాతు చే ద్దద్యాత్ కపిత్థసదృశం ఫలమ్.	93. దానిని మూఢులైనను ఎన్నటికిని స్తుతింపరు. రేగుచెట్టు ఎప్పుడైనను వెలగపండ్లంత పండ్లు కాసినచో
94. ఆబాల మా చ గోపాలాత్ త త్ప్రశంసన్తి మానవాః, త చ్ఛ్రీమతో ఽల్పదానం యత్ త త్ప్రశంసన్తి నోత్తమాః.	94. ఆబాలగోపాలమును దానినందరును స్తోత్రము చేయుదురు. అట్లే ధనికుని యల్పదానము నుత్తమమానవులు ప్రశంసింపరు.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
95. కించిద ప్యధికం దానం దరిద్రస్య ప్రశస్యతే, ఇదం ప్రాగ్భవ ఏవా ఽహం అన్వశాం తవ భూపతే!	95. దరిద్రుడు చేసిన దాన మల్పమైనను దాని నందరును పొగడుదురు. ఓ రాజా! దీనిని నీకు పూర్వజన్మమున నే నేను తెలిపితిని.
96. విస్మర న్బుద్ధిదౌర్బల్యాత్ లోభ మద్యానువర్తసే, జహీమాం పాపికాం బుద్ధిం శ్రేయసీం ధియ మాప్నుహి.	96. నీవు నీ బుద్ధిమాంద్యమువలన దానిని మరచి పోయి నేడు లోభముతో ప్రవర్తించుచున్నావు. ఈ దుష్టబుద్ధిని విడచి మంచిబుద్ధిని పొందుము.
97. లోభో ఽల్పో ఽపి యశో హన్తి శ్విత్రం రూప మివోర్జితమ్, హరిణా కృపయా దత్తం తవ యద్వసు మానద!	97. మిక్కిలి ప్రకాశవంతమగు సౌందర్యమునైనను బొల్లి పాడుచేయునట్లు లోభము కొంచెమే యైనను కీర్తిని పాడుచేయును. ఓ గౌరవ నీయుడా! నీకు భగవంతు డిచ్చిన ధనమును
98. దేహి పాత్రేషు సత్కృత్య శృణు త్వం సత్కథాం ముహుః, పూజయ జ్ఞానదాతౄం స్త్వం శృణు రామకథా మపి.	98. తగినవారికి సగౌరవముగ దానము చేయుము. మాటిమాటికి మంచి కథలను వినుము. నీకు జ్ఞానోపదేశము చేసినవారిని పూజింపుము. రామకథను వినుము.
99. ఆరాధయ రఘూత్తంసం విత్తశాఠ్యవివర్జితః, ఏవం హి తే భవే త్స్వస్తి భజే స్త్వం సార్వభౌమతామ్.	99. ధనలోభము లేనివాడవై శ్రీరామచంద్రుని పూజింపుము ఇట్లు చేసిన నీకు మంగళము కలుగును. నీవు సార్వభౌముడ వగుదువు.
100. నాత్ర కశ్చన సందేహః కురుష్వ వచనం మమ, కర్తుం తే జాఠరీం పూర్తిం న దత్తం హరిణా ధనమ్.	100. ఇందు సందియము లేదు. నామాట ప్రకారము చేయుము. నీ పొట్ట నింపుకొనుటకై భగవంతు డీ ధనము నీయలేదు.

సంస్కృత మూలమ్ / **ఆంధ్రానువాదము**

101. యాగదానాదిభి శ్శ్రేయ:
ప్రాప్తుమేవ న సంశయ:,
యద్య భీష్టం భగవత:
త్వత్కుక్షే రేవ పూరణమ్.

101. ఈ ధనముతో యాగము దానము మొదలగు కృత్యముల నాచరించి శ్రేయస్సును పొంద వలెను. సంశయము వలదు. భగవంతునకు నీ పొట్ట నింపుకొనుటయే యభీష్ట మైనచో

102. యావ ద్ధ్రియేత జఠరం
ప్రదద్యా త్తావదేవ తే,
నహి రాజ్ఞాం శ్రియ స్స్వార్థా:
పరార్థా ఏవ వస్తుత:.

102. నీ పొట్ట నింపుకొనుటకు తగినంత ధనమునే యిచ్చియుండెడివాడు. రాజులయొక్క ధనము స్వార్థమున కెన్నటికిని ఉపయోగింపరాదు. అది పరులకొఱకే యీయబడినది.

103. జ్ఞాత్వైవం దానధర్మేషు
వినియుజ్క్ష్వ ధనం నృప!
న మాతా న పితా నాపి
భ్రాతా న సుతబాన్ధవా:.

103 ఈ విధము నెఱింగి రాజా! దానధర్మములకై నీ ధనము నుపయోగింపుము. తల్లి, దండ్రి, సోదరులు, పుత్రులు, బంధువులు,

104. న ధనం నచ రాజ్యం వా
జా త్వాముత్రోపకుర్వతే,
ఏక: ప్రజాయతే జన్తు:
ఏక ఏవ ప్రలీయతే.

104. ధనము, రాజ్యము పరలోకమున నొకప్పుడు నుపయోగింపవు. ప్రాణి యొంటరిగనే జనించును, ఒంటరిగనే లీనమగును

105. ఏకో ఽనుభుఙ్క్తే సుకృతం
ఏక ఏవ హి దుష్కృతమ్,
మృతం శరీర ముత్సృజ్య
కాష్ఠలోష్ఠసమం చితౌ.

105. సుకృతము నొంటరిగనే యనుభవించును. అట్లే దుష్కృతము నొంటరిగనే యనుభవించును. జీవుడు లేచిపోవుటచే కఱ్ఱవలెను, మట్టిపెళ్లవలె నైన శరీరమును చితియందు విడచి,

106. విముఖా బాన్ధవా యాన్తి
ధర్మ స్త మనుగచ్ఛతి,
త్యక్త్వా త్వ య్యఖిలం యాతే
కస్య వైత ద్భవే ద్ధనమ్.

106. బంధువులు విముఖులై వెడలిపోవుదురు. నీవు నీ సంపద నంతయు వదలి వెళ్ళిన నా ధన మంతయు నెవ రనుభవింతురు ?

సంస్కృత మూలమ్.

107. అనిత్యే ఽత్ర ధనే కాఽఽస్థా
మమేతి హృది ధార్యతామ్,
ధనం వా పురుషో రాజన్ !
పురుషం వా ధనం క్వచిత్.

108. అవశ్య మేక మన్యత్తు
త్యజత్యేవ న సంశయః,
యావ త్స్వయ త్స్వవశే విత్తం
తావదేవ మహామతిః.

109. తత్కు ర్యా జ్జాగరూకో ఽసౌ
య దముత్రోపకారకమ్,
అవశం హి యదా విత్తం
తదా ధర్మం చికీర్షతా.

110. గతాయాం ప్రావృషి ప్రాయః
సస్యం పుంసా ప్రరోప్యతే,
తస్మా త్కల్యో యదైవ స్యాత్
తదైవ మతిమా న్నరః.

111. త్వరమాణః ప్రయత్నే న
దానధర్మాన్ సమాచరేత్.

మహేశ్వర ఉవాచ –

112. ఇత్యుక్తవన్తం రాజేన్ద్రో
గాలవం మునిపుంగవమ్,
ప్రశ్రయావనతో భూత్వా
నిర్విణ్ణో వాక్య మబ్రవీత్.

ఆంధ్రానువాదము.

107. నా కీ యనిత్యమగు ధనమునెడ నిత్యమను బుద్ధియేల ? అని మనస్సున జ్ఞాపకముంచుకొనుము, రాజా ! ధనమును పురుషుడు గాని, పురుషుని ధనముకాని యెపుడో యొకప్పుడు

108. తప్పక విడువనే విడుచును. సందియము లేదు. ధనము తనవశమున నున్నప్పుడే బుద్ధిమంతుడు

109. ఇహపరసాధన మగునట్లు జాగరూకుడై ప్రవర్తింపవలెను. ధనము తన వశము తప్పినప్పుడు ధర్మమును చేయగోరువాడు

110. వర్షకాలము దాటిన తరువాత సస్యమును వేయు మనుజునివంటివాడు. కావున (ఉదయముననే) ధనవంతుడుగ నున్నప్పుడే బుద్ధిమంతుడు

111. త్వరపడుచు ప్రయత్నపూర్వకముగ దానధర్మములను చేయవలెను.

మహేశ్వరుడు పలికెను -

112. అని గాలవుడు తెలుపగా రాజు దుఃఖించుచు, గాలవమునివర్యునితో సవినయముగా నిట్లు పలికెను.

సంస్కృత మూలమ్ | ఆంధ్రానువాదము

రాజా -

113. మహర్షే! య దతిక్రాన్తం
అజ్ఞానా ద్బుద్ధిలాఘవాత్,
శిష్యస్య మమ త త్సర్వం
క్షన్తవ్యం కరుణానిధే!

రాజు అడిగెను —

113. దయాసముద్రుడవగు మహర్షీ! అజ్ఞానము వలనను బుద్ధిలాఘవమువలనను నీ శిష్యుడనగు నే నాచరించినదంతయు క్షమింపుము.

114. త్వమేవ రామచరితం
సంశ్రావయ మునే! మమ,
య దన్యదపి జానీషే
హితం తదపి మే వద.

114 ఓ మునీ! నీవే నాకు రామచరిత్రము వినిపింపుము. ఇతర మేదియైన నెఱిగియున్నచో నట్టి హితమునుగూడ నా కుపదేశింపుము. అని యడిగెను.

మహేశ్వర: -

115. ఇతి సంప్రార్థిత స్తేన
రాజ్ఞా స మునిసత్తమ:,
శ్రావయామాస విధినా
రామాయణమహా మనుమ్

మహేశ్వరుడు తెలిపెను —

115. అని యిట్లా మునిశ్రేష్ఠుడు రాజుచే ప్రార్థింపబడి యథావిధిగ రామాయణ మహామంత్రమును వినిపించెను.

116. అర్చిత శ్చ యథా న్యాయం
తేన రాజ్ఞా మహాముని:,
శ్రేయ స్యేవాస్తు తే బుద్ధి:
ఇత్యుక్త్వా న్తరధా త్ప్రియే!

116. ఓ ప్రియురాలా! ఆ విధముగ యథావిధిగ నా రాజుచే పూజింపబడి మహాముని "రాజా! నీ బుద్ధి శ్రేయోవిషయమున ప్రవర్తించు గాక!" యని పలికి యంతర్ధాన మాయెను.

117. అథ రాజా యథావిత్తం
దద త్పాత్రేషు భూరిశ:,
యశసా దివ మావృణ్వన్
కాలధర్మ ముపేయివాన్.

117. అంతట రాజు సత్పాత్రలయందు మిక్కుటముగా నా ధనమును దానము చేసెను. తన కీర్తి స్వర్గమువరకు వ్యాపింపగా నాతడు చని పోయెను.

మాకందస్య తృతీయం జన్మ —

118. అథ కాశీషు సఞ్జాత
శ్చక్రవర్తీ మహామనా:,
తీర్థకీర్తి రితి ఖ్యాత:
స గాలవవచ: స్మరన్.

మాకందుని మూడవ జన్మము -

118. అనంతరము మహాజ్ఞానముగల చక్రవర్తియై తీర్థకీర్తియని ప్రసిద్ధిచెంది కాశిలో జన్మించెను. అతడు గాలవుని మాటలను స్మరించుచు

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
119. చక్రే దానాని సర్వాణి యజ్ఞాం శ్చాప్యాప్తదక్షిణాన్, తపాం స్యతప్త విధివత్ తథానాఽనశనాన్ బహూన్.	119. సకలదానములను, భూరిదానములతో యజ్ఞములనాచరించెను. యథావిధిగ తపముల నాచరించెను. ఉపవాసము లనేకములు చేసెను.
120. నిత్యం స స్నా స జాహ్నవ్యా మశృణో త్తత్కథాం తథా, ఆముష్మికం ఫలం ప్రాప్తు మేవ సర్వం చకార సః.	120. గంగయందు ప్రతిదినము స్నానము చేసెను. మంచికథలను వినుచుండెను. తన కృత్యములన్నియు పరలోకసుఖమును బడయగోరి యాచరించెను.
121. కామవాసనయా చిత్తం న యదాఽఽవిలతాం జహౌ, తదా నిర్విణ్ణధీ రాజా ఽచిన్తయ ద్గాలవం మునిమ్.	121. ఇన్నివిధములగు సత్కృత్యము లాచరించుచున్నను మనస్సున కోరికల ననుభవించవలెననెడి యాస మిక్కుటమగుచుండగా రాజు విచారించు మనస్సు కలవాడై గాలవమునిని తలంచుకొనెను.
122. ధ్యానమాత్రేణ స మునీ రాజ్ఞో దర్శన మాయయౌ, జాతిస్మర స్స రాజాపి ప్రత్యుత్థాయ కృతాంజలిః.	122. ధ్యానించినమాత్రముననే గాలవముని రాజునకు ప్రత్యక్షమాయెను. రాజును తన జన్మ నెఱింగినవాడగుటచే నెదురేగి చేతులు జోడించి,
123. ప్రణమ్య గురవే తస్మై సాఞ్జలి స్సమభాషత.	123. గురువగు గాలవమునికి నమస్కరించి సవినయముగ నిట్లు పలికెను.
తీర్థకీర్తి రువాచ –	**తీర్థకీర్తి పలికెను –**
124. ప్రాప్తోఽస్మి సార్వభౌమత్వం భగవం స్త్వదనుగ్రహాత్, నాన్తం పశ్యామి తృష్ణాయాః శాన్తి ర్మే రోచతే మునే!	124. ఓ పూజ్యుడా! నీ యనుగ్రహమువలన చక్రవర్తి నైతిని. ఓ మునీశ్వరా! నా యాశ కంతము కానరాకున్నది. నాకు శాంతికలుగు నుపాయ మేమి ?

సంస్కృత మూలమ్ | ఆంధ్రానువాదము

125. న జాతు కామః కామానాం
ఉపభోగేన శామ్యతి,
హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ
భూయ ఏవాభివర్ధతే.

125. కోరిక లనుభవించుటచే నెప్పుడును, కామము శాంతి నొందదు. హవిస్సు నుంచినకొలది యగ్నిహోత్రము ప్రజ్వరిల్లుచునే యుండునట్లు, కోరికల ననుభవించినకొలది యీ కామ మభివృద్ధిని చెందుచునేయుండును.

126. దదతోఽపి చ దానాని
యజతోఽపి క్రతూత్తమైః,
మజ్జతోఽపి చ గంగాయాం
న హి శుధ్యతి మే మనః.

126. పెక్కు దానముల నాచరించినను, యాగములెన్ని యొనరించుచున్నను, నా మనస్సు పవిత్రము కాకున్నది.

127. యథా శుధ్యే న్మమ మతి
ర్యథా స్యాం శాశ్వతే పదే,
తథా మా మనుగృహ్ణీష్వ
త్వత్తోఽన్యా నాస్తి మే గతిః.

127. నా మనస్సేవిధముగ పరిశుద్ధినొందునో, నాకు మోక్షసామ్రాజ్యము నధిష్ఠించు భాగ్య మేరీతిని చేకూరునో యట్లు నన్ననుగ్రహింపుము. నీవు తప్ప నాకు వేఱొండు గతి కానరాదని రాజు విలపించెను.

గాలవ ఉవాచ –

గాలవుడు పలికెను -

128. ఇదానీం త్వం కృతార్థోఽసి
యజ్జాతా నైష్ఠికీ మతిః,
శ్రూయతా మభిధాస్యామి
యేన త్వం సుఖ మాప్నుయాః.

128. రాజా ! నీకు జ్ఞానోదయమైనది. నీ విపు డాకారణమున కృతార్థుడవైతివి. నీవు సుఖపడు మార్గమును చెప్పెదను వినుము.

129. జహీహి రాజశార్దూల !
నిశ్శేషం కామవాసనాః,
కురుష్వ యజ్ఞదానాది
ఫలా న్యనభిసందధత్.

129. ఓ రాజేంద్రా ! నీవు సమూలముగ కోర్కెలను వీడుము. నీవు ప్రతిఫలము నాశింపక యజ్ఞదానాదుల నాచరింపుము.

130. ప్రాప్స్యసే చేతస శ్శుద్ధిం
యయాఽధికురుషే దృఢమ్.
శ్రీరామచరణాంభోజ
ప్రపత్తౌ రాజసత్తమ !

130. ఓ రాజతిలకమా ! శ్రీరామచంద్ర చరణకమలముల నాశ్రయించిన మనోనైర్మల్యము సిద్ధించును.

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
131. సాత్త్వికాని పురాణాని సేతిహాసాని సంతతమ్, శృణ్వన్ రామాయణం భూయః శృణు భక్త్యా మహామతే!	131. రామాయణ మహాభారతాది సాత్విక పురాణముల ననవరతము వినుచు మరల మరల భక్తితో రామాయణము నాకర్ణింపుము.
132. శ్లోకరత్నసమాకీర్ణం సర్గకల్లోలసంకులమ్, సప్తకాణ్డమహాద్వీపం భజ రామాయణార్ణవమ్.	132. శ్లోకము లను రత్నములతో నిండి సర్గ లనెడు తరంగభూయిష్ఠమై సప్తకాండములనెడు గొప్ప దీవులతో గూడిన రామాయణ మను మహా సముద్రమున నీదులాడుము.
133. విష్ణువైష్ణవగుర్వాదీన్ అభ్యర్చ్యయ యథావిధి, సత్యం భవేః కృతార్థ స్త్వం నాత్ర కార్యా విచారణా.	133. యథావిధిగ విష్ణువును, విష్ణుభక్తులను, గురువులు మొదలగువారి నారాధింపుము. నీవు తప్పక కృతార్థుడ వగుదువు. సంశయించకుమని తెలిపెను.
మహేశ్వర ఉవాచ –	ఈశ్వరుడు పలికెను –
134. ఇత్యుక్త్వా పార్థివ స్తేన సంశ్రావ్య భగవత్కథాః, అష్టోత్తరశతావృత్త్యా రామాయణకథామృతమ్.	134. ఇట్లు పలికి యా గాలవ మహర్షి రాజునకు భగవత్కథలను చెప్పియు నూటయెనిమిది పర్యాయములు రామాయణ కథామృతమును
135. కారయిత్వా యథా శాస్త్రం వినియోజ్య ధనం బహు, మహాసామ్రాజ్యపట్టాభి షేకదివ్యమహోత్సవమ్.	135. యథా శాస్త్రముగ వినిపించియు చాల ధనము వ్యయపరిపించి మహాసామ్రాజ్యపట్టాభిషేకమహోత్సవమును,
136. కారయిత్వా రఘూత్తంసే న్యస్తభారం విధాయ చ, అర్చిత స్తేన విధివత్ స జగామ యథాగతమ్.	136. చేయించి శ్రీరామచంద్ర చరణారవిందముల యందే యాతని భారమునంతయు నుంచునట్లు చేసి యా రాజుచే పూజింపబడి వచ్చి నట్లేగెను.

శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమ్

సంస్కృతమూలమ్

137. రాజాపి సుచిరం కాలం
నయన్ శ్రీవైష్ణవార్చనైః,
ఆచార్యకృపయా ప్రాప
కృతార్థో వైష్ణవం పదమ్.

138. స ప్రాప్య నిత్యకైంకర్య
సామ్రాజ్యం విధిదుర్లభమ్,
శ్రీమతా వాసుదేవేన
తేనైవ సహ మోదతే.

139. తస్మా ద్దరిద్రవ త్స్వల్పం
ధనీ దద్యా న్న జాత్వపి,
అరురుక్షతి య శ్శ్రేయాం
స్యుత్తరోత్తర మూర్జితమ్.

140. ఇత్యేత త్కథితం దేవి!
యత్పృష్టోఽహ మిహ త్వయా,
నిస్సందేహాసి కచ్చిత్త్వం
కి మన్య చ్ఛ్రోతు మిచ్ఛసి.

ఇతి
శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే
శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యే
సప్తమోఽధ్యాయః.

ఆంధ్రానువాదము

137. రాజును చాలకాలము శ్రీవిష్ణుభక్తుల నారాధించుచు గడపి యాచార్యుల యనుగ్రహముచే విష్ణుపదసామ్రాజ్యమునంది కృతార్థుడాయెను.

138. అచట నాతడు బ్రహ్మకుగూడ దుర్లభమగు భగవంతుని నిత్యకైంకర్యమనెడు సామ్రాజ్య పదవి నంది శ్రీమన్నారాయణునితో గూడ నిత్యానందము ననుభవించుచుండెను.

139. కావున ధనికుడగు మనుజు డుత్తరోత్తర మత్యుజ్జ్వలమగు శ్రేయస్సుల నందగోరుచో నొకప్పుడును దరిద్రునివలె స్వల్పధనము నీయరాదు.

140. ఓ పార్వతీ! నీవడుగుటచే నే నిట్లు చెప్పితిని. నీకు సందేహము పోయినదా? ఇతర మేమైన విన గోరుచుంటివా? యని యీశ్వరుడు పార్వతి నడిగెను.

ఇది
శ్రీమత్పరాశరవిరచితమగు ఉపపురాణమున
శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమున
నేడవ యధ్యాయము.

సంస్కృత మూలమ్. | ఆంధ్రానువాదము.

అష్టమోఽధ్యాయః

ఎనిమిదవ అధ్యాయము

గుణతః పురాణవిభాగః

గుణముల ననుసరించి పురాణవిభాగము

పార్వత్యువాచ –

1. కతి నామ పురాణాని
సాత్త్వికా న్యత్ర కాని వా,
కానీహ శృణుయా ద్వాపి
పఠే ద్వా వద మే ప్రభో!

పార్వతి యడిగెను –

1. ప్రభూ! పురాణము లెన్ని? అందు సాత్త్విక పురాణము లెవ్వి? ఇందు వేటిని వినవలెనో ఏ పురాణములను పారాయణ చేయవలెనో యెఱింగింపు డని పార్వతి యీశ్వరు నడిగెను.

మహేశ్వర ఉవాచ –

2. ఏత త్పాద్మే పురా ప్రోక్తం
తుభ్యం హిమవత స్సుతే!
అథాపి పృచ్ఛ స్యద్య త్వం
శృణు య త్తే బ్రవీ మ్యహమ్.

మహేశ్వరుడు తెలిపెను –

2. హిమవంతుని కుమార్తెవగు నో పార్వతీ! ఈ విషయమును నీకు మున్ను పద్మపురాణమున దెలిపితిని. అయినను నీవిప్పు డడుగు చుంటివి గాన తెలిపెదను వినుము.

3. బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ
శైవం భాగవతం తథా,
తథా ఽన్య న్నారదీయం చ
మార్కణ్డేయం చ సప్తమమ్.

3. బ్రాహ్మ పురాణము, పాద్మ పురాణము, విష్ణు పురాణము, శివ పురాణము, భాగవతము, అట్లే నారద పురాణము, ఏడవది మార్కండేయ పురాణము.

4. ఆగ్నే యమష్టమం చైవ
భవిష్య న్నవమం స్మృతమ్,
దశమం బ్రహ్మకైవర్తం
లైఙ్గ మేకాదశం స్మృతమ్.

4. ఎనిమిదవది యాగ్నేయ పురాణము, భవిష్యత్పురాణము తొమ్మిదవది, బ్రహ్మకైవర్తము పదియవదియు, లింగ పురాణము పదునొకండవదియు,

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
5. వారాహం ద్వాదశం చైవ స్కాన్దం చైవ త్రయోదశమ్, చతుర్దశం వామనం చ కౌర్మం పఞ్చదశం తథా.	5. పండ్రెండవది వరాహ పురాణము, స్కాంద పురాణము పదుమూడవది, వామన పురాణము పదునాల్గవదియు, కూర్మ పురాణము పదునైదవదియు,
6. మాత్స్యం చ గారుడం చైవ బ్రహ్మాణ్డం చ తతః పరమ్, మహాపురాణా న్యేతాని హ్యష్టాదశ గిరే స్సుతే!	6. మత్స్య పురాణము, గరుడ పురాణము, బ్రహ్మాండ పురాణము నను పదునెనిమిది మహా పురాణములు కలవు.
7. తథా చోపపురాణాని మునిభిః కథితాని చ, సర్గ శ్చ ప్రతిసర్గశ్చ వంశో మన్వన్తరాణి చ.	7. అట్లే ఉప పురాణములును మునులచే చెప్పబడినవి. సృష్టి, లయము, రాజవంశములు, మన్వంతరములు.
8. సర్వే ష్వేతేషు కథ్యన్తే వంశానుచరితం చ యత్, వైష్ణవం నారదీయం చ తథా భాగవతం శుభమ్.	8. వంశములను గుఱించిన కథలు ఇవి యన్నియు పై పురాణము లన్నిటియందును చెప్పబడుచున్నవి. విష్ణు పురాణము, నారద పురాణము, శుభప్రదమగు భాగవతమును.
9. గారుడం చ తథా పాద్మం వారాహం శుభదర్శనే! షడేతాని పురాణాని సాత్త్వికాని నిబోధ మే.	9 గరుడ పురాణము, అట్లే పద్మ పురాణము, వరాహ పురాణ మను నీ యారు పురాణములును సాత్త్విక పురాణములని శుభములనిచ్చు దర్శనముగల యో పార్వతీ! నా వలన తెలిసికొనుము.
10. బ్రహ్మాణ్డం బ్రహ్మకైవర్తం మార్కణ్డేయం తథైవ చ, భవిష్య ద్వామనం బ్రాహ్మం రాజసాని నిబోధ మే.	10. బ్రహ్మాండపురాణము, బ్రహ్మకైవర్తపురాణము. మార్కండేయ పురాణము అట్లే భవిష్యత్పురాణము, వామన పురాణము, బ్రాహ్మపురాణ మనునవి రాజస పురాణము లని తెలిసికొనుము,

సంస్కృత మూలమ్ / **ఆంధ్రానువాదము**

11. మాత్స్యం కౌర్మం తథా లైఙ్గం
శైవం స్కాన్దం తథైవ చ,
ఆగ్నేయం చ షడేతాని
తామసాని వరాననే!

11. మత్స్యపురాణము, కూర్మపురాణము, అట్లే లింగపురాణము, శివపురాణము, స్కాంద పురాణము, ఆగ్నేయపురాణ మను నీ యారు పురాణములను తామసపురాణములని తెలిసికొనుము.

12. వాయవ్యం భార్గవం సౌమం
బ్రహ్మాణ్డం కౌశికం తథా,
పారాశర్యం నారదీయం
నారసింహం చ కాపిలమ్.

12. వాయవ్య పురాణము, భార్గవ పురాణము, సౌమ పురాణము, బ్రహ్మాండ పురాణము, కౌశిక పురాణము, పరాశర పురాణము, నారద పురాణము, నృసింహపురాణము, కపిలపురాణము,

13. వాసిష్ఠం శివధర్మం చ
మారీచం మానవం తథా,
స్కాన్దం దౌర్వాస మాదిత్యం
వారుణం శాంబరం తథా.

13. వసిష్ఠ పురాణము, శివధర్మ పురాణము, మానవపురాణము, స్కంద పురాణము, దుర్వాస పురాణము, ఆదిత్య పురాణము, వరుణ పురాణము, శంబర పురాణము

14. ఏతాన్యుపపురాణాని
ప్రోక్తా న్యష్టాదశ ప్రియే!

14. అను నీ పదునెనిమిదియు నుపపురాణములని చెప్పబడినవి.

శాస్త్రవిభాగః -

శాస్త్రాణ్యపిచ సర్వాణి
త్రివిధాని వరాననే!

శాస్త్రముల విభాగము -

ఇట్లే శాస్త్రములన్నియు మూడు విధములు.

15. నారాయణం పరం యాని
వదన్తి జగదీశ్వరమ్,
తాని సర్వాణి శాస్త్రాణి
సాత్త్వికాని మతాని వై.

15. ఏ శాస్త్రములు జగత్ప్రభువగు నారాయణుని పరత్వమును చెప్పుచున్నవో యాశాస్త్రములన్నియు సాత్త్వికశాస్త్రములని తలంపబడుచున్నవి.

16. చతుర్ముఖం కృశానుం చ
తథా దేవీం సరస్వతీమ్,
పరత్వేన వదే చ్ఛాస్త్రం
రాజసం త త్ప్రచక్షతే.

16. చతుర్ముఖుని యొక్కయు, అగ్నిహోత్రుని యొక్కయు, అట్లే సరస్వతీదేవి యొక్కయు పరత్వమును చాటు శాస్త్రములు రాజసశాస్త్రములని నుడువబడుచున్నవి.

సంస్కృత మూలమ్

17. మల్లిఙ్గ దుర్గా విఘ్నేశ
కుమార ప్రముఖాన్ సురాన్,
ప్రశంసతి చ యచ్ఛాస్త్రం
తత్తామస ముదాహృతమ్.

తామసాదీనాం ప్రయోజన తారతమ్యం —

18. తామసం దుర్గతిం దత్తే
రాజసం స్వర్గదం భవేత్,
సాత్త్వికం మోక్షసామ్రాజ్య
ధౌరంధర్యం దదాత్యహో!

19. ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థా
మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః,
జఘన్యగుణవృత్తిస్థా
అధో గచ్ఛన్తి తామసాః.

20. తస్మాత్తామస శాస్త్రాణి
స్వప్నేఽపి న విలోకయేత్,
శ్రుతాని యాని శ్రోతౄణాం
మతిభ్రంశం దదత్యలమ్.

శ్రీరామాయణ మహాభారతయోరితిహాసయోః
మాహాత్మ్యమ్ —

21. ఇతిహాసా విమే ప్రోక్తే
శ్రీరామాయణభారతే,
అత్యర్థసాత్త్వికతమే
శ్రోతవ్యే మోక్షకాంక్షిభిః.

22. అష్టాదశ పురాణానాం
సార ముద్ధృత్య తత్త్వవిత్,
కృష్ణద్వైపాయనోఽకార్షీ
న్మహాభారత సంహితామ్.

ఆంధ్రానువాదము

17. శివలింగము, దుర్గ, విఘ్నేశ్వరుడు, కుమార స్వామి మొదలగు దేవతల నేశాస్త్రములు పొగడుచున్నవో యా శాస్త్రములు తామసములని చెప్పబడుచున్నవి.

తామసాదుల ఫలభేదము —

18. తామసమగుపురాణము శాస్త్రము దుర్గతి నిచ్చును రాజసమగుపురాణము శాస్త్రము స్వర్గము నిచ్చును. సాత్త్వికమగుపురాణము శాస్త్రము మోక్షసామ్రాజ్యాధిపత్యమునే యొసంగును కదా!

19 సత్త్వగుణము ప్రచురముగానుండి చనిపోయినవారూర్ధ్వలోకమగు మోక్షమును, రజోగుణము ప్రచురముగానుండి చనిపోయినవారు స్వర్గాది మధ్యలోకములను, తమోగుణము ప్రచురముగానుండి చనిపోయినవా రధోలోకము నందుదురు.

20 కావున తామస గ్రంథములను స్వప్నమందైనను చూడరాదు. వాటిని వినుటవలన వినువారికి మతిభ్రంశము తప్పక కలుగును.

శ్రీరామాయణ మహాభారతములను నితిహాసముల వైభవము —

21. శ్రీరామాయణము, భారత మను నీ రెండితిహాసములును నత్యంత సాత్త్వికములని చెప్పబడినవి. మోక్షమును కోరువార లీ రెండు ఇతిహాసములను వినవలయును.

22. తత్త్వము నెఱింగిన కృష్ణద్వైపాయనుడు అష్టాదశపురాణములయొక్క సారము నుద్ధరించి మహాభారతసంహితను రచించెను.

సంస్కృతమూలమ్ | ఆంధ్రానువాదము

23. యదిహాఽస్తి తదన్యత్ర
యన్నేహాస్తి న తత్క్వచిత్,
భారతాద్యన్తయో రిత్థం
ప్రతిజజ్ఞే మహామునిః.

23. ఈ మహాభారతమున నేదికలదో. అదియే మతి యితర గ్రంథములందు గానవగ్గును. ఇందు కానరానిది మరియేగ్రంథమునను కానరాదు. అని మహాభారతముయొక్క ప్రారంభమునను ముగింపునను మహాముని ప్రతిజ్ఞ కావించెను.

24. చిత్తాని విమలీకర్తుం
అల మేకం హి భారతమ్,
తమాంసి దూరతః కర్తుం
నాలం కిం భానుమణ్డలమ్?

24. మనస్సులను పవిత్రములుగా జేయుటకు భారతమొకటియే సమర్థమైనది. ఎన్ని చీకటుల నైనను పారద్రోలుటకు భానుమండలమొకటియే సమర్థమైన దగునుకదా!

25. ద్వైపాయనౌష్ఠపుటనిస్సృతమప్రమేయం
పుణ్యంపవిత్రమథపాపహరంశివం చ,
యోభారతంసమధిగచ్ఛతివాచ్యమానం
కిం తస్య పుష్కరజలై రభిషేచనేన?

25. కృష్ణద్వైపాయనుని యధరములనుండి బయలు దేరినట్టియు, ప్రమాణములచే నూహింపదగ నట్టియు, పుణ్యమును, పవిత్రమును, పాపహరమును, మంగళప్రదము నని చెప్పబడు భారతము నెవ్వడు పఠించునో యాతడు పుణ్యనదీజలములయందు స్నానముచేయు నవసరము లేదు (ఆఫలము భారతమును పఠించుటవలననే కలుగుచున్నది)

26. యో గోశతం కనకశృఙ్గమయందదాతి
విప్రాయ వేదవిదుషే చ బహుశ్రుతాయ,
పుణ్యాం చ భారతకథాం శృణు
యాచ్చ సత్యం
తుల్యంఫలం భవతి తస్య చ తస్యచైవ.

26. వేదములయందసమాన పాండిత్యము కలిగినట్టియు సర్వశాస్త్రములను చక్కగా నెఱింగినట్టి బ్రాహ్మణునకు బంగారు కొమ్ముకుప్పెలుగల నూరుగోవులను దానమొసంగినవారికి కలుగు ఫలితమును, పుణ్యమగు భారతకథను వినిన మనుష్యుడు నిక్కముగా పొందగలుగుచున్నాడు.

27. భారతా ద్రామవృత్తా ద్వా
యస్య న స్యాత్ కృతార్థతా,
తం కృతార్థయితుం దేవి!
బ్రహ్మాపి నహి శక్నుయాత్.

27. ఓ దేవీ! భారతమువలనగాని రామాయణము వలనగాని కృతార్థుడు కాజాలనివానిని కృతార్థుడుగా నొనర్చుటకు బ్రహ్మయును సమర్థుడు కాజాలడు.

సంస్కృతమూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
28. నాఽవైష్ణవగ్రంథరుచి ర్నాఽసచ్ఛాస్త్రపరో భవేత్, సాత్త్వికాన్యేవ శాస్త్రాణి శృణుయా న్మానయే దపి.	28. విష్ణుపరతత్త్వ బోధకములుకాని గ్రంథములయం దాసక్తి కలిగియుండరాదు. తామస శాస్త్రములయం దాసక్తుడు కారాదు. సాత్త్విక శాస్త్రములనే వినవలెను, వాటినే గౌరవించవలెను.
29. సాత్త్వికై స్సహ సంసర్గం సాత్త్వికై స్సహ భోజనమ్, సాత్త్వికే శ్రీహరౌ భక్తిం కురు నారాయణే దృఢామ్.	29. సాత్త్వికులతో స్నేహము చేయుము. సాత్త్వికులతో భుజింపుము. శుద్ధ సత్త్వగుణ విశిష్టుడగు నారాయణునియందే దృఢమగు భక్తి కలిగి యుండుము.
30. ఇత్యేత దఖిలం దేవి! కథితం తే వరాననే! కచ్చి దేత చ్ఛ్రుతం సాధు త్వయైకాగ్రేణ చేతసా?	30. సుందరముఖముగల పార్వతీ! ఇట్లంతయు నీకు తెలిపితిని. నీ వచంచల మనస్సుతో సావధానముగ దీనిని వింటివి కదా!
31. కచ్చి ద్రామాయణే శ్రద్ధా పూర్ణా తవ దృఢవ్రతే! గతా స్తే సంశయా: కచ్చిత్? బ్రూహి కిం తే వదా మ్యహమ్.	31. ధృఢవ్రతముగల పార్వతీ! నీకు రామాయణమునందు పూర్తిగా శ్రద్ధకలిగినది గదా! నీ సంశయములు పోయినవి గదా! ఇటుపై నేనేమి చెప్పవలయునో తెలుపుము. అని యీశ్వరుడు పార్వతి నడిగెను.
పార్వత్యువాచ –	**పార్వతి పలికెను -**
32. భగవన్! భవతా ప్రోక్తం మయా ఽవహితయా శ్రుతమ్, గతా మే సంశయా స్సర్వే శ్రద్ధా రామాయణే దృఢా.	32. ఓ పూజ్యుడా! నీచే చెప్పబడినదంతయు నేను శ్రద్ధగా వింటిని. నా సంశయము లన్నియు తీరినవి. నాకు రామాయణమున ధృడమగు శ్రద్ధ కలిగినది.
శ్రీసనత్కుమార: –	**శ్రీసనత్కుమారుడు చెప్పెను –**
33. ఇత్యుక్త్వో త్థాయ గిరిజా పరిక్రమ్య మహేశ్వరమ్, ప్రణమ్య కృతకృత్యా సా ముముదే సహవల్లభా.	33. అని పలికి పార్వతిలేచి ఈశ్వరునకు ప్రదక్షిణమాచరించి నమస్కరించి కృతకృత్యురాలై తన భర్తతోగూడ మిక్కిలి సంతసించెను.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
34. ఏత త్తే కథితం సర్వం శ్రీరామాయణవైభవమ్, య దుమాయై మహేశేన కథితం మునిస త్తమ!	34. ఓ మునిశ్రేష్ఠా! ఈశ్వరునిచే పార్వతి కుప దేశింపబడిన రామాయణవైభవమంతయు నీ కిదే చెప్పబడినది. అని సనత్కుమారుడు తెలిపెను.
శ్రీ పరాశర: -	శ్రీపరాశరుడు పలికెను –
35. ఇత్థం సనత్కుమారేణ కథితం శ్రుతిసమ్మతమ్, శ్రుత్వా దేవముని: ప్రీత: శ్రీరామాయణవైభవమ్.	35. ఇట్లు శాస్త్రసమ్మతముగ సనత్కుమారునిచే చెప్పబడిన శ్రీరామాయణవైభవమును విని నారదమహర్షి సంతసించెను.
36. ఉత్థాయ తం పరిక్రమ్య సాష్టాఙ్గం ప్రణిపత్య చ, గురవే దక్షిణాం దత్త్వా ప్రతిపూజ్య యథావిధి.	36. మరియు లేచి గురువగు సనత్కుమారునకు ప్రదక్షిణముచేసి సాష్టాంగముగ నమస్కరించి దక్షిణ నొసంగి యథావిధిగ పూజించి,
37. తస్మిన్ యథాగతం యాతే స్మృత్వా తదనుశాసనమ్, తచ్చోదితేన మార్గేణ అన్వతిష్ఠ త్త మాదరాత్.	37. ఆ గురువు తాను వచ్చిన మార్గముననే వెళ్ళిన పిమ్మట వారియాజ్ఞను తలంచుకొని యా గురు వుపదేశించిన మార్గముననే యాదరముతో ననుష్ఠించెను.
38. ఏత ద్వో ఽభిహితం సర్వం య త్పృష్టం భగవత్తమై:, భవద్భి స్సాధ్విదం చిత్తే ధార్యతా మప్రమాదత:.	38. పూజ్యతములగు మీచే నడుగబడిన దంతయు మీకు చెప్పితిని. మీరును పరాకులేకుండగా దీనిని చక్కగా మనస్సున ధరింతురు గాక!
39. ఇత్యాదిష్టా యథాఽఽదేశం పీత్వా రామాయణామృతమ్, కృతార్థా మునయ స్సర్వే పరం హర్ష మవాప్నువన్.	39. అని యాజ్ఞాపింపబడినవారై రామాయణా మృతమును త్రాగి కృతార్థులై మునులందరును మిక్కిలి సంతసించిరి.

సంస్కృత మూలమ్	ఆంధ్రానువాదము
40. పరాశరం మునివరం సాష్టాఙ్గం ప్రణిపత్య తే, హర్షబాష్పా న్విముఞ్చన్తః ప్రాశంసం స్తే ముహుర్ముహుః.	40. వారు మునిశ్రేష్ఠుడగు పరాశరునికి సాష్టాంగముగ నమస్కరించి యానందాశ్రువులను విడచుచు మాటిమాటికి స్తోత్రము చేసిరి.
41. సర్వే ఒపి తే ఒనుతిష్ఠన్తో యథావ దనుశాసనమ్, కృతార్థా స్సతతం ప్రాపూ రామ కైఙ్కర్యసంపదమ్.	41. వారందరును వారానతిచ్చిన ట్లాచరించుచు కృతార్థులై రామకైంకర్యసంపద నెల్లపడును. పొందిరి.
42. మధుమథనచరిత్రద్రావితం యస్య చిత్తం వ్యయ మయతి తదీయా రాధనై ర్యస్య విత్తమ్, హరిగురుచరణామ్భోజార్చనే ష్వప్రమత్తం వదతి పురుష మేనం సర్వలోకో ఒప్యుదాత్తమ్.	42. ఎవని మనస్సు మధువనురాక్షసుని సంహరించిన శ్రీమన్నారాయణుని చరిత్రచే ద్రవించునో, ఎవని ధనము భగవద్భక్తుల యారాధనకై వ్యయమగుచున్నదో, ఎవడు శ్రీమన్నారాయణుని యొక్కయు, తన యాచార్యుల యొక్కయు, పాదపద్మములను పూజించుటయం దేమరకయుండునో అట్టి పురుషునే యీ ప్రపంచమంతయు నుత్తమపురుషునిగా (సచ్చరిత్ర కలవానినిగా) స్తుతించుచున్నది

ఇతి
శ్రీమత్పారాశర్యే ఉపపురాణే
శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యే
అష్టమో ఒధ్యాయః.

ఇది
శ్రీమత్పరాశరవిరచితమగు ఉపపురాణమున
శ్రీరామాయణ మాహాత్మ్యమున
నెనిమిదవ యధ్యాయము.

శ్రీ రామాయణ మాహాత్మ్యం

స మా ప్త మ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

హరిః ఓమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

శ్రీమద్రామాయణే శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానవిశిష్టే

బాలకాండ ప్రారంభః

తపస్స్వాధ్యాయనిరతం తపస్వీ వాగ్విదాం వరమ్,
నారదం పరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకిర్మునిపుంగవమ్. ౧

శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యా

మంగళశ్లోకాః

ఆచార్యం శఠకోపదేశికమథ ప్రాచార్యపారంపరీం, శ్రీమల్లక్ష్మణయోగివర్య యమునావాస్తవ్యనాథాదికాన్, వాల్మీకిం సహ నారదేన మునినా వాగ్దేవతావల్లభం సీతాలక్ష్మణవాయుసూనుసహితం శ్రీరామచంద్రం భజే. శ్రీమత్యంజనభూధరస్య శిఖరే శ్రీమారుతేస్సన్నిధావగ్రే వేంకటనాయకస్య సదనద్వారే యతిక్ష్మాభృతః, నానాదేశసమాగతైర్బుధగణై రామాయణవ్యాక్రియాం విస్తీర్ణాం రచయేతి సాదరమహం స్వప్నేఽస్మి సంచోదితః. క్వాహం మందమతిః క్వగభీరహృదయం రామాయణం తత్క్వచ వ్యాఖ్యానేఽస్య పరిభ్రమన్నహమహో హాసాస్పదం ధీమతామ్, కో భారోఽత్ర మమ స్వయం కులగురుః కోదండపాణిః కృపాఽకూపారో రచయత్యదస్సపది మజ్జిహ్వాగ్రసింహాసనః. వైయర్థ్యం పునరుక్తతా మనుచితారంభం విరోధం మిథో సాధుత్వం చ పదప్రబంధరచనావాక్యేషు నిశ్శేషయన్, స్వారస్యం చ పదే పదే ప్రకటయన్రామాయణస్య స్వయం వ్యాఖ్యామేష తనోతి సజ్జనముదే గోవిందరాజాహ్వయః. పూర్వాచార్యకృతప్రబంధజలధేస్తాత్పర్యరత్నావళీర్గ్రాహం గ్రాహ మహం శఠారిగురుణా సందర్శితేనాధ్వనా, అన్యవ్యాకృతిజాతరూపశకలైరాయోజ్య సజ్జీకృతైః శ్రీరామాయణభూషణం విరచయే పశ్యంతు నిర్మత్సరాః. సుస్పష్టమష్టాదశకృత్వ ఏత్య శ్రీశైలపూర్ణాద్యతిశేఖరోఽయం, శుశ్రావ రామాయణసంప్రదాయం వక్ష్యే తమాచార్యపరంపరాత్తమ్. క్వచిత్పదార్థం క్వచిదన్వయార్థం క్వచిత్పదచ్ఛేదసమర్థనాని, క్వచిత్ క్వచిద్గాఢనిగూఢభావం వక్ష్యే యథాపేక్షమవేక్షణీయమ్.

అవతారికా- శ్రియఃపతి రవాప్తసమస్తకామ స్సమస్తకల్యాణగుణాత్మక స్సర్వేశ్వరః, వైకుంఠే తు పరే లోకే శ్రియా సార్ధం జగత్పతిః, ఆస్తే విష్ణురచింత్యాత్మా భక్తైర్భాగవతైస్సహ' ఇత్యుక్తరీత్యా శ్రీవైకుంఠాఖ్యే దివ్యలోకే శ్రీమహామణిమంటపే శ్రీభూమినీళాభిస్సహ రత్నసింహాసన

మధ్యాసీనో నిత్యైర్ముక్తైశ్చ సహ నిరంతర పరిచర్యమాణచరణనళినోపి తద్వదేవ స్వచరణ యుగళపరివరణార్హానపి తద్ధీనాన్ ప్రళయే ప్రకృతివిలీనా న్మధూచ్ఛిష్టమగ్నహేమకణ సదృక్షాన్ క్షీణజ్ఞానాన్ జీవానవలోక్య, 'ఏవం సంసృతిచక్రస్థే భ్రామ్యమాణే స్వకర్మభిః, జీవే దుఃఖాకులే విష్ణోః కృపా కాప్యుపజాయత' ఇత్యుక్తరీత్యా దయమానమనాః, 'విచిత్రా దేహ సంపత్తిరీశ్వరాయ నివేదితుం, పూర్వమేవ కృతా బ్రహ్మన్ హస్తపాదాదిసంయుతే' త్యుక్తప్రకారేణ మహదాదిసృష్టిక్రమేణ తేషాం స్వచరణకమలసమాశ్రయణోచితాని కరణకళేబరాణి దత్వా, నదీతరణాయ దత్తైః ప్లవైర్నదీరయానుసాగరేణ సాగరమవగాహమానేష్వివ తేషు తైర్విషయాం తరప్రవణేషు, తేషాం సదసద్వివేచనాయ 'శాసనాచ్ఛాస్త్ర' మిత్యుక్తరీత్యా స్వశాసనరూపం వేదాఖ్యం శాస్త్రం ప్రవర్త్యాపి తస్మిన్నప్రతిపత్తివిప్రతిపత్త్యన్యథాప్రతిపత్తిభి స్తైరనాదృతే స్వశాస నాతిలంఘినం జనపదం స్వయమేవ సాధయితు మభియియాసురివ వసుధాపతిః స్వాచారముఖేన తాన్ శిక్షయితుం రామాదిరూపేణ చతుర్ధావతితీర్షు రంశరామరగణైస్సహద్రుహిణైరభ్యర్థితః స్వారాధకస్య దశరథస్య మనోరథమపి పూరయితుం చతుర్ధావతతార; తత్ర రామరూపేణావతీర్య రావణం నిహత్య పితృవచనపరిపాలనాది సామాన్యధర్మ మన్వతిష్ఠత్. లక్ష్మణరూపేణ రావణిం నిరస్య భగవచ్ఛేషత్వరూపం విశేషధర్మం, భరతరూపేణ గంధర్వాన్నిర్వాస్య భగవత్పార తంత్ర్యరూపం, శత్రుఘ్నరూపేణ లవణాసురం ధ్వంసయిత్వా భాగవతశేషత్వం; తానిమాన్ ధర్మాంస్తానీమాని చాపదానానితత్కాలమాత్రపర్యవసితాని భవిష్యంతీతి మన్వానస్సర్వలోకహిత పరః పితామహో భగవాన్ బ్రహ్మా రామచరిత్రపవిత్రితం శతకోటిప్రవిస్తరం ప్రబంధం నిర్మాయ తం నారదాదీనధ్యాప్య భూలోకేపి సంతతరామమంత్రానుసంధానసంధుక్షితహృదయ వాల్మీకి ముఖేన సంగ్రహేణ ప్రవర్తయితుం నారదం ప్రేషయామాస తదుక్తం మాత్స్యే - 'వాల్మీకినా చ యత్ ప్రోక్తం రామోపాఖ్యానముత్తమం, బ్రహ్మణా చోదితం తచ్చ శతకోటిప్రవిస్తరం, ఆహృత్య నారదేనైవ వాల్మీకాయ నివేదిత' మితి. వాల్మీకిరపి నిఖిలవేదాంతవిహితపరతత్వనిర్ధిధార యిషయా యదృచ్ఛయోపగతం నారదం పృష్ట్వావగతపరతత్వస్వరూపస్తదను ప్రసన్నేన విధినా దత్తసకలసాక్షాత్కారప్రబంధనిర్మాణశక్తిర్వేదోపబృంహణమారభమాణస్తస్యార్థప్రధాన సుహృత్స మ్మితేతిహాసతాం వ్యంగ్యప్రధానకాంతాసమ్మితకావ్యతాం చ పురస్కుర్వన్, కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయతాం చ నిర్ధారయన్, స్వగ్రంథే ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్త్యర్థం తదంగాని దర్శయతి ప్రథమత శ్చతుస్సర్గ్యా. తత్ర ప్రథమసర్గేణ విషయప్రయోజనే దర్శయతి. తత్ర చ 'తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయే'తి వేదాంతరహస్యస్య ప్రశ్నపూర్వకం జ్ఞేయత్వ విధానా 'న్నాపృష్టః కస్యచిద్బ్రూయా' దిత్యపృష్టోత్తరస్య ప్రత్యాదిష్టత్వాచ్చ ప్రశ్న మావిష్కరోత్యాదితః పంచశ్లోక్యా.

అథ ప్రారీప్సితస్య గ్రంథస్య నిష్ప్రత్యూహపరిపూరణాయ ప్రచయగమనాయ చ గురునమ స్కారందేవతానమస్కారం చ విదధాతి తపస్స్వాధ్యాయేతి.తత్ర'ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్టం

ప్రాపత్, ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదే'త్యాదిశ్రుత్యా సదాచార్యోపదేశస్యైవాతిశయావహత్వాత్ స్వగురో రాచార్యలక్షణపూర్తిం దర్శయతి ద్వితీయాంతపదైః. తత్ర వేదసంపన్నత్వమాహ-తపస్స్వాధ్యాయనిరతమితి. తపశ్చ'స్వాధ్యాయశ్చ తపస్స్వాధ్యాయౌ. వ్యా. అల్పాచ్‌తరం పూర్వమితి తపశ్శబ్దస్య పూర్వనిపాతః. తపః చాంద్రాయణాది, స్వాధ్యాయో వేదః, 'స్వాధ్యాయో వేదతపసో' రితి వైజయంతీ, తయోర్నిరతం నిరంతరాసక్తం. ఆవశ్యకత్వాదేతదుభయముక్తం. తదాహమనుః- 'తపో విద్యా చ విప్రస్య నిశ్శ్రేయసకరం పరం, తపసా కల్మషం హంతి విద్యయా జ్ఞానమశ్నుతే' ఇతి. యద్వా-తపో జ్ఞానం. వ్యా. తప ఆలోచన ఇత్యస్మాద్ధాతోరసున్ ప్రత్యయః, శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి 'యస్య జ్ఞానమయం తప' ఇతి. యోగ ఇతి యావత్. స్వాధ్యాయో వేదః. తయోర్నిరతం 'స్వాధ్యాయా ద్యోగమాసీత యోగాత్స్వాధ్యాయమావసేత్, స్వాధ్యాయయోగసంపత్త్యా గమిష్యతి పరాం గతి' మిత్యుక్త ప్రకారేణ సక్తమిత్యర్థః. యద్వా తపో వేదః 'తపో హి స్వాధ్యాయ' ఇతిశ్రుతేః, స్వాధ్యాయో జపః 'స్వాధ్యాయో వేదజపయో' రిత్యుక్తేః. తత్ర నిరతం. 'స్వాధ్యాయాన్మా ప్రమదః' 'వేదమేవ జపేన్నిత్య' మిత్యుక్తరీత్యా సక్తమిత్యర్థః. యద్వా తపోబ్రహ్మ, 'బ్రహ్మైతదుపాస్స్వైతత్తప' ఇతిశ్రుతేః. తపఃప్రధానస్స్వాధ్యాయః తపస్స్వాధ్యాయః. శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీ సమాసః. వేదాంత ఇతియావత్. తత్ర నిరతం, 'స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాన్న ప్రమదితవ్య' మిత్యుక్తరీత్యాధ్యయనాధ్యాపనాదిపరమిత్యర్థః. యద్వా తపో వ్యాకరణం. తథోక్తం వాక్యపదీయే, 'ఆసన్నం బ్రహ్మణస్తస్య తపసాముత్తమం తపః, ప్రథమం ఛందసామంగ మాహుర్వ్యాకరణం బుధా' ఇతి. తత్ ఇతరేషామంగానాముపలక్షణం. తత్సహితస్స్వాధ్యాయ స్తపస్స్వాధ్యాయః. తత్ర నిరతం, సాంగవేదాధ్యాయినమిత్యర్థః. యద్వా తపః స్వం యస్యాసౌ తపస్వః, అధ్యాయో వేదః వ్యా, ఇజధ్యయన ఇత్యస్మాద్ధాతో రధ్యాయన్యాధాత్యాదినా నిపాతనాత్. అతఏవ స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య ఇత్యత్ర స్వస్యాధ్యాయః స్వాధ్యాయః స్వశాఖేత్యాచార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. తత్ర నిరతో ధ్యాయనిరతః. తపస్వశ్చాసావధ్యాయనిరతశ్చ తపస్స్వాధ్యాయనిరత ఇతి కర్మధారయః. తం. యద్వా తపోబ్రహ్మ, తద్రూపస్స్వాధ్యాయస్తపస్స్వాధ్యాయః, తస్మిన్నిరతం సామగానలోలమిత్యర్థః. 'వేదానాం సామవేదోస్మి' తి భగవతా గీతత్వాత్. ఏవం వేదాధ్యయనముక్తం. అథ, 'యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే, అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచి'దితి కేవలాధ్యయనస్య నిందితత్వాత్తదర్థజ్ఞత్వమాహ వాగ్విదాం వరమితి. వాక్‌వేదః, అనాదినిధనాహ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువేతి వాక్ఛబ్దస్య వేదే ప్రయోగాత్. తాం విదంతి జానంతీతి వాగ్విదః వేదార్థజ్ఞాః, తేషాంమధ్యే వరం శ్రేష్ఠం నిర్ధారణేషష్ఠీ; యద్వా,వాక్ వ్యాకరణం 'యశ్చ వ్యాకురుతే వాచం' 'వాగ్యోగవిద్దుష్యతి చాపశబ్దై'రిత్యాదౌ వ్యాకరణపర్యాయత్వేన శిష్టైర్వ్యవహృతత్వాత్. ఏతత్ అఙ్గాన్తరాణాముపలక్షణం. షడఙ్గవిదామగ్రేసరమిత్యర్థః. తేన వేదార్థాభిజ్ఞత్వమర్థాత్సిద్ధం. యద్వా, వాగ్విదో యావద్వివక్షితార్థప్రతిపాదనక్షమశబ్దప్రయోగవిదః, తేషాం వరం. పూర్వం వేదాధ్యయనముక్తం, అత్ర తదధ్యాపనం. యద్వా, గోబలీవర్దన్యాయేన వాచో వేదవ్యతిరిక్తాని శాస్త్రాణి, తద్విదాం వరం.

అనేన చతుర్దశవిద్యాస్థానవేదిత్వముక్తం. యద్వా-భూమవిద్యోపక్రమే నారదేనాత్మనస్సర్వ విద్యాభిజ్ఞత్వముక్తం 'ఋగ్వేదం భగవోధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థ మితిహాసపురాణం పంచమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం బ్రహ్మవిద్యాం దేవవిద్యాం భూతవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్పదేవవిద్యాం ఏతత్ భగవోధ్యేమీ' తి, తదిదముచ్యతే వాగ్విదాం వరమితి. యద్వా, వాక్ సరస్వతీ, 'గీర్వాగ్వాణీ సరస్వతీ' తి వచనాత్, తయా విద్యంతే లభ్యంత ఇతి వాగ్విదః, సరస్వతీపుత్రా మరీచ్యాదయః. వ్యా. విద్లృలాభ ఇత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణి క్విప్. భగవద్భక్తతయా తేషాం వరం. అనేనాభిజాత్య ముక్తం. తపస్స్వాధ్యాయనిరతమిత్యనేన విద్యోక్తా. సమాహితత్వమాహ మునిపుంగవమితి. తేనాభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సే' దిత్యాపస్తంబోక్తమాచార్యలక్షణం జ్ఞాపితం. మునయో మననశీలాః. వ్యా. మనేరుచ్చేతిన్ ప్రత్యయః, పుమాంశ్చాసౌ గౌశ్చ పుంగవః, గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాంతష్టచ్ ప్రత్యయః. శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. 'ఋషభే చ పుంగవశ్శ్రేష్ఠే వృషభే భిషజాం వర' ఇతి విశ్వః మునిషు పుంగవో మునిపుంగవః. సప్తమీతియోగవిభాగాన్నాగోత్తమాది వత్సమాసః, తం. తపస్స్వాధ్యాయనిరత మిత్యనేన వేదార్థస్య శ్రవణముక్తం. 'వాగ్విదాంవర' మిత్యనేన మననం, 'మునిపుంగవ' మిత్యనేన నిదిధ్యాసనం. యద్వా, 'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్. బాల్యంచ పాండిత్యంచ నిర్విద్యాథముని'రి త్యుక్తక్రమేణ త్రిభిరేతైః పదైః పాండిత్యబాల్యమౌనాన్యుక్తాని. నరస్యసంబంధి నారం. వ్యా. నరాచ్చేతి వక్తవ్యమిత్యణ్, అజ్ఞానమిత ర్థః, తద్ద్యతి ఖండయతీతి నారదః, దో అవఖండన ఇత్యస్మాద్ధాతో రాదేచ ఉపదేశేశితీ'త్యాత్వే సత్యాతోనుపసర్గే క' ఇతి క ప్రత్యయః, అజ్ఞాననివర్తక ఇత్యర్థః, ఉక్తం చ నారదీయే, 'నారదో నాశయన్నేతి నృణామజ్ఞానజం తమ' ఇతి. యద్వా, నారం జ్ఞానం తద్దదాతీతి నారదః. యద్వా, నరతి సద్గతింప్రాపయతీతి నరః పరమాత్మా, నృ నయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః పచాద్యచ్. తదుక్తం భారతే 'నరతీతి నరః ప్రోక్తః పరమాత్మా సనాతన' ఇతి. సఏవ నారః, తం దదాత్యుపదిశతీతి నారదః, తం. ఏవమాచార్యలక్షణపూర్తిముక్త్వా అధికారిత్వసంపూర్తిప్రదర్శనాయ శిష్యలక్షణమాహ తపస్వీ త్యాదినా. తపోస్యాస్తీతి తపస్వీ. వ్యా. తపస్సహస్రాభ్యాం వినీనావితి మత్వర్థీయో విన్ప్రత్యయః,భూమాదయో మత్వర్థాః. తదుక్తం 'భూమనిందాప్రశంసాసు నిత్య యోగేతిశాయనే,సంసర్గే స్తివివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయ'ఇతి, ప్రశస్తతపస్క ఇత్యర్థః. తేన 'తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ. స తపోతప్యత. స తపస్తప్త్వా, ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా' దితి శ్రుతం బ్రహ్మజ్ఞానసాధనం తప ఉక్తం. యద్వా, తపోవేదః వ్యాకరణజ్ఞానంచ, తద్వాన్. తపశ్శబ్దానాం తంత్రావృత్త్యేకశేషాద్యన్యతమేనార్థస్మరణే సతి ఏకపదోపాత్తకృతికాలాదీనామివాన్వయబోధస్సులభః. తథాచాధీతసాంగసశిరస్కవేదోఽధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞాన ఇత్యుక్తం. నిర్వేదశ్చ తపః, 'తపస్వీ తాపసే శోచ్య' ఇతి వైజయంతీ. తేన సంజాతమోక్షాభిలాష ఇత్యుక్తం. తాదృశ ఏవ హి బ్రహ్మజ్ఞానాధికారీ. తపస్విత్వేనేన శమదమాదిసంపత్తిరపి సిద్ధా. యద్వా,

తపో న్యాసః 'తస్మాన్న్యాసమేషాం తపసామతిరిక్తమాహు'రితి శ్రుతేః. న్యాసశ్చ శరణాగతిః ప్రణిపాతరూపా. ఏవం 'తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయే' త్యాద్యుక్తాని ప్రణిపాతపుర స్సరాణి దర్శితాని. వల్మీకస్యాపత్యం వాల్మీకిః. వ్యా. అతఇఞితీఞ్ ప్రత్యయః. నన్వసౌ కథం వల్మీకాపత్యం యతో ఽయం భృగుపుత్ర ఏవ ప్రతీయతే. తథాచ శ్రీవిష్ణుపురాణే 'ఋక్షో భూద్భార్గవస్తస్మా ద్వాల్మీకిర్యోఽభిధీయత' ఇతి. అత్రాప్యుత్తరకాండే వక్ష్యతి 'భార్గవేనేతి సంస్కృతా' 'భార్గవేన తపస్వినేతి' చ, అన్యత్ర చ ప్రచేతసోఽపత్యత్వమభిధీయతే. 'చక్రే ప్రచేతసః పుత్రస్తం బ్రహ్మాప్యన్వమన్యతే' తి, 'వేదః ప్రాచేతసాదాసీ' దితి చ ప్రసిద్ధం. అతః కథ మస్య వల్మీకాపత్యత్వం. ఉచ్యతే, నిశ్చలతరతపోవిశేషేణాస్య వల్మీకావృతౌ జాతాయాం ప్రచేతసా వరుణేన కృతనిరన్తరవర్షేణ ప్రాదుర్భావోఽభూదితి భృగు పుత్రస్యైవాస్య ప్రచేతసః పుత్రత్వం వల్మీకాపత్యత్వం చ సంగచ్ఛతే. నను కథం తత్ప్రభవత్వమాత్రేణ తదపత్యత్వం. మైవం. గోణీపుత్రః కలశీసుత ఇత్యాదివ్యవహారస్య తత్ప్రభవేపి బహుళముపలబ్ధేః. ఉక్తంచ బ్రహ్మవైవర్తే. అథా బ్రవీన్మహాతేజా బ్రహ్మ లోక పితామహః, వల్మీకప్రభవో యస్మాత్తస్మాద్వాల్మీకి రిత్యసా'' వితి. మాస్త్వపత్యార్థత్వం. తథాపి వాల్మీకిశబ్దస్సాధురేవ. గర్హాదిషు పఠితత్వాత్. యద్వా భృగువంశ్యః కశ్చిత్ప్రాచేతా నామ. తస్యాయం పుత్రో ఋక్షో నామ. 'చక్రే ప్రచేతసః పుత్ర' ఇతి పుత్రత్వాభిధానాత్, భార్గవభృగునందనశబ్దౌ రామే రామవ రఘునందనశబ్దవ దున్నేయౌ. వాల్మీకిశబ్దః పుత్రత్వోపచారాత్. అతఏవ క్వచిద్వాల్మీకేన మహర్షిణేతి సంబంధమాత్రేణ్ ప్రయుజ్యతే. సత్స్వపి నామాంతరేషు వాల్మీకిశబ్దేనాభిధానం జ్ఞానాంగశమదమాద్యుపేతత్వ స్ఫోరణాయ. పరిపప్రచ్ఛ. పరి విశేషేణ పృష్టవాన్, కోన్వస్మిన్నిత్యాది వక్ష్యమాణమితిశేషః. తప ఇతి భిన్నం పదం వా బ్రహ్మవాచి. నారదం బ్రహ్మ పరిపప్రచ్ఛేత్యర్థః. అతో న ద్వికర్మకత్వహానిః. ఉక్తం హి వృత్తికృతా 'దుహ్యాచ్ప చ్ఛదండుధిప్రచ్ఛి చిఞ్' త్యాదినా పృచ్ఛేర్ద్వికర్మకత్వం. పరిపప్రచ్ఛేతి పరోక్షే లిట్. ప్రశ్నస్య పరోక్షత్వం వివక్షితభగవద్గుణానుసంధానకృత వైచిత్ర్యాత్, సుప్తోహం కిల విలలాపేతివత్. విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం వా, స్వవినయవ్యంజనాయ ప్రథమపురుషనిర్దేశో వా. 'ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతీ' తివత్ స్వస్మిన్నన్యత్వమారోప్య పరోక్షనిర్దేశో వా. అనేన 'పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణి శ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం, తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ ప్రశాంత చిత్తాయ శమాన్వితాయ, యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా' మిత్యాథర్వణికశ్రుతిర్గురూపసదనవిషయతయోపబృంహ్యతే. తథాహి. తపస్వీత్యనేన పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాదిత్యస్యార్థో దర్శితః. అధీతసాంగసశిరస్కవేదోధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సంజాతమోక్షాభిలాషో హి తపస్వీశబ్దార్థో వర్ణితః. వాల్మీకిరిత్యనేన సమ్యక్ ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయేత్యస్యార్థో దర్శితః. స్వాధ్యాయనిరతమిత్యనేన శ్రోత్రియపదార్థ ఉక్తః. 'శ్రోత్రియశ్ఛందోధీత' ఇతి శ్రోత్రియశబ్దార్థప్రకాశనాత్. వాగ్విదాం వరమిత్యనేన విద్వచ్ఛ

బ్దార్థః. మునిపుంగవ మిత్యనేన బ్రహ్మనిష్ఠశబ్దార్థః. నారదశబ్దేన గురుశబ్దార్థః, 'గుశబ్దస్త్వంధ కారస్స్యాద్రుశబ్దస్తన్నిరోధకః, అంధకారనిరోధిత్వాద్గురురిత్యభిధీయత' ఇతిహి తన్నిరుక్తిః. పరిపప్రచ్ఛేత్యనేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యేతదుపపాదితం. విధివ దుపసన్నః పప్రచ్ఛేతి శ్రుతేః. అత్ర బ్రహ్మవాచితపశ్శబ్ద ప్రయోగేన దేవతానమస్కారరూపం మంగళమాచరితం. తథోక్తం. 'అ ఇతి భగవతో నారాయణస్య ప్రథమాభిధాన మభిదధతా కిన్నామ మంగళం న కృత మితి' 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే మంగళార్థాస్స్యుర్లిపితో గణతోపివే' తిచ. నిరతం నిరతిశయానందరూపం తపోజ్ఞానరూపం బ్రహ్మ స్వాధ్యాయ సుష్ఠు ధ్యాత్వేతిపా. దేవతా నమస్కారః గురునమస్కారశ్చ కృతో భవతి. కథం, తపస్సు నిరతం నారదమాధ్యాయ పరిపప్రచ్ఛేతి. యద్వా పరి పూజయిత్వేత్యర్థః. 'పరిస్సమంతతో భావవ్యాప్తదోషకథాసు చ, భాషాశ్లేషే పూజనే చ వర్జనే వచనే శుభ' ఇతి వచనాత్. నారదం సంపూజ్య పప్రచ్ఛేత్యర్థః. 'పరాశరం మునివరం కృత పూర్వాహ్ణిక క్రియం, మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ ప్రణిపత్యాభివాద్యచే' తివత్. అస్య శ్రీరామాయణస్య గాయత్ర్యక్షరసంఖ్యానుసారేణ చతుర్వింశతిసహస్రగ్రంథసంఖ్యయా ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రథమసహస్రోపక్రమే తకారః ప్రయోక్తవ్య ఇతి సత్స్వపి బ్రహ్మవాచకేషు శబ్దాంతరేషు తపశ్శబ్దస్యైవ ప్రయోగః. ప్రబంధాదౌ త కార ప్రయోగశ్చావశ్యకః, తస్య వక్తుర్వాచకస్యచ సౌఖ్యకరత్వాత్. తథోక్తం, 'వస్తులాభకరో ఇస్తు త కార స్సౌఖ్యదాయక' ఇతి. సాహిత్యచూడామణౌతు 'తకారో విఘ్ననాశక' ఇత్యుక్తం. కించ, తకారస్య జలం భూతం బృహస్పతిర్దేవతా. అతశ్శుభావహో ఽ నేన ప్రబంధారంభః. అతఏవోక్తం చమత్కారచంద్రికాయాం 'వర్ణానాముద్భవః పశ్చా ద్వ్యక్తి స్సంఖ్యా తతః పరం, భూతబీజవిచారశ్చ తతో వర్ణగ్రహా అపీ' త్యారభ్య 'ఏతత్సర్వ మవిజ్ఞాయ యది పద్యం వదేత్కవిః, కేతకారూఢక పివద్భవేత్ కంటకపీడిత' ఇతి. 'కారణా త్పంచభూతా నాముద్భూతా మాతృకా యతః, అతో భూతాత్మకావర్ణాః పంచ పంచ విభాగతః, వాయ్వగ్ని భూజలాకాశాః పంచాశల్లిపయః క్రమాత్, పంచ హ్రస్వాః పంచ దీర్ఘా బింద్వంతా స్సంధయస్తథా. తత్ర స్వరేశస్సూర్యోయం కవర్గేశస్తు లోహితః, చవర్గ ప్రభవః కావ్య ష్టవర్గాద్బుధసంభవః. తవర్గోత్థస్సురగురుః పవర్గోత్థశ్శనైశ్చరః, యవర్గజోయం శీతాంశురితి స ప్తగ్రహాః క్రమా' దితి. అత్ర తపస్వేతియగణః ఆదిలఘుత్వాత్. తదుక్తం, ఆదిమధ్యావసానేషు యరతా యాంతి లాఘవం, భజసా గౌరవం యాంతి మనౌతు గురులాఘవా'వితి. యగణ ప్రయోగశ్చార్థకర ఇత్యుక్తం చమత్కారచంద్రికాయాం 'కరోత్యర్థానాదిలఘుర్యగణో వాయుదైవత' ఇతి. నను తపస్తాపః, సుతరామాధిః స్వాధిః, తయోరాయే నిరతమితి గ్రంథారంభే అశ్లీలవచనమనుచితం, తదుక్తం. అశ్లీలం తదమాంగళ్య జుగుప్సా వ్రీడదీకర' మితి. మైవం, ప్రసిద్ధివిశేషేణ తపోవేదయోరేవ ప్రథమతరం బుద్ధ్యారోహేణ అశ్లీలత్వప్రసంగాభావాత్. యథా భగినీ లింగాది ప్రయోగేషు. అత్ర సర్వత్ర ప్రాయేణ పథ్యావక్త్రం వృత్తం. తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే. 'యుజోర్జేన సరిద్భర్తుః పథ్యావక్త్రం ప్రకీర్తిత' మితి. వృత్తవిశేషాస్తు తత్ర తత్ర వక్ష్యంతే. వృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారస్త కారాదీనామావృత్తేః. తదుక్తం కావ్యప్రకాశే, 'వర్ణసామ్యమనుప్రాస' ఇతి. విశేష

కోన్వస్మిన్ సాంప్రతం లోకే గుణవాన్ కశ్చ వీర్యవాన్,
ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ సత్యవాక్యో దృఢవ్రతః. ౨

ణానాం సాభిప్రాయత్వాత్ పరికరో నామార్థాలంకారః. ఉక్తమలంకారసర్వస్వే. విశేషణానాం సాభిప్రాయత్వే పరికర' ఇతి. తపస్స్వాధ్యాయనిరతత్వాదీనాం గురూపసత్తిహేతుజ్ఞానానుష్ఠానప్రతిపాదకత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. 'హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృత' మితి లక్షణాత్. అత్ర వాల్మీకినారదయోః స్వరూపకథనేన శిష్యాచార్యాభ్యామేవం భవితవ్యమితి ద్యోతనాద్వాక్యగతవస్తునా వస్తుధ్వనిః. ౧

కథం పరిపప్రచ్ఛేత్యాకాంక్షాయాం ప్రశ్నప్రకారం దర్శయతి - కోన్విత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ. నుః పృచ్ఛాయాం. ని. నుః పృచ్ఛాయాం వికల్పే చేత్యమరః-అస్మిన్ లోకే భూలోకే-సాంప్రతమస్మిన్ కాలే. ని. 'అస్మిన్ కాలేధునేదానీం సంప్రత్యేతర్హి సాంప్రత' మితి బాణః. లోకాంతరే విష్ణ్వాదిత్వాదత్రైవ కాలాంతరే నృసింహాదేః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థ మేవముక్తం. గుణా అస్య సంతీతి గుణవాన్, భూమాదయో మత్వర్థాః. అస్మిన్ లోకేఽస్మిన్ కాలే కోవా సకలకల్యాణ గుణ సంపన్న ఇత్యర్థః. ఏవం సామాన్యేన గుణసముదాయం పృష్ట్వా విశిష్య తత్తద్గుణాశ్రయం పృచ్ఛతి కశ్చ వీర్యవానిత్యాదినా. యద్వా గుణ్యతే ఆవర్త్యతే పునఃపునరాశ్రితైరనుసంధీయత ఇతి గుణస్సౌశీల్యం. ని. గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి విశ్వః. సుశీలం హి నామ మహతో మందైస్సహ నీరంధ్రేణ సంశ్లేషః, తస్యాధిక్యం సౌశీల్యం, తద్వాన్. సౌశీల్యే గుణశబ్దోభియుక్తైః ప్రయుక్తః 'వశీ వదాన్యో గుణవానృజుశ్శుచి' రితి. కోవా సౌశీల్యవానిత్యర్థః. సర్వత్ర ప్రశ్నోన్వేతి. కింశబ్దోపి యత్ర న ప్రయుక్తః తత్రానుషంజనీయః. ఏకేనైవ కింశబ్దేనోపపత్తా వాదరాతిశయాత్ పునః పునస్తత్ప్రయోగః 'ప్రధానవ దేవ తదుక్త' మితి న్యాయేన ప్రతిగుణం గుణ్యావృత్త్యభిప్రాయేణ వా. లోకే గుణసంబంధాద్గుణ్యతిశయః, ఇహ తు గుణిసంబంధాద్గుణాతిశయ ఇతి ద్యోతనాయ గుణినః ప్రథమనిర్దేశః. 'గుణాస్సత్య జ్ఞానే' త్యుక్తేః. కశ్చ వీర్యవాన్ చకార ఉక్తసముచ్చయే. సత్స్వపి వికారహేతుష్వవికృతత్వం వీర్యం, ఔషధం వీర్యవదిత్యాదౌ తథా దర్శనాత్. తద్వాన్. ధర్మః అలౌకికశ్రేయస్సాధనం, తం సామాన్యరూపం విశేషరూపం చ జానాతీతి ధర్మజ్ఞః, చకారోనుక్తసముచ్చయార్థః. పరిహార్యాధర్మజ్ఞశ్చేత్యర్థః. కృతముపకారం స్వల్పం ప్రాసంగికమపి బహుతయా జానాతీతి కృతజ్ఞః. అపకారాస్మరణం చశబ్దార్థః. వక్ష్యతి, న స్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయా, కథంచిదుపకారేణ కృతేనైకేన తుష్యతీ' తి. సత్యం కృచ్ఛ్రేష్వప్యనృతశూన్యం వాక్యం వచనం యస్యస సత్యవాక్యః. తథా వక్ష్యతి 'అనృతం నోక్తపూర్వం మే న చ వక్ష్యే కదాచనే'తి. దృఢవ్రతః నిశ్చలసంకల్పః 'అప్యహం

చారిత్రేణ చ కో యుక్త స్సర్వభూతేషు కో హితః,
విద్వాన్ కః కస్సమర్థశ్చ కశ్చైకప్రియదర్శనః. ౩

జీవితం జహ్యాం త్వాం వా సీతే సలక్ష్మణాం, న హి ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశే షత' ఇతి.* ౨

చరిత్రమాచారస్తదేవ చారిత్రం, వాయస రాక్షసాదిష్ స్వార్థేఽణ్ ప్రత్యయః. తేన యుక్తః సర్వదాప్యనుష్ఠితకులాచార ఇత్యర్థః. సర్వభూతేషు సర్వప్రాణిషు విషయే. ని. భూతం ఖాదౌచ జంతౌ చ నప్రుంయాం గుణసత్త్వయోరితిబాణః. హితః హితకరః. హితశబ్దాత్తత్కరోతీతిణిచ్, పచాద్యచ్ ణిలోపే పూర్వరూపేచ రూపం. భూతశబ్దేన స్వపరతారతమ్యాభావఉక్తః. సర్వశబ్దేన సాపరాధేష్వపి హితకరత్వముక్తం. వేత్తీతి విద్వాన్ సర్వశాస్త్రజ్ఞః. విదేశ్శతు ర్వసుః. సమర్థః సర్వకార్యధురంధరః. ప్రియం దర్శనం యస్యాసౌ ప్రియదర్శనః. ఏకశ్చాసౌ ప్రియదర్శనశ్చఏకప్రియదర్శనః, అయమివ నాన్యో లోకేప్రియదర్శనోఽస్తీత్యర్థః. యద్వా ఏక ప్రియదర్శనః ఏకరూపప్రియదర్శనః. లోకేహి కస్యచిద్దర్శనం కదాచి త్ప్రియం కదాచిద ప్రియంచ భవతి. 'తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించిత్సుఖాత్మక'మితి వచనాత్. అయం తు న తథా. కించ 'క్షణే క్షణే యన్నవతాముపైతి తదేవ రూపం రమణీయతాయా' ఇత్యుక్త రీత్యా సదానుభవే ప్యపూర్వవద్విస్మయమాదధాన ఇత్యర్థః. తథైవోత్తరయిష్యతి 'సదైకప్రియ దర్శన' ఇతి. ని. 'ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలా' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః. ౩

---

* తనిశ్లోకీ. హేమారవిందవదాశ్రయవై లక్షణ్యేన నిస్సీమాభ్యధికత్వం వక్తుం కోన్వితి ప్రథ మం ధర్మినిర్దేశః. అస్మిన్ ఏవంవిధోఽప్రాకృతదివ్యలోకే విష్ణువ్యదిత ఏవ ఆత్ర క ఇతి. సాంప్రతం నృసింహాదిః కాలాంతరే. ఏవం చ నిస్సీమాభ్యధికత్వేఽప పరః అదేశకాలవిప్రకృష్ట తయా సులభశ్చ క ఇతి. సౌలభ్యేపి పుష్కరపర్ణజలవ్యావృత్త్యర్థమాహ గుణవానితి. గుణ శబ్దస్సౌశీల్యవాచీ, సౌశీల్యం నామ మహతో మందైస్సః నీరంధ్రేణ సంశ్లేషః, యద్వా గుణ శబ్దేన హేయగుణవ్యతిరిక్తాసంతప్రశస్తగుణా ఉచ్యంతే. ప్రశ్నప్రతివచనే హేయగుణవ్యతిరిక్తప్రశస్త గుణప్రతిపాదనాత్. వీర్యవాన్ స్వస్యావికృతత్వేసతి పరవికారకారిత్వం వీరవత్త్వం పరాక్రమ సముచ్చయార్థశ్చకారః. ధర్మజ్ఞః 'ఏకతః క్రతవస్సర్వే సమగ్రవరదక్షిణాః, ఏకతో భయభీతస్య ప్రాణినః ప్రాణరక్షణ' మిత్యాద్యుక్తవిశేషధర్మజ్ఞానవాన్. చకారేణ రక్షణత్యాగాద్యధర్మవిశేష మత్యంతహేయతయా జానాతీత్యర్థః. కృతజ్ఞః స్వల్పం ప్రాసంగికమప్యాశ్రితకృతముపకారం బహు తయా జానాతీతి, తథా అలసతయా కశ్చిత్తదపి న కరోతి, తథాప్యుపకరోతీతి చకారార్థః సత్యవాక్యః కృచ్ఛ్రేష్వప్యనృతవచనరహితః. దృఢవ్రతః ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థరక్షణాదేస్త్యాగం స్వహానిం మనుతే. ౨

(నారదం ప్రతి వాల్మీకేః ప్రశ్నః)

ఆత్మవా౯ కో జితక్రోధో ద్యుతిమా౯ కోఽనసూయకః,
కస్య బిభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే. 4

✥ ఏతదిచ్ఛామ్యహం శ్రోతుం పరం కౌతుహలం హి మే,

ఆత్మవాన్ ధైర్యవాన్. ని. 'ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహే స్వభావే పరమాత్మని' త్యమరః, అప్రకంప్యధైర్య ఇత్యర్థః. జితక్రోధః విధేయకోపః, దండార్హేష్వేవాహితకోప ఇత్యర్థః. 'క్రోధమాహారయత్తీవ్ర' మితిహి వక్ష్యతి. ద్యుతిమా౯ కాంతిమాన్, 'రూపసంహననం లక్ష్మీం సౌకుమార్యం సువేషతాం. దదృశుర్విస్మితాకారా రామస్య వనవాసిన' ఇతిహి వక్ష్యతి. గుణేషు దోషావిష్కరణమసూయా.ని. 'అసూయాతు దోషారోపో గుణేష్వపి' త్యమరః, అవిద్యమానా అసూయా యస్యాసావనసూయకః. శేషాద్విభాగేషేతి కప్. ఆపోఽన్యతరస్యామితి హ్రస్వః. యద్వా అసూయకః, అసుఖఙ్ కండ్వాదౌ పఠితస్తస్మాత్కండ్వాదిభ్యో యగితి యక్, అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః, తతో నిందహింసేత్యాదినా వుఞ్. స నభవత్యనసూయకః. (కస్యేతి). దేవాశ్చేతి చకారేణాసురాదయస్సముచ్చీయంతే. జాతరోషస్య కస్య సంయుగే దేవాదయస్సర్వే బిభ్యతీత్యన్వయః. అతో న భీత్రార్థానామితి కింశబ్దాత్పంచమీ. శత్రువిషయకకోపో మిత్రాణామపి భయమావహతీత్యర్థః. యద్వా చకారోఽప్యర్థః. అనుకూలా అపి బిభ్యతి కింపునః ప్రతికూలా ఇత్యర్థః. యద్వా సంయుగే జాతరోషస్య కస్య బిభ్యతీత్యేవాన్వయః. శేషేషష్ఠీ, సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్య ఇత్యపాదానసంజ్ఞాపూర్వకపంచమ్యభావః అత్రశ్లోకతయే సమృద్ధిమద్వస్తు వర్ణనా దుదాత్తాలంకారః. 4

అథాయం ప్రశ్నో విజిగీషామూలమితి నారదో మన్యేతాపీతి మన్వానః స్వప్రశ్నో జిజ్ఞాసాహేతుక ఇతి దర్శయన్ ప్రశ్నముపసంహరతి (ఏతదితి) ఏతత్ పూర్వోక్తగుణాశ్రయభూతం వస్తు. అహం జిజ్ఞాసుః, న విజిగీషుః, శ్రోతుం, న తు క్షేప్తుం ఇచ్ఛామి. నతు బ్రూహీతి నిర్బధ్నామి.

✥ తని శ్లోకీ. ఏత త్పూర్వోక్త దేశ కాలగుణవిశిష్టం వస్తు, శ్రోతు మిచ్ఛామి, పరం కౌతూహలం. న కేవలముక్తగుణవిశిష్టే కౌతూహలం, న కేవలమేతద్దేశ కాలసంబంధే నరే, కింతూభయాత్మకే. తస్యాశ్చర్యరూపతయా తచ్ఛ్రవణే కౌతూహలం. హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. సర్వత్ర ఆశ్చర్యదర్శనే కౌతూహలం ప్రసిద్ధం. ఉభయం ప్రత్యేకం మయాజ్ఞాతం శ్రుతవేదాంతత్వాత్, న తత్ర కౌతూహలం, నన్వేతాదృశం వస్తు కథం మయా వక్తుం శక్యత ఇత్యత్రాహ (త్వం సమర్థోసీతి) కథం మమ

మహర్షే త్వం సమర్థోసి జ్ఞాతు మేవంవిధం నరం. ౫

శ్రుత్వా చైతత్త్రిలోకజ్ఞో వాల్మీకే ర్నారదో వచః,

అహం తావదిచ్ఛామి, మయి భవతః ప్రసాదోఽస్తిచేద్వక్తుమర్హసీతి భావః. తత్ర హేతుమాహ- (పరమితి) హిర్హేతౌ. ని. హిర్హేతావవధారణ ఇతి బాణః యస్మాత్కారణాన్మే పరం ఉత్కృష్టం కౌతూహలం విస్మయోఽస్తి తస్మాదిచ్ఛామి. యద్వా హిః ప్రసిద్ధౌ. ముఖవికాసాద్యనుభావైః మహర్షేస్తవ స్పష్ట ఇత్యర్థః. స్వప్రశ్నోత్తరదానదేశికాలాభాన్నిర్విణ్ణః సంప్రతి భవద్దర్శనేన సంజాతాఖిలాషోఽస్మి, బ్రూహి మత్పృష్టమితి భావః. ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్తామనుమాయ శిష్యేణోపస త్తిః క్రియత ఇతి న్యాయేన నారదస్య పృష్టస్య విషయజ్ఞానసంభావనామాహ (మహర్షే) ఇతి, ఋషిః- జ్ఞానస్య పారగంతా. ఋషగతావిత్యస్మాద్ధాతో రిగుపధాత్కః. గత్యర్థో జ్ఞానార్థః. మహాంశ్చాసావృషిశ్చ మహర్షిః. ఆన్మహత ఽ స్సమానాధికరణజాతీయయో రిత్యాత్వం. హేతుగర్భవిశేషణం. మహర్షిత్వాత్ త్వమేవంవిధం నరం పురుషం జ్ఞాతుమర్హసి. బ్రహ్మణస్సకాశా ద్విదితసకలవిశేషస్త్వం కథం మే జిజ్ఞాసో ర్నవదేరితి భావః. అత్ర పూర్వార్ధే కావ్యలింగమలంకారః ఉత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుత్వాత్, 'హేతో ర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగ మలంకృతి' రితి లక్షణాత్. ఉత్తరార్ధే పరికర ఇత్యనయోస్సంసృష్టిః. అంతే చా స్యేతికరణం బోధ్యం. ఇతి పరిపప్రచ్ఛేతి సంబంధః. ౫

నన్వయం ప్రశ్నో వాల్మీకే ర్నసంగచ్ఛతే తస్య విదితసకలరామవృత్తాంతత్వేన నిశ్చయే, సంశయాయోగాత్. వక్ష్యతి హ్యయోధ్యాకాండే 'ఇతి సీతా చ రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ కృతాంజలిః, అభిగమ్యాశ్రమం సర్వే వాల్మీకి మభివాదయ'న్నితి. కథం రామవిషయ మధ్యవర్తీ వాల్మీకిః తద్గుణా న్న విజానీయాత్. వక్ష్యతిహి 'విషయే తే మహారాజ రామవ్యసనకర్శితాః, అపి వృక్షాః పరిమ్లానా స్సపుష్పాంకురకోరకా' ఇతి. కథం వా 'రామో రామో రామ ఇతి ప్రజానా మభవన్ కథాః, రామభూతం జగదభూ ద్రామే రాజ్యం ప్రశాసతీ'తి పృథగ్జనైరపి విదితం రామవైభవం మునిరేష న జానీయాత్. కథం చైతావన్మాత్రం సత్యలోకా దాగతో నారదః ప్రష్టుమర్హతి. య ఏవముత్తరయతి రామోనామ జనైశ్శ్రుత ఇతి. అత్రోచ్యతే. నాయ మాపాతతో భాసమానః

సామర్థ్యం తత్రాహ (మహర్ష ఇతి) ఋషయో హ్యలౌకికార్థద్రష్టారః. తత్ర మహర్షిత్వాత్తవ మత్తోపి వేదాంత రహస్యజ్ఞానమధికమితి. (ఏవంవిధం) పరమపురుషం. ౫

(నారదస్య సమాధానమ్)

శ్రూయతామితి చామంత్ర్య ప్రహృష్టో వాక్య మబ్రవీత్. ౬

ప్రశ్నార్థః నాప్యుత్తరార్థః. అత్ర కరతలామలకవ ద్విదితే వాల్మీకేః కుతూహలాఽసంభవాత్, బుధ్వా వక్ష్యా మీత్యుక్తవాక్యానుపపత్తేశ్చ. కింతు వక్తృబోద్ధ్రానుగుణ్యాద్వేదాంతేషు నానావిద్యాసు తత్తద్గుణవిశిష్టతయా అవగమ్యమానం పరం తత్వం కిం విష్ణు రుత రుద్రాదిష్వన్యతమ ఇతి ప్రశ్నార్థః. తదిదం వాల్మీకేర్హృదయ మాకలయన్ భగవాన్నారదోపి రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవ వేదాంత వేద్యః పురుషః, బ్రహ్మాదయస్సర్వే తద్భ్రుకుటిభటాస్తత్పరతంత్రాః, సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దాశ్చ పర్యవసానవృత్త్యా అవయవవృత్త్యా చ విష్ణుపరా ఇత్యేవ మాశయేన సకలవేదాంతోదితగుణజాతం రామే యోజయన్నుత్తరయతీతి సర్వ మనవద్యం. ౫

ఏవం తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛే దిత్యుక్తం గురూపసదనవిధిముపబృంహ్య 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్వతో బ్రహ్మవిద్యా' మిత్యుక్తం ప్రవచనవిధి ముపబృంహయతి (శ్రుత్వేత్యాదినా) తత్ర నాసంవత్సరవాసినే ప్రబ్రూయాదితి నియమస్య జ్యేష్ఠపుత్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ వాల్మీకేశ్చ భృగుపుత్రతయా భ్రాతృపుత్రత్వాత్ శుశ్రూషానిరపేక్షం ప్రీత్యోపదిదేశేత్యాహ (శ్రుత్వాచేతి). త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకం; పాత్రాదిత్వాన్న జీప్; యద్వా త్రిత్వవిశిష్టో లోకస్త్రిలోకః; నవరసరుచిరామిత్యత్ర కావ్యప్రకాశే తథైవ వ్యాఖ్యానాత్. యద్వా త్రయో లోకా యస్మిన్ తత్త్రిలోకమితి బ్రహ్మాండముచ్యతే, తజ్జానాతీతి త్రిలోకజ్ఞః; భూర్భువస్సువరితి త్రైలోక్యం. యద్వా విష్ణుపురాణోక్తరీత్యా కృతక మకృతకం కృతకాకృతకమితి త్రయో లోకాః, మహర్లోకపర్యంతః కృతకః; జనో లోకః కృతకాకృతకః; సత్యలోకోఽకృతక ఇతి. యద్వా; లోకా జనాః. ని. 'లోకస్తు భువనే జన' ఇత్యమరః. బద్ధముక్తనిత్యా స్త్రయో లోకాః; నారదో బ్రహ్మపుత్రతయా తద్జ్ఞానార్హః. ఏతత్పూర్వోక్తరీత్యా వ్యంగ్యార్థగర్భం, వాల్మీకేః స్వాభిమతస్య పుత్రస్య, వచః పరిపూర్ణార్థం వాక్యం, శ్రుత్వా నిశమ్య చకారేణ తదూహిత్వా చేత్యర్థః; హృష్టః స్వేనోపదిదిక్షితస్యైవ పృష్టత్వేన సంతుష్టః - శతకోటి ప్రవిస్తరరామాయణే స్వావగతస్యైవానేన పృష్టత్వా ద్రామగుణస్మరణామృతపాన లాభాదపూర్వ శిష్యలాభాద్వా- సోహం మంత్రవిదేవాస్మి నాత్మవిదిత్యుక్తరత్యా సనత్కుమారం ప్రతి స్వోపసర్పణస్మారకత్వాద్వా ప్రహృష్టస్సన్. కర్తరి క్తః. రామగుణానుసంధానజనితం నిజవైచిత్ర్యం వ్యాజేన పరిహర్తుం శ్రూయతామిత్యామంత్ర్యాభిముఖీకృత్య, వాక్యముత్తరరూపం, అబ్రవీద్వ్యక్తముక్తవాన్. ౬

* బహవో దుర్లభాశ్చైవ యే త్వయా కీర్తితా గుణాః,
మునే వక్ష్యామ్యహం బుధ్వా తైర్యుక్తశ్శ్రూయతాం నరః. ౭

వక్ష్యమాణస్యాసదుత్తరత్వ పరిహారాయాత్మనో వాల్మీకేరాశయాభిజ్ఞత్వమాహ - (బహవ ఇతి) యద్వా. వేదాంతోదితగుణానాం విష్ణోరన్యత్రాసంభవాత్ తేషాం పురుషశబ్దవాచ్యత్వాసంభవా చ్చతుర్ముఖసంప్రదాయాచ్చ విష్ణావేవ పరతత్త్వతాం పరిశేషయన్నాహ - (బహవ ఇతి) బహవః విపులాః అనేకగుణవితతిమూలభూతా ఇత్యర్థః. అనేనాపృష్టానామపి వక్ష్యమాణానాం గుణానాం నిదానముపదర్శితం. యద్వా - బహవః అపరిచ్ఛిన్నా ఇత్యర్థః. శ్రూయతే హ్యపరిచ్ఛిన్నత్వం గుణానాం "యతోవాచో నివర్తంతే-అప్రాప్య మనసా సహ-ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ – న బిభేతి కుతశ్చనేతి" అత్రానందస్యైకస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వోక్తి రితరేషామప్యపరిచ్ఛిన్నత్వప్రదర్శనార్థా. ఉక్తం హి యామునాచార్యైః – 'ఉపర్యుపర్యబ్జభువోపి పూరుషా' నిత్యాదినా. దుర్లభాః పరమపురుషా దన్యత్రాసంభావితాః – అన్యేషాం - 'న బ్రహ్మ నేశాన' ఇత్యాదినా అసంభావ్యత్వాదివచనాదితి భావః. అనేన ప్రశ్నస్య దేవతావిశేషనిర్ధారణపరత్వమాత్మనావగతమితి వ్యంజితం – చకార ఉక్తసముచ్చయార్థః – అనుక్తసముచ్చయార్థో వా. తేన స్వాభావికానవధికాతిశయాఽసంఖ్యేయకల్యాణరూపా ఇత్యుక్తం. ఏవకార ఇతరత్ర సర్వాత్మనా అసంభావితత్వమభివ్యనక్తి, య ఇతి వేదాంతప్రసిద్ధి రుచ్యతే, గుణా వీర్యాదయః కీర్తితా ఇత్యనేన గుణానాం ప్రశ్నకాలేపి భోగ్యతాతిశయ స్సూచ్యతే. తైర్యుక్తో న తు కల్పిత ఇతి నిర్గుణవాద నిరాసః. నరః పురుషః 'పురుషాః పూరుషా నరా' ఇత్యమరః. 'య ఏషోంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే' 'పురుషః పుండరీకాక్ష' ఇతి శ్రుతిస్మృతిగతః పురుషశబ్దోఽనేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే

* తనిశ్లోకీ. బహవః- పృష్టగుణానాం ద్వ్యష్టకత్వేపి ప్రత్యేక మేకైకస్యాఽనేకగుణవితతితయా రాశీకరణాదసంఖ్యాతాః. దుర్లభాః-అనీశ్వరేఈశ్వరే పరమవ్యోమవాసిని అవతారాంతరే చ దుర్లభాః. కీర్తితాః-వాచిక వ్యాపారప్రతిపన్నా అపి దుర్లభాః. ఏవంవిధప్రశ్నే అన్యస్య నాధికార ఇత్యాహ - (మున ఇతి). మునిర్మననశీలః – తేన శశశృంగప్రశ్నవత్ నరే ఉక్తగుణ వైశిష్ట్యప్రశ్నస్య దోషమూలత్వం వ్యుదాస్తం. ఉత్తరేపి నాన్యస్యాధికార ఇత్యాహ (అహమితి). మమాపి సహసా వక్తుం న శక్య మిత్యాహ (బుధ్వేతి) యద్వా-బుధ్వేత్యనేన కోన్వస్మిన్నిత్యాదిప్రశ్నవాక్యోద్బోధిత రామాభిరూప్యగుణానుసంధానేన విస్మృతలోకత్వం వ్యజ్యతే. తైరసంఖ్యేయై ర్గుణై ర్యుక్తో నరః పురుషః శ్రూయతాం. ౭.

(నారదస్య సమాధానమ్)

ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో రామో నామ జనైశ్శ్రుతః,

శ్రూయతాం న తు యథాకథంచిత్పరికల్ప్యతాం. శృణ్విత్యభిధానాద్వినయోక్తిరియం తాత్కాలికం కించిత్ ప్రకల్ప్యత ఇతి భ్రమం వారయతి. (అహం బుద్ధ్వా వక్ష్యామీతి) మత్పితుర్బ్రహ్మణస్స కాశాచ్ఛతకోటిప్రవిస్తరరామాయణముఖేన విదిత్వా వక్ష్యామి. అనేన సంప్రదాయాభిజ్ఞత్వమాత్మనో దర్శితం. యద్వా – రామగుణానుసంధానవైచిత్ర్యేణ న మే కించిత్ప్రతిభాతి, క్షణాద్బుద్ధ్వా వక్ష్యామీత్యర్థః. అతో మధ్యే వాక్యాంతర మలంకారాయ. అన్యథా వాక్యగర్భితమితి కావ్యదోషస్స్యాత్. (అహం వక్ష్యామి) అహంభూత్వా వక్ష్యామి–నేదానీం నారదోస్మి రామగుణశ్రవణశిథిలత్వాత్ రామగుణమగ్నోయం నదీప్రవాహమగ్న ఇవావలంబనయష్టి మపేక్షతే (మున ఇతి.) యద్వా – ప్రశ్నకాలీనమప్రధానవిశేషమాలక్ష్య శ్లాఘతే (మున ఇతి). అథ క్షణాత్సంధుక్షితో నారదో వాక్యశేషం పూరయతి-(త్రైరితి). నర ఇత్యనేన పరత్వనిర్ధారణం ప్రశ్నఫలితార్థం ద్యోతయతి. బుధ్వేత్యనేన శ్రుతిస్థిత త్వతచ్ఛబ్దార్థో వివృతః.

అథ వేదాంతోదితగుణానాం రామే ప్రదర్శనముఖేన రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవ వేదాంత వేద్యం పరం తత్త్వమితి దర్శయతి; (ఇక్ష్వాకువంశప్రభవ) ఇత్యాదినా సర్గశేషేణ. తత్ర వేదాంతోదితగుణగణనిధీ రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవేతి మహావాక్యార్థః. ఇక్ష్వాకువంశేత్యారభ్య సత్యేధర్మ ఇవాపర ఇత్యంతా సార్ధైకాదశశ్లోక్యేకాన్వయా. ఇక్ష్వాకుర్నామ వైవస్వతమనోర్జ్యేష్ఠపుత్రః. తస్య వంశః పుత్రపౌత్రాది పరంపరా; ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః ప్రాదుర్భావస్థానం; ఇక్ష్వాకువంశః ప్రభవో యస్య స ఇక్ష్వాకువంశప్రభవః. జనకాదిమహాకులేషు విద్యమానేషు కుతోత్రైవ భగవాననవతీర్ణ ఇత్యపేక్షాయా మిక్ష్వాకుపదం ప్రయుక్తం. ఇక్ష్వాకుర్హి చిరం హరిమారాధ్య తన్మూర్తి విశేషం రంగనాథమలభతేతి పౌరాణికీ గాథా; అతస్తత్పక్షపాతేన తద్వంశేఽవతీర్ణ ఇతి సూచయితు మిక్ష్వాకుపదం; వంశేత్యనేన గుణవాన్ క ఇతి పృష్టం సౌశీల్యముక్తం. రమయతి సర్వాన్ గుణైరితి రామః; 'రామో రమయతాం వర' ఇత్యార్ష నిర్వచనబలాత్కర్తర్యపి కారకే ఘఞ్.

తనిశ్లోకీ. అథ నారదః ప్రస్తుతధర్మద్వయస్య ప్రత్యేకవృత్తిత్వమనేన జ్ఞాతం, ఏకధర్మవిశేషనిష్ఠత్వం త్వజ్ఞాతం, తదేవోపదేష్టవ్యమిత్యభిప్రాయేణోత్తరమాహ–తత్ర ప్రథమం లోకోత్తరాశ్రయవిషయ ప్రశ్నోత్తరస్య వక్తవ్యతయా ఆశ్రయస్యేతరవ్యావర్తకత్వమాహ (ఇక్ష్వాకువంశ ప్రభవ ఇతి) తపస్సమాసాదిత శ్రీరంగారాధన ఫలతయా తద్వంశ ఏవావతీర్ణ ఇతీక్ష్వాకుగ్రహణం. 'వైష్ణవో నః

నియతాత్మా మహావీర్యో ద్యుతిమాన్ ధృతిమాన్ వశీ. ౮

యద్వా-రమంతేస్మిన్ సర్వే జనా గుణైరితి రామః; అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి ఘఞ్; తథాగస్త్యసంహితాయాముక్తం 'రమంతే యోగినోనంతే సత్యానందే చిదాత్మని, ఇతి రామపదేనాసౌ పరం బ్రహ్మాభిధీయతే'. నామేతి ప్రసిద్ధౌ. చిత్రకూటవాసినా త్వయా విదితో హీత్యర్థః; న కేవలం భవతా, పామరైరపి విదిత ఇత్యాహ (జనైశ్శ్రుత ఇతి) శ్రుతః అవధృతః; 'శ్రుతం శాస్త్రావధృతయో' రిత్యమరః. తాటకాతాటకేయవధవిశ్వామిత్రాధ్వరత్రాణాహల్యాశాపవిమోక్ష హరధనుర్భంగ పరశురామనిగ్రహ సప్తసాలభేద వాలివధ సింధుబంధ మూలబలనిబర్హణాదిభి రవధారిత నారాయణభావ ఇత్యర్థః. ఏవంభూతస్సఏవ నియతాత్మా స ఏవ మహావీర్య ఇత్యేవం ప్రతిపదం వక్ష్యమాణం తత్పద మనుషజ్యతే. రామరూపేణావతీర్ణో విష్ణురేవ వేదాంతోదితతత్తద్గుణక ఇతి సర్వత్ర తాత్పర్యార్థః. ఆదౌ స్వరూపనిరూపకధర్మానాహ (నియతాత్మేత్యాదినా) నియతాత్మా నియతస్వభావః; నిర్వికార ఇతి యావత్; 'నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే, న వధేనాస్య హన్యతే' 'అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస' ఇత్యాదిశ్రుతేః. మహావీర్యః అచింత్య వివిధచిత్ర శక్తికః; 'పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచే' తి శ్రుతేః. ద్యుతిమాన్ ప్రకాశవాన్; స్వయంప్రకాశః జ్ఞానస్వరూప ఇతి యావత్; 'విజ్ఞానఘన ఏవ ప్రజ్ఞానఘన' ఇతి శ్రుతేః. ధృతిమాన్ నిరతిశయానందః; 'ధృతిస్తు తుష్టి స్సంతోష' ఇతి వైజయంతీ. 'ఆనందో బ్రహ్మే' తి శ్రుతేః, సర్వం జగద్వశేస్యాస్తీతి వశీ; సర్వస్వామీత్యర్థః; సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన' ఇతి శ్రుతేః. ౮

కులే జాతస్స న స్సంతారయిష్యతీ' త్యేక వైష్ణవజాతత్వమాత్రేణ తద్వంశస్య సర్వస్యాప్యుత్తారః; యత్ర తు సర్వే గృహారాధనీకృత శ్రీరంగనాథాః తస్మిన్నేవ వంశే స ఏవావతీర్ణః; వంశస్యమహత్త్వే కిం వక్తవ్యమితి వంశ పదాభిప్రాయః. ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః; ఉత్పత్తి స్థానం; ఇక్ష్వాకు వంశః ప్రభవో యస్య స ఇతి బహువ్రీహిః; వంశ ప్రభవ ఇతి వంశస్యోత్పత్తిస్థానత్వకథనేన కౌసల్యాగర్భస్యాప్రాకృతభగవద్విగ్రహ ప్రవేశనిర్గమమాత్రహేతుత్వేనోత్పత్తిస్థానత్వమితి కథితం; తేన, 'సుగ్రీవమారుతివిభీషణపుణ్యపాదసంచారపూతభవనం ప్రవివేశ రామ' ఇతివత్పవిత్రిత వంశ ప్రవేశో వ్యంజితః. అథాశ్రితవైలక్షణ్యమాహ (రామఇతి) గుణైః రమయతీతి రామః; రమంతే యోగినోస్మిన్నితి వా రామః; ఏవమాశ్రితస్య సకలవస్తువిలక్షణత్వం పరమవ్యోమవిగ్రహ-

(నారదస్య సమాధానమ్)

బుద్ధిమాన్నీతిమాన్ వాగ్మీ శ్రీమాఞ్ శత్రునిబర్హణః,
విపులాంసో మహాబాహుః కంబుగ్రీవో మహాహనః. ౯

అథ సృష్ట్యుపయోగిగుణానాహ (బుద్ధిమా నిత్యాదినా) బుద్ధిమాన్ సర్వజ్ఞః 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్' తిశ్రుతేః. నీతిమాఞ్ మర్యాదావాఞ్; శ్రుతిరత్ర 'ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్, ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసంభేదాయే' తి. శోభనావాగస్యాస్తీతి వాగ్మీ, వాచోగ్మినిరితి గ్మిని ప్రత్యయః; కుత్వే జస్త్వే చ కృతే గకారలాభాత్ పునర్గకార ఉక్తిశోభనత్వజ్ఞాపనాయేతి న్యాసకారః; సర్వవేద ప్రవర్తక ఇత్యర్థః. 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా' ఇతి శ్రుతిః. శ్రీమాఞ్ సమృద్ధోభయవిభూత్యైశ్వర్యః; 'శ్రీః కాంతి సంపదోర్లక్ష్మ్యామి'తి బాణః; 'సర్వమిదమభ్యాత్త' ఇతిశ్రుతిః, శత్రూఞ్ తద్విరోధినో నిబర్హయతి నాశయతీతి శత్రునిబర్హణః; బర్హ హింసాయామిత్యస్మాద్ధాతోః కర్తరిల్యుట్. 'ఏష భూతపతి రేష భూతపాల' ఇతి శ్రుతేః; 'అథ య ఏషోంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖా త్సర్వఏవ సువర్ణ స్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదే' త్యంతరాదిత్యవిద్యోదితం సర్వాంగ సుందరం విగ్రహం దర్శయతి (విపులాంస ఇత్యాదినా) సార్ధశ్లోకద్వయేన. విపులాంసః ఉన్నతస్కంధః; ఉన్నత స్కంధత్వం మహాపురుషలక్షణమితి సాముద్రికోక్తం; 'కక్షః కుక్షిశ్చ వక్షశ్చ ఘ్రాణస్కంధౌ లలాటికా, సర్వభూతేషు నిర్దిష్టా ఉన్నతాస్తు సుఖప్రదా' ఇతి. మహాబాహుః వృత్తపీవరబాహుః, ఆయతత్వం తు వక్ష్యతి (ఆజానుబాహురితి). ఆజానులంబినౌ బాహూ వృత్తపీనౌ

వైలక్షణ్యం చోక్తం. 'స ఉ శ్రేయాన్ భవతిజాయమాన' ఇతిశ్రుతేః. అవతారవైలక్షణ్యం చ 'రామం సత్యపరాక్రమ' మితి వక్ష్యతి. నామేతి ప్రసిద్ధౌ; ప్రసిద్ధి శ్చ శ్రు. 'తం ధీరాసః కవయ ఉన్నయంతి స్వాధియో మనసా దేవయంత' ఇత్యాద్యుక్తా; దేవయంతః స్తుతి శీలాః, న కేవలం వైదికీ ప్రసిద్ధిః లౌకికీ చాస్తీత్యాహ (జనైః శ్రుత ఇతి). నియతాత్మా అసాధారణదివ్యమంగళవిగ్రహః; మహావీర్యః మహత్త్వం దోషోపాధ్యవధిసమాతిశయరహితత్వం. ద్యుతిమాన్-అతిశాయనే మతుప్. 'భూమనిందా ప్రశంసాసు నిత్యయోగేతిశాయనే, సంసర్గేస్తివివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయ' ఇత్యుక్తేః. ఏతేన నీలతోయదమధ్యస్థ విద్యుత్సదృశౌజ్జ్వల్యవత్త్వముక్తం. వక్ష్యతే చ-'తం తపంత మివాదిత్య ముపపన్నం స్వతేజసే' తి. ధృతిమాఞ్ ధృతిర్విదరణం, ప్రశాసనాధీనలోక ఇత్యర్థః. వశీ గుణవశీకృతసర్వజనః హృషీకేశో వా; హృషీకేశో జితేంద్రియః. ౮

మహోరస్కో మహేష్వాసో గూఢజత్రు రరిందమః,
ఆజానుబాహు స్సుశిరా స్సులలాట స్సువిక్రమః. ౧౦

మహీశ్వర' ఇతి సాముద్రిక లక్షణం. కంబుగ్రీవః శంఖతుల్యకంఠః; ఇందుముఖీతి వచ్చాకపార్థి వాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపిసమాసః; 'కంబు గ్రీవశ్చ నృపతిర్లంబకర్ణోతి భూషణ' ఇతి లక్షణం. 'రేఖాత్రయాన్వితా గ్రీవా కంబు గ్రీవేతి కథ్యత' ఇతి హలాయుధః. మహత్యౌ హనూ యస్యాసౌ మహాహనుః; స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః; హనుః కపోలోపరిభాగః-'అధస్తాచ్చుబుకం గండకపోలౌ తత్పరా హను' రిత్యమరః. 'మాంస లౌతు హనూ యస్య భవతస్త్వీషదున్నతే, స నరో మృష్టమశ్నాతి యావదాయుస్సుఖాన్విత' ఇతి లక్షణం. ౯.

మహద్విశాల మురో యస్యాసౌ మహోరస్కః-ఉరః ప్రభృతిభ్యః కబితి కప్-లక్షణం తు-'స్థిరం విశాలం కఠినమున్నతం మాంసళం సమం, వక్షో యస్య మహీపాలస్తత్సమో వా భవేన్న త' ఇతి. మాంసళత్వం తు వక్ష్యతి (పీనవక్షా ఇతి) మహానిష్వాసో ధనుర్యస్యా సౌ మహేష్వాసః. అనేన తదుచితసంహననవిశేషో లక్ష్యతే అతో న ప్రక్రమవిరోధః – గూఢే మాంసళత్వేనాప్రకాశే జత్రుణీ అంసద్వయ సంధిగతాస్థినీ యస్యాసౌ గూఢజత్రుః-'స్కంధో భుజ శిరోంసోస్త్రీ సంధీ తస్యైవ జత్రుణీ' ఇత్యమరః. 'విషమైర్జత్రుభిర్నిస్వా అతిసూక్ష్మైశ్చ మానవాః, ఉన్నతై ర్భోగినో నిమ్నైర్నిస్వాః పీనై ర్నరాధిపా' ఇతి లక్షణం. అరిం దమయతి నివర్తయతీత్యరిందమః. సంజ్ఞాయాం భృతృవృజిధారి సహితపిదమ ఇతి ఖచ్-అసంజ్ఞాయామప్యార్షః-అరిశబ్దేన పాప్మా వివక్షితః-అపహతపాప్మేత్యర్థః. అనేనాయం విగ్రహపరిగ్రహో న కర్మమూలః, కింత్వనుగ్రహమూలః. 'ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహ' ఇతి స్మృతేః. అతో న ప్రక్రమభంగః-జాను ఊరుపర్వ, తత్పర్యంతం విళంబిబాహు రాజానుబాహుః. సుష్ఠు సమం, వృత్తం ఛత్రాకారంశిరో యస్యాసౌ సుశిరాః- 'సమ వృత్త శిరాశ్చైవ ఛత్రాకారశిరాస్తథా, ఏకచ్ఛత్రాం మహీం భుక్త్వా దీర్ఘమాయుశ్చ జీవతీ'తి లక్షణం. సులలాటః లలాటసౌష్ఠవం చోక్తం 'అర్ధచంద్రనిభం తుంగం లలాటం యస్య స ప్రభు' రితి. శోభనో విక్రమః పదవిక్షేపో యస్యాసౌ సువిక్రమః – శోభనత్వం చ గజాదితుల్యం – తథోక్తం జగద్వల్లభాయాం – 'సింహర్షభ గజవ్యాఘ్రగతయో మనుజా మునే, సర్వత్ర సుఖమేధంతే సర్వత్ర జయినస్సదేతి'. ౧౦.

(నారదస్య సమాధానమ్)

సమ స్సమవిభక్తాంగ స్స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాన్,
పీనవక్షా విశాలాక్షో లక్ష్మీవాన్ శుభలక్షణః. ౧౧

ధర్మజ్ఞ స్సత్యసంధశ్చ ప్రజానాం చ హితే రతః,
యశస్వీ జ్ఞానసంపన్న శ్శుచిర్వశ్య స్సమాధిమాన్. ౧౨

సమః నాతిదీర్ఘః నాతిహ్రస్వః, తథాత్వం చ తత్రైవోక్తం – 'షణ్ణవత్యంగులోత్సేధస్సార్వ భౌమో భవేన్నృప' ఇతి. సమాని అన్యూనాధికపరిమాణాని, విభక్తాని అశ్లిష్టాని, అంగాని కరచరణాద్యవయవా యస్య సః సమవిభక్తాంగః, తాని చోక్తాని సాముద్రికే 'భ్రువౌ నాసాపుటౌ నేత్రే కర్ణావోష్ఠౌ చ చూచుకే, కూర్పరౌ మణిబంధౌ చ జానునీ వృషణౌ కటీ, కరౌ పాదౌ స్ఫిజౌ యస్య సమౌ జ్ఞేయ స్స భూపతి' రితి. స్నిగ్ధః స్నేహయుక్తో వర్ణో యస్య సః స్నిగ్ధవర్ణః; తత్రోక్తం వరరుచినా 'చక్షుస్స్నేహేన సౌభాగ్యం దంతస్నేహేన భోజనం, త్వచస్స్నేహేన శయ్యా చ పాదస్నేహేన వాహన'మితి. ప్రతాపవాన్ తేజస్వీ, సముదాయశోభాసంపన్న ఇత్యర్థః. పీనవక్షాః మాంసలవక్షాః. విశాలే పద్మపత్రాయతే అక్షిణీ యస్య స విశాలాక్షః, బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాదితి షచ్. అత్ర సాముద్రికం "రక్తాంతైః పద్మపత్రాభై ర్లోచనై స్సుఖభోగిన" ఇతి. లక్ష్మీవాన్ అవయవశోభాయుక్తః, శుభలక్షణః అనుక్త సకలలక్షణసంపన్నః. ౧౧.

ఏవ మాశ్రితానుభావ్య దివ్యమంగళవిగ్రహశాలిత్వముక్త్వా ఆశ్రితలక్షణోపయోగిగుణానాహ (ధర్మజ్ఞ ఇత్యాది స్వజనస్య చ రక్షితేత్యంతేన). ధర్మం శరణాగతరక్షణరూపం జానాతీతి ధర్మజ్ఞః; వక్ష్యతి 'మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన, దోషో యద్యపి తస్య స్యా త్సతామేతదగర్హిత'మితి. సత్యా సంధా ప్రతిజ్ఞా యస్య స సత్యసంధః, 'ప్రతిజ్ఞానేఽవధౌ సంధే'తి వైజయంతీ. 'అప్యహం జీవితం జహ్యాం త్వాం వా సీతే సలక్ష్మణాం, న హి ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషత' ఇతి. ప్రజానాం ప్రాణినాం, హితే హితకరణే, రతః తత్పరః, యశస్వీ ఆశ్రితరక్షణైకకీర్తిః, 'తస్య నామ మహద్యశ' ఇతి శ్రుతేః. జ్ఞానసంపన్నః 'యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి'దిత్యుక్తరీత్యా స్వరూపతస్స్వభావతశ్చ సర్వవిషయజ్ఞానశీలః, శుచిః పావనః పరిశుద్ధో వా, ఋజురితి యావత్. వశ్యః వశం గతః, వశం గత ఇతి నిపాతనాద్యత్. ఆశ్రితపరతంత్ర ఇత్యర్థః. సమాధిమాన్ సమాధిరాశ్రితరక్షణచింతా, తద్వాన్. ౧౨

ప్రజాపతిసమ శ్రీమాన్ ధాతా రిపునిషూదనః,
రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్య పరిరక్షితా. ౧౩

రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్య చ రక్షితా,
వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞో ధనుర్వేదే చ నిష్ఠితః. ౧౪

ప్రజాపతిసమః, 'మధ్యేవిరించిగిరిశం ప్రథమావతార' ఇత్యుక్తరీత్యా జగద్రక్షణాయ ప్రజాపతితుల్యతయావతీర్ణః. శ్రీమాన్ పురుషకారభూతయా లక్ష్మ్యా అవినాభూతః. ధాతా పోషకః, డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాతో స్తృచ్. రిపూన్ శత్రూన్ నిషూదయతి నిరస్యతీతి రిపునిషూదనః, సూదదీపదీక్షశ్చేతి ప్రతిషేధస్యానిత్యత్వాదనుదాత్తేతశ్చ హలాదేరితి యుచ్, నంద్యాదిపాఠాద్వా ల్యుః, సుషామాదిత్వాత్ షత్వం. ఆశ్రితవిరోధినిరసనశీల ఇత్యర్థః. అథావతారైకాంతాన్ గుణానాహ (రక్షితేతి). లోకే సార్వభౌమః స్వకీయజనరక్షణ ఏవ యతతే, అయం తు న తథా. కింతు సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య రక్షితా, తాచ్ఛీల్యేతృచ్; శేషే షష్ఠీ. నను యది సర్వేషాం రక్షితా తర్హి దుష్కృతమపి సుఖినమాపాదయేత్తత్రాహ - (ధర్మస్య పరిరక్షితేతి). ఆచరణప్రచారణాభ్యాం సర్వధర్మస్య వ్యవస్థాపయితా; ఇచ్ఛాప్రవృత్తినోపి చికిత్సకన్యాయేనానఘయితేత్యర్థః ౧౩.

స్వస్య స్వకీయస్య శరణాగతరక్షణరూపస్య, ధర్మస్య విశేషధర్మస్య, విశిష్య రక్షితా. యద్వా ధర్మస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమధర్మస్య, సమంతతో రక్షితా, లోకే సర్వధర్మ ప్రవర్తకోపి 'ధర్మోపదేశసమయే జనాస్సర్వేపి పండితాః, తదనుష్ఠానసమయే మునయోపి న పండితా' ఇతి న్యాయేన స్వధర్మానుష్ఠానే స్ఖలతి, న తథాయమిత్యాహ (స్వస్య ధర్మస్య రక్షితా) స్వాసాధారణస్య క్షత్రియధర్మస్య రక్షితేత్యర్థః. లోకే సర్వరక్షకోపి కశ్చిత్ స్వజనరక్షణం కర్తుం న ప్రగల్భతే 'దాస్యమైశ్వర్యభావేన జ్ఞాతీనాం చ కరోమ్యహం. అర్ధభోక్తా చ భోగానాం వాగ్దురుక్తాని చ క్షమ' ఇతి భగవతాప్యుక్తేః. తదపి కర్తు మీహత ఇత్యాహ (స్వజనస్య చ రక్షితేతి స్వజనస్య చ స్వకస్యాపీత్యర్థః. అనేన స్వజనరక్షణస్య దుర్ఘటత్వం సూచితం. యద్వా చస్త్వర్థః. స్వజనస్య శరణాగతస్య విశేషేణ రక్షితా. విశేషస్తు తదపరాధ సహిష్ణుత్వం. వక్ష్యతి 'మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన, దోషో యద్యపి తస్య స్యా త్సతామేత దగర్హిత' మితి. యద్వా-లోకే కశ్చిత్ సర్వాన్ రక్షన్ స్వజనం పీడయతి, అసౌ తు స్వజనస్యాపి రక్షితేత్యర్థః. అథవా స్వావతారప్రయోజనమాహ (రక్షితేతి). గీతం హి 'పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగ' ఇతి. స్వజనస్య స్వశేషభూతస్యేతి సర్వలోకవిశేషణం రక్షణహేతుసంబంధద్యోతనార్థం; రక్షితా ఇష్టప్రాపకః, అనేన

(నారదస్య సమాధానమ్)

సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞః స్మృతిమాన్ ప్రతిభానవాన్,
సర్వలోకప్రియ స్సాధు రదీనాత్మా విచక్షణః. ౧౫

సాధుపరిత్రాణముక్తం. చశబ్దోన్వాచయే. రక్షితా చ, అనిష్టనివర్తకః. అనేనానుషంగికదుష్కృద్వినాశ ఉక్తః. ధర్మస్య సామాన్యవిశేషరూపస్య స్థాపనమాహేతరవాక్యద్వయేన - రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య సీతాపరిణయముఖేన స్వాశ్రమోచిత ధర్మాణామనుష్ఠాతా. యద్వా - స్వస్య ధర్మః పరత్వం, తస్య రక్షితా - హరధనుర్భంగపరశురామజయాదినా హి పరత్వం స్థాపితం. యద్వా - ధర్మో ధనుః 'స్వామ్యస్వభావసుకృతే ష్వస్త్రీ ధర్మం తు కార్ముక' ఇతి బాణః, సదా ధనుర్ధరః. స్వజనస్య చ రక్షితా - స్వభూతో జనః స్వజనః 'జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత' మితి గీతత్వాత్. తస్య రక్షితా - ఆత్మన ఇవ సర్వయోగక్షేమావహ ఇత్యర్థః. అథాస్యాష్టాదశవిద్యాస్థానాభిజ్ఞత్వ మాహ (వేదేతి). విదంత్యనేన ధర్మాదికమితి వేదః - కరణే ఘఞ్. స చతుర్విధః ఋగ్యజుస్సామాథర్వణభేదాత్. వేదస్య కించిత్కరాణి వేదాంగాని, తాని చ షట్. తథోక్తం- 'శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం జ్యోతిషాం గతిః, ఛందసాం విచితిశ్చేతి షడంగాని ప్రచక్షత' ఇతి. తత్ర శిక్షానామ అకారాదీనాం వేదవర్ణానాం స్థానకరణప్రయత్నస్వరాదిబోధికా, యాగక్రమోపదేశః కల్పః, సాధుశబ్దవ్యాఖ్యానం వ్యాకరణం, వర్ణాగమో వర్ణలోపో వర్ణవిపర్యయ ఇత్యాదినా నిశ్చయేనోక్తం నిరుక్తం, కర్మానుష్ఠాన కాలాదిప్రతిపాదకం శాస్త్రం జ్యోతిషం, ఛందసాం పద్యానాం శాస్త్రం ఛందోవిచితిః, వేదాశ్చ వేదాంగానిచ వేదవేదాంగాని, తేషాం తత్త్వం తత్త్వార్థః, తం జానాతీతి తథోక్తః- ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇతి కప్రత్యయః. దనుర్వేదో నామ ధనుర్హస్తముష్టిస్థితి విశేషాకర్షణ విమోక్షణదివ్యాస్త్రాది ప్రయోగ ప్రతిపాదకో గ్రంథః. చకార ఇతరోపవేదసముచ్చయార్థః. క్షత్రియో ధనుర్వేద ప్రధాన ఇతి తస్య నిర్దేశః. తే చోపవేదాశ్చత్వారః - తథాహి 'ఆయుర్వేదో ధనుర్వేదో వేదో గాంధర్వ ఏవ చ, అర్థశాస్త్ర మితి ప్రోక్త ముపవేదచతుష్టయ' మితి. ఆయుర్వేదో బాహటం వైదికధర్మానుష్ఠానవిరోధిరోగనివర్తకౌషధాది ప్రతిపాదకం, గాంధర్వవేదో భరతశాస్త్రం సామగానోపయోగి, అర్థశాస్త్రం చాణక్యాదిప్రణీతం నీతిశాస్త్రం కర్మానుష్ఠానోపయోగ్యర్థ సాధనం. తేషు నిష్ఠితః నిష్ఠావాన్. ౧౪

సర్వశాస్త్రాణి ఉపాత్తవ్యతిరిక్తాని ఉపాంగాని గోబలీవర్దన్యాయాత్ 'ధర్మశాస్త్రం పురాణంచ మీమాంసాన్వీక్షకీ తథా. చత్వార్యేతాన్యుపాంగాని శాస్త్రజ్ఞా స్సంప్రచక్షత'ఇతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రం పూర్వకాండోపబృంహణం, పురాణం వేదాంతోపబృంహణం, న్యాయమీమాంసే సర్వవేదసాధారణే. తేషామర్థతత్త్వం అర్థయాథాత్మ్యం నిగూఢాశయమిత్యర్థః. తజ్జానాతీతి తథా. అష్టాదశ

* సర్వదాభిగతస్సద్భి స్సముద్ర ఇవ సింధుభిః,
ఆర్య స్సర్వసమశ్చైవ సదైకప్రియదర్శనః. ౧౬

విద్యాస్థానతత్త్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. స్మృతిమాన్ జ్ఞాతార్థవిషయే విస్మరణలేశరహితః. ప్రతిభానవాన్ వ్యవహారకాలే శ్రుతస్య వా అశ్రుతస్య వా ఝటితి స్ఫురణం ప్రతిభానం, తద్వాన్. అథ సర్వసాధుసదుపాస్యత్వమాహ (సర్వేతి) సర్వే లోకాః ప్రియా యస్య స సర్వలోక ప్రియః-సర్వేషాం లోకానాం ప్రియస్సర్వలోక ప్రియః. సర్వలోక ప్రియత్వాత్ సద్భిరభిగంతవ్య ఇత్యర్థః, సాధుః తత్కార్యసాధకః - ఉణ్ ప్రత్యయః. యద్వా - సాధుః ఉచితః సదభిగమనే చిత ఇత్యర్థః. 'సాదు త్రిష్వచితే సౌమ్యే సజ్జనే వార్ధుషావపీ'తి వైజయంతీ. అదీనాత్మా అకార్పణ్యాత్మా, అతిగంభీర ప్రకృతిరితి యావత్. విచష్ట ఇతి విచక్షణః - నంద్యాదిత్వాల్ల్యుః. అస్యు స్యనే చక్షిఙః ఖ్యాఙ్ నేతివాచ్యమితి ఖ్యాఙభావః - వివిధం వక్తీత్యర్థః. ౧౫

అతఏవ సర్వదా సదుపాస్యమానత్వ మాహ - (సర్వదేతి.) సర్వదా అస్త్రాభ్యాసకాలేష్వపి, సద్భిః సత్పురుషైః అభిగతః, పరిగతః, పరివారిత ఇత్యర్థః. కథమివ - సముద్రస్సింధుభిరివ నదీభిరివ - 'స్త్రీ నద్యాం నా నదే సింధుర్దేశభేదేఽంబుధౌ గజ' ఇతి వైజయంతీ. సర్వదాభిగతః ఖురళీకేళి శ్రమవిశ్రాంతయే కాంచి చ్ఛాయా మవగాహమానే రామే సంతస్సర్వే తత్తదర్థ విశేషశ్రవణాయ పరివృత్య స్థితా ఇత్యర్థః. తథాచ వక్ష్యతి - 'జ్ఞానవృద్ధై ర్వయోవృద్ధై శ్శీలవృద్ధైశ్చ సజ్జనైః. కథయన్నాస్త వై నిత్యమస్త్రయోగ్యాంతరేష్వపీ'తి. అస్త్రయోగ్యోఽస్త్రాభ్యాసః. సముద్ర ఇవ సింధుభిః - ఏవం సదభిగమనం న రామస్యాజ్ఞాత జ్ఞాపనాయ, తస్య స్వత ఏవ పూర్ణత్వాత్. కింతు స్వేషామేవాఽపూర్వార్థవిశేషలాభాయ గత్యంతరాభావాదితి భావః. సింధవో హి స్వసత్తాలాభాయైవ సముద్రమభియాంతి నతు తస్యాతిశయాపాదనాయ. ఏవమభిగమన హేతుభూతం సౌలభ్యాదికం విశదయతి (ఆర్యఇతి). ఆఙ్ పూర్వా దృగతావిత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణి యత్ ప్రత్యయః. అభిగంతుమర్హ ఇత్యర్థః. కిం సతామేవ, నేత్యాహ - (సర్వసమః) జాతిగుణవృత్త్యాది తారతమ్యం వినా సర్వేషామాశ్రయణీయత్వే తుల్యః. అస్య కాదాచిత్కత్వం వారయత్యేవకారః. చకార ఉక్తసముచ్చయార్థః. కించిదుపదేశాభావేపి సౌందర్యాదభిగంతవ్యత్వమాహ (సదైకప్రియ దర్శన ఇతి) సదానుభవేపి నవనవతయా భాసమాన ఇత్యర్థః. ౧౬

---

* తనిశ్లోకీ. (సర్వదేతి). సద్భిః రామసంబంధాల్లబ్ధసత్తాకైర్వసిష్ఠాదిభిః, సర్వదా సింధుభిరభిగతస్సముద్ర ఇవ, మహానదీత్వసిద్ధయే సింధవో యథా సముద్రం పరిగతాః ఏవం స్వసజ్జనత్వసిద్ధయే సంతః రామగోష్ఠీం ప్రవిశంతీతి. (సింధుభిస్సముద్రఇవేతి) ఏకగోష్ఠీనిష్ఠేషు

(నారదస్య సమాధానమ్)

స చ సర్వగుణోపేతః కౌసల్యానందవర్ధనః,
సముద్ర ఇవ గాంభీర్యే ధైర్యేణ హిమవానివ. ౧౭

అథ 'ఇషుక్షయా న్నివర్తంతే నాంతరిక్షక్షితిక్షయాత్, మతిక్షయా న్నివర్తంతే న గోవింద గుణక్షయా' దితి భగవద్గుణానాం వర్షాయుతేనాపి వర్ణయితు మశక్యత్వేన సంగ్రహేణ వద న్నుత్తరముపసంహరతి (సచేతి. కోసలస్య రాజ్ఞోఽపత్యం స్త్రీ కౌసల్యా - వృద్ధేత్ కోసలా జాదాఞ్ఞ్యఙితి ఞ్యఙ్, యఙశ్చాప్. తస్యా ఆనందం వర్ధయతీతి కౌసల్యానందవర్ధనః. చశబ్ద ఏవ కారార్థః. కౌసల్యాసుతత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవ వేదాంతోదిత సకలగుణసంపన్నః పరమాత్మా న తు బ్రహ్మాది ష్వన్యతమ ఇత్యర్థః. దశరథనందన ఇత్యనుక్తిః పుత్రలాభఫలస్య కౌసల్యయైవ లాభాత్. అతఏవ వక్ష్యతి 'కౌసల్యా లోకభర్తారం సుషువే యం మనస్వినీ'తి. అథాస్య నిస్సమాభ్యధికత్వం వక్తుం లోకే ప్రకృష్టవస్తూనాం తదేకైకగుణసామ్యమాహ-(సముద్రఇవేత్యాది శ్లోక ద్వయేన). గాంభీర్యం నామ స్వాంతర్గతపదార్థాప్రకాశకత్వం. యథా సముద్రః స్వాంతర్గతం రత్నాదిక మప్రకాశయన్నేవ వర్తతే తథాయమపి స్వీయం పరత్వమప్రకటయన్నేవాస్త ఇత్యర్థః. వక్ష్యతి - 'ఆత్మానం మానుషం మన్య' ఇతి. ధైర్యం నామ శోకహేతుసద్భావేపి నిశ్శోకత్వం. తేన హిమవానివ హిమవత్సదృశః. 'గిరయో వర్షధారాభి ర్హన్యమానా న వివ్యథుః, అభిభూయమానా వ్యసనై ర్యథాధోక్షజచేతస' ఇతి హ్యుక్తం. అత్ర వస్తుత స్సముద్రాదే రుపమానత్వాభావేపి ప్రతిపత్తౄణా ముపమానత్వం సంభవతీత్యేవముక్తం-యథా ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేత్యత్ర. ౧౭.

సత్సు నక్షత్రమధ్యగతస్య చంద్రస్యేవ రామస్య సర్వాపేక్షయా నిరతిశయతేజిష్ఠత్వం గమ్యతే. సింధుభిః అనర్గళ ప్రవాహాభిర్యథా సముద్రః అక్షోభ్యః ఏవం జాబాలి ప్రభృతిభిః క్షోభితో ప్యక్షోభ్య ఇతి వ్యంజితం (సర్వదేతి) కాలవిశేషే ఏకదా సింధుభిః పరిగతస్సముద్రః, అయంతు సర్వదేతి వైలక్షణ్యం. (సర్వదాభిగత ఇతి) ప్రయోజనవశేన సతా మభిగమనే తైస్సహ జల్పవితండాది కరణే తే చాసహ్యతయా నాభిగచ్ఛంతి లోకే, రామస్తు తథా న కరోతీతి ధ్వన్యతే. వక్ష్యతి చ-న విగర్హ్యకథారుచిరితి. రత్నాకరాభిగతసింధూనాం తదభిగమనదేశ ఏవ కతిపయరత్నసంబంధః- ఏవం గుణాకరరామసంబంధాదేవ సతాం కతిపయగుణాః ప్రకాశ్యంత ఇత్యభిగత పదవ్యంగ్యం. లోకే రాజకుమారాః కదాచిద్వినోదార్థ మేకాంతగోష్ఠ్యాం శృంగారహాస్య రసవిద్భిః పరిగతా భవంతి, అయం తు న తథేతి సత్పదవ్యంగ్యం. సింధుభిస్సముద్ర ఇవేతి సతాం ప్రాప్యాంతర రాహిత్యం శ్రీ రామస్య సౌలభ్యం చ వ్యజ్యతే. ౧౬

విష్ణునా సదృశో వీర్యే సోమవత్ప్రియదర్శనః,
కాలాగ్నిసదృశః క్రోధే క్షమయా పృథివీసమః.
ధనదేన సమస్త్యాగే సత్యే ధర్మ ఇవాపరః. ౧౮౪.

వీర్యవిషయే విష్ణునా సదృశః. విష్ణోరర్ధత్వేన రామస్య విష్ణుసాదృశ్యం సువచమేవ. 'స ఉ శ్రేయాన్ భవతి జాయమాన' ఇత్యుక్తత్వేన తదంశస్యాపి తత్సదృశత్వం యుక్తమేవ. సోమవత్ప్రియ దర్శనః శోక నివృత్తి పూర్వక మాహ్లాదకరః, క్రోధే కాలాగ్నిసదృశః కాలాగ్నిక్రోధ సమక్రోధ ఇత్యర్థః. స్వవిషయాపరాదమేవ స్వయం సహతే, స్వాశ్రితవిషయాపరాధకరణే తు జ్వలజ్జ్వలన ఇవ శీతళతరేపి హృదయే కోపమావహతీత్యర్థః. జలే హి కాలాగ్ని ర్జ్వలతి. క్షమయా క్షమారూపసదృశధర్మేణ, పృథివీసమః- పృథివీతుల్యక్షమ ఇత్యర్థః. స్వస్మిన్నపకారకరణే అచేతనవద్వర్తత ఇత్యర్థః-'న స్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయే'తి వక్ష్యతి. త్యాగవిషయే ధనదేన కుబేరేణ సమః-తద్వద్దాతేత్యర్థః. కుబేరస్య త్యాగిత్వం'త్యాగే చ ధనదో యథే'తి వక్ష్యమాణవచనతస్సిద్ధం. న చ తస్య లుబ్ధత్వం కుతశ్చిత్సిద్ధం, త్యాగే సత్యపి ధనదవదాఢ్య ఇతి వ్యాఖ్యానం తు ప్రక్రమవిరుద్ధం. న హ్యాఢ్యత్వం కశ్చిత్ గుణః. తథా సతి లుబ్ధత్వ మేవాస్య సిద్ధం స్యాత్. సత్యే సత్యవచనే, అపర ఉత్కృష్ట వస్త్వంతరరహితః, ధర్మః ధర్మదేవతేవ స్థితః - దర్మదేవతేవ నిరపాయ సత్యవచన ఇత్యర్థః. సత్యే అపరో ధర్మ ఇవ స్థిత ఇతి వ్యాఖ్యానే ప్రకృతౌపమ్యవిరోధః, తస్యోత్ప్రేక్షారూపత్వాత్. క్వచిదుపమా క్వచిదుల్లేఖః క్వచిదుత్ప్రేక్షేతి విజాతీయసంకర ఇత్యప్యాహుః. ౧౮౪

ఏవం వేదాంతోదితజగత్కారణత్వ సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వ సర్వాంతర్యామిత్వ ప్రముఖ సమస్తకళ్యాణగుణాకరం బ్రహ్మ రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురుత బ్రహ్మరుద్రాదిష్వన్యతమ ఇతి వాల్మీకినా వేదోపబృంహణాయ పృష్టే, వేదాంతోదితగుణానాం తదన్యేష్వసంభవా త్తస్యైవ సంభవాచ్చ స ఏవ వేదాంతోదితం పరం తత్వమిత్యుపదిష్టం. తత్ర తత్ర జగత్కారణప్రకరణేషు ప్రయుక్తా శ్శంభు శివాదిశబ్దా స్సద్బ్రహ్మాది సామాన్యశబ్దవ దపర్యవసానవృత్త్యా అవయవవృత్త్యా వా పరమాత్మపరా ఇత్యప్యర్థసిద్ధం. ఏవం వేదాంతసారార్థ స్సందర్శితః. నను బ్రహ్మస్వరూపమివ ఫలస్వరూపం తదుపాయస్వరూప మపి వేదార్థత్వా దుపబృంహణీయం. తదుభయం కిమితి న పృష్టం నోపదిష్టంచ. మైవం-పరిప్రపచ్ఛే త్యత్ర పరిణా తదుభయస్వరూపమపి పృష్టమేవ. ఉత్తరేచ ప్రజానాం చ హి తే రత ఇత్యాదినోపాయత్వం, సదైకప్రియదర్శన ఇత్యాదినోపేయత్వం చ తస్యై వేత్యుక్తం. నను సిద్ధస్యైవ తస్యోపాయత్వే సర్వముక్తిప్రసంగ ఇతి చేన్న-య ఉపాయోపేయాధికారీ తస్యైవ ఫలం దిశతి, నానధికారిణ ఇతి వ్యవస్థాపనాత్. అధికారశ్చ తత్ప్రాప్త్యపేక్షా, సాధ

(నారదస్య సమాధానమ్)

తమేవంగుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమం,
జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠగుణైర్యుక్తం ప్రియం దశరథ స్సుతం,

ప్రకృతీనాం హితై ర్యుక్తం ప్రకృతిప్రియకామ్యయా,
యౌవరాజ్యేన సంయోక్తు మైచ్ఛత్ప్రీత్యా మహీపతిః. ౨౦౫

నాంతరపరి త్యాగశ్చేత్యుత్తరగ్రంథే సువ్యక్తం నను వేదోపబృంహణ మిదం రామాయణ మిత్యుక్తం-ధర్మోఽపి వేదార్థః, స కథం నోపబృంహితః. కించైతావతా గ్రంథేన వేదాంతార్థ ఉపబృంహితః కిమితః పరేణగ్రంథేన. ఉచ్యతే-ఉక్తా ననుక్తాంశ్చ కల్యాణగుణాం స్తచ్చరిత్రనిదర్శనముఖేన ప్రతిపాదయితు ముత్తరగ్రంథః, పూర్వభాగోపబృంహణం చ. రామాయణపురుషాచారముఖేన హి సామాన్యధర్మో విశేషధర్మశ్చోపబృంహితః. నను తథాపి బాలకాండకథా నోపదర్శితా-మైవం. తత్ర ప్రదర్శనీయగుణవిశేషాభావాత్. నచ సా ప్యత్యంతాఽప్రదర్శితా ఇక్ష్వాకువంశప్రభవ ఇత్యవతరణం, మహావీర్య ఇతి తాటకాతాటకేయవధః, ధనుర్వేదే చ నిష్ఠిత ఇతి కౌశికాధిగత నిఖిలదివ్యాస్త్రవత్త్వం, శ్రీమానితి వైదేహీ లాభశ్చేతి బాలకాండకథాసూచనాత్. అథాయోధ్యాకాండకథాం ప్రస్తౌతి (తమేవమిత్యాదినా) ఆదౌ శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం - దశసు దిక్షు రథోయస్య సః దశరథః. అప్రతిహతరథత్వేన రామాయ రాజ్యం దత్తం, భీతిదత్తత్వాభావేన పునరనాదాతవ్యత్వముక్తం. మహీపతిః - అస్వామిదత్తత్వాభావ ఉచ్యతే. ఏవం దాతృదోషేణ పునరనాహరణీయత్వముక్త్వా సంప్రదానగుణేనాప్యాహ (త మిత్యాదినా), తం ప్రసిద్ధం, ఏవంగుణసంపన్నం పూర్వోక్తసర్వగుణసమృద్ధం. సర్వస్య స్వామిభూతమితి యావత్. సత్యపరాక్రమం అమోఘ పరాక్రమం సర్వరక్షణశక్తమితి యావత్. జ్యేష్ఠం జన్మక్రమేణాపి రాజ్యార్హం. శ్రేష్ఠగుణైర్యుక్తం నీతిశాస్త్రోక్తషాడ్గుణ్యయుక్తం. సంధి విగ్రహ యానాసనద్వైధీభావసమాశ్రయా షడ్గుణాః కామందకోక్తాః. ప్రియం ప్రీతివిషయం. అనేన తాత్కాలికప్రీతిదానవ్యావృత్తిః. సుతం జన్మనైవ రాజ్యార్హం, ప్రకృతీనాం ప్రజానాం, హితైః హితకరణై ర్యుక్తం. అనేన సర్వానుకూల్యముక్తం. ఏవంభూతం రామం, ప్రకృతి ప్రియకామ్యయా అమాత్యాదీనాం ప్రీతికరణేచ్ఛయా, ఇచ్ఛాయాం కామ్యచ్ ప్రత్యయః. అప్రత్యయాదిత్యప్రత్యయః - అజాద్యతష్టాప్. ప్రీత్యా స్వప్రీత్యా చ. చకారోఽర్థసిద్ధః. గామశ్వం పురుషం జగదితివత్. మంత్రివృద్ధై రాలోచనపూర్వకం కృతత్వా దప్రత్యాఖ్యేయత్వముచ్యతే. 'ప్రకృతిః పంచభూతేషు స్వభావే మూలకారణే, ఛందఃకారణగుహ్యేషు జన్మామాత్యాది మాతృషు' త్యుభయత్ర వైజయంతీ. యువా చాసౌ రాజాచ యువరాజః, తస్య భావః కర్మ వా

తస్యాభిషేకసంభారాన్ దృష్ట్వా భార్యాథ కైకయీ.
పూర్వం దత్తవరా దేవీ వరమేన మయాచత,
వివాసనం చ రామస్య భరతస్యాభిషేచనం ౨౨

యౌవరాజ్యం. బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః. తేన, పితరి రాజ్యం నిర్వహత్యేవ సర్వ నిర్వాహకత్వేనాభిషిక్తః పుత్రో యువరాజః – తస్య భావేనేత్యర్థః. సంయోక్తుం ఘటయితుం, ఇచ్ఛత్ తత్సంభారాన్ సమభరదిత్యర్థః. ౨౧.

ఏవం పునరాదానాయోగ్యం రామాయ రాజ్యప్రదానముక్త్వా అపరిహరణీయమనంతరభావి కైకేయీయాచనమాహ – (తస్యేతి) సార్ధశ్లోక ఏకాన్వయః. అథ రామాయ రాజ్యప్రదానేచ్ఛానంతరం. తస్య రామస్యాభిషేకః కర్మవిశేషః. తస్య సంభారాః ఉపకరణాని, 'ఔదుంబర్యాసందీ, తస్యై ప్రాదేశమాత్రాః పాదాస్స్యుర్దధిమధుసర్పి రాతపవర్ష్యా అప' ఇత్యాదిబ్రాహ్మణోక్తాని, దృష్ట్వా మంథరాముఖేన దర్శన ఇవ జ్ఞాత్వా, భార్యా భర్తుం యోగ్యా న తు స్వాతంత్ర్యార్హా, పూర్వం పూర్వకాలే, విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం. తేన దశరథేన, దత్తవరా శంబరాసుర విజయకాలే సారథ్యకరణపారితోషికతయా దత్తవరా, యాచనహేతుత్వేనేద ముక్తం. తచ్ఛబ్దస్య దశరథపరామర్శితయా శంబరాసురసమరం సూచితం. దశసు దిక్షు అప్రతిరుద్ధరథో హి సః. దీవ్యతీతి దేవీ పచాద్యచ్. దేవడితిటిత్వేన పాఠాత్ జీప్. భోగోపకరణభూతేతి వ్యామోహమూలోక్తిః. కైకయీ – కేకయానాం రాజా కైకయః, క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజన్యపత్యవదిత్యఞ్. కైకయస్యాపత్యం స్త్రీ కైకయీ, జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞిత్యపత్యార్థే అఞ్, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్. నన్వఞ్ ప్రత్యయే కేకయమిత్రయుప్రళయానాం యాదేరియ ఇతీయాదేశః కిన్నస్యాత్ – ఉచ్యతే. జరాయా జరసోన్యతరస్యామిత్యతోన్యతరస్యా మిత్యనువృత్తేస్తస్య వైకల్పికత్వాత్. నచేయాదేశాభావ ఆర్ష ఇతి వాచ్యం – కైకేయీ కైకయీతి శబ్దభేదప్రకాశికాయాముక్తేః. 'ప్రాక్కైకయీతో భరతస్తతోభూది'తి భట్టిప్రయోగాత్. కేకయీతి పాఠే తు కేకయాన్ జన్మభూమిత్వేనాచష్ట ఇతి కేకయీ. తదాచష్ట ఇతి ణిజంతా దౌణాదికే స్త్రీయామికారప్రత్యయే టిలోపే ణిలోపే చ కృతే కృదికారాదక్తిన ఇతి జీషిత్యాహుః. కేకయశబ్దో మూల ప్రకృతిరేవోప చారాత్ స్త్ర్యపత్యే వర్తతే–శార్ఙ్గరవాదిపాఠాత్ జీనితి న్యాసకారః. కైకయీ, ఏనం దశరథం, ద్వితీయాటౌస్స్వేన ఇత్యన్వాదేశే ఏనాదేశః. రామస్య వివాసనం భరతస్యాభిషేచనం చ వర మయాచత అర్థితవతీ. యాచిర్ద్వికర్మకః. ౨౨.

(నారదస్య సమాధానమ్)

స సత్యవచనాద్రాజా ధర్మపాశేన సంయతః,
వివాసయామాస సుతం రామం దశరథః ప్రియం. ౨౩

స జగామ వనం వీరః ప్రతిజ్ఞా మనుపాలయన్,
పితుర్వ్వచన నిర్దేశాత్ కైకేయ్యాః ప్రియకారణాత్. ౨౪

(స ఇతి) రాజా సర్వరంజకః, రాజా ప్రకృతిరంజనాదితి ప్రయోగాత్. ఔణాదికః కనిన్ ప్రత్యయః. యద్యపి రజకరజనరజస్సూపసంఖ్యానమితి వచనా దత్ర నలోపప్రసక్తిర్నాస్తి తథాపి రజస్సాహచర్యా దౌణాదికస్య తత్ర గ్రహణం. సః పూర్వం రామాయ దత్తరాజ్యః. మంత్రిప్రముఖై రాలోచనపూర్వకం ప్రతిజ్ఞాతరామాభిషేక ఇత్యర్థః. దశరథః, ధర్మః పాశ ఇవ ధర్మపాశః ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరితి సమాసః. వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాత్. తేన సంయతో బద్ధస్సన్, సత్యవచనాత్ స్త్రీవిషయవచనసిద్ధి హేతోః, ప్రియం సుతం వివాసయామాస. రామో విగ్రహవాన్ ధర్మ ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రథమమంగీకృతం పరమధర్మం పరిత్యజ్యానంతరప్రవృత్తం స్త్రీవిషయం క్షుద్రధర్మ మవలంబితవానిత్యర్థః. ఏతేన-'సాంకేత్యం పారిహాస్యం వా స్తోభం హేళనమేవ వా, వైకుంఠనామగ్రహణ మశేషాఘవినాశనం. ఆక్రుశ్య పుత్ర మఘవా న్యదజామిలోపి నారాయణేతి మ్రియమాణ ఉపైతి ముక్తిం, కామాద్గోప్యో భయాత్కంస' ఇత్యేవం యథాకథంచిద్భగవన్నామ వతాం ముక్తిసిద్ధౌ, సర్వదా రామపరాయణస్య దశరథస్య కథ న్నముక్తిరితి శంకా దూరోత్సా రితా, సిద్ధసాధనత్యాగాత్. కాశకుశావలంబనా ద్ధర్మపాశప్రతిబంధాచ్చ ముక్తిప్రసంగాభావాత్. తథాచ ముముక్షణా దశరథవ న్నవర్తితవ్యమిత్యుక్తం భవతి. ౨౩.

పితృవచనపాలన మవశ్యం కర్తవ్య మిత్యేతద్రామాచారముఖేన దర్శయతి (స జగామేతి). స రామః వీరోపి రాజ్యపరిపాలనసమర్థోపి, కైకేయ్యాః ప్రియకారణాత్ ప్రీతిహేతుభూతాత్ స్త్రీపారవశ్యేనోక్తాదిత్యర్థః. పితుర్వ్వచననిర్దేశాత్ వచనమేవ నిర్దేశః ఆజ్ఞా 'ఆజ్ఞాయామపి నిర్దేశ' ఇతి బాణః. తస్మాద్ధేతోః, ప్రతిజ్ఞాం కైకేయీసమక్షం కృతాం ప్రతిజ్ఞా మనుపాలయంశ్చ, లక్షణ హేత్వోః క్రియాయా ఇతి హేత్వర్థే శతృప్రత్యయః. వక్ష్యతి - 'తద్బ్రూహి వచనం దేవి రాజ్ఞో యదభికాంక్షితం. కరిష్యే ప్రతిజానే చ రామో ద్విర్నాభిభాషత' ఇతి. స్వప్రతిజ్ఞాపాలనార్థం పితృ వచనపాలనార్థం చేత్యర్థః. వనం దండకారణ్యముద్దిశ్య జగామ. ౨౪

తం వ్రజంతం ప్రియో భ్రాతా లక్ష్మణోఽనుజగామ హ,
స్నేహాద్వినయసంపన్న స్సుమిత్రానందవర్ధనః.
భ్రాతరం దయితో భ్రాతు స్సౌభ్రాత్ర మనుదర్శయ౯, ౨౫౪

ఇక్ష్వాకువంశేత్యాదినా సమస్తకల్యాణగుణపరిపూర్ణత్వోక్త్యా పరత్వముక్తం, తమేవమిత్యాదినాభిషేక ప్రవృత్తినివృత్తికథనాత్సౌలభ్యముక్తం. అథ పరత్వసౌలభ్యానుగుణం సమాశ్రయణమాహ (తం వ్రజంతమితి). యద్వా - అథ సిద్ధసాధననిష్ఠై ర్లక్ష్మణవత్కైంకర్యపరైర్భవితవ్యమితి వ్యంజయన్నాహ (తం వ్రజంతమితి), సార్ధశ్లోక ఏకాన్వయః. ప్రీణాతీతి ప్రియః, రామే ప్రీతిమాన్- ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇతి కః. అనేనానుగతిహేతుర్భక్తిరుక్తా. భ్రాతా 'భ్రాతా స్వా మూర్తిరాత్మన' ఇతి మూర్తిభూతః. వినయసంపన్నః కైంకర్యహేతువినయయుక్తః. వినయశ్శేషత్వజ్ఞానం రామకైంకర్యరూపాచారో వా. 'వినయో ధర్మవిద్యాది శిక్షాచారప్రశాంతిష్వి'తి వైజయంతీ. సుమిత్రాయా ఆనందం వర్ధయతీతి సుమిత్రానందవర్ధనః 'సృష్టస్త్వం వనవాసాయ' "రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజాం, అయోధ్యా మటవీం విద్ధి గచ్ఛ తాత యథాసుఖ'మితి సుమిత్రయైవోక్తత్వాత్. దయితః రామస్యేష్టతమః 'యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య' ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రియతమత్వేన వరణీయ ఇత్యర్థః. లక్ష్మణః కైంకర్యలక్ష్మీసంపన్నో భవిష్యతీతి జ్ఞాత్వా లక్ష్మణ ఇతి వసిష్ఠేన కృతనామధేయః. 'స తు నాగవరశ్శ్రీమా౯' ఇత్యుక్తేః కైంకర్యలక్ష్మీవత్త్వం. లక్ష్మణో 'లక్ష్మిసంపన్న' ఇతి వక్ష్యతి. లక్ష్మ్యా అచ్చేతి పామాగణసూత్రాన్మత్వర్థీయోనప్రత్యయః - అకారశ్చాంతాదేశః-లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణః శ్రీమానితి పర్యాయపాఠశ్చ. సుభ్రాతుర్భావస్సౌభ్రాత్రం -భావే అణ్ - అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః. రామం వినా క్షణమపి జీవనాక్షమత్వం సుభ్రాతృత్వం. వక్ష్యతి 'న చ సీతా త్వయా హీనా న చాహమపి రాఘవ, ముహూర్తమపి జీవావో జలాన్మత్స్యా వివోద్ధృతా' వితి. రామస్య లక్ష్మణవిరహాసహత్వం సుభ్రాతృత్వం - తచ్చ వక్ష్యతి 'న చ తేన వినా నిద్రాం లభతే పురుషోత్తమః, మృష్టమన్నముపానీత మశ్నాతి న హి తం వినే'తి. తదనుదర్శయన్ స౯. యద్వా.ఏవం సుభ్రాతృభిర్వర్తితవ్యమితి దర్శయన్నివేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా. వ్రజంతం ఏకాంతే స్వాభిమతసకలకైంకర్యప్రదానప్రవృత్తభ్రాతరం, ఉపలక్షణమిదం - 'మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృద్గతిర్నారాయణ' ఇత్యుక్తసకలవిధబంధుః. వక్ష్యతి-'అహం తావన్మహారాజే పితృత్వం నోపలక్షయే, భ్రాతా భర్తా చ బంధుశ్చ పితా చ మమ రాఘవ' ఇతి. స్నేహాత్ - 'బాల్యాత్ప్రభృతి సుస్నిగ్ధో లక్ష్మణో లక్ష్మివర్ధన' ఇత్యుక్తరామభక్తే రేవ హేతోః. అనుజగామ -'యేన యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేన సహ గచ్ఛతీ'తివ దపూర్వోయం కశ్చిద్వృత్తివిశేష ఇతి ఋషిర్విస్మయతే (హేతి). హ

(నారదస్య సమాధానమ్)

రామస్య దయితా భార్యా నిత్యం ప్రాణసమా హితా,
జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితా.
సర్వలక్షణసంపన్నా నారీణాముత్తమా వధూః,
సీతా ప్యనుగతా రామం శశినం రోహిణీ యథా. ౨౭

విస్మయే విషాదేచేతి బాణః. ఆశాలేశమాత్రేణ స్వస్మి న్నేవాధిక ప్రేమాణం భగవంతం క్వచిత్ దేకాంతస్థలే స్వమనోరథానురూప విశిష్టవిషయ సకలకైంకర్య లాభాయానుసర న్నధికార్యత్ర ధ్వన్యతే. ౨౬

అథ సీతాయాస్సాధనదశాయాం పురుషకారతయా ఫలదశాయాం ప్రాప్యతయా చాన్వయాత్తయా నిత్యయోగం దర్శయతి. (రామస్యేత్యాది శ్లోకద్వయేన.) రామస్య అభిరామస్యాపి. దయితా అభిరామా, నిత్యం భార్యా హృది సతతం ధార్యా, బిభర్తేః ఋహ లోర్ణ్యదితి ణ్యత్. ప్రాణసమా ఉక్తార్థద్వయే హేతురయం, హితా చేతనహితపరా, మిత్రమౌపయికం కర్తుమిత్యాది వక్ష్యతి. రామహితపరా వా. వక్ష్యతి 'స్మారయే త్వాం న శిక్షయ' ఇతి. జనకస్య కులే జాతా ఆచారప్రధానేత్యర్థః. దేవమాయేవ నిర్మితా అమృతమథనానంతరమసురమోహనార్థం నిర్మితా విష్ణుమాయేవ స్థితా. మాయయా మోహయిత్వా తాన్విష్ణుః స్త్రీరూపమాస్థిత ఇత్యుక్తేః. యద్వా - నిర్మితా కృతకమూర్తిః, దేవమాయా విష్ణోరాశ్చర్య శక్తిరివ స్థితా. అనేన సౌందర్య పరాకాష్ఠోక్తా. అథవా - నిర్మితా కృతావతారా. దేవమాయా దేవస్య విష్ణోర్లక్ష్మీః, వక్ష్యత్యుత్తర కాండే - 'ఋతే మాయాం విశాలాక్షీం తవ పూర్వపరిగ్రహా' మితి. ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే, ఏవ కారార్థే వా. సర్వలక్షణసంపన్నా సాముద్రికోక్తై స్సర్వై రుత్తమ స్త్రీ లక్షణై స్సంపన్నా, నారీణాముత్తమా పూర్వోక్తసర్వప్రకారేణ సర్వస్త్రీశ్రేష్ఠా, పురుషోత్తమ రామానురూపనార్యుత్తమేత్యర్థః, వధూః దశరథస్నుషా, అచిరోఢా వా. 'అచిరోఢా వధూరి' తి వైజయంతీ. సీతా - సీతాలాంగల పద్ధతిః, తజ్జన్యత్వాత్తద్వ్యపదేశః. అనేనాయోనిజత్వోక్తేః దివ్యలోకవాసకాలిక సౌందర్యాఽ న్యూనతోక్తా. అపిశబ్దేన లక్ష్మణానుగతి స్సముచ్చీయతే. రామ మనుగతా నిరవధిక సౌందర్యా కృష్ట హృదయతయాఽనుగతవతీ, రోహిణీ యథా. యథాశబ్ద ఇవార్థః - యథాతథే వైవం సామ్య ఇత్యమరః. రోహిణీ నామ చంద్రస్యాసాధారణా పత్నీ 'పరిష్ఠా సర్వనారీణా మేషా చ దివి దేవతా, రోహిణీ న వినా చంద్రం ముహూర్తమపి దృశ్యత' ఇతి. న కేవలం రామసౌందర్యాకృష్టానుగతా, కింతు కళంకినం రోహిణీవ పాతివ్రత్యస్వరూపప్రయుక్తానుగతే త్యర్థః. అయమర్థోఽనసూయా సమక్షం వ్యక్తీభవిష్యతి. ౨౭

పౌరైరనుగతో దూరం పిత్రా దశరథేన చ. ౨౮
శృంగిబేరపురే సూతం గంగాకూలే వ్యసర్జయత్,
గుహమాసాద్య ధర్మాత్మా నిషాదాధిపతిం ప్రియం. ౨౯
గుహేన సహితో రామో లక్ష్మణేన చ సీతయా, ౨౯౺

రామభక్త్యవిశేషాల్లక్ష్మణసీతావత్ పౌరాణాం పరమా భక్తిరుక్తా. 'పునర్విశ్లేషభీరుత్వం పరమాభక్తి రుచ్యత' ఇతి వచనాత్. పౌరై రిత్యనేన తద్దేశవాస ఏవ రామభక్తి హేతు రిత్యుక్తం. పిత్రా దశరథేన చ. చ శబ్దోన్వాచయే - అల్పమనుగత ఇత్యర్థః. అద్వారం హి తే నానుగతం. పిత్రేత్యనేన పుత్రగతవాత్సల్యాదనుగత ఇత్యుక్తం. ౨౮

ఏవం పరత్వసౌలభ్యే దర్శితే, అథ వాత్సల్యసౌశీల్యే దర్శయతి - (శృంగిబేరపుర ఇతి.) ధర్మే ఆశ్రితవాత్సల్యసౌశీల్యే ఆత్మా స్వభావోయస్య స తథా, ఆశ్రితవాత్సల్య సౌశీల్యస్వభావో రామః, శృంగిబేరపురే - శృంగిణః కృష్ణసారాదయః, తేషాం బేరాణి కృత్రిమశరీరాణి 'ప్రతిచ్ఛందః ప్రతినిధి ర్బేరంచ ప్రతిరూపక' మితి వైజయంతీ. వంచనేన సజాతీయ మృగగ్రహణార్థాని యస్మిన్ తచ్ఛృంగిబేరం, తథాత్వాత్తదాఖ్యే పురే, గంగాకూలే. శృంగిబేరపురసన్నిహితగంగాతీర ఇత్యర్థః. ఏతేన గంగాతీరత్వమాత్రేణ నోద్దేశ్యత్వం, కింతు భక్తసేవితత్వేనేత్యుక్తం. "సా కాశీతి న చాకశీతి' త్యాద్యభియుక్తోక్తేః. నిషాదాః ప్రతిలోమజాతివిశేషాః - 'నిషాదో మృగఘాతీ స్యా'దితి వైజయంతీ. తేషామధిపతిరితి జాత్యాపకర్ష ఉక్తః, ప్రీణాతీతి ప్రియస్తం, స్వస్మిన్ ప్రీతిమంతమిత్యర్థః. గుహతి గోపయతి వంచయతి పరస్వమితి గుహః, ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః. తం జాతితో వృత్తితో గుణతశ్చ హీనమపి, స్వస్మిన్నానుకూల్యమాత్రేణాదరణీయత్వముక్తం. నిషాదాధిపతిమాసాద్యేత్యనేన సౌశీల్యముక్తం. మహతో మందైస్సహ నీరంధ్రేణ సంశ్లేషో హి సౌశీల్యం. దర్మాత్మేత్యనేన మహత్త్వముక్తం. ఆసాద్యేత్యత్రాభివిధివాచినా అఙా నైరంధ్ర్యముక్తం, శృంగిబేరపురే గుహమాసాద్యేత్యనేన దోషభోగ్యస్వరూపం వాత్సల్యముక్తం. సూతం సుమంత్రం పారంపర్యేణానువర్తమానమపి వ్యసర్జయత్ స్వార్థేణిచ్. సద్యః ప్రసూతవత్సవాత్సల్యాత్పూర్వవత్సం పరిహరంత్యా ధేనోరివ వాత్సల్యాతిశయః ఉక్తః. ౨౯

స్వస్మిన్నాశాలేశమాత్రేణ జనితం గుహవిషయప్రేమాతిశయం దర్శయతి. (రామః గుహేన సహితస్సన్ లక్ష్మణేన సీతయా చ సహితః.) గుహసంధానానంతరమేవ లక్ష్మణసీతాభ్యాం నిత్యానపాయినీభ్యాం సాహిత్యమాసీత్, తతః పూర్వం సిద్ధమపి తదసత్ప్రాయ మాసీదిత్యర్థః, యద్వా - దృష్టాంతార్థం లక్ష్మణసీతాసాహిత్యకథనం. తాదృశం సౌహార్దం గుహేప్యాసీదితి భావః. సహితః సంహితః - సమోహితతతయోరితి మల్లోపః. సః రామః, లక్ష్మణేన సీతయా చ సహ, గుహేన, హితః ప్రహితః గంగాం తారిత ఇత్యప్యాహుః. ౨౯౺

(నారదస్య సమాధానమ్)

తే వనేన వనం గత్వా నదీస్తీర్త్వా బహూదకాః.
చిత్రకూట మనుప్రాప్య భరద్వాజస్య శాసనాత్,
రమ్యమావసథం కృత్వా రమమాణా వనే త్రయః.
దేవగంధర్వసంకాశా స్తత్ర తే న్యవసన్ సుఖం, ౩౦౪

(తే వనేనేతి) శ్లోకద్వయమేకాన్వయం. తే రామాదయస్త్రయ ఇత్యనేన గుహనివర్తనం ద్యోతితం. వనేన వనం గత్వా వనాద్వనం గత్వా పంచమ్యర్థే తృతీయా, హేతౌ తృతీయా వా. అనేన నూతన వనావలోకనకుతూహలం నగరప్రవేశస్య స్వాధికారవిరుద్ధత్వం చ ద్యోత్యతే. యద్వా - అవనేన వనం గత్వా అన్యోన్యరక్షణేన వనం గత్వేత్యర్థః. వక్ష్యతి - 'అగ్రతో గచ్ఛ సౌమిత్రే సీతా త్వామనుగచ్ఛతు, పృష్ఠతోహం గమిష్యామి త్వాం చ సీతాం చ పాలయన్. అన్యోన్యస్యేహ నో రక్షా కర్తవ్యా పురుషర్షభే'తి. యద్వా - అవనేన పితృవచనపరిపాలనేన హేతునా, వనం గత్వా అవనేన లోకరక్షణేన హేతునా వా - రావణాదిదుష్టనిబర్హణముఖేన లోక రక్షణార్థం హి తేషాం వనగమనం. యద్వా - తేవృదేవన ఇతి ధాతోర్భావే ల్యుట్. తేవనేన - దేవనేన లీలయా అనాయాసేనేత్యర్థః. మృగయా క్రీడనేన వా. అనయైవ వ్యుత్పత్త్యా తేవనం పాదసంచార ఇతి లభ్యతే. సూతవిసర్జనానంతరం రథాదవరుహ్య పాదసంచారేణ వనం గత్వేత్యర్థః. యద్వా అవనేన సహ వనం గత్వా - మధ్యే మధ్యే స్థల ప్రదేశం వనం చ గత్వేత్యర్థః. వనేన జలేన సహితం వనం న తు మరుకాంతారమితి వార్థః. 'పయః కీలాల మమృతం జీవనం భువనం వన' మిత్యమరః. బహూదకాః విపులోదకాః, అధికోదకా వా. 'విపులానేక యోర్బహు' రితి వైజయంతీ. నౌతార్యా ఇత్యర్థః, నదీః గంగాం, తీర్త్వా ఉత్తీర్య - గంగా నదీవా మితి నదీముఖ్యత్వాత్ నిరుపపదనదీశబ్దేన గంగోచ్యతే. జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్ బహువచనమన్య తరస్యామితి బహువచనం, పూజాయాం బహువచనం వా అదితిః పాశానితివ దవయవ బహుత్వాభి ప్రాయేణ వా బహువచనం. అత్ర అగ్నిహోత్రం జహోతి యవాగూం పచతీతివ దర్థక్రమేణ నదీ స్తీర్త్వా వనం గత్వేతి యోజనీయం. యద్వా - అపూర్వకాలేపి క్త్వా ప్రత్యయః ఆస్యం వ్యాదాయ స్వపితీతివత్. యద్య ప్యాస్యం వ్యాదా య స్వపితి, సమ్మీల్య హసతీత్యుపసంఖ్యానమితి వార్తికే స్థలద్వయమేవోపాత్తం తథాపి న్యాసకృతా పరావరయోగేచేతి పూర్వసూత్రే చకారాత్సర్వత్రాయం ప్రయోగస్సంభవతీత్యుక్తం. యద్వా - తేవనేనే త్యనేన గంగాతరణమర్థసిద్ధం. నదీశబ్దో యమునాపరః. యద్వా - నదీః గంగాయమునామందాకినీః. మందాకినీ నామ చిత్రకూట పతి

సరే పరిసరంతి స్రవంతీ. సౌకర్యాయ యుగపదుక్తం. యద్వా. పూర్వార్ధే స రామో లక్ష్మణేన సీతయా చ సహ గుహేన హితః ప్రహితః-సీతాలక్ష్మణ రామాః గుహేన గంగాం తారితా ఇత్యర్థః. అతః పాదసంచారేణ వనగమన మత్రోక్తం. (భరద్వాజస్య శాసనాచ్చిత్రకూట మను ప్రాప్య) ప్రజాభరణశీలో భరద్వాజః. ఇత్థం నిరుక్తమృగారణ్యే 'ఏషఏవ బిభ్రద్వాజః ప్రజావై వాజస్తా ఏష బిభర్తి యద్బిభర్తి తస్మాద్భరద్వాజ ఇత్యాచక్షత' ఇతి. యద్వా - వాజం రేతః వాజీకరణ మిత్యాదౌ తథా ప్రయోగాత్. బిభ్రద్వాజం భరద్వాజః — నిత్యబ్రహ్మచారీత్యర్థః. 'భరద్వాజో హ త్రిభిరాయుర్భిర్బ్రహ్మచర్యమువాసే' తి శ్రుతేః. తస్య శాసనాత్ నియమనాత్ చిత్రకూటే భవద్భిః స్థాతవ్యం తస్యైవమేవ మార్గ ఇత్యేవంరూపాత్. అను సదృశం 'పశ్చాత్స దృశయో రన్వి'త్యమరః. రాజకుమారాణాం స్వేషాముచిత మిత్యర్థః. 'సుభగ శ్చిత్రకూటో సౌ గిరిరాజోపమో గిరిః, యస్మిన్ వసతి కాకుత్స్థః కుబేర ఇవ నందనే' ఇతి వక్ష్యతి. పశ్చాద్భాగేవా. చిత్రాణి ఆశ్చర్యావహాని కూటాని శిఖరాణి యస్యాసౌ చిత్రకూటః తం, 'ఆశ్చర్యాలేఖ్య యోశ్చిత్ర' మిత్యమరః. ప్రాప్య గత్వా, రమ్యం రమణీయం, జలరామణీయక స్థలరామణీయకాదియుక్తం, అవసథం పర్ణశాలారూపం గృహం, 'ధిష్ణ్య మోకో నివసనం స్థానావసథ వాస్తుచే'త్యమరః. కృత్వా నిర్మాయ, అత్ర పర్ణశాలానిర్మాణే లక్ష్మణస్య సాక్షాత్కర్తృత్వం, ఇతరయోస్తు ఉచితదేశప్రదర్శనాదినా ప్రయోజక కర్తృత్వం. సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇత్యత్ర సూత్రే గ్రహైకత్వవదుద్దేశ్యగతత్వేన ద్విత్వస్యావివక్షితత్వా దనేకక్రియాస్వపి క్త్వాప్రత్యయ స్సంభవతీతి న్యాసకారోక్తేః క్త్వాప్రత్యయబాహుళ్యం తత్ర వనే చిత్రకూటోపాంతవనే, రమమాణాః లీలారసమనుభవంతస్సంతః, సీతారామయోః పుష్పాపచయసలిలక్రీడాదికం రతిః. 'వైదేహి రమసే కచ్చిచ్చిత్రకూటే మయాసహ, పశ్యంతీ వివిధాన్ భావాన్మనోవాక్కాయసంగతా' నితి హి వక్ష్యతి. లక్ష్మణస్య తు విశిష్టవిషయకైంకర్యలాభజా ప్రీతిః. వక్ష్యతి - 'భవాంస్తు సహ వైదేహ్యా గిరిసానుషు రంస్యతే, అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రత స్స్వపతశ్చత' ఇతి. త్రయో రమమాణా ఇత్యనేన ఆనందహేతుభేదే ప్యానందాంశే తౌల్యముచ్యతే. 'పరమం సామ్య ముపైతి, భోగమాత్ర సామ్యలింగాచ్చే'తి వత్. రమమాణా ఇతి వర్తమాన నిర్దేశేన నైరంతర్య ముక్తం. వర్తమానార్థకస్యాప్యస్యావసన్నితి భూతప్రత్యయాంతవిశేణత్వం ధాతుసంబంధే ప్రత్యయా ఇత్యనుశాసనా దగ్నిష్టోమయాజీ పుత్రస్తే భవితేతివ త్సంభవతి. అతఏవ దేవగంధర్వసంకాశాస్సంతః, దేవగంధర్వా మనుష్యగంధర్వేభ్యోఽధికానందాః. యద్వా - దేవీ చ దేవశ్చ దేవౌ లక్ష్మీనారాయణౌ - పుమాం స్త్రియేత్యేకశేషః. గానం ధారయతీతి గంధర్వః. 'ఏతత్సామగాయన్నాస్తే' ఇత్యుక్తస్సర్వదా సామగానపరో ముక్తః. దేవౌ చ గంధర్వాశ్చ దేవగంధర్వాః, తత్సదృశా దేవగంధర్వసంకాశాః – నిభాదిత్వా దుత్తరపద భూతా ఏవ సంతస్సదృశవచనాః. తథాహామరః 'స్యురుత్తరపదే త్వమీ–నిభ సంకాశ నీకాశ ప్రతీకాశోపమాదయ' ఇతి. తే-తఏవ సంతః-సాకేత-

(నారదస్య సమాధానమ్)

చిత్రకూటం గతే రామే పుత్రశోకాతురస్తథా.
రాజా దశరథస్స్వర్గం జగామ విలపన్ సుతం, ౩౨
మృతే తు తస్మిన్ భరతో వసిష్ఠప్రముఖైర్ద్విజైః.
నియుజ్యమానో రాజ్యాయ నైచ్ఛద్రాజ్యం మహాబలః, ౩౩

వాసిన ఏవ సంతః, సుఖం న్యవసన్. వక్ష్యతి 'సురమ్యమాసాద్య తు చిత్రకూటం నదీం చ తాం మాల్యవతీం సుతీర్థాం, ననంద రామో మృగపక్షిజుష్టాం జహౌ చ దుఃఖం పురవిప్రవాసా'దితి. యద్వా-త ఏవ సంతః వనవాసినఏవ సంతః. నాగరికా అపి చిరం వనచరా ఇవావసన్నిత్యర్థః. ముఖగ్లాన్యాదిభిస్తేషాం వైదేశికత్వగంధోపి నాజ్ఞాయతేతి భావః సుఖం యథా భవతి తథా న్యవసన్ -కదాచిదపి దుఃఖలేశోపి నాస్యభావీత్యర్థః. అత్ర క్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దద్వయ ప్రయోగ ఇత్యప్యాహుః. తే తీర్త్వా జగ్మురితి క్రియాపదమధ్యాహృత్య కేచిద్యోజయంతి. అత్ర దేవగంధర్వసంకాశా ఇతి పదగతేనోపమాలంకారేణ కించిద్వస్తు ధ్వన్యతే. యస్తావత్ స్వరూపజ్ఞానపూర్వకం భగవత్యనురక్తో భవతి తం భగవాన్ దేవ్యా సమాగత్య దివ్యం విమానమారోప్యాతివాహికగణైస్సత్కార్య విరజాం తీర్త్వా తిల్యకాంతార మాసాద్యామానవే నానుజ్ఞాప్య దివ్యలోకే మహామణిమంటప ముపేత్య దివ్యసింహాసనారూఢః శ్రియా సహ మోదమాన స్తదుచితసర్వదేశసర్వకాలసర్వావస్థోచిత సకలవిధకైంకర్యోస్మై స్వానందసమ మానందం దత్వా తేన యావత్కాలమాస్త ఇతి. ౩౦

ఏవం లక్ష్మణస్య భగవచ్ఛేషత్వవృత్తిం ప్రతిపాద్య భరతస్య పారతంత్ర్యవృత్తిం దర్శయతి మృతే తు తస్మిన్నిత్యాదినా. తదుపోద్ఘాతత్వేనాహ - (చిత్రేతి). రామే చిత్రకూటం తథా ఉక్తప్రకారేణ గతే సతి, దశరథో రాజా, పుత్రశోకేన పుత్రాదర్శనజదుఃఖేన. ఆతురః పీడితస్సన్, సుతముద్దిశ్య హాసుతేత్యేవం విలపన్ ప్రలాపం కుర్వన్, స్వర్గం జగామ. ౩౨

(మృతేత్వితి) తస్మిన్ దశరథే మృతే సతి స్వర్గప్రాప్తిరపి నశ్వరత్వేనానుపాదేయేతీత్యుక్తం. మహాబలః రాజ్యభరణసమర్థః. అత ఏవ భరతః ఇతి రాజ్యస్య భరణాదిత్యుక్తరీత్యా భావజ్ఞేన వసిష్ఠేన భరత ఇతి కృతనామా, వసిష్ఠప్రముఖైర్ద్విజైః వసిష్ఠాదిభిర్బ్రాహ్మణైః, రాజ్యాయ రాజ్యం కర్తుం, నియుజ్యమానః - క్రియార్థోపపదస్య కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ. రాజ్యం రాజత్వం - యే చాభావకర్మణోరితి ప్రతిషేధా దనో నప్రకృతిభావః. నైచ్ఛత్ నాభ్య

స జగామ వనం వీరో రామపాదప్రసాదకః. ३४

గత్వా తు సుమహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమం,
అయాచ ద్భ్రాతరం రామ మార్యభావ పురస్కృతః. ३५

లషత్, మహాబల ఇత్యనేన సత్యామేవ శక్తౌ స్వరూపవిరుద్ధత్వా ద్రాజ్యం నాంగీచకారేత్యవ గమ్యతే. అతఏవ వక్ష్యతి 'రాజ్యం చాహం చ రామస్య ధర్మం వక్తు మిహార్హసి, విలలాప సభామధ్యే జగర్హే చ పురోహితం, కథం దశరథాజ్జాతో భవేద్రాజ్యాపహారక' ఇతి. ३३५

(స జగామేత్యర్థమేకం వాక్యం). వీర్యేణ యుక్తో వీరః, వీర్యం అత్ర శత్రుభూతరాగాది జేతృత్వం, విషయానాకృష్టచిత్త ఇత్యర్థః. యద్వా - 'ఏభిశ్చ సచివైస్సార్ధం శిరసా యాచితో మయా, భ్రాతుశ్శిష్యస్య దాసస్య ప్రసాదం కర్తుమర్హసీ' త్యుక్తరీత్యా చతురంగబలసహిత స్స భరతః రామపాదప్రసాదకః - పాదశబ్దః పూజ్యవాచీ 'పూజ్యేతు పాదనామాంక' ఇత్యమరః. ప్రసాదకః – తుమున్ ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామితి ణ్వుల్. పూజ్యం రామం ప్రసాద యితుమిత్యర్థః. యద్వా - రామచరణయోః ప్రసాదకః - రామస్యైవ ప్రసాద్యత్వేపి పాదయోః ప్రసాద్యత్వోక్తి శ్శేషభూతవ్యవహారానుసారేణ. రాజానం ద్రష్టుమితి వక్తవ్యే రాజపాదౌ ద్రష్టుమితి హి భృత్యజనో వ్యవహరతి. వనం జగామ ప్రాప, వస్తుతో రామస్య కోపాభావేపి భరతాయ రాజ్యం దత్తమితి బుద్ధిం నివర్తయితుమిత్యర్థః. 'పూజితా మామికా మాతా దత్తం రాజ్య మిదం మమ, తద్దదామి పునస్తుభ్యం యథా త్వమదదా మమ' ३४

(గత్వాత్వితి,) అత్ర స ఇత్యనుషజ్యతే, సః ఆర్యభావపురస్కృతః పురస్కృతార్యభావః. ఆహితాగ్న్యాదిత్వాత్పరనిపాతః. యద్వా – ఆర్యభావేన స్వస్యార్యభావేన పురస్కృతః పూజితః, ఉచితమనేన క్రియత ఇతి శ్లాఘిత ఇత్యర్థః-'పూజితస్స్యాత్పురస్కృత' ఇతి బాణః. తథావిధస్సన్, సుమహానాత్మా అంతఃకరణం యస్య తం సుమహాత్మానం, స్వతః ప్రసన్నహృదయమిత్యర్థః - సత్యపరాక్రమం సత్యే పరాక్రమో ऽ ప్రచ్యుతత్వం యస్య తం రామం, గత్వా తు ప్రాప్య, తు విశేషోక్తి - తస్యాగ్రతస్థితిరేవాలం యాచన మతిరిచ్యత ఇతి భావః. భ్రాతరం రామ మయాచత్ ప్రార్థయామాస. స్వాభీష్టమితి శేషః. యాచేర్ద్వికర్మకత్వాత్ స్వరితేత్త్వాదుభయపదీ. క్రియా భేదా ద్రామశబ్దస్య న పునరుక్తతా. ३५

(నారదస్య సమాధానమ్)

త్వమేవ రాజా ధర్మజ్ఞ ఇతి రామం వచోఽబ్రవీత్, ౩౫
రామోపి పరమోదార స్సుముఖ స్సుమహాయశాః.
న చైచ్ఛ త్పితురాదేశా ద్రాజ్యం రామో మహాబలః, ౩౬
పాదుకే చాస్య రాజ్యాయ న్యాసం దత్వా పునఃపునః.
నివర్తయామాస తతో భరతం భరతాగ్రజః, ౩౭

స్వాభీష్టమేవాహ - (త్వమేవేతి.) ధర్మజ్ఞః జ్యేష్ఠే విద్యమానే న కనిష్ఠో రాజ్యమర్హతీతి ధర్మం జానన్, త్వమేవ రాజా, నాన్య ఇతి రామం వచోఽబ్రవీత్. అకథితం చేతి ద్వికర్మకత్వం. ౩౫

నను భరతకృతా ప్రపత్తిః కుతో నాఫలత్, అధికార వైగుణ్యాద్వా శరణ్య వైగుణ్యాద్వా. నాద్యః, అపేక్షాతిరిక్తస్యాభావాత్. నాంత్యః, తస్య సర్వగుణ పరిపూర్ణత్వాదిత్యాశంక్య ప్రబల ప్రతిబంధకస్య ప్రారబ్ధస్య సద్భావా న్న సా ఫలితేత్యాహ (రామోపీతి.) అపిశబ్దః ప్రతివిశేషణ మన్వేతి. రామోపి రమయతీతి వ్యుత్పత్త్యా స్వరూపరూపగుణై రాశ్రిత చిత్తరంజనస్వభావోపి, పరమోదారోపి స్వపర్యంతాపేక్షితార్థప్రదోపి 'య ఆత్మదా బలదా' ఇతి శ్రుతేః. సుముఖోపి అర్థిజనలాభేన ప్రసన్నముఖోపి, సుమహాయశా అపి 'న హ్యర్థినః కార్యవశాదుపేతాః కకుత్స్థవంశే విముఖాః ప్రయాంతి' త్యుక్తరీత్యా ప్రసిద్ధకీర్తిరపి, మహాబలోపి ఆశ్రితమనోరథపరిపూరణనిపుణోపి, రామః, పితురాదేశాద్బలవత్ప్రతిబంధకా న్నైచ్ఛత్. చకారా త్తదవసానే త్వైచ్ఛ దిత్యర్థః. ఆదేశో నియోగః. ౩౬

సర్వథా ప్రపత్తేర్వైఫల్య మనుచిత మితి యావత్ప్రతిబంధకా ఽ నివృత్తి ఫలప్రతినిధిం దిశతి స్మేత్యాహ (పాదుకే చేతి). చ స్త్వర్థః. కింతు భరతాగ్రజః ఫల ప్రదానోచిత సంబంధశీలః, రాజ్యాయ రాజ్యం కర్తుం, క్రియార్థోపపదస్య కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ. అస్య భరతస్య పాదుకే న్యాసం స్వప్రతినిధిం దత్వా - రామపాదుకే రాజ్యం కురుతః; అహం తయోః పరిచారక ఇతి భావయేతి దత్వేత్యర్థః. పునఃపునర్భరతం తస్మాద్దేశా న్నివర్తయామాస. పునఃపున రిత్యనేన భరతస్య రామవిరహాసహిష్ణుత్వం ద్యోత్యతే. స్వార్థత్వనివృత్తిపూర్వక పరస్వత్వాపాదనరూపత్వాభావా న్న చతుర్థీ. కింతు సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ. ౩౭

స కామ మనవాప్యైవ రామపాదా వుపస్పృశన్.
నందిగ్రామేఽకరో ద్రాజ్యం రామాగమనకాంక్షయా, ౩౯
గతేతు భరతే శ్రీమాన్ సత్యసంధో జితేంద్రియః.
రామస్తు పునరాలక్ష్య నాగరస్య జనస్య చ,
తత్రాగమన మేకాగ్రో దండకాన్ ప్రవివేశ హ. ౪౦

అథ ప్రపన్నస్య యావత్ప్రారబ్ధనివృత్తి శేషిణి వృత్తిం దర్శయన్నాహ (స కామమితి) స భరతః, కామం రామకైంకర్యమనోరథం, అప్రాప్యైవ, రామపాదౌ రామస్య పాదుకే - పాదశబ్దః పాదుకోపలక్షకః. ఉపస్పృశన్ ప్రత్యహం సేవమానస్సన్, రామాగమనకాంక్షయా కదా రామ ఆగమిష్యతీతి ప్రత్యాశయా, చతుర్దశవర్షరూప ప్రతిబంధకముత్తీర్య కదా రామకైంకర్యం లప్స్య ఇతి మనోరథమభివర్ధయ న్నిత్యర్థః, రామరహితతన్నివాసస్యాతిదుఃఖావహతయా అయోధ్యాం విహాయ, నందిగ్రామే నందిగ్రామాఖ్యే అయోధ్యాసన్నిహితే క్వచిద్గ్రామే, రాజ్యమకరోత్ తదాజ్ఞాకైంకర్యమకరోత్. పరస్మైపదేన స్వస్య తస్మిన్ ఫలత్వనివృత్తి రవగమ్యతే. ౩౯

అయోధ్యాకాండప్రతిపాద్యపితృవచనపరిపాలనసిద్ధిం నిగమయ న్నుత్తరకాండార్థం ప్రస్తౌతి (గతేత్వితి). అర్ధత్రయమేకం వాక్యం. భరతే గతే, తు విశేషోస్తి. తమేవాహ - (శ్రీమాన్) ప్రతిజ్ఞాభంగభయజనితవిషాదవిగమాదుత్పన్నకాంతివిశేషః, సత్యసంధః భరతనిర్బంధేనాప్యవిచాల్యప్రతిజ్ఞః - సంధా ప్రతిజ్ఞామర్యాదేత్యమరః. జితేంద్రియః మాతృభరతాదిప్రార్థనావ్యాజే సత్యపి రాజ్యభోగలౌల్యరహితః. రామః, నగరే భవో నాగరః - తత్రభవ ఇత్యణ్. తస్య జనస్య, తత్ర చిత్రకూటే, పునరాగమన మాలక్ష్య ఆలోచ్య. చకారాదృషివిప్రకారదర్శనాచ్చ, తత్ప్రదేశం విహాయ, ఏకాగ్రః పితృవచనపరిపాలనే దత్తావధానః, విరోధిభూయిష్ఠదేశత్వేన సావధానో వా. దండకాన్ ప్రవివేశ. హేతి విషాదే - 'ఏకసర్గోనస్యవృత్తి రేకాగ్ర్యైకాయనా వపీ'తి వైజయంతీ. సీతాలక్ష్మణయోశ్చ ప్రవేశోర్థసిద్ధః. దండకస్య రాజ్ఞో జనపదో దండకః - తస్య నివాస ఇత్యణ్. జనపదే లుబితి లుప్. శుక్రశాపేన వనతాం ప్రాప్తః, కుత్సాయాం కప్-అవాంతరవన బహుత్వాద్బహువచనం. వక్ష్యత్యుత్తరకాండే 'శప్తో బ్రహ్మర్షిణా తేన పురా వై దండకో హతః, తతః ప్రభృతి కాకుత్స్థ దండకారణ్యముచ్యతే, తపస్వినః స్థితా యత్ర జనస్థానమతోఽభవ'దితి. దండకామితి పాఠే-దండకో నామ రాజాస్యా మటవ్యామస్తీతి దండకా-అర్శ ఆదిభ్యోఽజిత్యచ్ ప్రత్యయః - తతష్టాప్ - క్షిపకాదిత్వాన్నేత్వం. ఏవమయోధ్యాకాండవృత్తాంతసంగ్రహేణ పితృవచనపరిపాలనరూపసామాన్యధర్మః, శేషభూతస్య శేషివిషయకైంకర్యవృత్తిః, ప్రపన్నస్య భగవత్ప్రా

(నారదస్య సమాధానమ్)

ప్రవిశ్య తు మహారణ్యం రామో రాజీవలోచనః,
* విరాధం రాక్షసం హత్వా శరభంగం దదర్శ హ.
సుతీక్ష్ణం చాప్యగస్త్యం చ అగస్త్యభ్రాతరం తథా, ౪౦౫
అగస్త్యవచనాచ్చైవ జగ్రాహైంద్రం శరాసనం,
ఖడ్గం చ పరమప్రీత స్తూణీ చాక్షయసాయకౌ. ౪౧౫

రతంత్ర్యం చ దర్శితం. శత్రుఘ్నవృత్తాంతప్రదర్శనేన తస్య భాగవతపారతంత్ర్యం చ సూచితం. ౪౦.

అథ బ్రాహ్మణేషు విశిష్య సత్యప్రతిజ్ఞత్వప్రతిపాదనపర మారణ్యకాండవృత్తాంతం సంగృహ్ణాతి – (ప్రవిశ్యేత్యాదినా.) రామో మహారణ్యం ప్రవిశ్య, తు విశేషోక్తి. తమాహ (రాజీవలోచనః) అపూర్వసంస్థానవిపినవిలోకనజనిత కుతూహలేన వికసితనయనారవిందస్సన్, తేనైవోత్సాహేన విరాధం రాక్షసం హత్వా తద్వధనముపహారీకృత్య, శరభంగం దదర్శ. హేత్యైతిహ్యే. తదనుజ్ఞయా సుతీక్ష్ణం, చాపీత్యేకనిపాతస్సముచ్చయార్థకః. అగస్త్య మగస్త్యభ్రాతరంచ దదర్శ. తథేతి సముచ్చయే. అగస్త్యభ్రాతా సుదర్శనాఖ్యః. తదుక్తం సనత్కుమారసంహితాయామగస్త్యేన 'యవీయానేష మే భ్రాతా సుదర్శన ఇతి స్మృత' ఇతి. కుంభసంభవస్యాగస్త్యస్య భ్రాతా సహపోషణాదితి బోధ్యం. అగస్త్యం చాగస్త్యభ్రాతరమిత్యత్ర సంధికార్యాభావో వాక్యసంహితాయా అనిత్యత్వాత్ - తథోక్తం-'పదేషు సంహితా నిత్యా నిత్యా ధాతూపసర్గయోః, నిత్యా సమాసే, వాక్యే తు సా వివక్షామపేక్షత'ఇతి. ౪౦౫

(అగస్త్యేతి.) అత్ర రామ ఇత్యనుషజ్యతే- రామః, పరమప్రీతస్సన్ జగదేకవీరస్య స్వస్య సదృశాయుధజాలలాభాద్భృశం సంతుష్టస్సన్, అగస్త్యవచనాదేవ, న తు స్వాభ్యర్థనాత్, ఐంద్రం ఇంద్రేణ దత్తం – తస్యేదమితి సంబంధసామాన్యే అణ్. 'దత్తో మమ మహేంద్రేణే'తి వక్ష్యమాణత్వాత్. ఇదం శరాసనాదిత్రయసాధారణం విశేషణం. శరా అస్యంతే క్షిప్యంతేఽనేనేతి శరాసనం ధనుః. తచ్చ ఖడ్గం చ. అక్షయసాయకౌ సమరసీమని సహస్రశో వినియోగేప్యక్షయశరౌ. తూణీ నిషంగౌ, జగ్రాహ స్వీకృతవాన్. వచనాజ్జగ్రాహేత్యనేన ఖడ్గాదికమగస్త్యో న స్పృష్టవాన్, కింతు నిర్దిష్టవా నిత్యుచ్యతే. ౪౧౫.

---

* తనిశ్లోకి. విరాధవధానంతరమేవ శరభంగాదిదర్శనోక్త్యా విరాధవధస్య శరభంగాదిదర్శనే 'రిక్తహస్తేన నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురు' మిత్యుక్త ముపాయనత్వం వ్యజ్యతే. ౪౦౫

వసత స్తస్య రామస్య వనే వనచరైస్సహ.
ఋషయోఽభ్యాగమ న్సర్వే వధాయాఽసురరక్షసాం, ౪౩౹
స తేషాం ప్రతిశుశ్రావ రాక్షసానాం తథా వనే. ౪౪
ప్రతిజ్ఞాతశ్చ రామేణ వధ స్సంయతి రక్షసాం.
ఋషీణా మగ్నికల్పానాం దండకారణ్యవాసినాం. ౪౫

ఏవం విరోధినిరసనానుకూల్యదర్శనలబ్ధావసరమునిజనాభ్యర్థనమాహ (వసత ఇతి.) వనే శరభంగవనే, తస్య వసతః-తస్మిన్ వసతీత్యర్థః. షష్ఠీ చేతియోగవిభాగా ద్యస్య చ భావేన భావలక్షణమిత్యస్మిన్నర్థే షష్ఠీ యద్వా - షష్ఠ్యర్థసంబంధసామాన్యస్య ఉక్తవిశేషే పర్యవసానం. 'శరభంగాశ్రమే రామ మభిజగ్ముశ్చ తాపసా' ఇతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ శరభంగవన ఇతి సిద్ధం. సర్వే వైఖానసవాలఖిల్యాదయ ఋషయశ్శరభంగాశ్రమవాసినః, వనచరైశ్చిత్రకూటపంపావన ప్రభృతివనవాసిభిస్సహ. వక్ష్యతి 'పంపావననివాసానా మను మందాకినీమపి, చిత్రకూటా లయానాం చ క్రియతే కదనం మహ'దితి. యద్వా-వనచరైస్సహ వనే వసత స్తస్య. షష్ఠీ చానాదర ఇత్యనాదరే షష్ఠీ. సవిశేషణే హీతి న్యాయేన తస్య వనే వాస మనాదృత్యేత్యర్థః. వక్ష్యతి హి-'తే వయం భవతా రక్ష్యా భవద్విషయవాసినః, నగరస్థో వనస్థోవా త్వన్నో రాజా జనేశ్వర' ఇతి. యద్వా వనే వసతస్తస్య సమీప మిత్యుపస్కార్యం. అసురాణి అసురప్రకృతీని రక్షాంసి, అనేన 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా న తు రాక్షసచేష్టిత' ఇత్యుక్తవిభీషణవ్యావృత్తిః. యద్వా - అసురాశ్చ రక్షాంసి చేతి ద్వంద్వః. అసురాః కబంధాదయః తత్ర దనుశబ్దప్రయోగాత్. యద్వా – అసూన్ ప్రాణాన్ రాంతి గృహ్ణంతీత్యసురాణి-అసురాణి చ తాని రక్షాంసి చేతి కర్మధారయః. తేషాం వధాయ వధం కారయితుం ప్రార్థయితుం వా-క్రియార్థోపపదస్య కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ. అభ్యాగమన్ అభిముఖతయా ఆగతాః. న హ్యాభిముఖ్యా దన్యచ్ఛరణాగతిర్నామాస్తి-'సత్సు కార్యవతాం పుంసా మలమేవాగ్రతస్థితిః'. యద్వా - వనే వసతస్తస్యాసురరక్షసాం వధాయాభ్యాగమ న్నిత్యుభయత్రాన్వయః కాకాక్షిన్యాయాత్, మధ్యమణిన్యాయాద్వా. ౪౩౹

మునీనాం దుర్దశామాలోక్య తద్విరోధినిరసనం ప్రతిజ్ఞాత మిత్యాహ - (స తేషామితి) స రామః, రాక్షసానాం వనే దండకారణ్యే, తేషాం ఋషీణాం, తథా ప్రతిశుశ్రావ - యథా తైరర్థితం తథా ప్రతిజజ్ఞ ఇత్యర్థః. 'అశ్రవ స్సంగర స్సంధా ప్రతిశ్రవ స్సంశ్రవః ప్రతిజ్ఞాచే'తి హలాయుధః. ౪౪

మునిభిరర్థితో రామేణ ప్రతిజ్ఞాతశ్చ కోర్థ ఇత్యత్రాహ (ప్రతిజ్ఞాతశ్చేతి.) రామేణ ప్రతిజ్ఞాతోర్థస్తు

(నారదస్య సమాధానమ్)

తేన తత్రైవ వసతా జనస్థాననివాసినీ.
విరూపితా శూర్పణఖా రాక్షసీ కామరూపిణీ. ౪౬
తతశ్శూర్పణఖావాక్యా దుద్యుక్తాన్ సర్వరాక్షసాన్,
ఖరం త్రిశిరసం చైవ దూషణం చైవ రాక్షసం.
నిజఘాన రణే రామ స్తేషాంచైవ పదానుగాన్, ౪౭

అగ్నికల్పానామీషన్న్యూన మగ్నిసాదృశ్యం ప్రాప్తానాం-ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్య దేశీయర ఇతి కల్పప్ప్రత్యయః. అతఏవ దండకారణ్యావాసినాం ఋషీణాం - చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ. సంయతి యుద్ధే - 'సముదాయః స్త్రియాం సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధ' ఇత్యమరః. రక్షసాం వధః - కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ. ప్రతిజ్ఞాతంత్వితి పాఠే సామాన్యే నపుంసకం, ప్రతిజ్ఞాతం వస్తు వధ ఇత్యర్థః. ౪౫

అథ ప్రతిజ్ఞానిర్వాహబీజముపక్షిపతి (తేనేతి.) తత్రైవ జనస్థానే, వసతా, తేన రామేణ, జనస్థానే నివసతీతి జనస్థాననివాసినీ - సుప్యజాదౌ ణినిస్తాచ్ఛీల్యే ఇతి ణినిః. కామేనేచ్ఛయా రూప మస్యా అస్తీతి కామరూపిణీ. శూర్పతుల్యా నఖా యస్యాస్సా శూర్పణఖా - పూర్వ పదాత్సంజ్ఞాయా మగ ఇతి ణత్వం, నఖముఖాత్సంజ్ఞాయామితి జీష్ప్రతిషేధః. శూర్పణఖాఖ్యా రాక్షసీ, విరూపితా కర్ణనాసికాచ్ఛేదేన వైరూప్యం ప్రాపితా. రామస్య దక్షిణో బాహురితి లక్ష్మణస్య రామబాహుత్వా ద్రామస్య విరూపకరణకర్తృత్వోక్తిః. శూర్పనఖీతి పాఠే న సా సంజ్ఞా. ౪౬

(తత ఇత్యాదిసార్ధశ్లోక మేకం వాక్యం). తతః శూర్పణఖావైరూప్యకరణానంతరం, శూర్ప ణఖావాక్యా దుద్యుక్తాన్ యుద్ధార్థం సన్నద్ధాన్, సర్వరాక్షసాన్ చతుర్దశ సహస్రసంఖ్యాకప్రధాన రాక్షసాన్, తేష్వపి ప్రధానం - 'ఖరం త్రిశిరసం చైవ, దూషణం చైవ రాక్షసం', చై వేతి నిపాత ద్వయసముదాయ స్సముచ్చయార్థః. తేషాం పూర్వోక్తానాం రాక్షసానాం ఖరాదీనాం చ, పదానుగాన్ అనుచరాంశ్చ, రణే యుద్ధే, నిజఘాన హతవాన్. యద్వా - ఖరాదీన్ తేషాం పదానుగాన్ సర్వ రాక్షసాంశ్చ నిజఘానేతి యోజనా. ౪౭

వనే తస్మి న్నివసతా జనస్థాననివాసినాం.
రక్షసాం నిహతాన్యాసన్ సహస్రాణి చతుర్దశ, ౪౭॥
తతో జ్ఞాతివధం శ్రుత్వా రావణః క్రోధమూర్ఛితః.
సహాయం వరయామాస మారీచం నామ రాక్షసం, ౪౯॥
వార్యమాణ స్సుబహుశో మారీచేన స రావణః.
న విరోధో బలవతా క్షమో రావణ తేన తే ౫౦॥
అనాదృత్య తు తద్వాక్యం రావణః కాలచోదితః,

హతాన్ రాక్షసాన్ పరిసంచష్టే (వన ఇతి). తస్మిన్ వనే, నివసతా రామేణేత్యనేనాసహాయత్వం దర్శితం. జనస్థాననివాసినామిత్యనేనారణ్య వర్తిత్వేనాతిఘోరత్వముక్తం, రక్షసాం చతుర్దశ సహస్రాణీతి యౌగపద్యముక్తం. నిహతానీతి నిశ్శేషత్వముచ్యతే. సహస్రాణీతి సంఖ్యా సంఖ్యేయయో రభేదేన నిర్దేశః. చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకాని సైన్యాని వా. ౪౭॥

ఏవం రామస్య సత్యప్రతిజ్ఞత్వే దర్శితే సీతాయాః పురుషకారత్వం వక్తుం బీజముపక్షిపతి - (తత ఇతి) తతః ఖరాదివధానంతరం, జ్ఞాతివధం ఖరవధం, ఖరస్య జ్ఞాతిత్వం స్వమాతృష్వసుః విశ్రవసో జాతత్వాదిత్యారణ్యపర్వణి వ్యక్తం, శ్రుత్వా అకంపనశూర్పణఖాముఖేన జ్ఞాత్వా, రావణః రౌతి రావయతీతి రావణః. వక్ష్యత్యుత్తరకాండే - 'యస్మాల్లోకత్రయం హ్యేతద్రావితం భయమోహితం, తస్మాత్త్వం రావణో నామ నామ్నా తేన భవిష్యసీ'తి. యద్వా విశ్రవసోపత్యం రావణః, శివాదిగణే విశ్రవసో విశ్రవణరవణ ఇతి పాఠాత్ రవణాదేశః. అణ్ చ. క్రోధమూర్ఛితః క్రోధేన మూర్ఛితో మూఢః, మూర్ఛితౌ మూఢసోచ్ఛ్రాయావితి వైజయంతీ. న చాయం మూర్ఛతేర్నిష్ఠా, మూర్త ఇతి తద్రూపత్వాత్. కింతుమూర్ఛాస్య సంజాతేతి మూర్ఛితః - తారకాదిత్వాదితచ్. మారీచం నామ రాక్షసం సహాయం వరయామాస. ౪౯॥

(వార్యమాణ ఇతి.) అత్రాంతే ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం. స రావణః - హేరావణ, తే బలవతా ఖరాదిషు దృష్టాపదానవతా, బలీయసా తేన రామేణ విరోధో న క్షమో న యుక్తః - 'క్షమస్త్రిషు హితే యోగ్యే యుక్తే శక్తౌ పటావపీ'తి శబ్దరత్నాకరే. ఇతి సుబహుశో ముహుర్ముహుః - వార్యమాణోభూత్. ౫౦॥

(అనాదృత్యేతి.) రావణః, కాలచోదితః కాలేన మృత్యునా ప్రేరితస్సన్, తద్వాక్యం మారీచవాక్యం, అనాదృత్య, సహమారీచః మారీచసహితః - తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి సమాసః.

(నారదస్య సమాధానమ్)

జగామ సహమారీచ స్తస్యాశ్రమపదం తదా, ౫౦
తేన మాయావినా దూర మపవాహ్య నృపాత్మజౌ.
జహార భార్యాం రామస్య గృధ్రం హత్వా జటాయుషం, ౫౧
గృధ్రం చ నిహతం దృష్ట్వా హృతాం శ్రుత్వా చ మైథిలీం.
రాఘవశ్శోకసంతప్తో విలలాపాకులేంద్రియః, ౫౨

వోపసర్జనస్యేతి సహశబ్దస్య సభావాభావః. తదా తస్మిన్నేవ కాలే, తస్య ఖరదూషణాదిహంతృత్వేన ప్రసిద్ధస్య రామస్య, ఆశ్రమపదం ఆశ్రమస్థానం – 'పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్వి'త్యమరః. జగామ ప్రాప. ౫౦

(తేనేతి) మాయావినా ప్రశస్తమృగమాయావతా-అస్మాయామేధాస్రజో వినిరితి వినిప్రత్యయః. లోభనీయవిచిత్రకనకమృగవేషధారిణేత్యర్థః. తేన మారీచేన ప్రయోజ్యేన, నృపాత్మజౌ దశరథపుత్రౌ, దూరం యథా భవతి తథా, అపవాహ్య అపసార్య - దృశ్యాదృశ్యతయా రామం రామస్వరతుల్యస్వరేణ లక్ష్మణం చ దూరం నిస్సార్యేత్యర్థః. మధ్యే సీతావిమోచనాయ ప్రాప్తం జటాయుషం జటాయుర్నామకం గృధ్రం, హత్వా మరణపర్యవసాయినీం హింసాం,కృత్వా, రామస్య భార్యాం నిత్యానపాయినీం సీతాం, జహార హృతవాన్. అత్రాస్యం వ్యాదాయ స్వపితీతివదపూర్వకాలే క్త్వాప్రత్యయః. సీతాం హృత్వా జటాయుషం జఘానేత్యర్థః. అత్ర మాయానిర్మితా సీతైవాపహృతా స్వయమగ్నావంతర్హితా, అతఏవ మాయాసీతాయా మగ్నిప్రవిష్టాయాం నిజసీతాయా ఉత్థానం యథాకథంచిల్లోకాపవాదాత్ పునస్సంత్యాగశ్చోపపద్యత ఇత్యాహుః. ౫౧

(గృధ్రం చేతి.) మృగరూపమారీచహననం పర్ణశాలాయాం సీతాయా అదర్శనేన తదన్వేషణం చకారేణ సముచ్చీయతే. నిహతం ముమూర్షుం, గృధ్రం జటాయుషం, దృష్ట్వా, తద్వచనాత్, మైథిలీం సీతాం, హృతాం రావణేనాపహృతాం శ్రుత్వా, రాఘవః శోకేన సంతప్తః సమ్యక్తప్తస్సన్, సీతాయా అదర్శనేన తప్తః జటాయుర్మరణేన సుతరాం తప్తః, అతఏవ వ్యాకులేంద్రియః కలుషితసర్వేంద్రియస్సన్, విలలాప పరిదేవన మకరోత్-'విలాపః పరిదేవన' మిత్యమరః, 'రాజ్యాద్భ్రంశో వనే వాస స్సీతా నష్టా హతో ద్విజః ఈదృశీయం మమాలక్ష్మీర్నిర్దహేదపి పావకం'. అత్ర రాఘవమైథిలీశబ్దాభ్యాం కులద్వయావద్యకర మిద మపహరణమితి శోకాతిశయహేతు

తతస్తేనైవ శోకేన గృధ్రం దగ్ధ్వా జటాయుషం.
మార్గమాణో వనే సీతాం రాక్షసం సందదర్శ హ,
కబంధం నామ రూపేణ వికృతం ఘోరదర్శనం. ౹౹౫౪౹౹

రుచ్యతే. నను విష్ణ్వవతారభూతస్యాస్య కథం శోకమోహౌ సంభవత ఇతి-సంభవత ఏవ పురుషధౌరేయస్య. యది హి లోకోత్తరగుణవిశిష్టవస్తువినాశేపి తౌ న స్యాతాం తర్హి స కథంపురుషధౌరేయస్స్యాత్, తచ్చ కథ మతిసుందరం స్యాత్. తయోరుభయోర్నమస్కార ఏవ స్యాత్. వక్ష్యతి చ మహాపురుషగుణమణివర్ణనప్రకరణే - 'వ్యసనేషు మనుష్యాణాం భృశం భవతి దుఃఖిత' ఇతి. మారుతిశ్చ వక్ష్యతి-'దుష్కరం కృతవాన్ రామో హీనో యదనయా ప్రభుః, ధారయత్యాత్మనో దేహం న శోకేనావసీదతీ'తి. ౹౹౫౩౹౹

(తత ఇత్యర్థత్రయమేకం వాక్యం.) తేనైవ శోకేన గృధ్రహననజనితేనైన శోకేన సీతాపహరణజ శోకాదప్యధికేనేత్యర్థః. తతః వ్యాప్తో రామః, గృధ్రం తిర్యగ్విశేషమపి జటాయుషం, పితృసఖత్వాత్ శేషికార్యాయ త్యక్తప్రాణత్వాచ్చ, దగ్ధ్వా బ్రహ్మమేధేన సంస్కృత్య 'యత్తు ప్రేతస్య మర్త్యస్య కథయంతి ద్విజాతయః, తత్స్వర్గ గమనం తస్య క్షిప్రం రామో జజాపహే'తి వక్ష్యమాణత్వాత్. ముక్తత్యక్తశరీరత్వాచ్చేదం బ్రహ్మ మేధమర్హతి. తథోక్తం నృసింహపురాణే - 'మత్కృతే నిధనం యస్మాత్త్వయా ప్రాప్తం ద్విజోత్తమ, తస్మాత్త్వం మత్ప్రసాదేన విష్ణులోకమవాప్స్యసీ'తి. సామాన్యతశ్చోక్తం యథా ఆగ్నేయే - 'విష్ణోః కార్యం సముద్దిశ్య దేహత్యాగో యతః కృతః, తతో వైకుంఠమాసాద్య ముక్తో భవతి మానవ' ఇతి. ఆశ్వమేధికే చ 'ప్రాణాంస్త్యజతి యోమర్త్యో మాం ప్రపన్నోపి మత్కృతే, బాలసూర్యప్రకాశేన వ్రజేద్యానేన మద్గృహ' మితి, అత్రాపి వక్ష్యతి 'యా గతి ర్యజ్ఞశీలానా మాహితాగ్నేశ్చ యాగతిః, అపరావర్తినాం యా చ యాచ భూమి ప్రదాయినాం, మయా త్వం సమనుజ్ఞాతో గచ్ఛ లోకానను త్తమా' నితి. అత్రాపరావృత్తిర్నచ పునరావర్తత ఇత్యుక్తా ముక్తిరేవ, నతుయుద్ధే అపలాయనం. తత్ఫలస్య స్వతస్సిద్ధత్వేన తదనుగ్రాహ్యత్వాభావాత్. న చ సంస్కారాభావే సుకృతఫలస్యానుత్పత్త్యా తత్కరణేన తదనుగ్రాహ్యత్వమితి వాచ్యం - తిరశ్చో యజ్ఞానధికారేణ తస్య తదభావేన తస్య తదనుగ్రాహ్యత్వాత్. అంగిఫలస్యైవాంగఫలత్వేనోపాసనాంగానాం యజ్ఞదానాదీనామపి ముక్తిరేవ ఫల మిత్యభిప్రాయేణ 'యా గతిర్యజ్ఞశీలానా' మిత్యాద్యుక్తం, యద్వా - 'ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచర' న్నిత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యా ముక్తస్య సర్వలోకసంచారసంభవా ద్యాగతి రిత్యుక్తం. క్రమముక్తిపరమిదం వచనం, నన్వాత్మానం మానుషం మన్య ఇతి మనుష్యత్వం భావయతః కథం

(నారదస్య సమాధానమ్)

తం నిహత్య మహాబాహు ర్దదాహ స్వర్గతశ్చ సః, ౫౫
సచా స్య కథయామాస శబరీం ధర్మచారిణీం.
శ్రమణీం ధర్మనిపుణా మభిగచ్ఛేతి రాఘవ, ౫౬

పరత్వాసాధారణచిహ్నం మోక్షప్రదత్వముచ్యత ఇతిచేన్న 'సత్యేన లోకాన్ జయతీ' త్యుక్తస్య సర్వలోకజయస్య మానుషత్వే ప్యవిరోధాత్. ఏవం జటాయుషం దగ్ధ్వా, వనే సీతాం మార్గమాణః అన్వేషణం కుర్వన్, మృగ అన్వేషణ ఇత్యస్మాద్ధాతోశ్శానచ్. ఆధృషాద్వేతి వికల్పాణ్ణిజభావః, రూపేణ శరీరేణ, వికృతం వికారయుక్తం - యేనాంగవికార ఇతి తృతీయా. కుక్షి నిక్షిప్తమస్తక మిత్యర్థః. ఘోరదర్శనం భయంకరదర్శనం, కబంధం కబంధాకారత్వాత్ కబంధ నామకం రాక్షసం, దదర్శ, హేతి ఖేదే. అమృతమన్వేషతా కాలకూటమలంభీత్యర్థః. యద్యప్యయం దానవ ఏవ, తథాపి రాక్షసప్రకృతిత్వా త్తథోక్తమితిజ్ఞేయం. ౫౪

(తమితి.) మహాబాహుః కబంధభుజనికర్తనక్షమభుజః రామః, తం కబంధం నిహత్య, తత్ప్రార్థనయా దదాహ దగ్ధవాన్, స చ కబంధో దాహేన హేతునా, స్వః స్వర్గం, గతః. ఇదమర్ధమేకం వాక్యం. ౫౫

(స చేతి.) సః స్వర్గం గచ్ఛన్ కబంధోపి, అస్య ఉపకారస్మృత్యా క్షణమాకాశే స్థిత్వా, ధర్మచారిణీం గురు శుశ్రూషాది ధర్మాచరణశీలాం, ఆచార్యాభిమానరూప చరమపర్వనిష్ఠామిత్యర్థః. 'పాదమూలం గమిష్యామి యా నహం పర్యచారిష' మితి వక్ష్యమాణత్వాత్. ధర్మే అతిథిసత్కార రూపే, నిపుణాం సమర్థాం, ధర్మసూక్ష్మజ్ఞా మిత్యర్థః. రామస్సమాగమిష్యతీతి స్వాదూని ఫలా న్యాస్వాద్యాస్వాద్య పరీక్ష్య నిక్షిప్తవతీ ఫలానీతి ప్రసిద్ధిః. శ్రమణీం పరివ్రాజికాం-'చతుర్థమాశ్రమం ప్రాప్తా శ్రమణా నామ తే స్మృతా' ఇతి స్మరణాత్, శబరీం ప్రతిలోమస్త్రియం. తదుక్తం నారదీయే 'నృపాయాం వైశ్యతో జాత శ్శబరః పరికీర్తితః, మధూని వృక్షాదానీయ విక్రీణీతే స్వవృత్తయ' ఇతి. జాతేరస్త్రీ విషయాదితి జీష్. అభిగచ్ఛ అభిముఖ్యేన గచ్ఛేతి, రాఘవం కథయామాస. (రాఘవ ఇతిపాఠే) తస్యోత్తరశ్లోకేన్వయః. (రాఘవేతి పాఠే) హే రాఘవ శబరీమభిగచ్ఛే త్యస్య రామస్య కథయామాసేత్యర్థః. అత్ర భాగవతభక్తి మహిమ్నా హీనజాతేరప్యభిగంతవ్యత్వ ముక్తం. ౫౬

సోఽభ్యగచ్ఛన్మహాతేజా శ్శబరీం శత్రుసూదనః.
శబర్యా పూజితస్సమ్యగ్రామో దశరథాత్మజః, ౫౭
పంపాతీరే హనుమతా సంగతో వానరేణ హ. ౫౮
హనుమద్వచనాచ్చైవ సుగ్రీవేణ సమాగతః, ౫౯

(స ఇతి.) మహాతేజాః చరమపర్వనిష్ఠజన లిప్సయాతిసంతుష్ట స్స రాఘవః, శత్రుసూదనః 'గమిష్యామ్యక్షయాన్ లోకాన్ త్వత్ప్రసాదాదరిందమే'త్యుక్త రీత్యా తత్ప్రాప్తి ప్రతిబంధకనివర్తకః, సాత్త్వద్యోరితిషత్త్వాభావః, శబరీం నిపత్యసీమాభూమిభూతాం, అభ్యగచ్ఛదితి సౌశీల్యాతిశయోక్తిః, దశరథాత్మజః రామశ్శబర్యా, సమ్యక్పూజితః షష్టివర్ష సహస్రాణి వంధ్యస్య దశరథస్య ప్రసాదేత్యంతాదరకృతభోజనాద ప్యతిశయితం తత్కాలమాత్రసమాగతశబరీసమర్పిత మృష్టాన్న మితి భావః. శరభంగాదిభిరగస్త్యాంతైః కృతం పూజామాత్రం, శబర్యా కృతంతు సమ్యక్పూజా-తస్యా శ్చరమపర్వనిష్ఠత్వాదితి భావః. ఉక్తంహి - 'మమ మద్భక్తభక్తేషు ప్రీతి రభ్యధికా భవే' దితి. యద్వా – సమ్యక్పూజనం పరీక్షితరసైః ఫలైర్భోజనం. పూజిత ఇత్యత్ర మతిబుద్ధి పూజా ర్థేభ్యశ్చేతి వర్తమానే క్తః. తథాచ శబర్యేత్యత్ర క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి కథం న షష్ఠీతిచేత్-అత్ర కేచిదాహుః-అర్షష్ష్యభావ ఇతి. అన్యేతు నాయం వర్తమానే క్తః, కింతు భూతే. తద్యోగే చ నలోకావ్యయనిష్ఠేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధాత్తృతీయైవేతి. వస్తుతః పూజాస్య సంజాతేతి పూజి తః, తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రత్యయః. అనేన తృతీయా భవత్యేవ. ౫౭

ఏవం సత్య ప్రతిజ్ఞత్వప్రధాన మారణ్యకాండచరితం సంగృహ్య మిత్రకార్యనిర్వాహకత్వ పరాం కిష్కింధాకాండకథాం సంగృహ్ణాతి (పంపేతి.) పంపానామ పద్మసరః, తస్యాస్తీరే తట కానన ఇత్యుద్దీపకసన్నిధానోక్తిః, హనుమతా ప్రశస్తహనునా వీరకిణాంకితముఖేనేత్యర్థః, వాన రేణ సంగతః సంయుక్తః, రామ ఇతిశేషః. హేతి-హర్షే. విరహిజనప్రాణహారిణి పంపోపవనే స్వకామినీఘటకసమాగమోయం చోరైర్వనేఽపహృత సర్వస్వస్య స్వజనముఖావలోకనవ దతీ వాశ్వాసనమితి మునేర్హర్షః. హనుమతా కాగతి రిహేదానీమి త్యతిమాత్రపర్యాకులతాదశాయాం విజయకిణాంకవదనవతా పురుషేణ సంగమో యదృచ్ఛయా సంజాతః. వానరేణేతి విశేషణేన రావణవత్ సన్న్యాసివేషరహితతయా స్వవేషేణ సమాగమా ద్విశ్వసనీయతా ద్యోత్యతే. ౫౮

(హనుమద్వచనాత్ సుగ్రీవేణ సమాగతః) చైవేతి నిపాతసముదాయస్సముచ్చయార్థః. అనుకూలపురుషకారలాభా దుచితమిత్రలాభో జాతఇతి భావః. ౫౯

(నారదస్య సమాధానమ్)

సుగ్రీవాయ చ తత్సర్వం శంసద్రామో మహాబలః.
ఆదిత స్తద్యథావృత్తం సీతాయాశ్చ విశేషతః, ౫౯
సుగ్రీవశ్చాపి తత్సర్వం శ్రుత్వా రామస్య వానరః.
చకార సఖ్యం రామేణ ప్రీతశ్చై వాగ్ని సాక్షికం, ౬౦
తతో వానరరాజేన వైరానుకథనం ప్రతి.
రామాయావేదితం సర్వం ప్రణయాద్దుఃఖితేన చ, ౬౧

అథ సఖ్యహేతుం రహస్యోద్భేదం దర్శయతి (సుగ్రీవాయేతి) మహాబల ఇత్యనేన వృత్త స్మరణకాలిక కాతర్యగోపనహేతు ర్ధైర్యముచ్యతే. రామః, ఆదితః జన్మన ఆరభ్య, తత్ప్రసిద్ధం, సర్వం వృత్తం సుగ్రీవాయ శంసత్–అనిత్యమాగమశాసనమిత్యడభావః. అకథయదిత్యర్థః. సీతా యాస్తద్వృత్తం చ రావణహృతత్వాదికం, యథావృత్తం వృత్తమనతిక్రమ్య – పదార్థానతివృత్తా వవ్యయీభావః. తదన్వేషణస్యావశ్యక ర్తవ్యతయా విశేషేణాఽశంసత్. ౫౯

(సుగ్రీవ ఇతి) చాపీతి నిపాతసముదాయస్సముచ్చయార్థః. వానరస్సుగ్రీవోపి, రామస్య సంబంధి తత్సర్వం పూర్వోక్తం వృత్తాంతం శ్రుత్వా ప్రీతః, రామస్య ప్రయోజనాపేక్షిత్వాన్మామక మపి ప్రయోజనం నివర్తయిష్యతీతి తుష్టస్సన్, అగ్నిస్సాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టా యస్య తదగ్నిసాక్షికం – శేషాద్విభాషేతి కప్ప్రత్యయః. రామేణ సఖ్యం సఖిత్వం – సఖ్యుర్య ఇతి భావార్థే యప్రత్యయః. చకార కృతవాన్. వానరరామశబ్దాభ్యాం సఖ్యస్యాసదృశత్వం వ్యంజితం. తేన చ రామస్య సౌశీల్యాతిశయో వ్యజ్యతే. గుహస్య హీనమనుష్యజాతితయా తత్సఖ్యం సౌశీల్యహేతుః, తత్రాపి స్త్రీత్వేన శబర్యభిగమనం తతస్తరాం సౌశీల్యం, సుగ్రీవస్య తిర్యక్త్వేన తతస్తమాం సౌశీల్య మితి భావః. ౬౦

(తత ఇతి.) తతః సఖ్యకరణానంతరం, దుఃఖితేన పరమసుహృద్భూతరామసన్నిధానా దుద్బుద్ధ పూర్వవృత్తతయా బాష్పం ముంచతేత్యర్థః. వానరరాజేన సుగ్రీవేణ – కర్తృకరణ యోస్తృతీయేతి కర్తరి తృతీయా. వైరస్య వాలివిరోధస్య, అనుకథనం అనుకూలకథనం ప్రశ్నా నుకూలముత్తరమిత్యర్థః. వాలినా సహ తవ కుతో వైరమాసీదిత్యేవం ప్రశ్నః. తం ప్రతి వక్తవ్యం సర్వం రహస్యప్రకాశరూపం, ప్రణయాత్ స్నేహాత్ విస్రంభాద్వా 'ప్రణయాస్త్వమీ విస్రంభయాచ్ఞాప్రేమాణ ఇత్యమరః. రామాయావేదితం ఆసమంతాదుక్తం – కార్త్స్న్యేనోక్త మిత్యర్థః. ౬౧

ప్రతిజ్ఞాతం చ రామేణ తదా వాలివధం ప్రతి.
వాలినశ్చ బలం తత్ర కథయామాస వానరః, ౬౨
సుగ్రీవశ్శంకితశ్చాసీ న్నిత్యం వీర్యేణ రాఘవే. ౬౩
రాఘవప్రత్యయార్థం తు దుందుభేః కాయముత్తమం,
దర్శయామాస సుగ్రీవో మహాపర్వతసన్నిభం. ౬౪
ఉత్ స్మయిత్వా మహాబాహుః ప్రేక్ష్య చాస్థి మహాబలః,
పాదాంగుష్ఠేన చిక్షేప సంపూర్ణం దశయోజనం. ౬౫

(ప్రతిజ్ఞాతం చేతి.) చశబ్దో భిన్నక్రమః. రామేణ చ, తదా ఆవేదనానంతరకాలే, వాలివధం ప్రతి ప్రతిజ్ఞాతం, వాలివధ ప్రతిజ్ఞా కృతేత్యర్థః. భావే క్తః. వానరస్సుగ్రీవశ్చ, తత్ర ఋశ్యమూకే, వాలినో బలం 'సముద్రాత్పశ్చిమాత్పూర్వం దక్షిణాదపి చోత్తరం, క్రామత్యనుదితే సూర్యే వాలీ వ్యపగతక్లమ' ఇత్యాదినా వక్ష్యమాణం బలం, ఉత్సాహవర్ధనాయ కథయామాస. ౬౨

(సుగ్రీవ ఇతి.) సుగ్రీవో రాఘవే విషయే, వీర్యేణ హేతునా, నిత్యం దర్శనమారభ్య సాల భేదనపర్యంతం ముహుర్ముహుర్వా, శంకిత ఆసీచ్చ అయం వాలితుల్యవీర్యో న వేతి శంకితవా నిత్యర్థః. నిత్యశబ్దస్య వీప్సాపరత్వం మహాభాష్యే నిత్యప్రహసితో నిత్యప్రజ్వలిత ఇతి. మతి బుద్ధీత్యాదిసూత్రే శంకితాదయోఽప్యర్థసిద్ధా ఇతి సూచనాత్ కర్తరి నిష్ఠా. ౬౩

(రాఘవేతి.) తుశబ్దో విశేషవాచీ. న కేవలం శంకితోఽభూత్, కింతు ప్రత్యయార్థమస్యద్దర్శ యామాస చేత్యర్థః. రాఘవప్రత్యయార్థం రాఘవవిషయజ్ఞానార్థం-రామబలవిజ్ఞానార్థమిత్యర్థః. రామ విషయ విశ్వాసజననార్థమితి వా - ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్వి త్యమరః. దుందుభేః దుందుభ్యాఖ్యస్య వాలిహతస్యాసురస్య, ఉత్తమం అశిథిలం, అతఏవ మహాపర్వతసన్నిభం, ఉత్తమం ఉన్నతం వా. కాయం కాయాకారాస్థి. దర్శయామాస రామాయేతి శేషః, వాలీ ఏతదస్థి పాదాగ్రే న్యస్య ఊర్ధ్వం క్షిపతీత్యుక్త్వా దర్శయామాసేత్యర్థః, ౬౪

(ఉత్ స్మయిత్వేతి.) మహాబలః అపరిమేయబలః, మహాబాహుః బలానుగుణకార్యకరణ సమర్థభుజః రామః, అస్థి ప్రేక్ష్య. స్మయిత్వా కియన్మాత్రమిదమిత్యనాదృత్య స్మిత్వా - ఇడార్షః. పాదాంగుష్ఠేన సంపూర్ణం అన్యూనం దశయోజనం-ప్రాదిత్వాత్ సమాహారే జీబభావః. అత్యంతసం యోగే ద్వితీయా, ఉచ్చిక్షేప ఉద్యమ్య చిక్షేప. వ్యవహితాశ్చే త్యుపసర్గస్య వ్యవహిత ప్రయోగః, వాలినా పాదేన క్షిప్తం రామేణ తు పాదాంగుష్ఠే నోత్క్షిప్యతే, తేన ద్వే ధనుశ్శతే, అనేన దశయోజన మితి విశేషః. ౬౫

(నారదస్య సమాధానమ్)

బిభేద చ పున స్సాలా న్సప్తైకేన మహేషుణా,
గిరిం రసాతలం చైవ జనయన్ ప్రత్యయం తదా. ౬౬
తతః ప్రీతమనా స్తేన విశ్వస్త స్స మహాకపిః,
కిష్కింధాం రామసహితో జగామ చ గుహాం తదా. ౬౭
తతోఽగర్జ ద్ధరివర స్సుగ్రీవో హేమపింగళః, ౬౭½
తేన నాదేన మహతా నిర్జగామ హరీశ్వరః. ౬౮
అనుమాన్య తదా తారాం సుగ్రీవేణ సమాగతః, ౬౮½

చిరం యుద్ధపరిశ్రాంతేన వాలినా ఆర్ద్రం శరీరం ప్రక్షిప్తం, త్వయా తు స్వస్థేన శుష్కమిత్యనాశ్వసంతం ప్రతి ప్రత్యయాంతర మకరోదిత్యాహ (బిభేదేతి.) అత్ర రామ ఇత్యనుషజ్యతే. పునశ్చ సప్తసాలాన్ సజ్జకతరూన్, తత్సమీపస్థం గిరిం, రసాతలమధోలోకేషు షష్ఠలోకం చ, ప్రత్యయం విశ్వాసం జనయన్ ప్రత్యయజననార్థం – లక్షణ హేత్వోరితి శతృప్రత్యయః. ఏకేన మహేషుణా బిభేద. మహేషుణేత్యనేన సుగ్రీవకార్యసాధనాయ రామేణ తప్తపరశుధారణం కృతమితి ధ్వన్యతే. ౬౬

(తతఇతి.) తతః సాలాదిభేదనానంతరం, తేనాతిమానుషచరిత్రేణ, విశ్వస్తః అయ మవశ్యం వాలిహననక్షమ ఇతి విశ్వాసం ప్రాప్తః, ప్రీతమనాః అచిరాదేవ రాజ్యం లప్స్యఇతి సంతుష్టచిత్తః, మహాకపిః ఆత్మానం కపిరాజం మన్యమానః, సః సుగ్రీవః, రామసహితస్సన్, తదా తస్మిన్నేవ కాలే, కిష్కింధాం కిష్కింధాఖ్యాం, గుహాం గుహావత్పర్వత మధ్యవర్తినీం పురీం జగామ. చకారేణ పునర్గమనం సముచ్చీయతే. ౬౭

తతః కిష్కింధాగమనానంతరం, హరివరః ఆత్మనః కపివరత్వనిశ్చయవాన్, హేమపింగళః స్వర్ణవత్పింగళవర్ణః, హర్షప్రకర్షేణ నివృత్తవైవర్ణ్య ఇత్యర్థః. సుగ్రీవో గర్జనానుగుణ కంఠధ్వనిః, అగర్జత్ ఘోషం చకార ౬౭½

మహతా పూర్వగర్జితవిలక్షణేన, తేన నాదేనహేతునా, హరివరో వాలీ గృహాన్నిర్జగామ, ౬౮

(అనుమాన్యేతి.) వాలీ తదా నిర్గమనకాలే, తారాం – అద్య వనాదాగతేనాంగదేన సుగ్రీవో రామసహాయస్తిష్ఠతీతి కథితం, అద్యపరాజితో నిర్గతః పునరాగతః, అతస్త్వద్గమనమనుచితమితి వారయంతీం తారాం, అనుమాన్య ధార్మికాగ్రేసరో రామః కథం మా మనపరాధినం హన్యాదితి పరిసాంత్వ్య, సుగ్రీవేణ సమాగతః అయుధ్యతేత్యర్థః ౬౮½

నిజఘాన చ తత్రైనం శరేణైకేన రాఘవః. ౬౯
తత స్సుగ్రీవవచనా ద్ధత్వా వాలినమాహవే,
సుగ్రీవమేవ తద్రాజ్యే రాఘవః ప్రత్యపాదయత్. ౭౦
స చ సర్వాన్ సమానీయ వానరాన్ వానరర్షభః,
దిశః ప్రస్థాపయామాస దిదృక్షు ర్జనకాత్మజామ్. ౭౧
తతో గృధ్రస్య వచనాత్సంపాతేర్హనుమాన్ బలీ,
శతయోజనవిస్తీర్ణం పుప్లువే లవణార్ణవం. ౭౨

రాఘవః మహాకులప్రసూతత్వేన ధర్మసూక్ష్మజ్ఞః, తత్ర యుద్ధభూమౌ, ఏనం పరేణ యుద్ధకృత మపి వాలినం, తథా పరేణ యుద్ధకాలే, చోఽవధారణార్థః – ఏకేనైవ శరేణ నిజఘాన ద్వితీయశరప్రయోగే తదాభిముఖ్యేన తద్వధో దుర్లభ ఇతి భావః. యుద్ధేఽభిముఖస్య బలం వాలిన మేవ గచ్ఛతీతి వరప్రసిద్ధిః. ౬౯

(తత ఇతి.) సుగ్రీవవచనాత్ సుగ్రీవప్రార్థనావచనాత్, ఆహవే సుగ్రీవస్య యుద్ధే, వాలినం హత్వా, తతః వాలివధానంతరం. రాఘవః, తద్రాజ్యే వాలిరాజ్యే. సుగ్రీవమేవ ప్రత్యపాదయత్, స్థాపయామాసేత్యర్థః. ౭౦

అథ సుగ్రీవస్య ప్రత్యుపకారం దర్శయతి (స చేతి.) వానరర్షభః వానరరాజత్వేనాభిషిక్తః- స చ సుగ్రీవోపి, జనకాత్మజాం దిదృక్షుః ద్రష్టుమిచ్ఛన్సన్, సర్వాన్ నానాదేశనివాసినో వానరాన్, సమానీయ ఆహూయ, దిశశ్చతస్రః ప్రతి, ప్రస్థాపయామాస శీఘ్రం సీతాం దృష్ట్వాఽఽగచ్ఛతేత్యాదిష్టవానిత్యర్థః. ౭౧

తతస్సుందరకాండకథాం సంగృహ్ణాతి – (తత ఇతి.) తతః ప్రస్థానానంతరం, బలీ అపరిచ్ఛేద్యబలః, భూమార్థే మత్వర్థీయః. హనుమాన్ ప్రశస్తహనుః, అన్వర్థసంజ్ఞేయం, తథా చేంద్రో వక్ష్యతి – 'మత్కరోత్సృష్టవజ్రేణ హనుస్తస్య తదా క్షతః, నామ్నైష హరిశార్దూలో భవితా హనుమానితి.' ఆభ్యాం పదాభ్యాం పూర్వకథాప్రస్తావేన జాంబవతా కృతోత్సాహత్వం, తదుద్భూతనిరవధికబలసత్త్వం చ ద్యోత్యతే. సంపాతేః సంపాతినామకస్య జటాయుర్జ్యేష్ఠస్య పక్షిణో వచనాత్, ఇతశ్శతయోజనాత్ పరే సముద్రమధ్యే లంకాయాం సీతా వర్తతే – తర సముద్రం, తాం పశ్యసీతి- వచనాచ్ఛతయోజనవిస్తీర్ణం లవణార్ణవం పుప్లువే ప్లుత్వా తతారేత్యర్థః. ౭౨

(నారదస్య సమాధానమ్)

తత్ర లంకాం సమాసాద్య పురీం రావణపాలితాం,
దదర్శ సీతాం ధ్యాయంతీ మశోకవనికాం గతాం. ౨౩
నివేదయిత్వాభిజ్ఞానం ప్రవృత్తిం చ నివేద్య చ,
సమాశ్వాస్య చ వైదేహీం మర్దయామాస తోరణం. ౨౪
పంచసేనాగ్రగాన్ హత్వా సప్తమంత్రిసుతానపి,
శూర మక్షుం చ నిష్పిష్య గ్రహణం సముపాగమత్. ౨౫
అస్త్రేణోన్ముక్త మాత్మానం జ్ఞాత్వా పైతా మహాద్వరాత్,

(తత్రేతి.) హనుమాన్ రావణపాలితాం లంకాం సమాసాద్య, తత్ర లంకాయాం అశోక వనికాం అంతఃపురోద్యానం, గతాం, ధ్యాయంతీం రామమేవ నైరంతర్యేణ స్మరంతీం, సీతాం దదర్శ. ౨౩

(నివేదయిత్వేతి.) తతో హనుమాన్ అభిజ్ఞాన మంగుళీయకరూపం రామచిహ్నం, నివేద యిత్వా సమర్ప్య, అనిత్యత్వాత్ సమాసేపి ల్యబభావః. అతఏవ న్యాసకారః వా ఛందసీతి వక్తవ్యే క్త్వాపి ఛందసీతి వచన మసమాసేపి ల్యబర్థం, తేనార్చ్య దేవా నాగత ఇతి సిద్ధమితి. అనేన వ్యభి చారేణ సమాసే ల్యబ్విధేరనిత్యత్వం సిద్ధమేవ. ప్రవృత్తిం సుగ్రీవసఖ్యకరణ సేనాసమూహీకరణ ప్రభృతి రామాగమనవృత్తాంతం - 'వార్తాప్రవృత్తి ర్వృత్తాంత' ఇత్యమరః. చకారాత్ 'నైవ దంశా న్న మశకా న్న కీటా న్న సరీసృపాన్, రాఘవోఽపనయేద్గాత్రా త్త్వద్గతేనాంత రాత్మనే' తి రామస్య సీతైకపరాయణత్వాదికం సముచ్చీయతే, నివేద్య ఉక్త్వా చ, వైదేహీం సమాశ్వాస్య సద్యస్తే కాంతస్సమాగమిష్యతీతి సాంత్వయిత్వా. తోరణం అశోక వనికా బహిర్ద్వారం మర్దయామాస. 'తోరణోస్త్రీ బహిర్ద్వార' మిత్యమరః. ౨౪

(పంచేతి.) అగ్రే గచ్ఛంతీత్యగ్రగాః, సేనాయా అగ్రగాస్సేనాగ్రగాః - అంతాదిష్వపాతేష్వ న్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః. తాన్ పంచ పింగళనేత్ర ప్రముఖాన్, జంబుమాలిప్రముఖాన్ సప్త మంత్రి సుతానపి హత్వా, శూరమక్ష మక్షకుమారం రావణద్వితీయపుత్రం, నిష్పిష్య చూర్ణీకృత్య, గ్రహణం ఇంద్రజిత్ప్రయుక్త బ్రహ్మాస్త్రేణ బంధనం, సముపాగమత్ ప్రాప్తః. ౨౫

(అస్త్రేణేత్యాది) శ్లోకద్వయమేకాన్వయం, వీరః సురాసురాప్రధృష్యరావణపాలిత లంకా

మర్షయన్ రాక్షసాన్వీరో యంత్రిణ స్తాన్ యదృచ్ఛయా.
తతో దగ్ధ్వా పురీం లంకా మృతే సీతాం చ మైథిలీం,
రామాయ ప్రియమాఖ్యాతుం పునరాయాన్మహాకపి:. ౭౭
సోఽభిగమ్య మహాత్మానం కృత్వా రామం ప్రదక్షిణం,
న్యవేదయదమేయాత్మా దృష్టా సీతేతి తత్త్వత:. ౭౮
తత స్సుగ్రీవసహితో గత్వా తీరం మహోదధే:,
సముద్రం క్షోభయామాస శరైరాదిత్యసన్నిభై: ౭౯
దర్శయామాస చాత్మానం సముద్ర స్సరితాంపతి:,
సముద్రవచనాచ్చైవ నళం సేతు మకారయత్. ౮౦

ప్రధర్షణాదినా ప్రఖ్యాతవీర్యః, మహాకపిః, స్వయమక్షత ఏవానేకరాక్షస హననక్షమ ఇత్యర్థః. పైతామహాత్పితామహదత్తాత్ వరాదాత్మానం, యదృచ్ఛయా ప్రయత్నం వినా, అస్త్రేణ బ్రహ్మాస్త్రేణ ఉన్ముక్తం పరిత్యక్తం, జ్ఞాత్వా, యంత్రిణః ఆత్మానం రజ్జుయంత్రేణ బద్ధ్వా ఇతస్తతః కృషత ఇత్యర్థః. రాక్షసాన్మర్షయన్, తదపరాధాన్ క్షమమాణ ఇత్యర్థః. మైథిలీం మిథిలారాజసుతాం సీతాం, ఋతే వినా, కులప్రభావాత్తన్మాత్ర మదగ్ధ్వా, లంకాం పురీం దగ్ధ్వా, రామాయ ప్రియం సీతాదర్శన ప్రియం, ఆఖ్యాతుం వక్తుం, పునరాయాత్. ౭౭

(సోభిగమ్యేతి.) అమేయాత్మా అపరిచ్ఛేద్య బుద్ధిః, స హనుమాన్, మహాత్మానం సీతా వియోగజ్వరే ప్యవార్యధైర్యం, రామమభిగమ్య అభిముఖ్యేన ప్రాప్య, అనేన హనుమతః కృత కార్యత్వం ద్యోతితం. ప్రదక్షిణం చ కృత్వా, సీతా తత్త్వతో యథావత్, దృష్టేతి, న్యవేదయత్ అకథ యత్. సీతా దృష్టేతి వక్తుం శక్యత్వేపి దృష్టా సీతేత్యుక్తిః రామస్య సీతాదర్శనజీవనాదివిషయ సంశయో మా భూదితీతి వదంతి, అన్యే త్వదృష్టేతి ప్రతి భాసేతేతి దృష్టేత్యుక్తమితి. అపరే తు సంతోషాతిశయప్రకటనాయ ప్రథమం కృతకార్యనిర్దేశ ఇతి. ౭౮

అథ యుద్ధకాండకథాం సంగృహ్ణాతి (తత ఇత్యాది.) తతః హనుమద్వాక్య శ్రవణానంతరం, సుగ్రీవసహితస్సన్ మహోదధేః శతయోజనవిస్తీర్ణసింధోస్తీరం గత్వా ఆదిత్యసన్నిభై శ్శరైః సముద్రం క్షోభయామాస ఆపాతాళమాకులీచకార. ౭౯

(దర్శయామాసేతి) సరితాం నదీనాం పతిః, అనేన రామకోపశాంతయే కాళియ ఇవ.

(నారదస్య సమాధానమ్)

తేన గత్వా పురీం లంకాం హత్వా రావణమాహవే,
రామస్సీతా మనుప్రాప్య పరాం వ్రీడాముపాగమత్. ౮౧
తాముపాచ తతో రామః పరుషం జనసంసది,
అమృష్యమాణా సా సీతా వివేశ జ్వలనం సతీ. ౮౨
తతోఽగ్నివచనా త్సీతాం జ్ఞాత్వా విగతకల్మషాం,
బభౌ రామ స్సంప్రహృష్టః పూజితస్సర్వదైవతైః. ౮౩

సముద్ర స్సపత్నీక స్సమాగత ఇతి ధ్వన్యతే. సముద్రః, ఆత్మానం నిజరూపం, దర్శయామాస, రామాయేతి శేషః. సముద్రవచనాదేవ, నళం సేతుమకారయచ్చ నళేన సేతుం కారయామాస. హృక్రోరన్యతరస్యామితి ప్రయోజ్యకర్తుః కర్మత్వం. ౮౦

(తేనేతి.) రామః తేన సేతునా. లంకాం పురీం గత్వా, ఆహవే యుద్ధే, రావణం హత్వా, సీతాం ప్రాప్య, అను పశ్చాత్, పరాం అతిశయితాం, వ్రీడాం లజ్జాం, ఉపాగమత్ పౌరుషనిర్వహణాయ రిపుహననపూర్వకం సీతా పునః ప్రాప్తా, పరగృహస్థితాం కథ మంగీకరిష్యామీతి లజ్జితోఽభూదిత్యర్థః. ౮౧

(తామితి.) తతః వ్రీడాప్రాప్తేర్హేతోః - యత్తద్యత స్తతో హేతా విత్యమరః. తాం తాదృశపాతివ్రత్యాం సీతాం, జనసంసది దేవాదిసభాయాం, పరుషం వచన మువాచ, అకథితం చేతి ద్వికర్మకత్వం. జనసంద్దీత్యనేన ప్రత్యయోత్పాదనార్థం శపథం కుర్వితి సూచితం. సతీ పతివ్రతా సీతా, అమృష్యమాణా రామోక్తపరుషవచన మసహమానా, జ్వలనం లక్ష్మణానీత మగ్నిం, వివేశ. ౮౨

'తతోఽగ్నివచనాత్ సీతాం జ్ఞాత్వా విగతకల్మషాం, బభౌ రామ స్సంప్రహృష్టః పూజితస్సర్వదైవతై' రితి క్రమః. అన్యస్తు లేఖక ప్రమాదకృతః. (తతః) అగ్నిప్రవేశానంతరం, అగ్ని వచనాత్, సీతాం, విగతకల్మషాం కరణత్రయేపి దోషగంధ రహితాం, జ్ఞాత్వా, రామస్సంప్రహృష్టస్సన్, బభౌ, సర్వదైవతైః పూజితశ్చ బభూవ. అహో రామస్య ధర్మాపేక్షితేతి స్తుతోఽభూదిత్యర్థః. ౮౩

కర్మణా తేన మహతా త్రైలోక్యం సచరాచరం,
స దేవర్షిగణం తుష్టం రాఘవస్య మహాత్మనః. ౮౪
అభిషిచ్య చ లంకాయాం రాక్షసేంద్రం విభీషణం,
కృతకృత్యస్తదా రామో * విజ్వరః ప్రముమోద హ. ౮౫

(కర్మణేతి.) మహాత్మనో మహాస్వభావస్య రాఘవస్య, తేన కర్మణా రావణవధేన. సచరాచరం స్థావరజంగమసహితం, సదేవర్షి గణం, త్రైలోక్యం త్రిలోకీ, స్వార్థే ష్యఞ్. తుష్టం సంతుష్టమాసీత్. స్థావరస్య సంతోషః పల్లవోద్గమాదినా వగమ్యతే.'అంతస్సంజ్ఞా భవంత్యేత' ఇతి విష్ణుపురాణం. ౮౪

(అభిషిచ్యేతి) యద్యపి సీతాసమాగమా త్పూర్వం విభీషణాభిషేకః, తథాప్యత్ర క్రమో న వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయం. రామః, విభీషయ తీతి విభీషణః - నంద్యాదిత్వాల్ల్యుః, శత్రుభయంకర ఇత్యర్థః. తం, లంకాయాం చాభిషిచ్య సముద్రతీరేఽభిషేకస్సముచ్చీయతే. యద్వా - చోఽవధార ణార్థః – అభిషిచ్యైవ కృతకృత్యః, నతు రావణం హత్వైవ. లంకాయాం విభీషణమభిషిచ్య - స్నుహి వనం ఛిత్వా సహకారం స్థాపయిత్వేతివత్. యద్వా చాన్వాచయే. ప్రధానతయాఽపవర్గ మనుగృహ్యానుషంగికతయా రాజ్యేఽభిషిచ్యేత్యర్థః. 'శరీరారోగ్యమర్థాంశ్చ భోగాంశ్చైవానుషం గికాన్, దదాతి ధ్యాయతాం పుంసా మపవర్గప్రదో హరి' రితి వచనాత్ అభిషిచ్య తదా రామః - అభిషేకాత్పూర్వం కథం స్యాదితి వివర్ణోఽభూత్, అథ రమణీయోఽభూత్. తదా రామో రామోఽ భూత్. విజ్వరః – భరతో యథా రాజ్యం న స్వీకృతవాన్ తథాయమపి చే త్కింకుర్యామితి పూర్వం జ్వరోఽభూత్, స ఇదానీం నివృత్త ఇత్యర్థః. యద్వా - నాగ పాశప్రభృతిషు 'యన్మయా న కృతో రాజా రాక్షసానాం విభీషణః, తచ్చ మిథ్యాప్రలప్తం మాం ప్రధక్ష్యతి న సంశయ' ఇతి యోయ మంతస్తాపః స ఇదానీం నివృత్త ఇత్యర్థః. న కేవలం విజ్వరః, ప్రముమోద చ ప్రకర్షేణ మోదం ప్రాప్తశ్చ, చక్షిఙో ఙిత్కరణా దనిత్యమనుదాత్తేత ఆత్మనేపదత్వం. అతోఽత్ర పరస్మైపద ప్రయోగః. అనేన రామస్య రావణవధసీతాప్రాప్తీ అనుషంగికఫలే, స్వాశ్రితవిభీషణాభిషేచనమేవ పరమపురుషార్థ ఇత్యవగమ్యతే. యద్వా – వౌ పక్షిణి జటాయుషి, జ్వరో యస్య సః-యథా

---

* తనిశ్లోకి. ప్రధానాభిలషితకైంకర్యసామ్రాజ్యలాభేన యది లంకైశ్వర్యమనభ్యుపగతం స్యాత్తదా 'అహం హత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సబాంధవం, రాజానం త్వాం కరిష్యామి లంకా యాం రాక్షసేశ్వరే'తి కృతా ప్రతిజ్ఞా విఫలాస్యాదితి మహాన్ జ్వరః ప్రవృత్తః. స ఇదానీం నివృత్తః ఇతి ప్రముమోద. ౮౫

(నారదస్య సమాధానమ్)

దేవతాభ్యో వరం ప్రాప్య సముత్థాప్య చ వానరాన్,
అయోధ్యాం ప్రస్థితో రామః పుష్పకేణ సుహృద్వృతః. ౮౬
భరద్వాజాశ్రమం గత్వా రామ స్సత్యపరాక్రమః,
భరతస్యాంతికం రామో హనూమంతం వ్యసర్జయత్. ౮౭
పునరాఖ్యాయికాం జల్పన్ సుగ్రీవసహితశ్చ సః,
పుష్పకం తత్సమారుహ్య నందిగ్రామం యయౌ తదా. ౮౮

లోకే కస్యచిత్పుత్రస్యోత్సవే కథంచిన్మోదమానోపి పితా పూర్వాతీతపుత్రస్మరణాత్ సంతప్త ఏవ భవతి, ఏవం సర్వలోకపితా స్వామీ చ విభీషణాభిషేకసమయే వినాభిషేకమతీతం జటాయుషం స్మరన్ కించిదంతస్తాపోపపన్న ఏవ ముముద ఇత్యర్థః. యద్వా-విజ్వర ఇత్యనిష్టనివృత్తి రుక్తా, ప్రముమోదేతీష్టప్రాప్తిః. హేతి ప్రసిద్ధౌ, విస్మయేవా. హంత రామస్య సత్యప్రతిజ్ఞత్వ మిత్యర్థః. ౮౫

(దేవతాభ్య ఇతి.) రామః దేవతాభ్యః రామవిజయశ్లాఘనాయాగతాభ్యః, వరం ప్రాప్య, తేన వరేణ. వానరాన్ రణే మృతాన్, సముత్థాప్య సుప్తానివోత్థాప్య. సుహృద్భిః సుగ్రీవవిభీషణాదిభి ర్వృతస్సన్, పుష్పకేణ కుబేరం విజిత్య రావణేన సమానీతేన పుష్పకాఖ్యవిమానేనాయోధ్యాం ప్రతి ప్రస్థితః. ౮౬

(భరద్వాజేతి.) సత్యపరాక్రమః సత్యవిషయపరాక్రమవాన్, రామ ఇతి క్రియాభేదాద్ద్విరుక్తిః. భరద్వాజాశ్రమం గత్వా, భరతస్యాంతికం సమీపం ప్రతి, హనూమంతం వ్యసర్జయత్. హను శబ్ద ఊకారాంతోప్యస్తి. భరద్వాజేనాత్ర స్థాతవ్యమితి ప్రార్థితే తద్దివసేన చతుర్దశవర్షపూర్తేః - 'పూర్ణే చతుర్దశే వర్షే ఆగమిష్యామీ'తి భరతం ప్రత్యుక్తేః సత్యత్వరక్షణాయ హనుమంతం ప్రేరిత వానితి భావః. ౮౭

(పునరితి.) రామః తత్పుష్పకం సమారుహ్య, సుగ్రీవసహితస్సన్, తదా గమనకాలే, ఆఖ్యాయికాం పూర్వవృత్తకథాం, ఆఖ్యాయికోపలబ్ధార్థేత్యమరః. పునఃపునర్జల్పన్ కథయన్, అర్థాత్ భరతవిషయాఖ్యాయికాం సుగ్రీవేణ జల్పన్నితి గమ్యతే. నందిగ్రామం భరతస్థానం. తదా తస్మిన్నేవ కాలే, శీఘ్రమిత్యర్థః. యయౌ ప్రాప. ౮౮

నందిగ్రామే జటాం హిత్వా భ్రాతృభి స్సహితోఽనఘః,
రామ స్సీతా మనుప్రాప్య రాజ్యం పునరవాప్తవాన్. ౮౯
ప్రహృష్టముదితో లోక స్తుష్టః పుష్ట స్సుధార్మికః,
నిరామయో హ్యరోగశ్చ దుర్భిక్షభయవర్జితః. ౯౦

(నందిగ్రామ ఇతి.) అనఘః సమ్యగనుష్ఠిత పితృవచనః. యద్వా - 'శిరసా యాచతస్తస్య వచనం న కృతం మయే' త్యుక్తపాపరహిత ఇత్యర్థః. యద్వా-నిరస్తసమస్తవ్యసనః 'దుఃఖై నేవ్యసనేష్వఘ' మితి వైజయంతీ రామః భ్రాతృభిస్సహితః - 'కదాన్వహం సమేష్యామి భరతేన మహాత్మనా. శత్రుఘ్నేన చ వీరేణ త్వయా చ రఘునందనే' త్యుక్తమనోరథపూర్ణ ఇత్యర్థః. నందిగ్రామే జటాం హిత్వా శోధయిత్వా, ఉపలక్షణమేతత్ - 'విశోధితజటస్స్నాత శ్చిత్రమాల్యాను లేపనః, మహార్హవసనో రామ స్తస్థౌ తత్ర శ్రియా జ్వల' న్నిత్యుక్తరూపః. సీతాం అనుప్రాప్య సమీపే ప్రాప్య-'రామం రత్నమయే పీఠే సహసీతం న్యవేశయ' దిత్యాద్యుక్తరీత్యా దివ్యసింహాసనే సీతయాభిషేకం ప్రాప్యేత్యర్థః. ౮౯

రామస్య రాజ్యప్రాప్తికృతం లోకస్యాతిశయం దర్శయతి - (ప్రహృష్టేతి) లోకో జనః, ప్రహృష్టముదితః - తదానీమాసీదితి శేషః. ఏవముత్తరత్రాపి. ప్రహృష్టః సంజాతరోమాంచః, హృషేర్లోమస్వి త్యనిట్త్వవిధానాత్. ముదిత ఇతి తన్మూల సంతుష్టాంతఃకరణత్వ ముచ్యతే. తుష్టః సమస్తకామలాభజనితప్రీతియుక్తః. యద్వా - 'ఇచ్ఛామో హి మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలం, గజేన మహతా యాంతం రామం ఛత్రావృతానన' మిత్యభిలషితలాభ ఉచ్యతే. పుష్టః 'విషయే తే మహారాజ రామవ్యసనకర్శితాః, అపి వృక్షాః పరిమ్లానా స్సపుష్పాంకురకోరకా' ఇత్యుక్తరామవిరహజకార్శ్యత్యాగాత్ పుష్టః, సుధార్మికః సుధర్మః రామభక్తిపూర్వకం కర్మ, తచ్చరతీతి సుధార్మికః, ధర్మం చరతీతి ఠక్. స్త్రియో వృద్ధాస్తరుణ్యశ్చేత్యుక్తధర్మఫలభాగిత్యర్థః. నిరామయః శారీరరోగరహితః, అరోగః మానసవ్యాధిరహితః, దుర్భిక్షభయవర్జితః - భిక్షాణాం వ్యృద్ధిః దుర్భిక్షం, వ్యృద్ధావవ్యయీభావః. దుర్భిక్షాత్ భయం దుర్భిక్షభయం, తేన వర్జితః. అనేన పూర్వం సీతావిశిష్టరామవియోగే ప్రజానా మామయాదికమాసీత్, తదిదానీం నివృత్తమిత్యుచ్యతే (ప్రహృష్టేత్యాది.) రామాభిషేకదర్శన సంతోషో న వర్ణయితుం శక్య ఇత్యాహ కవిః (ప్రహృష్టముదితో లోక స్తుష్టః పుష్టఇతి). అథ ప్రీతి కారితకైంకర్య సిద్ధిం దర్శయతి (సుధార్మిక ఇతి). శోభనో ధర్మో విశిష్టవిషయకైంకర్య మేవ. అథ కైంకర్యవిరోధినివృత్తిమాహ (నిరామయో హ్యరోగశ్చేతి). కైంకర్యోపకరణసమృద్ధిమాహ (దుర్భిక్షేతి). ౯౦

(నారదస్య సమాధానమ్)

న పుత్రమరణం కించిద్ద్రక్ష్యంతి పురుషాః క్వచిత్,
నార్య శ్చావిధవా నిత్యం భవిష్యంతి పతివ్రతాః. ౯౦
◈ న చాగ్ని జం భయం కించి న్నాప్సు మజ్జంతి జంతవః,
న వాతజం భయం కించి న్నాపి జ్వరకృతం తథా,
న చాపి క్షుద్భయం తత్ర న తస్కరభయం తథా. ౯౨౪
నగరాణి చ రాష్ట్రాణి ధనధాన్యయుతాని చ,
నిత్యం ప్రముదితాస్సర్వే యథా కృతయుగే తథా, ౯౩౪

అథ వర్ణాశ్రమ ధర్మపరిపాలన ప్రధానా ముత్తరకాండకథాం సంగృహ్ణాతి (నపుత్రేత్యాది.) కేచిదపి పురుషాః, క్వచిత్ కుత్రాపి దేశే, కించిత్ కాదాచిత్కమపి, పుత్రమరణం న ద్రక్ష్యంతి. న ద్రక్ష్యంతీత్యనేన బ్రాహ్మణపుత్ర ఇవ కదాచిత్ ప్రాప్తమపి పరిహరిష్యతీతి భావః. నార్యశ్చా విధవా నిత్యం పతివ్రతాశ్చ భవిష్యంతి. యద్వా - వివిధాః ధవాః యాసాం తాః విధవాః వ్యభి చారిణ్యః. అవ్యభిచారిత్వేపి పత్యావ ప్యననురాగః కాసాంచిత్ స్యాత్, స నేత్యాహ-(పతివ్రతా ఇతి), కౌసల్యాదయస్తు పుత్రవత్తయా వృద్ధతయా వా న విధవా ఇతి భావః. ౯౦

తత్ర రాజ్యే తాపత్రయగంధోపి న భవిష్యతీత్యాహ (న చేత్యాద్యర్థత్రయం.) అగ్నిజం భయం కించి న్న భవిష్యతి, జంతవో నాప్సు మజ్జంతి, మజ్జ్వా న మరిష్యంతీత్యర్థః. ఏవ మాధి దైవిక నివృత్తిరుక్తా. అథాధ్యాత్మికాదినివృత్తిమాహ (నాపిజ్వరకృతం తథా న చాపి క్షుద్భయ మితి). న తస్కరభయమిత్యాధిభౌతికోపలక్షణం. ౯౨౪

తత్ర రామరాజ్యే అనిష్టనివృత్తిముక్త్వా. ఇష్టసిద్ధిమాహ (నగరేతి) నగరాణి ధనయుతాని, రాష్ట్రాణి ధాన్యయుతాని చ భవిష్యంతి, అతఏవ సర్వే నాగరికా జానపదాశ్చ యథా కృతయుగే తథాఽత్ర త్రేతాయుగేపి నిత్యం ప్రముదితా భవిష్యంతి. గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా కర్తరి క్తః. ౯౩౪

◈ తనిశ్లోకీ. నచాగ్నిజం భయం కించిత్ పాకోపయోగాదధికమగ్నిర్న జ్వలతి. అనేన భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చేతి శ్రుతిర్ధ్వనితా. నాప్సు మజ్జంతి జంతవః ప్రమాదా దప్సు మజ్జంతమపి జంతు మున్మజ్జనేన బహిః క్షిపతి. ౯౨౪

అశ్వమేధశతై రిష్ట్వా తథా బహుసువర్ణకైః,
గవాం కోట్యయుతం దత్త్వా బ్రహ్మలోకం ప్రయాస్యతి,
అసంఖ్యేయం ధనం దత్త్వా బ్రాహ్మణేభ్యో మహాయశాః. ౯౫
రాజవంశాన్ శతగుణాన్ స్థాపయిష్యతి రాఘవః,
చాతుర్వర్ణ్యం చ లోకేఽస్మిన్ స్వే స్వే ధర్మే నియోక్ష్యతి. ౯౬
దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ,
* రామో రాజ్యముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం గమిష్యతి. ౯౭

ఏవం క్షత్రియాసాధారణం ప్రజాపాలనరూపం ధర్మముక్త్వా ద్విజాతిధర్మానాహ (**అశ్వమేధేతి**) అర్ధత్రయ మేకాన్వయం. మహాయశాః ప్రజాపాలనలబ్ధ మహాకీర్తిః, అనేన ద్రవ్యశుద్ధి రుక్తా. **అశ్వమేధ శతైః** అనేకాశ్వమేధైః, 'దశవర్ష సహస్రాణి వాజిమేధముపాకరోది'తి వక్ష్యమాణత్వాత్, **తథా బహుసువర్ణకైః** బహుసువర్ణకాఖ్యక్రతువిశేషైశ్చ - 'సుబహూని సువర్ణాని యత్రోపకరణత్వతః, విందతే స క్రతు స్సద్భిః స్మృతో బహుసువర్ణక' ఇతి వచనాత్. ఏవముత్తర క్రత్వనుష్ఠాన ప్రదర్శనేన పూర్వక్రతవోఽగ్నిష్టోమాదయోఽప్యనుష్ఠితా ఇతి సిద్ధం. గవాం కోట్యయుతం దశసహస్రకోటి పరిమితాః గాః, బ్రాహ్మణేభ్యో దత్త్వా, బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మణః స్వస్య లోకమప్రాకృతం స్థానం పరమపదం, ప్రయాస్యతి. అత్ర మహాయశా ఇత్యనేన యత్కించి దపవాద శ్రవణమాత్రేణ సీతాత్యాగస్సూచితః. దశవర్ష సహస్రాణ్యశ్వమేధానుష్ఠానకాల ఇత్యుక్త్వా సీతాం వినైవ క్రత్వనుష్ఠానస్య వక్ష్యమాణత్వా చ్చాభిషేకాత్పరం స్వల్పఏవ వర్షసహస్రకాలే సీతావియోగ ఇత్యవసీయతే. అశ్వమేధారంభశ్చ రావణవధరూపపాపనిర్హరణార్థతయా ప్రసక్త ఇత్యవిళంబితః. తతః పూర్వమేవ సీతావియోగః ప్రథమాశ్వమేధే సీతా ప్రతిరూపకరణాత్. ప్రతికృత్యాపి యజ్ఞానుష్ఠానస్య ప్రామాణికత్వం వక్ష్యతే దర్భశయన పకరణాదౌ. ౯౫

ఏవం ధర్మానుష్ఠాతృత్వముక్త్వా ధర్మప్రవర్తకత్వమహ (రాజేతి.) అస్మిన్ లోకే, రాఘవః, రాజవంశాన్ క్షత్రియవంశాన్, శతగుణాన్ శతగుణితాన్, స్థాపయిష్యతి శతగుణం వివృద్ధాన్ రాజవంశాన్ ప్రత్యేకం రాజ్య ప్రదానేన పాలయిష్యతీత్యర్థః, చత్వారో వర్ణాశ్చాతుర్వర్ణ్యం - స్వార్థే ష్యఞ్. స్వే స్వే స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితే ధర్మే, పూర్వాదిత్వాత్ సర్వనామత్వవికల్పః, నియోక్ష్యతి ప్రవర్తయిష్యతి. ౯౬

ధర్మ సంస్థాపనాతిశయప్రదర్శనాయ రాజ్యపరిపాలనకాలబహుత్వం దర్శయతి (దశేతి).

---

* తనిశ్లోకీ. రాజ్యేన ఖలు రామస్స్వయ ముపాస్యః, స్వయమత్యంతానుకూల్యాచరణేన.

(నారదస్య సమాధానమ్)

ఇదం పవిత్రం పాపఘ్నం పుణ్యం వేదైశ్చ సమ్మితం,
యః పఠేద్రామచరితం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౯౮
ఏతదాఖ్యానమాయుష్యం పఠన్ రామాయణం నరః,
సపుత్రపౌత్ర స్సగణః ప్రేత్య స్వర్గే మహీయతే. ౯౯

దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతాని చ - ఏకాదశసహస్రసంవత్సరానిత్యర్థః. ఉపాసిత్వా ఉపాస్య, వా ఛంధసీతి వక్తవ్యే క్త్వాపి ఛందసీతి ప్రయోగా దనిత్యో ల్యబాదేశః. సాంత్వపూర్వం జనానువర్త నేన పరిపాల్యేత్యర్థః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. రాజ్యపాలనే వ్యాసంగాభావో దర్శితః. బ్రహ్మలోకం వైకుంఠం గమిష్యతి. ౯౭

అథైతత్పఠనస్య మోక్షసాధనత్వమాహ (ఇదమితి.) పూయతేఽనేనేతి పవిత్రం-కర్తరి చర్షి దేవతయోరితి కరణే ఇత్రప్రత్యయః, పరిశుద్ధి సాధన మిత్యర్థః. నకేవలం శుద్ధ్యాపాదకం, కింతు పాపఘ్నం. అమనుష్యకర్తృకే చేతి ఠక్ ప్రత్యయః. పుణ్యం 'పుణ్యం లాంగలజీవన' మితివ త్పుణ్యసాధనం, అనేన ప్రాయశ్చిత్తవ్యావృత్తిరుక్తా. తద్ధి పాపమేవ నివర్తయతి, ఉక్తార్థత్రయే హేతుమాహ (వేదైశ్చ సంమితమితి.) సర్వవేద సదృశమిత్యర్థః. ఇదం రామచరితం సంక్షేప రూపం, యః పఠేత్ వేదవత్ సనియమం ప్రతిదినం పఠేత్, సర్వ పాపైః పూర్వోత్తరాఘైః ప్రముచ్యతే. తదుక్తం రామోపనిషది 'బ్రహ్మహత్యాసహస్రాణి వీరహత్యాశతాని చ, స్వర్ణస్తేయ సురాపాన గురుతల్పాయుతాని చ, కోటికోటిసహస్రాణి ఉపపాతకజాన్యపి, సర్వాణ్యపి ప్రణశ్యంతి రామ చంద్రస్య కీర్తనా'దితి. ౯౮

ఏవం రామచరిత్ర పాఠస్య మోక్షం ఫలముక్త్వా అనుషంగికఫలోక్తిపూర్వకం తస్య సంబంధి పర్యంతతామాహ (ఏతదితి.) ఆయుః ప్రయోజనమస్యాయుష్యం, స్వర్గాదిభ్యో యద్వక్తవ్య ఇతి యత్ప్రత్యయః. ఆఖ్యానం ఆఖ్యాయికారూపం, ఏతద్రామాయణం బాలరామాయణం, రామస్యాయనం రామాయణం, అయగతావితి ధాతోర్భావేల్యుట్. రామచరితమిత్యర్థః. రామః అయ్యతే ప్రాప్యతేఽ నేనేతి వా రామాయణం, రామః అయనం ప్రతిపాద్యో యస్యేతి వా రామాయణం, పఠన్నరః వర్ణా

రాజ్యోపాసనం చకారేతి సాక్ష్యముక్తం. బ్రహ్మణః విష్ణోః స్వస్య లోకం వైకుంఠాఖ్యం గమిష్యతి. ౯౭

పఠన్ ద్విజో వాగృషభత్వ మీయాత్
స్యాత్ క్షత్రియో భూమిపతిత్వ మీయాత్,
వణిగ్జనః పణ్యఫలత్వమీయా
జ్జనశ్చ శూద్రోఽపి మహత్త్వమీయాత్. ౧౦౦.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే,
శ్రీమద్రామాయణకథాసంక్షేపో నామ ప్రథమస్సర్గః.

శ్రమాది నియతిం వినా యోపి కోపి, సపుత్రపౌత్రః దశపూర్వాపరసహిత ఇత్యర్థః. సగణః సభృత్యబంధుః, ప్రేత్య అత్యంతికశరీరనాశం ప్రాప్య, స్వర్గే పరమపదే, 'తస్యాగ్ం హిరణ్మయః కోశః' - 'స్వర్గో లోకో జ్యోతిషావృత' ఇతి - అస్మిన్ స్వర్గశబ్ద ప్రయోగా ద్విముక్త సర్వపాపం ప్రతి స్వర్గమాత్రస్యాఫలత్వాచ్చ. మహీయతే పూజ్యతే, 'తం పంచశతాన్యప్సరసాం ప్రతిధావంతి, శతం మాలాహస్తా శ్శతం చూర్ణహస్తా' ఇతి శ్రుతేః. ౯౯

అథ చాతుర్వర్ణ్యవ్యతిరిక్తస్య నాధికార ఇతి సూచయన్ వర్ణవిశేషనియతాని ఫలాని దర్శయతి (పఠన్నితి.) స్యాదిత్యేతదవ్యయం యద్యర్థే. ఇదం బాలరామాయణం పఠన్ ద్విజో యది వాగృషభత్వం వాచి శ్రైష్ఠ్యం వేదవేదాంగపారగత్వం, ఈయాత్ప్రాప్నుయాత్. ఈ గతా విత్యస్మాద్ధాతోర్లిఙ్. పఠన్ క్షత్రియో యది, భూమి పతిత్వం చక్రవర్తిత్వం, ఈయాత్. పఠన్ వణిగ్జనో యది, పణ్యఫలత్వం ఈయాత్, పణం మూల్యం తదర్హతీతి పణ్యం, క్రయవిక్రయార్హం వస్తు, త దేవ ఫలం లాభో యస్య స పణ్యఫలః, తస్య భావః పణ్యఫలత్వం, పణో ద్యూతాదిషూత్సృష్టే స్తుతౌ మూల్యే ధనేపి చేత్యమరః. పణశబ్దాదర్హార్థే యత్ప్రత్యయః. అవద్యపణ్యేత్యాదినా పణతేర్యత్ప్రత్యయాంతో నిపాతో వా. పఠన్ శూద్రోపి జనో యది, మహత్త్వం సజాతీయేషు శ్రేష్ఠత్వం ఈయాత్. యద్వా - స్యాదిత్యేతదల్పార్థేఽవ్యయం. స్యాత్క్షత్రియః అల్పనృపతిః. భూమిపతిత్వం అఖండభూమండలేశ్వరత్వం, ఈయాత్. ఏవమల్పబ్రాహ్మణ ఇత్యాది నేయం. యద్వా స్యాచ్ఛబ్దః కథంచిదర్థే నిపాతః. స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తీతి సప్తభంగివ్యాఖ్యానే తథోక్తత్వాత్. తథాచ కథంచిత్పఠన్ శాస్త్రోక్త నియమం వినాపి పఠన్నిత్యర్థః. ఏకదేశం పఠన్నితి వా. అథవా వాగృషభత్వాదికం ఈయాత్. స్యాచ్చ సత్తాం లభేత చేతి సర్వసాధారణం సత్తాలాభరూపం ఫలం - 'అస్తి బ్రహేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదురితి' శ్రుతేః. కశ్చిత్ 'స్యాత్ప్రబంధే చిరాతీత' ఇతి వచనాత్ స్యాచ్ఛబ్దః ప్రబంధపర ఇత్యాహ. తదజ్ఞానవిజృంభితం. 'స్యాత్ప్రబంధే

(నారదస్య సమాధానమ్)

చిరాతీతే నికటాగామికే పురే'తి వాక్యశేషాత్ పురాశబ్దస్య నానార్థత్వం హి తత్రోచ్యత ఇతి. యద్యపి - 'శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్ కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత' ఇతి శూద్రస్యేతిహాసపురాణయోః శ్రవణమాత్రం స్మృతిభిరనుజ్ఞాతం, న తు పఠనం, తథాపి పఠన్ని త్యృషివచన ప్రామాణ్యాత్ 'వచనాద్రథకార'స్యేతి న్యాయేనాస్మిన్ సంక్షేపపాఠమాత్రేఽధికారోఽస్తీతి సిద్ధం. తథా సహస్ర నామాధ్యాయాంతే చ దృశ్యతే 'య ఇదం శృణుయాన్నిత్యం యశ్చాపి పరికీర్తయే' దిత్యారభ్య 'వేదాంతగో బ్రాహ్మణస్స్యాత్క్షత్రియో విజయీ భవేత్, వైశ్యో ధనసమృద్ధస్స్యాచ్ఛూద్రస్సుఖ మవాప్నుయా'దితి. యద్వా-వేదోపబృంహణే శూద్రస్య సర్వదానధికారాచ్ఛూద్ర ఇత్యత్ర పఠన్నితి నానుషజ్యతే. కింతు శృణ్వన్నిత్యధ్యాహ్రియతే. శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యేతి శ్రవణస్యాపి మహాఫలత్వవచనాత్. అత్ర సంక్షేపే తకారేణోపక్రమ్య యాదితి సమాపనాత్ గాయత్రీరూపత్వ మస్య గమ్యతే. అత్ర శ్లోకే ఉపజాతివృత్తం - 'స్యాదింద్రవజ్రా తతజాస్తతోగౌ ఉపేంద్ర వజ్రా జతజాస్తతోగౌ,అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదా యదీయా ఉపజాతయస్తా' ఇతి లక్షణాత్. ౧౦౦

ప్రథమసర్గముపసంహరతి-(ఇతీతి,) ఋషిణా ప్రోక్తమార్షం తేన ప్రోక్తమిత్యణ్. శ్రీరామా యణే శ్రీరామాయణాఖ్యే, ఆదికావ్యే ప్రథమకావ్యే, బాలకాండే, సంక్షేపో నామ ప్రథమస్సర్గః. సమాప్త ఇతి శేషః. కావ్యలక్షణం సర్గలక్షణం చోక్తం దండినా కావ్యాదర్శే-'నగరార్ణవశైలర్తు చంద్రార్కోదయవర్ణనైః, ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవైః, విప్రలంభైర్వివాహైశ్చ కుమారోదయవర్ణనైః, మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయైరపి, అలంకృతమసంక్షిప్తం రసభావనిరంతరం, సర్గైరనతివిస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః, సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతైరుపేతం లోకరంజనం, కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి జాయతే సదలంకృతి'తి.

ఇతి శ్రీకౌశిక గోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ప్రథమస్సర్గః.

అథ ద్వితీయస్సర్గః

నారదస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వా వాక్యవిశారదః,
పూజయామాస ధర్మాత్మా సహశిష్యో మహామునిః. ౧

యథావత్పూజితస్తేన దేవర్షిర్నారదస్తదా,
ఆపృష్ట్వై వాభ్యనుజ్ఞాత స్స జగామ విహాయసమ్. ౨

శ్రీమచ్ఛఠారిగురుణా గురుణోపదిష్టం రామాయణస్య హృదయం సరసం గృహీత్వా,
శ్రీకౌశికాహ్వయకులేందు రశేషబంధు ర్గోవిందరాజవిబుధో విశదీకరోతి.

అథ పరమకారుణికో వాల్మీకిః - 'ఇష్టం హి విదుషాం లోకే సమాసవ్యాసధారణ' మిత్యుక్త రీత్యా సంక్షేపేణోక్తం రామచరిత్రం పునర్విస్తరేణ ప్రతిపిపాదయిషుః తత్ర ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యర్థం వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రబంధవైలక్షణ్యం ప్రతిపాద్యవైలక్షణ్యం చేతి వైలక్షణ్యత్రయం దిదర్శయిషుర్వక్తృవైలక్షణ్యం తావదాదౌ దర్శయతి (నారదస్యేత్యాదినా) ద్వితీయసర్గేణ. వక్తృవైలక్షణ్యం తు పరమాప్తత్వం. ఆప్తత్వం చ యథార్థదర్శిత్వే సతి యథార్థవాదిత్వం తస్య పరమత్వం తు పితామహ వరప్రసాదలబ్ధత్వం. తదేతదుపదర్శయితుముపోద్ఘాతత్వేనాహ (నారదస్యేత్యాది,) తుశబ్దో వైలక్షణ్యపరః - తుస్యాద్భేదేవధారణ ఇత్యమరః. స చ కాకాక్షిన్యాయేనోభయత్రాన్వేతి. త్రిలోకజ్ఞతయా ఇతరవిలక్షణస్య నారదస్య శబ్దతోఽర్థతశ్చేతరవాక్యవిలక్షణోత్కర్షం తత్పూర్వం సంక్షేపరూపేణోక్తం, వాక్యం సంపూర్ణార్థప్రతిపాదకపదసమూహం, ప్రశ్నానురూపోత్తరం, శ్రుత్వా నిశమ్య, వాక్యే విశారదో విద్వాన్, విద్వత్సుప్రగల్భవిశారదా విత్యమరః, వాక్యవిశేషజ్ఞ ఇత్యర్థః. ధర్మే ఆత్మా బుద్ధిర్యస్యాసౌ ధర్మాత్మా. ధర్మస్వభావో వా. అత్ర ప్రకరణాద్గుర్వనువర్తన ధర్మజ్ఞ ఇత్యర్థః, మహామునిః వేదాంతార్థనిర్ణయసంపత్త్యా సర్వోత్కృష్టమునిః వాల్మీకిః, సహశిష్యః శిష్యసహితస్సన్, వోపసర్జనస్యేతి పక్షే సహశబ్దస్య సభావాభావః. పూజయామాస అహో వాక్యవైఖరీతి తద్వాక్యం శ్లాఘయామాసేతి వాక్యవిశారదత్వోక్తి భంగ్యావగమ్యతే. మహామునిమితి పాఠే వాల్మీకిపదాధ్యాహారః. తమితి ప్రయోక్తవ్యే అన్యత్వప్రతీతికరమహామునిపదప్రయోగా స్వారస్యం. ౧

(యథావదితి.) దేవశ్చాసావృషిశ్చ దేవర్షిః నారదః, నారదాద్యాస్సురర్షయ ఇత్యుక్తేః. తేన వాల్మీకినా, యథావత్ యథార్హం, పూజితః ప్రదక్షిణనమస్కారాదిభిరర్చితస్సన్, తదా పూజావసానే, ఆపృష్ట్వా ఆపృచ్ఛ్య, క్త్వాఛందసీతి ల్యబభావః. అభ్యనుజ్ఞాతః గచ్ఛంత్వితి వాల్మీకినా కృతాభ్యనుజ్ఞానః, విహాయసం ఆకాశం, జగామ. ౨

(వాల్మీకేః స్నానార్థగమనం)

స ముహూర్తం గతే తస్మిన్ దేవలోకం మునిస్తదా,
జగామ తమసాతీరం జాహ్నవ్యాస్త్వవిదూరతః. ౩
స తు తీరం సమాసాద్య తమసాయా మహామునిః,
శిష్యమాహ స్థితం పార్శ్వే దృష్ట్వా తీర్థమకర్దమమ్. ౪
అకర్దమమిదం తీర్థం భరద్వాజ నిశామయ,
రమణీయం ప్రసన్నాంబు సన్మనుష్యమనో యథా. ౫
న్యస్యతాం కలశస్తాత దీయతాం వల్కలం మమ,

(స ఇతి.) తస్మిన్ నారదే, ముహూర్తం అల్పకాలం, ముహూర్తమల్పకాలే స్యాదితి నిఘంటుః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, దేవలోకం బ్రహ్మలోకం, గతే, వాల్మీకే రామభక్తిం బ్రహ్మణే కథయితుం ప్రాప్తే సతి, స మునిర్వాల్మీకిః, తదా నారదగమనోత్తరకాలే, జాహ్నవ్యాః గంగాయాః, అవిదూరతః సమీపే, సప్తమ్యర్థే తసిః, స్థిత మితి శేషః. తు-గంగాతోపి విలక్షణం, తమసాతీరం జగామ మాధ్యాహ్నికాభిషేకాయ ప్రాప్తః. ౩

(స త్వితి.) స మునిః, తమసాయా విలక్షణం తీరమాసాద్య, తదా ఆసాదనకాలే, అకర్దమం అపంకం, తీర్థం జలావతరణం, 'తీర్థం మంత్ర్యాద్యుపాధ్యాయశాస్త్రేష్వంబుని పావనే, పాత్రోపాయావతారేష్వి'తి వైజయంతీ. దృష్ట్వా పార్శ్వస్థితం శిష్యం, ఆహ. ౪

(అకర్దమమితి.) భరద్వాజఇతి వాల్మీకేః ప్రధానశిష్యస్య నామ. హే భరద్వాజ, అకర్దమం అపంకం అధఃప్రదేశే పంకరహిత మిత్యర్థః, అన్యత్ర పాపరహితం, ప్రసన్నాంబు ప్రసన్న సలిలం, లోకే కించిదధఃపంకరహితత్వేపి జలం కలుషమేవ భవతి, కించిన్నిర్మలోదకత్వేప్యధస్స్థ పంకమేవ దృశ్యతే, న తథేదమితి భావః. అన్యత్రాంబువత్ ప్రసన్నం. అతఏవ రమణీయం, సన్మనుష్యమనో యథా సత్పురుషహృదయసదృశం, ఇదం తీర్థం, నిశామయ పశ్య, శమోదర్శన ఇతి మిత్వాభావాద్దర్శనార్థోయం శబ్దః. సన్మనుష్యమనోవత్ ప్రసన్నాంబ్వితివా యోజనా. ౫

(న్యస్యతామితి.) హే తాత వత్స, కలశం ఉదకపాత్రం, న్యస్యతాం భూమౌ స్థాప్యతాం, మమ వల్కలం స్నానశాట్యర్థా వృక్షత్వక్, దీయతాం కిమర్థమిత్యత్రాహ—(ఇదమేవేతి.) ఉత్తమం

ఇదమేవావగాహిష్యే తమసా తీర్థముత్తమమ్. ౬
ఏవముక్తో భరద్వాజో వాల్మీకేన మహాత్మనా,
ప్రాయచ్ఛత మునేస్తస్య వల్కలం నియతో గురోః. ౭
స శిష్యహస్తాదాదాయ వల్కలం నియతేంద్రియః,
విచచార హ పశ్యంస్తత్సర్వతో విపులం వనమ్. ౮
తస్యాభ్యాశే తు మిథునం చరంత మనపాయినం,
దదర్శ భగవాంస్తత్ర క్రౌంచయోశ్చారు నిస్వనమ్. ౯
తస్మాత్తు మిథునాదేకం పుమాంసం పాపనిశ్చయః,

అకర్దమత్వాదిగుణయోగేన జాహ్నవీతీర్థాచ్ఛ్రేష్ఠం, ఇదమేవ తమసా తీర్థం, అవగాహిష్యే అత్రైవ స్నాస్యామి, త్వమప్యత్రైవ స్నాహీత్యర్థః. ౬

(ఏవమితి). మహాత్మనా మహామనసా వాల్మీకేన వాల్మీకినా, తస్యేదమితి సంబంధమాత్రే అణ్. సంబంధశ్చాత్ర పుత్రత్వం. ఏవం పూర్వోక్తరీత్యోక్తః, గురోర్నియతః పరతంత్రః, భరద్వాజః. మునేః తస్య వాల్మీకేః, వల్కలం ప్రాయచ్ఛత ప్రాదాత్, దాణో యచ్ఛాదేశః. ఛందసి బహుళగ్రహణాదాత్మనేపదం. సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ. తస్మా ఇత్యర్థః. ౭

(స ఇతి.) నియతేంద్రియః నిగృహీతేంద్రియోపి స వాల్మీకిః, శిష్యహస్తాద్వల్కల మాదాయ, విపులం విశాలం, వనం సర్వతః పశ్యన్ సన్ విచచార. హేతి విస్మయే. నిగృహీతేంద్రియస్య విపులవనావలోకనం దైవకృతత్వాద్విస్మయనీయమిత్యర్థః. ౮

(తస్యేతి.) భగవాన్ మాహాత్మ్యవాన్ – 'భగః శ్రీకామమాహాత్మ్యవీర్యయత్నార్కకీర్తిష్వి' త్యమరః. శాపానుగ్రహసమర్థ ఇత్యర్థః. వాల్మీకిః, తత్ర వనే, తస్య తీర్థస్య అభ్యాశే సమీపే చరంతం వర్తమానం, అనపాయినం అవినాభూతం, క్షణవిరహాసహిష్ణు క్రౌంచమిథునమితి ప్రసిద్ధం, చారునిస్వనమితి రతికాలిక స్వరోక్త్యా రతిర్ద్యోత్యతే, క్రౌంచయో ర్మిథునం ద్వంద్వం, పుల్లింగత్వమార్షం. దదర్శ. ౯

(తస్మాత్త్వితి.) పాపనిశ్చయః రతిసమయేపి హననకరణాత్ క్రూరనిశ్చయః, వైరనిలయః సర్వజంతువిషయ సహజశాత్రవయుక్తః, నిషాదః, తస్మాత్ మిథునాత్ తన్మిథునమాసాద్య,

(వాల్మీకేః స్నానార్థగమనం)

జఘాన వైరనిలయో నిషాద స్తస్య పశ్యతః. ౧౦
తం శోణితపరీతాంగం వేష్టమానం మహీతలే,
భార్యా తు నిహతం దృష్ట్వా రురావ కరుణాం గిరమ్. ౧౧
వియుక్తా పతినా తేన ద్విజేన సహచారిణా,
తామ్రశీర్షేణ మత్తేన పత్రిణా సహితేన వై. ౧౨
తదా తు తం ద్విజం దృష్ట్వా నిషాదేన నిపాతితం,
ఋషే ర్ధర్మాత్మన స్తస్య కారుణ్యం సమపద్యత. ౧౩
తతః కరుణవేదిత్వా దధర్మోఽయ మితి ద్విజః,

ల్యబ్లోపే పంచమీ. పుమాంసం ఏకమవయవం, తస్య పశ్యతః తం పశ్యంతం మునిమనాదృత్య, షష్ఠీ చానాదర ఇత్యనాదరే షష్ఠీ. జఘాన హతవాన్, ౧౦

(తమితి.) భార్యా క్రౌంచీ. నిహతం వ్యాధహతం, అతఏవ మహీతలే భూతలే, వేష్టమానం ఘూర్ణమానం, శోణితపరీతాంగం రుధిరవ్యాప్తశరీరం, తం క్రౌంచం, దృష్ట్వా, కరుణాం శ్రోతుః కారుణ్యావహాం, గిరం రురావ, కరుణం శబ్దమకరోత్. ఓదన పాకం పచతీతివత్. అరోదీత్. ౧౧

(వియుక్తేతి.) పతినా పత్యా నాభావ ఆర్షః. సహచారిణా సహచారశీలేన, తాచ్ఛిల్యేణినిః. సహితేనేత్యనేన మనస్సంగతిరుచ్యత ఇతి న తేన పునరుక్తిః. తామ్రశీర్షేణ రక్తశిరసా, ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్ష మిత్యమరః. మత్తేన రతిపరవశేనేత్యర్థః. పత్రిణా ప్రశస్తపక్షేణ, తేన ద్విజేన పక్షిణా, 'దంతవిప్రాండజా ద్విజా' ఇత్యమరః, భార్యా వియుక్తా విరహితా సతీ, కరుణాం గిరం, రురావేతి పూర్వేణాన్వయః. వై ఇతి పాదపూరణే-'తు హి చ స్మ హ వై పాదపూరణే' ఇత్యమరః. అత్ర విశేషణాని భార్యాయాశ్శోకాతిరేకహేతుత్వేన నిర్దిష్టాని. ౧౨

(తదేతి.) తదా శోణితపరీతాంగమిత్యాద్యుక్తరీత్యా నిషాదేన నిపాతితం, హింసితమిత్యర్థః. తం ద్విజం, దృష్ట్వా స్థితస్య, ధర్మాత్మనః ధర్మస్వభావస్య. ఋషేః వాల్మీకేః, కరుణైవ కారుణ్యం, స్వార్థే ష్యఞ్. దయా, సమపద్యత ఆసీత్. ౧౩

(తత ఇతి.) తతః క్రౌంచవిషయకారుణ్యసంపత్త్యనంతరం, ద్విజః సహజకారుణ్యస్వభావో

నిశామ్య రుదతీం క్రౌంచీ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౪
* మానిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ మగమశ్శాశ్వతీస్సమాః,
యత్క్రౌంచమిథునాదేక మవధీః కామమోహితమ్. ౧౫

మునిః, రుదతీం క్రౌంచీం, నిశామ్య దృష్ట్వా, కరుణవేదిత్వాత్ కారుణ్య భాక్త్వాత్, విద్గ్రలాభ ఇత్య స్మాణ్ణినిః. అయం రతికాలే హింసన మధర్మ ఇతి మత్వా, ఇదం వక్ష్యమాణం వచనం, అబ్రవీత్. ౧౪

తదేవ వచనమాహ – (మా నిషాదేతి.) హే నిషాద, త్వం, శశ్వదేవ శాశ్వత్యః, స్వార్థే అణ్. తతోజీప్, తాః, అనారతా ఇత్యర్థః. సమాః సంవత్సరాః–'సంవత్సరో వత్సరోబ్దో హాయనోఽస్త్రీ శరత్సమా' ఇత్యమరః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. ప్రతి క్వచిత్, స్థానం. ప్రతిష్ఠాస్థితిమాహాత్మ్య ఇతి వైజయంతీ. మాగమః మా ప్రాప్నుహి, ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి లుఙతిదేశాల్లుఙ్, ఌదిత్వాదఙ్. నాయం మాఙ్, అపితు మాశబ్ద ఇతి కాశికాకారః, తేనాఽడాగమేపి న విరోధః, దుర్ఘటవృత్తి కారస్తు అమేతి పదచ్ఛేదః, అలక్ష్మీకేతి నిషాదవిశేషణం, అతో న మాఙ్యోగ ఇత్యడ భావ ఇత్యాహ. ఏవం పూర్వార్ధేన శాప ఉక్తః. తత్రహేతురుత్తరార్ధేనోచ్యతే, యద్యస్మాత్కారణాత్, క్రౌంచమిథునాత్ క్రౌంచమిథునమాసాద్య, ల్యబ్లోపే పంచమీ. ఏకం, కామమోహితం కామేన-మోహం ప్రాపితం రతిక్రీడావివశమిత్యర్థః. ఏకమవయవం, అవధీః హింసితవానసి, తస్మాత్, తద్వదేవ ప్రతిష్ఠాం మాగమ ఇతియోజనా. చతుర్ముఖప్రసాదేన వాల్మీకిముఖాత్ ప్రథమోదితోఽయం శ్లోకః కేవలం శాపో న భవితుమర్హతి, భగవన్మంగళాశాసనపరతయా మంగళపరోఽయం ప్రాథమిక శ్లోక ఇతి పూర్వాచార్యాః వర్ణయంతి. తథాహి. నిషీదత్యస్మిన్నితి నిషాదో నివాసః. అధికరణే ఘఞ్. మా లక్ష్మీః, తస్యా నిషాదః మానిషాదః శ్రీనివాసః, తత్ర సంబుద్ధిః హే

---

* తనిశ్లోకి. హేనిషాద, త్వం, శాశ్వతీ స్సమాః ప్రతిష్ఠాం మాగమః, యద్యస్మాత్ క్రౌంచ మిథునాదేకం కామమోహితం స్త్రియా సంగతం పుమాంసమవధీః. అత్ర భూతే లఙ్. యద్వా హేనిషాద, త్వం శాశ్వతీస్సమాః ప్రతిష్ఠాం మాగమః. నగతోసీతి కాకుః. భార్యాసహిత ఏకత్ర నివాసే స్థిత్వా సాంసారికసుఖం నానుభూతవానిత్యర్థః. యద్యస్మాత్ క్రౌంచమిథునాదేకం కామ మోహితమవధీః. ఏవం దుస్సహజీవనాదపి స్వహననమేవ శ్రేయ ఇతి భావః. అయం వాల్మీకి బుద్ధిపూర్వకవాక్యార్థః. ఈశ్వరానుగ్రహప్రవృత్తశ్లోకార్థస్తు వ్యంగ్యః. మానిషాద లక్ష్మీనివాస, శాశ్వతీస్సమాః అనంతకాలం, ప్రతిష్ఠామగమః విజయీభవేత్యర్థః. యద్యస్మాత్, క్రౌంచమిథు

(వాల్మీకేః కారుణ్యవాణీ)

శ్రీనివాస, త్వం శాశ్వతీస్సమాః సర్వకాలం, ప్రతిష్ఠాం మాహాత్మ్యం, అగమః గచ్ఛ, లకారవ్యత్యయః. యద్యస్మాత్ క్రౌంచమిథునాద్రాక్షసమిథునాత్ రావణమందోదరీరూపాత్, కామేన మన్మథేన, మోహితం సీతాపహర్తారమేకం రావణం, అవధీః, రావణం హత్వా కృతత్రైలోక్యపాలనస్త్వం యావత్కాలం విజయీ భవేత్యర్థః, వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగ మలంకారః, ఏవమనేన శ్లోకేన ఇష్టదేవతా స్మరణరూపం మంగళమాచరితం. 'కావ్యార్థసూచనం కైశ్చిన్నాంద్యామేవ నిరూప్యత' ఇతి వచనా దస్మిన్నేవ శ్లోకే వక్ష్యమాణకావ్యార్థస్సంక్షేపేణ దర్శితః. తథాహి - మానిషాదేత్యనేన సీతాపరిణయపర్యవసాయినీ బాలకాండకథోద్బోధితా. ప్రతిష్ఠాం త్వమగమ ఇత్యనేన పితృవచనపరిపాలన ప్రతిష్ఠాభిధాయిన్యయోధ్యాకాండకథా ఆవేదితా, శాశ్వతీస్సమా ఇత్యనేన ఋషిగణవిషయ ప్రతిజ్ఞానిర్వహణేన రామస్య ప్రతిష్ఠానువృత్తిమభిదధత్యారణ్యకాండకథా సూచితా. క్రుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోరిత్యస్మాద్ధాతోః ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్నిపాతనా న్నలోపస్సంయోగాంతలోపశ్చ న భవతి-క్రుంచైవ క్రౌంచః-స్వార్థే అణ్. తథాచ క్రౌంచయోః కుటిలయోః తిరశ్చోః, తారావాలినోర్మిథునా దేకం కామమోహితం సుగ్రీవభార్యాపహర్తారం వాలినమవధీరితి కిష్కింధాకాండకథా అభిహితా. క్రౌంచా వల్పీభూతౌ కృశావితి యావత్, తయోరన్యోన్యవిరహక్లేశ క్రశీయసో స్సీతారామయో రేకమవయవం సీతారూపమవధీః భృశం పీడితవానసీతి సీతావిరహ దుఃఖాతిశయవర్ణనపరా సుందరకాండకథా స్ఫోరితా. క్రౌంచౌ కుటిలౌ రాక్షసౌ తన్మిథునాదేకం కామమోహితం రావణ మవధీరితి యుద్ధకాండకథా సూచితా. దండకారణ్యవాస్యృషిపత్నీ దర్శనాభిలాష మోహితసీతాపీడాభిధానేన ఉత్తరకాండార్థోపి సంక్షిప్తః. నను మృగపక్ష్యాదివధస్య

నాత్, యద్యపి ఖగనగద్వీపభేదేషు క్రౌంచశబ్దో వర్తతే తథాపి కామమోహిత పదసమభివ్యాహార బలప్రాప్తేన కామమోహితత్వగుణేన క్రుంచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోరితి కుటిలగతివాచకత్వేన కేనచిద్గుణయోగేన చ రాక్షసపరః. ఏకం పుమాంసం రావణమవధీరితి. ఏతేన వక్ష్యమాణ శాస్త్రప్రతిపాద్యప్రధానార్థాక్షేపః. మానిషాదేతి లక్ష్మ్యాః ప్రథమోపాత్తత్వాత్ సీతాయాశ్చరితం మహదతి ప్రధానప్రబంధనాయికానిర్దేశః. కామమోహితమవధీ రిత్యనేన పౌలస్త్యవధమిత్యేవేతి విరోధిరావణనిర్దేశః కావ్యం రామాయణం కృత్స్నమితి కృత్స్నప్రబంధస్య వ్యంగ్యప్రధానత్వాత్ ప్రతిపాద్యానాం నానావిధ వ్యంగ్యార్థానాం కావ్యబీజభూతే శ్లోకే సూచ్యత్వాత్ మానిషాదేతిశబ్ద శక్త్యుద్భవధ్వనిః. మానిషాదేతి, పరివృత్య సోయం శబ్దః ననిషాదేతి, నిషాద మేతివా ప్రయోగే వ్యంగ్యస్యాప్రతీతేః. 'అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియంత్రితే, సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజన' మితి లక్షణాత్. కామమోహితమితి రావణస్య కామనాప్రతీతేరర్థశక్త్యుద్భవ

వ్యాధకులధర్మత్వాత్ కథమనపరాధినమేనం మునిశ్శప్తుమర్హతి. వక్ష్యతి రామఏవ వాలివధ ప్రస్తావే – 'ప్రమత్తా నప్రమత్తాన్వా నరా మాంసార్థినో భృశం, వధ్యంతి విముఖాంశ్చాపి న చ దోషోఽత్ర విద్యత' ఇతి. సత్యం. తథాపి రతిపరవశతాదశాయాం తద్వధో దోష ఏవేతి మునే రాశయః. సూచయతి హి రతిపరవశతాం కామమోహితమితి పదేన. అతఏవ భారతే పాండుం ప్రతి మునిః – 'అస్వర్గ్య మయశస్యం త్వ మనుతిష్ఠసి భారత, కో హి విద్వాన్ మృగం హన్యా చ్చరంతం మైథునం వన' ఇతి. నన్విదం మలయం గచ్ఛతో మందరపథోపవర్ణనం యదయమాత్మనో వైలక్షణ్యం పరమాప్తత్వం వక్తుమారభ్య సచ్చరిత్రవర్ణనం కరోతి. బ్రహ్మాగమనవరప్రదానాదేరేవ తదర్థం వక్తవ్యత్వాత్. ఉచ్యతే. శ్రూయతా మవధానేన. 'అర్థత శ్శబ్దతో వాపి మనాక్కావ్యార్థసూచన మితి దర్శితరీత్యా కావ్యార్థ సూచనం ఇయతా గ్రంథసందర్భేణ క్రియతే. తథాహి – అకర్దమ మిత్యాదినా పావనం సముద్ర సేతుస్థల ముచ్యతే. తస్యాభ్యాశ ఇత్యాదినా తత్తీరే మండోదర్యా సహ చరంతం భోగాన్ భుంజానం, అనపాయినం చతుర్ముఖవరప్రదానలబ్ధచిరాయుష్కం, చారుని స్వనం రమ్యవీణావినోదం, క్రౌంచయోః రాక్షసయో ర్మిథునం, దదర్శ ధర్మబలేనాలోకితవాన్. తస్మాత్తు మిథునాదేక మిత్యాదినా పాపనిశ్చయో నిశ్చిత రావణపాపః, వైరనిలయః, హిరణ్య రావణ శిశుపాలరూపజన్మత్రయానుసారిత్వాత్ సహజశాత్రవః, నిషీదంత్యత్ర సర్వాణి జగంతీతి నిషాదో విష్ణుః, పుమాంసం రావణం జఘానేత్యుచ్యతే, భార్యాత్విత్యాదినా మండోదరీ ప్రలాపః. ద్విజేన పులస్త్యవంశ్యత్వాత్ బ్రాహ్మణేన, తామ్రశీర్షేణ రత్నమకుటధారిత్వాత్, పత్రిణా వాహన పరిచ్ఛదాదిమతా, సహితేన కుంభకర్ణేంద్రజిదాదిసహాయసంపన్నేన, కారుణ్యం జుగుప్సా 'జుగుప్సా కరుణే ఘృణే' ఇత్యమరః. అధర్మోఽయమితి–రావణకృతోఽయమధర్మ ఇతి, ఏతత్ సర్వం రావణ వధవృత్తాంతమవలోక్య పౌలస్త్యవధాభిధానం తద్విషయప్రబంధం నిరమిమీతేతి మానిషాదేత్యస్య రామాయణార్థసంగ్రహపరత్వం చోక్తం. అథవా – అకర్దమమిత్యాదినా గోదావరీతీర్థముచ్యతే. తత్తీరే పంచవట్యాం రామస్య సీతయా సహవర్తనం, తయోరేకస్యాస్సీతాయాః రావణేన దురాత్మనా

ధ్వనిః. క్రౌంచపదేన కుటిలగతిత్వసంబంధేన రావణలక్షణతయా తస్య మాయావాదిత్వదుర్జ యత్వాది ప్రయోజనప్రతీతే ర్లక్షణామూలవ్యంగ్యభేదః. శబ్దార్థోభయానతిరేకా దుభయశక్త్యుద్భవ ధ్వనిశ్చ సూచితః. అర్థ ద్వయవత్తయా శ్లేషాలంకారః. తేన వస్త్వలంకారధ్వనిరూపానేకధ్వని భేదాః. సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యభేదాస్తు సూచ్యంతే – మా నిషాదేతి నాయికానాయకప్రతీతేః శృంగారరసః, కామమోహితమితి పరనారీ విషయతయా రసాభాసధ్వనిః, శోకరూపప్రబంధ వ్యంగ్యతయా కరుణరసః, అవధీరితి వీరరౌద్ర భయానకాః, కాంతాశ్లిష్ట క్రౌంచ హింసా దర్శన రూపేణ బీభత్సాద్భుతహాస్యరసాః, ఋషే ర్నిర్వేదప్రతీతిరపి. ౧౫.

(వాల్మీకేః కారుణ్యవాణీ)

తస్యైవం బ్రువత శ్చింతా బభూవ హృది వీక్షతః,
శోకార్తేనాస్య శకునేః కిమిదం వ్యాహృతం మయా. ౧౬
చింతయన్ స మహాప్రాజ్ఞ శ్చకార మతిమాన్మతిం,
శిష్యం చైవాబ్రవీద్వాక్య మిదం స మునిపుంగవః. ౧౭
* పాదబద్ధోఽక్షరసమ స్తంత్రీలయసమన్వితః,

హింసనం పీడనమిత్యేతత్సర్వం సాక్షాత్కృత్య విధిచోదితో మునిస్సీతాయా శ్చరితమితి తద్విషయం ప్రబంధమకరోదిత్యర్థః. తస్మిన్ పక్షే అనపాయినం ఆద్యంతశూన్యం, చారునిస్వనం సర్వవేదాంతప్రవర్తకం, క్రౌంచయోః కృశయోః తపస్వినోస్సీతా రామయోః, పాపనిశ్చయో వైరనిలయో, నిషాదః లోకహింసకో రావణస్సీతామపజహార. సా చ రురోద. ద్విజేన క్షత్రియేణ, తామ్రశీర్షేణ రత్నమకుటార్హేణ పత్రిణా శరేణోపలక్షితేన, సహితేన లోకహితపరేణ, అన్యత్ సర్వం సమానం. మానిషాదేత్యాద్యర్థ శ్చాపార్థేస దర్శితః. ౧౫

(తస్యేతి) వీక్షతః తన్మిథునం వీక్షమాణస్య, సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్య ఇతి వా, చక్షిజోఽనుదాత్తస్య జిత్కరణజ్ఞాపితానిత్యత్వేన వా పరస్మైపదం. ఏవం మానిషాదేత్యేవం బ్రువతః, క్రౌంచీం దృష్ట్వా మానిషాదేత్యేవం వదత ఇత్యర్థః. తస్య వాల్మీకేర్హృది, అస్య శకునే రేతత్పక్షినిమిత్తం, శోకార్తేన మయా వ్యాహృతమిదం వాక్యం, కిం కింరూపమితి చింతా బభూవ. ౧౬

(చింతయన్నితి.) ప్రకర్షేణ జానాతీతి ప్రజ్ఞః ఊహాపోహసమర్థః. ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి స్వార్థే అణ్. యద్వా - ప్రజ్ఞా ధీః, 'ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతి' రిత్యమరః. సాస్యాస్తీతి ప్రాజ్ఞః, ప్రజ్ఞా శ్రద్ధార్చాభ్యో ణ ఇతి మత్వర్థీయో ణః. మహాంశ్చాసౌ ప్రాజ్ఞశ్చేతి మహాప్రాజ్ఞః. మతిమాన్ శాస్త్రప్రజ్ఞానవాన్, స వాల్మీకిః, మతిముత్తరశ్లోకే వక్ష్యమాణం నిశ్చయం, చకార. స మునిపుంగవ శ్శిష్య మిదం వాక్యమబ్రవీచ్చ. బ్రూఞ్ శాసీత్యాదినా ద్వికర్మకత్వం. అయోగవ్యవచ్ఛేదక ఏవకారః. ౧౭

(పాదబద్ధోక్షరసమ ఇతి) శోకార్తస్య క్రౌంచీశోకేనార్తస్య, మే ప్రవృత్తో మత్తః ప్రవృత్తః

---

* తనిశ్లోకీ. అక్షరైః ప్రతిపాద మష్టభిరక్షరైః సమః - తేన వర్ణాధిక్యాదిదోషరాహిత్యం వ్యంజితం. ౧౮

శోకార్తస్య ప్రవృత్తో మే శ్లోకో భవతు నాన్యథా. ౧౮
శిష్యస్తు తస్య బ్రువతో మునేర్వాక్య మనుత్తమం,
ప్రతిజగ్రాహ సంహృష్ట స్తస్య తుష్టోఽభవద్గురుః. ౧౯
సోఽభిషేకం తతః కృత్వా తీర్థే తస్మిన్ యథావిధి,
* తమేవ చింతయ న్నర్థ ముపావర్తత వై మునిః. ౨౦

అయం సందర్భ ఇత్యర్థః. పాదబద్ధః చతుర్భిః పాదైర్యుక్తః, అక్షరసమః ప్రతిపాదం సమాక్షరః, తంత్రీ వీణాగుణః, లయః తౌర్యత్రిక స్యైకకాలవిరామః, 'నాశే సంశ్లేషణే తౌర్యత్రికసామ్యే భవేల్లయ' ఇతి రత్నమాలా. తాభ్యాం సమన్వితః తంత్ర్యామారోప్య వాద్యే స్సహ గాతుం శక్య ఇత్యర్థః. శ్లోకో భవతు శ్లోకలక్షణలక్షితత్వాత్ శ్లోకశబ్దవాచ్యో భవతు. నాన్యథా శ్లోకాదన్యః కేవలపదసందర్భో న భవతీతి, మతిం చకారేతి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮

(శిష్యస్త్వితి.) శిష్యః భరద్వాజః, తస్య మునేర్బ్రువతః తస్మిన్మునౌ బ్రువతి సతి, యస్య చ భావేన భావలక్షణమిత్యస్మిన్నర్థే షష్ఠీ. అనుత్తమం సర్వరామాయణార్థసంగ్రహరూపత్వేన స్వాపేక్షయోత్తమాంతరరహితం, వాక్యం మానిషాదేత్యాదికం, సంహృష్టస్సన్ ప్రతిజగ్రాహ వాగ్విధేయం చకారేత్యర్థః. గురుర్వాల్మీకిస్తస్య తుష్టోభవత్ స్వశ్లోకధారణాత్తస్మిన్ ప్రీతోఽభవదిత్యర్థః. ౧౯

(స ఇతి) తతశ్శిష్యవిషయసంతోషానంతరం, స మునిః, తస్మిన్ తీర్థే అకర్దమమిదం తీర్థమిత్యాదినా వర్ణితే తీర్థే, యథావిధి విధిమనతిక్రమ్య, అభిషేకం మాధ్యాహ్నికస్నానం, కృత్వా, తమేవార్థమవశాత్ శ్లోకోత్పత్తిరూపమేవార్థం, చింతయన్ సన్, ఉపావర్తత ఆశ్రమమాగచ్ఛత్. అభిషేకవిధిస్తు వ్యాసస్మృతౌ విశేషేణ దర్శితః – 'తతో మధ్యాహ్న సమయే స్నానార్థం మృదమాహరేత్, పుష్పాక్షతాన్ కుశతిలాన్ గోమయం గంధమేవ చ, నదీషు దేవఖాతేషు తటాకేషు సరస్సు చ, స్నానం సమాచరేన్నిత్యం నదీప్రస్రవణేషు చ. మృదైకయా శిరః క్షాళ్యం ద్వాభ్యాం నాభేస్తథోపరి, అధ శ్చతసృభిః క్షాళ్యం పాదౌ షడ్భిస్తథైవచ, మృత్తికా చ సమాదిష్టా హ్యార్ద్రామలకమాత్రతః, గోమయస్య ప్రమాణం తత్తేనాంగం లేపయే త్తతః. లేపయే దథ తీరస్థ స్తల్లింగేనైవ మంత్రతః, ప్రక్షాళ్యాచమ్య విధివ త్తతస్స్నాయాత్సమాహితః, అభిమంత్ర్య జలం

---

* తనిశ్లోకీ. తమేవార్థం శాపాపదేశేన ప్రవృత్తస్య వాక్యస్య వ్యంజితం లోకోత్తర చమత్కారం లక్ష్మీపతి ప్రతిష్ఠారూపం. ౨౦

(వాల్మీకేః కారుణ్యవాణీ)

భరద్వాజస్తత శ్శిష్యో వినీత శ్శ్రుతవాన్మునేః,
కలశం పూర్ణ మాదాయ పృష్ఠతోఽనుజగామ హ. ౨౦
స ప్రవిశ్యాశ్రమపదం శిష్యేణ సహ ధర్మవిత్,
ఉపవిష్టః కథాశ్చాన్యా శ్చకార ధ్యాన మాస్థితః. ౨౧
ఆజగామ తతో బ్రహ్మా లోకకర్తా స్వయం ప్రభుః,
చతుర్ముఖో మహాతేజాః ద్రష్టుం తం మునిపుంగవం. ౨౨

మంత్రై రబ్లింగై ర్వారుణైశ్శుభైః, ఆపో నారాయణోద్భూతా స్తా ఏవాస్యాయనం పునః, తస్మాన్నారాయణం దేవం స్నానకాలే స్మరేద్బుధః. ప్రేక్ష్య సోంకార మాదిత్యం త్రిర్నిమజ్జే జ్జలాశయే. అథో పతిష్ఠే దాదిత్య మూర్ధ్వం పుష్పం జలాన్వితం. ప్రక్షిప్యాలోకయేద్దేవ మృగ్యజుస్సామరూపిణ మిత్యాది. ౨౦

(భరద్వాజ ఇతి.) తతః మునేరుపావర్తనానంతరం, వినీతః వినయసంపన్నః, శ్రుతవాన్ శాస్త్రవాన్ అవధృతవాన్వా, 'శ్రుతం శాస్త్రావధృతయో' రిత్యమరః. ధృతగురుశ్లోక ఇత్యర్థః. మునిర్మననవాన్, భరద్వాజో భరద్వాజాఖ్యశ్శిష్యః, పూర్ణం జలపూర్ణం, కలశమాదాయ, పృష్ఠతః పశ్చాత్, అనుజగామ అనుగమనోక్తౌ పృష్ఠత ఇత్యుక్తి రవ్యవధానసూచనార్థా. ౨౦

(స ఇతి.) స వాల్మీకిః, శిష్యేణ సహాశ్రమపదం ఆశ్రమస్థానం, ప్రవిశ్య, ధర్మవిత్ కృతదేవపూజాదిధర్మః, ఉపవిష్టః కృతసుఖాసనస్సన్, ధ్యాన మవశోత్పన్నశ్లోకవిషయ చింతాం, ఆస్థితః ప్రాప్తఏవ సన్, అన్యాః కథాః పురాణపారాయణాని, చకార. ౨౧

(ఆజగామేతి.) లోకకర్తా లోకస్రష్టా, ప్రభుః స్వామీ, చతుర్ముఖః వేదచతుష్టయోచ్చారణోపయోగిముఖచతుష్కః, మహాతేజాః మహాప్రభావో బ్రహ్మా, మునిపుంగవం నారదోక్త వైభవం వాల్మీకిం, ద్రష్టుం కుతూహలాత్ స్వయమాజగామ. స్వస్థానస్థిత ఏవ రామాయణప్రవర్తనసమర్థోఽప్యాదరాతిశయాత్ స్వయమేవాజగామేత్యర్థః. ౨౨

వాల్మీకిరథ తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ వాగ్యతః,
ప్రాంజలిః ప్రణతో భూత్వా తస్థౌ * పరమవిస్మితః. ౨౪
పూజయామాస తం దేవం పాద్యార్ఘ్యాసనవందనైః,
ప్రణమ్య విధివచ్చైనం పృష్ట్వాఽనామయ మవ్యయం. ౨౫
అథోపవిశ్య భగవా నాసనే పరమార్చితే,
వాల్మీకయే మహర్షయే సందిదేశాసనం తతః.

(వాల్మీకిరితి) అథ బ్రహ్మగమనానంతరం, తం బ్రహ్మాణం దృష్ట్వా, సహసోత్థాయ, "ఊర్ధ్వం ప్రాణాహ్యుత్క్రామంతి యూనః స్థవిర ఆగతే, ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యత' ఇతి వచనాత్, స్వప్రాణా ఉత్క్రమేయురితి సహసోత్థాయేత్యర్థః. పరమ విస్మితస్సన్, వాగ్యతః యతవాక్, ఆహితాగ్న్యాదిత్వాత్పరనిపాతః. ప్రయతః నియతమనస్కః, ప్రకృష్టోంజలిర్యస్యాసౌ ప్రాంజలిః, స చ భూత్వా, తస్థౌ స్థితవాన్. ౨౪

(పూజయామాసేతి.) మునిః, తం దేవం బ్రహ్మాణం, పాద్యార్ఘ్యాసన వందనైః - పాద్యం పాదోదక ప్రదానం, అర్ఘ్యం అర్ఘ్యజల సమర్పణం, వందనం స్తుతిః, ఏతైరుపచారైః, పూజయామాస. ఏనం బ్రహ్మాణం, అన్వాదేశే ఇదము ఏనాదేశః. విధివత్ శాస్త్రోక్తరీత్యా, ప్రణమ్య, అవ్యయం అవిచ్ఛిన్నం, అనామయం కుశలం, పృష్ట్వా చ పూజయామాసేతి యోజనా. ప్రణామశాస్త్రం తు- "మనోబుద్ధ్యభిమానేన సహ న్యస్య ధరాతలే, కూర్మవ చ్చతురః పాదాన్ శిర స్తత్రైవ పంచమం, ప్రదక్షిణసమేతేన హ్యేవంరూపేణ సర్వదా, అష్టాంగేన నమస్కృత్వా హ్యుపవిశ్యాగ్రతో గురో' రితి. యద్వా-తమేనం దేవం, విధివత్ప్రణమ్య అనామయం పృష్ట్వా చ, పాద్యార్ఘ్యాసనవందనైః పూజయామాస-వది అభివాదనస్తుత్యోరితి ధాతుః. ౨౫

(అథేతి సార్ధశ్లోకః.) అథ పూజానంతరం, భగవాన్ బ్రహ్మ, పరమార్చితే పరమం యథా భవతి తథా వాల్మీకినా అర్చితే బ్రహ్మోపదేశార్థం పూజితే, ఆసనే విష్టరే, ఉపవిశ్య స్థిత్వా, మహర్షయే వాల్మీకయే, ఆసనం ఉపవేశనం, సందిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస, సోపి బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతస్సన్,

---

*తనిశ్లోకీ. పరమవిస్మితః-ప్రథమమతర్కితం నారదాగమనం, తతో లోకోత్తరవిషయప్రశ్నః, తదనురూప ముత్తరం, అతర్కితమేవ శకునిమిథునదర్శనం, తత్ర చ కరుణారసోదయః, ఏతత్సర్వం దైవతంత్రమితి విస్మితః, అనంతరమతర్కితచతుర్ముఖాగమనేన పరమవిస్మితః. ౨౪

(బ్రహ్మణః శ్రీరామాయణ నిర్మాణాజ్ఞా)

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాత స్సోఽప్యుపావిశ దాసనే, ౨౬॥
ఉపవిష్టే తదా తస్మిన్ సాక్షాల్లోకపితామహే.
తద్గతేనైవ మనసా వాల్మీకి ర్ధ్యానమాస్థితః, ౨౭॥
పాపాత్మనా కృతం కష్టం వైరగ్రహణబుద్ధినా.
యస్తాదృశం చారురవం క్రౌంచం హన్యా దకారణాత్, ౨౮॥
శోచన్నేవ ముహుః క్రౌంచీ ముపశ్లోక మిమం పునః.
జగా వంతర్గతమనా భూత్వా శోకపరాయణః, ౨౯॥
తమువాచ తతో బ్రహ్మా * ప్రహసన్ మునిపుంగవం.

ఆసనే ఉచితనీచాసనే, ఉపావిశత్. ఆసనానుజ్ఞానం లోకహితార్థమనేన కావ్యం కారయితుం. వాల్మీకయే మహర్షయ ఇత్యత్రాయుజి పాదే పథ్యావక్త్రస్య గణనియమాభావాత్ - తథోక్తం-(?) నన్వర్థత్రయకరణమీదృశైః కరవాణ్యహమిత్యనేన విరుధ్యతే - మైవం. లేఖకదోషేణార్థాంతర పతనసంభవాత్. ౨౬॥

(ఉపవిష్టఇతి.) లోకపితామహే తస్మిన్, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షతయా, ఉపవిష్టేపి, తదా తద్గతేన క్రౌంచహననగతేన మనసా, ధ్యానమాస్థితః తద్విషయ చింతా మకరోత్. ౨౭॥

(పాపాత్మనేతి.) వైరగ్రహణబుద్ధినా వైరేణ క్రౌంచగ్రహణబుద్ధినా, పాపాత్మనా పాపస్వ రూపేణ వ్యాధేన, కష్టం కుత్సితం కర్మ, కృతం. కథమిత్యత్రాహ (య ఇతి.) యో వ్యాధః, తాదృశం రతిలాలసమిత్యగ్రాహ్యాత్త్వోక్తిః, చారురవం రమ్యరతికూజితం, క్రౌంచం, అకారణాత్ నిష్కారణం, నిమిత్తకారణహేతూనాం ప్రయోగే సర్వాసాం ప్రాయోదర్శన మిత్యుక్తేః పంచమీ హన్యాత్ హంతుం శక్నుయాత్. శకి లిఙ్. ౨౮॥

(శోచన్నితి.) శోకపరాయణః క్రౌంచవధదర్శనేన దుఃఖపరవశః, పునః క్రౌంచీం గతమనా భూత్వా క్రౌంచీం విచింత్యేత్యర్థః, ముహుః శోచన్నేవ వాల్మీకిః, ఇమం మానిషాదేత్యాదిశ్లోకం. అంతః మనసి, ఉపజగావిత్యన్వయః. వ్యవహితాశ్చేత్యుపసర్గస్య వ్యవహితప్రయోగః. ౨౯॥

(తమితి.) తతః శ్లోకపాఠశ్రవణానంతరం, మునిపుంగవం ప్రహసన్, మన్నియోగేన

---

* తనిశ్లోకీ. ప్రహస్య మన్ముఖేన శ్రీరామాయణప్రవర్తనరూపం భగవదనుగ్రహ మయం

శ్లోక ఏవ త్వయా బద్ధో నాత్ర కార్యా విచారణా, ౩౦॥
* మచ్ఛందాదేవ తే బ్రహ్మన్ ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ.
రామస్య చరితం సర్వం కురు త్వ మృషిసత్తమ, ౩౧॥

స్వజిహ్వాగ్రేఽవతీర్ణాం సరస్వతీ మయం న జానాతీతి ప్రహసన్, ఉవాచ. మానిషాదేత్యస్య శ్లోకత్వ నిశ్చయం ప్రథయతి (శ్లోక ఇతి). త్వయా బద్ధో మానిషాదేత్యాదిః శ్లోకఏవ. అత్ర శ్లోకవిషయే, విచారణా చింతా, న కార్యా. ౩౦॥

అకారణకోత్పత్తికృతం విస్మయం వారయతి (మచ్ఛందాదితి) హే బ్రహ్మన్, తే, ఇయం సరస్వతీ మానిషాదేత్యాదిరూపా, మచ్ఛందాదేవ మదభిప్రాయాదేవ, న తు కారణాంతరాత్, ప్రవృత్తా. ప్రవర్తన ప్రయోజనమాహ (రామస్యేతి) హే ఋషిసత్తమ, నాఽనృషిః కురుతే కావ్యమిత్యుక్తరీత్యా ప్రతిలబ్ధ కావ్యనిర్మాణశక్తిః, సర్వం రామస్య చరితం రామచరితవిషయ ప్రబంధం, కురు, ఈదృశైః శ్లోకైరితి శేషః. ఈదృశైః కరవాణ్యహమిత్యనువాదాత్. ౩౧॥

నజానాతీతి ప్రకృష్టం హాసం కృత్వా, శ్లోకఏవ యశోఽభివ్యంజకం పద్యమేవ, న తు కేవలపద సముదాయో, నాపి కేవలనిషాదశాపరూపార్థశ్చ ౩౦॥

*తనిశ్లోకీ. మచ్ఛందాత్ భగవచ్ఛందానువృత్తమత్సంకల్పాదేవ, న తు ఘుణాక్షరన్యాయాత్. ప్రవృత్తా స్వయమేవాగతావరేతి స్వారసికతయా ప్రవృత్తా, ఇయం రసభావాలంకారవస్తుభేదభిన్న ధ్వనిసముదాయాశ్రయతయా ప్రవృత్తా, సరస్వతీ - 'సృగతా' వితి దాతోరుత్పన్నస్సరశ్శబ్దః ప్రవాహేవర్తతే. సరోస్యాస్తీతి సరస్వతీ. తేనానర్గళప్రవాహతయా సర్వతోముఖత్వముక్తం. రూఢ్యా దేవతావిశేషోక్తిః. వాగధిష్ఠానదేవతైవ జిహ్వాగ్రే వర్తత ఇతి భావః. సరస్వతీ తవంతర్వాహినీత్వ ప్రతీత్యా కావ్యస్యానేకధ్వనిగర్భితత్వం ద్యోత్యతే. రామస్య - రమత ఇతి రమంతేత్రేతి చ స్వాయ మానందపూర్ణతయా స్వేతరరమయితృత్వేన చ ప్రసిద్ధస్య, ఏతేన-'నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తర గుణోత్తర' ఇతి ప్రసిద్ధ లోకోత్తర నాయకత్వం ద్యోత్యతే. కృత్స్నం చరితం రహస్యప్రకాశాత్మకం సర్వం చరితం, త్వం కురు - రామమంత్రానుసంధానజనితజన్మ పరిశుద్ధిస్త్వమేవ కుర్విత్యర్థః. ఋషిసత్తమ జన్మాంతరసహస్ర తపోధ్యానాదిపరిపక్వకషాయతయా నిష్పన్నభగవద్భక్తి పరీవాహప్రవృత్త రామావతార రహస్యజ్ఞానేన చికీర్షిత ప్రబంధే సామర్థ్యం తవైవాస్తీతి భావః. ౩౧॥

(బ్రహ్మణః శ్రీరామాయణ నిర్మాణాజ్ఞా)

ధర్మాత్మనో గుణవతో లోకే రామస్య ధీమతః.
వృత్తం కథయ ధీరస్య యథా తే నారదాచ్ఛ్రుతం, ౩౨॥
రహస్యం చ ప్రకాశం చ యద్వృత్తం తస్య ధీమతః.
రామస్య సహసౌమిత్రేః రాక్షసానాం చ సర్వశః,
వైదేహ్యాశ్చైవ యద్వృత్తం ప్రకాశం యది వా రహః.
తచ్చా ప్యవిదితం సర్వం విదితం తే భవిష్యతి, ౩౪॥

ఏవం సామాన్యేన రామచరిత విషయప్రబంధనిర్మాణమనుజ్ఞాయ సంక్షేపకరణమాదిశతి - (ధర్మాత్మన ఇతి.) అత్ర విశేషణైః ప్రబంధనాయకస్య రామస్య నాయకగుణాః దర్శితాః. నాయక గుణవర్ణనేన హి కావ్యం ప్రథతే. ఉక్తం భోజేన – 'కవేరల్పాపి వాగ్వృత్తి ర్విద్వత్కర్ణావతంసతి, నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తరగుణోత్తర' ఇతి. నాయకగుణాస్తు - 'మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్యముదారతా, తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాదయోపిచ'. తత్ర ధర్మాత్మన ఇత్యనేన ధార్మికత్వముక్తం, లోకే లోకమధ్యే, గుణవతః బహుగుణకస్య, అనేనోదారతోక్తా. రామస్యేత్యనేన తేజస్విత్వమౌజ్జ్వల్యం చ, ధీమత ఇత్యనేన పండితత్వం. ధీరస్యేత్యనేన వసుంధరాధురంధ రత్వరూపం మహాభాగ్యం. అన్యత్ గుణశబ్దేన జ్ఞేయం. ఏవంభూతస్య రామస్య, వృత్తం చరిత్రం, "వృత్తం పద్యే చరిత్రేచే'త్యమరః. యథా యేన ప్రకారేణ, నారదాత్, తే త్వయా శ్రుతం, తేన ప్రకారేణ కథయ, సంక్షేపేణ కథయేత్యర్థః. ౩౨॥

పునర్విస్తరేణ రామచరితవర్ణనం నియోక్ష్యమాణ స్తద్విషయజ్ఞానలాభ మనుగృహ్ణాతి - (రహస్యమిత్యాదినా). శ్లోకద్వయమేకం వాక్యం. ధీమత ఇతి రహస్యవృత్తసంభవహేతుత యోక్తం. సుమిత్రాయా అపత్యం పుమాన్ సౌమిత్రిః, బాహ్వాదిత్వాదిఞ్. సహ సౌమిత్రేః సౌమిత్రిసహితస్య, ధీమతస్తస్య రామస్య, రహస్యం అన్యైతరవిదితం చ, ప్రకాశం సర్వవిదితం చ, యద్వృత్తం, రాక్షసానాం రావణాదీనాం చ, సర్వశః సర్వప్రకారం రహస్యప్రకాశరూపం, యద్వృత్తం తత్, వైదేహ్యాః సీతాయాశ్చ. అపిశబ్దాత్ భరతాదీనాం చ, ప్రకాశం యది వా, రహో రహస్యం వా, యద్వృత్తం, తచ్చ సర్వమవిదితమపి నారదముఖేనాజ్ఞాతమపి, తే విదితం భవిష్యతీతి యోజనా. ౩౪॥

న తే వాగనృతా కావ్యే కాచి దత్ర భవిష్యతి.
కురు రామకథాం పుణ్యాం శ్లోకబద్ధాం మనోరమాం, ౩౫
యావత్ స్థాస్యంతి గిరయ స్సరితశ్చ మహీతలే.
తావద్రామాయణకథా లోకేషు ప్రచరిష్యతి, ౩౬
యావద్రామాయణకథా త్వత్కృతా ప్రచరిష్యతి.
తావదూర్ధ్వ మధశ్చ త్వం మల్లోకేషు నివత్స్యసి, ౩౭
ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ బ్రహ్మా తత్రైవాంతరధీయత.
తత స్సశిష్యో భగవాన్ ముని ర్విస్మయ మాయయౌ, ౩౮
తస్య శిష్యాస్తతస్సర్వే జగు శ్లోక మిమం పునః.

ఏవం యథార్థదర్శిత్వమనుగృహ్య యథార్థవాదిత్వ మనుగృహ్ణాతి (న తే ఇతి.) అత్ర కరిష్యమాణే కావ్యే, తే వాక్, కాచిదపి కించిదపి వాక్యమిత్యర్థః. అనృతా బాధితార్థా, న భవిష్యతి. యద్వా - వాక్ పదం, కాచిదపి, అనృతా దుష్టా, నభవిష్యతి. తేన కావ్యదోషత్వేనోక్తానాం పదవాక్యతదర్థదోషశూన్యత్వముక్తం. అతః రామకథాం రామవిషయప్రబంధకల్పనాం, కురు. కావ్యనిర్మాణప్రయోజనమాహ (పుణ్యాం) పాపహరాం, ప్రయోజనాంతరమాహ (మనోరమాం) శబ్దశ్రవణసమనంతరమేవ విగళితవేద్యాంతర మానందం జనయంతీ మిత్యర్థః. శ్లోకబద్ధామిత్యనేన గద్యప్రబంధేభ్యో హర్షచరితజాతీయేభ్యో మిశ్రప్రబంధేభ్యో నాటకాదిభ్యశ్చ వ్యావృత్తిరుక్తా. ౩౫

యశోపి కావ్యనిర్మాణప్రయోజనమిత్యాహ (యావదితి). గిరియ స్సరితశ్చ, మహీతలే భూతలే, యావత్ స్థాస్యంతి తావత్, రామాయణకథా రామాయణరూపా కథా, లోకేషు సప్తసు ప్రచరిష్యతి, యావత్ త్వత్ప్రబంధప్రచారః తావత్ తవ యశో భవిష్యతీతి హృదయం. ౩౬

యశసః స్వతోఽపురుషార్థత్వాత్తత్ఫలమాహ (యావద్రామస్యేతి.) కించ - త్వత్కృతా రామస్య కథా యావత్ప్రచరిష్యతి తావల్లోకేషు మధ్యే యావచ్ఛరీరపాతం, అధః భూమౌ, తతః ఉపరి ఊర్ధ్వం చ, నివత్స్యసి. ౩౭

(ఇత్యుక్త్వేతి.) తత్రైవ ఆసన ఏవ. ౩౮

(తస్యేతి) తతః మునివిస్మయానంతరం. సర్వే తస్య వాల్మీకేశ్శిష్యాః, ముహుర్ముహుః

(బ్రహ్మణః శ్రీరామాయణనిర్మాణాజ్ఞా)

ముహుర్ముహుః ప్రీయమాణాః ప్రాహుశ్చ భృశవిస్మితాః, ౩౯॥
సమాక్షరై శ్చతుర్భి ర్యః పాదై ర్గీతో మహర్షిణా.
సోఽనువ్యాహరణాద్భూయ శ్శోక శ్శ్లోకత్వ మాగతః, ౪౦॥
తస్య బుద్ధి రియం జాతా వాల్మీకేర్భావితాత్మనః.
కృత్స్నం రామాయణం కావ్య మీదృశైః కరవాణ్యహం. ౪౧॥

ప్రీయమాణాస్సంతః, ఇమం మానిషాదేతి శ్లోకం, పునర్జగుః, భృశవిస్మితాః అత్యంతం విస్మితా స్సంతః, అవ్యయమాత్రస్య సమాసే తు లోప ఇతి మలోపః. ప్రాహుశ్చ అన్యోన్యమిదమద్భుతమితి ప్రాహుశ్చేత్యర్థః. ఆశ్రమఏవ స్థితాభ్యాం కుశలవాభ్యాం భరద్వాజేన చాత్ర బహువచనం. ౩౯॥

(సమాక్షరై రితి.) యః, సమాక్షరై రితి విషమవృత్తవ్యావృత్తిః, చతుర్భిరిత్యర్ధసమవృత్త వ్యావృత్తిః, పాదైః చతుర్థాంశైః, మహర్షిణా గీత ఉక్తః శ్లోకః,సః అనువ్యాహరణాత్ శిష్యైః పునః పునః వ్యవహ్రియమాణత్వాత్, భూయః శ్లోకత్వమాగతః - పూర్వం శ్లోకలక్షణలక్షితత్వాత్ శ్లోకత్వం గతః, సంప్రతి శ్లోక్యమానత్వాత్ పునః శ్లోకత్వం గత ఇత్యర్థః. శోకశ్శ్లోకత్వమాగత ఇతి పాఠే శోకకృతః శ్లోకఏవ శోక ఇత్యుచ్యత ఇతి జ్ఞేయం. యః శ్లోకో మహర్షిణా సమాక్షరై శ్చతుర్భిః పాదైర్బద్ధ స్తాదృశశ్లోకత్వమాగతః. స శోకః క్రౌంచవిషయః, శోకవేగాదుత్పన్న ఇత్యర్థః. కథమవగమ్యతే? అనువ్యాహరణాత్ – అను - పశ్చాత్, శోకానంతరముచ్చారణాత్, శోకే సతి జాతత్వాదిత్యర్థః. ౪౦॥

అథ మునేః కృతిప్రణయనవిషయసంకల్పమాహ (తస్యేతి.) భావితాత్మనః చింతితపర మాత్మనః, అనేన ఆరంభ కర్తవ్యం విఘ్నవిఘాతకం మంగళం మునినా ఆచరితమిత్యుక్తం తస్య వాల్మీకేః, ఇయం బుద్ధిర్జాతా. ఇదంశబ్దార్థమాహ (కృత్స్నమిత్యాది) సర్వం రామాయ ణాఖ్యం కావ్యం, ఈదృశైః మానిషాదేతి శ్లోకప్రకారైః శ్లోకైః, కరవాణీతి ఇయం బుద్ధిరిత్యన్వయః. ఈదృశైరితి ప్రాయికాభిప్రాయమేతత్ వృత్తాంతరాణామపి తత్ర తత్ర ప్రయోగాత్. ౪౧॥

ఉదారవృత్తార్థపదైర్మనోరమై స్తదాస్య రామస్య చకార కీర్తిమాన్.
సమాక్షరైః శ్లోకశతైర్యశస్వినో యశస్కరం కావ్య ముదారధీర్మునిః. ౪-౪

అథ యథాసంకల్పం కావ్యరచనమాహ (ఉదారేతి.) కీర్తిరస్యాస్తీతి కీర్తిమాన్. అనేన "కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసంమిత తయోపదేశయుజ' ఇత్యాలంకారికోక్త కావ్యప్రయోజనేష్వస్య యశ ఏవ ప్రధానం ప్రయోజన మితి దర్శితం. కావ్యనిర్మాణానంతరభావినో యశసః పూర్వభావోక్త్యాఽతిశయోక్తిరుక్తా. ఉదారా మహతీ ధీర్యస్య స ఉదారధీః, 'ఉదారో దాతృమహతో' రిత్యమరః. తేన కవిత్వబీజభూతా నిపుణతోక్తా. తదుక్తం కావ్యప్రకాశే-'శక్తిర్నిపుణతా లోకే కావ్యశాస్త్రాద్యవేక్షణాత్, కావ్యజ్ఞ శిక్షయాభ్యాస ఇతి హేతుస్తదుద్భవ' ఇతి. మునిః మననశీలః, అనేన, వివిక్తసేవిత్వమరో చకిత్వం చోక్తం. తదుక్తం వామనేన - 'ద్వయే హి కవయః అరోచకిన స్సతృణాభ్యవహారిణశ్చే' త్యాది. తదా బ్రహ్మవరప్రదానానంతరకాలే, అనేన కవిత్వహేతుభూతా శక్తిరుక్తా. యశస్వినోపి రామస్య యశస్కరం. తదుక్తం దండినా - 'ఆదిరాజ యశోబింబ మాదర్శం ప్రాప్య వాఙ్మయం, తేషా మసన్నిధానేపి న స్వయం పశ్య నశ్యతీ'తి. ఇతరకీర్త్యపేక్షయా కావ్యనాయకత్వకృతా కీర్తి రనుపమేత్యర్థః. కావ్యం-కవిః లోకోత్తరవర్ణన నిపుణః, కవేః కర్మ కావ్యం శబ్దార్థయుగళం, తథోక్తం- 'సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ కావ్య' మితి. అత్ర కావ్యశబ్దేన కావ్య సందర్భరూపం మహాకావ్య ముచ్యతే. తల్లక్షణముక్తం కావ్యాదర్శే-'సర్గబంధో మహాకావ్య ముచ్యతే తస్య లక్షణం, ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖం. ఇతిహాసకథోద్భూత మితరద్వారసంశ్రయం, చతుర్వర్గఫలాయత్తం చతురోదాత్తనాయకం, నగరార్ణవశైలర్తు చంద్రా ర్కోదయవర్ణనైః, ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవైః. విప్రలంబై ర్వివాహైశ్చ కుమారో దయవర్ణనైః, మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయైరపి, అలంకృత మసంక్షిప్తం రసభావ నిరంతరం, సర్గైరనతివిస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తై స్సుసంధిభిః. సర్వత్ర భిన్నసర్గాంతైరుపేతం లోక రంజనం, కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి జాయతే సదలంకృతీ'తి. ఏవం భూతం కావ్యం శ్లోకశతై రవ యవైశ్చకార. శ్లోకశబ్దేన గద్యపద్య మిశ్ర ప్రబంధేషు స్వగ్రంథస్య పద్యరూపతా ప్రదర్శితా, శతైరిత్యనేన శతకాది క్షుద్రప్రబంధ వ్యావృత్తి రుక్తా, బహువచనార్థం చ స్వయమేవ వివరిష్యతి "చతుర్వింశత్సహస్రాణీ'తి. కీదృశైః శ్లోకశతైః ? ఉదారవృత్తార్థపదైః - ఉదారాణి మహాంతి, వృత్తార్థపదాని యేషాం తైః, వృత్తాని పథ్యావక్త్రోపజాతివంశస్థవసంతతిలకాదీని, తేషాముదారత్వం తత్తద్రసాభివ్యంజకత్వం. అర్థాః వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాః, తేషాముదారత్వం ద్రాక్షాపాక నాళికేరపాక రసాలపాకేషు ద్రాక్షాపాకవత్త్వం. తల్లక్షణముక్తం రుద్రటేన - ద్రాక్షాపాక స్స కథితో బహిరంత

(బ్రహ్మణః శ్రీరామాయణ నిర్మాణాజ్ఞా)

తదుపగతసమాససంధియోగం సమమధురోపనతార్థవాక్యబద్ధం.
రఘువరచరితం మునిప్రణీతం దశశిరసశ్చ వధం నిశామయధ్వం. ॥౪౩॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్వితీయస్సర్గః.

స్స్ఫురద్రస' ఇతి. పదాని వాచకలక్షకవ్యంజకాని. తేషాముదారత్వం - 'యా పదానాం పరాన్యోన్యం మైత్రీ శయ్యేతి కథ్యత' ఇత్యుక్తలక్షణ శయ్యావత్త్వం. పునః కీదృశైః? మనోరమైః రమణీయైః. అనేన వైదర్భీ గౌడీ పాంచాలీ చేత్యుక్తాసు రీతిషు వైదర్భీరీతిమత్త్వముక్తం. తల్లక్షణం చోక్తం - 'బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా, నాతిదీర్ఘసమాసా చ వైదర్భీ రీతి రిష్యత' ఇతి. సమాక్షరైః ప్రతిపాదం సమానాక్షరైః. అనేన విషమవృత్తార్యాదిరూపతా వ్యావృత్తా. ॥౪౨॥

ఏవం ప్రబంధ నిర్మాణ మభిధాయ కుశలవాదిభ్యః తత్ ప్రతిపాదనం సంగ్రహేణ దర్శయతి (తదితి.) స్వగ్రంథస్య ఉత్తమకావ్యత్వప్రదర్శనాయ నిర్దోషత్వమాహ (ఉపగతసమాస సంధియోగమితి). సమాసాః తత్పురుషాదయః, సంధయః సంహితాః, యోగః పదవ్యుత్పత్తిః, ఉపగతాః శాస్త్రానురూప్యేణ ప్రాప్తాః సమాససంధియోగా యస్మిన్ తత్తథోక్తం, అనేన సమాసదోష సంధిదోష పదదోష శూన్యత్వముక్తం. ప్రధానమల్ల నిబర్హణన్యాయేన సర్వదోషరాహిత్యస్యైత దుపలక్షణం. అథ కావ్యగుణాన్ ప్రాధాన్యేన దర్శయతి (సమేతి). సమైర్మధురై రుపనతార్థై ర్వాక్యైర్బద్ధం రచితం. తత్ర సమతాలక్షణ ముక్తం దండినా - 'సమం బంధేష్వవిషమం తే మృదుస్ఫుటమధ్యమా' ఇతి. మాధుర్యలక్షణం చ తేనైవోక్తం-'మధురం రసవద్వాచి వస్తున్యపి రసస్థితిః, యేన మాద్యంతి ధీమంతో మధునేవ మధువ్రతా' ఇతి. ఉపనతార్థత్వం అర్థవ్యక్తిః, తత్స్వరూపం చ తేనైవోక్తం - 'అర్థవ్యక్తి రనేయత్వ మర్థస్యే'తి. రఘువంశ్యాః రఘవః, తేషాం వరో రామః, తచ్చరితం తచ్చరిత విషయకం, మునినా వాల్మీకినా మయా ప్రణీతం, మునినా నారదేన వా ప్రణీతం, దశశిరసో రావణస్య, వధం వధమధికృత్య కృతం గ్రంథం, 'అధికృత్య కృతే గ్రంథ' ఇతి విహితస్యాణో లుప్. నిశామయధ్వం, నిశామయధ్వం నిశామయధ్వ మితి న్యశామయతేత్యర్థః. 'క్రియాసమభిహారే లోడ్లోటోహిస్వావాచ తధ్వమో'రితి తధ్వమోర్హిస్వాదేశస్య వైకల్పికత్వాత్ ధ్వమః పాక్షికః స్వాదేశాభావః. మితాం హ్రస్వ ఇతి విహితస్య హ్రస్వస్య ఘటాదయో మిత ఇతి సంజ్ఞాపూర్వకత్వాత్ సంజ్ఞాపూర్వకో విధి రనిత్య ఇత్యనిత్యత్వా ద్ధ్రస్వాభావః. కింతు ణిచి దీర్ఘఏవ.

అథ తృతీయస్సర్గః

శ్రుత్వా వస్తు సమగ్రం తద్ధర్మాత్మా ధర్మసంహితం,
వ్యక్తమన్వేషతే భూయో యద్వృత్తం తస్య ధీమతః. ౧
ఉపస్పృశ్యోదకం సమ్యఙ్మునిస్థిత్వా కృతాంజలిః,
ప్రాచీనాగ్రేషు దర్భేషు ధర్మేణాన్వేషతే గతిం. ౨

అశ్రావయదిత్యర్థః, శిష్యానితి శేషః ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదం, యద్వా - మునిః రఘువరచరితం చకార, తన్నిశామయధ్వమితి శిష్యాన్ ప్రతి పరోక్షతయోచ్యతే. శ్రవణేపి చరితస్య దర్శనసమతయా భూనా న్నిశామయధ్వమిత్యుచ్యతే. 'చిరనిర్వృత్తమప్యేతత్ ప్రత్యక్షమివ దర్శిత' మితి హి వక్ష్యతే. పూర్వశ్లోకే వంశస్థవృత్తం-'జతౌతు వంశస్థ ముదీరితం జరా'వితి లక్షణాత్. అత్రపుష్పితాగ్రావృత్తం "అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజిచ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రే'తి లక్షణాత్. ౪౩౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే మణిమంజీరాఖ్యానే బాలకాండవ్యాఖ్యానే ద్వితీయస్సర్గః.

అథ తృతీయస్సర్గః

పూర్వస్మిన్ సర్గే స్వగ్రంథస్యాత్యంతాదరణీయత్వద్యోతనాయ పరమాప్తత్వరూపం వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రాధాన్యేనోక్తం, సంప్రతి తదర్థమేవ విషయవైలక్షణ్యం దర్శయతి. విషయస్య వైలక్షణ్యం నామ సమ్యక్ జ్ఞానావధృతత్వం, లోకోత్తరనాయక గుణపరిష్కృతత్వం చ. తత్ర ప్రథమం సమ్యక్ జ్ఞానావధృతత్వం వివక్షం స్తద్ధేతుత్వాన్వేషణమాహ (శ్రుత్వేతి.) ధర్మే ఆత్మా స్వభావో యస్యాసౌ ధర్మాత్మేత్యన్వేషణహేతూక్తిః. ధర్మసంహితం ధర్మసహితం, 'సమో వాహిత తతయో'రితి వికల్పితత్వాన్మకారలోపాభావః. సమగ్రం కృత్స్నం, తత్ నారదోక్తం, వస్తు కథాశరీరం శ్రుత్వా. భూయస్తతోధికం, ధీమతో రామస్య, యద్వృత్తం చరిత్రమస్తి. తత్, వ్యక్తం యథాఽభవతి తథా, అన్వేషతే పర్యాలోచయతిస్మ, వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వేతి లట్. ౧

ధర్మాత్మేత్యనేన సూచితమన్వేషణప్రకారమాహ (ఉపస్పృశ్యేతి) మునిః, సమ్యక్ యథాశాస్త్రం, ఉదకముపస్పృశ్య ఆచమ్యేత్యర్థః. 'ఉపస్పర్శస్త్వాచమన' మిత్యమరః. ప్రాచీనాగ్రేషు దర్భేషు స్థిత్వా, నిజగురుముద్దిశ్య కృతాంజలిస్సన్, ధర్మేణ బ్రహ్మప్రసాదరూపశ్రేయస్సాధనేన, గతిం రామాది వృత్తం, అన్వేషతే. ౨

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణరచనా సంకల్పః)

రామలక్ష్మణసీతాభిః రాజ్ఞా దశరథేన చ,
సభార్యేణ సరాష్ట్రేణ యత్ప్రాప్తం తత్ర తత్త్వతః. ౩
హసితం భాషితంచైవ గతిర్యా యచ్చ చేష్టితం,
తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావ త్సంప్రపశ్యతి. ౪
స్త్రీతృతీయేనచ తదా యత్ప్రాప్తం చరతా వనే,
సత్యసంధేన రామేణ తత్సర్వం చాన్వవేక్షితం. ౫
తతః పశ్యతి ధర్మాత్మా తత్సర్వం యోగ మాస్థితః,
పురా యత్తత్ర నిర్వృత్తం పాణా వామలకం యథా. ౬

గతిశబ్దార్థం వివృణ్వ న్ ధర్మేణాన్వేషణఫలమాహ (రామేతి). రామాదిభిః. యత్ ప్రాప్తం తత్రవిషయే, తత్త్వతః తత్త్వేన, సంప్రపశ్యతి సమంతాత్ ప్రకర్షేణ పశ్యతి. తత్సర్వం విశదతరం పశ్యతీత్యనుషజ్యతే. ౩

కిం ప్రాప్తం? తత్రాహ (హసితమితి). పూర్వోక్తరామాదీనాం యద్ధసితం హాసః, యచ్చ భాషితం భాషణం, భావేక్తః. యా గతిః గమనం, చేష్టితం చేష్టా, యుద్ధాదికమితియావత్. తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ బ్రహ్మవరప్రసాదశక్త్యా, యథావత్ తత్త్వేన, సంప్రపశ్యతి, అత్ర యోగజ ధర్మస్థానీయత్వాత్ బ్రహ్మప్రసాదో ధర్మశబ్దేనోచ్యతే. స సాక్షాత్కారహేతు శ్చక్షురాదివదితి ప్రమాణతోఽధ్యవసీయతే. ౪

నగరనివాసకాలికచరితావలోకన మభిధాయ వనవాసకాలికవృత్తాంతనిరీక్షణ మావష్టే (స్త్రీ తృతీయేనేతి.) స్త్రీ తృతీయా యస్య తేన, సీతాలక్ష్మణసహితేనేత్యర్థః. వనే దండకారణ్యే చరతా, సత్యసంధేన సత్యప్రతిజ్ఞేన, రామేణ, యత్ ప్రాప్తం, తత్సర్వం చాన్వవేక్షితం, వాల్మీకినేతి శేషః. ధర్మవీర్యేణేతి సిద్ధం. ౫

ఏవం రామాదివృత్తాంతదర్శనస్య విశదతమత్వమాహ (తత ఇతి). తతః అన్వీక్షణానంతరం, వాల్మీకిః, యోగం బ్రహ్మప్రసాదరూపోపాయమాస్థితస్సన్, 'యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతి యుక్తిష్వి'త్యమరః. తత్ర రామాదౌ, పురా యన్నిర్వృత్తం నిష్పన్నం, తత్సర్వం వృత్తం, పాణౌ ఆమలకమివ పశ్యతిస్మ. ౬

తత్సర్వం తత్త్వతో దృష్ట్వా ధర్మేణ స మహాద్యుతిః,
అభిరామస్య రామస్య చరితం కర్తు ముద్యతః. ౭
కామార్థగుణసంయుక్తం ధర్మార్థగుణవిస్తరం,
సముద్రమివ రత్నాఢ్యం సర్వశ్రుతిమనోహరం. ౮
స యథాకథితం పూర్వం నారదేన మహర్షిణా,
రఘువంశస్య చరితం చకార భగవా నృషిః. ౯
జన్మ రామస్య సుమహ ద్వీర్యం సర్వానుకూలతామ్,

అథ దర్శనఫలం గ్రంథనిర్మాణోద్యోగమాహ (తత్సర్వమిత్యాది) శ్లోకద్వయమేకం వాక్యం. మహాద్యుతిః రామగుణానుభవజనితహర్షప్రకర్ష కృతద్యుతియుక్తః, సః వాల్మీకిః, తత్సర్వం రామవృత్తాంతం, తత్త్వతో ధర్మేణ పూర్వోక్తేన దృష్ట్వా, అభిరామస్య నిరవధికభోగ్యస్య రామస్య, చరితం చరిత విషయ ప్రబంధం, కర్తుం, ఉద్యతః ఉద్యుక్తోఽభూత్, కీదృశం చరిత మిత్యత్రాహ (కామార్థగుణసంయుక్తమితి) కామశ్చార్థశ్చ కామార్థౌ, గుణశబ్దేనాప్రాధాన్య ముచ్యతే, అప్రధానాభ్యా మర్థకామాభ్యాం సంయుక్తం, త్యాజ్యతాప్రదర్శనార్థం తత్ర తత్రార్థకామ ప్రతిపాదక మిత్యర్థః. ధర్మార్థయోః ధర్మమోక్షయోః, గుణోఽతిశయః, తం విస్తృణాతీతి ధర్మార్థగుణవిస్తరం, పచాద్యచ్, ప్రాధాన్యేన ధర్మాపవర్గ ప్రతిపాదకమిత్యర్థః. 'అర్థస్స్యా ద్విషయే మోక్షే శబ్దవాచ్యే ప్రయోజన' ఇతి వైజయంతీ. అతఏవ రత్నాఢ్యం సముద్రమివ స్థితం సముద్రో యథా శంఖశుక్త్యాది యుక్తోపి ప్రాధాన్యేన రత్నాని వహతి తథా స్థితమిత్యర్థః, సర్వేషాం జనానాం, శ్రుతిమనసీ శ్రోత్ర హృదయే హరతీతి సర్వ శ్రుతిమనోహరం, శబ్దమాధుర్యా చ్ఛ్రోత్రాకర్షకం, అర్థసౌష్ఠవా చ్చిత్తాకర్షక మిత్యర్థః. ౭, ౮

యథోద్యోగం ప్రబంధనిర్మాణమాహ (స ఇతి.) భగవాన్ స ఋషిః, రఘువంశస్య రఘువంశోద్భవస్య రామస్య, చరితం, పూర్వం నారదేన మహర్షిణా యథా కథితం యేన క్రమేణోక్తం, తథా చకార. ౯

అథ విస్తరేణ బ్రహ్మణోపదిష్టరీత్యా రామచరితనిర్మాణం దర్శయతి (జన్మేత్యాదినా) సర్గశేషేణ. ద్వితీయాంతానాం తత్ప్రతిపాదనపరత్వం బోధ్యం. వాల్మీకిర్భగవాన్ ఋషిశ్చకారేతి వక్ష్యమాణే కర్తృక్రియే అనుషంజనీయే. (జన్మేతి.) జన్మనస్సుమహత్త్వం - దశరథమహాతపోబల-

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణ రచనాసంకల్పః)

లోకస్య ప్రియతాం క్షాంతిం సౌమ్యతాం సత్యశీలతామ్. ౧౦
నానాచిత్రకథాశ్చాన్యాః విశ్వామిత్ర సమాగమే,
జానక్యాశ్చ వివాహం చ ధనుషశ్చ విభేదనం. ౧౧
రామరామవివాదం చ గుణాన్ దాశరథేస్తథా,
తథాభిషేకం రామస్య కైకేయ్యాః దుష్టభావతాం. ౧౨
విఘాతం చాభిషేకస్య రాఘవస్య వివాసనం,
రాజ్ఞః శోకవిలాపం చ పరలోకస్య చాశ్రయం. ౧౩

లభ్యత్వం విష్ణ్వవతారత్వం చ, వీర్యం తాటకాతాటకేయాది హననక్షమం బలం, సర్వానుకూలతాం సర్వాను వర్తిత్వమార్జవమితి యావత్. లోకస్య ప్రియతాం ప్రేమాస్పదత్వం, క్షాంతిం అపరాధ సహిష్ణుతాం, సౌమ్యతాం, రమ్యతాం అనుగ్రతాం వా, 'సౌమ్యః పుమాన్ బుధే విప్రే త్రిషుస్యాత్ సోమదైవతే, రమ్యేనుగ్రేచే' తి రత్నమాలా. సత్యశీలతాం సత్యస్వభావతాం, శీలం స్వభావే సద్వృత్త ఇత్యమరః. ౧౦

(నానాచిత్రకథాశ్చేతి.) విశ్వామిత్రసమాగమే విశ్వామిత్రేణ రామలక్ష్మణయోస్సంయోగే సతి, అన్యాః రామచరితాదన్యాః, నానా ప్రకారాః చిత్రకథాః ఆశ్చర్యావహ కథాశ్చ, జానక్యాశ్చేతి చకారేణోర్మిళాదయస్సముచ్చీయంతే. ధనుషో రుద్రచాపస్య, భేదనం భంగంచ. ౧౧

(రామరామవివాదం చేతి.) రామేణ పరశురామేణ, రామస్య రాఘవస్య, వివాదమిత్యత్ర తృతీయేతి యోగవిభాగాత్ సమాసః, అతో నైకశేషప్రసక్తిః, దాశరథే ర్గుణాన్ అయోధ్యాకాండాదౌ వక్ష్యమాణాన్, తథేతి సముచ్చయార్థ స్త్వత్ర ద్రష్టవ్యః. రామస్యాభిషేకం, అభిషేకోద్యోగం, కైకేయ్యా దుష్టభావతాం దుష్టహృదయత్వం చ. ౧౨

(విఘాత మితి.) అభిషేకస్య రామాభిషేకస్య, విఘాతం కైకేయీదుష్టహృదయత్వకృతం విఘ్నం చ, రామస్య వివాసనం చ, రాజ్ఞో దశరథస్య, శోకేన విలాపం ప్రలాపంచ, రాజ్ఞః, పరలోకస్య స్వర్గస్య, ఆశ్రయం ఆశ్రయణం చ. ౧౩

ప్రకృతీనాం విషాదం చ ప్రకృతీనాం విసర్జనం,
నిషాదాధిపసంవాదం సూతోపావర్తనం తథా. ౧౪
గంగాయాశ్చాపి సంతారం భరద్వాజస్య దర్శనం,
భరద్వాజాభ్యనుజ్ఞానాచ్చిత్రకూటస్య దర్శనం. ౧౫
వాస్తుకర్మ నివేశం చ భరతాగమనం తథా,
ప్రసాదనం చ రామస్య పితుశ్చ సలిలక్రియాం. ౧౬
పాదుకాగ్ర్యాభిషేకం చ నందిగ్రామనివాసనం,
దండకారణ్యగమనం విరాధస్య వధం తథా. ౧౭
దర్శనం శరభంగస్య సుతీక్ష్ణేన సమాగమం,
అనసూయా సహాస్యా మప్యంగరాగస్య చార్పణం. ౧౮
అగస్త్యదర్శనంచైవ జటాయోరభిసంగమం,
పంచవట్యాశ్చ గమనం శూర్పణఖ్యాశ్చ దర్శనం. ౧౯

(ప్రకృతీనామితి,) ప్రకృతీనాం జనానాం, విషాదం దుఃఖం. ప్రకృతీనాం విసర్జనం వంచనేన నిర్యాపనం చ. నిషాదాధిపసంవాదం గుహేన సహ సంభాషణం. సూతస్య ఉపావర్తనం పునరాగమనం చ. ౧౪

(గంగాయాశ్చేతి.) స్పష్టం. ౧౫

(వాస్త్వితి.) వాస్తుకర్మ శాస్త్రోక్తప్రకారేణ యథోచితమందిరనిర్మాణం, నివేశం శాస్త్రోక్తవాస్తుపూజాది పూర్వకం గృహే ప్రవిశ్యావస్థానం, రామస్య ప్రసాదనం, భరతేనేతి శేషః. సలిలక్రియాం సలిలదానం. ౧౬

(పాదుకాగ్ర్యాభిషేకమితి) పాదుకాగ్ర్యయోః పాదుకాశ్రేష్ఠయోః, శ్రైష్ఠ్యం రామ ధృతత్వాత్ అభిషేకం రాజ్యనియంతృతయా స్థాపనం, నందిగ్రామే నివాసనం నివసనం, స్వార్థే అణ్. పాదుకాస్థాపనం వా. ౧౭

(దర్శనమితి). అనసూయయా అత్రిపత్న్యా సహాస్యాం సహాసనం, సీతాయా ఇతి శేషః. 'ఆస్యా త్వాసనమాసికే' త్యమరః. అత్ర సర్వత్ర క్రమో న వివక్షితః, రామాయణ ప్రతిపాద్య సంక్షేపమాత్రే తాత్పర్యాత్, అంగరాగస్య చందనస్య. ౧౮

(శూర్పణఖ్యా ఇతి) జీషన్తార్షః. ౧౯

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణ రచనాసంకల్పః)

శూర్పణఖ్యాశ్చ సంవాదం విరూపకరణం తథా,
వధం ఖరత్రిశిరసో రుత్థానం రావణస్య చ. ౨౦
మారీచస్య వధంచైవ వైదేహ్యా హరణం తథా,
రాఘవస్య విలాపం చ గృధ్రరాజనిబర్హణం. ౨౧
కబంధదర్శనం చాపి పంపాయాశ్చాపి దర్శనం,
శబర్యా దర్శనం చైవ హనుమద్దర్శనం తథా. ౨౨
ఋశ్యమూకస్య గమనం సుగ్రీవేణ సమాగమం,
ప్రత్యయోత్పాదనం సఖ్యం వాలిసుగ్రీవవిగ్రహం. ౨౩
వాలిప్రమథనం చైవ సుగ్రీవప్రతిపాదనం,
తారావిలాపం సమయం వర్షరాత్రనివాసనం. ౨౪

(ఖరత్రిశిరసోరితి.) దూషణాదీనాముపలక్షణం. ఉత్థానం నిర్గమనం. ౨౦

(మారీచస్యేతి.) ఏవకారః పాదపూరణార్థః. ఏవముత్తరత్ర సర్వత్ర ద్రష్టవ్యం. ౨౧

(కబంధ దర్శనమితి.) చాపీత్యేకనిపాత స్సముచ్చయార్థః. ౨౨

(ఋశ్యమూకస్యేతి) ఋశ్యమూకస్యేతి కర్మణి షష్ఠీ. ప్రత్యయోత్పాదనం సాలభేదనాదిభి స్సుగ్రీవస్య విశ్వాస జననం, వాలి సుగ్రీవ విగ్రహం వాలిసుగ్రీవయుద్ధం, వాలిసుగ్రీవయోర్వైరాను కథనం వా. ౨౩

(వాలి ప్రమథనమితి.) వాలిప్రమథనం వాలివధం, సుగ్రీవ ప్రతిపాదనం సుగ్రీవ రాజ్యప్రతి పాదన మిత్యర్థః, తారావిలాపం తారాప్రలాపం, సమయం శరది సీతాన్వేష్టవ్యేతి రామసుగ్రీవయో స్సంకేతం. 'సమయః కాలసిద్ధాంత ప్రతిజ్ఞా శపథేషు చ, సంకేతాచారయోశ్చ' ఇ రత్నమాలా. తారా విలాప సమయమితి పాఠే సర్వో ద్వంద్వో విభాషయైకవ ద్భవతీ త్యేకవద్భావః. వర్షరాత్ర నివాసనం-వర్షం వృష్టిః, తద్యుక్తా రాత్రయో వర్షరాత్రాః, రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుల్లింగత్వం. తేషు నివాసనం నివసనం, స్వార్థే అణ్. వర్షదినేష్విత్యర్థః. రాత్రిశబ్దస్య దినపరత్వం త్రిరాత్రాదౌ దృష్టం. ౨౪

కోపం రాఘవసింహస్య బలానా ముపసంగ్రహః,
దిశః ప్రస్థాపనం చైవ పృథివ్యాశ్చ నివేదనం. ౨౫
అంగులీయకదానం చ ఋక్షస్య బిలదర్శనం,
ప్రాయోపవేశనం చాపి సంపాతేశ్చాపి దర్శనం. ౨౬
పర్వతారోహణం చాపి సాగరస్య చ లంఘనం,
సముద్రవచనాచ్చైవ మైనాకస్య చ దర్శనం. ౨౭
సింహికాయాశ్చ నిధనం లంకామలయదర్శనం,
రాత్రౌ లంకాప్రవేశం చ ఏకస్యాథ విచింతనం. ౨౮
దర్శనం రావణస్యాపి పుష్పకస్య చ దర్శనం,
ఆపానభూమిగమనం అవరోధస్య దర్శనం. ౨౯
అశోకవనికాయానం సీతాయాశ్చాపి దర్శనం,
అభిజ్ఞానప్రదానం చ రావణస్య చ దర్శనం. ౩౦

(కోపమితి.) రాఘవసింహస్య రాఘవాణాం శ్రేష్ఠస్య, కోపం సుగ్రీవవిషయక్రోధం. బలానాం సేనానాం, ఉపసంగ్రహం సంమేళనం, దిశఃప్రతి వానరాణాం ప్రస్థాపనం, పృథివ్యాశ్చ నివేదనం పృథివ్యాః ద్వీపసముద్రాదిసన్నివేశకథనం. ౨౫

(అంగులీయకదానమితి). హనుమత ఇతి శేషః. ఋక్షస్య బిలం స్వయంప్రభాబిలం, తస్య తథా సంజ్ఞా. ప్రాయోపవేశనం-ప్రాయాయ మరణాయ, ఉపవేశనం శయనం, సంపాతే ర్జటాయ్వగ్రజస్య. ౨౬

(పర్వతారోహణమితి). సముద్రలంఘనాయ మహేంద్రపర్వతారోహణం, సముద్రవచనాచ్చేతి చకారేణ దేవానుజ్ఞా సముచ్చీయతే. మైనాకస్య హిమవత్పుత్రస్య గిరేః. ౨౭

(సింహికాయా ఇతి). సింహికాయా అసురస్త్రియాః, లంకామలయస్య లంకాధారపర్వతైక దేశస్య, 'మలయః పర్వతాంతరే, పర్వతాంశే ప్రియోద్యాన' ఇతి రత్నమాలాయాం. ఏకస్య హనుమతః. ౨౮

(దర్శనమితి). ఆపానభూమిః మద్యపానభూమిః, అవరోధస్య అంతఃపురస్య. ౨౯

(అశోకేతి). అశోకవనికాయానం హనుమతోఽశోకవనికాగమనం, అభిజ్ఞాన ప్రదానం సీతాయై అంగుళీయకదానం. ౩౦

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణ రచనాసంకల్పః)

రాక్షసీతర్జనం చైవ త్రిజటాస్వప్న దర్శనం,
మణిప్రదానం సీతాయాః వృక్షభంగం తథైవ చ. ౩౧
రాక్షసీవిద్రవం చైవ కింకరాణాం నిబర్హణం,
గ్రహణం వాయుసూనోశ్చ లంకాదాహాభిగర్జనం. ౩౨
ప్రతిప్లవనమేవాథ మధూనాం హరణం తథా,
రాఘవాశ్వాసనం చాపి మణినిర్యాతనం తథా. ౩౩
సంగమం చ సముద్రేణ నళసేతోశ్చ బంధనం,
ప్రతారం చ సముద్రస్య రాత్రౌ లంకావరోధనం. ౩౪
విభీషణేన సంసర్గం వధోపాయనివేదనం,
కుంభకర్ణస్య నిధనం మేఘనాదనిబర్హణం. ౩౫
రావణస్య వినాశం చ సీతావాప్తి మరేః పురే,
విభీషణాభిషేకం చ పుష్పకస్య చ దర్శనం. ౩౬

(రాక్షసీతర్జనమితి). రాక్షసీనాం తర్జనం, సీతాం ప్రతీతిశేషః. త్రిజటా విభీషణపుత్రీ, తస్యాః స్వప్నదర్శనం రామశ్రేయోవిషయస్వప్నదర్శనం, మణిప్రదానం హనుమతే చూడామణి ప్రదానం, వృక్షభంగం అశోకవనికావృక్ష భంగం. ౩౧

(రాక్షసీ విద్రవమితి). ఏకాక్ష్యేకకర్ణీప్రభృతి రాక్షసీనాం పలాయనం **హనుమద్భయాదితి శేషః. కింకరాణాం** రావణభటానాం, **వాయుసూనోః** హనుమతః, గ్రహణం **ఇంద్రజితేతి శేషః. లంకాదాహేనాఽభిగర్జనం రాక్షసీనామిత్యర్థః.** ౩౨

(ప్రతిప్లవనమితి). ప్రతిప్లవనం పునస్సముద్రలంఘనం, మధూనాం మధువనస్థ మధూనాం, గ్రహణం, వానరైరితి శేషః. మణినిర్యాతనం రామాయ చూడామణి ప్రదానం. ౩౩

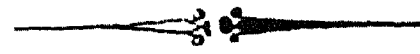
(సంగమమితి), నళసేతోః నళేన బంధనీయసేతోః, ప్రతారం ప్రతరణం. ౩౪

(విభీషణేనేతి). వధోపాయనివేదనం ఇంద్రజిదాదివధోపాయ నివేదనం. ౩౫

(రావణస్య చేతి). అరేః పుర ఇతి శౌర్యాతిశయోక్తిః. ఉత్తరత్ర చాన్వయః. ౩౬

అయోధ్యాయాశ్చ గమనం భరతేన సమాగమమ్,
రామాభిషేకాభ్యుదయం సర్వసైన్యవిసర్జనం,
(స్వరాష్ట్రరంజనం చైవ వైదేహ్యాశ్చ విసర్జనం.) ౩౮
అనాగతం చ యత్కించి ద్రామస్య వసుధాతలే,
తచ్చకారోత్తరే కావ్యే వాల్మీకి ర్భగవానృషిః. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, తృతీయస్సర్గః.

(అయోధ్యాయా ఇతి). రామాభిషేకాభ్యుదయం రామాభిషేకోత్సవం, స్వరాష్ట్రరంజన మిత్యర్ధ మధికం వై దేహ్యాశ్చ విసర్జన మిత్యంతం. చకార భగవానృషిరితి పూర్వేణ సంబంధ నీయం. ౩౮

సీతాభూప్రవేశప్రభృత్యుత్తరకాండకథామాహ (అనాగతం చేతి). వాల్మీకినామా భగవా నృషిః, రామస్య వసుధాతలే, అనాగతం భావి, యత్ కించిచ్చరితమస్తి బ్రాహ్మణపుత్ర జీవనా శ్వమేధాదికం, తదుత్తరే కావ్యే ఉత్తరకాండే, చకార ప్రతిపాదితవాన్. యత్కించిదిత్యనేన సీతా విసర్జనాత్ పూర్వకాలస్య భూయస్త్వం అనంతరకాలస్యాల్పత్వం చ ద్యోత్యత ఇత్యాహుః. ఏత దుత్తరకాండే విచారయిష్యతే. ౩౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, తృతీయస్సర్గః.

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణరచనా)

అథ చతుర్థస్సర్గః

ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య వాల్మీకి ర్భగవానృషిః,
చకార చరితం కృత్స్నం విచిత్రపద మాత్మవాన్. ౧

అథచతుర్థస్సర్గః

పూర్వస్మిౝ సర్గే ప్రతిపాద్యవైలక్షణ్యముక్తం, సంప్రతి ప్రబంధవైలక్షణ్యం కథ్యతే. ప్రబంధస్య వైలక్షణ్యం నామ పరమాప్త ప్రణీతత్వం, పుణ్యశ్లోకవిషయత్వం, మహాజనపరిగృహీతత్వం, ప్రబంధనాయకశ్లాఘితత్వమిత్యాది. (ప్రాప్తరాజ్యస్యేతి) పరమాప్త ప్రణీతత్వం పుణ్య శ్లోక విషయత్వం చానేనోచ్యతే. ప్రాప్తరాజ్యస్య స్వీకృతరాజభావస్య, పురోహితాదిత్వావ్యక్ ప్రత్యయః. లోకరక్షణాయ రఘుకులేఽవతీర్ణస్యేత్యర్థః. రామస్య సకలగుణాభిరామస్య. అనేన ప్రతిపాద్యమహిమ్నా కావ్యస్యాదరణీయతాతిశయ ఉక్తః. తదుక్తం భామహేన – 'ఉపశ్లోక్యస్య మాహాత్మ్యా దుజ్జ్వలాః కావ్య సంపద' ఇతి. విచిత్రపదం ఆశ్చర్యపదసన్నివేశం. అనేన కావ్యస్యాత్మభూతా రీతి రుక్తా. తదుక్తం వామనేన – 'రీతిరాత్మా కావ్యస్య, విశిష్టపదరచనారీతిః, సమగ్రైరోజఃప్రసాదప్రభృతిభిర్గుణై రుదితా వైదర్భీనామ రీతి' రిత్యాదినా. యద్వా–వివిధానాం చిత్రాణాం శబ్దార్థాలంకారాణాం, పదం స్థానం. కృత్స్నం చరితం చరిత్రప్రతిపాదక గ్రంథసందర్భం, అనేన విజ్ఞానాద్యనేకఫలసుపురుషచరిత్రత్వముక్తం. తథోక్తం-"పరివడ్ఢయి విణ్ణాణం సంభావిజ్జయి జసో విసప్పంతి గుణా. సువ్వయి సుపురిసచరిఅం, కిం తజ్జేణ ణహరంతి కవ్వాలావా" (పరివర్ధతే విజ్ఞానం సంభావ్యతేయశో విసర్పంతి గుణాః, శ్రూయతే సుపురుషచరితం కింతద్యేన న హరంతి కావ్యాలాపాః) ఇతి. భగవాౝ బ్రహ్మప్రసాదలబ్ధ దివ్యజ్ఞానవాౝ, ఆత్మవాౝ ప్రబంధరచనానుకూలయత్నవాౝ, ఋషిః – నాఽనృషిః కురుతే కావ్యమిత్యుక్తరీత్యా కావ్యనిర్మాణపటుః వాల్మీకిః, చకార పరోపకారాయ కృతవాౝ. ఉదారధీరితి హి పూర్వముక్తం. ప్రాప్తరాజ్యస్యేత్యనేన రామరాజ్యకరణకాలే రామాయణకరణమితి గమ్యతే. ఏతత్ జ్ఞాపనాయైవ పురరారంభః. ౧

చతుర్వింశత్సహస్రాణి శ్లోకానాముక్తవానృషిః,
తథా సర్గశతాన్ పంచ షట్కాండాని తథోత్తరం. ౨

అథ ప్రక్షేపభ్రంశసంభావనాపరిహారాయ నాతిసంకోచవిస్తరశ్లోక సర్గ కాండవత్తయాత్యంతాదరణీయత్వాయ చాహ (చతుర్వింశదితి). ఋషిః వాల్మీకిః, తపస్స్వాధ్యాయేత్యారభ్య తద్బ్రహ్మవ్యన్వమన్యతేత్యంతే చికీర్షితే రామాయణాఖ్యే ప్రబంధే శ్లోకానాం చతుర్వింశత్సహస్రాణ్యుక్తవాన్. ఇకారలోప శ్ఛాందసః. 'పఙ్క్తివింశతీ'తిసూత్రే వింశతీత్యేవ నిపాతనాత్. ఆదశత స్సంఖ్యాస్సంఖ్యేయే వర్తంతే, తతః పరం సంఖ్యానే సంఖ్యేయే చ వర్తంత ఇతి నియమాత్ సహస్ర శబ్దోఽత్ర సంఖ్యాపరః. చతుర్వింశతిసహస్రసంఖ్యాకశ్లోకాన్ చకారేత్యర్థః. తథేతి సముచ్చయే. పంచసర్గశతాంశ్చ కృతవాన్ - శతాయుతప్రయుతాః పుంసి చేతి లింగానుశాసనవచనాత్ పుల్లింగత్వం. సర్గశతం పంచేతి పాఠే శతమిత్యేతత్ పఙ్క్తివింశతిత్రింశచ్చత్వారింశత్ పంచాశత్ షష్టి సప్తత్యశీతినవతి శతమితి సూత్రే శతమితి బహుత్వే నిపాతనాత్సాధు. షట్కాండాని, ఉత్తరం చ షడ్భ్యఉత్తరం సప్తమకాండం చ కృతవాన్. పరత్వ మోక్షప్రదత్వాదీనాం వ్యక్తతయా ప్రతిపాదనేన సర్వోత్తరత్వా దుత్తరమితి పృథగుక్తిః, యద్యప్యాధునికే పాఠే శ్లోకానాం చ విపర్యాసో దృశ్యతే తథాపి బహుచతుర్యుగాంతరితత్వేన విప్లవో యుక్తః. యద్వా - సంకల్పమాత్ర పరోయం శ్లోకః. కృతవాన్ కర్తుముద్యుక్త ఇత్యర్థః. గ్రంథసమాప్తి దశాయాం కాపి వృద్ధిరుపజాతేతి న కోపి విరోధః. యద్వా – అన్యూనాభిప్రాయమిదం వచనం. పంచశతసర్గేషు చతుర్వింశతి సహస్ర శ్లోకేషుచ న న్యూనతేత్యర్థః. యద్వా – అల్పీయసీమధికసంఖ్యా మనాదృత్య ప్రకృష్ట సంఖ్యావ్యపదేశోయం. యథా - 'మన్వంతరంతు దివ్యానాం యుగానామేక సప్తతి' రిత్యమరః, 'చతుర్యుగ సహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యత' ఇత్యుక్త బ్రహ్మదినస్య చతుర్దశమన్వనుసారేణ చతుర్దశధా విభాగే మన్వంతరస్యైకసప్తత్యాధిక్యాత్. వర్తమానసంఖ్యా తు 'బాలకాండే తు సర్గాణాం సప్తసప్తతి (౭౭) రీరితా, అయోధ్యాకాండగాస్సర్గా శ్శతం చైకోనవింశతిః (౧౧౯). అరణ్యకాండే సర్గాణాం పంచసప్తతి (౭౫) రీరితా, కిష్కింధాకాండగా స్సర్గా స్సప్తషష్టి (౬౭) రుదీరితాః. సర్గాణాం సుందరే కాండే త్వష్టషష్టిః (౬౮) ప్రకీర్తితా, ఏకత్రింశచ్ఛతంసర్గా (౧౩౧) దృశ్యంతే యుద్ధకాండగాః, దశోత్తరశతం సర్గా (౧౧౦) ఉత్తరే కాండ ఈరితాః.' (సర్గాః-౬౪౭). అత్రసర్గశతాన్ పంచేత్యేతత్ షట్కాండానామేవ నతు సోత్తరాణాం, షట్కాండానీత్యత్రప్రత్యాసత్తేః. చతుర్వింశతి సహస్ర శ్లోకాత్మకతా తు సప్తకాండాపేక్షయే త్యాహుః. 'బాలకాండగతాశ్శ్లోకాశ్చమరారి (౨౨౫౬) ప్రకీర్తితాః, అయోధ్యాకాండ గాశ్శ్లోకా (౪౪౧౫) శ్శుకభావప్రభాషితాః, ఆరణ్యకాండగ శ్లోకాః ఖగసీరాః (౨౩౩౨) ప్రదర్శితాః, కిష్కింధాకాండగశ్లోకా నీరచారు

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణరచనా)

(౨౬౨౦) ప్రకీర్తితాః, శ్లోకాస్తు సుందరేకాండే తానవాగాః (౩౦౦౬) ప్రభాషితాః, యుద్ధ కాండగతాః శ్లోకాః నిధిధీశ (౫౯౯౦) ప్రవేదితాః, శ్లోకాస్స్వరు త్తరేకాండేవలరాగాః (౩౨౩౪) ప్రభాషితాః. (శ్లోకాః ౨౪౨౫౩) అత్రైవమవధాతవ్యం-బాలకాండే త్రింశే సర్గే-'స తేనపరమాస్త్రేణ మానవేన సమాహత' ఇత్యతఃపూర్వ మేకసహస్రం, త్రిషష్టితమే - 'విశ్వామిత్రో మహాతేజా భూయస్తేపే మహత్తప' ఇత్యతఃపూర్వం ద్వే సహస్రే, అయోధ్యాకాండే చతుర్దశే - 'చతురశ్వో రథశ్శ్రీమాన్నిస్త్రింశో ధనురుత్తమ' మిత్యతఃపూర్వం త్రీణి సహస్రాణి, చతుశ్చత్వారింశే - 'వర్తతే చోత్తమాం వృత్తిం లక్ష్మణోఽస్య సదానఘ' ఇత్యతఃపూర్వం చత్వారి సహస్రాణి, ఏకసప్తతితమే - 'ద్వారేణ వైజయంతేన ప్రావిశచ్ఛ్రాంత వాహన' ఇత్యతఃపూర్వం పంచ సహస్రాణి, ఏకోనశతతమే 'ఉటజే రామమాసీనం జటామండల ధారిణ' మిత్యతఃపూర్వం షట్ సహస్రాణి, అరణ్యకాండే ద్వాదశే - 'తే వయం వనముత్యుగ్రం ప్రవిష్టాః పితృశాసనా' దిత్యతఃపూర్వం సప్త సహస్రాణి, సప్తచత్వారింశే 'మమ భర్తా మహాతేజా వయసా పంచవింశక' ఇత్యతఃపూర్వ మష్టౌ సహస్రాణి, కిష్కింధాకాండే చతుర్థే - 'తతః పరమసంహృష్టో హనుమాన్ ప్లవగర్షభ' ఇత్యతఃపూర్వం నవ సహస్రాణి, ఏకత్రింశే - 'నరేంద్రసూనుర్నరదేవపుత్రం రామానుజః పూర్వజమిత్యువాచే' త్యతఃపూర్వం దశ సహస్రాణి, కిష్కింధాకాండసమాప్త్యా ఏకాదశ సహస్రాణి, సుందరకాండే సప్తవింశే - 'తతస్తస్య నగస్యాగ్ర' ఇత్యతఃపూర్వం ద్వాదశ సహస్రాణి. షట్చత్వారింశే - 'నావమాన్యో భవద్భిశ్చ హరిర్ధీరపరాక్రమ' ఇత్యతఃపూర్వం త్రయోదశ సహస్రాణి, సుందరకాండసమాప్త్యా చతుర్దశ సహస్రాణి, యుద్ధకాండేఽష్టావింశే - 'రక్షోగణ పరిక్షిప్తో రాజాహ్యేష విభీషణ' ఇత్యతఃపూర్వం పంచదశసహస్రాణి, పంచాశే - 'ప్రదర్శనం చ బుద్ధిశ్చ స్మృతిశ్చ ద్విగుణం తయో' రిత్యతః పూర్వం షోడశసహస్రాణి, ఉత్తరభాగారంభే - 'కుంభకర్ణం హతం దృష్ట్వా రాఘవేణ మహాత్మనే' త్యతఃప్రాక్ సప్తదశ సహస్రాణి, అశీత్యంతేనాష్టాదశ సహస్రాణి, ద్వాదశశతతమే - 'మరణాంతాని వైరాణీ' త్యతఃప్రాగేకోనవింశతి స్సహస్రాణి, యుద్ధకాండసమాప్త్యా వింశతి స్సహస్రాణి, ఉత్తరకాండే ద్వావింశే - 'తతః ప్రాచోదయత్సూతస్తాన్ హయాన్ రుధిరప్రభా' నిత్యతఃపూర్వ మేకవింశతిస్సహస్రాణి, చత్వారింశత్సమాప్త్యా ద్వావింశతి స్సహస్రాణి, షట్సప్తతితమే - 'బ్రాహ్మణస్యచ ధర్మేణ త్వయా జీవాపిత స్సుత' ఇత్యతఃపూర్వం త్రయోవింశతి స్సహస్రాణి, తతః ప్రబంధసమాప్త్యా చతుర్వింశతి స్సహస్రాణీత్యాహుః. ౨

కృత్వాపి తన్మహాప్రాజ్ఞ స్సభవిష్యం సహోత్తరం,
చింతయామాస కోఽన్వేతత్ ప్రయుంజీయాదితి ప్రభుః ౩
తస్య చింతయమానస్య మహర్షే ర్భావితాత్మనః,
అగృహ్ణీతాం తతః పాదౌ మునివేషౌ కుశీలవౌ. ౪
కుశీలవౌ తు ధర్మజ్ఞౌ రాజపుత్రౌ యశస్వినౌ,
భ్రాతరౌ స్వరసంపన్నౌ దదర్శాశ్రమవాసినౌ. ౫

అథాస్య కావ్యస్య మహాజనపరిగ్రహం వక్తుం పీఠికామారచయతి (కృత్వేతి.) మహాప్రాజ్ఞః ప్రకర్షేణ జానాతీతి ప్రజ్ఞః ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః. ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి స్వార్థే అణ్ప్రత్యయః, యద్వా-ప్రజ్ఞా ధీః 'ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతి'రిత్యమరః. సాస్యాస్తీతి ప్రాజ్ఞః-'ప్రజ్ఞా శ్రద్ధార్చాభ్యోణ' ఇతి మత్వర్థీయో ణ ప్రత్యయః. మహాంశ్చాసౌ ప్రాజ్ఞశ్చేతి మహాప్రాజ్ఞః, నిరతిశయజ్ఞానసంపన్నో వాల్మీకిః, సహోత్తరం రామాభిషేకాదుత్తరేణ వృత్తాంతేన సహితం, వికల్పాత్ సహశబ్దస్య సభావాభావః. సభవిష్యం - అశ్వమేధోత్తరభావివృత్తాంతసహితం, అశ్వమేధ పూర్వకాలే అస్య కావ్యస్య ప్రవృత్తత్వాత్. తత్కావ్యం కృత్వాపి ఏతత్కావ్యం, ప్రభుః సమర్థః, 'ప్రభూ శక్తాధిపౌ' వితి భాస్కరః, కః పురుషః, ప్రయుంజీయాత్ వాగ్విధేయం కుర్యాదితి చింతయామాస. ప్రయుంజీయాదిత్యత్రాత్మనేపదాభావో ఽనిత్యత్వాత్. సభవిష్యమిత్యత్ర ఔణాదికే స్య ప్రత్యయే ఇణ్ణిమిత్తం షత్వం. ౩.

(తస్యేతి.) తతః వాల్మీకిచింతానంతరం, మునివేషౌ, వస్తుతస్తు తౌ రాజకుమారౌ, కుశీలవౌ ఈకారశ్ఛాందసః, చింతయమానస్య భావితాత్మనః చింతితపరమాత్మనః, తదనుకూలశిష్యలాభాయ పరమాత్మని కృత మనస్కస్యేత్యర్థః. తస్య మహర్షేః, పాదౌ అగృహ్ణీతాం - రామాయణ గ్రహణార్థమన్వపద్యే తామిత్యర్థః. ౪

(కుశీలవావితి.) ధర్మజ్ఞౌ గురుశుశ్రూషాధర్మజ్ఞౌ, రాజపుత్రౌ అసమాప్తైశ్వర్యవంతౌ, యశస్వినౌ విద్యాంతరాభ్యాసజకీర్తియుక్తౌ, భ్రాతరౌ తుల్యస్వరౌ, స్వరసంపన్నౌ శారీరవంతౌ, ఆశ్రమవాసినౌ స్వాశ్రమవాసిత్వేన స్నేహవిషయభూతౌ, కుశీలవౌ కుశలవౌ దదర్శ, ఉపదేశ యోగ్యౌ వాకలయాం చకారేత్యర్థః. అనేన రామాభిషేకానంతరకాలే రామాయణకరణం, ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్యేతి హి సర్గాదావుక్తం. తదనంతరం కుశలవోత్పత్తిరితి సూచితం, ఏతత్ జ్ఞాత్వైవ వాల్మీక్యాశ్రమే సీతా త్యక్తా రామేణ. ౫

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణ రచనా)

* సతు మేధావినౌ దృష్ట్వా వేదేషు పరినిష్ఠితౌ,
వేదోపబృంహణార్థాయ తా వగ్రాహయత ప్రభుః. ౬
కావ్యం రామాయణం ‡ కృత్స్నం సీతాయాశ్చరితం మహత్,

(సత్వితి.) వేదేషు ఋగ్యజుస్సామాథర్వణ లక్షణేషు చతుర్షు విషయే, మేధా ధారణక్షమా బుద్ధిః, 'మేధాధీర్ధారణక్షమే'తి యాదవః. తద్వంతౌ, అస్మాయామేధాస్రజోవినిరితి వినిప్రత్యయః. అనేనాక్షరరాశిగ్రహణఫలం అధ్యయన ముక్తం. పరితో నిష్ఠా పరినిష్ఠా సాంగాధ్యయనం, సాஉన. యోస్సంజాతేతి పరినిష్ఠితౌ. తారకాదిత్వాదితచ్. అనేన విశేషణద్వయేనాధీతసాంగవేదత్వా. దాపాతప్రతిపన్నవేదార్థత్వాచ్చ తదుపబృంహణాపేక్షిత్వ ముక్తం. తౌ కుశలవౌ, ప్రభుః స్వతంత్రో వాల్మీకిః, వేదోపబృంహణార్థాయ వేదోపబృంహణరూపప్రయోజనాయ, వేదోపబృంహణరూప స్వగ్రంథపఠనాయేత్యర్థః. ఉపబృంహణం నామ నానాశాఖానుసారేణ నిర్ణీతవేదార్థ ప్రతిపాదకో గ్రంథః. అగ్రాహయత అగృహ్ణాత్, స్వార్థే ణిచ్. ౬

(కావ్యమితి). చరితవ్రతః చరితవ్రతత్వేన నిరతిశయజ్ఞానో వాల్మీకిః, కావ్యం కవేః కర్మ, కవయతే వర్ణయతీతి కవిః, కవి వర్ణన ఇత్యస్మాద్ధాతోరౌణాదిక ఇప్రత్యయః. లోకోత్తరవర్ణన నిపుణ ఇత్యర్థః, యద్యపి 'ఇగంతాచ్చ లఘుపూర్వా' దిత్యణా భవితవ్యం, తథాపి బ్రాహ్మణాది త్వాత్ ష్యఞితి కాశికాకారః. యద్వా – తస్మాదేవ ధాతోః ఋహలోర్ణ్యదితి ణ్యత్ ప్రత్యయే ఆది వృద్ధౌ కావ్యమితి రూపం. దోషవర్జితం గుణాలంకారసహితం శబ్దార్థయుగళమిత్యర్థః, తదుక్తం కావ్యప్రకాశే 'తదదోషౌ చ శబ్దార్థౌ సగుణౌ సాలంకృతీ పునఃక్వాపీ'తి. వేదోపబృంహణత్వేపి కాంతా సమ్మితత్వా దస్య కావ్యత్వవ్యపదేశః. తథాహి – త్రివిధ స్సందర్భః ప్రభుసంమితస్సుహృత్సం

---

* తనిశ్లోకి. తుశబ్దేన ఇతరవైలక్షణ్యముక్తం, మేధావినౌ గ్రహణధారణసమర్థౌ, వేదేషు పరినిష్ఠితౌ అనేన స్వరానుగుణార్థజ్ఞానవత్త్వం సామగానవేదిత్వం తదాదరేణైవ గాంధర్వశాస్త్రా భ్యాసశ్చ గమ్యతే. వేదోపబృంహణం వేదార్థవ్యక్తీకరణం. ౬

‡ తనిశ్లోకి. (కృత్స్నం సీతాయాశ్చరితమితి) సీతాయాః ప్రబంధనాయికాత్వముక్తం. తస్యై వోపపాదకం (రామాయణమితి.) కృత్స్నస్య సీతాచరితత్వేపి రామాయణవ్యపదేశః రామచరితస్య తదుపయుక్తార్థత్వజ్ఞాపనార్థః. రమాయా ఇదం చరితం రామం, తస్యాయనమితి వా వ్యుత్పత్తిః.

పౌలస్త్యవధమిత్యేవ చకార చరితవ్రత: ౭

మిత: కాంతాసంమితశ్చేతి. శబ్దప్రధానో వేద: ప్రభుసంమిత:, అర్థప్రధాన ఇతిహాసాదిస్సుహృత్సంమిత:, వ్యంగ్యప్రధానం కావ్యం కాంతాసంమితమితి. మహదితి కావ్యవిశేషణం. తస్య మహత్త్వముత్తమకావ్యత్వం. తదప్యుక్తం తత్రైవ - 'ఇదముత్తమ మతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధై: కథిత' ఇతి. యద్వా - మహత్కావ్యం. మహాకావ్యం. తల్లక్షణముక్తం దండినా 'సర్గబంధో మహాకావ్య ముచ్యతే తస్య లక్షణ' మిత్యాదినా. నను కావ్యం నారంభణీయం కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితి నిషేదాదిత్యాశంక్యాహ (రామాయణమితి.) రమయతీతి రామ: - 'రామో రమయతాం వర' ఇత్యార్షనిర్వచనాత్. యద్వా - రమంతేస్మిన్ సర్వే జనా ఇతి రామ:, అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి ఘఞ్. స: అయ్యతే ప్రతిపాద్యతేఽనేనేతి రామాయణం, అయతేర్ధాతో: కర్మణిల్యుట్. పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం. సమస్తగుణసంపన్నరామవిషయత్వాన్నాస్య నిషిద్ధత్వం, కింతూపాదేయత్వమేవేత్యర్థ:. తదుక్తం భామహేన-'ఉపశ్లోక్యస్య మాహాత్మ్యాదుజ్వలా: కావ్య సంపద' ఇతి.ప్రతిపాదితం చోద్భటేన-'గుణాలంకార చారుత్వయుక్తమప్యధికోజ్వలం, కావ్యమాశ్రయసంపత్త్యా మేరుణేవామరుద్రమ' ఇతి. రుద్రటేనాప్యుక్తం - 'ఉదారచరితనిబంధనా ప్రబంధప్రతిష్ఠేతి'. నిషేధస్త్వసత్కావ్యవిషయ ఇతి భావ:. ఇదం రామచరితప్రతిపాదనమప్రాధాన్యేన, ప్రాధాన్యేన తు సీతాచరితమేవ ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ (కృత్స్నం సీతాయాశ్చరితమితి). కృత్స్నం రామాయణం సీతాచరితపరం. అత ఏవోక్తం శ్రీగుణరత్నకోశే- 'శ్రీమద్రామాయణమపి పరం ప్రాణితి త్వచ్చరిత్ర' ఇతి. అభాణకశ్చ-'ప్రాతర్ద్యూతప్రసంగేన మధ్యాహ్నే స్త్రీప్రసంగత:, రాత్రౌ చోరప్రసంగేన కాలో గచ్ఛతి ధీమతా' మితి. ఉపాయపురుష

రామశబ్దస్య లక్ష్మీపత్యాదిశబ్దవత్ స్త్రీపురస్సరనిర్దేశ: ప్రబంధస్య లక్ష్మీ ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థ:. తేన సీతాయాశ్చరిత మితి సుష్ఠూక్తం. హారిద్రమాక్షికాదిశబ్దవ దణ్ప్రత్యయోపపత్తి ర్ద్రష్టవ్యా. 'హారిద్రభంగాయ విదీర్ణభంగ' మితి శ్రీహర్ష:. మహత్ నారాయణకథాద్యపేక్షయా మహత్, సాపరాధేష్వపి రక్షణప్రవణత్వ ప్రతిపాదనా న్మహత్త్వం, 'మాతర్మైథిలి, రాక్షసీస్త్వయి తదైవార్ద్రాపరాధాస్త్వయా రంక్షత్యా పవనాత్మజా ల్లఘుతరా రామస్య గోష్ఠీ కృతా, కాకం తం చ విభీషణం శరణమిత్యుక్తిక్షమౌ రక్షత, స్సా నస్సాన్ద్రమహాగస స్సుఖయతు క్షాంతిస్తవాకస్మికీ' త్యభియుక్తోక్తే:. అనేన శరణాగతిమంత్రోపబృంహణత్వ మస్య ప్రబంధస్య వ్యంజితం. అష్టాక్షరోపబృంహక శ్రీభాగవతాదిషు హి భగవత్ప్రాధాన్యం. అతఏవ నారాయణకథామిమామితి తత్రోక్తం. ౭

(వాల్మీకేః శ్రీరామాయణరచనా)

పాఠ్యే గేయే చ మధురం ప్రమాణైస్త్రిభి రన్వితం,
జాతిభిస్సప్తభిర్బద్ధం తంత్రీలయసమన్వితమ్. ౮

కారయోర్మధ్యే ఉపాయస్వరూపం భారతే దర్శితం, పురుషకారస్వరూపం శ్రీరామాయణ ఇతి రహస్యపదవీ. అతఏవ కృపావా నవికత్థన ఇత్యాద్యుక్తలక్షణధీరోదాత్తరూపో రామః కుశలవాభ్యాం రామాయణం శ్రుతవాన్. రామాయణస్య రామైకపరత్వే స్వేనైవ సదసి శ్రవణం న సంగచ్ఛతే. సీతాపరత్వే తు సంగచ్ఛతే. విరహిణః కామినీకథాశ్రవణస్వాభావ్యాత్ - ఏవం వ్యంజనావృత్త్యా సీతారామయోః ప్రతిపాదనముక్త్వా శబ్దవృత్త్యా సిద్ధ మితివృత్తమాహ (పౌలస్త్యేతి). పులస్త్యస్య గోత్రాపత్యం పౌలస్త్యః-గర్గాదిత్వాద్యఞ్. తస్య వధః. వధస్య ఫలత్వాత్తేన వ్యపదేశః. పౌలస్త్య వధమధికృత్య కృతో గ్రంథః పౌలస్త్యవధః-'అధికృత్యకృతే గ్రంథ' ఇత్యణి 'లుబాఖ్యాయికాభ్యః ప్రత్యయస్య బహుళ' మితి తస్య లుప్. యద్వా-అణి పునరాదివృద్ధౌ తదేవ రూపం. వధ ప్రధానత్వా దితివృత్తస్య ఫలేన వ్యపదేశః. తథాహి పంచకావ్యప్రతిపాద్యాని. తదుక్తం-'బీజబిందుపతా కాఖ్యాః ప్రకరీ కార్యమిత్యపి, అర్థప్రకృతయః పంచ పంచావస్థాసమన్వితా' ఇతి. 'ఆరంభ యత్న ప్రాప్త్యాశా నియతాప్తి ఫలాగమా' ఇతి పంచావస్థాః. తత్ర - 'స్వల్పోద్దిష్టః కార్యహేతు ర్బీజం విస్తార్యతే తథా'-. తచ్చ బాలకాండోక్తం విష్ణ్వవతరణసీతాపరిణయాది, 'వస్తునస్సతి విచ్ఛేదే బిందురచ్ఛేదకారణ' మిత్యయోధ్యాకాండే-అభిషేకవృత్తాంతేన రావణవధరూపకార్యవిచ్ఛేదే ప్రాప్తే వనవాసకరణమచ్ఛేదకారణం, 'యదంతరానువృత్తం స్యాత్ సా పతాకేతి కీర్త్యతే'-యథాసుగ్రీవ వృత్తాంతః. 'కథాంతరప్రసంగేన ప్రకరీ స్యాత్ ప్రదేశభాక్' - యథా విభీషణవృత్తాంతః. 'సమగ్ర ఫలసంపత్తిః ఫలయోగో యథోచితః'-యథా రావణవధః. ఏవం ఫలత్వాత్ పౌలస్త్యవధమితి నిర్దేశః. ఇత్యేవేత్యస్యాయమర్థః - పౌలస్త్యవధవ్యాజేనాప్రధానరామచరితం ప్రధానసీతాచరితం కృతవానితి యచ్చకార తత్ గాపయామాసేతి యోజనా. ఉత్తరశ్లోకే అగాయతామిత్యనువాదాత్. ౭

యథోపదేశమగాయతామిత్యాహ శ్లోకద్వయేన (పాఠ్యఇతి) పాఠ్యం పాఠః - భావే ణ్యత్. కేవలోచ్చారణవిశేషః. తదుక్తం భరతేన – 'షడలంకారసంయుక్తం కలాకాలసమన్వితం, యత్పఠ్యతే నాటకాదౌ తత్పాఠ్యమభిధీయత' ఇతి. గేయం గానం, భావే యత్. తత్ర ఉభ యత్ర, మధురం శ్రావ్యం. లోకే కానిచిత్పద్యాని పాఠదశాయాం మధురాణి, న గానదశాయాం. అపరాణి పునర్గానదశాయామేవ, న పాఠదశాయాం. ఇదంతూభయత్రాపీత్యర్థః. ఇతః పరం త్రీణి క్రియావిశేషణాని. త్రిభిః ప్రమాణైః గాన ధ్వనిపరిచ్ఛేదకైః త్ర శ్ర చతురశ్ర మిశ్రసంజ్ఞకైర్ద్రుత

రసై శ్శృంగారకారుణ్య హాస్యవీరభయానకైః,
రౌద్రాదిభిశ్చ సంయుక్తం కావ్యమేతదగాయతామ్. ౯

మధ్యవిళంబితైర్వా, అన్వితం విశిష్టం, సప్తభిర్జాతిభిర్బద్ధం శుద్ధవికృతసంకీర్ణాసు అష్టాదశ జాతిషు ప్రధానభూతాభిస్సప్తభిర్బద్ధం. తదుక్తం శాండిల్యేన - 'సర్వగీతసమాధారో జాతిరిత్యభిధీయతే, షాడ్జీ చైవార్షభీ నైషాదీ ధైవతీ పాంచమీ తథా, మాధ్యమీచైవ గాంధారీ సప్తమీ త్వార్షభీ మతే'తి. తంత్రీలయసమన్వితం - తంత్రీశబ్దేన తంత్రీయుక్తవీణా లక్ష్యతే. లయశబ్దేన తాళవేణు మృదంగాదీనామేకకాలవిరామ ఉచ్యతే. తాభ్యాం,సమన్వితం. ౮

పునః కావ్యవిశేషణ మాహ. 'రసై శ్శృంగారకారుణ్య హాస్యవీర భయానకైః, రౌద్రాదిభిశ్చ సంయుక్తం కావ్యమేత దగాయతా' మితి. ఆదిశబ్దేన బీభత్సాద్భుతశాంతా గృహ్యంతే. రసో నామ స్థాయిభావరూప చిత్తవృత్త్యభివ్యక్తిః. స్థాయీభావశ్చ నవవిధః. తదుక్తం 'రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా. జుగుప్సావిస్మయశమా స్థాయిభావాః ప్రకీర్తితా' ఇతి. తదభివ్యక్తిశ్చ విభావాదిభిః. తదుక్తం - 'విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః, ఆనీయమాన స్స్వాదుత్వం స్థాయీ భావో రసః స్మృత' ఇతి. విభావాదిస్వరూపం చ సంగ్రహే ణోక్తం-'కారణాన్యథ కార్యాణి సహకారీణి యాని చ, రత్యాదేస్థాయినో లోకే తానిచే న్నాట్య కావ్యయోః విభావా అనుభావాశ్చ కథ్యంతే వ్యభిచారిణః, వ్యక్తస్సతై ర్విభావాద్యైః స్థాయీ భావో రసః స్మృత' ఇతి. తత్ర శృంగారో ద్వివిధః సంభోగో విప్రలంభశ్చేతి. 'సంయుక్తయోస్తు సంయోగో విప్రలంభో వియుక్తయో' రిత్యుక్తేః. అస్య శృంగారాదిసర్వరససంయుక్తత్వం ప్రదర్శ్యతే. తత్ర - 'రామస్తు సీతయాసార్థ' మిత్యారభ్య సీతాపహారవృత్తాంతపర్యంతేన సంభోగో దర్శితః. పరేణ విప్రలంభః, వికృతాచారవాక్యాంగవికారవేషై ర్ధూర్తప్రలాపైశ్చ హాస్యరసో వ్యజ్యతే. సచ శూర్పణఖా వృత్తాంతే సుగమః. ఇష్టవియోగా దనిష్టసంబంధాద్వా కరుణః-సచ దశరథాదివృత్తాంతే. వ్యవసాయావిషాదాసంమోహాదిభిర్వీరః - యథా లక్ష్మణాదివృత్తాంతే. పాటనతాడనాదిభిః రౌద్రః - యథా రావణాదివృత్తాంతే, వికృతక్రూరదర్శనాదిభిర్భయానకః - యథా మారీచాదివృత్తాంతే. కుత్సితదర్శనాదిభిర్బీభత్సః-యథా కబంధవిరాధాదివృత్తాంతే. విచిత్రశిల్పవాక్యాదిభిరద్భుతః-యథా రావణయుద్ధాదిషు. శాంతరసః శ్రమణీవృత్తాంతాదౌ, ఇతి అలం విస్తరేణ. అత్రకేచిత్ శోకః శ్లోకత్వమాగత ఇత్యుక్త్యా అస్మిన్ ప్రబంధే శోకరస ఏవ ప్రాధాన్యే నోచ్యతే, అన్యే తదంగతయేత్యాహుః. అన్యే తు వీరఏవ ప్రధానభూతః, పౌలస్త్యవధ ఇతి కావ్యనామ కరణాదితి. వయం తు శృంగార ఏవ ప్రధానరసః-'సీతాయాశ్చరితం మహ'

(కుశలవయోర్గానప్రకారః)

తౌ తు గాంధర్వతత్త్వజ్ఞౌ మూర్ఛనాస్థానకోవిదౌ,
భ్రాతరౌ స్వరసంపన్నౌ గంధర్వావివ రూపిణౌ. ౧౦
రూపలక్షణసంపన్నౌ మధురస్వరభాషిణౌ,
బింబాదివోద్ధృతౌ బింబౌ రామదేహాత్తథాపరౌ. ౧౧
తౌ రాజపుత్రౌ కార్త్స్న్యేన ధర్మ్యమాఖ్యాన ముత్తమం,

దిత్యుక్తేః-తథోక్తం 'ఏకో రసో భవేదంగి వీరశ్శృంగారయోర్ద్వయోః, అంగాన్యన్యే రసాస్సర్వే తస్య నిర్వహణోద్యతా' ఇతి. ౯

అథ కుశలవయోర్గానసామర్థ్యమాహ శ్లోకద్వయేన (తౌ త్విత్యాది.) అగాయతామితి పూర్వేణ సంబంధః. గాంధర్వం గానశాస్త్రం, 'గాంధర్వం గానశాసన'మితి వైజయంతీ. తస్య తత్త్వం తాత్పర్యార్థః. తజ్జానీత ఇతి గాంధర్వతత్త్వజ్ఞౌ, మూర్ఛనా వీణాదివాదనం, 'వాదనే మూర్ఛనా నన'తి వైజయంతీ. స్థానాని మంద్ర మధ్య తారరూప స్వరత్రయోత్పత్తిస్థానాని. తథోక్తం శాండిల్యేన-'యదూర్ధ్వం హృదయగ్రంథేః కపాలఫలకాదధః, ప్రాణసంచరణస్థానం స్థానమిత్యభిధీయతే. ఉరఃకంఠశ్శిరశ్చేతి తత్స్వరా స్త్రివిధాః స్మృతా' ఇతి. తేషు కోవిదౌ తద్విషయసమీచీన జ్ఞాన యుక్తౌ. ఏతేన గానశాస్త్రజ్ఞాన తదనుగుణ వీణాదివాదన తదనుగుణోచ్చారణ నిపుణావితి దర్శితం. భ్రాతరావిత్యనేన శ్రావ్యతాహేతుస్సమస్వరత్వముక్తం. స్వరసంపన్నౌ శారీరసంయుక్తౌ, అతఏవ రూపిణౌ మనుష్య వేషధారిణౌ గంధర్వావివ స్థితౌ, రూపలక్షణసంపన్నౌ నాటకలక్షణజ్ఞౌ, గత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః-'రూపం స్వభావే శుక్లాదౌ సౌందర్యే నాటకే పశౌ' వితి భాస్కరః. గాన కాలీనాభినయప్రకారజ్ఞావిత్యర్థః. మధురః స్వరో యథా భవతి తథా భాషితుం శీలమనయోరితి మధురభాషిణౌ, తాచ్ఛీల్యే ణినిః. కేవల భాషణకాలేపి మధురస్వరౌ కిముత గానకాల ఇత్యర్థః. ఉక్తసకలగుణసంపత్తిమూలం రామపుత్రత్వమాహ (బింబాదితి.) రామదేహరూపాత్ బింబాత్, తథా నిర్మితా ప్రతికృతిర్బింబః, ఉద్ధృతౌ ఉద్భూతౌ, బింబౌ ప్రతిబింబావివ స్థితౌ, యద్వా-ప్రతిమా నిర్మాణార్థం చాతుర్యేణ రామదేహాఖ్యాత్తస్మాత్తథా ఉద్ధృతౌ ఉత్కీర్ణౌ అపరౌ బింబావివ స్థితౌ, 'ప్రతిబింబే తత్కృతౌ చ ప్రతికృత్యాం చ మండలే, లాంఛనేపిచ బింబోస్త్రీ' తి భాస్కరః. ఏవంభూతౌ కుశలవా వేతత్కావ్య మగాయతామితి సంబంధః. ౧౧

న కేవలం తస్యాధ్యయనం, ధారణం ప్రకాశనం చ కృతమిత్యాహ(తావిత్యాది.) సార్ధశ్లోక

వాచో విధేయం తత్సర్వం కృత్వా కావ్యమనిందితౌ.
ఋషీణాం చ ద్విజాతీనాం సాధూనాం చ సమాగమే,
యథోపదేశం తత్త్వజ్ఞౌ జగతుస్తౌ సమాహితౌ. ౧౩
మహాత్మానౌ మహాభాగౌ సర్వలక్షణలక్షితౌ, ౧౩౹
తౌ కదా చిత్సమేతానామృషీణాం భావితాత్మనాం.
ఆసీనానాం సమీపస్థావిదం కావ్యమగాయతాం, ౧౪౹
తచ్ఛ్రుత్వా మునయ స్సర్వే బాష్పపర్యాకులేక్షణాః.
సాధు సాధ్వితి తావూచుః పరం విస్మయ మాగతాః, ౧౫౹

ద్వయమేకాన్వయం. క్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దావృత్తిః. యద్వా రాజపుత్రౌ సంతౌ, తౌ మునిపుత్రౌ-మునిపుత్రవేషధరావిత్యర్థః. అనిందితౌ యథోపదేశం గానేన నిందానర్హౌ, యథోపదేశం గురూపదేశమనతిక్రమ్య, తత్త్వజ్ఞౌ పాఠశుద్ధిజ్ఞౌ, సమాహితౌ సావధానౌ, క్వ్రాప్యంశే విస్మృతి రహితావిత్యర్థః. మహాత్మానౌ మహాబుద్ధీ, మహాభాగౌ ఏతాదృశ గుణహేతుభూత మహాభాగ్యౌ, 'భాగా భాగ్యాంశతుల్యాంశా' ఇతి వైజయంతీ· సర్వలక్షణలక్షితౌ లక్షితసర్వలక్షణౌ, జ్ఞాతసర్వశబ్దలక్షణావిత్యర్థః. తౌ కుశలవౌ, కార్త్స్న్యేన, ధర్మ్యం ధర్మా దనపేతం, ఉత్తమ మాఖ్యానం పూర్వవృత్తాంతకథనరూపం, తద్రామాయణాఖ్యం సర్వం కావ్యం, వాచోవిధేయం ఆవృత్తిబాహుళ్యేన వాగ్వశవర్తి కృత్వా, ఋషీణాం చ సాధునాం ద్విజాతీనాం చ సమాగమే సదసి, జగతుః. ౧౩౹

అథ తస్య కావ్యస్య మహాజన పరిగృహీతత్వం దర్శయితు మాహ (తావితి). తౌ కుశలవౌ, కదాచి ద్రామాశ్వమేధకాలే. భావితాత్మనాం నిశ్చితధియాం, సమేతానాం అశ్వమేధే సంమిళితానాం, ఆసీనానాం క్రియాకలాపావసానే సుఖమాసీనానాం, ఋషీణాం సమీపస్థౌ సంతౌ, ఇదం కావ్యమగాయతాం. ౧౪౹

సామాన్యతః కావ్యప్రశంసామాహ (తదితి.) తత్కావ్యం, శ్రుత్వా, పరం విస్మయమాగతాః, బాష్పపర్యాకులేక్షణాః, సర్వే మునయః, సాధుసాధ్విత్యూచుః. ప్రశశంసురిత్యర్థః ౧౫౹

(కుశలయోర్గానప్రకారః)

తే ప్రీతమనస స్సర్వే మునయో ధర్మవత్సలాః.
ప్రశశంసుః ప్రశ స్తవ్యౌ గాయమానౌ కుశీలవౌ, ౧౬
అహో గీతస్య మాధుర్యం శ్లోకానాం తు విశేషతః.
చిరనిర్వృత్త మప్యేతత్ ప్రత్యక్షమివ దర్శితం, ౧౭
ప్రవిశ్య తావుభౌ సుష్ఠు భావం సమ్యగగాయతాం.
సహితౌ మధురం రక్తం సంపన్నం స్వరసంపదా, ౧౮
ఏవం ప్రశస్యమానౌ తౌ తపశ్శ్లాఘ్యై ర్మహాత్మభిః.
సంరక్తతరమత్యర్థం మధురం తా వగాయతాం, ౧౯

గాతృప్రశంసామాహ (తఇతి.) ధర్మవత్సలాః నిర్మత్సరా ఇత్యర్థః. తే సర్వే మునయః, ప్రీతమనసస్సంతః, గాయమానౌ, అతఏవ ప్రశస్తవ్యౌ ప్రశంసితుమర్హౌ, కుశలవౌ ప్రశశంసుః. ౧౬

కావ్యప్రశంసాప్రకారమాహ (అహో ఇతి.) గీతస్య గానస్య, మాధుర్యం, అహో ఆశ్చర్యం శ్లోకానాం తు మాధుర్యం విశేషతః అహో ఆశ్చర్యం, గానతోపి శ్లోకమాధుర్యమతిశయితమిత్యర్థః, తమేవ విశేషమాహ (చిరేతి) ఏతత్కావ్యప్రతిపాద్యం కథాశరీరం, చిరనిర్వృత్తమపి బహుకాలాన్నిష్పన్నమపి, ప్రత్యక్షమివ ప్రత్యక్షతయా అనుభూయమానమివ, దర్శితం అనేన కావ్యేన బోధితం, పాక విశేషాత్ సద్యస్సర్వార్థం విశదతరమవగమయతీదం కావ్యమిత్యర్థః. ౧౭

గాతృప్రశంసా ప్రకారమాహ (ప్రవిశ్యేతి.) సహితౌ సమలయాదియుక్తావిత్యర్థః, తావుభౌ కుశలవౌ, తదా మునిజనశ్రవణకాలే, భావం సుష్ఠు ప్రవిశ్య రతిహాసాదిభావో యథా ప్రకాశితో భవతి తథావగాహ్యేత్యర్థః. స్వరసంపదా షడ్జాదిస్వరసంపదా, సంపన్నం, అతఏవ మధురం రమణీయం, రక్తం రాగయుక్తం చ యథా భవతి తథా, అగాయతాం. ౧౮

ప్రశంసాజనితోత్సాహౌ పున రతిశయేనా గాఽయతా మిత్యాహ (ఏవమితి.) తపశ్శ్లాఘ్యైః శ్లాఘ్యతపస్కైః అనసూయకైరితి యావత్. మహాత్మభిః మహాబుద్ధిభిః, విశేషజ్ఞైరితి భావః. తాదృశైః, ఏవం ఉక్తరీత్యా, ప్రశస్యమానౌ శ్లాఘ్యమానౌ తౌ, సంరక్తతరం అతిశయేన సమీచీనరాగయుక్తం, అత్యర్థం భృశం, మధురం చ యథా భవతి తథా, తౌ అగాయతాం. క్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దావృత్తిః. ౧౯

ప్రీత: కశ్చిన్మునిస్తాభ్యాం సంస్థిత: కలశం దదౌ·
ప్రసన్నో వల్కలం కశ్చిద్దదౌ తాభ్యాం మహాయశా:, ౨౦
(అన్య: కృష్ణాజినం ప్రాదాన్మౌంజీమన్యో మహాముని:,
కశ్చి త్కమండలుం ప్రాదాద్యజ్ఞసూత్రం తథాపర:
ఔదుంబరీం బ్రుసీమన్యో జపమాలా మథాపర:,
ఆయుష్య మపరే చోచు ర్ముదా తత్ర మహర్షయ:)
ఆశ్చర్య మిదమాఖ్యానం మునినా సంప్రకీర్తితం.
పరం కవీనామాధారం సమాప్తం చ యథాక్రమం,
అభిగీతమిదం గీతం సర్వగీతేషు కోవిదౌ.
ఆయుష్యం పుష్టిజనకం సర్వశ్రుతిమనోహరం, ౨౨
ప్రశస్యమానౌ సర్వత్ర కదాచిత్తత్ర గాయకౌ.
రథ్యాసు రాజమార్గేషు దదర్శ భరతాగ్రజ:, ౨౩

అథ ప్రీతికారిత యథోచితపారితోషికప్రదానమాహ (ప్రీతఇతి.) సంస్థితః ఉత్థితః, 'సంస్థాస్థితౌ వ్యవస్థాయా' మితి భాస్కరః. కలశం జలాహరణపాత్రం, ప్రీత్యతిశయేన ఉత్థాయ దదావిత్యర్థః. మహాయాశాః గానశాస్త్రవిషయకీర్తిమాక్ గీతతారతమ్యజ్ఞ ఇత్యర్థః. ౨౦

ఏవం మునిజన ప్రశంసాముక్త్వా తదితరసకలజనప్రశంసా మాహ (ఆశ్చర్యమిత్యాదినా) శ్లోకత్రయమేకం వాక్యం. ఆఖ్యానం ప్రబంధవిశేషః - 'కథాత్వాఖ్యాయికాఖ్యాన' మితి యాదవః. ఇతిహాస ఇత్యర్థః. మునినా వాల్మీకినా, సంప్రకీర్తితం-సమ్యక్ లక్షణవత్తయా, ప్రకర్షేణ విస్తరేణ, కీర్తితం కథితం, కవీనాం పరమాధారం 'కావ్యం కావ్యస్య లక్షణ' మిత్యుక్తరీత్యా కవీనాం కావ్యనిర్మాణ మూలమిత్యర్థః. యథాక్రమం క్రమ మనతిక్రమ్య, సమాప్తం మధ్యే న విచ్ఛిన్న మిత్యర్థః. యథాకృత మితి పాఠే-యథా కర్తుమారబ్ధం తథా సమాప్తమిత్యర్థః. ఇదం ఆశ్చర్యం ఆశ్చర్యావహమిత్యర్థః. ప్రబంధం ప్రశస్య గాతారౌ ప్రశంసతి (అభిగీతమితి) హే సర్వగీతేషు కోవిదౌ సమర్థౌ, యువాభ్యాం, ఆయుష్యం ఆయుర్వర్ధకం, పుష్టిజనకం సత్యప్యాయుషి కార్శ్యే తస్యాకించిత్కరత్వాత్ పుష్టికరం, సర్వాభిశ్శ్రుతిభిః సర్వారంభకావయవైః ర్మనోహరం, తదుక్తం 'ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దః శ్రూయతే యస్స్వమాత్రతః, సా శ్రుతిస్సంప్రతిజ్ఞేయా స్వరావయవలక్షణే'తి. ఇదం గీతం, అభిగీతం శోభనం గీతం, అభిః పూజాయాం. యద్వా-ఇదం గీతం సర్వగీతేష్వభి-

(కుశలవయోర్గానప్రకారః)

స్వవేశ్మ చానీయ తదా భ్రాతరౌ స కుశీలవౌ.
పూజయామాస పూజార్హౌ రామ శ్శత్రునిబర్హణః, ౨౪౹
ఆసీనః కాంచనే దివ్యే సచ సింహాసనే ప్రభుః.
ఉపోపవిష్టస్సచివైర్భ్రాతృభిశ్చ పరంతపః, ౨౫౹
దృష్ట్వాతు రూపసంపన్నౌ తావుభౌ నియతస్తథా.
ఉవాచ లక్ష్మణం రామ శ్శత్రుఘ్నం భరతం తదా, ౨౬౹
శ్రూయతామిదమాఖ్యాన మనయో ర్దేవవర్చసోః.
విచిత్రార్థపదం సమ్యగ్గాయకౌ తావచోదయత్, ౨౭౹

గీతమిత్యన్వయః. (ప్రశస్యమానావితి.) అస్యాదా వితిశబ్దోఽధ్యాహార్యః. తత్ర యజ్ఞవాటే, రథ్యాసు రాజమార్గేషుచ, సర్వత్ర ఇత్థం ప్రశస్యమానౌ తౌ, కదాచిత్, భరతాగ్రజః రామః, దదర్శ భరత ముఖేన దదర్శేత్యర్థః. ౨౩౹

(స్వవేశ్మేతి.) తతః దర్శనానంతరం, శత్రునిబర్హణస్సరామః, పూజార్హౌ స్వప్రబంధగాతృత్వేన శ్లాఘార్హౌ, భ్రాతరౌ కుశలవౌ, తుల్యవయోరూపాదిమత్త్వేనాశ్చర్యకరౌ, స్వవేశ్మ స్వశాలా గృహం, ఆనీయ-నయతిర్ద్వికర్మకః. పూజయామాస శ్లాఘయామాస. ౨౪౹

అథాస్య ప్రబంధస్య ప్రబంధనాయకభూతమహాపురుష పరిగ్రహమాహ (ఆసీనఇత్యాదినా.) ద్వయోరేకాన్వయః. ప్రభుః స్వామీ, తదనురూపతయా కాంచనే సౌవర్ణే, దివ్యే స్వర్గాద్దశరథే నానీతే, సింహాసనే, ఆసీనః, సచివై ర్మంత్రిభిః జ్ఞాతిభిశ్చ, ఉపోపవిష్టః పరివృత ఇత్యర్థః. ప్రసముపోదః పాదపూరణ ఇతి ద్విరుక్తిః. పరం శత్రుం తాపయతీతి పరంతపః, ద్విషత్పరయో స్తాపేరితి ఖచ్, ఖచి హ్రస్వ ఇత్యుపధాహ్రస్వః, అరుర్ద్విషదజంతస్యముమితి ముమాగమః. అనేన వ్యాసంగరహితత్వం సూచితం. నియతః అశ్వమేధే దీక్షితః, స రామః, రూపసంపన్నౌ భ్రాతరౌ, ద ష్ట్వా లక్ష్మణాదీనువాచ. ౨౬౹

(శ్రూయతామితి.) దేవవర్చసోః దేవతుల్యతేజసోః, రూపసంపత్తిరపి గీతిరస్యతాసామగ్రీతి భావః. అనయోః కుశలవయోస్సంబంధి, విచిత్రార్థపదమిదమాఖ్యానం శ్రూయతాం, ఇత్యుక్త్వేత్యుపస్కార్యం. సమ్యగ్గాయినౌ తా వచోదయత్ గానాయ ప్రేరయామాసేత్యర్థః. ౨౭౹

తౌ చాపి మధురం రక్తం స్వంచితాయతనిస్వనం.
తంత్రీలయవ దత్యర్థం విశ్రుతార్థ మగాయతాం, ౨౮॥
హ్లాదయ త్సర్వగాత్రాణి మనాంసి హృదయాని చ.
శ్రోత్రాశయసుఖం గేయం తద్బభౌ జనసంసది, ౨౯॥
* ఇమౌ మునీ పార్థివలక్షణాన్వితౌ కుశీలవౌ చైవ మహాతపస్వినౌ.
మమాపి తద్భూతికరం ప్రవక్ష్యతే మహానుభావం చరితం నిబోధత, ౩౦॥

(తావితి). సర్వాణి క్రియావిశేషణాని. మధురం పాఠతో గానతశ్చ మనోహరం, రక్తం రాగవత్, స్వంచితః సుతరాం పూజితః, ఆయతః దీర్ఘః నిస్వన ఆలాపో యస్మిన్. తంత్రీలయవత్ తంత్ర్యారోపలయాభ్యాం యుక్తం. అత్యర్థం భృశం, విశ్రుతార్థం విస్పష్టార్థం. ౨౮॥

(హ్లాదయదితి.) సర్వగాత్రాణి సర్వావయవాన్, హృదయాని గాత్రాంతర్వర్తీని, మనోధిష్ఠానాని మనాంసిచ, హ్లాదయత్ సుఖయత్, శ్రోత్రాశ్రయసుఖం - శ్రోత్రం కర్ణశష్కులీ, తదాశ్రయం శ్రోత్రేంద్రియం, తత్సుఖం తత్సుఖకరం, తత్ కుశలవగీతం, గేయం గానం, భావే యత్. జనసంసది సభాయాం, జనశబ్దో మండపవ్యావృత్త్యర్థః. బభౌ ప్రచకాశే. అజృంభతేత్యర్థః, ౨౯॥

ఉక్తమేవార్థం వృత్తాంతరేణ సర్గాంతే సంగృహ్ణాతి శ్లోకద్వయేన (ఇమావితి.) ఇమౌ మునీ, మునివేషావపి పార్థివలక్షణాన్వితౌ, కుశీలవావపి గాయకావపి, మహాతపస్వినౌ మహాంతౌ తపస్వినౌ భవతః, తస్మాన్మమాపి ప్రియావిరహకృశస్యాపి, భూతికరం శ్రేయస్కరం, ధారకమిత్యర్థః, మహాననుభావో యస్య తత్ మహానుభావం చరితం, సీతాచరిత్ర మిత్యర్థః. ప్రవక్ష్యతే ఆభ్యాం వ్యక్తం పఠిష్యతే, తన్నిబోధత తచ్ఛృణుతేత్యర్థః. అత్ర పౌరాణికాః-వక్తారౌ మహాత్మానౌ, వక్ష్యమాణం చ మచ్చరితం మహానుభావం, అతస్తన్నిబోధతేత్యాహుః. ఏవం హ్యాత్మప్రశంసా స్యాత్. సాచ నయుక్తా. అయం హి రామో ధీరోదాత్తః. తస్య చావికత్థన ఇతి లక్షణం, తస్య చ స్వవిషయ ప్రబంధశ్రవణం మహానుభావత్వోక్తిశ్చ న కథమప్యుపపన్నం, లోకే క్షుద్రోపి హి కశ్చిత్ స్వవిషయప్రబంధశ్రవణే లజ్జతి - అతోన్యథా యోజయం త్యాచార్యాః. నాయం ప్రబంధో రామచరిత్రపరః, కింతు సీతాచరిత్రపరః. 'సీతాయాశ్చరితం మహ' దితి పూర్వ ముక్తత్వాత్.

---

* తనిశ్లోకీ. మునీ మననశీలౌ, పృథివ్యాః పతిః పార్థివః, తస్య లక్షణా న్యసాధారణావయవసంస్థాన విశేషాః - తైరన్వితౌ, కుశీలవౌ గాయకౌ, ఇమౌ అతిబాలౌ, క్వ మునిత్వం - క్వ రాజ్యార్హతా! క్వ మహాతపస్విత్వం-క్వ నాయకత్వం! క్వేమే గుణాః క్వాతిబాలౌ ఇమౌ! ఏతి విరోధా

(కుశలయోర్గానప్రకారః)

తతస్తు తౌ రామవచః ప్రచోదితావగాయతాం మార్గవిధానసంపదా.

'శ్రీమద్రామాయణమపి పరం ప్రాణితి త్వచ్చరిత్ర' ఇత్యభియుక్తవచనాత్. స్త్రీప్రసంగత ఇత్యాభాణకశ్చ. తద్విషయస్తు ప్రబంధో రామేణ శ్రావ్యఏవ. విరహిణో హి కాంతా చరిత్రగాథా శ్శృణ్వంతి శ్రావయంతి చ. అత ఏవ మమాపి భూతికరమిత్యుక్తం. విరహిణోపి మే సత్తాప్రద మిత్యర్థః. యద్వా - 'అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజే' త్యుక్తరీత్యా మమాప్యతిశయావహమిత్యర్థః. మహానుభావమిత్యస్య చ ప్రణయి న్యసన్నిధానదశాయామపి ధారకమిత్యర్థః. యద్వా - మహానుభావం - లఘుతరా రామస్య గోష్ఠీకృతే త్యుక్తరీత్యా స్వవిషయే నిరవధి కాప రాదకారిరాక్షసీరక్షణేన స్వస్మాదప్యతిశయితవై భవమిత్యర్థః. యద్వా - 'దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్సతామేతదగర్హిత'మితి మయోక్తం, అనయా తు 'న కశ్చినాపరాధ్యతీ'తి. అతో మత్తోప్యుత్కృష్ట చరిత మిత్యర్థః. యద్వా - స్వచరణే నిగళం బధ్వా దేవస్త్రీ చరణనిగళ విచ్ఛేదకారితయా మత్తో ప్యాశ్రితరక్షణే అతిశయిత త్వరాయుక్తమిత్యర్థః. యద్వా పితృత్వప్రయుక్తహితపర తయా మయి సాపరాధవిషయే కలుషధియి మాతృత్వప్రయుక్తవాత్సల్యేన మామపి క్షాపయంత్యాశ్చరితత్వేన మహానుభావమిత్యర్థః. ౩౦౪

(తత ఇతి.) తతః శ్రోతృప్రోత్సాహనానంతరం, రామస్య వచసా ప్రచోదితౌ న తు చేష్టయే త్యాదరాతిశయోక్తిః. తౌ కుశలవౌ, మార్గవిధానసంపదా. దేశీ మార్గశ్చేతి ద్వౌ గాన ప్రకారౌ- తత్ర మార్గస్సార్వత్రికః, దేశీ క్వాచిత్కః తయోర్మధ్యే మార్గనిర్వాహసామగ్ర్యా, అగాయతాం. స రామోపి శనైః పరిషద్గతః ఝటిత్యుత్థాయ గమనే పరిషదోప్యుత్థానాద్రసభంగో భవిష్యతీతి మందం మందం సింహాసనా దవతీర్య పరిషదం ప్రాప్తః-'ఏకస్స్వాదు న భుంజీతే' తి న్యాయాత్..

లంకారధ్వనిః. గాయమానౌ చాపి మహాతపస్వినావిత్యాశ్చర్యాలంకారధ్వనిశ్చ. తపస్వినౌ కుశీలవావిత్యనేన గానస్య వంశపరంపరాగతత్వాభావేన తత్ప్రయుక్తాహంకారాద్యభావః, కేవలేశ్వర ప్రసాదసిద్ధత్వం చ వ్యంజితం, మమాపి భూతికరం ఉభయవిభూతిసాధకస్యాపి భూతికరం. సంపత్కరం, కిముతాన్యేషాం? యద్వా-తదభావే మమాపి సత్తా న నిర్వహతీత్యర్థః. మహానుభావం మహామహిమవత్. మమాపి మహానుభావ మితి-సో అంగ వేద యదివా న వేదేత్యుక్తరీత్యా దుర్విజ్ఞేయమహిమయుక్తమిత్యర్థః. ౩౦౪

సచాపి రామః పరిషద్గతశ్శనైర్బుభూషయా సక్తమనా బభూవ హ, ౩౧౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుర్థస్సర్గః.

ఉన్నతసింహాసనావస్థానేన స్వాత్మానమేకాకినం మన్యమాన స్సభామధ్యగతః, బుభూషయా అనుబుభూషయా, శ్రోత్రసుఖానుభవేచ్ఛయేత్యర్థః. యద్వా-బుభూషయా భవితుమిచ్ఛయా కాంతాకథాశ్రవణేన స్వసత్తాలాభేచ్ఛయేత్యర్థః. సక్తమనాః గానశ్రవణసక్తచిత్తః, బభూవ హ-స్వశిష్యోక్తప్రబంధశ్రవణే రామస్స్వయమేవ సాదరం ప్రసక్త ఇతి మునిస్తుష్యతి. అత్ర శ్లోకద్వయం వంశస్థవృత్తం - 'జతౌ తు వంశస్థ ముదీరితం జరా'వితి లక్షణాత్. ౩౧౪

ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, చతుర్థస్సర్గః.

ఇదం చ తపస్స్వాధ్యాయేత్యారభ్య సర్గచతుష్టయం మహత్పరిగ్రహ సిద్ధయే ఉక్తవైలక్షణ్యత్రయ ప్రతిపాదన పరత్వేన ప్రబంధోపోద్ఘాతత్వా చ్ఛ్రీరామాయణాంతర్గతకథాశరీరానుప్రవిష్ట ప్రస్తావనాగ్రంథవత్. నను రామాయణనిర్మాణానంతరభావినః కథాశరీరస్యాస్య కథం తత్పూర్వ భావ ఇతిచేన్న, అనంతరభావిత్వేపి త్రికాలజ్ఞేన మహర్షిణా ప్రథమం తన్నిర్మాణసంభవాత్. నను ఆత్మప్రశంసాపరమిదం సర్గత్రయం కథమృషిః స్వయమేవ వక్తు మర్హతీతి చేన్న, అన్యాఽపరిజ్ఞాతస్యైతస్య వృత్తాంతస్య ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యర్థమాదావవశ్యం వక్తవ్యత్వాత్. యద్వా-సర్గత్రయ మిదం కేనచిద్వాల్మీకిశిష్యేణ రామాయణనిర్వృత్త్యనంతరం నిర్మాయ వైభవప్రకటనాయ సంగమితం యథా యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యాదౌ. తథైవ విజ్ఞానేశ్వరేణ వ్యాకృతం. నన్వేతస్య సర్గత్రయస్య రామాయణాదిత్వే కుశలవాభ్యా మేతద్గానే ప్రథమం క్రియమాణే తౌ రామేణాదావేవ స్వపుత్రావితి పరిజ్ఞాతౌ స్యాతాం. తథాచ తదైవ సీతానయనాపత్తిః-'బింబాదివోద్ధృతౌ బింబౌ రామదేహాత్తథాపరౌ. తౌ రాజపుత్రా' విత్యాదినాహి రామపుత్రత్వ మనయోస్సూచ్యతే. తస్మాదిద మసంగత మితిచేన్న. సీతాపుత్రత్వాదేరత్రా ఽకథనాత్. రామసాదృశ్యమాత్రస్య రాజపుత్రాంతరేష్వపి సంభవాత్. అయం చ ప్రబంధో వేదోపబృంహణరూపో వేదాంతార్థ ముపబృంహయతి-"ప్రాయేణ పూర్వభాగార్థో ధర్మశాస్త్రేణ కథ్యతే, ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదాంతార్థః ప్రకాశ్యత" ఇతి వచనాత్. తత్ర 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రయం

త్యభిసంవిశంతి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ, తద్బ్రహ్మేతి, శ్రుతం-తత్ కిం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ, విష్ణుః, ఉత రుద్రాదిష్వన్యతమ ఇత్యపేక్షాయాం, రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవ వేదాంత వేద్యం పరం బ్రహ్మేత్యుచ్యతే–'ఉపక్రమోపసంహారా వభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలం, అర్థవాదోపపత్తీచ లింగం తాత్పర్య నిర్ణయ' ఇత్యుక్త షడ్విధతాత్పర్య లింగసంభవాత్. తథాహి-ఉపక్రమే తావత్ కోన్వస్మిన్నిత్యాదినా వేదాంతోదితసకలగుణసంపన్నః కిం విష్ణురుతాన్యో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఇతి వాల్మీకినా పృష్టే 'ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో రామ' ఇత్యాదినా రామత్వేనావతీర్ణో విష్ణురేవేతి నారదేనోక్తం. ఉపసంహారే చ చతుర్ముఖః ప్రాహ–'తవాహం పూర్వకే భావే పుత్రః పరపురంజయ సంక్షిప్య చ పురా లోకాన్మాయయా స్వయమేవ హి. మహార్ణవే శయానోఽప్సు మాం త్వం పూర్వమజీజనః, పద్మే దివ్యేఽర్కసంకాశే నాభ్యాముత్పాద్య మామపి. ప్రాజాపత్యం త్వయా కర్మ సర్వం మయి నివేశిత' మిత్యాదినా సర్వజగత్కారణ ప్రజాపతిజనకత్వేన సకల జగత్కారణం బ్రహ్మ విష్ణురేవేత్యుక్తం. అభ్యాసశ్చ తస్యైవ దృశ్యతే. బాలకాండే - 'ఏతస్మిన్నంతరే విష్ణురుపయాతో మహాద్యుతిః, శంఖచక్రగదాపాణిః పీతవాసా జగత్పతి' రితి జగత్కారణత్వముక్తం. తత ఉత్తరత్ర దేవాః-'త్వం గతిః పరమా దేవ సర్వేషాం నః పరంతపే' త్యాహుః. తేన పరత్వాసాధారణం సర్వశరణ్యత్వముక్తం. తత ఉత్తరత్ర - 'తతో దేవర్షి గంధర్వా స్సరుద్రాస్సాప్సరోగణాః, స్తుతిభి ర్దివ్యరూపాభి స్తుష్టువు ర్మధుసూదన' మితి సర్వస్తుత్యత్వముక్తం. తతో విశ్వామిత్రః-'అహం వేద్మి మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమం, వసిష్ఠోపి మహాతేజా యే చేమే తపసి స్థితా' ఇతి. 'వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం – తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకే నే'తి శ్రుత్యుక్తరీత్యా మహాపురుషత్వం. తపోబలం వినా తస్య దుర్జ్ఞేయత్వం చాహ. సీతావివాహే వసిష్ఠోపి-'అవ్యక్త ప్రభవో బ్రహ్మ శాశ్వతో నిత్య అవ్యయః, తస్మా న్మరీచి స్సంజజ్ఞే, మరీచేః కాశ్యపస్సుత' ఇతి సర్వమూలకారణత్వం ప్రాచీకశత్. పరశురామోపి-'అధికం మేనిరే విష్ణుం దేవాస్సర్షిగణాస్తథే'తి సర్వాధికత్వం నిదర్శితవాన్. అయోధ్యాకాండే–'సహి దేవై రుదీర్ణస్య రావణస్య వధార్థిభిః, అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణు స్సనాతన' ఇతి సనాతనత్వ ముక్తం. ఉత్తరత్ర - 'ఆకాశప్రభవో బ్రహ్మ శాశ్వతో నిత్య అవ్యయ' ఇత్యాకాశ శబ్దేన స్వయం ప్రకాశత్వం వ్యాపకత్వం చాహ. అరణ్యకాండే మారీచేన-'అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజే'తి పరిచ్ఛేదాతీతమహిమత్వముక్తం. కిష్కింధాకాండే తారావచనం-'నివాసవృక్షస్సాధూనా మాపన్నానాం పరా గతిః, ఆర్తానాం సంశ్రయశ్చైవ యశసశ్చైకభాజనం. జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో నిదేశే నిరతః పితుః, ధాతూనామివ శైలేంద్రో గుణానా మాకరో మహాన్. త్వ మప్రమేయశ్చ దురాసదశ్చ జితేంద్రియశ్చోత్తమధార్మికశ్చ, అక్షయ్యకీర్తిశ్చ విచక్షణశ్చ క్షితిక్షమావాన్ క్షతజోపమాక్ష' ఇతి. అనేన చ జ్ఞానానందాది సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వ ముక్తం. సుందరకాండే-'బ్రహ్మా స్వయంభూ శ్చతురాననో వా రుద్ర స్త్రిణేత్ర స్త్రిపురాంతకో

వా, ఇంద్రో మహేంద్రః సురనాయకో వా త్రాతుం న శక్తా యుధి రామవధ్య' మితి సర్వసంహర్తృత్వం ద్యోతితం. 'కిం వైష్ణవం వా కపిరూపమేత్య రక్షోవినాశాయ పరం సుతేజః, అనంత మవ్యక్త మచింత్య మేకం స్వమాయయా సాంప్రత మాగతం వా' ద్వితీయో వాకారోఽవధారణార్థః. అనేనానంతరూపత్వముక్తం-యుద్ధకాండే విష్ణురేవ కథం జగత్కారణం? అన్యేషామపి - 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే, యదాతమస్తన్నదివా నరాత్రి ర్నసన్నచాస చ్ఛివఏవ కేవలః, ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత' ఇత్యాదినా తత్త్వశ్రవణాదిత్యాశంక్య తేభ్యః సర్వేభ్యః శ్రేష్ఠత్వప్రతిపాదనాద్ధిరణ్యగర్భశివేంద్రాదిశబ్దా స్సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దవ ద్విష్ణుపరా ఏవేత్యాశయేనోచ్యతే – 'వ్యక్తమేష మహాయోగీ పరమాత్మా సనాతనః, అనాదిమధ్యనిధనో మహతః పరమో మహాన్, తమసః పరమో ధాతా శంఖచక్రగదాధరః, శ్రీవత్సవక్షా నిత్యశ్రీ రజయ్య శ్శాశ్వతో ధ్రువ' ఇతి. అనేన చ పరమాత్మత్వ శ్రీపతిత్వాదికముక్తం – ఉత్తరత్ర 'భవా న్నారాయణో దేవశ్శ్రీమాంశ్చక్రాయుధో విభుః, ఏకశృంగో వరాహస్త్వం భూతభవ్యసపత్నజి'ది త్యాది. అనేన తస్య నారాయణశబ్దవాచ్యత్వముక్తం. అపూర్వతా చ ప్రమాణాంతరాప్రాప్తిః. నహి పరతత్త్వస్య విష్ణుత్వం ప్రమాణాంతరా దవగంతుం శక్యం. ఫలం చ భగవత్సాలోక్యాదికమిత్యంతే సువ్యక్తం. అర్థవాదోపపత్తి శ్చ బాలకాండే దర్శితే. 'ఇమే ద్వే ధనుషీ శ్రేష్ఠే' ఇత్యాదినా అర్థవాదముక్త్వా-'జృంభితం తద్ధనుర్దృష్ట్వా శైవం విష్ణుపరాక్రమైః, అధికం మేనిరే విష్ణుం దేవాస్సర్షిగణా స్తదే' త్యాదినా బ్రహ్మప్రముఖైస్సర్షిగణైర్దేవైర్మీమాంసాపూర్వకం విష్ణురుద్రయోర్మధ్యే విష్ణోరాధిక్య నిర్ణయోక్తేరుపపత్తిరుక్తా. న చ వాచ్యం మేనిర ఇతివచనాత్ మహాశూరతర స్తథేతి వరదానకృతమిదమాధిక్యమితి. తథాత్వే తస్య దోషానుపపత్తేః–'ధనూరుద్రస్తు సంక్రుద్ధ' ఇతి హ్యుక్తం. కించాగస్త్యాశ్రమే – 'స తత్ర బ్రహ్మణస్థానం విష్ణోస్స్థానం తథైవచ, అగ్నేస్స్థానం మహేంద్రస్య స్థానంచైవ వివస్వతః, సోమస్థానం భగస్థానం స్థానం కౌబేరమేవచే' త్యాదినా బ్రహ్మాదీనామగస్త్యోపాస్యత్వ ముక్త్వా రుద్రస్య తదకథనా దపూజ్యత్వముచ్యతే. నచేమాన్యగస్త్యపూజకబ్రహ్మాదిస్థానానీతి వాచ్యం, అసంభవాత్. 'అత్ర దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః. అగస్త్యం నియతాహారం సతతం పర్యుపాసత' ఇతి వచనం బ్రహ్మాదివ్యతిరిక్త కేవలదేవవిషయం. కించ యథా గృహస్థస్య గృహే దేవగృహసత్త్వే గృహస్థస్యైవ పూజకత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే, ఏవమేవాత్రాపీతి నాపలాపావకాశః. కించ దక్షయజ్ఞవధే-'యస్మాత్ భాగార్థినో భాగః కల్పితో నైవ మే సురాః, వరాంగాణి మహార్హాణి ధనుషా శాతయామివ' ఇతి రుద్రస్య యజ్ఞభాగాకల్పనా దపూజ్యత్వా దత్ర తస్య స్థానానిర్దేశః. నను యది విష్ణుః పరా దేవతా, కథం తర్హి తస్య రామత్వేన జన్మేతి చేన్న. 'అజాయమానో బహుధా విజాయత' ఇత్యుక్తరీత్యా లోకానుజిఘృక్షాకృతం తదితి చోద్యానవకాశాత్. మోక్షప్రదత్వం చ పరదేవతాసాధారణమత్రోచ్యతే-'యాగతి ర్యజ్ఞశీలానా మాహితాగ్నేశ్చ యాగతిః, అపరావర్తినాం యాచ యాచ భూమిప్రదాయినాం, మయా త్వం సమనుజ్ఞాతో గచ్ఛ లోకాననుత్తమా' నితి, అత్రా

పరావర్తిత్వం పునరావృత్తిశూన్యత్వం-ముక్తిరితి యావత్. స చ పునరావర్తత ఇతి శ్రుతేః, నచ రణాదపలాయన ముచ్యతఇతి వక్తుం శక్యతే. తస్య స్వతస్సిద్ధత్వేన తత్ఫలస్యానను గ్రాహ్యత్వాత్, తథాచ యజ్ఞాదిఫలావధిభూతాం ముక్తిం ప్రాప్నుహీత్యర్థః. అతఏవ నృసింహపురాణే-'మత్కృతే నిధనం యస్మాత్త్వయా ప్రాప్తం ద్విజోత్తమ, తస్మాత్త్వం మత్ప్రసాదేన విష్ణులోకమవాప్స్యసీ'తి. ఏవ ముపక్రమాది షడ్విధ తాత్పర్యలింగైర్వేదాంతవేద్యం పరతత్వం విష్ణురేవేతి శ్రీరామాయణేనో పబృంహ్యతే. ఏవమేవాంతే బ్రహ్మాప్యాహ-'అస్యాః పరిషదో మధ్యే యద్బ్రవీమి నిబోధ తత్. ఏత దేవహి కావ్యం తే కావ్యానాముత్తమం శ్రుతం, సర్వం విస్తరతో రాజన్ వ్యాఖ్యాస్యతి న సంశయః, ఆదికావ్య మిదం రామ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం, నహ్యన్యోఽర్హతి కావ్యానాం యశోభా గ్రాఘవాదృత' ఇతి. ఏవంస్థితే యత్ కేనాపీదముక్తం - వ్యంజనావృత్త్యా శివపరం రామాయణమితి తదపహాస్య మేవ. నహ్యన్యోఽర్హతీతి ప్రతిషిద్ధస్య రుద్రస్య ప్రతిపాద్యకోట్యంతర్భావ వచనస్య కేవల బాలిశప్రలపితత్వాత్, యచ్చ రామేణాదిత్యోపస్థానాదికం కృతం తత్సర్వం విశ్వామిత్రాద్యుపాసనవన్మనుష్యభావనానుసారేణేతి విజ్ఞేయం. విశేషతశ్చ తత్ర తత్ర వక్ష్యామః. 'శ్రీవిష్ణోః ప్రథమే కాండే జగజ్జననహేతుతా, ద్వితీయే స్థితిహేతుత్వం, తృతీయే మోక్షదాయితా, చతుర్థే గుణసంపత్తిః, పంచమే సర్వహంతృతా, షష్ఠే వేదాంతవేద్యత్వం, సప్తమే స్రష్టృహేతుతా, ఏవం విష్ణుః పరం తత్త్వం రామాత్మేతి సునిశ్చితం. శ్రీశైలపూర్ణాద్యతిశేఖరేణ శ్రుతాః పురాష్టాదశధా ప్రభిన్నాన్, రామాయణార్థాన్ క్రమశః కరోమి వ్యక్తాన్ శఠారాతి గురూపదిష్టాన్. గత ఏకోర్థః. ద్వితీయస్తు-ఏవంభూతం పరతత్త్వం కేన ప్రాప్యత ఇత్యాకాంక్షాయాం తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతాం శరణాగతిం-'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై. వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై, తగ్ంహ దేవ మాత్మ బుద్ధిప్రసాదం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్య' ఇతి శ్రుతిముపబృంహయన్వాల్మీకి రస్మిన్రామాయణే ఉపక్రమప్రభృత్యుపసంహారాంత మనేకాధికారిఫలవిశేషాది ప్రదర్శనముఖే నాఖిలఫలసాధనతయా ప్రతిపాదయతి తథాహి. ఉపక్రమే తావత్ 'ఏతస్మిన్నంతరే విష్ణు రుపయాతో మహాద్యుతిః, శంఖచక్రగదాపాణిః పీతవాసా జగత్పతి'రితి సర్వశేషీ సర్వేశ్వరో రక్షాపేక్షా ప్రతీక్షో రక్షణసమయో లబ్ధ ఇతి సముద్భూతౌజ్జ్వల్యో రక్షణోపకరణైస్సహ సన్నద్ధోఽభ్యేత్య తస్థౌ. తదా-'దేవగంధర్వయక్షాశ్చ తతస్త్వాం శరణం గతా' ఇతి రావణవధరూపఫలార్థం దేవజాతీయా స్సర్వే శరణాగతిం చక్రురిత్యుక్తం. తతస్త్రిశంకుశున శ్శేఫాదివృత్తాంతేషు విశ్వామిత్రాదివ్యాపార విశేషా నుదీర్య శరణాగతరక్షణం పరమో ధర్మః, సమర్థ కారుణికవిషయా శరణాగతిః ఫలావినాభూతేతి ప్రదర్శితం. తతశ్చ - 'స భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య రఘునందనః. సీతామువాచాతియశా రాఘవం చ మహావ్రత' మితి పురుషకార పురస్కరణ పురస్సరా శరణాగతిః కార్యేత్యుదీరితం. తతో భరతః-'శిష్యే పురస్తాచ్ఛాలాయా యావన్మే న ప్రసీదతీ' తి రామాభిషేకఫలాయ శరణవరణమకరోత్. అత్ర రావణవధాయ

కృతదేవగణప్రపత్తిఫలదానాయ నిర్గమనాత్ తదానీం రామః స్వప్రతినిధిభూతపాదుకాప్రదానేన తత్సఫలం కృత్వా పశ్చాద్దేవగణమనోరథపూరణానంతరమాత్మాన మభ్యషించత్. అతో న శరణాగతి వైఫల్యం చోద్యం. అథ దండకారణ్యవాసిభి ర్విరోధినిరసనాయ శరణాగతి రనుష్ఠితా - 'తే వయం భవతా రక్ష్యాః భవద్విషయవాసినః, నగరస్థో వనస్థో వా త్వం నో రాజా జనేశ్వరే'తి. అత్ర కోసలజనపదవాసినామివ భగవద్విషయవాస ఏవ శరణాగతిః తదనంతరం 'స పిత్రా చ పరిత్యక్త స్సురైశ్చ సమహర్షిభిః, త్రీన్ లోకాన్ సంపరిక్రమ్య తమేవ శరణంగతః, స తం నిపతితం భూమౌ శరణ్య శ్శరణాగతం, వధార్హ మపి కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయ' దితి కాకవృత్తాంతేనాగ్రతః పతనమేవ శరణాగతిరిత్యదర్శి. తదను సుగ్రీవ వృత్తాంతేన-'కృతాపరాధస్య హి తే నాన్యత్పశ్యామ్య హం క్షమం, అంతరేణాంజలిం బధ్వా లక్ష్మణస్య ప్రసాదనా'దితి శరణాగతిరంజలిరూపోక్తా. అథ సీతా వచనేన-'మిత్రమౌపయికం కర్తుం రామస్థానం పరీప్సతా, వధం చానిచ్ఛతా ఘోరం త్వయాసౌ పురుషర్షభః. విదిత స్సహి ధర్మజ్ఞ శ్శరణాగతవత్సలః, తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవితు మిచ్ఛసీ' త్యనేనానుకూల్యమేవ శరణాగతిరిత్యబోధి. ఉపరి- 'సోఽహం పరుషితస్తేన దాసవచ్చా వమానితః. త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణంగత' ఇతి విభీషణశరణాగత్యా విరోధి పరిత్యాగ పూర్వకత్వముక్తం-'తత స్సాగరవేలాయాం దర్భా నాస్తీర్య రాఘవః, అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కృత్వా ప్రతిశిశ్యే మహోదధే' రితి రామశరణాగత్యా యోగ్యస్య యోగ్యతా న్వేష్టవ్యా, అయోగ్యస్యచ న యోగ్యతేత్యుక్తం. అశుచిభూతలంకానిర్గతమాత్ర ఏవ హి విభీషణ శ్శరణ మవృణోత్. రామశరణాగతేః ఫలాభావ స్సమర్థకారుణికవిషయత్వాభావా దిత్యాహుః. ఉత్తరత్ర- 'అభియాచామ వైదేహీ మేతద్ధి మమ రోచతే, రాఘవాద్ధి భయం ఘోరం రాక్షసానాముపస్థిత' మితి త్రిజటావచనానుమతిమాత్రేణ హనుమద్భయాత్ సర్వాసాం రక్షితత్వకథనాదన్యవిషయేఽన్యేనాపి కృతా శరణాగతిః ఫలవతీతి నిదర్శితం. విభీషణశరణాగత్యైవ తత్సచివానాం రక్షణాచ్ఛరణాగ తసంబంధినోపి భగవత్కటాక్ష పాత్రభూతా ఏవేతి నిరణాయి. ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం, ఏవ ముపక్రమప్రభృత్యోపసంహారాత్ ప్రతిపాదితా శరణాగతిరేవ సర్వఫలదా, సైవ ముక్తేరపి హేతు రిత్యుక్తం. విశేషస్తు తత్తత్ప్రకరణే ప్రపంచయిష్యతే. ౨

అస్య చోపాయస్య ప్రాప్యం భగవత్ప్రీతిపూర్వకం కైంకర్యమేవేతి రామాయణేన ప్రతి పాద్యతే. తథాహి-ఉపక్రమే దేవజాతీయశరణాగతేః రామకైంకర్యం ప్రధానఫల మిత్యుచ్యతే అప్సరః ప్రభృతిష్వవతీర్య తైస్తదనువర్తనోపదేశాత్, రావణవధస్త్వానుషంగికః. లక్ష్మణోపి ప్రపద్యాహ-'అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రతస్స్వపతశ్చ తే, భవాంస్తు సహ వైదేహ్యాగిరిసానుషు రంస్యత' ఇతి. తేన సర్వదేశ సర్వకాల సర్వావస్థోచిత సర్వకైంకర్యం ఫలమితి వ్యంజితం-భరతోపి రామకైంకర్యాయైవ తదభిషేకం ప్రార్థ్య పాదుకావిషయకైంకర్య క్రమేణ మనీషిత మలభత.

దండకారణ్యవాసినాం శరణాగతేరపి వాచికాదిరూపమేవ కైంకర్యం ఫలమిత్యవగమ్యతే. 'తే తం సోమమివోద్యంతం దృష్ట్వా వై ధర్మచారిణః. మంగళాని ప్రయుంజానాః ప్రత్యగృహ్ణన్ దృఢవ్రతా' ఇత్యుక్తేః. సుగ్రీవవిభీషణాది ప్రవృత్తేరపి ముఖ్యం ఫలం కైంకర్య మన్య దానుషంగిక మితిస్పష్టం- అథ హరివరనాథః ప్రాప్య సంగ్రామకీర్తిం నిశిచరపతిమాజౌ యోజయిత్వా క్రమేణ గగన మతివిశాలం లంఘయిత్వార్కసూను ర్హరివరగణమధ్యే రామపార్శ్వం జగామ, 'పరిత్యక్తా మయా లంకా మిత్రాణి చ ధనాని చ, భవద్గతం మే రాజ్యం చ జీవితం చ సుఖానిచే' త్యాదినా. ప్రాణార్థినః కాకస్య ప్రాణప్రదానేన తత్ప్రపత్తిస్సఫలా. అపత్ప్రకృతే రస్య పునరప్యేవం దురితప్రవృత్తిర్మాభూదితి శిక్షణ రూపానుగ్రహాయ ఏకాక్షినిరసనేనాస్త్రం నివర్తయామాస. యథా పరశురామం ప్రతి ప్రయుక్త మస్త్రం తస్మిన్ ప్రాతికూల్యా న్నివృత్తే తన్మనీషితవిరోధి సుకృతేషు ప్రాయుజ్య-యథాచ సముద్రం ప్రత్యుపాత్తమస్త్రం తస్మిన్ సానుతాపే, శరణాగతే-ద్విషత్సు ఆశ్రితానాం పాపకృత్యాప్రవేశన న్యాయేన తద్విరోధ్యసురేషు ప్రయుయుజే. రామప్రపత్తి స్త్వాకించన్యానన్యగతిత్వరూపాధికారరహితేన కృతత్వా దల్పజ్ఞాల్పశక్తికవిషయత్వాచ్చ విఫలేతి ధ్యేయం - 'సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతు మర్హతీ'తి విభీషణోక్తిస్తు స్వప్రపత్తేః ఫలదర్శనకృతా. తస్మాదనేన ప్రకారేణ శరణాగతే ర్దేశకాలాధికారిఫలనియమాభావేపి విషయనియమోస్తీత్యుక్తం. ఇయం చ ప్రపత్తిరస్మిన్ ప్రబంధే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యతే. అత ఏవ శ్రీరామాయణం దీర్ఘశరణాగతిరిత్యాభాణకః. తదుపయుక్తతయేతరేషామర్థానాం ప్రతిపాదనం- తథాహి సమర్థకారుణికసుశీలవిషయిణీ శరణాగతిః ఫలదాయినీ, తత్ర రౌద్రధనుర్భంగ పరశురామజయ సాలభేదన సముద్రబంధనాదిభిరుక్తపరత్వప్రతిపాదనైశ్చ సామర్థ్యం సర్వజ్ఞత్వాదికం చోక్తం. సీతావియోగ కాలికవృత్తాంతవిశేషైః పరమకారుణికత్వం, గుహశబరీసుగ్రీవాదిభి ర్నీచరధ్రసంశ్లేషేణ సౌశీల్యం విశ్వామిత్రాధ్వరత్రాణదండకారణ్యవాసి మునిజనరక్షణ రావణబాధితేంద్రాదిసకల దేవగణపరిపాలనైర్నిజ జనపదజనానా మాత్మసౌందర్యశీలాదిభిః ప్రీతిముత్పాద్య స్వపదప్రాప్తిరూపసాక్షాదవతారప్రయోజనభూత మోక్ష ప్రదానైశ్చ సర్వరక్షకత్వం. అతస్సమర్థ పరమకారుణికసుశీలభగవత్ప్రపత్తే స్సకలఫలసాధనత్వేఽపి అధికారివిశేషానుష్ఠితాయాస్తస్యా భగవత్ప్రాప్తిపూర్వక తత్కైంకర్యరూపమోక్ష ఏవ ముఖ్యం ఫలం – అనుషంగికం ఫలాంతరమితి సుస్పష్టం - ఏవం సర్వత్ర ద్రష్టవ్యం. 3

ఇయం చ ప్రపత్తిః పురుషకారేణ వినా న ఫలాయ భవతీత్యయమర్థో ఽస్మిన్ ప్రబంధే ప్రధానతయా ప్రతిపాద్యతే - 'సీతాయాశ్చరితం' మహదితిహ్యుక్తం, తస్యాశ్చ విశ్లేషత్రయేణ కృపాపారతంత్ర్యానన్యార్హత్వరూపపురుషకారధర్మ ప్రతిపాదనాత్. తత్సన్నిధానేన కాకశ్శిరో

లిభే తదభావాన్న రావణః. 'విభీషణోపి, నివేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణముపస్థిత' మితి ఘటక ముఖేనైవ రామం శరణ మవృణుత. రామోప్యానయైనం హరిశ్రేష్ఠేతి ఘటక ముఖేనైవ విభీషణం విషయీచకార. ఏవం సుగ్రీవోపి రామభక్తహనుమన్ముఖేన రామం శరణం యయావిత్యేవం జ్ఞాతవ్యం. ౪

ఏవం భూతోపాయాధికారిస్వరూపం శేషత్వం పారతంత్ర్యం చ. తత్ర శేషత్వం లక్ష్మణాచారేణ ప్రాచీకశత్ – 'అహమస్యావరో భ్రాతా గుణైర్దాస్య ముపాగతః. కురుష్వ మామనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతే, కృతార్థోఽహం భవిష్యామి తవచార్థః ప్రకల్పత' ఇత్యాదినా. ౫

భరతముఖేన పారతంత్ర్యం ప్రకటీకృతం - 'విలలాప సభామధ్యే జగర్హే చ పురోహితం, రాజ్యం చాహం చ రామస్య ధర్మం వక్తు మిహార్హసీ' త్యాదినా. 'సర్వాత్మనా పర్యనునీయమానో యదా న సౌమిత్రిరుపైతి యోగం, నియుజ్యమానో భువి యౌవరాజ్యే తతోఽభ్యషించద్భరతం మహాత్మే' త్యంతేన. ౬

శ్రీశత్రుఘ్న వ్యాపారేణ భాగవతపారతంత్ర్యం ప్రాచీకశత్–'గచ్ఛతా మాతులకులం భరతేన తదానఘః, శత్రుఘ్నో నిత్యశత్రుఘ్నో నీతః ప్రీతిపురస్కృత' ఇత్యాదినా. ౭

అస్య చాధికారిణోజ్ఞాతవ్యమర్థపంచకమత్రోచ్యతే - తథోక్తం - 'ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో రూపం ప్రాప్తుశ్చ ప్రత్యగాత్మనః, ప్రాప్త్యుపాయం ఫలం ప్రాప్తేస్తథా ప్రాప్తివిరోధి చ. వదంతి సకలావేదా స్సేతిహాసపురాణకాః మునయశ్చ మహాత్మానో వేదవేదాంగపారగా' ఇతి. తత్ర రామప్రస్తావేన పరస్వరూపం, లక్ష్మణాదివృత్తాంతేన ప్రత్యగాత్మస్వరూపం, శరణాగతివర్ణనే నోపాయస్వరూపం, విభీషణాదికథయా భగవత్కైంకర్యరూపఫలస్వరూపం, రావణాదివృత్తాంతేన విరోధిస్వరూపం చోక్తమితి జ్ఞేయం. ౮

అస్యాధికారిణ ఆకించన్యమనన్యగతిత్వం చాపేక్షిత మితి వక్తుం బ్రహ్మరుద్రాదిద త్తవరస్య రావణస్య వధేన బ్రహ్మరుద్రాదిదేవతాంతరాణాం, దశరథచరితేన పితుః, కాకాది వృత్తాంతేన మాత్రాదేః, విభీషణమేఘనాదాది వృత్తాంతేన భ్రాతృపుత్రాదేశ్చా రక్షకత్వోక్తిః. ౯

అస్య చ భగవత్ జ్ఞానలాభ ఆచార్యమూల ఇతి హనుమచ్చరితేన దర్శితం - తదేవ సుందర కాండే వక్ష్యామః ౧౦

అనేన చాధికారిణా- 'కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియమివాతిథి' మిత్యుక్తరీత్యా శరీరపాతావధికాలః ప్రతీక్షణీయ ఇతి సీతాధ్యవసాయేనోచ్యతే - 'శరైస్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్దనః, మాం నయేద్యది కాకుత్స్థస్తత్తస్య సదృశం భవేది'తి హ్యుక్తం, లంకా నామ శరీరం, రావణకుంభకర్ణావహంకారమమకారౌ, ఇంద్రజిదాదయః కామక్రోధాదయః, విభీషణో వివేకః, తత్ర రుద్ధా సీతా చేతనః, తస్య చ భగవత్‌జ్ఞానం హనుమతాచార్యేణ, తాదృశ శరీరధ్వంసపూర్వకం తదంతర్నిరుద్ధచేతనోద్ధరణం భగవతైవేతి విస్తరో భవిష్యతి. ౧౧

అస్య చ యావచ్ఛరీరం కర్తవ్యవిషయే రామాదివ ద్వర్తితవ్యం, న రావణాదివదిత్యుపదేశశ్చ యథాయోగం క్రియతే. ౧౨

అస్య చ వాసయోగ్యో దేశో భగవత్సన్నిధిమాణ్ దేశ ఏవేతి కోసలజనపదస్థ జనవృత్తాంతే నోక్తం. ౧౩

అస్య చ కాలక్షేపోపి రామాయణేనైవ, ద్వయవివరణరూపత్వాత్. అతఏవ రామాయణం దీర్ఘశరణాగతిరిత్యభియుక్తైరుక్తం. ద్వయమర్థానుసంధానేన సహ సదైవం వక్తేతి చ భాష్యకారః. తత్ర బాలకాండేన శ్రీమచ్ఛబ్దార్థః ఉక్తః. అయోధ్యాకాండేన నారాయణశబ్దార్థః కల్యాణగుణానాముపవర్ణనాత్, అరణ్యకాండేన-తే తం సోమమివోద్యంతమిత్యాదినా దివ్యమంగళవిగ్రహవర్ణనాచ్చరణశబ్దార్థః. కిష్కింధాకాండసుందరకాండాభ్యాం శరణశబ్దార్థః, యుద్ధకాండేన ప్రపద్య ఇత్యస్యార్థః, ఉత్తరకాండేన ముక్తిఫలకీర్తనాదుత్తరఖండార్థః. ౧౪

అస్య చాధికారిణ స్సదాజప్యం రామాయణమేవేతి దర్శయితుం గాయత్ర్యర్థోత్ర ప్రతిపాద్యతే. తథాహి - బాలకాండే వేద ప్రసిద్ధ జగత్ప్రసూతిహేతుభూతభగవత్స్వరూపవర్ణనాత్తత్సవితృ శబ్దార్థః, అయోధ్యాకాండ కిష్కింధాకాండయో ర్గుణగణవర్ణనా ద్వరేణ్య శబ్దార్థః. అరణ్యకాండే తేజోమయ శరీరవర్ణనాత్ భర్గశబ్దార్థః. సుందరకాండే దివ్యమంగళవిగ్రహలక్షణవర్ణనాద్దేవ శబ్దార్థః, యుద్ధకాండే ధీమహిశబ్దార్థః, శరణాగతేత్యుక్తేః, ఉత్తరకాండే ముక్తిఫలకీర్తనాత్తృతీయ పాదార్థ ఇతి. ౧౫

ఏతేన చాధికారిణా చార్వాక బౌద్ధాదిదర్శనా ద్యసచ్ఛాస్త్ర స్పర్శోపి నకార్య ఇతి జాబాలి లక్ష్మణవచన తత్ప్రత్యాదేశాదినా నిర్ణీయతే. ౧౬

మహతామపి వ్యసనం భవతి, అతస్సంసారే జిహాసా కార్యేతి వైరాగ్యసంపత్తయే నాగపాశ బ్రహ్మాస్త్రబంధసీతాపహరణరాజ్య భ్రంశాదినా వ్యక్తముక్తం, విస్తరస్తు తత్ర తత్ర ప్రదర్శయిష్యతే దిఙ్మాత్ర మత్ర ప్రదర్శితం. ౧౭

సర్వాపూర్వమియం యేషామాసీత్కృత్స్నా వసుంధరా।
ప్రజాపతి ముపాదాయ నృపాణాం జయశాలినాం. ౧

లోకవ్యవహారాయ చతుష్షష్టికలార్థోపి సంగ్రహేణాత్ర ప్రతిపాద్యతే, యదిహాస్తి తదన్యత్ర యన్నేహాస్తి న తత్ క్వచిదితి న్యాయాత్, తథాహి - ప్రతిపాదితయా దిశా వేదార్థో దర్శితః, హనుమద్వచనశ్లాఘాయాం- 'అనయా చిత్రయా వాచా త్రిస్థానవ్యంజనస్థయే'త్యాదౌ శిక్షార్థః, అశ్వమేథాదిప్రకరణే కల్పసూత్రార్థః, 'నూనం వ్యాకరణం కృత్స్నమనేన బహుధాశ్రుత' మిత్యాదౌ వ్యాకరణార్థః, ఏవమన్యత్ సర్వమత్ర సూక్ష్మబుద్ధ్యా జ్ఞాతవ్యం. ఏవమేతేఽష్టాదశార్థా ఆచార్యోపదిష్టాః. ౧౮

తత్ర ప్రథమం రావణనిబర్హణఫలాం గీర్వాణగణశరణాగతిం దర్శయితుం పీఠికామారచయతి వాజిమేధపర్యంతవృత్తాంతేన. అగ్నిపురుషోత్థానమారభ్య రావణవధపర్యంతో వృత్తాంతస్తత్ఫలం. ఉత్తరకాండే స్వావతార ప్రయోజనం ధర్మస్థాపనం, ముక్తిప్రదానం చ. 'వక్తవ్యమన్యత్తాత్పర్యం తత్ర తత్రాభిధీయతే, సంతోఽత్యుక్తమనుక్తం చ సమాధాతుమిహార్హథ. నమశ్శఠారిగురవే నమో వల్మీకజన్మనే, నమో నారాయణాయేదం నమో రామాయ విష్ణవే.' ఇత్థం సంక్షేపేణ - 'ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద, ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్టం ప్రాపది'తి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ఆచార్యాదేవ విద్యాప్రాప్తవ్యేత్యము మర్థమభివ్యంజయన్ - స్వేన నారదాద్విదితమర్థం ప్రాచీకశత్. అథ సర్గత్రయేణ ఆచార్య ప్రసాదకార్యం సర్వవస్తుసాక్షాత్కార స్తద్విషయప్రబంధనిర్మాణచాతుర్యం చాభిహితం

అథ పంచమస్సర్గః

అథ పరమకారుణికో భగవాన్ వాల్మీకిః రామాయణాఖ్యం కావ్యమారభమాణః ప్రారీప్సితప్రబంధస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థం ప్రచయగమనార్థం చ - 'ఆశీర్నమస్క్రియావస్తు నిర్దేశోవాపి తన్ముఖ' మిత్యుక్తరీత్యా కావ్యముఖత్వేనాదౌ కర్తవ్యం వస్తునిర్దేశం కుర్వన్నర్థాద్విషయప్రయోజనే చ దర్శయన్ కర్తవ్యం ప్రతిజానానస్సత్పరిగ్రహమర్థయతే - (సర్వాపూర్వమిత్యాది శ్లోకచతుష్టయేన) (సర్వేతి.) కృత్స్నా సప్తద్వీపాత్మికా, ఇయం వసుంధరా భూమిః, జయేన శాలంతే భాసంత ఇతి జయశాలినః తేషాం, శషయోరభేదేన వ్యవహారః, యేషాం నృపాణాం ప్రజాపతిం మనుం, 'మనుః ప్రజాపతిః పూర్వమిక్ష్వాకుస్తు మనోస్సుత' ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. ఉపాదాయ ఆరభ్య, సర్వాపూర్వం సర్వేషామితరేషాం రాజ్ఞామనుపూర్వం దుర్లభం యథా భవతి తథా, ఆసీత్ స్వమాసీదిత్యర్థః. ౧

(అయోధ్యాపురవర్ణనమ్)

యేషాం స సగరో నామ సాగరో యేన ఖానితః,
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి యం యాంతం పర్యవారయన్. ౨
ఇక్ష్వాకూణామిదం తేషాం రాజ్ఞాం వంశే మహాత్మనాం,
మహదుత్పన్నమాఖ్యానం రామాయణమితి శ్రుతమ్. ౩
తదిదం వర్తయిష్యామి సర్వం నిఖిలమాదితః,
ధర్మ కామార్థసహితం శ్రోతవ్యమనసూయయా. ౪

జయశాలిత్వం కుత్రచి దుదాహృత్య దర్శయతి (యేషామితి.) యేషాం నృపాణాం మధ్యే సః ప్రసిద్ధస్సగరః - ప్రసిద్ధిమేవాహ - సాగరః సముద్రః స్వనామాంకితో యేన సగరేణ ఖానితః షష్ట్యా పుత్రసహస్రైరవదారితః, నామ ప్రసిద్ధౌ కించ యాంతం దండయాత్రయా గచ్ఛంతం, యం, షష్టిః పుత్రసహస్రాణి పర్యవారయన్ పరితో గచ్ఛన్. ఇక్ష్వాకుప్రభృతిషు విద్యమానేషు సగర మాత్రకీర్తనం తేనాఖిలాయా భూమేః పునరుద్ధృతత్వాత్, షష్టిరితి పఙ్క్తిసూత్రే నిపాతితః. అత ఏకవచనస్యాపి బహువచనవిశేషణత్వం. ౨

(ఇక్ష్వాకూణామితి.) మహాత్మనాం మహాప్రభావాణాం, ఇక్ష్వాకూణాం ఇక్ష్వాకువంశ్యానాం తద్రాజన్యబహుషు తేనైవాస్త్రియామితి తద్రాజప్రత్యయస్య బహ్వర్థత్వాల్లుక్. తేషాం రాజ్ఞాం, వంశే వంశ్యే, రామే విషయే, రామాయణమితి శ్రుతం ప్రసిద్ధం, మహత్ పూజనీయం, ఇదమాఖ్యా నం కథాప్రబంధ, ఉత్పన్నం, బ్రహ్మణః ప్రసాదాదితి శేషః. తత్ర నిమిత్తమాత్ర మహమితి వినయోక్తిః. అత్ర వర్ణనీయస్య నాయకస్య పూర్వాపూర్వమిత్యనేన మహాభాగ్యత్వం నామ గుణ ఉక్తః. యేషామిత్యాది శ్లోకద్వయేన మహాకులీనత్వం. ౩

బ్రహ్మప్రసాదాదేవోత్పన్నత్వే తవ కిం కృత్యం తత్రాహ (తదితి.) తత్ బ్రహ్మప్రసాదోత్పన్నం ఇదం రామాయణం, వర్తయిష్యామి ప్రవర్తయిష్యామి, ధర్మకామార్థసహితం తత్ప్రతిపాదకం తత్ఫలకం వా, సర్వం రామాయణం, ఆదితః తదవతార దేశాత్, ప్రభృతి, నిఖిలం అన్యూనం యథా భవతి తథా, అనసూయయా అసూయాభిన్నయా, శ్రద్ధయేత్యర్థః శ్రోతవ్యం, న తు స్వయం లిఖిత పాఠత్వేన నిరీక్షితవ్యం, బ్రహ్మణ ఏవోత్పన్నమిదం, మమ తు తత్ప్రవర్తన ఏవాధికారః, అతః ప్రేక్షావద్భిరత్రాసూయా న కర్తవ్యా, కింతు భక్త్యైవ శ్రోతవ్యమితి భావః. అత్ర తేషాం వంశ ఇత్యనేన విషయ ఉక్తః, ధర్మ కామార్థ సహిత మిత్యనేన ప్రయోజనముక్తం, అనసూయయేత్య నేనానసూయవోఽధి కారిణః, కార్య కారణ భావస్సంబంధ ఇత్యాదిబోధ్యం-అత్ర మోక్షస్యాపి ప్రయోజనత్వం సిద్ధం సర్వపాపైః ప్రముచ్యత ఇత్యుక్తత్వాత్. ౪

కోసలోనామ ముదితః స్ఫీతో జనపదో మహాన్,
నివిష్టస్సరయూతీరే ప్రభూతధనధాన్యవాన్. ౫
అయోధ్యా నామ నగరీ తత్రాసీల్లోకవిశ్రుతా,
మనునా మానవేంద్రేణ యా పురీ నిర్మితా స్వయమ్. ౬
ఆయతా దశ చ ద్వే చ యోజనాని మహాపురీ,
శ్రీమతీ త్రీణి విస్తీర్ణా సువిభక్తమహాపథా. ౭
రాజమార్గేణ మహతా సువిభక్తేన శోభితా,
ముక్తపుష్పావకీర్ణేన జలసిక్తేన నిత్యశః. ౮

అథ రామచరిత్రం ప్రతిజ్ఞాతం వక్తుం తదవతరణయోగ్యదేశవైభవం దర్శయతి. (కోసల ఇతి) ముదితః సంతుష్టజనః, మంచాః క్రోశంతీతివల్లక్షణా-స్ఫీతః సమృద్ధః-స్ఫాయఃస్ఫీనిష్ఠాయామితి స్ఫీభావః-ప్రభూతాని బహూని చ తాని ధనధాన్యాని చ తద్వాన్ కర్మధారయాదపి మత్వర్థీయో దృష్టః. యథా - 'కోకప్రీతిచకోరపారణ పటుజ్యోతిష్మతీ లోచనే' ఇత్యాది. ప్రభూత ధనశ్చాసౌ ధాన్యవాంశ్చేతి కర్మధారయో వా. అత్ర ధనధాన్యసమృద్ధేరుక్తత్వాత్-స్ఫీతఇతి జనసమృద్ధిరుచ్యతే - కోసలోనామ కోసలఇతి ప్రసిద్ధః, మహాన్ విస్తీర్ణః, జనపదః దేశః, 'నీవృజ్జనపదో దేశవిషయౌ' ఇత్యమరః. సరయూతీరే సరయూనామక నద్యా ఉభయతీరే, నివిష్టః స్థితః. ౫

తత్రావతారయోగ్యనగరం వర్ణయతి (అయోధ్యేతి). శ్లోకత్రయమేకం వాక్యం. అయోధ్యేతి నగరీ-తత్ర కోసలే, ఆసీత్ అస్తి, లకారవ్యత్యయః. లోకే విశ్రుతా ప్రసిద్ధా, యా పురీ, మానవానాం మనుష్యాణాం ఇంద్రేణ స్వామినా, మనునా, స్వయం స్వసంకల్పేన నిర్మితా నామ. (ఆయతేతి.) దశ చ ద్వే చ యోజనాని ద్వాదశయోజనాని, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. ఆయతా దీర్ఘా, మండలప్రమాణమిదం - మహాపురీ మూలనగరం - ఉపనగరసాహిత్యేత్వనేకయోజనాస్తీతి భావః. శ్రీమతీ కాంతిమతీ, త్రీణి యోజనాని విస్తీర్ణా యోజనత్రయవైపుల్యవతీ, సుష్ఠు విభక్తాః ఉభయపార్శ్వవృక్షావలీమత్తయా క్లృప్తాః మహాపథాః నానాజనపదగామిమార్గాః యస్యాస్సా - రాజ మార్గేణేతి మహతా అనగరాంతేన - సువిభక్తేన ఋజుతయా క్లృప్తేన, ముక్తపుష్పావకీర్ణేన ముక్తైః అసూత్రగ్రథితైః పుష్పైః అవకీర్ణేన, నిత్యశః సర్వకాలేపి, సప్తమ్యర్థే శస్ప్రత్యయః. జలసిక్తేన-వర్షాసు స్వత ఏవ అన్యదా మనుష్యైః, రాజమార్గేణ రాజగృహద్వారాత్ ప్రవృత్తేన మార్గేణ, శోభితా. ౮

(అయోధ్యావర్ణనమ్)

తాం తు రాజా దశరథో మహారాష్ట్రవివర్ధనః,
పురీమావాసయామాస దివం దేవపతిర్యథా. ౯
కవాటతోరణవతీం సువిభక్తాన్తరాపణాం,
సర్వయన్త్రాయుధవతీ ముపేతాం సర్వశిల్పిభిః ౧౦
సూతమాగధసంబాధాం శ్రీమతీమతులప్రభాం,
ఉచ్చాట్టాలధ్వజవతీం శతఘ్నీశతసంకులాం. ౧౧

అథ నగర్యా మహారాజాధిష్ఠితత్వరూపం గుణమాహ (తాంత్వితి) మహచ్చ తత్ రాష్ట్రం చ మహారాష్ట్రం, ఆన్మహత ఇత్యాత్వం. తద్వివర్ధయతి ధర్మేణ పాలయతీతి మహారాష్ట్రవివర్ధనః, కర్తరి ల్యుట్, మహాంశ్చాసౌ రాష్ట్రవివర్ధనశ్చేతి వా. పూర్వరాజభ్యోధిక ఇత్యర్థః. దశరథాఖ్యో రాజా, దివం స్వర్గం అమరావతీం, దేవపతిర్యథా ఇన్ద్రఇవ, తాం పురీం, తు పూర్వనృప వైలక్షణ్యేన, ఆవాసయామాస స్థాపయామాస, హేతుమతి చేతి ణిచ్. ౯

వైలక్షణ్యమేవ దర్శయ న్నయోధ్యాం వర్ణయతి సర్గశేషేణ-(కవాటేతి.) తోరణో బహిర్ద్వారాలంకారదారుబంధః, ప్రశస్తకవాట తోరణయుక్తాం, ప్రశంసాయాం మతుప్, సువిభక్తం పరస్పరాసంశ్లిష్టం అంతరం మధ్యప్రదేశో యేషాం తాదృశాః. ఆపణాః నిషద్యాః యస్యాం సా తాం, 'ఆపణస్తునిషద్యాయా' మిత్యమరః, సర్వాణి సర్వవిధాని యన్త్రాణి శిలాక్షేపణీ ప్రభృతీని - ఆయుధాని బాణాదయః, లోకే యాని యాని యన్త్రాయుధాని సంతి తద్వతీమిత్యర్థః, శిల్పిభిః చిత్రకార ప్రభృతిభిః, ఉపేతాం సంయుక్తాం. ౧౦

(సూతమాగధసంబాధామితి.) సూతాః వందినః, 'సూతో నాతక్షి సారథౌ, క్షత్రాద్విప్రాసుతే వ్యాసశిష్యే పారదవందినో' రితి భాస్కరః, మాగధాః రాజప్రబోధకాః, 'మాగధస్స్యాద్వాగ్మి రాజప్రబోధక' ఇతి యాదవః, తైస్సంబాధాం నిరంతరాం శ్రీమతీం ధనధాన్య సమృద్ధిమతీం, అతుల ప్రభాం నిరుపమకాంతిం, అట్టాట్టాలశబ్దౌ పర్యాయౌ. 'స్యాదట్టః క్షౌమమస్త్రియా' మిత్యమరః, మండపోపరినిర్మిత గృహాణీత్యర్థః. ఉన్నతై రట్టాలధ్వజై ర్యుతాం, శతఘ్నీ ప్రాకారస్థయన్త్రవిశేషః. 'శతఘ్నీ తు చతుస్తాలా లోహకంటక సంచితే' తి యాదవః, శతశబ్దోఽనంతవచనః, 'శతం సహస్రమయుతం సర్వమానంత్యవాచక' మిత్యుక్తేః, అనేకశతఘ్నీ సంవృతాం. ౧౧

వధూనాటకసంఘైశ్చ సంయుక్తాం సర్వతః పురీం,
ఉద్యానామ్రవణోపేతాం మహతీం సాలమేఖలాం. ౧౨
దుర్గగంభీరపరిఘాం దుర్గామన్యైర్దురాసదాం,
వాజివారణసంపూర్ణాం గోభిరుష్ట్రైః ఖరైస్తథా. ౧౩
సామంతరాజసంఘైశ్చ బలికర్మభి రావృతాం,
నానాదేశనివాసైశ్చ వణిగ్భి రుపశోభితాం. ౧౪
ప్రాసాదైరత్నవికృతైః పర్వతై రుపశోభితాం,
కూటాగారైశ్చ సంపూర్ణా మింద్రస్యే వామరావతీం. ౧౫

(వధూనాటకసంఘైరితి.) సర్వతః పురీమితి ఉభసర్వతసోరితి ద్వితీయా. సర్వత్ర పుర్యాం వధూనాం యే నాటకాః నర్తయితారః, తత్సంఘై స్సంయుక్తాం, ఆమ్రాణాం చూతానాం వనం ఆమ్రవణం, ప్రనిరంతరిత్యాదినా ణత్వం-ఆహితాగ్న్యాదిత్వాత్ పరనిపాతః – ఆమ్రవణరూపోద్యానోపేతాం, శాలః ప్రాకారః, మేఖలా మేఖలావదావరణభూతా యస్యాస్తాం-'ప్రాకారో వరణస్సాల' ఇత్యమరః. మహతీమితి సాలద్వారా నగరవిశేషణం. ౧౨

(దుర్గేతి,) అత్ర దుర్గశబ్దేన విశాలతోచ్యతే-విశాలాగాధపరిఘాం, దుర్గాం స్థలదుర్గభూతాం-అతఏవాన్యైః శత్రుభిర్దురాసదాం దురాక్రమాం, వాజిభిర్వారణైశ్చ సంపన్నాం సమృద్ధాం, గోభిరుష్ట్రైః ఖరైః ఖరవిశేషైశ్చ తథాసంపన్నామిత్యర్థః. ౧౩

(సామంతరాజసంఘైరితి) సమంతాత్ భవాస్సామంతాః 'సామంతా రాజ్యసంధిస్థా' ఇతి వైజయంతీ, తాదృశరాజసంఘైః, కీదృశైః బలికర్మభిః- బలిః కరః, 'భాగధేయఃకరోబలి' రిత్యమరః, బలిశబ్దేన బలిప్రదానముచ్యతే. తత్కర్మ యేషాంతైః నానాదేశనివాసైః క్రయవిక్రయార్థమాగతైః, వణిగ్భిశ్చోపశోభితాం. ౧౪

(ప్రాసాదైరితి.) రత్నవికృతైః రత్నైః విశేషేణకృతైః, ప్రాసాదైః రాజగృహైః, పర్వతైః క్రీడాపర్వతైః, కూటాగారైః వలభిభిః, 'కూటాగారంతువలభి' రిత్యమరః. సంపూర్ణాం, అతఏవ ఇంద్రస్యేవామరావతీం ఇంద్రపాలితా మమరావతీ మివ స్థితామిత్యర్థః. ౧౫

(అయోధ్యాపురవర్ణనమ్)

చిత్రా మష్టాపదాకారాం వరనారీగణై ర్యుతాం,
సర్వరత్నసమాకీర్ణాం విమానగృహశోభితాం. ౧౬

గృహగాఢామవిచ్ఛిద్రాం సమభూమౌ నివేశితాం,
శాలితండుల సంపూర్ణా మిక్షుకాండరసోదకాం. ౧౭

దుందుభీభి ర్మృదంగైశ్చ వీణాభి: పణవై స్తథా,
నాదితాం భృశ మత్యర్థం పృథివ్యాం తా మనుత్తమాం. ౧౮

(చిత్రామితి.) చిత్రాం నానారాజగృహవతీం, అష్టౌ పదాని స్థానాని యస్య తత్ అష్టాపదం, అష్టనస్సంజ్ఞాయామితిదీర్ఘః. 'అష్టాపదం శారిఫల' మిత్యమరః. తదాకారాం తత్సదృశ సంస్థానా మిత్యర్థః. మధ్యేరాజగృహం చతుర్దిక్షు రాజవీథయః, తన్మధ్యే ష్వవకాశాశ్చేత్యేవంవిధ సంస్థానా మిత్యర్థః. వరనారీగణైః సుందరస్త్రీగణైః, యుతాం సంయుక్తాం, సర్వరత్నైస్సమాకీర్ణాం వ్యాప్తాం, తాని తు-'గారుత్మతం మరకత మశ్మగర్భో హరిన్మణిః, శోణరత్నం రోహితకం పద్మరాగో రుణోపలః. విద్రుమో నా ప్రవాళోస్త్రీ వజ్రోస్త్రీ హీరకఃపుమాన్, ఇంద్రనీలం మహానీలం వైడూర్యం వాలవాయజం. కురువిందాస్తు కల్మాషా రత్నభేదాస్తు మౌక్తికం, మాణిక్యం పౌష్యకం శంఖ' ఇత్యాది నిఘంటుపర్యాయోక్తాని. విమానాఖ్యగృహైశ్శోభితాం-'విమానోస్త్రీ దేవయానే సార్వభౌమిక సద్మని' తిభాస్కరః. ౧౬

(గృహగాఢామితి.) గృహైః కుటుంబిగృహై ర్గాఢాం, నిబిడాం, అవిచ్ఛిద్రాం నిర్దూషణాం, 'ఛిద్రం రంధ్రే దూషణేపి' తిభాస్కరః, సమభూమౌ అనిమ్నోన్నత ప్రదేశే. నివేశితాం నిర్మితాం, శాలయః శ్వేతతండులాః వ్రీహయః, 'శాలయశ్శ్వేతతండులా' ఇతి వైజయంతీ. తేషాం తండులై స్సంపూర్ణాం, ఇక్షుకాండస్య ఇక్షుదండస్య యో రస స్తత్తుల్యముదకం యస్యాం తాం. ౧౭

(దుందుభీభిరితి.) దుందుభీభిః భేరీభిః, ఈకారాంతత్వమార్షం. మృత్ అంగం యేషాంతైః పణవైః మర్దలైః, తథేతిసముచ్చయే; భృశం నాదితాం, పృథివ్యాం అత్యర్థం అనుత్తమాం శ్రేష్ఠాం, తాం ప్రసిద్ధాం. ౧౮

విమానమివ సిద్ధానాం తపసాధిగతం దివి,
సునివేశితవేశ్మాంతాం నరోత్తమసమావృతాం. ౧౯
యేచ బాణై ర్న విధ్యంతి వివిక్తమపరాపరం,
శబ్దవేద్యం చ వితతం లఘుహస్తా విశారదాః. ౨౦
సింహవ్యాఘ్రవరాహాణాం మత్తానాం నర్దతాం వనే,
హంతారో నిశితైశ్శస్త్రైర్బలా ద్బాహుబలాదపి. ౨౧
తాదృశానాం సహస్రైస్తా మభిపూర్ణాం మహారథైః,
పురీ మావాసయామాస రాజా దశరథ స్తదా. ౨౨

(విమానమితి.) సిద్ధానాం తపస్సిద్ధానాం పురుషాణాం, దివి స్వర్గే, తపసా అధిగతం లబ్ధం, విమానమివ దేవయానసమూహమివ స్థితాం, జాతావేకవచనం, సునివేశితాః సుష్ఠునిర్మితాః వేశ్మాంతాః గృహప్రాంతాః యస్యాంసా, సర్వతస్సమ్యక్ నిర్మితగృహామిత్యర్థః. నరోత్తమైః విద్వద్భిః సమావృతాం. ౧౯

(య ఇతి.) శ్లోకత్రయమేకాన్వయం. లఘుహస్తాః శిక్షితాస్త్రాః-'లఘుహస్త స్సుహస్తశ్చ కృతాస్త్రః కృతపుంఖక' ఇతి వైజయంతీ. విశారదాః సమర్థాః, ఉపాయజ్ఞా ఇతియావత్, తథాభూతాఅపి యేరాజానః-వివిక్తం విజనం అసహాయమితియావత్ 'వివిక్తౌ పూతవిజనౌ' విత్యమరః. అపరాపరం అవిద్యమానపరాపరం, పరే పిత్రాదయః, అపరే పుత్రాదయః, తైర్హీనం, వంశస్యైకతంతుమితి యావత్, శబ్దవేద్యం శబ్దేన లక్ష్యేణ వేద్యం, ఏతేన ప్రచ్ఛన్న వేధనముపలక్ష్యతే, వితతం పలాయితం చ. బాణైశ్చన విధ్యంతి న ప్రహరంతి - కింపున ర్యంత్రాదిభిరితి భావః. (సింహేతి.) మత్తానాం వనే స్వదేశే, నర్దతాం గర్వేణగర్జతాం, సింహవ్యాఘ్రవరాహాణాం బలాత్ మనోబలేన, బాహుబలై రపి సహకారిభిః, నిశితైః తీక్ష్ణైః, శస్త్రైః ఆయుధైః కరణైః, హంతారః 'శస్త్రమాయుధలోహయో' రిత్యమరః. (తాదృశానామితి.) మహారథైః-'ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యేత యో నరః, స మహారథసంజ్ఞస్స్యా' దిత్యుక్తలక్షణైః, తాదృశానాం తేషాం సహస్రైః అభిపూర్ణాం, తాం తథాత్వేన ప్రసిద్ధాం, పురీం ఆవాసయామాస. ౨౨

(అయోధ్యాపురవర్ణనమ్)

తామగ్నిమద్భి ర్గుణవద్భిరావృతాం ద్విజోత్తమై ర్వేదషడంగపారగైః,
సహస్రదై స్సత్యరతై ర్మహాత్మభి ర్మహర్షికల్పైః ఋషిభిశ్చ కేవలైః. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే - బాలకాండే - పంచమస్సర్గః.

(తామితి.) అగ్నిమద్భిః ఆహితాగ్నిభిః, గుణవద్భిః శమదమాదిగుణవద్భిః, వేదానాం షడంగానాంచ, పారం అంతం, అధ్యయనేన గచ్ఛంతీతి తథా, అంతాత్యంతేత్యాదినా డప్రత్యయః, సహస్రదైః బహుప్రదైః, సత్యే సత్యవచనే, రతైఃనిరతైః, మహాత్మభిః మహామతిభిః, కేవలైః ఋషిభిరపి, మహర్షికల్పైః వసిష్ఠాదిమహర్షితుల్యైః. ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ ప్రత్యయః. ద్విజోత్తమై రావృతాం, తామావాసయామాసేత్యనుషజ్యతే. అత్రవంశస్థవృత్తే ప్రథమచరణే జగణాభావేనోపజాతివృత్తమితిబోధ్యం. ఆచార్యాః ప్రాహుః - 'తమేతం వేదానువచనేన - బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేనే'తిశ్రుతిరనేనోపబృంహ్యతే. ద్విజోత్తమైః అష్టవర్షం బ్రాహ్మణ ముపనయీతేత్యుక్తరీత్యా కృతోపనయనైః, వేదషడంగపారగైః అధీత సాంగసశిరస్క వేదైః, అగ్నిమద్భిః అనుష్ఠితయజ్ఞైః, సహస్రదైః యథాశక్తి బ్రాహ్మణసాత్కృతద్రవ్యైః, మహాత్మభిః మహాయత్నైః కృతతపస్కైరిత్యర్థః. గుణవద్భిఃశమదమాద్యుపేతైః, 'శాంతోదాంతః ఉపరతస్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వే'త్యుక్త శమదమాదిమద్భిః, సత్యరతైః సత్యస్య సత్యమిత్యుక్తే బ్రహ్మణి భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానవద్భిః, కేవలైః తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యుక్తరీత్యా ఽ నావిష్కృతస్వరూపైః, ఋషిభిః 'బాల్యం చ పాండిత్యంచ నిర్విద్యాథ ముని' రిత్యుక్తస్వరూపైః, మహర్షికల్పైః, యత్ర ఋషయః ప్రథమజా యే పురాణా ఇత్యుక్తరీత్యా సూరిసదృశైః, ఆవృతాం అవతరిష్యతి భగవానత్రేతి సమాగమ్య సంసేవితాం, తామావాసయామాస. యద్వా – హేకేవల పరిశుద్ధచిత్త, ఐః - త్వమపి, వాసాయ గచ్ఛేతి కవి రాహ-(తదుపగతేతివత్). ౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీ రామాయణభూషణే, మణి మంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, పంచమస్సర్గః.

అథ షష్ఠస్సర్గః

తస్యాం పుర్యామయోధ్యాయాం వేదవి త్సర్వసంగ్రహః,
దీర్ఘదర్శీ మహాతేజాః పౌరజానపదప్రియః. ౧
ఇక్ష్వాకూణా మతిరథో యజ్వా ధర్మపరో వశీ,
మహర్షికల్పో రాజర్షి స్త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౨
బలవా న్నిహతామిత్రో మిత్రవా న్విజితేంద్రియః,
ధనై శ్చ సంగ్రహైశ్చాన్యైశ్శక్రవైశ్రవణోపమః. ౩
యథా మను ర్మహాతేజాః లోకస్య పరిరక్షితా,
తథా దశరథో రాజా వసన్ జగదపాలయత్. ౪

అథ షష్ఠస్సర్గః

ఏవం భగవదవతారయోగ్యదేశో దర్శితః అథ తద్యోగ్యం పురుషం దర్శయతి షష్ఠే. (తస్యామిత్యాది) శ్లోకచతుష్టయ మేకాన్వయం. దశరథః. తస్యాం వసన్ సన్ జగదపాలయత్, స కీదృశః? వేదం వేదార్థం వేత్తీతి వేదవిత్, సంగృహ్ణాతి ధనప్రదానాదినా స్వీకరోతీతి సంగ్రహః, పచాద్యచ్. సర్వేషాం శూరాణాం విదుషాం చ సంగ్రహ స్సర్వసంగ్రహః. దీర్ఘదర్శీ దీర్ఘం చిరకాలభావి పదార్థం ద్రష్టుం శీలమస్యాస్తీతి తథా. తాచ్ఛీల్యే ణినిః. మహాతేజాః మహాప్రతాపః, "తేజః పరాక్రమే ప్రాణే వర్చ స్యర్చిషి రేతసీ'తి రత్నమాలా. పురే భవా జనాః పౌరాః, జనపదే భవాః జానపదాః, తేప్రియా యస్యస తథా. ఇక్ష్వాకూణాం మధ్యే అతిరథః, బహుభిర్మహారథైరేకో యోద్ధా రథీ, యజ్వా విధినేష్టవాన్, ధర్మేషు తటాకఖననారామ ప్రవర్తనాదిషు, రతః, వశీ స్వాధీన సర్వజనః. 'త్రిష్వధీనే వశో వాంఛా ప్రభుత్వాధీనతాసు నే'తి భాస్కరః. మహర్షికల్పః మహర్షితుల్యః, రాజర్షిః రాజరూప ఋషిః, త్రిషు లోకేషు భూర్భువస్వర్లోకేషు, విశ్రుతః ప్రసిద్ధః, బలవాన్ చతురంగ సేనాయుక్తః, అతఏవ నిహతామిత్రః నిహతశాత్రవః, మిత్రవాన్ ప్రశస్త మిత్రయుక్తః. విజితేంద్రియః నిషిద్ధేషు శబ్దాదిష్వప్రవర్తితేంద్రియః, ధనైః హిరణ్యరత్నదివ్యాంబరాభరణాదిభిః, అన్యైః తదపేక్షయాన్యైః, సంగ్రహైః సంచయైః, నిధిభిరితి యావత్, శక్రవైశ్రవణోపమః యథా క్రమమింద్రకుబేరోపమః. యథామనుః వైవస్వతమనుః, లోకస్యపరిరక్షితా, తథా దశరథో రాజా, తస్యాం వసన్, జగద్భూలోకం, అపాలయత్. ౪

(అయోధ్యాపురవర్ణనమ్)

తేన సత్యాభిసంధేన త్రివర్గ మనుతిష్ఠతా,
పాలితా సా పురీ శ్రేష్ఠా ఇంద్రేణేవామరావతీ. ౫
తస్మి౯ పురవరే హృష్టా ధర్మాత్మానో బహుశ్రుతాః,
నరాస్తుష్టా ధనై స్స్వైస్స్వై రలుబ్ధా స్సత్యవాదినః. ౬
నాల్పసన్నిచయః కశ్చిదాసీత్తస్మిన్ పురోత్తమే,
కుటుంబీ యో హ్యసిద్ధార్థో గవాశ్వధనధాన్యవాన్. ౭
కామీ వా న కదర్యో వా నృశంసః పురుషః క్వచిత్,
ద్రష్టుం శక్యమయోధ్యాయాం నావిద్వా న్నచ నాస్తికః. ౮

ఏవం రాజగుణా ఉక్తాః, లోకపాలనంచోక్తం. సంప్రతి పురపరిపాలనమాహ (తేనేతి.) సత్యే అభిసంధా అభిప్రాయో యస్య తేన, త్రివర్గం ధర్మార్థకామాన్, అనుతిష్ఠతా అనుసరతా, పాలితా సత్యాది పురస్సరం త్రివర్గార్థం పాలితేత్యర్థః. ౫

పాలనఫలం దర్శయతి (తస్మిన్నిత్యాదినా) మానవేంద్రేణ ధీమతేత్యంతేన. హృష్టాః వాస సౌఖ్యేన ప్రీతాః, ధర్మాత్మానః. బహు శ్రుతం శాస్త్రశ్రవణం యేషాంతే బహుశ్రుతాః, స్వైస్స్వైర్ధనైస్తుష్టాః పరధనానభిలాషిణ ఇత్యర్థః, వీప్సయా స్వవర్ణస్వాశ్రమోచిత ధనమాత్రపరిగ్రహ స్సూచ్యతే. అలుబ్ధాః వానేప్రాప్తే లోభరహితాః, సత్యవాదినః సత్య వచనశీలాః, ఆసన్నితిశేషః. ౬

(నేతి.) తస్మిన్పురోత్తమే పురశ్రేష్ఠే, అల్పసన్నిచయః అల్పకోశవాన్, అగవాశ్వధనధాన్యవాన్ అసిద్ధార్థః ధనాదిభిరప్రాప్తధర్మార్థకామరూపపురుషార్థః, యః కుటుంబీ, స కశ్చిన్నాసీత్ – "మాతా పితా స్నుషాపుత్రౌ పుత్రీ పత్న్యతిథిస్స్వయం, దశసంఖ్యః కుటుంబీతి విష్ణునోక్తం ద్విజోత్తమ'. ౭

(కామీతి.) కామీ కామైకపరః పురుషః, అయోధ్యాయాం క్వచిత్క్షణేపి ద్రష్టుం న శక్యం. శక్యమితి నిపాతః. 'శక్యమరవిందసురభి'రితి కాళిదాసేనాపి ప్రయుక్తః. కదర్యోవా ద్రష్టుం న శక్యం, 'ఆత్మానం ధర్మకృత్యంచ పుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్, లోభాద్యః పితరౌ భ్రాతౄన్ స కదర్య ఇతిస్మృతః'. నృశంసః క్రూరోపి. నద్రష్టుం శక్యం, 'నృశంసో ఘాతుకః క్రూర' ఇత్యమరః. అవిద్వాన్ విద్యారహితః, పరలోకో నాస్తీతి యో మన్యతే స నాస్తికః, అస్తినాస్తిదిష్టం మతిరితి ఠక్. ౮

సర్వే నరాశ్చ నార్యశ్చ ధర్మశీలా స్సుసంయతాః,
ఉదితా శ్శీలవృత్తాభ్యాం మహర్షయ ఇవామలాః. ౯
నాకుండలీ నామకుటీ నాస్రగ్వీ నాల్పభోగవాన్,
నామృష్టో నానులిప్తాంగో నాసుగంధశ్చ విద్యతే. ౧౦
నామృష్టభోజీ నాదాతా నాప్యనంగదనిష్కధృక్,
నాహస్తాభరణోవాపి దృశ్యతే నాప్యనాత్మవాన్. ౧౧
నానాహితాగ్ని ర్నా యజ్వా న క్షుద్రో వా న తస్కరః,
కశ్చిదాసీ దయోధ్యాయాం న చ నిర్వృత్తసంకరః. ౧౨

(సర్వఇతి,) అయోధ్యాయాం సర్వే నరాః సర్వా నార్యశ్చ ధర్మశీలత్వాది విశిష్టా భవంతి, సుసంయతాః సుష్ఠు నియంత్రేంద్రియాః, శీలవృత్తాభ్యాం ఉదితాః ఉత్పన్నాః, సహజశీలవృత్తా ఇత్యర్థః. శీలం సత్స్వభావః, వృత్తం ఆచారః, 'శీలంస్వభావే సద్వృత్తే, వృత్తం పద్యే చరిత్రేచే' త్యుభయత్రాప్యమరః. అమలాః నిర్మలమనస్కాః. ౯

(నేతి.) అకుండలీ అయోధ్యాయాం న విద్యతే, అల్పభోగవాన్ అల్పసుఖవాన్, 'భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతా' విత్యమరః. నామృష్టః అనభ్యంగస్నానశుద్ధః. నానులిప్తాంగ ఇత్యత్ర సుప్సుపేతి సమాసః. చందనా ద్యననులిప్తాంగ ఇత్యర్థః. అత్రాపి నఞనుషజ్యతే. సుగంధశబ్దేన కుంకుమ కస్తూర్యాదిక ముచ్యతే. ౧౦

(నేతి.) మృష్టం పూర్ణం, అన్నాభావప్రయుక్తాల్పభోజనవా నయోధ్యాయాం న దృశ్యతే. ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం, దాతా ప్రకరణాదన్న ప్రదాతా, అంగదం బాహుభూషణం, నిష్కమురో భూషణం. 'సాష్టే శతే సువర్ణానాం హేమ్న్యురోభూషణే ఫలే, దీనారేపి చ నిష్క' ఇత్యమరః. తే ధరతీత్యంగదనిష్కధృక్, ధృగిత్యేవ పాఠః. హస్తాభరణం కటకాంగుళీయకాది, అనాత్మవాన్ అజితాంతఃకరణః. ౧౧

(నేతి.) అహితాగ్నిః అజస్రాగ్ని హోత్రీ, యజ్వాపిహి కశ్చిద్విచ్ఛిన్నాగ్నిర్భవతి, అయజ్వా సోమయాగరహితః, క్షుద్రః అల్పవిద్యైశ్వర్యవాన్, తిరస్కారార్హ ఇతి యావత్. నిర్వృత్తః అనుష్ఠితః, సంకరః పరక్షేత్రే బీజావాపాదిర్యేన సః. ౧౨

(అయోధ్యాపురవర్ణనమ్)

స్వకర్మనిరతా నిత్యం బ్రాహ్మణా విజితేంద్రియాః,
దానాధ్యయనశీలాశ్చ సంయతాశ్చ ప్రతిగ్రహే. ౧౩
న నాస్తికో నానృతకో న కశ్చి దబహుశ్రుతః,
నాసూయకో న చాశక్తో నావిద్వా న్విద్యతే తదా. ౧౪
నాషడంగవి దత్రాసీ న్నావ్రతో నాసహస్రదః,
న దీనః క్షిప్తచిత్తో వా వ్యథితో వాపి కశ్చన. ౧౫
కశ్చిన్నరో వా నారీ వా నా శ్రీమాన్నాప్యరూపవాన్,
ద్రష్టుం శక్య మయోధ్యాయాం నాపి రాజ న్యభక్తిమాన్. ౧౬

(స్వకర్మేతి.) అధ్యయనం జపరూపాధ్యయనం, సంయతాః సంకుచితాః. ౧౩

(నేతి.) అనృతం అసత్యం కామయతి వక్తీత్యనృతకః, కై శబ్ద ఇత్యస్మా దాత్వే ఆతోనుపసర్గేక ఇతి కప్రత్యయః. శ్రుతం శ్రవణం, భావే నిష్ఠా. బహుప్రకార శాస్త్ర శ్రవణరహిత ఇత్యర్థః. అసూయతీత్యసూయకః, కండ్వాదిభ్యోయగితి యకి ధాతుసంజ్ఞాయాం వుఞ్. అశక్తః ఐహికాముష్మికార్థసాధనాశక్తః, తదా దశరథ రాజ్యపరిపాలనకాలే, అనేనాయం శ్లోకో జానపదవిషయ ఇతి గమ్యతే. తేనాత్ర న పౌనరుక్త్యాశంకా. ౧౪

(నేతి.) షడంగాని శిక్షా కల్పోవ్యాకరణం నిరుక్తిశ్ఛందోవిచితిర్జ్యోతిషామయనం చ, అవ్రతః చాంద్రాయణాదివ్రతరహితః, అసహస్రదః అబహుప్రదః, దానాధ్యయనే త్యత్ర విద్యాదానముక్తం, అత్ర హిరణ్యాదిదానం. క్షిప్తచిత్తః వ్యాకులమనస్కః, వ్యథితః వ్యాధ్యాదినా పీడితః. ౧౫

(కశ్చిదితి.) అశ్రీమాన్ కాంతిరహితః, అరూపవాన్ సౌందర్యరహితః, నారీపక్షే అశ్రీమతీ అరూపవతీ అభక్తిమతీ చేత్యూహ్యం. రాజని దశరథే, అభక్తిమాన్ భక్తిరహితః, భక్తిః అధికమాన్యవిషయస్స్నేహః. ౧౬

వర్ణే ష్వగ్ర్యచతుర్థేషు దేవతాతిథిపూజకాః,
కృతజ్ఞాశ్చ వదాన్యాశ్చ శూరావిక్రమసంయుతాః. ౧౭
దీర్ఘాయుషో నరా స్సర్వే ధర్మం సత్యం చ సంశ్రితాః,
సహితాః పుత్రపౌత్రైశ్చ నిత్యం స్త్రీభిః పురోత్తమే. ౧౮
క్షత్రం బ్రహ్మముఖం చాసీద్వైశ్యాః క్షత్ర మనువ్రతాః,
శూద్రా స్స్వధర్మనిరతా స్త్రీన్వర్ణా నుపచారిణః. ౧౯
సా తేనేక్ష్వాకునాథేన పురీ సుపరిరక్షితా,
యథా పురస్తాన్మనునా మానవేంద్రేణ ధీమతా. ౨౦
యోధానా మగ్నికల్పానాం పేశలానాం సువర్చసాం,
సంపూర్ణా కృతవిద్యానాం గుహా కేసరిణా మివ. ౨౧

(వర్ణేష్వితి.) అగ్రేభవోఽగ్ర్యః - అగ్రాద్యత్. బ్రాహ్మణః స చతుర్థో యేషాం తేషు వర్ణేషు వర్తమానా నరాః, దేవతాతిథి పూజకాః, శూద్రాణాం దేవతాపూజా తాంత్రికమంత్రేణ, అతిథిపూజనం హిరణ్యాదిదానేన, కృతజ్ఞా ఉపకారజ్ఞాః, వదాన్యా దానశౌండాః 'వదాన్యో దానశౌండస్స్యా' దితివిశ్వః, శూరాః బ్రాహ్మణేష్వధ్యయనశూరత్వం, విక్రమసంయుతాః పరాక్రమసంయుతాః, బ్రాహ్మణానాం పరాక్రమో వాదకథాసు, ఆసన్నితిశేషః. ౧౭

(దీర్ఘేతి.) తస్మిన్ పురోత్తమే, సర్వే నరాః, దర్మం సత్యం చ సంశ్రితాః, అతఏవ హేతోః దీర్ఘాయుషః, స్త్రీభిః పుత్ర పౌత్రైశ్చ సంయుతా ఆసన్. ౧౮

(క్షత్రమితి.) క్షత్రం క్షత్రియజాతిః, బ్రహ్మముఖం బ్రాహ్మణ ప్రధానం ఆసీత్, తదాజ్ఞానువర్తితియావత్, 'ముఖం నిస్సరణే వక్త్రే ద్వార్యుపాయ ప్రధానయో' రితి మాధవః. వైశ్యాః క్షత్ర మనువ్రతాః క్షత్రస్యానువర్తినః, శూద్రా స్త్రీన్ వర్ణా నుపచారిణః త్రయాణాం వర్ణానా ముపచారశీలాస్సంత స్స్వధర్మనిరతా ఆసన్. ౧౯

ఏతత్సర్వం దశరథపాలన కృత మిత్యాహ (సేతి.) ౨౦

(యోధానామితి.) అగ్నికల్పానాం శౌర్యాతిశయా దగ్నితుల్యానాం, పేశలానాం అకుటిలానాం, అమర్షిణాం పరాభిభవాసహిష్ణూనాం, కృతవిద్యానాం శిక్షితశస్త్రాది విద్యానాం, యోధానాం భటానాం, పూరణగుణేత్యాదినా షష్ఠీ. సా పురీ యోధై స్సంపూర్ణా గుహా కేసరిభి స్సింహైరివ, తథా దుర్ధర్షా భూదిత్యర్థః. ౨౧

(అయోధ్యాపురవర్ణనమ్)

కాంభోజవిషయే జాతై ర్బాహ్లీకైశ్చ హయోత్తమైః,
వనాయుజై ర్నదీజైశ్చ పూర్ణా హరిహయోత్తమైః. ౨౨

వింధ్యపర్వతజైర్మత్తైః పూర్ణా హైమవతైరపి,
మదాన్వితై రతిబలై ర్మాతంగైః పర్వతోపమైః. ౨౩

ఐరావతకులీనైశ్చ మహాపద్మకులై స్తథా,
అంజనాదపి నిష్పన్నై ర్వామనాదపి చ ద్విపైః. ౨౪

భద్రైర్మంద్రై ర్మృగైశ్చైవ భద్రమంద్రమృగై స్తథా,
భద్రమంద్రై ర్భద్రమృగై ర్మృగమంద్రైశ్చ సా పురీ.
నిత్యమత్తై స్సదా పూర్ణా నాగై రచలసన్నిభైః, ౨౫

ఏవం చతురంగసంపత్తిషు పదాతిసంపత్తి ముక్త్వా తురంగసంపత్తి మాహ (కాంభోజేతి.) **కాంభోజ విషయే** కాంభోజాఖ్యదేశే, జాతైః, బాహ్లీకైః బాహ్లీకదేశభవైః, తత్రభవ ఇత్యణ్. వనాయుజైః వనాయుదేశజాతైః, నదీజైః సింధుదేశోద్భవైః, హరేః ఇంద్రస్య హయో హరిహయః ఉచ్చైశ్శ్రవాః, తద్వదుత్తమైః, అశ్వశ్రేష్ఠైస్సా పూర్ణాఽభవత్. ౨౨

గజసంపత్తిమాహ (వింధ్యేత్యాదినా.) శ్లోకద్వయమేకాన్వయం. మత్తైర్వింధ్యపర్వతజై ర్మాతంగైః, హైమవతైః హిమవతి జాతైః, తత్రజాత ఇతి శైషికోణ్. మదాన్వితైః **అతిబలై** ర్మాతంగైరపి పర్వతోపమైః, ఐరావతకులీనైః ఐరావతకులోద్భవైః, కులాత్ఖః. ద్విపైశ్చ, మహాపద్మః పుండరీకాఖ్యో దిగ్గజః, తస్య కులం యేషాం తైర్ద్విపైశ్చ, అంజనాత్ వరుణదిగ్గజా న్నిష్పన్నైర్ద్విపైరపి, వామనాత్ యమదిగ్గజాన్నిష్పన్నైర్ద్విపైరపి, సా పూర్ణాఽసీత్. ౨౪

(భద్రైరిత్యాది) సార్ధశ్లోక ఏకాన్వయః. భద్రా మంద్రా మృగాశ్చేతి గజజాతి త్రయం-'భద్రో మంద్రో మృగశ్చేతి విజ్ఞేయా స్త్రివిధా గజా' ఇతి హలాయుధః. భద్రమంద్రో భద్రమృగో మృగ మంద్రశ్చేతి ద్విప్రకృతికా స్సంకీర్ణజాతయస్త్రిస్రః. భద్రమంద్రమృగా స్త్రిప్రకృతికా స్సంకీర్ణ గజాః. తల్లక్షణముక్తం వైజయంత్యాం - 'అంగ ప్రత్యంగభద్రత్వం సంక్షిప్తం భద్రలక్షణం.

సా యోజనే చ ద్వే భూయ స్సత్యనామా ప్రకాశతే.
యస్యాం దశరథో రాజా వసన్ జగదపాలయత్, ౨౬

తాం పురీం స మహాతేజా రాజా దశరథో మహాన్.
శశాస శమితామిత్రో నక్షత్రాణీవ చంద్రమాః, ౨౭

తాం సత్యనామాం దృఢతోరణార్గళాం గృహైర్విచిత్రైరుపశోభితాం శివాం,
పురీ మయోధ్యాం నృసహస్రసంకులాం శశాస వై శక్రసమో మహీపతిః.

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షష్ఠస్సర్గః.

పృథుత్వం శ్లథతా స్థౌల్యం సంక్షిప్తం మంద్రలక్షణం. తనుప్రత్యంగ దీర్ఘశ్చ ప్రాయోమృగ గుణో మతః, భద్రమంద్రో భద్రమృగో భద్రమంద్రమృగోపి చ. మృగమంద్రాదయోప్యేవ మితి సంకరజాతయ' ఇతి. ఏవంభూతై ర్నిత్యమత్తై రచలసన్నిభై ర్నాగై స్సా సదా పూర్ణాఽభవత్. ౨౪

అతిరథమహారథాదిశబ్దైః రథసంపత్తిరపి సూచితా. ఏవం చతురంగబలసంపత్త్యా న నగరమాత్ర మప్రదృష్యం, కింత్వభితో ద్వే యోజనే దుర్గమే ఇత్యాహ (సేతి.) సా నగరీ, భూయః నగరాద్బహిరపి, ద్వే యోజనే ద్వయోర్యోజనయోః, అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా. సత్యనామా యథార్థనామా అయోధ్యానామా, డాబుభాభ్యా మన్యతరస్యామితి డాప్. అత్రహేతు మాహ (యస్యామితి) యోజనత్రయవిస్తారవత్యాం తస్యాం మధ్యే యోజనద్వయ మత్యంతం యోద్ధుమశ క్యేత్యర్థ ఇత్యప్యాహుః. ౨౬

పాలనం చాహ్లాదనపూర్వక మిత్యతిశయేనాహ (తామితి.) ౨౭

సర్గోక్త మర్థం సంక్షేపేణ సర్గాంతే పునర్దర్శయతి (తామితి.) అర్గళం నామ కవాటనిశ్చల త్వాయ తిర్యఙ్నిబద్ధో దారువిశేషః. 'తద్విష్కంభేఽర్గళం న నే' త్యమరః. శివాం మంగళవతీం, వంశస్థోపజాతివృత్తం. ౨౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, షష్ఠస్సర్గః.

అథ సప్తమస్సర్గః

తస్యా౽మాత్యా గుణై రాస న్నిక్ష్వాకోస్తు మహాత్మనః.
మంత్రజ్ఞా శ్చేంగితజ్ఞాశ్చ నిత్యం ప్రియహితే రతాః. ౧

అష్టౌ బభూవు ర్వీరస్య తస్యామాత్యా యశస్వినః,
శుచయ శ్చానురక్తాశ్చ రాజకృత్యేషు నిత్యశః. ౨

ధృష్టి ర్జయంతో విజయ స్సిద్ధార్థో హ్యర్థసాధకః,
అశోకో మంత్రపాలశ్చ సుమంత్ర శ్చాష్టమో౽భవత్. ౩

అథ సప్తమస్సర్గః

అథ ఉక్తగుణసంపన్నస్య దశరథస్య ధర్మానుష్ఠానసహాయ సాధిష్ఠసచివసంపత్తిం దర్శయతి (తస్యేతి.) మహాత్మనః మహామతేః తస్య, ఇక్ష్వాకోః దశరథస్య, తద్వంశజత్వాత్తచ్ఛబ్దః. మంత్రజ్ఞాః కార్యవిచారజ్ఞాః, ఇంగితం పరాభిప్రాయః, తం ముఖవికాస సంకోచ వ్యంగ్యవచనాదిభి ర్జానంతీతీంగితజ్ఞాః, అమాత్యాః రాజ్ఞస్సర్వరాజ్యవ్యాపారేషు సహ భవంతీత్యమాత్యాః, అవ్యయాత్త్యప్. గుణైః వక్ష్యమాణమంత్రిగుణైః, ఉపేతా ఆసన్. ౧

'మంత్రిణస్సప్త వాష్టౌ వా ప్రకుర్వీత పరీక్షితా' నితి మనూక్తరీత్యాహ (అష్టావితి.) శుచయః సర్వాత్మనా స్వామిద్రోహచింతారహితాః, నిత్యశః, రాజకృత్యేషు తదనుష్ఠానేషు, అనురక్తాః తత్పరాః, అష్టావమాత్యా బభూవుః. ౨

తేషాం నామాని దర్శయతి (ధృష్టిరితి.) ధృష్టిః ప్రథమో౽భవత్, జయంతో ద్వితీయో౽భవత్, ఇతి క్రమేణ యోజయిత్వా సుమంత్రోష్టమో౽భవదితి యోజ్యం. ౩

ఋత్విజౌ ద్వావభిమతౌ తస్యా స్తా వృషిసత్తమౌ,
వసిష్ఠో వామదేవశ్చ మంత్రిణశ్చ తథాపరే. ౪

విద్యావినీతా హ్రీమంతః కుశలా నియతేంద్రియాః,
శ్రీమంతశ్చ మహాత్మాన శ్శాస్త్రజ్ఞా దృఢవిక్రమాః. ౫

కీర్తిమంతః ప్రణిహితా యథావచనకారిణః,
తేజః క్షమా యశః ప్రాప్తాః స్మితపూర్వాభిభాషిణః. ౬

క్రోధా త్కామార్థహేతో ర్వా న బ్రూయు రనృతం వచః, ౭

(ఋత్విజా వితి.) వసిష్ఠో వామదేవశ్చ ద్వావృషిసత్తమౌ, ఋత్విజౌ పురోహితౌ, అభిమతౌ ప్రధానౌ, అస్తాం, తథా అభిమతాః అపరే మంత్రిణః ఋత్విజః జాబాల ప్రభృతయశ్చాసన్. ౪

అథ మంత్రిగుణాన్ ప్రపంచయతి సర్గశేషేణ (విద్యేతి.) విద్యాసు ఆన్వీక్షకీప్రభృతిషు, వినీతా శ్శిక్షితాః, హ్రీమంతః అకృత్యకరణేషు లజ్జావంతః, కుశలాః నీతౌ సమర్థాః, నియతేంద్రియాః అవిహిత విషయేభ్యో నివృత్తాః, శ్రీమంతః లక్ష్మీసమృద్ధాః, మహాత్మానః మహాబుద్ధయః, శాస్త్రజ్ఞాః నీతిశాస్త్రజ్ఞాః, ధృఢవిక్రమాః అప్రతిహతపరాక్రమాః. (కీర్తిమంత ఇతి.) ప్రణిహితాః రాజకృత్యేష్వప్రమత్తాః, యథావచనకారిణః యథోక్తవంత స్తథైవ కుర్వంతి, నతు 'మనస్యన్య ద్వచస్యన్యత్ కర్మణ్యన్య' దితి న్యాయత ఇతి భావః, తేజః క్షమా యంశాసి ప్రాప్తాః, ద్వితీయాశ్రితే త్యాదినా సమాసః. అత్ర యశఃప్రతాపక్షమాజన్యా ప్రథా, కీర్తిమంత ఇత్యత్ర కీర్తిస్తు మంత్రజ్ఞతా కృతా ప్రథా, స్మితపూర్వాభిభాషిణ ఇత్యనేన నిర్మత్సరత్వ ముచ్యతే. ఆస న్మంత్రిణ ఇతి శ్లోక ద్వయశేషః. ౫, ౬

(క్రోధాది) త్యర్ధమేకవాక్యం. క్రోధాద్వా కామహేతోరర్థహేతోర్వా, అనృతం అసత్యం, వచో న బ్రూయుః. ౬౭

(దశరథస్య సచివసంపత్తిః)

తేషా మవిదితం కించి త్స్వేషు నాస్తి పరేషు వా.
క్రియమాణం కృతం వాపి చారేణాపి చికీర్షితం, ౭॥

కుశలా వ్యవహారేషు సౌహృదేషు పరీక్షితాః.
ప్రాప్తకాలం తు తే దండం ధారయేయు స్సుతేష్వపి, ౮॥

కోశసంగ్రహణే యుక్తా బలస్య చ పరిగ్రహే.
అహితం చాపి పురుషం న విహింస్యు రదూషకం, ౯॥

వీరాశ్చ నియతోత్సాహా రాజశాస్త్ర మనుష్ఠితాః.
శుచీనాం రక్షితారశ్చ నిత్యం విషయవాసినాం, ౧౦॥

(తేషామితి.) తేషాం మంత్రిణాం, స్వేషు స్వరాష్ట్రీయ వృత్తాంతేషు, పరేషు పరరాష్ట్రీయ వృత్తాంతేషు చ, కృతం క్రియమాణం, చికీర్షితం కర్తుమిష్టం, కరిష్యమాణమితియావత్. యత్కించిదపి వా వృత్తం, చారేణ చారముఖేన, అవిదితం నాస్తి, సర్వోపి స్వరాష్ట్ర పరరాష్ట్ర వృత్తాంతభేద స్తైర్జ్ఞాత ఇత్యర్థః. ౭॥

(కుశలా ఇతి) వ్యవహారేషు నిశ్చితార్థప్రతిపాదనేషు, కుశలాః సమర్థాః, సౌహృదేషు విషయేషు, పరీక్షితాః, తే మంత్రిణః, సుతేష్వపి, ప్రాప్తకాలం ప్రాప్తసాపరాధత్వలక్షణకాలం, దండం, ధారయేయుః ప్రవర్తయేయుః. ౮॥

(కోశసంగ్రహణ ఇతి.) కోశస్య అర్థనిచయస్య, సంగ్రహణే సంపాదనే, బలస్య చతుర్విధ సైన్యస్య, పరిగ్రహే అర్థప్రదానేన సంరక్షణే చ, యుక్తా అవహితా స్సంతః, అహితం శత్రుమపి, అదూషకం అనపరాధినం, న విహింస్యుః న పీడయేయుః, శకి లిజ్. ౯॥

(వీరా ఇతి.) వీరాః శత్రునివారణక్షమాః, నియతోత్సాహాః శత్రుజయే నిత్యోత్సాహాః, రాజశాస్త్రం నీతిశాస్త్రం, అనుష్ఠితాః అనుష్ఠితవంతః, అత ఏవ విషయవాసినాం స్వరాజ్యవాసినాం, శుచీనాం సాధూనాం, నిత్యం రక్షితారః, అశుచీనాం తు నిహంతార ఇతి చ సిద్ధం. తే ఆసన్ని త్యనుషజ్యతే. ౧౦॥

బ్రహ్మక్షత్ర మహింసంత స్తే కోశం సమపూరయన్.
సుతీక్ష్ణదండా స్సంప్రేక్ష్య పురుషస్య బలాబలం, ౧౧౪.

శుచీనా మేకబుద్ధీనాం సర్వేషాం సంప్రజానతాం.
నాసీ త్పురే వా రాష్ట్రే వా మృషావాదీ నరః క్వచిత్, ౧౨౪.

కశ్చిన్న దుష్ట స్తత్రాసీ త్పరదారరతో నరః.
ప్రశాంతం సర్వ మేవాసీ ద్రాష్ట్రం పురవరం చ తత్, ౧౩౪.

సువాసస స్సువేషాశ్చ తేచ సర్వే సుశీలినః.
హితార్థం చ నరేంద్రస్య జాగ్రతో నయచక్షుషా, ౧౪౪

(బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మక్షత్రం బ్రాహ్మణాన్ క్షత్రియాంశ్చ, అహింసంతః, వినాపరాధం తత్స్వ మనపహరంతః, సత్యప్యపరాధే పురుషస్య అపరాధినః, బలాబలం అపరాధతారతమ్యం వా, సంప్రేక్ష్య, అపరాధగురుత్వే సుతీక్ష్ణదండాః, అశక్తత్వే మృదుదండాశ్చ, కోశం సమపూరయన్. ౧౧౪.

అథ మంత్రగుణసంపత్తిఫలం దర్శయతి శుచీనా మిత్యాది శ్లోకద్వయేన. (శుచీనామితి) శుచీనాం ఏకరూప కరణత్రయవతాం, ఏకబుద్ధీనాం ఏకకంఠానాం, సర్వేషాం మంత్రిణాం, సంప్రజానతాం రాజ్యతంత్రం విచారయతాం, భావలక్షణసప్తమ్యర్థే షష్ఠీ, షష్ఠీచానాదర ఇత్యత్ర యోగవిభాగేన. సర్వేషు మంత్రిషు రాజ్యతంత్రం విచారయత్స్విత్యర్థః, పురే వా రాష్ట్రే వా, క్వచిత్కోణేపి, మృషావాదీ అసత్యవాదీ, నరో నాసీత్. ౧౨౪.

(కశ్చిదితి) కించ తత్ర పురరాష్ట్రేషు, కశ్చిన్నరః, దుష్టః కుటిలః, పరదారరతశ్చ నాసీత్, ప్రత్యుత యద్రాష్ట్రం పురవరం చ తత్సర్వం ప్రశాంత మేవాసీత్, నగరజనపదవాసిన స్సర్వే ప్యన్యాయా ఽ ధర్మరహితా ఏవా సన్నిత్యర్థః. ౧౩౪

పునస్తాన్విశేషయతి (సువాసస ఇత్యాది) సార్ధశ్లోకత్రయేణ. సువాసస శ్శుభ్రవాససః, సువేషాః శోభనాలంకారాః, సుశీలినః సుసద్వృత్తాః, నరేంద్రస్య స్వామినః, హితార్థం, నయచక్షుషా, జాగ్రతః జాగరూకాః, సర్వదా నీతిషు దత్తావధానా ఇత్యర్థః. ౧౪౪

(దశరథస్య సచివసంపత్తిః)

గురౌ గుణగృహీతాశ్చ ప్రఖ్యాతాశ్చ పరాక్రమే.
విదేశేష్వపి విజ్ఞాతా స్సర్వతో బుద్ధినిశ్చయాత్, ౧౫

సంధివిగ్రహతత్వజ్ఞాః ప్రకృత్యా సంపదాన్వితాః.
మంత్రసంవరణే శక్తా శ్లక్ష్ణా స్సూక్ష్మాసు బుద్ధిషు. ౧౬

నీతిశాస్త్రవిశేషజ్ఞా స్సతతం ప్రియవాదినః. ౧౭

ఈదృశై స్తై రమాత్యైస్తు రాజా దశరథోఽనఘః,

(గురావితి) గురౌ గురుషు. జాత్యేకవచనం గుణగృహీతాః గృహీతగుణాః, గుణమాత్ర గ్రాహిణో దోష మపశ్యంత ఇత్యర్థః. పరాక్రమే విషయే ప్రఖ్యాతాః, విదేశేషు దేశాంతరేష్వపి, సర్వతః సర్వత్రాతీతానాగత విషయేషు, బుద్ధినిశ్చయాత్, నిశ్చయరూప బుద్ధేర్హేతోః, విజ్ఞాతాః విఖ్యాతాః. ౧౫

(సంధివిగ్రహతత్వజ్ఞా ఇతి) సంధిః సామంతైః స్సమాధానం, విగ్రహః తైః కలహః, తయో స్తత్త్వం దేశకాలా ద్యుచితత్వం, తజ్జానంతీతి తథా. ఉక్తంచ మనునా 'యదాత్వే వాల్పికా పీడా తదా సంధిం సమాశ్రయేత్. అభ్యుచ్ఛ్రియో యదాత్మానం తదా మన్యేత విగ్రహ' మితి. ప్రకృత్యా స్వభావేన, సంపదా ఐశ్వర్యేణ, అన్వితాః, సంపదభావే తచ్చాపలే నాన్యథా కుర్యురితి భావః. మంత్రః రాష్ట్రకార్యచింతా, తస్య సంవరణే బహి రప్రకటనే, శక్తాః, సంపత్కార్య మిదం. సూక్ష్మాసు బుద్ధిషు సూక్ష్మార్థవిశేష విచారేషు, శ్లక్ష్ణాః అపరుషాః. సద్యః ప్రతిభావంత ఇత్యర్థః. ౧౬

(నీతిశాస్త్రవిశేషజ్ఞా ఇతి) నీత్యా శాసన విశేషజ్ఞాః, 'గ్రంథశాసనయోశ్శాస్త్ర' మితిభాస్కరః. సతతం, రాజ్ఞః ప్రియవాదినః హితవచనస్యైవ రాజ్ఞః ప్రియత్వాత్, ఆసన్నితి పూరణీయం. ౧౭

(ఈదృశైరితి) ఈదృశై రుక్త గుణవిశిష్టైః, గుణోపేతైః ఉక్తగుణాతిరిక్త గుణోపేతైః, తైః రమాత్యైః, ఉపపన్నః, అనఘః వ్యసనరహితః, ఉక్తం మనునా 'దశ కామసముత్థాని తథాష్టౌ క్రోధ

ఉపపన్నో గుణోపేతై రన్వశాస ద్వసుంధరామ్. ౧౮

అవేక్షమాణశ్చారేణ ప్రజాధర్మేణ రంజయన్,
ప్రజానాం పాలనం కుర్వ న్నధర్మం పరివర్జయన్. ౧౯

విశ్రుత స్త్రిషు లోకేషు వదాన్య స్సత్యసంగరః,
స తత్ర పురుషవ్యాఘ్ర శ్శశాస పృథివీ మిమాం. ౨౦

నాధ్యగచ్ఛ ద్విశిష్టం వా తుల్యం వా శత్రు మాత్మనః,
మిత్రవాన్నతసామంతః ప్రతాపహతకంటకః. ౨౧

జానిచ, వ్యసనాని దురంతాని ప్రయత్నేన వివర్జయే' దితి. వ్యసనస్వరూపం చోక్తం - 'మృగయాక్షోఽదివా స్వాపః పరివాద స్త్రియో మదః, తౌర్యత్రికం వృథాట్యాచ కామజో దశకో గణః. పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యా సూయార్థదూషణే, వాగ్దండనం చ పారుష్యం క్రోధజోపి గణోష్టక' ఇతి. దశరథో రాజా, వసుంధరాం భూమిం, అన్వశాస దితి లుఙ్. స ర్తిశాస్త్యర్తిబ్యశ్చేత్యఙ్. ౧౮

(అవేక్షమాణ ఇత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. చారేణ చక్షుస్థానీయేన, అవేక్షమాణః స్వపరరాష్ట్రవృత్తాంతాన్ పశ్యన్, జాత్యేకవచనమిదం. అనేకచారైర్జ్ఞేయత్వవచనాత్. యథాహ మనుః - 'వనే వనచరాః కార్యా శ్శ్రమణాటవికాదయః, పరప్రవృత్తి జ్ఞానార్థం శీఘ్రా శ్చారపరంపరా' ఇతి. ధర్మేణ దండ్యదండనాదినా, ప్రజాః రంజయన్ ఆహ్లాదయన్, పాలనం అనిష్టనివృత్తిపూర్వకేష్టప్రాపణం, అధర్మం అదండ్య దండనాది. విశ్రుతః దాన విక్రమాదిభిః ప్రసిద్ధః, వదాన్యః దానశీలః, సత్యసంగరః సత్యప్రతిజ్ఞః, 'సంగరో నా క్రియాకాలే ప్రతిజ్ఞా విపదో ర్యుధీ'తి యాదవః. సః పురుషవ్యాఘ్రః పురుషశ్రేష్ఠః, తత్ర అయోధ్యాయాం, వసన్నితిశేషః. ౨౦

(నాధ్యగచ్ఛదితి) విశిష్టం అధికం, తుల్యం వా, ఆత్మనశ్శత్రుం, నాధ్యగచ్ఛత్ న జ్ఞాతవాన్, తత్రహేతు మాహ, (మిత్రవా న్నతసామంతః) పాదానతసమాన సీమాధిపతికః, ప్రతాపేన హతాః కంటకాః శత్రవో యస్యస తథా, 'వేణౌ ద్రుమాంగే రోమాంచే క్షుద్రశత్రౌచ కంటక' ఇతి యాదవః, స ఇతిశేషః. ౨౧

స శశాస జగద్రాజా దివం దేవపతి ర్యథా, ౨౦౪

త్రైర్మంత్రిభిర్మంత్రహితే నియుక్తైర్వృతోఽనురక్తైః కుశలై స్సమర్థైః.
స పార్థివో దీప్తిమవాప యుక్తస్తేజోమయైర్గోభి రివోదితోఽర్కః, ౨౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాణ్డే, సప్తమస్సర్గః.

అథ అష్టమస్సర్గః

తస్య త్వేవం ప్రభావస్య ధర్మజ్ఞస్య మహాత్మనః,
సుతార్థం తప్యమానస్య నాసీ ద్వంశకర స్సుతః. ౧

ఉక్తమర్థం సదృష్టాంతమాహ (స ఇతి) అర్ధమేకం. ౨౦౪

సర్గార్థం సంగ్రహేణ దర్శయతి (త్రైరితి) మంత్ర హితే మంత్రే హితేచ, నియుక్తైః, కుశలైః బుద్ధికుశలైః, సమర్థైః కార్యకరణసమర్థైః, మంత్రిభిర్వృతః, నృపః, తేజోమయైః, స్వార్థే మయట్. గోభిః కిరణైః, యుక్తః ఉదితః, అర్కః బాలసూర్య ఇవ, దీప్తి మవాప, త్రిష్టు బుపజాతి వృత్తం. ౨౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తమస్సర్గః.

అథ అష్టమస్సర్గః

ఏవం ధార్మికత్వేన దశరథస్య భగవదవతారయోగ్యత్వ ముక్త్వాథ తదుపయుక్త తదారాధనోపక్రమం దర్శయ త్యష్టమే (తస్యేతి) ఉత్తరశ్లోకవక్ష్యమాణ చింతా యుక్తేతి. సూచయితుం రాజ్ఞో విశేషణాని. తప్యమానస్య తపశ్చరతః, యద్వా - పుత్రోత్పాదనానుగుణ దృష్టసామగ్రిసత్త్వేపి పుత్రాభావాత్ పరితప్యమానస్య. ౧

చింతయానస్య తస్యైవం బుద్ధిరాసీ న్మహాత్మనః,
సుతార్థం హయమేధేన కిమర్థం న యజామ్యహం. ౨

స నిశ్చితాం మతిం కృత్వా యష్టవ్య మితి బుద్ధిమాన్,
మంత్రిభి స్సహ ధర్మాత్మా సర్వైరేవ కృతాత్మభిః. ౩

తతోఽబ్రవీ దిదం రాజా సుమంత్రం మంత్రిసత్తమం,
శీఘ్రమానయ మే సర్వాన్ గురూం స్తాన్ సపురోహితాన్. ౪

తత స్సుమంత్రస్త్వరితం గత్వా త్వరితవిక్రమః,
సమానయ త్స తాన్ సర్వాన్ సమస్తాన్ వేదపారగాన్. ౫

సుయజ్ఞం వామదేవం చ జాబాలి మథ కాశ్యపం,
పురోహితం వసిష్ఠం చ యేచాన్యే ద్విజసత్తమాః. ౬

తాన్ పూజయిత్వా ధర్మాత్మా రాజా దశరథ స్తదా,
ఇదం ధర్మార్థ సహితం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౭

(చింతయానస్యేతి) చింతయానస్య పుత్రోత్పత్త్యుపాయం మార్గమాణస్య, ముగభావ ఆర్షః, ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా, న యజామి నాయక్షి. ౨

(స ఇత్యాది) శ్లోకద్వయం. కృతాత్మభిః పర్యాప్తబుద్ధిభిః, 'క్లీబే కృతం యుగేపి స్యాత్ ఫలపర్యాప్తయో రపీ'తి భాస్కరః. తాన్ ప్రసిద్ధాన్. ౪

(తత ఇతి) త్వరితం తత్క్షణ ఏవ, త్వరిత విక్రమః త్వరితగమనః, సమస్తాన్ సంమిళితాన్, సమానయత్, రాజగృహమితి శేషః. ౫

గురూనేవాహ (సుయజ్ఞమితి) సమానయదితి పూర్వేణాన్వయః. సుయజ్ఞాదీనాం గురుత్వ మార్త్విజ్య కరణాత్. ౬

(తానితి) అథ గుర్వాగమనానంతరం, శ్లక్ష్ణం మధురం. ౭

(దశరథస్య అనపత్యతావిచారః)

మమ లాలప్యమానస్య పుత్రార్థం నాస్తి వై సుఖం,
తదర్థం హయమేధేన యక్ష్యామీతి మతిర్మమ. ౮

తదహం యష్టు మిచ్ఛామి శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా,
కథం ప్రాప్స్యా మ్యహం కామం బుద్ధి రత్ర విచార్యతాం. ౯

తత స్సాధ్వితి తద్వాక్యం బ్రాహ్మణాః ప్రత్యపూజయన్,
వసిష్ఠప్రముఖా స్సర్వే పార్థివస్య ముఖాచ్చ్యుతం. ౧౦

ఊచుశ్చ పరమప్రీతా స్సర్వే దశరథం వచః, ౧౦౺

సంభారాస్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతాం. ౧౧

(మమేతి) లాలప్యమానస్య భృశం విలపతః, లాపే ర్యఙంతాత్ శానచ్. ౮

(తదితి) తత్ పుత్రేచ్ఛుత్వాత్, యష్టుం దీక్షితుం, శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా విధినా ప్రకారేణేతి యావత్. కర్మణా క్రియాకలాపేనేతివా. కామం కామ్యమానం యజ్ఞం, కథం ప్రాప్స్యామి? విఘ్న భూయస్త్వాదితి భావః. అత్ర నిర్విఘ్నయాగకరణే, బుద్ధిః ఉపాయః, విచార్యతాం. ౯

(తత ఇతి) ప్రత్యపూజయన్ తుష్టువుః, పార్థివస్య ముఖాచ్చ్యుతం సాక్షాద్రాజ్ఞోక్త మిత్యర్థః. ౧౦

(ఊచురితి) అర్ధమేకం. దశరథం వచ ఊచుః, బ్రూఞ్ శాసీత్యాదినా ద్వికర్మకత్వం. ౧౦౺

(సంభారా ఇతి) తే ప్రసిద్ధాః, సంభారాః యజ్ఞోపకరణాని యూపపాత్రాదీని, సంభ్రియంతాం సంపాద్యంతాం, తురగః అశ్వమేధీయోశ్వః. ౧౧

సర్వథా ప్రాప్స్యసే పుత్రా నభిప్రేతాంశ్చ పార్థివ,
యస్య తే ధార్మికీ బుద్ధి రియం పుత్రార్థ మాగతా. ౧౨

తతః ప్రీతోఽభవద్రాజా శ్రుత్వా తద్ద్విజభాషితం,
అమాత్యాం శ్చాబ్రవీ ద్రాజా హర్షపర్యాకులేక్షణః. ౧౩

సంభారా స్సంభ్రియంతాం మే గురూణాం వచనా దిహ,
సమర్థాధిష్ఠితశ్చాశ్వ స్సోపాధ్యాయో విముచ్యతాం. ౧౪

సరయ్వాశ్చోత్తరే తీరే యజ్ఞభూమి ర్విధీయతాం,
శాంతయ శ్చాభివర్ధంతాం యథాకల్పం యథావిధి. ౧౫

(సర్వథేతి) ఏకపుత్రస్యాపుత్రప్రాయత్వాత్, ఏష్టవ్యా బహవః పుత్రా ఇతి వచనాచ్చ పుత్రానితి బహువచనం, ప్రాప్స్యస ఇతి కర్మకర్తర్యాత్మనేపదం. ధార్మికీ ధర్మం చరతీతి ఠక్ ధర్మాచరణవిషయిణీత్యర్థః. ౧౨

(తత ఇతి) హర్షేణ హర్షాశ్రుణా, పర్యాకులే వ్యాప్తే, ఈక్షణే యస్య సః, హర్షేణ వ్యాకులదృష్టిమాన్, క్రియాభేదా ద్రాజపదద్వయమితి న విరోధః. ౧౩

(సంభారా ఇతి) మే గురూణామిత్యన్వయః. ఇహ ఇదానీం, సమర్థైః–'చతుశ్శతా రక్షంతి యజ్ఞస్యాఘాతాయే' త్యుక్తరీత్యా రక్షణసమర్థైః, అధిష్ఠితః రక్షితః, సోపాధ్యాయః అధ్వర్యుప్రభృత్యృత్విక్సహితః. ౧౪

(సరయ్వా ఇతి) అనేన సరయూదక్షిణతీరే అయోధ్యేతి గమ్యతే, శాంతయః విఘ్ననివారకాణి కర్మాణి, అభివర్ధంతాం, అంతర్భావిత ణిజర్థోఽయంశబ్దః. యథాకల్పం యథాక్రమం, 'క్రమస్తు కథ్యతే కల్ప' ఇతి భాగురిః. యథావిధి యథాశాస్త్రం. ౧౫

(దశరథస్య అనపత్యతా విచారః)

శక్యః ప్రాప్తుమయం యజ్ఞ స్సర్వేణాపి మహీక్షితా,
నాపరాధో భవేత్కష్టో యద్యస్మిన్ క్రతుసత్తమే. ౧౬

ఛిద్రం హి మృగయంతేఽత్ర విద్వాంసో బ్రహ్మరాక్షసాః,
నిహతస్య చ యజ్ఞస్య సద్యః కర్తా వినశ్యతి. ౧౭

తద్యథా విధిపూర్వం మే క్రతు రేష సమాప్యతే,
తథా విధానం క్రియతాం సమర్థాః కరణేష్విహ. ౧౮

తథేతి చాబ్రువన్ సర్వే మంత్రిణః ప్రత్యపూజయన్,
పార్థివేంద్రస్య తద్వాక్యం యథాజ్ఞప్తం నిశమ్యతే. ౧౯

(శక్య ఇతి.) అయం యజ్ఞః అశ్వమేధః. సర్వేణాపి రాజమాత్రేణాపి, మహీం క్షయతీతి మహీక్షిత్ - క్షి నివాసగత్యోరిత్యస్మాత్ క్విప్. తేన ప్రాప్తుం శక్యః, కష్టః క్లేశకరః, అనర్థకరోవా, అపరాధః అపచారః, యది న భవేత్, ప్రమాదే సత్యనర్థస్సిద్ధ ఏవేతి భీత్యా క్షుద్రరాజానో న కుర్వంతీత్యర్థః. ౧౬

(ఛిద్రమితి.) విద్వాంసః అశ్వమేధ స్వరూపాభిజ్ఞాః, బ్రహ్మరాక్షసాః అకృతప్రాయశ్చిత్తా ఽ ప్రతిగ్రాహ్యప్రతిగ్రహా ఽ యాజ్యయాజనాదిపాపై రాక్షసత్వం ప్రాప్తాః బ్రాహ్మణాః, యజ్ఞస్వరూప తదపరాధజ్ఞత్వా దత్ర అశ్వమేధే, ఛిద్రం అపరాధం, మృగయంతే. మృగ అన్వేషణ ఇతిధాతుః. "ఛిద్రం రంధ్రాపరాధయో" రితి వైజయంతీ. అపరాధదర్శనే యజ్ఞ మాత్మసాత్కృత్య నాశయంతి చేతి భావః. కింతత ఇత్యాహ (నిహతస్యచేతి.) ౧౭

ఫలితమాహ (తదితి.) విధిపూర్వం అనపరాధం యథాభవతి తథా, యథా సమాప్యతే తథా, విధానం యత్నః, క్రియతాం. ఇహ కరణేషు యజ్ఞానుష్ఠానేషు, సమర్థాః యూయమితి శేషః. యూయం సమర్థాః ఖల్వితి స్తుతిః. ౧౮

(తథేతి.) తే సర్వేమంత్రిణః, పార్థివేంద్రస్య తద్వాక్యం నిశమ్య, యథా ఆజ్ఞప్తం ఆజ్ఞాపితం, వాదాంతేత్యాదినా వైకల్పిక ఇడభావో నిపాతితః. తథా కుర్మ ఇత్యబ్రువన్. సమీచీనో మహా రాజస్యాధ్యవసాయ ఇతి ప్రత్యపూజయంశ్చ. ౧౯

తథా ద్విజాస్తే ధర్మజ్ఞా వర్ధయంతో నృపోత్తమం,
అనుజ్ఞాతా స్తతస్సర్వే పునర్జగ్ముర్యథాగతమ్. ౨౦

విసర్జయిత్వా తాన్ విప్రాన్ సచివా నిదమబ్రవీత్.
ఋత్విగ్భి రుపదిష్టోఽయం యథావ త్క్రతురాప్యతాం,
(తావ ద్యూయం చ భవథ సమర్థాః కరణేష్విహ). ౨౧

ఇత్యుక్త్వా నృపశార్దూల స్సచివాన్ సముపస్థితాన్,
విసర్జయిత్వా స్వం వేశ్మ ప్రవివేశ మహాద్యుతిః ౨౨

తత స్స గత్వా తాః పత్నీ ర్నరేంద్రో హృదయప్రియాః,
ఉవాచ దీక్షాం విశత యక్ష్యేఽహం సుత కారణాత్. ౨౩

తాసాం తేనాతికాంతేన వచనేన సువర్చసా,
ముఖపద్మా న్యశోభంత పద్మానీవ హిమాత్యయే ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, అష్టమస్సర్గః.

(**తథేతి,**) వర్ధయన్తః ఆశీర్భి రితి శేషః. ద్విజాః ఋత్విజః, భావిన్యాం చైత్ర పౌర్ణమాస్యాం, తథైవ కరిష్యామ ఇత్యుక్త్వా జగ్ము రిత్యర్థః. ౨౦

(**విసర్జయిత్వేతి.**) క్రతుః క్రతుసంభారః, ఆప్యతాం సంపాద్యతాం. ౨౧

(**ఇత్యుక్త్వేతి.**) మహాద్యుతిరితి ప్రీత్యతిశయద్యోతనం. ౨౨

(**తత ఇతి.**) తాః ప్రసిద్ధాః కౌసల్యాద్యాః, పత్నీః యజ్ఞార్హాః, 'పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగ'ఇతి పతిశబ్దస్య యజ్ఞఫలభోక్తృత్వరూపయజ్ఞసంయోగే నకారాదేశవిధానాత్. దీక్షాం దీక్షాధ్యవసాయం, విశత గచ్ఛతేత్యర్థః. సుతకారణాత్ సుతార్థం 'నిమిత్తకారణ హేతూనాం ప్రయోగే సర్వాసామిష్టి' రితి పంచమీ. ౨౩

(**తాసామితి.**) అతికాంతేన అత్యంత మిష్టేన, ముఖపద్మాని సుందరాణి ముఖానీత్యర్థః. ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, అష్టమస్సర్గః.

అథ నవమస్సర్గః

ఏతచ్ఛ్రుత్వా రహస్సూతో రాజాన మిదమబ్రవీత్,
ఋత్విగ్భి రుపదిష్టోఽయం పురావృత్తో మయా శ్రుతః. ౧

సనత్కుమారో భగవాన్ పూర్వం కథితవాన్ కథామ్,
ఋషీణాం సన్నిధౌ రాజం స్తవ పుత్రాగమం ప్రతి. ౨

కాశ్యపస్య తు పుత్రోఽస్తి విభండక ఇతి శ్రుతః,
ఋశ్యశృంగ ఇతి ఖ్యాత స్తస్య పుత్రో భవిష్యతి. ౩

స వనే నిత్యసంవృద్ధో ముని ర్వనచర స్సదా,
నాన్యం జానాతి విప్రేంద్రో నిత్యం పిత్రనువర్తనాత్. ౪

అథ నవమస్సర్గః

అథ భగవదవతారాసాధారణం పుత్రేష్టి ముపక్షిపతి సర్గత్రయేణ (ఏతదితి.) సూతః సారథిత్వేన మంత్రిత్వేన చ స్థితస్సుమంత్రః, రహః ఏకాంతే, ఇదమబ్రవీత్, అంతఃపురమాగత్యోక్తవానిత్యర్థః. అయం ఆశ్వమేధప్రవృత్తిరూపః పుత్రార్థోపాయః, ఋత్విగ్భిః వసిష్ఠాదిభిః, ఉపదిష్టః, మయాతు పురావృత్తః ఇతిహాసరూపః, యశ్శ్రుతః. ౧

కథమిత్యత్రాహ (సనత్కుమారఇతి.) భగవాన్ భవిష్యద్ జ్ఞానవత్త్వరూపమాహాత్మ్యవాన్, కథాం భవిష్యద్విషయిణీం. ౨

(కాశ్యపస్యేతి.) ఖ్యాతో భవిష్యతీత్యత్ర ధాతుసంబంధే ప్రత్యయా ఇతి భూతభవిష్యతో స్సాధుత్వం. ౩

(స ఇతి.) అన్యం గ్రామగ్రామీణాదికం, న జానాతి న జ్ఞాస్యతి. ౪

ద్వైవిధ్యం బ్రహ్మచర్యస్య భవిష్యతి మహాత్మనః,
లోకేషు ప్రథితం రాజన్ విప్రైశ్చ కథితం సదా. ౫

తస్యైవం వర్తమానస్య కాల స్సమభివర్తత,
అగ్నిం శుశ్రూషమాణస్య పితరం చ యశస్వినం. ౬

ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు రోమపాదః ప్రతాపవాన్,
అంగేషు ప్రథితో రాజా భవిష్యతి మహాబలః. ౭

తస్య వ్యతిక్రమాద్రాజ్ఞో భవిష్యతి సుదారుణా,
అనావృష్టి స్సుఘోరా వై సర్వభూతభయావహా. ౮

(ద్వైవిధ్యమితి.) ద్వైవిధ్యం ద్వైధీభావః, స్త్రీసంగకృతో భంగఇత్యర్థః. లోకేషు ప్రథిత మిత్యత్ర బ్రహ్మచర్య మిత్యనుషంగః. యద్వా - మేఖలాజిన దండాదినా లోకేషు ప్రథితం విప్రైః-స్మృతృభిః, కథితం, ఋతుగమనలక్షణం తు బ్రహ్మచర్యస్య ద్వైవిధ్యం భవిష్యతి. ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః-'షోడశర్తు ర్నిశాః స్త్రీణాం తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేత్, బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చ వర్జయే' దితి. ౫

తథావిధస్య ద్వితీయబ్రహ్మచర్యస్య ప్రసక్తిం దర్శయతి (తస్యేత్యాదినా.) తస్య, అగ్నిం, యశస్వినం పితరం, చాద్గురుంచ, శుశ్రూషమాణస్య, ప్రథమే బ్రహ్మచర్యే వర్తమానస్యేత్యర్థః, కాలః కతిపయకాలః, సమభివర్తత, భవిష్యదర్థే లఙ్. ఛందసి లుఙ్ లఙ్ లిట ఇతి సర్వలకారాపవాదత్వేన లఙోపి విధానాత్. అడభావశ్చార్షః. ౬

(ఏతస్మిన్నితి.) ఏతస్మిన్ కాలే, తస్య బ్రహ్మచర్యదశాయాం, అంగేషు అంగదేశేషు. ౭

(తస్యేతి.) వ్యతిక్రమాత్ ధర్మాతిక్రమాత్, సుదారుణా బహుకాలవ్యాపినీ, సుఘోరా తదీయ సర్వరాష్ట్రవ్యాపినీ, అత ఏవ సర్వభూతభయావహా. ౮

(సూతేన సనత్కుమారవచన నివేదనం)

అనావృష్ట్యాం తు వృత్తాయాం రాజా దుఃఖసమన్వితః,
బ్రాహ్మణాం చ్ఛ్రుతవృద్ధాంశ్చ సమానీయ ప్రవక్ష్యతి. ౯

భవంత శ్శ్రుతధర్మాణో లోకచారిత్రవేదినః,
సమాదిశం తు నియమం ప్రాయశ్చిత్తం యథా భవేత్. ౧౦

వక్ష్యంతి తే మహీపాలం బ్రాహ్మణా వేదపారగాః,
విభండకసుతం రాజన్ సర్వోపాయై రిహానయ. ౧౧

ఆనాయ్య చ మహీపాల ఋశ్యశృంగం సుసత్కృతమ్,
ప్రయచ్ఛ కన్యాం శాంతాం వై విధినా సుసమాహితః. ౧౨

తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా రాజా చింతాం ప్రపత్స్యతే,
కేనోపాయేన వై శక్య ఇహానేతుం స వీర్యవాన్. ౧౩

(అనావృష్ట్యామితి.) శ్రుతేన వృద్ధా శ్శ్రుతవృద్ధాః, బహుభ్యో బహుధా శ్రుత శాస్త్రా ఇత్యర్థః. ప్రవక్ష్యతి చేత్యన్వయః. ౯

(భవంతఇతి,)శ్రుతధర్మాణః ధర్మాదనిచ్ కేవలాదిత్యనిచ్.లోకచారిత్రవేదినః లోకాచారజ్ఞాః, అతో ఽ నావృష్టిమూలస్య మత్పాపస్య ప్రాయశ్చిత్తం యథా భవేత్ తాదృశం నియమం అనుష్ఠేయధర్మం, ఆదిశంతు. ౧౦

శుద్ధబ్రహ్మచారిణే కన్యాప్రదానమేవ పరమం ప్రాయశ్చిత్త మితి వక్ష్యంతీత్యాహ (వక్ష్యంతీతి). సర్వోపాయైః నానావిధోపాయైః, ౧౧

(ఆనాయ్యేతి.) ఋశ్యశృంగ మిత్యత్ర ఋత్యకఇతి ప్రకృతిభావః. (ఆనాయ్యేతి) అఙుపస్పృష్టా న్నీఙ్ ప్రాపణ ఇత్యస్మా ద్ధేతుమణ్ణ్యంతాల్ల్యప్. ప్రయచ్ఛ దేహి, ఋశ్యశృంగాయేతి శేషః. సుసత్కృతమి త్యానయనక్రియావిశేషణం. సుసమాహితః నిర్విచార ఇతి యావత్, ౧౨

(తేషామితి.) చింతాప్రకారమాహ (కేనేతి.) వీర్యవాన్ నియత బ్రహ్మచర్యః. ౧౩

తతో రాజా వినిశ్చిత్య సహ మంత్రిభి రాత్మవాన్,
పురోహిత మమాత్యాంశ్చ తతః ప్రేష్యతి సత్కృతాన్. ౧౪

తేతు రాజ్ఞో వచ శ్శ్రుత్వా వ్యథితా వినతాననాః,
న గచ్ఛేమ ఋషేర్భీతా అనునేష్యంతి తం నృపం. ౧౫

వక్ష్యంతి చింతయిత్వా తే తస్యోపాయాంశ్చ తత్క్షమాన్,
ఆనేష్యామో వయం విప్రం న చ దోషో భవిష్యతి. ౧౬

ఏవ మంగాధిపేనైవ గణికాభి ర్ఋషే స్సుతః,
ఆనీతోఽవర్షయ ద్దేవ శ్శాంతా చాస్మై ప్రదీయతే. ౧౭

(తత ఇతి.) వినిశ్చిత్య బ్రాహ్మణా ఏవా నేష్యంతీతి నిశ్చిత్య, తతః తస్మాద్దేశాత్, ప్రేష్యతి ప్రేషయిష్యతి, భవిష్యదర్థే లట్. కాలసామాన్యే లడ్వక్తవ్య ఇతి వచనాత్. ౧౪

(త ఇతి.) వ్యథితాః ఖిన్నాః, అత ఏవ వినతాననాః నమ్రముఖాః, ఋషేః విభండకాత్, భీతాః ఇత్యనంతర మితికరణం బోధ్యం. అనునేష్యంతి న వయం గంతుం శక్తాః, కింతు తదానయ నోపాయం విచార్య వక్ష్యామ ఇతి సాంత్వయిష్యంతి. ౧౫

(వక్ష్యంతీతి.) తత్క్షమాన్ ఋశ్యశృంగానయనోచితా నుపాయాన్, చింతయిత్వా, తాః, తస్య రాజ్ఞో, వక్ష్యంతి. ఏతైరుపాయై ర్వయం విప్రం ఆనేష్యామః, నచ దోషో భవిష్యతి ఋశ్యశృంగస్య బ్రహ్మచర్య వైకల్యదోషశ్చ న భవిష్యతి, తత్రభవతా న శంకనీయం, యథా గణికాసంపర్కో న భవేత్తథా ఆనేష్యామ ఇత్యర్థః. ఋషిశాపదోషో న భవిష్యతీతివార్థః. అనావృష్టిదోషో న భవిష్యతీతివా. ఇతి వక్ష్యతీతి పూర్వేణాన్వయః. ౧౬

సనత్కుమారోక్తం సమాప్య స్వయమాహ (ఏవమితి.) యథా ఆనేష్యామ ఇత్యుక్త మేవమానీతః, దేవః పర్జన్యశ్చావర్షయత్, శాంతా రోమపాదకన్యా చ, అస్మై ఋశ్యశృంగాయ, ప్రదీయతే ప్రాదీయత, కాలసామాన్యే లట్. ౧౭

(రోమపాదేన ఋశ్యశృంగానయనం)

ఋశ్యశృంగస్తు జామాతా పుత్రాం స్తవ విధాస్యతి,
సనత్కుమారకథిత మేతావ ద్వ్యాహృతం మయా. ౧౮

అథ హృష్టో దశరథ స్సుమంత్రం ప్రత్యభాషత,
యథర్శ్యశృంగ స్త్వానీతో విస్తరేణ త్వయోచ్యతామ్. ౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, నవమస్సర్గః.

అథ దశమస్సర్గః

సుమంత్ర శ్చోదితో రాజ్ఞా ప్రోవాచేదం వచస్తథా,
యథర్శ్యశృంగ స్త్వానీత శ్శృణు మే మంత్రిభిస్సహ.
(తన్మే నిగదత స్సర్వం విస్తరేణ శృణుష్వ హ.) ౧

(ఋశ్యశృంగ ఇతి). జామాతా రోమపాదస్య, దశరథస్యాపివా, దశరథస్యౌరసీ హి శాంతా దత్తా రోమపాదస్య. సనత్కుమార కథితమేతావత్. ఏవ మంగాధిపేనేత్యాదితు మయా వ్యాహృత మిత్యర్థః. యద్వా, సర్వం సనత్కుమార వచనమేవ. అవర్షయత్ వర్షయిష్యతి, ప్రదీయతే ప్రదాస్యతే. ౧౮

(అథేతి.) అథేత్యయ ముత్తర శేషశ్లోకః, అత్ర సర్గ విచ్ఛేదో లేఖకదోషకృత ఇతి ప్రతిభాతి. ౧౯

ఇతి శ్రీ గోవిందరాజ విరచితే, శ్రీ రామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, నవమస్సర్గః.

అథ దశమస్సర్గః

(సుమంత్ర ఇత్యాది.) మే మత్తః, సః ఋశ్యశృంగః, మంత్రిభిరానీతః, తథా యథా శృణు. హేతి ప్రసిద్ధౌ. ౧

రోమపాద మువాచేదం సహామాత్యః పురోహితః,
ఉపాయో నిరపాయోఽయ మస్మాభి రభిచింతితః ౨

ఋశ్యశృంగో వనచర స్తపస్స్వాధ్యాయనే రతః,
అనభిజ్ఞ స్స నారీణాం విషయాణాం సుఖస్య చ. ౩

ఇంద్రియార్థై రభిమతై ర్నరచిత్తప్రమాథిభిః,
పుర మానాయయిష్యామః క్షిప్రం చాధ్యవసీయతాం. ౪

గణికా స్తత్ర గచ్ఛంతు రూపవత్య స్స్వలంకృతాః,
ప్రలోభ్య వివిధోపాయై రానేష్యంతీహ సత్కృతాః. ౫

శ్రుత్వా తథేతి రాజాచ ప్రత్యువాచ పురోహితం,
పురోహితో మంత్రిణశ్చ తథా చక్రుశ్చ తే తదా. ౬

(రోమేతి.) నిరపాయః అవ్యభిచారిఫలః. ౨

(ఋశ్యశృంగ ఇతి.) తపస్స్వాధ్యాయనే తపస్స్వాధ్యాయయోః, సర్వో ద్వంద్వో విభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః. అన్యేషామపి దృశ్యత ఇతి దీర్ఘః. తేన పురాణేతిహాసాదిముఖేనాపి న స్త్రీస్వరూపం జానాతీతి భావః. నారీణామనభిజ్ఞ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. విషయాణాం శబ్దస్పర్శరూపరసగంధానాం సంబంధిన స్సుఖస్య చానభిజ్ఞశ్చ భవతి. ౩

(ఇంద్రియేతి.) నరచిత్త ప్రమాథిభిః నరచిత్తాకర్షకైః, తమితి శేషః. క్షిప్రం శీఘ్రం, ఆనాయయిష్యామః, అధ్యవసీయతాం నిశ్చీయతాం, అస్మదుక్త ప్రకార ఇతి శేషః. ౪

కే ఇంద్రియార్థాః? కథం తైరానయనం? ఇత్యత్రాహ (గణికా ఇతి.) గణికాః వేశ్యాః, ప్రలోభ్య వంచయిత్వా, సత్కృతాః అస్మాభిః కృతబహుమానాః ఋశ్యశృంగేణవా. ౫

(శ్రుత్వేతి.) రాజా పురోహితం తథేతి ప్రత్యువాచ, పురోహితోపి మంత్రిణ స్తథేతి ప్రత్యువాచ, తే చ మంత్రిణ స్తథా చక్రుః. తేషామేవాధికారాత్. వారముఖ్యాః ప్రేషయామాసు రిత్యర్థః. ౬

రోమపాదేన ఋశ్యశృంగానయనం)

వారముఖ్యాశ్చ తచ్ఛ్రుత్వా వనం ప్రవివిశు ర్మహత్, ౬౪

ఆశ్రమ స్యావిదూరేస్మిౝ యత్నం కుర్వంతి దర్శనే,
ఋషిపుత్రస్య ధీరస్య నిత్య మాశ్రమవాసినః, ౭౪

పితు స్స నిత్యసంతుష్టో నాతిచక్రామ చాశ్రమాత్. ౮

న తేన జన్మప్రభృతి దృష్టపూర్వం తపస్వినా,
స్త్రీవా పుమాన్వా యచ్చాన్య త్సర్వం నగరరాష్ట్రజం, ౯

తతః కదాచిత్తం దేశ మాజగామ యదృచ్ఛయా,
విభండకసుత స్తత్ర తాశ్చాపశ్య ద్వరాంగనాః. ౧౦

తా శ్చిత్రవేషాః ప్రమదా గాయంత్యో మధురస్వరాః,
ఋషిపుత్ర ముపాగమ్య సర్వా వచన మబ్రువన్. ౧౧

(వారేతి) అర్ధమేకం. వారశబ్దేన వారస్త్రియ ఉచ్యంతే. నామైకదేశే నామగ్రహణాత్. ౬౪

(ఆశ్రమస్యేతి.) అస్మిౝ వనే. ఆశ్రమస్యాఽవిదూరే, దర్శనే ఋశ్యశృంగదర్శనే, యత్నం అవధానం, కుర్వంతి అకుర్వౝ, ఋషిపుత్ర స్యేత్యాదివిశేషణత్రయం యత్నస్య కర్తవ్యత్వే హేతుః. ౭౪

ఉక్తహేతుం వివృణోతి (పితురిత్యర్ధేన.) పితుస్సకాశా న్నిత్య సంతుష్టః. పితృశుశ్రూషణైక నిరత ఇత్యర్థః. ౮

హేత్వంతరమాహ (న తేనేతి.) జన్మప్రభృతి జన్మారభ్య, నగరజం అశ్వాది. రాష్ట్రజం కుక్కుటాది. ౯

(తత ఇతి.) యదృచ్ఛయా దైవవశాత్. ౧౦

(తా ఇతి.) చిత్రవేషాః నానాలంకారాః. ౧౧

కస్త్వం కిం వర్తసే బ్రహ్మన్ జ్ఞాతుమిచ్ఛామహే వయం,
ఏకస్త్వం విజనే ఘోరే వనే చరసి శంస నః. ౧౨

అదృష్టరూపా స్తా స్తేన కామ్యరూపా వనే స్త్రియః,
హార్దా త్తస్య మతిర్జాతా హ్యాఖ్యాతుం పితరం స్వకం. ౧౩

పితా విభండకోఽస్మాకం తస్యాహం సుత ఔరసః,
ఋశ్యశృంగ ఇతి ఖ్యాతం నామ కర్మ చ మే భువి. ౧౪

ఇహాశ్రమపదోఽస్మాకం సమీపే శుభదర్శనాః,
కరిష్యే వోఽత్ర పూజాం వై సర్వేషాం విధిపూర్వకం. ౧౫

(క ఇతి.) కస్త్వం కింజాతిః? కస్య పుత్ర ఇత్యర్థః. కిం కిమర్థం, వర్తసే? ఇచ్ఛామహ ఇత్యాత్మనేపద మార్షం. భవాన్ కింజాతిః? కింనామధేయః? కస్య పుత్రస్త్వం? ఘోరేస్మిన్ వనే కిమర్థం వర్తసే? కిమర్థ మేకశ్చరసీతి యోజనా. ౧౨

(అదృష్టేతి.) యస్మాత్ కారణాత్, కామ్యరూపాః కామ్యమానరూపాః, తాః స్త్రియో, వనే తేనాఽదృష్టరూపాః, తస్మాత్, హార్దాత్ స్నేహాత్, స్వకం పితరం పిత్రాదికం, ఆఖ్యాతుం మతిర్జాతా. ౧౩

(పితేతి.) అస్మాకమితి మృగాద్యపేక్షయా బహువచనం. కిం తద్వ్యగ్గాణః పుత్రోసి?నేత్యాహ (ఔరస ఇతి) పురాకిల మహాభూత తటాకాఖ్యే సరసి ఉపస్పృశతో విభండకస్యోర్వశీం దృష్ట్వా రేతోఽ స్థలత్. తన్మృగీ జలేన సహ పీత్వా గర్భిణ్యాసీత్. తస్యాం జాతో ఋశ్యమృగతుల్యశృంగత్వా దృశ్యశృంగాఖ్యోఽ భూదితి పౌరాణికీ గాథా. మే ఋశ్యశృంగ ఇతి నామ ఖ్యాతం, మే తపోరూపం కర్మచ, భువి వనభువి, ఖ్యాతం. ౧౪

(ఇహేతి.) ఇహ వనసమీపే ప్రదేశే అస్మాక మాశ్రమపదః, పుంస్త్వమార్షం, అత్ర వః పూజాం కరిష్యే, ఆగంతవ్యమితి భావః. సర్వేషామితి పుల్లింగనిర్దేశః స్త్రీ స్వరూపాపరిజ్ఞానకృతః. ౧౫

(రోమపాదేన ఋశ్యశృంగానయనం)

ఋషిపుత్రవచశ్శ్రుత్వా సర్వాసాం మతి రాస వై,
తదాశ్రమపదం ద్రష్టుం జగ్ము స్సర్వాశ్చ తేన తాః. ౧౬

ఆగతానాం తతః పూజా మృషిపుత్ర శ్చకార హ,
ఇద మర్ఘ్య మిదం పాద్య మిదం మూలం ఫలం చ నః. ౧౭

ప్రతిగృహ్య చ తాం పూజాం సర్వా ఏవ సముత్సుకాః,
ఋషే ర్భీతాశ్చ శీఘ్రం తా గమనాయ మతిం దధుః. ౧౮

అస్మాక మపి ముఖ్యాని ఫలానీమాని వై ద్విజ,
గృహాణ ప్రతి భద్రం తే భక్షయస్వ చ మా చిరం. ౧౯

తతస్తా స్తం సమాలింగ్య సర్వా హర్ష సమన్వితాః,
మోదకా న్ప్రదదు స్తస్మై భక్ష్యాంశ్చ వివిధాన్ బహూన్. ౨౦

(ఋషీతి.) ద్రష్టుం మతిః, ఆస అభూత్, అస్తేర్భూభావాభావ ఆర్షః. తేన సహ తదాశ్రమపదం జగ్ముశ్చ. ౧౬

(ఆగతానామితి.) ఆగతానాం ఆశ్రమపదం గతానాం. అంతే ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం. ౧౭

(ప్రతిగృహ్యేతి.) సముత్సుకాః తత్సల్లాప సాభిలాషాః, తాస్సర్వాః. తాం పూజా మృషిపుత్ర దత్తాం పూజాం, ప్రతిగృహ్య, ఋషేః విభండకాత్, భీతాస్సత్యః, శీఘ్రం గమనాయ మతిం దధుః. ౧౮

(అస్మాకమితి.) ప్రతిగృహాణేత్యన్వయః. ఛందసి పరేపీతి ప్రతీత్యస్యోపసర్గస్య ధాతోరుపరిష్టాత్ ప్రయోగః. ఛందోవ త్పురాణాని భవంతీతి న్యాయాత్. మా చిరం విళంబం మా కురు. ౧౯

(తత ఇతి.) అత్రాదా విత్యుక్త్వే త్యుపస్కార్యం. స్నేహిజనవత్ వశీకరార్థమాలింగ్య. ౨౦

తాని చాస్వాద్య తేజస్వీ ఫలానీతి స్మ మన్యతే,
అనాస్వాదితపూర్వాణి వనే నిత్యనివాసినాం. ౨౧

ఆపృచ్ఛ్య చ తదా విప్రం వ్రతచర్యాం నివేద్య చ,
గచ్ఛంతి స్మాపదేశాత్తా: భీతా స్తస్య పితు: స్త్రియః. ౨౨

గతాసు తాసు సర్వాసు కాశ్యపస్యాత్మజో ద్విజః,
అస్వస్థహృదయ శ్చాసీ ద్దుఃఖం స్మ పరివర్తతే. ౨౩

తతో ఽపరేద్యు స్తం దేశ మాజగామ స వీర్యవాన్,
మనోజ్ఞా యత్ర తా దృష్టా వారముఖ్యా స్స్వలంకృతాః. ౨౪

దృష్ట్వైవ తా స్తదా విప్ర మాయాంతం హృష్టమానసాః,
ఉపసృత్య తత స్సర్వా స్తా స్తమూచు రిదం వచః. ౨౫

(తానీతి.) వనే నిత్యనివాసినాం, అనాస్వాదితపూర్వాణి తైఃపూర్వ మనాస్వాదితాని, ఫలానీ మానీతి మన్యతేస్మ, అపూర్వ రసత్వాత్. పూరణగుణేతి సమాసప్రతిషేధాదేవ జ్ఞాపకా త్తృతీయార్థే షష్ఠీ. ౨౧

(ఆపృచ్ఛ్యేతి.) వ్రతచర్యాం నివేద్య, అస్మాభిః కించిద్వ్రతమనుష్ఠేయమ స్తీతి వ్రతానుష్ఠానం నివేద్య, తస్మాదపదేశాత్ వ్యాజాత్, తస్య పితు ర్భీతా స్సత్యో, గచ్ఛంతి స్మ. ౨౨

(గతాస్వితి.) కాశ్యపస్య కాశ్యపపుత్రస్య విభండకస్య. అస్వస్థహృదయః కలుషితచిత్తః, దుఃఖం యథా భవతి తథా, పరివర్తతే స్మ సంచరతి స్మ. ౨౩

(తత ఇతి,) తతః అస్వస్థచిత్తత్వాద్ధేతోః. ౨౪

(దృష్ట్వేతి.) స్పష్టం. ౨౫

(రోమపాదేన ఋశ్యశృంగానయనం)

ఏహ్యాశ్రమపదం సౌమ్య హ్యాస్మాక మితి చాబ్రువన్,
తత్రాప్యేష విధి శ్శ్రీమాన్ విశేషేణ భవిష్యతి. ౨౬

శ్రుత్వా తు వచనం తాసాం సర్వాసాం హృదయంగమమ్,
గమనాయ మతిం చక్రే తం చ నిన్యు స్తదా స్త్రియః, ౨౭

తత్ర చానీయమానే తు విప్రే తస్మిన్ మహాత్మని,
వవర్ష సహసా దేవో జగత్ప్రహ్లాదయం స్తదా. ౨౮

వర్షేణైవాగతం విప్రం విషయం స్వం నరాధిపః,
ప్రత్యుద్గమ్య మునిం ప్రహ్వ శ్శిరసా చ మహీం గతః. ౨౯

అర్ఘ్యం చ ప్రదదౌ తస్మై న్యాయత స్సుసమాహితః,
వవ్రే ప్రసాదం విప్రేంద్రా న్మా విప్రం మన్యు రావిశేత్. ౩౦

(ఏహీతి.) అస్మాకం ఆశ్రమపదమేహీతి పూర్వేణాన్వయః. తత్రాపి శ్రీమాన్ సమృద్ధః. ఏషః విధిః సత్కారః, స్వదేశత్వా ద్విశేషేణ భవిష్యతీతి చాబ్రువ న్నితి యోజనా. ౨౬

(శ్రుత్వేతి.) హృదయంగమం మనోజ్ఞం, ఖశ్ప్రకరణే గమేస్సుప్యుపసంఖ్యానమితి ఖశ్. నిన్యుః నావమారోప్య గంగాప్రవాహేణేతి శేషః. తథైవ భారతే ప్రతిపాదనాత్. ౨౭

(తత్రేతి.) తత్ర అంగదేశ ఇత్యర్థః. ౨౮

(వర్షేణేతి.) స్వం విషయం స్వదేశం, ప్రహ్వః వినీతః. ౨౯

(అర్ఘ్యంచేతి.) అర్ఘః పూజా, తదర్థ ముదకం అర్ఘ్యం. పాదార్ఘాభ్యాం చేతి యత్ప్రత్యయః. న్యాయతః శాస్త్రక్రమేణ, విప్రేంద్రాత్ ఋశ్యశృంగాత్, ప్రసాదం గణికాభిః ప్రలోభ్య ఆనయన కృతకోపనివృత్తిం, వవ్రే. కథం వవ్రే? విప్రం త్వాం మన్యుః కోపో మా విశేదితి మావిశత్విత్యర్థః. లకారవ్యత్యయః. యద్వా, విప్రం విభండకం, మన్యుః పుత్రవిశ్లేషణకృతః కోపః, మావిశేదితి. ఏవం ప్రసాదనాదేవ విభండకో న చుకోప. పుత్రప్రసాదవరణాదేవ పితా త్రిలోకజ్ఞ స్తుష్యతీతి పూర్వమేవ మంత్రిభి ర్నిర్ణీతం చేతి బోధ్యం. కథ మన్యథా ఉపాయం చింతయంతః ప్రాజ్ఞా అపాయమపి న చింతయేయుః? ౩౦

అంతఃపురం ప్రవిశ్యాస్మై కన్యాం దత్వా యథావిధి,
శాంతాం శాంతేన మనసా రజా హర్ష మవాప సః. ౩౧

ఏవం స న్యవస త్తత్ర సర్వకామైస్సుపూజితః,
(ఋశ్యశృంగో మహాతేజా శ్శాంతయా సహ భార్యయా) ౩౧౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, దశమస్సర్గః.

అథైకాదశస్సర్గః

భూయ ఏవ హి రాజేంద్ర శృణు మే వచనం హితం,
యథా స దేవప్రవరః కథాయా మేవ మబ్రవీత్. ౧

ఇక్ష్వాకూణాం కులే జాతో భవిష్యతి సుధార్మికః,
నామ్నా దశరథో నామ శ్రీమాన్ సత్యప్రతిశ్రవః. ౨

(అంతఃపురమితి.) ప్రవిశ్య, తేన సహేతి సిద్ధం. శాంతేన నిర్దుఃఖేన మనసోపలక్షితః ప్రసాదకార్యోపదర్శనాత్ ప్రసన్నత్వం సిద్ధం. ౩౧

(ఏవమితి.) ఏవం సర్వకామైః స్సుపూజితః, తత్ర రోమపాదాంతఃపురే. ౩౧౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజ విరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే దశమస్సర్గః,

అథైకాదశస్సర్గః

ఏవం దశరథప్రశ్నస్యోత్తరం దత్వా కథాశేషం సుమంత్రః ప్రస్తౌతి (భూయ ఇత్యాది.) దేవప్రవరః సనత్కుమారః, కథాయాం కథాప్రసంగే, ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా, యథా ఉక్తవాన్ తథా శృణు. ౧

(ఇక్ష్వాకూణామితి) ధార్మికో భవిష్యతీత్యన్వయః. సత్యప్రతిశ్రవః సత్యప్రతిజ్ఞః. ౨

(సనత్కుమారకథితం భవిష్యద్వృత్తం)

అంగరాజేన సఖ్యం చ తస్య రాజ్ఞో భవిష్యతి,
కన్యా చాస్య మహాభాగా శాంతా నామ భవిష్యతి. ౩

పుత్రస్తు సోఽంగరాజస్య రోమపాద ఇతి శ్రుతః,
తం స రాజా దశరథో గమిష్యతి మహాయశాః. ౪

అనపత్యోఽస్మి ధర్మాత్మన్ శాంతాభర్తా మమ క్రతుం,
ఆహరేత త్వయాజ్ఞప్త స్సంతానార్థం కులస్య చ. ౫

శ్రుత్వా రాజ్ఞోఽథ తద్వాక్యం మనసా స విచింత్య చ,
ప్రదాస్యతే పుత్రవంతం శాంతాభర్తార మాత్మవాన్. ౬

ప్రతిగృహ్య చ తం విప్రం స రాజా విగతజ్వరః,
ఆహరిష్యతి తం యజ్ఞం ప్రహృష్టేనాంతరాత్మనా. ౭

(అంగేతి) అస్య అంగరాజస్య. ౩

(పుత్రస్తు స ఇతి.) అంగస్య రాజ్ఞః అంగరాజస్య. ౪

(అనపత్య ఇతి.) అహ మనపత్యోఽస్మి, తస్మాత్ మమ కులస్య. సంతానార్థం అవిచ్ఛేదార్థం. శాంతాభర్తా, క్రతుమాహరేత అనుతిష్ఠతు, ఇతి వక్ష్యతీతి శేషః. ౫

(శ్రుత్వేతి.) స రోమపాదః, మనసా విచింత్య, న తు మంత్రిభిః, పుత్రవంతం పుత్రప్రదానసమర్థం, పుత్రయుక్తం వా. ౬

(ప్రతిగృహ్యేతి.) ఆహరిష్యతి కరిష్యతీత్యర్థః. అంతరాత్మనా మనసా ఉపలక్షితః. ౭

తం చ రాజా దశరథో యశస్కామః కృతాంజలిః,
ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం వరయిష్యతి ధర్మవిత్. ౮

యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థం చ స్వర్గార్థం చ నరేశ్వరః,
లభతే చ స తం కామం ద్విజముఖ్యాద్విశాం పతిః. ౯

పుత్రాశ్చాస్య భవిష్యంతి చత్వారోఽమితవిక్రమాః,
వంశప్రతిష్ఠానకరా స్సర్వలోకేషు విశ్రుతాః. ౧౦

ఏవం స దేవప్రవరః పూర్వం కథితవాన్ కథాం,
సనత్కుమారో భగవాన్ పురా దేవయుగే ప్రభుః. ౧౧

స త్వం పురుషశార్దూల తమానయ సుసత్కృతం,
స్వయమేవ మహారాజ గత్వా సబలవాహనః. ౧౨

తస్మిన్యజ్ఞే తమేవర్త్విజం కరిష్యతీత్యాహ (తం చేతి.) శ్లోకద్వయం, యష్టుం కామో యస్య స యష్టుకామః, 'లుంపేదవశ్యమః కృత్యే తుం కామమనసోరపీ'తి మకారలోపః. ఏవంభూతో రాజా తం వరయిష్యతి-వరో వరణం, తత్కరోతీతి ణిచ్. అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాద్వృద్ధ్యభావః. కిమర్థం? యజ్ఞార్థం పుత్ర కామేష్ట్యర్థం, తద్వారా ప్రసవార్థం పుత్రార్థం, తద్ద్వారా స్వర్గార్థం, 'నాపుత్రస్య లోకోస్తీ' తి శ్రుతేః. కామం కామ్యక్రతుం. ౯

(పుత్రాశ్చేతి.) అమితవిక్రమాః అపరిచ్ఛిన్నపరాక్రమాః. ౧౦

(ఏవమితి.) పూర్వం పూర్వకాలే, విభక్తి ప్రతిరూపక మవ్యయం. పురా పురాణః, దేవయుగే కృతయుగే, యద్వా, హేవేవ, పురా యుగే కృతయుగ ఇత్యర్థః, ౧౧

(స ఇతి) స త్వం పుత్రార్థీ త్వం, సుసత్కృతం సుసత్కారార్హం, స్వయమేవ, న తు పురోహితాదిద్వారా. ౧౨

(ఋశ్యశృంగానయనం)

అనుమాన్య వసిష్ఠం చ సూతవాక్యం నిశమ్య చ,
(వసిష్ఠేనాభ్యనుజ్ఞాతో రాజా సంపూర్ణమానసః)
సాంతఃపుర స్సహామాత్యః ప్రయయౌ యత్ర స ద్విజః. ౧౩

వనాని సరితశ్చైవ వ్యతిక్రమ్య శనైశ్శనైః,
అభిచక్రామ తం దేశం యత్ర వై మునిపుంగవః. ౧౪

ఆసాద్య తం ద్విజశ్రేష్ఠం రోమపాదసమీపగం,
ఋషిపుత్రం దదర్శాదౌ దీప్యమాన మివానలం. ౧౫

తతో రాజా యథాన్యాయం పూజాం చక్రే విశేషతః,
సఖిత్వా త్తస్య వై రాజ్ఞః ప్రహృష్టేనాంతరాత్మనా. ౧౬

(అనుమాన్యేతి.) అనుమాన్య కృతానుమతికం కృత్వా, అన్యథా మయి స్థితే కథమన్య మాహ్వాయతీతి వసిష్ఠః కుప్యేత్, అత స్సుమంత్రోక్త కథోక్తిపూర్వక మనుమాన్యేత్యర్థః. 'అనుమాన్య వసిష్ఠం చ సూతవాక్యం నిశమ్య చే'తి వచనభంగ్యా పున ర్వసిష్ఠసన్నిధౌ సా కథా ప్రస్తావితా. సుమంత్రముఖేనైవేతి గమ్యతే. అతో వసిష్ఠేనానుమతిః కృతేతి మంతవ్యం, సాంతఃపురతయా గమనం జామాతృపలాలనరీత్యా శాంతయా సహానయనార్థం. యత్ర రోమపాదనగరే. ౧౩

(వనానీతి.) వనాదివిలోకనకుతుకిత్వం శనైశ్శనై రిత్యనేన ద్యోత్యతే, ౧౪

(ఆసాద్యేతి.) తం దేశమాసాద్య, తమృషిపుత్రం, ఆదౌ రోమపాదదర్శనాత్ పూర్వం, దదర్శ. తస్మిన్ భక్త్యతిశయద్యోతనార్థం, ౧౫

(తత ఇతి.) రాజా రోమపాదః, రాజ్ఞః దశరథస్య. ౧౬

రోమపాదేన చాఖ్యాత మృషిపుత్రాయ ధీమతే,
సఖ్యం సంబంధకం చైవ తదా తం ప్రత్యపూజయత్. ౧౭

ఏవం సుసత్కృత స్తేన సహోషిత్వా నరర్షభః,
సప్తాష్ట దివసాన్ రాజా రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౧౮

శాంతా తవ సుతా రాజన్ సహ భర్త్రా విశాంపతే,
మదీయం నగరం యాతు కార్యం హి మహ దుద్యతం. ౧౯

తథేతి రాజా సంశ్రుత్య గమనం తస్య ధీమతః,
ఉవాచ వచనం విప్రం గచ్ఛ త్వం సహ భార్యయా. ౨౦

ఋషిపుత్రః ప్రతిశ్రుత్య తథేత్యాహ నృపం తదా,
స నృపేణాభ్యనుజ్ఞాతః ప్రయయౌ సహ భార్యయా. ౨౧

తావన్యోన్యాంజలిం కృత్వా స్నేహా త్సంశ్లిష్య చోరసా,
ననందతు ర్దశరథో రోమపాదశ్చ వీర్యవాన్. ౨౨

(రోమపాదేనేతి,) సంబంధకం శాంతాయా జనకపితృత్వరూపం సంబంధం, ప్రత్యపూజయత్. ఋశ్యశృంగ ఇతి శేషః, ౧౭

(ఏవమితి,) తేన రోమపాదేన, సప్తాష్టేతి లోకవచనపరిపాటీ, సంఖ్యానియమోపేక్షా కృతా. ౧౮

(శాంతేతి.) ఉద్యతం ఉద్యుక్తం, ౧౯

(తథేతి.) తస్య ఋశ్యశృంగస్య, గమనం, సంశ్రుత్య ప్రతిజ్ఞాయ. ౨౦

(ఋషీతి.) ప్రతిశ్రుత్య ఆకర్ణ్య. నృపం రోమపాదం, ౨౧

(తావితి.) అన్యోన్య మంజలిమిత్యర్థః, ౨౨

(ఋశ్యశృంగానయనం)

తతస్సుహృద మాపృచ్ఛ్య ప్రస్థితో రఘునందనః,
పౌరేభ్యః ప్రేషయామాస దూతాన్వై శీఘ్రగామినః. ౨౩

క్రియతాం నగరం సర్వం క్షిప్రమేవ స్వలంకృతం,
ధూపితం సిక్తసమ్మృష్టం పతాకాభి రలంకృతం. ౨౪

తతః ప్రహృష్టాః పౌరాస్తే శ్రుత్వా రాజాన మాగతం,
తథా ప్రచక్రు స్తత్సర్వం రాజ్ఞా యత్ప్రేషితం తదా. ౨౫

తతస్స్వలంకృతం రాజా నగరం ప్రవివేశ హ,
శంఖదుందుభినిర్ఘోషైః పురస్కృత్య ద్విజర్షభం. ౨౬

తతః ప్రముదితాస్సర్వే దృష్ట్వా తం నాగరా ద్విజం,
ప్రవేశ్యమానం సత్కృత్య నరేంద్రేణేంద్రకర్మణా. ౨౭

(తత ఇతి.) సుహృదం రోమపాదం, ౨౩

(క్రియతామితి,) సిక్తం చ సంమృష్టం చ సిక్తసంమృష్టం, పూర్వకాలేత్యాదినా సమాసః. స్వలంకృతం పుష్పకదళీకాండాదిభిః. ౨౪

(తత ఇతి.) ఆగతం ఆగతప్రాయం, రాజ్ఞా యద్యథా ప్రేషితం తత్తథా, తదా శ్రవణకాల ఏవ, చక్రుః. ౨౫

(తత ఇతి,) ద్విజర్షభం పురస్కృత్య, శంఖదుందుభినిర్ఘోషైస్సహ ప్రవివేశ. ౨౬

(తతఇతి.) నాగరాః నగరవాసినః, నరేంద్రేణ దశరథేన, సత్కృత్య నగరాలంకారాదిభి స్సంమాన్య, ప్రవేశ్యమానం తం ద్విజం దృష్ట్వా ప్రముదితాః సంతుష్టాః, ఆసన్, ఇంద్ర స్యేవ కర్మ పరాక్రమాదికం యస్య సః ఇంద్రకర్మా, తేన. ౨౭

అంతఃపురం ప్రవేశ్యైనం పూజాం కృత్వా చ శాస్త్రతః,
కృతకృత్యం తదాత్మానం మేనే తస్యోపవాహనాత్. ౨౮

అంతఃపురస్త్రియ స్సర్వా శ్శాంతాం దృష్ట్వా తథాఽఽగతాం,
సహ భర్త్రా విశాలాక్షీం ప్రీత్యాఽఽనందముపాగమన్. ౨౯

పూజ్యమానా చ తాభిస్సా రాజ్ఞా చైవ విశేషతః,
ఉవాస తత్ర సుఖితా కంచిత్కాలం సహర్త్విజా. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకాదశస్సర్గః.

(అంతఃపురమితి.) ఉపవాహనాత్ ఆనయనాత్. ౨౮

(అంతరితి) భర్త్రా సహాగతాం, అనేన పూర్వం కన్యాత్వదశాయా మపి కదాచిదాగమనం వ్యజ్యతే. ౨౯

(పూజ్యమానేతి.) విశేషతః జనకత్వసంబంధాత్, ఋత్విజా ఋశ్యశృంగేణ, పితృగృహత్వాచ్ఛాంతాయాః ప్రాధాన్యం. ౩౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకాదశస్సర్గః

అథ ద్వాదశస్సర్గః

తతః కాలే బహుతిథే కస్మింశ్చిత్సుమనోహరే,
వసంతే సమనుప్రాప్తే రాజ్ఞో యష్టుం మనోఽభవత్. ౧

తతః ప్రసాద్య శిరసా తం విప్రం దేవవర్ణినం,
యజ్ఞాయ వరయామాస సంతానార్థం కులస్య వై. ౨

అథ ద్వాదశస్సర్గః

ఏవం దశరథ స్సర్వకామసమృద్ధోపి పుత్రాలాభసంతప్త స్తన్మూలాని పాపాని స్వాధికారానురూపేణాశ్వమేధేన వినా న వినశ్యంతీతి మన్వానః 'సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోశ్వమేధేన యజత' ఇతి శ్రుత్యా, 'రాజసార్వభౌమోఽశ్వమేధేన యజేతే' తి స్మృత్యా చ విహితమశ్వమేధం యష్టుం సంకల్ప్య తదానీముద్బుద్ధసంస్కారసుమంత్రోదీరిత వచనాజ్ఞామాత్రుపలాలనవ్యాజేన శాంతయా సహ ఋశ్యశృంగమానీయ ప్రాప్తకాలే పూర్వం సంకల్పిత మశ్వమేధం కర్తుమారభతేత్యాహ (తతః కాల ఇత్యాది.) తతః ఋశ్యశృంగానయనానంతరం, బహుతిథే అనల్పే, కాలే గతే. సంఖ్యాసంజ్ఞాద్బహుశబ్దాత్ పూరణార్థే డట్ బహుపూగ గణసంఘస్య తిథుగితి తిథుగాగమః. కస్మింశ్చిత్ మలిమ్లుచత్వాది దోషరహితతయా విలక్షణే, సుమనోహరే పౌర్ణమాస్యాః కాలత్వేన అతిమనోజ్ఞే, వసంతే సమనుప్రాప్తే ప్రారబ్ధే, చైత్ర్యాం పౌర్ణమాస్యామిత్యర్థః. రాజ్ఞో దశరథస్య, యష్టుం సాంగ్రహణీమిష్టిం కర్తుం, మనః మనోరథః, అభూత్. చైత్ర్యాం పౌర్ణమాస్యాం ప్రాతరశ్వమేధేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య 'సాంగ్రహణ్యేష్ట్యా యజత' ఇతి స్మరణాత్. ౧

అథ సాంగ్రహణీమిష్టిం కర్తు మృత్విగ్వరణే ప్రాప్తే ప్రథమ మృశ్యశృంగం బ్రహ్మత్వేన వృతవా నిత్యాహ (తతః ప్రసాద్యేతి,) దేవవర్ణినం దేవవర్చసం. ౨

తథేతి చ స రాజాన మువాచ చ సుసత్కృతః,
సంభారాస్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతాం. ౩

తతో రాజాబ్రవీ ద్వాక్యం సుమంత్రం మంత్రిసత్తమం,
సుమంత్రావాహ య క్షిప్ర మృత్విజో బ్రహ్మవాదినః. ౪

సుయజ్ఞం వామదేవం చ జాబాలి మథ కాశ్యపం,
పురోహితం వసిష్ఠం చ యే చాన్యే ద్విజసత్తమాః. ౫

తత స్సుమంత్ర స్త్వరితం గత్వా త్వరితవిక్రమః,
సమానయ త్స తాన్ విప్రాన్ సమస్తాన్ వేదపారగాన్. ౬

(తథేతి.) స చ ఋశ్యశృంగశ్చ. ౩

అథ అపదాతీనృత్విజస్సమావహంత్యా సుబ్రహ్మణ్యాయా ఇతి విహితమధ్వర్యుప్రభృతి వరణమాహ (తతో రాజేత్యాదినా). అస్యా శ్రుతే రయమర్థః. తస్య తస్య గృహే గత్వా సోమప్రవాకవృతా నధ్వర్యుబ్రహ్మహోతౄ నాగ్నీధ్రం చ హస్త్యశ్వాదికమారోప్య రాజగృహ మానయంతి రాజపురుషాః. అనంతరాయా మమావాస్యాయాం పూర్వవృతా ఏవ తే సంజ్ఞా నేష్ట్యర్థం పునర్వ్రియంతే. అథ వైశాఖ్యాం పౌర్ణమాస్యాం ప్రాజాపత్యర్షభపశ్వర్థం పూర్వవ త్సోమప్రవాకవృతౌ మైత్రావరుణ ప్రతి ప్రస్థాతారౌ హస్త్యాదిక మారోప్యానయంతి రాజపురుషాః. అనంతరాయా మమావాస్యాయాం తథైవ వృత ముద్గాతారం హస్త్యాదిభిరానయంతి. అథాగామిని వసంతే పంచదశ్యాం హస్త్యాదిభిః ప్రస్తోతార మానయంతి త్రైధాతవీయార్థం. యత్ర దీక్షా రంభ స్తద్దివసా దూర్ధ్వం తృతీయాదిష్వహస్సు అన్వహ మితరా నష్టావృత్విజో హస్త్యశ్వాదిక మారోప్యానయంతి. బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిన మచ్ఛావాకం, నేష్టారం, ప్రతిహర్తారం, గ్రావస్తుతం పోతార మున్నేతారం, సుబ్రమణ్య మితి సోమార్థం. ఏవం అసు బ్రహ్మణ్యాహ్వానా దపదాతీ నృత్విజ అవహంతీతి. ఏవం క్రమేణ కర్తవ్యాని ఋత్విగ్వరణాని కార్యకరత్వా త్సంగ్రహేణ దర్శయతి (సుమంత్రావాహయేతి) ఆవాహయ ఆనయ, ఋతౌ యజంతీత్యృత్విజః, బ్రహ్మవాదినః వేదపాఠకాన్. ౪

ఋత్విజః పరిగణయతి సుయజ్ఞ మితి). ౫

(తత ఇతి.) త్వరితవిక్రమః త్వరితపదన్యాసః. ౬

(సాంగ్రహణేష్టి పూర్వకం అశ్వవిమోచనం)

తాన్ పూజయిత్వా ధర్మాత్మా రాజా దశరథ స్తదా,
ధర్మార్థసహితం యుక్తం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౭

మమ లాలప్యమానస్య పుత్రార్థం నాస్తి వై సుఖం,
తదర్థం హయమేధేన యక్ష్యామీతి మతిర్మమ. ౮

తదహం యష్టుమిచ్ఛామి శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా,
ఋషిపుత్రప్రభావేన కామాన్ ప్రాప్స్యామి చాప్యహం. ౯

తత స్సాధ్వితి తద్వాక్యం బ్రాహ్మణాః ప్రత్యపూజయన్,
వసిష్ఠప్రముఖా స్సర్వే పార్థివస్య ముఖాచ్చ్యుతం. ౧౦

ఋశ్యశృంగపురోగాశ్చ ప్రత్యూచు ర్నృపతిం తదా,
సంభారా స్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతాం. ౧౧

సర్వథా ప్రాప్స్యసే పుత్రాంశ్చతురోఽమితవిక్రమాన్,
యస్య తే ధార్మికీ బుద్ధి రియం పుత్రార్థ మాగతా. ౧౨

(తానితి.) ధర్మార్థసహితం ధర్మార్థరూపప్రయోజనయుక్తం, శ్లక్ష్ణం మధురం. ౭

(మమేతి.) వ్యాఖ్యాతం ౮

(తదితి.) యష్టుమిచ్ఛామి ప్రతిబంధకదురితశాంత్యర్థం. ఋషిపుత్రప్రభావేన ఋశ్యశృంగకృతయజ్ఞప్రభావేణ, పశ్చాత్కామాన్ పుత్రా నవాప్స్యామి చ. ౯

(తత ఇతి.) ఋశ్యశృంగ శ్లాఘాగర్భత్వా ద్వసిష్ఠప్రముఖా ఇత్యుక్తం. ౧౦

(ఋశ్యశృంగేత్యాది) వ్యాఖ్యాతప్రాయం. ౧౧

(సర్వథేతి.) సనత్కుమారవచశ్శ్రవణా చ్చతుర ఇత్యుక్తం. ౧౨

తత: ప్రీతోఽభవ ద్రాజా శ్రుత్వా తద్ద్విజభాషితం,
అమాత్యాం శ్చాబ్రవీ ద్రాజా హర్షేణేదం శుభాక్షరం. ౧౩

గురూణాం వచనాచ్ఛీఘ్రం సంభారా స్సంభ్రియంతు మే,
సమర్థాధిష్ఠితశ్చాశ్వ స్సోపాధ్యాయో విముచ్యతాం. ౧౪

సరయ్వాశ్చోత్తరే తీరే యజ్ఞభూమి ర్విధీయతాం,
శాంతయ శ్చాభివర్ధంతాం యథాకల్పం యథావిధి. ౧౫

శక్య: ప్రాప్తు మయం యజ్ఞ స్సర్వేణాపి మహీక్షితా,
నాపరాధో భవే త్కష్టో యద్యస్మిన్ క్రతుసత్తమే. ౧౬

(తత ఇతి.) క్రియాభేదాన్న రాజపదపునరుక్తిః. ౧౩

(గురూణామితి.) సంభ్రియంతు సంభ్రియంతాం, ఆర్షం పరస్మైపదం. అత్ర సంభారాః యజ్ఞీయాశ్వమోచనోపకరణాని, ద్వాదశారత్నీ రశనా భవతీత్యుక్త్వా ద్వాదశారత్ని పరిమితా ముంజాఖ్యతృణవిశేషనిర్మితా రశనా. చతుష్టయ్య ఆపోభవంతీ త్యనువాకోక్తాః ఆతపతి వర్ష్యాః కూప్యాః స్థావరాః వహంత్యశ్చేతి చతుర్విధా ఆప ఇత్యాదీని. సమర్థైః చతుశ్శతా రక్షంతీతి శ్రూయమాణైః రాజపుత్రాద్యై రధిష్ఠితః రక్షితః, సోపాధ్యాయః ఉపాధ్యాయై శ్చతుర్భిః ఋత్విగ్భి స్సహితః, అశ్వః విముచ్యతాం. చత్వార ఋత్విజ స్సముక్షంతీత్యారభ్య 'శతేన రాజపుత్రై స్సహాధ్వర్యుః, శతేనారాజభి రుగ్రై స్సహ బ్రహ్మా, శతేన సూతగ్రామణిభి స్సహ హోతా, శతేన క్షత్త సంగ్రహీతృభి స్సహోద్గాతే' తి శ్రుతేః. సంగృహీతం చ భట్టభాస్కరైః 'సన్నాహవంతః క్షితి పాలపుత్రా స్సన్నద్ధసూతా శ్శతమస్య తల్ప్యాః, గోపాయితార శ్శతమేవ ముగ్రా స్సన్నాహిన స్తాదృశసూనుయుక్తాః, వైశ్యా శ్శతం ప్రాంతచరాః పథిస్యు ర్వరూధినస్తై శ్శతమేవ శూద్రా' ఇతి. ౧౪

అథ పుణ్యనామ దేవయజన మధ్యవస్యతీత్యుక్తరీత్యా యాగార్హపుణ్యస్థలపరిగ్రహం దర్శయతి (సరయ్వాఇతి.) ఉత్తరం వివిక్తమితి తత్పరిగ్రహః. శాంతయః శాంతికర్మాణి, అభి వర్ధంతాం ప్రవర్తంతాం, యథాకల్పం యథాక్రమం, యథావిధి యథాశాస్త్రం. ౧౫

(శక్య ఇతి.) కష్టః క్లేశకరః. ౧౬

(అశ్వమేధసన్నాహః)

ఛిద్రం హి మృగయన్తేఽత్ర విద్వాంసో బ్రహ్మరాక్షసాః,
నిహతస్య చ యజ్ఞస్య సద్యః కర్తా వినశ్యతి. ౧౭

తద్యథా విధిపూర్వం మే క్రతురేష సమాప్యతే,
తథా విధానం క్రియతాం సమర్థాః కరణేష్విహ. ౧౮

తథేతి చ తతస్సర్వే మన్త్రిణః ప్రత్యపూజయన్,
పార్థివేన్ద్రస్య తద్వాక్యం యథాజ్ఞప్త మకుర్వత. ౧౯

తతో ద్విజాస్తే ధర్మజ్ఞమస్తువన్ పార్థివర్షభం,
అనుజ్ఞాతా స్తతస్సర్వే పునర్జగ్ము ర్యథాగతం. ౨౦

గతేష్వథ ద్విజాగ్ర్యేషు మన్త్రిణ స్తాన్నరాధిపః,
విసర్జయిత్వా స్వం వేశ్మ ప్రవివేశ మహాద్యుతిః. ౨౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్వాదశస్సర్గః.

(ఛిద్రమితి.) ఛిద్రం అపరాధమిత్యర్థః. ౧౭

(తదితి.) యథేతి ఛేదః. ౧౮

(తథేతి.) అకుర్వత సాంగ్రహణేష్టి ప్రభృత్యశ్వవిమోచనాంత మకుర్వన్నిత్యర్థః, ౧౯

(తతో ద్విజా ఇతి.) అనుజ్ఞాతాః - తేనేతి శేషః. ౨౦

(గతేష్వితి.) స్వం వేశ్మ అగ్నిగృహా దంతఃపురమిత్యర్థః. ౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే ద్వాదశస్సర్గః.

అథ త్రయోదశస్సర్గః

పునః ప్రాప్తే వసంతే తు పూర్ణ స్సంవత్సరోఽభవత్,
ప్రసవార్థం గతో యష్టుం హయమేధేన వీర్యవాన్. ౧

అభివాద్య వసిష్ఠం చ న్యాయతః ప్రతిపూజ్య చ,
అబ్రవీ త్ప్రశ్రితం వాక్యం ప్రసవార్థం ద్విజో త్తమం.
యజ్ఞో మే క్రియతాం బ్రహ్మన్ యథోక్తం మునిపుంగవ, ౨౪

అథ త్రయోదశస్సర్గః.

ఏవం ప్రథమవసంతే చిత్రాపౌర్ణమస్యాం సాంగ్రహణేష్టిం విధాయ, ద్వితీయేఽహ్ని బ్రహ్మౌదన మేధ్యాశ్వబంధన స్నాపన ప్రోక్షణ విమోచనాదికం చత్వార ఋత్విజస్సముక్షంతీత్యుక్తరీత్యా కృత్వా, 'సావిత్ర మష్టాకపాలం ప్రాత ర్నిర్వపతీ' త్యుక్తరీత్యా ప్రతిదివసం సావిత్రాదిషు కర్మ స్వనుష్ఠీయమానేషు, సంవత్సరే పూర్ణే, దేవయజనంప్రతి ప్రస్థానం దర్శయతి త్రయోదశే (పునః ప్రాప్త ఇత్యాది.) పునర్వసంతే ద్వితీయవసంతే ప్రాప్తే, సంవత్సరః పూర్ణో ఽ భవత్ అమావాస్యా ప్రాప్తేత్యర్థః. తత్ర భావిన్యాం పౌర్ణమాస్యాం, ప్రసవార్థం, హయమేధేన యష్టుం హయమేధాఖ్యం యజ్ఞం కర్తుం, గతః దేవయజనమితి శేషః. ప్రథమసంవత్సరాంతిమామావాస్యాయా ముఖాసంభరణ త్రైధాతవీయ దీక్షణీయాదికం దేవయజన ఏవ హి కర్తవ్యం. యథోక్తం భాస్కరైః 'సంవత్సరస్యాస్య తు యోత్తమా (యాంతిమేతి పాఠాంతరం) మావాస్యా విధేయా మిహ దీక్షణీయాం, త్రైధాతవీయాం ప్రవదంతి సప్త దినాని దీక్షాహుతయ స్తథాష్టా' వితి ౧

ఏవ మేతత్సర్గ ప్రతిపాద్యం దేవయజనగమనం సంగ్రహేణోక్త్వా పునస్త ద్విస్తరేణ వక్తు ముపక్రమతే సర్గశేషేణ. తత్ర బ్రహ్మౌదన మారభ్య యావదశ్వమేధ సమాప్తి యజమానస్య స్వాతంత్ర్య ప్రతిషేధేన స్వయం యజ్ఞోపకరణసంపాదనాద్యయోగా దధ్వర్యుణైవ తస్య కర్తవ్యత్వా దధ్వర్యుత్వేన వృతం వసిష్ఠం ప్రతి ప్రార్థయతే (అభివాద్యేత్యాదినా.) తదుక్తం భట్టభాస్కరైః – 'రశనాంజనతః పశ్చా దధ్వర్యుః పరిపీయతే, రాజ్యాయ స చ రాజా స్యా ద్యావత్సం తిష్ఠతే క్రతు' రితి. యేయం ద్వాదశారత్ని రశనా భవతి మౌంజీ భవతీత్యశ్వబంధనరజ్జుర్విహితా, తస్యాః యదాజ్య ముచ్ఛిష్యతే తస్మిన్ రశనా న్యనక్తీతి యత్ బ్రహ్మౌదనశిష్టాజ్యేనాభ్యంజనం

(అశ్వమేధసన్నాహః)

యథా న విఘ్నః క్రియతే యజ్ఞాంగేషు విధీయతాం. ౩

భవాన్ స్నిగ్ధ స్సుహృ న్మహ్యం గురుశ్చ పరమో మహాన్,
వోఢవ్యో భవతా చైవ భారో యజ్ఞస్య చోద్యత: ౪

తథేతి చ స రాజాన మబ్రవీ ద్ద్విజసత్తమః,
కరిష్యే సర్వమేవైత ద్భవతా యత్సమర్థితం. ౫

తతోఽబ్రవీ ద్ద్విజాన్ వృద్ధాన్ యజ్ఞకర్మసు నిష్ఠితాన్,
స్థాపత్యే నిష్ఠితాంశ్చైవ వృద్ధాన్ పరమధార్మికాన్. ౬

విహితం, తతః పశ్చాదిత్యర్థః. అర్ధత్రయమేకాన్వయం. వసిష్ఠమభివాద్య చ, న్యాయతః శాస్త్రతః, ప్రతిపూజ్యచ, ప్రశ్రితం వినయయుక్తం, వాక్యమబ్రవీత్, కథం? ప్రసవార్థం పుత్రార్థం, ఆరబ్ధో మే యజ్ఞః, యథోక్తం శాస్త్రోక్తమనతిక్రమ్య, క్రియతాం. ౨౪

(యథేతి.) యజ్ఞాంగేషు ద్రవ్యదేవతాకర్మాది రూపేషు, యథా విఘ్నో న క్రియతే, రాక్షసై రితి శేషః. తథా క్రియతామిత్యర్థః. ౩

(భవానితి.) భవాన్, మహ్యం, స్నిగ్ధః అవిచ్ఛిన్నస్నేహః. సుహృత్, పరమః వామదేవాదిభ్య ఉత్కృష్టః, మహాన్ వస్తుతో నిరుపమో గురుః, అత ఉద్యతః ఉపక్రాంతో, యజ్ఞస్య భారో భవతా వోఢవ్యః, చకారేణార్త్విజ్యం చ కర్తవ్యమిత్యుచ్యతే. ౪

(తథేతి.) సమర్థితం సమ్యక్ప్రార్థితం. ౫

(తత ఇతి.) సార్ధశ్లోకత్రయ మేకాన్వయం. యజ్ఞకర్మసు యజ్ఞప్రయోగేషు, స్థాపత్యే తత్తద్గ్రృహనయనస్థాపత్యే, నిష్ఠితాన్ పూర్వం రాజ్ఞా నియుక్తాన్, (కర్మాంతికానితి) కర్మణామంత స్సమాప్తి స్స ఏషామస్తీతి కర్మాంతికాః, అత ఇనిఠనావితి ఠన్. భృతకానిత్యర్థః. శిల్పకరాన్ ఇష్టకాదినిర్మాతౄన్, వర్ధకీన్, తక్షః స్రుక్స్రువ చమసగ్రహ యుపాది నిర్మాతౄన్, ఖనకాన్ వాపీ

కర్మాంతికాన్ శిల్పకరా౯ వర్ధకీన్ ఖనకానపి,
గణకాన్ శిల్పినశ్చైవ తథైవ నటనర్తకా౯. ౭

తథా శుచీన్ శాస్త్రవిదః పురుషాన్ సుబహుశ్రుతాన్,
యజ్ఞకర్మ సమీహంతాం భవంతో రాజశాసనాత్. ౮

ఇష్టకా బహు సాహస్రా శ్శీఘ్ర మానీయతా మితి, ౮౻

ఔపకార్యాః క్రియంతాం చ రాజ్ఞాం బహుగుణాన్వితాః. ౯

బ్రాహ్మణావసథా శ్చైవ కర్తవ్యా శతశ శ్శుభాః,
భక్ష్యాన్నపానై ర్బహుభి స్సముపేతా స్సునిష్ఠితాః. ౧౦

తథా పౌరజనస్యాపి కర్తవ్యా బహువిస్తరాః,
ఆవాసా బహుభక్ష్యా వై సర్వకామై రుపస్థితాః. ౧౧

తథా జానపదస్యాపి జనస్య బహు శోభనం,
దాతవ్య మన్నం విధివ త్సత్కృత్య న తు లీలయా. ౧౨

సర్వేవర్ణా యథా పూజాం ప్రాప్నువంతి సుసత్కృతాః
న చావజ్ఞా ప్రయోక్తవ్యా కామక్రోధవశాదపి. ౧౩

కూపాదికృతః, గణకాన్ లేఖకాన్, శిల్పినః చిత్రాదికరాన్, నటాః రసాభినయ కృతః, నర్తకాః భావాభినయకృతః, శాస్త్రవిదః ప్రయోగశాస్త్రవిదః. అథాజ్ఞాపనప్రకార మాహాష్టభిః (యజ్ఞకర్మేత్యాది.) ఋత్విజః ప్రత్యాహ (యజ్ఞకర్మేతి) సమీహంతాం వ్యాప్రియంతాం, శిల్పకరా౯ ప్రత్యాహ (ఇష్టకేతి) జాత్యేకవచనం. ఇత్యబ్రవీదితి పూర్వేణాన్వయః. ౬, ౭, ౮౻

(ఔపకార్యా ఇతి.) సప్తశ్లోక్యా మేకాన్వయః. ఔపకార్యా రాజసదనాని, స్వార్థేష్యఞ్. 'రాజసదన ముపకార్యోపకారికే' త్యమరః. బహుగుణాన్వితాః ఔన్నత్య విశాలత్వాది బహుగుణాన్వితాః, బ్రాహ్మణావసథా ఇతి ఆర్షో లింగవ్యత్యయః. కఠినం ఫలాదిభక్ష్యం, సునిష్ఠితాః

(అశ్వమేధసన్నాహః)

యజ్ఞకర్మసు యే వ్యగ్రాః పురుషా శ్శిల్పిన స్తథా,
తేషామపి విశేషేణ పూజా కార్యా యథాక్రమం. ౧౪

తే చ స్యు స్సంభృతా స్సర్వే వసుభి ర్భోజనేన చ.
యథా సర్వం సువిహితం న కించి త్పరిహీయతే. ౧౫

తథా భవంతః కుర్వంతు ప్రీతిస్నిగ్ధేన చేతసా, ౧౫½
తతస్సర్వే సమాగమ్య వసిష్ఠమిద మబ్రువన్.

యథోక్తం తత్సువిహితం న కించి త్పరిహీయతే,
యథోక్తం తత్కరిష్యామో న కించిత్పరిహాస్యతే. ౧౭

తత స్సుమంత్ర మానీయ వసిష్ఠో వాక్య మబ్రవీత్,
నిమంత్రయస్వ నృపతీన్ పృథివ్యాం యే చ ధార్మికాః. ౧౮

వాతవర్షాదిభి రప్రకంప్యాః, సర్వకామైః స్రక్చందనాదిభిః, ఉపస్థితాః సంయుక్తాః, బహు అధికం, విధివత్ యథావిధి, సత్కృత్య గంధాదిభిరభ్యర్చ్య, లీలయా అనాదరేణేత్యర్థః. యథా పూజాం ప్రాప్నువంతి తథా కర్తవ్యమిత్యర్థః. కామక్రోధవశాత్ స్నేహద్వేషవశాత్, అపిశబ్దేన లీలా సముచ్చీయతే. విశేషేణ అత్యాదరేణేత్యర్థః. యథాక్రమం యథావృద్ధం, తే చే త్యత్ర చశబ్దో భిన్నక్రమః. తే భోజనేన, వసుభిః ధనైశ్చ, సంభృతాః తృప్తాశ్చ స్యుః. సర్వమపి యథా సువిహితం సుష్ఠ్వనుష్ఠితం స్యాత్, కించిదపి న పరిహీయతే న త్యక్ష్యతే, ప్రీతిస్నిగ్ధేన స్నేహార్ద్రేణ. ౯, ౧౫½

యథోక్త ప్రవృత్తిం దర్శయతి (తత ఇతి.) తత్ పూర్వోక్తకార్యజాతం. ౧౬, ౧౭

ఏవ ముపకరణ నిష్పత్త్యనంతరం రాజాహ్వాన మాజ్ఞాపయతి (తత ఇత్యాదినా.) నిమంత్రయస్వ ఆహ్వయ. ౧౮

బ్రాహ్మణాన్ క్షత్రియాన్ వైశ్యాన్ శూద్రాంశ్చైవ సహస్రశః,
సమానయస్వ సత్కృత్య సర్వదేశేషు మానవాన్. ౧౯

మిథిలాధిపతిం శూరం జనకం సత్యవిక్రమం,
నిష్ఠితం సర్వశాస్త్రేషు తథా వేదేషు నిష్ఠితం. ౨౦

తమానయ మహాభాగం స్వయమేవ సుసత్కృతం,
పూర్వసంబంధినం జ్ఞాత్వా తతః పూర్వం బ్రవీమి తే. ౨౧

తథా కాశీపతిం స్నిగ్ధం సతతం ప్రియవాదినం,
వయస్యం రాజసింహస్య స్వయమేవానయస్వ హ. ౨౨

తథా కేకయరాజానం వృద్ధం పరమధార్మికం,
శ్వశురం రాజసింహస్య సపుత్రం త్వ మిహానయ. ౨౩

అంగేశ్వరం మహాభాగం రోమపాదం సుసత్కృతం,
వయస్యం రాజసింహస్య సమానయ యశస్వినమ్. ౨౪

(బ్రాహ్మణానితి.) సర్వదేశేషు స్థితానితి శేషః ౧౯

(మిథిలేతి). శ్లోకద్వయం. తం ప్రసిద్ధం, స్వయమేవ న తు దూతముఖేన, పూర్వసంబంధినం చిరంతనసుహృదం, తతః పూర్వోక్తేభ్యో నృపతిభ్యః. ౨౦, ౨౧

(తథేతి.) స్వయమేవ గమనహేతవో విశేషణాని. ౨౨

(తథేతి.) కేకయరాజానమితి సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వా ట్టజభావః. ౨౩

(అంగేతి.) సమానయ, త్వమేవేతి శేషః. ౨౪

(అశ్వమేధసన్నాహః)

ప్రాచీనాన్ సింధుసౌవీరాన్ సౌరాష్ట్రేయాంశ్చ పార్థివాన్,
దాక్షిణాత్యా న్నరేంద్రాంశ్చ సమస్తా నానయస్వ హ. ౨౫

సంతి స్నిగ్ధాశ్చ యే చాన్యే రాజానః పృథివీతలే,
తా నానయ యథాక్షిప్రం సానుగాన్ సహబాంధవాన్. ౨౬

వసిష్ఠవాక్యం తచ్ఛ్రుత్వా సుమంత్ర స్త్వరిత స్తదా,
వ్యాదిశ త్పురుషాం స్తత్ర రాజ్ఞా మానయనే శుభాన్. ౨౭

స్వయమేవ హి ధర్మాత్మా ప్రయమౌ మునిశాసనాత్,
సుమంత్ర స్త్వరితో భూత్వా సమానేతుం మహీక్షితః. ౨౮

తే చ కర్మాంతికా స్సర్వే వసిష్ఠాయ చ ధీమతే,
సర్వం నివేదయంతిస్మ యజ్ఞే యదుపకల్పితమ్. ౨౯

తతః ప్రీతో ద్విజశ్రేష్ఠ స్తాన్ సర్వా నిదమబ్రవీత్, ౨౯½

(ప్రాచీనానితి.) ప్రాచీనాన్ ప్రాగ్దేశవర్తినః, సింధుదేశే సౌవీరదేశే చ భవాస్సింధుసౌవీరాః, సౌరాష్ట్రేయాన్ సురాష్ట్రదేశభవాన్, దాక్షిణాత్యాన్ దక్షిణదేశభవాన్, ఆనయస్వ, దూతముఖేనేతి శేషః. ౨౫

(సంతీతి.) యథా క్షిప్రం శైఘ్ర్యమనతిక్రమ్య. ౨౬

(వసిష్ఠేతి.) శుభాన్ అంతరంగాన్. ౨౭

(స్వయమితి.) మహీక్షితః వసిష్ఠేన విశిష్యోక్తాన్. ౨౮

(తే చేతి.) ఉపలక్షణమేత చ్ఛిల్పకరాదీనాం, యజ్ఞనిమిత్తం, యదుపకల్పితం నిర్మితం, తత్సర్వం నివేదయంతి స్మ. ౨౯

అవశ్యం శిక్షణీయాంశం పునశ్శిక్షయతి (తతః ప్రీత ఇతి.) అర్ధ మేకాన్వయం. ౨౯½

అవజ్ఞయా న దాతవ్యం కస్యచి ల్లీలయాపి వా.
అవజ్ఞయా కృతం హన్యా ద్దాతారం నాత్ర సంశయః, ౩౦

తతః కైశ్చిదహోరాత్రై రుపయాతా మహీక్షితః.
బహూని రత్నా న్యాదాయ రాజ్ఞో దశరథస్య వై, ౩౧

తతో వసిష్ఠ స్సుప్రీతో రాజాన మిద మబ్రవీత్.
ఉపయాతా నరవ్యాఘ్ర రాజాన స్తవ శాసనాత్, ౩౨

మయాపి సత్కృతా స్సర్వే యథార్హం రాజసత్తమాః.
యజ్ఞీయం చ కృతం రాజన్ పురుషై స్సుసమాహితైః, ౩౩

నిర్యాతు చ భవా న్యష్టుం యజ్ఞాయతన మంతికాత్.
సర్వకామై రుపహృతై రుపేతం వై సమంతతః, ౩౪

ద్రష్టు మర్హసి రాజేంద్ర మనసేవ వినిర్మితమ్. ౩౫

(అవజ్ఞయేతి.) లీలయా వినోదేన. ౩౦

(తత ఇతి.) తతః దశరథనిర్గమనానంతరం, రత్నాని శ్రేష్ఠవస్తూని మణిముక్తాప్రవాళవస్త్రాభరణ చందనాదీని. ౩౧

(తత ఇతి.) స్పష్టం. ౩౨

(మయేతి.) యజ్ఞమర్హతీతి యజ్ఞీయం. యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం ఘఖఞావితి ఘః, యజ్ఞాయ యత్సంపాద్యం తత్సర్వం సంపాదిత మిత్యర్థః. ౩౩

(నిర్యాత్వితి.) అంతికాత్ సమీపే, దూరాంతికార్థేభ్యో ద్వితీయాచేతి చకారేణ పంచమీ. సమీపే ఉపహృతైః, సర్వకామైః సర్వోపకరణైః, ఉపేతం. ౩౪

(ద్రష్టు) మిత్యర్థ మేకాన్వయం. మనసేవేతి క్షిప్రసిద్ధత్వే దృష్టాంతః. ౩౫

(అశ్వమేధసన్నాహః)

తథా వసిష్ఠ వచనా దృశ్యశృంగస్య చోభయోః,
శుభే దివసనక్షత్రే నిర్యాతో జగతీపతిః. ౩౮

తతో వసిష్ఠప్రముఖా స్సర్వ ఏవ ద్విజోత్తమాః,
ఋశ్యశృంగం పురస్కృత్య యజ్ఞకర్మారభం స్తదా.
యజ్ఞవాటగతా స్సర్వే యథాశాస్త్రం యథావిధి. ౩౯½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.

(తథేతి.) వసిష్ఠే త్యవిభక్తికో నిర్దేశః, వసిష్ఠస్య ఋశ్యశృంగస్య చోభయోరిత్యర్థః. ఋశ్యశృంగస్య బ్రహ్మత్వేన వృతత్వాత్తద్వచన మప్యపేక్షితం. శుభే దివసే సోమసౌమ్యవారాదౌ, శుభే నక్షత్రే రోహిణ్యాదౌ, నిర్యాతః గృహా ద్యజ్ఞశాలాం ప్రతీత్యర్థసిద్ధం. అత్రాహుః - 'శంఖ దుందుభిమృదంగవాదనై ర్మంగళైః పటహకాహళాదిభిః, స్వస్తివాదముఖరై ర్మఖక్షితిం బ్రాహ్మణైశ్చ సహ సంప్రపద్యత' ఇతి. ౩౮

(తత ఇతి) సార్ధశ్లోకః. అరభ న్నితి ఛాందసః. యజ్ఞవాటగతా స్సర్వే యజమానర్త్విగాదయః, యథావిధి యథాక్రమం, యథాశాస్త్రం, సర్వే యజ్ఞకర్మ ఆరభన్, స్వస్వకర్మ ఆరభంతే త్యర్థః. ౩౯½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీ రామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, త్రయోదశస్సర్గః.

అథ చతుర్దశస్సర్గః

అథ సంవత్సరే పూర్ణే తస్మిన్ ప్రాప్తే తురంగమే,
సరయ్వా శ్చోత్తరే తీరే రాజ్ఞో యజ్ఞోఽభ్యవర్తత. ౧

ఋశ్యశృంగం పురస్కృత్య కర్మ చక్రుర్ద్విజర్షభాః,
అశ్వమేధే మహాయజ్ఞే రాజ్ఞోఽస్య సుమహాత్మనః. ౨

అథ చతుర్దశస్సర్గః

పూర్వసర్గాంతే శాలాప్రవేశానంతర మశ్వమేధారంభ స్సంగ్రహేణ దర్శితః, తదనుష్ఠానం విస్తరేణ దర్శయిష్యన్ తస్యాశ్వాగమనపూర్వకత్వా త్తదనువాదపూర్వకం యజ్ఞానుష్ఠానం దర్శయతి చతుర్దశే (అథేత్యాది.) అథ అశ్వవిమోచనానంతరం, తురంగమే, ప్రాప్తే క్రమేణ ప్రాప్తే, తస్మిన్ సంవత్సరే పూర్ణే, రాజ్ఞో యజ్ఞః, అభ్యవర్తత ప్రావర్తత, అశ్వాగమనక్రమస్తు 'విముక్త మశ్వం స్వైరం చరంతం రాజపుత్రా రాజోగ్ర సూత గ్రామణి క్షత్త సంగ్రహీతార శ్చతుశ్శతాః పరిపాలయంతోఽనావర్తయంతోఽనుచరంతి'-బ్రహ్మాధ్వర్యుహోత్రుద్గాతార శ్చత్వార ఋత్విజస్తం రథకారగృహే సమానీయ బధ్వా తస్య చతుర్షు పదేష్విహ ధృతిస్స్వాహేత్యాద్యాహుతి చతుష్టయం జుహ్వతి. తథాహుః - 'రథకారగృహేఽశ్వస్య వసత స్స్వాయమస్యతు, చతుర్షు పత్సు హోతవ్యా శ్చతస్రో ధృతయః క్రమా' దితి. అథైకాదశమాసాదూర్ధ్వం తం సదస్సమానీయ అశ్వత్థే వ్రజే బధ్నంతి. తథాహాపస్తంబః - 'ఊర్ధ్వ మేకాదశా న్మాసా దాశ్వత్థే వ్రజేఽశ్వం బధ్నీయా' దితి. తతో ద్వాదశే మాసే శాలానిర్మాణాది సకలసంభారాన్ సంభృత్య ఫాల్గునామావాస్యాయా మృత్విగ్భి శ్శాలాం ప్రవిశ్య ప్రతిపద మారభ్యాశ్వమేధం ప్రారభంతే. ౧

(ఋశ్యశృంగమితి.) అనేన ప్రధానా ర్త్విజ్యం బ్రహ్మత్వం తస్యేతి గమ్యతే. ౨

(అశ్వమేధయాగ కల్పవివరణం)

కర్మ కుర్వంతి విధివ ద్యాజకా వేదపారగాః,
యథావిధి యథాన్యాయం పరిక్రామంతి శాస్త్రతః. ౩

ప్రవర్గ్యం శాస్త్రతః కృత్వా తథైవోపసదం ద్విజాః,
చక్రుశ్చ విధివ త్సర్వ మధికం కర్మ శాస్త్రతః. ౪

అభిపూజ్య తతో హృష్టా స్సర్వే చక్రు ర్యథావిధి,
ప్రాతస్సవన పూర్వాణి కర్మాణి మునిపుంగవాః. ౫

ప్రతిపదమారభ్య సప్తసు దినేషు కర్తవ్యాః త్రీణి త్రీణి వైశ్వదేవాని జుహోతీతి విహితానేకవింశతిహోమాన్. పూర్ణాహుతిముత్తమాం జుహోతీతి విహితం కర్మవిశేషం చాభిప్రేత్యాహ (కర్మ కుర్వంతీతి.) యాజకాః ఋత్విజః, వేదపారం తదర్థావబోధః, తద్గచ్ఛంతీతి వేదపారగాః, కర్మ పూర్వోక్తం. విధివత్ కుర్వంతి స్మ, యథావిధి యథావేదోక్తం, యథాన్యాయం యథా మీమాంసం, శాస్త్రతః కల్పసూత్రానుసారేణ, పరిక్రామంతి ప్రచరంతి. 'నాసగ్స్థితే సోమేఽధ్వర్యుః ప్రత్యఙ్ సదోతీయా'దిత్యాద్యుక్త క్రమ మతిలంఘ్య ఋత్విజో న విహరంతీత్యర్థః. ౩

అథ సోమక్రయానంతరం సోమరాజాప్యాయనకర్మ విశేషాన్ దర్శయతి (ప్రవర్గ్యమితి.) ద్విజాః ఋత్విజః, ప్రవర్గ్యం 'దేవా వై సత్రమాసతే' త్యాది ప్రవర్గ్య బ్రాహ్మణోక్తం కర్మవిశేషం, శాస్త్రతః విధి మీమాంసా కల్పసూత్రానుసారేణ, కృత్వా, ఉపసదం ఇష్టివిశేషం, తథైవ శాస్త్రత ఏవ, కృత్వా, శాస్త్రతః ఉపదేశశాస్త్రాత్, అధికం అతిదేశతః ప్రాప్తం, సర్వం కర్మ చ చక్రుః, తిస్ర ఏవ సాహ్నస్యోపసదో ద్వాదశాహీనస్యేతి ప్రాప్తాః ద్వాదశ ప్రవర్గ్యోపసద శ్చక్రు రిత్యర్థః. ౪

అథ సోమప్రయోగం దర్శయతి (అభిపూజ్యేతి.) బహిష్పవమానాదిభి స్తత్తత్కర్మ దేవతా అభిపూజ్య, తతః ప్రవర్గ్యోపసదనావసానే, ప్రాతస్సవనపూర్వాణి ప్రాతస్సవన మాధ్యందినసవన తృతీయసవనాని కర్మాణి, చక్రుః. ౫

ఐంద్రశ్చ విధివ ద్దత్తో రాజా చాభిష్టుతోఽనఘః,
మాధ్యందినం చ సవనం ప్రావర్తత యథాక్రమం. ౬

తృతీయసవనం చైవ రాజ్ఞోఽస్య సుమహాత్మనః,
చక్రుస్తే శాస్త్రతో దృష్ట్వా తథా బ్రాహ్మణపుంగవాః. ౭

న చాహుత మభూ త్తత్ర స్ఖలితం వాపి కించన,
దృశ్యతే బ్రహ్మవత్సర్వం క్షేమయుక్తం హి చక్రిరే. ౮

(ఐంద్ర ఇతి.) ఐంద్రః ఐంద్రగ్రహనిష్ఠ స్సోమాంశః, స విధివదింద్రాయ దత్తః, అనఘః పాపనివర్తకః, రాజా సోమరాజః, అభిష్టుతః స్తోత్రశస్త్రైః స్తుతః, యద్వా, ఐంద్రః ఇంద్రదేవతాకో హవిర్భాగః, ధానాః కరంభః పరివాపః పురోడాశః పయస్యేతి ప్రాతస్సవనహవీంషి, ఇంద్రాయ హరివతే ధానాః, ఇంద్రాయ పూషణ్వతే కరంభః, సరస్వతే పరివాపః, ఇంద్రాయ పురోడాశః, మిత్రావరుణాభ్యాం పయస్యేతి, హోతవ్యానీంద్రముద్దిశ్యైవ. 'అథ కస్మా దేతేషాగ్ం హవిషా మింద్ర మేవ యజంతీ'త్యాదిశ్రుతేః. మాధ్యందినసాయంతనసవనయోః పయస్యావర్జం, అన్యత్సర్వం సమానం. అభిషుత ఇతి పాఠే చతసృషు దిక్షు చతుర్భిః ఋత్విగ్భిః, పాషాణైరభిహత్య నిస్సారితసారా సోమలతా భూదిత్యర్థః. తథాహి సూత్రం. 'సోమం రాజానం దృషది నిధాయ దక్షిణతో బ్రహ్మ పశ్చాదధ్వర్యు రుత్తరతో హోతా ప్రాగుద్గాతా స్థిత్వా దృషద్భి రభిహన్యా' దితి. అనఘః అంశుస్కందనరహితః. ౬

(తృతీయేతి.) తథా శాస్త్రప్రకారేణ, ప్రాతస్సవనవద్వ్యాఖ్యేత్యుక్తస్యైవాయం ప్రపంచః. ౭

(న చేతి.) అహుతం స్ఖలితం, అన్యథా హుతం వా, కించన నాభూత్, సర్వం హోమాదికం, బ్రహ్మవత్ మంత్రవత్, దృశ్యతే స్మ. హి యస్మాత్, క్షేమయుక్తం నిర్విఘ్నం చక్రిరే. అత్రాన్న హోమాదిక మశ్వమేధీయం సూచితం. తేషాం బహుత్వేన స్ఖాలిత్యాది సంభావనయా తత్పరిహారస్య వక్తవ్యత్వాత్. తథాహుర్యాజ్ఞికాః 'పత్నీ సంయజనాంతేఽహస్యగ్నిష్టోమే తు సంస్థితే, ప్రజాపతిసమే గీతే వీణాగణికిభి ర్నృపే. అస్తం గతే సహస్రాంశా వారుహ్యాశ్వత్థనిర్మితాః, షట్త్రింశత మథాసందీ స్తావంతోఽధ్వర్యవో వృతాః, అప్రాకృతైస్స్రువై ర్దీర్ఘదండైః ఖదిరసంభవైః, సర్వాం తాం రాత్రిమన్నాని దశాజ్యాదీని జుహ్వతి. సంఖ్యాహుతీ స్తా స్సకృదేవ హుత్వా పరార్ధపర్యంత మథక్రమేణ, హుత్వాశ్వనామ ప్రభృతీని రాత్రే శ్శేషోఽధ్యసంఖ్యాహుతిభి స్సమాప్య' ఇతి. ౮

(అశ్వమేధ యాగకల్పవివరణం)

న తేష్వహస్సు శ్రాంతో వా క్షుధితో వాపి దృశ్యతే,
నావిద్వాన్ బ్రాహ్మణ స్తత్ర నాశతానుచర స్తథా. ౯

బ్రాహ్మణా భుంజతే నిత్యం నాథవంతశ్చ భుంజతే,
తాపసా భుంజతే చాపి శ్రమణా భుంజతే తథా. ౧౦

వృద్ధాశ్చ వ్యాధితాశ్చైవ స్త్రియో బాలా స్తథైవ చ,
అనిశం భుంజమానానాం న తృప్తి రుపలభ్యతే. ౧౧

దీయతాం దీయతా మన్నం వాసాంసి వివిధాని చ,
ఇతి సంచోదితా స్తత్ర తథా చక్రు రనేకశః. ౧౨

అథ తత్రాన్నదాన సమృద్ధిం దర్శయ త్యష్టభిః (న తేష్విత్యాది.) యద్యపి క్రీతే సోమే యజ్ఞాన్నం న భోజ్యం, తథాపి సర్వద్రవ్యస్య వసిష్ఠసాత్కృతత్వేన న దోషః. తేష్వహస్సు యజ్ఞీయదినేషు, శ్రాంతః పిపాసితః, క్షుధితః బుభుక్షితః, న దృశ్యతే నాదృశ్యత. అశతానుచరః శతశిష్య రహితః. ౯

(బ్రాహ్మణా ఇతి.) నాథవంతః దాసాః, శూద్రాదయ ఇతి యావత్. శ్రమణాః దిగంబరాః 'శ్రమణా వాతవసనా' ఇతి నిఘంటుః. యద్వా, 'చతుర్థమాశ్రమం ప్రాప్తా శ్శ్రమణా నామ తే స్మృతా' ఇతి స్మృతిః. ౧౦

(వృద్ధా ఇతి,) వ్యాధితాః సంజాత వ్యాధయః, అనిశం భుంజమానానాం భుంజానేష్వపి, యజమానస్య తృప్తిః అలంబుద్ధి ర్నాసీదిత్యర్థః. యద్వా, రస్యతాతిశయాత్ భుక్త్యనంతరమపి భోజనేచ్ఛా జాయత ఇత్యర్థః. ౧౧

(దీయతామితి.) తథా చక్రుః, దదు రిత్యర్థః. ౧౨

అన్నకూటాశ్చ బహవో దృశ్యంతే పర్వతోపమాః,
దివసే దివసే తత్ర సిద్ధస్య విధివ త్తదా. ౧౩

నానాదేశా దనుప్రాప్తాః పురుషాః స్త్రీగణా స్తథా,
అన్నపానై స్సువిహితా స్తస్మిన్ యజ్ఞే మహాత్మనః. ౧౪

అన్నం హి విధివ త్స్వాదు ప్రశంసంతి ద్విజర్షభాః,
అహో తృప్తాస్మ్స భద్రం త ఇతి శుశ్రావ రాఘవః. ౧౫

స్వలంకృతాశ్చ పురుషా బ్రాహ్మణాన్ పర్యవేషయన్,
ఉపాసతే చ తా నన్యే సుమృష్టమణికుండలాః. ౧౬

కర్మాంతరే తదా విప్రాః హేతువాదాన్ బహూనపి,
ప్రాహుః స్మ వాగ్మినో ధీరాః పరస్పరజిగీషయా. ౧౭

(అన్నేతి.) విధివత్ పాకవిధ్యుక్తక్రమేణ. సిద్ధస్య పక్వస్య, అన్నేతి లుప్తషష్ఠీవిభక్తికం పదం. అన్నస్య ఖాద్య భక్ష్య లేహ్య చోష్య భేదభిన్నస్య, కూటాః రాశయః. ౧౩

(నానేతి.) సువిహితాః సుతర్పితాః. ౧౪

(అన్నం హీతి.) అన్నం, విధివత్ ఉపచారవత్, స్వాదు చ, అనేన తృప్తాః స్మ, అహో ఇదం వర్ణితుం న శక్యమితి ద్విజర్షభాః, ప్రశంసంతి ప్రాశంసన్, తద్రాఘవ శ్శుశ్రావ, న తేష్వహస్విత్యారభ్య ప్రశంసాప్రకారః, న తు కవివాక్యం. అనేన బ్రాహ్మణౌ వీణాగాథినౌ గాయత ఇత్యారభ్య ఇత్యదదా ఇత్యయజథా ఇత్యపచ ఇతి బ్రాహ్మణో గాయేదిత్యుక్త స్తుతిశ్రవణముక్తం. ౧౫

(స్వలంకృతా ఇతి.) బ్రాహ్మణాన్ బ్రాహ్మణేభ్యః, పర్యవేషయన్, భక్ష్యాన్నపానాదీనీతి శేషః. సుమృష్టమణికుండలాః ఉత్తేజిత రత్నకుండలాః, అన్యే పురుషా స్పృహయార్థం తా నసేవంతేత్యర్థః. ౧౬

(కర్మాంతర ఇతి.) కర్మాంతరే సవనయో రంతరాళకాలే, ధీరాః ధీమంతః, వాగ్మినః పటువాచః, విప్రా ఋత్విజః, పరస్పరజిగీషయా బహూన్ హేతువాదాన్ ప్రాహు స్స్మ. అనేన బ్రహ్మోద్య ముక్తం. యథా 'కిగ్గ్స్విదాసీత్ పూర్వచిత్తి' రిత్యాది హోతృబ్రహ్మణోః ప్రశ్న ప్రతివచనాని. ౧౭

(అశ్వమేధ యాగకల్పవివరణం)

దివసే దివసే తత్ర సంస్తరే కుశలా ద్విజాః,
సర్వకర్మాణి చక్రుస్తే యథాశాస్త్రం ప్రచోదితాః. ౧౮

నాషడంగవి దత్రాసీ న్నాఽవ్రతో నాఽబహుశ్రుతః,
సదస్యా స్తస్య వై రాజ్ఞో నావాదకుశలా ద్విజాః ౧౯

ప్రాప్తే యూపోచ్ఛ్రయే తస్మిన్ షడ్బైల్వాః ఖాదిరా స్తథా,
తావంతో బిల్వసహితాః పర్ణినశ్చ తథాపరే, ౨౦

అథ 'ఉమోర్వ్యకావ్యాధిదైవత్యాని ద్వినారాశంసనం ప్రాతస్సవనం, ద్వినారాశంసనం మాధ్యందినసవనం, సకృన్నారాశంసనం తృతీయసవన'మితి విహితాని త్రికాలకర్మాణి దర్శయతి (దివసే దివస ఇతి.) దివసేదివసే అశ్వమేధాహేషు ప్రత్యహం, సంస్తరే ఆస్తీర్ణబర్హిషి, 'సంస్తరౌ ప్రస్తరాధ్వరా' విత్యమరః. సర్వకర్మాణి ఉమాదిదైవత్యకర్మాణి, యథాశాస్త్రం వృద్ధైః ప్రచోదితాస్సంతః చక్రుః, 'ఉమా ఊర్వ్యాశ్చ కావ్యాశ్చ పితర స్సవనత్రయే' ఇతిహి స్మర్యతే నారాశంసనం నామ సకృత్ భక్షితాప్యాయితాసాదిత చమసం. ౧౮

(నేతి) అత్ర యజ్ఞే, అషడంగవిత్ కశ్చిన్నాసీత్. అవ్రతశ్చ కశ్చిన్నాసీత్, అబహుశ్రుతశ్చ కశ్చిన్నాసీత్. తస్య రాజ్ఞస్సదస్యాః సదసి సమవేతాః ద్విజాః, అవాదకుశలాః నాసన్. ౧౯

అథౌపవసథ్యదినకృత్యం పశ్వాలంభం వక్తుం యూపోచ్ఛ్రయణప్రకార మాహ (ప్రాప్త ఇతి.) శ్లోకద్వయమేకాన్వయం. తస్మిన్ అశ్వమేధే, యూపానా ముచ్ఛ్రయో యూపోచ్ఛ్రయః, ఉచ్ఛ్రయః ఉత్క్షేపణం ఉద్ధృత్య స్థాపనమితి యావత్.తత్కాలోఽత్ర లక్ష్యతే. 'యూపాయోచ్ఛ్రీయమాణాయానుబ్రూహీ'తి ప్రేషే ప్రాప్త ఇత్యర్థః. బిల్వస్య వికారా బైల్వాః. బిల్వాదిభ్యోఽణిత్యణ్. బైల్వా యూపాష్షట్, ఉచ్ఛ్రితా ఇతి శేషః. ఖదిరస్య వికారాః ఖాదిరాః, తథేతి సముచ్చయే ఖాదిరయూపాశ్చ తావంతః షడేవ. బిల్వసహితా ఇతి ఖాదిరాణాం బిల్వసమీప వర్తిత్వం, న తు పర్ణిసమీతవర్తిత్వ మిత్యుచ్యతే. షట్ఖాదిరా యథా బిల్వసహితా భవంతి తథోచ్ఛ్రితా ఇత్యర్థః. అపరే ఉక్తేభ్యోఽన్యే పర్ణినః, పర్ణీ పలాశః 'పలాశే కింశుకః పర్ణీ'త్యమరః. తత్ప్రకృతికాః పర్ణిన ఇత్యుచ్యంతే. పర్ణినో యూపాస్తథా, షడుచ్ఛ్రితా ఇత్యర్థః. (శ్లేష్మాతకమయ

శ్లేష్మాతకమయ స్త్వేకో దేవదారుమయ స్తథా,
ద్వావేవ విహితౌ తత్ర బాహువ్యస్తపరిగ్రహౌ. ౨౧

కారితా స్సర్వ ఏవైతే శాస్త్రజ్ఞై ర్యజ్ఞకోవిదైః,
శోభార్థం తస్య యజ్ఞస్య కాంచనాలంకృతా భవన్. ౨౨

ఇతి) రాజ్జుదాలవికారః ఏకో యూప ఉచ్ఛ్రితః, దేవదారుమయస్తథా దేవదారువికారశ్చ, యూప ఉచ్ఛ్రితః, అత్రైకత్వమవివక్షితం, ద్వయోః శ్రుత్యా చోదితత్వాత్. 'రాజ్జుదాలమగ్నిష్ఠమ్మినోతి, పౌతుద్రవావభితో భవత' ఇతి హి శ్రుతిః. రాజ్జుదాలః శ్లేష్మాతకః, పౌతుద్రవౌ దేవదారూ, అయమత్ర విన్యాసక్రమః, రాజ్జుదాలోఽగ్నిష్ఠః అగ్నౌ తిష్ఠతీత్యగ్నిష్ఠః, అగ్నిశబ్దేన అగ్నిస్థాన వేదిరుచ్యతే, 'అర్ధమంతర్వేది మినుయా దర్ధం బహిర్వేదీ'తి శ్రుతేః. సోఽగ్నిష్ఠః ప్రథమ యూపః, 'తా నగ్నిష్ఠప్రథమాన్ మంత్రేణ ఛినత్తీ'తి సూత్రాత్. తస్య దక్షిణోత్తరపార్శ్వయో ర్దేవదారుయూపౌ, తేషాం త్రయాణాం దక్షిణత స్త్రయో బైల్వా ఉత్తరత స్త్రయః, తేషా న్నవానాం దక్షిణత స్త్రయః ఖాదిరా ఉత్తరత స్త్రయః, పంచదశానాం దక్షిణతస్త్రయః పాలాశా ఉత్తరత స్త్రయః. ప్రథమం పాలాశషట్కమంతే బిల్వషట్కం వా. సర్వథా ఖాదిరా ఏవ బిల్వసహితాః, న పునః పాలాశాః. తమిమమర్థం గ్రంథకారో బిల్వసహితా ఇత్యసూచయత్. ఆపస్తంబ శ్చా సూత్రయత్-'రాజ్జుదాల మేకవింశత్యరత్నిం సంమినోతి పౌతుద్రవానభితస్త్రయో బైల్వా దక్షిణత స్త్రయః ఉత్తరతః త్రయః, ఖాదిరా దక్షిణత స్త్రయ ఉత్తరతః త్రయః, పలాశా దక్షిణత స్త్రయ ఉత్తరత' ఇతి. ఏవం యూపానాముచ్ఛ్రయణక్రమముక్త్వా తేషా మంతరాళ ప్రదేశ విస్తారం దర్శయతి (ద్వావితి) తత్ర యూపేషు, ద్వౌ ద్వౌ బాహువ్యస్తపరిగ్రహౌ, విహితౌ కృతౌ, వ్యస్తౌ బాహూ బాహువ్యస్తౌ, తాభ్యాం పరిగ్రహ స్స్పర్శో యయోస్తౌ, ద్వౌ ద్వౌ యూపౌ వ్యస్తబాహుస్పృశ్యౌ విహితౌ, వ్యామమాత్రాంతరప్రదేశా విత్యర్థః. తథాహ ధర్మనిర్ణయకారః "షణ్ణవత్యంగుళం బాహుదండ మష్టోత్తరం తు వా, యూపాంతరాళం తన్మాత్ర మశ్వమేధే మహాక్రతా' వితి. ౨౧

యూపనిర్మాణ మాహ (కారితా ఇతి.) ఏతే సర్వే యూపాః, శాస్త్రజ్ఞైర్యజ్ఞశాస్త్రజ్ఞైః, యజ్ఞ కోవిదైః యజ్ఞప్రయోగకుశలైః, కారితాః, కాంచనైః కాంచనపట్టైశ్చ, అలంకృతాః భవన్, 'బహుళం ఛంద స్యమాఙ్ యోగేపీ'త్యడభావః. అలంకారోపి కిం శాస్త్రీయః? నేత్యాహ. (తస్య యజ్ఞస్య శోభార్థమితి) యజ్ఞభూమే శ్శోభార్థ మిత్యర్థః. ౨౨

(అశ్వమేధ యాగకల్పవివరణం)

ఏకవింశతియూపాస్తే ఏకవింశ త్యరత్నయః,
వాసోభి రేకవింశద్భి రేకైకం సమలంకృతాః. ౨౩

విన్యస్తా విధివ త్సర్వే శిల్పిభి స్సుకృతా దృఢాః,
అష్టాశ్రయ స్సర్వే ఏవ శ్లక్ష్ణరూపసమన్వితాః. ౨౪

ఆచ్ఛాదితాస్తే వాసోభిః పుష్పై ర్గంధైశ్చ భూషితాః,
సప్తర్షయో దీప్తిమంతో విరాజంతే యథా దివి. ౨౫

తేషాం సంఖ్యాప్రమాణే దర్శయతి (ఏకవింశతీతి.)తే యూపా ఏకవింశతి, 'సుపాంసులుగి' త్యాదినా సులోపః, ఏకవింశత్యరత్నయశ్చ ఏకవింశరత్న్యున్నతా ఇత్యర్థః. 'ఏకవింశత్యరత్నిరశ్వమేధస్యే'తి శ్రుతేః. చతుర్వింశత్యంగులయోఽరత్నిరితి సూత్రం, ఏకవింశద్భిరితి కారలోప బహువచనే ఆర్షే, ఏకైక మితి సామాన్యే నపుంసకం, ఏకో యూప ఏకేన వాససేతి క్రమేణ సర్వేపి వాసోభి రలంకృతా ఇత్యర్థః. ౨౩

యూపస్థాపనవిశేష ముక్తానువాదపూర్వ మాహ (విన్యస్తా ఇతి.) శిల్పిభిః సుకృతాః సుష్ఠుకృతాః అన్యూనాతిరిక్తతయా కృతాః, దృఢాః సుషిరాదిదోషరహితాః, అష్టాశ్రయః అష్టకోటయః. 'స్త్రియః పాళ్యశ్రికోటయ' ఇత్యమరః. శ్లక్ష్ణరూపసమన్వితాః యూపాభ్యంజనేన స్నిగ్ధరూపయుక్తాః, సర్వ ఏవ విన్యస్తాః స్థాపితాః, యద్వా, ప్రాప్తే యూపోచ్ఛ్రయ ఇత్యాదిశ్లోకత్రయ మేకాన్వయం. శాస్త్రజ్ఞైః కారితా బైల్వాదయ స్సర్వ ఏతే కాంచనాలంకృతా భవన్నితి యూపనిర్మాణ ముక్తం. ఏకవింశతీత్యనేన సంఖ్యాప్రమాణే దర్శితే, విన్యస్తా ఇత్యనేన స్థాపన ముచ్యతే. ౨౪

యూపాన్ వర్ణయతి (ఆచ్ఛాదితా ఇతి.) దివి సప్తర్షయ ఇవ తే యూపా విరాజంతే స్మ. దీప్తిమాత్రే దృష్టాంతః సప్తానాం సప్తానాం వా, ౨౫

ఇష్టకా శ్చ యథాన్యాయం కారితా శ్చ ప్రమాణతః,
చితోఽగ్ని ర్బ్రాహ్మణై స్తత్ర కుశలై శ్శుల్బకర్మణి. ౨౬

స చిత్యో రాజసింహస్య సంచితః కుశలై ర్ద్విజైః,
గరుడో రుక్మపక్షో వై త్రిగుణోఽష్టాదశాత్మకః. ౨౭

యూపోచ్ఛ్రయపూర్వభావి చయనమాహ (ఇష్టకా ఇతి,) శుల్బకర్మణి యజ్ఞకర్మణి, 'శుల్బంతామ్రే యజ్ఞకర్మ ణ్యాచారే జలసన్నిధా' వితి వైజయంతీ. ప్రకృతే చయనం వివక్షితం, శుల్బ మేకసరా రజ్జుః, శుల్బసాధ్యం కర్మ శుల్బచయనం, అత ఏవ చాహ రుద్రదత్తః- 'రజ్జూనాం విహరణసాధనత్వా దేతత్కర్మ శుల్బ మాచష్ట ఆచార్య' ఇతి. తత్ర కుశలైః బ్రాహ్మణైః, యథాన్యాయం యథాశాస్త్రం, ప్రమాణతః ప్రమాణేన విశిష్టాః, ఇష్టకాః కారితాః. అత్ర సూత్రం 'పాదమాత్రోఽర్ధమాత్రోఽణుకమాత్ర ఋజురేఖాదక్షిణావృతా స్సవ్యావృతాస్త్ర్యాలిఖితా'శ్చేతి. అగ్నిః అగ్న్యాధారవేదిః, చితః తాభిః ఇష్టకాభిః కృతచయనః, అభూత్. ౨౬

చయనసంస్థానమాహ (స చిత్య ఇతి.) సః చిత్యః చయననిర్వర్త్యోఽగ్నిః, రాజసింహస్య రాజశ్రేష్ఠస్య, అనేన పూర్వమనేకధానుష్ఠితక్రతుత్వం సూచ్యతే. కుశలైః రీతిభేదం వినా చయననిర్మాణసమర్థైః, ద్విజైః బ్రాహ్మణైః ఋత్విగ్భిః, సంచితః సమ్యగ్యథాశాస్త్రం చితః, కథంచిత? ఇత్యత్రాహ (గరుడ ఇతి.) గరుడాకారః పక్షౌ పుచ్ఛం చ ప్రసార్యాధో వీక్షమాణః ప్రాఙ్ముఖం తిష్ఠన్ గరుడ ఇవ స్థితః, 'శ్యేన చితం చిన్వీతే' తి శ్రుతౌ శ్యేనశబ్దో గరుడపర ఏవ, 'సుపర్ణోసి గరుత్మా' నితి మంత్రలింగాత్. యద్వా, గరుడః గరుడప్రతికృతిః. జీవికార్థే చాపణ్య ఇతి వాసుదేవాదివత్ ప్రతికృతౌ విహితస్య కనో లుప్. రుక్మపక్షః స్వర్ణగర్భపక్షః - 'సహస్రం హిరణ్యశకలైః ప్రతిదిశ మగ్నిం ప్రోక్షతీ'తి సూత్రాత్. త్రిగుణః త్రిగుణప్రస్తారః, ప్రకృతౌ షట్ప్రస్తారాత్మకస్య చిత్యాగ్నేః అశ్వమేధే త్రైగుణ్యవిధానాత్-'షట్చితయో భవంతీ' తి శ్రుతేః. 'త్రిస్తావోగ్నిర్భవతీత్యశ్వమేధే విజ్ఞాయత' ఇతి సూత్రాచ్చ. అతఏవాష్టాదశాత్మకః అష్టాదశ ప్రస్తారాత్మకః. నను షట్ప్రస్తారాత్మకస్య చిత్యస్య త్రైగుణ్యవిధానేనైవాష్టాదశ ప్రస్తారాత్మకత్వం సిద్ధం, కింపున స్తదుపదేశేన? ఉచ్యతే. త్రిగుణ ఇత్యుక్తే పంచదశాత్మకత్వం ప్రతీయతే. తైత్తిరీయకే 'పంచ చితయో భవంతీ' తి విధానాత్. తదిదం వాజసనేయకపక్షావలంబనం ద్యోతయితు మష్టాదశాత్మకత్వోక్తిః. ఏవం భూత శ్చిత ఇత్యన్వయః. ౨౭

(అశ్వమేధ యాగకల్పవివరణం)

నియుక్తా స్తత్ర పశవ స్తత్తదుద్దిశ్య దైవతం,
ఉరగాః పక్షిణశ్చైవ యథాశాస్త్రం ప్రచోదితాః. ౨౮

శామిత్రే తు హయస్తత్ర తథా జలచరాశ్చ యే,
ఋత్విగ్భి స్సర్వమేవైత న్నియుక్తం శాస్త్రత స్తదా. ౨౯

పశూనాం త్రిశతం తత్ర యూపేషు నియతం తదా,
అశ్వరత్నోత్తమం తస్య రాజ్ఞో దశరథస్య చ. ౩౦

అథ పూర్వోక్తేషు యూపేషు పశునియోజనమాహ (నియుక్తా ఇతి.) యథాశాస్త్రం శాస్త్రమనతిక్రమ్య, ప్రచోదితాః విహితాః, పశవః ఉరగాః పక్షిణశ్చ, తత్తద్దైవతం ఇన్ద్రాదిదేవతాముద్దిశ్య, తత్ర యూపేషు, నియుక్తాః బద్ధాః, యూపేష్విత్యారోకాణా ముపలక్షణం - 'యూపేషు గ్రామ్యాన్ పశూ న్నియుంజంతి, ఆరోకే ష్వారణ్యాన్ ధారయంతి' తిశ్రుతేః. అత్ర శక్యానా మురగాదీనాం నియోజనం పంజరద్వారా. ఏతే చ పశవస్తత్తద్దేవతాశ్చ 'ఇంద్రాయ రాజ్ఞే సూకర' ఇత్యాద్యనువాకేషు ప్రతిపాద్యంతే. ౨౮

తత్ర 'పర్యగ్ని కృతా నారణ్యా నుత్సృజం త్యహింసాయా' ఇతి శ్రుతే రారణ్యాన్ పశూన్ పర్యగ్నికృతా నుత్సృజ్య గ్రామ్యాణాం పశూనాం శామిత్రే నియోజనమాహ (శామిత్రేత్వితి.) తుశబ్దేనారణ్యేభ్యో వైలక్షణ్య ముచ్యతే. హయః అశ్వమేధీయః, యే జలచరాః కూర్మాదయః, తే చ తదన్యత్ సర్వం చ గ్రామ్యపశుజాతం. తత్ర యజ్ఞే, తదా విశసనకాలే, ఋత్విగ్భిః, శామిత్రే విశసనకర్మణి, శాస్త్రతో నియుక్తం ౨౯

యూపనియుక్తానాం పశూనాం సంఖ్యా మాహ (పశూనామితి.) తత్ర యూపేషు పశూనాం త్రిశతం, నియతం బద్ధం, తదా రాజ్ఞో దశరథస్య, అశ్వరత్నోత్తమం అశ్వశ్రేష్ఠోత్తమం చ, నియతం, 'త్రిశత' మితి ప్రధానాపేక్షయా, అధికానామపి శ్రవణాత్. తథాహ భాస్కరః-అశ్వమేధ పశుసంఖ్యా తు పంచశత మేకోనవింశతిశ్చేతి. అశ్వరత్నోత్తర ఇతి పాఠే రత్నోత్తరో రత్నప్రధానోశ్వ ఇతి పరనిపాతేన యోజనా. తథాహ భాస్కరః. 'సౌవర్ణాన్ మహిషీ మణీన్ దశశతానస్యావయత్యావహా ద్వావాతా వయతే మణీన్ దశశతాన్ ప్రత్యగ్వహా ద్రాజతాన్, ప్రత్యక్ఛ్రోణి సహస్ర మేవ పరివృత్త్యస్యావయే న్మౌక్తికాన్ సఖ్యశ్శంఖమణీ నథైషు సముపగ్రథ్నం త్యవిత్రస్తయ' ఇతి. అవయదితి తాన్ కరోతి. ౩౦

కౌసల్యా తం హయం తత్ర పరిచర్య సమంతతః,
కృపాణై ర్విశశాసైనం త్రిభిః పరమయా ముదా. ౩౧

పతత్రిణా తదా సార్ధం సుస్థితేన చ చేతసా,
అవసద్రజనీమేకాం కౌసల్యా ధర్మకామ్యయా. ౩౨

మృతాశ్వోపచారమాహ (కౌసల్యేతి.) కౌసల్యా మహిషీ, తత్ర శామిత్రప్రదేశే, తం మృతం హయం, సమంతతః, పరిచర్య ప్రదక్షిణాఽ ప్రదక్షిణం సంచార్య, అత్ర సూత్రం - 'దక్షిణా౯ కేశపక్షా నుద్గ్రథ్య సవ్యా౯ ప్రగ్రథ్య దక్షిణా నూరూ నాఘ్నానా ఇదం మధ్విదం మధ్వితి జంపత్యః స్త్రియో మహిష్యశ్చాశ్వ తూబర గో మృగాణాం పరిక్రమ్య సవ్యానుద్గ్రథ్య దక్షిణా౯ ప్రగ్రథ్య సవ్యా నూరూ నాఘ్నానా స్సక్థీ రవధూన్వంత్య స్త్వప్రదక్షిణం పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణం మంత్రతో యథా పురస్తాన్నవకృత్వ స్సంపాదయంతీ' తి. కృపాణై స్త్రిసృభిః సౌవర్ణీభి స్సూచీభిః, ఏనం. పరమయా ముదా నిరవధికశ్రద్ధయా, విశశాస అసిపథా౯ కల్పయామాస, కౌసల్యేతీతరాసాముప లక్షణం. 'సౌవర్ణీభిస్సూచీభిః పత్న్యోఽశ్వస్యాపి పథా౯ కల్పయంతి ప్రాక్క్రోడాత్ ప్రత్యంచీభి' రితి సూత్రాత్. క్రోడం వక్షః. ౩౧

మహిష్యాః కర్తవ్యాంతర మాహ (పతత్రిణేతి.) తదా విశసనోత్తరకాలే, కౌసల్యా ధర్మ కామ్యయా ధర్మసిద్ధీచ్ఛయా, కామ్యజంతా దకార ప్రత్యయే టాప్. సుస్థితేన స్థిరేణ, చేతసా ఉపలక్షితా సతీ, శవ స్పర్శకుత్సారహితా సతీత్యర్థః. పతత్రిణా అశ్వేన సార్ధం, ఏకాం రజనీ మవసత్. అత్ర సూత్రం - 'అంబే అంబాల్యంబికే' ఇతి జపంతీ మహిష్యశ్వ ముపసంగమ్య 'గణానాం త్వా గణపతిగ్ం హవామహ' ఇత్యభిమంత్ర్య 'ఉత్సక్థ్యోర్గృదంధేహీ'తి ప్రజననే ప్రజననం సన్నిధాయోపవిశతి. 'సుభగే కాంపీలవాసినీ'తి క్షౌమేణ వాససాధ్వర్యు ర్మహిషీ మశ్వం చ ప్రచ్ఛాద్య 'వృషావాగ్ం రేతోధా రేతో దధా'త్వితి జపత్యాగ్నీధ్ర ఏతాం రాత్రి మృత్విజో యజమానం జాగరయంతీ'తి. ౩౨

హోతా ధ్వర్యు స్తథోద్గాతా హస్తేన సమయోజయన్,
మహిష్యా పరివృత్త్యా చ వావాతాం చ తథాపరాం. ౩౩.

పతత్రిణ స్తస్య వపా ముద్ధృత్య నియతేంద్రియః,
ఋత్విక్ పరమ సంపన్న శ్శ్రపయామాస శాస్త్రతః. ౩౪.

ధూమగంధం వపాయాస్తు జిఘ్రతిస్మ నరాధిపః,
యథాకాలం యథాన్యాయం నిర్ణుదన్ పాపమాత్మనః. ౩౫.

తాదాత్వికదక్షిణా మాహ (హోతేతి.) తథేత్యనుక్తసముచ్చయార్థః. బ్రహ్మా చేత్యర్థః. ఏతే బ్రహ్మాదయశ్చత్వారః ప్రధానర్త్విజో మహిషీ పరివృత్తిభ్యాం సహ వావాతా, మపరాం, పాలాకలీం చ రాజ్ఞో దక్షిణార్థం పరిగృహ్య, హస్తేన సమయోజయన్ రమణవ ద్ధస్తేనాగృహ్ణన్నిత్యర్థః. అత్ర శ్రుతిః – 'అంబే అంబాల్యంబికే ఇతిపత్నీముదానయతీ' త్యాది. 'ఉదానయతి హస్తేన గృహ్ణాతీ' త్యర్థ ఇతి భాస్కరః. సూత్రం చ – 'మహిషీం బ్రహ్మణే దదాతి, వావాతాం హోత్రే, పరివృత్తి ముద్గాత్రే, పాలాకలీ మధ్వర్యవ' ఇతి. పశ్చాత్ ప్రతినిధి ద్రవ్యదానేన నివర్త్యేరన్. 'కృతాభిషేకా మహిషీ పరివృత్తి రుపేక్షితా, వావాతా భోగినీ పాత్రప్రదా పాలాకలీ మతే'తి వైజయంతీ. ౩౩.

(పతత్రిణ ఇతి.) తస్య పతత్రిణః అశ్వస్య 'పతత్రీ పక్షితురగా వి'త్యమరః. వపాం వపాస్థానీయాం తేజనీం. 'నాశ్వస్య వపా విద్యత' ఇతి సూత్రాత్. 'నాన్యేషాం పశూనాం తేజన్యా అవద్యంతి, అవద్యం త్యశ్వస్యేతి' శ్రుతేశ్చ. ఉద్ధృత్య ఆదాయ, నియతేంద్రియః ఏకాగ్రః, పరమసంపన్నః పరమేణ ప్రయోగచాతుర్యేణ సంపన్నః, ఋత్విక్ అధ్వర్యుః, శాస్త్రత శ్శ్రపయామాస పపాచ. శ్రా పాకే. శాస్త్రం చ స్వయమేవ వక్ష్యతి (ప్లక్షేతి.) ౩౪.

అథ వపాహోమం సూచయన్నాహ (ధూమేతి.) నరాధిపః దశరథః, యథాకాలం హోమ కాలమనతిక్రమ్య, యథాన్యాయం యథాశాస్త్రం, ఆత్మనః పాపం నిర్ణుదన్ నివర్తయన్ సన్, వపాయా ధూమగంధం జిఘ్రతి స్మ. ౩౫.

హయస్య యాని చాంగాని తాని సర్వాణి బ్రాహ్మణాః,
అగ్నౌ ప్రాస్యంతి విధివ త్సమంత్రా ష్షోడశ ర్త్విజః. ౩౬.

ప్లక్షశాఖాసు యజ్ఞానా మన్యేషాం క్రియతే హవిః,
అశ్వమేధస్య యజ్ఞస్య వైతసో భాగ ఇష్యతే. ౩౭

త్ర్యహోఽశ్వమేధ స్సంఖ్యాతః కల్పసూత్రేణ బ్రాహ్మణైః, ౩౭½

వపాహోమ ముక్త్వా అంగహోమ మాహ (హయస్యేతి.) బ్రాహ్మణా ఇత్యత్ర గుర్వక్షర మార్షం. సర్వాణీత్యనేన సర్వస్య హుతత్వేన శేషభక్షణం నాస్తీత్యుక్తం. అంగ హోమఫలం శ్రూయతే - 'అంగే అంగే వై పురుషస్య పాప్మోపశ్లిష్టః అంగా దంగా దేవైనం పాప్మన స్తేన ముంచతీ'తి. యజమానస్య సర్వం పాపం నివర్తత ఇత్యర్థః. ౩౬

పూర్వం శామ్త్రత శ్శ్రపయామాసేత్యుక్తం, తదవదాన మాహ (ప్లక్షేతి.) అన్యేషాం యజ్ఞానాం సంబంధి, హవిః వపా, ప్లక్షశాఖాసు క్రియతే అవదీయతే, అశ్వమేధస్య యజ్ఞస్య, భాగః హవిర్భాగః, వైతసః వైతసే కటే అవదాతవ్యో భవతి. శైషికోణ్. అత్ర యజ్ఞ శబ్దేన పశవో లక్ష్యంతే. తథాచ శ్రుతిః - 'ప్లక్షశాఖాయా మన్యేషాం పశూనా మవద్యంతి, వేతసశాఖాయా మశ్వస్యే'తి. అత్ర వేతసశాఖాశబ్దో వైతసకటపరః. యద్వా, వేతసస్య శాఖా వైతసీ, వైతస్యాం సంస్కృతో వైతసః, యస్యేతిచే తీకారలోపః. వైతసకటస్తు పశ్వాసాదనార్థః, 'వైతసః కటో భవతి, అప్సు యోని ర్వా అశ్వః, అప్సుజో వేతసః, స్వ ఏవైనం యోనౌ ప్రతిష్ఠాపయతీ'తి శ్రుతేః. 'వైతసకటేఽశ్వం ప్రాంచ మాసాదయతీ'తి సూత్రాచ్చ, అతో వైతసకటే వపావదాన మితి వ్యాఖ్యానం చింత్యం. ౩౭

అత్ర సవనీయదినాని కతీత్యాకాంక్షాయా మాహ. (త్ర్యహ ఇతి.) 'అశ్వమేధస్య త్రీణి సవనీయా న్యహానీ'తి కల్పసూత్రేణ, బ్రాహ్మణైః తన్మూలభూత బ్రాహ్మణవాక్యైశ్చ, అశ్వమేధ స్త్ర్యహ స్సంఖ్యాతః. అశ్వమేధస్యానేకాహసాధ్యత్వేపి సవనీయాహానాం ప్రాధాన్యా త్తద్గ్రహః. త్రీణి అహాని యస్య స త్ర్యహః-అచ్ ప్రత్యయ్వవేత్యత్ర యోగవిభాగా దచ్. ఇదమర్ధ మేకం వాక్యం. ౩౭½

(అశ్వమేధ యాగకల్పవివరణం)

చతుష్టోమ మహ స్తస్య ప్రథమం పరికల్పితం.
ఉక్థ్యం ద్వితీయం సంఖ్యాత మతిరాత్రం తథోత్తరం, ౩౮.

కారితా స్తత్ర బహవో విహితా శ్శాస్త్రదర్శనాత్. ౩౯

జ్యోతిష్టోమాయుషీ చైవ మతిరాత్రౌ వినిర్మితౌ,
అభిజి ద్విశ్వజిచ్చైవ మప్తోర్యామో మహాక్రతుః. ౪౦

తాన్యహాని పరిగణయతి (చతుష్టోమ మితి.) 'త్రివృత్పంచదశః సప్తదశ ఏకవింశ' ఇతి స్తోమచతుష్టయ యుక్తత్వా దగ్నిష్టోమ శ్చతుష్టోమ ఇత్యుచ్యతే. తదనుష్ఠాన యుక్తత్వా త్తద్వ్యపదేశః, ఏకవింశోక్థ్య యుక్తత్వా దుక్థ్య మితి జ్యోతిష్టోమస్య ద్వితీయా సంస్థా, తద్యుక్తం ద్వితీయమహః సర్వస్తోమోఽతిరాత్రః, తద్యుక్త ముత్తర మహః, ద్వితీయా దుత్తరం తృతీయ మహ ఇత్యర్థః. ౩౮.

ఏవమశ్వమేధస్య త్ర్యహత్వేన త్రయాణాం కర్తవ్యత్వేపి ప్రకృతేఽశ్వమేధే శాస్త్రాంతర దర్శనా ద్విహితా అన్యేపి బహవః క్రతవో రాజ్ఞా కారితా ఇత్యాహ (కారితా) ఇత్యర్థేన. ౩౯

కే తే క్రతవ? ఇత్యపేక్షాయా మాహ (జ్యోతిష్టోమేతి.) అతిరాత్రా వితి ద్వివచనేన తస్యా ఽఽవృత్తిరుచ్యతే. వినిర్మితౌ అనుష్ఠితౌ, అన్యత్రాపి విభక్తివిపరిణామేనాయం శబ్ద అనుషజ్యతాం. ఉక్తదినత్రయా దుత్తరేష్వహస్సు జ్యోతిష్టోమాదయ ష్షట్ క్రతవః కారితా ఇత్యర్థః. శాస్త్రాంతరే జ్యోతిష్టోమాదీనామపి విహితత్వేన షోడశిగ్రహణవ త్తేషామ ప్యనుష్ఠానే మహా నభ్యుదయ ఇతి మన్వానేన రాజ్ఞా తేపి కారితా ఇత్యర్థః. అత్ర చయన యూపోచ్ఛ్రాయ పశునియోజన వపాహోమ చతుష్టోమ సవనాని క్రమేణ వక్తవ్యానీతి తత్క్రమేణ శ్లోకాః పఠితవ్యాః. వ్యుత్క్రమపాఠో లేఖకప్రమాదకృతః. ఋషిరేవ వా క్రమ మవివక్షన్ ప్రణినాయ. ౪౦

ప్రాచీం హోత్రే దదౌ రాజా దిశం స్వకులవర్ధనః,
అధ్వర్యవే ప్రతీచీం తు బ్రహ్మణే దక్షిణాం దిశం, ౪౧

ఉద్గాత్రే చ తథోదీచీం దక్షిణైషా వినిర్మితా.
అశ్వమేధే మహాయజ్ఞే స్వయంభువిహితే పురా, ౪౨

క్రతుం సమాప్య తు తదా న్యాయతః పురుషర్షభః,
ఋత్విగ్భ్యో హి దదౌ రాజా ధరాం తాం క్రతువర్ధనః. ౪౩

ఋత్విజ స్త్వబ్రువన్ సర్వే రాజానం గతకల్మషం,
భవానేవ మహీం కృత్స్నా మేకో రక్షితు మర్హతి. ౪౪

న భూమ్యా కార్య మస్మాకం నహి శక్తాః స్మ పాలనే,
రతా స్స్వాధ్యాయ కరణే వయం నిత్యం హి భూమిప.
నిష్క్రయం కించిదేవేహ ప్రయచ్ఛతు భవానితి, ౪౫

అథ దక్షిణాదాన మాహ (ప్రాచీమితి.) ద్వయమేకం. స్వకులస్య ఇక్ష్వాకు కులస్య, వర్ధనః, బహుదక్షిణాదానం హ్యుచితమిక్ష్వాకుకులస్యేతి భావః. ఏతావద్దక్షిణాదానే కిం ప్రమాణం? తత్రాహ (ఏషా దక్షిణా) వినిర్మితా విహితా, 'ప్రతిదిశం దక్షిణాం దదాతి, ప్రాచీ దిగ్ఘోతు, ర్దక్షిణా బ్రహ్మణః, ప్రతీచ్యధ్వర్యోః, రుదీచ్యుద్గాతు' రిత్యాది సూత్రేణేతి శేషః. స్వయంభువిహితే బ్రహ్మనిర్మితే, 'ప్రజాపతి రశ్వమేధ మసృజతే'తి శ్రుతేః. ౪౨

(క్రతుమిత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. న్యాయతః శాస్త్రతః, హి యస్మాద్రాజా దదౌ, తస్మాదృత్విజోఽబ్రువ న్నిత్యన్వయః. యద్యపి మహాపృథివీ న దేయేతీదం నిషిద్ధం, తథాప్యత్ర ప్రదేశవిశేష ఏవ దత్త ఇతి జ్ఞేయం. ప్రతిషేధవ దత్ర విధేరపి దర్శనాత్ కేసరిదానవ ద్వికల్పో వా. ౪౪

(న భూమ్యేతి) సార్ధశ్లోకః. అశక్తౌ హేతుః (రతా ఇతి.)స్వాధ్యాయకరణే స్వాధ్యాయాధ్యయనే, కథం దత్తస్య పునరపహార? స్తత్రాహ (నిష్క్రయమితి) నిష్క్రయం మూల్యం, కృత్స్న పృథివ్యా మూల్యం, కుతో లభ్యతే? తత్రాహ (కించి దితి) యథోపపన్న మిత్యర్థః. ౪౫

(అశ్వమేధ యాగకల్పవివరణం)

మణిరత్నం సువర్ణం వా గావో యద్వా సముద్యతం,
తత్ప్రయచ్ఛ నరశ్రేష్ఠ ధరణ్యా న ప్రయోజనం. ౪౬

ఏవముక్తో నరపతి ర్బ్రాహ్మణై ర్వేదపారగైః.
గవాం శతసహస్రాణి దశ తేభ్యో దదౌ నృపః, ౪౭

దశకోటీ స్సువర్ణస్య రజతస్య చతుర్గుణం. ౪౮

ఋత్విజశ్చ తత స్సర్వే ప్రదదు స్సహితా వసు,
ఋశ్యశృంగాయ మునయే వసిష్ఠాయ చ ధీమతే. ౪౯

తత స్తే న్యాయతః కృత్వా ప్రవిభాగం ద్విజోత్తమాః,
సుప్రీతమనస స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్ముదితా భృశం. ౫౦

కించిదిత్యస్య ప్రపంచో (మణీతి.) మణిరత్నం మణిశ్రేష్ఠం, సముద్యతం సముపస్థితం. ౪౬

(ఏవమితి.) నరపతి రేవముక్తసన్ దశశతసహస్రాణి, దశలక్ష మితి యావత్, దదౌ. ౪౭

(దశేత్యర్ధ) మేకం వాక్యం. నృప ఇత్యస్య పూర్వశ్లోకస్థ స్యాత్రాన్వయః. చతుర్గుణం చతుర్దశకోటీ రిత్యర్థః. అత్ర రజతాని ప్రతినిధిత్వేన దత్తాని, న తు దక్షిణాత్వేన. అతః 'తస్మా ద్రజతగ్ం హిరణ్య మదక్షిణ్య' మితి శ్రుత్యా న విరోధః. ౪౮

(ఋత్విజ ఇతి.) సర్వే ఋత్విజ స్సహితా స్సంతః, వసు దక్షిణాప్రాప్తం ధనం, అంశీకృత్య దానాయ, ఋశ్యశృంగాయ వసిష్ఠాయ చ దదుః. ౪౯

(తత ఇతి.) న్యాయతః శాస్త్రతః, యావ దధ్వర్యవే దదాతి తదర్ధం ప్రతిప్రస్థాత్రే, తృతీయం నేష్ట్రే, చతుర్థ మున్నేత్రే. ఏతే నేతరేషాం దానముక్తం భవతీత్యుక్తక్రమేణ. తతః ఋశ్యశృంగ వసిష్ఠముఖేన ప్రవిభాగం కృత్వా ప్రీతమనసః, ప్రత్యూచుః. ప్రీతమనస ఇతి విశేషణేన సర్వే వయం ప్రీతాః స్మ ఇతి ప్రతివచనప్రకారోవగమ్యతే. ౫౦

తతః ప్రసర్పకేభ్య స్తు హిరణ్యం సుసమాహితః,
జాంబూనదం కోటిసంఖ్యం బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ తదా. ౨౧

దరిద్రాయ ద్విజాయాథ హస్తాభరణముత్తమం.
కస్మైచి ద్యాచమానాయ దదౌ రాఘవనన్దనః ౨౨

తతః ప్రీతేషు నృపతిర్ద్విజేషు ద్విజవత్సలః,
ప్రణామ మకరో త్తేషాం హర్ష పర్యాకులేక్షణః. ౨౩

తస్యాశిషోఽథ విధివ ద్బ్రాహ్మణై స్సముదీరితాః,
ఉదారస్య నృవీర్యస్య ధరణ్యాం ప్రణతస్య చ. ౨౪

తతః ప్రీతమనా రాజా ప్రాప్య యజ్ఞ మనుత్తమం,
పాపాపహం స్వర్నయనం దుష్కరం పార్థివర్షభైః. ౨౫

(తత ఇతి) ప్రసర్పకేభ్యః యజ్ఞదర్శనార్థ మాగతేభ్యః, 'యావంతో వై సదస్యా స్తే సర్వే దక్షిణ్యా' ఇతి శ్రుతేః. జాంబూనదం జంబూనదీప్రభవ మితి హిరణ్యవిశేషణం. ౨౧

(దరిద్రాయేతి.) హస్తాభరణం యాచమానాయ కస్మైచి ద్దరిద్రాయ తదేవ దదావిత్యర్థః. ౨౨

(తత ఇతి.) తతః యథేష్ట దక్షిణాదానేనేత్యర్థః. ౨౩

(తస్యేతి.) తస్య తస్మై. ౨౪

(తత ఇతి.) పాపం పుత్రోత్పత్తి ప్రతిబంధక దురిత మపహంతీతి పాపాపహం. అపేక్లేశతమ సోరితి హంతే ర్డ ప్రత్యయః. తమఃపర్యాయోఽత్ర పాపశబ్దః. స్వర్నయనం పుత్ర ప్రాపణద్వారా స్వర్గప్రాపకం, ఇతరైః పార్థివర్షభైః దుష్కరం, న విద్యతే ఉత్తమ మస్మాది త్యనుత్తమం సర్వోత్తమం, యజ్ఞమశ్వమేధం ప్రాప్య, ప్రీతమనాః బభూవేతి శేషః. ౨౫

(అశ్వమేధ యాగకల్పవివరణం)

తతోఽబ్రవీదృశ్యశృంగం రాజా దశరథ స్తదా,
కులస్య వర్ధనం త్వం తు కర్తు మర్హసి సువ్రత. ౫౮

తథేతి చ స రాజాన మువాచ ద్విజసత్తమః,
భవిష్యంతి సుతా రాజంశ్చత్వార స్తే కులోద్వహాః. ౫౯

(స తస్య వాక్యం మధురం నిశమ్య ప్రణమ్య తస్మై ప్రయతో నృపేంద్రః,
జగామ హర్షం పరమం మహాత్మా తమృశ్యశృంగః పునరప్యువాచ)

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుర్దశస్సర్గః

ఏవం పుత్రోత్పత్తిప్రతిబంధకసకలదురితనివారణక్షమే భగవదంగభూత బ్రహ్మాదిదేవతారాధనరూపేఽశ్వమేధే నిర్వృత్తే సాక్షాద్భగవదారాధనం పుత్రప్రాప్తికారణం క్రతుం సుమంత్రోక్తం మనసి నిధాయ ఋశ్యశృంగ మర్థయతే (తత ఇతి.) కులస్య వర్ధనం, పుత్రోత్పత్తి హేతుభూతం కర్మేత్యర్థః. త్వం తు కర్తు మర్హసీత్యంతే ఇతిరధ్యాహార్యః. ౫౮

(తథేతి.) పుత్రీయం కర్మ కరిష్యే సుతాశ్చ భవిష్యంతీత్యువాచేత్యన్వయః. ౫౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజ విరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, చతుర్దశస్సర్గః.

అథ పంచదశస్సర్గః

మేధావీ తు తతో ధ్యాత్వా స కించిదిదముత్తరం,
లబ్ధసంజ్ఞ స్తత స్తంతు వేదజ్ఞో నృప మబ్రవీత్. ౧

ఇష్టిం తేఽహం కరిష్యామి పుత్రీ యాం పుత్రకారణాత్,
అథర్వశిరసి ప్రోక్తై ర్మంత్రైః స్సిద్ధాం విధానతః. ౨

తతః ప్రాక్రమ దిష్టిం తాం పుత్రీయాం పుత్రకారణాత్,
జుహావ చాగ్నౌ తేజస్వీ మంత్రదృష్టేన కర్మణా. ౩

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః,
భాగప్రతిగ్రహార్థం వై సమవేతా యథావిధి. ౪

అథ పంచదశస్సర్గః

అథ దశరథారాధనవ్యాజేన సాధులోకరక్షణాయ భూమావవతితీర్షు ర్భగవా నానుషంగిక దుష్కృద్వినాశాయ దేవై రభ్యర్థ్యతే పంచదశే (మేధావీత్యాది.) తతః ప్రతిజ్ఞానంతరం, మేధావీ-మేధా ధారణక్షమా ధీః, తద్వాన్ అస్మాయామేధాస్రజో వినిరితి వినిప్రత్యయః. వేదజ్ఞః అదర్వణ వేదజ్ఞః, సః ఋశ్యశృంగః, కించిద్ధ్యాత్వా కిం కర్మ కర్తు మత్రోచిత? మితి క్షణం విచింత్య, మేధావితయా తతః తదుత్తరక్షణ ఏవ, లబ్ధసంజ్ఞః ప్రాప్తస్మృతిస్సన్, తం నృప మిద ముత్తర మబ్రవీత్. ద్వికర్మకో బ్రువిః. ౧

(ఇష్టి మితి.) పుత్రీయాం పుత్రోత్పత్తినిమిత్తభూతాం, పుత్రాచ్ఛచేతి ఛప్రత్యయః. ఇష్టిం యాగవిశేషం, తే, పుత్రకారణాత్ పుత్రనిమిత్తం, నిమిత్త కారణహేతుషు సర్వాసాం ప్రాయోదర్శన మితి పంచమీ. కరిష్యామీత్యుక్తవాన్. మంత్రదృష్టేన వేదావగతేన, కర్మణా, అగ్నౌ జుహావ చ. శాస్త్రదృష్టక్రమేణ ఏకామాహుతి మకరోదిత్యర్థః. ౩

ఏత చ్ఛేషం 'తతో వై యజమానస్యే' త్యాదినా వక్ష్యతి. మధ్యే భగవదవతరణస్య నిమిత్తాంతరం దేవతాభ్యర్థనం దర్శయతి (తతఇత్యాదినా.) తతః, తత్ర అశ్వమేధే, దేవాదయః, యథావిధి యథాక్రమం, భాగప్రతిగ్రహార్థం స్వస్వహవిర్భాగస్వీకారార్థం, సమవేతాః సంమిళితాః, యజ్ఞసదసీతి శేషః అనుక్తసముచ్చయార్థేన చకారేణ బ్రహ్మాపి సముచ్చీయతే. ౪

(దేవైః రావణవధాయ విష్ణోరభ్యర్థనమ్)

తా స్సమేత్య యథాన్యాయం తస్మిన్ సదసి దేవతాః,
అబ్రువన్ లోకకర్తారం బ్రహ్మాణం వచనం మహత్. ౫

భగవం స్త్వత్ప్రసాదేన రావణో నామ రాక్షసః,
సర్వాన్నో బాధతే వీర్యా చ్ఛాసితుం తం న శక్నుమః. ౬

త్వయా తస్మై వరో దత్తః ప్రీతేన భగవన్ పురా,
మానయంత శ్చ తం నిత్యం సర్వం తస్య క్షమామహే. ౭

ఉద్వేజయతి లోకాంస్త్రీనుచ్ఛ్రితాన్ ద్వేష్టి దుర్మతిః,
శక్రం త్రిదశరాజానం ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి. ౮

ఋషీన్ యక్షాన్ స గంధర్వా నసురాన్ బ్రాహ్మణాం స్తథా,
అతిక్రామతి దుర్ధర్షో వరదానేన మోహితః ౯

(తా ఇతి.) తాః దేవతాః, తస్మిన్ ప్రకృతే, సదసి అశ్వమేధసదసి, యథాన్యాయం యథాక్రమం, సమేత్య, లోకకర్తారం స్వస్వామినం, బ్రహ్మాణం, మహత్ ఫలద్వారా గురుతరం, వచనమబ్రువన్. ౫

(భగవన్నితి.) త్వత్ప్రసాదేన జనితా ద్వీర్యా దిత్యన్వయః. ౬

కో మత్ప్రసాదః? కథం భవతాం తత్ప్రతికారాశక్తి? స్తత్రాహుః (త్వయేతి.) వరః అస్మాభి రవధ్యత్వరూపః, తం వరం, మానయంతః పూజయంతః, సర్వం పీడనం. ౭

బాధనమేవోపపాదయంతి (ఉద్వేజయతీత్యాదినా.) ఉద్వేజయతి బిభీషయతి, ఉచ్ఛ్రితాన్ ఉన్నతాన్, లోకపాలాన్, త్రిదశరాజానం సమాసాంతస్యానిత్యత్వా ట్టజభావః. ప్రధర్షయితుం తిరస్కర్తుం స్థానాత్ ప్రచ్యావయితుమిత్యర్థః. ౮

(ఋషీనితి.) అసురాన్ రాహుప్రభృతీన్, అతిక్రామతి, పీడయతీతి యావత్. ౯

నైనం సూర్యః ప్రతపతి పార్శ్వే వాతి న మారుతః,
చలోర్మిమాలీ తం దృష్ట్వా సముద్రోపి న కంపతే. ౧౦

తన్మహ న్నో భయం తస్మా ద్రాక్షసా ద్ఘోరదర్శనాత్,
వధార్థం తస్య భగవ న్నుపాయం కర్తుమర్హసి. ౧౧

ఏవముక్త స్సురైస్సర్వై శ్చింతయిత్వా తతోఽబ్రవీత్,
హంతాఽయం విదిత స్తస్య వధోపాయో దురాత్మనః. ౧౨

తేన గంధర్వయక్షాణాం దేవదానవరక్షసాం,
అవధ్యోఽస్మీతి వాగుక్తా తథేత్యుక్తం చ తన్మయా. ౧౩

నాకీర్తయ దవజ్ఞానా త్తద్రక్షో మానుషాం స్తదా,
తస్మా త్స మానుషా ద్వధ్యో మృత్యు ర్నాన్యోస్య విద్యతే. ౧౪

(నైనమితి.) ఏనం రావణం ప్రతి, న ప్రతపతి మందకిరణో భవతి, క్రీడాపర్వతసంచారాది దశాయామితి భావః. పార్శ్వే అస్యేతి శేషః. న వాతి పుష్పవాటికాదిషు పుష్పపతనాదిభయాదితి భావః. చలోర్మిమాలీ సదా చంచలస్వభావ తరంగపఙ్క్తిమాన్, న కంపతే గర్వితోయ ముల్లలతీతి శోషణభయాదితి భావః. ౧౦

(తదితి.) భయం ఉత్పన్న మితి శేషః. కర్తుం చింతయితుం. ౧౧

(ఏవమితి.) ఉక్తః బ్రహ్మేతి శేషః. చింతయిత్వా ఉపాయమితి శేషః. హంతే త్యుపాయ స్మరణజ హర్షే. ౧౨

అయంశబ్దార్థమాహ (తేనేతి.) తత్తథోక్త మిత్యన్వయః. ౧౩

(నాకీర్తయదితి.) తదా అవధ్యత్వవరణావసరే, అవజ్ఞానాత్ అవమానాత్, మానుషాత్ మానుషేణ, మృత్యుః మారకః. ౧౪

(దేవైః రావణవధాయ విష్ణోరభ్యర్థనం)

ఏతచ్ఛ్రుత్వా ప్రియం వాక్యం బ్రహ్మణా సముదాహృతం,
దేవా మహర్షయస్సర్వే ప్రహృష్టా స్తేఽభవంస్తదా. ౧౫

* ఏతస్మి న్నంతరే విష్ణు రుపయాతో మహాద్యుతిః,
శంఖచక్రగదాపాణిః పీతవాసా జగత్పతిః. ౧౬

(ఏతదితి.) ప్రహృష్టాః యథాకథంచిత్ వధోపాయసంభావనయేతి భావః. ౧౫

అథ పరమకారుణికో భగవాన్ 'పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగ' ఇత్యుక్తరీత్యా ధర్మసంస్థాపనాదిత్రయకృతే స్వారాధకదశరథమనోరథపరిపూరణాయ చావతితీర్షు రాజగామేత్యాహ (ఏతస్మిన్నితి.) ఏతస్మి న్నంతరే రక్షాపేక్షాసమయే, అనేన చరమస్యావసర ప్రతీక్షత్వం గమ్యతే. 'సర్వజ్ఞోఽపి హి దేవేశ స్సదా కారుణికోఽపి సన్, సంసారతంత్ర వాహిత్వా ద్రక్షాపేక్షాం ప్రతీక్షత' ఇతి హ్యుక్తం. విష్ణుః సర్వాంతర్యామితయా వ్యాప్య వర్తమానః, భోగా దప్యాసేధనమేవ వరమితి స్థిత ఇత్యర్థః. 'త్వమ్మేహమ్మ' ఇత్యాది. మహాద్యుతిః రక్షణావకాశలాభ సముదిత హర్షప్రకర్షకృత కాంతి విశేషయుక్తః. అనేనేతఃపూర్వం సంసారిజన దుర్దశావలోకనేన దూయమానమానసత్వ ముక్తం 'స ఏకాకీ న రమేతే'తి శ్రుతేః. శంఖచక్రగదాపాణిః ఆశ్రితానాం రక్షణాపేక్షాయాం రక్షణోపకరణగ్రహణాయ విళంబో మాభూదితి సర్వదా తైరుపేతః, 'పాతు ప్రణతరక్షాయాం విళంబమసహన్నివ, సదా పంచాయుధీం బిభ్రత్ స న శ్రీరంగనాయక' ఇత్యభియుక్తోక్తం. పీతవాసాః ఆశ్రితరక్షణత్వరయా బద్ధకక్ష్యః, జగత్పతిః ఉక్తసకల విశేషహేతుభూత స్వస్వామిభావసంబంధవాన్, ఉపయాతః వైకుంఠాత్ దశరథయజ్ఞవాట మాజగామ. ౧౬

---

*తనిశ్లోకీ. (ఏతస్మి న్నంతరే) తేషాం రక్షాపేక్షావసరే (ఏతస్మి న్నంతరే) క్షణం విళంబితం చేత్త ఏవాగచ్ఛంతి తతః పూర్వమేవ గంతవ్య మితి, (ఏతస్మి న్నంతరే) దేవగోష్ఠ్యాం యదా రక్షా ప్రసంగో జాత స్తదైవ జ్ఞాతమితి. సర్వజ్ఞస్యాస్యాశ్రితరక్షానుకూల్య మార్జవం చ వ్యంజితం, (ఏతస్మి న్నంతరే) అన్యస్య చేద్రక్షణ మనుమతం స్వస్య రక్ష్యలాభో న స్యాదితి 'అతంద్రిత చమూపతిప్రహితహస్త' మిత్యాదిశత్ త్వరాధిక్యం గమ్యతే, (ఉపయాతః) దేవానామపి త్వరాతి

బ్రహ్మణా చ సమాగమ్య తత్ర తస్థౌ సమాహితః,
త మబ్రువన్ సురా స్సర్వే సమభిష్టూయ సన్నతాః. ౧౭

(బహ్మణేతి.) తత్ర సదసి, బ్రహ్మణా సమాగమ్య, సమాహితః కరిష్యమాణరక్షణకృత్యే. ఏకాగ్రః. తస్థౌ, తం ఆశ్రితరక్షణసన్నద్ధం, సర్వే సురాః బ్రహ్మాదయః, పితామహపురోగమా నిత్యుప సంహారాత్. సమభిష్టూయ సమ్యక్ స్తుత్వా, సన్నతాః సమ్యఙ్ నతాః, నతాః ప్రణతా స్సంతః, అబ్రువన్. ౧౭

శయేన మధ్యేమార్గం మేళనం యథా న స్యా త్తథోపయాతః, యస్య ఫలాపేక్షా స ఏవ ఫలప్రాప్త్యర్థం స్వయ మేవాగచ్ఛతీత్యుపేక్షా మకృత్వా ఉపయాతః, రక్షణప్రసంగవిచ్ఛేదభయేన యావదాసన మపరిజ్ఞాత ఏవోపయాతః, 'స చాపి రామః పరిషద్గత శ్శనై' రిత్యాదివత్. (విష్ణురుప యాతః) పూర్వ మేవ తత్ర స్థితోపి, ఇదానీం విగ్రహేణాభివ్యక్తస్స న్నుపయాతః. సర్వేశ్వరో ప్యుపయాత ఇతి సౌలభ్య ముక్తం. (ఏతస్మిన్నంతరే విష్ణురుపయాత ఇతి,) దేవా విధి శివాదిషు కంచన రావణహననే ప్రార్థయేయుః, తదా తే తద్ధననాశక్త్యా నోత్తరం బ్రూయుః, తదా తేషా మవమతి శ్శరణాగతాఽరక్షణజస్య మానసఖేదశ్చ స్యాతా మితి తేషా మవమాన మానస ఖేదా మా భూతా మిత్యవిళంబిత ముపయాతః, (మహాద్యుతి రుపయాత ఇతి.) 'దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగప దుత్థితా, యది భా స్సదృశీ సా స్యా ద్భాస స్తస్య మహాత్మన' ఇత్యాదుక్త దుస్సహాప్రమేయ తేజోవత్త్వేపి తాదృశతేజస స్సర్వజనాహ్లాదకత్వం వ్యజ్యతే. (విష్ణుర్మహాద్యుతి రితి) స్వరూపవ ద్ద్యుతేర ప్యపరిమేయత్వం ధ్వనితం. (విష్ణు రుపయాత ఇతి) ఉపగమనసమకాల మేవ శివాదీనా మవమానభయ మింద్రాదీనాం రావణభయం చ నివృత్త మితి ధ్వనితం, (శంఖచక్రగదాపాణిః) 'నైనం సూర్యః ప్రతపతీ' త్యాద్యుక్తరీత్యా స్వస్వవ్యాపారేష్వపి సంకోచవంత స్స్వపదభ్రంశ శంకినో దేవా స్సభాసు నిశ్శంకం కిల రావణవధోపాయ మాలోచయంతి. తదానీ మేవ చే ద్రావణస్తత్రా గచ్ఛతి తదా సకలదేవ శిరశ్ఛేదక స్స్యాత్, సకలలోక శరణ్య త్వహాని స్స్వస్య భవే దితి, తతః పూర్వ మేవాయుధాది సకల యుద్ధపరికరయుక్త ఏవాగతః నతు భాజనపరికరయుక్త ఇతి. భాగప్రతిగ్రహార్థత్వం త్వానుషంగికం. (పీతవాసాః) 'తస్య మహా రజతం వాస' ఇత్యాదుక్త పీతాంబరయుక్తః. (జగత్పతిః) జగత్పోషకః జగతః పోషణం నామ అన్యేభ్యః పరిభవనివారణం. ఏవంవిధస్యోపాస్యత్వం శరణాగతిమంత్రోక్త చరణపదోపలక్షిత ప్రపత్తవ్య విగ్రహవైశిష్ట్యం చ వ్యంజితం. * ౧౮

*అత్ర రామానుజీయాదిషు ప్రతిపాదితా విశేషార్థాః గోవిందరాజీయే పంచమసర్గ వ్యాఖ్యానా రంభ ఏవ సన్నివేశితాః.

(దేవైః రావణవధాయ విష్ణోరభ్యర్థనం)

త్వాం నియోక్ష్యామహే విష్ణో లోకానాం హితకామ్యయా, ౧౭
రాజ్ఞో దశరథస్య త్వ మయోధ్యాధిపతేః ప్రభోః.

ధర్మజ్ఞస్య వదాన్యస్య మహర్షిసమతేజసః, ౧౮
తస్య భార్యాసు తిసృషు హ్రీశ్రీకీర్త్యుపమాసు చ.

విష్ణో పుత్రత్వ మాగచ్ఛ కృత్వాత్మానం చతుర్విధం, ౧౯
తత్ర త్వం మానుషో భూత్వా ప్రవృద్ధం లోకకంటకం.

అవధ్యం దైవతై ర్విష్ణో సమరే జహి రావణం, ౨౦
సహి దేవాంశ్చ గంధర్వాన్ సిద్ధాంశ్చ మునిసత్తమాన్.

రాక్షసో రావణో మూర్ఖో వీర్యోత్సేకేన బాధతే, ౨౧

(త్వామితి.) అర్ధ మేకం వాక్యం. హే విష్ణో, లోకానాం, హితకామ్యయా హితేచ్ఛయా. త్వాం నియోక్ష్యామహే ఉత్సాహయిష్యామహే, 'యోగ స్సన్నహనోపాయ ధ్యాన సంగతి యుక్తి' ష్విత్యమరః. 'స్మారయే త్వాం న శిక్షయ' ఇతివత్ కేవలం త్వాం ప్రోత్సాహయిష్యామః, స్వయ మేవ స్వకీయరక్షణే ప్రవృత్తత్వా దితి భావః. యది నియోజన మేవార్థ స్స్యాత్ తదా పూర్వశ్లోకోక్త మభిష్టూయ సన్నతా ఇత్యేత ద్విరుధ్యేత. కించ నియోజన మత్ర ప్రార్థన మేవ. ఏవముత్తరత్ర భగీరథ వచనే 'హర స్తత్ర నియుజ్యతా' మితి వక్ష్యతి. ౧౭

కిం నియోజ్య? మిత్యత్రాహ ద్వాభ్యాం (రాజ్ఞ ఇత్యాది.) పితృభావయోగ్యత్వపరాణి విశేషణాని. తస్యేతి యజమానో హస్తేన నిర్దిశ్యతే. హ్రీశ్రీకీర్తయో దక్షకన్యా స్తా ఉపమా యాసాం తా స్తథా, చాతుర్విధ్యవిధానం రావణ రావణి లవణ గంధర్వవినాశాయ. ౧౯

మమ పుత్రభావేన భవతాం కిం ప్రయోజనం? తత్రాహుః (తత్రేతి.) తత్ర దశరథభార్యాసు ప్రవృద్ధం వరబలభుజబలై రభివృద్ధం. మానుషభావః కిమర్థం భజనీయ? స్తత్రాహ (అవధ్యం దైవతై రితి) కృత్యానాం కర్తరివేతి పక్షే తృతీయా. ౨౦

స కిమర్థం హంతవ్య స్తత్రాహ (సహీతి.) వీర్యోత్సేకేన వీర్యకృతగర్వేణ. ౨౧

ఋషయశ్చ తత స్తేన గంధర్వాప్సరస స్తథా.
క్రీడంతో నందనవనే క్రూరేణ కిల హింసితాః, ౨౨౹

వధార్థం వయ మాయాతా స్తస్య వై మునిభిస్సహ.
సిద్ధగంధర్వయక్షాశ్చ తత స్త్వాం శరణం గతాః, ౨౩౹

త్వం గతిః పరమా దేవ సర్వేషాం నః పరంతప.
వధాయ దేవశత్రూణాం నృణాం లోకే మనః కురు, ౨౪౹

ఏవముక్తస్తు దేవేశో విష్ణు స్త్రిదశపుంగవః.
పితామహపురోగాం స్తాన్ సర్వలోకనమస్కృతః,
అబ్రవీ త్త్రిదశాన్ సర్వాన్ సమేతాన్ ధర్మసంహితాన్. ౨౫

(ఋషయ ఇతి) తతః వీర్యోత్సేకాత్, క్రూరేణ తేన రావణేన, ఋషయో హింసితాః, క్రీడంతః క్రీడంత్యః, లింగవ్యత్యయ ఆర్షః. మిథునతయా చరతాం హింసనాత్ క్రూరేణేత్యుక్తం, కిలేత్యైతిహ్యే. ౨౨౹

(వధార్థమితి.) తస్య వధార్థం వయం మునిభి స్సహాయాతాః, త్వత్సమీప మితి శేషః. సిద్ధాదయ శ్చాయాతాః, తతః రావణవధార్థం, త్వాం. శరణం ఉపాయం గతాః. ౨౩౹

రుద్రాదిషు విద్యమానేష్వహ మేవ కిమర్థ మర్థ్య? ఇత్యత్రాహ (త్వమితి.) హేదేవ, త్వం, నః పరమా గతిః ఉపాయః, నాన్యే. పరాన్ శత్రూన్ తాపయతీతి పరంతపః, ద్విషత్ పరయో స్తాపేరితి ఖచ్. అనేన శత్రువధ సామర్థ్య ముక్తం. మనః కురు అవతరితు మితిశేషః. దేవశత్రూణా మితి బహువచనేన రావణ రావణి లవణ గంధర్వాదీనా మపి వధోఽర్థితః. అనేనాభిప్రాయేణ పూర్వం 'కృత్వాత్మానం చతుర్విధ' మిత్యుక్తం. ౨౪౹

(ఏవ మిత్యాది) సార్ధశ్లోక ఏకాన్వయః. పితామహపురోగాన్ బ్రహ్మప్రధానాన్, ధర్మసంహితాన్ శరణాగతిరూప ధర్మసంయుతాన్. ౨౫

(విష్ణోః అభయప్రదానం)

భయం త్యజత భద్రం వో హితార్థం యుధి రావణం,
సపుత్రపౌత్రం సామాత్యం సమిత్రజ్ఞాతిబాంధవం. २७

హత్వా క్రూరం దురాత్మానం దేవర్షీణాం భయావహం,
దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతాని చ.
వత్స్యామి మానుషే లోకే పాలయన్ పృథివీ మిమాం, २८½

ఏవం దత్వా వరం దేవో దేవానాం విష్ణు రాత్మవాన్.
మానుషే చింతయామాస జన్మభూమి మథాత్మనః, २९½

తతః పద్మపలాశాక్షః కృత్వాత్మానం చతుర్విధం.
పితరం రోచయామాస తదా దశరథం నృపం, ३०½

(భయ మిత్యాది) సార్ధశ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. భయం త్యజత, వః యుష్మాకం, భద్ర మస్తు, యస్మాదహం సర్వేషాం హితార్థం రావణం హత్వా ధర్మసంస్థాపనాయ దశవర్షసహస్రాణి వత్స్యామీతి యోజనా. శంఖచక్రగదాపాణి రుపయాత ఇతి హి పూర్వ ముక్తం. २८½

(ఏవమితి.) ఆత్మవాన్ సర్వాత్మశేషీ, మానుషే మనుష్యేషు, జాత్యేకవచనం. చింతయామాస యథాదేవై ర్యాజ్ఞప్తం తథేతి శేషః. జన్మభూమిం జన్మస్థానం. २९½

(తత ఇతి.) తతః చింతానంతరం, పద్మపలాశాక్షః, దశరథగుణస్మరణకృత నయన వికాసోక్తిః. యద్వా, పద్మపలాశాక్షః సర్వైః స్పృహణీయ నయనయుగళః. తథాచ సర్వ స్పృహణీయ స్స్వయ మన్యం స్పృహయామాస. యద్వా 'తస్య యథా కప్యాసం పుండరీక మేవ మక్షిణీ' ఇత్యుక్తరీత్యా పరత్వచిహ్న పుండరీకాక్షత్వయుక్తః. ఏవం చ సర్వస్మాత్ పరోపి జన్మ రోచయామాస, యథా జనిమతో జన్మహాని రభిలషితా తథా జనిరహితస్యాపి జని రభిలషితేత్యర్థః. దుర్లభం హ్యభిలషితం భవతి. (కృత్వాత్మానం చతుర్విధం.) జన్మాభిలాషేపి దశరథగుణాతిరేకేణ చతుర్విధ శరీరపరిగ్రహ మభిలషితవాన్, ఆత్మానం స్వశరీరం, చతుర్విధం పాయసవిభాగ క్రమేణ. పితరం 'పితా పుత్రేణ పితృమాన్ యోనియోనా' విత్యుక్తరీత్యా సర్వపితా స్వపుత్రం కంచిత్పితర మభిలలాష. రోచయామాస ఐచ్ఛత్, తదా రక్షణోద్యోగసమయే, దశరథం నృపం, 'గుణైర్దశరథోపమ' మిత్యుక్తరీత్యా జనిత్వాప్యర్జితై స్స్వాభావికైశ్చ గుణై స్స్వసదృశం, దేవోక్తం దశరథమేవ స్వజన్మభూమిత్వేన నిశ్చితవా నిత్యర్థః. ३०½

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సరుద్రా స్సాప్సరోగణాః.
స్తుతిభి ర్దివ్యరూపాభి స్తుష్టువు ర్మధుసూదనం, ౩౦॥

త ముద్ధతం రావణ ముగ్రతేజసం ప్రవృద్ధదర్పం త్రిదశేశ్వరద్విషం.
విరావణం సాధుతపస్వికంటకం తపస్వినా ముద్ధరతం భయావహం, ౩౨॥

తమేవ హత్వా సబలం సబాంధవం విరావణం రావణ మగ్ర్యపౌరుషం,
స్వలోక మాగచ్ఛ గతజ్వర శ్చిరం సురేంద్రగుప్తం గతదోషకల్మషం ౩౩॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచదశస్సర్గః.

(తత ఇతి.) తతః భగవదిచ్ఛావంతరం, సరుద్రా ఇత్యనువాదాత్ పూర్వం రుద్రోపి శరణాగత ఇతి సిద్ధం. దివ్యరూపాభిః దివ్యాత్మస్వరూపవిషయిణీభిః, స్తుతిభిః స్తుతిరూపప్రబంధైః, తుష్టువుః శ్లాఘయామాసుః. మధుసూదన మిత్యనేన మఘవ దయ మపి నిరసనీయ ఇత్యాశయేనోక్తం. ౩౦॥

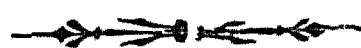
ఉక్తమర్థం సర్గాంతే పున స్సంగృహ్ణాతి (తమితి.) ఉద్ధతం జన్మత ఏవోద్ధతం, తం ప్రసిద్ధం, ఉగ్రతేజస ముగ్రప్రతాపం వరదానేన ప్రవృద్ధదర్పం, లోకా న్విరావయతీతి విరావణం సర్వలోకానా మాక్రందయితారం, తపస్వినాం, కంటకం శత్రుం, 'క్షుద్రే శత్రౌ చ కంటకః' ఇతి వైజయంతీ. అతఏవ తపస్వినాం భయావహం, తం రావణం, సాధు నిశ్శేషం, ఉద్ధర ఉన్మూలయ. ౩౨॥

(తమేవేతి.) ఏవకారేణ విభీషణవ్యవచ్ఛేదః. స్వర్లోకం వైకుంఠం, క్వచిత్ స్వలోకమితి వా పాఠః. చిరం చిరకాలస్థాయి, అనేన బ్రహ్మలోకాదివ్యావృత్తిః. సురేంద్రేతి సంబోధనం, గుప్తం అస్మదాదిభి ర్దురధిగమం 'అత్యర్కానలదీప్తం తత్ స్థానం విష్ణో ర్మహాత్మనః, స్వయైవ ప్రభయా రాజన్ దుష్ప్రేక్ష్యం దేవదానవై'రితి మహాభారతోక్తేః. గతదోషకల్మషం, దోషాః రాగద్వేషాదయః, గతాని తద్రూపకల్మషాణి యస్మా త్తత్తథా. అనేనేంద్రలోకాదివ్యావృత్తిః. గతజ్వరః ఆశ్రితసంరక్షణేన గతవ్యథః, అనేన పునఃప్రాప్తిపర్యంతం సంసారివిషయే కదైతే నిస్తరిష్యంతీతి చింతాకులత్వ ముక్తం. ఆగచ్ఛేత్యనేన వైకుంఠా దవతీర్ణత్వం గమ్యతే. అత్ర స్వర్లోకపదస్యేంద్రలోకపరత్వే గుప్తత్వ గతదోషకల్మషత్వాది విరోధః, అంతరిక్షా దుపరితనలోకమాత్రస్య స్వర్గపద వాచ్యత్వాత్. అతఏవహి క్వచిత్ బ్రహ్మలోకాదావపి స్వర్గపద ప్రయోగః. 'బ్రహ్మలోకం ప్రయాస్యతీ' త్యత్రాపి బ్రహ్మణః స్వస్య, లోకం అప్రాకృతస్థానం, పరమపద మితి సమ్యక్ పాఠః. సురేంద్రః విష్వక్సేనః. ౩౩॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచదశస్సర్గః.

(విష్ణోః రావణవధోపాయప్రశ్నః)

అథ షోడశస్సర్గః

తతో నారాయణో దేవో నియుక్త స్సురసత్తమైః,
జానన్నపి సురా నేవం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౧

ఉపాయః కో వధే తస్య రావణస్య దురాత్మనః,
య మహం తం సమాస్థాయ నిహన్యా మృషికంటకమ్. ౨

ఏవ ముక్తా స్సురాస్సర్వే ప్రత్యూచు ర్విష్ణు మవ్యయమ్,
మానుషీం తను మాస్థాయ రావణం జహి సంయుగే. ౩

అథ షోడశస్సర్గః

ఏవం మనుష్యలోకే దశరథపుత్రత్వేనావతీర్య రావణవధః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం. తత్ర కిం మయా ఉపేంద్రాదివత్ స్వస్వరూపేణ స్థాతవ్య, ముత ప్రకారాంతరేణేతి భగవాన్ బహుమానార్థం పృచ్ఛతి (తత ఇత్యాది.) నరిష్యంతి న నశ్యంతీతి నరాః, నిత్యవస్తూని. అన్యేభ్యోపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః. సుప్సుపేతి నగనైకాదివత్ సమాసః. నరాణాం సమూహో నారం. తస్య సమూహ ఇత్యణ్. నారం అయనం వాసస్థానం యస్యాసౌ నారాయణః, పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయా మగ ఇతి ణత్వం. సర్వాంతర్యామీత్యర్థః. యద్వా, నారాణా మయనం నారాయణః- ఇధ్మప్రశ్చనః పలాశశాతన ఇత్యాదివ ల్ల్యుడంతస్యాపి పుల్లింగత్వం. ఏవం సర్వస్మా త్పరోపి సురసత్తమై ర్నియుక్త ఇత్యాశ్రిత పారతంత్ర్య ముచ్యతే. తాదృశో విష్ణుః, జానన్నపి ఉత్తర నిశ్చయజ్ఞోపి, సంమానార్థం, శ్లక్ష్ణం మధురం, వచన మబ్రవీత్. ౧

(ఉపాయ ఇతి.) ఆస్థాయ స్వీకృత్య, య ముపాయ మాస్థాయ తం నిహన్యాం స ఉపాయః కః? ఇత్యన్వయః. ౨

(ఏవమితి.) మానుషీం, న తు దైవీం. ౩

స హి తేపే తప స్తీవ్రం దీర్ఘకాల మరిందమ,
యేన తుష్టోఽభవ ద్బ్రహ్మా లోకకృ ల్లోకపూర్వజః. ౪

సంతుష్టః ప్రదదౌ తస్మై రాక్షసాయ వరం ప్రభుః,
నానావిధేభ్యో భూతేభ్యో భయం నాన్యత్ర మానుషాత్. ౫.

అవజ్ఞాతాః పురా తేన వరదానే హి మానవాః, ౫½

ఏవం పితామహా త్తస్మా ద్వరం ప్రాప్య స దర్పితః.
ఉత్సాదయతి లోకాం స్త్రీన్ స్త్రియ శ్చాప్యపకర్షతి, ౬½

తస్మా త్తస్య వధో దృష్టో మానుషేభ్యః పరంతప. ౭

ఇత్యేత ద్వచనం శ్రుత్వా సురాణాం విష్ణు రాత్మవాన్,
పితరం రోచయామాస తదా దశరథం నృపం. ౮

తత్ర హేతు మాహ (స హీతి.) లోకకృత్త్వే హేతు ర్లోకపూర్వజ ఇతి. లోకశబ్దో ఽత్ర దేవాది జనపరః. ౪

(సంతుష్ట ఇతి.) మానుషా దన్యత్ర మానుషం వినా, నానావిధేభ్యో భూతేభ్యో భయ న్నేతి వరం ప్రదదా విత్యన్వయః. ౫

అభయం కుతో న దత్తం మానుషేభ్య? ఇత్యత్రాహ (అవజ్ఞాతా ఇతి.) ౫½

(ఏవ మితి.) దర్పితః సంజాతదర్పః. ౬½

ప్రకృత ముపసంహరతి. (తస్మాదితి.) ౭

(ఇతీతి, పితర మితి.) మనుష్యరూపేణావతరితు మితి శేషః. ౮

(ప్రాజాపత్యపురుషావిర్భావః)

స చా ప్యపుత్రో నృపతి స్తస్మిన్ కాలే మహాద్యుతిః,
అయజ త్పుత్రియా మిష్టిం పుత్రేప్సు రరిసూదనః. ౯

స కృత్వా నిశ్చయం విష్ణు రామంత్ర్య చ పితామహం,
అంతర్ధానం గతో దేవైః పూజ్యమానో మహర్షిభిః. ౧౦

తతో వై యజమానస్య పావకా దతులప్రభం,
ప్రాదుర్భూతం మహద్భూతం మహావీర్యం మహాబలం. ౧౧

కృష్ణరక్తాంబరధరం రక్తాస్యం దుందుభిస్వనం,
స్నిగ్ధహర్యక్షతనుజశ్మశ్రుప్రవరమూర్ధజం. ౧౨

శుభలక్షణసంపన్నం దివ్యాభరణభూషితం,
శైలశృంగసముత్సేధం దృప్తశార్దూలవిక్రమం. ౧౩

దివాకరసమాకారం దీప్తానలశిఖోపమం,
తప్తజాంబూనదమయీం రాజతాంతపరిచ్ఛదాం. ౧౪

దివ్యపాయససంపూర్ణాం పాత్రీం పత్నీ మివ ప్రియాం,
ప్రగృహ్య విపులాం దోర్భ్యాం స్వయం మాయామయీ మివ. ౧౫

(స చాపీతి.) తస్మిన్ కాలే భగవ దవతీర్షాకాలే, పుత్రియా మిత్యత్ర హ్రస్వ ఆర్షః. ౯

(స ఇతి.) నిశ్చయం మనుష్యభూత ఏవావతరిష్యామీతి నిశ్చయం, ఆమంత్ర్య సాధయామీత్యుక్త్వా. ౧౦

అథ పుత్రకామేష్టిఫలం భగవత శ్చతుర్ధావతారం సూచయన్ ప్రజాపతిప్రేరిత పురుషేణ పాయసప్రదానం దర్శయతి (తతో వై ఇతి.) శ్లోకపంచక మేకాన్వయం. తతః విష్ణో రంతర్ధానానంతరం, యజమానస్యేతి వర్తమాననిర్దేశేన ద్రవ్యత్యాగకాల ఏవ ప్రాదుర్భావ స్సూచితః.

సమవేక్ష్యాబ్రవీద్వాక్య మిదం దశరథం నృపం,
ప్రాజాపత్యం నరం విద్ధి మా మిహాభ్యాగతం నృప. ౧౬

తతః పరం తదా రాజా ప్రత్యువాచ కృతాంజలిః,
భగవన్ స్వాగతం తేఽస్తు కి మహం కరవాణి తే. ౧౭

అథో పున రిదం వాక్యం ప్రాజాపత్యో నరోఽబ్రవీత్,
రాజ న్నర్చయతా దేవా నద్య ప్రాప్త మిదం త్వయా. ౧౮

ఇదం తు నృపశార్దూల పాయసం దేవనిర్మితం,
ప్రజాకరం గృహాణ త్వం ధన్య మారోగ్యవర్ధనం. ౧౯

పావకాత్ ఆహవనీయాత్, భూతం పురుషవిశేషః, స్నిగ్ధాః చిక్కణాః, హర్యక్షస్యేవ తనుజాః లోమాని శ్మశ్రుప్రవరా, మూర్ధజాః కేశాశ్చ యస్యతత్తథా. సముత్సేధః ఉన్నతిః, దృప్తశార్దూల విక్రమం తద్వద్భయంకరం, ప్రభామండలవత్తయా దివాకరసమాకారం, తైక్ష్ణ్యాతిశయేన దీప్తానలశిఖోపమం, తప్త జాంబూనదమయీం ద్రుతకనకమయీం, రాజతః రజతవికారః, అంతే ఉపరి, పరిచ్ఛదః పిధానపాత్రం యస్యాస్తాం, పాత్ర్యాః స్త్రీలింగత్వేన పత్నీసామ్యం. మాయామయీ మివ అసంభావితత్వేన ఆశ్చర్యావహా మిత్యర్థః. స్వయం ప్రగృహ్య ప్రాదుర్భూత మిత్యన్వయః, విపులతరత్వేన హస్తమాత్రేపి గృహీతు మశక్యత్వాత్ బాహుభ్యా మిత్యుక్తం. ౧౫

(సమవేక్ష్యేతి.) దశరథం సమవేక్ష్య ఇద మబ్రవీత్. కథం? ఇహాగతం మాం. ప్రాజాపత్యం ప్రజాపతే రాగతం, దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్య ఇతి ప్రాగ్దీవ్యతీయో ణ్యప్రత్యయః. నరం విద్ధి. ౧౬

(తతః పర మితి.) తతః పరం తదనంతర మితి యావత్, ప్రాజాపత్యం చ మాం విద్ధీత్యుక్త్యనంతర మిత్యర్థః, తదా తదైవ. ౧౭

(అథో ఇతి,) అథో అథేతి పర్యాయౌ. అర్చయతా, అశ్వమేధపుత్రకామేష్టిభ్యామితిశేషః. ౧౮

ఇదంశబ్దార్థ మాహ (ఇదంత్వితి,) దేవనిర్మితం దేవేన విష్ణునా నిర్మితం, ధన్యం ధనకరం, స్వర్గాదిత్వా ద్యత్. ౧౯

(పాయసస్వీకారః)

భార్యాణా మనురూపాణా మశ్నీతేతి ప్రయచ్ఛ వై,
తాసు త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్రాన్ యదర్థం యజసే నృప. ౨౦

తథేతి నృపతిః ప్రీత శ్శిరసా ప్రతిగృహ్య తాం,
పాత్రీం దేవాన్నసంపూర్ణాం దేవదత్తాం హిరణ్మయీం. ౨౧

అభివాద్య చ తద్భూత మద్భుతం ప్రియదర్శనం,
ముదా పరమయా యుక్త శ్చకా రాభిప్రదక్షిణం. ౨౨

తతో దశరథః ప్రాప్య పాయసం దేవనిర్మితం,
బభూవ పరమప్రీతః ప్రాప్య విత్త మివాధనః. ౨౩

తత స్తదద్భుతప్రఖ్యం భూతం పరమభాస్వరం,
సంవర్తయిత్వా తత్కర్మ తత్రైవాంతరధీయత. ౨౪

హర్ష రశ్మిభి రుద్యోతం తస్యాంతఃపుర మాబభౌ,
శారదస్యాభిరామస్య చంద్రస్యేవ నభోఽంశుభిః. ౨౫

(భార్యాణామితి.) అనురూపాణాం సవర్ణానామిత్యర్థః. చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ. ౨౦

(తథేతి.) దేవాన్నం దేవనిర్మితాన్నం, దేవదత్తాం దేవప్రేరితాం. ౨౧

(అభివాద్యేతి.) అభితః ప్రదక్షిణ మభిప్రదక్షిణం. ౨౨

(తత ఇతి.) ప్రాప్య లబ్ధ్వా. ౨౩

(తత ఇతి.) అద్భుతప్రఖ్యం అద్భుతాకారం, సంవర్తయిత్వా సమాప్య, తత్కర్మ పాయసప్రదాన రూపం కర్మ, తత్ర అగ్నౌ. ౨౪

(హర్షేతి.) హర్షరశ్మిభిః హర్షకృతకాంతిభిః, ఉద్యోతం ఉద్భూతప్రకాశం, అంతఃపురం అంతఃపురస్త్రియః, శారదస్య శరది భవస్య, అభిరామస్య నిష్కళంకస్య. అయం హర్షః పాయసప్రదానకృతః. ౨౫

సోంతఃపురం ప్రవిశ్యైవ కౌసల్యా మిద మబ్రవీత్,
పాయసం ప్రతిగృహ్ణీష్వ పుత్రీయం త్విద మాత్మనః. ౨౬

* ‡ కౌసల్యాయై నరపతిః పాయసార్ధం దదౌ తదా,
అర్ధాదర్ధం దదౌ చాపి సుమిత్రాయై నరాధిపః.
కైకేయ్యై చావశిష్టార్ధం దదౌ పుత్రార్థకారణాత్, ౨౭

(స ఇతి.) పుత్రీయం పుత్రోత్పత్తినిమిత్తం. ౨౬

అథ రాజ్ఞః పత్నీభ్యో విభజ్య పాయసప్రదానమాహ త్రిభిః (కౌసల్యాయా ఇత్యాది.) పాయసస్యార్ధం పాయసార్ధం. అర్ధశబ్దోఽత్ర సమాంశవచనః. 'అర్ధం సమేంశక' ఇత్యమరః. దదౌ జ్యేష్ఠపత్నీత్వా దితి భావః. అర్ధాత్ పృథక్కృత్యార్ధం. సుమిత్రాయై ద్వితీయమహిష్యై, దదౌ, చతుర్థాంశ మిత్యర్థః. అవశిష్టస్య పాయసస్యార్ధ మవశిష్టార్ధం అష్టమాంశ మిత్యర్థః. కైకేయ్యై తృతీయమహిష్యై, దదౌ. పుత్రార్థకారణాత్ పుత్రరూప ప్రయోజన నిమిత్తాత్, ఇదం త్రిష్వపి దానేష్వన్వేతి. ౨౭

---

*రామ భరతౌ ప్రత్యేకం త్ర్యంశౌ, లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ చ అష్టమాంశౌ. తథాహి-కౌసల్యాయై దత్తార్ధస్య అర్ధాదర్ధం చతుర్థాంశరూపం, సుమిత్రాయై దదౌ కౌసల్యయా దాపితవా నిత్యర్థః. ఏవం కైకేయ్యై కౌసల్యా దత్తార్ధావశిష్ట మర్ధం దదౌ. తతః కౌసల్యా దత్తావశిష్టస్య కైకేయ్యై దత్తస్య యదర్ధం తస్మిన్నర్ధం. పున రపి సుమిత్రాయై దదౌ దాపయామాసేత్యర్థః. అత్రార్ధపదావృత్తి ర్బోధ్యా. ఏవమే వోక్తం కాళిదాసేన - 'తే బహుజ్ఞస్య చిత్తజ్ఞే పత్న్యౌ పత్యు ర్మహీక్షితః, చరో రర్ధార్ధభాగాభ్యాం తా మయోజయతా ముభే, సా హి ప్రణయవత్యాసీ త్సపత్న్యో రుభయోరపీ'తి. అర్ధార్ధభాగాభ్యా మిత్యత్ర స్వస్వలబ్ధాంశ సంబంధ్యర్ధార్ధభాగాభ్యా మిత్యర్థః, పృథగితి విభజ్యేతి శేషః. అతఏవ లక్ష్మణస్య రామానువర్తిత్వం శత్రుఘ్నస్య భరతానువర్తిత్వం చేత్యాహుః. ఉక్తంచ పాద్మే - 'యుగం బభూవతుస్తత్ర సుస్నిగ్ధౌ రామలక్ష్మణౌ, తథా భరతశత్రుఘ్నౌ పాయసాంశవశా త్స్వత' ఇతి· ఇతి తిలకవ్యాఖ్యా.

---

‡కౌసల్యాయై అర్ధం దదౌ. సుమిత్రాయై అర్ధా దర్ధం, శేషేఽర్ధే అర్ధాదర్ధం అష్టమాంశ మిత్యర్థః. కైకేయ్యై అవశిష్టార్ధం అష్టమాంశం వినా అవశిష్టార్ధం భాగ మిత్యర్థః. పునః సుమిత్రాయై అవశిష్టార్ధం శేష మష్టమాంశం, దదౌ. కౌసల్యాయై అర్ధాంశం, సుమిత్రాయై ద్వివారం చ

(పాయస విభాగక్రమః)

ప్రదదౌ చావశిష్టార్ధం పాయసస్యామృతోపమం.
అనుచింత్య సుమిత్రాయై పునరేవ మహీపతిః, ౨౮౫

(ప్రదదావితి.) అనుచింత్య కైకేయ్యపేక్షయా సుమిత్రాయా అధికాంశభాక్త్వం భవేదితి విచార్యేత్యర్థః. తస్యాపిహి కైకేయ్యా దానే కైకేయీసుమిత్రయో స్సమాంశతా స్యాత్, త న్నయుక్తం. అన్యథా జ్యేష్ఠాకనిష్ఠా వైషమ్యం న స్యాత్. కైకేయీ హి కనిష్ఠా. 'న తేంబా మధ్యమా తాత గర్హితవ్యా కథంచనే'త్యత్ర ఇతరపత్న్యపేక్షయా మధ్యమాత్వ ముక్తం. వల్లభాయామపి కైకేయ్యాం సంభోగవిషయే పక్షపాతః, నతు ధర్మ్యసంవిభాగే. అతో బహుమానాయ జ్యైష్ఠ్య క్రమా ద్భాగతారతమ్యం కృతం. అతఏవ 'సంమానం మేనిర'ఇతి వక్ష్యతి. తతోఽనేన భాగేన రామో విష్ణో రర్ధాంశః, లక్ష్మణః పాదాంశః, భరతశత్రుఘ్నౌ పాదస్యార్ధాంశౌ. నన్వేవం సతి కథ ముత్తరత్ర భరతః సాక్షాద్విష్ణో శ్చతుర్భాగః, లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ 'విష్ణో రర్ధసమన్వితా' విత్యుచ్యంతే? సత్యం. సాక్షాద్విష్ణో శ్చతుర్భాగ ఇత్యత్ర సాక్షాద్విష్ణోః విష్ణో రర్ధస్య రామాంశస్య, చతుర్థో భాగ ఇత్యర్థః. యద్వా - చతుర్థస్య భాగ శ్చతుర్భాగః, అష్టమాంశ ఇత్యర్థః. అర్ధ సమన్వితా విత్యత్ర అర్ధశబ్ద ఏకదేశవాచీ 'భిత్తం శకలఖండే వా పుంస్యర్థోఽర్ధం సమేంశక' ఇత్యేకదేశేపి పుల్లింగార్ధశబ్దస్యానుశాసనాత్. అత్ర ప్రాశనాదిక్రమవశాత్ భరతస్య లక్ష్మణ శత్రుఘ్నాభ్యాం జ్యైష్ఠ్యం. నను లక్ష్మణస్య భరతాత్ జ్యైష్ఠ్యం అంశాధిక్యాత్ ప్రథమప్రాశనాచ్చ. అతఏవ వక్ష్యతి 'తతో లక్ష్మణ మాసాద్య వైదేహీం చ పరంతపః. అభ్యవాదయత ప్రీతో

చతుర్థాంశం, కైకేయ్యై చతుర్థాంశం దదా విత్యర్థః. జననప్రకారః - కౌసల్యా విష్ణో రర్ధం రామ మజనయత్, కైకేయీ సాక్షాద్విష్ణోః చతుర్థభాగం భరత మజనయత్, విష్ణో రర్ధసమన్వితౌ అంశ సమన్వితౌ సుతౌ వజనయదిత్యర్థః, యద్వా - 'విష్ణో పుత్రత్వ మాగచ్ఛ కృత్వాత్మానం చతుర్విధ'మితి దేవై రుక్తత్వాత్ కౌసల్యాయై పాయసార్ధం దదౌ, సుమిత్రాయై అర్ధాదర్ధం. కౌసల్యాయై యదర్ధం దత్తం తస్మా దేవార్ధం దదా విత్యర్థః. కైకేయ్యై అవశిష్టార్ధం అవశిష్టే అర్ధే అర్ధం, చతుర్థాంశం దదా విత్యర్థః. సుమిత్రాయై పున రవశిష్టార్ధం. అవశిష్టం చ తదర్ధం చ చతుర్థాంశం దదా విత్యర్థః. కౌసల్యాయై చతుర్థాంశం, సుమిత్రాయై ద్వివార మర్ధాంశం, కైకేయ్యై చతుర్థాంశం దదౌ. జననప్రకారః - విష్ణో రర్ధ మిత్యత్ర బలాంశే అర్ధసమన్వితం రామ మజనయదిత్యర్థః. ఇతి మునిభావప్రకాశికా. ౨౬౫

ఏవం తాసాం దదౌ రాజా భార్యాణాం పాయసం పృథక్. ౨౯

తా స్త్వేత త్పాయసం ప్రాప్య నరేంద్రస్యోత్తమాః స్త్రియః.
సంమానం మేనిరే సర్వాః ప్రహర్షోదితచేతసః. ౩౦

తత స్తుతాః ప్రాశ్య తదుత్తమస్త్రియో మహీపతే రుత్తమపాయసం పృథక్,
హుతాశనాదిత్యసమానతేజస శ్చిరేణ గర్భాన్ ప్రతిపేదిరే తదా. ౩౧

భరతో నామ చా బ్రవీ'దితి. మైవం - కైకేయ్యా ఏవ ప్రథమప్రాశనం, సుమిత్రాయాః ద్వితీయాంశ గ్రహణవిళంబేన ప్రాశనవిళంబాత్. ఉత్పత్తిక్రమే తథోక్తేః. 'న సంఖ్యే భరతానుజ' ఇత్యుక్త త్వాత్ అభివాదనంతు సీతాయా మేవాన్వేతి. లక్ష్మణ మాసాద్య ఆలింగ్యేత్యర్థః. రామానుజత్వ వ్యవహార ఆసక్త్యాధిక్యాత్. ఏవం సతి క్వచిత్ భరతస్య లక్ష్మణానుజత్వోక్తి ర్బహువ్రీహిసమాసేన సమాధేయా, భరతానుజ ఇతి లక్ష్మణస్యాభిధానాత్. సర్వప్రాశనానంతర మేవ సుమిత్రయా భుక్త మితి పురాణాంతరవిరోధః కల్పభేదేన పరిహార్యః. రామాదిమూర్తయశ్చ పాయసపరిణామాః, నతు శుక్లశోణితపరిణామాః, తత్ప్రాశనానంతరం గర్భధారణవచనాత్. 'న తస్య ప్రాకృతా మూర్తిః' 'న భూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన' ఇత్యాది స్మరణాత్. పాయసంచ భగవత షాడ్గుణ్యవిగ్రహ ఏవ. తద్వృద్ధిశ్చ నాన్నపానాదికృతా. కింత్విచ్ఛాకృతే త్యాదికం సర్వమవసేయం. ౨౮.

ఉపసంహరతి (ఏవమితి) ౨౯

(తా ఇతి) సమ్మానం రాజకృత పాయసప్రదానక్రమరూపం బహుమానం, మేనిరే అనుమేనిరే, ప్రహర్షోదిత చేతసః ఉదితప్రహర్షమనసః, తారతమ్యేన దానం పౌర్వాపర్యంచ జ్యేష్ఠానుక్రమకృతత్వేన సర్వాసాం సంమత మేవాసీదితి భావః. ౩౦.

వక్తవ్యేపి యజ్ఞవృత్తాంతశేషే ప్రసంగాత్ సౌకర్యాయ నగరప్రవేశానంతరభావి కథాశేషం సంగ్రహేణ దర్శయతి (తతఇతి.) తత్ పాయస మిత్యన్వయః. హుతాశనాదిత్యశబ్దౌ తత్తేజః పరౌ. ౩౧

(ఋక్షవానరవీరాణాం జననం)

తతస్తు రాజా ప్రసమీక్ష్య తా స్స్త్రియః ప్రరూఢగర్భాః ప్రతిలబ్ధమానసః,
బభూవ హృష్ట స్త్రిదివే యథా హరి స్సురేంద్రసిద్ధర్షిగణాభిపూజితః. ౩౨

శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షోడశస్సర్గః.

అథ సప్తదశస్సర్గః

పుత్రత్వం తు గతే విష్ణౌ రాజ్ఞ స్తస్య మహాత్మనః,
ఉవాచ దేవతా స్సర్వా స్స్వయంభూ ర్భగవా నిదం. ౧

సత్యసంధస్య వీరస్య సర్వేషాం నో హితైషిణః,
విష్ణో స్సహాయాన్ బలిన స్సృజధ్వం కామరూపిణః. ౨

(తత ఇతి.) ప్రతిలబ్ధమానసః స్వస్థ చిత్తః. ౩౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణ భూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే. బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, షోడశస్సర్గః.

అథ సప్తదశస్సర్గః

విష్ణో రంతర్ధానానంతరం కార్యద్వయం ప్రవృత్తం పాయసహస్తస్యాగ్ని పురుషస్యోత్థానం, దేవాన్ ప్రతి బ్రహ్మనియోగశ్చ. తత్ర వాచః క్రమవర్తిత్వేన ప్రథమోపస్థిత మగ్నిపురుషోత్థానం, తత్ ప్రసక్తం చ సర్వ ముక్త్వా, అథ బ్రహ్మనియోగతత్ఫలే దర్శయతి సప్తదశే (పుత్రత్వ మిత్యాది.) గతే గంతుం ప్రవృత్తే, భగవాన్ భావికార్యజ్ఞః. ౧

(సత్యేతి.) సహ అప్రాధాన్యేన అయంత ఇతి సహాయాః కింకరాః, తాన్, కామరూపిణః కపటరాక్షసయుద్ధక్షమశరీరిణః. ౨

మాయావిద శ్చ శూరాంశ్చ వాయువేగసమాన్ జవే,
నయజ్ఞాన్ బుద్ధిసంపన్నాన్ విష్ణుతుల్యపరాక్రమాన్. ౩

అసంహార్యా నుపాయజ్ఞాన్ దివ్యసంహననాన్వితాన్,
సర్వాస్త్రగుణసంపన్నా నమృతప్రాశనా నివ. ౪

అప్సరస్సు చ ముఖ్యాసు గంధర్వీణాం తనూషు చ,
(యక్షపన్నగకన్యాసు ఋక్షవిద్యాధరీషు చ,
కిన్నరీణాం చ గాత్రేషు వానరీణాం తనూషు చ.)
సృజధ్వం హరిరూపేణ పుత్రాం స్తుల్యపరాక్రమాన్. ౫

పూర్వ మేవ మయా సృష్టో జాంబవా నృక్షపుంగవః,
జృంభమాణస్య సహసా మమ వక్త్రా దజాయత. ౬

ఉక్తసహాయా న్విశేషయతి త్రిభిః (మాయేత్యాది.) మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః, తద్విదః, జవే వేగే విషయే, నయజ్ఞాన్ నీతిజ్ఞాన్, అసంహార్యాన్, పరై రితి శేషః. ఉపాయజ్ఞాన్ అనాగత విధానజ్ఞాన్, యద్వా, నయజ్ఞాన్ యుక్తిశాలినః, ఉపాయజ్ఞాన్ సామాద్యుపాయజ్ఞాన్, సింహ సంహననాన్వితాన్ సింహతుల్యసంస్థానై ర్యుక్తాన్, సర్వాస్త్రాణాం యో గుణః శక్తిః, తేన సంపన్నాన్, అమృతం ప్రాశ్నంతీ త్యమృతప్రాశనాః, కర్తరి ల్యుట్. పీతామృతానివ మృత్యు రహితా నిత్యర్థః. హరిరూపేణ వానరరూపేణ, ఉపలక్షితాన్, ప్రాయికాభిప్రాయ మిదం. తుల్య పరాక్రమాన్ ఆత్మసదృశపరాక్రమాన్. ౫

దేవత్వావిశేషాత్ భవతాపి పుత్రోత్పాదనం కార్యమితి మావోచధ్వ మిత్యాహ (పూర్వమితి) సృష్టః, భావిరామసహాయబుద్ధ్యేతి శేషః, సృష్టిప్రకార మాహ (జృంభమాణస్యేతి.) స ఇతి శేషః. అత్ర పార్వతీశాపేన స్వక్షేత్రే పుత్రోత్పాదనాఽసంభవా దప్సరఃప్రభృతయః క్షేత్ర తయోక్తాః. గుణవత్పుత్రలాభాయ ముఖ్యాస్విత్యుక్తం, అయోనిజత్వేన సద్యః ప్రవృద్ధత్వసిద్ధయే తనూష్విత్యుక్తం, నందికేశ్వరశాపానుసారేణ హరిరూపేణేత్యుక్తం. వక్ష్యతిహి దిగ్విజయే రావణం ప్రతి నందీ - 'తస్మా న్మద్రూప సంయుక్తా మద్వీర్యసమతేజసః, ఉత్పత్స్యంతి వధార్థం హి కులస్య తవ వానరా' ఇతి. ౬

(ఋక్షవానరవీరాణాం జననం)

తే తథోక్తా భగవతా తత్ప్రతిశ్రుత్య శాసనం,
జనయామాసు రేవం తే పుత్రా న్వానరరూపిణః. ౬

ఋషయశ్చమహాత్మాన స్సిద్ధవిద్యాధరోరగాః,
చారణాశ్చ సుతా న్వీరాన్ సస్సృజు ర్వనచారిణః. ౭

వానరేంద్రం మహేంద్రాభ మింద్రో వాలిన మూర్జితం,
సుగ్రీవం జనయామాస తపన స్తపతాంవరః. ౯

బృహస్పతి స్త్వజనయ త్తారం నామ మహాహరిం,
సర్వవానరముఖ్యానాం బుద్ధిమంత మనుత్తమం. ౧౦

ధనదస్య సుత శ్శ్రీమాన్ వానరో గంధమాదనః,
విశ్వకర్మా త్వజనయ న్నళం నామ మహాహరిం. ౧౧

(తే తథేతి.) ప్రతిశ్రుత్య అంగీకృత్య, ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా. ౬

(ఋషయ ఇతి.) వనచారిణః వానరాన్. ౭

(వానరేంద్రమితి.) మహేంద్రాభం మహేంద్రపర్వతాభం. నను వాలినః కథం రామసహాయార్థత్వం రామవధ్యత్వాత్? ఉచ్యతే-అంగదోత్పాదనద్వారా తస్య సాహాయ్యకరణాత్. కించ యది వాలీ నోత్పద్యేత తదా సర్వేషాం వానరాణాం సహాయత్వం న స్యాత్, సతి చ వాలిని సుగ్రీవవిరోధిని సుగ్రీవమైత్ర్యా వానరసహాయసిద్ధిః, వాలిమైత్ర్యాం తు రావణః క్షణాదేవ సీతాం దద్యాత్. అతః సుగ్రీవసఖ్యనిమిత్తత్వా ద్వాలినో రామసహాయత్వ మితి. తపనః సూర్యః. ౯

(బృహస్పతి రితి.) సర్వవానరముఖ్యానా మితి నిర్ధారణే షష్ఠీ. బృహస్పతిపుత్రత్వాత్ అనుత్తమం బుద్ధిమంతం, ౧౦

(ధనదస్యేతి.) కుబేరపుత్రత్వాత్ శ్రీమా నిత్యుక్తం. మహాహరిం సర్వకార్యనిర్మాణదక్షం. ౧౧

పావకస్య సుత శ్శ్రీమా న్నీలో౽గ్నిసదృశప్రభః,
తేజసా యశసా వీర్యా దత్యరిచ్యత వానరాన్. ౧౨

రూపద్రవిణసంపన్నా వశ్వినౌ రూపసమ్మతౌ,
మైందం చ ద్వివిదం చైవ జనయామాసతు స్స్వయం. ౧౩

వరుణో జనయామాస సుషేణం వానరర్షభం,
శరభం జనయామాస పర్జన్యస్తు మహాబలం. ౧౪

మారుతస్యాత్మజ శ్శ్రీమాన్ హనుమాన్నామ వానరః,
వజ్రసంహననోపేతో వైనతేయసమో జవే.
(సర్వవానరముఖ్యేషు బుద్ధిమాన్ బలవా నపి.) ౧౫

తే సృష్టా బహుసాహస్రా దశగ్రీవవధే రతాః,
అప్రమేయబలా వీరా విక్రాంతాః కామరూపిణః. ౧౬

మేరుమందరసంకాశా వపుష్మంతో మహాబలాః,
ఋక్షవానర గోపుచ్ఛాః క్షిప్ర మేవాభిజజ్ఞిరే. ౧౭

(పావకస్యేతి.) అత్యరిచ్యత అతిశయితో౽భూత్. ౧౨

(రూపేతి.) రూప మేవ ద్రవిణం ధనం, తేన సంపన్నౌ. అతఏవ రూపసంమతౌ రూపేణ ప్రఖ్యాతౌ, స్వయ మిత్యనేన మానససృష్టి ర్ద్యోత్యతే. ౧౩

(వరుణ ఇతి.) పర్జన్యః వర్షాభిమాని దేవతా. ౧౪

(మారుతస్యేతి.) వజ్రసంహననోపేతః వజ్రవ దభేద్య శరీరయుక్తః. ౧౫

రుద్రో బ్రహ్మణా నియుక్తోపి రక్షఃపక్షపాతిత్వా న్న కంచన సృష్టవాన్. ఏవం ప్రధాన వానరసృష్టి ముక్త్వా క్షుద్ర వానరసృష్టిం సంగ్రహేణాహ (త ఇతి.) రతాః సక్తాః. ౧౬

ఏవం వానరసృష్టి ముక్త్వా ఋక్షాదిసృష్టిం ప్రాధాన్యేనాహ (మేర్వితి.) వపుష్మంతః దృఢవపుష్కాః, అతఏవ మేరుమందరసంకాశాః, ఋక్షాః భల్లూకాః, గోపుచ్ఛాః గోలాంగులాః, అభిజజ్ఞిరే జాతాః, క్షిప్ర మిత్యనేన మానససృష్టి రుచ్యతే. ౧౭

(ఋక్షవానరవీరాణాం జననం)

యస్య దేవస్య యద్రూపం వేషో య శ్చ పరాక్రమః,
అజాయత సమ స్తేన తస్య తస్య సుతః పృథక్. ౧౮

గోలాంగులీషు చోత్పన్నాః కేచి త్సంమతవిక్రమాః,
ఋక్షీషు చ తథా జాతా వానరాః కిన్నరీషు చ. ౧౯

దేవా మహర్షిగంధర్వా స్తార్క్ష్యా యక్షా యశస్వినః,
నాగాః కింపురుషా శ్చైవ సిద్ధవిద్యాధరోరగాః. ౨౦

బహవో జనయామాసు ర్హృష్టా స్తత్ర సహస్రశః,
వానరా న్సుమహాకాయాన్ సర్వాన్ వై వనచారిణః. ౨౧

అప్సరస్సు చ ముఖ్యాసు తథా విద్యాధరీషు చ,
నాగకన్యాసు చ తథా గంధర్వీణాం తనూషు చ. ౨౨

(యస్యేతి.) రూపం సౌందర్యం, వేషః సంస్థానవిశేషః, తస్య తస్య దేవస్య తేన రూపాదినా సమ స్సుతః, పృథక్ అన్యోన్యవిలక్షణః, అజాయత. ముఖమాత్రే వానరాకారత్వేపి సంస్థానాదే సర్వే పితృతుల్యా ఏవాసన్నిత్యర్థః. ౧౮

విజాతీయాస్వపి వానరోత్పత్తి మాహ (గోలాంగులీష్వితి.) సంమతవిక్రమాః ప్రసిద్ధవిక్రమాః, కేచి ద్వానరా గోలాంగులీషూత్పన్నాః, కేచి ద్వానరా ఋక్షీషూత్పన్నాః, కేచి ద్వానరాః కిన్నరీషు చోత్పన్నా ఇతి యోజనా. ౧౯

ఉత్పాదకక్షేత్ర వైవిధ్య మాహ (దేవా ఇత్యాది) శ్లోకత్రయ మేకాన్వయం. తార్క్ష్యాః గరుడాదయః, నాగాః దిగ్గజాః, ఉరగాః వాసుక్యాదయః, తత్ర విష్ణ్వవతారకాలే. ౨౦-౨౨

కామరూపబలోపేతా యథాకామం విచారిణః,
సింహశార్దూలసదృశా దర్పేణ చ బలేన చ. ౨౦

శిలాప్రహరణా స్సర్వే సర్వే పాదపయోధినః,
నఖదంష్ట్రాయుధా స్సర్వే సర్వే సర్వాస్త్రకోవిదాః. ౨౧

విచాలయేయు శ్శైలేంద్రా న్భేదయేయు స్థ్సిరాన్ ద్రుమాన్,
క్షోభయేయు శ్చ వేగేన సముద్రం సరితాం పతిం. ౨౨

దారయేయుః క్షితిం పద్భ్యా మాప్లవేయు ర్మహార్ణవం,
నభస్థ్సలం విశేయుశ్చ గృహ్ణీయు రపి తోయదాన్. ౨౩

గృహ్ణీయు రపి మాతంగాన్ మత్తాన్ ప్రవ్రజతో వనే,
నర్దమానాశ్చ నాదేన పాతయేయు ర్విహంగమాన్. ౨౪

ఈదృశానాం ప్రసూతాని హరీణాం కామరూపిణాం,
శతం శతసహస్రాణి యూథపానాం మహాత్మనాం. ౨౫

తే ప్రధానేషు యూథేషు హరీణాం హరియూథపాః,
బభూవు ర్యూథపశ్రేష్ఠా వీరాంశ్చాజనయన్ హరీన్. ౨౬

తేషాం ప్రభావ మాహ పంచభిః (కామేతి.) సర్వత్ర సర్వే ఇత్యనుషంజనీయం. సర్వే కామరూపబలోపేతా అభవ న్నిత్యేవం యోజనీయం. సర్వాస్త్రకోవిదాః దేవాంశత్వేన స్వయం ప్రతిభాతాస్త్రప్రహార పరిహారోపాయాః, న త్వస్త్రప్రయోక్తారః. శిలాప్రహరణా ఇత్యుక్తేః. విచాలయేయు రిత్యాదిషు శకి లిఙ్చేతి లిఙ్. కంపనే చలిరితి మిత్త్వేపి హ్రస్వాభావ శ్ఛాందసః. ఆప్లవేయుః సంతరేయుః, ప్రవ్రజతః వేగేన గచ్ఛతః. ౨౪

అన్యేషా మపరిచ్ఛేద్యత్వా ద్యూథపసంఖ్యాన మాహ (ఈదృశానా మితి.) శతం శత సహస్రాణి శతలక్షాణీత్యర్థః. ౨౫

ప్రధానప్రధానానాహ (త ఇతి.) తే ప్రాగుక్తా స్సుగ్రీవాదిసుషేణాంతాః, యూథపాః, ప్రధానేషు హరీణాం యూథేషు సమూహేషు, యూథపశ్రేష్ఠా బభూవుః. వీరాన్ హరీ న్జనయంశ్చ. ౨౬

(ఋక్షవానరవీరాణాం జననం)

అన్యే ఋక్షవతః ప్రస్థా నుపతస్థు స్సహస్రశః,
అన్యే నానావిధా౯ శైలా౯ భేజిరే కాననాని చ. ౩౦

సూర్యపుత్రం చ సుగ్రీవం శక్రపుత్రం చ వాలినం,
భ్రాతరా వుపతస్థు స్తే సర్వ ఏవ హరీశ్వరాః.
నళం నీలం హనూమంత మన్యాం శ్చ హరియూథపా౯, ౩౧౨

తే తార్క్ష్యబలసంపన్నా స్సర్వే యుద్ధవిశారదాః.
విచరంతోఽర్దయ౯ దర్పా త్సింహవ్యాఘ్రమహోరగా౯, ౩౨౨

తాంశ్చ సర్వా౯ మహాబాహు ర్వాలీ విపులవిక్రమః.
జుగోప భుజవీర్యేణ ఋక్షగోపుచ్ఛ వానరా౯, ౩౩౨

తై రియం పృథివీ శూరై స్సపర్వతవనార్ణవా.
కీర్ణా వివిధసంస్థానై ర్నానావ్యంజనలక్షణైః, ౩౪౨

తేషాం స్థానమాహ (అన్య ఇతి.) ఋక్షవతః పర్వతవిశేషస్య, ప్రస్థాన్ సానూని. ౩౦

రాజయువరాజమంత్రిణో దర్శయతి (సూర్యేత్యాది) సార్ధశ్లోకేన, సుగ్రీవం యువరాజం, వాలినం రాజానం, నళాదీ౯ మంత్రిణః. ౩౧౨

తేషాం దుశ్శాసనత్వ మాహ (త ఇతి.) తార్క్ష్యః గరుడః. ౩౨౨

సర్వేషాం శాసితారమాహ (తాం శ్చేతి.) ౩౩౨

సహాయసంపత్తిసాకల్యం దర్శయతి (తై రితి.) అర్ణవః అర్ణవవద్ద్వీపం, వివిధసంస్థానైః స్థూలసూక్ష్మహ్రస్వదీర్ఘాదివివిధ దేహసంస్థానవద్భిః, నానావ్యంజనలక్షణైః నానాత్వాభివ్యంజకాసాధారణధర్మవద్భిః. ౩౪౨

తై ర్మేఘబృందాచలకూటకల్పై ర్మహాబలై ర్వానరయూథపాలైః.
బభూవ భూ ర్భీమశరీరరూపై స్సమావృతా రామ సహాయహేతోః, ౩౭౹౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాణ్డే, సప్తదశస్సర్గః

ఉక్త మేవార్థం పున స్సర్గాంతే సంగృహ్య దర్శయతి (తై రితి) భీమశరీరరూపైః భయంకరశరీరవేషైః, రామసహాయహేతోః రామసహాయార్థం, భావప్రధానో నిర్దేశః. ౩౭౹౫౯

నన్వస్మిన్ సర్గే 'ధనదస్య సుత శ్శ్రీమా న్వానరో గంధమాదనః, వరుణో జనయామాస సుషేణం నామ వానరం, శరభం జనయామాస పర్జన్యస్తు మహాబల' మిత్యుచ్యతే, యుద్ధకాండేతు రావణం ప్రతి శార్దూలవాక్యే - 'సుషేణ శ్చాత్ర ధర్మాత్మా పుత్రో ధర్మస్య వీర్యవాన్, పుత్రా వైవస్వతస్యాథ పంచ కాలాంతకోపమాః, గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదన' ఇతి. కథ మిదం సంగచ్ఛతే?, ఉచ్యతే. అత్ర వాల్మీకినోక్త మేవ తథ్యం. 'న తే వాగనృతా కావ్యే కాచి దత్ర భవిష్యతీ'తి బ్రహ్మవరప్రసాదాత్. శార్దూలస్తు భ్రాంత్యోక్తవాన్ - 'రుధిరాసిక్తసర్వాంగో విహ్వల శ్చలితేంద్రియ' ఇతి తత్రైవోక్తేః. అత్రేదం శంక్యతే - ఋశ్యశృంగేణ పుత్రేష్ట్యుపక్రమానంతరం దేవాదిసంమేళనం, తతో విష్ణో రవతితీర్షా, 'పుత్రత్వంతు గతే విష్ణౌ వానరోత్పత్తి' రిత్యుక్తం. తద్విరుధ్యతే. వాలిసుగ్రీవయోః రావణదిగ్విజయ కాలికత్వాత్. వక్ష్య త్యుత్తరకాండే. 'అర్జునేన విముక్తస్తు రావణో రాక్షసాధిప' ఇత్యారభ్య 'తతః కదాచిత్ కిష్కింధాం నగరీం వాలిపాలితాం, గత్వాహ్వయతి యుద్ధాయ వాలినం హేమమాలిన' మిత్యాదినా. తథాచ కార్తవీర్యార్జునకాలికో వాలీ కథం రామసమవయస్క స్స్యాత్? కించ - 'భగవన్ రాక్షసః క్రూరో యదాప్రభృతి మేదినీమ్. పర్యటత్ కిం తదా లోకా శ్శూన్యా ఆసన్ ద్విజోత్తమ? రాజావా రాజమాత్రోవా కిం తదా నాత్ర కశ్చన? ధర్షణాం యేన న ప్రాప్తో రావణో రాక్షసేశ్వర' ఇతి దిగ్విజయ వృత్తాంతే రామేణ పృష్టే, అగస్త్యేనార్జునవాలిభ్యాం పరిభవ ఉచ్యమానోఽర్జునవాలినో రేకకాలత్వ మవగమయతి. అపిచ - మయో రావణాయ మందోదరీప్రదానకాలే 'ద్వౌ సుతౌ తు మమ త్వస్యాం భార్యాయాం సంబభూవతుః' మాయావీ ప్రథమ స్తావ ద్దుందుభి స్తదనంతర' ఇత్యుక్తవాన్. తత్ర దుందుభి ర్యౌవనమదాత్ వరదానాచ్చ మత్తో వాలినా హత ఇత్యుచ్యతే. అతో వాలినో రావణదిగ్విజయకాలికత్వం వ్యజ్యతే. సుగ్రీవశ్చ వాలిభయాత్ పరిభ్రమన్ దుందుభికళేబరప్రక్షేప కృతమతంగశాపానంతరం ఋశ్యమూకే ప్రత్యతిష్ఠత్. అత స్సుగ్రీవస్యాపి వాలితుల్యకాలత్వం గమ్యతే. ఏవం మైందద్వివిదాదయోపి చిరకాలస్థాయినోఽవగమ్యంతే. వక్ష్యతి, రావణం ప్రతి

(ఋక్షవానరవీరాణాం జననం)

శార్దూలః – 'మైందశ్చ ద్వివిద శ్చైభౌ తాభ్యాం నాస్తి సమో యుధి, బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా వమృతప్రాశినా వుభా' వితి. తేన తయో రమృతమథనకాలవర్తిత్వం ప్రతీయతే. సారణవాక్యేచ 'ఏష గంధర్వకన్యాయా ముత్పన్నః కృష్ణవర్త్మనః, తదా దేవాసురే యుద్ధే సాహ్యార్థం త్రిదివౌకసా'మితి క్రోధనస్య దేవాసురయుద్ధే వ్యాపారకథనా చ్చిరంతనత్వం. తత్ ప్రాయపఠితానా మన్యేషా మపి వాలిసుగ్రీవ మంత్రిప్రభృతీనాం సిద్ధం చిరకాలత్వం. ఏవ మన్యత్రాపి వానర యూథపానా మతిచిరస్థాయిత్వం వ్యంజనావృత్త్యావగమ్యతే. అతః కథ మేషాం రామావతార కాలికత్వ? మత్రోచ్యత ఇతి. అత్రాస్మద్గురుచరణాః – యద్యపి పూర్వసర్గాంతే విష్ణోర్గర్భప్రవేశ ముక్త్వా 'పుత్రత్వం తు గతే విష్ణౌ' ఇత్యారభ్య బ్రహ్మానుశాసనం కథితం, తథాపి-'ఉవాచ దేవతా స్సర్వా స్స్వయంభూ ర్భగవా నిద' మిత్యాదినా సామాన్యేన దేవతా ఉద్దిశ్య బ్రహ్మ సందిష్టవాన్. 'తే తథోక్తా భగవతా తత్ప్రతిశ్రుత్య శాసనం, జనయామాసు రేవం తే పుత్రా న్వానరరూపిణ' ఇతి సామాన్యేన దేవై ర్వానరసృష్టి శ్చోక్తా. అథ బ్రహ్మణో జాంబవత్సృష్టివత్ పూర్వసిద్ధా మింద్రాదిభ్యో. వాల్యాదిసృష్టి మనువదతి 'వానరేంద్రం మహేంద్రాభ మింద్రో వాలిన మూర్జిత' మిత్యాదినా. అతఏవ హి వాలినం జనయామాసేత్యుక్తం, నతు తదా జనయామాసేతి, అన్యత్రతు 'బహవో జనయామాసు ర్హృష్టా స్తత్ర సహస్రశ' ఇతి తత్కాలవాచీ తత్రశబ్దః ప్రయుక్తః. ఇంద్రాదయః ఖల్వేవ మమన్యంత-బ్రహ్మనియోగానంతరం కిమపూర్వసర్గేణ? పూర్వమన్యార్థ ముత్పన్నా ఏవ సాహాయ్యం కరిష్యంతీతి. యైస్తు పూర్వం పుత్రా నోత్పాదితా స్తైపున స్తదా జనయామాసుః. అతఏవ - 'ఏష గంధర్వకన్యాయా ముత్పన్నః కృష్ణవర్త్మనః, తదా దేవాసురే యుద్ధే సాహ్యార్థం త్రిదివౌకసా' మిత్యాదినా క్రోధనాదీనా మన్యార్థం సృష్టి రుచ్యతే. తస్మా న్న కోపి విరోధ ఇత్యాహుః. యద్వా, రామావతారకాల ఏవ వాల్యాదిజన్మ. వాలిజయశ్చ నార్జునజయావ్యవ హితోత్తరకాలికః, తతశ్శబ్దస్యానంతర్యమాత్ర పరత్వాత్. అతఏవ తతః కదాచి దిత్యుక్తం. అగస్త్యేనార్జున వాలివిజయయో ర్యుగపత్కథనం రావణజయత్వేన, 'కృష్ణః కంసశిశుపాలౌ జఘానే' తివత్. దుందుభిశ్చ వరదానేన సదా యువా మత్తశ్చ. తతశ్చ తస్య బహుకాలానంతర మపి వాలినా యుద్ధం సంభవత్యేవ. ఏవమన్యద వ్యూహ్యం. సర్వథోపక్రమావగతః క్రమో న బాధితవ్యః. దేవాసురయుద్ధే సాహ్యార్థ మిత్యత్రాపి సాహాయ్యసమర్థ ఇత్యర్థో బోధ్యః. అమృత ప్రాశినౌ అమృతప్రాశితుల్యా విత్యర్థః. యద్వా, అయం బ్రహ్మానుశాసన ప్రకారః ప్రాచీన ఏవ, ప్రసంగా దద్య కవినోపవర్ణ్యతే. పుత్రత్వం తు గతే విష్ణౌ రంతుం వ్యవసిత ఇత్యర్థః. వ్యవసాయశ్చ విష్ణోః బ్రహ్మణా వివిక్తే ప్రార్థనాత్. అతఏవ పూర్వసర్గే - 'హంతాయం విదిత

(శ్రీరామావతారఘట్టః)

నిర్వృత్తే తు క్రతౌ తస్మిన్ హయమేధే మహాత్మనః,
ప్రతిగృహ్య సురా భాగాన్ ప్రతిజగ్ము ర్యథాగతం. ౧

స్తస్య వధోపాయో దురాత్మన ఇత్యుక్తం. అతఏవాముం వృత్తాంతం సనత్కుమారో విదిత్వా సుమంత్రాయోవాచేతి బోధ్యం. బ్రహ్మప్రార్థనం చ రావణస్య మానుషా దన్యత్ర భయం నాస్తి, త్వ మృశ్యశృంగేణ యక్ష్యమాణస్య దశరథస్య పుత్రో భవేతి. అతఏవ కృతసంకేతతయా విష్ణు రుపయాత ఇత్యుక్తం. యద్వా – తతో దేవా స్సగంధర్వా ఇత్యాదికాత్ పూర్వసర్గాత్ ప్రభృతి బ్రహ్మలోకవృత్తాంతః. తస్మిన్ సదసి, బ్రహ్మసదసీత్యర్థః. అతఏవ స్వలోకమాగచ్ఛే త్యుక్తం. నతు గచ్ఛేతి, తథాచైవం సంగతిః – పుత్రకామేష్టిపర్యంత ముక్త్వా తత్రాగ్ని పురుషావిర్భావోపోద్ఘాతత్వేన చిరంతనవృత్తాంత ముపక్షిపతి (తతో దేవా ఇత్యాది) తత ఇతి ప్రస్తావాంతరారంభార్థః. అథ – 'పితరం రోచయామాస తదా దశరథం నృప' మిత్యంతే విష్ణు వృత్తాంతేభిహితే, పుత్రత్వం తు గతే అభ్యుపగత ఇతి పుత్రత్వాంగీకారా నంతరం దేవాంశ వానరోత్పత్తే ర్వక్తవ్యత్వేపి, తం వృత్తాంతం తత్రావస్థాప్య 'స కృత్వా నిశ్చయం విష్ణు రామంత్ర్య చ పితామహం, అంతర్ధానం గతో దేవైః పూజ్యమానో మహర్షిభి' రిత్యాదినా విష్ణు వృత్తాంత మేవానుక్రమ్య గర్భప్రవేశపర్యంత ముక్త్వా ప్రాగవస్థాపితం దేవవృత్తాంత మేవ 'పుత్రత్వం తు గత' ఇత్యాదినా పునః ప్రతిపాదయతి. ఏతావద్వృత్తాంతకాలస్య దేవమానేనాల్పత్వేపి మనుష్యమానేన బహువర్షా గతాః రేవతీవరప్రార్థనవత్. అతో భాగగ్రహార్థం సమవేత్య బ్రహ్మసదసి గత్వా కార్యం విజ్ఞాప్య తతోఽశ్వమేధభాగాన్ గృహీత్వా గతా దేవా ఇతి సర్వం సమంజసం.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండ వ్యాఖ్యానే, సప్తదశస్సర్గః.

అథ అష్టాదశస్సర్గః

'కోసలో నామ ముదిత స్స్ఫీతో జనపదో మహా' నిత్యారభ్య భగవతోవతారనిమిత్తా న్యుక్తాని. అథావతారం దర్శయత్యష్టాదశే (నిర్వృత్తేత్విత్యాది.) అత్ర పుత్రోత్పత్తిం విచింతయ న్నిత్యేవమంతో 'గ్రంథో హుతాశనాదిత్యసమానతేజసశ్చిరేణ గర్భాన్ ప్రతిపేదిరే తదే' త్యేత చ్ఛేషోనూద్యతే. నిర్వృత్తే సమాప్తే, హయమేధే, పుత్రేష్టిసహిత ఇతి శేషః. ౧

(శ్రీరామాదీనా మవతారక్రమః)

సమాప్తదీక్షానియమః పత్నీగణసమన్వితః,
ప్రవివేశ పురీం రాజా సభృత్యబలవాహనః. ౨

యథార్హం పూజితా స్తేన రాజ్ఞా వై పృథివీశ్వరాః,
ముదితాః ప్రయయు ర్దేశా న్ప్రణమ్య మునిపుంగవం.

శ్రీమతాం గచ్ఛతాం తేషాం స్వపురాణి పురాత్తతః,
బలాని రాజ్ఞాం శుభ్రాణి ప్రహృష్టాని చకాశిరే. ౪

గతేషు పృథివీశేషు రాజా దశరథ స్తదా,
ప్రవివేశ పురీం శ్రీమా న్పురస్కృత్య ద్విజోత్తమాన్. ౫

శాంతయా ప్రయయౌ సార్ధ మృశ్యశృంగ స్సుపూజితః,
అన్వీయమానో రాజ్ఞాథ సానుయాత్రేణ ధీమతా. ౬

(సమాప్తేతి.) దీక్షార్థో నియమో దీక్షానియమః, ప్రవివేశ ప్రవేష్టు ముపచక్రమే. ఆదికర్మ ద్యోతకః ప్రశబ్దః. ౨

(యథేతి.) మునిపుంగవం వశిష్ఠం. ౩

(శ్రీమతామితి.) శుభ్రాణి దశరథదత్తవస్త్రాదిభిః. ౪

(గతేష్వితి.) ద్విజోత్తమా న్వశిష్ఠాదీన్. ౫

(శాంతయేతి.) అథ నగరప్రవేశానంతరం, సానుయాత్రేణ సభృత్యేన, రాజ్ఞా రోమపాదేన, అన్వీయమానః. అనుగమ్యమానః. ౬

ఏవం విసృజ్య తాన్ సర్వాన్ రాజా సంపూర్ణమానసః,
ఉవాస సుఖితస్తత్ర పుత్రోత్పత్తిం విచింతయన్. ౭

తతో యజ్ఞే సమాప్తే తు ఋతూనాం షట్సమత్యయుః, ౭౫

తతశ్చ ద్వాదశేమాసే చైత్రే నావమికే తిథౌ.
నక్షత్రేఽదితిదైవత్యే స్వోచ్చసంస్థేషు పంచసు, ౮౫

గ్రహేషు కర్కటే లగ్నే వాక్పతా విందునా సహ,
ప్రోద్యమానే జగన్నాథం సర్వలోకనమస్కృతం, ౯౫

(ఏవమితి.) ఏవం ఋశ్యశృంగవత్, తాః ద్విజోత్తమాః, సంపూర్ణమానసః సంపూర్ణమనోరథః. ౭

(తత) ఇత్యర్ధ మేకం. ౭౫

అథ భగవతః ప్రాదుర్భావం దర్శయతి త్రిభిః (తతశ్చేత్యాది.) తతః అశ్వమేధ సమాప్త్యపేక్షయా, పాయసోపయోగాద్వా. స చ వైశాఖాదౌ భవేత్. ద్వాదశే, తస్య పూరణ ఇతి డట్. చైత్రీ పౌర్ణమాస్యస్మిన్నితి చైత్రః, సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీతీతి సంజ్ఞాయా మణ్. చకారో వారసముచ్చయార్థః. నావమికే నవమ్యాం, వినయాదిత్వాత్ స్వార్థే ఠక్. తిథయో ద్వయో రితి తిథిశబ్దస్య పుల్లింగస్యాపి సంభవాత్ జీబభావః. అదితి ర్దేవతా యస్య త దదితిదైవతం, తస్మాద్దేవతాంతా త్తాదర్థ్యే యక్ చాందసః. నక్షత్రే పునర్వస్వో రిత్యర్థః. 'పునర్వసూనక్షత్ర మదితి ర్దేవతే'తి శ్రుతేః. పంచసు గ్రహేషు స్వోచ్చసంస్థేషు సూర్యగురుశుక్రాంగారకశనిషు స్వోచ్చస్థానస్థితేషు సత్సు, ఉచ్చస్థానలక్షణ ముక్తం వరాహమిహిరేణ 'అజవృషభమృగాంగనా కుళీరా ఝషవణిజౌ చ దివాకరాది తుంగా' ఇతి. కర్కటే కర్కటకాఖ్యే, లగ్నే రాశ్యుదయే, 'రాశీనా ముదయో లగ్న' మిత్యమరః. వాక్పతౌ బృహస్పతౌ, ఇందునా సహ. ప్రోద్యమానే ఉదయతి సతి, అర్షమాత్మనేపదం. అత్ర ప్రోద్యమాన ఇత్యుక్తత్వాత్ పునర్వసునక్షత్రస్య కర్కటరాశిత్వా చ్చతత్రేందు స్థిత ఇత్యవగమ్యతే. కర్కటకస్తు గురో రుచ్చస్థానం. ఇందునా వర్తమానో గురుస్తత్ర వర్తత ఇతి గురు రుచ్చస్థః. చైత్రమాసే సూర్యస్య మేషరాశౌ ప్రవేశాత్ సూర్యోప్యుచ్చగ ఏవ. బుధస్సదా రవిసన్నిహితో న తదోచ్చస్థానస్థః. చంద్రశ్చ కర్కటగో నోచ్చస్థః. తథాచ

(శ్రీరామాదీనా మవతారక్రమః)

కౌసల్యా జనయద్రామం సర్వలక్షణసంయుతం.
విష్ణోరర్ధం మహాభాగం పుత్రమైక్ష్వాకువర్ధనం, ౧౦॥

పరిశేషా న్మందాంగారకశుక్రా స్తులామకరమీనస్థా ఇతి పంచానా ముచ్చస్థత్వం. నామకీర్తనం వినా పంచోచ్చస్థత్వకీర్తనం తత్ఫలవిశేష ప్రతిపాదనాయ. యథాహుః - 'ఏకగ్రహోచ్చజాతస్య సర్వారిష్ట వినాశనం, ద్విగ్రహోచ్చేతు సామంత స్త్రిగ్రహోచ్చే మహీపతిః. చతుర్గ్రహోచ్చే సమ్రాట్ స్యాత్ పంచోచ్చే లోకనాయక' ఇతి. ప్రత్యేకోచ్చఫలం చాహుః - 'సూర్యే స్వోచ్చగతే జాత స్సేనాపత్య మవాప్నుయాత్, భౌమే స్వోచ్చగతే జాతో వనే రాజా భవిష్యతి, గురౌ స్వోచ్చగతే జాతో ధనీ రాజ్యాధిపో భవేత్, శుక్రే స్వోచ్చగతే జాతో రాజ్యశ్రియ మవాప్నుయాత్, శనౌ స్వోచ్చగతే జాతో రాజ్యాధిపసమో భవే' దితి. గురుచంద్రయోగఫల ముక్తం మిహిరేణ - 'దృఢ సౌహృదో వినీత స్స్వబంధుసంమానకృ ద్ధనేశశ్చ, శశిగుర్వో ర్గుణశీల స్సురద్విజేభ్యో రతో భవే త్పురుష' ఇతి. రవిబుధయోగఫలం చ తేనైవోక్తం - 'వేదాంతవిత్ స్థిరధనో రవిజ్ఞయోః ప్రాయశో యశోర్థీ స్యాత్, అర్యః క్షితిపతిదయిత స్సతాం చ బలరూపవిద్యావాన్'. చైత్రమాస జన్మఫలం - 'చైత్రే మధురభాషీ స్యా దహంకార సుఖాన్వితః.' నవమీజన్మఫలం - 'దీర్ఘవైరీ భువి ఖ్యాతో వశ్య శ్శూరశ్చ పండితః, నిర్భయ స్సర్వభూతేభ్యో నవమ్యాం జాయతే నరః. నక్షత్రఫలం - సహిష్ణు ర్గూఢవృత్తిశ్చ శ్లేష్మళో నాట్యకోవిదః, అగృధ్ను రల్పసంతుష్ట శ్శీఘ్రగో౽దితి ధిష్ణ్యజః.' చతుర్థ పాదజన్మఫలం - 'కాంతః ప్రియవపు శ్శ్లక్ష్ణ స్సజ్జనః ప్రియదర్శనః. లక్ష్మీవాన్ ప్రియవాదీ చ ఆదిత్యాంతే ప్రజాయతే.' ఉచ్చస్థేన బృహస్పతినా సమం చంద్రస్య స్థితిః కర్కట ఇతి పునర్వసు చతుర్థపాదత్వం సిద్ధం. చైత్రపునర్వసూ శుక్లపక్ష ఏవేతి సిద్ధం. కర్కటలగ్న జన్మఫలం - 'కర్కటే లగ్నకే చంద్రయుక్తే దృష్టే చ భోగవాన్, గురుణా వీక్షితే యుక్తే ధనాఢ్యో బహుభోగవాన్.' తా నిమాన్ ఫలవిశేషాన్ సూచయితుం మాసతిథ్యాది కీర్తనం. తథైవాహ (జగన్నాథ మిత్యాదినా.) జగన్నాథ మిత్యనేన పంచోచ్చే లోకనాయక ఇత్యుక్తం ఫలం దర్శితం. లగ్నస్య గురుయోగఫల మాహ (సర్వలోకనమస్కృత మితి.) యథా హోరాప్రదీపే - 'కవి స్సగీతః ప్రియదర్శన స్సుఖీ దాతా సుభోక్తా నృపపూజిత శ్శుచిః' దేవద్విజారాధన తత్పరోథ భవేన్నరో దేవగురౌ తు సుస్థితే.' రామం పశ్చాద్రామాఖ్యం. యద్వా, రామం శ్యామవర్ణం-'అథో రామౌ సావిత్రా' విత్యత్రాథ శ్యామావితి వ్యాఖ్యానాత్. అనేన కర్కటకే కన్యాంశే జాత ఇతి వ్యజ్యతే. కన్యాయా బుధాంశత్వాత్ బుధస్యచ శ్యామత్వాత్, శుక్రాంశత్వాద్వా.

కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణామితతేజసా.
యథా వరేణ దేవానా మదితి ర్వజ్రపాణినా, ౧౨౪

యథాహ మిహిరః - 'రక్త శ్శ్యామో భాస్కరో గౌర ఇందు ర్నాత్యుచ్చాంగో రక్తగౌరశ్చ వక్రః, దూర్వాశ్యామో జ్ఞో గురు గ్గౌరగాత్ర శ్శ్యామ శ్శుక్రో భాస్కరః కృష్ణదేహ' ఇతి. సర్వలక్షణ సంయుతం సర్వలక్షణై స్సాముద్రికోక్తైః పూర్ణం. ఇదం లగ్నచంద్రఫలం - 'పూర్ణే శీతకరే లగ్నే తేజస్వీ నిత్యగర్విత' ఇతి హోరాశాస్త్రాత్. విష్ణో రర్ధం విష్ణుమయస్య పాయసస్యార్ధాంశ పరిణామ భూతం, పుత్రం పున్నామ్నో నరకా త్త్రాయత ఇతి పుత్రః, తం, పున స్తం విశేషయతి (ఇక్ష్వాకు వర్ధనమితి.) ఐక్ష్వాకస్య దశరథస్య వర్ధనం. అనేన లగ్నస్య సౌమ్య గ్రహయోగఫలం దర్శితం. యథా - 'నర శ్చిరాయు ర్నృపపూజిత స్సుఖీ లగ్నం భవే త్సౌమ్యయుతం యథా తథా, లగ్నే తథా స్వామినిరీక్షితే దనీ కుశాగ్రబుద్ధిః కులకీర్తి వర్ధనః.' మహాభాగం మహాభాగ్యయుక్తం, అనేన లగ్నచంద్రకృతోపి దోషో గురుయోగా త్పరిహ్రియత ఇతి సూచ్యతే. యథాహుర్హోరాప్రదీపే - 'జన్మకాలిక లగ్నాంశే చంద్రః కేంద్రగతో యది, జాతస్య వినయో విత్తం జ్ఞానం బుద్ధిశ్చ నైపుణం' హీనం పణపరస్థేస్మి న్మధ్యాన్యేతాని తస్య చ. అపోక్లిమస్థ శ్చంద్ర శ్చే దుత్కృష్టాని భవంతి హి. స్వాంశే ధిమిత్రస్య నవాంశకేవా చంద్రేతు వాచస్పతినా చ దృష్టే,ఏవంవిధే శీతకరే చ రాత్రౌ శుక్రేణదృష్టే ధనవా న్సుఖీ స్యాత్.' ఏవం కేమద్రుమయోగోపి నాస్తీత్యుచ్యతే. కేమద్రుమో నామ చంద్రలగ్నస్యోభయపార్శ్వే గ్రహాభావః. నహ్యత్ర మిథునే సింహే వా కశ్చిద్గ్రహోస్తి. యథాహ గార్గ్యః - 'వ్యయార్థోభయగశ్చంద్రా ద్వినా భానుం నచేద్గ్రహః, యోగః కేమద్రుమో నామ జాత స్స్యా దత్ర గర్హితః, సంతాన బంధుజన వస్త్రసుహృద్విహీనో దారిద్ర్యదైన్యగదదుఃఖమలై రుపేతః, ప్రేష్యః ఖల స్సకలలోక విరుద్ధ వృత్తిః కేమద్రుమే భవతి పార్థివవంశజోపి ' ఏత త్సర్వ మాత్మానుభావేన పరిహ్రియత ఇత్యుచ్యతే మహాభాగశబ్దేన. యథాహ మణింధః - 'లగ్నా త్కేంద్రగతే చంద్రే గ్రహై రేకాదిభి ర్యుతే, కేమద్రుమఫలం న స్యా త్కేచి త్కేంద్రనవాంశకే,' ఏవం దోషాంతరపరిహారోపి. యథా 'అష్టమేశే కళత్రస్థే సుతేశేవా కళత్రగే. మంగళో వా కళత్రస్థే భార్యానాశం ప్రకుర్వత'ఇతి. ౧౨౪.

'కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణామితతేజసా, యథా వరేణ దేవానా మదితి ర్వజ్రపాణినా.' రామావతారో న కేవలం యజ్ఞకృతః, కింతు కౌసల్యా తపఃకృత ఇత్యాహ (కౌసల్యా తేన శుశుభే) కుతః? పుత్రేణ పుత్రత్వేనావతీర్ణేన, పుత్రత్వేనావతీర్య స్వమనోరథపూరణాదితి భావః. అమితతేజసా- 'స ఉ శ్రేయాన్ భవతి జాయమాన' ఇత్యుక్తరీత్యా జన్మలబ్ధనిరవధిక తేజసా, యథా అదితిః వజ్ర-

(శ్రీరామాదీనా మవతారక్రమః)

భరతో నామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః.
సాక్షా ద్విష్ణో శ్చతుర్భాగ స్సర్వై స్సముదితో గుణైః, ౧౨॥

అథ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాజనయత్సుతౌ.
వీరౌ సర్వాస్త్రకుశలౌ విష్ణో రర్ధసమన్వితౌ, ౧౩॥

పాణినా పరత్వచిహ్నభూతరేఖామయవజ్రయుక్తపాణితలేన, దేవానాం వరేణ ఉపేంద్రేణ, శుశుభే తథా. యథా పూర్వజన్మ న్యదితి ర్వ్రతవిశేషై ర్విష్ణుం పుత్రం లబ్ధవతీ తథేయమపీత్యర్థః. యద్వా అమితతేజసా జగత్ప్రకాశకాదిత్యకులస్యాపి ప్రకాశకేన, సూర్యస్యాపి భవేత్ సూర్య ఇతి వత్, 'తతోఖిలజగత్పద్మబోధా యాచ్యుతభానునా. దేవకీపూర్వసంధ్యాయా మావిర్భూతం మహాత్మనే' త్యుక్తాచ్యుతభానో రప్యతిశయితతేజసా, దేవానాం వరేణ ఇంద్రేణ, వజ్రపాణినేత్యుభయవిశేషణం. వజ్రహస్తేన వజ్రరేఖాయుక్తహస్తేన చ, అనేనైవ సాధారణధర్మేణోపమానోపమేయభావః. యద్వా లౌకికానా మింద్రే శ్రేష్ఠత్వబుద్ధ్యా తదనుసారేణోపమా ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతివత్. యద్వా దృష్టిదోష పరిహారాయ హీనోపమాపి క్రియతే. యద్వాయం శ్లోకః పూర్వశేషతయా మాత్రరిష్టభంగేన తదతిశయావహత్వద్యోతనాయ. తథాహి–మాతృకారకశ్చంద్రః. స చ వర్ధిష్ణు ర్గురుణా యుక్తో మాతర మభివర్ధయతి. ౧౧॥

అథ పాయసోపయోగక్రమేణ కౌసల్యానంతరం కైకేయీప్రసవ మాహ (భరత ఇతి). సాక్షాద్విష్ణోః ప్రత్యక్షవిష్ణోః రామస్య, చతుర్భాగః చతుర్థాంశః, రామస్య విష్ణ్వర్ధత్వాత్తస్య చతుర్థాంశః విష్ణో రష్టమాంశ ఇత్యర్థః. యద్వా, సాక్షా ద్విష్ణో ర్వైకుంఠవాసినః, చతుర్థాంశః చతుర్థస్యాంశః, అష్టమభాగ ఇత్యర్థః. యద్వా - సాక్షాత్ ప్రత్యక్షభూత ఇతి సౌలభ్య ముచ్యతే. యద్వా, సాక్షా దవ్యవధానేన, జజ్ఞే రామా దనంతరం జజ్ఞ ఇత్యర్థః. సర్వైః రామసంబంధితయోక్తైః గుణైః, సముదితః యుక్తః. ౧౨॥

(అథేతి.) అథ భరతజననాంతరం, ద్వివచనేన యమళత్వ ముచ్యతే, అర్ధసమన్వితౌ సమన్వితార్ధే, పరనిపాతః. అర్ధశబ్దోంశమాత్రవాచీ. సమన్వితచతుర్థభాగాష్టమభాగరూపౌ, 'భిత్తం శకలఖండే వా పుంస్యర్ధోర్ధం సమేంశక' ఇత్యమరః. అన్యథా పాయసప్రదానక్రమవిరోధః. సమన్వితశబ్దేన యుగప దుపయుక్తత్వ ముచ్యతే. ౧౩॥

పుష్యే జాతస్తు భరతో మీనలగ్నే ప్రసన్నధీః.
సార్పే జాతౌ తు సౌమిత్రీ కుళీరేభ్యుదితే రవౌ, ౧౪౫

రాజ్ఞః పుత్రా మహాత్మాన శ్చత్వారో జజ్ఞిరే పృథక్.
గుణవంతోనురూపాశ్చ రుచ్యా ప్రోష్ఠపదోపమాః, ౧౩౫

జగుః కలంచ గంధర్వా ననృతు శ్చాప్సరోగణాః.
దేవదుందుభయో నేదుః పుష్పవృష్టిశ్చ ఖాచ్చ్యుతా, ౧౬౫

త్రయాణాం జన్మకాల మాహ (పుష్య ఇతి). పుష్యే పుష్యయుక్తతిథౌ, నక్షత్రేణ యుక్తః. కాల ఇతి విహితస్యాణ్ప్రత్యయస్య లుబవిశేష ఇతి లుప్. మీనస్య గురుక్షేత్రత్వా త్తజ్జన్మఫల మాహ (ప్రసన్నధీరితి) సార్పే సర్పదేవతాకే నక్షత్రే-'ఆశ్రేషా నక్షత్రగ్ం సర్పా దేవ తే'తి శ్రుతిః. సుమిత్రాయాః పుత్రౌ సౌమిత్రీ. బాహ్వాదిత్వాదిఙ్. కుళీరే కర్కటకే, రవే అభ్యుదితే, భరతజనన స్యోదయాత్ పూర్వత్వజ్ఞాపనాయాత్రోదిత ఇత్యుక్తం. అన్యథా చైత్రకర్కటకస్య మాధ్యాహ్న కాలికత్వేన విరోధాత్, యద్వా, ఉదితే ప్రవృద్ధే, మధ్యాహ్నకాల ఇత్యర్థః. పంచోచ్చత్వం గురు చంద్రయోగ ఇత్యాది సర్వత్ర సమానం. రామస్య పునర్వసూనక్షత్రం తిథి ర్నవమీ, భరతస్య పుష్యం దశమీ, సౌమిత్ర్యోశ్చ దశమీ ఆశ్లేషతారేతి విశేషః. ౧౪౫.

(రాజ్ఞ ఇతి). ఏకత్వేపి పృథగ్వర్తమానాః ఏకస్య చతుర్ధావస్థానే ఉపమాన మాహ (ప్రోష్ఠేతి). ప్రోష్ఠో గౌః, తస్యేవ పాదా యాసాం తాః ప్రోష్ఠపదాః, సుప్రాతేత్యాది సూత్రే అచ్ ప్రత్యయాంతో నిపాతితః. రుచ్యా కాంత్యా, ప్రోష్ఠపదోపమాః. రాజ్ఞోనురూపా శ్చత్వారః పుత్రా జజ్ఞిరే. యజ్ఞఫలం నిర్వృత్త మితి భావః పృథగ్గుణవంత ఇతివా. ప్రత్యేక మనన్యసాధారణ గుణ వంత ఇత్యర్థః. రామస్య సామాన్యధర్మరుచిః, లక్ష్మణస్య శేషత్వజ్ఞానం, భరతస్య భగవత్పార తంత్ర్యధీః, శత్రుఘ్నస్య భాగవతపారతంత్ర్య మితి పరస్పరవిలక్షణ గుణవంత ఇత్యర్థః ౧౩౫.

జననకాలికశుభనిమిత్తాని దర్శయతి (జగురితి). కలం అవ్యక్తమధురం యథా భవతి తథా, జగుః, ఖాత్ ఆకాశాత్. ౧౬౫

(శ్రీరామాదీనా మవతారక్రమః)

ఉత్సవశ్చ మహానాసీ దయోధ్యాయాం జనాకులః. ౧౭

రథ్యాశ్చ జనసంబాధా నటనర్తకసంకులాః,
గాయనైశ్చ విరావిణ్యో వాదనైశ్చ తథాపరైః. ౧౮

ప్రదేయాంశ్చ దదౌ రాజా సూతమాగధవందినాం,
బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ విత్తం గోధనాని సహస్రశః. ౧౯

అతీత్యైకాదశాహం తు నామకర్మ తథాఽకరోత్, ౧౯½

అథ జాతకర్మోత్సవ మాహ (ఉత్సవ శ్చేతి) అయోధ్యాయా మిత్యనేన ప్రతిగృహ ముత్సవోఽభూ దిత్యుచ్యతే. జనాకులః ఆకులజనః, ఇదమర్ధ మేకం. ౧౭

(రథ్యాశ్చేతి.) గాయనైః గాయకైః, వాదనైః వాద్యశిల్పిభిః, అపరైః సూతమాగధవందిభిశ్చ, విరావిణ్యః శబ్దవత్యః, రథ్యా ఆసన్. ౧౮

అథ దానసమృద్ధి మాహ (ప్రదేయా నితి) ప్రదేయాన్ పారితోషికాన్, సూతమాగధవందినామితి శేషే షష్ఠీ. సూతాః పౌరాణికాః, మాగధాః వంశావళి కీర్తకాః, వందినః స్తుతిపాఠకాః, సూతాదీనాం ప్రదేయాన్ దదా విత్యన్వయః. గోధనాని గోరూపధనాని, సహస్రశః సహస్రాణి. ౧౯

(అతీత్యేత్యర్ధ మేకం.) లక్ష్మణజన్మదినాపేక్షయా ఏకాదశాహత్వం, రామజన్మదినాపేక్షయా ద్వాదశదినం తత్. తదత్యయే ప్రథమసూతకేనైవ నివృత్తేన సర్వసూతకనివృత్తేః. ద్వాదశాహే నామకరణవచన ముపపన్నమేవ. అన్యథా క్షత్రియస్య ద్వాదశాహం సూతక మితి శ్రుతి త్రయోదశే రాజ్ఞాం నామకరణ మితి స్మృతిశ్చ విరుధ్యేత. నామకర్మ నామకరణం, తథా జాతకర్మవ దిత్యుత్సవాతిశయోఽతిదిశ్యతే. ౧౯½

జ్యేష్ఠం రామం మహాత్మానం భరతం కైకయీసుతం.
సౌమిత్రిం లక్ష్మణ మితి శత్రుఘ్న మపరం తథా, ౨౦౪

వసిష్ఠః పరమప్రీతో నామాని కృతవాం స్తదా. ౨౧

బ్రాహ్మణాన్ భోజయామాస పౌరాన్ జానపదా నపి,
అదదా ద్బ్రాహ్మణానాం చ రత్నౌఘ మమితం బహు. ౨౨

తేషాం జన్మక్రియాదీని సర్వకర్మాణ్యకారయత్, ౨౨౪

తస్య కిం నామాకరోదిత్యత్రాహ (జ్యేష్ఠమితి) రామం రామనామానం, రమంతే సర్వే జనా గుణైరస్మిన్నితి వ్యుత్పత్త్యేతి భావః. మహాత్మానం మహాస్వభావం, నిరవధికగుణ మితి యావత్. అనేన రామపదప్రవృత్తినిమిత్త ముక్తం. రాజా జ్యేష్ఠపుత్రం రామనామక మకరోత్, కైకయీసుతం భరతనామాన మకరోత్, భరత ఇతి రాజ్యస్య భరణా దితి సహస్రానీకోక్తరీత్యా. రాజని మృతే రామే చ వనం గతే అరాజక రాజ్యభరణా దితి భావః. ఏవం సౌమిత్రిం సుమిత్రాపుత్రం, లక్ష్మణ ఇతి నామయుక్త మకరోత్, రామకైంకర్యలక్షణసంపద్యుక్తత్వా ల్లక్ష్మణః. లక్ష్మ్యా అచ్చేతి పామాదిపాఠా దికారస్యాకారః. మత్వర్థీయో నః. అతఏవ లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్న ఇతి వక్ష్యతి. అపరం సౌమిత్రిం, శత్రుఘ్నం శత్రుఘ్ననామాన మకరోత్. శత్రూన్ హంతీతి శత్రుఘ్నః. ౨౦౪

నను క్షత్రియస్య నామకరణేఽనధికారాత్ పురోహిత కర్తృత్వ స్మరణాత్ కథం దశరథస్య నామకర్మ కర్తృత్వ మిత్యాశంక్య పురోహితద్వారా కర్తృత్వ మిత్యభిప్రేత్యాహ (వసిష్ఠ ఇతి.) తదా ద్వాదశేహని, అతఏవాకారయ దితి వక్ష్యతి. ౨౧

నామాది నాందీకరణ మితి నియమా న్నామకర్మణి నాందీకరణ మాహ (బ్రాహ్మణానితి.) పౌరేత్యాదిబ్రాహ్మణవిశేషణం. రాజ్ఞేతి శేషః. బ్రాహ్మణానామితి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ. అమితం అసంఖ్యేయం, బహు బహుప్రకారం. ౨౨

ఉక్తానువాదపూర్వక మితరసంస్కారకరణం దర్శయతి (తేషా) మిత్యర్థం. ఆదిశబ్దేనాన్న ప్రాశన చౌలోపనయనాది గృహ్యతే. ౨౨౪

(శ్రీరామాదీనా మవతారక్రమః)

తేషాం కేతురివ జ్యేష్ఠో రామో రతికరః పితుః.
బభూవ భూయో భూతానాం స్వయంభూ రివ సమ్మతః, ౨౩౫

సర్వే వేదవిద శ్శూరా స్సర్వే లోకహితే రతాః.
సర్వే జ్ఞానోపసంపన్నా స్సర్వే సముదితా గుణైః, ౨౪౫

తేషా మపి మహాతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః.
ఇష్ట స్సర్వస్య లోకస్య శశాంక ఇవ నిర్మలః, ౨౫౫

గజస్కంధేశ్వపృష్ఠే చ రథచర్యాసు సమ్మతః.
ధనుర్వేదే చ నిరతః పితృశుశ్రూషణే రతః, ౨౬౫

ఉక్తం రామస్య మహాత్మత్వ ముపపాదయతి. (తేషా మితి.) తేషాం సుతానాం మధ్యే వయసా జ్యేష్ఠః, కేతురివ ధ్వజ ఇవ నిజకులప్రకాశకః, పితుర్భూయో రతికరః సంతోషకరః, భూతానాం స్వయంభూ రివ సంమతః నిత్యప్రేమాస్పదం బభూవ. ౨౩౫

ఉపనీతానా మేషాం వేదాధ్యయనాదిక మాహ (సర్వఇతి) వేదవిదః అధీతవేదాః, విద్ఌ లాభ ఇత్యస్మా త్క్విప్. శూరా ఇత్యనేనాధీతధనుర్వేదత్వ ముచ్యతే. లోకహితే రతా ఇత్యనేన ధనుర్వేదాభ్యాసకార్యపరత్వం, వేదార్థజ్ఞానసిద్ధిమాహ (జ్ఞానేతి) జ్ఞానకార్యగుణసంపత్తి మాహ (సముదితా గుణై రితి) గుణైః దయాదిభిః, ఆసన్నితి శేషః. ౨౪౫

అథ ప్రత్యేక మసాధారణగుణా న్వక్తు మాదౌ రామగుణా నాహ (తేషామితి.) అపిశబ్దే నాన్యేషాం రఘువంశ్యానా మపి మధ్య ఇత్యర్థః. మహాతేజాః మహాప్రతాపః, సత్యపరాక్రమః అమోఘ వీర్యః, నిర్మల శ్శశాంక ఇవ, సర్వలోకస్య ఇష్టః, సర్వదా దర్శనీయః అభవదితి శేషః. ౨౫౫

(గజేతి). అత్ర రామ ఇత్యనుషజ్యతే. గజస్కంధే స్థిత్వా తత్ప్రేరణసంమతః, రామ ఇవ గజస్కంధారోహణాదౌ న కోపి సమర్థ ఇతి గజసాదిభి శ్లాఘిత ఇత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్. ౨౬౫

బాల్యా త్ప్రభృతి సుస్నిగ్ధో లక్ష్మణో లక్ష్మివర్ధనః.
రామస్య లోకరామస్య భ్రాతు ర్జ్యేష్ఠస్య నిత్యశః, ౨౭॥

సర్వప్రియకర స్తస్య రామస్యాపి శరీరతః.
లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్నో బహిఃప్రాణ ఇవాపరః, ౨౮॥

న చ తేన వినా నిద్రాం లభతే పురుషోత్తమః.
మృష్ట మన్న ముపానీత మశ్నాతి న చ తం వినా, ౨౯॥

అథ లక్ష్మణ గుణవిశేషా నాహ (బాల్యాదిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) లక్ష్మిం వర్ధయతీతి లక్ష్మివర్ధనః, జ్యాపో స్సంజ్ఞా ఛందసో ర్బహుళమితి హ్రస్వః. కైంకర్యసంపద్వర్ధకః లక్ష్మణః. రామస్య బాల్యాత్ప్రభృతి బాల్యమారభ్య, ప్రభృతియోగేపి పంచమీ ప్రయుజ్యతే. సుస్నిగ్ధః సుతరాం స్నిగ్ధః, అంకురాత్ప్రభృతి పరిమళేనైవోత్పన్న స్తుళసీకాండ ఇవ జననప్రభృతి నిరవధికభక్తిసంపన్నః. యద్వా, సుస్నిగ్ధః రామపర్యంకేణ స్వపర్యంకాయోజనే బాల్యేపి న నిద్రాతీత్యర్థః. అనేన స్వరూపప్రయుక్తత్వం దాస్యస్యోక్తం. అథ గుణకృతత్వ మాహ (లోకరామస్య) లోకాన్ రమయతీతి లోకరామః, ణ్యంతాత్కర్మణ్యణ్. గుణై ర్దాస్య ముపాగత ఇత్యన్యత్రోక్తం, తస్య, భ్రాతు ర్జ్యేష్ఠస్యేత్యనేన జన్మకృతదాస్యముక్తం. నిత్యశః నిత్యం, సుస్నిగ్ధ ఇత్యన్వయః. ౨౭॥

(సర్వేతి.) శరీరత ఇత్యుపలక్షణం, త్రివిధకరణైరపి రామస్య సర్వప్రియకరః. యద్వా, స్వశరీరా దపి రామస్య ప్రియకరః, స్వశరీర ముపేక్ష్యాపి రామస్య ప్రియకర ఇత్యర్థః. యద్వా, శరీరతో బహిస్థితః అపరః ప్రాణ ఇవ స్థితః. యద్వా, శరీరతః రామశరీరస్య, సార్వవిభక్తికస్తసిరిత్యుక్తేః. లక్ష్మణస్య దక్షిణబాహుత్వా ద్రామసర్వావయవానాం సర్వప్రియకర ఇత్యర్థః. 'రామస్య దక్షిణో బాహు ర్నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చర' ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. అస్మిన్ పక్షే అపిశబ్దేన రామస్య స్వవిషయప్రియకరత్వం సముచ్చీయతే. లక్ష్మిసంపన్న ఇత్యనేన లక్ష్మణశబ్దార్థ ఉక్తః. ౨౮॥

రామస్య లక్ష్మణేఽనురాగం దర్శయతి (న చేతి) తేన వినా పృథగ్వినానానాభిస్తృతీయాన్యతరస్యామితి తృతీయా. నిద్రాం న లభతే ప్రాణం వినా కథం నిద్రాం లభేతేత్యర్థః. కించ-కౌసల్యయానీతం మృష్టాన్నం తం వినా నాశ్నాతి. దక్షిణబాహుం వినా కథమశ్నాతీతి భావః. పురుషోత్తమః ప్రేమశాలివిషయే సర్వాత్మనా విశ్లేషాసహ ఇత్యర్థః. 'క్షణేపి తే యద్విరహోఽతిదుస్సహ' ఇత్యుక్తం. ౨౯॥

(శ్రీరామాదీనా మవతారక్రమః)

యదా హి హయ మారూఢో మృగయాం యాతి రాఘవః.
తదైనం పృష్ఠతోఽన్వేతి సధనుః పరిపాలయన్, ౩౦౺

భరతస్యాపి శత్రుఘ్నో లక్ష్మణావరజో హి సః.
ప్రాణైః ప్రియతరో నిత్యం తస్య చాసీ త్తథా ప్రియః, ౩౧౺

స చతుర్భి ర్మహాభాగైః పుత్రై ర్దశరథః ప్రియైః.
బభూవ పరమప్రీతో దేవై రివ పితామహః, ౩౨౺

తే యదా జ్ఞానసంపన్నా స్సర్వే స్సముదితా గుణైః.
హ్రీమంతః కీర్తిమంతశ్చ సర్వజ్ఞా దీర్ఘదర్శినః, ౩౩౺

తేషా మేవంప్రభావానాం సర్వేషాం దీప్తతేజసాం.
పితా దశరథో హృష్టో బ్రహ్మా లోకాధిపో యథా, ౩౪౺

(యదాహీతి.) రాఘవః రామః, యదా హయ మారూఢస్సన్, మృగయాం ఆఖేట ముద్దిశ్య, యాతి, తదా తదానీమేవ, ఏనం రామం, సధనుస్సన్, పరిపాలయన్ అస్థానే భయశంకితయా పృష్ఠతః వేగవద్ధయసమీప ఏవాభ్యేతి. హిః ప్రసిద్ధౌ. ౩౦౺

అథ భరతశత్రుఘ్నయోః పరస్పరానురాగం దర్శయతి (భరతస్యాపీతి.) హి యస్మా త్స శత్రుఘ్నో లక్ష్మణావరజః, తస్మాత్ తత్తుల్యప్రకృతికత్వాత్. భరతస్యాపి, ప్రాణైః ప్రాణేభ్యోపి, ప్రియతర ఆసీత్. తస్య శత్రుఘ్నస్య చ, భరతః తథా ప్రియ ఆసీత్. ౩౧౺

దశరథస్య స్వారాధకస్య మనోరథపరిపూరణ మేతదవతారస్య ప్రథమప్రయోజనం. తన్నిర్వృత్తిమాహ (స చతుర్భి రితి). దేవైః చతుర్భిర్దిక్పాలైః. ౩౨౺

పూర్వం లాభకృతప్రీతి రుక్తా, అథ తేషాం జ్ఞానాదిసంపత్తికృత ప్రీతివిశేష మాహ (త ఇతి) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. యదా యస్మిన్వయసి, జ్ఞానం శాస్త్రజ్ఞానం, హ్రీమంతః ప్రమాదాత్ ప్రాప్తాఽకృత్యచింతాసు లజ్జావంతః, కీర్తిమంతః జ్ఞానకృతప్రథావంతః, సర్వజ్ఞాః సకలలౌకిక ప్రజ్ఞావంతః, దీర్ఘదర్శినః నిత్యభావిజ్ఞానవంతః, ఆసన్నితి శేషః. తదా తేషాం పితా హృష్టో బభూవ. ౩౪౺

తే చాపి మనుజవ్యాఘ్రా వైదికాధ్యయనే రతాః.
పితృశుశ్రూషణరతా ధనుర్వేదే చ నిష్ఠితాః, ౩౫॥

అథ రాజా దశరథ స్తేషాం దారక్రియాం ప్రతి.
చింతయామాస ధర్మాత్మా సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః, ౩౬॥

తస్య చింతయమానస్య మంత్రిమధ్యే మహాత్మనః.
అభ్యగచ్ఛ న్మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః, ౩౭॥

స రాజ్ఞో దర్శనాకాంక్షీ ద్వారాధ్యక్షా నువాచ హ.
శీఘ్ర మాఖ్యాత మాం ప్రాప్తం కౌశికం గాధిన స్సుతం, ౩౮॥

పితృప్రీతిం దృష్ట్వా పున రపి విద్యారతా స్త ఆస న్నిత్యాహ (తేచాపీతి). పితృపలాలితా అపి, వైదికానాం వేదసంబంధినాం స్మృతీతిహాస పురాణన్యాయాదీనాం, అధ్యయనే, రతాః నిరతాః. ౩౫॥

అథైషాం సమావర్తనోచితకాలప్రాప్తిం దర్శయతి (అథేతి.) దారవిషయిణీ క్రియా దారక్రియా, వివాహ ఇత్యర్థః. చింతయామాస తుల్యశీలవయోవృత్తాభిజనలక్షణకన్యకాన్వేషణం కృతవాన్. అయ మర్థో ధర్మాత్మేత్యనేనావగమ్యతే. ౩౬॥

ఇయతా ప్రబంధేన భగవదవతారో దర్శితః. అథ భగవదవతారప్రయోజనాని సాధుపరిత్రాణదుష్కృద్వినాశన ధర్మస్థాపనాని దర్శయత్యాశాస్త్రసమాప్తేః, తత్ర సాధుపరిత్రాణం ప్రధానం కర్షకస్య సస్యవృద్ధి రివ. దుష్కృద్వినాశ స్త్వానుషంగికః సస్యప్రతిబంధకతృణోన్మూలనవత్. అతో దుష్కృద్వినాశనాంతరీయకం సాధుపరిత్రాణం వక్తు ముపక్రమతే విశ్వామిత్రవృత్తాంతేన అర్థా ద్ధర్మసంస్థాపన మపి సిద్ధ్యతీతి బోధ్యం.

(తస్యేతి.) చింతయమానస్య చింతయమానే, స్వయం తత్కార్యసమర్థోపి రామవైభవ ప్రకటనాయ తదాగమన మితి సూచయతి (మహాతేజా ఇతి.) ౩౭॥

(స ఇతి.) కౌశికం కుశికగోత్రజం. ౩౮॥

(విశ్వామిత్రాగమనమ్)

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం త్రాసా ద్రాజ్ఞో వేశ్మ ప్రదుద్రువుః.
సంభ్రాంతమనస స్సర్వే తేన వాక్యేన చోదితాః, ౩౯

తే గత్వా రాజభవనం విశ్వామిత్రమృషిం తదా.
ప్రాప్త మావేదయామాసు ర్నృపా యైక్ష్వాకవే తదా, ४०

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా సపురోధా స్సమాహితః
ప్రత్యుజ్జగామ తం హృష్టో బ్రహ్మాణ మివ వాసవః, ४०

తం దృష్ట్వా జ్వలితం దీప్త్యా తాపసం సంశితవ్రతం
ప్రహృష్టవదనో రాజా తతోఽర్ఘ్య ముపహారయత్, ४२

స రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్యార్ఘ్యం శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా.
కుశలం చావ్యయం చైవ పర్యపృచ్ఛ న్నరాధిపం, ४३

(తదితి.) తేన వాక్యేన చోదితాః తచ్ఛ్రుత్వా, వేశ్మప్రతి ప్రదుద్రువుః. ౩౯

(త ఇతి.) ఐక్ష్వాకవే ఇక్ష్వాకువంశ్యాయ, క్రియాగ్రహణం కర్తవ్య మితి సంప్రదానత్వం. అభ్యాగతవిళంబాసహిష్ణవ ఇతి భావః. ४०

(తేషామితి,) సపురోధాః పురోహితసహితః, బ్రహ్మాణం చతుర్ముఖం. ४०

(తమితి.) జ్వలితం అకర్మకత్వాత్ గత్యర్థాకర్మకేతి కర్తరి క్తః. సంశితవ్రతం తీక్ష్ణనియమం, అర్ఘ్యం పూజార్థోదకం, ఉపహారయత్ వసిష్ఠేనేతి శేషః. అడభావ అర్షః. ४२

(స ఇతి.) శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా, సమర్పిత మితి శేషః. కుశలం అపూర్వార్థప్రాప్తిం. అవ్యయం తస్యాక్షయం. ४३

పురే కోశే జనపదే బాంధవేషు సుహృత్సుచ.
కుశలం కౌశికో రాజ్ఞః పర్యపృచ్ఛ త్సుధార్మికః, ౪౪

అపి తే సన్నతా స్సర్వే సామంతా రిపవో జితాః.
దైవం చ మానుషం చాపి కర్మ తే సాధ్వనుష్ఠితం, ౪౫

వసిష్ఠం చ సమాగమ్య కుశలం మునిపుంగవః.
ఋషీంశ్చాన్యాన్ యథాన్యాయం మహాభాగా నువాచ హ, ౪౬

తే సర్వే హృష్టమనస స్తస్య రాజ్ఞో నివేశనం.
వివిశుః పూజితా స్తత్ర నిషేదుశ్చ యథార్హతః, ౪౭

అథ హృష్టమనా రాజా విశ్వామిత్రం మహామునిం.
ఉవాచ పరమోదారో హృష్ట స్త మభిపూజయన్, ౪౮

యథాఽమృతస్య సంప్రాప్తి ర్యథా వర్ష మనూదకే.
యథా సదృశదారేషు పుత్రజన్మాఽప్రజస్య చ, ౪౯

(పుర ఇతి.) కుశలం అనుపద్రవం. ౪౪

(అపీతి.) దైవం యజ్ఞాదికం, మానుషం అతిథిసత్కారాదికం. ౪౫

(వసిష్ఠంచేతి.) సమాగమ్య సమీపం గత్వా, ఋషీన్ వామదేవాదీన్, యథాన్యాయం యథాక్రమం. ౪౬

(త ఇతి.) నివేశనం సభాం, పూజితాః విశ్వామిత్రేణేతిశేషః. యథార్హతః యథాన్యాయం, ప్రథమార్థే తసిః. ౪౭

(అథేతి.) హృష్టః పులకితః, హృషే ర్లోమస్వితీడభావః. పరమోదారః పరముదాత్తా, అభిపూజయన్ స్తువన్. ౪౮

(యథేత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. అమృతస్య సుధాయాః, అనూదకే అనుదకే, అన్యేషా మపి దృశ్యత ఇతి దీర్ఘః. అప్రజస్య అపుత్రస్య, ప్రణష్టస్య నిధ్యాదేః, మహః

(విశ్వామిత్రాగమనం)

ప్రణష్టస్య యథా లాభో యథా హర్షో మహోదయే.
తథైవాగమనం మన్యే స్వాగతం తే మహామునే, ౫౦½

కం చ తే పరమం కామం కరోమి కిము హర్షితః.
పాత్రభూతోఽసి మే బ్రహ్మన్ దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి కౌశిక, ౫౧½

అద్య మే సఫలం జన్మ జీవితం చ సుజీవితం. ౫౨

పూర్వం రాజర్షిశబ్దేన తపసా ద్యోతితప్రభః,
బ్రహ్మర్షిత్వ మనుప్రాప్తః పూజ్యోసి బహుధా మయా. ౫౩

తదద్భుత మిదం బ్రహ్మన్ పవిత్రం పరమం మమ,
శుభక్షేత్రగత శ్చాహం తవ సందర్శనా త్ప్రభో. ౫౪

పుత్రవివాహాద్యుత్సవః 'మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ' ఇత్యమరః. తస్యోదయే, స్వాగతం అచింతితోపనతం తే ఆగమనం తథా మన్యే. ౫౦½

(కంచేతి.)కామం అభీష్టం, కిము కేన ప్రకారేణ, కరోమి కరవాణి, పాత్రభూతః దానయోగ్యః, దిష్ట్యా శుభాదృష్టవశేన, దిష్ట్యేత్యానందద్యోతక మవ్యయ మిత్యప్యాహుః. ౫౧½

(అద్యే) త్యర్ధమేకం, ౫౨

(పూర్వమితి.) రాజర్షిశబ్దేనోపలక్షితః రాజర్షి శబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. అను పశ్చాత్. తపసా ద్యోతితప్రభస్సన్, బ్రహ్మర్షిత్వం ప్రాప్తోసి, అతః బహుధా రాజర్షిత్వేన బ్రహ్మర్షిత్వేన చ పూజ్యోసి. ౫౩

(తదితి.) హేబ్రహ్మన్, తదిద మాగమనం, మమ పరమం పవిత్రం, పరమ మద్భుతం చ, హే ప్రభో, తవ సందర్శనాత్, అహం శుభక్షేత్రగతః పుణ్యక్షేత్రగతః. త్వద్దర్శనా దిదం మత్ క్షేత్రం తీర్థభూతం జాత మిత్యర్థః. ౫౪

బ్రూహి య త్ప్రార్థితం తుభ్యం కార్య మాగమనం ప్రతి,
ఇచ్ఛా మ్యనుగృహీతోఽహం త్వదర్థపరివృద్ధయే. ౫౫

కార్యస్య న విమర్శం చ గంతు మర్హసి కౌశిక,
కర్తా చాహ మశేషేణ దైవతం హి భవా న్మమ. ౫౬

మమ చాయ మనుప్రాప్తో మహా నభ్యుదయో ద్విజ,
తవాగమనజః కృత్స్నో ధర్మ శ్చాను త్తమో మమ. ౫౭

ఇతి హృదయసుఖం నిశమ్య వాక్యం శ్రుతి సుఖ మాత్మవతా వినీత ముక్తం,
ప్రథితగుణయశా గుణై ర్విశిష్టః పరమఋషిః పరమం జగామ హర్షమ్. ౫౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, అష్టాదశస్సర్గః.

(బ్రూహీతి.) తుభ్య మితి తృతీయార్థే చతుర్థీ. ఆగమనం ప్రతి, త్వయా యత్ కార్యం యత్ ఫలం, ప్రార్థితం తద్బ్రూహి, అహం త్వయానుగృహీతస్సన్, త్వదర్థ పరివృద్ధయే ఇచ్ఛామి త్వదర్థ పరివృద్ధిం కర్తు మిచ్ఛామీత్యర్థః. రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి చతుర్థీ. ౫౫

(కార్యస్యేతి) కార్యస్య విమర్శం కార్యవిషయం సంశయం. ౫౬

(మమేతి.) అయం త్వదాగమనరూపః. ౫౭

(ఇతీతి.) హృదయసుఖం అర్థసౌష్ఠవా ద్ధృదయసుఖకరం, శ్రుతిసుఖం శబ్దమార్దవాచ్ఛ్రుతి సుఖం, ఆత్మవతా బుద్ధిమతా, వినీతం వినయవ ద్యథా భవతి తథా, ఉక్తం వాక్యం, నిశమ్య ప్రథితగుణయశాః పృథుతరగుణ విషయకీర్తిః, న కేవలం కీర్తిమాత్రం గుణై ర్విశిష్టః, పరమ ఋషి రిత్యత్ర ఋత్యక ఇతి ప్రకృతిభావః. పుష్పితాగ్రావృత్తం, ౫౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టాదశస్సర్గః.

(విశ్వామిత్రస్య రామాభ్యర్థనం)

తచ్ఛ్రుత్వా రాజసింహస్య వాక్య మద్భుతవిస్తరం,
హృష్టరోమా మహాతేజా విశ్వామిత్రోఽభ్యభాషత. ౧

సదృశం రాజశార్దూల తవైత ద్భువి నాన్యథా,
మహావంశ ప్రసూతస్య వసిష్ఠవ్యపదేశినః. ౨

యత్తు మే హృద్గతం వాక్యం తస్య కార్యస్య నిశ్చయం,
కురుష్వ రాజశార్దూల భవ సత్యప్రతిశ్రవాః. ౩

అహం నియమ మాతిష్ఠే సిద్ధ్యర్థం పురుషర్షభ,
తస్య విఘ్నకరౌ ద్వౌతు రాక్షసౌ కామరూపిణౌ. ౪

అథ ఏకోనవింశస్సర్గః

అథ విశ్వామిత్రాభ్యర్థన మేకోనవింశే (తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది.) అద్భుతస్య విస్తారో యస్మిం
త దద్భుతవిస్తరం, హృష్టరోమా పులకితరోమా. ౧

(సదృశమితి.) నాన్యథా న మిథ్యోచ్యత ఇత్యర్థః. వసిష్ఠేన వ్యపదేశః కీర్తిః ఉపదేశోవా,
తృతీయేతి యోగవిభాగా త్సమాసః. సోస్యాస్తీతి తథా. ౨

(యత్త్వితి.) మే హృద్గతం యత్కార్యం, వాక్యం వక్తవ్యం. తస్య నిశ్చయం కరణాధ్యవ
సాయం, కురుష్వ. సత్యప్రతిశ్రవాః సత్యప్రతిజ్ఞః. ౩

హృద్గతం కార్య మాహ (అహ) మిత్యాదినా. సిద్ధ్యర్థం ఫలార్థం, నియమం యజ్ఞదీక్షాం,
ఆతిష్ఠే ఆస్థితోస్మి. (తస్యేతి) తస్య నియమస్య, విఘ్నకరౌ, కామరూపిణౌ ద్వౌ రాక్షసౌ, స్త ఇతి
శేషః. ౪

వ్రతే మే బహుశ శ్చీర్ణే సమాప్త్యాం రాక్షసా విమౌ,
మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ వీర్యవంతౌ సుశిక్షితౌ.
సమాంసరుధిరౌఘేణ వేదిం తా మభ్యవర్షతాం, ౫

అవధూతే తథాభూతే తస్మి న్నియమనిశ్చయే.
కృతశ్రమో నిరుత్సాహ స్తస్మా ద్దేశా దపాక్రమే, ౬

న చ మే క్రోధ ముత్స్రష్టుం బుద్ధి ర్భవతి పార్థివ.
తథాభూతా హి సా చర్యా న శాప స్తత్ర ముచ్యతే, ౭

స్వపుత్రం రాజ శార్దూలం రామం సత్యపరాక్రమం.
కాకపక్షధరం శూరం జ్యేష్ఠం మే దాతుమర్హసి, ౮

శక్తో హ్యేష మయా గుప్తో దివ్యేన స్వేన తేజసా.
రాక్షసా యే వికర్తార స్తేషా మపి వినాశనే, ౯

(వ్రత ఇతి,) వ్రతే దీక్షారూపే, చీర్ణే అనుష్ఠితే, విఘ్నకరణప్రకార మాహ (మారీచ ఇతి) సమాంసరుధిరౌఘేణ మాంసయుక్త రక్తప్రవాహేణ, తాం వేదిం యజ్ఞవేదిం, అభ్యవర్షతాం అభ్యషించతాం. ౫

(అవధూత ఇతి,) తథాభూతే బహుశశ్చీర్ణే, నియమనిశ్చయే వ్రతసంకల్పే, అవధూతే విఘ్నితే, అపాక్రమే ఆగతోస్మి. ౬

తర్హి కుతో న శప్తౌ తౌ? తత్రాహ (న చేతి.) తత్ర హేతు మాహ (తథేతి) సా చర్యా యజ్ఞాచారః, తథాభూతా హి శాపానర్హ కాలా హి. అతః తత్ర మారీచసుబాహ్వోః, శాపో న ముచ్యతే. ౭

తత్ర మయా కిం కర్తవ్యం? తత్రాహ (స్వపుత్రమితి) కాకపక్షః బాలస్య శిఖా, కాకపక్షధర మపీత్యర్థః. ౮

బాలోయం కథం తౌ నాశయిష్యతి ? తత్రాహ (శక్త ఇతి). మయా కర్త్రా, తేజసా కరణేన, వికర్తారః విఘ్నకర్తారః, తేషాం, న కేవలం తయో రితి భావః. ౯

(విశ్వామిత్రస్య రామాభ్యర్థనం)

శ్రేయశ్చాస్మై ప్రదాస్యామి బహురూపం న సంశయః.
త్రయాణా మపి లోకానాం యేన ఖ్యాతిం గమిష్యతి, ౧౦½

న చ తౌ రామమాసాద్య శక్తౌ స్థాతుం కథంచన.
న చ తౌ రాఘవా దన్యో హంతు ముత్సహతే పుమాన్, ౧౧½

వీర్యోత్సిక్తౌహి తౌ పాపౌ కాలపాశవశం గతౌ.
రామస్య రాజశార్దూల న పర్యాప్తౌ మహాత్మనః, ౧౨½

న చ పుత్రకృతస్నేహం కర్తు మర్హసి పార్థివ.
అహం తే ప్రతిజానామి హతౌ తౌ విద్ధి రాక్షసౌ, ౧౩½

అహం వేద్మి మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమం.
వసిష్ఠోపి మహాతేజా యే చేమే తపసి స్థితాః, ౧౪½

(శ్రేయశ్చేతి.) బహురూపం బహువిధం, కీదృక్ఛ్రేయ స్తత్రాహ (త్రయాణా మితి, లోకానాం మధ్యే, ఖ్యాతిం విశ్వామిత్రాధ్వరత్రాతా, అహల్యాశాపవిమోక్షదః, హరధనుర్భంజక ఇత్యేవం రూపాం కీర్తిం. ౧౦½

కథం బాలస్తన్నిరసనే ప్రభవిష్యతి ?తత్రాహ (న చేతి.) అహమేవ తదర్థం యాస్యామీత్య త్రాహ (న చ తావితి). ౧౧½

తథాపి మహావీర్యౌ తౌ కథం జేతుం శక్యౌ ? ఇత్యాశంక్య పాపవశేనాసన్నకాలౌ న రామస్య పర్యాప్తౌ ఇత్యాహ (వీర్యేతి.) ఉత్సిక్తౌ గర్వితౌ, కాలః యమః, స ఏవ పాశః, తద్వశం గతౌ. ౧౨½

(న చేతి.) పుత్రకృతం పుత్రత్వకృతం, హతౌ ఇతి భూతప్రత్యయేన వధస్య సుకరత్వం సూచితం. ౧౩½

రామస్య పరబ్రహ్మత్వం సూచయన్నాహ (అహ మితి) అహం బహుగురూపాసనేన లబ్ధ జ్ఞానః. యద్వా, యోగబలసాక్షాత్కృతపరాపరతత్త్వయాథాత్మ్యః, భవాంస్తు కేవలకర్మఠః, (అహం) జటావల్కలధారీ, త్వం తు క్రోధభరాక్రాంతః, (అహం) సాత్వికప్రకృతిః, త్వం తు రాజసః, (అహం) గర్భభూతా స్తపోధనా ఇత్యుక్తరీత్యా రామస్య గర్భభూతః, త్వంతు రామే గర్భత్వాభిమానీ,

యోగక్రమజ్ఞానవా (నహం,) త్వంతు భోగక్రమజ్ఞః, (అహం) మోక్షకామేష్టికృత్, త్వంతు పుత్రకామేష్టికృత్, (అహం) ధర్మమోక్షపరః, త్వంత్వర్థకామపరః, ఏతత్సర్వం ప్రసిద్ధపరామర్శినా అహమిత్యనేన సర్వనామశబ్దేనోచ్యతే, నను 'సో అంగ వేద యదీ వా న కిలేతి వేద' 'సందేగ్ధ్యనర్థ్యవిద మాత్మని రంగనాథం', 'విధిశివసనకాద్యైర్ధ్యాతు మత్యంతదూర' మిత్యుక్తరీత్యా అపరిచ్ఛిన్నం వస్తు కథం త్వయా జ్ఞాత ? మిత్యత్రాహ (మహాత్మానం) అపరిచ్ఛిన్నమహిమతయా వేద్మీత్యర్థః. తథాచ శ్రుతిః. 'వేదాహ మేతం పురుషం మహాంత' మితి. శ్రుతౌ ఏత మితి సౌలభ్య ముచ్యతే, పురుషమితి పరాక్రమః, తదుభయ మప్యాహ (రామం సత్యపరాక్రమ మితి.) పరత్వసౌలభ్యే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవ దసాధారణే. యద్వా 'తేజసాం హి న వయ స్సమీక్ష్యత' ఇతి బాల్యేపి నిరవధికవైభవం. యద్వా (మహాత్మానం) సత్యస్య సత్య మితి వత్ ఆత్మనో జీవస్యాప్యాత్మానం 'య ఆత్మని తిష్ఠ' న్నిత్యాదిశ్రుతేః. యద్వా, ఆత్మా దేహః, 'ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహ' ఇత్యమరః. అప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహ మిత్యర్థః. న తస్య ప్రాకృతా మూర్తి రితి స్మృతేః, యద్వా (మహాత్మానం) మహాస్వభావం, 'అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేత ద్వ్రతం మమే'తి వక్ష్యమాణత్వాత్. యద్వా (రామం మహాత్మానం) అవతారకృతమహాస్వభావయుక్తం 'స ఉశ్రేయాన్ భవతి జాయమాన' ఇతి శ్రుతేః. (సత్యపరాక్రమం) సదైకరూపపరాక్రమం నావిజిత్య నివర్తత ఇతి వక్ష్యతే. యద్వా, (సత్యపరాక్రమం)పరమార్థపరాక్రమం. యద్వా సత్యాత్ పరా న్నాక్రామతీతి తథా. గచ్ఛాను జానామీతి బహువారం ప్రకృతిసంబంధకృత ప్రాతికూల్యానివర్తనే యత్నం కృత్వా తథా ప్యననుకూలత్వే తాన్ హంతీత్యర్థః. యద్వా, అయత్నకాలేపి శత్రుభయంకరః, సుఖసుప్తః పరంతప ఇతి వక్ష్యతి. సంస్థానవిశేషౌజ్జ్వల్యదర్శనేన శత్రుహృదయవిదారక ఇతి భావః. నాహం కార్యవశేన వదామీత్యాహ (వశిష్ఠోపీతి) ఆప్తతమో హి భవతః కులాచార్యో వసిష్ఠః. అపిశబ్దో విరోధే, అస్మద్విరోధ్యపీత్యర్థః. యద్వా సముచ్చయే, (మహాతేజా)స్సరస్వతీవల్లభపుత్రః యోగసిద్ధజ్ఞానః. యద్వా, యద్వాక్యేనాహం బ్రహ్మర్షి రభవం సోపీత్యర్థః. యద్వా, సత్యం వద ధర్మం చరేతి తవోపదిశ్య స్వయ మనుష్ఠాతా నను 'యద్బ్రాహ్మణ శ్చాబ్రాహ్మణశ్చ ప్రశ్న మేయాతాం బ్రాహ్మణాయాధిబ్రూయా' దితి తవ మమ చ వివాదే అస్య త్వయి పక్షపాత స్స్యాదిత్యత్రాహ (యే చేతి.) రాజద్వార సంబంధ రహితతయా పక్షపాతశూన్యాః, 'తస్య ధీరాః పరిజానంతి యోని' మిత్యవతారరహస్యవేదినః, (యే చేమే) పులస్త్యోగస్త్య ఇతి ప్రసిద్ధాచార్యపదనిర్వాహకాః. యద్వా 'గర్భస్థఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే', 'సప్తకల్పస్థితో ముని'రిత్యాదినోత్తరోత్తరం బ్రహ్మవి దగ్రేసరా వామదేవమార్కండేయాదయః తిష్ఠంత్యేతే తవ ప్రియపరాః, కేవలపరమైకాంతినో విజానంతీత్యాహ (తపసి స్థితాః) కాయికవ్యాపారాదీన్ వినా సదా తపసి స్థితాః, తా నేకైకశో రహసి పృష్ట్వా తై రనుమతం చేద్రామం మే దేహీతి భావః. (తపసి స్థితాః) కాయక్లేశసహాః, యద్వా, జ్ఞానయోగనిష్ఠాః తప ఆలోచనే, 'తస్మా న్న్యాస మేషాం తపసా మతిరిక్త మాహు' రిత్యుక్తన్యాసనిష్ఠా వా. ౧౪౪

(విశ్వామిత్రస్య రామాభ్యర్థనం)

యది తే ధర్మలాభం చ యశశ్చ పరమం భువి.
స్థిత మిచ్ఛసి రాజేంద్ర రామం మే దాతు మర్హసి, ౧౫

యది హ్యనుజ్ఞాం కాకుత్స్థ దదతే తవ మంత్రిణః.
వసిష్ఠప్రముఖా స్సర్వే తతో రామం విసర్జయ, ౧౬

అభిప్రేత మసంసక్త మాత్మజం దాతు మర్హసి.
దశరాత్రం హి యజ్ఞస్య రామం రాజీవలోచనం, ౧౭

నాత్యేతి కాలో యజ్ఞస్య యథాఽయం మమ రాఘవ.
తథా కురుష్వ భద్రం తే మా చ శోకే మనః కృథాః, ౧౮

ఇత్యేవ ముక్త్వా ధర్మాత్మా ధర్మార్థసహితం వచః.
విరరామ మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః, ౧౯

స త న్నిశమ్య రాజేంద్రో విశ్వామిత్రవచశ్శుభం.
శోక మభ్యగమ త్తీవ్రం వ్యషీదత భయాన్వితః, ౨౦

(యదీతి.) ధర్మలాభం ధర్మవృద్ధిం, స్థితం స్థిరం. ౧౫

(యదిహీతి.) విసర్జయ ప్రేషయ. ౧౬

(అభిప్రేతమితి,) అభిప్రేతం అభీష్టం, ఆత్మజం, యజ్ఞస్య యజ్ఞాయ, దశరాత్రం దేహి, అసంసక్తం అవిలంబిత మితి క్రియావిశేషణం. ౧౭

(నాత్యేతీతి.) మమాయం యజ్ఞస్య కాలో యథా నాత్యేతి తథా కురుష్వేత్యన్వయః. ౧౮

(ఇతీతి.) ధర్మార్థసహితం ధర్మార్థపరం. ౧౯

(స ఇతి.) శోకం దుఃఖం, వ్యషీదత దుఃఖితోఽభూత్, విషణ్ణముఖోఽభూదిత్యర్థః. ౨౦

ఇతి హృదయమనోవిదారణం మునివచనం తదతీవ శుశ్రువాన్,
నరపతి రభవ న్మహాం స్తదా వ్యథితమనాః ప్రచచాల చాసనాత్. ౨౦॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.

అథ వింశస్సర్గః

తచ్ఛ్రుత్వా రాజశార్దూలో విశ్వామిత్రస్య భాషితం,
ముహూర్త మివ నిస్సంజ్ఞ స్సంజ్ఞావా నిద మబ్రవీత్. ౧

ఊనషోడశవర్షో మే రామో రాజీవలోచనః,
న యుద్ధయోగ్యతా మస్య పశ్యామి సహ రాక్షసైః. ౨

(ఇతీతి.) హృదయం మనోధిష్ఠానం, అతీవ అత్యర్థం, వ్యథితమనాః. మహాన్ కులేన మహాన్, విచచాల ముమూర్ఛేత్యర్థః. మహదితిపాఠే మహత్ అత్యర్థం వ్యథితమానాః, అతీవ విదారణమితి సంబంధః. వృత్త ముపజాతిభేదః. ౨౦॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే ఏకోనవింశస్సర్గః.

అథ వింశసర్గః

కౌశికవచనశ్రవణా ద్దశరథవిషాదో వింశే (తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది.) నిస్సంజ్ఞ ఇవ చేతనారహిత ఇవ, మూర్ఛిత ఇత్యర్థః. ౧

యజ్ఞవిఘ్నకరం హన్యా మిత్యుక్తరీత్యా నిజయజ్ఞ విఘ్ననివర్తకోయం భవిష్యతీతి మత్వా ఆగత్య ప్రార్థయమానే విశ్వామిత్రే వత్సలో దశరథః ప్రేమాంధతయా కలుషితహృదయః, 'అహం వేద్మీ'తి తదుక్తమపి మన స్యకుర్వన్ రామస్య బాల్య మేవ పురస్కుర్వన్నాహ (ఊనేతి)

(దశరథస్య విషాదః)

ఊనా అసంపూర్ణాః, షోడశవర్షా యస్య స తథోక్తః. ద్వాదశవర్ష ఇతి యావత్, 'బాలో ద్వాదశవర్షోయ మకృతాస్త్ర శ్చ రాఘవ' ఇతి విశిష్య వక్ష్యమాణత్వాత్, పరిపూర్ణ షోడశవర్షో హి యుద్ధక్షమో భవతి, ద్వాదశవర్షో బాలః కథం యుద్ధాయ ప్రభవతీతి భావః. ఏవం వయ స్స్వరూపే విచార్యమాణే నాస్య యుద్ధయోగ్యతేత్యుక్తం. రాక్షసైస్తు సుతరాం నేత్యాహ (రాజీవలోచన ఇతి) పద్మతుల్యనయనః, పద్మం హి రాత్రౌ ముకుళీభవతి, తత్తుల్యతోక్త్యా రాత్రౌ నిద్రాలసో రామో రాత్రించరైః కథం యోద్ధుం శక్నోతీతి భావః. (మే రామః) సదా మదు త్సంగపరివర్తితయా మద్విరహాసహిష్ణు రిత్యర్థః. యద్వా పుత్రాలాభేన షష్టివర్ష సహస్రాణి లాలప్యమానస్యాతి క్లేశేనోత్పన్నః (రామః) 'రామో రతికరః పితు'రితి రతికరః సర్వస్వభూతః,(అస్య) కాకపక్షధరత్వాదివేషయుతో విద్యాభ్యాసాదపి క్రీడనకస్వీకార కుతూహలీతి హస్తేన నిర్దిశతి. (యుద్ధ యోగ్యతాం న పశ్యామి,) కింతు క్రీడనకస్వీకార యోగ్యతా మేవ పశ్యామీత్యర్థః. (యుద్ధయోగ్యతాం) రాక్షసశబ్ద శ్రవణమాత్రేణైవ బిభ్యతాం కథం యుద్ధయోగ్యతా సహ రాక్షసైః? మనుష్యేణాపి యుద్ధవ్యాపార మజానతః కథం రాక్షసై ర్యుద్ధం? ఏకేనాపి రాక్షసేన న యోగ్యతా కుతో బహుభిః? అత్ర శంక్యతే. అత్ర దశరథేన పిత్రా ఊనషోడశవర్ష ఇత్యుక్తం. ఊనత్వంచ మాసేన మాసత్ర యేణ షడ్భిర్మాసై ర్వా స్యాత్, న త్వేకవర్ష ద్వివర్షాదిభిః. తస్మిన్నేవ వర్షే సీతావివాహః, తదను ద్వాదశవర్షా ణ్యయోధ్యావాసః 'సమా ద్వాదశ తత్రాహం రాఘవస్య నివేశనే, భుంజానా మానుషాన్ భోగాన్ సర్వకామసమృద్ధినీ' తి సీతయా వక్ష్యమాణ్వతాత్. తథా చ వనప్రవేశకాలే రామ స్యాష్టావింశతివర్షాణీతి ప్రతిభాతి. త దనుపపన్నం.'మమ భర్తా మహాతేజా వయసా పంచవింశకః, అష్టాదశ హి వర్షాణి మమ జన్మని గణ్యత' ఇతి సీతావచనాత్. కౌసల్యాయా చ వనప్రవేశసమయే ప్రోచ్యతే 'దశ సప్త చ వర్షాణి జాతస్య తవ పుత్రక, అసితాని ప్రకాంక్షంత్యా మయా దుఃఖపరిక్షయ' మితి. తస్మా దష్టావింశతేః పంచవింశతేః సప్తదశానాం చ కథ మవిరోధ? ఇతి. అత్ర కేచిత్ - కౌసల్యావాక్యే జాతస్యేత్ ద్వితీయం జన్మోచ్యతే, క్షత్రియస్యాపి ద్విజత్వాత్. ద్వితీయం చ జన్మ ఉపనయనం. తచ్చ వృద్ధేన దశరథేన కామ్యపక్ష మాశ్రిత్య గర్భాష్టమ ఏవ కృతం. తథాచ ద్వితీయజన్మాపేక్షయా సప్తదశత్వం. ఉపనయనా త్పూర్వం సప్త వర్షాణీతి వయసా పంచవింశక ఇతి సీతావచనమ ప్యుపపన్నం. ఊనషోడశవర్ష ఇత్యత్ర పాదోనత్వం, ద్వాదశవర్ష ఇత్యన్యత్రోక్త త్వాత్. అత స్సర్వథా వనప్రవేశకాలే పంచవింశతివర్ష ఏవ రామ ఇత్యాహుః. అన్యే, బహుక్లేశం సహమానా ఏవం వ్యాచఖ్యుః. అష్టావింశతివర్ష ఏవ వనప్రవేశే రామః 'ఊనషోడశవర్ష' ఇతి యత్కించి న్మాసోనషోడశ వయస్క ఇత్యర్థః. 'బాలో హ్యకృతవిద్యశ్చ న చవేత్తి బలాబల' మితి

ఇయ మక్షౌహిణీ పూర్ణా యస్యాహం పతి రీశ్వరః,
అనయా సంవృతో గత్వా యోద్ధాహం తై ర్నిశాచరైః. ౩

దశరథవచనం బాల్యయౌవనసంధౌ బాల ఇతి వ్యవహర్తుం శక్యత్వాత్. 'బాల ఆషోడశా ద్వర్షాత్ పౌగండశ్చేతి కీర్త్యత' ఇతి వచనాత్. 'బాలో ద్వాదశవర్షోయ మకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః, అజాత వ్యంజన శ్శ్రీమాన్ పద్మపత్రనిభేక్షణ' ఇతి మారీచవచనం తు యుద్ధభీరుతయా భ్రాంతికృతం, రావణ విభీషికయోక్తం వా. అతఏవ స్వయం వాయవ్యాస్త్ర భగ్నో వ్యకృతాస్త్ర ఇత్యాహ. అజాతవ్యంజ నత్వంచ నిరుదరా కన్యేతి వదల్పశ్మశ్రుత్వం. 'ఏకవస్త్రధరో ధన్వీ శిఖీ కనకమాలయే' త్యపి దృఢపరిహితోత్తరీయతయా సన్నద్ధత్వ మాహ. 'వయసా పంచవింశక' ఇతి తు పంచవింశతుల్యత్వ మాహ. ఇవార్థే కనో విధానాత్. తేన నిత్యయౌవనత్వం జ్ఞాపయతి, దేవా హి సదా పంచవింశతి వార్షికా ఇత్యుచ్యంతే. కౌసల్యా వాక్యమపి గర్భైకాదశేషు రాజన్య మితి విహితోపనయనాపేక్షయా. తస్మా న్న కించి దనుపపన్న మితి. వస్తుతస్తు 'వయసా పంచవింశక' ఇతి సీతాయా శ్శాప భీతాయా స్సన్యాసినం ప్రతి వచనమేవ యథార్థం. 'దశ సప్త చ వర్షాణీ'తి కౌసల్యా వాక్యే తు చకా రేణ సప్తవర్షాణి సముచ్చీయంతే, తేన జన్మాపేక్షయైవ పంచవింశతిత్వసిద్ధిః. నను వివాహానంతర మేవ సంభోగ శ్శ్రూయతే 'రామస్తు సీతయా సార్ధం విజహార బహూ నృతూ' నితి. స కథం ద్వాదశవర్షస్య బాలస్య సంభవతి? సంభవత్యేవ సౌకుమార్యాతిశయేన ప్రౌఢశరీరతయా. అత ఏవ హి దేవ్యాశ్చ షడ్వర్ష ఏవ యౌవనారంభః-'అష్టాదశ హి వర్షాణి మను జన్మని గణ్యత' ఇతి వన ప్రవేశేష్టాదశత్వం వివాహకాలే సీతాయా షడ్వర్షత్వ మవగమయతీతి సర్వం సుస్థం. ౨

తర్హి తవ ప్రతిజ్ఞా వ్యర్థా స్యా త్తత్రాహ (ఇయమితి.) అక్షో రథావయవః, తస్య ఊహః, తద్యోగాదినిః. ఋన్నేభ్యోజీబితి జీపి పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయా మితి ణత్వం. అక్షా దూహిన్యా మితి వృద్ధిః. అక్షౌహిణీ స్వరూప ముక్త మాదిపర్వణి 'ఏకో రథో గజ శ్చైకో నరాః పంచ పదాతయః, త్రయశ్చ తురగా స్తద్‌జ్ఞైః పత్తి రిత్యభిధీయతే. పత్తిం తు త్రిగుణా మేకం విదు స్సేనాముఖం బుధాః, త్రీణి సేనాముఖా న్యేకో గుల్మ ఇత్యభిధీయతే. త్రయో గుల్మా గణో నామ, వాహినీ తు గణాస్త్రయః, స్మృతా స్తిస్రస్తు వాహిన్యః పృతనేతి విచక్షణైః. చమూస్తు పృతనా స్తిస్ర, స్తాశ్చ తిస్ర స్త్వనీకినీ, అనీకినీం దశగుణాం ప్రాహు రక్షౌహిణీం బుధా.' ఇతి. యస్యాహం పతిరితి సంధి రార్షః. పతిః పాలయితా, పాతే ర్డతిః. ఈశ్వరః నియంతా, యోద్ధా యోత్స్యే, లుట్. తైః యజ్ఞ విఘ్నకరైః. ౩

(దశరథస్య విషాదః)

ఇమే శూరాశ్చ విక్రాంతా భృత్యా మేఽస్త్రవిశారదాః,
యోగ్యా రక్షోగణై ర్యోద్ధుం న రామం నేతు మర్హసి. ౪

అహ మేవ ధనుష్పాణి ర్గోప్తా సమరమూర్ధని,
యావత్ప్రాణా న్ధరిష్యామి తావ ద్యోత్స్యే నిశాచరైః. ౫

నిర్విఘ్నా వ్రతచర్యా సా భవిష్యతి సురక్షితా,
అహం తత్రాగమిష్యామి న రామం నేతుమర్హసి. ౬

బాలోహ్యకృతవిద్యశ్చ న చ వేత్తి బలాబలం,
న చాస్త్ర బలసంయుక్తో న చ యుద్ధవిశారదః. ౭

న చాసౌ రక్షసాం యోగ్యః కూటయుద్ధాహి తే ధ్రువం, ౮

విప్రయుక్తో హి రామేణ ముహూర్త మపి నోత్సహే.
జీవితుం మునిశార్దూల న రామం నేతు మర్హసి, ౯

(ఇమ ఇతి.) విక్రాంతాః అక్షత విక్రమాః. ౪

(అహమితి.) గోప్తా యజ్ఞస్యేతి శేషః. సేనానాం వా. ౫

(నిర్విఘ్నేతి), అహం గమిష్యామి తేన సురక్షితా భవిష్యతీతి యోజనా. ౬

(బాల ఇతి.) బాలః ఊనషోడశవర్షః, అతఏవాకృతవిద్యః అశిక్షితధనుర్విద్యః, బలాబలం, శత్రూణా మితి శేషః. యేషాం చ విరోధ శ్శాశ్వతిక ఇత్యేకవద్భావః. ౭

(న చేతి.) రక్షసాం యుద్ధ ఇతి శేషః. కూటయుద్ధాః కపటయుద్ధాః, ఇద మర్ధం. ౮

తిష్ఠతు రామస్వభావః, మత్స్వభావశ్చైవ మిత్యాహ (విప్రయుక్త ఇతి.) విప్రయుక్తః విశ్లిషః. ౯

యది వా రాఘవం బ్రహ్మ౯ నేతు మిచ్ఛసి సువ్రత.
చతురంగసమాయుక్తం మయా చ సహితం నయ, ౯౪

షష్టిర్వర్షసహస్రాణి జాతస్య మమ కౌశిక.
దుఃఖేనోత్పాదిత శ్చాయం న రామం నేతు మర్హసి, ౧౦౪

చతుర్ణా మాత్మజానాం హి ప్రీతిః పరమికా మమ.
జ్యేష్ఠం ధర్మప్రధానం చ న రామం నేతు మర్హసి, ౧౧౪

కింవీర్యా రాక్షసా స్తే చ కస్య పుత్రాశ్చ కే చ తే.
కథం ప్రమాణాః కే చైతా౯ రక్షంతి మునిపుంగవ, ౧౨౪

కథం చ ప్రతికర్తవ్యం తేషాం రామేణ రక్షసాం,
మామకై ర్వా బలై ర్బ్రహ్మ౯ మయా వా కూటయోధినాం, ౧౩౪

(యదీతి.) చత్వార్యంగాని చతురంగాని, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా మితి సమాసః. ౯౪

(షష్టిరితి.) వర్ష సహస్రాణి అతీతానీతి శేషః. తదనంతరం, దుఃఖేన ఉపవాసదీక్షాదిక్లేశేన, ఉత్పాదితః. ౧౦౪

(చతుర్ణా మితి.) చతుర్ణాం పుత్రాణాం మధ్యే, రామే, పరమికా ప్రీతిః, స్వార్థే క ప్రత్యయః. ప్రత్యయస్థాదితీత్. తస్మాత్ జ్యేష్ఠత్వాదేశ్చ, న నేతు మర్హసీతి యోజనా. ౧౧౪

అథ సర్వథా రామనయన మయుక్త మితి వక్తుం యోద్ధవ్యస్వరూపం పృచ్ఛతి (కిమితి.) కే చ కింనామధేయాః? కథంప్రమాణాః కిదృశాకారా? ఇత్యర్థః. కే రక్షంతి కే తేషాం ప్రధానా? ఇత్యర్థః. ౧౨౪

(కథంచేతి.) ప్రతికర్తవ్యం ప్రతివిధేయం. ౧౩౪

(దశరథస్య విషాదః)

సర్వం మే శంస భగవన్ కథం తేషాం మయా రణే.
స్థాతవ్యం దుష్టభావానాం వీర్యోత్సిక్తా హి రాక్షసాః, ౧౪½

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా విశ్వామిత్రోఽభ్యభాషత. ౧౫

పౌలస్త్యవంశ ప్రభవో రావణో నామ రాక్షసః, ౧౫½

స బ్రహ్మణా దత్తవర స్త్రైలోక్యం బాధతే భృశం.
మహాబలో మహావీర్యో రాక్షసై ర్బహుభి ర్వృతః, ౧౬½

శ్రూయతే హి మహావీర్యో రావణో రాక్షసాధిపః.
సాక్షా ద్వైశ్రవణభ్రాతా పుత్రో విశ్రవసో మునేః, ౧౭½

యదా స్వయం న యజ్ఞస్య విఘ్నకర్తా మహాబలః.
తేన సంచోదితౌ ద్వౌ తు రాక్షసౌ సుమహాబలౌ,
మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ యజ్ఞవిఘ్నం కరిష్యతః. ౧౮

(సర్వ మితి.) తేషాం రణే కథం మాయా స్థాతవ్య? మితి వ్యూహప్రకారప్రశ్నః. ౧౪½

(తస్యేతి,) ౧౫

(పౌలస్త్యేతి.) రాక్షసో స్తీతి శేషః. ౧౫½

కింవీర్యా ఇత్యస్యోత్తర మాహ (స ఇతి.) ౧౬½

ప్రసిద్ధశ్చాయ మిత్యాహ (శ్రూయత ఇతి.) ౧౭½

(యదేతి) అర్ధత్రయం. యదా యజ్ఞస్య స్వయం న విఘ్నకర్తా అలక్ష్యత్వాదినేతి శేషః, ౧౮

ఇత్యుక్తో మునినా తేన రాజోవాచ మునిం తదా,
న హి శక్తోస్మి సంగ్రామే స్థాతుం తస్య దురాత్మనః. ౨౦

స త్వం ప్రసాదం ధర్మజ్ఞ కురుష్వ మమ పుత్రకే,
మమ చైవాల్పభాగ్యస్య దైవతం హి భవాన్ గురుః. ౨౧

దేవదానవగంధర్వా యక్షాః పతగపన్నగాః,
న శక్తా రావణం సోఢుం కింపున ర్మానవా యుధి. ౨౨

స హి వీర్యవతాం వీర్యమాదత్తే యుధి రాక్షసః.
తేన చాహం న శక్తోస్మి సంయోద్ధుం తస్య వా బలైః
స బలో వా మునిశ్రేష్ఠ సహితో వా మమాత్మజైః, ౨౩½

కథమ ప్యమరప్రఖ్యం సంగ్రామాణా మకోవిదం.
బాలం మే తనయం బ్రహ్మ న్నైవ దాస్యామి పుత్రకం, ౨౪½

అథ కాలోపమౌ యుద్ధే సుతౌ సుందోపసుందయోః
యజ్ఞవిఘ్నకరౌ తౌ తే నైవ దాస్యామి పుత్రకం, ౨౫½

(ఇతీతి.) తస్య రావణస్య. ౨౦

(స ఇతి) అల్పభాగ్యస్యేతి త్వన్నియోగాకరణేనేతి శేషః. ప్రసాదకరణే హేతు ర్దైవతమితి. ౨౧

(దేవేతి.) రావణసంగ్రామ వైముఖ్యం న దోషాయ, సర్వాశక్యత్వా దిత్యాశయః. ౨౨

(స హీతి.) అర్థత్రయం. వీర్య మాదత్తే స్వీకరోతి నాశయతీత్యర్థః. తస్య బలైః మారీచాదిభిః. ౨౩½

(కథమితి.) కథ మితి ప్రశ్నే, రాక్షసాన్ ప్రతీతి శేషః, ౨౪½

(అథేతి.) అథ శత్రుస్వరూపజ్ఞానానంతరం, సుందోపసుందయోస్సుతౌ మారీచసుబాహూ. సుందపుత్రో మారీచః ఉపసుందపుత్ర స్సుబాహుః, పుత్రకం అనుకంపాయాం కన్. అతో న దాస్యామీ త్యుపస్కార్యం. ౨౫½

(దశరథస్య విషాదః)

మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ వీర్యవంతౌ సుశిక్షితౌ.
తయో రన్యతరేణాహం యోద్ధా స్యాం ససుహృద్గణః, ౨౬

ఇతి నరపతిజల్పనా ద్ద్విజేంద్రం కుశికసుతం సుమహా న్వివేశ మన్యుః.
సుహుత ఇవ మఖేఽగ్ని రాజ్యసిక్త స్సమభవ దుజ్జ్వలితో మహర్షివహ్నిః, ౨౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, వింశస్సర్గః.

అథ ఏకవింశస్సర్గః

త చ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య స్నేహపర్యాకులాక్షరం,
సమన్యుః కౌశికో వాక్యం ప్రత్యువాచ మహీపతిం. ౧

(మారీచ ఇతి,) స్పష్టం. ౨౬

ఉత్తర సర్గార్థ మంతే సంగృహ్ణాతి (ఇతీతి.) జల్పనాత్ అసంగతోక్తేః. కోపావిష్టత్వే దృష్టాంత మాహ (సుహుత ఇతి) ఆదౌ సమిద్భి స్సుహుతః ఆజ్యసిక్తో వహ్ని రివ, మహర్షి వహ్నిః మహర్షిశ్రేష్ఠః, ఉజ్వలిత స్సమభవత్ సంజాతజ్వాలో బభూవ. మునిపక్షే క్రోధవృద్ధిః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. 'అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రే'తి లక్షణాత్. ౨౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, వింశస్సర్గః.

అథ ఏకవింశస్సర్గః

ఏవం రామప్రేషణవృత్తాంతవ్యాకులం రాజానం వసిష్ఠః ప్రతిబోధయత్యేకవింశే (తచ్ఛ్రు త్వేతి.) స్నేహేన పుత్రస్నేహేన, పర్యాకులాని స్ఖలంతి అక్షరాణి యస్మిన్. ౧

పూర్వ మర్థం ప్రతిశ్రుత్య ప్రతిజ్ఞాం హాతు మిచ్ఛసి,
రాఘవాణా మయుక్తోయం కులస్యాస్య విపర్యయః. ౨

యదీదం తే క్షమం రాజన్ గమిష్యామి యథాగతం,
మిథ్యాప్రతిజ్ఞః కాకుత్స్థ సుఖీభవ స బాంధవః. ౩

తస్య రోషపరీతస్య విశ్వామిత్రస్య ధీమతః,
చచాల వసుధా కృత్స్నా వివేశ చ భయం సురాన్. ౪

త్రస్తరూపం తు విజ్ఞాయ జగత్సర్వం మహానృషిః,
నృపతిం సువ్రతో ధీరో వసిష్ఠో వాక్య మబ్రవీత్. ౫

ఇక్ష్వాకూణాం కులే జాత స్సాక్షా ద్ధర్మ ఇవాపరః,
ధృతిమాన్ సువ్రత శ్శ్రీమా న్నధర్మం హాతు మర్హసి. ౬

త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతో ధర్మాత్మా ఇతి రాఘవ,
స్వధర్మం ప్రతిపద్యస్వ నాధర్మం వోఢు మర్హసి. ౭

(పూర్వమితి.) అర్థం ప్రార్థితార్థం, అయం విపర్యయః ప్రతిజ్ఞాహానిః, రాఘవాణామస్య కులస్యాఽయుక్తః. ౨

(యదీదమితి.) ఇదం ప్రతిజ్ఞాతాన్యథాకరణం, సుఖీభవేతి వ్యంగ్యోక్తిః. ౩

(తస్యేతి.) రోషపరీతస్యేతి షష్ఠీ సప్తమ్యర్థే. భయం పూర్వం కోపేనాన్యథాకృతజగదయ మద్య కింకరిష్యతీతి భయం. ౪

(త్రస్తేతి.) త్రస్తరూపం అతిశయేన త్రస్తం, ప్రశంసాయాం రూపప్. ధీరః ధీమాన్. ౫

(ఇక్ష్వాకూణా మితి.) త్వ మితి శేషః. ౬

(త్రిష్వితి.) ధర్మాత్మా ఇతీత్యత్ర వాక్యే సంహితా అనిత్యా. స్వధర్మం ప్రతిశ్రుత నిర్వాహరూపం ౭

(దశరథంప్రతి వసిష్ఠోద్బోధనం)

సంశ్రుత్యైవం కరిష్యామీత్యకుర్వాణస్య రాఘవ,
ఇష్టాపూర్తవధో భూయాత్తస్మా ద్రామం విసర్జయ. ౮

కృతాస్త్ర మకృతాస్త్రం వా నైనం శక్ష్యంతి రాక్షసాః,
గుప్తం కుశికపుత్రేణ జ్వలనేనాఽమృతం యథా. ౯

ఏష విగ్రహవాన్ ధర్మ ఏష వీర్యవతాం వరః,
ఏష బుద్ధ్యాధికో లోకే తపసశ్చ పరాయణమ్. ౧౦

ఏషోఽస్త్రాన్ వివిధాన్ వేత్తి త్రైలోక్యే సచరాచరే,
నైన మన్యః పుమాన్ వేత్తి న చ వేత్స్యంతి కేచన. ౧౧

న దేవా నర్షయః కేచి న్నాఽసురా న చ రాక్షసాః,
గంధర్వయక్షప్రవరా స్సకిన్నరమహోరగాః. ౧౨

(సంశ్రుత్యేతి.) ఏవం కరిష్యామీతి సంశ్రుత్య తథా అకుర్వాణస్యేత్యర్థః, ఇష్టం అశ్వమేధాంతో యాగః, పూర్తం వాప్యాదినిర్మాణం, తదుక్తం - 'వాపీకూపతటాకాదిప్రతిష్ఠా సేతుబంధనం, అన్నప్రదాన మారామః పూర్త మిత్యభిధీయత' ఇతి. తయో ర్వధః నిష్ఫలత్వం. ౮

(కృతేతి.) కృతాస్త్రం శిక్షితాస్త్రం, న శక్ష్యంతి ధర్షితు మితి శేషః. జ్వలనేన అగ్నిచక్రేణ, అమృత మగ్నిచక్రేణ సురక్షిత మితి భారతే వ్యక్తం. ౯

రాజ్ఞో భయనివృత్తయే విశ్వామిత్రమాహాత్మ్య మాహ (ఏష ఇతి) పరాయణం పరమస్థానం, ఏతత్సదృశః కోపి తపస్వీ నాస్తీత్యర్థః. ౧౦

(ఏష ఇతి.) అస్త్రానితి పుల్లింగత్వ మార్షం. సచరాచర ఇత్యనేన సామస్త్యం గమ్యతే, ఏనం ఏతదవగత మస్త్రసమూహం. ౧౧

కేచనేత్యుక్తం ప్రపంచయతి. (న దేవా ఇతి) ౧౨

సర్వాణ్యస్త్రాణి భృశాశ్వస్య పుత్రాః పరమధార్మికాః,
కౌశికాయ పురా దత్తా యదా రాజ్యం ప్రశాసతి. ౧౩

తేఽపి పుత్రా భృశాశ్వస్య ప్రజాపతిసుతాసుతాః,
నైకరూపా మహావీర్యా దీప్తిమంతో జయావహాః. ౧౪

జయా చ సుప్రభా చైవ దక్షకన్యే సుమధ్యమే,
తే సువాతేఽస్త్రశస్త్రాణి శతం పరమభాస్వరం. ౧౫

పంచాశతం సుతాన్ లేభే జయానామ పరాన్ పురా,
వధాయాఽసురసైన్యానా మమేయాన్ కామరూపిణః. ౧౬

సుప్రభాఽజనయచ్చాపి పుత్రాన్ పంచాశతం పునః,
సంహారాన్నామ దుర్ధర్షాన్ దురాక్రామాన్ బలీయసః. ౧౭

సర్వాఽవిదితం కథ మయం వేత్తీత్యత్రాహ (సర్వేతి) భృశాశ్వః ప్రజాపతిష్వేకః. పరమధార్మికాః పరమ ధర్మనిష్ఠాః, పాపిన మస్పృశంత ఇత్యర్థః. దత్తాః భృశాశ్వేన. ప్రశాసతి ప్రశాస్తి, అయ మితి శేషః. ౧౩

పితృప్రాశస్త్యముక్త్వా మాతృప్రాశస్త్య మాహ (తేపీతి) ప్రజాపతిః దక్షః, తస్య సుతయోః కన్యయోః, సుతాః, ౧౪

కే ప్రజాపతిసుతే? తత్రాహ (జయాచేతి.) సువాతే అసువాతాం, శస్త్రాణి విశసనకర్తౄణి, పరమభాస్వర మితి శతాభిప్రాయేణైకవచనం. ౧౫

కా కత్యసూయతేత్యత్రాహ (పంచాశతమితి) అమేయాన్ అపరిచ్ఛేద్యవైభవాన్. ౧౬

(సుప్రభేతి.) సంహారాన్ అన్వర్థసంహారసంజ్ఞాన్, దుర్ధర్షాన్ పరై రభిభవితు మశక్యాన్, దురాక్రమాన్ అమోఘా నిత్యర్థః, ౧౭

(యజ్ఞరక్షణాయ రామలక్ష్మణప్రేషణం)

తాని చాస్త్రాణి వేత్త్యేష యథావ త్కుశికాత్మజః,
అపూర్వాణాం చ జననే శక్తో భూయ స్స ధర్మవిత్. ౧౮

ఏవంవీర్యో మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహాయశాః,
న రామగమనే రాజ న్సంశయం కర్తు మర్హసి. ౧౯

తేషాం నిగ్రహణే శక్త స్స్వయం చ కుశికాత్మజః,
తవ పుత్రహితార్థాయ త్వా ముపేత్యాభియాచతే. ౨౦

ఇతి మునివచనా త్ప్రసన్న చిత్తో రఘువృషభస్తు ముమోద భాస్వరాంగః,
గమన మభిరురోచ రాఘవస్య ప్రథితయశాః కుశికాత్మజాయ బుద్ధ్యా. ౨౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

(తానీతి.) యథావత్ కార్త్స్న్యేన, అపూర్వాణాం అస్త్రాణాం, సః విదితసకలాస్త్రః. ౧౮

(ఏవ మితి.) శ్లోకద్వయం స్పష్టం. ౨౦

(ఇతీతి.) భాస్వరాంగః భాసనశీలః, ప్రసన్నముఖ ఇతి యావత్, ముమోద ముముదే, వ్యత్యయాత్పరస్మైపదం. రాఘవస్య గమన మభిరురోచ రాఘవం కుశికాత్మజాయ దాతుం బుద్ధ్యా అచింతయదిత్యుపస్కార్యం. పూర్వవ త్పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకవింశస్సర్గః.

అథ ద్వావింశస్సర్గః

తథా వసిష్ఠే బ్రువతి రాజా దశరథ స్స్వతం,
ప్రహృష్టవదనో రామ మాజుహావ సలక్ష్మణం. ౧

కృత స్వస్త్యయనం మాత్రా పిత్రా దశరథేన చ,
పురోధసా వసిష్ఠేన మంగళై రభిమంత్రితం. ౨

స పుత్రం మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ రాజా దశరథః ప్రియం,
దదౌ కుశికపుత్రాయ సుప్రీతేనాంతరాత్మనా. ౩

తతో వాయు స్సుఖస్పర్శో నీరజస్కో వవౌ తదా,
విశ్వామిత్రగతం దృష్ట్వా రామం రాజీవలోచనం. ౪

పుష్పవృష్టి ర్మహత్యాసీ ద్దేవదుందుభినిస్స్వనైః,
శంఖదుందుభినిర్ఘోషః ప్రయాతే తు మహాత్మని. ౫

అథ ద్వావింశస్సర్గః

అథ ప్రసన్నహృదయేన రాజ్ఞా రామవిసర్జనం ద్వావింశే (తథేత్యాది) సలక్ష్మణం రామమితి తయో రవినాభావజ్ఞానా దితి భావః. ౧

(కృతేత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. పిత్రా దశరథేన, స్వేనేతిశేషః. కృతస్వస్త్యయనం కృతమంగళానుష్ఠానం, మంగళైః మంగళసూక్తైః, 'స్వస్తినో మిమీతా' మిత్యాదిభిః. ౩

అథ యాత్రాయాం తు శుభనిమిత్తసంపత్తిం దర్శయతి (తత ఇత్యాది.) గతం అనుగతం. ౪
(పుష్పేతి.) ప్రయాతే ప్రయాతు ముపక్రాంతే, దేవదుందుభినిస్వన శ్చావతార ప్రయోజనోపక్రమత్వాత్. శంఖదుందుభినిర్ఘోషో దశరథీయః. ౫

(బలాబలావిద్యాగ్రహణం)

విశ్వామిత్రో యయా వగ్రే తతో రామో ధనుర్ధరః,
కాకపక్షధరో ధన్వీ తం చ సౌమిత్రి రన్వగాత్. ౬

కలాపినౌ ధనుష్పాణీ శోభయానౌ దిశో దశ,
విశ్వామిత్రం మహాత్మానం త్రిశీర్షావివ పన్నగౌ.
అనుజగ్మతు రక్షుద్రౌ పితామహ మివాశ్వినౌ, ౭౼

తదా కుశికపుత్రం తు ధనుష్పాణీ స్వలంకృతౌ.
బద్ధగోధాంగుళిత్రాణౌ ఖడ్గవంతౌ మహాద్యుతీ, ౮౼

కుమారౌ చారు వపుషౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౯

అనుయాతౌ శ్రియా దీప్త్యా శోభయేతా మనిందితౌ,
స్థాణుం దేవ మివాచింత్యం కుమారా వివ పావకీ. ౧౦

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) ధన్వీ ధనుష్మాన్, వ్రీహ్యాదిత్వా దినిః. ౯

(కలాపినా విత్యాది) సార్ధశ్లోక మేకాన్వయః. కలాపినౌ తూణీరధారిణౌ, 'కలాపో భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతా వపీ' త్యమరః. శోభయానౌ ప్రకాశయంతౌ' అనేముగభావశ్ఛాందసః. విశ్వస్య మిత్రం విశ్వామిత్రః, మిత్రేచర్షా వితి విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘః. శ్రుతిశ్చ-'తస్యోం విశ్వం మిత్రమాసీ ద్యదిదం కించ తస్మాద్విశ్వామిత్ర ఇత్యాచక్షత' ఇతి. ప్రత్యేకం తూణీరద్వయ ధారణా చ్ఛిరోభ్యాం చ త్రిశీర్షా వివేత్యుపమానం, ధనుస్తూణీరశరధరత్వాద్వా. అక్షుద్రౌ అనల్పరూపవీర్యాదివైభవౌ. ౭౼

(తదేత్యాది) సార్ధశ్లోకద్వయ మేకాన్వయం, బద్ధం గోధాచర్మకృతాంగుళిత్రాణం యయోస్తౌ తథా, గోధా హస్తత్రాణ మిత్యేకే. ద్యుతిః సామాన్యశోభా. శ్రీః విశేషశోభా, శోభయేతాం వ్యత్యయేన లఙర్థే లోట్. విశ్వామిత్ర మనుయాతౌ రామలక్ష్మణౌ, స్థాణుమనుయాతౌ కుమారావివాశోభేతా మిత్యర్థః. స్థాణుం రుద్రం, పావకీ పావకాత్ ప్రాదుర్భూతౌ స్కందవిశాఖౌ 'తతోభవచ్చతు ర్మూర్తిః క్షణేన భగవాన్ ప్రభుః, స్కందో విశాఖ శ్శాకశ్చ నైగమేషశ్చ పృష్ఠత' ఇతి భారతోక్తేః. అచింత్యం అచింత్యవైభవం. ౧౦

అధ్యర్ధయోజనం గత్వా సరయ్వా దక్షిణే తటే,
రామేతి మధురాం వాణీం విశ్వామిత్రోఽభ్యభాషత. ౧౧

గృహాణ వత్స సలిలం మాభూత్కాలస్య పర్యయః,
మంత్రగ్రామం గృహాణ త్వం బలా మతిబలాం తథా. ౧౨

న శ్రమో న జ్వరో వా తే న రూపస్య విపర్యయః,
న చ సుప్తం ప్రమత్తం వా ధర్షయిష్యంతి నైరృతాః. ౧౩

న బాహ్వోః సదృశో వీర్యే పృథివ్యా మస్తి కశ్చన,
త్రిషు లోకేషు వై రామ న భవేత్సదృశ స్తవ. ౧౪

న సౌభాగ్యే న దాక్షిణ్యే న జ్ఞానే బుద్ధినిశ్చయే,
నోత్తరే ప్రతివక్తవ్యే సమో లోకే తవానఘ. ౧౫

(అధ్యర్ధేతి,) అధిక మర్ధం యస్మిన్ తదధ్యర్ధం అధ్యర్ధం తత్ యోజనం చ అధ్యర్ధయోజనం-సార్ధయోజనమితి యావత్. తావద్దూరగమనేన బాలయోః క్షుత్తృట్పీడా మాభూ దితి తన్నివర్తక విద్యాద్వయోపదేశాయాహ్వయతే (రామేతి) మధురాం భక్తిపూర్వకోచ్చారణాత్ రామనామ్నః శ్రవణానందకరత్వాచ్చ. ౧౧

(గృహాణేతి.) సలిలం గృహాణ, శుద్ధాచమనం కుర్విత్యర్థః, పర్యయః అతిక్రమః, విలంబ ఇతి యావత్. మంత్రగ్రామం మంత్రసమష్టిరూపాం, ఇదం బలాతిబలయోః ప్రత్యేకం విశేషణం. ౧౨

తద్గ్రహణఫల మాహ (న శ్రమ ఇత్యాది) విపర్యయః అన్యథాభావః, భవిష్యతీతి శేషః. సుప్తం, త్వా మితి శేషః. ౧౩

(న బాహ్వో రితి.) బలా మతిబలాం చ పఠత స్తవేతి శేషః. అస్తి స్యాదిత్యర్థః. త్రిష్విత్యత్ర సర్వగుణై ర్నిస్సమత్వ ముచ్యతే. ౧౪

(నేతి.) సౌభాగ్యే సౌందర్యే, దాక్షిణ్యే సామర్థ్యే, బుద్ధినిశ్చయే బుద్ధ్యా కార్యస్య నిశ్చయే. సమః భవతీతి శేషః. ౧౫

(బలాబలావిద్యాగ్రహణం)

ఏతద్విద్యాద్వయే లబ్ధే భవితా నాస్తి తే సమః,
బలా త్వతిబలా చైవ సర్వజ్ఞానస్య మాతరౌ. ౧౬

క్షుత్పిపాసే న తే రామ భవిష్యేతే నరోత్తమ,
బలా మతిబలాం చైవ పఠతః పథి రాఘవ. ౧౭

విద్యాద్వయ మధీయానే యశశ్చా ప్యతులం త్వయి,
పితామహ సుతే హ్యేతే విద్యే తేజస్సమన్వితే. ౧౮

ప్రదాతుం తవ కాకుత్స్థ సదృశ స్త్వం హి ధార్మిక, ౧౮½

కామం బహుగుణా స్సర్వే త్వయ్యేతే నాత్ర సంశయః.
తపసా సంభృతే చైతే బహురూపే భవిష్యతః, ౧౯½

తతో రామో జలం స్పృష్ట్వా ప్రహృష్టవదన శ్శుచిః.
ప్రతిజగ్రాహ తే విద్యే మహర్షే ర్భావితాత్మనః, ౨౦½

సామాన్యేనోపసంహరతి (ఏతదితి.) తే సమో నాస్తి న భవితా నేత్యర్థః. మాతరౌ కారణభూతే. ౧౬

(క్షుదితి.) భవిష్యేతే భవిష్యతః, ౧౭

(విద్యేతి.) అధీయానే త్వయి, భవేదితి శేషః. తేజస్సమన్వితే ప్రభావసమన్వితే. ౧౮

(ప్రదాతు మితి.) తవ ప్రదాతుం, త్వమేవ సదృశో నాన్య ఇతి యోజనా. ౧౮½

ఏతదుపపాదయతి (కామమితి.) ఏతే పూర్వోక్తా సౌభాగ్యాదయః, కామం ప్రకామం, త్వయి సంతి యద్యపి, తథాపి తపసా, సంభృతే లబ్ధే, ఏతే విద్యే, త్వదుపదేశాత్ బహురూపే లోకే బహుధా విస్తృతే, భవిష్యతః. ౧౯½

(తత ఇతి.) జలం స్పృష్ట్వా, ఆచమ్యేత్యర్థః. భావితాత్మనః ధ్యాతాత్మస్వరూపాత్. ౨౦½

విద్యాసముదితో రామ శ్శుశుభే భూరివిక్రమః
సహస్రరశ్మి ర్భగవాన్ శరదీవ దివాకరః, ౨౧॥

గురుకార్యాణి సర్వాణి నియుజ్య కుశికాత్మజే.
ఊషు స్తాం రజనీం తత్ర సరయ్వాం సుసుఖం త్రయః, ౨౨॥

దశరథ నృపసూనుసత్తమాభ్యాం తృణశయనేఽనుచితే సహోషితాభ్యాం.
కుశికసుతవచోనులాలితాభ్యాం సుఖమివ సా విబభౌ విభావరీ చ. ౨౩॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

(విద్యేతి.) విద్యాసముదితః సముదితవిద్యః, లబ్ధవిద్య ఇతి యావత్. ౨౧॥

(గుర్వితి.) గురుకార్యాణి గురౌ కర్తవ్యాని పాదసంవహనాదీని, కుశికాత్మజే నియుజ్య కృత్వా, త్రయః స్వయం తౌచేతి త్రయః, తత్ర సరయ్వాం సరయూతీరే. సుసుఖమూషుః. యద్వా, ఏతదర్ధస్య పూర్వేణాన్వయః. కుశికాత్మజే గురుకార్యాణి నియుజ్య విద్యాసముదితో రామశ్శుశుభ ఇతి. ౨౨॥

(దశరథేతి.) చతుర్థ్యర్థే బహుళం ఛందసీతి షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ. దశరథపుత్రయో ర్విభావరీ సుఖం విబభౌ ప్రభాతేత్యర్థః. ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. అత్ర రామాయ విద్యాదానం లక్ష్మణస్యాప్యుపలక్షణం. పశ్చా ద్రామో వా లక్ష్మణాయోపదిదేశేతి బోధ్యం. పూర్వవత్ పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౨౩॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ద్వావింశస్సర్గః.

(అంగదేశచరిత్రం)

అథ త్రయోవింశస్సర్గః

ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం విశ్వామిత్రో మహామునిః,
అభ్యభాషత కాకుత్స్థౌ శయానౌ పర్ణసంస్తరే. ౧

కౌసల్యాసుప్రజా రామ పూర్వా సంధ్యా ప్రవర్తతే,
ఉత్తిష్ఠ నరశార్దూల కర్తవ్యం దైవ మాహ్నికం. ౨

అథ త్రయోవింశస్సర్గః

అథైషా మంగదేశప్రాప్తిం పూర్వవృత్తకథనవ్యాజేన వ్యంజయతి త్రయోవింశే (ప్రభాతాయామిత్యాది.) పర్ణసంస్తరే పర్ణమయాస్తరణే, పూర్వసర్గాంతే తృణశయనస్యోక్తత్వా దత్ర తృణమిశ్ర పర్ణశయన ఇతి బోధ్యం. ౧

ఉభయప్రబోధనార్థమాగతో విశ్వామిత్రో రామస్య 'స మయా బోధిత శ్శ్రీమాన్ సుఖసుప్తః పరంతప' ఇత్యుక్తరీత్యా నిద్రాకాలిక శ్రియ మవలోక్య తదాస క్తస్సన్ స్వాగమనకార్యం విస్మృత్య ఇమం ప్రసూతవతీ కౌసల్యా కింవా తప స్తప్తవతీతి విస్మయతే. (కౌసల్యాసుప్రజాః) బోధనకాలే విస్మితముఖో ముని రాసీత్. శోభనా ప్రజా పుత్రో యస్యాస్సా సుప్రజాః, నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్. త్వజ్జననీ కౌసల్యా సుపుత్రా. యద్వా స్వగతవచనం. ఏతజ్జననీ కౌసల్యా సుప్రజాః 'కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణామితతేజసే'తివత్. యద్వా, కౌసల్యాయా స్సుప్రజా ఇతి సంబోధనం. కర్మధారయే ప్యార్షోసిచ్. ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘో ణ ఇతి దీర్ఘః. సుపాంసులుగిత్యాదినా పూర్వపదవర్ణదీర్ఘో వా. పరశురామ వ్యావృత్త్యర్థం విశేషణం. కౌసల్యాదశరథయో రుభయోరపి తపఃఫలత్వేనావతీర్ణత్వేపి కథం కౌసల్యాసుప్రజా ఇత్యుక్తిః? ఉచ్యతే. 'మాతా పుత్రస్య భూయాంసి కర్మాణ్యారభత' ఇత్యుక్తరీత్యా 'మాతృదేవో భవ' పితృదేవో భవే'తివత్ మాతుః ప్రాధాన్యోక్తేః. 'పితు శ్శతగుణం మాతే'తి స్మృతేశ్చ. యద్వా 'కౌసల్యాదశరథయో ర్మహదంతర మస్తి. దశరథో హి 'అహం వేద్మి మహాత్మాన' మితి పరత్వేన నివేద్యమానేపి త దకించిత్

తస్యర్షేః పరమోదారం వచ శ్శ్రుత్వా నృపాత్మజౌ,
స్నాత్వా కృతోదకౌ వీరౌ జేపతుః పరమం జపం. ౩

కృతాహ్నికౌ మహావీర్యౌ విశ్వామిత్రం తపోధనం,
అభివా ద్యాభిసంహృష్టౌ గమనాయాఽభితస్థతుః. ౪

కృత్య 'దుఃఖేనోత్పాదిత శ్చాయం, న రామం నేతు మర్హసీ'తి రామే కేవలం పుత్రత్వం మన్వానో వసిష్ఠసంధుక్షితహృదయో రామం ప్రేషితవాన్; కౌసల్యాతు కేవలవాత్సల్యపరాపి ద్రుతం సాదరం ప్రేషితవతీ. తదిదం తారతమ్య మవలోక్య ముదితహృదయో ముని రాహ (కౌసల్యాసుప్రజా ఇతి) మాతృవాక్యం పితృవాక్యం చ పాలనీయమి త్యముం ధర్మం లోకే ప్రవర్తయితుం స్వయం తదనుష్ఠాతృత్వేన (సుప్రజా) ఇత్యుక్తం. అథ క్రమేణ గుణాంతరావగాహా న్విస్తీర్య ప్రబోదయతి (రామేత్యాది) రామేత్యనేన స్వాపకాలిక సౌందర్య ముచ్యతే. (పూర్వా సంధ్యా ప్రవర్తతే) పూర్వా సంధ్యా దివాకర మివ రామదివాకరం త్వాం కౌసల్యా జనితవతీతి భావః. యద్వా, మాతృవ త్పూర్వసంధ్యామ ప్యుపలాలయేతి. యద్వా (పూర్వా సంధ్యా ప్రవర్తతే) ఆదిత్యస్యేవ భవతోయం విరోధినిరసనారంభసమయ ఇతి. యద్వా (పూర్వా సంధ్యా ప్రవర్తతే) అజ్ఞానాంధకారో గతః, భగవత్సాక్షాత్కారో మే జాతః. అద్య మే సుప్రభాత మితి యద్వా, జగత స్సర్వస్య భగవదవతారాత్ సత్త్వోద్రేకకాలో జాతః. 'అద్య మే సఫలం జన్మ సుప్రభాతా చ మే నిశా, య దున్నిద్రాబ్జపత్రాక్షం విష్ణో ర్ద్రక్ష్యా మ్యహం ముఖం'. (ఉత్తిష్ఠ) నిద్రాశ్రీ రవలోకితా, ప్రబోధశ్రియమ ప్యవలోకితు మిచ్ఛామి. (నరశార్దూల) నరశ్రేష్ఠతయా భవతాపి సంధ్యోపాస్యా. 'యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదే వేతరో జన' ఇత్యుక్తేః. (ఉత్తిష్ఠ నరశార్దూల) ఆశ్రితవిరోధినిరసనశీలస్య కిం నిద్రావకాశోప్యస్తి? (నరశార్దూల) మద్యజ్ఞనిర్వాహక. ఉత్థానప్రయోజన మాహ (కర్తవ్యం దైవ మాహ్నికం) దేవేన సర్వేశ్వరేణ విహితం నిత్యకర్మ కర్తవ్యం. యద్వా, దేవశబ్దో భవదర్థకః. భవదీయమాహ్నికం భవదాజ్ఞా రూపం కర్మ మయా కర్తవ్యం. తత్ స్వీకుర్విత్యర్థః. యద్వా, దైవం దేవారాధనభూతం, అహ్నికం అహ్న నిర్వర్త్య మేకసుత్యాత్మకం, కర్మ యజ్ఞాత్మకం. కర్తవ్య మిత్యర్థః. ౨

(తస్యేతి.) పరమోదారం పరమగంభీరమిత్యర్థః. కృతోదకౌ కృతార్ఘ్యప్రక్షేపౌ. యద్వా, కృతదేవర్షితర్పణౌ, జప్యత ఇతి జపః, గాయత్రీమితి యావత్, తస్యా ఏవ పరమత్వాత్. 'న సావిత్ర్యాః పరం జప్య' మితి వచనాత్. ౩

(కృతేతి.) అహ్ని భవం ఆహ్నికం, కాలాట్ఠఞ్. కృత ప్రాతఃకృత్యా విత్యర్థః. సంధ్యో పాసనబ్రహ్మయజ్ఞసమిదాధానాని ప్రాతఃకృత్యాని. అభితస్థతుః అభిముఖం స్థితౌ. ౪

(అంగదేశచరిత్రం)

తౌ ప్రయాతౌ మహావీర్యౌ దివ్యాం త్రిపథగాం నదీం,
దదృశాతే తత స్తత్ర సరయ్వా స్సంగమే శుభే ౫

తత్రాశ్రమపదం పుణ్య మృషీణా ముగ్రతేజసాం,
బహువర్షసహస్రాణి తప్యతాం పరమం తపః. ౬

తం దృష్ట్వా పరమప్రీతౌ రాఘవౌ పుణ్య మాశ్రమం,
ఊచతు స్తం మహాత్మానం విశ్వామిత్ర మిదం వచః. ౭

కస్యాయ మాశ్రమః పుణ్యః కోన్వస్మి న్వసతే పుమాన్,
భగవన్ శ్రోతు మిచ్ఛావః పరం కౌతూహలం హి నౌ. ౮

తయో స్తద్వచనం శ్రుత్వా ప్రహస్య మునిపుంగవః,
అబ్రవీ చ్ఛ్రూయతాం రామ యస్యాయం పూర్వ ఆశ్రమః, ౯

కందర్పో మూర్తిమా నాసీ త్కామ ఇత్యుచ్యతే బుధైః, ౧౦

(తావితి.) తతః తస్మా ద్దేశాత్, ప్రయాతౌ, తత్ర ప్రసిద్ధే, సరయ్వా స్సంగమే, త్రిపథగాం గంగాం నదీం, దదృశాతే. ౫

(తత్రేతి.) తత్ర గంగాసరయ్వోస్సంగమే, దదృశాతే ఇత్యనుషజ్యతే. తప్యతాం తపతాం, కర్తరి యత్ ఛాందసః. ౬

(తమితి.) స్పష్టం. ౭

(కస్యేతి.) వసతే వసతి. ౮

(తయోరితి.) ప్రశ్నమాధుర్యాత్ ప్రహాసః. యద్వా. మానుషభావనటనాత్. యస్యాయ మాశ్రమః స శ్రూయతా మితి యోజనా. రామేతి సంబోధనం ప్రాధాన్యాత్. ౯

(కందర్ప) ఇత్యర్థం. యః కామ ఇత్యుచ్యతే స కందర్పః. పురా మూర్తిమా నాసీత్. ౧౦

*† తపస్యంత మిహ స్థాణుం నియమేన సమాహితం.
కృతోద్వాహం తు దేవేశం గచ్ఛంతం సమరుద్గణం,
ధర్షయామాస దుర్మేధా హుంకృతశ్చ మహాత్మనా. ౹౧౦

(తపస్యంత మితి) సార్ధశ్లోకః. తపస్యంతం తపశ్చరంతం, కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరో రితి క్యజ్. ఇహ ఆశ్రమే, తపస్యంతం, నియమేన అవిచ్ఛేదేన, సమాహితం సమాధిమంతం, కృతోద్వాహం కృతపార్వతీపరిణయం, గచ్ఛంతం శుశ్రూషణార్థం పార్వతీం ప్రాప్నువంతం, దేవేశం, స్థాణుం రుద్రం, దుర్మేధాః కామో దర్షయామాస. కృతోద్వాహ మితి క్రియావిశేషణం. యదాఽయం కృతోద్వాహో భవతి తదా తం పార్వత్యాం సాభిలాషచిత్త మకరోదిత్యర్థః. సమరుద్గణ మిత్యపి క్రియావిశేషణం. తదనుమతిపూర్వక మిత్యర్థః. మహాత్మనా హుంకృతశ్చాసీత్. ౧౧

---

*(తపస్యంత మిత్యాది) కృతోద్వాహం కరిష్యమాణోద్వాహం. నియమేన సమాహితం తపస్యంతం తపశ్చర్యాయుక్తం, అతఏవ ఇహాశ్రమే, తపస ఆత్మనః కాంక్షితత్వా ద్గచ్ఛంతం అగచ్ఛంతం, సమరుద్గణం స్థాణుం కామోధర్షయామాసేతి ద్వయోరన్వయః యద్వా కృతోద్వాహం గచ్ఛంతం, ఉద్వాహం కృత్వా గమిష్యంతం, వర్తమానసామీప్యే భవిష్యతి లట్. ఇతి తత్త్వదీపికా.

† (తపస్యంత మితి.) సః మరుద్గుణ మితి పదచ్ఛేదః, సః మన్మథః. గచ్ఛంత మంతర్బహి స్సంచరంతం, మరుద్గణం పంచప్రాణవాయుగణం ప్రతి, కృతోద్వాహ మిత్యత్ర నియమితవాయుగణం, బహిర్గచ్ఛంతం వాయుగణ మంతఃపూరయంతం శ్వాసనిరోధం కృతవంత మిత్యర్థః. యద్వా, తపసి తపోవిషయే, అంతం సిద్ధిం, గచ్ఛంతం ప్రాప్తవంతం, అతఏవ సమరుద్గణం మరుద్గణసహితం, కృతోద్వాహం కృతాభ్యుత్థానం కృతప్రస్థాన మిత్యర్థః. స్థాణుం ధర్షయామాస. యద్వా, ఇహ గచ్ఛంతం కైలాసాదిహ ఆగతవంతం, తపస్యంతం తపఃకుర్వంతం, కృతోద్వాహం పార్వత్యా మనసా కృతప్రాయోద్వాహం. యద్వా, గచ్ఛంత మిత స్తత స్సంచలంతం, మరుద్గణం ప్రాణాదివాయుగణం ప్రతి, కృతోద్వాహం కృతసంయమనం, తపస్యంతం స్థాణుం, నియమే నియమవిషయే, న సమాహితం సమాధిరహితం యథా తథా, స కామో ధర్షయామాస. ఇతి మునిభావప్రకాశికా.

(అంగదేశచరిత్రం)

అనదగ్ధస్య రౌద్రేణ చక్షుషా రఘునందన,
వ్యశీర్యంత శరీరా త్స్వా త్సర్వగాత్రాణి దుర్మతేః. ౧౨

తస్య గాత్రం హతం తత్ర నిర్దగ్ధస్యమహాత్మనా,
అశరీరః కృతః కామః క్రోధా ద్దేవేశ్వరేణ హి. ౧౩

అనంగ ఇతి విఖ్యాత స్తదాప్రభృతి రాఘవ,
స చాంగవిషయ శ్శ్రీమాన్ యత్రాంగం ప్రముమోచ హ. ౧౪

తస్యాయ మాశ్రమః పుణ్య స్తస్యేమే మునయః పురా,
శిష్యా ధర్మపరా నిత్యం తేషాం పాపం న విద్యతే. ౧౫

ఇహాద్య రజనీం రామ వసేమ శుభదర్శన,
పుణ్యయో స్సరితో ర్మధ్యే శ్వ స్తరిష్యామహే వయం, ౧౬

(అవదగ్ధస్యేతి,) వ్యశీర్యంత విశీర్ణాని, శౄ హింసాయాం కర్తరి శ్యన్. ౧౨

(తస్యేతి)తత్ర తదా, మహాత్మనా నిర్దగ్ధస్య శరీరం హతం, అతః కామోఽశరీరః కృతః. ౧౩

(అనంగ ఇతి.) కామ స్తదాప్రభృతి అనంగ ఇతి విఖ్యాతః, సోంగవిషయః అంగదేశశ్చ విఖ్యాతః. తత్ర హేతు మహ (యత్రేతి.) ౧౪

(తస్యేతి.) తస్య కామస్య స్థాణో ర్వా అయ మాశ్రమః, ఇమే మునయః, తస్య, పురా పూర్వకాల మారభ్య, సంతానపరంపరయా శిష్యాః. అతఏవ ధర్మపరాః, అతఏవచ తేషాం పాపం న విద్యతే. పూర్వం రుద్రశిష్యా అపి సంప్రతి తచ్ఛిష్యత్వాకృతం పాపం న విద్యత ఇత్యర్థః. ఏతేన ప్రశ్నద్వయస్యా ప్యుత్తర ముక్తం. హిమవతి తపస్యంతం కామోఽధర్షయ దిత్యుక్తిః పురాణాంతరే కల్పాంతర మపేక్ష్య. ౧౫

(ఇహేతి) ఇహ అంగవిషయే, తరిష్యామహే గంగామితి శేషః. ౧౬

అభిగచ్ఛామహే సర్వే శుచయః పుణ్య మాశ్రమం,
స్నాతాశ్చ కృతజప్యాశ్చ హుతహవ్యా నరోత్తమ. ౧౭

తేషాం సంవదతాం తత్ర తపోదీర్ఘేణ చక్షుషా.
విజ్ఞాయ పరమప్రీతా మునయో హర్ష మాగమన్. ౧౮

అర్ఘ్యం పాద్యం తథాతిథ్యం నివేద్య కుశికాత్మజే,
రామలక్ష్మణయోః పశ్చా దకుర్వన్న తిథిక్రియాం. ౧౯

సత్కారం సమనుప్రాప్య కథాభి రభిరంజయన్,
యథార్హ మజపన్ సంధ్యా మృషయ స్తే సమాహితాః. ౨౦

(అభీతి.) స్నాతాః, అతఏవ శుచయో భూత్వా పుణ్య మాశ్రమ మభిగచ్ఛామహే. వ్యత్యయా త్తజ్. ౧౭

(తేషామితి.) తేషాం సంవదతాం తేషు సంవదత్సు, తపసా దీర్ఘేణ విప్రకృష్టార్థ గ్రహణ సమర్థేన, చక్షుషా జ్ఞానేన, విజ్ఞాయ దృష్ట్వా. తేషా మాగమనం తాటకాదినిరాసనిమిత్తం తపోజన్య జ్ఞానేన విదిత్వేత్యర్థః. హర్షం హర్షపులకం. ౧౮

(అర్ఘ్యమితి.) అర్ఘ్యం పూజార్థ ముదకం, పాద్యం పాదార్థ ముదకం, పాదార్ఘాభ్యాంచేతి యత్ప్రత్యయః. ఆతిథ్యం ఆచమనీయపూర్వకం భోజ్యప్రదానం. అతిథిక్రియాం అతిథిపూజాం. ౧౯

(సత్కార మితి). సత్కారం కుశలప్రశ్నాదికం, విశ్వామిత్రా త్సమనుప్రాప్య, అభిరంజయన్ అభ్యరంజయన్, అతిథిభూతా నితి శేషః. క్రమేణ సాయంసంధ్యాగమే సతి, తే తద్వాసినో విశ్వామిత్రాదయ శ్చ, ఛత్రిన్యాయేన ఋషయ ఇత్యుక్తం. సమాహితాః అనన్యపరాః, సంధ్యాం అహోరాత్రయో స్సంధిం, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. యథార్హం యథాయోగ్యం, యథాశక్తీతి యావత్. 'సహస్రపరమాం దేవీం శతమధ్యాం దశావరా' మితి వచనాత్. అజపన్ గాయత్రీ మితి శేషః. ౨౦

(కామాశ్రమవాసః)

తత్రవాసిభి రానీతా మునిభి స్సువ్రతై స్సహ,
న్యవసన్ సుసుఖం తత్ర కామాశ్రమపదే తదా. ౨౦

కథాభి రభిరామాభి రభిరామౌ నృపాత్మజౌ,
రమయామాస ధర్మాత్మా కౌశికో మునిపుంగవః. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.

అథ చతుర్వింశస్సర్గః

తతః ప్రభాతే విమలే కృతాహ్నిక మరిందమౌ,
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య నద్యా స్తీర ముపాగతౌ. ౧

(తత్రేతి.) ఆనీతాః నిద్రాయై స్వాశ్రమం ప్రాపితాః, కామాశ్రమపదే కామదాహాత్ కామాశ్రమ నామకస్య పదే స్థానే. ౨౦

(కథాభి రితి.) కథాభిః తదాశ్రమవైభవపరాభిః. ౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, త్రయోవింశస్సర్గః.

అథ చతుర్వింశస్సర్గః

ఏవం కామాశ్రమపదం రామచరణనలినవిన్యాసేన కృతార్థీకృత్య తాటకావనమపి నిష్కల్మషీ కర్తుం రామం ప్రాపయతి ముని శ్చతుర్వింశే (తత ఇత్యాది) విమలే సూర్యోదయ ఇత్యర్థః. నద్యాః గంగాయాః. ౧

తే చ సర్వే మహాత్మానో మునయ స్సంశితవ్రతాః,
ఉపస్థాప్య శుభాం నావం విశ్వామిత్ర మథాబ్రువన్. ౨

ఆరోహతు భవా న్నావం రాజపుత్రపురస్కృతః,
అరిష్టం గచ్ఛ పంథానం మా భూ త్కాలవిపర్యయః. ౩

విశ్వామిత్ర స్తథేత్యుక్త్వా తా నృషీ నభిపూజ్య చ,
తతార సహిత స్తాభ్యాం సరితం సాగరంగమాం. ౪

తత శ్శుశ్రావ వై శబ్ద మతిసంరంభవర్ధితం,
మధ్య మాగమ్య తోయస్య సహ రామః కనీయసా. ౫

అథ రామ స్సరిన్మధ్యే పప్రచ్ఛ మునిపుంగవం,
వారిణో భిద్యమానస్య కి మయం తుములో ధ్వనిః. ౬

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా కౌతూహలసమన్వితః,
కథయామాస ధర్మాత్మా తస్య శబ్దస్య నిశ్చయం. ౭

(తేచేతి.) ఉపస్థాప్య ఆనాయ్య. ౨

(ఆరోహత్వితి.) రాజపుత్రాభ్యాం పురస్కృతః పూజితః, తాటకావధాభిప్రాయేణాహుః (అరిష్ట మితి.) అరిష్టం శుభం యథా భవతి తథా, 'అరిష్టం పాపశుభయో' రితి హలాయుధః. కాలవిపర్యయః కాలవిళంబ ఇతి యావత్. ౩

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) తతార తరితుం ప్రవృత్తః, సరితం గంగాం. సాగరం గచ్ఛతీతి సాగరంగమాం, ఖశ్ప్రకరణే గమే స్సుప్యుపసంఖ్యాన మితి ఖశ్, ౪

(తతఇతి.) అతిసంరంభేణ తరంగపరస్పరసంఘట్టజక్షోభేణ, వర్ధితం అతిప్రవృద్ధం. ౫

(అథేతి.) భిద్యమానస్య పరస్పరం మిళితస్య, వారిణః, తుములః నిబిడోయం ధ్వనిః, కిం వారిసంభేదకృతః? ఉతాన్యకృత? ఇతి ప్రశ్నః. ౬

(రాఘవస్యేతి.) నిశ్చయం కారణనిశ్చయం. ౭

(మలద కరూశదేశ చరిత్రం)

కైలాసపర్వతే రామ మనసా నిర్మితం సరః,
బ్రహ్మణా నరశార్దూల తేనేదం మానసం సరః. ౮

తస్మా త్సుస్రావ సరస స్సాఽయోధ్యా ముపగూహతే,
సరఃప్రవృత్తా సరయూః పుణ్యా బ్రహ్మసరశ్చ్యుతా. ౯

తస్యాయ మతుల శ్శబ్దో జాహ్నవీ మభివర్తతే,
వారిసంక్షోభజో రామ ప్రణామం నియతః కురు ౧౦

అస్య ధ్వనేః కారణం వారిసంభేద ఏవేతి వక్ష్యన్ కస్యా వారిణ **ఇతి** ప్రక్ష్యతీతి మత్వా సరయ్వా **ఇతి** వక్తుం సరయూవైభవ మాహ (కైలాసేతి.) కైలాసపర్వతే కుబేరభవనే, బ్రహ్మణా మనసా నిర్మితం సరోస్తి. తేన మనసా నిర్మితత్వేన ఇదం సరః మానస మిత్యుచ్యతే. ౮

(తస్మాదితి.) ఉపగూహతే ఆవృత్య ప్రవహతే, అయోధ్యాయాః పశ్చిమభాగ మారభ్య ఉత్తరదిగ్భాగేన పూర్వభాగ మాగత్యాంగదేశే గంగయా సంగచ్ఛతే సరయూః. తయో ర్నద్యో స్సంభేదే స్థాణ్వాశ్రమః. తస్మా త్సరయూయుక్తగంగాతరణదశాయాం సరయూజలమున్నతా ద్భాగీరథ్యాం పతతీతి తస్య ధ్వని రితి జ్ఞేయం, సరయూశబ్దం నిర్వక్తి (సర ఇతి) సరసో యాతీతి సరయూః. (పాఠాంతరం సరసో యాతేతి సరయూః,) సకారస్య శకంధ్వాదిత్వా త్పరరూపం, ఊఙుత ఇతి స్త్రీప్రత్యయః ఊకారః. కస్మా త్సరసః ప్రవృత్తేత్యత **ఆహ** (బ్రహ్మసర శ్చ్యుతేతి.) ౯

(తస్యేతి.) యా గంగా మభివర్తతే గంగయా సంగచ్ఛతే, అయ మతుల శ్శబ్ద స్తస్యా వారి **సంక్షోభజః. సంధి రార్షః.** నియతః నియతమనస్కస్సన్, **తాభ్యాం** నదీభ్యాం ప్రణామం కురు. **కోయం** ధ్వని రితి రామేణ పృష్టే సరయ్వా వారిసంఘట్టజ ఇతి వక్తవ్యే **తదుత్పత్తి** కథనం సంతవ్యత్వాయ. ౧౦

తాభ్యాం తు తా వుభౌ కృత్వా ప్రణామ మతిధార్మికౌ,
తీరం దక్షిణ మాసాద్య జగ్మతు ర్లఘువిక్రమౌ. ౧౧

స వనం ఘోరసంకాశం దృష్ట్వా నృపవరాత్మజః,
అవిప్రహత మైక్ష్వాకః పప్రచ్ఛ మునిపుంగవం. ౧౨

అహో వన మిదం దుర్గం ఝిల్లికాగణనాదితం,
భైరవై శ్శ్వాపదైః పూర్ణం శకుంతై ర్దారుణారుతైః, ౧౩

నానాప్రకారై శ్శకునై ర్వాశ్యద్భి ర్భైరవస్వనైః,
సింహవ్యాఘ్రవరాహైశ్చ వారణై శ్చోపశోభితం. ౧౪

ధవాశ్వకర్ణకకుభై ర్బిల్వతిందుకపాటలైః,
సంకీర్ణం బదరీభిశ్చ కిన్న్వేత ద్దారుణం వనం. ౧౫

త మువాచ మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః,
శ్రూయతాం వత్స కాకుత్స్థ యస్యైత ద్దారుణం వనం. ౧౬

(తాభ్యామితి,) (తీరం దక్షిణ మితి.) నదీసంభేదే రాత్రి ముషిత్వా ప్రాత ర్దక్షిణాభిముఖా గంగాం తేరుః. తతో గంగాదక్షిణతీరే తాటకావన మితి జ్ఞేయం. ౧౧

(స ఇతి,) సంకాశత ఇతి సంకాశః, ఘోరసంకాశం ఘోరరూపమితి యావత్. అవిప్రహతం అక్షుణ్ణం జనసంచారరహిత మిత్యర్థః. ౧౨

(అహో ఇత్యాది.) శ్లోకత్రయం, ఝిల్లికా భూతలాభ్యంతరితకీటవిశేషః. భైరవైః భయంకరైః, శ్వాపదైః క్రూరమృగైః, శకుంతైః భాసైః, 'శకుంతౌ భాసపక్షిణౌ' విత్యమరః. శకునైః పక్షిభిః, వాశ్యద్భిః కుత్సితం శబ్దాయమానైః, ధవః, అశ్వకర్ణః, కకుభః, మరుతిందుకః, పాటలః, ఇదం వన మేతాదృశం, అహో ఇదం వనం దారుణం. కిన్ను కిన్నామక? మిత్యన్వయః. ౧౫

(తమితి.) ఏత ద్దారుణం వనం యస్య ప్రాణినః స శ్రూయతా మితి యోజనా. ౧౬

(మలద కరూశదేశ చరిత్రం)

ఏతౌ జనపదౌ స్ఫీతౌ పూర్వ మాస్తాం నరోత్తమ,
మలదాశ్చ కరూశాశ్చ దేవనిర్మాణనిర్మితౌ. ౧౭

పురా వృత్రవధే రామ మలేన సమభిప్లుతం,
క్షుధా చైవ సహస్రాక్షం బ్రహ్మహత్యా సమావిశత్. ౧౮

త మింద్రం స్నాపయ౯ దేవా ఋషయశ్చ తపోధనాః,
కలశై స్స్నాపయామాసు ర్మలం చాస్య ప్రమోచయ౯. ౧౯

ఇహ భూమ్యాం మలం దత్వా దత్వా కారూశ మేవ చ,
శరీరజం మహేంద్రస్య తతో హర్షం ప్రపేదిరే. ౨౦

నిర్మలో నిష్కరూశశ్చ శుచి రింద్రో యదాఽభవత్,
దదౌ దేశస్య సుప్రీతో వరం ప్రభు రనుత్తమం. ౨౧

(ఏతావితి.) స్ఫీతౌ ప్రవృద్ధధనధాన్యౌ, మలదాశ్చ కరూశాశ్చ మలదకరూశనామధేయౌ, అవయవబహుత్వాత్ బహువచనం, మత్స్యాః పాంచాలా ఇతివత్. దేవనిర్మాణేన దేవనిర్మాణ తుల్యనిర్మాణేన, నిర్మితౌ, దేవలోకసమసంస్థానా విత్యర్థః. ౧౭

మలదకరూశసంజ్ఞానిమిత్తమాహ(పురేత్యాది.) వృత్రవధే కృతే సతి, మలేన అశుచిత్వేన, క్షుధా బుభుక్షయా చ, సమభిప్లుతం వ్యాప్తం. ఇంద్రం బ్రహ్మహత్యా సమావిశత్, బ్రహ్మహత్యా వశేన మలక్షుధా వింద్రస్యాభూతా మిత్యర్థః. ౧౮

(తమితి.) స్నాపయ౯ గంగాదితీర్థేషు స్నాపయ౯, పున ర్మంత్రపూతైః, కలశైః కలశోదకైః, స్నాపయామాసుః. తేన స్నాపనేన, అస్య ఇంద్రస్య, మలం, చకారాత్ కారూశం, ప్రమోచయ౯ ప్రామోచయ౯. ౧౯

(ఇహేతి.) కరూశ మేవ కారూశం స్థానప్రమాణాత్ క్షుధమిత్యర్థః. ౨౦

(నిర్మల ఇతి.) శుచిః బ్రహ్మహత్యాతః పూతః. ౨౧

ఇమౌ జనపదౌ స్ఫీతౌ ఖ్యాతిం లోకే గమిష్యతః,
మలదాశ్చ కరూశాశ్చ మమాంగమలధారిణౌ. ౨౨

సాధు సాధ్వితి తం దేవాః పాకశాసన మబ్రువన్,
దేశస్య పూజాం తాం దృష్ట్వా కృతాం శక్రేణ ధీమతా. ౨౩

ఏతౌ జనపదౌ స్ఫీతౌ దీర్ఘకాల మరిందమ,
మలదాశ్చ కరూశాశ్చ ముదితౌ ధనధాన్యతః. ౨౪

కస్యచిత్త్వథ కాలస్య యక్షీ వై కామరూపిణీ,
బలం నాగసహస్రస్య ధారయంతీ తదా హ్యభూత్. ౨౫

తాటకా నామ భద్రం తే భార్యా సుందస్య ధీమతః, ౨౫½

మారీచో రాక్షసః పుత్రో యస్యా శ్శక్రపరాక్రమః. ౨౬

వరమేవాహ. (ఇమావితి.) మలం ద్యతి ఖండయతీతి మలదః, అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఇతి ఖచ్. కరూశమస్యాస్తీతి కరూశః. అంగమలధారిణౌ. కరూశస్యాప్యుపలక్షణమిదం, ఏతౌ మమాంగమలకరూశధారణాన్మలదాః కరూశా శ్చేతి ఖ్యాతిం గమిష్యత ఇత్యర్థః. ౨౨

(సాధ్వితి.) స్పష్టం. ౨౩

(ఏతా ఏతి.) అత ఇత్యాదా వధ్యాహార్యం. ౨౪

ఏవం పాలనియత్వాయ దేశస్య పుణ్యత్వముక్త్వా తస్య దారుణత్వే హేతు మాహ (కస్యచిదితి.) అర్థక్రమః: కస్మింశ్చిత్కాలే గతే సతి, తదా జన్మకాల ఏవ, నాగసహస్రస్య గజసహస్రస్య, బలం ధారయంతీ తాటకా నామ యక్షీ అభూత్, తే తుభ్యం, భద్ర మస్తు తాటకాతో భయం మాభూ దిత్యర్థః. ౨౫½

(మారీచ ఇతి.) అర్థం. ౨౬

(మలద కరూశదేశచరిత్రం)

వృత్తబాహు ర్మహావీర్యో విపులాస్యతను ర్మహాన్,
రాక్షసో భైరవాకారో నిత్యం త్రాసయతే ప్రజాః. ౨౭

ఇమౌ జనపదౌ నిత్యం వినాశయతి రాఘవ,
మలదాంశ్చ కరూశాంశ్చ తాటకా దుష్టచారిణీ. ౨౮

సేయం పంథాన మావార్య వస త్యధ్యర్ధయోజనే,
అతఏవ చ గంతవ్యం తాటకాయా వనం యతః. ౨౯

స్వబాహుబల మాశ్రిత్య జహీమాం దుష్టచారిణీం,
మన్నియోగా దిమం దేశం కురు నిష్కంటకం పునః. ౩౦

న హి కశ్చిదిమం దేశం శక్నో త్యాగంతు మీదృశం,
యక్షిణ్యా ఘోరయా రామ ఉత్సాదిత మసహ్యయా. ౩౧

(వృత్తేతి.) అత్ర య ఇతి శేషః. యః ప్రజా నిత్యం త్రాసయతే, స మారీచో యస్యాః పుత్రః, సా యక్షీ అభూ దితి పూర్వేణాన్వయః. ౨౭

అస్తు తాటకా, కిం తత స్తత్రాహ (ఇమా వితి,) ౨౮

(సేయమితి.) ఆవార్య అవృత్య, యతః యస్మిన్ మార్గే తాటకాయా వనం అత వీవ మార్గేణ గంతవ్యం. ౨౯

(స్వేతి.) నిష్కంటకం నిరుపద్రవం. ౩౦

(న హీతి.) ఈదృశ మతీవ పుణ్యం, అసహ్యయా ఇతరై రజేయయా. ౩౧

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం యథైత ద్దారుణం వనం,
యక్ష్యా చోత్సాదితం సర్వ మద్యాపి న నివర్తతే. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

అథ పంచవింశస్సర్గః

అథ తస్యాఽప్రమేయస్య మునే ర్వచన ముత్తమం,
శ్రుత్వా పురుషశార్దూలః ప్రత్యువాచ శుభాం గిరం. ౧

అల్పవీర్యా యదా యక్షా శ్శ్రూయంతే మునిపుంగవ,
కథం నాగసహస్రస్య ధారయ త్యబలా బలం. ౨

(ఏతదితి.) యథా యేన ప్రకారేణ, దారుణం. యథా చోత్సాదితం నిర్జనీకృతం, యథా చోత్సాదనా న్న నివర్తతే. తదేత త్సర్వ మాఖ్యాత మితి యోజనా. ౩౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, చతుర్వింశస్సర్గః

అథ పంచవింశస్సర్గః

స్త్రీయోపి సర్వలోకవినాశిన్యా వధే న దోష ఇత్యాహ పంచవింశే. (అథేత్యాది.) అప్రమేయస్య, అప్రమేయప్రభావస్య. ౧

(అల్పేతి.) యదా యస్మాత్, యదా యత్రాదయో హేతా వపి మునిభిః ప్రయుజ్యంతే. యస్మా చ్ఛ్రూయంతే తస్మాత్, అబలా స్త్రీ, కథం నాగసహస్రస్య బలం ధారయతి? ౨

(దుష్టస్త్రీవధే దోషాభావకథనం)

విశ్వామిత్రోఽబ్రవీ ద్వాక్యం శృణు యేన బలోత్తరా,
వరదానకృతం వీర్యం ధారయ త్యబలా బలం. ౩

పూర్వమాసీ న్మహాయక్ష స్సుకేతు ర్నామ వీర్యవాన్,
అనపత్య శ్శుభాచార స్స చ తేపే మహ త్తపః. ౪

పితామహస్తు సుప్రీత స్తస్య యక్షపతే స్తదా,
కన్యారత్నం దదౌ రామ తాటకాం నామ నామతః. ౫

దదౌ నాగసహస్రస్య బలం చాస్యాః పితామహః,
న త్వేవ పుత్రం యక్షాయ దదౌ బ్రహ్మా మహాయశాః. ౬

తాంతు జాతాం వివర్ధంతీం రూపయౌవనశాలినీం,
ఝర్ఝపుత్రాయ సుందాయ దదౌ భార్యాం యశస్వినీం. ౭

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య యక్షీ పుత్ర మజాయత,
మారీచం నామ దుర్ధర్షం య శ్శాపా ద్రాక్షసోఽభవత్. ౮

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) యేన హేతునా బలోత్తరా భవతి తం శృణు. తస్యా వరదానకృతం వీర్యం బల మస్తి. అతోఽబలాపి బలం ధారయతి, ౩

వరదానప్రకార మాహ (పూర్వ మిత్యాది.) ౪

(పితామహ ఇతి.) నామ ప్రసిద్ధా. ౫

(దదావితి.) యక్షాయ సుకేతవే. ౬

(తామితి.) వివర్ధంతీం వివర్ధమానాం, భార్యాం దదౌ భార్యాత్వేన దదౌ. ౭

(కస్యచి త్త్వితి.) కస్మింశ్చి త్కాలే గతే సతి, అజాయత అజనయత్. ౮

సుందే తు నిహతే రామ సాఽగస్త్య మృషిసత్తమం,
తాటకా సహ పుత్రేణ ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి. ౯

భక్షార్థం జాతసంరంభా గర్జంతీ సాఽభ్యధావత. ౯½

ఆపతంతీం తు తాం దృష్ట్వా అగస్త్యో భగవా నృషిః.
రాక్షసత్వం భజస్వేతి మారీచం వ్యాజహార సః, ౧౦½

అగస్త్యః పరమక్రుద్ధ స్తాటకా మపి శప్తవాన్. ౧౧

పురుషాదీ మహాయక్షీ విరూపా వికృతాననా,
ఇదం రూపం విహాయాథ దారుణం రూపమస్తు తే. ౧౨

సైషా శాపకృతామర్షా తాటకా క్రోధమూర్ఛితా,
దేశ ముత్సాదయత్యేన మగస్త్యచరితం శుభం. ౧౩

ఏనాం రాఘవ దుర్వృత్తాం యక్షీం పరమదారుణాం,
గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ జహి దుష్టపరాక్రమాం. ౧౪

శాపప్రకార మాహ (సుందే త్వితి.) నిహతే, అగస్త్యేనేతి శేషః. ప్రధర్షయితుం హంతుం, ఇచ్ఛతి ఐచ్ఛత్. ౯

(భక్షేతి.) జాతసంరంభా భర్తృవధజనితకోపా, అతఏవ భక్షార్థ మభ్యధావత. అర్ధం. ౯½

(ఆపతంతీ మితి.) స్పష్టం. ౧౦½

(అగస్త్య) ఇత్యర్థం. ౧౧

(పురుషాదీతి.) పురుషాదీ మనుష్యభక్షిణీ, త్వ మిదం రూపం విహాయ పురుషాదీత్యాది విశేషణయుక్తా భవ, అథ తే, దారుణం క్రూరం, రూపం శరీరం, అస్తు ౧౨

(సైషేతి.) అగస్త్యచరితం, తదాసీమితి శేషః. ౧౩

(ఏనా మితి) జహి నాశయ. ౧౪

(దుష్టస్త్రీవధే దోషాభావకథనం)

నహ్యేనాం శాపసంస్పృష్టాం కశ్చి దుత్సహతే పుమాన్,
నిహంతుం త్రిషు లోకేషు త్వా మృతే రఘునందన. ౧౫

నహి తే స్త్రీవధకృతే ఘృణా కార్యా నరోత్తమ,
చాతుర్వర్ణ్యహితార్థాయ కర్తవ్యం రాజసూనునా. ౧౬

నృశంస మనృశంసం వా ప్రజారక్షణకారణాత్,
పాతకం వా సదోషం వా కర్తవ్యం రక్షతా సతా. ౧౭

రాజ్యభారనియుక్తానా మేష ధర్మ స్సనాతనః,
అధర్మ్యాం జహి కాకుత్స్థ ధర్మో హ్యస్యా న విద్యతే. ౧౮

శ్రూయతే హి పురా శక్రో విరోచనసుతాం నృప,
పృథివీం హంతు మిచ్ఛంతీం మంథరా మభ్యసూదయత్ ౧౯

(నహీతి.) శాపసంస్పృష్టాం శాపయుక్తాం. ౧౫

(నహీతి.) తే త్వయా, ఘృణా జుగుప్సా, కర్తవ్యం కర్మేతి శేషః. ౧౬

(నృశంస మితి.) నృశంసం క్రూరకర్మ, సదోషం సాపవాదం కర్మ, రక్షతా రాజపుత్రేణ, ప్రజారక్షణకారణా త్కర్తవ్యం. ౧౭

(రాజ్యేతి.) సనాతనః నిత్యః, అధర్మ్యాం అధర్మా దనపేతాం, ఏతదేవాహ (ధర్మ ఇతి.) ౧౮

స్త్రీవధస్య కర్తవ్యత్వే ఇతిహాసద్వయ మాహ (శ్రూయత ఇత్యాదినా,) మంథరాం మంథరాభిధానాం. ౧౯

విష్ణునాపి పురా రామ భృగుపత్నీ దృఢవ్రతా,
అనింద్రం లోక మిచ్ఛంతీ కావ్యమాతా నిషూదితా. ౨౧

ఏతై శ్చాన్యై శ్చ బహుభి: రాజపుత్ర మహాత్మభి:,
అధర్మసహితా నార్యో హతా: పురుషసత్తమై:. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచవింశస్సర్గ:.

అథ షడ్వింశస్సర్గః

మునే ర్వచన మక్లీబం శ్రుత్వా నరవరాత్మజ:,
రాఘవ: ప్రాంజలి ర్భూత్వా ప్రత్యువాచ దృఢవ్రత:. ౧

(విష్ణునేతి.) కావ్యమాతా శుక్రమాతా, ఇయం కథా మత్స్యపురాణే దర్శితా, స్వపుత్రే శుక్రే దేవశిక్షార్థం రుద్రసమీపే తపస్యతి సతి దేవపీడితా అసురా శ్శుక్రమాతరం భృగుపత్నీం శరణ మగచ్ఛన్. సా చాసురరక్షణార్థం దేవాన్ హంతు ముద్యుక్తా. తాం చేంద్ర ప్రార్థితో విష్ణు రాసాద్య తస్యా శ్శిర శ్చిచ్ఛేదేతి. ౨౧

(ఏతై రితి.) ఏతైః ఏతాదృశై రిత్యర్థ:. ౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచవింశస్సర్గః.

అథ షడ్వింశస్సర్గః

అథ తాటకావధ షడ్వింశే (మునే రిత్యాది.) అక్లీబం ధృష్టం. ౧

పితు ర్వచననిర్దేశా త్పితు ర్వచన గౌరవాత్,
వచనం కౌశికస్యేతి కర్తవ్య మవిశంకయా. ౨

అనుశిష్టోఽస్మ్యయోధ్యాయాం గురుమధ్యే మహాత్మనా,
పిత్రా దశరథేనాహం నావజ్ఞేయం హి తద్వచః. ౩

సోఽహం పితు ర్వచ శ్శ్రుత్వా శాసనా ద్బ్రహ్మవాదినః,
కరిష్యామి న సందేహ స్తాటకావధ ముత్తమం. ౪

గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ దేశస్యాస్య సుఖాయ చ,
తవ చైవాఽప్రమేయస్య వచనం కర్తు ముద్యతః. ౫

ఏవ ముక్త్వా ధనుర్మధ్యే బధ్వా ముష్టి మరిందమః,
జ్యాశబ్ద మకరో త్తీవ్రం దిశ శ్శబ్దేన నాదయన్. ౬

తేన శబ్దేన విత్రస్తా స్తాటకావనవాసినః,
తాటకా చ సుసంక్రుద్ధా తేన శబ్దేన మోహితా. ౭

(పితు రితి.) పితుర్వచన నిర్దేశాత్ నియోగాత్. కౌశికవచనం త్వయా కర్తవ్య మిత్యేవం రూపాత్, పితుర్వచనగౌరవా ద్బహుమానాచ్చ, ఇతి ఉక్తప్రకారం కౌశికస్య వవసం కర్తవ్య మితి మానసవ్యాపారః. ౨

మునిం ప్రత్యాహ (అనుశిష ఇతి.) ౩

(సోహ మితి.) శ్రుత్వా స్థిత స్సోహ మిత్యన్వయః. ౪

(గోబ్రాహ్మణేతి.) ఉద్యతః అహ మితి శేషః. ౫

(ఏవ మితి) స్పష్టం. ౬

(తేనేతి.) సుసంక్రుద్ధా ప్రకృత్యా అతికోపనా, మోహితా కిం కర్తవ్య మితి సంభ్రాంతా ఆసీత్. ౭

తం శబ్ద మభినిధ్యాయ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా,
శ్రుత్వా చాభ్యద్రవ ద్వేగా ద్యత శ్శబ్దో వినిస్సృతః. ౮

తాం దృష్ట్వా రాఘవః క్రుద్ధాం వికృతాం వికృతాననాం,
ప్రమాణే నాతివృద్ధాం చ లక్ష్మణం సోఽభ్యభాషత. ౯

పశ్య లక్ష్మణ యక్షిణ్యా భైరవం దారుణం వపుః,
భిద్యేరన్ దర్శనా దస్యా భీరూణాం హృదయాని చ. ౧౦

ఏనాం పశ్య దురాధర్షాం మాయాబలసమన్వితాం,
వినివృత్తాం కరో మ్యద్య హృతకర్ణాగ్రనాసికాం. ౧౧

న హ్యేనా ముత్సహే హంతుం స్త్రీస్వభావేన రక్షితాం,
వీర్యం చాస్యా గతిం చాపి హనిష్యామీతి మే మతిః. ౧౨

ఏవం బ్రువాణే రామే తు తాటకా క్రోధమూర్ఛితా,
ఉద్యమ్య బాహూ గర్జంతీ రామ మేవాభ్యధావత. ౧౩

(తమితి.) అభినిధ్యాయ ఆకర్ణ్య, క్రోధమూర్ఛితా ఆసీత్. శ్రుత్వా క్రుద్ధా సాఽభ్యద్రవచ్చ. ౮

(తామితి.) ప్రమాణేన ఔన్నత్యేన, ౯

(పశ్యేతి.) భైరవం భయంకరం, దారుణం వికృతం. ౧౦

(ఏనా మితి.) మాయాబలం అంతర్ధానబలం, వినివృత్తాం పరాఙ్ముఖీం. ఏతావతైవ గురువచనానుష్ఠానసిద్ధే రితి భావః. ౧౧

(న హీతి.) వీర్యగతిహననం హస్తపాదభంజనేన. ౧౨

(ఏవమితి.) స్పష్టం. ౧౩

(తాటకావధః)

విశ్వామిత్రస్తు బ్రహ్మర్షి ర్హుంకారే ణాభిభర్త్స్య తాం,
స్వస్తి రాఘవయో రస్తు జయం చైవాభ్యభాషత. ౧౪

ఉద్ధూన్వానా రజో ఘోరం తాటకా రాఘవా వుభౌ,
రజోమోహేన మహతా ముహూర్తం సా వ్యమోహయత్. ౧౫

తతో మాయాం సమాస్థాయ శిలావర్షేణ రాఘవౌ,
అవాకిర త్సుమహతా తత శ్చుక్రోధ రాఘవః. ౧౬

శిలావర్షం మహ త్తస్యా శ్శరవర్షేణ రాఘవః,
ప్రతిహత్యోపధావంత్యాః కరౌ చిచ్ఛేద పత్రిభిః. ౧౭

తత శ్ఛిన్నభుజాం శ్రాంతా మభ్యాశే పరిగర్జతీం,
సౌమిత్రి రకరో త్క్రోధా ద్ధృతకర్ణాగ్రనాసికాం. ౧౮

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) అస్త్విత్యత్ర ఇతి శబ్దోధ్యాహార్యః. అతిమానుషశక్తిం జానన్నపి తాటకాయాః క్రౌర్యాతిశయం దృష్ట్వాఽతిశంకయా మహర్షి ర్మంగళ మాశాస్తే. ౧౪

(ఉద్ధూన్వానేతి.) ఉద్ధూన్వానా ఉత్కిరంతీ. ౧౫

(తత ఇతి.) మాయాం అంతర్ధానశక్తిం. ౧౬

(శిలేతి.) ప్రతిహత్య భఙ్క్త్వా, కరౌ చిచ్ఛేద శిలావర్షే హేతుత్వాత్. పత్రిభిః శరైః. ౧౭

(తతఇతి,) అభ్యాశే సమీపే, గర్జతీం గర్జంతీం, నుమభావ ఆర్షః. ౧౮

కామరూపధరా సద్యః కృత్వా రూపా ణ్యనేకశః,
అంతర్ధానం గతా యక్షీ మోహయంతీవ మాయయా.
అశ్మవర్షం విముంచంతీ భైరవం విచచార హ, ౧౯.

తత స్తా వశ్మవర్షేణ కీర్యమాణౌ సమంతతః.
దృష్ట్వా గాధిసుత శ్శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్, ౨౦.

అలం తే ఘృణయా రామ పాపైషా దుష్టచారిణీ.
యజ్ఞవిఘ్నకరీ యక్షీ పురా వర్ధతి మాయయా, ౨౧.

వధ్యతాం తావదే వైషా పురా సంధ్యా ప్రవర్తతే.
రక్షాంసి సంధ్యాకాలేషు దుర్ధర్షాణి భవంతి వై, ౨౨.

ఇత్యుక్తస్తు తదా యక్షీ మశ్మవృష్ట్యాఽభివర్షతీం.
దర్శయ౯ శబ్దవేధిత్వం తాం రురోధ స సాయకైః, ౨౩.

(కామేతి.) కామరూపధరా కామరూపధరణశక్తా, అత ఏవానేకశో రూపాణి కృత్వా, మాయయా అంతర్ధానం గతా సతీ, భైరవ మశ్మవర్షం విముంచంతీ, మోహయంతీవ విచచార, అర్ధత్రయం. ౧౯.

(తత ఇతి.) శ్రీమాన్ స్వత ఏవ తాటకావధహేతుప్రాప్తికృతహర్షేణ కాంతిమా౯. ౨౦.

(అలమితి.) దుష్టచారిణీ దుష్టం యథా తథా చరణశీలా అంతర్ధానశక్త్యా అశ్మవర్ష శీలేత్యర్థః. ఏతేన ఐహికనాశకత్వ ముక్తం, పారలౌకిక నాశకత్వ మప్యాహ (యజ్ఞవిఘ్నకరీతి) పురా వర్ధతి వర్ధిష్యతే, యావత్పురా నిపాతయో ర్లట్. ౨౧.

(వధ్యతా మితి.) సంధ్యా పురా ప్రవర్తతే ప్రవర్తిష్యతే, తావత్పూర్వ మేవ వధ్యతాం. సంధ్యాప్రవృత్తౌ కా హాని స్తత్రాహ (రక్షాంసీతి.) ౨౨.

(ఇతీతి.) అభివర్షతీ మభివర్షంతీం. శబ్దవేధిత్వం శ్రుత శ్శబ్దో యస్మా దుత్పన్న స్తద్వేధిత్వం. ౨౩.

(తాటకావధః)

సా రుద్ధా శరజాలేన మాయాబలసమన్వితా.
అభిదుద్రావ కాకుత్స్థం లక్ష్మణం చ వినేదుషీ, ౨౪

తా మాపతంతీం వేగేన విక్రాంతా మశనీ మివ.
శరేణోరసి వివ్యాథ సా పపాత మమార చ, ౨౫

తాం హతాం భీమసంకాశాం దృష్ట్వా సురపతి స్తదా.
సాధు సాధ్వితి కాకుత్స్థం సురాశ్చ సమపూజయన్, ౨౬

ఉవాచ పరమప్రీత స్సహస్రాక్షః పురందరః.
సురాశ్చ సర్వే సంహృష్టా విశ్వామిత్ర మథాబ్రువన్. ౨౭

మునే కౌశిక భద్రం తే సేంద్రా స్సర్వే మరుద్గణాః.
తోషితాః కర్మణాఽనేన స్నేహం దర్శయ రాఘవే, ౨౮

ప్రజాపతే ర్భృశాశ్వస్య పుత్రాన్ సత్యపరాక్రమాన్.
తపోబలభృతాన్ బ్రహ్మన్ రాఘవాయ నివేదయ, ౨౯

(సేతి.) అభిదుద్రావ, అప్రయోజక మంతర్ధానం విహాయేత్యర్థః. వినేదుషీ నాదం కుర్వంతీ. ౨౪

(తామితి.) అశనిం సర్వతో క్తిన్నర్థాదిత్యేక ఇతి జీష్. ౨౫

(తామితి.) భీమసంకాశాం భీమరూపాం, సురపతి స్సురాశ్చ సమపూజయన్. ౨౬

(ఉవాచేతి) స్పష్టం. ౨౭

(మునే ఇతి.) సర్వే వయ మితి శేషః. స్నేహం దర్శయ స్నేహకార్యం ప్రవర్తయ. ౨౮

ఏతదేవాహ (ప్రజాపతే రితి.) ౨౯

పాత్రభూతశ్చ తే బ్రహ్మం స్తవానుగమనే ధృత:.
కర్తవ్యం చ మహ త్కర్మ సురాణాం రాజసూనునా, ౩౦

ఏవ ముక్త్వా సురా స్సర్వే హృష్టా జగ్ము ర్యథాగతం.
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య తత స్సంధ్యా ప్రవర్తతే, ౩౧

తతో మునివర: ప్రీత స్తాటకావధతోషిత:.
మూర్ధ్ని రామ ముపాఘ్రాయ ఇదం వచన మబ్రవీత్, ౩౨

ఇహాద్య రజనీం రామ వసేమ శుభదర్శన.
శ్వ: ప్రభాతే గమిష్యామ స్తదాశ్రమపదం మమ, ౩౩

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా హృష్టో దశరథాత్మజ:.
ఉవాస రజనీం తత్ర తాటకాయా వనే సుఖం, ౩౪

ముక్తశాపం వనం తచ్చ తస్మి న్నేవ తదాహని.
రమణీయం విబభ్రాజ యథా చైత్రరథం వనం, ౩౫

(పాత్రేతి.) అయ మితి శేష:. అనుగమనే శుశ్రూషణే, ధృత: స్థిరధీ:. ౩౦

(ఏవమితి) పురస్కృత్య పూజయిత్వా, జగ్ము:, సంధ్యా సాయంసధ్యా, ప్రవర్తతే స్మ. ౩౧

(తత ఇతి.) స్పష్టం. ౩౨

(ఇహేతి.) తత్పూర్వోక్తం ౩౩

(విశ్వామిత్రేతి) స్పష్టం. ౩౪

(ముక్తేతి) ముక్తశాపం ముక్తోపద్రవం, తస్మి న్నహని, తదైవ తత్క్షణ ఏవ, చైత్రరథం కుబేరోద్యానం. ౩౫

(రామస్య అస్త్రగణలాభః)

నిహత్య తాం యక్షసుతాం స రామః ప్రశస్యమాన స్సురసిద్ధసంఘైః.
ఉవాస తస్మి న్మునినా సహైవ ప్రభాతవేళాం ప్రతిబోధ్యమానః. ౩౬౪.

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షడ్వింశస్సర్గః.

అథ సప్తవింశస్సర్గః

అథ తాం రజనీ ముష్య విశ్వామిత్రో మహాయశాః,
ప్రహస్య రాఘవం వాక్య మువాచ మధురాక్షరం. ౧

పరితుష్టోస్మి భద్రం తే రాజపుత్ర మహాయశః,
ప్రీత్యా పరమయా యుక్తో దదా మ్యస్త్రాణి సర్వశః. ౨

(నిహత్యేతి.) ప్రతిబోధ్యమానః, మునినేతి శేషః. 'కౌసల్యా సుప్రజా రామే' త్యేవం ప్రబోధితోఽభూ దిత్యర్థః. ఉపజాతివృత్తం. ౩౬౪.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, షడ్వింశస్సర్గః.

అథ సప్తవింశస్సర్గః

అస్త్రగణలాభ స్సప్తవింశే (అథేత్యాది.) ఉష్య ఉషిత్వా, ప్రహస్య ప్రహర్షేణ మందహాసం కృత్వా. ౧.

(పరీతి.) మహాయశ ఇతి సంబుద్ధిత్వా న్న దీర్ఘః. ప్రీత్యా పరమయా యుక్త ఇతి పరితుష్టోస్మీ త్యస్యానువాదః. సర్వశః సర్వాణి. ౨.

దేవాసురగణా న్వాపి సగంధర్వోరగా నపి,
యై రమిత్రా న్ప్రసహ్యాజౌ వశీకృత్య జయిష్యసి. ౩

తాని దివ్యాని భద్రం తే దదా మ్యస్త్రాణి సర్వశః,
దండచక్రం మహ ద్దివ్యం తవ దాస్యామి రాఘవ. ౪

ధర్మచక్రం తతో వీర కాలచక్రం తథైవ చ, ౫

విష్ణుచక్రం తథాత్యుగ్ర మైంద్ర మస్త్రం తథైవ చ.
వజ్ర మస్త్రం నరశ్రేష్ఠ శైవం శూలవరం తథా, ౬

అస్త్రం బ్రహ్మశిరశ్చైవ ఐషీక మపి రాఘవ.
దదామి తే మహాబాహో బ్రాహ్మ మస్త్ర మనుత్తమం, ౭

గదే ద్వే చైవ కాకుత్స్థ మోదకీ శిఖరీ ఉభే.
ప్రదీప్తే నరశార్దూల ప్రయచ్ఛామి నృపాత్మజ, ౮

ధర్మపాశ మహం రామ కాలపాశం తథైవ చ.
పాశం వారుణ మస్త్రం చ దదామ్యహ మనుత్తమం, ౯

(దేవేతి.) అజౌ యుద్ధే, జయిష్యసి స్వార్థే ణిచ్. ౩

(తానీతి.) దండచక్రాదయః చక్రభేదాః. ౪

(ధర్మేతి,) సార్ధశ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. శూలవరం శూలశ్రేష్ఠం, బ్రహ్మశిరః బ్రహ్మాస్త్రా దన్యత్. ౭

(గదే ఇతి.) మోదకీ శిఖరీ సంజ్ఞే యే ద్వే గదే స్తః తే ఉభే దాస్యామీతి సంబంధః. ౮

(ధర్మేతి.) వారుణ మిత్యస్య కాకాక్షిన్యాయే నోభయత్రాన్వయః. ౯

(రామస్య అస్త్రగణలాభః)

అశనీ ద్వే ప్రయాచ్ఛామి శుష్కార్ద్రే రఘునందన.
దదామి చాస్త్రం పైనాక మస్త్రం నారాయణం తథా, ౯౫

ఆగ్నేయ మస్త్రం దయితం శిఖరం నామ నామతః.
వాయవ్యం ప్రథనం నామ దదామి చ తవానఘ, ౧౦౫

అస్త్రం హయశిరో నామ క్రౌంచ మస్త్రం తథైవ చ.
శక్తిద్వయం చ కాకుత్స్థ దదామి తవ రాఘవ, ౧౧౫

కంకాళం ముసలం ఘోరం కాపాల మథ కంకణం,
ధారయం త్యసురా యాని దదా మ్యేతాని సర్వశః, ౧౨౫

వైద్యాధరం మహాస్త్రం చ నందనం నామ నామతః,
అసిరత్నం మహాబాహో దదామి చ నృపాత్మజ, ౧౩౫

గాంధర్వ మస్త్రం దయితం మానవం నామ నామతః.
ప్రస్వాపనప్రశమనే దద్మి సౌరం చ రాఘవ, ౧౪౫

(అశనీతి.) శుష్కాశని రార్ద్రాశని రిత్యన్వయః. పినాకిన ఇదం పైనాకం. ౯౫

(ఆగ్నేయ మితి,) ఆగ్నేయం అగ్నిదేవతాకం, దయితం అగ్నే రితి శేషః. ౧౦౫

(అస్త్ర మితి.) శక్తిద్వయం విష్ణుశక్తిః రుద్రశక్తిశ్చేతి. ౧౧౫

(కంకాళ మితి) స్పష్టం. ౧౨౫

(వైద్యాధర మితి.) వైద్యాధరం నందనం నామాఽసిరత్నం, మహాస్త్ర మిత్యర్థః. అసిర్హి విద్యాధరాస్త్రం. ౧౩౫

(గాంధర్వ మితి.) ప్రస్వాపనప్రశమనే చ గాంధర్వే. ౧౪౫

దర్పణం శోషణం చైవ సంతాపనవిలాపనే.
మదనం దైవదుర్ధర్షం కందర్పదయితం తథా, ౧౫౪

పైశాచ మస్త్రం దయితం మోహనం నామ నామతః.
ప్రతీచ్ఛ నరశార్దూల రాజపుత్ర మహాయశః, ౧౬౪

తామసం నరశార్దూల సౌమనం చ మహాబల.
సంవర్తంచైవ దుర్ధర్షం మౌసలం చ నృపాత్మజ. ౧౭౪

సత్య మస్త్రం మహాబాహో తథా మాయాధరం పరం.
ఘోరం తేజఃప్రభం నామ పరతేజోపకర్షణం, ౧౮౪

సౌమ్యాస్త్రం శిశిరం నామ త్వష్టు రస్త్రం సుదామనం.
దారుణం చ భగస్యాపి శీతేషు మథ మానవం, ౧౯౪

ఏతాన్ రామ మహాబాహో కామరూపా న్మహాబలాన్.
గృహాణ పరమోదారాన్ క్షిప్రమేవ నృపాత్మజ, ౨౦౪

(దర్పణ మితి.) విలాపయతి పరిదేవయతీతి విలాపనం, మదయతీతి మదనం. ౧౫౪

(పైశాచ మితి.) ప్రతీచ్ఛ గృహాణ. ౧౬౪

(తామస మితి.) ముసలా న్మౌసల మన్యత్. ౧౭౪

(సత్య మితి.) స్పష్టం. ౧౮౪

(సౌమ్యేతి.) శీతేషుం శీతేషునామకం. ౧౯౪

(ఏతా నితి) కామరూపాన్ ఐచ్ఛికశరీరాన్. ౨౦౪

(రామస్య అస్త్రగణలాభః)

స్థితస్తు ప్రాఙ్ముఖో భూత్వా శుచి ర్మునివర స్తదా.
దదౌ రామాయ సుప్రీతో మన్త్రగ్రామ మనుత్తమం, ౨౧॥

సర్వసంగ్రహణం యేషాం దైవతై రపి దుర్లభం.
తా న్యస్త్రాణి తదా విప్రో రాఘవాయ న్యవేదయత్, ౨౨॥

జపతస్తు మునే స్తస్య విశ్వామిత్రస్య ధీమతః.
ఉపతస్థు ర్మహార్హాణి సర్వా ణ్యస్త్రాణి రాఘవం, ౨౩॥

ఊచుశ్చ ముదితా స్సర్వే రామం ప్రాంజలయ స్తదా.
ఇమే స్మ పరమోదారాః కింకరా స్తవ రాఘవ, ౨౪॥

ప్రతిగృహ్య చ కాకుత్స్థ స్సమాలభ్య చ పాణినా.
మానసా మే భవిష్యధ్వ మితి తా నభ్యచోదయత్, ౨౫॥

(స్థిత ఇతి.) మన్త్రగ్రామ మిత్యనేన పూర్వోక్తాస్త్రప్రదానం, నామతః తత్తన్మన్త్రప్రదాన మిత్యుక్తం భవతి. తేషాం భృశాశ్వజన్యత్వ మధిష్ఠాతృ దేవతాద్వారా. ౨౧॥

(సర్వేతి.) సర్వసంగ్రహణం కార్త్స్న్యేన సంగ్రహణం. ౨౨॥

(జపత ఇతి,) అస్త్రమన్త్రాన్ దత్వా, మన్త్రదేవతా అపి రామాజ్ఞానువర్తినీః కారయితుం తాః స్మృత్వా, జపతో విశ్వామిత్రస్యాజ్ఞయా రాఘవం, ఉపతస్థుః సిషేవిరే. ౨౩॥

(ఊచురితి.) రాఘవేత్యనన్తర మితికరణం బోధ్యం. ౨౪॥

(ప్రతిగృహ్యేతి.) ప్రతిగృహ్య అస్త్రసేవా మంగీకృత్య, సమాలభ్య సంస్పృశ్య 'ఆలంభః స్పర్శహింసయో' రిత్యమరః. మానసాః మనోనుసారిణః, చింతామాత్రోపస్థితా ఇతి యావత్. భవిష్యధ్వం భవత, మానసా స్సంతో మాం ప్రాప్నుతేతి వార్థః. భూ ప్రాప్తా వితి ధాతుః. ౨౫॥

తత: ప్రీతమనా రామో విశ్వామిత్రం మహామునిం.
అభివాద్య మహాతేజా గమనా యోపచక్రమే, ౨౬౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, సప్తవింశస్సర్గః.

అథాఽష్టావింశస్సర్గః

ప్రతిగృహ్య తతోఽస్త్రాణి ప్రహృష్టవదన శ్శుచి:,
గచ్ఛ న్నేవ చ కాకుత్స్థో విశ్వామిత్ర మథాబ్రవీత్. ౧

గృహీతాస్త్రోఽస్మి భగవన్ దురాధర్ష స్సురై రపి,
అస్త్రాణాం త్వహ మిచ్ఛామి సంహారం మునిపుంగవ, ౨

ఏవం బ్రువతి కాకుత్స్థే విశ్వామిత్రో మహాముని:,
సంహారం వ్యాజహారాథ ధృతిమాన్ సువ్రత శ్శుచి:. ౩

(తత ఇతి.) గమనాయ గంతుం, తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ. ౨౬౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే. మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తవింశస్సర్గః.

అథ అష్టావింశస్సర్గః

అస్త్రసంహారక ప్రతిగ్రహోఽష్టావింశే (ప్రతిగృహ్యేత్యాది) గచ్ఛన్ గమిష్యన్, వర్తమాన సామీప్యే వర్తమానవద్వేతి లట్. ౧

(గృహీతేతి.) సంహారం అవగతప్రయోగాణా మస్త్రాణాం పున రుపసంహారం, తత్తదస్త్ర మూలమంత్రవర్తి తత్తదస్త్రోపసంహారమంత్రజాత మిత్యర్థః. జాత్యేకవచనం. ౨

(ఏవమితి.) ధృతిమాన్ ప్రీతిమాన్, ౩

(అస్త్రోపసంహారమంత్రప్రాప్తిః)

సత్యవంతం సత్యకీర్తిం ధృష్టం రభస మేవ చ,
ప్రతిహారతరం నామ పరాఙ్ముఖ మవాఙ్ముఖం. ౪

లక్షాక్షవిషమౌ చైవ దృఢనాభ సునాభకౌ,
దశాక్ష శతవక్త్రౌ చ దశశీర్ష శతోదరౌ. ౫

పద్మనాభమహానాభౌ దుందునాభసునాభకౌ,
జ్యోతిషం కృశనం చైవ నైరాశ్యవిమలా వుభౌ. ౬

యోగంధరహరిద్రౌ చ దైత్యప్రశమనౌ తథా,
(శుచి ర్బాహు ర్మహాబాహు ర్నిష్కలి ర్విరుచి స్తథా)
సార్చిర్మాలీ ధృతి ర్మాలీ వృత్తిమా న్రుచిర స్తథా. ౭

పితృసౌమనసం చైవ విధూత మకరా వుభౌ,
కరవీరకరం చైవ ధనధాన్యౌ చ రాఘవ. ౮

కామరూపం కామరుచిం మోహ మావరణం తథా,
జృంభకం సర్వనాభం చ సంతానవరణౌ తథా. ౯

భృశాశ్వతనయా న్రామ భాస్వరా న్కామరూపిణః,
ప్రతీచ్ఛ మమ భద్రం తే పాత్రభూతోఽసి రాఘవ. ౧౦

బాఢ మిత్యేవ కాకుత్స్థః ప్రహృష్టే నాంతరాత్మనా,
(జగ్రాహ మంత్రగ్రామం తేఽప్యుపతస్థుశ్చ రాఘవం). ౧౦½

(సత్యవంత మిత్యాది) సప్తశ్లోక్యేకాన్వయా. సత్యవదాదీని ఉపసంహారాణాం నామాని. సార్చిర్మాలీత్యాదిషు ప్రథమా ద్వితీయార్థే, మమ మత్తః. ౧౦

(బాఢమితి.) అర్థం, బాఢమి త్యంగీకారే. ప్రహృష్టే నాంతరాత్మనా, ప్రతిజగ్రాహేతి శేషః. ౧౦½

దివ్యభాస్వరదేహాశ్చ మూర్తిమంత స్సుఖప్రదాః.
కేచి దంగారసదృశాః కేచి ద్ధూమోపమా స్తథా, ౧౧½

చంద్రార్కసదృశాః కేచి త్ప్రహ్వాంజలిపుటా స్తథా.
రామం ప్రాంజలయో భూత్వాఽబ్రువ న్మధురభాషిణః, ౧౨½

ఇమే స్మ నరశార్దూల శాధి కిం కరవామ తే. ౧౩

మానసాః కార్య కాలేషు సాహాయ్యం మే కరిష్యథ,
గమ్యతా మితి తా నాహ యథేష్టం రఘునందనః. ౧౪

అథ తే రామ మామంత్ర్య కృత్వా చాపి ప్రదక్షిణం,
ఏవ మస్త్వితి కాకుత్స్థ ముక్త్వా జగ్ము ర్యథాగతం ౧౫

(తతస్తు రామః కాకుత్స్థ శ్శాసనా ద్బ్రహ్మవాదినః,
లక్ష్మణాయ చ తా న్సర్వా న్వరాస్త్రా న్రఘునందనః.
సంహారా న్స చ సంహృష్టః శ్రీమాం స్తస్మై న్యవేదయత్.)
స చ తా న్రాఘవో జ్ఞాత్వా విశ్వామిత్రం మహామునిం,
గచ్ఛ న్నే వాథ మధురం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౧౬

మంత్రస్వీకారానంతరం మంత్రదేవతాసాక్షాత్కారం దర్శయతి (దివ్యేత్యాది) శ్లోకద్వయేన. దివ్యాః శ్లాఘ్యాః, భాస్వరాశ్చ దేహా యేషాం తే, తథా మూర్తిమంతః శరీరకాఠిన్యవంతః 'మూర్తిః కాఠిన్యకాయయో' రిత్యమరః. సుఖప్రదాః ఆహ్లాదకాః, ప్రహ్వాః నమ్రాః, అంజలిపుటాః అంజలిపుటయుక్తాః, అర్శఆదిత్వాదచ్. ప్రాంజలయః కృతాంజలయః, మధురభాషిణః మధురభాషణశీలాః. కేచిత్ పురుషా రామ మబ్రువన్. ౧౨½

(ఇమ ఇతి.) అర్ధం. స్మేత్యార్ష స్సలోపః. శాధి ఆజ్ఞాపయ. శాసావితి శాస్తే శ్శాదేశః. ౧౩

(మానసా ఇతి.) యథేష్టం గమ్యతా మిత్యన్వయః. ౧౪

(అథేతి.) తే పురుషాః. ౧౫

(స చేతి.) తాన్ ఉపసంహారమంత్రాన్, శ్లక్ష్ణం వ్యక్తం. ౧౬

(అస్త్రోపసంహారమంత్రప్రాప్తిః)

కిన్న్వేత న్మేఘసంకాశం పర్వతస్యాఽవిదూరతః,
వృక్షషండ మితో భాతి పరం కౌతూహలం హి మే. ౧౭

దర్శనీయం మృగాకీర్ణం మనోరమ మతీవ చ,
నానాప్రకారై శ్శకునై ర్వల్గునాదై రలంకృతం. ౧౮

నిస్సృతాః స్మ మునిశ్రేష్ఠ కాంతారా ద్రోమహర్షణాత్, ౧౮౹

అనయా త్వవగచ్ఛామి దేశస్య సుఖవత్తయా.
సర్వం మే శంస భగవన్ కస్యాశ్రమపదం త్విదం, ౧౯౹

సంప్రాప్తా యత్ర తే పాపా బ్రహ్మఘ్నా దుష్టచారిణః.
తవ యజ్ఞస్య విఘ్నాయ దురాత్మానో మహామునే, ౨౦౹

భగవం స్తస్య కో దేశ స్సా యత్ర తవ యాజ్ఞికీ,
రక్షితవ్యా క్రియా బ్రాహ్మన్ మయా వధ్యా శ్చ రాక్షసాః, ౨౧౹

(కిన్న్వేతి.) శ్లోకద్వయం. ఇతః అస్మిన్ ప్రదేశే, కౌతూహలం, శ్రోతు మితి శేషః. ౧౮

(నిస్సృతా ఇతి.) కాంతారాత్ తాటకావనాత్, రోమహర్షణాత్ రోమాంచకరాత్, భయంకరాదితి యావత్. అర్ధ మేకం. ౧౮౹

(అనయేతి.) అనయా దేశస్య సుఖవత్తయా, ఇద మాశ్రమపదమి త్యవగచ్ఛామి, కస్యేతి న జానామి, తత్సర్వం శంస ఆదితఃప్రభృతి వదేత్యర్థః. ౧౯౹

(సంప్రాప్తా ఇత్యాది) శ్లోకద్వయం. తే పూర్వోక్తాః, తవ యజ్ఞస్య విఘ్నాయ యత్రాశ్రమపదే సంప్రాప్తాః, సా చ తవ యాజ్ఞికీ క్రియా యత్ర రక్షితవ్యా, రాక్షసాశ్చ వధ్యా స్తస్యాశ్రమస్య కో దేశః? ౨౧౹

ఏతత్సర్వం మునిశ్రేష్ఠ శ్రోతు మిచ్ఛామ్యహం ప్రభో. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, అష్టావింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనత్రింశస్సర్గః

అథ తస్యాఽప్రమేయస్య తద్వనం పరిపృచ్ఛతః,
విశ్వామిత్రో మహాతేజా వ్యాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౧

ఇహ రామ మహాబాహో విష్ణు ర్దేవవరః ప్రభుః,
వర్షాణి సుబహూన్యేవ తథా యుగశతాని చ. ౨

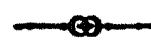
తపశ్చరణయోగార్థ మువాస సుమహాతపాః, ౨౻

(ఏత) దిత్యర్ధం. ౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టావింశస్సర్గః.

అథ ఏకోనత్రింశస్సర్గః

అథ సిద్ధాశ్రమస్య నిత్యం భగవత్సన్నిధిమత్త్వేన దివ్యదేశత్వం, తత్సన్నిధానే పూర్వేషాం సిద్ధతపస్కత్వం, భగవద్దేశస్యైవ వస్తవ్యత్వ మిత్యేతత్ప్రతిపాదనముఖేన స్థానాశ్రమా ద్వైలక్షణ్యం దర్శయ త్యేకోనత్రింశే (అథ తస్యేత్యాది.) అప్రమేయస్య అచింత్య వైభవస్య, మానుష భావనయా పూర్వవృత్త మజ్ఞాత మివ పృచ్ఛత ఇత్యర్థః. చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ. ౧

(ఇహేతి.) సార్ధశ్లోకః. తపశ్చరణయోగార్థం తపశ్చరణఫలసిద్ధ్యర్థం, యద్వా, తపశ్చరణం చ యోగశ్చ తదుభయార్థం. కేచిదిహ ఇహశబ్దద్వయం పఠంతి. తదా ఇహ వనే. తత్రాపి ఇహ

(సిద్ధాశ్రమ చరిత్రం)

ఏష పూర్వాశ్రమో రామ వామనస్య మహాత్మనః.
సిద్ధాశ్రమ ఇతి ఖ్యాత స్సిద్ధో హ్యత్ర మహాతపాః, ౩

ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు రాజా వైరోచని ర్బలిః.
నిర్జిత్య దైవతగణా౯ సేంద్రాం శ్చ సమరుద్గణా౯, ౪

కారయామాస తద్రాజ్యం త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౫

బలేస్తు యజమానస్య దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః,
సమాగమ్య స్వయం చైవ విష్ణు మూచు రిహాశ్రమే. ౬

(ఏష ఇతి.) వామనస్య వామనరూపేణావతరిష్యతః, పూర్వం విష్ణుత్వేన రూపేణేహ తపశ్చచార, పశ్చాత్ వామనరూపేణాపీతి తస్యాశ్రమ స్యాతిశయో దర్శితః. విష్ణో రత్ర తపశ్చరణం లోకే తపసః ప్రవర్తనాయ బదరికాశ్రమ ఇవ నారాయణస్య. సిద్ధాశ్రమత్వం నిర్వక్తి (సిద్ధ ఇతి.) మహాతపాః కాశ్యపః, అత్ర, హి యస్మాత్, సిద్ధః తపఃఫలం ప్రాప్తః, తస్మా దేష సిద్ధాశ్రమో నామ. ౩

(ఏతస్మిన్నితి) సార్ధశ్లోకః. ఏతస్మి౯ కాలే విష్ణో స్తపశ్చరణకాలే, విరోచనః ప్రహ్లాదసుతః, తస్యాపత్యం వైరోచనిః, సమరుద్గణా౯ సవాయుగణా౯, కారయామాస మంత్రిభి రితి శేషః. తద్రాజ్యం ఇంద్రరాజ్యం. ౫

(బలేరితి.) భావలక్షణషష్ఠీ. బలౌ యజమానే యాగం కుర్వాణే, సాగ్నిపురోగమాః పురోగమేనాగ్నినా సహితాః, అగ్నిముఖత్వా ద్దేవానాం, స్వయ మేవ సమాగమ్య, ఇహాశ్రమే తపశ్చరంతం విష్ణు మూచుః. ౬

బలి ర్వైరోచని ర్విష్ణో యజతే యజ్ఞ ముత్తమం,
అసమాప్తే క్రతౌ తస్మిం స్వకార్య మభిపద్యతాం. ౭

యేచైన మభివర్తంతే యాచితార ఇత స్తతః,
యచ్చ యత్ర యథావచ్చ సర్వం తేభ్యః ప్రయచ్ఛతి.

స త్వం సురహితార్థాయ మాయాయోగ ముపాశ్రితః,
వామనత్వం గతో విష్ణో కురు కల్యాణ ముత్తమం. ౯

(బలిరితి.) యజ్ఞం యజతే యజ్ఞం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్. (అసమాప్త ఇతి) సమాప్త శ్చే న్న స జేతుం శక్య ఇత్యర్థః. స్వకార్యం దేవకార్యం, ఆశ్రితకార్యస్య స్వకార్యత్వా త్తథోచ్యతే. అభిపద్యతాం అభితః కార్త్స్న్యేన సంపాద్యతాం. ౭

నను కథ మసురస్య యజ్ఞానుష్ఠానం? 'యస్యై దేవతాయై హవి ర్గృహీతం స్యా త్తాం ధ్యాయే ద్వషట్కరిష్యన్ సాక్షాద్దేవతాం ప్రీణాతీ' తి శ్రుతేః. తత్తద్దేవతాధ్యానపూర్వకం తత్తన్మంత్రేణ తత్త దుద్దేశేన తత్తద్ధవిఃప్రదానస్య యాగత్వాత్, తస్యచ దేవశత్రో రయోగాత్. నచ చతుర్థ్యంత శ్శబ్దో దేవతేతి వాచ్యం, అచేతనస్య ప్రీణనాఽసంభవాత్, తత్ప్రీతిమూల ఫలాఽసిద్ధేశ్చ. అతఏవ కేవలా క్రియైవ ఫలదేతి ప్రత్యుక్తం. అతోఽర్థవాదాద్యనురోధేన శబ్దక్రియాతిరిక్తా సచేతనా వజ్రహస్తత్వాదివిశిష్ట విగ్రహవతీ దేవతా. నచ విగ్రహవత్త్వే యుగప దనేకయాగసన్నిధానాఽసంభవః, దివ్యశక్తిమత్త్వేన నానాశరీరపరిగ్రహసంభవేన తేషాం సర్వయాగసాన్నిధ్యస్య సులభత్వాత్. తస్మాత్ న దేవతా వైరిణో యాగసంభవ ఇతి. ఉచ్యతే. నాయం బలినా క్రియమాణో యాగ ఇంద్రాదిదేవతారాధ్యకః, యేనోక్తదోష స్స్యాత్. కింతు భగవదారాధనభూతః కశ్చి ద్యాగవిశేషః, తస్య విష్ణుభక్తత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్. తర్హి భక్తయజ్ఞవిఘ్నం విష్ణుః కథం కుర్యాత్? స్వభక్తస్యాపి స్వభక్తవిరోధిత్వం భగవతోఽసహ్యం. తతః పుత్రాంతరవిరోధి పుత్ర శిక్షణవత్ స్వాశ్రితదేవవిరోధిశిక్షణం యుక్త మేవ. అతఏవోక్తం – 'మమ మద్భక్తభక్తేషు ప్రీతి రభ్యధికా భవే' దితి. తర్హి తస్య ధార్మికస్య కథం నిగ్రహ స్స్యా? త్తత్రాహ (యే చేత్యాది) శ్లోకద్వయేన. యత్ర వస్తువాహనాదిషు, యద్వస్తు, యాచితారః యాచిష్యమాణా స్సంతః, ఇత స్తతః దేశా ద్దేశం, అభివర్తంతే, తత్సర్వం తేభ్యః, యథావత్ సత్కారపూర్వకం, ప్రయచ్ఛతి. (స ఇతి.) మాయా విష్ణుత్వాచ్ఛాదికా శక్తిః, తస్యాః యోగం సంబంధం, ఉపాగతః, వామనత్వం వామనరూపత్వం, గతః, కల్యాణం అస్మత్కార్యం, కురు, తస్మిన్నౌదార్యాఖ్యో మహాగుణో వర్తతే. తేన త్వం వామనవేషో భూత్వా యాచ్ఞాపదేశేన తద్రాజ్య మపహృత్య దేహీతి భావః. ౯

(సిద్ధాశ్రమ చరిత్రం)

ఏతస్మి న్నంతరే రామ కాశ్యపోఽగ్ని సమప్రభః,
అదిత్యా సహితో రామ దీప్యమాన ఇవౌజసా. ౧౦

దేవీ సహాయో భగవాన్ దివ్యం వర్ష సహస్రకం,
వ్రతం సమాప్య వరదం తుష్టావ మధుసూదనం. ౧౧

తపోమయం తపోరాశిం తపోమూర్తిం తపాత్మకం,
తపసాం త్వాం సుతప్తేన పశ్యామి పురుషోత్తమం. ౧౨

(ఏతస్మిన్నితి) శ్లోకద్వయం. ఏతస్మి న్నంతరే దేవప్రార్థనావసరే, కాశ్యపః అదిత్యా సహితో, వ్రతం సమాప్య విష్ణూద్దేశేన కృతం వ్రతం సమాప్య, వరదం వరదనాయ సన్నిహితం విష్ణుం, దేవీసహాయస్సన్ తుష్టావ. అత్ర రామపదద్వయం రూఢ్యా యోగేన చ నిర్వాహ్యం. వ్రతానుష్ఠాన కాలే వరకాలే చ దేవీసాహిత్యద్యోతనాయ ద్విఃప్రయోగో దేవ్యాః, అయమత్ర క్రమః 'సోఽకామయత, బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి. స తపో తప్యతే' త్యుక్తరీత్యా విష్ణు ర్జగద్రక్షణ చింతాపరోఽత్ర దేశే చిర మదృశ్య ఉవాస. తద్విదిత్వా త మేవ పుత్రం లబ్ధుకామః కాశ్యపో దేవ్యా సహ దివ్యవర్ష సహస్రనిర్వర్త్యం విష్ణ్వారాధనరూపం కించి ద్వ్రత మనుష్ఠాయ తదంతే వరదానాయ దృశ్యమానం విష్ణుం తుష్టావ. తస్మిన్నేవావసరే దేవా శ్చాగతాః ప్రార్థితవంత ఇతి. ౧౧

(తపోమయ మితి.) తపోమయం తపఃప్రచురం, ప్రాచుర్యం చారాధ్యత్వేన. తపసారాధ్య మిత్యర్థః. తపోరాశిం తపోరాశిస్వరూపం, తపఃఫలద మితి యావత్. తపోమూర్తిం జ్ఞానస్వరూపం, తప ఆలోచన ఇతి ధాతో రసున్ప్రత్యయః. తపాత్మకం తపస్స్వభావం, జ్ఞానగుణక మిత్యర్థః. ఉక్తా ద్ధాతో ర్ఘఞర్థే కవిధాన మితి కః. పురుషోత్తమం బద్ధముక్తోభయావస్థా జ్జీవా ద్విలక్షణం, త్వాం, సుతప్తేన అనన్యప్రయోజనతయాఽనుష్ఠితేన, తపసా ఆరాధనేన, పశ్యామి సాక్షాత్కరోమి, సర్వకర్మ సమారాధ్యం సర్వకర్మఫలప్రదం, జ్ఞానస్వరూపత్వేన సమస్తహేయప్రత్యనీక జ్ఞానానందాద్యపరిమిత గుణవత్త్వేన చ సర్వస్మా ద్విలక్షణం. త్వాం సాక్షాత్కరోమి. ఏత దేవ మే పరమప్రయోజన మిత్యర్థః. ౧౨

శరీరే తవ పశ్యామి జగ త్సర్వ మిదం ప్రభో,
త్వ మనాది రనిర్దేశ్య స్త్వా మహం శరణం గతః. ౧౩

త ముదాచ హరిః ప్రీతః కాశ్యపం ధూతకల్మషం,
వరం వరయ భద్రం తే వరార్హోసి మతో మమ. ౧౪

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య మారీచః కాశ్యపోఽబ్రవీత్, ౧౫

అదిత్యా దేవతానాం చ మమ చైవాఽనుయాచతః.
వరం వరద సుప్రీతో దాతు మర్హసి సువ్రత, ౧౫½

పుత్రత్వం గచ్ఛ భగవ న్నదిత్యా మమ చానఘ. ౧౬

భ్రాతా భవ యవీయాం స్త్వం శక్రస్యాఽసురసూదన,
శోకార్తానాం తు దేవానాం సాహాయ్యం కర్తు మర్హసి. ౧౭

(శరీర ఇతి.) ఇదం చేతనాచేతనాత్మకం, సర్వం జగత్, తవ శరీరేఽస్మిన్ పశ్యామి, ఏవం గీతం 'పశ్యామి దేవాం స్తవ దేవ దేహే సర్వాం స్తథా భూతవిశేషసంఘాన్, బ్రహ్మాణ మీశం కమలాసనస్థ మృషీంశ్చ సర్వా నురగాంశ్చ దివ్యా'నితి. యద్వా, జగత్సర్వం శరీర మిత్యుక్త్వా చ్ఛరీరితయా పశ్యామీత్యర్థః. త్వ మనాదిః ఉత్పత్తిరహితః, అనిర్దేశ్యః ఏతావా నితి పరిచ్ఛేత్తు మశక్య ఇత్యర్థః. అత స్త్వా మహం, శరణం రక్షితారం, గతః. ౧౩

(తమితి.) స్పష్టం. ౧౪

(తచ్ఛ్రుత్వేత్యర్థం.) మారీచః మరీచి పుత్రః. ౧౫

(అదిత్యా ఇతి.) అదిత్యా యాచమానాయా దేవతానాం యాచమానానా మిత్యూహ్యం. ౧౫½

(పుత్రత్వ మిత్యాది) సార్ధశ్లోక ఏకాన్వయః. ౧౭

(సిద్ధాశ్రమ చరిత్రం)

అయం సిద్ధాశ్రమో నామ ప్రసాదా త్తే భవిష్యతి,
సిద్ధే కర్మణి దేవేశ ఉత్తిష్ఠ భగవ న్నితః. ౧౮

అథ విష్ణు ర్మహాతేజా అదిత్యాం సమజాయత,
వామనం రూప మాస్థాయ వైరోచని ముపాగమత్. ౧౯

త్రీన్ క్రమా నథ భిక్షిత్వా ప్రతిగృహ్య చ మానదః,
ఆక్రమ్య లోకాన్ లోకాత్మా సర్వభూతహితే రతః. ౨౦

మహేన్ద్రాయ పునః ప్రాదా న్నియమ్య బలి మోజసా,
త్రైలోక్యం స మహాతేజా శ్చక్రే శక్రవశం పునః. ౨౧

తేనైష పూర్వ మాక్రాన్త ఆశ్రమ శ్శ్రమనాశనః,
మయాపి భక్త్యా తస్యైష వామనస్యోప భుజ్యతే. ౨౨

దేశే ప్యనుగ్రహః క్రియతా మిత్యాహ (అయమితి.) తే ప్రసాదాత్, కర్మణి మత్తపసి, సిద్ధే సతి త్వయి మే పుత్రత్వం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. అయం సిద్ధాశ్రమో నామ భవిష్యతి. తస్మా దిత ఆశ్రమా దుత్తిష్ఠ, అవతారాయేతి శేషః. ౧౮

(అథేతి.) స్పష్టం. ౧౯

(త్రీనితి.) శ్లోకద్వయమేకాన్వయం. క్రమాన్ పదవిక్షేపాన్, భిక్షిత్వా యాచిత్వా, ప్రతిగృహ్య, మానం ద్యతి ఖండయతీతి మానదః, నిరభిమానో భిక్షిత్వేత్యర్థః. లోకాక్రమణే హేతు ర్లోకాత్మేతి. వామనరూపేణ యాచిత్వా సర్వలోకవ్యాపిశరీరేణ క్రాంత్వేత్యర్థః, నియమ్య బధ్వా. త్రైలోక్యస్యాపి పదద్వయక్రాంతత్వేన తృతీయపదాఽలాభా త్తదర్థం బద్ధ్వేత్యర్థః. ౨౧

ప్రకృత ముపసంహరతి (తేనేతి.) తేన వామనేన, శ్రమనాశనః సంసారశ్రమ నివర్తకః, సన్నిహితం స్థానాన్తరం విహాయ భవాన్ కిమర్థ మత్ర స్థిత? ఇత్యత్రాహ (మయాత్వితి) మయా తు దేవతాంతరేషు పరత్వబుద్ధిరహితేన, భక్త్యా విష్ణుభక్త్యా, తస్య వామనస్య, ఏష ఆశ్రమః, ఉపభుజ్యతే ఆశ్రీయతే. వామనస్యేయం భూమిరితి కేవలం తామేవాశ్రిత్య వర్త ఇత్యర్థః. ౨౨

ఏత మాశ్రమ మాయంతి రాక్షసా విఘ్నకారిణః,
అత్రైవ పురుషవ్యాఘ్ర హంతవ్యా దుష్టచారిణః. ౨౩

అద్య గచ్ఛామహే రామ సిద్ధాశ్రమ మనుత్తమం,
తదాశ్రమపదం తాత తవాప్యేత ద్యథా మమ. ౨౪

ప్రవిశ న్నాశ్రమపదం వ్యరోచత మహామునిః,
శశీవ గత నీహారః పునర్వసు సమన్వితః. ౨౫

తం దృష్ట్వా మునయ స్సర్వే సిద్ధాశ్రమనివాసినః,
ఉత్పత్యోత్పత్య సహసా విశ్వామిత్ర మపూజయన్. ౨౬

యథార్హం చక్రిరే పూజాం విశ్వామిత్రాయ ధీమతే,
తథైవ రాజపుత్రాభ్యా మకుర్వ న్నతిథి క్రియాం. ౨౭

ముహూర్త మథ విశ్రాంతౌ రాజపుత్రా వరిందమౌ,
ప్రాంజలీ మునిశార్దూల మూచతూ రఘునందనౌ. ౨౮

(ఏతమితి.) స్పష్టం. ౨౩

(అద్యేతి.) గచ్ఛామహే గచ్ఛామః, తాతేత్యుపలాలనే, తదేత దాశ్రమపదం యథా మమ తథా తవ, స్వ మితి శేషః. ౨౪

(ప్రవిశన్నితి.) గతనీహారః గతహిమః, పునర్వసుభ్యాం సమన్విత ఇతి రామలక్ష్మణసామ్యా పేక్షయా. ౨౫

(తమితి.) ఉత్పత్యోత్పత్యేతి ప్రీత్యతిశయోక్తిః. ఆగత్యాగత్యేత్యర్థః అనేన నిరంతరం తదాగమనోక్త్యా మునిబహుత్వ ముచ్యతే. ౨౬

(యథార్హ మితి) యథార్హం మునియోగ్యతా మనతిక్రమ్య. ౨౭

(ముహూర్తమితి.) ముహూర్త మల్పకాలః, విశ్రాంతా వివేతి మనుష్య భావేనోచ్యతే. ౨౮

(విశ్వామిత్రస్య యజ్ఞదీక్షా)

అద్యైవ దీక్షాం ప్రవిశ భద్రం తే మునిపుంగవ,
సిద్ధాశ్రమోయం సిద్ధస్స్యా త్సత్య మస్తు వచ స్తవ ౨౯

ఏవ ముక్తో మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహానృషిః,
ప్రవివేశ తదా దీక్షాం నియతో నియతేంద్రియః. ౩౦

కుమారా వపి తాం రాత్రి ముషిత్వా సుసమాహితౌ,
ప్రభాతకాలే చోత్థాయ పూర్వాం సంధ్యా ముపాస్య చ. ౩౧

స్పృష్టోదకౌ శుచీ జప్యం సమాప్య నియమేన చ,
హుతాగ్నిహోత్ర మాసీనం విశ్వామిత్ర మవందతాం. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకోనత్రింశస్సర్గః.

(అద్యైవేతి) అద్యైవ ప్రవేశదివస ఏవ, అయం సిద్ధాశ్రమః, సిద్ధ స్స్యాత్ త్వద్యజ్ఞసిద్ధ్యా అన్వర్థసిద్ధసంజ్ఞోస్తు. సత్య మస్తు వచ స్తవ 'అత్రైవ పురుషవ్యాఘ్ర హంతవ్యా దుష్టచారిణ' ఇతి వచ ఇత్యర్థః. రాక్షసా స్సర్వథా హనిష్య ఇతి భావః. ౨౯

(ఏవ మితి.) నియతః నిగృహీతాంతఃకరణః. ౩౦

(కుమారా వితి.) శ్లోకద్వయం. స్పృష్టోదకౌ దత్తార్ఘ్యౌ, నియమేన జప్యం సమాప్య, అగ్నిహోత్రం హోమః ఔపాసనహోమః, 'దీక్షామధ్యే నాగ్నిహోత్రం, న దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజత ఇతి' త్యగ్నిహోత్రస్య నిషిద్ధత్వాత్. మానస మగ్నిహోత్ర మిత్యేకే. ౩౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనత్రింశస్సర్గః.

అథ త్రింశస్సర్గః

అథ తౌ దేశకాలజ్ఞౌ రాజపుత్రౌ వరిందమౌ,
దేశే కాలే చ వాక్యజ్ఞా వబ్రూతాం కౌశికం వచః ౧

భగవ౯ శ్రోతు మిచ్ఛావో యస్మి౯ కాలే నిశాచరౌ,
* సంరక్షణీయౌ తౌ బ్రహ్మ న్నాతివర్తేత తత్క్షణం. ౨

ఏవం బ్రువాణౌ కాకుత్స్థౌ త్వరమాణౌ యుయుత్సయా,
సర్వే తే మునయః ప్రీతాః ప్రశశంసు ర్నృపాత్మజౌ. ౩

అద్యప్రభృతి షడ్రాత్రం రక్షతం రాఘవౌ యువాం,
దీక్షాం గతో హ్యేష ముని ర్మౌనిత్వం చ గమిష్యతి. ౪

అథ త్రింశస్సర్గః

సుబాహుమారీచప్రభృతిదుష్టనిగ్రహస్త్రింశే (అథ తా విత్యాది.) దేశకాలజ్ఞా విత్ హేతు గర్భం. దేశకాలజ్ఞత్వా దుచితే దేశే ఉచితే కాలే చాబ్రూతాం, ౧

(భగవన్నితి.) సంరక్షణీయౌ నివారణీయౌ, ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్. విపరీతలక్షణా వా. యద్వా, ఇష్టప్రాప్తి రనిష్టనివృత్తిశ్చ రక్షణం, అత్రానిష్టనివృత్తిః. తత్క్షణం స కాలః, నాతివర్తేత అజ్ఞాతో నాతిక్రామేత్. ౨

(ఏవమితి.) యుయుత్సయా యోద్ధు మిచ్ఛయా, ప్రశశంసుః ప్రోచుః. ౩

(అద్యేతి.) రక్షత మితి లోణ్మధ్యమపురుషద్వివచనం ఏత ద్దిన మారభ్య షడ్రాత్రపర్యంతం ముని ర్మౌనిత్వం గమిష్యతి. అతో వయం వదామ ఇత్యర్థః. ౪

---

*సంరక్షణీయౌ యజ్ఞరక్షణాయనివారణీయౌ ఇతి తిలకం.

(సుబాహుమారీచాది సఙ్గ్రహః)

తౌ తు తద్వచనం శ్రుత్వా రాజపుత్రౌ యశస్వినౌ,
అనిద్రౌ షడహోరాత్రం తపోవన మరక్షతాం. ౫

ఉపాసాంచక్రతు ర్వీరౌ యత్తౌ పరమధన్వినౌ,
రరక్షతు ర్మునివరం విశ్వామిత్ర మరిందమౌ. ౬

అథ కాలే గతే తస్మిన్ షష్ఠేహని సమాగతే,
సౌమిత్రి మబ్రవీ ద్రామో యత్తో భవ సమాహిత: ౭

రామస్యైవం బ్రువాణస్య త్వరితస్య యుయుత్సయా,
ప్రజజ్వాల తతో వేది స్సోపాధ్యాయ పురోహితా. ౮

సదర్భచమసస్రుక్కా ససమిత్కుసుమోచ్చయా,
విశ్వామిత్రేణ సహితా వేది ర్జజ్వాల సర్త్విజా. ౯

(తా వితి.) షడహోరాత్రం షణ్ణా మహోరాత్రాణాం సమాహార ష్షడహోరాత్రం తత్. ౫

(ఉపాసాంచక్రతు రితి.) ఉపాసాంచక్రతుః ఊషతుః, యత్తౌ సన్నద్ధౌ, పరమం ధను ర్యయో స్తౌ పరమధన్వినౌ, వ్రీహ్యాదిత్వా దినిః. ౬

(అథేతి.) కాలే పంచదినాత్మకే గతే, తస్మిన్ ప్రధానే అహని సుత్యాదినే, **సమాహితః** ఏకాగ్రచిత్తః, అత్రాద్యప్రభృతి షడ్రాత్ర మిత్యుక్త్యా పూర్వసర్గే తత్పూర్వదినే దీక్షాప్రవేశోక్త్యా చ సప్తరాత్రనిర్వర్త్య స్సత్రవిశేషోయ మితి గమ్యతే. ౭

(రామస్యేతి.) వేది ప్రజ్వలన ముత్పాతో రాక్షసాగమసూచకః, ఉపాధ్యాయః విశ్వామిత్రః, **పురోహితాః** ఋత్విజః. ౮

ఏతద్వివృణోతి (సదర్భేతి) చమసం నామ పానపాత్రం, స్రుక్ హోమపాత్రం. ఉచ్చయః సమూహః, కుసుమోచ్చయోஉలంకారార్థః ౯

మంత్రవచ్చ యథాన్యాయం యజ్ఞోఽసౌ సంప్రవర్తతే.
ఆకాశే చ మహాంచ్ఛబ్దః ప్రాదురాసీ ద్భయానకః. ౧౦

ఆవార్య గగనం మేఘో యథా ప్రావృషి నిర్గతః,
తథా మాయాం వికుర్వాణౌ రాక్షసా వభ్యధావతాం. ౧౧

మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ తయో రనుచరాశ్చ యే,
ఆగమ్య భీమసంకాశా రుధిరౌఘ మవాసృజన్. ౧౨

సా తేన రుధిరౌఘేణ వేది ర్జ్వాల మండితా,
(దృష్ట్వా వేదిం తథాభూతాం సానుజః క్రోధసంయుతః)
సహసాఽభిద్రుతో రామ స్తా నపశ్య త్తతో దివి. ౧౩

తా వాపతంతౌ సహసా దృష్ట్వా రాజీవలోచనః,
లక్ష్మణం త్వభిసంప్రేక్ష్య రామో వచన మబ్రవీత్. ౧౪

పశ్య లక్ష్మణ దుర్వృత్తా న్రాక్షసా న్పిశితాశనాన్,
మానవాస్త్రసమాధూతా ననిలేన యథా ఘనాన్. ౧౫

(మంత్రవ దితి.) నను రక్షోఘ్నమంత్రజపే క్రియామాణే కథం రాక్షసాగమనప్రసక్తిః? న కథంచిత్. కింతు దూరత ఏవాకాశే మేఘవ ద్రుధిరం వవర్షుః. తదిద మాహ (ఆకాశ ఇతి) భయానకః భయంకరః. ౧౦

(ఆవార్యేతి) ప్రావృషి వర్షాకాలే, నిర్గతో మేఘో యథా తథాఽభ్యధావతాం. ౧౧

(మారీచ ఇతి.) భీమసంకాశాః భయంకరాః. ౧౨

(సేతి.) అభిద్రుతః అభిముఖం ధావన్. ౧౩

(తావితి.) స్పష్టం. ౧౪

(పశ్యేతి.) పిశితాశనాన్ మాంసభక్షకాన్, ఏతద్విధూననార్థం మానవాస్త్రం ప్రయోక్ష్య ఇతి భావః. ౧౫

(సుబాహుమారీచాది నిగ్రహః)

మానవం పరమోదార మస్త్రం పరమభాస్వరం,
చిక్షేప పరమక్రుద్ధో మారీచోరసి రాఘవః. ౧౬

స తేన పరమాస్త్రేణ మానవేన సమాహితః,
సంపూర్ణం యోజనశతం క్షిప్త స్సాగరసంప్లవే. ౧౭

విచేతనం విఘూర్ణంతం శీతేషుబలతాడితం,
నిరస్తం దృశ్య మారీచం రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౮

(పశ్య లక్ష్మణ శీతేషుం మానవం ధర్మసంహితం,
మోహయిత్వా నయత్యేనం నచ ప్రాణై ర్వ్యయుజ్యత).

ఇమా నపి వధిష్యామి నిర్ఘృణా న్దుష్టచారిణః,
రాక్షసా న్పాపకర్మస్థా న్యజ్ఞఘ్నా న్రుధిరాశనాన్. ౧౯

సంగృహ్యాస్త్రం తతో రామో దివ్య మాగ్నేయ మద్భుతం,
సుబాహూరసి చిక్షేప స విద్ధః ప్రాపత ద్భువి. ౨౦

(మానవమితి.) అత్రాదా విత్యుక్త్వేత్యుపస్కార్యం. నను సర్వరాక్షసే ష్వస్త్రప్రయోగం ప్రతిజ్ఞాయ మారీచోరసి తత్ప్రయోగః కథ? మితిచే న్న. పూర్వశ్లోకే రాక్షసశబ్దస్య మారీచ మాత్రపరత్వాత్. ౧౬

(స ఇతి.) సాగరసంప్లవే సముద్రపూరే. అత్ర గాయత్రీ ద్వితీయాక్షరం సః. ౧౭

(విచేతనమితి.) శీతేషుశబ్దోవయవవృత్త్యా మానవాస్త్రే వర్తతే. దృశ్య దృష్ట్వా, మారీచస్య ప్రాణరక్షణం భావికార్యాంతర సాధనాయ. ౧౮

(ఇమా నితి.) వధప్రయోజకాని నిర్ఘృణత్వాదీని. ౧౯

(సంగృహ్యేతి.) అద్భుతం యథా తథా చిక్షేప. ౨౦

శేషాన్ వాయవ్య మాదాయ నిజఘాన మహాయశాః,
రాఘవః పరమోదారో మునీనాం ముదమావహన్. ౨౧

స హత్వా రాక్షసాన్ సర్వాన్ యజ్ఞఘ్నాన్ రఘునందనః,
ఋషిభిః పూజిత స్తత్ర యథేంద్రో విజయే పురా. ౨౨

అథ యజ్ఞే సమాప్తేతు విశ్వామిత్రో మహామునిః,
నిరీతికా దిశో దృష్ట్వా కాకుత్స్థ మిద మబ్రవీత్. ౨౩

కృతార్థోస్మి మహాబాహో కృతం గురువచ స్త్వయా,
సిద్ధాశ్రమ మిదం సత్యం కృతం రామ మహాయశః. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రింశస్సర్గః

అథ ఏకత్రింశస్సర్గః

అథ తాం రజనీం తత్ర కృతార్థౌ రామలక్ష్మణౌ,
ఊషతు ర్ముదితౌ వీరౌ ప్రహృష్టేనాంతరాత్మనా. ౧

(శేషానితి.) నిజఘాన హింసితవాన్. ౨౧

(స ఇతి.) పురా, విజయే అసురవిజయే. ౨౨

(అథేతి.) నిరీతికాః నిర్బాధాః. ౨౩

(కృతార్థ ఇతి) గురువచః పితృవచః. ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, త్రింశస్సర్గః.

అథ ఏకత్రింశస్సర్గః

ఏవం కృతార్థో విశ్వామిత్రో జనకసుతాత్వేనావతీర్ణయా శ్రియా రామం యోజయితుం వ్యాజేన మిథిలాప్రస్థానం ప్రస్తౌ త్యేకత్రింశే (అథేత్యాది.) కృతార్థౌ కృతవిశ్వామిత్రప్రయోజనౌ, ప్రహృష్టేన సంతుష్టేన, అంతరాత్మనా అంతఃకరణేన, ఉపలక్షితౌ. ౧

(రామాదీనాంమిథిలాప్రస్థానం)

ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం కృతపౌర్వాహ్ణికక్రియౌ,
విశ్వామిత్ర మృషీం శ్చాన్యా న్సహితా వభిజగ్మతుః. ౨

అభివాద్య మునిశ్రేష్ఠం జ్వలంత మివ పావకం,
ఊచతు ర్మధురోదారం వాక్యం మధురభాషిణౌ. ౩

ఇమౌ స్మ మునిశార్దూల కింకరౌ సముపస్థితౌ,
ఆజ్ఞాపయ యథేష్టం వై శాసనం కరవావ కిం. ౪

ఏవ ముక్తా స్తత స్తాభ్యాం సర్వ ఏవ మహర్షయః,
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య రామం వచన మబ్రువన్. ౫

(ప్రభాతాయామితి.) సహితౌ అవినాభూతౌ. ౨

(అభివాద్యేతి.) మధురోదారోక్తౌ హేతు ర్మధురభాషిణా వితి. ౩

(ఇమావితి.) స్మేతి భూతార్థసూచక మవ్యయం. ఇమౌ స్మ ఆజ్ఞాపితం సర్వమనుష్ఠితవంతా విత్యర్థః. మునిశార్దూల బ్రహ్మధ్యాయిషు శ్రేష్ఠ, అనేన నిరవధికభక్తిమత్త్వం సూచితం. కింకరౌ 'భక్తిక్రీతో జనార్దన' ఇత్యుక్తరీత్యా త్వయా క్రీతౌ, సముపస్థితౌ భక్తం త్వాం వినా క్షణమపి స్థాతు మక్షమౌ 'శరతల్పగతో భీష్మ శ్శామ్యన్నివ హుతాశనః, మాం ధ్యాతి పురుషవ్యాఘ్ర స్తతో మే తద్గతం మన' ఇతివత్. ఆజ్ఞాపయ యథేష్టం, కామకాలే అల్పద్రవ్యాయ క్రీతో రాజపుత్రః పున ర్నివర్తయితుం నార్హః కిల. శాసనం కరవావ కిం? కర్తవ్యే న సంకోచః కార్య ఇత్యర్థః. అనేన స్వభక్తాయ స్వాన్యం న దదాతి, ఆహూయ న దదాతి, స్వయం గత్వైవ దదాతి, స్వాత్మాన మిష్ట వినియోగార్హం కరోతీత్యుక్తం. ౪

(ఏవమితి.) అత్ర విశ్వామిత్రేణ ప్రతివక్తవ్యే ఋషిభి ర్నియోజనం రామభక్త్యతిరేకేణ. పురస్కృత్య తదనుజ్ఞాం లబ్ధ్వేత్యర్థః. యద్వా, విశ్వామిత్రప్రముఖా మునయ ఇత్యర్థః. ౫

మైథిలస్య నరశ్రేష్ఠ జనకస్య భవిష్యతి,
యజ్ఞః పరమధర్మిష్ఠ స్తస్య యాస్యామహే వయం. ౬

త్వం చైవ నరశార్దూల సహాస్మాభి ర్గమిష్యసి,
అద్భుతం ధనురత్నం చ తత్ర తద్ద్రష్టు మర్హసి. ౭

తద్ధి పూర్వం నరశ్రేష్ఠ దత్తం సదసి దైవతైః,
అప్రమేయబలం ఘోరం మఖే పరమ భాస్వరం. ౮

నాస్య దేవా న గంధర్వా నాసురా న్నచ రాక్షసాః,
కర్తు మారోపణం శక్తా న కథంచన మానుషాః. ౯

ధనుష స్తస్య వీర్యం తు జిజ్ఞాసంతో మహీక్షితః,
న శేకు రారోపయితుం రాజపుత్రా మహాబలాః. ౧౦

తద్ధను ర్నరశార్దూల మైథిలస్య మహాత్మనః,
తత్ర ద్రక్ష్యసి కాకుత్స్థ యజ్ఞం చాద్భుతదర్శనం. ౧౧

(మైథిలస్యేతి) మిథిలాయా ఈశ్వరో మైథిలః, తస్యేద మిత్యణ్. పరమధర్మిష్ఠః అతిశయేన ధర్మవాన్, భగవత్కైంకర్యరూపత్వేన కామ్యనిత్యాభ్యా ముత్కృష్ట ఇత్యర్థః. తస్య తస్యకృతే ౬

(త్వమితి.) గమిష్యసి యదీతి శేషః. ధనురత్నం ధనుశ్శ్రేష్ఠం, దీర్ఘాభావ ఆర్షః. చకారా ద్యజ్ఞం చేత్యర్థః. తత్ ప్రసిద్ధం. ౭

తస్య ధనూరత్నం కుత స్సమాయాతం? తత్రాహ (తద్ధీతి) మఖే సదసి, దైవతై ర్దత్త మిత్యన్వయః. ౮

(నాస్యేతి.) ఆరోపణం జ్యారోపణం. ౯

(ధనుష ఇతి.) జిజ్ఞాసంతః జిజ్ఞాసమానాః. ౧౦

(తదితి) యజ్ఞం ద్రక్ష్యసి తత్ర తద్ధనుశ్చ ద్రక్ష్యసీ త్యన్వయః. ౧౧

(రామాదీనాం మిథిలాప్రస్థానం)

* తద్ధి యజ్ఞ ఫలం తేన మైథిలేనోత్తమం ధనుః,
యాచితం నరశార్దూల సునాభం సర్వదైవతైః. ౧౨

ఆయాగభూతం నృపతే స్తస్య వేశ్మని రాఘవ,
అర్చితం వివిధై ర్గన్ధై ర్ధూపై శ్చాగురుగన్ధిభిః. ౧౩

ఏవముక్త్వా మునివరః ప్రస్థాన మకరో త్తదా,
సర్షిసంఘ స్సకాకుత్స్థ ఆమన్త్ర్య వనదేవతాః. ౧౪

స్వస్తి వోస్తు గమిష్యామి సిద్ధ స్సిద్ధాశ్రమా దహం,
ఉత్తరే జాహ్నవీతీరే హిమవన్తం శిలోచ్చయం. ౧౫

మఖే కిమర్థం దత్తం? తత్రాహ (తద్ధీతి.) సునాభం శోభన ముష్టిబన్ధస్థానం, దైవతైః దైవతేభ్యః, యాచితం దత్తం చేత్యర్థః. ౧౨

(ఆయాగేతి.) ఆయాగభూతం ధనురుత్సవే ప్రాధాన్యేనార్చితం ధను రాయాగ ఉచ్యతే. అత్ర విశ్వామిత్రేణైవానుక్తి స్సర్వసమ్మతత్వద్యోతనాయ. ౧౩

(ఏవమితి.) పూర్వం విశ్వామిత్రం పురస్కృత్యేత్యుక్త్వా ప్రాధాన్యా ద్విశ్వామిత్ర ఉక్తవా నిత్యనూద్యతే. ౧౪

(స్వస్తీతి.) జాహ్నవీతీరే స్థితం హిమవన్తం గమిష్యామి త్యన్వయః. శిలోచ్చయం పర్వతం. సిద్ధాశ్రమా ద్ధిమవద్గమనం మిథిలామార్గేణేతి జ్ఞేయం. ౧౫

---

*ఉత్తమం తద్ధనుః మైథిలేన నిజయజ్ఞప్రీతదేవేభ్యః యజ్ఞఫలత్వేన యాచితం యుద్ధే రిపూణాం జయాయ, శివసహితై స్సర్వదైవతై ర్దత్తం. తదుక్తం కౌర్మే - 'ప్రీతశ్చ భగవానీశ స్త్రిశూలీ నీలలోహితః, ప్రదదౌ శత్రునాశార్థం జనకాయాద్భుతం ధను' రితి, జనకాయ దేవరాతాఖ్య ప్రాచీనజనకాయ.

ప్రదక్షిణం తత: కృత్వా సిద్ధాశ్రమ మనుత్తమం,
ఉత్తరాం దిశ ముద్దిశ్య ప్రస్థాతు ముపచక్రమే. ౧౬

తం ప్రయాంతం మునివర మన్వయా దనుసారిణం,
శకటీశతమాత్రంతు ప్రాయేణ బ్రహ్మవాదినాం. ౧౭

మృగపక్షిగణా శ్చైవ సిద్ధాశ్రమనివాసిన:,
అనుజగ్ము ర్మహాత్మానం విశ్వామిత్రం మహామునిం. ౧౮

నివర్తయామాస తత: పక్షిసంఘా న్మృగానపి, ౧౮½

తే గత్వా దూరమధ్వానం లంబమానే దివాకరే.
వాసం చక్రు ర్మునిగణా శ్శోణాకూలే సమాహితా:, ౧౯½

తేఽస్తంగతే దినకరే స్నాత్వా హుతహుతాశనా:.
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య నిషేదు రమితౌజస:, ౨౦½

(ప్రదక్షిణమితి.) తతః వనదేవతామంత్రణానంతరం. ౧౬

(తమితి.) అనుసారిణం ఉత్తరదిగనుసారిణం, తం, ప్రాయేణ బాహుళ్యేన, బ్రహ్మవాదినాం. శకటీశతమాత్రం – శకట్యః శకటాని, తేషాం శతమాత్రం శతప్రమాణం, అన్వయాత్ అన్వగాత్. యద్వా, శతమాత్ర మన్వయాత్ ఇతరత్సర్వం సిద్ధాశ్రమఏవ స్థిత మిత్యర్థః. అత్ర శకటీశబ్దేన శకట్యారోపితాగ్నిహోత్రసంభారాదిక ముచ్యతే. ౧౭

(మృగేతి.) తద్భక్త్యేతి భావః. ౧౮

(నివర్తయామాసే) త్యర్థం, అత్ర పక్ష్యాదినివర్తనేన మునీనాం గమనం ద్యోతితం. ౧౮½

(త ఇతి.) శోణః పున్నదః, స ఏవ శోణేత్యపి వ్యపదిశ్యతే. ౧౯½

(త ఇతి.) శోణే స్నాత్వా దినకరేఽస్తంగతే సతి హుతహుతాశనా ఇత్యన్వయః. ౨౦½

(రామాదీనాం మిథిలాప్రస్థానం)

రామోపి సహసౌమిత్రి ర్మునీం స్తానభిపూజ్య చ.
అగ్రతో నిషసాదాఽథ విశ్వామిత్రస్య ధీమతః, ౨౧

అథ రామో మహాతేజా విశ్వామిత్రం మహామునిం,
పప్రచ్ఛ నరశార్దూలః కౌతూహలసమన్వితః, ౨౨

భగవన్ కోన్వయం దేశ స్సమృద్ధవనశోభితః.
శ్రోతుమిచ్ఛామి భద్రం తే వక్తుమర్హసి తత్త్వతః, ౨౩

చోదితో రామవాక్యేన కథయామాస సువ్రతః.
తస్య దేశస్య నిఖిల మృషిమధ్యే మహాతపాః, ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.

(రామ ఇతి.) అభిపూజ్య అభివాద్య. ౨౧

(అథేతి) స్పష్టం. ౨౨

(భగవన్నితి.) అయం శోణకూలస్థః. ౨౩

(చోదిత ఇతి.) నిఖిలం వృత్తాంత మిత్యర్థః ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,

ఏకత్రింశస్సర్గః.

అథ ద్వాత్రింశస్సర్గః

బ్రహ్మయోని ర్మహా నాసీ త్కుశో నామ మహాతపాః,
అక్లిష్టవ్రతధర్మజ్ఞ స్సజ్జనప్రతిపూజకః. ౧

స మహాత్మా కులీనాయాం యుక్తాయాం సుగుణోల్బణాన్,
వైదర్భ్యాం జనయామాస చతుర స్సదృశాన్ సుతాన్.
కుశాంబం కుశనాభం చ *అధూర్తరజసం వసుం, ౨౼

దీప్తియుక్తాన్ మహోత్సాహాన్ క్షత్రధర్మచికీర్షయా.
తా నువాచ కుశః పుత్రాన్ ధర్మిష్ఠాన్ సత్యవాదినః, ౩౼

అథ ద్వాత్రింశస్సర్గః

ఏవం శోణకూలదేశవై భవే పృష్టే అయం మద్వంశ్యానాం దేశ ఇతి వివక్షన్ స్వాన్వయం ప్రదర్శయతి ద్వాత్రింశే (బ్రహ్మయోనిరిత్యాది.) బ్రహ్మ యోనిః కారణం యస్య సః బ్రహ్మయోనిః, అయోనిజో బ్రహ్మపుత్రః, మహాన్ జ్ఞానశౌర్యాదిభిః ఇతర బ్రహ్మపుత్రవిలక్షణః, కౌ భూమౌ శేత ఇతి కుశః, నారదాదివత్ బ్రహ్మలోకేఽనవస్థాయ ప్రజాపాలనే దత్తాదరతయా భూమా వవస్థానాత్ కుశ ఇత్యస్య నామ. అతఏవ క్షత్రియవ్యాపారాత్ క్షత్రియోఽయం. అక్లిష్టం నిర్బాధం వ్రతం యస్య సోఽక్లిష్ట వ్రతః, అక్లిష్టవ్రతశ్చాసౌ ధర్మజ్ఞశ్చేతి కర్మధారయః. ౧

(స ఇతి.) సార్ధశ్లోకః. యుక్తాయాం అనురూపాయాం. ౨౼

(దీప్తీతి.) క్షత్రధర్మః ప్రజాపాలనం. ౩౼

---

* అసూర్తరజసం ఇతిపాఠాంతరం (న విద్యతే సూర్తం ప్రసృతం రజో యస్య తం) ౨౼

(విశ్వామిత్రవంశ ప్రసంగః)

క్రియతాం పాలనం పుత్రా ధర్మం ప్రాప్స్యథ పుష్కలం.
ఋషేస్తు వచనం శ్రుత్వా చత్వారో లోకసమ్మతాః,
నివేశం చక్రిరే సర్వే పురాణాం నృవరాస్తదా. ౫

కుశాంబస్తు మహాతేజాః కౌశాంబీ మకరోత్పురీం,
కుశనాభస్తు ధర్మాత్మా పురం చక్రే మహోదయం.

అధూర్తరజసో రామ ధర్మారణ్యం మహీపతిః,
చక్రే పురవరం రాజా వసుశ్చక్రే గిరివ్రజం. ౭

ఏషా వసుమతీ రామ వసో స్తస్య మహాత్మనః,
ఏతే శైలవరాః పంచ ప్రకాశంతే సమంతతః. ౮

సుమాగధీ నదీ రమ్యా మగధా న్విశ్రుతాఽఽయయౌ,
పంచానాం శైలముఖ్యానాం మధ్యే మాలేవ శోభతే. ౯

సైషా హి మాగధీ రామ వసో స్తస్య మహాత్మనః,
పూర్వాభిచరితా రామ సుక్షేత్రా సస్యమాలినీ. ౧౦

(క్రియతా మితి) సార్ధశ్లోకః. పుష్కలం సమగ్రం, ఋషేః కుశస్య, నివేశనం సన్నివేశం. ౫

(కుశాంబ ఇత్యాది) శ్లోకద్వయం. ౭

(ఏషేతి.) ఏషా శోణకూలస్థా, శైలవరా గిరివ్రజసంజ్ఞామూలాః. ౮

(సుమాగధీతి.) మగధదేశా దాగతా మాగధీతి శోణ ఏవోచ్యతే. ఆయయావితి ఛేదః. ౯

(సైషేతి.) పూర్వాభిచరితా పూర్వదేశా త్ప్రత్యఙ్ముఖవాహినీ, సుక్షేత్రా ఉభయపార్శ్వత ఇతి శేషః. ౧౦

కుశనాభస్తు రాజర్షి: కన్యాశత మనుత్తమం,
జనయామాస ధర్మాత్మా ఘృతాచ్యాం రఘునందన. ౧౧

తాస్తు యౌవన శాలిన్యో రూపవత్య స్స్వలంకృతా:,
ఉద్యానభూమి మాగమ్య ప్రావృషీవ శతహ్రదా:. ౧౨

గాయంత్యో నృత్యమానాశ్చ వాదయంత్యశ్చ సర్వశ:,
ఆమోదం పరమం జగ్ము ర్వరాభరణభూషితా: ౧౩

అథ తా శ్చారుసర్వాంగ్యో రూపేణాప్రతిమా భువి,
ఉద్యానభూమి మాగమ్య తారా ఇవ ఘనాంతరే ౧౪

తా స్సర్వగుణసంపన్నా రూపయౌవనసంయుతా:,
దృష్ట్వా సర్వాత్మకో వాయు రిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫

అహం వ: కామయే సర్వా భార్యా మమ భవిష్యథ,
మానుష స్త్యజ్యతాం భావో దీర్ఘమాయు రవాప్స్యథ. ౧౬

(కుశనాభ ఇత్యాది.) ఘృతవ త్పురుషం దృష్ట్వా ద్రవతీ సతీ అంచతీతి ఘృతాచీ, కుశనాభ భార్యా, ఘృతవత్పురుషం కృత్వాంచతీతి వా అప్సరసః. ౧౧

(తాస్త్వితి) శ్లోకద్వయం. ఉద్యాన భూమి మాగమ్య శతహ్రదా ఇవ స్థితాః. శతహ్రదాః విద్యుతః, నృత్యమానాః నృత్యంత్యః, వాదయంత్యః వీణా ఇతి శేషః. ఆమోదం సంతోషం, స్వలంకృతాః కుసుమ చందన తిలకాదిభిః. ౧౩

(అథేతి) తారా ఇవ బభు రితి శేషః. ౧౪

(తా ఇతి,) సర్వగుణసంపన్నాః సర్వాలంకార సంపన్నాః, సర్వత్ర ఆత్మా స్వరూపం యస్య స సర్వాత్మకః, సర్వత్ర సంచారీత్యర్థః. ౧౫

(అహమితి,) వః భవతీః, మానుషే భవో మానుషః, భావః అనురాగః, త్యజ్యతాం, తథా పతి దీర్ఘమాయు రవాప్స్యథ. ౧౬

చలం హి యౌవనం నిత్యం మానుషేషు విశేషతః,
అక్షయ్యం యౌవనం ప్రాప్తా అమర్యశ్చ భవిష్యథ. ౧౭

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా వాయో రక్లిష్టకర్మణః,
అపహాస్య తతో వాక్యం కన్యాశత మథాబ్రవీత్. ౧౮

అంత శ్చరసి భూతానాం సర్వేషాం త్వం సురోత్తమ,
ప్రభావజ్ఞా స్స్మ తే సర్వాః కిమస్మా నవమన్యసే. ౧౯

కుశనాభసుతా స్సర్వా స్సమర్థా స్త్వాం సురోత్తమ,
స్థానా చ్చ్యావయితుం దేవం రక్షామ స్తు తపో వయం. ౨౦

* మాభూ త్స కాలో దుర్మేధః పితరం సత్యవాదినం,
నావమన్యస్వ ధర్మేణ స్వయం వర ముపాస్మహే. ౨౧

(చలమితి.) నిత్యం సర్వదా, అక్షయ్య మితి మద్భార్యాత్వ ఇతి శేషః. ౧౭

(తస్యేతి.) అక్లిష్టకర్మణః అప్రతిహత కర్మణః, తతః తద్వాక్యశ్రవణేన, అపహాస్య అథాబ్రవీత్. ౧౮

(అంత రితి.) అంతశ్చరసి ప్రాణరూపేణ, భూతానాం ప్రాణినాం, ప్రభావజ్ఞాః వివంవిధ ప్రభావజ్ఞాః, అస్మాన్ జ్ఞాతభవత్ప్రభావాః. ౧౯

(కుశేతి.) స్థానాత్ అధికారాత్, దేవం భవంతం. ౨౦

(మాభూదితి.) సః నః పితా, తే, కాలః మృత్యుః, మాభూత్, హే దుర్మేధః దుర్బుద్ధే, పితరం నావమన్యస్వ, ధర్మేణ పితృదానరూపేణ, వరం, స్వయ ముపాస్మహే ప్రతీక్షామహే, పితా స్వయం యస్మై దాస్యతి తం ప్రతీక్షామహ ఇత్యర్థః. ౨౧

---

* హేదుర్మేధః దుర్బుద్ధే, యత్ర కాలే పితర మవమన్య అవమానవిషయం కృత్వా, స్వధర్మేణ కామేన, స్వయం వర ముపాస్మహే స్వాతంత్ర్యేణ వయం పతి మంగీకుర్మః. స కాలః కదాచిదపి మాభూదిత్యన్వయః, నావమన్యేతి పాఠే - న ఇతి చ్ఛేదః. ఛాందసం దీర్ఘత్వం. నః అస్మాకం, స కాలో మాభూదిత్యన్వయః. ఇతి మునిభావప్రకాశికా.

పితా హి ప్రభు రస్మాకం దైవతం పరమం హి సః,
యస్య నో దాస్యతి పితా స నో భర్తా భవిష్యతి. ౨౨

తాసాం తద్వచనం శ్రుత్వా వాయుః పరమకోపనః,
ప్రవిశ్య సర్వగాత్రాణి బభంజ భగవా౯ ప్రభుః. ౨౩

(అరత్ని మాత్రాకృతయో భగ్న దర్పా భయార్దితాః,)
తాః కన్యా వాయునా భగ్నా వివిశు ర్నృపతే ర్గృహం,
ప్రాపత౯ భువి సంభ్రాంతా స్సలజ్జా స్సాస్రలోచనాః. ౨౪

స చ తా దయితా దీనాః కన్యాః పరమశోభనాః,
దృష్ట్వా భగ్నా స్తదా రాజా సంభ్రాంత ఇద మబ్రవీత్. ౨౫

కిమిదం కథ్యతాం పుత్ర్యః కోధర్మ మవమన్యతే,
కుబ్జాః కేన కృతా స్సర్వా వేష్టంత్యో నాభిభాషథ. ౨౬

ఏవం రాజా వినిశ్వస్య సమాధిం సందధే తతః. ౨౬½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.

ఉక్తం వివృణోతి- (పితేతి.) ౨౨

(తాసామితి.) బభంజ కుబ్జీచకార. ౨౩

(తా ఇతి.) సలజ్జాః శరీరవైరూప్యాదితి భావః. ౨౪

(స చేతి.) సంభ్రాంతః వ్యాకులచిత్తః ౨౫

(కిమితి.) కో ధర్మ మవమన్యతే? బలాత్కారం కరోతీత్యర్థః. కుబ్జాః వక్రశరీరాః. ౨౬

(ఏవమితి.) పృష్ట్వేతి శేషః. వినిశ్వస్య వ్యథిత్వా, సమాధిం కిం వక్ష్యంతీతి తద్వచన
శ్రవణావధానం ౨౬½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే.
ద్వాత్రింశస్సర్గః.

(కుశనాభకన్యా చరిత్రం)

అథ త్రయస్త్రింశస్సర్గః

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా కుశనాభస్య ధీమతః,
శిరోభి శ్చరణౌ స్పృష్ట్వా కన్యాశత మభాషత. ౧

వాయు స్సర్వాత్మకో రాజ౯ ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి,
అశుభం మార్గ మాస్థాయ న ధర్మం ప్రత్యవేక్షతే. ౨

పితృమత్యః స్మ భద్రం తే స్వచ్ఛందే న వయం స్థితాః,
పితరం నో వృణీష్వ త్వం యది నో దాస్యతే తవ. ౩

తేన పాపానుబంధేన వచనం నప్రతీచ్ఛతా,
ఏవం బ్రువంత్య స్సర్వాః స్మ వాయునా నిహతా భృశం. ౪

అథ త్రయస్త్రింశస్సర్గః

అథ కుశనాభస్య కన్యావచనం శృణ్వతః క్షమావిశేష ఉచ్యతే త్రయస్త్రింశే (తస్యేత్యాది.) శిరోభి శ్చరణౌ స్పృష్ట్వా పాదయోః ప్రణమ్యేత్యర్థః. ౧

(వాయురితి.) ప్రధర్షయితుం అభిభవితుం. ఇచ్ఛతి వర్తమాన సామీప్యా ల్లట్. అశుభం బలాత్కారరూపం. ౨

(పితృమత్య ఇతి.) పితృమత్యః స్మ, అతః, స్వచ్ఛందే స్వాతంత్ర్యే, కించిత్ప్రతిస్వీకార విషయే, వయం న స్థితాః, అతో నః పితరమేవ వృణీష్వ, స యది, నః అస్మాన్, తుభ్యం దాస్యతి తదా తవ భవిష్యామః, తే భద్ర మస్తు. ౩

(తేనేతి.) ఏవం బ్రువంత్యో వయం, అస్మాకం వచనం, నప్రతీచ్ఛతా అనంగీకుర్వతా, పాపానుబంధేన పాపానుసారిణా, తేన వాయునా, నిహతాః. ౪

తాసాం తద్వచనం శ్రుత్వా రాజా పరమధార్మికః,
ప్రత్యువాచ మహాతేజాః కన్యాశత మనుత్తమం. ౫౫

క్షాంతం క్షమావతాం పుత్ర్యః కర్తవ్యం సుమహ త్కృతం,
ఐకమత్య ముపాగమ్య కులం చావేక్షితం మమ. ౬౦

అలంకారో హి నారీణాం క్షమా తు పురుషస్య వా. ౬౧

దుష్కరం తచ్చ యత్క్షాంతం త్రిదశేషు విశేషతః.
యాదృశీ వః క్షమా పుత్ర్య స్సర్వాసా మవిశేషతః, ౬౨

క్షమా దానం క్షమా యజ్ఞః క్షమా సత్యం హి పుత్రికాః.
క్షమా యశః క్షమా ధర్మః క్షమయా విష్ఠితం జగత్, ౬౩

(తాసామితి.) అనుత్తమం. క్షమావత్త్వాత్. ౫౯

(క్షాంతమితి.) హే పుత్ర్యః, క్షమావతాం, కర్తవ్యం కర్తుమర్హం, కృత్యానాం కర్తరివేతి షష్ఠీ. క్షాంతం క్షమా, భావే నిష్ఠా, కృతం, ఇదం సుమహత్కర్మ దేవే ప్రార్థయమానే ప్యవికృతచిత్తత్వం, శరీరం భంజయతి సతి, నిష్క్రోధత్వం చ దుష్కరమితి భావః, కులం చావేక్షితం కులానురూపం కృత్యం కృతమిత్యర్థః. ౬౦

ఉక్తమర్థం వివృణోతి (అలంకార ఇతి) అర్ధం. క్షమా అపరాధ సహిష్ణుత్వం. ౬౧

(దుష్కరమితి.) వః తత్క్షాంతం క్షమా, దుష్కరం త్రిదశేషు రూపైశ్వర్యసంపన్నేషు విశేషతో దుష్కరం, (యాదృశీతి) సర్వాసా మవిశేషతః యా క్షమా సాపి దుష్కరే త్యన్వయః. క్షమైవ దుష్కరా, తత స్త్రిదశేషు దుష్కరా, తతోపి సర్వాసా మవిశేషేణ క్షమా దుష్కరై వేత్యర్థః. ౬౨

క్షమాం ప్రశంసతి (క్షమేతి.) క్షమా దానం, దానేన యత్ఫలం ప్రాప్నోతి తత్క్షమయా ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి యోజ్యం. ధర్మః తటాకారామ నిర్మాణాదిః, క్షమయా భూమి సంబంధిన్యా, జగ చ్చరాచరం, విష్ఠితం స్థితం, భవతి. ౬౩

(కుశనాభకన్యా చరిత్రం)

విసృజ్య కన్యాః కాకుత్స్థ రాజా త్రిదశవిక్రమః.
మన్త్రజ్ఞో మన్త్రయామాస ప్రదానం సహ మన్త్రిభిః,
దేశకాలౌ ప్రదానస్య సదృశే ప్రతిపాదనం. ౧౦

ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు చూళీ నామ మహామునిః,
ఊర్ధ్వరేతా శ్శుభాచారో బ్రాహ్మం తప ఉపాగమత్. ౧౧

తప్యంతం తమృషిం తత్ర గంధర్వీ పర్యుపాసతే,
సోమదా నామ భద్రం తే ఊర్మిలాతనయా తదా. ౧౨

సా చ తం ప్రణతా భూత్వా శుశ్రూషణపరాయణా,
ఉవాస కాలే ధర్మిష్ఠా తస్యా స్తుష్టోఽభవ ద్గురుః. ౧౩

స చ తాం కాలయోగేన ప్రోవాచ రఘునందన,
పరితుష్టోఽస్మి భద్రం తే కిం కరోమి తవ ప్రియం. ౧౪

(విసృజ్యేతి.) అర్ధత్రయం. ప్రదానం కన్యాప్రదానం, చింతాప్రకార మాహ (దేశ ఇతి). ప్రదానస్య కన్యాప్రదానస్య, ఉచితౌ దేశకాలౌ, సదృశే స్వకులస్య సదృశే, పాత్రే ప్రతిపాదనం చ మంత్రయా మాసేత్యర్థః. ౧౦

(ఏతస్మిన్నితి) ఏతస్మిన్నేవ కాలే కుశనాభీయకాలే, ఉత్తరత్రాన్వయః. ఊర్ధ్వరేతాః అస్ఖలితరేతాః, బ్రాహ్మం తపః వైదికం తపః, బ్రహ్మోద్దేశ్యకం వా. ౧౧

(తప్యంతమితి.) తత్ర తస్మిన్ దేశే, తదా తత్కాలే, తప్యంతం దాహార్థేపి వ్యత్యయాచ్ఛ్యప్. గంధర్వీ, జాతివాచిత్వాత్. పర్యుపాసతే అశుశ్రూషత, మధ్యేమధ్యే భద్రమస్త్వితి ప్రయోగ శ్శుభోత్తరత్వాయ. ౧౨

(సా చేతి.) కాలే కియతి కాలే, తుష్టోఽభవత్, బ్రహ్మర్షిత్వా ద్గురురి త్యుక్తిః. ౧౩

(స చేతి.) కాలయోగేన శుశ్రూషాపరిపాకకాలసంబంధేన, కరోమి కుర్యాం. ౧౪

పరితుష్టం మునిం జ్ఞాత్వా గంధర్వీ మధురస్వరా,
ఉవాచ పరమప్రీతా వాక్యజ్ఞా వాక్యకోవిదం. ౧౫

లక్ష్మ్యా సముదితో బ్రాహ్మ్యా బ్రహ్మభూతో మహాతపాః,
బ్రాహ్మేణ తపసా యుక్తం పుత్ర మిచ్ఛామి ధార్మిక. ౧౬

అపతిశ్చాస్మి భద్రం తే భార్యాచాస్మి న కస్యచిత్,
బ్రాహ్మేణోపగతాయాశ్చ దాతు మర్హసి మే సుతం. ౧౭

తస్యాః ప్రసన్నో బ్రహ్మర్షి ర్దదౌ పుత్ర మనుత్తమం,
బ్రహ్మదత్త ఇతి ఖ్యాతం మానసం చూళిన స్సుతం. ౧౮

స రాజా సౌమదేయస్తు పురీ మధ్యావస త్తదా,
కాంపిల్యాం పరయా లక్ష్మ్యా దేవరాజో యథా దివం. ౧౯

(పరితుష్ట మితి.) వాక్యకోవిదం వాక్యే వచనే కోవిదం సమర్థం. ౧౫

(లక్ష్మ్యేతి.) బ్రాహ్మ్యా లక్ష్మ్యా బ్రహ్మవర్చసేన. సముదితః శ్రేష్ఠః, అతఏవ బ్రహ్మభూతః బ్రహ్మతుల్యః, మహాతపా అపి, అస్మా త్త్వత్తః, పుత్ర మిచ్ఛామి. దీప్యసే పరయా లక్ష్మ్యేతి కోశాంతరే. ౧౬

(అపతిరితి.) విధవాప్యపతిర్భవతి. తత్రాహ (భార్యేతి.) ఉపగతాయాః శరణం గతాయాః, మే బ్రాహ్మేణ తపోమహిమ్నా. ౧౭

(తస్యా ఇతి,) బ్రహ్మణా తపోయోగేన దత్తో బ్రహ్మదత్తః, చూళిన స్స్వస్య, మానసం మనస్సంకల్పజం, సుతం దదౌ. ౧౮

(స ఇతి.) రాజా క్షత్రియః, క్షత్రజత్వాత్, లక్ష్మ్యా సంపదా యుక్తః. ఏతస్మి న్నంతరే పురీ మధ్యావసదితి సంబంధః. ౧౯

(కుశనాభకన్యా చరిత్రం)

స బుద్ధిం కృతవా న్రాజా కుశనాభ స్సుధార్మికః,
బ్రహ్మదత్తాయ కాకుత్స్థ దాతుం కన్యాశతం తదా. ౨౦

త మాహూయ మహాతేజా బ్రహ్మదత్తం మహీపతిః,
దదౌ కన్యాశతం రాజా సుప్రీతేనాంతరాత్మనా. ౨౧

యథాక్రమం తతః పాణీన్ జగ్రాహ రఘునందన,
బ్రహ్మదత్తో మహీపాల స్తాసాం దేవపతి ర్యథా. ౨౨

స్పృష్టమాత్రే తతః పాణౌ వికుబ్జా విగతజ్వరాః,
యుక్తాః పరమయా లక్ష్మ్యా బభుః కన్యాశతం తదా. ౨౩

స దృష్ట్వా వాయునా ముక్తాః కుశనాభో మహీపతిః,
బభూవ పరమప్రీతో హర్షం లేభే పునః పునః. ౨౪

కృతోద్వాహం తు రాజానం బ్రహ్మదత్తం మహీపతిః,
సదారం ప్రేషయామాస సోపాధ్యాయగణం తదా. ౨౫

(స బుద్ధిమితి.) తదా బ్రహ్మదత్తస్య కాంపిల్యాఖ్యాయాం పుర్యా మావాసకాలే. ౨౦

(తమితి.) రాజా రంజకః. ౨౧

(యథేతి.) తాసాం పాణీన్ జగ్రాహ, దేవపతి ర్యథా దేవపతి సదృశః, తత్తుల్యవిభవ ఇత్యర్థః. ౨౨

(స్పృష్టేతి.) తత శ్చూలిసూనునా, పాణా వితి జాత్యేకవచనం. వికుబ్జాః విగతకుబ్జభావాః. శతం కన్యా బభుః విసర్గలోప ఆర్షః. బభుః కన్యాశత మితి పాఠః.

(స ఇతి.) వాయునా ముక్తాః, కన్యా ఇతి శేషః, పరమప్రీతః అనుకూలవరలాభేన పరమప్రీతః, హర్షం వికుబ్జత్వకృతం. ౨౪

(కృతేతి.) ప్రేషయామాస కాంపిల్యా మితి శేషః. ౨౫

సోమదాపి సుసంహృష్టా పుత్రస్య సదృశీం క్రియాం,
యథాన్యాయం చ గంధర్వీ స్నుషా స్తాః ప్రత్యనందత.
స్పృష్ట్వా స్పృష్ట్వాచ తాః కన్యాః కుశనాభం ప్రశస్య చ, ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

అథ చతుస్త్రింశస్సర్గః

కృతోద్వాహే గతే తస్మిన్ బ్రహ్మదత్తే చ రాఘవ,
అపుత్రః పుత్రలాభాయ పౌత్రీ మిష్టి మకల్పయత్. ౧

ఇష్ట్యాం తు వర్తమానాయాం కుశనాభం మహీపతిం,
ఉవాచ పరమోదారః కుశో బ్రహ్మసుత స్తదా. ౨

(సోమదేతి.) సార్ధశ్లోకః. సోమదా చూళిపుత్రమాతా, పుత్రసదృశీం క్రియాం దారక్రియాం, దృష్ట్వేతి శేషః, యథాన్యాయం యథాక్రమం, స్నుషాః కన్యాః కుశనాభపుత్రీః. ౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

అథ చతుస్త్రింశస్సర్గః

ఏవం ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృతకథాశేష మాహ చతుస్త్రింశే (కృతోద్వాహ ఇత్యాది). అపుత్రః కుశనాభః, పుత్రాయేయం పౌత్రీ, తాం. ౧

(ఇష్ట్యా మితి.) కుశః కుశనాభ పితా. ౨

(విశ్వామిత్ర జన్మప్రకారః)

పుత్ర తే సదృశః పుత్రో భవిష్యతి సుధార్మికః,
గాధిం ప్రాప్స్యసి తేన త్వం కీర్తిం లోకే చ శాశ్వతీం. ౩

ఏవ ముక్త్వా కుశో రామ కుశనాభం మహీపతిం,
జగామాకాశ మావిశ్య బ్రహ్మలోకం సనాతనం. ౪

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య కుశనాభస్య ధీమతః,
జజ్ఞే పరమధర్మిష్ఠో గాధి రిత్యేవ నామతః. ౫

స పితా మమ కాకుత్స్థ గాధిః పరమధార్మికః,
కుశవంశ ప్రసూతోస్మి కౌశికో రఘునందన. ౬

పూర్వజా భగినీచాపి మమ రాఘవ సువ్రతా,
నామ్నా సత్యవతీ నామ ఋచీకే ప్రతిపాదితా. ౭

(పుత్రేతి.) సదృశః గుణై రితి శేషః. స పుత్రః కిం నామకః? తత్రాహ (గాధి మితి) గాధినామానం పుత్రం ప్రాప్స్యసే, తేన గాధినా, శశ్వద్భవా శాశ్వతీ. భవార్థే అణ్. బహిష ష్టిలోపవచనా దవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః క్వాచిత్కః. అత్ర న తతో జీప్, తాం. ౩

(ఏవమితి.) అనేన సదా బ్రహ్మలోకవాసీ కుశః పుత్రానుగ్రహార్థం భువ మాగత ఇత్యవ గమ్యతే. సనాతనం నిత్యం. ౪

(కస్యచి దితి.) కస్యచి త్కాలస్య కస్మింశ్చిత్కాలే గతే సతి, గాధి రిత్యేవ యథా పిత్రోక్తం తథై వేత్యర్థః. జజ్ఞే ఘృతాచ్యాం భార్యాయాం. ౫

(స ఇతి.) యతః కుశవంశ ప్రసూతోఽస్మి, అతః కౌశికసంజ్ఞోఽస్మి, కుశశబ్దాత్ గోత్రా పత్యే ఠక్. ౬

(పూర్వజేతి.) పూర్వజా జ్యేష్ఠా, ఋచీకే ఋచీకాఖ్యమునయ ఇత్యర్థః. ౭

సశరీరా గతా స్వర్గం భర్తార మనువర్తినీ,
కౌశికీ పరమోదారా ప్రవృత్తా చ మహానదీ. ౭

దివ్యా పుణ్యోదకా రమ్యా హిమవంత ముపాశ్రితా,
లోకస్య హిత కామార్థం ప్రవృత్తా భగినీ మమ. ౮

తతోఽహం హిమవత్పార్శ్వే వసామి నిరత స్సుఖం,
భగిన్యాం స్నేహ సంయుక్తః కౌశిక్యాం రఘునందన. ౯

సా తు సత్యవతీ పుణ్యా సత్యే ధర్మే ప్రతిష్ఠితా,
పతివ్రతా మహాభాగా కౌశికీ సరితాం వరా. ౧౦

అహం హి నియమాద్రామ హిత్వా తాం సముపాగతః,
సిద్ధాశ్రమ మనుప్రాప్య సిద్ధోఽస్మి తవ తేజసా. ౧౧

ఏషా రామ మమోత్పత్తి స్స్వస్య వంశస్య కీర్తితా,
దేశస్య చ మహాబాహో యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి. ౧౨

(సశరీరేతి.) భర్తార మనువర్తినీ భర్త్రనువర్తన ధర్మప్రభావాదితి భావః. న కేవలం స్వర్గ గమన మస్యాః, మహానదీత్వం చ జాత మిత్యాహ (కౌశికీతి.) ౭

(దివ్యేతి.) దివ్యా శ్లాఘ్యా, హిత మాముష్మికం, కామః ఐహికం, తదుభయార్థం. ప్రవృత్తా నదీరూపేణ స్వర్గా ద్ధిమవంత ముపాశ్రితేత్యర్థః. ౮

(తత ఇతి.) యతో హిమవంత మాశ్రితా తత ఇత్యర్థః. ౯

సత్యవతీ నామ నిమిత్తమాహ (సాత్వితి.) ౧౦

ఏవంభూతస్య సిద్ధాశ్రమాగమననిమిత్త మాహ (అహం హీతి,) నియమాత్ యాగనియమా ద్ధేతోః, సముపాగతః సిద్ధాశ్రమ మితి శేషః. ౧౧

(ఏషేతి.) మమ స్వస్య వంశస్య చోత్పత్తిః ప్రసంగాత్ కీర్తితా, యత్త్వయా పృష్టం తద్దేశస్య గిరివ్రజ దేశస్య, వైభవం చోక్తం. ౧౨

(విశ్వామిత్ర జన్మప్రకారః)

గతోఽర్ధరాత్రః కాకుత్స్థ కథాః కథయతో మమ,
నిద్రా మభ్యేహి భద్రం తే మాభూ ద్విఘ్నో ఽధ్వనీహ నః. ౧౪

నిష్పందా స్తరవ స్సర్వే నిలీనా మృగపక్షిణః,
నైశేన తమసా వ్యాప్తా దిశశ్చ రఘునందన. ౧౫

శనై ర్వియుజ్యతే సంధ్యా నభో నేత్రై రివావృతమ్,
నక్షత్ర తారాగహనం జ్యోతిర్భి రవభాసతే. ౧౬

ఉత్తిష్ఠతి చ శీతాంశు శ్శశీ లోకతమోనుదః,
హ్లాదయ న్ప్రాణినాం లోకే మనాంసి ప్రభయా విభో. ౧౭

నైశాని సర్వభూతాని ప్రచరంతి తత స్తతః,
యక్షరాక్షససంఘాశ్చ రౌద్రాశ్చ పిశితాశనాః ౧౮

ఇతః పరం న ప్రష్టవ్యమి త్యాశయేనాహ (గత ఇతి.) అర్ధో రాత్రే రర్ధ రాత్రః అనపుంసకత్వే ప్యర్ధం నపుంసక మిత్యార్ధ స్సమాసః. అహ స్సర్వేత్యాదినా సమాసాంతోఽచ్. రాత్రాహ్నేతి పుల్లింగతా. అత్రార్ధశబ్దోంశవాచీ. ఉక్తం హి – 'భిత్తం శకలఖండే వా పుంస్యర్ధోర్ధం సమేఽంశక' ఇతి. యావతి రాత్రిభాగే నిద్రా నిషిద్ధా తావా న్గత ఇత్యర్థః. జాగరణే కో దోషః? ఇత్యత్రాహ (మాభూ దితి) శ్వో గంతవ్యాధ్వని, నిద్రాభావప్రయుక్తాలస్యకృతో విఘ్నో, మాభూ దిత్యర్థః. మమ కథాః కథయతః మయి కథాం కథయతి. ౧౪

నిశాముఖం వర్ణయతి చతుర్భిః (నిష్పందా ఇత్యాది.) నిష్పందాః పక్షి సంచారాభావా దితి భావః. నిలీనాః నిద్రాం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. నైశేన సంధ్యాతిరిక్తకాలికేన, సంధ్యా వియుజ్యతే వియుక్తా, వర్తమానసామీప్యే లట్. నక్షత్రైః అశ్విన్యాదిభిః, తారాభిః కేవలనక్షత్రైశ్చ, గహనం వ్యాప్తం, నభ జ్జ్యోతిర్భిః జ్యోతిష్మద్భిః నేత్రై రావృత మివావభాసతే. (ఉత్తిష్ఠతీతి.) ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీతి పరస్మైపదం. తమో నుదతీతి తమోనుదః, ఇగుపధలక్షణః కః. నిశాయాం ప్రభవంతి

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా విరరామ మహామునిః,
సాధుసాధ్వితి తం సర్వే మునయో హ్యభ్యపూజయన్. ౧౯

కుశికానా మయం వంశో మహాన్ ధర్మపర స్సదా,
బ్రహ్మోపమా మహాత్మానః కుశవంశ్యా నరోత్తమాః. ౨౦

విశేషేణ భవానేవ విశ్వామిత్రో మహాయశః,
కౌశికీ చ సరిచ్ఛ్రేష్ఠా కులోద్యోతకరీ తవ. ౨౧

ఇతి తై ర్మునిశార్దూలైః ప్రశస్తః కుశికాత్మజః,
నిద్రా ముపాగమ చ్ఛ్రీమా నస్తం గత ఇవాంశుమాన్. ౨౨

నైశాని, ప్రభవతీత్యణ్. భూతాని ఉలూకాదయః, తతస్తతః తత్రతత్ర, పౌర్ణమాస్యాం యజ్ఞం సమాప్య ద్వితీయాయాం ప్రస్థాన మితి చతుర్ఘటికానంతరం చంద్రోదయ ఇతి సర్వథాఽర్ధరాత్రశబ్దః ప్రదోషపర ఏవ. ౧౮

(ఏవ మితి.) అభ్యపూజయన్ అస్తువన్. ౧౯

(కుశికానామితి,) గాధేః కుశిక ఇతి నామాంతరం, కుశికానాం తద్గోత్రజానాం, బ్రహ్మోపమాః చతుర్ముఖోపమాః. ౨౦

(విశేషేణేతి.) విశ్వామిత్రః విశ్వామిత్రసంజ్ఞః, భవానేవ మహాత్మే త్యనుషంగః. కౌశికీ చ, తవ కులోద్యోతకరీ కులప్రకాశకరీ. ౨౧

(ఇతీతి.) ప్రశస్తః స్తుతః, శంసు స్తుతౌ. యస్య విభాషేతి నేట్, అనిదితా మితి న లోపః. శ్రీమాన్ ప్రశంసాకృతహర్షజనిత శ్రీమాన్, అస్తం గతోంశుమానివ తద్వత్పరప్రబోధాజనక ఇత్యర్థః. ౨౨

(గంగాయా దేవలోకగతిః)

రామోపి సహసౌమిత్రిః కించి దాగతవిస్మయః,
ప్రశస్య మునిశార్దూలం నిద్రాం సముపసేవతే. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుస్త్రింశస్సర్గః

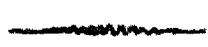
అథ పంచత్రింశస్సర్గః

ఉపాస్య రాత్రిశేషం తు శోణాకూలే మహర్షిభిః,
నిశాయాం సుప్రభాతాయాం విశ్వామిత్రోఽభ్యభాషత. ౧

సుప్రభాతా నిశా రామ పూర్వా సంధ్యా ప్రవర్తతే,
ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ భద్రం తే గమనాయాభిరోచయ. ౨

(రామోపీతి.) కించి దాగతవిస్మయః నిద్రాపారవశ్యా దితి భావః. సముపసేవతే అధ్వశ్రమ వశా త్సమ్యక్ ప్రాప్తః. ౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, చతుస్త్రింశస్సర్గః.

అథ పంచత్రింశస్సర్గః

అథ స్వపాదోద్భవగంగావైభవం లోకే ప్రవర్తయితుం పృచ్ఛతి పంచత్రింశే (ఉపాస్యేత్యాది) ఉపాస్య స్థిత్వా, శయిత్వేతి యావత్? రాత్రిశేషమి త్యత్యంత సంయోగే ద్వితీయా. సుప్రభాతాయాం నివృత్తాయా మితి యావత్. అత్ర రాత్రిశేషమి త్యనువాదాత్ పూర్వసర్గే గతోఽర్ధరాత్ర ఇత్యత్ర నిశీథపరత్వం స్వరసమితి గమ్యతే. యద్వా, రాత్రి శేషం బ్రాహ్మే ముహూర్తే, ఉపాస్య పరమాత్మాన మితిశేషః. 'బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్థాయ చింతయే దాత్మనో హిత' మితి స్మృతేః. ౧

(సుప్రభాతేతి.) గమనాయ గంతుం, క్రియార్థోపపదస్యేతి చతుర్థీ. ౨

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య కృత్వా పౌర్వాహ్ణికీం క్రియాం,
గమనం రోచయామాస వాక్యం చేద మువాచ హ. ౩

అయం శోణ శ్శుభజలో గాధః పులినమండితః,
కతరేణ పథా బ్రహ్మన్ సంతరిష్యామహే వయం. ౪

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ విశ్వామిత్రోఽబ్రవీ దిదం,
ఏష పంథా మయోద్దిష్టో యేన యాంతి మహర్షయః. ౫

ఏవ ముక్తా మహర్ష(శ్చఋష)యో విశ్వామిత్రేణ ధీమతా,
పశ్యంత స్తే ప్రయాతా వై వనాని వివిధాని చ. ౬

తే గత్వా దూర మధ్వానం గతేర్ధదివసే తదా,
జాహ్నవీం సరితాం శ్రేష్ఠాం దదృశు ర్మునిసేవితాం. ౭

తాం దృష్ట్వా పుణ్యసలిలాం హంససారససేవితాం,
బభూవు ర్ముదితా స్సర్వే మునయ స్సహరాఘవాః. ౮

(తదితి.) పూర్వాహ్ణే భవా పౌర్వాహ్ణికీ, తాం. ౩

(అయమితి.) గాధః స్వల్పజలః, అతఏవ పులినమండితః సైకతాలంకృతః, తథా చ నావం వినా గంతుం శక్యతే. కతరేణ పథా సంతరిష్యామహే? ౪

(ఏవమితి.) ఉద్దిష్టః గంతవ్యత్వేన నిశ్చితః. ౫

(ఏవమితి.) స్పష్టం. ౬

(తే ఇతి.) జాహ్నవీ గంగా. ౭

(తామితి.) సారసో హంసవిశేషః. ౮

(గంగాయా దేవలోకగతిః)

తస్యా స్తీరే తత శ్చక్రు స్త ఆవాసపరిగ్రహం, ౮½

తత స్స్నాత్వా యథాన్యాయం సంతర్ప్య పితృదేవతాః.
హుత్వా చైవాగ్నిహోత్రాణి ప్రాశ్య చామృతవ ద్ధవిః, ౯½

వివిశు ర్జాహ్నవీతీరే శుచౌ ముదితమానసాః.
విశ్వామిత్రం మహాత్మానం పరివార్య సమంతతః, ౧౦½

అథ తత్ర తదా రామో విశ్వామిత్ర మథాబ్రవీత్.
భగవం ఛ్ర్చోతు మిచ్ఛామి గంగాం త్రిపథగాం నదీం, ౧౧½

త్రైలోక్యం కథ మాక్రమ్య గతా నదనదీపతిం. ౧౨

చోదితో రామవాక్యేన విశ్వామిత్రో మహామునిః,
వృద్ధిం జన్మ చ గంగాయా వక్తు మేవోపచక్రమే. ౧౩

(తస్యా) ఇత్యర్ధం. ఆవాసాయ పరిగృహ్యత ఇత్యావాసపరిగ్రహః, తం, సమ్మార్జనాదినా వాసస్థానం చక్రు రిత్యర్థః. ౮½

(తత ఇత్యాది) శ్లోకద్వయం. యథాన్యాయం యథాశాస్త్రం, అఘమర్షణసూక్తాదిజపపూర్వక మిత్యర్థః. (పితృదేవతా ఇతి) ఋషీణామ ప్యుపలక్షణం. అగ్నిహోత్రాణి అగ్నౌ హోతవ్యాని పంచమహాయజ్ఞాదీని, అమృతవత్ అమృతతుల్యం, హవిః యజ్ఞశిష్ట మన్నం, 'యజ్ఞశిష్టామృత భుజో యాంతి బ్రహ్మ సనాతన' మితి స్మృతేః, శుచౌ దృష్టదోషరహితే. భోజనస్థానా దన్యత్ర. ౧౦½

(అథేతి.) అథ ఉపవేశానంతరం, తత్ర దేశే, తదా తస్మిన్నేవ కాలే, ద్వితీయోఽథశబ్దః ప్రశ్నే. 'మంగళానంతరారంభ ప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథే'త్యమరః. గంగాం గంగావృత్తాంతం. ౧౧½

(త్రైలోక్య) మిత్యర్థం. ౧౨

(చోదిత ఇతి.) వృద్ధిం 'త్రైలోక్య' మిత్యనేనోక్తాం, జన్మ 'గంగాం శ్రోతు' మిత్యుక్తం. ౧౩

శైలేంద్రో హిమవా న్నామ ధాతూనా మాకరో మహాన్,
తస్య కన్యాద్వయం రామ రూపేణాఽప్రతిమం భువి. ౧౪

యా మేరుదుహితా రామ తయో ర్మాతా సుమధ్యమా,
నామ్నా మనోరమా నామ పత్నీ హిమవతః ప్రియా. ౧౫

తస్యాం గంగేయ మభవ జ్జ్యేష్ఠా హిమవత స్సుతా,
ఉమా నామ ద్వితీయాఽభూ న్నామ్నా తస్యైవ రాఘవ. ౧౬

అథ జ్యేష్ఠాం సురా స్సర్వే దేవతార్థచికీర్షయా,
శైలేంద్రం వరయామాసు ర్గంగాం త్రిపథగాం నదీమ్. ౧౭

దదౌ ధర్మేణ హిమవాం స్తనయాం లోకపావనీం,
స్వచ్ఛందపథగాం గంగాం త్రైలోక్యహితకామ్యయా ౧౮

(శైలేంద్ర ఇతి.) ధాతూనాం అయస్తామ్రాదీనాం, అస్తీతి శేషః. కన్యాద్వయం ఆసీ దితి శేషః. ౧౪

(యేతి.) యా మేరుదుహితా, హిమవతః ప్రియా పత్నీ మనోరమా నామ ప్రసిద్ధా, సా తయో ర్మాతే త్యన్వయః. ౧౫

కన్యాద్వయస్య నామనీ దర్శయతి (తస్యా మితి.) ౧౬

(అథేతి.) దేవతార్థచికీర్షయా దేవతార్థసంపాదనేచ్ఛయా, ప్రయోజనం చ స్నానపానాది. వక్ష్యమాణసేనాపతిజననం వా. పరమదేవతార్చనార్థం వా, అతఏవ స్వపదేనానుక్తిః. ౧౭

(దదావితి.) ధర్మేణ యాచనా న ప్రత్యాఖ్యేయా ఇతి ధర్మేణ, జలప్రవాహరూపాయా నద్యాః కథ మాకాశే గమనం? తత్రాహ (స్వచ్ఛందపథగా మితి.) స్వచ్ఛందః స్వేచ్ఛా, తదాయత్తః పంథాః స్వచ్ఛందపథః, ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినా అప్రత్యయ స్సమాసాంతః. తం గచ్ఛతీతి తథా. మేఘజలవత్ ద్వారగతివిశేషేణాకాశేపి గతి స్సంభవతీతి భావః. ౧౮

(గంగాయా దేవలోకగతిః)

ప్రతిగృహ్య తతో దేవా స్త్రిలోకహితకారిణః,
గంగా మాదాయ తే గచ్ఛన్ కృతార్థేనాంతరాత్మనా. ౧౯

యా చాన్యా శైలదుహితా కన్యాసీ ద్రఘునందన,
ఉగ్రం సా వ్రత మాస్థాయ తప స్తేపే తపోధనా. ౨౦

ఉగ్రేణ తపసా యుక్తాం దదౌ శైలవర స్సుతాం,
రుద్రాయాప్రతిరూపాయ ఉమాం లోకనమస్కృతాం. ౨౧

ఏతే తే శైలరాజస్య సుతే లోకనమస్కృతే,
గంగా చ సరితాం శ్రేష్ఠా ఉమాదేవీ చ రాఘవ. ౨౨

ఏతత్తే సర్వ మాఖ్యాతం యథా త్రిపథగా నదీ,
ఖం గతా ప్రథమం తాత గతిం గతిమతాం వర. ౨౩

(ప్రతిగృహ్యేతి.) త్రిలోకహితకారిణః, దేవా ఇతి శేషః. ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య, ఆదాయ స్వేష్వంతర్భావ్య. ౧౯

గంగావృత్తాంత ప్రసంగేన తదనుజావృత్తాంత మప్యాహ (యాచేతి.) కన్యా అలబ్ధభర్తృకా. ౨౦

(ఉగ్రేణేతి.) అప్రతిరూపాయ అనుకూలాయ, రుద్రార్థం తపస్యంతీ ముమాం ప్రసన్నాయ తస్మై దదా విత్యర్థః, ౨౧

ఉపసంహరతి (ఏతే ఇతి.) ౨౨

ఏవం గంగోత్పత్తిప్రకారం ప్రథమ ప్రశ్నోత్తర ముక్త్వా ద్వితీయప్రశ్నోత్తరం త్రిపథగామిత్వ ముచ్యత ఇత్యాహ (ఏతదితి.) ప్రథమం తావత్, ఖం ఖాత్మికాం, గతిం, గతా, గతిమతాం సుందరగతిమతాం. ౨౩

సైషా సురనదీ రమ్యా శైలేంద్రస్య సుతా తదా,
సురలోకం సమారూఢా విపాపా జలవాహినీ. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచత్రింశస్సర్గః.

అథ షట్త్రింశస్సర్గః

ఉక్తవాక్యే మునౌ తస్మి న్నుభౌ రాఘవలక్ష్మణౌ,
ప్రతినంద్య కథాం వీరా వూచతు ర్మునిపుంగవం. ౧

ధర్మయుక్త మిదం బ్రహ్మన్ కథితం పరమం త్వయా,
దుహితు శ్శైలరాజస్య జ్యేష్ఠాయా వక్తు మర్హసి.
విస్తరం విస్తరజ్ఞోసి దివ్యమానుష సంభవం, ౨౪

అథ సురలోకం చ సమారూఢేత్యాహ (సైషేతి.) ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచత్రింశస్సర్గః.

అథ షట్త్రింశస్సర్గః.

'భగవం చ్ఛ్రోతు మిచ్ఛామి గంగాం త్రిపథగాం నదీ' మితి గంగాయా స్త్రిపథగాత్వప్రకారే పృష్టే అంతరిక్షస్వర్గగమనయోః ప్రత్యక్షత్వా త్తత్ర తృతీయపథగమనం కథ మిత్యాశయేన పునః పృచ్ఛంతం శ్రీరామం ప్రత్యాహ షట్త్రింశే (ఉక్తవాక్య ఇత్యాది.) మునౌ ఉక్తవాక్యే ఉక్తోత్తరే సతి, అత్రోభా విత్యుక్తేః పూర్వసర్గే రామపదం లక్ష్మణస్యా ప్యుపలక్షణం వేదితవ్యం. కథాం పూర్వోక్తాం. ౧

(ధర్మేతి.) అర్ధత్రయం. ధర్మయుక్తం ధర్మఫలకశ్రవణ మిత్యర్థః. ఇదం వృత్తం జ్యేష్ఠాయా దుహితుః వృత్తం, త్వయా కథితం, తస్యా దివ్యమానుషసంభవం దివ్యలోకే మానుషలోకే చ సంభవం, విస్తరం వక్తు మర్హసి. ౨౪

(స్కందోత్పత్తికథా)

త్రీ౯ పథో హేతునా కేన ప్లావయే ల్లోకపావనీ. ౩

కథం గంగా త్రిపథగా విశ్రుతా సరిదుత్తమా,
త్రిషు లోకేషు ధర్మజ్ఞ కర్మభిః కైస్సమన్వితా. ౪

తథా బ్రువతి కాకుత్స్థే విశ్వామిత్ర స్తపోధనః,
నిఖిలేన కథాం సర్వా మృషిమధ్యే న్యవేదయత్. ౫

పురా రామ కృతోద్వాహో నీలకంఠో మహాతపాః,
దృష్ట్వా చ స్పృహయా దేవీం మైథునా యోపచక్రమే. ౬

శితికంఠస్య దేవస్య దివ్యం వర్షశతం గతం,
న చాపి తనయో రామ తస్యా మాసీ త్పరంతప. ౭

(త్రీ నితి) త్రీ౯ పథః భూర్భువస్స్వర్మార్గా౯, కేన హేతునా ప్లావయేత్ ప్లుతా? భావయే దిత్యపి పాఠః. లకారవ్యత్యయః. ఇతరయోః పూర్వసర్గ ఏవోక్తత్వాత్. కేన హేతునా తృతీయ పథం గతేతి ద్వితీయప్రశ్నార్థః. ౩

తృతీయప్రశ్న మాహ (కథ మితి.) త్రిపథగా గంగా, కథం విశ్రుతా? కైః కర్మభి ర్వ్యాపారై స్సరిదుత్తమా ఆసీత్? ౪

ప్రథమప్రశ్నో త్తర మాహేత్యాహ (తథేతి.) కాకుత్స్థ ఇతి లక్ష్మణస్యా ప్యుపలక్షణం. నిఖిలేన విస్తరేణ, సర్వాం దివ్యసంభవాం మానుషసంభవాం చ. ౫

నిఖిలేనేత్యుక్తం గాంగేయసంభవ మాహ (పురేతి.) కృతోద్వాహేతి పరపరిగ్రహవ్యావృత్తిః. దృష్ట్వా, స్పృహయా మహాతపోనిష్ఠత్వేపి కామ బాణవశా త్తస్యా మభిలాషేణ, మైథునాయ మిథున కర్మ కర్తుం, ఉపచక్రమే. ౬

(శితీతి,) దివ్యం వర్షశతం గతం మైథునేనైవేతి శేషః. తనయః తనయప్రాపక రేతోవిసర్గః. ౭

తతో దేవా స్సముద్విగ్నాః పితామహ పురోగమాః,
య దిహోత్పద్యతే భూతం క స్త త్ప్రతిసహిష్యతే. ౮

అభిగమ్య సురా స్సర్వే ప్రణిపత్యేద మబ్రువన్, ౮౫

దేవదేవ మహాదేవ లోకస్యాస్య హితే రత.
సురాణాం ప్రణిపాతేన ప్రసాదం కర్తు మర్హసి, ౯౫

న లోకా ధారయిష్యంతి తవ తేజ స్సురో త్తమ.
బ్రాహ్మేణ తపసా యుక్తో దేవ్యా సహ తపశ్చర, ౧౦౫

త్రైలోక్య హితకామార్థం తేజ స్తేజసి ధారయ. ౧౧

(తత ఇతి.) పితామహ పురోగమా దేవాః. సముద్విగ్నా భీతాః, పాఠాంతరే సముద్యుక్తాః. ఉద్యోగం చక్రుః. కిమర్థం? ఇహ పార్వత్యాం, యద్భూతం పుత్రః, ఉత్పద్యతే ఉత్పత్స్యతే, వర్తమాన సామీప్యే వర్తమానవ త్ప్రయోగః.తత్ కః ప్రతిసహిష్యత ఇతి విచార్య తన్నివర్తనాయ సముద్యుక్తా ఇత్యర్థః. ౮

తమే వోద్యోగ మాహ (అభిగమ్యేతి.) మహాదేవ మితి శేషః. ౮౫

(దేవ దేవేతి.) దేవదేవేత్యనేన మహాదేవశబ్దార్థ ఉక్తః. ప్రణిపాతేన పాదమూలపతనేన. ౯౫

(నేతి.) తేజః తేజస్సముద్భూతం పుత్రం. న ధారయిష్యంతి న సహిష్యంతే, అతో బ్రాహ్మేణ వేదావగతేన, తపసా యోగేన యుక్తస్సన్, తదంగతయా దేవ్యా సహ తప శ్చర. న తేజః పార్వత్యాం మోక్తు మర్హసీతి భావః. ౧౦౫

(త్రైలోక్యేతి.) త్రైలోక్యహిత మేవ కామః కామ్యమానః పురుషార్థః, తదర్థం, తేజః రేతః, తేజసి తేజోమయ నిజశరీరే, ధారయ, న ముంచేత్యర్థః. ౧౧

(స్కందోత్పత్తికథా)

(రక్ష సర్వా నిమాన్ లోకా న్నాఽలోకం కర్తు మర్హసి)
దేవతానాం వచ శ్శ్రుత్వా సర్వలోక మహేశ్వరః,
బాఢ మిత్యబ్రవీ త్సర్వాన్ పునశ్చేద మువాచ హ. ౧౨

ధారయిష్యా మ్యహం తేజ స్తేజస్యేవ సహోమయా,
త్రిదశాః పృథివీ చైవ నిర్వాణ మధిగచ్ఛతు. ౧౩

యదిదం క్షుభితం స్థానా న్మమ తేజో హ్యనుత్తమం,
ధారయిష్యతి క స్తన్మే బ్రువంతు సురసత్తమాః. ౧౪

ఏవ ముక్తా స్సురా స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్వృషభధ్వజం,
యత్తేజః క్షుభితం హ్యేత త్తద్ధరా ధారయిష్యతి. ౧౫

ఏవ ముక్త స్సురపతిః ప్రముమోచ మహీతలే,
తేజసా పృథివీ యేన వ్యాప్తా సగిరికాననా. ౧౬

(దేవతానామితి.) సర్వలోకమహేశ్వరః సర్వలోకానాం పరమనియంతా. సర్వలోకపితా మహ ఇతి పాఠాంతరం. ౧౨

బాఢ మిత్యంగీకృతాంశ మాహ (ధారయిష్యామీతి.) తేజః అక్షుభితాంశం ఉమా ప్యక్షుభితం శోణితరూపం తేజో ధారయత్విత్యర్థః. పృథివీశబ్దేన లోకా ఉచ్యంతే. ౧౩

పునశ్చేద మువాచ హేత్యుక్త మంశం దర్శయతి (యదిదమితి.) స్థానాత్ రేతస్థ్సాన హృదయసంపుటాత్. అనుత్తమం దుర్భరం, మే మహ్యం, బ్రువంతు. ౧౪

(ఏవమితి.) ధరా సర్వధారణశక్తిమతీ. అనేన ధరా తద్ధారణార్థం దేవైః ప్రార్థితేతి సిద్ధం. ౧౫

(ఏవమితి.) సురపతిః రుద్రః, ప్రముమోచ, తేజ ఇతి సిద్ధం. యేన తేజసా పృథివీ వ్యాప్తా తత్ప్రముమోచ. ౧౬

తతో దేవాః పున రిద మూచు శ్చాథ హుతాశనం,
ప్రవిశ త్వం మహాతేజో రౌద్రం వాయుసమన్వితః. ౧౭

తదగ్నినా పున ర్వ్యాప్తం సంజాత శ్శ్వేతపర్వతః,
దివ్యం శరవణం చైవ పావకాదిత్యసన్నిభం.
యత్ర జాతో మహాతేజాః కార్తికేయోఽగ్ని సంభవః, ౧౮

అథోమాం చ శివం చైవ దేవా స్సర్షిగణా స్తదా,
పూజయామాసు రత్యర్థం సుప్రీత మనస స్తతః, ౧౯

అథ శైలసుతా రామ త్రిదశా నిద మబ్రవీత్.
(అప్రియస్య కృతస్యాద్య ఫలం ప్రాప్స్యథ మే సురాః.
ఇత్యుక్త్వా సలిలం గృహ్య పార్వతీ భాస్కరప్రభా,)
సమన్యు రశప త్సర్వా న్క్రోధసంరక్తలోచనా, ౨౦

(తత ఇతి.) తతః పృథివ్యాం వ్యాప్తత్వాదేవ హేతోః, పృథివీ భగ్నా భవిష్యతీతి హుతాశన మూచుః. పున రూచు రిత్యనేన అగ్నేః ప్రవేశభీతత్వం గమ్యతే. అగ్నిచారణ హేతుతయా వాయుసమన్విత ఇత్యుక్తం. ౧౭

(తది) త్యర్ధత్రయం. తత్తేజః, అగ్నినా వ్యాప్తం సత్, శ్వేతపర్వత స్సంజాతః. తతః కాలపరి పాకేన శరవణం చ సంజాతం, శరాణాం వనం శరవణం, ప్రనిరంతశ్శరేతి ణత్వం. శరవణం విశేషయతి (యత్రేతి) కృత్తికానా మపత్యం పుమాన్ కార్తికేయః, స్త్రీభ్యో ఢక్. స్తన్యదానాత్ కృత్తికాపుత్రత్వం, అగ్నినా ధృత్వా ముక్తత్వా దగ్నిసంభవః. ౧౮

(అథేతి.) పూజయామాసుః, మైథునవిఘ్నకృత కోపశాంత్యర్థ మిత్యర్థః. ౧౯

(అథేతి.) అబ్రవీ దిత్యేత ద్విశిష్యోచ్యతే (అశపదితి.) ౨౦

(స్కందోత్పత్తికథా)

యస్మా న్నివారితా చైవ సంగతిః పుత్రకామ్యయా.
అపత్యం స్వేషు దారేషు తస్మా న్నోత్పాదయిష్యథ, ౨౦

అద్యప్రభృతి యుష్మాక మప్రజా స్సంతు పత్నయః.
ఏవ ముక్త్వా సురా న్సర్వా న్శశాప పృథివీ మపి, ౨౧

అవనే నైకరూపా త్వం బహుభార్యా భవిష్యసి.
నచ పుత్రకృతాం ప్రీతిం మత్క్రోధ కలుషీకృతా,
ప్రాప్స్యసి త్వం సుదుర్మేధే మమ పుత్ర మనిచ్ఛతీ. ౨౨

తా న్సర్వా న్వ్రీడితా న్దృష్ట్వా సురా న్సురపతి స్తదా,
గమనాయోపచక్రామ దిశం వరుణపాలితాం. ౨౩

(యస్మాదితి) పుత్రకామ్యయా మయా, సంగతిః భర్తృసంయోగో మైథునరూపః. సా యస్మా న్నివారితా, తస్మా ద్యూయ మపి స్వేషు దారేషు, అపత్యం పుత్రం, నోత్పాదయిష్యథ. ౨౦

(అద్యేతి.) పూర్వార్ధేన పూర్వశ్లోకపఠిత ముచ్యతే. పత్నయ ఇత్యార్షం హ్రస్వత్వం. ౨౧

(అవన ఇతి.) సార్ధశ్లోకః. నైకరూపా ఊషరత్వాదిరూపేణ నానావిధా. బహుభార్యా బహూనాం రాజ్ఞాం భార్యా, మమ పుత్ర మనిచ్ఛతీ అనిచ్ఛంతీ, త్వం, మత్క్రోధేన శాపరూపేణ, కలుషీకృతా విపర్యస్త ప్రకృతి స్సతీ, పుత్రకృతాం ప్రీతిం న ప్రాప్స్యసీతి భావః. ౨౨

(తానితి.) సురపతీ రుద్రః, తా న్సురా న్, స్వకీయశాపేన వ్రీడితా న్లజ్జితా న్, దృష్ట్వా, ప్రియాశాపస్య దుష్పరిహారత్వాత్, స్వీయశాపదుఃఖస్య ద్రష్టు మశక్యత్వాచ్చ వరుణపాలితాం దిశం హిమవతః ప్రతీచీం ప్రతి, గమనాయోపచక్రామ. పరస్మైపద మార్షం. ౨౩

స గత్వా తప ఆతిష్ఠ త్పార్శ్వే తస్యోత్తరే గిరేః,
హిమవత్ప్రభవే శృంగే సహ దేవ్యా మహేశ్వరః. ౨౬

ఏష తే విస్తరో రామ శైలపుత్ర్యా నివేదితః,
గంగాయాః ప్రభవం చైవ శృణు మే సహలక్ష్మణః. ౨౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షట్త్రింశస్సర్గః.

అథ సప్తత్రింశస్సర్గః

తప్యమానే తపో దేవే దేవా స్సర్షిగణాః పురా,
సేనాపతి మభీప్సంతః పితామహ ముపాగమన్. ౧

(స ఇతి.) హిమవత్ప్రభవే తస్య హిమవతో గిరే రుత్తరపార్శ్వేభూతే శృంగే, దేవ్యా సహ తప ఆతిష్ఠత్. సదా తపోవ్రతం సమకల్పయ దిత్యర్థః ౨౬

నను 'దుహితు శ్శైలరాజస్య జ్యేష్ఠాయా వక్తుమర్హసీతి' పార్వతీవృత్తాంత ముపేక్ష్య, గంగా వైభవ మేవ మయా పృష్టే తద్వ్యపేక్షితమేవ పార్వతీవృత్తాంతం కిమర్థం కథితవా నసీతి రామస్య శంకాం పరిహరతి (ఏష ఇతి.) శైలపుత్ర్యా పార్వత్యా స్సంబంధీ కథావిస్తరో నివేదితః, వక్ష్యమాణ గంగావైభవకథనోపయోగిత్వేనోక్తః. గంగాయాః ప్రభవం ప్రభావం, త్వం శృణు. చః ప్రాధాన్యే, ౨౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, షట్త్రింశస్సర్గః.

అథ సప్తత్రింశస్సర్గః

అథ ప్రతిజ్ఞాతం స్కందోత్పాదకత్వరూపం దివ్యసంభవవైభవ మాహ సప్తత్రింశే (తప్యమాన ఇత్యాది.) తప్యమానే తపఃకర్మకత్వా దాత్మనేపద కర్మవద్భావౌ. దేవసేనాపతిత్వం విహాయ కేవలతపఃప్రవణ ఇత్యర్థః. ౧

(స్కందోత్పత్తికథా)

తతోఽబ్రువన్ సురా స్సర్వే భగవంతం పితామహం,
ప్రణిపత్య సురా స్సర్వే సేంద్రా స్సాగ్నిపురోగమాః. ౨

* యో న స్సేనాపతి ర్దేవ దత్తో భగవతా పురా,
(స న జాతోద్య భగవ న్నస్మద్వైరినిబర్హణః,
తత్పితా భగవాన్ శర్వో హిమవచ్ఛిఖరేద్య వై.)
తపః పరమ మాస్థాయ తప్యతే స్మ సహోమయా. ౩

య దత్రానంతరం కార్యం లోకానాం హిత కామ్యయా,
సంవిధత్స్వ విధానజ్ఞ త్వం హి నః పరమా గతిః. ౪

దేవతానాం వచ శ్శ్రుత్వా సర్వలోకపితామహః,
సాంత్వయన్ మధురై ర్వాక్యై స్త్రిదశా నిద మబ్రవీత్. ౫

(తత ఇతి.) అగ్నినా పురోగమేన సహితా స్సాగ్నిపురోగమాః. సురా స్సర్వే ప్రణిపత్య, సురా స్సర్వే అబ్రువ న్నితి క్రియాభేదా న్న పునరుక్తిః. ౨

(యో న ఇతి.) భగవతా భవతా, య స్సేనాపతి రస్మభ్య మాదికాలే దత్తః, స ఇదానీ ముమయా సహ తప్యతే, స్మేతి ప్రసిద్ధౌ. ౩

(యదితి.) అనంతరం సేనాపతా వన్యపరే సతి. అత్ర సేనాపతివిషయే, యత్కార్యం, త త్సంవిధత్స్వ ఆలోచయ, త మేవాహూయ సైనాపత్యే నివేశయ అన్యం వోత్పాదయేత్యర్థః. ౪

(దేవతానా మితి.) సాంత్వయన్, ఉగ్రే తపసి వర్తమానస్య తస్య రుద్రస్య నివర్తన మశక్యం, తత్ర నాఽభినివేశః కార్య ఇతి సమాదధాన ఇత్యర్థః. ౫

---

* యేన రుద్రేణ సేనాపతిః బీజాత్మనా దత్తః స పరమాస్థాయ పరం మౌన మంగీకృత్య తప స్తప్యతే అనుతిష్ఠతి. ఇతి తిలకం.

శైలపుత్ర్యా యదుక్తం త న్నప్రజా స్సంతు పత్నిషు,
తస్యా వచన మక్లిష్టం సత్య మేత న్నసంశయః. ౬

ఇయ మాకాశగా గంగా యస్యాం పుత్రం హుతాశనః,
జనయిష్యతి దేవానాం సేనాపతి మరిందమం. ౭

జ్యేష్ఠా శైలేంద్రదుహితా మానయిష్యతి తత్సుతం,
ఉమాయా స్త ద్బహుమతం భవిష్యతి న సంశయః. ౮

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య కృతార్థా రఘునందన,
ప్రణిపత్య సురా స్సర్వే పితామహ మపూజయన్. ౯

తే గత్వా పర్వతం రామ కైలాసం ధాతుమండితం,
అగ్నిం నియోజయామాసుః పుత్రార్థం సర్వదైవతాః. ౧౦

అన్యం వోత్పాదయేత్యత్ర ప్రతివక్తి (శైలేతి.) శైలపుత్ర్యా పార్వత్యా, దేవానాం పత్నిషు ప్రజా న సంత్వితి యదుక్తం తద్వచనం, అక్లిష్టం అమోఘం, మయా సత్యమేవోచ్యతే. అత్ర సంశయో భవద్భి ర్న కర్తవ్యః. ౬

తర్హి కా గతి? ఇత్యత్రాహ (ఇయమితి.) ఇయం బుద్ధిస్థా, అస్తీతి శేషః. ౭

కథ మిదం గంగా సంమన్యతే? కుతో వోమా న కుప్యే? త్త్రాహ (జ్యేష్ఠేతి.) తత్సుతం అగ్నేస్సుతం, మానయిష్యతి బహుమతిపూర్వం జనయిష్యతీత్యర్థః. తదుమాయా బహుమతం స్వజ్యేష్ఠాయాః ప్రీత్యర్థత్వా దితి భావః. ౮

(తదితి.) కృతార్థాః కృతార్థప్రాయాః. ౯

(త ఇతి.) దైవతశబ్దః పుల్లింగో ప్యస్తి 'దైవతాని పుంసివే' త్యనుశాసనాత్. దగ్ధరుద్రతేజసోగ్నేః స్థానం కైలాసః, పుత్రార్థం పుత్రోత్పాదనార్థం, అగ్నిమూర్త్యంతరం దగ్ధరుద్రతేజస్త్వం,౧౦

(స్కందోత్పత్తికథా)

దేవకార్య మిదం దేవ సంవిధత్స్వ హుతాశన,
శైలపుత్ర్యాం మహాతేజో గంగాయాం తేజ ఉత్సృజ. ౧౧

దేవతానాం ప్రతిజ్ఞాయ గంగా మభ్యేత్య పావకః,
గర్భం ధారయ వై దేవి దేవతానా మిదం ప్రియం. ౧౨

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా దివ్యం రూప మధారయత్,
దృష్ట్వా తన్మహిమానం స సమంతా దవకీర్యత. ౧౩

సమంతత స్తదా దేవీ మభ్యషించత పావకః,
సర్వస్రోతాంసి పూర్ణాని గంగాయా రఘునందన. ౧౪

(దేవేతి.) సంవిధత్స్వ సంపాదయ, అస్య వివరణ ముత్తరార్ధం. ప్రథమం సామాన్యేనోక్తి రగ్నిహృదయజ్ఞానాయ, మహాతేజ ఇతి సంబోధనం. తేజః రేతః. ౧౧

(దేవతానా మితి.) దేవతాభ్య స్తథేతి ప్రతిజ్ఞాయాకాశగంగాం గత్వా 'హే దేవి గర్భం ధారయ ఇత్యువాచేతి శేషః. కిమర్థ? మిత్యత ఆహ (దేవాతానా మిదం ప్రియ మితి.) ౧౨

(తస్యేతి.) దివ్యరూపం దివ్యస్త్రీవేషం, సోగ్ని స్తస్యా మహిమానం సౌందర్యాతిశయం, దృష్ట్వా, సమంతా త్సర్వావయవేభ్యః, అవకీర్యత అవాకిరత్. ఆర్ష శ్శ్యన్ప్రత్యయః. హృతవీర్యోఽభూత్. 'అంగారసదృశీ నారీ ఘృతకుంభసమః పుమా' నితి న్యాయాత్. ౧౩

(సమంతత ఇతి.) సమంతతః సర్వావయవేషు, అభ్యషించత రేత స్సర్వావయవేషు యథా వ్యాప్తం భవతి తథా సిక్తవా నిత్యర్థః. తేన సర్వస్రోతాంసి సర్వావయవాః. పూర్ణాని వ్యాప్తాని. ౧౪

త మువాచ తతో గంగా సర్వదేవపురోహితం,
అశక్తా ధారణే దేవ తవ తేజ స్సముద్ధతం.
దహ్యమానాఽగ్నినా తేన సంప్రవ్యథితచేతనా, ౧౫॥

అథా బ్రవీ దిదం గంగాం సర్వదేవహుతాశనః.
ఇహ హైమవతే పాదే గర్భోయం సన్నివేశ్యతాం, ౧౬॥

శ్రుత్వా త్వగ్నివచో గంగా తం గర్భ మతిభాస్వరం.
ఉత్ససర్జ మహాతేజ స్స్రోతోభ్యో హి తదానఘ, ౧౭॥

యదస్యా నిర్గతం తస్మా త్తప్తజాంబూనదప్రభం.
కాంచనం ధరణీం ప్రాప్తం హిరణ్య * మమలం శుభం, ౧౮॥

తామ్రం కార్ష్ణాయసం చైవ తైక్ష్ణ్యా దేవాఽభ్యజాయత.

(తమి.) త్యర్ధత్రయం. తేనాగ్నినా అగ్నితేజసా, దహ్యమానా, అతఏవ సంప్రవ్యధితచేతనా అతిదుఃఖితచిత్తా గంగా, సర్వదేవానాం పురోహితం-'అగ్ని మీడే పురోహిత' మితి శ్రుతేః. త మగ్ని మువాచ. కథం? హేదేవ, తవ తేజ స్సముద్ధతం అభివృద్ధం భవతి, అస్య ధారణే అశక్తాస్మీతి. ౧౫॥

(అథేతి.) సర్వదేవానాం యద్ధుతం తదశ్నాతీతి సర్వదేవహుతాశనః. పాదే పర్యంతపర్వతే, అగ్నిదగ్ధశ్వేతపర్వతీకృతరుద్ర తేజోరాశా విత్యర్థః. ౧౬॥

(శ్రుత్వేతి.) మహాతేజ ఇతి సంబోధనం. స్రోతోభ్యః, ఉత్సృజ్యేతి శేషః. ౧౭॥

(యదితి.) అస్యా గంగాతః, నిర్గతం యత్ శోణితాది, ధరణీం గతం, తస్మా త్తప్తజాంబూనదప్రభం ద్రుతస్వర్ణవిశేషకాంతి, కాంచనం, అమలం శుభం, హిరణ్యం రజతం చ, అభవదితి వక్ష్యమాణ మనుషజ్యతే. అమల మితి నిర్గతవిశేషణం వా. ౧౮॥

(తామ్రమితి.) గంగాతో నిర్గతాత్, తైక్ష్ణ్యాత్ క్షారాత్, తామ్రం కార్ష్ణాయసం చాభ్యజాయత.

---

* అమలం = స్వర్ణమాక్షికం వా.

(స్కందోత్పత్తికథా)

మలం తస్యాఽభవ త్తత్ర త్రపు సీసక మేవ చ, ౧౯
తదేత ద్ధరణీం ప్రాప్య నానాధాతు రవర్ధత. ౨౦

నిక్షిప్తమాత్రే గర్భే తు తేజోభి రభిరంజితం,
సర్వం పర్వతసన్నద్ధం సౌవర్ణ మభవ ద్వనం. ౨౧

జాతరూప మితి ఖ్యాతం తదాప్రభృతి రాఘవ,
సువర్ణం పురుషవ్యాఘ్ర హుతాశన సమప్రభం. ౨౨

తృణవృక్షలతాగుల్మం సర్వం భవతి కాంచనం, ౨౨౹

తం కుమారం తతో జాతం సేంద్రా స్సహమరుద్గణాః.
క్షీరసంభావనార్థాయ కృత్తికా స్సమయోజయన్, ౨౩౹

తస్యా గంగాతః, అభవత్ నిర్గచ్ఛతి స్మ. మలం, తత్ర భూమౌ, త్రపు సీసకం చాభ్యజాయత, కృష్ణాయస మేవ కార్ష్ణాయసం, త్రపు (తగరం) సీసం (ఈయం). ౧౯

ఉపసంహరతి (తదితి.) తదేతత్ గంగాతో నిర్గతం. ౨౦

ఏవం గర్భోత్సర్జనకాలే గంగాతో నిర్గతానాం శోణితాదీనాం సౌవర్ణాదిభావ ముక్త్వా గర్భ తేజోరంజనాత్ కేషాంచిత్ స్వర్ణభావ మాహ (నిక్షిప్తేతి.) గర్భే గంగయా నిక్షిప్తమాత్రే, తస్య తేజోభి రభిరంజితం వ్యాప్తం, పర్వతసన్నద్ధం పూర్వోక్తశ్వేతపర్వతసహితం, సర్వం తద్వనం. శరవణం, సౌవర్ణం స్వర్ణమయం, అభవత్. ౨౧

(జాతేతి.) యదా సువర్ణం జాతం తదాప్రభృతి హుతాశనసమప్రభం సువర్ణం, జాతం రూపం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా జాతరూప మితి విఖ్యాత మభూత్. ౨౨

ఉపసంహరతి (తృణేతి.) ౨౨౹

ఏవం గంగయోత్సృష్టస్య గర్భస్య పోషణ ప్రకార మాహ (తమితి.) తతః గంగోత్సర్జనానంతరం, జాతం తం కుమారం, మరుద్గణాః దేవగణాః, సహ యుగపత్, క్షీరసంభావనార్థాయ క్షీరేణ వర్ధనప్రయోజనాయ, కృత్తికా స్సమయోజయన్, ణ్యంతత్వా ద్ద్వికర్మకత్వం, ౨౩౹

తా: క్షీరం జాతమాత్రస్య కృత్వా సమయ ముత్తమం.
దదు: పుత్రోఽయ మస్మాకం సర్వాసా మితి నిశ్చితా:, ౨౪

తతస్తు దేవతా స్సర్వా: కార్తికేయ ఇతి బ్రువ౯.
పుత్ర స్త్రైలోక్యవిఖ్యాతో భవిష్యతి న సంశయ:, ౨౫

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా స్కన్నం గర్భపరిస్రవే.
స్నాపయ౯ పరయా లక్ష్మ్యా దీప్యమానం యథాఽనలం, ౨౬

స్కంద ఇత్యబ్రువ౯ దేవా: స్కన్నం గర్భపరిస్రవాత్.
కార్తికేయం మహాభాగం కాకుత్స్థ జ్వలనోపమం ౨౭

ప్రాదుర్భూతం తత: క్షీరం కృత్తికానా మనుత్తమం,
షణ్ణాం షడాననో భూత్వా జగ్రాహ స్తనజం పయ:, ౨౮

(తా ఇతి.) కృత్తికాః అయ మస్మాకం సర్వాసాం పుత్రో భవత్వితి దేవై స్సహ సమయం సంకేతం, కృత్వా, నిశ్చితాః కృతనిశ్చయా స్సత్యః, జాతమాత్రస్య తస్య, క్షీరం దదుః దాతు ముద్యుక్తాః. ౨౪

(తత ఇతి.) ఉక్తవిశేషణః పుత్రః, కార్తికేయః కృత్తికాపుత్రో భవిష్యతి, ఇతి బ్రువ౯ అబ్రువ౯. ౨౫

(తేషా మితి.) కృత్తికాః గర్భపరిస్రవే గర్భోదకే, స్కన్నం పతితం, స్నాపయ౯ అస్నాపయ౯, గర్భస్రావనివృత్త్యర్థం. ౨౬

(స్కంద ఇతి.) స్కన్నత్వాత్ స్కంద ఇత్యన్వర్థనామ చక్రు రిత్యర్థః. ౨౭

(ప్రాదుర్భూత మితి.) తతః స్నాపనానంతరం, షణ్ణాం కృత్తికానాం క్షీరం ప్రాదుర్భూతం, తచ్చ స్తనజం పయః షడాననో భూత్వా జగ్రాహ. ౨౮

(స్కందోత్పత్తికథా)

గృహీత్వా క్షీర మేకాహ్నా సుకుమారవపు స్తదా.
అజయ త్స్వేన వీర్యేణ దైత్యా సైన్యగణా న్విభుః, ౨౯

సురసేనాగణపతిం తత స్త మతులద్యుతిం.
అభ్యషించ న్సురగణా స్సమే త్యాగ్నిపురోగమాః, ౩౦

ఏష తే రామ గంగాయా విస్తరోఽభిహితో మయా.
కుమార సంభవ శ్చైవ ధన్యః పుణ్య స్తథైవ చ, ౩౧

భక్తశ్చ యః కార్తికేయే కాకుత్స్థ భువి మానవః.
ఆయుష్మా న్పుత్రపౌత్రైశ్చ స్కందసాలోక్యతాం వ్రజేత్. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.

(గృహీత్వేతి.) ఏకాహ్నేతి టజభావ స్సమాసాంత స్యానిత్యత్వాత్. ఏకదినేన స్తన్యం పీత్వా క్రమేణ సుకుమారవపు రపి దైత్యగణా నజయత్. ౨౯

(సురేతి.) సురసేనాగణపతిత్వేనాఽభ్యషించ న్నిత్యర్థః. ప్రథమ మభిషేక స్తతో జయ ఇత్యర్థక్రమః. ౩౦

(ఏష ఇతి.) విస్తరః దివ్యసంభవః. తమేవాహ (కుమారేతి.) ఏవ మేత దాఖ్యానశ్రవణఫల ముక్తం (ధన్య ఇత్యాదినా.) ౩౧

అథ ప్రసంగా త్తద్భక్తిఫల మాహ (భక్తశ్చేతి.) సలోక ఏవ సాలోక్యం. స్వార్థే ష్యఞ్. తస్య భావ స్సాలోక్యతా, స్కంద సమానలోకత్వ మిత్యర్థః. ౩౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తత్రింశస్సర్గః.

అథ అష్టత్రింశస్సర్గః

తాం కథాం కౌశికో రామే నివేద్య కుశికాత్మజః,
పునరేవాఽపరం వాక్యం కాకుత్స్థ మిద మబ్రవీత్. ౧

అయోధ్యాధిపతి శ్శూరః పూర్వ మాసీ న్నరాధిపః,
సగరో నామ ధర్మాత్మా ప్రజాకామ స్స చాఽప్రజః. ౨

వైదర్భదుహితా రామ కేశినీ నామ నామతః,
జ్యేష్ఠా సగరపత్నీ సా ధర్మిష్ఠా సత్యవాదినీ. ౩

అరిష్టనేమిదుహితా రూపేణాఽప్రతిమా భువి,
ద్వితీయా సగరస్యాసీ త్పత్నీ సుమతిసంజ్ఞితా. ౪

తాభ్యాం సహ తతో రాజా పత్నీభ్యాం తప్తవాం స్తపః,
హిమవంతం సమాసాద్య భృగుప్రస్రవణే గిరౌ. ౫

అథ అష్టత్రింశస్సర్గః

ఏవం దివ్యసంభవం విస్తరం ప్రతిపాద్య మానుషలోక సంభవం విస్తరం వక్తు ముపక్రమతేఽష్టత్రింశే (తా మిత్యాది.) రామే రామాయ, కౌశికశబ్దార్థ మాహ (కుశికాత్మజ ఇతి.) ౧

(అయోధ్యేతి.) అప్రజః అతఏవ ప్రజాకామః. ౨

(వైదర్భేతి.) యా వైదర్భదుహితా సా జ్యేష్ఠపత్న్యాసీత్. ౩

(అరిష్టేతి.) అరిష్టనేమిః కాశ్యపః. ౪

(తాభ్యామితి.) భృగ్వధిష్ఠితం ప్రస్రవణం వారిప్రవాహో యస్మిం స్తథా, గిరౌ పర్యంత పర్వతే. ౫

(సగరస్య పుత్రప్రాప్తిః)

అథ వర్షశతే పూర్ణే తపసాఽఽరాధితో మునిః,
సగరాయ వరం ప్రాదా ద్భృగు స్సత్యవతాం వరః. ౬

అపత్యలాభ స్సుమహా న్భవిష్యతి తవాఽనఘ,
కీర్తిం చాప్రతిమాం లోకే ప్రాప్స్యసే పురుషర్షభ. ౭

ఏకా జనయితా తాత పుత్రం వంశకరం తవ,
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి అపరా జనయిష్యతి ౮

భాషమాణం మహాత్మానం రాజపుత్ర్యౌ ప్రసాద్య తం,
ఊచతుః పరమప్రీతే కృతాంజలిపుటే తదా. ౯

ఏకః కస్యా స్సుతో బ్రహ్మ న్కా బహూ న్జనయిష్యతి,
శ్రోతు మిచ్ఛావహే బ్రహ్మ న్సత్య మస్తు వచ స్తవ. ౧౦

తయో స్తద్వచనం శ్రుత్వా భృగుః పరమధార్మికః,
ఉవాచ పరమాం వాణీం స్వచ్ఛందోఽత్ర విధీయతాం. ౧౧

(అథేతి.) వర్షశతే పూర్ణే, తపస్యత ఇతి శేషః. ౬

(అపత్యేతి,) సుబహ్వపత్యవిషయత్వాత్ సుమహత్త్వం. (కీర్తిమితి,) తేనేతి శేషః. ౭

(ఏకేతి.) జనయితేతి లుట్. తాతే త్యుపలాలనే. ౮

(భాషమాణ మితి.) రాజపుత్ర్యా వితి ఛత్రిన్యాయా దుక్తం, సుమతేః కాశ్యపపుత్రీత్వాత్. ౯

(ఏక ఇతి.) తవ వచ స్సత్య మస్తు. యస్యా ఏకమిచ్ఛసి తస్యా ఏకః, యస్యా బహూ నిచ్ఛసి తస్యా బహవ స్సంత్విత్యర్థః, ౧౦

(తయోరితి.) అత్ర పుత్రవిషయే, స్వచ్ఛందః స్వేచ్ఛా, విధీయతాం జ్ఞాప్యతాం. ౧౧

ఏకో వంశకరో వాస్తు బహవో వా మహాబలాః,
కీర్తిమంతో మహోత్సాహాః కా వా కం వర మిచ్ఛతి. ౧౨.

మునేస్తు వచనం శ్రుత్వా కేశినీ రఘునందన,
పుత్రం వంశకరం రామ జగ్రాహ నృపసన్నిధౌ. ౧౩

షష్టిం పుత్రసహస్రాణి సుపర్ణభగినీ తదా,
మహోత్సాహాన్ కీర్తిమతో జగ్రాహ సుమతి స్సుతాన్. ౧౪

ప్రదక్షిణ మృషిం కృత్వా శిరసాఽభిప్రణమ్య చ,
జగామ స్వపురం రాజా సభార్యో రఘునందన. ౧౫.

అథ కాలే గతే తస్మిన్ జ్యేష్ఠా పుత్రం వ్యజాయత,
అసమంజ ఇతి ఖ్యాతం కేశినీ సగరాత్మజం. ౧౬.

సుమతిస్తు నరవ్యాఘ్ర గర్భతుంబం వ్యజాయత,
షష్టిః పుత్రా స్సహస్రాణి తుంబ భేదా ద్వినిస్సృతాః. ౧౭

(తదేవ.) వివృణోతి (ఏక ఇతి.) ౧౨

(మునేరితి.) జగ్రాహ వరయామాస. ౧౩

(షష్టిమితి.) సుపర్ణ భగినీ గరుడభగినీ. ౧౪

(ప్రదక్షిణమితి,) ఋషిం భృగుం. ౧౫

(అథేతి.) వ్యజాయత ప్రసూతవతీ. ౧౬

(సుమతి రితి.) గర్భతుంబం వృత్తాకారం గర్భపిండం. కథం తతః పుత్రోదయ? ఇత్యత ఆహ (షష్టి రితి.) తుంబభేదాత్. నతు గాంధార్యా ఇవ పశ్చా ద్విభజనీయ ఇత్యర్థః. ౧౭.

ఘృతపూర్ణేషు కుంభేషు ధాత్ర్య స్తాన్ సమవర్ధయన్,
కాలేన మహతా సర్వే యౌవనం ప్రతిపేదిరే. ౧౮

అథ దీర్ఘేణ కాలేన రూప యౌవనశాలినః,
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి సగరస్యాఽభవం స్తదా. ౧౯

స చ జ్యేష్ఠో నరశ్రేష్ఠ సగరస్యాత్మసంభవః,
బాలాన్ గృహీత్వా తు జలే సరయ్వా రఘునందన.
ప్రక్షిప్య ప్రహస న్నిత్యం మజ్జత స్తాన్ సమీక్ష్య వై, ౨౦

ఏవం పాపసమాచార స్సజ్జనప్రతిబాధకః,
పౌరాణా మహితే యుక్తః పుత్రో నిర్వాసితః పురాత్. ౨౧

తస్య పుత్రోఽంశుమా న్నామ అసమంజస్య వీర్యవాన్.
సమ్మత స్సర్వలోకస్య సర్వస్యాపి ప్రియంవదః, ౨౨

(ఘృతేతి.) ధాత్ర్యః ఉపమాతరః, తాన్ విభక్తతుంబాన్. ౧౮

(అథేతి.) దీర్ఘేణ కాలేనేతి యౌవనశాలిత్వ హేతుత్వా త్తృతీయా. యౌవనశాలిన ఇతి పుల్లింగత్వ మార్షం. ౧౯

(సచే) త్ర్యర్ధత్రయం. జ్యేష్ఠః అసమంజః, ప్రహసన్, స్థిత ఇతి శేషః. ౨౦

(ఏవ మితి.) నిర్వాసితః నివాస్యతే స్మ. ౨౧

(అంశుమా న్నామ.) ఆసీదితి శేషః. ౨౨

తత: కాలేన మహతా మతి స్సమభిజాయత.
సగరస్య నరశ్రేష్ఠ యజేయ మితి నిశ్చితా, ౨౩౫

స కృత్వా నిశ్చయం రామ సోపాధ్యాయగణ స్తదా.
యజ్ఞకర్మణి వేదజ్ఞో యష్టుం సముపచక్రమే. ౨౪౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, అష్టత్రింశస్సర్గ:.

అథ ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా కథాంతే రఘునందన:,
ఉవాచ పరమప్రీతో మునిం దీప్త మివానలం. ౧

శ్రోతు మిచ్ఛామి భద్రం తే విస్తరేణ కథా మిమాం,
పూర్వకో మే కథం బ్రహ్మ౯ యజ్ఞం వై సముపాహరత్. ౨

(తత ఇతి.) యజేయ మితి నిశ్చితా మతిః, సమభిజాయత సమభ్యజాయత. ౨౩౫

(స ఇతి.) యజ్ఞకర్మణి నిశ్చయం కృత్వా యష్టుం సముపచక్రమే. ౨౪౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,
అష్టత్రింశస్సర్గః.

అథ ఏకోనచత్వారింశస్సర్గ:

అథ రామేణ స్వపూర్వక వృత్తాంతప్రస్తావేన కుతూహలాత్ పృష్టే సతి విశ్వామిత్రేణ తదుత్తరకథన మేకోనచత్వారింశే (విశ్వామిత్రేత్యాది) కథాంతే యజ్ఞోపక్రమ కథనానంతరం. ౧

(శ్రోతు మితి.) ఇమాం యజ్ఞకథాం, పూర్వకః మద్వంశకూటస్థః, సముపాహరత్ కృతవా౯. ౨

(సగరయజ్ఞకథా)

విశ్వామిత్రస్తు కాకుత్‌స్థ మువాచ ప్రహస న్నివ,
శ్రూయతాం విస్తరో రామ సగరస్య మహాత్మనః. ౩

శంకరశ్వశురో నామ హిమవా నచలోత్తమః,
వింధ్యపర్వత మాసాద్య నిరీక్షేతే పరస్పరం. ౪

తయో ర్మధ్యే ప్రవృత్తోఽభూ ద్యజ్ఞ స్స పురుషోత్తమ,
సహి దేశో నరవ్యాఘ్ర ప్రశస్తో యజ్ఞకర్మణి. ౫

తస్యాశ్వచర్యాం కాకుత్‌స్థ దృఢధన్వా మహారథః,
అంశుమా నకరో త్తాత సగరస్య మతే స్థితః. ౬

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) ప్రహస న్నివ ప్రసన్నవదన ఇత్యర్థః. స్వవివక్షితస్యైవ పృష్టత్వాత్ ప్రహాసః, అజాన న్నివ పృష్టవా నితి వా. (విస్తర ఇతి.) యజ్ఞస్యేతి శేషః. ౩

(శంకరేతి.) వింధ్యపర్వత మాసాద్య మధ్యే మహాగిరినిరోధాభావాత్ ప్రాప్య, తథా వింధ్యోపి హిమవంతం ఇత్యేవం పరస్పర మాసాద్య, వీక్షానిరోధాభావాత్ నిరీక్షేతే పరస్పరం నిరీక్షమాణా వివ స్థితా విత్యర్థః. ౪

అస్త్వేవం, తతః కిమిత్యత్రాహ (తయోరితి.) హి యస్మా, త్స దేశః యజ్ఞకర్మణి ప్రశస్తః, 'ఆర్యావర్తః పుణ్యభూమి ర్మధ్యం వింధ్యహిమాగయో' రితివచనాత్, అత స్తయో ర్మధ్యే యజ్ఞః ప్రవృత్తోఽభూత్. ౫

(తస్యేతి.) అశ్వచర్యాం అశ్వానుచరణం, మతే ఆజ్ఞాయాం. ౬

తస్య పర్వణి తం యజ్ఞం యజమానస్య వాసవః,
రాక్షసీం తను మాస్థాయ యజ్ఞీయాశ్వ మపాహరత్. ౭

హ్రీయమాణే తు కాకుత్స్థ తస్మి న్న శ్వే మహాత్మనః,
ఉపాధ్యాయగణా స్సర్వే యజమాన మథాబ్రువన్. ౮

అయం పర్వణి వేగేన యజ్ఞీయాశ్వోఽపనీయతే,
హర్తారం జహి కాకుత్స్థ హయ శ్చైవోపనీయతాం. ౯

యజ్ఞచ్ఛిద్రం భవత్యేత త్సర్వేషా మశివాయ నః,
తత్తథా క్రియతాం రాజన్ యథాఽచ్ఛిద్రః క్రతు ర్భవేత్. ౧౦

ఉపాధ్యాయవచ శ్శ్రుత్వా తస్మిన్ సదసి పార్థివః,
షష్టిం పుత్త్రసహస్రాణి వాక్య మేత దువాచ హ. ౧౧

(తస్యేతి.) తం యజ్ఞం, యజమానస్య తస్య సగరస్య, యజ్ఞీయాశ్వం యజ్ఞార్హాశ్వం, రాక్షసీం మాయామయీం, తనుమాస్థాయ, పర్వణి ఉక్థ్యాహే 'తిథిభేదే క్షణే పర్వే'తి నిఘంటుః. అపాహరత్ అపహృతవాన్. ౭

(హ్రీయమాణ ఇతి.) ఉపాధ్యాయగణాః ఋత్విగ్గణాః. ౮

(అయ మితి.) అపనీయతే వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వేతి లట్. ౯

(యజ్ఞేతి.) ఏతద్యజ్ఞ చ్ఛిద్రం యజ్ఞాపరాధః, 'ఛిద్రం రంధ్రాపరాధయో' రితి వైజయంతీ. సర్వేషాం నః అశివాయ భవతి, తస్మాత్ క్రతు ర్యథా అచ్ఛిద్రో భవే త్తథైవ క్రియతాం. ౧౦

(ఉపాధ్యాయేతి) పార్థివః సగరః. ౧౧

(యజ్ఞాశ్వాన్వేషణం)

* గతిం పుత్రా న పశ్యామి రక్షసాం పురుషర్షభాః,
మంత్రపూతై ర్మహాభాగై రాస్థితో హి మహాక్రతుః. ౧౨

తద్గచ్ఛత విచిన్వధ్వం పుత్రకా భద్రమస్తు వః,
సముద్రమాలినీం సర్వాం పృథివీ మనుగచ్ఛత. ౧౩

ఏకైకయోజనం పుత్రా విస్తార మధిగచ్ఛత, ౧౩౪

యావ త్తురగసందర్శ స్తావ త్ఖనత మేదినీం.
తం చైవ హయహర్తారం మార్గమాణా మమాజ్ఞయా, ౧౪౪

(గతి మితి.) హే పుత్రాః, హి యస్మా న్మహాక్రతుః, మంత్రపూతై ర్మహాభాగై రాస్థితః అనుష్ఠితః, తస్మా ద్రక్షసాం గతిం ఆగమనం, న పశ్యామి ప్రసక్త్యభావాదితి భావః. ౧౨

అతః కేన ప్రకారేణ గతోఽశ్వ? ఇతి విచిన్వధ్వ మిత్యాహ (తదితి.) యద్వా, అహం కర్మ వ్యగ్రః స్థితః. అశ్వాపహర్తౄణాం రక్షసాం గతిం గంతవ్యదేశం న పశ్యామి. విచిన్వధ్వ మిత్యాహ (తదితి.) సముద్ర ఏవ మాలా ఆవరణ మస్యా ఇతి సముద్రమాలినీ, తా మనుగచ్ఛత అన్వేషధ్వం. ౧౩

(ఏకేతి.) అర్ధమేకం. ప్రథమ మేకం యోజనం విచిత్య పశ్చా ద్యోజనాంతర మితి క్రమేణ విచినుధ్వ మిత్యర్థః. యద్వా, ఏక ఏకం యోజన మితి క్రమేణ విచినుద్వ మిత్యర్థః. ౧౩౪

యది భూతలే న దృశ్యతే తదా కర్తవ్య మాహ (యావదితి.) ౧౪౪

---

* అత్ర క్రతౌ రక్షసాం గతిం న పశ్యామి, త త్తస్మా త్కేనాపి దేవేన హృత ఇతి తమన్వేషయతే త్యర్థః ఇతి తిలకం.

దీక్షిత: పౌత్రసహిత స్సోపాధ్యాయగణో హ్యహం.
ఇహ స్థాస్యామి భద్రం వో యావ త్తురగదర్శనం, ౧౫

ఇత్యుక్తా హృష్టమనసో రాజపుత్రా మహాబలా:.
జగ్ము ర్మహీతలం రామ పితు ర్వచనయంత్రితా:, ౧౬

యోజనాయామవిస్తార మేకైకో ధరణీతలం,
బిభిదు: పురుషవ్యాఘ్ర వజ్రస్పర్శసమై ర్నఖై:, ౧౭

శూలై రశనికల్పైశ్చ హలైశ్చాపి సుదారుణై:.
భిద్యమానా వసుమతీ ననాద రఘునందన, ౧౮

నాగానాం వధ్యమానానా మసురాణాం చ రాఘవ.
రాక్షసానాం చ దుర్ధర్ష స్సత్వానాం నినదోఽభవత్, ౧౯

యోజనానాం సహస్రాణి షష్టిం తు రఘునందన.
బిభిదు ర్ధరణీం వీరా రసాతల మనుత్తమం, ౨౦

మమ తు గమనం న యుక్త మిత్యాహ (దీక్షిత ఇతి.) ౧౫

(ఇతీతి) యంత్రితా: నియుక్తా:. ౧౬

(యోజనేతి.) ఆయామః దైర్ఘ్యం, విస్తారః విశాలతా, వజ్రస్పర్శ సమైః వజ్రస్పర్శసమస్పర్శై రిత్యర్థః, ౧౭

(శూలై రితి.) అశనికల్పైః వజ్రతుల్యైః. ౧౮

(నాగానా మితి.) నాగానాం సర్పాణాం, అసురరాక్షసాః పాతాళవాసినః. ౧౯

(యోజనానా మితి.) రసాతలం పాతాళం యథా భవతి తథా, ధరణీం బిభిదుః. ౨౦

(యజ్ఞాశ్వాన్వేషణం)

ఏవం పర్వతసంబాధం జంబూద్వీపం నృపాత్మజాః.
ఖనంతో నరశార్దూల సర్వతః పరిచక్రముః, ౨౧

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సాసురా స్సహపన్నగాః.
సంభ్రాంతమనస స్సర్వే పితామహ ముపాగమన్, ౨౨

తే ప్రసాద్య మహాత్మానం విషణ్ణవదనా స్తదా.
ఊచుః పరమసంత్రస్తాః పితామహ మిదం వచః, ౨౩

భగవన్ పృథివీ సర్వా ఖన్యతే సగరాత్మజైః.
బహవశ్చ మహాత్మానో హన్యంతే తలవాసినః, ౨౪

అయం యజ్ఞహరోఽస్మాక మనేనాశ్వోఽపనీయతే.
ఇతి తే సర్వభూతాని నిఘ్నంతి సగరాత్మజాః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః.

(ఏవ మితి.) సంబాధం నిబిడం. ౨౧

(తత ఇతి) స్పష్టం. ౨౨

(త ఇతి.) ప్రసాద్య స్తుత్వా. ౨౩

(భగవన్నితి.) తలవాసినః రసాతలవాసినః. ౨౪

(అయ మితి.) యజ్ఞహరః యజ్ఞహంతా. యజ్ఞహన ఇతి పాఠే హంతీతి హనః, పచాద్యచ్. ౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః.

అథ చత్వారింశస్సర్గః

దేవతానాం వచ శ్శ్రుత్వా భగవా న్వై పితామహః,
ప్రత్యువాచ సుసంత్రస్తా న్కృతాంతబలమోహితాన్. ౧

యస్యేయం వసుధా కృత్స్నా వాసుదేవస్య ధీమతః,
కాపిలం రూప మాస్థాయ ధారయ త్యనిశం ధరాం.
తస్య కోపాగ్నినా దగ్ధా భవిష్యంతి నృపాత్మజాః, ౨½

పృథివ్యా శ్చాపి నిర్భేదో దృష్ట ఏవ సనాతనః.
సగరస్య చ పుత్రాణాం వినాశోఽదీర్ఘజీవినాం, ౩½

పితామహవచ శ్శ్రుత్వా త్రయస్త్రింశ దరిందమ.
దేవాః పరమసంహృష్టాః పున ర్జగ్ము ర్యథాగతం, ౪½

సగరస్య చ పుత్రాణాం ప్రాదురాసీ న్మహాత్మనాం.
పృథివ్యాం భిద్యమానాయాం నిర్ఘాతసమనిస్వనః, ౫½

అథ చత్వారింశస్సర్గః

(దేవతానా మిత్యాది.) కృతః అంతో జననాశో యైస్తే కృతాంతాః. సగరపుత్రాః. ౧

(యస్యేతి.) సార్ధశ్లోకః. ఆస్థాయ, య ఇతిశేషః. ౨½

(పృథివ్యా ఇతి.) సనాతనః ప్రతికల్ప మవశ్యంభావీ. దృష్టః నిశ్చితః,అతో న తత్రాపి శోకః కార్య ఇతిభావః. అదీర్ఘజీవినా మితి ఛేదః. వినాశో దృష్ట ఇత్యనుషంగః. ౩½

(పితామహేతి.) త్రయస్త్రింశ ద్దేవాః-అష్టౌ వసవ, ఏకాదశ రుద్రా, ద్వాదశాదిత్యా, అశ్వినౌ చ. ఇద ముపలక్షణం గంధర్వాదే ర్గమనస్యాపి. ౪½

(సగరస్యేతి,) నిర్ఘాతః ఉత్పాతవిశేషః. ౫½

(సగరపుత్రాణాం వినాశః)

తతో భిత్వా మహీం సర్వే కృత్వా చాపి ప్రదక్షిణం.
సహితా స్సగరా స్సర్వే పితరం వాక్య మబ్రువన్, ౬॥

పరిక్రాంతా మహీ సర్వా సత్త్వవంతశ్చ సూదితాః.
దేవదానవరక్షాంసి పిశాచోరగకిన్నరాః, ౭॥

నచ పశ్యామహేఽశ్వం త మశ్వహర్తార మేవ చ.
కిం కరిష్యామ భద్రం తే బుద్ధి రత్ర విచార్యతాం, ౮॥

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా పుత్రాణాం రాజసత్తమ.
సమన్యు రబ్రవీ ద్వాక్యం సగరో రఘునంధన, ౯॥

భూయః ఖనత భద్రం వో నిర్భిద్య వసుధాతలం.
అశ్వహర్తార మాసాద్య * కృతార్థాశ్చ నివర్తథ, ౧౦॥

~~(తత ఇతి.) సర్వే మహీం ప్రదక్షిణం కృత్వా పితరం గత్వా~~, సర్వే పితర మబ్రువన్. ౬॥

(పరిక్రాంతేతి) శ్లోకద్వయం. సత్త్వవంతః బలవంతః, కరిష్యామేతి విసర్గలోపశ్ఛాందసః. ౮॥

(తేషా మితి.) సమన్యుః అశ్వాఽలాభకృతక్రోధవాన్, ౯॥

(భూయ ఇతి.) భూయో నిర్భిద్య ఖనతేత్యన్వయః. నివర్తథ నివర్తధ్వం. ౧౦॥

---

* కృతార్థాశ్చ కృతార్థాశ్చేత్. తదా నివర్తథ అన్యథా న నివర్తధ్వ మిత్యర్థః ఇతి తిలకం.

పితు ర్వచన మాసాద్య సగరస్య మహాత్మనః.
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి రసాతల మభిద్రవన్, ౧౧౪

ఖన్యమానే తత స్తస్మిన్ దదృశుః పర్వతోపమం.
దిశాగజం విరూపాక్షం ధారయంతం మహీతలం, ౧౨౪

సపర్వతవనాం కృత్స్నాం పృథివీం రఘునందన.
శిరసా ధారయామాస విరూపాక్షో మహాగజః. ౧౩౪

యదా పర్వణి కాకుత్స్థ విశ్రమార్థం మహాగజః.
ఖేదా చ్చాలయతే శీర్షం భూమికంప స్తదా భవేత్, ౧౪౪

తం తే ప్రదక్షిణం కృత్వా దిశాపాలం మహాగజం.
మానయంతో హి తే రామ జగ్ము ర్భిత్వా రసాతలం, ౧౫౪

తతః పూర్వాం దిశం భిత్వా దక్షిణాం బిభిదుః పునః.
దక్షిణస్యా మపి దిశి దదృశు స్తే మహాగజం, ౧౬౪

(పితురితి.) అభిద్రవన్ అభ్యద్రవన్. ౧౧౪

(ఖన్యమాన ఇతి.) దిశాగజం, వష్టి వాగురిరిత్యాప్. విరూపాక్షం విరూపాక్షాఖ్యం. ౧౨౪

ఉక్తం వివృణోతి (సేతి.) ౧౩౪

(యదేతి.) పర్వణి కాలే, ఖేదా ద్ధేతో ర్విశ్రమార్థం శ్రమశాంత్యర్థం, చాలయతే చాలయతి. ౧౪౪

(తమితి.) మానయంతః పూజయంతః. ౧౫౪

(తత ఇతి.) తత ఇత్యస్య వివరణం పూర్వాం దిశం భిత్వేతి. ౧౬౪

(సగరపుత్రాణాం వినాశః)

మహాపద్మం మహాత్మానం సుమహత్పర్వతోపమం.
శిరసా ధారయంతం తే విస్మయం జగ్ము రుత్తమం, ౧౭౪

తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా సగరస్య మహాత్మనః.
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి పశ్చిమాం బిభిదు ర్దిశం, ౧౮౪

పశ్చిమాయా మపి దిశి మహాంత మచలోపమం.
దిశాగజం సౌమనసం దదృశు స్తే మహాబలాః. ౧౯౪

తం తే ప్రదక్షిణం కృత్వా పృష్ట్వా చాపి నిరామయం.
ఖనంతః సముపక్రాంతా దిశం హైమవతీం తతః, ౨౦౪

ఉత్తరస్యాం రఘుశ్రేష్ఠ దదృశు ర్హిమపాండరం.
భద్రం భద్రేణ వపుషా ధారయంతం మహీ మిమాం, ౨౧౪

సమాలభ్య తత స్సర్వే కృత్వా చైనం ప్రదక్షిణం.
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి బిభిదు ర్వసుధాతలం:, ౨౨౪

మహాగజం విశేషయతి (మహేతి.) సుమహ దిత్యార్షం. ౧౭౪.

(తత ఇతి.) దిక్ఛబ్దేన దేశ ఉచ్యతే. ౧౮౪.

(పశ్చిమాయా మితి.) సౌమనసం సౌమనసాఖ్యం. ౧౯౪.

(తమితి.) నిరామయం కుశలం, సముపక్రాంతాః గతాః, హైమవతీం హిమవత్సంబంధినీం. ౨౦౪

(ఉత్తరస్యామితి.) భద్రం భద్రాఖ్యం, భద్రేణ శోభనేన. ౨౧౪.

(సమాలభ్యేతి) సమాలభ్య స్పృష్ట్వా - 'ఆలంభ స్స్పర్శహింసయో' రిత్యమరః. ౨౨౪.

తత: ప్రాగుత్తరాం గత్వా సాగరా: ప్రథితాం దిశం.
రోషా దభ్యఖనన్ సర్వే పృథివీం సగరాత్మజా:, ౨౩½

తేతు సర్వే మహాత్మానో భీమవేగా మహాబలా:.
దదృశు: కపిలం తత్ర వాసుదేవం సనాతనం, ౨౪½

హయం చ తస్య దేవస్య చరంత మవిదూరత:.
ప్రహర్ష మతులం ప్రాప్తా స్సర్వే తే రఘునందన, ౨౫½

తే తం హయహరం జ్ఞాత్వా క్రోధపర్యాకులేక్షణా:.
ఖనిత్రలాంగలధరా నానావృక్షశిలాధరా:,
అభ్యధావంత సంక్రుద్ధా స్తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రువన్. ౨౬

అస్మాకం త్వం హి తురగం యజ్ఞీయం హృతవానసి,
దుర్మేధ స్త్వం హి సంప్రాప్తాన్ విద్ధి న స్సగరాత్మజాన్. ౨౭

శ్రుత్వా తు వచనం తేషాం కపిలో రఘునందన,
రోషేణ మహతాఽఽవిష్టో హుంకార మకరోత్తదా. ౨౮

(తత ఇతి.) ప్రాగుత్తరాం ఐశానీం దిశం, ప్రథితాం అశ్వగమనే యోగ్యతావతీం, గమన ఖనన క్రియాభేదా త్సాగర సగరాత్మజ పదప్రయోగః. ౨౩½

(తేత్వితి.) మహాత్మానః మహాకాయాః, కపిలం కపిలావతారం. ౨౪½

(హయం చేతి) చరంతం తృణాని భక్షయంతం. ౨౫½

(తే తమితి) సార్ధశ్లోకః. తం కపిలం. ౨౬

(అస్మాకమితి.) దుర్మేధ ఇతి సంబోధనం. ౨౭

(శ్రుత్వేతి) స్పష్టం. ౨౮

(అంశుమతః అన్వేషణం)

తత స్తేనాప్రమేయేన కపిలేన మహాత్మనా,
భస్మరాశీకృతా స్సర్వే కాకుత్స్థ సగరాత్మజాః. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చత్వారింశస్సర్గః.

అథ ఏకచత్వారింశస్సర్గః

పుత్రాం శ్చిరగతా౯ జ్ఞాత్వా సగరో రఘునందన,
నప్తార మబ్రవీ ద్రాజా దీప్యమానం స్వతేజసా. ౧

శూరశ్చ కృతవిద్యశ్చ పూర్వై స్తుల్యోఽసి తేజసా,
పితౄణాం గతి మన్విచ్ఛ యేన చాశ్వోఽపవాహితః. ౨

అంతర్భౌమాని సత్త్వాని వీర్యవంతి మహాంతి చ,
తేషాం త్వం ప్రతిఘాతార్థం సాసిం గృహ్ణీష్వ కార్ముకం. ౩

(తత ఇతి.) అప్రమేయేన అప్రమేయవైభవేన. ౩౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, చత్వారింశస్సర్గః.

అథ ఏకచత్వారింశస్సర్గః.

(పుత్రా నిత్యాది.) నప్తారం పౌత్రం. ౧

(శూరఇతి.) పూర్వైః పితృభిః, పితౄణాం కనిష్ఠ పితౄణాం, గతిం మార్గం, అన్విచ్ఛ అన్వేషయ, అశ్వో యేనాపవాహిత స్తస్య చ గతి మన్విచ్ఛ. ౨

(అంతరితి.) అంతర్భౌమాని భూమే రంతర్జాతాని, భూబిల మాశ్రితానీత్యర్థః. యానీతి శేషః. ౩

అభివాద్యాఽభివాద్యాం స్త్వం హత్వా విఘ్నకరా నపి,
సిద్ధార్థ స్సన్నివర్తస్వ మమ యజ్ఞస్య పారగః. ౪

ఏవ ముక్తోఽంశుమా న్సమ్యక్ సగరేణ మహాత్మనా,
ధను రాదాయ ఖడ్గం చ జగామ లఘువిక్రమః. ౫

స ఖాతం పితృభి ర్మార్గ మంతర్భౌమం మహాత్మభిః,
ప్రాపద్యత నరశ్రేష్ఠ తేన రాజ్ఞాఽభిచోదితః. ౬

దైత్య దానవరక్షోభిః పిశాచపతగోరగైః,
పూజ్యమానం మహాతేజా దిశాగజ మపశ్యత. ౭

స తం ప్రదక్షిణం కృత్వా పృష్ట్వా చాపి నిరామయం,
పితౄ న్స పరిపప్రచ్ఛ వాజిహర్తార మేవ చ. ౮

దిశాగజస్తు తచ్ఛ్రుత్వా ప్రత్యాహాంశుమతో వచః,
అసమంజ కృతార్థ స్త్వం సహాశ్వ శ్శీఘ్ర మేష్యసి. ౯

(అభివాద్యేతి.) పారగః **సమాప్తికరః.** ౪

(ఏవమితి.) లఘువిక్రమః శీఘ్రగమనః. ౫

(స ఇతి.) ఖాతం క్లప్త మిత్యర్థః. ౬

(దైత్యేతి.) **అపశ్యత అపశ్యత్.** ౭

(స ఇతి.) పరిపప్రచ్ఛ, క్వాస్త? ఇతి శేషః. ౮

(దిశేతి.) **అసమంజ** అసమంజపుత్ర, ఇఞాభావ **ఆర్షః.** ౯

(అంశుమతః అన్వేషణం)

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సర్వానేవ దిశాగజాన్,
యథాక్రమం యథాన్యాయం ప్రష్టుం సముపచక్రమే. ౧౦

తై శ్చ సర్వై ర్దిశాపాలై ర్వాక్యజ్ఞై ర్వాక్యకోవిదైః,
పూజిత స్సహయశ్చైవ గంతాసీ త్యభిచోదితః. ౧౧

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా జగామ లఘువిక్రమః,
భస్మరాశీకృతా యత్ర పితర స్తస్య సాగరాః. ౧౨

స దుఃఖవశ మాపన్న స్త్వసమంజసుత స్తదా,
చుక్రోశ పరమార్తస్తు వధా త్తేషాం సుదుఃఖితః. ౧౩

యజ్ఞీయం చ హయం తత్ర చరంత మవిదూరతః,
దదర్శ పురుషవ్యాఘ్రో దుఃఖశోక సమన్వితః. ౧౪

(తస్యేతి.) సముపచక్రమ ఇతి సవినయత్వ ప్రకటనం. ౧౦

(తైశ్చేతి.) వక్తు మర్హం వాక్యం, ఋహలోర్ణ్యత్. చజోః కుఘిణ్ణ్యతోరితి కుత్వం. వాక్యకోవిదైః కాలదేశోచితవక్తవ్యార్థజ్ఞైః. యద్వా, పరవాక్యాశయజ్ఞైః స్వయం వాక్యప్రయోగకుశలై శ్చేత్యర్థః. సహయః పితామహసమీపం గంతాసీ త్యభిచోదితోఽభూత్. ౧౧

(తేషామితి.) తస్యాంశుమతః, పితరో యత్ర భస్మరాశీకృతా స్తం దేశం జగామ. ౧౨

(స ఇతి.) పూర్వ మదర్శనా ద్దుఃఖవశ మాపన్నః, తేషాం వధాత్ వధదర్శనా త్సుదుఃఖితః, పరమార్తః భృశం తప్తః, చుక్రోశ రురోద. ౧౩

(యజ్ఞీయ మితి.) శోకః విలాపః. ౧౪

స తేషాం రాజపుత్రాణాం కర్తుకామో జలక్రియాం,
సలిలార్థీ మహాతేజా న చాపశ్య జ్జలాశయం. ౧౫.

విసార్య నిపుణాం దృష్టిం తతోఽపశ్య త్ఖగాధిపం,
పితౄణాం మాతులం రామ సుపర్ణ మనిలోపమం. ౧౬

స చైవ మబ్రవీ ద్వాక్యం వైనతేయో మహాబలః,
మా శుచః పురుషవ్యాఘ్ర వధోఽయం లోకసమ్మతః. ౧౭

కపిలేనాఽప్రమేయేన దగ్ధా హీమే మహాబలాః,
సలిలం నార్హసి ప్రాజ్ఞ దాతు మేషాం హి లౌకికం. ౧౮

గంగా హిమవతో జ్యేష్ఠా దుహితా పురుషర్షభ,
తస్యాం కురు మహాబాహో పితౄణాం తు జలక్రియాం. ౧౯

(స ఇతి.) జలక్రియా తర్పణం. ౧౫.

(విసార్యేతి.) విసార్య సమంతాత్ ప్రసార్య, నిపుణాం దూరవీక్షణక్షమాం, అనిలోపమం వేగేనేతి శేషః. ౧౬.

(స చేతి.) లోకసమ్మతః లోకహితః. ౧౭.

(కపిలేనేతి.) హి యస్మాత్, కపిలేన హతాః, లౌకికం లోకతః ప్రాప్తం, సలిలం దాతుం నార్హసి - 'చండాలా దుదకా త్సర్పా ద్వైద్యుతాత్ బ్రాహ్మణాదపి, దంష్ట్రిభ్యశ్చ పశుభ్యశ్చ మరణం పాపకర్మణాం. ఉదకం పిండ దానం చ ఏతేభ్యో యద్విధీయతే, నోపతిష్ఠతి తత్సర్వ మంతరిక్షే వినశ్యతీ'తి స్మృతేః. కపిలో బ్రాహ్మణః. ౧౮

(గంగేతి.) గంగా అస్తీతి శేషః. ౧౯

(అంశుమతః అన్వేషణం)

భస్మరాశీకృతా నేతా౯ ప్లావయే ల్లోకపావనీ,
* తయా క్లిన్న మిదం భస్మ గంగయా లోక కాంతయా,
షష్టిం పుత్రసహస్రాణి స్వర్గలోకం నయిష్యతి, ౨౦౹

గచ్ఛ చాశ్వం మహాభాగ తం గృహ్యా పురుషర్ష భ.
యజ్ఞం పైతామహం వీర సంవర్తయితు మర్హసి, ౨౦౹

సుపర్ణవచనం శ్రుత్వా సోఽంశుమా నతివీర్యవా౯.
త్వరితం హయ మాదాయ పున రాయా న్మహాయశాః, ౨౨౹

తతో రాజాన మాసాద్య దీక్షితం రఘునందన.
న్యవేదయ ద్యథావృత్తం సుపర్ణవచనం తథా, ౨౩౹

న కేవలం తత్ర జలక్రియా, తయా సేచనీయం చేత్యాహ (భస్మేతి) సార్ధశ్లోకః. యది. ప్లావయేత్ సేచయేత్, తదా తయా క్లిన్నం సిక్తం, భస్మ నయిష్యతి నేష్యతి. ౨౦౹

(గచ్ఛేతి.) సంవర్తయితుం సమాపయితుం. ౨ ౹

(సుపర్ణేతి.) ఆయాత్ ఆగచ్ఛత్. ౨౨౹

(తత ఇతి.) వృత్తం పితృవృత్తాంతం, సుపర్ణవచనం యథా తథా న్యవేదయ దిత్యన్వయః. ౨౩౹

---

* అనేన సగరపుత్రాణాం మన్వాదుక్త ప్రాయశ్చిత్తావిషయత్వం సూచితం. తత్ప్రాయశ్చిత్త విషయాణా మపి పాపినాం పుద్గలస్య గంగాజలస్పర్శః సర్వపాపప్రాయశ్చిత్త మితి సూచితం. అకృతప్రాయశ్చిత్తానా మపి మహాపాతకినా మౌర్ధ్వదైహిక కర్మాయోగ్యానాం గంగాజల స్పృష్ట పుద్గలానాం వినాపి ప్రాయశ్చిత్తాంతం సకలౌర్ధ్వదైహికక్రియాయోగ్యత్వం చ సూచితం. ఇతి తిలకం

తచ్ఛ్రుత్వా ఘోరసంకాశం వాక్య మంశుమతో నృపః.
యజ్ఞం నివర్తయామాస యథాకల్పం యథావిధి, ౨౪

స్వపురం చాగమ చ్ఛ్రీమా నిష్టయజ్ఞో మహీపతిః.
గంగాయా శ్చాగమే రాజా నిశ్చయం నాధ్యగచ్ఛత, ౨౫

అకృత్వా నిశ్చయం రాజా కాలేన మహతా మహాన్.
త్రింశద్వర్షసహస్రాణి రాజ్యం కృత్వా దివం గతః. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకచత్వారింశస్సర్గః.

అథ ద్విచత్వారింశ స్సర్గః

కాలధర్మం గతే రామ సగరే ప్రకృతీ జనాః,
రాజానం రోచయామాసు రంశుమంతం సుధార్మికం. ౧

(తచ్ఛ్రుత్వేతి.) యథాకల్పం యథాక్రమం. ౨౪

(స్వేతి) నిశ్చయం ఉపాయం. ౨౫

(అకృత్వేతి.) మహతా కాలేన దివంగత ఇత్యన్వయః. ౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ద్విచత్వారింశ స్సర్గః

అథ గంగాయా స్త్రిపథగమనహేతు ప్రశ్నస్య పూర్వప్రకృతస్య సాక్షా దుత్తర మాహ (కాలధర్మ మిత్యాది.) జాతమాత్రస్య కాలేనావశ్యం ప్రాప్తవ్యో ధర్మః కాలధర్మః, మరణ మితి యావత్. ప్రకృతీ జనా ఇత్యత్ర దీర్ఘ శ్చాందసః. అమాత్యవర్గాః 'ప్రకృతి స్సహజే యోనా వమాత్యే పరమాత్మని' తి వైజయంతీ. రోచయామాసుః న్యాయప్రాప్తత్వా దైచ్ఛన్. ౧

(భగీరథస్య గంగావతారణయత్నః)

స రాజా సుమహా నాసీ దంశుమాన్ రఘునందన,
తస్య పుత్రో మహా నాసీ ద్దిలీప ఇతి విశ్రుతః. ౨

తస్మిన్ రాజ్యం సమావేశ్య దిలీపే రఘునందన,
హిమవచ్ఛిఖరే పుణ్యే తప స్తేపే సుదారుణం. ౩

ద్వాత్రింశ చ్చ సహస్రాణి వర్షాణి సుమహాయశాః,
తపోవనం గతో రామ స్వర్గం లేభే తపోధనః. ౪

దిలీపస్తు మహాతేజా శ్శ్రుత్వా పైతామహం వధం,
దుఃఖోపహతయా బుద్ధ్యా నిశ్చయం నాధ్యగచ్ఛత. ౫

కథం గంగావతరణం కథం తేషాం జలక్రియా,
తారయేయం కథం చైనా నితి చింతాపరోఽభవత్. ౬

తస్య చింతయతో నిత్యం ధర్మేణ విదితాత్మనః,
పుత్రో భగీరథో నామ జజ్ఞే పరమధార్మికః. ౭

(స ఇతి.) సః సుమహా న్రాజాసీ దిత్యన్వయః. ౨

(తస్మిన్నితి.) తేపే గంగావతరణాయేతి శేషః. ౩

(ద్వాత్రింశ దితి.) స్వర్గం లేభే నతు గంగాం. ౪

(దిలీప ఇతి.) వధం అపమృత్యుం, దుఃఖోపహతయా పిత్రా దుశ్చరే తపసి కృతేపి తేషాం గతి ర్నాభూ దిత్యేవం రూపయా, నాధ్యగచ్ఛత నాధ్యగచ్ఛత్. ౫

నిశ్చయానధిగమ మేవాహ (కథ మిత్యాదినా.) ౬

(తస్యేతి.) ధర్మేణ ప్రయోజకేన, చింతయతః. ౭

దిలీపస్తు మహాతేజా యజ్ఞై ర్బహుభి రిష్టవాన్,
త్రింశద్వర్ష సహస్రాణి రాజా రాజ్య మకారయత్. ౮

అగత్వా నిశ్చయం రాజా తేషా ముద్ధరణం ప్రతి,
వ్యాధినా నరశార్దూల కాలధర్మ ముపేయివాన్. ౯

ఇంద్రలోకం గతో రాజా స్వార్జితేనైవ కర్మణా,
రాజ్యే భగీరథం పుత్ర మభిషిచ్య నరర్షభః. ౧౦

భగీరథస్తు రాజర్షి ర్ధార్మికో రఘునందన, ౧౧౪

అనపత్యో మహాతేజాః ప్రజాకామః; సచాప్రజః.
మంత్రిష్వాధాయ తద్రాజ్యం గంగావతరణే రతః, ౧౧౪

స తపో దీర్ఘమాతిష్ఠ ద్గోకర్ణే రఘునందన.
ఊర్ధ్వబాహుః పంచతపా మాసాహారో జితేంద్రియః, ౧౨౪

(దిలీప ఇతి.) అకారయత్ అకరోత్. ౮

(అగత్వేతి.) ఉపేయివాన్ యయౌ. ౯

(ఇంద్రేతి) అభిషిచ్య ఇంద్రలోకం గతః. ౧౦

(భగీరథ ఇతి.) అనపత్యః, అతఏవ ప్రజాకామోఽభూత్. (స చాప్రజః) ఇత్యుత్తరశేషః. ౧౧౪

(స ఇతి.) గోకర్ణే హిమవత్పాదవిశేషే, పంచాగ్నయః చతుర్షు పార్శ్వేష్వగ్నయ ఉపరి సూర్యశ్చ, తేషాం మధ్యే తపో యస్య సః పంచతపాః, మాసస్య సకృదాహారో యస్య సః మాసాహారః. ఉభయత్ర మధ్యమపదలోపిసమాసః. పృషోదరాదిత్వా త్సాధుత్వం. ౧౨౪

(భగీరథస్య గంగావతారణయత్నః)

తస్య వర్షసహస్రాణి ఘోరే తపసి తిష్ఠతః.
అతీతాని మహాబాహో; తస్య రాజ్ఞో మహాత్మనః,
సుప్రీతో భగవాన్ బ్రహ్మా ప్రజానాం పతి రీశ్వరః. ౧౪

తత స్సురగణైః స్సార్ధ ముపాగమ్య పితామహః,
భగీరథం మహాత్మానం తప్యమాన మథాబ్రవీత్. ౧౫

భగీరథ మహాభాగ ప్రీత స్తేఽహం జనేశ్వర,
తపసా చ సుతప్తేన వరం వరయ సువ్రత. ౧౬

త మువాచ మహాతేజా స్సర్వలోక పితామహమ్,
భగీరథో మహాభాగః కృతాంజలి రుపస్థితః. ౧౭

యది మే భగవన్ ప్రీతో యద్యస్తి తపసః ఫలమ్,
సగరస్యాత్మజా స్సర్వే మత్త స్సలిల మాప్నుయుః. ౧౮

గంగాయా స్సలిల క్లిన్నే భస్మన్యేషాం మహాత్మనామ్,
స్వర్గం గచ్ఛేయు రత్యంతం సర్వే మే ప్రపితామహాః ౧౯

(తస్యేతి.) తస్య రాజ్ఞో మహాత్మన ఇత్యుత్తరశేషః. (సుప్రీత) ఇత్యర్థం. ౧౪

(తత ఇతి.) అథ ఉపాగమనానంతరం. ౧౫

(భగీరథేతి) తే తపసా ప్రీతః. ౧౬

(తమితి.) మహాతేజాః తపఃకృత నిరవధిక తేజాః. ౧౭

(యదీతి) మే తపస ఇత్యన్వయః. ౧౮

న కేవలం సలిలాప్తి రన్యచ్చేత్యాహ (గంగాయా ఇతి.) అత్యంతం అక్షయ్యం. ౧౯

దేయా చ సంతతి ర్దేవ నావసీదే త్కులం చ నః,
ఇక్ష్వాకూణాం కులే దేవ ఏష మేస్తు వరః పరః. ౨౦

ఉక్తవాక్యం తు రాజానం సర్వలోక పితామహః,
ప్రత్యువాచ శుభాం వాణీం మధురాం మధురాక్షరాం. ౨౧

మనోరథో మహా నేష భగీరథ మహారథ,
ఏవం భవతు భద్రం తే ఇక్ష్వాకుకులవర్ధన. ౨౨

ఇయం హైమవతీ గంగా జ్యేష్ఠా హిమవత స్సుతా,
తాం వై ధారయితుం శక్తో హర స్తత్ర నియుజ్యతాం. ౨౩

గంగాయాః పతనం రాజ౯ పృథివీ న సహిష్యతి,
తాం వై ధారయితుం వీర నాన్యం పశ్యామి శూలినః. ౨౪

(దేయా చేతి.) ఇక్ష్వాకూణాం కులే జాతస్య మే సంతతిర్దేయా, యయా నః కులం నావసీదేత్. ఏష వరః పరః ద్వితీయో వరోస్త్విత్యన్వయః. తపసే నిర్గమదశాయా మపి హి ప్రజాకామ ఇత్యుక్తం. ౨౦

(ఉక్తేతి.) శుభాం శుభహేతుం, మధురాం అర్థతో మనోజ్ఞాం. ౨౧

(మనోరథ ఇతి.) మనోరథః తావక ఇతి శేషః. ౨౨

(ఇయమితి.) ఇయం సన్నిహితా, హైమవతీ హిమవత్సన్నిహితా, ధారయితుం శక్తః, హరః, తత్ర ధారణే, నియుజ్యతాం ప్రార్థ్యతాం. ౨౩

(గంగాయా ఇతి.) ధారయితుం శక్తమితి శేషః. ౨౪

(గంగావతరణం)

తమేవ ముక్త్వా రాజానం గంగాం చాభాష్య లోకకృత్,
జగామ త్రిదివం దేవ స్సహ దేవై ర్మరుద్గణైః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.

అథ త్రిచత్వారింశస్సర్గః.

దేవదేవే గతే తస్మిన్ సోఙ్గుష్ఠాగ్రనిపీడితాం,
కృత్వా వసుమతీం రామ సంవత్సర ముపాసత. ౧

(ఊర్ధ్వబాహు ర్నిరాలంబో వాయుభక్షో నిరాశ్రయః,
అచల స్థ్సాణువత్ స్థిత్వా రాత్రిందివ మరిందమ.)
అథ సంవత్సరే పూర్ణే సర్వలోకనమస్కృతః,
ఉమాపతిః పశుపతీ రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౨

(తమితి.) ఆభాష్య 'వత్సే రాజానం యథాకాల మనుగృహాణే'త్యుక్త్వేతి యావత్. మరుద్గణైః వాయుగణైః. ౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ద్విచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ త్రిచత్వారింశ స్సర్గః

అథ గంగాప్లవనేన సాగరాణాం స్వర్గగతి స్త్రిచత్వారింశే (దేవదేవ ఇత్యాది.) ఉపాసత ఉపాస్త, శివ మితి శేషః. ౧

(అథేతి.) ఉమాపతి రిత్యనేనోమయా సహాగత ఇత్యుచ్యతే. ౨

ప్రీత స్తేహం నరశ్రేష్ఠ కరిష్యామి తవ ప్రియం,
శిరసా ధారయిష్యామి శైలరాజసుతా మహం. ౩

తతో హైమవతీ జ్యేష్ఠా సర్వలోకనమస్కృతా,
తదా సాతిమహ ద్రూపం కృత్వా వేగం చ దుస్సహం.
ఆకాశా దపతద్రామ శివే శివశిర స్యుత, ౪

అచింతయచ్చ సా దేవీ గంగా పరమదుర్ధరా,
విశా మ్యహం హి పాతాళం స్రోతసా గృహ్య శంకరం. ౫

తస్యా వలేపనం జ్ఞాత్వా క్రుద్ధస్తు భగవాన్ హరః,
తిరోభావయితుం బుద్ధిం చక్రే త్రిణయన స్తదా, ౬

సా తస్మిన్ పతితా పుణ్యా పుణ్యే రుద్రస్య మూర్ధని.
హిమవత్ప్రతిమే రామ జటామండల గహ్వరే, ౭

(ప్రీత ఇతి.) ప్రియం కరిష్యామీత్యేత ద్వివృణోతి (శిరసేతి.) ౩

(తత ఇతి.) అర్ధత్రయ మేకాన్వయం. హైమవతీ హిమవత్కన్యా, శివే శుద్ధే, ఉతేతి ప్రసిద్ధౌ ౪

మహారూప దుస్సహవేగకరణే నిమిత్త మాహ (అచింతయ దితి.) దుర్ధరా ధర్తుమశక్యా, గృహ్య గృహీత్వా. ౫

(తస్యా ఇతి.) వలేపనం గర్వం, వష్టి వాగురి రిత్యల్లోపః. తిరోభావయితుం తిరోహితాం కర్తుం. ౬

(సేతి.) జటామండల మేవ గహ్వరం గుహా యస్మిన్ తత్తథా. ౭

(గంగావతరణం)

సా కథంచి న్మహీం గంతుం నాశక్నో ద్యత్న మాస్థితా.
నైవ నిర్గమనం లేభే జటామండల మోహితా, ౮

తత్రైవాఽబంభ్రమ ద్దేవీ సంవత్సరగణా౯ బహూ౯.
తా మపశ్య౯ పున స్తత్ర తపః పరమ మాస్థితః, ౯

అనేన తోషితశ్చాభూ దత్యర్థం రఘునందన.
విససర్జ తతో గంగాం హరో బిందుసరః ప్రతి, ౧౦

తస్యాం విసృజ్యమానాయాం సప్త స్రోతాంసి జజ్ఞిరే. ౧౧

హ్లాదినీ పావనీ చైవ నళినీ చ తథాఽపరా,
తిస్రః ప్రాచీం దిశం జగ్ము ర్గంగా శ్శివజలా శ్శుభాః. ౧౨

సుచక్షు శ్చైవ సీతా చ సింధుశ్చైవ మహానదీ,
తిస్ర స్త్వేతా దిశం జగ్ముః ప్రతీచీం తు శుభోదకాః. ౧౩

(సేతి.) నిర్గమనం జటామండలా న్నిస్సరణమాత్ర మపి, జటామండలే, మోహితా సంజాతమోహా. ౮

(తత్రేతి.) అబంభ్రమత్ పునఃపున ర్భ్రమత్, యఙ్లుగంతా ల్లఙ్. ఆస్థితః, రాజేతి శేషః. ౯

(అనేనేతి.) అనేన తపసా, తోషిత శ్చాసీత్. విససర్జ చ, బిందుసరో నామ హిమవతి బ్రహ్మనిర్మిత స్సరోవిశేషః. ౧౦

(తస్యా.) మిత్యర్థం. స్రోతాంసి ప్రవాహాః. ౧౧

స్రోతసాం నామనిర్దేశపూర్వకం గతిభేద మాహ (హ్లాదినీతి.) శుభాః శోభమానాః. ౧౨

(సుచక్షురితి.) మహానదీతి సర్వవిశేషణం. ౧౩

సప్తమీ చాన్వ గా త్తాసాం భగీరథ మథో నృపం, ౧౩॥

భగీరథోపి రాజర్షి ర్దివ్యం స్యందన మాస్థితః.
ప్రాయా దగ్రే మహాతేజా గంగా తం చా ప్యనువ్రజత్, ౧౪॥

గగనా చ్ఛంకరశిర స్తతో ధరణి మాశ్రితా.
వ్యసర్పత జలం తత్ర తీవ్రశబ్ద పురస్కృతం, ౧౫॥

మత్స్య కచ్ఛపసంఘైశ్చ శింశుమారగణై స్తథా.
పతద్భిః పతితై శ్చాన్యై ర్వ్యరోచత వసుంధరా, ౧౬॥

తతో దేవర్షి గంధర్వా యక్షా స్సిద్ధగణా స్తదా.
వ్యలోకయంత తే తత్ర గగనా ద్గాం గతాం తథా, ౧౭॥

విమానై ర్నగరాకారై ర్హయై ర్గజవరై స్తదా.
పారిప్లవగతై శ్చాపి దేవతా స్తత్ర విష్ఠితాః. ౧౮॥

(సప్తమీ.) త్వర్థం. తాసాం మధ్యే. ౧౩॥

(భగీరథోపీతి.) స్యందనం రథం, అనువ్రజత్ అన్వవ్రజత్, అత్ర స్వర్గాకాశ భూమిగమనాత్ త్రిపథగాత్వ మిత్యేకే. దిక్త్రయగమనా దిత్యపరే. ౧౪॥

ఏవం త్రీన్ పథః కేన హేతునేత్యస్యోత్తర మభిధాయ కర్మభిః కై స్సమన్వితేత్యస్య చరితభేద ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ (గగనాదితి) తీవ్రశబ్దే హేతు రయం. ౧౫॥

(మత్స్యేతి.) శింశుమారః అంబుకరీ. 'శింశుమార స్త్వంబుకరీ'తి వైజయంతీ. అన్యైః జలజంతువిశేషైః. ౧౬॥

(తత ఇతి.) గగనాత్ రుద్రజటాగగనాత్, గాం భూమిం. ౧౭॥

(విమానై రితి.) నగరాకారైః నగరవ ద్విపులైః, పారిప్లవగతైః పారిప్లవం సంభ్రమం గతైరితి విమానాది విశేషణం. తత్ర గంగాపతనప్రదేశే, విష్ఠితాః విశేషేణ స్థితాః. ౧౮॥

(గంగావతరణం)

తదద్భుततమం లోకే గంగాపతన ముత్తమం.
దిదృక్షవో దేవగణా స్సమీయు రమితౌజసః, ౧౯

సంపతద్భి స్సురగణై స్తేషాం చాభరణౌజసా.
శతాదిత్య మివాభాతి గగనం గతతోయదం, ౨౦

శింశుమారోరగగణై ర్మీనై రపిచ చంచలైః.
విద్యుద్భిరివ విక్షిప్త మాకాశ మభవ త్తదా, ౨౧

పాండరై స్సలిలోత్పీడైః కీర్యమాణై స్సహస్రధా.
శారదాభ్రై రివాకీర్ణం గగనం హంససంప్లవైః, ౨౨

క్వచి ద్ద్రుతతరం యాతి కుటిలం క్వచి దాయతం.
వినతం క్వచి దుద్భూతం క్వచి ద్యాతి శనైశ్శనైః, ౨౩

(తదితి.) లోకే భూలోకే, అమితౌజస ఇత్యనేన ప్రధాన దేవా ఉచ్యంతే. ౧౯

(సంపతద్భి రితి.) సురగణైః అమితతేజోభి రితి సిద్ధం. ఆభాతి అభాత్. ౨౦

(శింశుమారేతి.) ఆకాశం, చంచలై శ్శింశుమారాదిభిః, విద్యుద్భి రివ, విక్షిప్తం వ్యాప్తం, అభవత్. ౨౧

(పాండరై రితి.) వేగవశేన సహస్రధా కీర్యమాణై స్సలిలోత్పీడైః ఫేనైః, ర్హంససంప్లవైః హంససంకులై శ్శారదాభ్రై రివ గగన మాకీర్ణ మిత్యన్వయః. ౨౨

(క్వచి దితి.) అత్ర గంగేత్యనుషజ్యతే. ద్రుతతరమిత్యాది క్రియావిశేషణం, ఆయతం ఋజు, వినతం నిమ్నేన సంకుచితం, ఉద్భూతం పాషాణస్థలనాదినా ఊర్ధ్వముఖం, సర్వత్ర వ్యత్యయేన భూతే లట్. ౨౩

సలిలేనైవ సలిలం క్వచి దభ్యాహతం పునః.
ముహు రూర్ధ్వ ముఖం గత్వా పపాత వసుధాతలం, ౨౪॥

త చ్ఛంకర శిరోభ్రష్టం భ్రష్టం భూమితలే పునః.
వ్యరోచత తదా తోయం నిర్మలం గతకల్మషం, ౨౫॥

తత్ర దేవర్షి గంధర్వా వసుధాతలవాసినః.
భవాంగపతితం తోయం పవిత్ర మితి పస్పృశుః, ౨౬॥

(సలిలేనేతి.) అభ్యాహతం వాతవ్యావర్తితం, తరంగసలిలేనాభిముఖ మాహత మిత్యర్థః. ౨౪॥

(తదితి.) శంకరశిరసి భ్రష్టం, పతిత మపి తతః భూమితలే పతిత మపి, నిర్మలం, గతం కల్మషం యేన త ద్గతకల్మషం, పాపాపహ మిత్యర్థః. ౨౫॥

(తత్రేతి.) పవిత్రం పావనం, తత్ర జ్ఞాపనహేతు మాహ (భవాంగ పతిత మితి.) భవేన రుద్రేణ, శిరసా ధృతత్వాత్ పవిత్ర మితి జ్ఞాత్వా పస్పృశు రిత్యర్థః. పవిత్రమితి సామాన్యోక్త్యా భవస్యాన్యేషాం చ పవిత్ర మిత్యుక్తం. అతఏవ 'హరస్య గాత్రసంస్పర్శాత్ పవిత్రత్వ ముపాగతే' త్యత్రాపి హరస్య శుద్ధిప్రదత్వ ముపాగతేత్యర్థః, అన్యేప్యృషయ ఊచుః భాగవతే – 'యచ్చౌచ నిస్సృత సరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతేన శివ శ్శివోఽభూ' దితి. భారతే 'తదంబు పతితం దృష్ట్వా దధార శిరసా హరః, పావనార్థం జటామధ్యే యోగ్యోస్మీ త్యవధారణా' దితి. అత్రా ప్యయోధ్యాకాండే వక్ష్యతి 'విష్ణుపాదోద్భవాం దివ్యా' మితి. గంగాయా విష్ణుపాదోద్భవత్వేన పవిత్రత్వరూపం దివ్యత్వం. భవాంగాత్ పతిత మితి నార్థః, ద్వితీయాశ్రితాతీత పతితేతి ద్వితీయా సమాసవిధానాత్, పంచమీ సమాసా నుపపత్తేశ్చ. భవేన ధృతత్వా దస్మాభి రపి ధార్య మితి పస్పృశు రిత్యేవార్థః. యద్వా, భవాంగపతితత్వాత్ పవిత్రం, నతు పూర్వవ దతి పవిత్రం. అతఏవ పస్పృశుః నతు సస్నుః. యద్వా యద్యపి భవాంగా త్పతితం, తథాపి విష్ణు పాదోద్భూతత్వాత్ పవిత్ర మితి వా, 'నదీ వేగేన శుధ్యతీ'తి న్యాయాత్ భవసంపర్కవిగమే పవిత్ర మితి వా పస్పృశుః. ౨౬॥

(గంగావతరణం)

శాపాత్ ప్రపతితా యే చ గగనా ద్వసుధాతలం.
కృత్వా తత్రాభిషేకం తే బభూవు ర్గతకల్మషాః, ౨౭

ధూతపాపాః పున స్తేన తోయేనాథ సుభాస్వతా.
పున రాకాశ మావిశ్య స్వాన్ లోకాన్ ప్రతిపేదిరే, ౨౮

ముముదే ముదితో లోక స్తేన తోయేన భాస్వతా.
కృతాభిషేకో గంగాయాం బభూవ విగతక్లమః, ౨౯

భగీరథోపి రాజర్షి ర్దివ్యం స్యందన మాస్థితః.
ప్రాయా దగ్రే మహాతేజా స్తం గంగా పృష్ఠతోఽన్వగాత్, ౩౦

దేవా స్సర్షిగణా స్సర్వే దైత్య దానవరాక్షసాః.
గంధర్వ యక్షప్రవరా స్సకిన్నరమహోరగాః, ౩౧

సర్వా శ్చాప్సరసో రామ భగీరథరథానుగాం,
గంగా మన్వగమన్ ప్రీతా స్సర్వే జలచరాశ్చ యే, ౩౨

(శాపా దితి.) శాపా ద్ధేతోః. ౨౭

(ధూతేతి.) ఆకాశ మావిశ్య ఆకాశ మార్గేణేత్యర్థః. ౨౮

(ముముద ఇతి.) ముదితో ముముదే పునఃపున ర్జహర్షేత్యర్థః. ౨౯

(భగీరథ ఇతి.) స్పష్టం. ౩౦

(దేవా ఇతి.) శ్లోకద్వయం. భగీరథరథానుగాం గంగా మన్వగమన్. ౩౨

యతో భగీరథో రాజా తతో గంగా యశస్వినీ.
జగామ సరితాం శ్రేష్ఠా సర్వపాప వినాశినీ, ౩౩½

తతో హి యజమానస్య జహ్నో రద్భుతకర్మణః.
గంగా సంప్లావయామాస యజ్ఞవాటం మహాత్మనః, ౩౪½

తస్యా వలేపనం జ్ఞాత్వా క్రుద్ధో యజ్వా తు రాఘవ.
అపిబచ్చ జలం సర్వం గంగాయాః పరమాద్భుతం, ౩౫½

తతో దేవా స్సగంధర్వా ఋషయశ్చ సువిస్మితాః.
పూజయంతి మహాత్మానం జహ్నుం పురుషసత్తమం,
గంగాం చాపి నయంతి స్మ దుహితృత్వే మహాత్మనః. ౩౬

తత స్తుష్టో మహాతేజా శ్శ్రోత్రాభ్యా మసృజ త్పునః,
తస్మా జ్జహ్నుసుతా గంగా ప్రోచ్యతే జాహ్నవీతి చ. ౩౭

జగామ చ పున ర్గంగా భగీరథరథానుగా,
సాగరం చాపి సంప్రాప్తా సా సరిత్ప్రవరా తదా
రసాతల ముపాగచ్ఛ త్సిద్ధ్యర్థం తస్య కర్మణః, ౩౮½

(యత ఇతి.) యతః యత్ర, తతః తత్ర. ౩౩½

(తతో హీతి.) అద్భుతకర్మణ ఇతి వక్ష్యమాణ గంగాపానాభిప్రాయం, యజ్ఞవాటం యజ్ఞక్షేత్రం. ౩౪½

(తస్యా ఇతి.) వలేపనం గర్వం, పరమాద్భుత మితి క్రియావిశేషణం. ౩౫½

(తత ఇతి,) సార్ధశ్లోకః. దుహితృత్వే నయంతి స్మ దుహితర మకుర్వన్నిత్యర్థః. ౩౬

(తత ఇతి.) తతః దుహితృత్వ ప్రాపణాత్, శ్రోత్రాభ్యాం, నరావయవేషు శ్రోత్రస్యాతి పావనత్వా దితి భావః. ౩౭

(జగామే) త్యర్ధత్రయం. తస్య కర్మణః భగీరథయత్నస్య. ౩౮½

(గంగావతరణం)

భగీరథోపి రాజర్షి ర్గంగా మాదాయ యత్నతః.
పితామహాన్ భస్మకృతా నపశ్య ద్దీనచేతనః, ౪౦౫

అథ తద్భస్మనాం రాశిం గంగాసలిల ముత్తమం.
ప్లావయ ద్ధూతపాప్మాన స్స్వర్గం ప్రాప్తా రఘూత్తమ, ౪౦౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రిచత్వారింశస్సర్గః.

అథ చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః

స గత్వా సాగరం రాజా గంగయాఽనుగత స్తదా,
ప్రవివేశ తలం భూమే ర్యత్ర తే భస్మసా త్కృతాః. ౧

భస్మ న్యథాప్లుతే రామ గంగాయా స్సలిలేన వై,
సర్వలోకప్రభు ర్బ్రహ్మా రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౨

(భగీరథ ఇతి.) భస్మకృతాన్ భస్మత్వేన కృతాన్. ౪౦౫

(అథేతి.) తత్సలిలం, ప్లావయత్ అప్లావయత్, ప్రాప్తాః సగరపుత్రా ఇతి శేషః. ౪౦౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, త్రిచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః

పూర్వసర్గాంతే సంగ్రహేణోక్తం విస్తృణీతే చతుశ్చత్వారింశే (స గత్వేత్యాది.) భూమేస్తలం పాతాళం, భస్మసాత్కృతాః సర్వాత్మనా భస్మస్వభావాపత్తిమే సంపాదితాః. విభాషా సాతిః కార్త్స్న్యే ఇతి సాతిః. ౧

(భస్మ నీతి.) స్పష్టం. ౨

తారితా నరశార్దూల దివం యాతాశ్చ దేవవత్,
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి సగరస్య మహాత్మనః. ౩

సాగరస్య జలం లోకే యావత్ స్థాస్యతి పార్థివ,
సగరస్యాత్మజా స్తావ త్స్వర్గే స్థాస్యంతి దేవవత్. ౪

ఇయం చ దుహితా జ్యేష్ఠా తవ గంగా భవిష్యతి,
త్వత్కృతేన చ నామ్నాథ లోకే స్థాస్యతి విశ్రుతా. ౫

గంగా త్రిపథగా రాజన్ దివ్యా భాగీరథీతి చ,
త్రీన్ పథో భావయంతీతి తత స్త్రిపథగా స్మృతా. ౬

పితామహానాం సర్వేషాం త్వ మత్ర మనుజాధిప,
కురుష్వ సలిలం రాజన్ ప్రతిజ్ఞా మపవర్జయ. ౭

పూర్వకేణ హి తే రాజం స్తేనాతియశసా తదా,
ధర్మిణాం ప్రవరేణాపి నైష ప్రాప్తో మనోరథః. ౮

(తారితా ఇతి.) తారితాః ప్రేతభావా న్మోచితాః. ౩

స్వర్గప్రాప్తే ర్విశేషం చాహ (సాగరస్యేతి.) ౪

(ఇయం చేతి.) త్వత్కృతేన నామ్నా లోకే విశ్రుతా. ౫

త దేవ నామద్వయం దర్శయన్ త్రిపథగాశబ్దం వ్యుత్పాదయతి (గంగేతి.) ౬

(పితామహానా మితి.) ప్రతిజ్ఞాం గంగాసలిల ప్రదానేన సాగరాన్ తారయిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాం, ఉపవర్జయ సమాపయ. ౭

(పూర్వకేణేతి.) పూర్వకేణ సగరేణ. ౮

తథైవాంశుమతా తాత లోకేఽప్రతిమతేజసా,
గంగాం ప్రార్థయతా నేతుం ప్రతిజ్ఞా నాపవర్జితా. ౯

రాజర్షిణా గుణవతా మహర్షి సమతేజసా,
మత్తుల్య తపసా చైవ క్షత్రధర్మస్థితేన చ. ౧౦.

దిలీపేన మహాభాగ తవ పిత్రాతితేజసా,
పున ర్న శంకితా నేతుం గంగాం ప్రార్థయతాఽనఘ. ౧౧

సా త్వయా సమతిక్రాంతా ప్రతిజ్ఞా పురుషర్షభ,
ప్రాప్తోసి పరమం లోకే యశః పరమసంమతం. ౧౨

యచ్చ గంగావతరణం త్వయా కృత మరిందమ,
అనేన చ భవాన్ ప్రాప్తో ధర్మస్యాయతనం మహత్. ౧౩

ప్లావయస్వ త్వ మాత్మానం నరోత్తమ సదోచితే,
సలిలే పురుషవ్యాఘ్ర శుచిః పుణ్యఫలో భవ. ౧౪

(తథేతి.) నాపవర్జితా న సమాపితా. ౯

(రాజర్షి ణేతి) శ్లోకద్వయం. గంగాం ప్రార్థయతాపి, సా పున ర్నేతుం న శంకితా న విచారితేత్యర్థః. ౧౧

(సేతి.) సమతిక్రాంతా విస్తీర్ణా. ౧౨

(యచ్చేతి.) ఆయతనం ప్రతిష్ఠాం. ౧౩

(ప్లావయస్వేతి) ప్లావయస్వ, స్నానం కుర్విత్యర్థః. సదోచితే సదా స్నానయోగ్యే, అన్యాసామేవ హి నదీనాం రజోదోషా దితి భావః. ౧౪

పితామహానాం సర్వేషాం కురుష్వ సలిలక్రియాం,
స్వస్తి తేస్తు గమిష్యామి స్వం లోకం గమ్యతాం నృప. ౧౫

ఇత్యేవ ముక్త్వా దేవేశ స్సర్వలోక పితామహః,
యథాగతం తథాఽగచ్ఛ ద్దేవలోకం మహాయశాః. ౧౬

భగీరథోపి రాజర్షిః కృత్వా సలిల ముత్తమం,
యథాక్రమం యథాన్యాయం సాగరాణాం మహాయశాః, ౧౭

కృతోదక శ్శుచీ రాజా స్వపురం ప్రవివేశ హ,
సమృద్ధార్థో రఘుశ్రేష్ఠ స్వరాజ్యం ప్రశశాస హ. ౧౮

ప్రముమోద హ లోక స్తం నృప మాసాద్య రాఘవ,
నష్టశోక స్సమృద్ధార్థో బభూవ విగతజ్వరః. ౧౯

ఏష తే రామ గంగాయా విస్తరోభిహితో మయా,
స్వస్తి ప్రాప్నుహి భద్రం తే సంధ్యాకాలోఽతివర్తతే. ౨౦

(పితామహానా మితి.) గమ్యతాం, త్వయాపీతి శేషః. ౧౫

(ఇతీతి.) యథాగతం తథాగచ్ఛత్, ఏక ఏవేత్యర్థః. ౧౬

(భగీరథ ఇతి) శ్లోకద్వయం. యథాక్రమం కృతోదకః, అన్యేషా మపీతి శేషః. ప్రశశాస హ ప్రశశాస చేత్యర్థః. ౧౮

(ప్రముమోదేతి.) విగతజ్వరః, నిరామయ ఇత్యర్థః. ౧౯

(ఉపసంహరతి.) భద్రం తేస్త్వితి వచనపరిపాటీ. సంధ్యాకాలోతివర్తతే ఇతః పరం న ప్రష్టవ్య మితిభావః. ౨౦

(సముద్రమథనకథా)

ధన్యం యశస్య మాయుష్యం పుత్ర్యం స్వర్గ్య మతీవ చ,
య శ్శ్రావయతి విప్రేషు క్షత్రియే ష్వితరేషు చ.
ప్రీయంతే పితర స్తస్య ప్రీయంతే దైవతాని చ, ౨౦౪

ఇద మాఖ్యాన మవ్యగ్రో గంగావతరణం శుభం.
య శ్శృణోతి చ కాకుత్స్థ సర్వా న్కామా నవాప్నుయాత్,
సర్వే పాపాః ప్రణశ్యంతి ఆయుః కీర్తిశ్చ వర్ధతే. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ పంచచత్వారింశ స్సర్గః

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా రాఘవ స్సహలక్ష్మణః,
విస్మయం పరమం గత్వా విశ్వామిత్ర మథాబ్రవీత్. ౧

అథ గంగావతార శ్రావణఫల మాహ (ధన్య మితి.) ధనాదిప్రద మిత్యర్థః. సర్వత్ర సాధుత్వార్థే యత్ప్రత్యయః. ఇద మాఖ్యాన మిత్యమనుషజ్యతే. అర్ధత్రయం ౨౦౪.

(ఇద మితి.) శ్రావయితుః ఫల ముక్తం, సంప్రతిశ్రోతుఃఫల ముచ్యతే, గంగావతరణం గంగావతరణాఖ్యం, అర్ధత్రయం. ౨౩.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.

అథ పంచచత్వారింశ స్సర్గః

ఏవం దశభి స్సర్గై ర్గంగాగాంగేయసంభవ వర్ణనవ్యాజేన ధాతుమోక్షణగంగాపూతత్వనిమిత్తకం దేవతాంతరావరత్వం దర్శితం. అథ త్రిభి స్సర్గైః మహేంద్రస్యాఽవరత్వ ముపపాద్యతే. (విశ్వామిత్రేత్యాది.) ౧

అత్యద్భుత మిదం బ్రహ్మన్ కథితం పరమం త్వయా,
గంగావతరణం పుణ్యం సాగరస్యాపి పూరణం. ౨

తస్య సా శర్వరీ సర్వా సహ సౌమిత్రిణా తదా,
జగామ చింతయానస్య విశ్వామిత్రకథాం శుభాం. ౩

తతః ప్రభాతే విమలే విశ్వామిత్రం మహామునిం,
ఉవాచ రాఘవో వాక్యం కృతాహ్నిక మరిందమః. ౪

గతా భగవతీ రాత్రిః శ్రోతవ్యం పరమం శ్రుతం,
క్షణభూతేవ నౌ రాత్రి స్సంవృత్తేయం మహాతపః.
ఇమాం చింతయత స్సర్వాం నిఖిలేన కథాం తవ, ౫

తరామ సరితాం శ్రేష్ఠాం పుణ్యాం త్రిపథగాం నదీం.
నౌ రేషా హి సుఖాస్తీర్ణా ఋషీణాం పుణ్యకర్మణాం,
భగవంత మిహ ప్రాప్తం జ్ఞాత్వా త్వరిత మాగతా. ౬

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాఘవస్య మహాత్మనః,
సంతారం కారయామాస సర్షిసంఘ స్సరాఘవః. ౭

(అత్యద్భుత మితి.) పూరణం ఖననేనాభివర్ధనం. ౨

(తస్యేతి.) క్షణభూతేవ జగామేత్యర్థః. ౩

(తత ఇతి.) విమలే ప్రభాతే సమ్యక్ప్రభాత ఇత్యర్థః. ౪

(గతే) త్యర్ధత్రయం. భగవతీ సత్కథాయుక్తత్వాత్ పూజ్యా, 'క్షణభూతేవ నౌ రాత్రి' రితి శ్లోకో 'గతా భగవతీ' త్యర్ధా త్పర మనుసంధేయః. ౫

(తరామేతి.) అర్ధత్రయం. ఋషీణాం నౌః, ఋషితరణార్థా నౌః. ౬

(తస్యేతి.) సరాఘవ స్సర్షి సంఘః, కారయామాస అకరోత్, స్వార్థే ణిచ్. ౭

(సముద్రమథనకథా)

ఉత్తరం తీరమాసాద్య సంపూజ్య ర్షిగణం తదా,
గంగాకూలే నివిష్టా స్తే విశాలాం దదృశుః పురీం. ౯

తతో మునివర స్తూర్ణం జగామ సహరాఘవః,
విశాలాం నగరీం రమ్యాం దివ్యాం స్వర్గోపమాం తదా. ౧౦

అథ రామో మహాప్రాజ్ఞో విశ్వామిత్రం మహామునిం,
పప్రచ్ఛ ప్రాంజలి ర్భూత్వా విశాలా ముత్తమాం పురీం. ౧౧

కతరో రాజవంశోఽయం విశాలాయాం మహామునే,
శ్రోతు మిచ్ఛామి భద్రం తే పరం కౌతూహలం హి మే. ౧౨

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామస్య మునిపుంగవః,
ఆఖ్యాతుం త త్సమారేభే విశాలస్య పురాతనం. ౧౩

శ్రూయతాం రామ శక్రస్య కథాం కథయత శ్శుభాం,
అస్మిన్ దేశే తు యద్వృత్తం తదపి శృణు రాఘవ. ౧౪

(ఉత్తరమితి.) ఋషిగణం నౌతారణార్థ మాగతం, సంపూజ్య పూజాపూర్వకం నివర్త్య, నివిష్టాః క్షణం స్థితాః. ౯

(తత ఇతి) విశాలాం ప్రతీతి శేషః. ౧౦

(అథేతి.) విశాలాం విశాలామాహాత్మ్యం. ౧౧

(విశాలాయాం వర్తమానో రాజవంశః కతరః?) ఇతి ద్వితీయః ప్రశ్నః. ౧౨

(తస్యేతి.) విశాలస్య విశాలాఖ్యనగరస్య, పురాతనం కర్మ ప్రథమ పృష్టం వైభవ, మాఖ్యాతుం సమారేభే. ౧౩

(శ్రూయతా మితి.) అస్మిన్ దేశే యద్వృత్తం తచ్ఛృణు, తచ్ఛేషతయా శక్రస్య కథాం కథయతో మత్త స్సా శ్రూయతాం. ౧౪

పూర్వం కృతయుగే రామ దితేః పుత్రా మహాబలాః,
అదితేశ్చ మహాభాగ వీర్యవంత స్సుధార్మికాః. ౧౫

తత స్తేషాం నరశ్రేష్ఠ బుద్ధి రాసీ న్మహాత్మనాం,
అమరా అజరాశ్చైవ కథం స్యామ నిరామయాః. ౧౬

తేషాం చింతయతాం రామ బుద్ధి రాసీ న్మహాత్మనాం,
క్షీరోదమథనం కృత్వా రసం ప్రాప్స్యామ తత్ర వై. ౧౭

తతో నిశ్చిత్య మథనం యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిం,
మంథానం మందరం కృత్వా మమంథు రమితౌజసః. ౧౮

(అథ వర్ష సహస్రేణ యోక్త్రసర్ప శిరాంసి చ,
వమం త్యతివిషం తత్ర దదంశు ర్దశనై శ్శిలాః.
ఉత్పపాతాగ్ని సంకాశం హాలాహలమహావిషం,
తేన దగ్ధం జగత్సర్వం సదేవాసురమానుషం.
* అథ దేవా మహాదేవం శంకరం శరణార్థినః,
జగ్ముః పశుపతిం రుద్రం త్రాహి త్రాహీతి తుష్టువుః.

(పూర్వమితి.) పూర్వం కృతయుగే, దితేః పుత్రా మహాబలా ఆసన్. అదితేః పుత్రా వీర్యవంతో ధార్మికా శ్చాసన్. ౧౫

(తత ఇతి.) మ్రియంత ఇతి మరాః. పచాద్యచ్. అమరాః మరణరహితాః, అజరా జరా రహితాః, తేషాం దేవాసురాణాం. ౧౬

(తేషా మితి.) రసం అమృతం, తత్ర క్షీరోదే. ౧౭

(తత ఇతి.) యోక్త్రం మథనరజ్జుం. మంథానం మథనదండం. ౧౮

---

* అథ దేవామహాదేవ మితి - సార్ధశ్లోక మేకం వాక్యం. ప్రాదురాసీ దిత్యర్ధ మేకం వాక్యం. యోక్త్ర సర్పమథనరజ్జుభూత స్సర్పః. వమంత ఇతి పుంస్త్వమార్షం. ఉత్పపాతేతి. శిలాదంశ నాత్తద్దష్ట శిలాఖండా ఏవ మహావిషం భూత్వా ఉత్పపాత. ప్రభుర్మహాదేవః - తతః మహాదేవ

(సముద్రమథనకథా)

ఏవ ముక్త స్తతో దేవై ర్దేవదేవేశ్వరః ప్రభుః,
ప్రాదురాసీ త్తతో త్రైవ శంఖచక్రధరో హరిః.

ఉవాచైనం స్మితం కృత్వా రుద్రం శూలభృతం హరిః,
దైవతై ర్మథ్యమానే తు యత్పూర్వం సముపస్థితం.

తత్త్వదీయం సురశ్రేష్ఠ సురాణా మగ్రజోసి యత్,
అగ్రపూజా మిమాం మత్వా గృహాణేదం విషం ప్రభో.

ఇత్యుక్త్వా చ సురశ్రేష్ఠ స్తత్రై వాంతరధీయత,
దేవతానాం భయం దృష్ట్వా శ్రుత్వా వాక్యం తు శార్ఙ్గిణః.

హాలాహలం విషం ఘోరం స జగ్రాహామృతోపమం,
దేవా న్విసృజ్య దేవేశో జగామ భగవా న్హరః.

తతో దేవాసురా స్సర్వే మమంథూ రఘునందన,
ప్రవివేశాథ పాతాళం మంథానః పర్వతోనఘ.

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్తుష్టువు ర్మధుసూదనం,
త్వం గతి స్సర్వ భూతానాం విశేషేణ దివౌకసాం.

పాలయాస్మా న్మహాబాహో గిరి ముద్ధర్తు మర్హసి,
ఇతి శ్రుత్వా హృషీకేశః కామఠం రూప మాస్థితః.

పర్వతం పృష్ఠతః కృత్వా శిశ్యే తత్రోదధౌ హరిః,
పర్వతాగ్రం తు లోకాత్మా హస్తేనాక్రమ్య కేశవః.

దేవానాం మధ్యత స్థిత్వా మమంథ పురుషోత్తమః.)

ప్రాదుర్భావానంతరం - స్మితం కృత్వా ఛలేన విషదానాత్ స్మితం. సురశ్రేష్ఠో విష్ణుః. అమృతోపమం యథాభవతి తథా సంజగ్రాహేత్యన్వయః. పూర్వం దేవేషు మథనసహాయతయా స్థితోపి విషపానానంతరం తత్పీడయా తాం స్త్యక్త్వా జగామామృతకుండ మితి శేషః. కామఠం కాచ్ఛపం. శిశ్యే స్థితవాన్ - జలాశయ ఇత్యాదౌ స్థిత్యర్థస్య శేతే ర్దర్శనాత్. మమంథ పురుషోత్తమః - అనేన శక్తివైచిత్ర్యం ప్రకటీకృతం. ఇతి తిలకం.

అథ వర్షసహస్రేణ సదండ స్సకమండలుః,
పూర్వం ధన్వంతరి ర్నామ అప్సరాశ్చ సువర్చసః. ౧౯

అప్సు నిర్మథనాదేవ రస స్తస్మా ద్వరస్త్రియః,
ఉత్పేతు ర్మనుజశ్రేష్ఠ తస్మా దప్సరసో భవ౯. ౨౦

షష్టిః కోట్యో భవం స్తాసా మప్సరాణాం సువర్చసాం,
అసంఖ్యేయాస్తు కాకుత్స్థ యా స్తాసాం పరిచారికాః. ౨౧

న తా స్స్మ పరిగృహ్ణంతి సర్వే తే దేవదానవాః,
అప్రతిగ్రహణా త్తాశ్చ సర్వా స్సాధారణాః స్మృతాః. ౨౨

వరుణస్య తతః కన్యా వారుణీ రఘునందన,
ఉత్పపాత మహాభాగా మార్గమాణా పరిగ్రహం. ౨౩

(అథేతి.) ధన్వంతరి రుత్పపాత. అప్సరాశ్చోత్పేతు రితి శేషః. ఆకారాంతత్వ మార్షం. ౧౯

(అప్స్వితి,) అప్సర శ్శబ్దం నిర్వక్తి. అత్రాప్ఛబ్దేన తద్వికారభూతం క్షీర ముపలక్ష్యతే. అప్సు య న్నిర్మథనం తస్మా ద్యో రస స్తస్మా ద్రసా ద్వృత ఉత్పేతు స్తస్మా దప్సరసోఽభవ౯. పృషోదరాదిత్వా త్సాధుః. ౨౦

(షష్టి రితి) తాసాం ప్రధానభూతానాం ౨౧

(న తాస్స్మేతి.) న తాస్స్మ ప్రతిగృహ్ణంతి నాసాధారణ్యేన ప్రతిగృహ్ణంతి స్మేత్యర్థః. కుతః? అప్రతిగ్రహణాత్ కోవా మమ పతి రితి మార్గణాకరణా దిత్యర్థః తేనాసాధారణ్యేన పరిగ్రహాకరణేన. ౨౨

(వరుణస్యేతి.) వరుణస్య సముద్రాధి దేవతాయాః, వారుణీ సురాధిదేవతా, పరిగ్రహం మమేయ మితి పరిగ్రహస్య కర్తారం. ౨౩

దితేః పుత్రా న తాం రామ జగృహు ర్వరుణాత్మజాం,
అదితేస్తు సుతా వీర జగృహు స్తా మనిందితాం. ౨౪

అసురా స్తేన దైతేయా స్సురా స్తేనాఽదితే స్సుతాః,
హృష్టాః ప్రముదితా శ్చాసన్ వారుణీ గ్రహణా త్సురాః. ౨౫

ఉచ్చైశ్శ్రవా హయశ్రేష్ఠో మణిరత్నం చ కౌస్తుభం,
ఉదతిష్ఠ న్నరశ్రేష్ఠ తథై వామృత ముత్తమం. ౨౬

అథ తస్య కృతే రామ మహా నాసీ త్కులక్షయః,
అదితేస్తు తతః పుత్రా దితేః పుత్రా నసూదయన్. ౨౭

ఏకతోఽభ్యాగమన్ సర్వే హ్యసురా రాక్షసై స్సహ,
యుద్ధ మాసీ న్మహాఘోరం వీర త్రైలోక్యమోహనం. ౨౮

(దితే రితి.) స్పష్టం. ౨౪

ప్రసంగా త్సురాసురశబ్దౌ నిర్వక్తి (అసురా ఇతి.) తేన సురాయాః పరిగ్రహణేన, సురాః అర్శఆదిత్వా దజంతః. పిష్టాదివికృతి రేవ సురా నింద్యా. హృష్టాః పులకితాః. ౨౫

(ఉచ్చైశ్శ్రవా ఇతి.) ఉత్తమం పూర్వోత్పన్నేభ్యః శ్రేష్ఠం. ౨౬

(అథేతి.) తస్య కృతే అమృతస్య గ్రహణార్థ మిత్యర్థః. కులక్షయః ఉభయపక్షేపి సంఘాతవినాశః, తదేవోపపాదయతి (అదితే రిత్యాదినా) ౨౭

(ఏకత ఇతి.) అనంతర మసురా, ఏకతః ఏకతా మభ్యాగమన్. బలవృద్ధయ ఇతి భావః. ౨౮

యదా క్షయం గతం సర్వం తదా విష్ణు ర్మహాబలః,
అమృతం సోఽపహర త్తూర్ణం మాయా మాస్థాయ మోహినీం. ౨౯

యే గతాభిముఖం విష్ణు మక్షయం పురుషోత్తమం,
సంపిష్టా స్తే తదా యుద్ధే విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా. ౩౦

అదితే రాత్మజా వీరా దితేః పుత్త్రా న్నిజఘ్నిరే,
తస్మిన్ ఘోరే మహాయుద్ధే దైతేయాదిత్యయో ర్భృశం. ౩౧

నిహత్య దితిపుత్త్రాంశ్చ రాజ్యం ప్రాప్య పురందరః,
శశాస ముదితో లోకాన్ సర్షిసంఘాన్ సచారణాన్. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచచత్వారింశ స్సర్గః.

(యదేతి.) మోహినీం కామమోహజననీం, మాయాం ఆశ్చర్యశక్తిం, అస్థాయ అవలంబ్య స్వమాయయాద్భుత యోషిదాకృతిం పరిగృహ్య, తద్రూపేణ తా న్వంచయిత్వా తేభ్యోమృత మహర దిత్యర్థః. యద్వా, సర్వమోహకరీ మంతర్ధాన శక్తి మాస్థాయామృత మహర దిత్యర్థః. పురాణాంతర వృత్తాంతః కల్పభేదేనేతి బోధ్యం. ౨౯

(య ఇతి.) అత్ర సంధి రార్షః. యే అసురాః, అక్షయం అస్తి జాయతే పరిణమతే వివర్ధతే అపక్షీయతే వినశ్యతీత్యుక్త షడ్భావవికారై శ్శూన్యం, పురుషోత్తమం సర్వపురుషేషూత్తమం, విష్ణు మభిముఖం గతాః అభిముఖతయా ప్రాతికూల్యేనగతాః, తే విష్ణునా సంపిష్టాః చూర్ణితాః, సంవిష్టా ఇతి పాఠే యే అము మభిముఖం గతా శ్శరణాగతా దేవా, స్తే యుద్ధే సంవిష్టాః ఆవిష్టాః అప్యాయితబలా ఆసన్నిత్యర్థః. ౩౦

(అదితే రితి.) దితేః పుత్త్రా నవశిష్టానితి శేషః, యద్వా, అదితే రాత్మజా ఆప్యాయితబలా స్సంతః, తస్మిన్ దైతేయాదిత్యయో ర్దేవాసురయో ర్యుద్ధే, అసురా న్నిజఘ్నిరే. ౩౧

(నిహత్యేతి.) చకారా దమృత మపీత్యర్థః. ౩౨

అస్మిన్ సర్గే ద్వాత్రింశ చ్ఛ్లోకాః. అన్యే కల్పితాః. యద్యప్యత్ర కాలకూటాద్యుత్పత్తి రపేక్షితా తథాప్యుత్తరకథాశేషత్వేన సర్వాసురక్షయ ఏవ ప్రధానతయోపాత్త ఇతి బోధ్యం.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ షట్చత్వారింశ స్సర్గః

హతేషు తేషు పుత్రేషు దితిః పరమదుఃఖితా,
మారీచం కాశ్యపం రామ భర్తార మిద మబ్రవీత్.

హతపుత్రాస్మి భగవం స్తవ పుత్రై ర్మహాబలైః,
శక్రహంతార మిచ్ఛామి పుత్రం దీర్ఘతపోర్జితం. ౨

సాఽహం తప శ్చరిష్యామి గర్భం మే దాతు మర్హసి.
(బలవంతం మహేష్వాసం స్థితిజ్ఞం సమదర్శినం)
ఈశ్వరం శక్రహంతారం త్వ మనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౩

తస్యా స్తద్వచనం శ్రుత్వా మారీచః కాశ్యప స్తదా,
ప్రత్యువాచ మహాతేజా దితిం పరమదుఃఖితాం. ౪

అథ షట్చత్వారింశ స్సర్గః

విష్ణుపక్షవిరోధే మహానపి యత్నో విఫల స్స్యా దిత్యాహ షట్చత్వారింశే (హతేష్విత్యాది.) మారీచం మరీచిపుత్రం. ౧

(హతేతి.) తపోర్జితం తపసా ఊర్జితం దృఢం, ఆర్ష స్సంధిః. ౨

(సాహ మితి.) గర్భం పుత్రం, ఈశ్వరం త్రైలోక్యనియంతారం, ఈదృశ మితి పాఠే ప్యయ మర్థో వివక్షితః. అనుజ్ఞాతుం తప ఇతి శేషః. భర్త్రనుజ్ఞాం వినా తపసి స్త్రియా అస్వాతంత్ర్యా దితి భావః. ౩

(తస్యా ఇతి.) ౪

ఏవం భవతు భద్రం తే శుచి ర్భవ తపోధనే,
జనయిష్యసి పుత్రం త్వం శక్రహంతార మాహవే. ౫

పూర్ణే వర్షసహస్రే తు శుచి ర్యది భవిష్యసి,
పుత్రం త్రైలోక్యభర్తారం మత్త స్త్వం జనయిష్యసి. ౬

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజాః పాణినా స మమార్జ తాం,
సమాలభ్య తత స్స్వస్తీత్యుక్త్వా స తపసే యయౌ. ౭

గతే తస్మి న్నరశ్రేష్ఠ దితిః పరమహర్షితా,
కుశప్లవన మాసాద్య తప స్తేపే సుదారుణం. ౮

తప స్తస్యాం హి కుర్వంత్యాం పరిచర్యాం చకార హ,
సహస్రాక్షో నరశ్రేష్ఠ పరయా గుణసంపదా. ౯

అగ్నిం కుశాన్ కాష్ఠ మపః ఫలం మూలం తథైవ చ,
న్యవేదయ త్సహస్రాక్షో యచ్చాన్యదపి కాంక్షితం. ౧౦

(ఏవ మితి.) శుచి ర్భవ యావ త్పుత్రోత్పత్తీతి శేషః. ౫

(పూర్ణ ఇతి.) మత్తః మదనుగ్రహా దిత్యర్థః. ౬

(ఏవ మితి,) మమార్జే త్యాశ్వాసనప్రకారః. తతః మార్జనానంతరం, ఉదరం సమాలభ్య, స్వస్తి పుత్రోత్పత్తిరూపం శుభం భవిత్విత్యుక్త్వానుగృహ్య స కాశ్యప స్తపసే యయౌ. ౭

(గత ఇతి.) కుశప్లవనం విశాలయాః పూర్వస్థానం. ౮

(తప ఇతి.) గుణసంపదా వినయాదిసమృద్ధ్యా. ౯

(అగ్ని మితి,) పరిచర్యాప్రకారః, ౧౦

(సప్తమరుతాం జన్మకథా)

గాత్ర సంవహనై శ్చైవ శ్రమాపనయనై స్తథా,
శక్ర స్సర్వేషు కాలేషు దితిం పరిచచార హ. ౧౧

అథ వర్షసహస్రేతు దశోనే రఘునందన,
దితిః పరమసంప్రీతా సహస్రాక్ష మథాబ్రవీత్. ౧౨

యాచితేన సురశ్రేష్ఠ తవ పిత్రా మహాత్మనా,
వరో వర్షసహస్రాంతే దత్తో మమ సుతం ప్రతి. ౧౩

తప శ్చరంత్యా వర్షాణి దశ వీర్యవతాం వర,
అవశిష్టాని భద్రం తే భ్రాతరం ద్రక్ష్యసే తతః. ౧౪

తమహం త్వత్కృతే పుత్ర సమాధాస్యే జయోత్సుకం,
త్రైలోక్యవిజయం పుత్రం సహ భోక్ష్యసి విజ్వరః. ౧౫

(గాత్రేతి.) మాతృత్వాత్ గాత్రసంవహనాని, శ్రమాపనయనైః వ్యజనవీజనాదిభి రితిశేషః. ౧౧

(అథేతి.) దశోనే దశవర్షోనే. ౧౨

(యాచితేనేతి.) శుశ్రూషాకృతప్రీత్యతిశయా ద్వైరం విస్మృతవతీతి భావః. ౧౩

(తప ఇతి.) తతః దశవర్షాంతే. ౧౪

(తమితి.) సమాధాస్యే విగతవైరం భ్రాతృస్నేహవంత మేవ కరిష్యామీత్యర్థః. త్రైలోక్య విజయం త్వద్భ్రాతృకృత మితి శేషః. అమోఘభర్తృనుగ్రహేణాఽప్రతిబంధసుతోత్పత్తిం మన్వానా ఽఋజుతయా శుశ్రూషాఫల ముక్తవతీ. ౧౫

ఏవ ముక్త్వా దితి శ్శక్రం ప్రాప్తే మధ్యం దివాకరే,
నిద్రయాఽపహృతా దేవీ * పాదౌ కృత్వాఽథ శీర్షతః. ౧౬

దృష్ట్వా తా మశుచిం శక్రః పాదతః కృతమూర్ధజాం,
శిరస్థానే కృతౌ పాదౌ జహాస చ ముమోద చ. ౧౭

తస్యా శ్శరీరవివరం వివేశ చ పురందరః,
గర్భం చ సప్తధా రామ బిభేద పరమాత్మవాన్. ౧౮

(ఏవమితి.) మధ్యం గగనమధ్యం, శీర్షతః శిరసి, పాదౌ కృత్వా, స్థితేతి శేషః. మధ్యాహ్న శయన పరిగ్రహప్రసంగాభావేనాసన ఏవోపవిశంత్యా స్తస్యా నిద్రాపారవశ్యేన నమ్రం శిరః పాదయో స్సంసక్త మభవ దిత్యర్థః. ౧౬

(దృష్ట్వేతి.) పాదతః కృతమూర్ధజాం పాదౌ కృత్వాథ శీర్షత ఇత్యస్య వివరణం. అత ఏవాశుచిం తాం దృష్ట్వా, శిరస్థానే కృతౌ పాదౌ శిరస్స్పృష్టౌ పాదా వితి ముమోద, తేన జహాస చ. యద్వా, ప్రాప్తే మధ్యం దివాకర ఇత్యనేన దివాస్వాపరూపాఽశౌచం దర్శితం. శీర్షతః శిరస్థానే, శిరస్థానే ఇత్యనువాదాత్, పాదతః పాదస్థానే, శయనపరిగ్రహాభావేపి కృష్ణాజినాద్యాస్తరణే పాదస్థానే శిరః, శిరస్థానే చ పాదౌ కృత్వా సుప్తవతీత్యర్థః. పాదోపధానే శీర్షం శీర్షోపధానే పాదౌ చ కృత్వేత్యర్థః. రంధ్రా న్వేషణఫలం జాత మితి మోదః, వృథా గర్వితేయ మితి హాసః. ౧౭

(తస్యా ఇతి.) శరీరవివరం యోనివివరం, ఆత్మవాన్ ధైర్యవాన్ ౧౮

---

* అనేన దివాస్వాపరూపపాపేన శయ్యాపాదస్థానే మస్తకకరణేన చాశుచిత్వం సూచితం. కేచిత్తు ఉపవిష్టాయా ఏవ ప్రహ్వతయా పాదపర్యంతం శిరస్సంబంధేన శీర్షే పాదసంబంధః. తేన బ్రాహ్మణస్య శూద్రస్పర్శ ఇవ శిరసః పాదస్పర్శే అశుచిత్వం సూచితం. తపసి స్థితాయా శ్శయ్యాసంబంధాభావేన పూర్వవ్యాఖ్యాయా అయుక్తత్వాదిత్యాహుః. పరేతు భూశయనేపి దక్షిణ పూర్వదిశో శ్శిరస్థాపనయోగ్యతాయాః స్మృతిసూక్తేః, తద్వైపరీత్యేన శయనస్యాశుచిత్వసూచకత్వ మస్త్యేవేత్యాహుః.

(సప్తమరుతాం జన్మకథా)

ఛిద్యమాన స్తతో గర్భో వజ్రేణ శతపర్వణా,
రురోద సుస్వరం రామ తతో దితి రబుధ్యత. ౧౯

మా రుదో మా రుద శ్చేతి గర్భం శక్రోభ్యభాషత,
బిభేద చ మహాతేజా రుదంత మపి వాసవః. ౨౦

న హంతవ్యో న హంతవ్య ఇత్యేవం దితి రబ్రవీత్,
నిష్పపాత తత శ్శక్రో మాతు ర్వచన గౌరవాత్. ౨౧

ప్రాంజలి ర్వజ్రసహితో దితిం శక్రోభ్యభాషత,
అశుచి ర్దేవి సుప్తాసి పాదయోః కృతమూర్ధజా. ౨౨

తదంతర మహం లబ్ధ్వా శక్రహంతార మాహవే,
అభిదం సప్తధా దేవి తన్మే త్వం క్షంతు మర్హసి. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షట్చత్వారింశ స్సర్గః.

(భిద్యమాన ఇతి.) శతపర్వణా శతకోటినా. ౧౯

(మా రుద ఇతి.) రుదిర్ అశ్రువిమోచన ఇత్యస్మాల్లజ్. మాఙ్ యోగా దడభావః. ౨౦

(న హంతవ్య ఇతి.) న హంతవ్యః భేదనే కృతేపి ప్రాణవియోజనం మా కుర్విత్యర్థః. ౨౧

(ప్రాంజలి రితి.) ౨౨

(తదితి.) అంతరం అవకాశం, క్షంతు మర్హసి, స్వహింసాపరాం గా మపి హింస్యా దితి న్యాయేన యుక్తత్వా దితి భావః. ౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, షట్చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ సప్తచత్వారింశ స్సర్గః

సప్తధా తు కృతే గర్భే దితిః పరమదుఃఖితా,
సహస్రాక్షం దురాధర్షం వాక్యం సానునయాఽబ్రవీత్. ౧

మమాపరాధా ద్గర్భోఽయం సప్తధా విఫలీకృతః,
నాపరాధో ఽస్తి దేవేశ తవాత్ర బలసూదన. ౨

ప్రియం తు కర్తు మిచ్ఛామి మమ గర్భవిపర్యయే.
* మరుతాం సప్త సప్తానాం స్థానపాలా భవం త్విమే. ౩

అథ సప్తచత్వారింశ స్సర్గః

(సప్తధేత్యాది.) దురాధర్షం దుర్జయం. ౧

(మమేతి.) అపరాధాత్ ప్రమాదాత్, విఫలీకృతః శకలీకృతః. ౨

(ప్రియం త్వితి.) గర్భవిపర్యయే ఉపహతగర్భ విషయే, ప్రియం శ్రేయః, కర్తు మిచ్ఛామి. తదేవ శ్రేయ ఆహ (మరుతా మితి.) సప్తానాం మరుతాం వాతస్కంధానాం, ఇమే సప్త భాగాః, స్థానపాలాః లోకపాలకాః భవంతు, సప్త మరుతశ్చోక్తాః 'గగన స్స్పర్శనో వాయు రనిలశ్చ తథాపరః, ప్రాణః ప్రాణేశ్వరో జీవ ఇత్యేతే సప్త మారుతా' ఇతి. విష్ణుపురాణే తు 'అవహ ప్రవహ సంవహోద్వహ వివహ పరివహ పరావహా స్సప్త మారుతా' ఇత్యుక్తం. ౩

---

* 'ఆవహః ప్రవహశ్చైవ సంవహశ్చోద్వహ స్తథా, వివహాఖ్యః పరివహః పరావహ ఇతి క్రమాత్. సప్తైతే మారుతస్కంధా మహర్షిభి రుదాహృతాః, ఆవహో వర్తయే ద్వాయు ర్మేఘోల్కా వృష్టి విద్యుతః. వర్తయే త్ప్రవహశ్చైవ తథా మార్తాండమండలం, సంవహో మారుతస్కంధ స్తథా శీతాంశుమండలమ్. వర్తయే దుద్వహ శ్చాపి తథా నక్షత్రమండలమ్, పంచమో వివహాఖ్యశ్చ తథైవ గ్రహమండలం, సప్తర్షిచక్రం స్వర్గంగాం షష్ఠః పరివహ స్తథా, పరావహ స్తథా వాయు ర్వర్తయే ద్ధ్రువమండలం' ఇతి తిలకం.

(సప్తమరుతాం జన్మకథా)

వాతస్కంధా ఇమే సప్త చరంతు దివి పుత్రక,
మారుతా ఇతి విఖ్యాతా దివ్యరూపా మమాత్మజాః. ౪

బ్రహ్మలోకం చరత్వేక ఇంద్రలోకం తథాఽపరః,
దివి వాయు రితి ఖ్యాత స్తృతీయోపి మహాయశాః. ౫

చత్వారస్తు సురశ్రేష్ఠ దిశో వై తవ శాసనాత్,
సంచరిష్యంతు భద్రం తే దేవభూతా మమాత్మజాః.
త్వత్కృతేనైవ నామ్నా చ మారుతా ఇతి విశ్రుతాః, ౬॥

తస్యా స్తద్వచనం శ్రుత్వా సహస్రాక్షః పురందరః.
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం దితిం బలనిషూదనః, ౭॥

సర్వ మేత ద్యథోక్తం తే భవిష్యతి న సంశయః.
విచరిష్యంతి భద్రం తే దేవభూతా స్తవాత్మజాః, ౮॥

(వాతేతి.) వాతస్కంధాః వాతస్కంధాభిమానిదేవతాః, మరుదభిమానిదేవతాత్వా న్మారుతా ఇతి విఖ్యాతాః. త్వత్కృతేన మా రుద ఇత్యుచ్చారణేన మారుతా ఇతి విఖ్యాతాః. పృషోదరాదిత్వా ద్వర్ణవ్యత్యయ ఇత్యాహుః. ౪

సప్త మరుతః కుత్ర వర్తంతే? తేషాం స్థానపాలనం చ కథ? మిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి.) దివి అంతరిక్షే. విష్ణుపదాఖ్యే విష్ణులోకే, చరత్వి త్యనుషంగః. ౫

(చత్వార ఇతి.) సార్ధశ్లోకః. ౬॥

(తస్యా ఇతి.) దితిగర్భ ఖండనేన సహస్రాక్షత్వాదీని సిద్ధానీతి భావః. ౭॥

సర్వమితి.) యథోక్త మిత్యస్య వివరణం విచరిష్యంతీతి. ౮॥

ఏవం తౌ నిశ్చయం కృత్వా మాతాపుత్రౌ తపోవనే.
జగ్మతు స్త్రిదివం రామ కృతార్థా వితి న శ్శ్రుతం, ౯॥

ఏష దేశ స్స కాకుత్స్థ మహేంద్రాధ్యుషితః పురా.
దితిం యత్ర తపస్సిద్ధా మేవం పరిచచార సః, ౧౦॥

ఇక్ష్వాకోస్తు నరవ్యాఘ్ర పుత్రః పరమధార్మికః.
అలంబుసాయా ముత్పన్నో విశాల ఇతి విశ్రుతః, ౧౧॥

తేన చాసీ దిహ స్థానే విశాలేతి పురీ కృతా.
విశాలస్య సుతో రామ హేమచంద్రో మహాబలః, ౧౨॥

సుచంద్ర ఇతి విఖ్యాతో హేమచంద్రా దనంతరః.
సుచంద్రతనయో రామ ధూమ్రాశ్వ ఇతి విశ్రుతః, ౧౩॥

ధూమ్రాశ్వతనయశ్చాపి సృంజయ స్సమపద్యత.
సృంజయస్య సుత శ్శ్రీమాన్ సహదేవః ప్రతాపవాన్, ౧౪॥

(ఏవమితి.) నః అస్మాభి రిత్యర్థః, క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ. ౯॥

ప్రకృత ముపసంహరతి (ఏష ఇతి.) స ఏష ఇత్యన్వయః. సః ఇంద్రః. ౧౦॥

అథ కతరో రాజవంశ? ఇతి ద్వితీయ ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ (ఇక్ష్వాకో రిత్యాదినా.) ౧౧॥

(తేనేతి.) ౧౨॥

(సుచంద్ర ఇతి.) ౧౩॥

(ధూమ్రేతి.) సృంజయ స్సమపద్యత సృంజయనామాసీత్. ౧౪॥

(విశాలాపురీ రాజవంశః)

కుశాశ్వ స్సహదేవస్య పుత్రః పరమధార్మికః.
కుశాశ్వస్య మహాతేజా స్సోమదత్తః ప్రతాపవాన్, ౧౫

సోమదత్తస్య పుత్రస్తు కాకుత్స్థ ఇతి విశ్రుతః. ౧౬

తస్య పుత్రో మహాతేజా స్సంప్రత్యేష పురీ మిమాం,
ఆవస త్యమరప్రఖ్య స్సుమతి ర్నామ దుర్జయః. ౧౭

ఇక్ష్వాకోస్తు ప్రసాదేన సర్వే వైశాలికా నృపాః,
దీర్ఘాయుషో మహాత్మానో వీర్యవంత స్సుధార్మికాః. ౧౮

ఇహాద్య రజనీం రామ సుఖం వత్స్యామహే వయం,
శ్వః ప్రభాతే నరశ్రేష్ఠ జనకం ద్రష్టు మర్హసి. ౧౯

సుమతిస్తు మహాతేజా విశ్వామిత్ర ముపాగతం,
శ్రుత్వా నరవరశ్రేష్ఠః ప్రత్యుద్గచ్ఛ న్మహాయశాః. ౨౦

(కుశాశ్వ ఇతి.) ౧౫

(సోమదత్తస్యే) త్యర్ధ మేకం. ౧౬

(తస్యేతి.) ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇత్యాధారస్య కర్మత్వం. ౧౭

కథం కతిపయై రేవ పురుషై రిదానీ మిక్ష్వాకువంశ? ఇత్యత్రాహ **(ఇక్ష్వాకో రితి.)** విశాలా నివాస ఏషాం వైశాలికాః, కుముదాదిత్వాత్ ఠక్. విశాలప్రార్థన మిక్ష్వాకు ప్రసాదనిమిత్తం. ౧౮

(ఇహేతి.) వత్స్యామహే. ఆర్ష మాత్మనేపదం. ౧౯

(సుమతి రితి.) ప్రత్యుద్గచ్ఛత్ ప్రత్యుదగచ్ఛత్. ౨౦

పూజాం చ పరమాం కృత్వా సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః,
ప్రాంజలిః కుశలం పృష్ట్వా విశ్వామిత్ర మథాబ్రవీత్. ౨౧

ధన్యో స్మ్యనుగృహీతోస్మి యస్య మే విషయం మునిః,
సంప్రాప్తో దర్శనం చైవ నాస్తి ధన్యతరో మయా. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, సప్తచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

పృష్ట్వాతు కుశలం తత్రౌ పరస్పర సమాగమే,
కథాంతే సుమతి ర్వాక్యం వ్యాజహార మహామునిం. ౧

(పూజాం చేతి.) ౨౧

(ధన్య ఇతి.) విషయం స్థానం, దర్శనం చ ప్రాప్త ఇత్యనుషంగః, మయా, సదృశ ఇతి శేషః. ౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ రామస్య పరమపావనత్వం దర్శయ త్యష్టచత్వారింశే (పృష్ట్వాత్విత్యాది.) పరస్పరే త్యవిభక్తికనిర్దేశః. పరస్పరం కుశలం పృష్ట్వా, కథాంతే తదుత్తరాంతే ఇతి యోజనా. ౧

(సుమతేః ఆతిథ్యమ్)

ఇమౌ కుమారౌ భద్రం తే దేవతుల్య పరాక్రమౌ,
గజసింహగతీ వీరౌ శార్దూలవృషభోపమౌ. ౨

పద్మపత్రవిశాలాక్షౌ ఖడ్గతూణీధనుర్ధరౌ,
అశ్వినా వివ రూపేణ సముపస్థితయౌవనౌ. ౩

యదృచ్ఛయైవ గాం ప్రాప్తౌ దేవలోకా దివామరౌ,
కథం పద్భ్యా మిహ ప్రాప్తౌ కిమర్థం కస్య వా మునే. ౪

భూషయంతా విమం దేశం చంద్రసూర్యా వివాంబరం,
పరస్పరస్య సదృశౌ ప్రమాణేంగితచేష్టితైః. ౫

కిమర్థం చ నరశ్రేష్ఠౌ సంప్రాప్తౌ దుర్గమే పథి,
వరాయుధధరౌ వీరౌ శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్త్వతః. ౬

(ఇమా విత్యాది) పంచశ్లోకీ. ఇమౌ కుమారౌ, కోయం కుమారభావ ఇతి విస్మయతే. దృష్టిదోషో మా భూదిత్యాహ (భద్రం త ఇతి) దేవతుల్య పరాక్రమౌ సంస్థానవిశేషదర్శనేన నూన మేతౌ విష్ణుతుల్య పరాక్రమా వితి మన్యామహే. (గజసింహగతీ వీరౌ శార్దూల వృషభోపమౌ) చతుర్గతిత్వ ముచ్యతే. గాంభీర్యగమనే గజతుల్యౌ, పరాభిభవనార్థ గమనే సింహతుల్యౌ, భయంకరగమనే శార్దూలతుల్యౌ, సగర్వగమనే వృషభసదృశా విత్యర్థః, విశేషేణ రావయత శ్శత్రూ నితి (వీరౌ) అనుభవితౄణాం విరోధినివర్తకా విత్యర్థః. (పద్మపత్రవిశాలాక్షౌ) ద్రష్టౄణా మాకర్షకావయవవిశేషౌ. నయనసౌందర్యం హి శ్రీలావణ్య పరమకాష్ఠా. (ఖడ్గతూణీధనుర్ధరా వితి.) ఆభరణకోటా వాయుధకోటౌ చైషా మంతర్భావః. (అశ్వినా వివ రూపేణ,) రూపవ త్స్వశ్వినౌ ప్రసిద్ధౌ, రూపేణాఽసాధారణధర్మేణ తా వివ స్థితౌ. (సముపస్థితయౌవనౌ) రూపానురూపం ప్రాదుర్భవద్యౌవనౌ, (యదృచ్ఛయైవ) భాగ్యవశా దేవ, దేవలోకాత్, గాం భువం, ప్రాప్తౌ, అమరౌ కౌచి ద్దేవవిశేషా వివ స్థితౌ, తేజసా దేవకుమారతుల్యా విత్యర్థః. ఏత త్తేజోవిశేష విలోకనే నైతౌ మర్త్యావ ప్యమర్త్యావితి ప్రతిభాతీతి భావః. (కథం పద్భ్యామిహ ప్రాప్తౌ) అతీవ కోమలాభ్యాం పద్భ్యాం, ఇహ దుర్గమే పథి, కథం ప్రాప్తౌ? విత్యుదరం

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా యథావృత్తం న్యవేదయత్,
సిద్ధాశ్రమనివాసం చ రాక్షసానాం వధం తథా. ౭

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా రాజా పరమహర్షితః,
అతిథీ పరమౌ ప్రాప్తౌ పుత్రౌ దశరథస్య తౌ.
పూజయామాస విధివ త్సత్కారార్హౌ మహాబలౌ, ౮½

తతః పరమసత్కారం సుమతేః ప్రాప్య రాఘవౌ.
ఉష్య తత్ర నిశా మేకాం జగ్మతు ర్మిథిలాం తతః, ౯½

పరిస్పృశతి. (కిమర్థం) ఏత ద్రూపదర్శనేనై వాఽవాప్తసమస్తకామా ఇతి నిశ్చినుమః. (కస్యవా) పుత్రా విత్యర్థః. యద్వా, కస్య పురుషస్య కతమ ప్రయోజనా యేహ ప్రాప్తౌ? ఇత్యర్థః. (మునే) సర్వజ్ఞో భవా నిమ మర్థం జానాత్యేవేత్యర్థః. (చంద్రసూర్యా వంబర మివ ఇమం దేశం భూషయంతౌ) శైత్యప్రతాపాభ్యా ముభావపి చంద్రసూర్యతుల్యౌ, అయం లోకే విష్ణుపద మాసీదితి భావః. (భూషయంతౌ) నిజతేజసేతి భావః. ప్రమాణం శరీరౌన్నత్యాది, ఇంగితం అంతర్గతభావ సూచకస్మితాది, చేష్టితం గమనభాషణవిలోకనాది. ఏతైః (పరస్పరస్య సదృశౌ) తుల్యపురుషాంత రాభావాత్. నరశ్రేష్ఠావపి దుర్గమే పథి కిమర్థం సంప్రాప్తౌ? పూర్వం పద్భ్యాం కథం ప్రాప్తా విత్యుక్తం, సంప్రతి దుర్గమం వనం కిమర్థం ప్రాప్తౌ? ఇత్యుచ్యతే. (వరాయుధధరౌ) ఆయుధ శ్రేష్ఠధనురాదిధరౌ, పూర్వమాభరణాన్వయేన ఖడ్గాదిక ముక్తం, ఇదానీం తాన్యేవాయుధతయోచ్యంతే. యద్వా, పూర్వోక్తానాం వరాయుధత్వ ముచ్యతే. (వీరౌ) వీర్యయుక్తౌ. పూర్వం వీరశబ్దోన్యథా వ్యాఖ్యాతః. (శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్త్వతః) యద్యపి రాజపుత్రౌ కస్యచి ద్విఘ్నస్య శాంతయే ఆగతా వితి సామాన్యతో జానామి, తథాపి విశేషతో జ్ఞాతు మిచ్ఛామీత్యర్థః. ౬

(తస్యేతి.) స్వస్య సిద్ధాశ్రమనివాసం, తత్ర స్వయజ్ఞవిఘ్నకరరాక్షసానా మేతాభ్యాం వధం, చకారా దిమౌ దశరథకుమారౌ హరధనుర్దర్శనాయ మిథిలాం గచ్ఛత ఇత్యేత త్సముచ్చీయతే. ఏత త్సర్వం యథావృత్త మబ్రవీ దితి యోజనా. ౭

(విశ్వామిత్రేతి) సార్ధశ్లోకః. ౮½

(తత ఇతి.) ఉష్య ఉషిత్వా, తతః ప్రాతఃకాలే, మిథిలాం ప్రతీతి శేషః. ౯½

(గౌతమాశ్రమ చరిత్రం)

తాం దృష్ట్వా మునయ స్సర్వే జనకస్య పురీం శుభాం.
సాధు సాధ్వితి శంసంతో మిథిలాం సమపూజయన్, ౧౦॥

మిథిలోపవనే తత్ర ఆశ్రమం దృశ్య రాఘవః.
పురాణం నిర్జనం రమ్యం పప్రచ్ఛ మునిపుంగవం, ౧౧॥

శ్రీమదాశ్రమసంకాశం కిన్న్విదం మునివర్జితం.
శ్రోతు మిచ్ఛామి భగవన్ కస్యాయం పూర్వ ఆశ్రమః. ౧౨॥

తచ్ఛ్రుత్వా రాఘవేణోక్తం వాక్యం వాక్యవిశారదః,
ప్రత్యువాచ మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః, ౧౩॥

హంత తే కథయిష్యామి శృణు తత్త్వేన రాఘవ.
యస్యైత దాశ్రమపదం శప్తం కోపా న్మహాత్మనా, ౧౪॥

గౌతమస్య నరశ్రేష్ఠ పూర్వ మాసీ న్మహాత్మనః.
ఆశ్రమో దివ్యసంకాశ స్సురై రపి సుపూజితః, ౧౫॥

(తానితి.) తాన్ మిథిలాం ప్రతి ప్రస్థితాన్ రామాదీన్, పూజా ప్రకార స్సాధుసాధ్వితి. ౧౦॥

(మిథిలేతి.) మిథిలాయా ఉప సమీపే వర్తమానం వనం మిథిలోపవనం, తస్మిన్ శూన్యం ఉటజసంస్థానరహితం, దృశ్య దృష్ట్వా. ౧౧॥

(శ్రీమదితి.) ఆశ్రమసంకాశం ఆశ్రమవ ద్భాసమానం, కిన్విద మిత్యస్య వివరణం కస్యాయ మితి. ౧౨॥

(తదితి.) ౧౩॥

(హంతేతి.) అహల్యానుగ్రహహేతుకాలస్మృతిజసంతోషే హంతేతి, మహాత్మనా కోపాచ్ఛప్తం ప్రాప్తశాప మిద మాశ్రమపదం, యస్య భవతి తం కథయిష్యామి, తత్త్వేన శృణు. ౧౪॥

(గౌతమస్యేతి.) దివ్యసంకాశః దివ్యత్వేన భాసమానః. ౧౫॥

స చేహ తప ఆతిష్ఠ దహల్యాసహిత: పురా.
వర్షపూగా ననేకాంశ్చ రాజపుత్ర మహాయశ:, ౧౬

తస్యాంతరం విదిత్వా తు సహస్రాక్ష శ్శచీపతి:.
మునివేషధరోఽహల్యా మిదం వచనమబ్రవీత్, ౧౭

ఋతుకాలం ప్రతీక్షంతే నార్థిన స్సుసమాహితే.
సంగమం త్వహ మిచ్ఛామి త్వయా సహ సుమధ్యమే, ౧౮

మునివేషం సహస్రాక్షం విజ్ఞాయ రఘునందన,
మతిం చకార దుర్మేధా దేవరాజకుతూహలాత్, ౧౯

అథాబ్రవీ త్సురశ్రేష్ఠం కృతార్థేనాఽంతరాత్మనా.
కృతార్థాస్మి సురశ్రేష్ఠ గచ్ఛ శీఘ్ర మిత: ప్రభో, ౨౦

ఆత్మానం మాం చ దేవేశ సర్వదా రక్ష మానద.
ఇంద్రస్తు ప్రహస న్వాక్య మహల్యా మిద మబ్రవీత్, ౨౧

(స చేతి.) వర్షపూగా న్ వర్ష సమూహాన్. ౧౬

(తస్యేతి.) అంతరం మునిరహితకాలం, ముని వేషధర: గౌతమ వేషధర:. ౧౭

(ఋత్వితి.) ఋతుకాలం షోడశర్తుర్నిశా: స్త్రీణా మిత్యుక్తకాలం, అర్థిన: కామాత్ భోగార్థిన:, అనృతుకాలత్వా న్నాయ మవసర ఇత్యహల్యయా ప్రతిషిద్ధమి త్యవగమ్యతే. సుసమాహితే సమ్యక్ బ్రహ్మణా నిర్మితే! అతిసుందరీత్యర్థ:. ౧౮

(మునీతి.) సహస్రాక్షం విజ్ఞాయ, కదాచిదపి మునినైవ మర్థనాభావా దన్యస్యాత్ర ప్రవేష్టు మశక్తే రింద్రస్యైవాత్మని బహుకాల మాభిలాషశ్రవణా చ్చేతి భావ:, ౧౯

(అథేతి.) కృతార్థేన సంతుష్టేనేత్యర్థ:. అంతరాత్మనా మనసా ఉపలక్షితా. ౨౦

(ఆత్మాన మితి.) రక్ష, అప్రకాశగమనా దితి భావ:. ౨౧

(ఇంద్రస్య శాపప్రాప్తిః)

సుశ్రోణి పరితుష్టోస్మి గమిష్యామి యథాగతం. ౨౨

ఏవం సంగమ్య తు తయా నిశ్చక్రామోటజా త్తతః,
స సంభ్రమా త్త్వరన్ రామ శంకితో గౌతమం ప్రతి. ౨౩

గౌతమం సందదర్శాథ ప్రవిశంతం మహామునిమ్,
దేవదానవదుర్ధర్షం తపోబలసమన్వితం. ౨౪

తీర్థోదక పరిక్లిన్నం దీప్యమాన మివానలం,
గృహీతసమిధం తత్ర సకుశం మునిపుంగవం. ౨౫

దృష్ట్వా సురపతి స్త్రస్తో వివర్ణవదనోఽభవత్, ౨౫½

అథ దృష్ట్వా సహస్రాక్షం మునివేషధరం మునిః.
దుర్వృత్తం వృత్తసంపన్నో రోషా ద్వచన మబ్రవీత్. ౨౬½

(సుశ్రోణీ) త్యర్థం. ౨౨

(ఏవమితి.) సః ఇంద్రః. సంభ్రమాత్ భయాత్. 'సంభ్రమో హ్యాదరే భయ' ఇతి నిఘంటుః. శంకితః శంకావాన్. ౨౩

(గౌతమ మితి) శ్లోకద్వయం. అథ ఉటజా న్నిష్క్రమణకాల ఏవ. పరిక్లిన్నం స్నాత్వా ఆగత మిత్యర్థః. తత్ర ఆశ్రమే. ౨౫

(దృష్ట్వే) త్యర్థం. వివర్ణవదనః శుష్కముఖః. ౨౫½

(అథేతి.) మునివేషధరం స్వవేషధరం. ౨౬½

మమ రూపం సమాస్థాయ కృతవా నసి దుర్మతే.
అకర్తవ్య మిదం తస్మా ద్విఫల స్త్వం భవిష్యసి, ౨౭

గౌతమేనైవ ముక్తస్య సరోషేణ మహాత్మనా.
పేతతు ర్వృషణౌ భూమౌ సహస్రాక్షస్య తత్క్షణాత్, ౨౮

తథా శప్త్వా స వై శక్ర మహల్యా మపి శప్తవాన్.
ఇహ వర్షసహస్రాణి బహూని త్వం నివత్స్యసి, ౨౯

వాయుభక్షా నిరాహారా తప్యంతీ భస్మశాయినీ.
అదృశ్యా సర్వభూతానా మాశ్రమేస్మి న్నివత్స్యసి. ౩౦

యదా చైత ద్వనం ఘోరం రామో దశరథాత్మజః.
ఆగమిష్యతి దుర్ధర్ష స్తదా పూతా భవిష్యసి, ౩౧

(మమేతి.) స్వభార్యాసంగమస్య దుశ్శీలత్వే నావాచ్యత్వా దిద మిత్యాహ (విఫలః) విగతవృషణః. 'లాభనిష్పత్తిభోగేషు బీజే ఫాలే ధనే ఫల' మితి నిఘంటుః. ౨౭

(గౌతమేనేతి.) ౨౮

(తథేతి.) ౨౯

కథం నివాసమాత్రస్య శాపత్వ? మితి తద్వివృణోతి (వాయ్వితి.) నిరాహారా అన్నపానాదిరహితా, తప్యంతీ తప్యమానా. భస్మశాయినీ భస్మశయనా, అత్ర బుద్ధిపూర్వకవ్యభిచారస్య విధీయమానం ప్రాయశ్చిత్తం శాపాపదేశేనోచ్యతే. ఏవం వ్యక్తతయా వాల్మీకివచనే స్థితే, శైలీభవేతి శాపో, రామపాదస్పర్శాత్ శిలాత్వ ముక్తిరితి పురాణకథా కల్పాంతరవృత్త మనుసృత్యేతి బోధ్యం. ౩౦

(యదేతి.) పూతా భవిష్యసి, తత్పాదపరాగస్పర్శా దితి భావః. ఏతేన బహు వర్షప్రాయశ్చిత్తకరణ మపి భగవత్పాద రేణుస్పర్శస్య కళాం నార్హతీత్యుక్తం ౩౧

(అహల్యాయా శ్శాపప్రాప్తిః)

తస్యాతిథ్యేన దుర్వృత్తే లోభమోహవివర్జితా,
మత్సకాశే ముదా యుక్తా స్వం వపు ర్ధారయిష్యసి, ౩౨

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా గౌతమో దుష్టచారిణీం.
ఇమ మాశ్రమ ముత్సృజ్య సిద్ధచారణసేవితే,
హిమవచ్ఛిఖరే పుణ్యే తప స్తేపే మహాతపాః. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనపంచాశ స్సర్గః.

అఫలస్తు తత శ్శక్రో దేవా నగ్ని పురోధసః,
అబ్రవీ త్త్రస్తవదన స్సర్షిసంఘా న్సచారణా న్. ౧

పూతత్వేపి పూర్వరూపప్రాప్తి స్తత్పాదపూజాం వినా న సంభవతీత్యాహ (తస్యేతి.) మత్సకాశే మత్సమీపే, స్థితేతి శేషః. స్వం వపుః దృశ్యం వపుః. కేచి దిదం శ్లోకద్వయం ప్రక్షిప్త మిత్యాహుః. తన్న. స్మరంతి గౌతమవచ ఇత్యాద్యుత్తరసర్గవచనవిరోధాత్. ౩౨

(ఏవమితి) సార్ధశ్లోకః. తప స్తేపే, తచ్ఛాపకృతపాపప్రాయశ్చిత్తార్థం. ౩౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనపంచాశ స్సర్గః

అనయోర్ద్వయో శ్శాపయో రేకః పూర్వమేవ ముక్తః, అపర స్త్వయా మోచనీయ ఇత్యాశయేనాహ ఏకోనపంచాశే (అఫల ఇత్యాది.) అగ్నిపురోధసః అగ్నిపురోగమా న్, త్రస్తవదనః త్రస్తశబ్దేన తత్కార్యం దైన్య ముచ్యతే. ౧

కుర్వతా తపసో విఘ్నం గౌతమస్య మహాత్మనః,
క్రోధ ముత్పాద్య హి మయా సురకార్య మిదం కృతమ్. ౨

అఫలోస్మి కృత స్తేన క్రోధా త్సా చ నిరాకృతా,
శాపమోక్షేణ మహతా తపోస్యాపహృతం మయా. ౩

తస్మా త్సురవరా స్సర్వే సర్షిసంఘా స్సచారణాః,
* సురసాహ్యకరం సర్వే సఫలం కర్తు మర్హథ. ౪

శతక్రతో ర్వచ శ్శ్రుత్వా దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః,
పితృదేవా నుపేత్యాహు స్సహ సర్వై ర్మరుద్గణైః. ౫

(కుర్వతేతి) మహాత్మనః గౌతమస్య, తపసః అస్మత్పదచ్యవనకారణస్య, విఘ్నం క్రోధ ముత్పాద్య తస్య క్రోధజననముఖేన, కుర్వతా మయా, ఇదం గౌతమతపోభంగరూపం, సురకార్యం కృతం, సర్వదేవపదచ్యవనార్థం తపో గౌతమేన కృతం. తస్య తపోనాశకమహాక్రోధోత్పాదనాయ తద్భార్యయా తు మయా వ్యభిచారః కృత ఇత్యర్థః. ౨

(అఫల ఇతి.) తేన గౌతమేన, సా అహల్యా, నిరాకృతా, శాపవిమోక్షపూర్వకం త్యక్తా, శాపమోక్షేణ మయ్యహల్యాయాం చ శాపదానేన. ౩

(తస్మాదితి.) హే సర్వే సురవరా ఇతి సంబోధనం. ద్వితీయసర్వశబ్దస్య సర్వే యూయ మితి సంబంధః. సాహ్యం సాహాయ్యం, సఫలం, మా మితి శేషః. ౪

(శతక్రతో రితి.) పితృదేవాః అగ్నికవ్యవాహనాదీన్. ౫

---

* సురసాహ్యకరం యూయ మితి పాఠాంతరం

(ఇంద్రస్య మేషవృషణత్వం)

అయం మేష స్సవృషణ శ్శక్రో హ్యవృషణః కృతః,
మేషస్య వృషణౌ గృహ్య శక్రాయాశు ప్రయచ్ఛథ. ౬

అఫలస్తు కృతో మేషః పరాం తుష్టిం ప్రదాస్యతి, ౬½

భవతాం హర్షణార్థాయ యే చ దాస్యంతి మానవాః. ౭

అగ్నేస్తు వచనం శ్రుత్వా పితృదేవా స్సమాగతాః,
ఉత్పాట్య మేషవృషణౌ సహస్రాక్షే న్యవేశయ౯. ౮

తదాప్రభృతి కాకుత్స్థ పితృదేవా స్సమాగతాః,
అఫలా౯ భుంజతే మేషా౯ ఫలై స్తేషా మయోజయ౯. ౯

(అయమితి.) అయ మిదానీం యజ్ఞే యుష్మభ్యం నియుజ్యమానో మేషః, గృహ్య గృహీత్వా. ౬

తద్దానేఽస్మత్తుష్టివైకల్యం స్యా దిత్యత్రాహ (అఫల ఇతి) అర్ధం. ప్రదాస్యతీ త్యనుగృహ్ణంతి. ౬½

దాతౄణా మపి న ఫలన్యూనతా భవత్వి త్యనుగృహ్ణంతి(భవతా మితి.) దాస్యంతి, అవృషణ మితి శేషః. ౭

(అగ్నేరితి) అగ్నిపురస్సరాణా మిత్యర్థః. మేషస్య తదా యూపే నియుక్తస్య మేషస్య, వృషణౌ. ౮

(తదేతి.) తదాప్రభృతి వృషణదానాత్ ప్రభృతి, దత్తసజాతీయత్వా ద్వృషణౌ వినా మేషాన్ భుంజతే, తేషాం సవృషణానాం, ఫలైః సవృషణమేషదానఫలై రిత్యర్థః. అయోజయ౯, దాతౄ నితి శేషః. ౯

ఇంద్రస్తు మేషవృషణ స్తదాప్రభృతి రాఘవ,
గౌతమస్య ప్రభావేన తపసశ్చ మహాత్మనః. ౧౦

తదాగచ్ఛ మహాతేజ ఆశ్రమం పుణ్యకర్మణః,
తార యైనాం మహాభాగా మహల్యాం దేవరూపిణీం. ౧౧

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా రాఘవ స్సహలక్ష్మణః,
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య త మాశ్రమ మథావిశత్. ౧౨

దదర్శ చ మహాభాగాం తపసా ద్యోతితప్రభాం,
లోకై రపి సమాగమ్య దుర్నిరీక్ష్యాం సురాసురైః. ౧౩

ప్రయత్నా న్నిర్మితాం ధాత్రా దివ్యాం మాయామయీ మివ,
సతుషారావృతాం సాభ్రాం పూర్ణచంద్రప్రభా మివ. ౧౪

(ధూమేనాపి పరీతాంగీం దీప్తా మగ్నిశిఖా మివ)
మధ్యేఽంభసో దురాధర్షాం దీప్తాం సూర్యప్రభా మివ, ౧౪½.

(ఇంద్రస్త్వితి.) గౌతమస్య తపసః ప్రభావేన వృషణహాన్యా మేషవృషణోఽభూదిత్యర్థః. ౧౦

(తదితి.) తత్ త్వదాగమనావధిత్వా దహల్యాశాపస్యేత్యర్థః. ౧౧

(విశ్వామిత్రేతి.) ౧౨

రామసన్నిధానమాత్రేణాహల్యా ముక్తశాపా స్వరూపం ప్రాప్తేత్యాహ (దదర్శచేతి) సార్ధశ్లోకద్వయం. తపసా వాయ్వాహారత్వాదితపసా, ద్యోతితప్రభాం అతిశయితప్రభాం, అతఏవ లోకైర్మానుషై రపి, సమాగమ్య సమీప మాగత్య, దుర్నిరీక్ష్యాం, దివ్యాం అతిమానుషరూపాం, మాయామయీ మివ మాయానిర్మితా మివ స్థితాం, వృక్షలతా కుసుమాంతర్వర్తిత్వేన సతుషారావరణాం, సాభ్రాం చంద్రప్రభా మివ స్థితాం, ఆవృతశబ్ద ఆవరణార్థకః. భావే నిష్ఠా. స ఇతి భిన్నం పదం వా,
(మధ్యేంభస ఇతి.) అక్రౌర్యదుర్నిరీక్షత్వాభ్యాం ప్రతిబింబ సూర్యప్రభాతుల్యాం. ౧౪½

(అహల్యా శాపవిమోక్షః.)

సా హి గౌతమవాక్యేన దుర్నిరీక్ష్యా బభూవ హ.
త్రయాణా మపి లోకానాం యావ ద్రామస్య దర్శనం,
శాపస్యాంత ముపాగమ్య తేషాం దర్శన మాగతా. ౧౬

రాఘవౌ తు తత స్తస్యాః పాదౌ జగృహతు స్తదా,
స్మరంతీ గౌతమవచః ప్రతిజగ్రాహ సా చ తౌ. ౧౭

పాద్య మర్ఘ్యం తథాతిథ్యం చకార సుసమాహితా,
ప్రతిజగ్రాహ కాకుత్స్థో విధిదృష్టేన కర్మణా. ౧౮

పుష్పవృష్టి ర్మహ త్యాసీ ద్దేవదుందుభినిస్స్వనైః,
గంధర్వాప్సరసాం చాపి మహా నాసీ త్సమాగమః. ౧౯

సాధు సాధ్వీతి దేవా స్తా మహల్యాం సమపూజయన్,
తపోబల విశుద్ధాంగీం గౌతమస్య వశానుగాం. ౨౦

అదృశ్యా సా కథ మిదానీం దృశ్యాసీ? దిత్యత్రాహ సార్ధేన (సా హీత్యాది.) ౧౬

(రాఘవౌ త్వితి.)తస్యాః వృద్ధమునిపత్న్యాః, గౌతమవచః తస్యాతిథ్యేన దుర్మేధే ఇత్యాదికం, ప్రతిజగ్రాహ, పూజనీయత్వేనేతి శేషః. ౧౭

(పాద్యమితి.) విధిదృష్టేన శాస్త్రదృష్టేన, కర్మణా ప్రకారేణ. పాద్యాదికం చకారే త్యన్వయః. ౧౮

(పుష్పేతి.) రామస్యేతి శేషః. సమ్యాగాగమ స్సమాగమః, నృత్తగీతాదిక మితి యావత్. ౧౯

(సాధ్వితి.) గౌతమస్య వశానుగా మిత్యనేన గౌతమ స్తదా రామగమనం విదిత్వా సమాగత ఇత్యవగమ్యతే. ౨౦

గౌతమోపి మహాతేజా అహల్యాసహిత స్సుఖీ,
రామం సంపూజ్య విధివత్తప స్తేపే మహాతపాః. ౩౧

రామోపి పరమాం పూజాం గౌతమస్య మహామునేః,
సకాశా ద్విధివ త్ప్రాప్య జగామ మిథిలాం తతః. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకోనపంచాశ స్సర్గః.

అథ పంచాశ స్సర్గః.

తతః ప్రాగుత్తరాం గత్వా రామ స్సౌమిత్రిణా సహ,
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య యజ్ఞవాట ముపాగమత్. ౧

రామస్తు మునిశార్దూల మువాచ సహలక్ష్మణః,
సాధ్వీ యజ్ఞసమృద్ధిర్హి జనకస్య మహాత్మనః. ౨

(గౌతమ ఇతి.) తేపే, తత్రైవాశ్రమ ఇతి శేషః. ౩౧

(రామోపీతి.) తతః తస్మా ద్దేశాత్. ౩౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనపంచాశ స్సర్గః

అథ పంచాశ స్సర్గః

ఏవం రామస్య పరమపావనత్వ ముక్తం. అథ తస్య సీతావివాహ వృత్తాంతం ప్రస్తౌతి శ్రియఃపతిత్వం ప్రతిపాదయితుం పంచాశే (తతః ప్రాగిత్యాది) ప్రాచ్యా ఉత్తరస్యాశ్చ దిశో రంతరాళం యత్ సా ప్రాగుత్తరా, తాం ఐశానీం దిశ మిత్యర్థః. తతః తస్మా దాశ్రమాత్, యజ్ఞవాటం, జనకస్యేతి శేషః. ౧

(రామస్త్వితి.) యజ్ఞసమృద్ధిః యజ్ఞసంభారసామగ్రీ. ౨

(జనక యజ్ఞవాటప్రవేశః)

బహూనీహ సహస్రాణి నానాదేశనివాసినాం,
బ్రాహ్మణానాం మహాభాగ వేదాధ్యయనశాలినాం. ౩

ఋషివాటాశ్చ దృశ్యంతే శకటీశతసంకులాః,
దేశో విధీయతాం బ్రహ్మన్ యత్ర వత్స్యామహే వయం. ౪

రామస్య వచనం శ్రుత్వా విశ్వామిత్రో మహామునిః,
నివేశ మకరో ద్దేశే వివిక్తే సలిలాయుతే. ౫

విశ్వామిత్ర మనుప్రాప్తం శ్రుత్వా స నృపతి స్తదా,
శతానందం పురస్కృత్య పురోహిత మనిందితం.
ప్రత్యుజ్జగామ సహసా వినయేన సమన్వితః, ౬½

ఋత్విజోపి మహాత్మాన స్త్వర్ఘ్య మాదాయ సత్వరం.
విశ్వామిత్రాయ ధర్మేణ దదు ర్మంత్ర పురస్కృతం, ౭½

తామేవాహ (బహూనీతి.) బ్రాహ్మణానాం సహస్రాణీత్యన్వయః. దృశ్యంత ఇతి వక్ష్యమాణ మనుషజ్యతే. ౩

(ఋషీతి.) ఋషివాటాః ఋషినివాసాః, విధీయతాం కల్ప్యతాం, బహుసంకులత్వేనైవ ముక్తం. ౪

(రామస్యేతి.) వివిక్తే విజనే, పూతే వా. 'వివిక్తౌ పూతవిజనౌ' విత్యమరః. ఆయుతే యుక్తే, యౌతే ర్మిశ్రణార్థా త్కః. ౫

(విశ్వామిత్ర మితి) సార్ధశ్లోకః. ప్రత్యుజ్జగామ దీక్షితనియత ప్రదేశసీమాన మనతిలంఘయ న్నిత్యర్థః. ౬½

(ఋత్విజ ఇతి.) అర్ఘ్య మిత్యాతిథ్య స్యోపలక్షణం. మంత్రపురస్కృత మిత్యనేన మధుపర్కకరణ ముచ్యతే. ౭½

ప్రతిగృహ్య చ తాం పూజాం జనకస్య మహాత్మనః.
పప్రచ్ఛ కుశలం రాజ్ఞో యజ్ఞస్య చ నిరామయం, ౮

స తాంశ్చాపి మునీ౯ పృష్ట్వా సోపాధ్యాయపురోధసః.
యథాన్యాయం తత స్సర్వై స్సమాగచ్ఛ త్ప్రహృష్టవత్, ౯

అథ రాజా మునిశ్రేష్ఠం కృతాంజలి రభాషత.
ఆసనే భగవా నాస్తాం సహైభి ర్మునిపుంగవైః, ౧౦

జనకస్య వచ శ్శ్రుత్వా నిషసాద మహామునిః.
పురోధా ఋత్విజశ్చైవ రాజా చ సహ మంత్రిభిః, ౧౧

ఆసనేషు యథాన్యాయ ముపవిష్టా౯ సమంతతః.
దృష్ట్వా స నృపతి స్తత్ర విశ్వామిత్ర మథాబ్రవీత్, ౧౨

(ప్రతిగృహ్యేతి.) నిరామయం నిరుపప్లవత్వం. ౮

(స ఇతి.) తా౯ అర్ఘ్యదాతౄ౯, సోపాధ్యాయపురోధసః, ఉపాధ్యాయా ఋత్విజః, పురోధాః శతానందః, తత్సహితాం స్తా౯, కుశలం పృష్ట్వేత్యర్థః. సర్వై ర్జనైః శతానందర్త్విగాదిభిః, ప్రహృష్టవత్ సహర్ష మిత్యర్థః. భావే నిష్ఠా. యథాన్యాయం యథాక్రమం, పృష్ట్వేత్యన్వయః. ౯

(అథేతి.) ౧౦

(జనకస్యేతి.) (రాజా చేతి) విశ్వామిత్రవచనా దిత్యర్థసిద్ధం. ౧౧

(ఆసనేష్వితి.) ఉపవిష్టా౯, తానితి శేషః. ౧౨

అద్య యజ్ఞసమృద్ధి ర్మే సఫలా దైవతైః కృతా.
అద్య యజ్ఞఫలం ప్రాప్తం భగవద్దర్శనా న్మయా, ౧౩

ధన్యో స్మ్యనుగృహీతోస్మి యస్య మే మునిపుంగవ.
యజ్ఞోపసదనం బ్రహ్మ౯ ప్రాప్తోసి మునిభి స్సహ, ౧౪

ద్వాదశాహం తు బ్రహ్మర్షే శేష మాహు ర్మనీషిణః.
తతో భాగార్థినో దేవా౯ ద్రష్టు మర్హసి కౌశిక, ౧౫

ఇత్యుక్త్వా మునిశార్దూలం ప్రహృష్టవదన స్తదా.
పున స్తం పరిపప్రచ్ఛ ప్రాంజలిః ప్రణతో నృపః, ౧౬

ఇమౌ కుమారౌ భద్రం తే దేవతుల్య పరాక్రమౌ.
గజసింహగతీ వీరౌ శార్దూలవృషభోపమౌ, ౧౭

పద్మపత్ర విశాలాక్షౌ ఖడ్గతూణీధనుర్ధరౌ.
అశ్వినావివ రూపేణ సముపస్థితయౌవనౌ, ౧౮

(అద్యేతి.) యజ్ఞసమృద్ధిః సమగ్రతా, జాతేతి శేషః. సా దైవతై స్సఫలా కృతా చ. తిష్ఠతు యజ్ఞః, భవద్దర్శన మేవ యజ్ఞఫల మిత్యాహ (అద్య యజ్ఞఫల మితి) ౧౩

(ధన్య ఇతి.) ౧౪

(ద్వాదశేతి.) ద్వాదశాహాని సమాహృతాని ద్వాదశాహం, రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్. న సంఖ్యాదే రిత్యహ్నాదేశాభావః. ద్వాదశదినా న్యవశిష్టాని యజ్ఞస్యేతి. మనీషిణః ఋత్విజః, ఆహుః. (తతో భాగార్థినో దేవా నితి) ద్వాదశదినాంతే సుత్యాహోమో భవిష్యతీత్యర్థః. ౧౫

(ఇతీతి.) ప్రహృష్టేతి కుతూహలవిశేష స్సూచ్యతే. ౧౬

యదృచ్ఛయైవ గాం ప్రాప్తౌ దేవలోకా దివామరౌ.
కథం పద్భ్యా మిహ ప్రాప్తౌ కిమర్థం కస్య వా మునే, ౧౯

వరాయుధధరౌ వీరౌ కస్య పుత్రౌ మహామునే.
భూషయంతా విమం దేశం చంద్రసూర్యా వివాంబరం, ౨౦

పరస్పరస్య సదృశౌ ప్రమాణేంగితచేష్టితైః.
కాకపక్షధరౌ వీరౌ శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్త్వతః, ౨౧

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా జనకస్య మహాత్మనః.
న్యవేదయ న్మహాత్మానౌ పుత్రౌ దశరథస్య తౌ, ౨౨

సిద్ధాశ్రమనివాసం చ రాక్షసానాం వధం తథా.
తచ్చాగమన మవ్యగ్రం విశాలాయాశ్చ దర్శనం, ౨౩

అహల్యాదర్శనం చైవ గౌతమేన సమాగమం.
మహాధనుషి జిజ్ఞాసాం కర్తు మాగమనం తథా, ౨౪

ఏత త్సర్వం మహాతేజా జనకాయ మహాత్మనే.
నివేద్య విరరామాథ విశ్వామిత్రో మహామునిః, ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచాశ స్సర్గః.

(ఇమావిత్యాది) శ్లోకపంచకం వ్యాఖ్యాతం. ౨౦

(తస్యేతి.) తౌ దశరథపుత్రావితి న్యవేదయ దిత్యర్థః. ౨౨

(సిద్ధేత్యాది) త్రయః. అవ్యగ్రం రక్షస్సహస్రావృతే మార్గే నిర్భయాగమనం, జిజ్ఞాసాం సారాసారపరీక్షాం. ౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచాశ స్సర్గః.

అథ ఏకపంచాశ స్సర్గః.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా విశ్వామిత్రస్య ధీమతః,
హృష్టరోమా మహాతేజా శ్శతానందో మహాతపాః. ౧

గౌతమస్య సుతో జ్యేష్ఠ స్తపసా ద్యోతితప్రభః,
రామసందర్శనాదేవ పరం విస్మయ మాగతః. ౨

స తౌ నిషణ్ణౌ సంప్రేక్ష్య సుఖాసీనౌ నృపాత్మజౌ,
శతానందో మునిశ్రేష్ఠం విశ్వామిత్ర మథాబ్రవీత్. ౩

అపి తే మునిశార్దూల మమ మాతా యశస్వినీ,
దర్శితా రాజపుత్రాయ తపో దీర్ఘ ముపాగతా. ౪

అపి రామే మహాతేజా మమ మాతా యశస్వినీ,
వన్యై రుపాహర త్పూజాం పూజార్హే సర్వదేహినాం. ౫

అథ ఏకపంచాశ స్సర్గః

అథాచార్య వైభవస్య జ్ఞేయత్వాభిప్రాయేణ విశ్వామిత్రచరిత్రం ప్రస్తౌతి. తస్య తద్వచన మిత్యాదిభిః పంచదశభి స్సర్గైః. (తస్యేత్యాది) ద్వౌ. హృష్టరోమా సంజాతరోమాంచః. విస్మయ మాగతః అహో మహిమా రామస్య యన్మే మాతా కృతార్థీకృతేతి విస్మయం ప్రాప్తోభూ దిత్యర్థః. ౨

(స ఇతి.) నిషణ్ణా విత్యస్య వివరణం సుఖాసీనావితి. ౩

స్వమాతరి రామకృతానుగ్రహస్య శ్రుతస్య విస్మయావహతయా పునఃపృచ్ఛతి (అపీత్యాది.) అపిః ప్రశ్నే. తే త్వయా, దీర్ఘం తప ఉపాగతా పూర్వోక్తభస్మశాయిత్వాదిలక్షణం తపః ప్రాప్తా, అనేన పాషాణీభూయ స్థితేతి పక్షో న వాల్మీకేః. ౪

(అపీతి.) రామే రామవిషయే. వన్యైః కందమూలఫలాదిభిః, అనేన పూర్వమపి వన్యై శ్చేతస్య జీవనమితి గమ్యతే. సర్వదేహినాం పూజార్హ ఇత్యనేన పరత్వం వ్యంజితం. ౫

అపి రామాయ కథితం యథా వృత్తం పురాతనం,
మమ మాతు ర్మహాతేజో దైవేన దురనుష్ఠితం. ౬

అపి కౌశిక భద్రం తే గురుణా మమ సంగతా,
మమ మాతా మునిశ్రేష్ఠ రామసందర్శనాదితః. ౭

అపి మే గురుణా రామః పూజితః కుశికాత్మజ,
ఇహాగతో మహాతేజాః పూజాం ప్రాప్తో మహాత్మనః. ౮

అపి శాంతేన మనసా గురుర్మే కుశికాత్మజ,
ఇహాగతేన రామేణ ప్రయతేనాఽభివాదితః. ౯

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య విశ్వామిత్రో మహామునిః,
ప్రత్యువాచ శతానందం వాక్యజ్ఞో వాక్యకోవిదం. ౧౦

(అపీతి.) హే మహాతేజః విశ్వామిత్ర, మమ మాతు ర్విషయే, దైవేన ఇంద్రేణ, విధినా వా. దురనుష్ఠితం దురనుష్ఠానరూపం, పురాతనం వృత్తం చరితం, యథా యథావత్, కథితంచాపి కథితం కిం? ౬

(అపీతి.) గురుణా పిత్రా, ఇతః అస్మా దుపస్థితా ద్రామసందర్శనాత్, యద్వా, రామసందర్శనాదితః రామసందర్శనాదినా, తృతీయార్థే తసిః. పూజా అపిశబ్దార్థః. ౭

(అపీతి.) ఇహాస్మదాశ్రమే, ఆగతః మహాతేజా గురుః, మహాత్మనః రామాత్, పూజాం అహల్యాలాభరూపాం, అపి ప్రాప్తః? ౮

(అపీతి.) శాంతేన కోపరహితేన, మనసోపలక్షితో గురుః, ఇహ అస్మదాశ్రమే, ఆగతేన, ప్రయతేన మనస్శుక్తిరూపయత్నవతా, రామేణ, అభివాదితః కిం? ౯

(తచ్ఛ్రుత్వేతి.) ౧౦

(విశ్వామిత్ర చరిత్రమ్)

నాతిక్రాంతం మునిశ్రేష్ఠ యత్కర్తవ్యం కృతం మయా,
సంగతా మునినా పత్నీ భార్గవేణేవ రేణుకా. ౧౧

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య విశ్వామిత్రస్య భాషితం,
శతానందో మహాతేజా రామం వచన మబ్రవీత్. ౧౨

స్వాగతం తే నరశ్రేష్ఠ దిష్ట్యా ప్రాప్తోసి రాఘవ,
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య మహర్షి మపరాజితం. ౧౩

అచింత్యకర్మా తపసా బ్రహ్మర్షి రతులప్రభః,
విశ్వామిత్రో మహాతేజా వేత్స్యేనం పరమాం గతిం. ౧౪

నాస్తి ధన్యతరో రామ త్వత్తోఽన్యో భువి కశ్చన,
గోప్తా కుశికపుత్ర స్తే యేన తప్తం మహ త్తపః. ౧౫

(నేతి.) నాతిక్రాంతం మయా సమయాతిక్రమో న కృతః, సమయే యత్ కర్తవ్యం తత్కృతం. తదేవాహ (సంగతేతి.) నాతిక్రాంత మిత్యస్య వివరణం యత్ కర్తవ్య మితి. తస్య వివరణం సంగతేతి. భార్గవేణ జమదగ్నినా, రేణుకా పరశురామమాతేవేతి భావః. ౧౧

(తదితి.) ౧౨

(స్వాగత మితి.) దిష్ట్యా దైవయోగేన. ౧౩

విశ్వామిత్రం స్తౌతి (అచింతేత్యాది.) తపసా బ్రహ్మర్షిః తపసా ప్రాప్తబ్రహ్మర్షి భావః, పరమాం గతిం తవ పరమహితప్రదం, వేత్సీత్యత్ర కాకు రనుసంధేయా. ౧౪

ఏత దేవాహ (నాస్తీతి) ధన్యత్వ హేతు ర్గోప్తేతి. యేన కుశికపుత్రేణ, ౧౫

శ్రూయతాం చాభిధాస్యామి కౌశికస్య మహాత్మనః,
యథాబలం యథావృత్తం త న్మే నిగదత శ్శృణు. ౧౬

రాజాఽభూ దేషధర్మాత్మా దీర్ఘకాల మరిందమః,
ధర్మజ్ఞః కృతవిద్యశ్చ ప్రజానాం చ హితే రతః. ౧౭

ప్రజాపతిసుత శ్చాసీ త్కుశో నామ మహీపతిః,
కుశస్య పుత్రో బలవాన్ కుశనాభ స్సుధార్మికః. ౧౮

కుశనాభసుత స్త్వాసీ ద్గాధి రిత్యేవ విశ్రుతః,
గాధేః పుత్రో మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః, ౧౯

విశ్వామిత్రో మహాతేజాః పాలయామాస మేదినీం,
బహువర్ష సహస్రాణి రాజా రాజ్య మకారయత్. ౨౦

కదాచిత్తు మహాతేజా యోజయిత్వా వరూథినీం,
అక్షౌహిణీపరివృతః పరిచక్రామ మేదినీం. ౨౧

నగరాణి సరాష్ట్రాణి సరితశ్చ తథా గిరీన్,
ఆశ్రమాన్ క్రమశో రామ విచర న్నాజగామ హ. ౨౨

(శ్రూయతా మితి.) బలం తపోబలం, యథా యాదృశం, వృత్తం చరితం చ, యథా యాదృశం, తథా తత్సర్వం, మే మత్తః, శృణు, ౧౬

(రాజేతి.) ౧౭

కస్య రాజ్ఞః పుత్ర? ఇత్యత్రాహ (ప్రజాపతీత్యాది) శ్లోకత్రయం. పాలయామాసేత్యస్య వివరణం బహ్వితి. ౨౦

(కదాచిదిత్యా) ద్యష్టౌ శ్లోకాః. వరూథినీ చతురంగబలం, యోజయిత్వా ఉపస్థాప్య, ప్రశాంతత్వవిశేషణాయ పున ర్ధారిణోపాదానం. అబ్భక్షైః, అమ్మాత్రభక్షైః, దాంతైః నియతమనస్కైః,

(విశ్వామిత్ర చరిత్రమ్)

వసిష్ఠ స్యాశ్రమపదం నానావృక్షసమాకులం,
నానామృగ గణాకీర్ణం సిద్ధచారణసేవితం. ౨౩

దేవదానవగంధర్వైః కిన్నరై రుపశోభితం,
ప్రశాంతహరిణాకీర్ణం ద్విజసంఘనిషేవితం. ౨౪

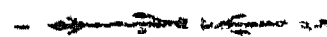
బ్రహ్మర్షి గణసంకీర్ణం దేవర్షి గణసేవితం,
తపశ్చరణసంసిద్ధై రగ్నికల్పై ర్మహాత్మభిః. ౨౫

అబ్భక్షై ర్వాయుభక్షైశ్చ శీర్ణపర్ణాశనై స్తథా,
ఫలమూలాశనై ర్దాంతై ర్జితరోషై ర్జితేంద్రియైః. ౨౬

ఋషిభి ర్వాలఖిల్యైశ్చ జపహోమపరాయణైః,
అన్యై ర్వైఖానసై శ్చైవ సమంతా దుపశోభితం. ౨౭

వసిష్ఠస్యాశ్రమపదం బ్రహ్మలోక మివాపరం,
దదర్శ జయతాం శ్రేష్ఠో విశ్వామిత్రో మహాబలః. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకపంచాశ స్సర్గః.

వాలఖిల్యాః బ్రహ్మణో వాలజా ఋషయః, వైఖానసాః తన్నఖజాః 'యే నఖాః తే వైఖానసాః, యే వాలాః తే వాలఖిల్యాః' ఇతి శ్రుతేః. వసిష్ఠాశ్రమ వైభవవర్ణన మేవంభూతేనాపి సంమానితో విశ్వామిత్ర ఇతి తస్య వైభవకథనార్థం. ౨౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,

ఏకపంచాశ స్సర్గః.

అథ ద్విపంచాశ స్సర్గః.

స దృష్ట్వా పరమప్రీతో విశ్వామిత్రో మహాబలః,
ప్రణతో వినయా ద్వీరో వసిష్ఠం జపతాం వరం. ౧

స్వాగతం తవ చేత్యుక్తో వసిష్ఠేన మహాత్మనా,
ఆసనం చాస్య భగవా న్వసిష్ఠో వ్యాదిదేశ హ. ౨

ఉపవిష్టాయ చ తదా విశ్వామిత్రాయ ధీమతే,
యథాన్యాయం మునివరః ఫలమూల ముపాహరత్. ౩

ప్రతిగృహ్య తు తాం పూజాం వసిష్ఠా ద్రాజసత్తమః,
తపోగ్నిహోత్ర శిష్యేషు కుశలం పర్యపృచ్ఛత. ౪

విశ్వామిత్రో మహాతేజా వనస్పతిగణే తథా,
సర్వత్ర కుశలం చాహ వసిష్ఠో రాజసత్తమం. ౫

సుఖోపవిష్టం రాజానం విశ్వామిత్రం మహాతపాః,
పప్రచ్ఛ జపతాం శ్రేష్ఠో వసిష్ఠో బ్రహ్మణ స్సుతః. ౬

అథ ద్విపంచాశ స్సర్గః.

విశ్వామిత్రసమ్మానం ద్విపంచాశే (స దృష్ట్వేత్యాది.) వసిష్ఠం దృష్ట్వా, ప్రణతః ప్రణనామ. ౧

(స్వాగతమితి.) ఉక్తః ఊచే, వ్యాదిదేశ దాపయామాసేత్యర్థః. ౨

(ఉపవిష్టాయేత్యాది) చత్వారః. ఫలమూల మితి జాతిరప్రాణినా మిత్యేకవత్త్వం. రాజసత్తమం ప్రతీతి శేషః. ౬

(వసిష్ఠకృతః విశ్వామిత్రసత్కారః)

కచ్చి త్తే కుశలం రాజ న్ కచ్చి ద్ధర్మేణ రంజయన్,
ప్రజాః పాలయసే వీర రాజవృత్తేన ధార్మిక. ౭

కచ్చి త్తే సంభృతా భృత్యాః కచ్చి త్తిష్ఠంతి శాసనే,
కచ్చి త్తే విజితా స్సర్వే రిపవో రిపుసూదన. ౮

కచ్చి ద్బలేషు కోశేషు మిత్రేషు చ పరంతప,
కుశలం తే నరవ్యాఘ్ర పుత్రపౌత్రే తవాఽనఘ. ౯

సర్వత్ర కుశలం రాజా వసిష్ఠం ప్రత్యుదాహరత్,
విశ్వామిత్రో మహాతేజా వసిష్ఠం వినయాన్వితః ౧౦

కృత్వోభౌ సుచిరం కాలం ధర్మిష్ఠౌ తౌ కథా శ్శుభాః,
ముదా పరమయా యుక్తౌ ప్రీయేతాం తౌ పరస్పరం. ౧౧

(కచ్చిదిత్యాది) త్రయః. కచ్చిదితి కామప్రవేదనేఽవ్యయం. 'కచ్చిత్కామప్రవేదన' ఇత్యమరః. తవ కుశలం మమేప్సిత మిత్యము మర్థం ద్యోతయతి. రాజవృత్తేన చతుర్విధేనోపలక్షితః. యథాహుః – 'న్యాయేనార్జన మర్థస్య వర్ధనం పాలనం తథా, సత్పాత్రే ప్రతిపత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధ' మితి. సంభృతాః పోషితాః, తిష్ఠంతీతి శేషః. బలే చతురంగబలే, కోశే అర్థసమూహే. పుత్రపౌత్ర ఇతి గవాశ్వ ప్రభృతిత్వా దేకవత్త్వం. ౯

(సర్వత్రేతి.) సర్వత్ర వసిష్ఠపృష్ట సర్వవిషయ ఇత్యర్థః. వసిష్ఠం ధనికం. ౧౦

(కృత్వేతి.) తాః కథాః అన్యోన్యకుశల ప్రశ్నోత్తరరూపాః, ప్రీయేతాం అప్రీణయతాం. ౧౧

తతో వసిష్ఠో భగవాన్ కథాంతే రఘునందన,
విశ్వామిత్ర మిదం వాక్య మువాచ ప్రహసన్నివ. ౧౨

ఆతిథ్యం కర్తు మిచ్ఛామి బలస్యాస్య మహాబల,
తవ చైవాప్రమేయస్య యథార్హం సంప్రతీచ్ఛ మే. ౧౩

సత్క్రియాం తు భవా నేతాం ప్రతీచ్ఛతు మయోద్యతాం,
రాజా త్వ మతిథిశ్రేష్ఠః పూజనీయః ప్రయత్నతః. ౧౪

ఏవ ముక్తో వసిష్ఠేన విశ్వామిత్రో మహామతిః,
కృత మిత్యబ్రవీ ద్రాజా ప్రియవాక్యేన మే త్వయా. ౧౫

ఫలమూలేన భగవన్ విద్యతే యత్తవాశ్రమే,
పాద్యే నాచమనీయేన భగవద్దర్శనేన చ. ౧౬

సర్వథా చ మహాప్రాజ్ఞ పూజార్హేణ సుపూజితః,
గమిష్యామి నమస్తేస్తు మైత్రే ణేక్షస్వ చక్షుషా. ౧౭

ఏవం బ్రువంతం రాజానం వసిష్ఠః పునరేవ హి,
న్యమంత్రయత ధర్మాత్మా పునః పున రుదారధీః. ౧౮

బాఢ మిత్యేవ గాధేయో వసిష్ఠం ప్రత్యువాచ హ,
యథా ప్రియం భగవత స్తథాస్తు మునిపుంగవ. ౧౯

(తత ఇత్యాది.) త్రయః. ప్రహసన్నివ ప్రసన్నముఖ ఇత్యర్థః. సంప్రతీచ్ఛ ప్రతిగృహాణ, ఉద్యతాం చికీర్షితాం. ౧౪

(ఏవమితి) త్రయః. ప్రియవాక్యేన ఆతిథ్యం కరిష్యామీత్యనేన వచనేన, ఆతిథ్యం కృతం, తవాశ్రమే యద్విద్యతే తేన ఫలమూలేన సుపూజిత ఇత్యన్వయః. పూజార్హేణ త్వయేతి శేషః. మైత్రేణ స్నేహయుక్తేన, మత్వర్థీయాజంతః. ౧౭

(ఏవం బ్రువంత మితి) ద్వౌ. పునర్న్యమంత్రయత భోజనార్థం ప్రార్థన మకరోత్, పునఃపున

(వసిష్ఠకృతః విశ్వామిత్రసత్కారః)

ఏవ ముక్తో మహాతేజా వసిష్ఠో జపతాం వర:,
ఆజుహావ తత: ప్రీత: కల్మాషీం ధూతకల్మష:. ౨౦

ఏహ్యేహి శబళే క్షిప్రం శృణు చాపి వచో మమ,
సబలస్యాస్య రాజర్షే: కర్తుం వ్యవసితో స్మ్యహం.
భోజనేన మహార్హేణ సత్కారం సంవిధత్స్వ మే, ౨౧౺

యస్య యస్య యథాకామం షడ్రసే ష్వభిపూజితం,
తత్సర్వం కామధు క్షిప్ర మభివర్ష కృతే మమ. ౨౨౺

రసేనాన్నేన పానేన లేహ్యాచోష్యేణ సంయుతం,
అన్నానాం నిచయం సర్వం సృజస్వ శబళే త్వర. ౨౩౺

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్విపంచాశ స్సర్గ:

ఇత్యత్ర స్యమంత్రయతే త్యనుషజ్యతే. బహుశః ప్రత్యుత్తరేపి పునఃపున ర్న్యమంత్రయతేత్యర్థః. గాధేయః గాధిపుత్రః, బాఢ మిత్యస్యైవ వివరణం యథేతి. ౧౯

(ఏవమితి.) కల్మాషీం చిత్రవర్ణాం, శబళా మితి యావత్. 'చిత్రకిమ్మీరకల్మాషే' త్యమరః. ౨౦

(ఏహీతి) సార్ధశ్లోకః. సబలస్యాస్య రాజర్షే స్సత్కారం కర్తుం వ్యవసితోస్మి. సంవిధత్స్వ తదుపయోగి వస్తుజాతం సంపాదయ. ౨౧౺

(యస్యేతి) షడ్రసేషు యద్యస్య యస్య, అభిపూజితం అభిమతం, తత్సర్వం యథాకామం మమ కృతే అభివర్షే త్యన్వయః. 'అర్థే కృతే చ తాదర్థ్యే నిపాతద్వయ మవ్యయ' మితి నిఘంటుః. ౨౨౺

(రసేనేతి) రసేన రసాయనభేదేన, అన్నేన, భక్ష్యేణ శష్కులీలాజాదినా, పానేన పేయేన పానకరసాదినా, లేహ్యచోష్యేణ లేహ్యేన జిహ్వాస్వాద్యేన క్షౌద్రాదినా, చోష్యేణ అదరపుట గ్రాహ్యేణ దధ్యాదినా చ. సమన్వితం. సర్వో ద్వంద్వో విభాషయైకవద్భవతీ త్యేకవద్భావః. అన్నానాం శాల్యన్నాదీనాం, నిచయం రాశిం, అనేన భక్ష్యభోజ్యలేహ్యచోష్యపేయఖాద్యరూప షడ్విధాభ్యవహారా దర్శితాః. ౨౩౺

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే. ద్విపంచాశ స్సర్గః.

అథ త్రిపంచాశ స్సర్గః.

ఏవ ముక్తా వసిష్ఠేన శబళా శత్రుసూదన,
విదధే కామధు క్కామా న్యస్య యస్య యథేప్సితం. ౧

ఇక్షూ న్మధూం స్తథా లాజా న్మైరేయాంశ్చ వరాసవాన్,
పానాని చ మహార్హాణి భక్ష్యాం శ్చోచ్చావచాం స్తథా. ౨

ఉష్ణాఢ్యా స్యోదనస్యాత్ర రాశయః పర్వతోపమాః,
మృష్టాన్నాని చ సూపాంశ్చ దధికుల్యా స్తథైవ చ. ౩

నానాస్వాదురసానాం చ షాడబానాం తథైవ చ,
భాజనాని సుపూర్ణాని గౌడాని చ సహస్రశః. ౪

అథ త్రిపంచాశ స్సర్గః

కామధేనుప్రార్థనం త్రిపంచాశే (ఏవ ముక్తేత్యాది.) యస్య యస్య యథేప్సితం, తథా, కామాన్ కాంక్షితాన్, విదధే. ౧

ఉక్త మేవ ప్రపంచయతి (ఇక్షూనిత్యాది) మధూనితి పుల్లింగత్వ మార్షం మైరేయా మద్య విశేషాః, మైరేయాఖ్యానిత్యర్థః. 'మైరేయ మాసవో ధాత్రీ ధాతకీ గుడవారిభి' రితి వైజయంతీ. అత్ర కృత మితి శేషః. పానాని పానకాదీని, భక్ష్యాన్ అపూపవిశేషాన్, ఉచ్చావచాన్ నానాప్రకారాన్, 'ఉచ్చావచం నైకభేద' మిత్యమరః. విదధ ఇత్యనుషజ్యతే. ౨

(ఉష్ణేతి.) ఆసన్నితి శేషః. మృష్టాన్నాని ఇష్టాన్నాని, పాయసభేదా ఇతి యావత్. ౩

(నానేతి.) నానావిధాః స్వాదవో రుచ్యా రసా మాధుర్యాదయో. యేషాం తేషాం, షాడబాః షడ్రసవికృతాః భక్ష్యవిశేషాః, శైషికోణ్. తేషాం పూర్ణాని తైః పూర్ణానీత్యర్థః. పూరణగుణేత్యాదినా తృతీయార్థే షష్ఠీ. గౌడాని గుడవికారాః, అత్రా ప్యాసన్నితి శేషః. ౪

సర్వ మాసీ త్సుసంతుష్టం హృష్టపుష్టజనాయుతం,
విశ్వామిత్రబలం రామ వసిష్ఠేనాఽభితర్పితం. ౫

విశ్వామిత్రోపి రాజర్షి ర్హృష్టః పుష్ట స్తదాఽభవత్,
సాంతఃపురవరో రాజా సబ్రాహ్మణపురోహితః. ౬

సామాత్యో మంత్రిసహిత స్సభృత్యః పూజిత స్తదా,
యుక్తః పరమహర్షేణ వసిష్ఠ మిద మబ్రవీత్. ౭

పూజితోఽహం త్వయా బ్రహ్మ న్పూజార్హేణ సుసత్కృతః,
శ్రూయతా మభిధాస్యామి వాక్యం వాక్యవిశారద. ౮

గవాం శతసహస్రేణ దీయతాం శబళా మమ. ౮½

రత్నం హి భగవ న్నేత ద్రత్నహారీ చ పార్థివః.
తస్మా న్మే శబళాం దేహి మమైషా ధర్మతో ద్విజ, ౯½

(సర్వమితి.) పూర్వమేవ హృష్ట పుష్టజనాయుతం విశ్వామిత్రబలం సర్వం సుసంతుష్ట మాసీ దిత్యన్వయః, ౫

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) హృష్టః ఆదరేణ, పుష్టః భోజనాదినా. ౬

(సామాత్య ఇతి.) అమాత్యాః కర్మణి సహాయాః, మంత్రిణః మంత్రసహాయాః. ౭

(పూజిత ఇతి) పూజార్హేణ అస్మదాదిభిరితి శేషః. పూజితః బహూకృతః. సుసత్కృతః ఆతిథ్యేన సత్కృతః. ౮

(గవామితి.) శతసహస్రేణ నిష్క్రయభూతేన, అర్థం. ౮½

(రత్నం హీతి.) హి యస్మాత్, ఏతత్ రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠం - 'రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేపి' త్యమరః. యతః పార్థివో రత్నహారీ తస్మాత్, ధర్మతః న్యాయతః, మమైషా మే దేహీత్యన్వయః. ౯½

ఏవ ముక్తస్తు భగవాన్ వసిష్ఠో మునిసత్తమః.
విశ్వామిత్రేణ ధర్మాత్మా ప్రత్యువాచ మహీపతిం, ౧౦॥

నాహం శతసహస్రేణ నాపి కోటిశతై ర్గవాం.
రాజన్ దాస్యామి శబళాం రాశిభీ రజతస్య వా, ౧౧॥

న పరిత్యాగ మర్హేయం మత్సకాశా దరిందమ.
శాశ్వతీ శబళా మహ్యం కీర్తి రాత్మవతో యథా, ౧౨॥

అస్యాం హవ్యం చ కవ్యం చ ప్రాణయాత్రా తథైవ చ.
ఆయత్త మగ్నిహోత్రం చ బలి ర్హోమ స్తథైవ చ, ౧౩॥

స్వాహాకారవషట్కారౌ విద్యాశ్చ వివిధా స్తథా.
ఆయత్త మత్ర రాజర్షే సర్వమేత న్నసంశయః, ౧౪॥

సర్వస్వ మేత త్సత్యేన మమ తుష్టికరీ సదా.
కారణై ర్బహుభీ రాజ న్నదాస్యే శబళాం తవ, ౧౫॥

వసిష్ఠేనైవ ముక్తస్తు విశ్వామిత్రోఽబ్రవీ త్తతః.
సంరబ్ధతర మత్యర్థం వాక్యం వాక్యవిశారదః, ౧౬॥

(ఏవమిత్యాది) షట్. పరిత్యాగం విశ్లేషం, ప్రాప్తుం నార్హా, ఆత్మవతః మనస్వినః, కీర్తిరివ, మహ్యం మమ, శబళా, శాశ్వతీ నిత్యసంబంధా, హవ్యం దేవతార్థం, కవ్యం పిత్రర్థం, ప్రాణయాత్రా ప్రాణాగ్నిహోత్రం, అగ్నిహోత్రం సాయంప్రాతః కర్తవ్యో హోమవిశేషః, బలిః భూతబలిః, హోమః దర్శపూర్ణమాసాదిః, ఏతత్సర్వం, అస్యా మాయత్తం ఏతదధీనం, స్వాహాకారః స్వాహేతి మంత్రః, వషట్కారః వషడితి మంత్రః, వివిధా విద్యా వేదాద్యా శ్చాస్యా మాయత్తాః, ఏత త్పయఆది ప్రాశనేన చిత్తశుద్ధేః ప్రాణతృప్తే ర్దేహబలాదేశ్చసాధ్యత్వా త్తదేకమూలత్వం, అత్రార్థే, న సంశయః సత్యేన వదామీత్యర్థః. కారణైః ఉక్తై రనుక్తైశ్చ. ౧౫

(వసిష్ఠేనేతి.) సంరబ్ధతరం అత్యంతాభినివేశయుక్తం. ౧౬॥

(విశ్వామిత్రేణ కామధేనుయాచనం)

హైరణ్యకక్ష్యా గ్రైవేయాన్ సువర్ణాంకుశభూషితాన్.
దదామి కుంజరాం స్తేహం సహస్రాణి చతుర్దశ, ౧౭౫

హైరణ్యానాం రథానాం తే శ్వేతాశ్వానాం చతుర్యుజాం,
దదామి తే శతాన్యష్టౌ కింకిణీకవిభూషితాన్, ౧౮౫

హయానాం దేశజాతానాం కులజానాం మహౌజసాం.
సహస్ర మేకం దశ చ దదామి తవ సువ్రత, ౧౯౫

నానావర్ణవిభక్తానాం వయస్థానాం తథైవ చ.
దదా మ్యేకాం గవాం కోటిం శబళా దీయతాం మమ, ౨౦౫

యావ దిచ్ఛసి రత్నం వా హిరణ్యం వా ద్విజోత్తమ.
తావ ద్దదామి తత్సర్వం శబళా దీయతాం మమ, ౨౧౫

(హైరణ్యేతి.) హైరణ్యాని హిరణ్మయాని కక్ష్యాగ్రైవేయాణి యేషాం తే, కక్ష్యా మధ్యబంధనార్థా రజ్జుః - 'కక్ష్యా ప్రకోష్ఠే హర్మ్యాదేః కాంచ్యాం మధ్యే భబంధన' ఇత్యమరః. గ్రైవేయాణి గ్రీవాబంధనరజ్జవః, గ్రీవాభ్యోఙ్ చేతి చాఢ్ఞణ్. సహస్రాణీత్యస్య పుల్లింగవిశేషణ మార్షం. ౧౭౫

(హైరణ్యానామితి) చతుర్యుజాం చతుర్భి రశ్వై ర్యుక్తానాం, గమకత్వా త్సమాసః. సంఖ్యా నియమపరత్వా న్నపునరుక్తిః కింకిణీకై ర్విభూషితాన్. ౧౮౫

(హయానామితి.) దేశాః కాంభోజబాహ్లికాదయః, కులజానాం గంధర్వకులజాతానాం, గంధర్వకులజాతస్త్వ మితి పురాణవచనాత్. ౧౯౫

(నానేతి.) నానావర్ణైః, విభక్తానాం అన్యోన్యవిలక్షణానాం. ౨౦౫

(యావదితి.) యావత్ప్రమాణ మిచ్ఛసి తావత్ప్రమాణం, సర్వం దదామి. ౨౧౫

ఏవ ముక్తస్తు భగవాన్ విశ్వామిత్రేణ ధీమతా.
న దాస్యామీతి శబళాం ప్రాహ రాజన్ కథంచన, ౨౨

ఏతదేవ హి మే రత్న మేతదేవ హి మే ధనం.
ఏత దేవ హి సర్వస్వ మేతదేవ హి జీవితం, ౨౩

దర్శశ్చ పూర్ణమాసశ్చ యజ్ఞా శ్చైవా ప్తదక్షిణాః.
ఏతదేవ హి మే రాజన్ వివిధాశ్చ క్రియా స్తథా, ౨౪

అదోమూలాః క్రియా స్సర్వా మమ రాజ న్న సంశయః.
బహునా కిం ప్రలాపేన న దాస్యే కామదోహినీం. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రిపంచాశ స్సర్గః.

(ఏవ మితి.) హేరాజన్, శబళాం న దాస్యామీత్యన్వయః. ౨౨

(ఏతదిత్యాది) త్రయం. అదోమూలాః ఏతన్మూలాః, ప్రలాపేన, భవత ఇతి శేషః. కామాన్ దోగ్ధుం శీల మస్యా ఇతి కామదోహినీం, సుప్యజాదా వితి ణినిః. ౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, త్రిపంచాశ స్సర్గః.

అథ చతుఃపంచాశ స్సర్గః.

కామధేనుం వసిష్ఠోపి యదా న త్యజతే మునిః,
తదాస్య శబళాం రామ విశ్వామిత్రోఽన్వకర్షత. ౧

నీయమానా తు శబళా రామ రాజ్ఞా మహాత్మనా,
దుఃఖితా చింతయామాస రుదంతీ శోకకర్శితా. ౨

పరిత్యక్తా వసిష్ఠేన కి మహం సుమహాత్మనా,
యాఽహం రాజభృత్యై ర్దీనా హ్రియేయం భృశదుఃఖితా. ౩

కిం మయాఽపకృతం తస్య మహర్షే ర్భావితాత్మనః,
యన్మా మనాగసం భక్తా మిష్టాం త్యజతి ధార్మికః. ౪

(ఇతి సా చింతయిత్వా తు వినిశ్వస్య పునఃపునః)
నిర్ధూయ తాం స్తదా భృత్యాన్ శతశ శ్శత్రుసూదన,
జగామానిలవేగేన పాదమూలం మహాత్మనః. ౫

అథ చతుఃపంచాశ స్సర్గః.

అథ బలాత్కార కుపితవసిష్ఠప్రహితకామధేనో ర్బలసృష్టిశ్చతుఃపంచాశే (కామధేనుమిత్యాది) * దశకమ్. ౧

(హ్రియేయం) కర్మణి సంప్రశ్నే లిఙ్. కథమపి హ్రియేయ మిత్యర్థః. భృశదుఃఖితా భృశం దుఃఖితా, వృత్తివిషయే మకారలోపో భృశమాది మాంతావ్యయస్యేష్యతే. ౪, ౫

---

* దశకమితి సంఖ్యాకరణ మధికశ్లోకనివృత్త్యై, ప్రతీకధారణ క్లేశనివృత్త్యైచ, నత్వేకాన్వయతాయై. ఏవం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం.

శబళా సా రుదంతీ వ క్రోశంతీ చేద మబ్రవీత్,
వసిష్ఠ స్యాగ్రతః స్థిత్వా మేఘదుందుభిరావిణీ. ౭

భగవన్ కిం పరిత్యక్తా త్వయాఽహం బ్రహ్మణ స్సుత,
యస్మా ద్రాజభృతా మాం హి నయంతే త్వత్సకాశతః. ౮

ఏవ ముక్తస్తు బ్రహ్మర్షి రిదం వచన మబ్రవీత్,
శోకసంతప్తహృదయాం స్వసార మివ దుఃఖితాం. ౯

న త్వాం త్యజామి శబళే నాపి మేఽపకృతం త్వయా,
ఏష త్వాం నయతే రాజా బలా న్మత్తో మహాబలః. ౧౦

నహి తుల్యం బలం మహ్యం రాజా త్వద్య విశేషతః,
బలీ రాజా క్షత్రియశ్చ పృథివ్యాః పతిరేవ చ. ౧౧

ఇయ మక్షౌహిణీ పూర్ణా సవాజిరథసంకులా,
హస్తిధ్వజ సమాకీర్ణా తేనాసౌ బలవత్తరః. ౧౨

ఏవముక్తా వసిష్ఠేన ప్రత్యువాచ వినీతవత్,
వచనం వచనజ్ఞా సా బ్రహ్మర్షి మమితప్రభం. ౧౩

న బలం క్షత్రియస్యాహు ర్బ్రాహ్మణో బలవత్తరః,
బ్రహ్మన్ బ్రహ్మబలం దివ్యం క్షత్రాత్తు బలవత్తరం. ౧౪

(క్రోశంతీ) ఆర్తస్వరం కుర్వంతీ. ౭

(రాజభృతాః) రాజభటాః, త్వత్సకాశతః త్వత్సమీపతః. ౮

(మత్తః) మత్సకాశాత్, మహ్యం మమ, తర్హి తపోబలేన కిమితి న దండ్యతే ? తత్రాహ (రాజా త్వద్య విశేషత ఇతి.) రాజా తపోబలేన న దండ్య ఇత్యర్థః. ౧౦

(ఇయ మిత్యాది) పంచ. సవాజిరథ సంకులా వాజిసహితరథై స్సంకులా, తుభ్యం తవ,

(కామధేనోః బలస్సృష్టిః)

అప్రమేయబలం తుభ్యం న త్వయా బలవత్తరః,
విశ్వామిత్రో మహావీర్య స్తేజ స్తవ దురాసదం. ౧౪

నియుఙ్క్ష్వ మాం మహాభాగ త్వద్బ్రహ్మబలసంభృతాం,
తస్య దర్పబలం యత్త న్నాశయామి దురాత్మనః. ౧౫

ఇత్యుక్తస్తు తయా రామ వసిష్ఠ స్సుమహాయశాః,
సృజస్వేతి తదోవాచ బలం పరబలారుజం. ౧౬

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సురభి స్సాసృజ త్తదా, ౧౬౹

తస్యా హుంభారవోత్సృష్టాః పహ్లవా శ్శతశో నృప.
నాశయంతి బలం సర్వం విశ్వామిత్రస్య పశ్యతః, ౧౭౹

బలం భగ్నం తతో దృష్ట్వా రథేనాక్రమ్య కౌశికః.
స రాజా పరమక్రుద్ధో రోషవిస్ఫారితేక్షణః,
పహ్లవా న్నాశయామాస శస్త్రై రుచ్చావచై రపి. ౧౯

త్వయా త్వత్తః, త్వద్బ్రహ్మబలేన త్వన్మంత్రబలేన. సంభృతాం సంవర్ధితప్రభావాం. ౧౨-౧౫

(ఇత్యుక్త) ఇత్యాద్యష్టౌ. అరుజతి హిన స్తీత్యారుజం, బలం సైన్యం. ౧౬, ౧౬౹

(హుంభారవః) పశూనాం హుంభాశబ్దః, ఉత్సృష్టా నిర్మితాః, పహ్లవశకయవనాదిశబ్దా మ్లేచ్ఛజాతివిశేషవచనాః. పశ్యత ఇత్యనాదరే షష్ఠీ. ౧౭౹

(విస్ఫారితం) వివృతం. ౧౯

విశ్వామిత్రార్దితా౯ దృష్ట్వా పహ్లవాం చ్ఛతశ స్తదా,
భూయ ఏవాసృజ త్కోపా చ్ఛకా౯ యవనమిశ్రితా౯. ౨౦

తై రాసీ త్సంవృతా భూమి శ్శకై ర్యవనమిశ్రితైః,
ప్రభావద్భి ర్మహావీర్యై ర్హేమకింజల్కసన్నిభైః· ౨౧

దీర్ఘాసిపట్టసధరై ర్హేమవర్ణాంబరావృతైః,
నిర్దగ్ధం తద్బలం సర్వం ప్రదీప్తై రివ పావకైః. ౨౨

తతోస్త్రాణి మహాతేజా విశ్వామిత్రో ముమోచ హ,
తైస్తై ర్యవనకాంభోజాః పహ్లవా శ్చాకులీకృతాః. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుఃపంచాశ స్సర్గః

అథ పంచ పంచాశ స్సర్గః.

తత స్తా నాకులా౯ దృష్ట్వా విశ్వామిత్రాస్త్రమోహితా౯,
వసిష్ఠ శ్చోదయామాస కామధు క్సృజ యోగతః. ౧

(అర్దితా౯) హింసితా౯. ౨౦.

(హేమకింజల్కసన్నిభైః) హేమశబ్ద శ్చంపకపరః. తస్య కనకాహ్వయత్వాత్. తత్కేసర తుల్యై రిత్యర్థః. పట్టసః అసివిశేషః. ౨౨, ౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, చతుఃపంచాశ స్సర్గః.

అథ పంచపంచాశ స్సర్గః

అథ పునర్దివ్యాస్త్రలాభపూర్వం విశ్వామిత్రేణ వసిష్ఠాశ్రమసంరోధః పంచపంచాశే (తత స్తా నిత్యాది.) హే కామధుక్, యోగతః యోగమహిమ్నా,తిరశ్చోపి బ్రహ్మప్రసాదా ద్యోగశక్తి రస్తీతి జ్ఞేయం. ౧

(విశ్వామిత్రస్య పరాభవః)

తస్యా హుంభారవా జ్జాతాః కాంభోజా రవిసన్నిభాః,
ఊధస స్త్వథ సంజాతాః పహ్లవా శ్శస్త్రపాణయః. ౨

యోనిదేశాచ్చ యవనా శ్శకృద్దేశా చ్ఛకా స్తథా,
రోమకూపేషు చ మ్లేచ్ఛా హారీతా స్సకిరాతకాః. ౩

తైస్తై ర్నిషూదితం సర్వం విశ్వామిత్రస్య తత్క్షణాత్,
సపదాతిగజం సాశ్వం సరథం రఘునందన. ౪

దృష్ట్వా నిషూదితం సైన్యం వసిష్ఠేన మహాత్మనా,
విశ్వామిత్రసుతానాం చ శతం నానావిధాయుధం.
అభ్యధావ త్సుసంక్రుద్ధం వసిష్ఠం జపతాంవరం, ౨౫

హుంకారేణైవ తా న్సర్వా న్దదాహ భగవా నృషిః. ౬

తే సాశ్వరథపాదాతాః వసిష్ఠేన మహాత్మనా,
భస్మీకృతా ముహూర్తేన విశ్వామిత్రసుతా స్తదా. ౭

దృష్ట్వా వినాశితా న్పుత్రా న్బలం చ సుమహాయశాః,
సవ్రీడ శ్చింతయాఽఽవిష్టో విశ్వామిత్రోఽభవ త్తదా. ౮

---

* (తస్యా ఇత్యాది) చత్వారః. ఊధసః స్తనాత్, హారీతాః కిరాత జాతివిశేషాః. ౪

(దృష్ట్వేత్యాది) షట్. వసిష్ఠ మభ్యధావత్ తస్య సర్వవినాశ మూలత్వాదితి భావః. జపతాం వర మితి హుంకారేణ నిరాసే హేతుః. ౨౫, ౬

(ముహూర్తేనేతి.) మాసేనానువాకోధీత ఇతివ దుపసర్గే తృతీయా ౭. ౮

---

* తస్యా ఇత్యాది చత్వార ఇతి వ్యాఖ్యానే వర్తతె నానాదేశీయేషు బహుషు కోశేషు త్రయ ఏవ శ్లోకా స్సంతి అత శ్చతుర్థశ్లోకో విద్వద్భి ర్గవేషణీయః.

సముద్ర ఇవ నిర్వేగో భగ్నదంష్ట్ర ఇవోరగః,
ఉపరక్త ఇవాదిత్య స్సద్యో నిష్ప్రభతాం గతః. ౯

హతపుత్రబలో దీనో లూనపక్ష ఇవ ద్విజః,
హతదర్పో హతోత్సాహో నిర్వేదం సమపద్యత. ౧౦

స పుత్ర మేకం రాజ్యాయ పాలయేతి నియుజ్య చ,
పృథివీం క్షత్రధర్మేణ వనమేవాన్వపద్యత. ౧౧

స గత్వా హిమవత్పార్శ్వం కిన్నరోరగసేవితం,
మహాదేవ ప్రసాదార్థం తపస్తేపే మహాతపాః. ౧౨

కేనచి త్త్వథ కాలేన దేవేశో వృషభధ్వజః,
దర్శయామాస వరదో విశ్వామిత్రం మహాబలం. ౧౩

కిమర్థం తప్యసే రాజన్ బ్రూహి య త్తే వివక్షితం,
వరదోఽస్మి వరో యస్తే కాంక్షిత స్సోఽభిధీయతాం. ౧౪

ఏవ ముక్తస్తు దేవేన విశ్వామిత్రో మహాతపాః,
ప్రణిపత్య మహాదేవ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫

(నిర్వేగః) యుద్ధప్రవృత్తిరహితః, ఉరగ ఇవ, నిశ్శక్తి రితి శేషః. ఉపరక్తః రాహుగ్రస్తః. ౯

(నిర్వేదం) దుఃఖం. ౧౦

(స ఇత్యాది) చత్వారః. ఏకం అవశిష్ట మితి శేషః. రాజ్యాయ రాజ్యం కర్తుం, పృథివీం క్షత్రధర్మేణ పాలయేత్యన్వయః. ౧౨

(దర్శయామాస) ఆత్మానమితి శేషః. ౧౪

(ఏవమిత్యాది) చత్వారః. ౧౫

(విశ్వామిత్రస్య పరాభవః)

యది తుష్టో మహాదేవ ధనుర్వేదో మమానఘ,
సాంగోపాంగోపనిషద స్సరహస్యః ప్రదీయతాం. ౧౬

యాని దేవేషు చాస్త్రాణి దానవేషు మహర్షిషు,
గంధర్వ యక్ష రక్షస్సు ప్రతిభాంతు మయానఘ. ౧౭

తవ ప్రసాదా ద్భవతు దేవదేవ మమేప్సితం,
ఏవ మస్త్వితి దేవేశో వాక్య ముక్త్వా గత స్తదా. ౧౮

ప్రాప్య చాస్త్రాణి రాజర్షి ర్విశ్వామిత్రో మహాబలః,
దర్పేణ మహతా యుక్తో దర్పపూర్ణోఽభవత్తదా. ౧౯

వివర్ధమానో వీర్యేణ సముద్ర ఇవ పర్వణి,
హత మేవ తదా మేనే వసిష్ఠ మృషిసత్తమం. ౨౦

తతో గత్వాఽఽశ్రమపదం ముమో చాస్త్రాణి పార్థివః,
యై స్త త్తపోవనం సర్వం నిర్దగ్ధం చాస్త్ర తేజసా. ౨౧

(సాంగో పాంగోపనిషద) ఇత్యకారాంతత్వ మార్షం. అంగం సన్నిపత్యోపకారకం, ఉపాంగం ఆరాదుపకారకం. ఉపనిషత్ రహస్యమంత్రః. సరహస్యః ఉపదేశగమ్యార్థసహితః, ప్రతిభాంతు తానీతి శేషః. మమేప్సితం, అన్యదపీతి శేషః. ౧౬-౧౮

(ప్రాప్యేత్యాది) సప్త. దర్పపూర్ణ ఇతి క్షత్రియత్వాదదర్పయుక్తః, విశేషాస్త్రలాభా దిదానీం దర్పపూర్ణోఽభవదిత్యర్థః. ౧౯-౨౦

(యై) రస్త్రైః, అస్త్రతేజసా స్వతేజసా. ౨౧

ఉదీర్యమాణ మస్త్రం త ద్విశ్వామిత్రస్య ధీమతః,
దృష్ట్వా విప్రద్రుతా స్సర్వే మునయ శ్శతశో దిశః. ౨౨

వసిష్ఠస్య చ యే శిష్యా స్తథైవ మృగపక్షిణః,
విద్రవంతి భయా ద్భీతా నానాదిగ్భ్య స్సహస్రశః. ౨౩

వసిష్ఠ స్యాశ్రమపదం శూన్య మాసీ న్మహాత్మనః,
ముహూర్త మివ నిశ్శబ్ద మాసీ దిరిణసన్నిభం. ౨౪

వదతో వై వసిష్ఠస్య మా భై రితి ముహుర్ముహుః,
నాశయా మ్యద్య గాధేయం నీహార మివ భాస్కరః. ౨౫

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా వసిష్ఠో జపతాం వరః,
విశ్వామిత్రం తదా వాక్యం సరోష మిద మబ్రవీత్. ౨౬

ఆశ్రమం చిరసంవృద్ధం య ద్వినాశితవా నసి,
దురాచారోఽసి త న్మూఢ తస్మా త్త్వం న భవిష్యసి. ౨౭

ఇత్యుక్త్వా పరమక్రుద్ధో దండ ముద్యమ్య సత్వరః,
విధూమ మివ కాలాగ్నిం యమదండ మివాపరం. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచపంచాశ స్సర్గః.

(ఉదీర్యమాణం) ప్రయుజ్యమానం, భయాత్ భయదా దస్త్రాత్, నానాదిగ్భ్య ఇతి వ్యత్యయేన ద్వితీయార్థే చతుర్థీ. నానాదిగ్భ్యః స్వస్వస్థానేభ్య ఇతి వా. ఆశ్రమపదం వనం, శూన్యం నిస్తరుగుల్మం, ఇరిణం ఊషరం, వసిష్ఠే రక్షకే విద్యమానే కుతో విద్రవంతీత్యత్రాహ (వదత ఇతి) భావలక్షణే షష్ఠీ. అనాదరే వా. గాధేయం నాశయామి, మా భై రితి వదతో వసిష్ఠస్య వచన మనాదృత్య విద్రవంతీతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౫

(ఏవమిత్యాది) త్రయః. ఉక్త్వా స్థానితిశేషః. న భవిష్యసి. న శిష్యసీతి యావత్. ఉద్యమ్య, తస్థావితి శేషః. ౨౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచపంచాశ స్సర్గః.

అథ షట్పంచాశ స్సర్గః.

ఏవ ముక్తో వసిష్ఠేన విశ్వామిత్రో మహాబలః,
ఆగ్నేయ మస్త్ర ముత్క్షిప్య తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౧

బ్రహ్మదండం సముత్క్షిప్య కాలదండ మివాపరం,
వసిష్ఠో భగవాన్ క్రోధా దిదం వచన మబ్రవీత్. ౨

క్షత్రబంధో స్థితోస్మ్యేష యద్బలం త ద్విదర్శయ,
నాశయా మ్యద్య తే దర్పం శస్త్రస్య తవ గాధిజ. ౩

క్వచ తే క్షత్రియబలం క్వచ బ్రహ్మబలం మహత్,
పశ్య బ్రహ్మబలం దివ్యం మమ క్షత్రియపాంసన. ౪

తస్యాస్త్రం గాధిపుత్రస్య ఘోర మాగ్నేయ ముద్యతం,
బ్రహ్మదండేన తచ్ఛాంత మగ్నే ర్వేగ ఇవాంభసా. ౫

వారుణం చైవ రౌద్రం చ ఐంద్రం పాశుపతం తథా,
ఐషీకం చాపి చిక్షేప కుపితో గాధినందనః. ౬

అథ షట్పంచాశ స్సర్గః

అథ సర్వాస్త్రబలసంపూర్ణక్షత్రవీర్యాదపి బ్రహ్మబలం బలీయ ఇత్యాహ షట్పంచాశే. (ఏవముక్త ఇత్యాది) తిష్ఠ తిష్ఠేతి భయజననార్థోక్తిః. ౧

(బ్రహ్మదండ మిత్యాది) త్రయోవింశతిః. బ్రహ్మదండం బ్రాహ్మణాసాధారణం దండం. ౨

(క్షత్రబంధో) క్షత్రియాధమ. తే దర్పం తవ శస్త్రస్య దర్పం చ నాశయామీత్యన్వయః.

మానవం మోహనం చైవ గాంధర్వం స్వాపనం తథా,
జృంభణం మాదనం చైవ సంతాపనవిలాపనే. ౭

శోషణం దారణం చైవ వజ్ర మస్త్రం సుదుర్జయం,
బ్రహ్మపాశం కాలపాశం వారుణం పాశ మేవ చ. ౮

పైనాకాస్త్రం చ దయితం శుష్కార్ద్రే అశనీ ఉభే,
దండాస్త్ర మథ పైశాచం క్రౌంచ మస్త్రం తథైవ చ. ౯

ధర్మచక్రం కాలచక్రం విష్ణుచక్రం తథైవ చ,
వాయవ్యం మథనం చైవ అస్త్రం హయశిర స్తథా. ౧౦

శక్తిద్వయం చ చిక్షేప కంకాళం ముసలం తథా,
వైద్యాధరం మహాస్త్రం చ కాలాస్త్ర మథ దారుణం. ౧౧

త్రిశూల మస్త్రం ఘోరం చ కాపాల మథ కంకణం,
ఏతా న్యస్త్రాణి చిక్షేప సర్వాణి రఘునందన. ౧౨

వసిష్ఠే జపతాం శ్రేష్ఠే త దద్భుత మివాభవత్, ౧౨౺

తాని సర్వాణి దండేన గ్రసతే బ్రహ్మణ స్సుతః. ౧౩

తేషు శాంతేషు బ్రహ్మాస్త్రం క్షిప్తవాన్ గాధినందనః, ౧౩౺

క్షత్రియ పాంసనేత్యనంతరం వసిష్ఠోఽబ్రవీ దిత్యనుకృష్యతే. ౪—౧౨

(వసిష్ఠే జపతాం శ్రేష్ఠ) ఇత్యనేన జపవైభవ మిదం గ్రసన మితి ద్యోతితం. తత్ అస్త్రక్షేపణం, అద్భుత మివాభవత్. కార్యలేశస్యా ప్యదర్శనా దితి భావః. ౧౨౺

అద్భుత మేవాహ (తానీతి.) గ్రసతే అగ్రసత. ౧౩, ౧౩౺

(విశ్వామిత్రస్య బ్రహ్మాస్త్రనాశః)

తదస్త్ర ముద్యతం దృష్ట్వా దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః.
దేవర్షయశ్చ సంభ్రాంతాః గంధర్వా స్సమహోరగాః, ౧౪

త్రైలోక్య మాసీ త్సంత్ర స్తం బ్రహ్మాస్త్రే సముదీరితే. ౧౫

తద ప్యస్త్రం మహాఘోరం బ్రాహ్మం బ్రాహ్మేణ తేజసా,
వసిష్ఠో గ్రసతే సర్వం బ్రహ్మదండేన రాఘవ. ౧౬

బ్రహ్మాస్త్రం గ్రసమానస్య వసిష్ఠస్య మహాత్మనః,
త్రైలోక్యమోహనం రౌద్రం రూప మాసీ త్సుదారుణం. ౧౭

రోమకూపేషు సర్వేషు వసిష్ఠస్య మహాత్మనః,
మరీచ్య ఇవ నిష్పేతు రగ్నే ర్ధూమాకులార్చిషః. ౧౮

ప్రాజ్వల ద్బ్రహ్మదండశ్చ వసిష్ఠస్య కరోద్యతః,
విధూమ ఇవ కాలాగ్ని ర్యమదండ ఇవాపరః. ౧౯

(సంభ్రాంతాః) ఆసన్నితి శేషః. ౧౪

(సముదీరితే) ప్రయుక్తే. ౧౫

(బ్రాహ్మేణ తేజసా) బ్రహ్మవిద్యాభ్యాస జనిత తేజసా, ఉపబృంహితేన బ్రహ్మదండేనేత్యర్థః. అత్ర గ్రాసక్రియాయాం న దండస్యాన్వయః. పుత్రై ర్గర్దభీ భారం వహతీతివత్. అతో న వక్ష్యమాణేన విరోధః. ౧౬

(త్రైలోక్యస్య మోహనం) భయా న్మూర్ఛాజనకం. రౌద్రం స్మరణేపి భయంకరం. సుదారుణం దుర్దర్శం. ౧౭

ఏతదేవాహ (రోమేతి) అగ్నేరివ మరీచ్యో విస్ఫులింగా నిష్పేతు రితి యోజనా. ౧౮

(దండశ్చ ప్రాజ్వలత్) పూర్వాస్త్రగ్రాసేనేతి శేషః. ౧౯

తతోఽస్తువ న్మునిగణా: వశిష్ఠం జపతాం వరం,
అమోఘం తే బలం బ్రహ్మ౯ తేజో ధారయ తేజసా. ౨౨

నిగృహీత స్త్వయా బ్రహ్మ౯ విశ్వామిత్రో మహాతపా:,
ప్రసీద జపతాం శ్రేష్ఠ లోకా స్సంతు గతవ్యథా:. ౨౦

ఏవ ముక్తో మహాతేజా శ్శమం చక్రే మహాతపా:, ౨౧౪

విశ్వామిత్రోపి నికృతో వినిశ్వస్యేద మబ్రవీత్. ౨౨

ధిగ్బలం క్షత్రియబలం బ్రహ్మతేజో బలం బలం,
ఏకేన బ్రహ్మదండేన సర్వాస్త్రాణి హతాని మే. ౨౩

తదేత త్సమవేక్ష్యాహం ప్రసన్నేంద్రియమానస:,
తపో మహ త్సమాస్థాస్యే యద్వై బ్రహ్మత్వకారణం. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షట్పంచాశ స్సర్గ:

(తేజః) బ్రహ్మతేజః, తేజసా మహిమ్నా, ధారయ ఉపశమయ. ౨౦

(శమం) కోపశాంతిం. ౨౧౪

(నికృతః) అపకృతః, తిరస్కృత ఇతి యావత్. ౨౨

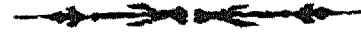
(ధిగితి.) క్షత్రియం బలం ధిక్, నింద్యం బలమిత్యర్థః. ధిగుపర్యాదిష్వితి ద్వితీయా. బ్రహ్మతేజసః బ్రాహ్మణ్యరూపతేజసః, బలం, బలం తదేవ ప్రశస్త మితి యావత్. సర్వాస్త్రాణి బ్రహ్మప్రభిన్నాని. ౨౩

(బ్రహ్మత్వకారణం) బ్రాహ్మణ్యాపాదకం, ప్రసన్నేంద్రియమానసః, పరిత్యక్తక్షత్రరోష ఇత్యర్థః. ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, షట్పంచాశ స్సర్గః.

అథ సప్తపంచాశ స్సర్గః.

తత స్సంతప్తహృదయః స్మర న్నిగ్రహ మాత్మనః,
వినిశ్వస్య వినిశ్వస్య కృతవైరో మహాత్మనా. ౧

స దక్షిణాం దిశం గత్వా మహిష్యా సహ రాఘవ,
తతాప పరమం ఘోరం విశ్వామిత్రో మహ త్తపః. ౨

(ఫలమూలాశనో దాంత శ్చకార సుమహ త్తపః)
అథాస్య జజ్ఞిరే పుత్రా స్సత్యధర్మపరాయణాః,
హవిష్యందో మధుష్యందో దృఢనేత్రో మహారథః. ౩

పూర్ణే వర్షసహస్రే తు బ్రహ్మా లోకపితామహః,
అబ్రవీ న్మధురం వాక్యం విశ్వామిత్రం తపోధనం. ౪

అథ సప్త పంచాశ స్సర్గః.

ఏవం పశుపతివితీర్ణసరహస్యసర్వాస్త్రవైముఖ్యదర్శనేన రుద్రస్యాఽపరత్వ ముపపాదితం. అథ పూర్వప్రస్తుతబ్రాహ్మణ్యస్యాత్యంతదుర్లభత్వం దర్శయతి నవభి స్సర్గైః. తత్ర త్రిశంకుశరణాగత్యనుగుణశక్తిమత్త్వం దర్శయతి సప్తపంచాశే. (తత స్సంతప్తహృదయ) ఇత్యాది శ్లోకద్వయమేకాన్వయం. మహాత్మనా వసిష్ఠేన, కృతవైరః, అనేనాస్య తపోనాశమూలం దర్శితం. బ్రహ్మవిదపచారో హి సర్వశ్రేయోవినాశకరః, దక్షిణాం శరావత్యపేక్షయా, మహిష్యేత్యనేన భావి యాజకత్వానుగుణ గార్హస్థ్యం దర్శితం. మహత్తపః, పరమం యథా తథా తతాపే త్యన్వయః. ౨

కామక్రోధా ద్యనువృత్తిం దర్శయతి (అథేతి) ౩

అతఏవ తపసో మందఫలత్వం దర్శయతి (పూర్ణ ఇతి.) ౪

జితా రాజర్షిలోకా స్తే తపసా కుశితాత్మజ,
అనేన తపసా త్వాం తు రాజర్షి రితి విద్మహే. ౫.

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా జగామ సహ దైవతైః,
త్రివిష్టపం బ్రహ్మలోకం లోకానాం పరమేశ్వరః. ౬

విశ్వామిత్రోపి తచ్ఛ్రుత్వా హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః,
దుఃఖేన మహతాఽఽవిష్ట స్సమన్యు రిద మబ్రవీత్. ౭

తపశ్చ సుమహ త్తప్తం రాజర్షి రితి మాం విదుః,
దేవా స్సర్షిగణా స్సర్వే నాస్తి మన్యే తపఃఫలం. ౮

ఇతి నిశ్చిత్య మనసా భూయ ఏవ మహాతపాః,
తప శ్చకార కాకుత్స్థ పరమం పరమాత్మవాన్. ౯

ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు సత్యవాదీ జితేంద్రియః,
త్రిశంకు రితి విఖ్యాత ఇక్ష్వాకుకులవర్ధనః. ౧౦

(జితా ఇతి.) విద్మహే ఆర్ష మాత్మనేపదం, ౫.

(ఏవమిత్యాది) చత్వారః. బ్రహ్మా బ్రహ్మలోకం జగామ, త్రివిష్టపం దేవా జగ్మురిత్యర్థః. ౬

(సమన్యుః) సదైన్యః, 'మన్యు ర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీ' త్యమరః. ౭

(నాస్తి మన్యే తపః ఫలం) ఏతన్మాత్రం మత్తపఃఫలం న భవతి, బ్రాహ్మణ్యస్యైవ మదభిమతత్వాదితి భావః. ౮

(పరమం తపః) పూర్వకృతతపసో ప్యతిశయితం తపః, పరమాత్మవాన్ అతిశయిత యత్నవాన్. ౯

(ఏతస్మిన్నితి.) విఖ్యాతః, అభూదితి శేషః. ౧౦.

తస్య బుద్ధి స్సముత్పన్నా యజేయ మితి రాఘవ,
గచ్ఛేయం సశరీరేణ దేవానాం పరమాం గతిం. ౧౧

స వసిష్ఠం సమాహూయ కథయామాస చింతితం,
అశక్య మితి చాప్యుక్తో వసిష్ఠేన మహాత్మనా. ౧౨

ప్రత్యాఖ్యాతో వసిష్ఠేన స యయౌ దక్షిణాం దిశం,
తత స్తత్కర్మసిద్ధ్యర్థం పుత్రాం స్తస్య గతో నృపః. ౧౩

వాసిష్ఠా దీర్ఘతపస స్తపో యత్ర హి తేపిరే,
త్రిశంకు స్సుమహాతేజా శ్శతం పరమభాస్వరం. ౧౪

వసిష్ఠపుత్రాన్ దదృశే తప్యమానాన్ యశస్వినః, ౧౪౼

(తస్యేతి.) సశరీరేణ ఆత్మనేతి శేషః. పరమాం గతిం, స్వర్గ మితి యావత్. ౧౧

(స ఇతి.) చింతితం సశరీరస్వర్గసాధనయజ్ఞ మిత్యర్థః. అశక్యం, సశరీర స్వర్గసాధనయజ్ఞ కరణ మితి శేషః. అశక్యత్వం చ న ఋషే రసామర్థ్యాత్, నాపి తాదృశకర్మవిధానాభావాత్. 'సశరీర ఏవ స్వర్గం లోక మేతీ' తి శ్రుతేః. కింతు త్రిశంకో స్తాదృశ స్వర్గప్రాప్తి ర్నాస్తీతి పూర్వ కల్పవృత్త తద్జ్ఞానా దితి మంతవ్యం. ఉక్తః అభూదితి శేషః. ౧౨

(ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి.) తత్కర్మసిద్ధ్యర్థం సశరీరస్వర్గసాధనకర్మసిద్ధ్యర్థం. ౧౩

(వాసిష్ఠా ఇతి) సార్ధః, యత్ర తేపిరే తత్ర గత్వేతి శేషః. శతం వాసిష్ఠానితి బహ్వర్థే శతమితి నిపాతనాత్ సామానాధికరణ్యం. ౧౪౼

సోఽభిగమ్య మహాత్మాన స్సర్వా నేవ గురో స్సుతాన్.
అభివా ద్యానుపూర్వ్యేణ హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః,
అబ్రవీ త్సుమహాభాగా న్సర్వా నేవ కృతాంజలిః. ౧౬

శరణం వః ప్రపద్యేఽహం శరణ్యా న్శరణాగతః,
ప్రత్యాఖ్యాతోఽస్మి భద్రం వో వసిష్ఠేన మహాత్మనా. ౧౭

యష్టుకామో మహాయజ్ఞం త దనుజ్ఞాతు మర్హథ,
గురుపుత్రా నహం సర్వా న్నమస్కృత్య ప్రసాదయే. ౧౮

శిరసా ప్రణతో యాచే బ్రాహ్మణాం స్తపసి స్థితాన్,
తే మాం భవంత స్సిద్ధ్యర్థం యాజయంతు సమాహితాః. ౧౯

సశరీరో యథాఽహం హి దేవలోక మవాప్నుయాం, ౧౯½

ప్రత్యాఖ్యాతో వసిష్ఠేన గతి మన్యాం తపోధనాః.
గురుపుత్రా నృతే సర్వా న్నాహం పశ్యామి కాంచన, ౨౦½

(స ఇతి) సార్ధః. హ్రియా వసిష్ఠప్రత్యాఖ్యానకృతయా, మహాత్మాన స్సుమహాభాగా నితి వ్యత్యయేన ప్రథమా. ౧౬

(శరణమితి.) శరణం రక్షితారం, అగతః 'శరణం గృహరక్షిత్రో' రితి వచనాత్. రక్షిత్ర పేక్షయా ఆగతోఽహం, శరణ్యాన్ శరణసమర్థాన్, శరణం ప్రపద్యే రక్షితౄన్ ప్రాప్నోమీత్యర్థః. యద్వా, శరణాగతః ప్రత్యాఖ్యాత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. తర్హ్యాచార్య ఏవ గంతవ్య ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి.) ౧౭

కిమర్థం శరణాగతి? స్తత్రాహ (యష్టుకామ ఇతి.) తత్ యజ్ఞానుష్ఠానం. ౧౮

(శిరసేతి) సార్ధః. బ్రహ్మణాన్ బ్రాహ్మవిదః, సమాహితాః అవహితాః. ౧౯½

(ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి.) గురుపుత్రా నృతే అన్యాం కాంచన, గతిం యజనోపాయం, న పశ్యామీత్యన్వయః. ౨౦½

(త్రిశంకు చరితమ్)

ఇక్ష్వాకూణాం హి సర్వేషాం పురోధాః పరమా గతిః.
పురోధసస్తు విద్వాంస స్తారయంతి సదా నృపాన్, ౨౧౪

తస్మా దనంతరం సర్వే భవంతో దైవతం మమ. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, సప్తపంచాశ స్సర్గః.

అథ అష్ట పంచాశ స్సర్గః.

తత స్త్రిశంకో ర్వచనం శ్రుత్వా క్రోధసమన్వితం,
ఋషిపుత్రశతం రామ రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౧

ప్రత్యాఖ్యాతో హి దుర్బుద్ధే గురుణా సత్యవాదినా,
తం కథం సమతిక్రమ్య శాఖాంతర ముపేయివాన్. ౨

(ఇక్ష్వాకూణా మితి) పురోధాః పురోహితో వసిష్ఠః. ౨౧౪

(తస్మాది) త్యర్థం. తస్మాత్ వసిష్ఠాత్, అనంతరం పశ్చాత్, తస్యాఽరక్షకత్వే భవంత ఏవ రక్షకా ఇతి భావః. ౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తపంచాశ స్సర్గః.

అథ అష్టపంచాశ స్సర్గః.

గురుత్యాగినాం ఫలం దర్శయ త్యష్టపంచాశే (తత స్త్రిశంకో రిత్యాది.) క్రోధసమన్విత మితి శతవిశేషణం. ౧

(ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి) శాఖాంతరం ఆశ్రయాంతరం. ౨

ఇక్ష్వాకూణాం హి సర్వేషాం పురోధాః పరమో గురుః,
న చాతిక్రమితుం శక్యం వచనం సత్యవాదినః. ౩

అశక్య మితి చోవాచ వసిష్ఠో భగవా నృషిః,
తం వయం వై సమాహర్తుం క్రతుం శక్తాః కథం తవ. ౪

బాలిశ స్త్వం నరశ్రేష్ఠ గమ్యతాం స్వపురం పునః,
యాజనే భగవాం చ్ఛక్త స్త్రైలోక్యస్యాపి పార్థివ. ౫

అవమానం చ తత్కర్తుం తస్య శక్ష్యామహే కథం, ౫½

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా క్రోధపర్యాకులాక్షరం.
స రాజా పునరే వైతా నిదం వచన మబ్రవీత్, ౬½

ప్రత్యాఖ్యాతోఽస్మి గురుణా గురుపుత్రై స్తథైవ చ.
అన్యాం గతిం గమిష్యామి స్వస్తి వోఽస్తు తపోధనాః, ౭½

ఋషిపుత్రాస్తు తచ్ఛ్రుత్వా వాక్యం ఘోరాభిసంహితం.
శేపుః పరమసంక్రుద్ధా శ్చండాలత్వం గమిష్యసి, ౮½

(ఇక్ష్వాకూణా మితి.) న శక్యం, త్వయేక్ష్వాకుణేతి శేషః. సత్యవాదినః, తస్యేతి శేషః. ౩

(అశక్యమితి.) యం, క్రతు మితి శేషః. ౪

(బాలిశ ఇతి.) బాలిశః మూర్ఖః. 'మూర్ఖవైధేయబాలిశా' ఇత్యమరః. ౫

(అవమాన) మిత్యర్థం. తత్ అసాధ్యార్థసాధనరూపం. ౫½

(తేషామితి) ద్వౌ. అన్యాం గతిం యాజకాంతరం; ౭½

(ఋషీతి.) ఘోరాభిసంహితం సాక్షాత్కులగురుం బ్రహ్మపుత్రం వసిష్ఠ మతిక్రమ్య పురోహితాంతరాశ్రయణరూప ఘోరాభిప్రాయయుక్త మిత్యర్థః. గమిష్యసీ త్యనంతర మితికరణం ద్రష్టవ్యం. ౮½

(త్రిశంకు చరితమ్)

ఏవముక్త్వా మహాత్మానో వివిశు స్తే స్వమాశ్రమం. ౯

అథ రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం రాజా చండాలతాం గతః,
నీలవస్త్రధరో నీలః పరుషో ధ్వస్తమూర్ధజః. ౧౦

చిత్యమాల్యానులేపశ్చ అయసాభరణోఽభవత్, ౧౦½

తం దృష్ట్వా మంత్రిణ స్సర్వే త్యజ్య చండాలరూపిణం.
ప్రాద్రవ న్సహితా రామ పౌరా యేఽస్యానుగామినః, ౧౧½

ఏకో హి రాజా కాకుత్స్థ జగామ పరమాత్మవా న్.
దహ్యమానో దివారాత్రం విశ్వామిత్రం తపోధనం, ౧౨½

(ఏవ) మిత్యర్థం. ౯

అత్ర చండాలత్వం న తత్సాదృశ్యమాత్రం, కింతు క్షత్రియత్వప్రహాణేన చండాలత్వ జాతిప్రాప్తిః. బ్రాహ్మణత్వాదిజాతేః కర్మమూలత్వేన తదపాయే తదపాయా దిత్యాహ (అథేత్యాది) సార్ధః. చండాలతాం గతః, వక్షస్స్వయజ్ఞోపవీత మేవ వర్ధ్రాస్యీ దిత్యర్థః. నీలవస్త్రధరః కటిస్థపీతాంబర మేవ చండాళార్హనీలవస్త్రం జాత మిత్యర్థః. నీలః పూర్వం స్థితం రాజతేజ ఏవ నీలవర్ణోఽభవ దిత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి యోజ్యం. పరుషః రూక్షాంగః, ధ్వస్తమూర్ధజః హ్రస్వ కేశః, చిత్యమాల్యానులేపః, చితా శ్మశానం, తత్రభవం చిత్యం, తాదృశం మాల్యం, అనులేపః చితాభస్మ రూపోంగరాగశ్చ యస్య స తథా, ఆయసాభరణః అయోవికారాభరణః. ౧౦½

(తమితి.) స్పష్టం. ౧౧½

(ఏక ఇతి.) పరమాత్మవాన్ పరమధృతిమాన్, భూత్వా, దహ్యమానః, దుఃఖేనేతి శేషః. విశ్వామిత్రం వసిష్ఠవైరిణం, జగామ. ౧౨½

విశ్వామిత్రస్తు తం దృష్ట్వా రాజానం విఫలీకృతం.
చండాలరూపిణం రామ మునిః కారుణ్యమాగతః, ౧౩

కారుణ్యా త్స మహాతేజా వాక్యం పరమధార్మికః
ఇదం జగాద భద్రం తే రాజానం ఘోరరూపిణం, ౧౪

కి మాగమనకార్యం తే రాజపుత్ర మహాబల.
అయోధ్యాధిపతే వీర శాపా చ్చండాలతాం గతః, ౧౫

అథ తద్వాక్య మాజ్ఞాయ రాజా చండాళతాం గతః
అబ్రవీ త్ప్రాంజలి ర్వాక్యం వాక్యజ్ఞో వాక్యకోవిదం, ౧౬

ప్రత్యాఖ్యాతోఽస్మి గురుణా గురుపుత్రై స్తథైవ చ,
అనవాప్యైవ తం కామం మయా ప్రాప్తో విపర్యయః, ౧౭

సశరీరో దివం యాయా మితి మే సౌమ్య దర్శనం.
మయా చేష్టం క్రతుశతం తచ్చ నాఽవాప్యతే ఫలం, ౧౮

(విశ్వామిత్ర ఇతి) విఫలీకృతం వాసిష్ఠవినాశితైహికాముష్మికసాధన మిత్యర్థః. ౧౩

(కారుణ్యాదితి.) స్వవంశావమానప్రకటనేన రామస్య కోపో భవిష్యతీతి సాంత్వయతి (భద్రం త ఇతి.) ౧౪

(కిమితి.) చండాలతాం గతః, కేన హేతునేతి శేషః ౧౫

(అథేతి.) ఆజ్ఞాయ శ్రుత్వేత్యర్థః. ౧౬

(ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి.) తం కామం, యముద్దిశ్య గుర్వాద్యుపాసనం కృతమిత్యర్థః. విపర్యయః విపరీతప్రయోజనో హేతువిశేషః. ౧౭

క స్తే కామః? ఇత్యత్రాహ (సశరీర ఇతి.) సౌమ్యేతి సంబుద్ధిః. దర్శనం బుద్ధిః, తచ్చ ఫలం క్రతుశతఫలం సశరీరస్వర్గః. ౧౮

(త్రిశంకు చరితమ్)

అనృతం నోక్తపూర్వం మే న చ వక్ష్యే కదాచన.
కృచ్ఛ్రే ష్వపి గత స్సౌమ్య క్షత్రధర్మేణ తే శపే, ౧౯

యజ్ఞై ర్బహువిధై రిష్టం ప్రజా ధర్మేణ పాలితాః.
గురవశ్చ మహాత్మాన శ్శీలవృత్తేన తోషితాః, ౨౦

ధర్మే ప్రయతమానస్య యజ్ఞం చాహర్తు మిచ్ఛతః.
పరితోషం న గచ్ఛంతి గురవో మునిపుంగవ, ౨౧

దైవ మేవ పరం మన్యే పౌరుషం తు నిరర్థకం.
దైవే నాక్రమ్యతే సర్వం దైవం హి పరమా గతిః, ౨౨

వసిష్ఠప్రత్యాఖ్యానమూలం పాపం మయి నాస్తీత్యాశయేనాహ (అనృత మితి.) యద్వా, యజ్ఞోఽనృతేన క్షరతీతి వచనాత్ క్రతునాశకత్వేనావగత మనృత మపి మయి నాస్తీత్యాహ. మే మయా, క్షత్రధర్మేణ తత్సాక్షితయేత్యర్థః. కృచ్ఛ్రేష్వపి గతః ఆపద్గతోపి. తే, పురత ఇతి శేషః. ౧౯

(యజ్ఞైరితి.) పూర్వం సశరీరత్వసాధనక్రతుశత ముక్తం, అత్ర నిత్యకర్మేతి భిదా. యద్వా, పూర్వం క్రతుశతం, ఇష్టం యష్టు ముత్క్రాంత మిత్యర్థః, తచ్చ నావాప్యతే తాదృశక్రత్వనుష్ఠాన మనోరథో నావాప్యత ఇత్యర్థః. శీలవృత్తేన శీలయుక్తవృత్తేన, శీలం సద్గుణః, వృత్తం ఆచారః. ౨౦

(ధర్మ ఇతి.) ప్రయతమానస్యేతి సప్తమ్యర్థే షష్ఠీ. మమేతి శేషః ౨౧

(దైవమితి.) అత ఇత్యుపస్కార్యం. దైవ మత్ర ప్రారబ్ధఫల మదృష్టం, పరం శ్రేష్ఠం, పురుష హితాహితప్రాపక మిత్యర్థః. పౌరుషం ఇదానీంతనధర్మానుష్ఠానం, నిరర్థకం ప్రారబ్ధకర్మ తిరస్కారానర్హ మిత్యర్థః. ఆక్రమ్యతే అభిభూయతే, పరమా గతిః ఇతరతిరస్కారేణైహికసుఖ దుఃఖాది ప్రాపక మిత్యర్థః. ౨౨

తస్య మే పరమార్తస్య ప్రసాద మభికాంక్షత:.
కర్తు మర్హసి భద్రం తే దైవోపహతకర్మణ:, ౨౩.

నాన్యాం గతిం గమిష్యామి నాన్య శ్శరణ మస్తి మే.
దైవం పురుషకారేణ నివర్తయితు మర్హసి, ౨౪.

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, అష్టపంచాశ స్సర్గ:.

అథ ఏకోన షష్టితమ స్సర్గః.

ఉక్తవాక్యం తు రాజానం కృపయా కుశికాత్మజ:,
అబ్రవీ న్మధురం వాక్యం సాక్షా చ్చండాలరూపిణం. ౧

(తస్యేతి.) ప్రసాదం దైవానుకూల్యం. ౨౩.

(నేతి.) గతిం శరణం, వసిష్ఠేన స్వయ మాహూతశ్చేత్ కింకరిష్యసీత్యత్రాహ (నాన్యశ్శరణ మస్తీతి.) పురుషకారేణ త్వత్ప్రసాద రూపానుకూల్యకరణేన. ౨౪.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టపంచాశ స్సర్గ:

అథ ఏకోనషష్టితమ స్సర్గః.

జాతిచండాలస్య కదాచిత్తద్వ్యాపనివృత్తి రప్తి, నతు కర్మచండాలస్యే త్యాహైకోనషష్టితమే (ఉక్తవాక్య మిత్యాది) సాక్షా చ్చండాలరూపిణం చండాల చిహ్నధారిత్వా న్న శాస్త్రగమ్య చండాలభావ ఇత్యర్థః. ౧

(త్రిశంకునా విశ్వామిత్రాశ్రయణం)

ఐక్ష్వాక స్వాగతం వత్స జానామి త్వాం సుధార్మికం,
శరణం తే భవిష్యామి మా భైషీ ర్నృపపుంగవ. ౨

అహం మామంత్రయే సర్వాన్ మహర్షీన్ పుణ్యకర్మణః,
యజ్ఞసాహ్యకరాన్ రాజన్ తతో యక్ష్యసి నిర్వృతః. ౩

గురుశాపకృతం రూపం యదిదం త్వయి వర్తతే,
అనేన సహ రూపేణ సశరీరో గమిష్యసి. ౪

హస్తప్రాప్త మహం మన్యే స్వర్గం తవ నరాధిప,
య స్త్వం కౌశిక మాగమ్య శరణ్యం శరణాగతః. ౫

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజాః పుత్రాన్ పరమధార్మికాన్,
వ్యాదిదేశ మహాప్రాజ్ఞాన్ యజ్ఞసంభార కారణాత్. ౬

సర్వాన్ శిష్యాన్ సమాహూయ వాక్యమేత దువాచ హ, ౬½

సర్వా నృషిగణాన్ వత్సా ఆనయధ్వం మమాజ్ఞయా.
సశిష్యసుహృదశ్చైవ స ఋత్విజ స్సబహుశ్రుతాన్, ౭½

(ఐక్ష్వాకేత్యాది) చత్వారః. యజ్ఞసాహ్యకరాన్ యజ్ఞసహాయకరాన్, గమిష్యసి, స్వర్గ మితి శేషః. అనేనేత్యనేన ఋషిశాపకృతరూపస్య బ్రహ్మణా ప్యవార్యత్వేన జాతిచండాలతాభావేన మత్తపోమహిమోపబృంహితయజ్ఞేన సశరీర స్స్వర్గం గమిష్యసీతి భావః. హస్తప్రాప్తం అనాయాసేన సద్యో లబ్ధం, తత్ర హేతు ర్యస్త్వమితి. ౫

(ఏవ మితి) సార్ధః. శిష్యాన్ భృత్యాన్. ౬½

(సర్వానితి.) సుహృదః మత్సుహృదః, శోభనహృదయా వా. ౭½

యదన్యో వచనం బ్రూయా న్మద్వాక్యబలచోదిత:.
తత్సర్వ మఖిలేనోక్తం మమాఖ్యేయ మనాదృతం, ౮॥

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా దిశో జగ్ము స్తదాజ్ఞయా.
ఆజగ్ము రథ దేశేభ్య స్సర్వేభ్యో బ్రహ్మవాదిన:, ౯॥

తేచ శిష్యా స్సమాగమ్య మునిం జ్వలిత తేజసం.
ఊచుశ్చ వచనం సర్వే సర్వేషాం బ్రహ్మవాదినాం, ౧౦॥

శ్రుత్వా తే వచనం సర్వే సమాయాంతి ద్విజాతయ:.
సర్వదేశేషు చాగచ్ఛ న్వర్జయిత్వా మహోదయం, ౧౧॥

వాసిష్ఠం తచ్ఛతం సర్వం క్రోధపర్యాకులాక్షరం.
యదాహ వచనం సర్వం శృణు త్వం మునిపుంగవ, ౧౨॥

క్షత్రియో యాజకో యస్య చండాలస్య విశేషత:.
కథం సదసి భోక్తారో హవి స్తస్య సురర్షయ:, ౧౩॥

(యదన్య ఇతి.) మద్వాక్యబలేన చోదిత: ఆహూత:, య:కశ్చనాఽన్య:, అనాదృతం ఉపేక్షారూపం, చండాలం యాజయతీతి నిందారూపం వా, యద్వాక్యం బ్రూయాత్, తేనోక్తం తత్సర్వ మఖిలేన మమాఖ్యేయం. ౮॥

(తస్యేతి) ద్వౌ. బ్రహ్మవాదిన: శిష్యా:. బ్రహ్మవాదినాం వచన మిత్యన్వయ:. ౧౦॥

య దనాదర వచనం మునీనాం తదపి వక్తవ్య మిత్యుక్తత్వాత్తదపి వదంతి (శ్రుత్వేత్యాది) షట్. సర్వదేశేషు, స్థితా ఇతి శేష:. (మహోదయ మితి) తదాఖ్య మృషి మిత్యర్థ:. వాసిష్ఠశతం చ వర్జయిత్వేతి ద్రష్టవ్యం. ౧౧॥

(వాసిష్ఠం యదాహేత్యత్ర) మహోదయశ్చేత్యపి బోధ్యం ఉపసంహారే తథా దర్శనాత్. ౧౨॥

(క్షత్రియో యాజకో యస్యేతి) విప్రస్యైవ యాజనాధికారాత్, చండాలస్య యాజ్యత్వాఽనధికారాత్. తస్య సదసి దేవతా: కథం హవిర్భోక్తార:? లుట్. ఋషయశ్చ కథ మిష్టశిష్టభోక్తార? ఇతిభావ:. ౧౩॥

(త్రిశంకునా విశ్వామిత్రాశ్రయణం)

బ్రాహ్మణా వా మహాత్మానో భుక్త్వా చండాలభోజనం.
కథం స్వర్గం గమిష్యంతి విశ్వామిత్రేణ పాలితాః, ౧౪

ఏతద్వచననైష్ఠుర్య మూచు స్సంరక్తలోచనాః.
వాసిష్ఠా మునిశార్దూల సర్వే తే సమహోదయాః, ౧౫

తేషాం త ద్వచనం శ్రుత్వా సర్వేషాం మునిపుంగవః.
క్రోధసంరక్తనయన స్సరోష మిద మబ్రవీత్. ౧౬

యే దూషయం త్యదుష్టం మాం తప ఉగ్రం సమాస్థితం.
భస్మీభూతా దురాత్మానో భవిష్యంతి న సంశయః, ౧౭

అద్య తే కాలపాశేన నీతా వైవస్వతక్షయం.
సప్త జాతిశతాన్యేవ మృతపా స్సంతు సర్వశః, ౧౮

శ్వమాంసనియతాహారా ముష్టికా నామ నిర్ఘృణాః.
వికృతాశ్చ విరూపాశ్చ లోకా ననుచర్వంత్విమాన్, ౧౯

(పాలితా ఇతి) క్షేపోక్తిః. అయాజ్యయాజయితార ఋషయః కథం స్వర్గం గమిష్యంతీతి భావః. ౧౪-౧౬

(య ఇతి.) 'తేషాం తేజోవిశేషేణ ప్రత్యవాయో న విద్యత' ఇతి న్యాయేన చండాలయాజనమపి జీర్యతీ త్యవిజ్ఞాయ యే దూషయంతి తే భస్మీభూతా భవిష్యంతీత్యర్థః. ౧౭

(అద్యేత్యాది) పంచ. క్షయం గృహం. సప్త జాతిశతాని సప్తజన్మశతాని, మృతపాః శవభక్షకాః, ముష్టికాః హీనజాతివిశేషాః, వికృతాః వికృతవచనవ్యాపారాదయః, విరూపాః వికృతవేషాః. ౧౯

మహోదయస్తు దుర్బుద్ధి ర్మా మదూష్యం హ్యదూషయత్.
దూషిత స్సర్వలోకేషు నిషాదత్వం గమిష్యతి, ౨౦౪

ప్రాణాతిపాతనిరతో నిరనుక్రోశతాం గతః.
దీర్ఘకాలం మమ క్రోధా ద్దుర్గతిం వర్తయిష్యతి, ౨౧౪

ఏతావ దుక్త్వా వచనం విశ్వామిత్రో మహాతపాః.
విరరామ మహాతేజా ఋషిమధ్యే మహామునిః, ౨౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకోనషష్టితమ స్సర్గః.

అథ షష్టితమ స్సర్గః.

తపోబలహతా న్కృత్వా వాసిష్ఠా న్సమహోదయాన్,
ఋషిమధ్యే మహాతేజా విశ్వామిత్రోఽభ్యభాషత. ౧

(అదూష్యం) ఉక్తన్యాయేనేతి భావః. మహోదయశ్చే త్యనేన పూర్వం శప్తా వసిష్ఠపుత్రా ఏవేతి గమ్యతే. ప్రాణాతిపాతః బలాత్ ప్రాణవినాశనం, నిరనుక్రోశతాం నిర్ఘృణతాం, వర్తయిష్యతి ప్రాప్స్యతి, నను తపస్విత్వేపి క్షత్రియస్య చండాలయాజనం సర్వథా అన్యాయ్య మేవేతి కథం యథార్థవాదిషు శాపప్రవృత్తి? రితిచే దత్రోత్తరం వసిష్ఠ వైర నిర్యాతనకామస్య విశ్వామిత్రస్య తపఃఫల మిద మితి. ౨౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనషష్టితమ స్సర్గః.

అథ షష్టితమ స్సర్గః.

అథ సశరీరస్య త్రిశంకో స్స్వర్గప్రాపణం షష్టితమే (తప ఇత్యాది.) ౧

(త్రిశంకోః స్వర్గగమనం)

అయ మిక్ష్వాకుదాయాద స్త్రిశంకు రితి విశ్రుతః.
ధర్మిష్ఠశ్చ వదాన్యశ్చ మాం చైవ శరణం గతః. ౨

తేనానేన శరీరేణ దేవలోకజిగీషయా, ౨½

యథాఽయం స్వశరీరేణ స్వర్గలోకం గమిష్యతి.
తథా ప్రవర్త్యతాం యజ్ఞో భవద్భిశ్చ మయా సహ, ౩½

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా సర్వ ఏవ మహర్షయః.
ఊచు స్సమేత్య సహితా ధర్మజ్ఞా ధర్మసంహితం, ౪½

అయం కుశికదాయాదో ముని: పరమకోపనః.
యదాహ వచనం సమ్య గేత త్కార్యం న సంశయః, ౫½

అగ్నికల్పో హి భగవాం చ్ఛాపం దాస్యతి రోషితః.
తస్మా త్ప్రవర్త్యతాం యజ్ఞ స్సశరీరో యథా దివం. ౬½

గచ్ఛే దిక్ష్వాకుదాయాదో విశ్వామిత్రస్య తేజసా.
తథా ప్రవర్త్యతాం యజ్ఞ స్సర్వే సమధితిష్ఠత, ౭½

(అయ మితి) సార్ధః. దాయ మత్తీతి దాయాదః పుత్రపౌత్రాదిః, పచాద్యచ్. వంశ ఇతి యావత్. తేన పూర్వం క్షత్రియరూపేణ, అనేన ఇదానీం చండాలరూపేణ. శరీరేణ, దేవలోక జిగీషయా స్వర్గం స్వవశీకర్తు మిచ్ఛయా, మాం శరణం గతః. ౨½

(యథేతి) పంచ. ౩½

(ఊచుః) అన్యోన్య మితి శేషః. ౪½

(సమ్య క్కార్య) మిత్యన్వయః. సమధితిష్ఠత, స్వస్వార్త్విజ్య మితి శేషః. ౭½

ఏవ ముక్త్వా మహర్షయ శ్చక్రు స్తా స్తాః క్రియా స్తదా.
యాజకశ్చ మహాతేజా విశ్వామిత్రోఽభవ త్క్రతౌ, ౮½

ఋత్విజ శ్చానుపూర్వ్యేణ మంత్రవ న్మంత్రకోవిదాః.
చక్రుః కర్మాణి సర్వాణి యథాకల్పం యథావిధి, ౯½

తతః కాలేన మహతా విశ్వామిత్రో మహాతపాః.
చకారాఽఽవాహనం తత్ర భాగార్థం సర్వదేవతాః. ౧౦½

నాభ్యాగమం స్తదాహూతా భాగార్థం సర్వదేవతాః. ౧౧

తతః క్రోధసమావిష్టో విశ్వామిత్రో మహామునిః,
స్రువ ముద్యమ్య సక్రోధ స్త్రిశంకు మిద మబ్రవీత్. ౧౨

పశ్య మే తపసో వీర్యం స్వార్జితస్య నరేశ్వర,
ఏష త్వాం సశరీరేణ నయామి స్వర్గ మోజసా.
దుష్ప్రాపం సశరీరేణ దివం గచ్ఛ నరాధిప, ౧౩½

(ఏవమితి.) తాస్తాః క్రియాః స్వస్వార్త్విజ్య కర్మాణి, యాజకః అధ్వర్యుః, స్రువ ముద్యమ్యేతి వక్ష్యమాణత్వాత్. ౮½

(ఋత్విజ ఇతి.) మంత్రవదితి క్రియావిశేషణం. యథాకల్పం కల్పసూత్ర మనతిక్రమ్య, యథావిధి యథాశాస్త్రం. ౯½

(తత ఇతి.) మహతాకాలేన, ద్విస్త్రిర్మంత్రావృత్త్యా, సర్వదేవతాః, ప్రతీతి శేషః. ౧౦½

(నే) త్యర్థం. నాభ్యాగమన్, అనధికారిణా అన్యాయేన చ కృత మకృత మితి న్యాయాదితి భావః. ౧౧

(తత ఇతి.) స్రువోద్యమనం కోపజచేష్టావిశేషః. ౧౨

(పశ్యేతి) సార్ధః. త్వదభిమతయాగ స్త్వాస్తామితి భావః. ఏష ఇత్యవ్యవధానే. ఓజసా తపోవీర్యేణ, దుష్ప్రాపం, అన్యైరితి శేషః. ౧౩½

(త్రిశంకోః స్వర్గగమనం)

స్వార్జితం కించిద ప్యస్తి మయా హి తపసః ఫలం.
రాజ౯ స్వతేజసా తస్య సశరీరో దివం వ్రజ, ౧౪

ఉక్తవాక్యే మునౌ తస్మి౯ సశరీరో నరేశ్వరః.
దివం జగామ కాకుత్ స్థ మునీనాం పశ్యతాం తదా, ౧౫

దేవలోకగతం దృష్ట్వా త్రిశంకుం పాకశాసనః.
సహ సర్వై స్సురగణై రిదం వచన మబ్రవీత్, ౧౬

త్రిశంకో గచ్ఛ భూయ స్త్వం నాసి స్వర్గకృతాలయః.
గురుశాపహతో మూఢ పత భూమి మవాక్ఛిరాః, ౧౭

ఏవ ముక్తో మహేంద్రేణ త్రిశంకు రపత త్పునః.
విక్రోశమాన స్త్రాహీతి విశ్వామిత్రం తపోధనం, ౧౮

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య క్రోశమానస్య కౌశికః.
రోష మాహారయ త్తీవ్రం తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౧౯

(స్వేతి) స్వార్జితం సుష్ఠ్వార్జితం, స్వతేజసా స్వాసాధారణప్రభావేన. ౧౪

(ఉక్తేతి.) మునీనాం పశ్యతాం మునిషు పశ్యత్సు సత్సు. ౧౫

(దేవేతి) చత్వారః. ౧౬

(స్వర్గకృతాలయః) స్వర్గాలయార్హః. ౧౭-౧౮

(ఆహారయత్) అకరోత్ ౧౯

ఋషిమధ్యే స తేజస్వీ ప్రజాపతి రివాపరః.
సృజ న్దక్షిణమార్గస్థా న్సప్తర్షీ నపరా న్పునః, ౨౮

నక్షత్రమాలా మపరా మసృజ త్క్రోధమూర్చ్ఛితః.
దక్షిణాం దిశ మాస్థాయ మునిమధ్యే మహాయశాః, ౨౯

సృష్ట్వా నక్షత్రవంశం చ క్రోధేన కలుషీకృతః.
* అన్య మింద్రం కరిష్యామి లోకో వా స్యా దనింద్రకః, ౩౦

దైవతాన్యపి స క్రోధా త్స్రష్టుం సముపచక్రమే. ౩౧

(ఋషీతి.) సృజన్, అభూదితి శేషః. అసృజదిత్యర్థః. ౨౮

(నక్షత్రేతి) మునిమధ్యే స్థిత ఏవ, దక్షిణాం దిశ మాస్థాయ తా మధికరణం కృత్వా, నక్షత్ర మాలాం సప్తవింశతినక్షత్రమాలాం, యథోత్తరతో ధ్రువోఽచల స్తిష్ఠతి ఏవం త్రిశంకు స్తిష్ఠతు. తం పరితో యథా సప్తర్షిమండలం తద్వ దత్రాపి భవతు. తత్ర యథా నక్షత్రాణి తద్వ దత్రా పీత్యర్థః. ౨౯

(సృష్ట్వేతి) సార్ధః. నక్షత్రవంశం క్షుద్రనక్షత్రగణం. ద్వితీయార్ధాంతే ఇతి సంకల్ప్యేత్యు పస్కార్యం. అన్యమింద్రం కరిష్యామి విద్యమానలోకస్యాన్యేంద్రం కరిష్యామి, అనింద్రకో లోకో వా స్యాత్ ఇంద్రరహితం లోకాంతరం వా కరిష్యామీత్యర్థః. అత ఏవాహూ రాచార్యాః- 'అన్యేంద్రకం భువన మన్య దనింద్రకం వా కర్తుం క్షమే కవి రభూ దయ మన్వవాయ' ఇతి అస్మి న్నర్థే ఇంద్రం నాశయిష్యా మీత్యర్థ స్స్యాత్. సోఽనుచితః, సృష్ట్యంతరోపక్రమవిరోధాత్. 'దైవతాన్యపి స క్రోధాత్ స్రష్టుం సముపచక్రమ' ఇత్యనంతరవిరోధాచ్చ. అతఏవాయ మర్థో భవితు మర్హతి- మయా సృజ్యమానస్య స్వర్గస్యాన్య మింద్రం కరిష్యామి. అథవా మయా సృజ్య స్స్వర్గలోకోఽనింద్రకో వాఽస్తు. తత్ర త్రిశంకు రేవేంద్రో భవతు. తత్పరివారాన్ సృజేయ మితి తాదృశదేవా న్స్రష్టు ముపచక్రమ ఇత్యర్థః. ౩౧

---

* తనిశ్లోకీ. అన్య మింద్రం కరిష్యామి విద్యమానభువనస్యేంద్రాంతరం కరిష్యామి, లోకో వా స్యాత్ సేంద్రం లోకాంతరం వా స్యా దిత్యర్థః. అనింద్రక స్స్యాత్ విద్యమానం భువనం ఇంద్ర రహిత మనాయకం వా స్యాదిత్యర్థః. ఇదం చ-'అన్యేంద్రకం భువన మన్య దనింద్రకం వా కర్తుం క్షమే కవి రభూ దయ మన్వవాయ' ఇతి వేదాంతాచార్యోక్తిస్వారస్యా దుక్తం. ౩౦

(త్రిశంకోః నూతనస్వర్గాధిపత్యం)

తతః పరమసంభ్రాంతా స్సర్షిసంఘా స్సురాసురాః,
విశ్వామిత్రం మహాత్మాన మూచు స్సానునయం వచః. ౨౪

అయం రాజా మహాభాగ గురుశాపపరిక్షతః,
సశరీరో దివం యాతుం నార్హ త్యేవ తపోధన. ౨౫

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా దేవానాం మునిపుంగవః,
అబ్రవీ త్సుమహ ద్వాక్యం కౌశిక స్సర్వదేవతాః. ౨౬

సశరీరస్య భద్రం వ స్త్రిశంకో రస్య భూపతేః,
ఆరోహణం ప్రతిజ్ఞాయ నానృతం కర్తు ముత్సహే. ౨౭

స్వర్గోస్తు సశరీరస్య త్రిశంకో రస్య శాశ్వతః,
నక్షత్రాణి చ సర్వాణి మామకాని ధ్రువా ణ్యథ. ౨౮

యావ ల్లోకా ధరిష్యంతి తిష్ఠం త్వేతాని సర్వశః,
మత్కృతాని సురా స్సర్వే తదనుజ్ఞాతు మర్హథ. ౨౯

(తత ఇతి.) పరమసంభ్రాంతాః స్వప్రతిసృష్టే రతిదుస్సహత్వాదితి భావః. సానునయం ససాంత్వం. ౨౪

అనునయ మేవాహ (అయ మిత్యాది) నార్హతి అదుష్ట త్రైవర్ణికలభ్యత్వా త్స్వర్గస్యేతి భావః. ౨౫

(తేషా మితి) చత్వారః. ౨౬

(భద్రం వ ఇతి) ప్రతిసాంత్వం. ౨౭

(స్వర్గోస్తు) అయం త్రిశంకు స్థితిదేశ ఏవేతి శేషః. మత్కృతాని మత్సృష్టాని, అతఏవ మామకాని, లోకాః భూరాదయః, యావద్ధరిష్యంతి స్థాస్యంతి, సర్వశః సర్వప్రకారేణ, ధ్రువాణి భవంతు. ప్రార్థనాయాం లోట్. తత్ పూర్వోక్తం, అనుజ్ఞాతుం అంగీకర్తుం. ౨౯

ఏవ ముక్తా స్సురా స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్మునిపుంగవం, ౨౯½

ఏవం భవతు భద్రం తే తిష్ఠం త్వేతాని సర్వశః.
గగనే తా న్యనేకాని వైశ్వానరపథా ద్బహిః. ౩౦½

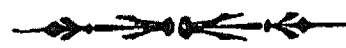
నక్షత్రాణి మునిశ్రేష్ఠ తేషు జ్యోతిష్షు జాజ్వలన్.
అవాక్ఛిరా స్త్రిశంకుశ్చ తిష్ఠ త్వమరసన్నిభః, ౩౧½

అనుయాస్యంతి చైతాని జ్యోతీంషి నృపసత్తమం.
కృతార్థం కీర్తిమంతం చ స్వర్గలోకగతం యథా, ౩౨½

విశ్వామిత్ర స్తు ధర్మాత్మా సర్వదేవై రభిష్టుతః.
ఋషిభిశ్చ మహాతేజా బాఢ మిత్యాహ దేవతాః, ౩౩½

తతో దేవా మహాత్మానో మునయశ్చ తపోధనాః.
జగ్ము ర్యథాగతం సర్వే యజ్ఞస్యాంతే నరోత్తమ, ౩౪½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షష్టితమ స్సర్గః.

(ఏవ ముక్తా ఇత్యాది) సార్ధాః పంచ. ౨౯½

(సర్వశః) సర్వాణి, వైశ్వానరపథాత్-వైశ్వానరః జ్యోతిః, తత్పథాత్ ప్రసిద్ధానాదిజ్యోతిశ్చక్రమార్గాత్. తేషు త్వత్సృష్టేషు, జాజ్వలన్ అతిశయేన ప్రకాశమానః, అవాక్ఛిరాః గుర్వపచారఫలప్రకటనా యాధోముఖః. అమరసన్నిభః తేజసా అమరతుల్యః, తిష్ఠతు, ధ్రువ ఇవేతి భావః. అనుయాస్యంతి స్వర్గనక్షత్రాణి ధ్రువ మివేతి భావః. స్వర్గలోకగతం యథా స్వర్గలోకగత మివ కృతార్థ మిత్యన్వయః. ౩౨½

(బాఢ) మిత్యంగీకారద్యోతకం వచనం. యజ్ఞస్యాంత ఇత్యనేన విశ్వామిత్రేణ యజమానప్రతినిధిం కృత్వా యజ్ఞ స్సమాపితః, దేవై ర్భాగశ్చ గృహీత ఇతి గమ్యతే ౩౪½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, షష్టితమ స్సర్గః.

అథ ఏకషష్టితమ స్సర్గః

విశ్వామిత్రో * మహాత్మాఽథ ప్రస్థితా న్ప్రేక్ష్య తా న్నృషీన్,
అబ్రవీ న్నరశార్దూల స్సర్వాం స్తాన్ † వనవాసినః. 1

మహాన్ విఘ్నః ప్రవృత్తోయం దక్షిణా మాస్థితో దిశం,
దిశ మన్యాం ప్రపత్స్యామ స్తత్ర తప్స్యామహే తపః. 2

పశ్చిమాయాం విశాలాయాం పుష్కరేషు మహాత్మనః,
సుఖం తప శ్చరిష్యామః పరం తద్ధి తపోవనం. 3

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజాః పుష్కరేషు మహామునిః,
తప ఉగ్రం దురాధర్షం తేపే మూలఫలాశనః. 4

ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు అయోధ్యాధిపతి ర్నృపః,
అంబరీష ఇతి ఖ్యాతో యష్టుం సముపచక్రమే. 5

అథ ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

అథ శరణాగతశునశ్శేఫరక్షణోచితశక్తిం వక్తుం తపోంతరమాహైకషష్టితమే. (విశ్వామిత్ర ఇత్యాది.) తాన్ స్వాజ్ఞయా సమాగతాన్, వనవాసినః స్వతపోవనవాసినః. 1

(మహానితి.) యోహం దక్షిణాం దిశ మాస్థితః, తస్య మే మహాన్ విఘ్నః ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. 2

(పశ్చిమాయా మితి.) విశాలాయాం విశాలతపోవనవత్యాం, పశ్చిమాయాం దిశి వర్తమానేషు పుష్కరేషు పుష్కరతీర్థేషు, తత్తీరేష్విత్యర్థః. మహాత్మనః హే మహాత్మానః. 3

(ఏవమిత్యాది.) 4. 5

---

* మహాతేజా ఇతి పా.

† వినయాన్వితాన్ ఇతి పా.

తస్య వై యజమానస్య పశు మింద్రో జహార హ,
ప్రణష్టే తు పశౌ విప్రో రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౬

పశు రద్య హృతో రాజన్ ప్రణష్ట స్తవ దుర్నయాత్,
అరక్షితారం రాజానం ఘ్నంతి దోషా నరేశ్వర. ౭

ప్రాయశ్చిత్తం మహ ద్ధ్యేత న్నరం వా పురుషర్షభ,
ఆనయస్వ పశుం శీఘ్రం యావ త్కర్మ ప్రవర్తతే. ౮

ఉపాధ్యాయవచ శ్శ్రుత్వా స రాజా పురుషర్షభః,
అన్వియేష మహాబుద్ధిః పశుం గోభి స్సహస్రశః. ౯

దేశాన్ జనపదాం స్తాం స్తా న్నగరాణి వనాని చ,
ఆశ్రమాణి చ పుణ్యాని మార్గమాణో మహీపతిః. ౧౦

(విప్రః) పురోహిత ఇతి యావత్. ౬

(పశురితి.) దుర్నయాత్ అనవధానా దిత్యర్థః. హృతః, కేనాపీతి శేషః. ప్రణష్టః అదృష్టః. ణశ అదర్శన ఇతి ధాతో ర్నిష్ఠా. దోషాః పశునాశాదయః. ౭

(ప్రాయశ్చిత్త మితి) ప్రాయచిత్తం ఏతత్పశునాశనిమిత్తకం, నరం వా, ఆనయస్వ గోభిః క్రీత్వా పశుప్రతినిధిత్వేనేతి శేషః. యావ త్ప్రవర్తతే ప్రవర్తిష్యతే, యావత్పురానిపాతయోరితి లట్. తావత్ తతః పూర్వమేవ. అశ్వమేధే పశువిసర్జనానంతరం కర్మకాలస్య వ్యవహితత్వాదితి భావః. వాకారేణ పశుం వాఽన్విష్యాఽఽనయస్వేతి లభ్యతే. ౮

(ఉపాధ్యాయేతి.) సహస్రశః సహస్రసంఖ్యాభిః, మూల్యభూతాభిరితి శేషః. ౯

(దేశానిత్యాది.) దేశానితి జనపదాదిసర్వవిశేషణం. ౧౦

(శునశ్శేఫ వృత్తాంతః)

స పుత్రసహితం తాత సభార్యం రఘునన్దన,
*భృగుతుందే సహాసీన మృచీకం స-దదర్శ హ. ౧౧

త మువాచ మహాతేజాః ప్రణమ్యాఽభిప్రసాద్య చ,
బ్రహ్మర్షిం తపసా దీప్తం రాజర్షి రమితప్రభః. ౧౨

పృష్ట్వా సర్వత్ర కుశల మృచీకం తమిదం వచః. ౧౨½

గవాం శతసహస్రేణ విక్రీణీషే సుతం యది.
పశోరర్థే మహాభాగ కృతకృత్యోస్మి భార్గవ, ౧౩½

సర్వే పరిసృతా దేశా యాజ్ఞీయం న లభే పశుం.
దాతు మర్హసి మూల్యేన సుత మేక మితో మమ, ౧౪½

(స) ఇతి ఛేదః. భృగుతుందే భృగో ర్గిరితటస్య, తుందే అభ్యంతరే, భృగ్వాఖ్యర్షే ర్వాసస్థానప్రదేశే వా. ౧౧

(తమితి) సార్ధ మేకాన్వయః. తం మునిం, ఇదం వక్ష్యమాణం, వచ ఉవాచ, బ్రువతి ర్ద్వికర్మకః. ౧౨½

(గవామితి.) పశోః, అర్థే ప్రయోజనాయ, పశుప్రతినిధ్యర్థ మిత్యర్థః. యది విక్రీణీషే విక్రీణీథాః, తదా, కృతకృత్యోస్మి కృతార్థః స్యాం. ౧౩½

(సర్వ ఇతి.) పరిసృతాః సంచరితాః, యాజ్ఞీయం యజ్ఞాయ హితం, తస్మై హిత మితి ఛః. వృద్ధి రార్షః. ఇతః ఏతేషు, సార్వవిభక్తిక స్తసిః. ౧౪½

---

* భృగుతుంగే భృగుతుంగాఖ్యే పర్వతే ఇతి తత్త్వదీపికా.

ఏవ ముక్తో మహాతేజా ఋచీక స్త్వబ్రవీ ద్వచః.
నాహం జ్యేష్ఠం నరశ్రేష్ఠ విక్రీణీయాం కథంచన, ౧౫½

ఋచీకస్య వచ శ్ర్శుత్వా తేషాం మాతా మహాత్మనాం.
ఉవాచ నరశార్దూల మంబరీషం తపస్వినీ, ౧౬½

అవిక్రేయం సుతం జ్యేష్ఠం భగవా నాహ భార్గవః.
మమాపి దయితం విద్ధి కనిష్ఠం శునకం నృప, ౧౭½

తస్మా త్కనీయసం పుత్రం న దాస్యే తవ పార్థివ. ౧౮

ప్రాయేణ హి నరశ్రేష్ఠ జ్యేష్ఠాః పితృషు వల్లభాః,
మాతౄణాం తు కనీయాంస స్తస్మా *ద్రక్షే కనీయసం. ౧౯

ఉక్తవాక్యే మునౌ తస్మిన్ మునిపత్న్యాం తథైవ చ,
శునశ్శేఫ స్స్వయం రామ మధ్యమో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౦

పితా జ్యేష్ఠ మవిక్రేయం మాతా చాహ కనీయసం,
విక్రీతం మధ్యమం మన్యే రాజన్ పుత్రం నయస్వ మామ్. ౨౧

గవాం శతసహస్రేణ శునశ్శేఫం నరేశ్వరః,
గృహీత్వా పరమప్రీతో జగామ రఘునందన. ౨౨

(ఏవమితి.) కథంచన బహుమూల్యేనాపి, ఇతరయో రప్రతిషేధా దనుమతి ర్గమ్యతే. అప్రతిషిద్ధ మనుమతం భవతీతి న్యాయాత్. ౧౫½

(ఋచీకస్యేత్యాది.) ౧౬½

శాస్త్రేణా ఽ పత్యదానవిక్రయయోర్నిషేధేపి మూలావసాదే ధర్మాయా ఽ పత్యదానవ-

* రక్షే రక్షిష్యామీత్యర్థే ఆర్ష మితి తిలకం.

అంబరీషస్తు రాజర్షీ రథ మారోప్య సత్వరః,
శునశ్శేఫం మహాతేజా జగామాశు మహాయశాః. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

అథ ద్విషష్టితమ స్సర్గః

శునశ్శేఫం నరశ్రేష్ఠ గృహీత్వా తు మహాయశాః.
వ్యశ్రామ్య త్పుష్కరే రాజా మధ్యాహ్నే రఘునందన. ౧

తస్య విశ్రమమాణస్య శునశ్శేఫో మహాయశాః,
పుష్కరక్షేత్ర మాగమ్య విశ్వామిత్రం దదర్శ హ. ౨

తప్యంత మృషిభి స్సార్ధం మాతులం పరమాతురః, ౩

ద్యజ్ఞాయాఽపత్యవిక్రయో న దోషాయేతి భావః, కనీయస మిత్యకారాంతత్వ మార్షం. ౧౮-౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,

ఏకషష్టితమ స్సర్గః

అథ ద్విషష్టితమ స్సర్గః.

అథ శునశ్శేఫస్య శరణాగతి రుచ్యతే ద్విషష్టితమే (శునశ్శేఫ మిత్యాది.) ౧

(తస్య విశ్రమమాణస్య) తస్మిన్ విశ్రామ్యతి సతి, ఆగమ్యేత్యత్ర వా ల్యపీత్యనునాసిక లోపాభావః పక్షే. మాతులం, ఋచీకాయ కౌశికీ ప్రతిపాదితే త్యుక్తత్వాత్. ౩

వివర్ణవదనో దీన స్తృష్ణయా చ శ్రమేణ చ.
పపాతాఽంకే మునే రాశు వాక్యం చేద మువాచ హ, ౩౪

న మేస్తి మాతా న పితా జ్ఞాతయో బాంధవాః కుతః.
త్రాతు మర్హసి మాం సౌమ్య ధర్మేణ మునిపుంగవ, ౪౫

త్రాతా త్వం హి మునిశ్రేష్ఠ సర్వేషాం త్వం హి భావనః. ౫౬

రాజా చ కృతకార్య స్స్యా దహం దీర్ఘాయు రవ్యయః,
స్వర్గలోక ముపాశ్నీయాం తప స్తప్త్వా హ్యనుత్తమం. ౬

త్వం మే నాథో హ్యనాథస్య భవ భవ్యేన చేతసా,
పితేవ పుత్రం ధర్మాత్మం స్త్రాతు మర్హసి కిల్బిషాత్. ౭

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా విశ్వామిత్రో మహాతపాః,
సాంత్వయిత్వా బహువిధం పుత్రా నిద మువాచ హ. ౮

(వివర్ణేతి.) తృష్ణయా పిపాసయా, ప్రాణపరిత్రాణలోభేన వా. శ్రమేణ అధ్వశ్రమేణ, మాతులత్వా దంకపతనం. ౩౪

(నేతి.) నాస్తి అరక్షకత్వా దసత్ప్రాయా ఇత్యర్థః. ధర్మేణ ధర్మరూప ప్రయోజనోద్దేశేన. ౪౫

(త్రాతే) త్యర్థం. భావనః హితప్రాపకః. ౫౬

(రాజేతి.) యథా చ రాజా కృతకార్య స్స్యాత్, అహం చ, అవ్యయః అవినాశః, దీర్ఘాయుః, అనుత్తమం తప స్తప్త్వా స్వర్గలోక ముపాశ్నీయాం, తథా కురుష్వేతి శేషః. ౬

(త్వమితి.) భవ్యేన శుభేన, కిల్బిషాత్ తన్మూలకవిపత్తే రిత్యర్థః. ౭

(తస్యేతి.) స్పష్టం. ౮

(శునశ్శేఫ సంరక్షణం)

యత్కృతే పితరః పుత్రాన్ జనయంతి శుభార్థినః,
పరలోక హితార్థాయ తస్య కాలోఽయ మాగతః. ౯

అయం మునిసుతో బాలో మత్త శ్శరణ మిచ్ఛతి,
అస్య జీవితమాత్రేణ ప్రియం కురుత పుత్రకాః. ౧౦

సర్వే సుకృతకర్మాణ స్సర్వే ధర్మపరాయణాః,
పశుభూతా నరేంద్రస్య తృప్తి మగ్నేః ప్రయచ్ఛత. ౧౧

నాథవాంశ్చ శునశ్శేఫో యజ్ఞశ్చాఽవిఘ్నితో భవేత్,
దేవతా స్తర్పితాశ్చ స్యు ర్మమ చాపి కృతం వచః. ౧౨

మునేస్తు వచనం శ్రుత్వా మధుష్యందాదయ స్సుతాః,
సాభిమానం నరశ్రేష్ఠ సలీల మిద మబ్రువన్. ౧౩

(యదితి.) యస్య ప్రయోజనస్య కృతే యత్ప్రయోజనాయ, తాదర్థ్యేఽవ్యయం. పుత్రాన్ జనయంతి, మమ యుష్మాకం చ పరలోకహితార్థాయ ధర్మాయ, తస్య వాక్యకరణస్యాయం కాల ఆగతః. 'జీవతో ర్వాక్యకరణా' దితి స్మృతేః. ౯

(అయమితి.) శరణం రక్షణం, జీవితమాత్రేణ జీవన ప్రదానమాత్రేణ. ౧౦

స్వనియోగకరణార్థ ముపశ్లోకయతి (సర్వ ఇతి.) ప్రయచ్ఛతేతి బహువచనేన యుష్మాసు యః కశ్చన భవత్వితి సూచ్యతే. ౧౧

(నాథవానితి.) మయా రక్షితో నాథవాన్ భవతు, కృతం, స్యాదితి శేషః. ౧౨

(మునేరితి.) సాభిమానం సగర్వం, సలీలం సపరిహాసం. ౧౩

కథ మాత్మసుతాన్ హిత్వా త్రాయసేఽన్యసుతం విభో,
అకార్య మివ పశ్యామ శ్శ్వమాంస మివ భోజనే. ౧౪

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా పుత్రాణాం మునిపుంగవః,
క్రోధసంరక్తనయనో వ్యాహర్తు ముపచక్రమే. ౧౫

నిస్సాధ్వస మిదం ప్రోక్తం ధర్మా దపి విగర్హితం,
అతిక్రమ్య తు మద్వాక్యం దారుణం రోమహర్షణం. ౧౬

శ్వమాంసభోజిన స్సర్వే వాసిష్ఠా ఇవ జాతిషు,
పూర్ణం వర్షసహస్రం తు పృథివ్యా మనువత్స్యథ. ౧౭

కృత్వా శాప సమాయుక్తాన్ పుత్రా న్మునివర స్తథా,
శునశ్శేఫ మువాచాఽఽర్తం కృత్వా రక్షాం నిరామయం. ౧౮

(కథమితి.) భోజనే భోజ్యే ప్రాప్తే, తత్పరిత్యాగేన శ్వమాంసభక్షణ మివాఽకార్య మిత్యర్థః ద్వితీయ ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. ౧౪

(తేషామిత్యాది.) ౧౫

(నిస్సాధ్వసం) పితృప్రతివచనభయరహితం. ధర్మాత్ జీవతో ర్వాక్యకరణరూపధర్మాత్, విగర్హితం భ్రష్టం, ఇద ముభయం క్రియావిశేషణం. దారుణం పితృభక్తిరహితతయా పరుషం అతఏవ రోమహర్షణం రోమాంచవికారకం. ౧౬

(శ్వమాంసేత్యాది.) అత్రాదౌ తస్మాదిత్యుపస్కార్యం. జాతిషు ముష్టికజాతిషు. ౧౭

(కృత్వేతి.) నిరామయం నిర్భయం యథా భవతి తథా, రక్షాం మంత్రితభస్మధూళ్యాది ప్రక్షేపరూపాం. ౧౮

పవిత్ర పాశై రాసక్తో రక్తమాల్యానులేపనః,
వైష్ణవం యూప మాసాద్య వాగ్భి రగ్ని ముదాహర. ౧౯

ఇమే తు గాథే ద్వే దివ్యే గాయేథా మునిపుత్రక,
అంబరీషస్య యజ్ఞేఽస్మిం స్తత స్సిద్ధి మవాప్స్యసి. ౨౦

శునశ్శేపో గృహీత్వా తే ద్వే గాథే సుసమాహితః,
త్వరయా రాజసింహం త మంబరీష మువాచ హ. ౨౧

రాజసింహ మహాసత్వ శీఘ్రం గచ్ఛావహే సదః,
నిర్వర్తయస్వ రాజేంద్ర దీక్షాం చ సముపావిశ. ౨౨

తద్వాక్య మృషిపుత్రస్య శ్రుత్వా హర్షసముత్సుకః,
జగామ నృపతి శ్శీఘ్రం యజ్ఞవాట మతంద్రితః. ౨౩

సదస్యానుమతే రాజా పవిత్ర కృతలక్షణం,
పశుం రక్తాంబరం కృత్వా యూపే తం సమబంధయత్. ౨౪

(పవిత్రేతి.) పాశైః దర్భరశనాదిభిః, ఆసక్తః బద్ధః, వైష్ణవం విష్ణుదేవతాకం. 'వైష్ణవో వై దేవతయా యూప' ఇతి శ్రుతేః. వాగ్భిః వక్ష్యమాణగాథాద్వయరూపాభిః, అగ్నిం ప్రత్యుదాహర స్తుహి, అగ్న్యభిముఖో భూత్వా ఇంద్ర మింద్రానుజం చ స్తుహీత్యర్థః. ౧౯

గాథే దర్శయతి (ఇమే ఇతి.) గాథే ఇంద్రోపేంద్రవిషయే, ఏకా ఇంద్ర విషయా, అన్యా ఉపేంద్రవిషయా, తతః గాథాభ్యాం, సిద్ధిం జీవితసిద్ధిం. ౨౦

(శునశ్శేఫ ఇత్యాది.) ౨౧

(సదః) యజ్ఞవాట మిత్యర్థః. ౨౨-౨౩

(సదస్యానుమతే) సదస్యానాం ఉపద్రష్టృ ప్రభృతీనాం, అనుమతే అనుమతౌ, స్థిత ఇతి శేషః. పవిత్రై ర్దర్భరజ్జుభిః, కృతలక్షణం కృతలాంఛనం, కృత పశుత్వజ్ఞాపన మిత్యర్థః. పశుం కృత్వా ఉపాకరణాదిసంస్కార సంస్కృతం కృత్వా. ౨౪

*స బద్ధో వాగ్భి రగ్ర్యాభి రభితుష్టావ వై సురౌ,
ఇంద్ర మింద్రానుజం చైవ యథావ న్మునిపుత్రకః. ౨౫

తతః ప్రీత స్సహస్రాక్షో రహస్యస్తుతితర్పితః,
దీర్ఘ మాయు స్తదా ప్రాదా చ్ఛునశ్శేఫాయ రాఘవ. ౨౬

స చ రాజా నరశ్రేష్ఠ యజ్ఞస్య చ సమాప్తవాన్,
ఫలం బహుగుణం రామ సహస్రాక్షు ప్రసాదజం. ౨౭

విశ్వామిత్రోపి ధర్మాత్మా భూయ స్తేపే మహాతపాః,
పుష్కరేషు నరశ్రేష్ఠ దశవర్షశతాని చ. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్విషష్టితమ స్సర్గః.

(స ఇతి.) ఇంద్రం పశుభోక్తారం, ఇంద్రానుజం యూపదేవం, తుష్టావ ఇంద్రానుజం పురుషకారీకృత్య ఫలప్రద మింద్రం స్తుతవా నిత్యర్థః. ౨౫

తతః ఇంద్రస్యైవ ఫలప్రదత్వ మాహ (తత ఇతి) ప్రీతః స్వస్తుత్యా తుష్టః, రహస్యస్తుతితర్పితః స్వస్వామిభూతవిష్ణురహస్యస్తుత్యా తోషితః. ౨౬

(స చేతి.) సమాప్తవాన్ ప్రాప్తవాన్, ననుʻహరిశ్చంద్రో వై ధస ఐక్ష్వాకో రాజపుత్ర అసే' త్యాది బహ్వృచ బ్రాహ్మణోక్తేతిహాసవిరుద్ధోయం కథ ముపపద్యతే? ఇతి చేత్, అంబరీషస్యైవ హరిశ్చంద్ర ఇతి సంజ్ఞాంతరమి త్యవిరోదస్య నేయత్వాత్. ౨౭, ౨౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,

ద్విషష్టితమ స్సర్గః.

---

* (స బద్ధ ఇతి.) అభితుష్టావ వై సురా విత్యుపదేశసమయే 'అగ్నిం వాగ్భి రుదాహర, ఇమే ద్వే గాథే గాయేథా' ఇతి మునినోక్తత్వాత్, వాగ్భిరగ్ని మభిష్టూయ, తదనంతరం గాథాద్వయ గానేన ఇంద్రోపేంద్రా వభితుష్టావేతి వేదితవ్యం. సహస్రాక్ష ఇత్యేతత్ అగ్న్యోపేంద్రయో రుపలక్షణం. ఇతి తత్త్వదీపికా.

అథ త్రిషష్టితమ స్సర్గః.

పూర్ణే వర్షసహస్రే తు వ్రతస్నాతం మహామునిం,
అభ్యాగచ్ఛ న్సురా స్సర్వే తపఃఫలచికీర్షవః. ౧

అబ్రవీ త్సుమహాతేజాః బ్రహ్మా సురుచిరం వచః,
ఋషి స్త్వ మసి భద్రం తే స్వార్జితైః కర్మభి శ్శుభైః. ౨

త మేవ ముక్త్వా దేవేశ స్త్రిదివం పున రభ్యగాత్, ౨½

విశ్వామిత్రో మహాతేజాః భూయ స్తేపే మహ త్తపః. ౩

తతః కాలేన మహతా మేనకా పరమాప్సరాః,
పుష్కరేషు నరశ్రేష్ఠ స్నాతుం సముపచక్రమే. ౪

అథ త్రిషష్టితమ స్సర్గః.

పుత్రవిషయక్రూరశాపదానేన క్రోధనిర్జయాభావా న్న బ్రహ్మర్షిత్వసిద్ధి రిత్యాహ త్రిషష్టితమే (పూర్ణ ఇత్యాది.) వ్రతస్నాతం వ్రతాంతే స్నాతం, సమాప్తపునశ్చరణ మితి యావత్. తపఃఫలచికీర్షవః తపఃఫలం దాతు మిచ్ఛవః. ౧

(అబ్రవీదితి.) ఋషి స్త్వ మసి పూర్వతపసా రాజర్షి రసి, ఇదానీ మృషి రేవాసి. అనేన రాజపదాప్రయోగేణ క్షత్రియత్వ విశ్లేషః కియాన్ కృత ఇతి గమ్యతే. ౨

'విశ్వామిత్రో మహాతేజా భూయస్తేపే మహత్తప' ఇతి. అత్ర గాయత్రీ తృతీయాక్షరం. ౩

అథాస్య జితేంద్రియత్వాభావఖ్యాపనాయ కథాంతరం ప్రస్తౌతి (తతః కాలేనేత్యాది.) అప్సరశ్శబ్ద ఏకవచనాంతో ప్యస్తి. దేవప్రేషితేతి సిద్ధం. ౪

తాం దదర్శ మహాతేజా: మేనకాం కుశికాత్మజ:,
రూపేణాఽప్రతిమాం తత్ర విద్యుతం జలదే యథా. ౪

దృష్ట్వా కందర్పవశగో ముని స్తా మిద మబ్రవీత్, ౫

అప్సర స్స్వాగతం తేఽస్తు వస చేహ మమాశ్రమే.
అనుగృహ్ణీష్వ భద్రం తే మదనేన సుమోహితం, ౬

ఇత్యుక్తా సా వరారోహా తత్ర వాస మథాకరోత్. ౭

తస్యాం వసంత్యాం వర్షాణి పంచ పంచ చ రాఘవ,
విశ్వామిత్రాశ్రమే రామ సుఖేన వ్యతిచక్రము:. ౮

అథ కాలే గతే తస్మిన్ విశ్వామిత్రో మహాముని:,
సవ్రీడ ఇవ సంవృత్త శ్చింతాశోకపరాయణ:. ౯

బుద్ధి ర్మునే స్సముత్పన్నా సామర్షా రఘునందన,
సర్వం సురాణాం కర్మైత త్తపోపహరణం మహత్. ౧౦

అహోరాత్రాపదేశేన గతా స్సంవత్సరా దశ,
కామమోహాభిభూతస్య విఘ్నోఽయం ప్రత్యుపస్థిత:. ౧౧

(తామితి.) తత్ర సరసి స్నాంతీ మేనకా జలదమండల మధ్యవర్తినీ విద్యుదివ స్థితేతి భావః. ౪, ౫.

(అనుగృహ్ణీష్వ) మత్కామతాపం శమయేత్యర్థః. ౬, ౭.

(తస్యామితి.) పంచ పంచ చేతి దశేత్యర్థః. సుఖేన వసంత్యా మిత్యన్వయః. ౮

(అథేతి.) సవ్రీడ ఇవేత్యత్ర ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. ౯

(బుద్ధిరిత్యాది) ద్వికం. అహోరాత్రాపదేశేన అహోరాత్ర తుల్యతయా. అంతే ఇతికరణ మధ్యాహార్యం. ఇతి బుద్ధి రుత్పన్నేత్యన్వయః. ౧౧

వినిశ్వస న్మునివర: పశ్చాత్తాపేన దు:ఖిత:,
భీతా మప్సరసం దృష్ట్వా వేపంతీం ప్రాంజలిం స్థితాం. ౧౨

మేనకాం మధురై ర్వాక్యై ర్విసృజ్య కుశికాత్మజ:,
ఉత్తరం పర్వతం రామ విశ్వామిత్రో జగామ హ. ౧౩

స కృత్వా నైష్ఠికీం బుద్ధిం జేతుకామో మహాయశా:,
కౌశికీతీర మాసాద్య తప స్తేపే సుదారుణం. ౧౪

తస్య వర్షసహస్రం తు ఘోరం తప ఉపాసత:,
ఉత్తరే పర్వతే రామ దేవతానా మభూ ద్భయం. ౧౫

ఆమంత్రయన్ సమాగమ్య సర్వే సర్షిగణా స్సురా:,
మహర్షిశబ్దం లభతాం సాధ్వయం కుశికాత్మజ:. ౧౬

దేవతానాం వచ శ్శ్రుత్వా సర్వలోకపితామహ:,
అబ్రవీ న్మధురం వాక్యం విశ్వామిత్రం తపోధనం. ౧౭

మహర్షే స్వాగతం వత్స తపసోగ్రేణ తోషిత:,
మహత్త్వ మృషిముఖ్యత్వం దదామి తవ కౌశిక. ౧౮

బ్రహ్మణ స్స వచ శ్శ్రుత్వా సర్వలోకేశ్వరస్య హ,
న విషణ్ణో న సంతుష్టో విశ్వామిత్ర స్తపోధన:. ౧౯

ప్రాంజలి: ప్రణతో భూత్వా సర్వలోకపితామహం,
ప్రత్యువాచ తతో వాచం విశ్వామిత్రో మహాముని:. ౨౦

(వినిశ్వసన్నిత్యాది) ద్వికం. వేపంతీం వేపమానాం, మధురైః త్వయా కిం కృతం? కామపరతంత్రస్య మమైవాపరాధోయ మిత్యేవం రూపై రిత్యర్థః. ఉత్తరం పర్వతం హిమవంతం.౧౩

(స ఇతి.) నైష్ఠికీం వ్రతసమాపనపర్యంతాం. జేతుకామః ఇంద్రియాణీతి శేషః. ౧౪-౧౭

(మహత్త్వ) మిత్యస్య వివరణం ఋషిముఖ్యత్వ మితి. ౧౮-౨౦

మహర్షిశబ్ద మతులం స్వార్జితై: కర్మభి శ్శుభై:,
యది మే భగవా నాహ తతోఽహం విజితేంద్రియ:. ౨౧

త మువాచ తతో బ్రహ్మా న తావ త్త్వం జితేంద్రియ:,
యతస్వ మునిశార్దూల ఇత్యుక్త్వా త్రిదివం గత:. ౨౨

విప్రస్థితేషు దేవేషు విశ్వామిత్రో మహాముని:,
ఊర్ధ్వబాహు ర్నిరాలంబో వాయుభక్ష స్తప శ్చరన్. ౨౩

ఘర్మే పంచతపా భూత్వా వర్షా స్వాకాశసంశ్రయ:,
శిశిరే సలిలస్థాయీ రాత్ర్యహాని తపోధన:. ౨౪

ఏవం వర్షసహస్రం హి తపో ఘోర ముపాగమత్, ౨౪½
తస్మిన్ సంతప్యమానే తు విశ్వామిత్రే మహామునౌ.

సంభ్రమ స్సుమహా నాసీ త్సురాణాం వాసవస్య చ, ౨౫½

(తతోఽహం విజితేంద్రియః) యది మహర్షిత్వం భవతా దత్తం, తతోహం విజితేంద్రియ శ్చాస్మీత్యర్థః. ౨౧

(న తావ త్త్వం జితేంద్రియః) వికారహేతుసన్నిధానేపి యావ న్న వికరోషి తావంతం కాలం తవ జితేంద్రియత్వం నాస్తీత్యర్థః. ౨౨

(ఆకాశసంశ్రయః) వర్షావరణరహితదేశస్థః. ౨౪½

(సంభ్రమః) కిమస్మత్పదం కాంక్షత ఇ త్యస్థానే భయశంకా. ౨౫½

(రంభాశాపః)

రంభా మప్సరసం శక్ర స్సహ సర్వై ర్మరుద్గణైః,
ఉవాచాఽఽత్మహితం వాక్య మహితం కౌశికస్య చ, ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రిషష్టితమ స్సర్గః.

అథ చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

సురకార్య మిదం రంభే కర్తవ్యం సుమహ త్త్వయా,
లోభనం కౌశికస్యేహ కామమోహ సమన్వితం. ౧

తథోక్తా సాఽప్సరా రామ సహస్రాక్షేణ ధీమతా,
వ్రీళితా ప్రాంజలి ర్వాక్యం ప్రత్యువాచ సురేశ్వరం. ౨

(అహితం కౌశికస్య చే) త్యనేన తద్విషయ వైరనిర్యాతనార్థం చ రంభాప్రేరణ మిత్యపి గమ్యతే. ౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, త్రిషష్టితమ స్సర్గః.

అథ చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ రంభయా తపోవిఘ్న శ్చతుష్షష్టితమే (సురకార్యమిత్యాది.) లోభనం ప్రలోభనం, కామమోహేన కామకృతవైచిత్యేన, సమన్వితం యుక్తం, ఇహ అస్మిన్ కాలే, కౌశికప్రలోభన రూపం సుమహ త్సురకార్యం కర్తవ్య మిత్యన్వయః. ౧

(వ్రీళితా) అశక్యార్థవచననిమిత్త లజ్జావతీ. ౨

అయం సురపతే ఘోరో విశ్వామిత్రో మహామునిః,
ఘోర ముత్సృజతే క్రోధం మయి దేవ న సంశయః. ౩

తతో హి మే భయం దేవ ప్రసాదం కర్తు మర్హసి, ౩౼

ఏవ ముక్త స్తయా రామ రంభయా భీతయా తదా.
తా మువాచ సహస్రాక్షో వేపమానాం కృతాంజలిం, ౪౼

మా భైషి రంభే భద్రం తే కురుష్వ మమ శాసనం. ౫

కోకిలో హృదయగ్రాహీ మాధవే రుచిరద్రుమే,
అహం కందర్పసహిత స్థాస్యామి తవ పార్శ్వతః. ౬

త్వం హి రూపం బహుగుణం కృత్వా పరమభాస్వరం,
త మృషిం కౌశికం రంభే భేదయస్వ తపస్వినం. ౭

సా శ్రుత్వా వచనం తస్య కృత్వా రూప మనుత్తమం,
లోభయామాస లలితా విశ్వామిత్రం శుచిస్మితా. ౮

(ఉత్సృజతే) ఉత్స్రక్ష్యతి. తతః తస్మాత్ క్రోధోత్సర్జనాత్, మే మమ, భయం భీతిః, ప్రసాదం నియోగనివృత్తిరూపం. ౩౼-౪౼

(మా భైషి రంభే) ఇత్యత్ర ఆర్షో హ్రస్వః. ౫

(కోకిల ఇతి.) అహం కోకిలో భూత్వా, మాధవే వసంతే సతి, స్థాస్యామి. ౬

(రూపం) సౌందర్యం, బహుగుణం బహవ శ్శృంగారచేష్టారూపా గుణా యస్య తథోక్తం, భేదయస్వ చలచిత్తం కారయ. ౭

(సేతి.) లలితా సుందరీ. ౮

(రంభాశాపః)

కోకిలస్య తు శుశ్రావ వల్గు వ్యాహరత స్స్వనం,
సంప్రహృష్టేన మనసా తత ఏనా ముదైక్షత. ౯

అథ తస్య చ శబ్దేన గీతేనాఽప్రతిమేన చ,
దర్శనేన చ రంభాయాః ముని స్సందేహ మాగతః. ౧౦

సహస్రాక్షస్య తత్కర్మ విజ్ఞాయ మునిపుంగవః,
రంభాం క్రోధసమావిష్ట శ్శశాప కుశికాత్మజః. ౧౧

య న్మాం లోభయసే రంభే కామ క్రోధజయైషిణం,
దశవర్ష సహస్రాణి శైలీ స్థాస్యసి దుర్భగే. ౧౨

బ్రాహ్మణ స్సుమహాతేజా స్తపోబలసమన్వితః,
ఉద్ధరిష్యతి రంభే త్వాం మత్క్రోధకలుషీకృతాం. ౧౩

(వల్గు) మనోహరం, సంప్రహృష్టేన కోకిలరవశ్రవణజసంతోషవతా. ౯

(అథేతి.) తస్య కోకిలస్య, గీతేన, రంభాయా ఇత్యనుషజ్యతే. సందేహం సహస్రాక్షప్రేరితా? స్వయ మాగతా వేతి. ౧౦

(తత్) రంభాప్రలోభనం, సహస్రాక్షస్య కర్మేతి విజ్ఞాయ సంగీతాదిప్రలోభనేన హేతునా నిశ్చిత్య. ౧౧

(శైలీ) శిలాప్రతిమా, దుర్భగే దుష్టప్రయత్నే, 'భగ శ్శ్రీ కామ మాహాత్మ్యవీర్యయత్నార్కకీర్తి' ష్విత్యమరః. ౧౨

స్వామిపరతంత్రాయాః కిమస్యా శ్శాపేనేతి పశ్చాత్తాపేనాఽనుగృహ్ణాతి (బ్రాహ్మణ ఇతి బ్రాహ్మణో బ్రహ్మపుత్రో వసిష్ఠ ఇత్యాహుః ౧౩

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా: విశ్వామిత్రో మహామునిః,
అశక్నువ౯ ధారయితుం క్రోధం సంతాప మాగతః. ౧౪

తస్య శాపేన మహతా రంభా శైలీ తదాఽభవత్. ౧౪౫

వచ శ్శ్రుత్వా తు కందర్పో మహర్షే స్స చ నిర్గతః. ౧౫

కోపేన స మహాతేజా స్తపోపహరణే కృతే,
ఇంద్రియై రజితై రామ న లేభే శాంతి మాత్మనః. ౧౬

బభూవాస్య మనశ్చింతా తపోపహరణే కృతే, ౧౬౫

నైవ క్రోధం గమిష్యామి న చ వక్ష్యే కథంచన.
అథవా నోచ్ఛ్వసిష్యామి సంవత్సర శతాన్యపి, ౧౭౫

అహం విశోషయిష్యామి హ్యాత్మానం విజితేంద్రియః.
తావ ద్యావ ద్ధి మే ప్రాప్తం బ్రాహ్మణ్యం తపసార్జితం, ౧౮౫

అనుచ్ఛ్వస న్నభుంజాన స్తిష్ఠేయం శాశ్వతీ స్సమాః. ౧౯

(సంతాపం) శాపనిమిత్తపశ్చాత్తాపం ౧౪, ౧౪౫

(వచః) రంభాశాపరూపం, స చ ఇంద్రశ్చ. ౧౫

(ఇంద్రియై రజితైరితి.) ఉక్తరీత్యా కామక్రోధాహతత్వా దితి భావః. ఇంద్రియైః హేతుభిః, ఆత్మనః మనసః, శాంతిం దుఃఖోపశమం. ౧౬

(బభూవేతి.) మనశ్చింతా సంకల్పః. ౧౬౫

(నైవేత్యాది.) న చ వక్ష్యే కథంచన మౌనమేవ కరిష్యామీత్యర్థః. నోచ్ఛ్వసిష్యామి కేవలం కుంభకం కరిష్యామీత్యర్థః. ఉచ్ఛ్వాసేన ఖలు క్రోధాదయో భవిష్యంతీతి భావః. ౧౭౫

(అహమితి.) యావత్పర్యంతం బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్తం భవిష్యతి, తావత్పర్యంతం, ఆత్మానం శరీరం, శోషయిష్యామి. ౧౯

నహి మే తప్యమానస్య క్షయం యాస్యంతి మూర్తయః, ౧౯

ఏవం వర్షసహస్రస్య దీక్షాం స మునిపుంగవః.
చకారాఽప్రతిమాం లోకే ప్రతిజ్ఞాం రఘునందన. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ పంచషష్టితమ స్సర్గః.

అథ హైమవతీం రామ దిశం త్యక్త్వా మహామునిః,
పూర్వాం దిశ మనుప్రాప్య తప స్తేపే సుదారుణం. ౧

మౌనం వర్షసహస్రస్య కృత్వా వ్రత మనుత్తమం,
చకారాఽప్రతిమం రామ తపః పరమదుష్కరం. ౨

(నహీతి.) మూర్తయః శరీరావయవాః, క్షయం న యాస్యంతి, తపః ప్రభావా దితి భావః. ౧౯

(ఏవమితి.) వర్షసహస్రస్య వర్షసహస్రసంబంధినీం వర్షసహస్రానుయాయినీం, దీక్షాం అనుచ్ఛ్వాసాభోజనసంకల్పం, ఉద్దిశ్యేతి శేషః. అప్రతిమాం నిస్తులాం, ప్రతిజ్ఞాం ఏవమేవ సర్వథా కరిష్యామీ త్యధ్యవసాయం, చకార. ౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ పంచ షష్టితమ స్సర్గః.

అథ విశ్వామిత్రస్య బ్రహ్మర్షిత్వప్రాప్తిః పంచషష్టితమే (అథ హైమవతీ మిత్యాది.) ౧

(వర్షసహస్రస్య) వర్షసహస్రసంబంధి, తత్సాధ్య మిత్యర్థః. మౌనం వ్రతం మౌనరూపం వ్రతం, కృత్వా సంకల్ప్యేత్యర్థః. ౨

పూర్ణే వర్షసహస్రే తు కాష్ఠభూతం మహామునిం,
విఘ్నై ర్బహుభి రాధూతం క్రోధో నాంతర మావిశత్. ౩

స కృత్వా నిశ్చయం రామ తప ఆతిష్ఠ దవ్యయం, ౩½

తస్య వర్షసహస్రస్య వ్రతే పూర్ణే మహావ్రతః.
భోక్తు మారబ్ధవా నన్నం తస్మిన్ కాలే రఘూత్తమ, ౪½

ఇంద్రో ద్విజాతి ర్భూత్వా తం సిద్ధ మన్న మయాచత. ౫

తస్మై దత్వా తదా సిద్ధం సర్వం విప్రాయ నిశ్చితః,
నిశ్శేషితేఽన్నే భగవా నభుక్త్వైవ మహాతపాః. ౬

న కించి దవద ద్విప్రం మౌనవ్రత ముపస్థితః, ౬½

అథ వర్షసహస్రం వై నోచ్ఛ్వాస న్మునిపుంగవః. ౭

(కాష్ఠభూతం) కాష్ఠవ దవస్థితం, ఆధూతం ఆకులీకృత మపి, అంతరం అంతరవంతం దృఢాంతఃకరణవంత మితి యావత్. యద్వా, తం ప్రతి క్రోధః అంతరం అవకాశం, నావిశత్. ౩, ౩½

(తస్య) పూర్వసంకల్పితస్య, వర్షసహస్రస్య సంబంధిని, వ్రతే పూర్ణే, తస్మిన్ కాలే పారణకాలే, సిద్ధం పక్వం, యాచి ర్ద్వికర్మకః. ౫.

(నిశ్చితః.) తపస్సిద్ధయే సర్వథైవాన్నం దాతవ్య మితి నిశ్చయవా నిత్యర్థః. నిశ్చితః అశంకిత ఇతి వా, నిశ్శేషిత ఇత్యనేన సర్వ మన్న మింద్రేణ యాచిత మితి గమ్యతే. (అభుక్త్వేతి) పునః పాకార్థ తండులాసంపాదనా దితి భావః. ౬½, ౭.

(పూర్వస్యాం దిశి తపశ్చరణం)

తస్యాఽనుచ్ఛ్వసమానస్య మూర్ధ్ని *ధూమో వ్యజాయత,
త్రైలోక్యం యేన సంభ్రాన్త †మాదీపిత మివాభవత్. ౮

తతో దేవా స్సగన్ధర్వాః పన్నగాసురరాక్షసాః,
మోహితా స్తేజసా తస్య తపసా మందరశ్మయః. ౯

కశ్మలోపహతా స్సర్వే పితామహ మథాబ్రువన్, ౯½

బహుభిః కారణై ర్దేవ విశ్వామిత్రో మహామునిః.
లోభితః క్రోధిత శ్చైవ తపసా చాభివర్ధతే, ౧౦½

న హ్యస్య వృజినం కించి ద్దృశ్యతే సూక్ష్మమ ప్యథ. ౧౧

(ఆదీపితం, తాపితం. ౮

(తత ఇత్యాది.) తపసా తేజసా తపోరూపాగ్నినా, మోహితాః మూర్ఛితాః, కశ్మలోపహతాః దుఃఖోపహతాః. ౯½

(లోభితః) లోభకారణైః రంభాదర్శనాదిభిః ప్రలోభితః, క్రోధితః క్రోధకారణై ర్వర్షసహస్రాంతసిద్ధ కృతాన్నాన్నయాచనాదిభిః క్రోధితః, వృజినం పాపం రాగద్వేషాదిలక్షణం, సూక్ష్మం స్వల్పం ౧౧

---

* ధూమ ఇతి ధూమకేతు రిత్యర్థః. అగ్ని రితి యావత్. అతఏవాగ్రే ఆతాపిత మివేతి వక్ష్యతి అయం శుద్ధసత్త్వగుణ ప్రభవోఽగ్ని రితరేషాం రజస్తమః ప్రధానానాం తన్మిశ్రసత్త్వప్రధానానాం చ దేవాదీనాం తాపజనక ఇతి బోధ్యం. ఇతి తిలకం.

† ఆతాపితం ఇతి పా.

న దీయతే యది త్వస్య మనసా య దభీప్సితం,
*వినాశయతి త్రైలోక్యం తపసా సచరాచరం. ౧౨

వ్యాకులాశ్చ దిశ స్సర్వా నచ కించి త్ప్రకాశతే,
నాగరాః క్షుభితా స్సర్వే విశీర్యంతే చ పర్వతాః. ౧౩

ప్రకంపతే చ పృథివీ వాయు ర్వాతి భృశాకులః,
బ్రహ్మ న్న ప్రతిజానీమో నాస్తికో జాయతే జనః. ౧౪

సంమూఢ మివ త్రైలోక్యం సంప్రక్షుభితమానసం,
భాస్కరో నిష్ప్రభ శ్చైవ మహర్షే స్తస్య తేజసా. ౧౫

బుద్ధిం న కురుతే యావ న్నాశే దేవ మహామునిః,
తావ త్ప్రసాద్యో భగవా నగ్నిరూపో మహాద్యుతిః. ౧౬

కాలాగ్నినా యథా పూర్వం త్రైలోక్యం దహ్యతేఽఖిలం,
దేవరాజ్యం చికీర్షేత దీయతా మస్య యన్మతం. ౧౭

(వినాశయతి) వినాశయేత్, అసా వితి శేషః. ౧౨

(వ్యాకులా ఇత్యాది.) న ప్రతిజానీమః,ప్రతిక్రియా మితి శేషః. (నాస్తికో జాయత ఇతి.) ఉక్త సంక్షోభవశా న్నాస్తిక ఇవ కర్మానుష్ఠానశూన్యో జాయత ఇత్యర్థః. ౧౪

ఉక్తార్థానువాదపూర్వక మనుష్ఠేయాంశ ఉచ్యతే (సంమూఢ మివేత్యాది.) ౧౫

(బుద్ధిమితి.) హే దేవ బ్రహ్మన్, అతఃపరం విశ్వామిత్రః, నాశే జగత్త్రయే, యావత్ బుద్ధిం న కురుతే తావత్, ప్రసాద్యః అనుగ్రాహ్యః. ౧౬

(కాలాగ్నినేతి.) పూర్వం ప్రళయకాలే, కాలాగ్నినా త్రైలోక్యం యథా అదహ్యత తథైవ త్రైలోక్యం అనేన, దహ్యతే ధక్ష్యతే, అయం దేవరాజ్యం చికీర్షేతాపి, అతః అస్య యత్ బ్రహ్మర్షిత్వం మతం తద్దీయతా మిత్యర్థః. ౧౭

---

* వినాశయతి త్రైలోక్య మిత్యత్ర లఘుతరపాఠా న్న చ్ఛందోభంగః.

(విశ్వామిత్రస్య బ్రహ్మర్షిత్వప్రాప్తిః)

తత స్సురగణా స్సర్వే పితామహపురోగమాః,
విశ్వామిత్రం మహాత్మానం మధురం వాక్య మబ్రువన్. ౧౮

బ్రహ్మర్షే స్వాగతం తేఽస్తు తపసా స్మ సుతోషితాః, ౧౮½

బ్రాహ్మణ్యం తపసోగ్రేణ ప్రాప్తవా నసి కౌశిక.
దీర్ఘ మాయుశ్చ తే బ్రహ్మన్ దదామి సమరుద్గణః, ౧౯½

స్వస్తి ప్రాప్నుహి భద్రం తే గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖం. ౨౦

పితామహవచ శ్శ్రుత్వా సర్వేషాం చ దివౌకసాం,
కృత్వా ప్రణామం ముదితో వ్యాజహార మహామునిః. ౨౧

బ్రాహ్మణ్యం యది మే ప్రాప్తం దీర్ఘ మాయు స్తథైవ చ,
ఓంకారశ్చ వషట్కారో వేదాశ్చ వరయన్తు మాం. ౨౨

క్షత్రవేదవిదాం శ్రేష్ఠో బ్రహ్మవేదవిదా మపి,
బ్రహ్మపుత్రో వసిష్ఠో మా మేవం వదతు దేవతాః. ౨౩

(తత ఇత్యాది.) తతః దేవవిజ్ఞాపనానంతరం. ౧౮½

(బ్రాహ్మణ్య మిత్యాది.) బ్రహ్మవచనం ప్రాధాన్యేన. ౨౦. ౨౧

(వరయంతు) అధ్యాపనయాజనార్హా భవం త్విత్యర్థః. ౨౨

బ్రహ్మానుగ్రహేపి సజాతీయపరిగ్రహార్థ మాహ (క్షత్రేతి) క్షత్ర వేదాః క్షత్రియాణాం శాంతిపుష్ట్యాది ప్రయోజనా అథర్వణవేదాః, తద్విదాం శ్రేష్ఠః, సూర్యవంశానాదిపురోహితత్వా దితి భావః. బ్రహ్మవేదాః బ్రహ్మప్రతిపాదకా వేదాః, వేదాంతా ఇత్యర్థః. యద్వా, బ్రాహ్మణమాత్ర ప్రవచనార్హా వేదా స్త్రయీరూపాః, ఏవం వదతు బ్రహ్మర్షి రితి వదతు. ౨౩

య ద్యయం పరమః కామః కృతో యాంతు సురర్షభాః, ౨౩½

తతః ప్రసాదితో దేవై ర్వసిష్ఠో జపతాం వరః.
సఖ్యం చకార బ్రహ్మర్షి రేవ మస్త్వితి చాబ్రవీత్, ౨౪½

బ్రహ్మర్షి స్త్వం న సందేహ స్సర్వం సంపత్స్యతే తవ.
ఇత్యుక్త్వా దేవతా శ్చాపి సర్వా జగ్ము ర్యథాగతం, ౨౫½

(విశ్వామిత్రోఽపి ధర్మాత్మా లబ్ధ్వా బ్రాహ్మణ్య ముత్తమం,
పూజయామాస బ్రహ్మర్షిం వసిష్ఠం జపతాం వరం,
కృతకామో మహీం సర్వాం చచార తపసి స్థితః.)
ఏవం త్వనేన బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్తం రామ మహాత్మనా. ౨౬

ఏష రామ మునిశ్రేష్ఠ ఏష విగ్రహవాం స్తపః,
ఏష ధర్మపరో నిత్యం వీర్యస్యైష పరాయణం. ౨౭

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా విరరామ ద్విజోత్తమః, ౨౭½

శతానందవచ శ్శ్రుత్వా రామలక్ష్మణసన్నిధౌ.
జనకః ప్రాంజలి ర్వాక్య మువాచ కుశికాత్మజం, ౨౮½

ధన్యోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి యస్య మే మునిపుంగవ.
యజ్ఞం కాకుత్స్థసహితః ప్రాప్తవా నసి ధార్మిక, ౨౯½

(యదీతి.) అయం కామః వసిష్ఠముఖేన బ్రహ్మర్షిత్వవాదరూపః కామః, యది కృతః తదైవ మద్విషయే కృతకృత్యా యాంతు, నాన్యథేత్యర్థః. ౨౩½-౨౪½

ఏవ మస్త్విత్యస్య వివరణం (బ్రహ్మర్షి స్త్వ మితి.) సర్వం బ్రాహ్మణ్యం త్వద్వృతయాజనాధ్యాపనాదికం చ. ౨౫½

అథ శతానందవచనం (ఏవ మిత్యాది.) తప ఇత్యకారాంతపుంలింగత్వ మార్షం. ౨౭-౩౦½

(విశ్వామిత్రస్య బ్రహ్మర్షిత్వప్రాప్తిః)

పావితోఽహం త్వయా బ్రహ్మన్ దర్శనేన మహామునే.
(విశ్వామిత్ర మహాభాగ బ్రహ్మర్షీణాం వరోత్తమ)
గుణా బహువిధాః ప్రాప్తా స్తవ సందర్శనా న్మయా, ౩౦

విస్తరేణ చ తే బ్రహ్మన్ కీర్త్యమానం మహ త్తపః.
శ్రుతం మయా మహాతేజో రామేణ చ మహాత్మనా, ౩౧

సదస్యైః ప్రాప్య చ సద శ్శ్రుతా స్తే బహవో గుణాః. ౩౨

అప్రమేయం తప స్తుభ్య మప్రమేయం చ తే బలం,
అప్రమేయా గుణా శ్చైవ నిత్యం తే కుశికాత్మజ. ౩౩

(పితామహస్య చ యథా యథా చైవ హ్యుమాపతేః)
తృప్తి రాశ్చర్య భూతానాం కథానాం నాస్తి మే విభో,
కర్మకాలో మునిశ్రేష్ఠ లంబతే రవిమండలం. ౩౪

శ్వః ప్రభాతే మహాతేజో ద్రష్టు మర్హసి మాం పునః,
స్వాగతం తపతాం శ్రేష్ఠ మా మనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౩౫

ఏవ ముక్తో మునివరః ప్రశస్య పురుషర్షభం,
విససర్జాశు జనకం ప్రీతం ప్రీతమనా స్తదా. ౩౬

(సదస్యై రితి.) సదః ప్రాప్య స్థితైః సదస్యైః. ౩౨

(అప్రమేయాః) ఇయత్తయా జ్ఞాతు మశక్యాః. ౩౩

(కథానామితి.) పూరణగుణేతి తృతీయార్థే షష్ఠీ. తృప్తిః అలంబుద్ధిః. (స్వాగత మితి) త్వదాగమనం శుభకృ జ్జాత మిత్యర్థః. ౩౫-౩౬

ఏవ ముక్త్వా మునిశ్రేష్ఠం వైదేహో మిథిలాధిపః,
ప్రదక్షిణం చకారాశు సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః ౨౭

విశ్వామిత్రోఽపి ధర్మాత్మా సహరామ స్సలక్ష్మణః,
స్వవాట మభిచక్రామ పూజ్యమానో మహర్షిభిః. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచషష్టితమ స్సర్గః.

అథ షట్షష్టితమ స్సర్గః.

తతః ప్రభాతే విమలే కృతకర్మా నరాధిపః,
విశ్వామిత్రం మహాత్మాన మాజుహావ సరాఘవం. ౧

(స్వవాటం) స్వనివేశం. ౨౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచషష్టితమ స్సర్గః.

అథ షట్షష్టితమ స్సర్గః.

ఏవం స్వమాతృశాపమోచనఘటకత్వకృతోపకారస్మృత్యా శతానంద ప్రతిపాదితేన ప్రాసంగికేన విశ్వామిత్రచరిత్రేణ ఉపకారక గురువైభవో జ్ఞేయః. కామక్రోధౌ సర్వథా దుర్నిరోధౌ. జిత కామక్రోధ ఏవ బ్రాహ్మణోత్తమః. బ్రాహ్మణ్యం చ న సులభం, బ్రహ్మవిదపచార స్సర్వారంభ నిరోధకః-ఇత్యాది వ్యంజిత మితి ప్రబంధగతవస్తునా వస్తుధ్వనిః. అథ స్వయమేవ సమస్తజన రక్షణావసరప్రతీక్షో భగవాన్ దేవశరణాగతిం వ్యాజీకృత్య రావణవధాయావతీర్ణ స్తదవాంతరో పాయభూతాం వేదవత్యవతారే స్వతఃకృతసంకల్పాం లక్ష్మీం తుల్యశీలవయోవృత్తాభిజనైవ కన్యా వరణీయేత్యము మర్థవిశేషం ప్రవర్తయిష్యన్ జనకకులేఽవతార్య తత్పరిణయనాయ ప్రవృత్త స్తత్ప్రీణనాయ తాటకాతాటకేయాదిదుష్టవధం కౌశికాధ్వరత్రాణాహల్యాశాపమోక్షాదిరూపం శిష్టపరి పాలనం చ విధాయ సాక్షాత్ సీతాలాభోపాయాయ యతత ఇత్యాహ (తతః ప్రభాత) ఇత్యాదినా సర్గద్వయేన. ౧

(శివధనుశ్చరితం)

త మర్చయిత్వా ధర్మాత్మా శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా,
రాఘవౌ చ మహాత్మానౌ తదా వాక్య మువాచ హ. ౨

భగవ౯ స్వాగతం తేఽస్తు కిం కరోమి తవానఘ,
భవా నాజ్ఞాపయతు మా మాజ్ఞాప్యో భవతా హ్యహం. ౩

ఏవ ముక్త స్స ధర్మాత్మా జనకేన మహాత్మనా,
ప్రత్యువాచ ముని ర్వీరం వాక్యం వాక్యవిశారదః. ౪

పుత్రౌ దశరథస్యేమౌ క్షత్రియౌ లోకవిశ్రుతౌ,
ద్రష్టుకామౌ ధనుశ్శ్రేష్ఠం యదేత త్త్వయి తిష్ఠతి. ౫

ఏత ద్దర్శయ భద్రం తే కృతకామౌ నృపాత్మజౌ,
దర్శనా దస్య ధనుషో యథేష్టం ప్రతియాస్యతః. ౬

ఏవ ముక్తస్తు జనకః ప్రత్యువాచ మహామునిం, ౬½

శ్రూయతా మస్య ధనుషో యదర్థ మిహ తిష్ఠతి. ౭

(తమితి.) రాఘవౌ చార్చయిత్వే త్యన్వయః. కర్మణా అర్ఘ్యప్రదానాదినా. ౨-౪

(ద్రష్టు కామౌ) భవత ఇతి శేషః. ౫

(అస్య) దర్శనాదేవ కృతకామౌ భూత్వా ప్రతియాస్యత ఇత్యన్వయః ౬-౬½

(శ్రూయతామితి.) ధనుః. యదర్థం యత్ప్రయోజనాయ, ఇహ అస్మద్గృహే, తిష్ఠతి, అస్య ధనుషః, తత్ప్రయోజనం. శ్రూయతా మిత్యర్థః.

దేవరాత ఇతి ఖ్యాతో నిమే ష్షష్ఠో మహీపతిః,
న్యాసోఽయం తస్య భగవ౯ హస్తే దత్తో మహాత్మనా. ౮

దక్షయజ్ఞవధే పూర్వం ధను రాయమ్య వీర్యవా౯,
రుద్రస్తు త్రిదశా౯ రోషా త్సలీల మిద మబ్రవీత్. ౯

యస్మా ద్భాగార్థినో భాగా న్నాఽకల్పయత మే సురాః,
వరాంగాణి మహార్హాణి ధనుషా శాతయామి వః. ౧౦

తతో విమనస స్సర్వే దేవా వై మునిపుంగవ,
ప్రసాదయంతి దేవేశం తేషాం ప్రీతోఽభవ ద్భవః. ౧౧

ప్రీతియుక్త స్స సర్వేషాం దదౌ తేషాం మహాత్మనాం,
తదేత ద్దేవదేవస్య ధనూరత్నం మహాత్మనః. ౧౨

న్యాసభూతం తదా న్యస్త మస్మాకం పూర్వకే విభో, ౧౨½

(నిమేః) జనకకూటస్థస్య, న్యాసః నిక్షేపరూపం. ౮

ఉక్త మర్థం వివృణోతి (దక్షేత్యాదినా.) ఆయమ్య ఆకృష్య. ౯

(భాగార్థినః) స్విష్టకృదాదిభాగార్థినః. మమేత్యన్వయః. వరాంగాణి శిరాంసి. అత్ర తస్మాదిత్యుపస్కార్యం. శాతయామి ఛినద్మి. ౧౦

(విమనసః) దీనాః, భవః రుద్రః. ౧౧

(దదౌ.) ధను రితి శేషః, ధనూరత్నం ధనుశ్శ్రేష్ఠం, పూర్వకే దేవరాతే, న్యాసభూతం న్యస్తం, దేవై రితి శేషః. ౧౨½

(సీతావృత్తాంతః)

అథ మే కృషతః క్షేత్రం లాంగలా దుత్థితా మయా.
క్షేత్రం శోధయతా లబ్ధా నామ్నా సీతేతి విశ్రుతా, ౧౩॥

భూతలా దుత్థితా సా తు వ్యవర్ధత మమాత్మజా.
వీర్యశుల్కేతి మే కన్యా స్థాపితేయ మయోనిజా, ౧౪॥

భూతలా దుత్థితాం తాం తు వర్ధమానాం మమాత్మజాం.
వరయామాసు రాగమ్య రాజానో మునిపుంగవ, ౧౫॥

తేషాం వరయతాం కన్యాం సర్వేషాం పృథివీక్షితాం.
వీర్యశుల్కేతి భగవ న్న దదామి సుతా మహం, ౧౬॥

తత స్సర్వే నృపతయ స్సమేత్య మునిపుంగవ.
మిథిలా మభ్యుపాగమ్య వీర్యజిజ్ఞాసవ స్తదా, ౧౭॥

(అథేతి.) అథ వృత్తాంతాంతరారంభే. క్షేత్రం యాగభూమిం, మే కృషతః మయి కర్షతీత్యర్థః. చయనార్థ మితి శేషః. 'లాంగలం పవీరవ' మితి ద్వాభ్యా మృషభేణ కృషతీత్యాది శాస్త్రాత్. లాంగలాత్ లాంగలపద్ధతే రిత్యర్థః. (ఉత్థితేతి.) కన్యేతి శేషః. సా చ క్షేత్రం శోధయతా మయా లబ్ధేతి హేతో ర్నామ్నా సీతేతి విశ్రుతా ఆసీత్. సీతా లాంగలపద్ధతిః. సీతాయాం జాతత్వాత్ సీతే త్యుచ్యతే. ౧౩॥

(వ్యవర్ధత) మత్కృతపోషణా దితి శేషః. అతో మమాత్మజా. వీర్యం ధనురారోపణం, తదేవ శుల్కం మూల్యం యస్యాః సా వీర్యశుల్కా, ఇతి స్థాపితా. వీర్యశుల్కత్వాత్ స్థాపితా, న కస్మైచి ద్దత్తేతి భావః. ౧౪-౧౬॥

(వీర్యజిజ్ఞాసవః) ధనుస్సారజిజ్ఞాసవః, అభవన్నితి శేషః. ౧౭॥

తేషాం జిజ్ఞాసమానానాం వీర్యం ధను రుపాహృతం.
న శేకు ర్గ్రహణే తస్య ధనుష స్తోలనేపి వా, ౧౮.

తేషాం వీర్యవతాం వీర్య మల్పం జ్ఞాత్వా మహామునే.
ప్రత్యాఖ్యాతా నృపతయ స్తన్ని బోధ తపోధన, ౧౯.

తత: పరమకోపేన రాజానో మునిపుంగవ.
న్యరుంధ న్మిథిలాం సర్వే వీర్యసందేహ మాగతా:, ౨౦.

ఆత్మాన మవధూతం తే విజ్ఞాయ నృపపుంగవా:.
రోషేణ మహతాఽఽవిష్టా: పీడయ న్మిథిలాం పురీం, ౨౧.

తత స్సంవత్సరే పూర్ణే క్షయం యాతాని సర్వశ:.
సాధనాని మునిశ్రేష్ఠ తతోఽహం భృశదు:ఖిత:, ౨౨.

తతో దేవగణా౯ సర్వా౯ తపసాఽహం ప్రసాదయం.
దదుశ్చ పరమప్రీతా శ్చతురంగబలం సురా:, ౨౩.

(తేషామితి.) వీర్యం జిజ్ఞాసమానానాం తేషాం కృతే, ధను:, ఉపాహృతం ఆనీతం, గ్రహణే-ధారణే, తోలనే భారపరీక్షార్థం హస్తేన చాలనే. ౧౮.

(తేషామితి.) (తన్నిబోధేతి.) తది త్యవ్యయం. తస్మాత్ కారణాత్, అనంతరం యద్వృత్తం తన్నిబోధేత్యర్థ:. ౧౯.

(వీర్యసందేహం) వీర్యశైథిల్యం. ౨౦.

మిథిలావరోధే నిమిత్తాంతర మాహ (ఆత్మాన మితి) తే నృపా:, ఆత్మానం స్వాత్మానం, మయా అవధూతం వీర్యశుల్కకరణేన తిరస్కృతం, విజ్ఞాయ, పీడయన్ అపీడయ౯. ౨౧.

(సాధనాని) దుర్గరక్షణ సాధనాని. ౨౨.

(ప్రసాదయం) ప్రాసాదయం. ౨౩.

తతో భగ్నా నృపతయో హన్యమానా దిశో యయుః.
అవీర్యా వీర్యసందిగ్ధా స్సామాత్యాః పాపకర్మణః, ౨౪

తదేత న్మునిశార్దూల ధనుః పరమభాస్వరం.
రామలక్ష్మణయోశ్చాపి దర్శయిష్యామి సువ్రత. ౨౫

యదస్య ధనుషో రామః కుర్యా దారోపణం మునే.
సుతా మయోనిజాం సీతాం దద్యాం దాశరథే రహం. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షట్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ సప్తషష్టితమ స్సర్గః

జనకస్య వచ శ్శ్రుత్వా విశ్వామిత్రో మహామునిః,
ధను ర్దర్శయ రామాయ * ఇతి హోవాచ పార్థివం. ౧

తత స్స రాజా జనక స్సామంతా న్వ్యాదిదేశ హ,
ధను రానీయతాం దివ్యం గంధమాల్య విభూషితం ౨

(వీర్యసందిగ్ధాః) సందిగ్ధవీర్యాః, పాపకర్మణః పాపకర్మాణః. ౨౪ ౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,
షట్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ సప్తషష్టితమ స్సర్గః.

అథ ధనుర్భంగాదివృత్తాంత స్సప్తషష్టితమే (జనకస్యేత్యాది.) ౧

(సామంతాన్) కర్మసచివాన్. ౨, ౩

* అసంధి రైచ్ఛికః.

జనకేన సమాదిష్టా స్సచివాః ప్రావిశ౯ పురీం,
తద్ధనుః పురతః కృత్వా నిర్జగ్ముః పార్థివాజ్ఞయా. ౩

నృణాం శతాని పంచాశ ద్వ్యాయతానాం మహాత్మనాం,
మంజూషా మష్టచక్రాం తాం సమూహు స్తే కథంచన. ౪

తా మాదాయ తు మంజూషా మాయసీం యత్ర తద్ధనుః,
సురోపమం తే జనక మూచు ర్నృపతిమంత్రిణః. ౫

ఇదం ధనుర్వరం రాజ౯ పూజితం సర్వరాజభిః,
మిథిలాధిప రాజేంద్ర దర్శనీయం యదిచ్ఛసి, ౬

తేషాం నృపో వచ శ్శ్రుత్వా కృతాంజలి రభాషత,
విశ్వామిత్రం మహాత్మానం తౌ చోభౌ రామలక్ష్మణౌ. ౭

ఇదం ధనుర్వరం బ్రహ్మ౯ జనకై రభిపూజితం,
రాజభి శ్చ మహావీర్యై రశక్తైః పూరితుం పురా ౮

(నృణామితి.) వ్యాయతానాం దీర్ఘదేహానాం, నృణాం, పంచాశచ్ఛతాని పంచసహస్రాణి, అష్టచక్రాం అష్టచక్రవచ్ఛకటారోపితా మిత్యర్థః. మంజూషాం ధనుఃపేటికాం, సమూహుః ఆచకర్షుః. తే చ పంచసహస్రసంఖ్యావిశిష్టా అపి, కథంచన మహతా ప్రయత్నేన, సమూహు రితి యోజనా. అన్యే తు అష్టచక్రాం అష్టాధశ్చక్రకక్షాబంధవతీం, ఊహుః, హస్తైరితి శేష ఇత్యాహుః. ౪

(యత్ర) మంజూషాయాం. ౫

(ఇదమితి.) యద్ధను ర్దర్శనీయ మిచ్ఛసి తదిదం ధనుః, ఆనీత మితి శేషః. ౬

(తౌ చోభావితి.) ఉద్దిశ్యేతి శేషః. ౭

(రాజభిః) పూర్వం సీతార్థిభిః, పూజితం, అహో మహాసార మైశ్వరం ధను రితి శ్లాఘిత మిత్యర్థః. ౮

(శివధనుర్భంగః)

నైత త్సురగణా స్సర్వే నాసురా నచ రాక్షసాః,
గంధర్వయక్షప్రవరా స్సకిన్నరమహోరగాః. ౯

క్వ గతి ర్మానుషాణాం తు ధనుషోఽస్య ప్రపూరణే,
ఆరోపణే సమాయోగే వేపనే తోలనేఽపి వా. ౧౦

తదేత ద్ధనుషాం శ్రేష్ఠ మానీతం మునిపుంగవ,
దర్శయైత న్మహాభాగ అనయోః రాజపుత్రయోః. ౧౧

విశ్వామిత్రస్తు ధర్మాత్మా శ్రుత్వా జనకభాషితమ్,
వత్స రామ ధనుః పశ్య ఇతి రాఘవ మబ్రవీత్. ౧౨

బ్రహ్మర్షే ర్వచనా ద్రామో యత్ర తిష్ఠతి తద్ధనుః,
మంజూషాం తా మపావృత్య దృష్ట్వా ధను రథాబ్రవీత్. ౧౩

ఇదం ధనుర్వరం బ్రహ్మన్ సంస్పృశామీహ పాణినా,
యత్నవాంశ్చ భవిష్యామి తోలనే పూరణేఽపి వా. ౧౪

(నైతదిత్యాది) ఏతత్ ధనుః, సురగణాదయః ప్రపూరణాదికం కర్తుం న శక్తా ఇత్యర్థసిద్ధం. ౯

(క్వేతి.) ప్రపూరణే నమ్రీకరణే, ఆరోపణే మౌర్వ్యా స్సంయోజనే. సమాయోగే శరేణ యోజనే, వేపనే మౌర్వ్యాకర్షణే, తోలనే భారపరీక్షార్థం కంపనే చ. మానుషాణాం మధ్యే, క్వ పురుషే, గతిః శక్తిః? ౧౦

తథా ప్యనయో ర్దర్శయేత్యాహ (తదేతదితి.) ౧౧

(అపావృత్య) అపగతావరణం కృత్వా. ౧౪

బాఢ మిత్యేవ తం రాజా మునిశ్చ సమభాషత, ౧౪

లీలయా స ధనుర్మధ్యే జగ్రాహ వచనా న్మునేః,
పశ్యతాం నృసహస్రాణాం బహూనాం రఘునందనః, ౧౫

(ఆరోపయ త్స ధర్మాత్మా సలీల మివ తద్ధనుః,)
ఆరోపయిత్వా ధర్మాత్మా పూరయామాస తద్ధనుః.
త ద్బభంజ ధను ర్మధ్యే నరశ్రేష్ఠో మహాయశాః, ౧౬

తస్య శబ్దో మహా నాసీ న్నిర్ఘాతసమనిస్వనః.
భూమికంపశ్చ సుమహాన్ పర్వతస్యేవ దీర్యతః, ౧౭

నిపేతుశ్చ నరా స్సర్వే తేన శబ్దేన మోహితాః.
వర్జయిత్వా మునివరం రాజానం తౌ చ రాఘవౌ, ౧౮

ప్రత్యాశ్వస్తే జనే తస్మిన్ రాజా విగతసాధ్వసః.
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం వాక్యజ్ఞో మునిపుంగవం. ౧౯

(బాఢ మిత్యాది.) ౧౪

(లీలయా) అప్రయత్నేన. ౧౫

(పూరయామాస) ఆకర్ణ మాకృష్టవాన్. నను ఉక్తరీత్యా మహోన్నతస్య ధనుషః కథం బాలేనారోపణం సంభవతి? అగ్రస్పర్శాభావా దితి చేత్, ఉచ్యతే-ఆశ్చర్యశక్తికస్య రామస్య కరస్పర్శా దేవ అవనతం ధనుః. ౧౬

(నిర్ఘాతేతి) తల్లక్షణ ముక్తం జ్యోతిషే 'వాయునాభిహతో వాయు ర్గగనా త్పతతి క్షితౌ, యదా దీప్తః ఖగరుత స్స నిర్ఘాతోఽతి దోషకృ' దితి. పర్వతస్యేవ దీర్యతః పర్వతే దీర్యతి భిద్యతి, యథా భూమికంపః తథా భూమికంప శ్చాసీదిత్యర్థః. ౧౭-౧౮

(విగతసాధ్వస) ఇత్యనేన రామజామాతృకత్వాపాదకం ధనురారోపణ మపి న భవే దితి పూర్వం భీతోఽభూ దితి గమ్యతే. ౧౯

(దశరథసవిధే దూతప్రేషణం)

భగవన్ దృష్టవీర్యో మే రామో దశరథాత్మజః.
అత్యద్భుత మచిన్త్యం చ న తర్కిత మిదం మయా, ౨౦౪

జనకానాం కులే కీర్తి మాహరిష్యతి మే సుతా.
సీతా భర్తార మాసాద్య రామం దశరథాత్మజం, ౨౧౪

మమ సత్యా ప్రతిజ్ఞా చ వీర్యశుల్కేతి కౌశిక.
సీతా ప్రాణై ర్బహుమతా దేయా రామాయ మే సుతా, ౨౨౪

భవతోఽనుమతే బ్రహ్మన్ శీఘ్రం గచ్ఛంతు మంత్రిణః.
మమ కౌశిక భద్రం తే అయోధ్యాం త్వరితాః రథైః, ౨౩౪

(అత్యద్భుత మితి,) అచిన్త్యం అన్యత్రాదర్శనాత్, న తర్కితం మనుష్యేష్వసంభావితత్వాత్, అత్యద్భుతం చానేన కృతత్వాత్. ఇదం రుద్రధనురారోపణం. ౨౦౪

'జనకానాం కులే కీర్తి మాహరిష్యతి మే సుతా, సీతా భర్తార మాసాద్య రామం దశరథాత్మజం', (జనకానాం) 'అనంతం బత మే విత్తం యస్య మే నాస్తి కించన, మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం న మే కించి త్ప్రదహ్యత' ఇతి ప్రోక్తనిరతిశయకీర్తిమతా మపి, (కులే) 'కులం తారయతే తాత సప్త సప్త చ సప్త చే'తివత్. కీర్తి -మిత్యేకవచనేనైకరూపత్వం వ్యజ్యతే. (ఆహరిష్యతి) సద్యః ప్రాపయిష్యతి, సిద్ధ స్యాదానం హ్యాహరణం. (సుతా) సుత శ్చేత్ స్వార్జితా మేవ కీర్తిం ప్రాపయిష్యతి. (మే సుతా) స్వసంబంధప్రయుక్తాతిశయః, (సీతా) జన్మప్రయుక్తాతిశయః, (భర్తార మాసాద్య) భర్తృసంబంధకృతాతిశయః, (భర్తారం) భరణదక్షం-'విత్త మిచ్ఛంతి మాతర' ఇత్యుక్తధనవంత మిత్యర్థః. (రామం) 'రూప మిచ్ఛతి కన్యకే'త్యుక్తరూపవంతం, (దశరథాత్మజం) 'బాంధవాః కులమిచ్ఛంతి'త్యుక్తరీత్యా బంధుకాంక్షితం. ఏవం సర్వసమ్మతవరప్రాప్త్యా కీర్తి మాహరిష్యతీతి భావః. ౨౧౪

(సత్యా) జాతేతి శేషః. సీతా వీర్యశుల్కేతి ప్రతిజ్ఞా సత్యా జాతా, ప్రాణైః ప్రాణేభ్యః, బహుమతా సీతా దేయేతి సీతాపద ముభయత్రాన్వేతి. ౨౨౪

(భవతోఽనుమతే) భవదనుమత్యా, గచ్ఛన్త్విత్యర్థః. ౨౩౪

రాజానం ప్రశ్రితై ర్వాక్యై రానయంతు పురం మమ.
ప్రదానం వీర్యశుల్కాయాః కథయంతు చ సర్వశః, ౨౪.

మునిగుప్తౌ చ కాకుత్స్థౌ కథయంతు నృపాయ వై.
ప్రీయమాణం తు రాజాన మానయంతు సుశీఘ్రగాః, ౨౫.

కౌశికశ్చ తథేత్యాహ రాజా చాభాష్య మంత్రిణః.
అయోధ్యాం ప్రేషయామాస ధర్మాత్మా కృతశాసనాన్, ౨౬.

యథావృత్తం సమాఖ్యాతు మానేతుం చ నృపం తదా. ౨౭.

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, సప్తషష్టితమ స్సర్గః.

అథ అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

జనకేన సమాదిష్టాః దూతా స్తే క్లాంతవాహనాః,
త్రిరాత్ర ముషితా మార్గే తేఽయోధ్యాం ప్రావిశన్ పురీమ్. ౧.

(ప్రశ్రితైః) వినయాన్వితైః, సర్వశః సర్వ మత్రత్య వృత్తాంత మిత్యర్థః. ౨౪-౨౫.

(ఆభాష్య) ఆహూయ, కృతశాసనాన్ దత్తకల్యాణసందేశపత్రికా నిత్యర్థః. నృపం దశరథం. ౨౭.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తషష్టితమ స్సర్గః.

అథ అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

అథ జానకీవివాహాయ దశరథాహ్వాన మష్టషష్టితమే (జనకేనేత్యాది.) (త్రిరాత్రమితి) తిస్రో రాత్రయ స్త్రిరాత్రం, సంఖ్యాదిత్వా ద్రాత్ర్యంతా దచ్ సమాసాంతః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. ౧.

(దూతానాం దశరథే విజ్ఞాపనమ్)

(రాజ్ఞో భవన మాసాద్య ద్వారస్థా నిద మబ్రువన్,
శీఘ్రం నివేద్యతాం రాజ్ఞే దూతా న్నో జనకస్య చ.
ఇత్యుక్తా ద్వారపాలా స్తే రాఘవాయ న్యవేదయన్.)
తే రాజవచనా ద్దూతాః రాజవేశ్మ ప్రవేశితాః,
దదృశు ర్దేవసంకాశం వృద్ధం దశరథం నృపం. ౨

బద్ధాంజలిపుటా స్సర్వే దూతా విగతసాధ్వసాః,
రాజానం ప్రయతా వాక్య మబ్రువన్ మధురాక్షరం. ౩

మైథిలో జనకో రాజా సాగ్నిహోత్ర పురస్కృతం,
కుశలం చాఽవ్యయం చైవ సోపాధ్యాయపురోహితం. ౪

ముహుర్ముహు ర్మధురయా స్నేహసంయుక్తయా గిరా,
జనక స్త్వాం మహారాజః పృచ్ఛతే సపురస్సరం. ౫

పృష్ట్వా కుశల మవ్యగ్రం వైదేహో మిథిలాధిపః,
కౌశికానుమతే వాక్యం భవంత మిద మబ్రవీత్. ౬

(రాజవచనాత్.) జనకోఽస్మా నిహ ప్రేషితవానితి స్వరాజసంకీర్తనాత్. ౨

(విగతసాధ్వసాః) దశరథసౌజన్యేన విజ్ఞాపనే నిర్భయాః. ౩

(మైథిల ఇత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. మైథిలః మిథిలేశ్వరః, పురస్కృతాగ్నిహోత్రసహిత స్సాగ్నిహోత్రపురస్కృతః, అహితాగ్న్యాదిత్వా న్నిష్ఠాయాః పరనిపాతః. పురస్సరంతీతి పురస్సరాః భృత్యాః, తత్సహితం, ఏవం భూతం త్వాం, కుశలం క్షేమం, అవ్యయ మనపాయం, యోగ మితి యావత్. అపృచ్ఛతే మద్వచనాదితి శేషః. ఆజి నుపృచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యాన మిత్యాత్మనేపదం, అత్ర ద్వితీయజనకశబ్దో విప్రకృష్టజనకశబ్దాఽవిస్మరణార్థః. ౫

(కౌశికానుమతే) కౌశికానుమత్యా. ౬

పూర్వం ప్రతిజ్ఞా విదితా వీర్యశుల్కా మమాత్మజా,
రాజానశ్చ కృతామర్షా: నిర్వీర్యా విముఖీకృతా:. ౭

* సేయం మమ సుతా రాజన్ విశ్వామిత్రపురస్సరై:,
యదృచ్ఛయాఽఽగతై ర్వీరై ర్నిర్జితా తవ పుత్రకై:. ౮

† తచ్చ రాజన్ ధను ర్దివ్యం మధ్యే భగ్నం మహాత్మనా,
రామేణ హి మహారాజ మహత్యాం జనసంసది. ౯

(పూర్వ మితి.) వీర్యశుల్కేతి మమ ప్రతిజ్ఞా భవద్భి ర్విదితా, రాజాన శ్చ, నిర్వీర్యా: ధనురారోపణాఽసమర్థా:, విముఖీకృతా ఇత్యపి విదిత మిత్యన్వయ:. ౭

(సేయమితి.) సేయం ఉక్తరీత్యా సర్వై: ప్రార్థనీయా, మమ సుతా త్వయా సహ సంబంధార్హస్య మే పుత్రీ, స్వపురే తదాగమనప్రసక్తిం దర్శయతి (విశ్వామిత్రపురస్సరైరితి) యదృచ్ఛయా మద్భాగధేయాత్, పుత్రకై: పూజాయాం బహువచనం జామాతృత్వాధ్యవసాయాత్ మహారాజకుమారత్వా ద్వా పూజా. అల్పార్థేన కప్రత్యయేన బాల్యం ద్యోతితం. ౮

కథం నిర్జితేత్యత్రాహ (తచ్చేతి.) తచ్చ ఐశ్వర మపి, నేవ మైంద్రజాలిక మిత్యాహ (మహాత్మనేతి.) నేయం పక్షపాతోక్తి రిత్యాహ (మహత్యామితి) ౯

---

* (సేయమితి.) యదృచ్ఛయా దైవాదాగతై: పుత్రకై:, కాకపక్షధరేణైకేనైవ తవ పుత్రేణ శ్రీరామచంద్రేణేత్యర్థ:. మమ సుతా నిర్జితా వీర్యశుల్కేన స్వవశీకృతా. నిర్జితా తవ పుత్రకై రిత్యత్ర కప్ప్రత్యయస్యాల్పార్థే విధానాత్. నిర్జేతు రేకత్వా దేకవచనేన భావ్యం, రఘువరేణ సహాగతత్వా దుపచారేణ లక్ష్మణస్యాపి జేతృత్వే సతి ద్వివచనేన భావ్యం. ప్రయుక్తం బహువచనం. ఏవం మన్యతే ప్రయోక్తా-సర్వలోకసంతతసంఘుష్యమాణసౌభ్రాత్రాతిశయశ్రవణవాసనా ప్రత్యస్తమితభేదా దేకేన కృతమపి సర్వై: కృతమితి సంప్రదాయ:. యద్వా, నిర్జేత ర్యేకస్మిన్ రామభద్రే బహువచనప్రయోగస్తు ఇతరనృపతిదురారోపశంకరశరాసనభంగాద్యమానుషతదీయపౌరుషవిశేషజనితబహుమానా దితి ద్రష్టవ్యం. ఇతి తత్త్వదీపికా.

† (తచ్చేతి.) తచ్చ తదపి, పూర్వం దక్షాధ్వరధ్వంసనసమయే, రుద్రేణ యేన సాధనేన పురందరపురస్సరసురనికరపలాయనం కృతం తదపీత్యర్థ:. ఇతి తత్త్వదీపికా,

(దూతానాం దశరథే విజ్ఞాపనమ్)

అస్మై దేయా మయా సీతా వీర్యశుల్కా మహాత్మనే,
ప్రతిజ్ఞాం కర్తు మిచ్ఛామి తదనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౧౦

సోపాధ్యాయో మహారాజ పురోహిత పురస్సరః,
శీఘ్ర మాగచ్ఛ భద్రం తే ద్రష్టు మర్హసి రాఘవౌ. ౧౧

ప్రీతిం చ మమ రాజేంద్ర నిర్వర్తయితు మర్హసి,
పుత్రయో రుభయో రేవ ప్రీతిం త్వమపి లప్స్యసే. ౧౨

ఏవం విదేహాధిపతి ర్మధురం వాక్య మబ్రవీత్,
విశ్వామిత్రాభ్యనుజ్ఞాత శ్శతానందమతే స్థితః, ౧౩

(ఇత్యుక్త్వా విరతా దూతా రాజగౌరవశంకితాః.)
దూతవాక్యం తు తచ్ఛ్రుత్వా రాజా పరమహర్షితః,
వసిష్ఠం వామదేవం చ మంత్రిణోఽన్యాంశ్చ సోఽబ్రవీత్. ౧౪

గుప్తః కుశికపుత్రేణ కౌసల్యానందవర్ధనః,
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా విదేహేషు వస త్యసౌ. ౧౫

(ప్రతిజ్ఞాం) ప్రతిజ్ఞాతం సీతాప్రదానం. ౧౦-౧౧

(ప్రీతిం) త్వద్దర్శనప్రీతిం, సీతాప్రదానప్రీతిం వా, పుత్రయోః పుత్రీ చ పుత్రశ్చ తయోః, ఏకశేషః. ప్రీతిం తద్విషయప్రీతిం, తదుభయ కల్యాణదర్శనప్రీతి మితి యావత్. మత్పుత్ర్యాం త్వత్పుత్రే చే త్యర్థః. యద్వా, స్నుషా చ పుత్రీత్వేన గృహ్యతే. యద్వా, లక్ష్మణాయోర్మిళాప్రదానం సిద్ధం కృత్వోచ్యతే (ఉభయోరితి.) ౧౨-౧౪

(గుప్త ఇత్యాది.) విదేహేషు విదేహానాం నివాసభూతే దేశే, జనపదే లుబితి లుప్. అసావితి బుద్ధిసన్నికర్షేణోచ్యతే. ౧౫

దృష్టవీర్యస్తు కాకుత్‌స్థో జనకేన మహాత్మనా,
సంప్రదానం సుతాయాస్తు రాఘవే కర్తు మిచ్ఛతి. ౧౬

యది వో రోచతే వృత్తం జనకస్య మహాత్మనః,
పురీం గచ్ఛామహే శీఘ్రం మాభూ త్కాలస్య పర్యయః. ౧౭

మంత్రిణో బాఢ మిత్యాహు స్సహ సర్వై ర్మహర్షిభిః,
సుప్రీత శ్చాబ్రవీ ద్రాజా శ్వో యాత్రేతి స మంత్రిణః. ౧౮

మంత్రిణ స్తాం నరేంద్రస్య రాత్రిం పరమసత్కృతాః,
ఊషుస్తే ముదితా స్సర్వే గుణై స్సర్వై స్సమన్వితాః. ౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

(యది వో రోచత ఇతి.) యౌనసంబంధయోగ్య మితి శేషః. పర్యయః అతిక్రమః. ౧౭

(మంత్రిణ ఇతి.) శ్వో యాత్రే త్యబ్రవీ దితి తదర్థ ముద్యుజ్ధ్వ మితి భావః. ౧౮

(మంత్రిణః) జనకమంత్రిణః, గుణైః సత్కారాతిశయైః, తాం రాత్రిం తస్యాం రాత్ర్యా మిత్యర్థః. ౧౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

అథ ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గః

తతో రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః,
రాజా దశరథో హృష్ట స్సుమంత్ర మిద మబ్రవీత్. ౧

అద్య సర్వే ధనాధ్యక్షాః ధన మాదాయ పుష్కలం,
వ్రజం త్వగ్రే సువిహితాః నానారత్న సమన్వితాః. ౨

చతురంగం బలం చాపి శీఘ్రం నిర్యాతు సర్వశః,
మమాజ్ఞాసమకాలం చ యానయుగ్య మనుత్తమం ౩

వసిష్ఠో వామదేవశ్చ జాబాలి రథ కాశ్యపః,
మార్కండేయ స్సుదీర్ఘాయు ఋషిః కాత్యాయన స్తథా. ౪

ఏతే ద్విజాః ప్రయాం త్వగ్రే స్యందనం యోజయస్వ మే.
యథా కాలాత్యయో న స్యా ద్దూతా హి త్వరయంతి మాం. ౫

వచనా త్తు నరేంద్రస్య సా సేనా చతురంగిణీ,
రాజాన మృషిభి స్సార్థం వ్రజంతం పృష్ఠతోఽన్వగాత్. ౬

అథ ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ దశరథస్య మిథిలాగమన మేకోనసప్తతితమే (తతో రాత్ర్యా మిత్యాది) ౧

(ధనాధ్యక్షాః.) కోశరక్షాధికృతాః, పుష్కలం శ్రేష్ఠం. 'శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలస్స్యా' దిత్యమరః. సువిహితాః సుసంపాదితకల్యాణోచితకర్మాణః. ౨

(యానయుగ్యమితి.) యానం శిబికాందోళికాది, యుగ్యం రథాది, సేనాంగత్వా దేకవద్భావః. ౩

(యథా) కాలాత్యయః కాలాతిక్రమః. న స్యాత్, తథా ప్రయాంత్వితి యోజనా. ౫-౬

గత్వా *చతురహం మార్గం విదేహా నభ్యుపేయివాన్,
రాజా తు జనకః శ్రీమాన్ శ్రుత్వా పూజా మకల్పయత్. ౭

తతో రాజాన మాసాద్య వృద్ధం దశరథం నృపం,
జనకో ముదితో రాజా హర్షం చ పరమం యయౌ. ౮

ఉవాచ చ నరశ్రేష్ఠో నరశ్రేష్ఠం ముదాన్వితః, ౮½

స్వాగతం తే మహారాజ దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి రాఘవ.
పుత్రయో రుభయోః ప్రీతిం లప్స్యసే వీర్యనిర్జితాం. ౯½

దిష్ట్యా ప్రాప్తో మహాతేజా వసిష్ఠో భగవా నృషిః.
సహ సర్వై ర్ద్విజశ్రేష్ఠై ర్దేవై రివ శతక్రతుః, ౧౦½

దిష్ట్యా మే నిర్జితా విఘ్నాః దిష్ట్యా మే పూజితం కులం.
రాఘవై స్సహ సంబంధా ద్వీర్యశ్రేష్ఠై ర్మహాత్మభిః, ౧౧½

(చతురహం) చతుర్భ్వహస్సు, శ్రుత్వా దశరథ మాగతం శ్రుత్వా, పూజాం ఉపదాం. ౭

(రాజాన మాసాద్య ముదితః) వివాహ శ్శీఘ్రభావీతి హర్షం యయౌ. ౮½

(వీర్య నిర్జితాం.) పుత్రయో ర్వీర్యేణ ధనుర్భంగాదినా సంభూతా మిత్యర్థః. ౯½

(వసిష్ఠస్య) శతక్రతుసామ్యం పూర్ణధర్మత్వేన. ౧౦½

(విఘ్నాః) కన్యాప్రదాన ప్రతిబంధకాః. పూజితత్వే హేతుమాహ (రాఘవై రితి.) యత
ఇత్యుపస్కార్యం. ౧౧½

---

* దూతానాం త్రిదినగమ్యోపి మార్గ శ్చతురంగబలోపేత ప్రయాణత్వా చ్చతుర్దినగమ్యోఽభూదితి జ్ఞేయం. ఇతి తిలకం.

(కన్యాప్రతిగ్రహాయ దశరథ ప్రార్థనమ్)

శ్వః ప్రభాతే నరేంద్రేంద్ర నిర్వర్తయితు మర్హసి.
యజ్ఞస్యాంతే నరశ్రేష్ఠ వివాహ మృషిసమ్మతం, ౧౨॥

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా ఋషిమధ్యే నరాధిపః,
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠః ప్రత్యువాచ మహీపతిం, ౧౩॥

ప్రతిగ్రహో దాతృవశ శ్శ్రుత మేత న్మయా పురా.
యథా వక్ష్యసి ధర్మజ్ఞ తత్కరిష్యామహే వయం, ౧౪॥

ధర్మిష్ఠం చ యశస్యం చ వచనం సత్యవాదినః.
శ్రుత్వా విదేహాధిపతిః పరం విస్మయ మాగతః, ౧౫॥

తత స్సర్వే మునిగణాః పరస్పరసమాగమే.
హర్షేణ మహతా యుక్తా స్తా న్నిశా మవస న్సుఖం, ౧౬॥

ఇక్ష్వాకు ప్రథమవంశత్వేన నరేంద్రాణా మింద్రత్వం. (యజ్ఞస్యాంత ఇతి) త్రిచతురదినా నంతరభావినీతి శేషః. ఋషిసమ్మతం బ్రాహ్మం వివాహ మిత్యర్థః. ౧౨॥

(మహీపతిం) జనకం. ౧౩॥

(ప్రతిగ్రహ ఇతి.) కన్యాగవాదీనాం ప్రతిగ్రహో దాతృవశ ఏవ. యదా దాతా దదాతి తదా ప్రతిగృహ్యాతే ప్రతిగ్రహీత్రేతి వస్తుస్థితిః. ఏత ద్యుష్మదీయం వీర్యశుల్కం కన్యాప్రదాన మపి, పూర్వ మేవ శ్రుతం. అతఃపరం కన్యాప్రద స్త్వం యథా వక్ష్యసి తథా వయం కరిష్యామః. ౧౪॥

(విస్మయమితి.) ప్రతిగ్రహో దాతృవశ ఇత్యాదివినయోక్తే రితి భావః. ౧౫॥

(పరస్పరసమాగమే) సంభూతే సతీతి శేషః. ౧౬॥

రాజా చ రాఘవౌ పుత్రౌ నిశామ్య పరిహర్షిత:,
ఉవాస పరమప్రీతో జనకేన సుపూజిత:. ౧౭

జనకోపి మహాతేజా: క్రియాం ధర్మేణ తత్త్వవిత్.
యజ్ఞస్య చ సుతాభ్యాం చ కృత్వా రాత్రి ముపాస హ. ౧౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గ:.

అథ సప్తతితమ స్సర్గః.

తత: ప్రభాతే జనక: కృతకర్మా మహర్షిభి:,
ఉవాచ వాక్యం వాక్యజ్ఞ శ్శతానందం పురోహితం. ౧

(నిశామ్య) దృష్ట్వా. శమోఽదర్శన ఇతి మిత్త్వనిషేధా న్న హ్రస్వ:. ౧౭

(జనకోపీతి.) యజ్ఞస్య క్రియాం అవశిష్టక్రియాం, సుతాభ్యాం పుత్త్ర్యో:, క్రియాం అంకురార్పణాదికం. ౧౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ జనకేన సంబంధార్థ్మ త్వా యేక్ష్వాకుసంతానకీర్తనం సప్తతితమే. (తత: ప్రభాత ఇత్యాది.) కృతకర్మా సమాప్తయజ్ఞాదిక్రియః. ౧

(కుశధ్వజానయనం)

భ్రాతా మమ మహాతేజా యవీయా నతిధార్మికః,
కుశధ్వజ ఇతి ఖ్యాతః పురీ మధ్యవస చ్ఛుభాం. ౨

వార్యాఫలకపర్యంతాం పిబ న్నిక్షుమతీం నదీం,
సాంకాశ్యాం పుణ్యసంకాశాం విమానమివ పుష్పకం. ౩

త మహం ద్రష్టు మిచ్ఛామి యజ్ఞగోప్తా స మే మతః,
ప్రీతిం సోపి మహాతేజా ఇమాం భోక్తా మయా సహ. ౪

(ఏవముక్తే తు వచనే శతానందస్య సన్నిధౌ,
ఆగతాః కేచి దవ్యగ్రా జనక స్తాన్ సమాదిశత్.)
శాసనాత్తు నరేంద్రస్య ప్రయయు శ్శీఘ్రవాజిభిః,
సమానేతుం నరవ్యాఘ్రం విష్ణు మింద్రాజ్ఞయా యథా. ౫

(భ్రాతేత్యాది.) అత్రత్యవిశేషణానాం శతానందపరిజ్ఞాతానామ వ్యపదేశః పరంపరయా దశరథాదిశ్రోత్రం ప్రాపయితుం. వార్యాపలకపర్యంతాం దుర్గసంరక్షణార్థం పరిఖారూపేణా వస్థితాయాం ఇక్షుమత్యాం వారిణి ఆకీర్ణాః నిఖాతాః ఫలకా శ్శూలాని ఏషు తే వార్యాఫలకాః, తాదృశాః పర్యంత ప్రదేశా యస్యా స్తాం, వార్యామలకపర్యంతామితి పాఠే-వార్యామలకా ఆమలకవిశేషా స్తత్పర్యంతాం, పుణ్యసంకాశాం పుణ్యతుల్యాం, పుణ్యవత్ స్వవాసినాం స్వత ఏవాభీష్టప్రదా మిత్యర్థః. పుష్పకం విమాన మివ స్థితాం, సాంకాశ్యాం పురీం, ఇక్షుమతీం నదీం పిబన్ తజ్జలం పిబన్నిత్యర్థః. అధ్యవసత్ అధివసతి. ఉపాన్వధ్యాఙ్ వస ఇత్యాధారస్య కర్మత్వం. ౩

(యజ్ఞగోప్తా) సాంకాశ్యే స్థిత్వా యజ్ఞసామగ్రీ ప్రేషణాదినేతి భావః. ఇమాం వివాహ కల్యాణజాం. భోక్తేతి లుట్. ౪

(నరేంద్రస్య శాసనాత్) శతానందవచనద్వారకా దిత్యర్థః. విష్ణుం ఉపేంద్రం. ౫-౬

(సాంకాశ్యాం తే సమాగత్య దదృశుశ్చ కుశధ్వజం,
న్యవేదయ న్యథావృత్తం జనకస్య చ చింతితం.
తద్వృత్తం నృపతి శ్శ్రుత్వా దూతశ్రేష్ఠై ర్మహాబలైః)
ఆజ్ఞయాథ నరేంద్రస్య ఆజగామ కుశధ్వజః,
స దదర్శ మహాత్మానం జనకం ధర్మవత్సలం. ౬

సోఽభివాద్య శతానందం రాజానం చాపి ధార్మికం,
రాజార్హం పరమం దివ్య మాసనం చాధ్యరోహత. ౭

ఉపవిష్టా వుభౌ తౌ తు భ్రాతరా వతితేజసౌ,
ప్రేషయామాసతు ర్వీరౌ మంత్రిశ్రేష్ఠం సుదామనం. ౮

గచ్ఛ మంత్రిపతే శీఘ్ర మైక్ష్వాకు మమితప్రభం,
ఆత్మజై స్సహ దుర్ధర్ష మానయస్వ సమంత్రిణం. ౯

ఔపకార్యం స గత్వా తు రఘూణాం కులవర్ధనం,
దదర్శ శిరసా చైన మభివాద్యేద మబ్రవీత్. ౧౦

అయోధ్యాధిపతే వీర వైదేహో మిథిలాధిపః,
స త్వాం ద్రష్టుం వ్యవసిత స్సోపాధ్యాయపురోహితం. ౧౧

మంత్రిశ్రేష్ఠవచ శ్శ్రుత్వా రాజా సర్షిగణ స్తదా,
సబంధు రగమ త్తత్ర జనకో యత్ర వర్తతే. ౧౨

స రాజా మంత్రిసహిత స్సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః,
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠో వైదేహ మిద మబ్రవీత్. ౧౩

(అధ్యరోహత) పురోహితరాజానుజ్ఞయేత్యర్థః. ౭-౮

(ఔపకార్యం) దశరథశిబిరనివేశం. ఉపకార్యాశబ్దాత్ స్వార్థే ష్యఞ్. ౧౦-౧౩

(శ్రీరామవంశవర్ణనం)

విదితం తే మహారాజ ఇక్ష్వాకుకులదైవతం,
వక్తా సర్వేషు కృత్యేషు వసిష్ఠో భగవా నృషిః. ౧౪

విశ్వామిత్రాభ్యనుజ్ఞాత స్సహ సర్వై ర్మహర్షిభిః,
ఏష వక్ష్యతి ధర్మాత్మా వసిష్ఠో మే యథాక్రమం. ౧౫

(ఏవ ముక్త్వా నరశ్రేష్ఠే రాజ్ఞాం మధ్యే మహాత్మనాం)
తూష్ణీం భూతే దశరథే వసిష్ఠో భగవా నృషిః,
ఉవాచ వాక్యం వాక్యజ్ఞో వైదేహం సపురోధసం. ౧౬

అవ్యక్తప్రభవో బ్రహ్మా శాశ్వతో నిత్య అవ్యయః,
తస్మా న్మరీచి స్సంజజ్ఞే మరీచేః కాశ్యప స్సుతః. ౧౭

(విదితమితి.) మతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమానే క్తః. క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ. త్వయా విదిత మిత్యర్థః. దైవతం పరమం గురు రిత్యర్థః. ౧౪

(మే వక్ష్యతి.) కుల మితి శేషః. విశ్వామిత్రస్య కోపపరిహారాయ విశ్వామిత్రాభ్యనుజ్ఞాత ఇత్యుక్తం. దశపురుష విఖ్యాతా దితి శాస్త్రేణ యౌనసంబంధాపేక్షితాం వంశశుద్ధిం వక్ష్యతీ త్యర్థః. ౧౫-౧౬

(అవ్యక్తం) ప్రత్యక్షాద్యగోచరం వస్తు, ప్రభవః కారణం యస్య సోఽవ్యక్తప్రభవః. అవ్యక్తం కిం నామ? వక్ష్యత్యయోధ్యాకాండే 'ఆకాశప్రభవో బ్రహ్మేతి'. అథ కోయ మాకాశోఽపి? తమపి వక్ష్య త్యుత్తరకాండే 'సంక్షిప్య హి పురా లోకా న్మాయయా స్వయ మేవ హి, మహార్ణవే శయానోఽప్సు మాం త్వం పూర్వ మజీజనః. పద్మే దివ్యేర్కసంకాశే నాభ్యా ముత్పాద్య మా మపి, ప్రాజాపత్యం త్వయా కర్మ సర్వం మయి నివేశిత' మిత్యాదినా. శాశ్వతః బహుకాలస్థాయీ, నిత్యః ద్విపరార్ధ కాలం వినాశరహితః, అవ్యయః ప్రవాహరూపేణ ప్రతికల్ప మవస్థాయీ, అస్తీతి శేషః. ౧౭

వివస్వాన్ కాశ్యపా జ్జజ్ఞే మను ర్వైవస్వత స్స్మృతః,
మనుః ప్రజాపతిః పూర్వ మిక్ష్వాకుస్తు మనో స్సుతః. ౧౮

త మిక్ష్వాకు మయోధ్యాయాం రాజానం విద్ధి పూర్వకం,
ఇక్ష్వాకోస్తు సుత శ్శ్రీమాన్ కుక్షి రిత్యేవ విశ్రుతః. ౧౯

కుక్షే రథాత్మజ శ్శ్రీమాన్ వికుక్షి రుదపద్యత,
వికుక్షేస్తు మహాతేజా బాణః పుత్రః ప్రతాపవాన్. ౨౦

బాణస్య తు మహాతేజా అనరణ్యః ప్రతాపవాన్,
అనరణ్యా త్పృథు ర్జజ్ఞే త్రిశంకుస్తు పృథో స్సుతః. ౨౧

త్రిశంకో రభవ త్పుత్రో *దుందుమారో మహాయశాః,
యువనాశ్వసుత స్త్వాసీ న్మాంధాతా పృథివీపతిః. ౨౨

మాంధాతుస్తు సుత శ్శ్రీమాన్ సుసంధి రుదపద్యత,
సుసంధే రపి పుత్రౌ ద్వౌ ధ్రువసంధిః ప్రసేనజిత్. ౨౩

యశస్వీ ధ్రువసంధేస్తు భరతో నామ నామతః,
భరతాత్తు మహాతేజా అసితో నామ జాతవాన్. ౨౪

(వైవస్వతః) వివస్వ త్పుత్రః, ప్రజాపతిః రాజా, ఆసీదితి శేషః. ౧౮-౨౧

(దుందుమారః) యువనాశ్వాపర నామధేయః, ౨౨-౨౪

---

* రామానుజీయం. (దుందుమార ఇత్యాది.) దుందుమార ఏవ యువనాశ్వః. తస్యైవం నామాంతరం.

(శ్రీరామవంశవర్ణనం)

యస్యైతే ప్రతిరాజాన ఉదపద్యంత శత్రవః,
హైహయా స్తాలజంఘాశ్చ శూరాశ్చ శశిబిందవః. ౨౩

తాం స్తు స ప్రతియుధ్యన్ వై యుద్ధే రాజా ప్రవాసితః, ౨౩½

హిమవంత ముపాగమ్య భృగుప్రస్రవణేఽవసత్.
అసితోఽల్పబలో రాజా మంత్రిభి స్సహిత స్తదా, ౨౪½

ద్వే చాస్య భార్యే గర్భిణ్యౌ బభూవతు రితి శ్రుతం.
ఏకా గర్భవినాశాయ సపత్న్యై సగరం దదౌ, ౨౫½

తత శ్శైలవరం రమ్యం బభూవాఽభిరతో మునిః,
భార్గవ శ్చ్యవనో నామ హిమవంత ముపాశ్రితః, ౨౬½

తత్రైకా తు మహాభాగా భార్గవం దేవవర్చసం.
వవందే పద్మపత్రాక్షీ కాంక్షంతీ సుత మాత్మనః. ౨౭½

మధ్యే అసితవృత్తాంతకథనం సగరవైభవాతిశయ ప్రకటనాయ. (ప్రతిరాజానః ప్రతిపక్షాః) శత్రవః శాతయితారః, ప్రతిరాజానేవ తాన్ విశేషయతి (హైహయా ఇత్యాది) ౨౩

(ప్రతియుధ్యన్) అభిముఖతయా యుద్ధం కుర్వన్, ప్రవాసితః రాజ్యాత్ భ్రంశితః. ౨౩½

(భృగు ప్రస్రవణే) భృగుమహామునిసాన్నిధ్యవ న్నిర్ఝరోపాంత ప్రదేశే, ఇద మేవపూర్వం భృగుతుంద ఇత్యుక్తం. ౨౪½

(సగరం) గరం విషం, తత్సహితం భక్ష్య మిత్యర్థః. ౨౫½

(తత ఇతి.) అభిరతః ప్రీతస్సన్, హిమవంత ముపాశ్రితోఽభూత్, స్వదేశవాసాభిమానేన ప్రీతస్సన్ తద్వరప్రదానాయ సన్నిహితో భూ దిత్యర్థః. ౨౬½-౨౭½

త మృషిం సాఽభ్యుపాగమ్య కాళిందీ చాభ్యవాదయత్. ౩౦

స తా మభ్యవద ద్విప్రః పుత్రేప్సుం పుత్రజన్మని, ౩౦½

తవ కుక్షౌ మహాభాగే సుపుత్ర స్సుమహాబలః.
మహావీర్యో మహాతేజా అచిరా త్సంజనిష్యతి, ౩౧½

గరేణ సహిత శ్శ్రీమా న్మా శుచః కమలేక్షణే. ౩౨

చ్యవనం తు నమస్కృత్య రాజపుత్రీ పతివ్రతా,
పతిశోకాతురా తస్మా త్పుత్రం దేవీ వ్యజాయత. ౩౩

సపత్న్యా తు గర స్తస్యై దత్తో గర్భజిఘాంసయా,
సహ తేన గరేణైవ జాత స్స సగరోఽభవత్. ౩౪

సగరస్యాఽసమంజ స్తు అసమంజా త్తథాంశుమాన్,
దిలీపోంశుమతః పుత్రో దిలీపస్య భగీరథః. ౩౫

భగీరథా త్కకుత్స్థశ్చ కకుత్స్థస్య రఘు స్సుతః, ౩౫½

(కాళిందీతి) సగర ముపయుక్తవత్యా నామ, ఉపాగమ్య శరణం గత్వా, అభ్యవాదయత్ శుశ్రూషతే స్మ. ౩౦

(సః) పుత్రేప్సుం అప్రతిబంధపుత్రేప్సుం, పుత్రజన్మని పుత్రోత్పత్తి విషయే. ౩౦½

(గరేణ) సపత్నీప్రయుక్తేన, మా శుచః గరప్రయోగనిమిత్తం శోకం మా కుర్విత్యర్థః. ౩౨

(పతిశోకేతి.) అనేన తదనంతర మేవ దైవాత్ పతి ర్మృత ఇతి గమ్యతే. తస్మా చ్చ్యవనా న్మగ్రహాత్. ౩౩

(సపత్న్యేతి) అత్ర య ఇత్యనుసంధేయం. జాత ఇత్యనంతరం తేనేత్యనుసంధేయం. ౩౪.౩౫½

(శ్రీరామవంశవర్ణనం)

రఘో స్తు పుత్ర స్తేజస్వీ ప్రవృద్ధః పురుషాదకః.
కల్మాషపాదో హ్యభవ త్తస్మా జ్జాతస్తు శంఖణః, ౩౬

సుదర్శన శ్శంఖణస్య అగ్నివర్ణ స్సుదర్శనాత్.
శీఘ్రగ స్త్వగ్నివర్ణస్య శీఘ్రగస్య మరు స్సుతః, ౩౭

మరోః ప్రశుశ్రుక స్త్వాసీ దంబరీషః ప్రశుశ్రుకాత్. ౩౮

అంబరీషస్య పుత్రోభూ న్నహుషః పృథివీపతిః,
నహుషస్య యయాతిస్తు నాభాగస్తు యయాతిజః. ౩౯

నాభాగస్య బభూవాఽజో అజా ద్దశరథోఽభవత్,
అస్మా ద్దశరథా జ్జాతౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪౦

ఆదివంశవిశుద్ధానాం రాజ్ఞాం పరమధర్మిణాం,
ఇక్ష్వాకుకులజాతానాం వీరాణాం సత్యవాదినామ్. ౪౧

రామలక్ష్మణయో రర్థే త్వత్సుతే వరయే నృప,
సదృశాభ్యాం నరశ్రేష్ఠ సదృశే దాతు మర్హసి. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, సప్తతితమ స్సర్గః.

(ప్రవృద్ధ ఇతి.) పూర్వం ప్రవృద్ధాఖ్యః, తతో వసిష్ఠశాపాత్, పురుషాదకః రాక్షసభూతః, తతః వసిష్ఠం ప్రతిశాపాయోద్ధృతజలస్య స్వభార్యానునయాత్ స్వపదప్రక్షేపేణ కల్మాషపాదాఖ్యః. ౩౬—౩౮

(నహుషయయాతీ) చంద్రవంశ్యాభ్యా మన్యౌ. అత్ర పురాణే క్రమవైషమ్యం కల్పభేదాదితి జ్ఞేయం. ౩౯. ౪౦

(ఆదివంశవిశుద్ధానాం) ఆదిత ఆరభ్య వంశేన విశుద్ధానాం, రాజ్ఞా మితి సంబంధే షష్ఠీ. (వరయ ఇతి.) వరణస్య పురోహితకృత్యత్వాదితి భావః. సదృశే ఇతి జీబభావ ఆర్షః. ౪౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకసప్తతితమ స్సర్గః.

ఏవం బ్రువాణం జనకః ప్రత్యువాచ కృతాంజలిః,
శ్రోతు మర్హసి భద్రం తే కులం నః పరికీర్తితం. ౧

ప్రదానే హి మునిశ్రేష్ఠ కులం నిరవశేషతః,
వక్తవ్యం కులజాతేన తన్నిబోధ మహామునే. ౨

రాజాఽభూ త్త్రిషు లోకేషు విశ్రుత స్స్వేన కర్మణా,
నిమిః పరమధర్మాత్మా సర్వసత్త్వవతాం వరః. ౩

తస్య పుత్రో మిథిర్నామ మిథిలా యేన నిర్మితా,
ప్రథమో జనకో నామ జనకాద ప్యుదావసుః. ౪

ఉదావసోస్తు ధర్మాత్మా జాతో వై నందివర్ధనః,
నందివర్ధనపుత్రస్తు సుకేతుర్నామ నామతః. ౫

సుకేతోరపి ధర్మాత్మా దేవరాతో మహాబలః,
దేవరాతస్య రాజర్షే ర్బృహద్రథ ఇతి స్మృతః. ౬

అథ ఏకసప్తతితమ స్సర్గః.

ఏవం వసిష్ఠేన వరవంశకీర్తనపూర్వకం వధూవరణే కృతే జనక స్స్వవంశవిశుద్ధతాజ్ఞాపనపూర్వకం కన్యాదానం ప్రతిజానీత ఏకసప్తతితమే (ఏవం బ్రువాణమిత్యాది.) ౧. ౨.

(సత్త్వవతాం) బలవతాం. ౩.

(ప్రథమ ఇతి) మిథిమారభ్యాఽస్మాకం జనకసంజ్ఞేతి భావః. ౪—౬.

(సీతావంశక్రమః)

బృహద్రథస్య శూరోభూ న్మహావీరః ప్రతాపవాన్,
మహావీరస్య ధృతిమాన్ సుధృతి స్సత్యవిక్రమః. ౭

సుధృతే రపి ధర్మాత్మా ధృష్టకేతు స్సుధార్మికః,
ధృష్టకేతోస్తు రాజర్షే ర్హర్యశ్వ ఇతి విశ్రుతః. ౮

హర్యశ్వస్య మరుః పుత్రో మరోః పుత్రః ప్రతింధకః,
ప్రతింధకస్య ధర్మాత్మా రాజా కీర్తిరథ స్సుతః. ౯

పుత్రః కీర్తిరథస్యాపి దేవమీఢ ఇతి స్మృతః,
దేవమీఢస్య విబుధో విబుధస్య మహీధ్రకః. ౧౦

మహీధ్రకసుతో రాజా కీర్తిరాతో మహాబలః,
కీర్తిరాతస్య రాజర్షే ర్మహారోమా వ్యజాయత. ౧౧

మహారోమ్ణస్తు ధర్మాత్మా స్వర్ణరోమా వ్యజాయత,
స్వర్ణరోమ్ణస్తు రాజర్షే ర్హ్రస్వరోమా వ్యజాయత. ౧౨

తస్య పుత్రద్వయం జజ్ఞే ధర్మజ్ఞస్య మహాత్మనః,
జ్యేష్ఠోఽహ మనుజో భ్రాతా మమ వీరః కుశధ్వజః. ౧౩

మాం తు జ్యేష్ఠం పితా రాజ్యే సోఽభిషిచ్య నరాధిపః,
కుశధ్వజం సమావేశ్య భారం మయి వనం గతః. ౧౪

(సుధృతి) రిత్యన్వర్థసంజ్ఞాజ్ఞాపనార్థం విశేషణద్వయం. ౭—౧౩

(భారం) భరణీయం పోషణీయ మితి యావత్. ౧౪

వృద్ధే పితరి స్వర్యాతే ధర్మేణ ధుర మావహం,
భ్రాతరం దేవసంకాశం స్నేహా త్పశ్యన్ కుశధ్వజం. ౧౫

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య సాంకాశ్యా దగమ త్పురాత్,
సుధన్వా వీర్యవాన్ రాజా మిథిలా మవరోధకః. ౧౬

స చ మే ప్రేషయామాస శైవం ధను రనుత్తమం,
సీతా కన్యా చ పద్మాక్షీ మహ్యం వై దీయతా మితి. ౧౭

తస్యాప్రదానా ద్బ్రహ్మర్షే యుద్ధ మాసీ న్మయా సహ,
స హతోఽభిముఖో రాజా సుధన్వా తు మయా రణే. ౧౮

నిహత్య తం మునిశ్రేష్ఠ సుధన్వానం నరాధిపం,
సాంకాశ్యే భ్రాతరం వీర మభ్యషించం కుశధ్వజం. ౧౯

కనీయా నేష మే భ్రాతా అహం జ్యేష్ఠో మహామునే,
దదామి పరమప్రీతో వధ్వౌ తే మునిపుంగవ. ౨౦

సీతాం రామాయ భద్రం తే ఊర్మిళాం లక్ష్మణాయ చ, ౨౧

(ధురం) రాజ్యభారం. ౧౫.

(కస్యచిత్ కాలస్య) కస్మింశ్చి త్కాలే గతే, అవరోధకః అవరోద్ధు మిత్యర్థః. తుమున్ ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయా మితి ణ్వుల్. ౧౬-౧౭

(తస్య) సుధన్వనః, అప్రదానాత్ సీతాధనుషో రప్రదానాత్. ౧౮-౧౯

(తే వధ్వౌ) దదామి స్నుషాత్వేన దదామి, వసిష్ఠేన వరణా త్తే దదామీత్యుక్తం. వ్యవస్థయా దర్శయతి సీతా మిత్యర్ధేన. ౨౦

(సీతావంశక్రమః)

వీర్యశుల్కాం మమ సుతాం సీతాం సురసుతోపమామ్.
ద్వితీయా మూర్మిళాం చైవ త్రిర్దదామి న సంశయః,
(దదామి పరమప్రీతో వధ్వౌ తే రఘునందన.) ౨౧౼

రామలక్ష్మణయోః రాజన్ గోదానం కారయస్వ హ.
పితృకార్యం చ భద్రం తే తతో వైవాహికం కురు, ౨౨౼

మఘా హ్యద్య మహాబాహో తృతీయే దివసే ప్రభో.
*ఫల్గున్యా ముత్తరే రాజన్ తస్మిన్ వైవాహికం కురు, ౨౩౼

ఉక్త మర్థం సనిమిత్త ముపపాదయతి (వీర్యేతి.) వీర్యశుల్కా మిత్యేత దూర్మిళాయా అపి విశేషణం. యద్యపి రామేణైవ ధనుర్భంగః కృతః, తథాపి తాదృశశక్తే ర్లక్ష్మణేపి దర్శనా త్తద్వీర్య మేవోర్మిళాయా అపి శుల్కమిత్యర్థః. ఊర్మిళా జనకస్యౌరసపుత్రీ, త్రిః త్రివారం త్రిభిః కరణై ర్వా. ౨౧౼

(గోదానం) నామ వివాహపూర్వసమయ నియతం కించిత్కర్మ, గావః కేశాః, దోఃపాద మూలరోమాణి చ యత్ర ఖండ్యంతే తదేతత్. గోదానం నామ సమావర్తనాఖ్యం కర్మేత్యాహుః. వైవాహికం, పితృకార్యం నాందీశ్రాద్ధం. ౨౨౼

(తృతీయే) భావిని ఫల్గున్యాం ఫల్గున్యాఖ్యాకే, ఉత్తరే ఉత్తరనక్షత్రే, వైవాహికం వివాహ ప్రయోజనం, తదస్య ప్రయోజన మితి ఠక్. దానం గోభూతిలహిరణ్యాదిదానం, సుఖోదయం.

---

* యద్యప్యుత్తరాఫల్గునీ సీతాయా జన్మర్క్షం,తథాపి తదృక్షే ప్రథమచరణం విహాయ తజ్జన్మ కాలత్వేన, తస్యాః కన్యారాశిత్వాత్. తృతీయైకాదశరూప భకూట శుద్ధేః తస్య న దోషః. భకూటశుద్ధౌ తన్న దుష్టమితి జ్యోతిశ్శాస్త్రే ప్రసిద్ధం. కించ ఏకనాడీదోషేణ చ సీతారామయో ర్వియోగ ఇతి ధ్యేయం. ఫల్గున్యాం పూర్వఫల్గునీనక్షత్రే, ఉత్తరే శ్రేష్ఠే ఇతి వ్యాఖ్యానే సీతాయా ద్వాదశ శ్చంద్రో భవతి. తత్ర వివాహోఽనుచిత ఏవ. ఇతి తిలకం.

రామలక్ష్మణయోః రాజేన్ద్ర దానం కార్యం సుఖోదయం. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ఏకసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ ద్విసప్తతితమ స్సర్గః.

త ముక్తవంతం వైదేహం విశ్వామిత్రో మహామునిః,
ఉవాచ వచనం వీరం వసిష్ఠసహితో నృపం. ౧

అచింత్యా న్యప్రమేయాని కులాని నరపుంగవ,
ఇక్ష్వాకూణాం విదేహానాం నైషాం తుల్యోస్తి కశ్చన. ౨

సుఖోదర్కం, వధూవరయో రతిశయావహ మిత్యర్థః. కార్యమితి సామాన్యోక్త్యా మయాపి కన్యార్థం క్రియత ఇతి సూచితం. కన్యాదానే ఉత్తరఫల్గున్యాః ప్రశస్తత్వముక్తం జ్యోతిషే 'త్రీణ్యుత్తరాణ్యపి తథార్కమఘానురాధా మూలాంత్యసోమ కమలోద్భవభాన్యుడూ' నీతి. ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ ద్విసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ విశ్వామిత్రేణ భరత శత్రుఘ్నార్థే కుశధ్వజసుతావరణం గోదానకరణం చ ద్విసప్తతితమే (త ముక్తవంత మిత్యాది.) నృపం జనకం. ౧

(అచింత్యానీత్యాది.) అచింత్యాని ఆశ్చర్యభూతాని, అప్రమేయాని అపరిచ్ఛేద్యమహిమాని, ఏషాం ఇక్ష్వాకువిదేహానాం, తుల్యః కశ్చన నాస్తి యతః అతః కారణా దచింత్యత్వ-మప్రమేయత్వం చేతి భావః. ౨

(కుశధ్వజసుతావరణం)

సదృశో ధర్మసంబంధ స్సదృశో రూపసంపదా,
రామలక్ష్మణయోః రాజన్ సీతా చోర్మిళయా సహ. ౩

వక్తవ్యం చ నరశ్రేష్ఠ శ్రూయతాం వచనం మమ, ౩౻

భ్రాతా యవీయాన్ ధర్మజ్ఞ ఏష రాజా కుశధ్వజః.
అస్య ధర్మాత్మనో రాజన్ రూపేణాఽప్రతిమం భువి, ౪౻

సుతాద్వయం నరశ్రేష్ఠ పత్న్యర్థం వరయామహే. ౫

భరతస్య కుమారస్య శత్రుఘ్నస్య చ ధీమతః,
వరయామ స్సుతే రాజన్ తయో రర్థే మహాత్మనోః. ౬

పుత్రా దశరథస్యేమే రూపయౌవనశాలినః,
లోకపాలోపమా స్సర్వే దేవతుల్య పరాక్రమాః. ౭

(సదృశ ఇతి.) సీతా ఊర్మిళయా సహ రామలక్ష్మణయో ర్దీయత ఇతి యత్, అయం ధర్మ సంబంధః ధర్మేణ సంబంధః, యౌనసంబంధ ఇతి యావత్, సదృశః, రూపసంపదా చ సదృశః. యద్వా, అయం కరిష్యమాణో ధర్మసంబంధః, సదృశః ఉభయకులసదృశః, రూపసంపదా చ సదృశః, తుల్యరూపయో ర్వివాహ ఇత్యర్థః అత్ర హేతు మాహ (రామేతి) సీతా ఊర్మిళయా సహ రామ లక్ష్మణయో ర్యత స్సదృశేత్యనుషంగః. యద్వా, సీతా ఊర్మిళయా సహ రామలక్ష్మణయోః, చకారా ద్రామలక్ష్మణౌ చ సీతోర్మిళయోః, రూపసంపదా సదృశః, శకారాంతే బహువచనం. అత స్సదృశో ధర్మసంబంధ ఇత్యర్థః. ౩

(వక్తవ్యం చేతి.) అన్య ద్వక్తవ్యం కించి దస్తి. తదపి శ్రూయతా మిత్యర్థః. ౩౻-౫

పత్న్యర్థ మిత్యుక్తం. కయో రిత్యాకాంక్షాయాం తదుపపాదయ న్నాహ (భరతస్యేతి.) భరతస్య శత్రుఘ్నస్య చ తయో రుభయో రర్థ ఇత్యన్వయః. ౬-౭

ఉభయో రపి రాజేంద్ర సంబంధేనాఽనుబధ్యతాం,
ఇక్ష్వాకోః కుల మవ్యగ్రం భవతః పుణ్యకర్మణః. ౮

విశ్వామిత్రవచ శ్శ్రుత్వా వసిష్ఠస్య మతే తదా,
జనకః ప్రాంజలి ర్వాక్య మువాచ మునిపుంగవౌ. ౯

కులం ధన్య మిదం మన్యే యేషాం నో మునిపుంగవౌ,
సదృశం కులసంబంధం య దాజ్ఞాపయథ స్స్వయం. ౧౦

ఏవం భవతు భద్రం వః కుశధ్వజసుతే ఇమే,
పత్న్యౌ భజేతాం సహితౌ శత్రుఘ్నభరతా వుభౌ. ౧౧

ఏకాహ్నా రాజపుత్రీణాం చతసృణాం మహామునే,
పాణీన్ గృహ్ణంతు చత్వారో రాజపుత్రా మహాబలాః. ౧౨

(ఉభయో రితి.) ఉభయో ర్యువయో స్సంబంధేన కులద్వయమ ప్యనుబధ్యతా మిత్యర్థః. భవతః కుల మిత్యనుకర్షః. అవ్యగ్రం నిర్దోషం, అన్యోన్యసంబంధేనాన్యోన్య ముత్కర్షం ప్రాప్నుయా దిత్యర్థః. ౮

(వసిష్ఠస్య మతే) వసిష్ఠానుమత ఇత్యర్థః. ౯

(కులమితి.) య ద్యస్మాత్, మునిపుంగవౌ యువాం, ఏషాం నః, కులసంబంధం ఇక్ష్వాకువంశేన యౌనసంబంధం, స్వయం శిష్యముఖం వినా, ఆజ్ఞాపయథః, తస్మా త్తేషాం నః, ఇదం కులం, ధన్యం భాగ్యశాలీతి మన్యే. ౧౦

(పత్న్యౌ భజేతాం) పత్నీత్వేన భజేతాం, సహితౌ సదా సహచరౌ. ౧౧

(ఏకాహ్నేతి.) ఏకాహ్నేత్యబిభావ ఆర్షః. సప్తమ్యర్థే తృతీయా. (చతసృణా మితి) ఛంద స్యుభయథేతి పక్షే దీర్ఘః. ౧౨

(కల్యాణప్రయత్నః)

ఉత్తరే దివసే బ్రహ్మన్ ఫల్గునీభ్యాం మనీషిణః,
వైవాహికం ప్రశంసంతి భగో యత్ర ప్రజాపతిః. ౧౩

ఏవ ముక్త్వా వచ స్సౌమ్యం ప్రత్యుత్థాయ కృతాంజలిః,
ఉభౌ మునివరౌ రాజా జనకో వాక్య మబ్రవీత్. ౧౪

పరో ధర్మః కృతో మహ్యం శిష్యోఽస్మి భవతో స్సదా, ౧౫

(ఉత్తరే) ఫల్గునీభ్యా ముపలక్షితయో ర్దివసయోః ఉత్తరస్మిన్ దివసే, ఉత్తరఫల్గున్యా మిత్యర్థః. యద్వా, ఫల్గునీభ్యా మితి సప్తమ్యర్థే చతుర్థీ. ఫల్గున్యా ముత్తరే ఫల్గున్యాఖ్యే ఉత్తర నక్షత్ర ఇత్యర్థః. ప్రశస్తతాయాం హేతుః భగ ఇతి. భగః ప్రజాపతిః ప్రజోత్పత్తిస్థానయోనిలింగాధిష్ఠాతా దేవతా, నను 'ఏకస్మింస్తు గృహే కుర్యా దేకామేవ శుభక్రియాం, అనేకాం యస్తు కురుతే స నాశ మధిగచ్ఛతీ' తి జ్యోతిశ్శాస్త్రే ఏకగృహేఽనేకోత్సవనిషేధో దృశ్యత ఇతి చేత్, మతాంతరే ఏకగృహే భ్రాతౄణా మేకదోత్సవస్య విహితత్వాత్. ఉక్తం హి దైవజ్ఞవిలాసే — 'భిన్నోదరోదయవతా ముద్వాహే కల్పయేత్ పృథగ్వేదిం, ఏకగృహే జగు రార్యా మంటప మేకం పరాశరేణోక్త' మితి. నన్వేవమపి లక్ష్మణశత్రుఘ్నయోః కథం ఏకదా వివాహః? 'ఏకమాతృప్రసూతానా మేకస్మిన్నేవ వత్సరే, వివాహం మౌంజిబంధం చ చూడాకర్మ న కారయే' దితి నిషేధా దితి చేత్ — సత్యం. ఏకస్మిన్ దినే తు కర్తవ్య ఏవ, ఉక్తం హి దైవజ్ఞవిలాసే 'భ్రాతృద్వయే స్వసృయుగే భ్రాతృస్వసృయుగే తథా, సమానాశ్చ క్రియాః కుర్యు ర్మాతృభేదే తథైవ చ, ఏకస్మిన్ దివసే త్వేకలగ్నే భిన్నాంశకే తయోః, ఏకగర్భోదయవతో ర్వివాహ శ్శుభకృ ద్భవే' దిత్యేకోదరయోర ప్యేకగృహే వివాహకరణవచనం ద్రష్టవ్యం. ౧౩

(ప్రత్యుత్థాయ) ఆదరాతిశయేనేతి భావః. ౧౪

(పరో ధర్మః) కన్యాప్రదానరూపః. ౧౫

ఇమా న్యాసనముఖ్యాని ఆసాతాం మునిపుంగవౌ.
యథా దశరథస్యేయం తథాఽయోధ్యా పురీ మమ, ౧౫

ప్రభుత్వే నాస్తి సందేహో యథార్హం కర్తు మర్హథ. ౧౬

తథా బ్రువతి వైదేహే జనకే రఘునందనః,
రాజా దశరథో హృష్టః ప్రత్యువాచ మహీపతిం. ౧౭

యువా మసంఖ్యేయగుణౌ భ్రాతరౌ మిథిలేశ్వరౌ,
ఋషయో రాజసంఘాశ్చ భవద్భ్యా మభిపూజితాః. ౧౮

స్వస్తి ప్రాప్నుహి భద్రం తే గమిష్యామి స్వ మాలయం,
శ్రాద్ధకర్మాణి సర్వాణి విధాస్యామీతి చాబ్రవీత్. ౧౯

త మాపృష్ట్వా నరపతిం రాజా దశరథ స్తదా,
మునీంద్రౌ తౌ పురస్కృత్య జగామాశు మహాయశాః. ౨౦

(ఇమానీతి) సార్ధశ్లోక ఏకాన్వయః. మద్భ్రాతుః మమ దశరథస్య చ, యా న్యాసనముఖ్యాని సింహాసనాదీని, తాని యువా మాసాతాం, పురుషవ్యత్యయ ఆర్షః. వినయాయ ప్రథమపురుషో వా. రాజ్యత్రయ మపి యుష్మదీయ మిత్యర్థః. నను దశరథ సింహాసనం కథం త్వయా శక్యం దాతుం? తత్రాహ (యథేతి.) ఇయం మిథిలా, యథా దశరథస్యేష్టవినియోగార్హా తథా అయోధ్యా చ మమ, తథాచ యువయోః ప్రభుత్వే సందేహో నాస్తి. అతో యథార్హం యథోచితం, ప్రభుత్వం కర్తు మర్హథ. పూజాయాం బహువచనం. వయం సర్వే భవదధీనాః, యూయ మేవాస్మాకం త్రయాణాం హిత ముపదిశ్య యథోచితం ప్రకృతకార్యం కర్తు మర్హథేత్యర్థః. ౧౬

(హృష్ట ఇతి). ఏవ మేకవాక్యవాదేనేతి శేషః. ౧౭-౨౦

(శ్రీరామాదీనాం గోదానమంగళం)

స గత్వా నిలయం రాజా శ్రాద్ధం కృత్వా విధానతః,
ప్రభాతే కాల్య ముత్థాయ చక్రే *గోదాన ముత్తమం. ౨౧

గవాం శతసహస్రాణి బ్రాహ్మణేభ్యో నరాధిపః,
ఏకైకశో దదౌ రాజా పుత్రా నుద్దిశ్య ధర్మతః ౨౨

సువర్ణశృంగా స్సంపన్నా స్సవత్సాః కాంస్యదోహనాః,
గవాం శతసహస్రాణి చత్వారి పురుషర్షభః, ౨౩

విత్త మన్యచ్చ సుబహు ద్విజేభ్యో రఘునందనః,
దదౌ గోదాన ముద్దిశ్య పుత్రాణాం పుత్రవత్సలః. ౨౪

స సుతైః కృతగోదానై ర్వృతస్తు నృపతి స్తదా,
లోకపాలై రివాభాతి వృత స్సౌమ్యః ప్రజాపతిః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, ద్విసప్తతితమ స్సర్గః.

(కాల్యం) కాలే కర్తవ్యం, గోదానం సమావర్తనం. ౨౧

తదంగదానాన్యాహ (గవామిత్యాది.) ౨౨

(సంపన్నాః) క్షీరసంపన్నాః, కాంస్యదోహనాః కాంస్యమయదోహనపాత్రాః, సుబహు అన్యద్విత్తం చ. ౨౩–౨౪

(సౌమ్యః) సుప్రసన్నచిత్తః. ౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, ద్విసప్తతితమ స్సర్గః.

---

*గోదానం తదాఖ్యం కర్మవిశేషం. 'గోదానం చౌళవ త్కార్యం షోడశేఽబ్దే తదుచ్యతే, అంకోపవేశనం నాస్తి శ్మశ్రూణాం ముండనం భవేత్, స్నాత్వా చ వాగ్యత స్తిష్ఠే న్నహశ్శేషం నయే దథ, అదిత్యేఽస్తమితే వాచం విసృజే తాంతికే గురోః. అహం వరం దదామీతి దద్యా ద్గోమిథునం తత' ఇత్యాశ్వలాయనకారికాయాం. ఇదం సమావర్తనపూర్వాంగం. ఇతి తిలకం.

అథ త్రిసప్తతితమ స్సర్గః.

యస్మిం స్తు దివసే రాజా చక్రే గోదాన ముత్తమం,
తస్మిం స్తు దివసే శూరో యుధాజి త్సము పేయివాన్. ౧

పుత్రః కేకయరాజస్య సాక్షా ద్భరత మాతులః,
దృష్ట్వా పృష్ట్వా చ కుశలం రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౨

కేకయాధిపతీ రాజా స్నేహా త్కుశల మబ్రవీత్,
యేషాం కుశలకామోసి తేషాం సంప్ర త్యనామయం. ౩

స్వస్రీయం మమ రాజేంద్ర ద్రష్టుకామో మహీపతిః,
తదర్థ ముపయాతోఽహ మయోధ్యాం రఘునందన. ౪

శ్రుత్వా త్వహ మయోధ్యాయాం వివాహార్థం తవాత్మజాన్,
మిథిలా ముపయాతాం స్తు త్వయా సహ మహీపతే. ౫

త్వరయాఽభ్యుపయాతోఽహం ద్రష్టుకామ స్స్వసు స్సుతం, ౫½

అథ రాజా దశరథః ప్రియాతిథి ముపస్థితం.
దృష్ట్వా పరమసత్కారైః పూజార్హం సమపూజయత్, ౬½

అథ త్రిసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ సీతావివాహ స్త్రిసప్తతితమే (యస్మిన్నిత్యాది.) ౧.

(సాక్షాత్పదేన) భిన్నోదర మాతులో వ్యవచ్ఛిద్యతే. ౨

(కేకయాధిపతిః) స్వపితా, అనామయం కుశలం, విద్యత ఇతి శేషః, ౩

స్వసు రపత్యం (స్వస్రీయః.) ౪-౬½.

(కల్యాణమహోత్సవః)

తత స్తా ముషితో రాత్రిం సహ పుత్రై ర్మహాత్మభిః.
ప్రభాతే పున రుత్థాయ కృత్వా కర్మాణి కర్మవిత్, ౭౫.

ఋషీం స్తదా పురస్కృత్య యజ్ఞవాట ముపాగమత్. ౮

యుక్తే ముహూర్తే విజయే సర్వాభరణభూషితైః,
భ్రాతృభి స్సహితో రామః కృతకౌతుకమంగళః. ౯

వసిష్ఠం పురతః కృత్వా మహర్షీ నపరానపి, ౯౫.

(పితు స్సమీప మాశ్రిత్య తస్థౌ భ్రాతృభి రావృతః.)
వసిష్ఠో భగవా నేత్య వైదేహ మిద మబ్రవీత్. ౧౦.

రాజా దశరథో రాజన్ కృతకౌతుకమంగళైః,
పుత్రై ర్నరవరశ్రేష్ఠ దాతార మభికాంక్షతే, ౧౧.

(యజ్ఞవాటం) యజ్ఞవాటసమీపం, అత్ర యజ్ఞవాటశబ్దే నోత్సవశాలోచ్యతే. పూర్వం యజ్ఞస్యాంత ఇత్యుక్తత్వేన యజ్ఞస్య సమాప్తత్వాత్, ఉత్తరసర్గే దశరథానుయానోక్తేశ్చ. ౮

(యుక్తే) వివాహానురూపే. విజయే విజయావహే, నతు విజయాఖ్యే, తస్యాఽపరాహ్ణికత్వాత్. ముహూర్తశబ్దస్య ఘటికాద్వయపరత్వే విజయః పూర్వాహ్ణ ఏవ భవతి. పురతః కృత్వా, ఉపాగమ దితి శేషః. కృతకౌతుకమంగళః కృతవివాహసూత్రబంధనరూపమంగళాచారః, 'కౌతుకం విషయాభోగే హస్తసూత్ర' ఇత్యమరః. ౯-౧౦

(దాతారమితి) త్వామితి శేషః. ౧౧

దాతృప్రతిగ్రహీతృభ్యాం సర్వార్థాః ప్రభవంతి హి,
స్వధర్మం ప్రతిపద్యస్వ కృత్వా వైవాహ్య ముత్తమం. ౧౨

ఇత్యుక్తః పరమోదారో వసిష్ఠేన మహాత్మనా,
ప్రత్యువాచ మహాతేజాః వాక్యం పరమధర్మవిత్. ౧౩

క స్థితః ప్రతిహారో మే కస్యాజ్ఞా సంప్రతీక్ష్యతే,
స్వగృహే కో విచారోఽస్తి యథా రాజ్య మిదం తవ. ౧౪

కృతకౌతుకసర్వస్వా వేదిమూల ముపాగతాః,
మమ కన్యా మునిశ్రేష్ఠ దీప్తా వహ్నే రివార్చిషః. ౧౫

సజ్జోఽహం త్వత్ప్రతీక్షోఽస్మి వేద్యా మస్యాం ప్రతిష్ఠితః.
అవిఘ్నం కురు తాం రాజా కిమర్థ మవలంబతే. ౧౬

తద్వాక్యం జనకేనోక్తం శ్రుత్వా దశరథ స్తదా,
ప్రవేశయామాస సుతాన్ సర్వా నృషిగణా నపి. ౧౭

(దాతృప్రతిగ్రహీతృభ్యా మితి.) యోగ ఇతి శేషః. సర్వార్థాః దానప్రతిగ్రహాదయః, వివాహ ఏవ వైవాహ్యం, కృత్వా, స్వధర్మం ప్రతిజ్ఞారూపం. ౧౨-౧౩

(ప్రతిహారః) ద్వారపాలః, కిమర్థం ద్రుత మాగమనం పరిహ్రియత? ఇతి భావః. (యథేతి) త్వదీయం రాజ్య మివ మదీయ మపి రాజ్యం తవైవ. తథా చ మద్గృహమాత్రస్య స్వీయత్వే కో విచార? ఇత్యర్థః. ౧౪

(కృత కౌతుకసర్వస్వాః) అనుష్ఠితవివాహోపయోగిసర్వమంగళాచారాః. ౧౫

(అవిఘ్నం) అవిళంబం, అవలంబతే విళంబతే. ౧౬

(శ్రుత్వేతి.) వసిష్ఠప్రేరితపురుషముఖా దిత్యర్థః. ౧౭

(కల్యాణమహోత్సవః)

తతో రాజా విదేహానాం వసిష్ఠ మిద మబ్రవీత్,
కారయస్వ ఋషే సర్వ మృషిభి స్సహ ధార్మిక. ౧౭

రామస్య లోకరామస్య క్రియాం వైవాహికీం విభో, ౧౮॥

తథేత్యుక్త్వా తు జనకం వసిష్ఠో భగవా నృషిః,
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య శతానందం చ ధార్మికం, ౧౯॥

* ప్రపామధ్యే తు విధివ ద్వేదిం కృత్వా మహాతపాః.
అలంచకార తాం వేదిం గంధపుష్పై స్సమంతతః, ౨౦॥

సువర్ణపాలికాభిశ్చ †ఛిద్ర (చిత్ర) కుంభైశ్చ సాంకురైః.
అంకురాఢ్యై శ్శరావై శ్చ ధూపపాత్రై స్సధూపకైః, ౨౧॥

శంఖపాత్రై స్స్రువై స్స్రుగ్భిః పాత్రై రర్ఘ్యాభిపూరితైః.
‡ లాజపూర్ణైశ్చ పాత్రీభి రక్షతై రభిసంస్కృతైః, ౨౨॥

(తత ఇతి) లోకా రమంతేఽస్మి న్నితి లోకరామః. తస్య ౧౮॥

(తథేతి.) ప్రపా పానీయశాలికా, అభినవనాళికేరాది పత్రరచితమండప ఇత్యర్థః. సువర్ణపాలికాభిః సాంకురాభి రితి లింగవిపరిణామేనానుకృష్యతే. ఛిద్రకుంభైః కరకైః, శంఖపాత్రైః శంఖరూపపాత్రైః, స్రుక్స్రువౌ ఆజ్యహోమసాధనపాత్రవిశేషౌ, అర్ఘ్యాభిపూరితైః అర్ఘ్యార్థజలపూరితైః, లాజపూర్ణైః పాత్రై రి త్యనుషజ్యతే. పాత్రీభిః కార్యాంతరోపయుక్త పాత్రాంతరైః, అభిసంస్కృతైః హరిద్రాలేపనాదిసంస్కారవద్భిః, అలంచకారేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౨॥

* ప్రపామధ్యే యజ్ఞశాలామధ్యే ఇతి కతకః. తృష్ణాశామకత్వేన ప్రపాత్వారోపః.

† అచ్ఛిద్రకుంభైరితి పాఠే స్ఫుటనాదిదోషరహితైః స్వర్ణకుంభై రిత్యర్థ ఇతి కతకః.

‡ లాజపూర్ణైశ్చ పాత్రీభి రిత్యార్షం.

దర్భై స్సమై స్సమా స్తీర్య విధివ న్మంత్రపూర్వకం.
అగ్ని మాదాయ వేద్యాం తు విధిమంత్రపురస్కృతం, ౨౩½

జుహావాఽగ్నౌ మహాతేజాః వసిష్ఠో భగవా నృషిః. ౨౪

—: సీతాకల్యాణ మహోత్సవ ఘట్టః :—

తత స్సీతాం సమానీయ సర్వాభరణభూషితాం,
సమక్ష మగ్నే స్సంస్థాప్య రాఘవాభిముఖే తదా.
అబ్రవీ జ్జనకో రాజా కౌసల్యానందవర్ధనం, ౨౫½

* ఇయం సీతా మమ సుతా సహధర్మచరీ తవ.
ప్రతీచ్ఛ చైనాం భద్రం తే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా, ౨౬½

(సమైః) సమపరిమాణైః, అత్ర పాణిగ్రహణాత్ పూర్వం హోమం ఆభ్యుదయికః. ౨౪-౨౫½

అథ సౌందర్యాభిజాత్యాదినా సీతాయాః ప్రతిగ్రహార్హతాం వదన్ ప్రతిగ్రహ మనుజానాతి (ఇయ మితి.) (ఇయం) అపరిచ్ఛేద్య సౌందర్యసౌకుమార్యలావణ్యాదికం ప్రత్యక్షేణ నిర్దిశతి. న కేవలం ప్రత్యక్షం సౌందర్యాదికం, ప్రత్యక్షదృష్టమ ప్యనుమానేన బుభుత్సమానస్యా యోనిజత్వేన అనుమేయం చేత్యాహ (సీతా) సీతా లాంగలపద్ధతిః, తజ్జన్యతయా తథా వ్యపదేశః. (ఇయం సీతా) యా సిద్ధాశ్రమాత్ ప్రభృతి ధనుర్భంగాదినా కుతూహలగోచరతా మాసాదితా సేయం సీతా. యద్వా, సీతాదర్శనదశాయాం విద్యుత్స్ఫురణసమయ ఇవ క్వచిద ప్యవయవప్రతిప త్త్యభావేన ససంభ్రమం రామం ప్రత్యాహ (ఇయం సీతేతి.) యద్వా, 'ప్రాసాదే సా పథి పథి చ సా

* తనిశ్లోకీ. (ఇయం) నిరతిశయరూపవతీ. (సీతేతి) జన్మపరిశుద్ధి రుచ్యతే. (మమ సుతే) త్యావాసపరిశుద్ధిః. (తవ) సౌందర్యవాగురయా సర్వహృదయాకర్షకస్య. (సహధర్మచరీ) నిత్యం సహధర్మచారిణీ, భవిష్యతీతి కాలవిశేషవిధానాభావాత్. నిత్యం సహధర్మచారిణ్యాః కిమిదం దాన? మితి న కోపః కార్య ఇతి ప్రసాదం యాచతే (భద్రం త ఇతి.) మాసోత్సవాది ష్వర్చావిగ్రహ వివాహవత్ అవతారానుగుణవివాహాదికం న విరుధ్యత ఇతి హృదయం. యద్వా, మత్తోపి ప్రేమాతిశయ స్తవాపీతి. దృష్టిదోష పరిహారార్థం రక్షాం కరోతి (భద్రం త ఇతి.) (పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినేతి)

(కల్యాణమహోత్సవః)

పృష్ఠత స్సా పుర స్సే' త్యుక్తరీత్యా అనవరతభావనాప్రకర్షేణ సర్వత్ర సీతాయాః ప్రతీయమానత్వా దాహ (ఇయం సీతేతి.) యద్వా, యథా రామ ఆత్మానం మానుషం మన్యతే ఏవం సీతాపి. అతో రాఘుపత్న్యేఽభవ త్సితేత్యాహ (ఇయం సీతేతి.) న కేవలం సౌందర్య మస్మదపేక్షితం. కింత్వాభి జాత్యం చేత్యత్రాహ (మమ సుతేతి.) ఆచారప్రధాన జనకకులజాతాయాః కిం వక్తవ్య మాభిజాత్య మితి భావః. యద్వా (మమ సుతా) 'మహతా తపసా రామ' ఇతివత్, తుభ్యం దాతుం విరచితవివిధవ్రతోపవాసాదికస్య మమ కన్యేత్యర్థః. అస్త్వియం సుందరీ భోగార్థా, ధర్మాచరణార్థ మన్యయా భవితవ్య మితి మన్యేతేత్యత్రాహ (సహధర్మచరీ తవేతి.) భోగార్థేయమేవ ధర్మాచరణార్థా పీతి భావః. సమానో ధర్మ స్సహధర్మః, తం చరతీతి సహధర్మచరీ – 'దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్ సతా మేత దగర్హిత' మితి వక్తు స్తవానురూపేయం 'న కశ్చి న్నాపరాధ్యతీ'తి వక్త్రీతి భావః. ఏవం సౌందర్యాభిజాత్యధర్మాచరణశీలత్వాదిమత్త్వేపి త్వదనుమ త్యభావా న్నైనాం ప్రతిగృహ్ణామీ త్యత్రాహ (ప్రతీచ్ఛ చైనా మితి) ప్రతీచ్ఛ గృహాణ, సీతాయా రామాఽవినాభూతతయా తస్యాః ప్రదానాఽనర్హత్వా ద్దదామీ త్యనుక్తిః. (భద్రం తే) స్వతస్సిద్ధాయాః కస్త్వం దాతు? మితి రామః కుప్యేదితి సాంత్వయతి. యద్వా, నిరతిశయకన్యాలక్షణశాలిన్యా అస్యాః ప్రతిగ్రహే భవత స్సర్వాణి మంగళాని భవిష్యంతీత్యర్థః. యద్వా, అనురూపవధూవరయో స్సంయోగే దృష్టిదోషో భవిష్యతీతి మంగళ మాశాస్తే (భద్రం త ఇతి.) ఏవం మయానుజ్ఞాతే గాంధర్వరాక్షసాభ్యా ముద్వహేదితి భీతః ప్రాహ (పాణిం గృహ్ణీష్వేతి). 'యది కామయేత స్త్రీరేవ జనయేయ మి త్యంగుళీ రేవ గృహ్ణీయా' దిత్యాద్యుక్తకామవ్యావృత్తయే పాణి మిత్యుక్తం. ప్రణయధారాయాం

తాదృశావస్థానుభవేన నయనసాఫల్యం భజామ ఇతి భావః. ఆచార్యాస్తు ప్రకారాంతరేణ వ్యాచక్షతే. (ఇయం) రూపౌదార్యగుణై రహ మేవ గరీయా నితి న తూష్ణీం స్థాతవ్యం, ఏనా మపి పశ్య. తుల్యశీలవయోవృత్తా మిత్యాద్యుక్తలక్షణవత్త్వా త్తవేయ మర్హతి. అతిశయాంతర మాహ (సీతేతి) అభిజాత్యాయోనిజత్వే అతిశయితే. (ఇయం సీతా) సువర్ణలతా భూమావేవ ఖలూత్పద్యతే. హిరణ్యవర్ణా ఖల్వియం. (మమ సుతా) 'జనకానాం కులే కీర్తి మాహరిష్యతి మే సుతే' తి ప్రసిద్ధివిషయా, (సహధర్మచరీ) త్వదాచరితధర్మాణాం ప్రవర్తయిత్రీ, (ప్రతీచ్ఛ) అత్యాదరేణ గృహాణ, 'న చ సీతా త్వయా హీనే' త్యాదివత్, 'న జీవేయం క్షణమపీ' త్యేవం ప్రకారేణ చ స్థాతవ్యం. (ఏనా) మాగతాం అపరిహారేణ స్వీకురు. (పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా) పాణిగ్రహణేనాఽశిథిల కంకణాం కురు. (భద్రం త ఇతి) గృహీతపాణ్యో రుభయోరపి మంగళాశాసనం కరోతి.

పతివ్రతా మహాభాగా ఛాయేవానుగతా సదా.
ఇత్యుక్త్వా ప్రాక్షిప ద్రాజా మంత్రపూతం జలం తదా, ౨౬౫

సాధు సాధ్వీతి దేవానా మృషీణాం వదతాం తదా.
దేవదుందుభి నిర్ఘోషః పుష్పవర్షో మహా నభూత్, ౨౭౫

పాదగ్రహణ మస్తు, సంప్రతి పాణిం గృహ్ణీష్వ. (పాణినేతి) సాహిత్యకృతశోభావిశేషదర్శనా భిలాషేణోక్తం. బ్రాహ్మణస్యైవ పాణిగ్రహణం, క్షత్రియాదే శ్శరాదిగ్రహణం విహితం. అతః కథ మిదం సంగచ్ఛత? ఇతి న శంకనీయం. తస్యాఽసవర్ణవిషయత్వాత్. ఆహ మనుః—'పాణిగ్రహణ సంస్కార స్సవర్ణాసు ప్రదృశ్యతే, అసవర్ణా స్వయం జ్ఞేయో విధి రుద్వాహ కర్మణి. శరః క్షత్రియయా గ్రాహ్యః ప్రతోదో వైశ్యకన్యయా, వాసోదశా శూద్రయా తు వర్ణోత్కృష్టస్య వేదన' ఇతి. అత స్సర్వవర్ణానా మపి సవర్ణాసు పాణిగ్రహోస్త్యేవ. ౨౬౫.

(పతివ్రతేత్యాది) భవిష్యతీతి శేషః. ప్రాక్షిపత్ రామహస్త ఇతి శేషః. ౨౬౫

శుభనిమిత్త మాహ (సాధ్వీతి.) వదతాం వదత్సు, పుష్పవర్షః పుష్పవృష్టిశ్చ. ౨౭౫ ౨౮౫.

(పాణినా) ప్రణయాపరాధే పాణినా పాదగ్రహణం భవిష్యతి, ఇదానీం పాణిం గృహ్ణీష్వ కేచి దేవం వర్ణయంతి (ఇయం) త్వద్విశ్లేషవ్యతిరిక్తకాలమాత్రసత్తావతీ, పతివ్రతాయాః స్త్రియా భర్తృవిరహే సత్తానాశ ఏవేతి సిద్ధం ఖలు. (ఇయం) 'ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా, మృతే మ్రియేత యా నారి సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతే'తి శాస్త్ర విషయభూత పతివ్రతాస్త్రీభ్య ఉత్తమా ఖలు, తద్విలక్షణా చ. (ఇయం) త్వదాత్మభూతా త్వచ్ఛరీరభూతా చ సీతానిమిత్త న్యూనతా తవైవ ఖలు. స్వచ్ఛాయాదోషః ఛాయావత ఏవ ఖలు. (సుతా) 'మాతర మంగనా' ఇతి మాతృగుణానువృత్త్యా పృథివీగంధసారభూతక్షమాదిగుణవతీ చ. (మమ సుతేతి) న కేవలం రాజకుమారీత్వేన భోగదానం, కింతు హేమారవిందన్యాయేన ఆశ్రితవైలక్షణ్యా నుగుణ్యేన విశేషతో భోగదాన మితి. (ఏనాం) ఏవం వ్రతనియమై రుత్పన్నాం, (భద్రం తే). 'భుఙ్క్ష్వ స్వశేష మఖిలం తవే' తివత్ వ్రతనియమాదిజన్యతాయా స్సఫలత్వం తవైవ. భోగ్యవస్తుగుణ పౌష్కల్యం భోక్తు రేవాతిశయితభోగాయ. (పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా.) సీతా హస్తం ప్రసార్య గృహీతుం న జానాతి, త్వమేవ గృహ్ణీష్వ. (పాణినేతి) 'బాహుచ్ఛాయా మవష్టబ్ధా యస్య లోకా మహాత్మనః' ఇత్యాది ప్రసిద్ధపరాక్రమశాలిహస్తేన హస్తం గృహ్ణీష్వ. ౨౬౫

(కల్యాణమహోత్సవః)

ఏవం దత్త్వా తదా సీతాం మన్త్రోదకపురస్కృతామ్.
అబ్రవీ జ్జనకో రాజా హర్షేణాభిపరిప్లుతః, ౨౯॥

లక్ష్మణాగచ్ఛ భద్రం తే ఊర్మిళా ముద్యతాం మయా.
ప్రతీచ్ఛ పాణిం గృహ్ణీష్వ మా భూ త్కాలస్య పర్యయః, ౩౦॥

త మేవ ముక్త్వా జనకో భరతం చాభ్యభాషత.
గృహాణ పాణిం మాండవ్యాః పాణినా రఘునందన, ౩౧॥

శత్రుఘ్నం చాపి ధర్మాత్మా అబ్రవీ జ్జనకేశ్వరః,
శ్రుతకీర్త్యా మహాబాహో పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా, ౩౨॥

సర్వే భవంత స్సౌమ్యాశ్చ సర్వే సుచరితవ్రతాః.
పత్నీభి స్సంతు కాకుత్స్థా మా భూ త్కాలస్య పర్యయః, ౩౩॥

జనకస్య వచశ్శ్రుత్వా పాణీన్ పాణిభి రస్పృశన్.
చత్వార స్తే చతసృణాం వసిష్ఠస్య మతే స్థితాః, ౩౪॥

(పర్యయః) విళంబ ఇత్యర్థః. భిన్నమాతృకత్వాత్ భరతాత్ పూర్వం లక్ష్మణవివాహో న దుష్యతి. 'పితృవ్యపుత్రే సాపత్నే పరనారీసుతేషు వా, వివాహదానయజ్ఞాదౌ పరివేదో న దూషణ' మితి స్మరణాత్. ౩౦-౩౨॥

(పత్నీభిః) సహితా ఇతి శేషః. అత్రోదక ప్రదాన మర్థసిద్ధం. జనకేనానుజ్ఞామాత్రం కృతం, జ్యేష్ఠత్వాత్. ఉదకప్రక్షేపణం తు మాండవీశ్రుతకీర్త్యోః కుశధ్వజేనైవ. తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః- "పితా పితామహో భ్రాతా సకుల్యో జననీ తథా. కన్యాప్రదః పూర్వనాశే ప్రకృతిస్థః పరః పర' ఇతి. ౩౩-౩౪॥

అగ్నిం ప్రదక్షిణీకృత్య వేదిం రాజాన మేవ చ.
ఋషీం శ్చైవ మహాత్మాన స్సభార్యా రఘుసత్తమాః, ౩౫

యథోక్తేన తదా చక్రు ర్వివాహం విధిపూర్వకం. ౩౬

(కాకుత్స్థైశ్చ గృహీతేషు లలితేషు చ పాణిషు)
పుష్పవృష్టి ర్మహ త్యాసీ దంతరిక్షా త్సుభాస్వరా,
దివ్యదుందుభినిర్ఘోషై ర్గీతవాదిత్రనిస్వనైః. ౩౭

ననృతు శ్చాప్సరస్సంఘా గంధర్వాశ్చ జగుః కళం,
వివాహే రఘుముఖ్యానాం త దద్భుత మదృశ్యత. ౩౮

ఈదృశే వర్తమానే తు తూర్యోద్ఘుష్టనినాదితే,
త్రి రగ్నిం తే పరిక్రమ్య ఊహు ర్భార్యాం మహౌజసః. ౩౯

(అగ్ని మితి.) అత్రైకస్యాం వేదికాయా మేకస్మిన్నేవాగ్నౌ వసిష్ఠో జుహావ. తేనైవ మేక మగ్నిం సర్వే స్వస్వభార్యాపాణీన్ గృహీత్వా ప్రదక్షిణీకృత్య చక్రు రిత్యుత్తరత్రాన్వయః. రాజానం జనకం, యథోక్తేన శాస్త్రోక్తప్రకారేణ, విధిపూర్వకం కల్పసూత్ర పూర్వకం, వివాహం వివాహకర్మ, తదా తస్మిన్ కాలే, చక్రుః స్వ సూత్రానురోధేన ప్రత్యేకం పాణిగ్రహణ హోమం చక్రు రిత్యర్థః. పూర్వం వసిష్ఠేన హోమవచనం అభ్యుదయికకర్మపరం, అగ్నిప్రతిష్ఠాపనపూర్వకం వివాహహోమో ఽత్రోచ్యతే పాణిగ్రహణానంతర మగ్నిం బ్రాహ్మణాన్ దాతారం జనకం చ ప్రదక్షిణీకృత్య స్వకల్పోక్తవిధానేన ప్రత్యేక మగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య వివాహహోమాం శ్చక్రు రిత్యర్థః. ౩౬

సీతాప్రదానకాలికశుభనిమిత్తముక్తం. అథ సర్వసాధారణ్యేన వివాహకర్మకాలిక శుభనిమిత్తాని దర్శయతి. (పుష్పవృష్టి రితి) తత్ పుష్పవృష్ట్యాదికం. ౩౭-౩౮

అథ లాజహోమ పూర్వకం స్వస్వాగ్నిప్రదక్షిణత్రయం దర్శయతి (ఈదృశ ఇతి.) ఈదృశే పూర్వోక్తరూపే, తూర్యాణాం నృత్తగీతవాద్యానాం, ఉద్ఘుష్టేన ఉద్ఘోషణేన, వినాదితే నాదే ప్రతిధ్వనిరూపే వర్తమానే, అగ్నిం స్వస్వాగ్నిం, త్రిః పరిక్రమ్య, ఊహుః వివాహం నిర్వర్తయామాసుః. ౩౯

(పరశురామసందర్శనం)

అథోపకార్యాం జగ్మ స్తే సభార్యా రఘునందనాః,
రాజా ప్యనుయయా పశ్యన్ సర్షిసంఘ స్సబాంధవః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, త్రిసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ చతుస్సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం విశ్వామిత్రో మహామునిః,
ఆపృష్ట్వా తౌ చ రాజానౌ జగామోత్తర పర్వతం. ౧
(ఆశీర్భిః పూరయిత్వా చ కుమారాం శ్చ స రాఘవాన్.)

విశ్వామిత్రే గతే రాజా వైదేహం మిథిలాధిపం,
ఆపృష్ట్వాథ జగామాశు రాజా దశరథః పురీం. ౨

గచ్ఛంతం తం తు రాజాన మన్వగచ్ఛ న్నరాధిపః, ౨½

అథ రాజా విదేహానాం దదౌ కన్యాధనం బహు. ౩

(రాజా) దశరథః, పశ్యన్ సభార్యాన్ పుత్రా నిత్యర్థః. ౪౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, త్రిసప్తతితమ సర్గః

అథ చతుస్సప్తతితమ స్సర్గః.

అథాయోధ్యాప్రస్థానే మధ్యేమార్గం జామదగ్న్యాగమనం చతుస్సప్తతితమే (అథ రాత్ర్యా మిత్యాది.) ఆపృష్ట్వా ఆపృచ్ఛ్య, ఉత్తరపర్వతం స్వావాసం హిమవంతం. ౧

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) ఆపృష్ట్వా జగమేతి క్రియావృత్త్యా రాజపదావృత్తిః. ౨-౩

గవాం శతసహస్రాణి బహూని మిథిలేశ్వరః,
కంబళానాం చ ముఖ్యానాం క్షౌమకోట్యంబరాణి చ. ౪

హస్త్యశ్వరథపాదాతం దివ్యరూపం స్వలంకృతం,
దదౌ కన్యాపితా తాసాం దాసీదాస మనుత్తమం. ౫

హిరణ్యస్య సువర్ణస్య ముక్తానాం విద్రుమస్య చ,
దదౌ పరమసంహృష్టః కన్యాధన మనుత్తమం. ౬

దత్త్వా బహుధనం రాజా సమనుజ్ఞాప్య పార్థివం,
ప్రవివేశ స్వనిలయం మిథిలాం మిథిలేశ్వరః. ౭

రాజాప్యయోధ్యాధిపతి స్సహ పుత్రై ర్మహాత్మభిః,
ఋషీ౯ సర్వా౯ పురస్కృత్య జగామ సబలానుగః. ౮

గచ్ఛంతం తం నరవ్యాఘ్రం సర్షిసంఘం సరాఘవం,
ఘోరాః స్మ పక్షిణో వాచో వ్యాహరంతి తత స్తతః. ౯

భౌమా శ్చైవ మృగా స్సర్వే గచ్ఛంతి స్మ ప్రదక్షిణం, ౧౦

కన్యాధన మేవ వివృణోతి (గవామిత్యాది.) కంబళానా మిత్యత్రాపి శతసహస్రాణీత్యనుషజ్యతే. క్షౌమకోట్యంబరాణి క్షౌమాశ్చ కోట్యంబరాణి చేతి ద్వంద్వః. క్షౌమాణా మపి బహుత్వ మర్థసిద్ధం. క్షౌమరూపకోట్యంబరాణీతి వా. కోట్యంబరాణి ఉత్కృష్టవస్త్రాణీతి వా. ౪

(హస్త్యిత్యాది) సేనాంగత్వా దేకవద్భావః. కన్యాపితా జనకః, గవాశ్వాదిత్వా ద్దాసీదాస మిత్యేకవద్భావః. ౫

(హిరణ్యస్య) రజతస్య, శతమితి శేషః. ౬-౭

(సబలానుగః) బలై శ్చతురంగైః, అనుగైః కింకరై శ్చ సహితః. ౮

(నరవ్యాఘ్రం.) ప్రతీతి శేషః. ఘోరా ఇత్యనేన అశుభసూచకత్వ ముక్తం. పక్షిణః వాయసాదయః. ప్రదక్షిణ మితి శుభసూచనం. అంతరిక్షే అశుభసూచనం, భూమౌ శుభసూచన మిత్యర్థస్య ద్యోతనార్థం భౌమా ఇతి పదం. ౧౦

(పరశురామసందర్శనం)

తా న్ దృష్ట్వా రాజశార్దూలో వసిష్ఠం పర్యపృచ్ఛత. ౧౦

అసౌమ్యాః పక్షిణో ఘోరా మృగాశ్చాపి ప్రదక్షిణాః,
కి మిదం హృదయోత్కమ్పి మనో మమ విషీదతి. ౧౧

రాజ్ఞో దశరథస్యైత చ్ఛ్రుత్వా వాక్యం మహా నృషిః,
ఉవాచ మధురాం వాణీం శ్రూయతా మస్య యత్ఫలం. ౧౨

ఉపస్థితం భయం ఘోరం దివ్యం పక్షిముఖా చ్చ్యుతం,
మృగాః ప్రశమయం త్యేతే సంతాప స్త్యజ్యతా మయం. ౧౩

తేషాం సంవదతాం తత్ర వాయుః ప్రాదుర్బభూవ హ,
కంపయ న్ పృథివీం సర్వాం పాతయం శ్చ ద్రుమా న్ శుభా న్. ౧౪

తమసా సంవృత స్సూర్య స్సర్వా న ప్రబభు ర్దిశః,
భస్మనా చావృతం సర్వం సంమూఢ మివ తద్బలం. ౧౫

వసిష్ఠ శ్చర్షయ శ్చాన్యే రాజా చ ససుత స్తదా,
ససంజ్ఞా ఇవ తత్రాస న్ సర్వ మన్య ద్విచేతనం. ౧౬

(హృదయ) ముత్కంపయితుం శీల మస్యేతి హృదయోత్కంపి. ఇదం కిం సుఖోదర్కం? దుఃఖోదర్కం వేతి మనో విషీదతి. శుభాశుభసూచకదర్శనేనోభయత్ర నిర్ణయకారణాభావా దితి భావః. ౧౦-౧౨

(పక్షిముఖాచ్చ్యుతం.) పక్షిముఖేన సూచిత మిత్యర్థః. ప్రశమయంతి ప్రశమం సూచయంతీ త్యర్థః. ౧౩

(సంవదతాం) సంవదత్సు. ౧౪

(భస్మనా చావృతం.) అభూదితి శేషః. ౧౫-౧౬

తస్మిం స్తమసి ఘోరే తు భస్మచ్ఛన్నేవ సా చమూః,
దదర్శ భీమసంకాశం జటామండలధారిణం. ౧౭

భార్గవం జామదగ్న్యం తం రాజరాజవిమర్దినం,
కైలాస మివ దుర్ధర్షం కాలాగ్ని మివ దుస్సహం. ౧౮

జ్వలంత మివ తేజోభి ర్దుర్నిరీక్ష్యం పృథగ్జనైః,
స్కంధే చాసజ్య పరశుం ధను ర్విద్యుద్గణోపమం. ౧౯

ప్రగృహ్య శరముఖ్యం చ త్రిపురఘ్నం యథా శివం, ౧౯½

తం దృష్ట్వా భీమసంకాశం జ్వలంత మివ పావకం.
వసిష్ఠప్రముఖా విప్రా జపహోమపరాయణాః, ౨౦½

సంగతా మునయ స్సర్వే సంజజల్పు రథో మిథః. ౨౧

కచ్చి త్పితృవధామర్షీ క్షత్రం నోత్సాదయిష్యతి,
పూర్వం క్షత్రవధం కృత్వా గతమన్యు ర్గతజ్వరః. ౨౨

క్షత్రస్యోత్సాదనం భూయో న ఖల్వస్య చికీర్షితం, ౨౨½

(జామదగ్న్యమితి) అనంతరాపత్యేపి యఞ్ గోత్రత్వారోపాత్. జామదగ్న్యేయ ఇతి ప్రాప్తే ఇతశ్చానిఞః ఇతి బహ్వచ్త్వే ప్యార్షత్వాడ్ఢక్. పృథగ్జనైః పామరైః, విద్యుద్గణోపమ మితి తేజస్వితాయాం దృష్టాంతః. త్రిపురఘ్న మితి తృన్. అమనుష్యకర్తృకే చేతి హంతేష్టక్. ౧౯½

(హోమః) మానసః. ౨౧

(కచ్చిదితి.) మనసో విమర్శే. నోత్సాదయిష్యతి, అత్ర హేతు మాహ (పూర్వమితి.) ౨౨-౨౨½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,
చతుస్సప్తతితమ స్సర్గః.

(పరశురామకథితం శివధనుశ్చరిత్రం)

ఏవ ముక్త్వార్ఘ్య మాదాయ భార్గవం భీమదర్శనం,
ఋషయో రామ రామేతి వచో మధుర మబ్రువన్, ౨౩౮

ప్రతిగృహ్యా తు తాం పూజా మృషిదత్తాం ప్రతాపవాన్.
రామం దాశరథిం రామో జామదగ్న్యోఽభ్య భాషత. ౨౪౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, చతుస్సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ పంచసప్తతితమ స్సర్గః.

రామ దాశరథే రామ వీర్యం తే శ్రూయతేఽద్భుతం,
ధనుషో భేదనం చైవ నిఖిలేన మయా శ్రుతం. ౧

త దద్భుత మచింత్యం చ భేదనం ధనుష స్త్వయా,
తచ్ఛ్రుత్వాఽహ మనుప్రాప్తో ధను ర్గృహ్యాఽపరం శుభం. ౨

అథ పంచసప్తతితమ స్సర్గః.

పూర్వ మవతారప్రస్తావే జగత్పతిత్వేన విష్ణోః పరత్వ ముక్తం. 'అహం వేద్మి మహాత్మాన' మితి విశ్వామిత్రవచనేన పురుషసూక్తం తత్ర మానత్వేన సూచితం. కాశ్యపస్తుతౌ చ-'శరీరే తవ పశ్యామి జగత్సర్వ మిదం ప్రభో, త్వ మనాది రనిర్దేశ్య స్త్వా మహం శరణం గత' ఇతి సర్వజగత్కారణత్వాదిక ముక్తం. రుద్రస్య చ గంగాధారణ ధాతుమోక్షణాదివృత్తాంతేన కర్మవశ్యత్వేన ప్రాకృతశరీరవర్తిత్వేన చాపరత్వం సూచితం. సంప్రత్యల్పశక్తికత్వేన తస్యాపరత్వమాహ పంచసప్తతితమే. (రామేత్యాది) రోషాతిరేకేణ రామేతి ద్వి స్సంబోధనం. భేదనం చేతి చకారేణ తాటకావధాది సముచ్చీయతే. ౧

(అచింత్యం చ) భవతీతి శేషః. తచ్ఛ్రుత్వేత్యతఃపూర్వ మత ఇత్యుపస్కార్యం. ౨

తదిదం ఘోరసంకాశం జామదగ్న్యం మహ ద్ధనుః,
పూరయస్వ శరేణైవ స్వబలం దర్శయస్వ చ. ౩

తదహం తే బలం దృష్ట్వా ధనుషోఽస్య ప్రపూరణే,
ద్వంద్వయుద్ధం ప్రదాస్యామి వీరశ్లాఘ్యస్య రాఘవ. ౪

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజా దశరథ స్తదా,
విషణ్ణవదనో దీనః ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౫

క్షత్రరోషా త్ప్రశాంత స్త్వం బ్రాహ్మణశ్చ మహాయశాః,
బాలానాం మమ పుత్రాణా మభయం దాతు మర్హసి. ౬

భార్గవాణాం కులే జాత స్స్వాధ్యాయ వ్రతశాలినాం,
సహస్రాక్షే ప్రతిజ్ఞాయ శస్త్రం నిక్షిప్తవా నసి. ౭

స త్వం ధర్మపరో భూత్వా కాశ్యపాయ వసుంధరాం,
దత్వా వన ముపాగమ్య మహేంద్రకృతకేతనః. ౮

మమ సర్వవినాశాయ సంప్రాప్త స్త్వం మహామునే,
న చైకస్మి న్హతే రామే సర్వే జీవామహే వయం. ౯

జమదగ్నే రాగతం (జామదగ్న్యం) ఆగతార్థే యఞార్షః. ౩

(తత్) తదా. ౪—౫

సంప్రత్యస్థానే భయశంకితయా దశరథో రామే ప్రేమభరాక్రాంతో రామవై భవం తాటకా తాటకేయనిరసనాదినా జానన్నపి మంగళాశాసన మారచయతి (క్షత్రేతి.) ౬

(సహస్రాక్షే) తత్సన్నిధా విత్యర్థః. నిక్షిప్తవా న్త్యక్తవా నిత్యర్థః. ౭

(మహేంద్రకృతకేతనః) మహేంద్రపర్వతే కృతనివాసః. సర్వవినాశాయ సంప్రాప్త ఇత్యేత దుపపాదయతి (న చేతి.) ౯

(పరశురామకథితం శివధనుశ్చరిత్రం)

బ్రువ త్యేవం దశరథే జామదగ్న్యః ప్రతాపవాన్,
అనాదృత్యైవ తద్వాక్యం రామ మేవాభ్యభాషత. ౧౦

ఇమే ద్వే ధనుషీ శ్రేష్ఠే దివ్యే లోకాభివిశ్రుతే,
దృఢే బలవతీ ముఖ్యే సుకృతే విశ్వకర్మణా. ౧౧

అతిసృష్టం సురై రేకం త్ర్యంబకాయ యుయుత్సవే,
త్రిపురఘ్నం నరశ్రేష్ఠ భగ్నం కాకుత్స్థ యత్త్వయా. ౧౨

(ఇదం ద్వితీయం దుర్ధర్షం విష్ణో ర్దత్తం సురోత్తమైః.)
తదిదం వైష్ణవం రామ ధనుః పరమభాస్వరం,
సమానసారం కాకుత్స్థ రౌద్రేణ ధనుషా త్విదం. ౧౩

తదా తు దేవతా స్సర్వాః పృచ్ఛంతి స్మ పితామహం,
శితికంఠస్య విష్ణోశ్చ బలాబలనిరీక్షయా. ౧౪

అభిప్రాయం తు విజ్ఞాయ దేవతానాం పితామహః,

(లోకాభివిశ్రుతే) లోకే సర్వతః ప్రసిద్ధే. బలవతీ ఇతి నపుంసకద్వివచనం. సుకృతే ప్రయత్నేన నిర్మితే. ౧౦-౧౧

(అతిసృష్టం) దత్తం. యుయుత్సవే త్రిపురవాసిభి ర్యోద్ధు మిచ్ఛవే, య త్త్వయా భగ్నం త త్త్ర్యంబకాయ దత్త మితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౨

(సమానసారం) సమానబలం. ౧౩

సమానసారత్వే కి మిదానీం పరీక్ష్య మిత్యాశంక్య రౌద్రస్య ధనుషో వైకల్యా దితి వక్తుం ప్రస్తావాంతర ముపక్షిపతి (తదేత్యాది.) తదా దుష్కరత్రిపుర హననానంతరకాలే, బలాబల నిరీక్షయా బలాబల నిరీక్షణేచ్ఛయా, కో ఽనయో ర్బలవా నిత్యపృచ్ఛన్నిత్యర్థః ౧౪

(అభిప్రాయం త్వితి.) పూర్వం వరాహాదిరూపేణ భూమ్యుద్ధరణాదికరణేన విష్ణురధిక ఇతి

విరోధం జనయామాస తయో స్సత్యవతాం వరః. ౧౫

విరోధే చ మహద్యుద్ధ మభవద్రోమహర్షణం,
శితికంఠస్య విష్ణోశ్చ పరస్పరజిగీషిణోః. ౧౬

*తదా తు జృంభితం శైవం ధను ర్భీమపరాక్రమం,
హుంకారేణ మహాదేవ స్తంభితోఽథ త్రిలోచనః. ౧౭

దేవై స్తదా సమాగమ్య సర్షిసంఘై స్సచారణైః,
యాచితౌ ప్రశమం తత్ర జగ్మతు స్తౌ సురోత్తమౌ. ౧౮

స్తువతః త్వత్ర శ్రుతం, అధునా విష్ణు ముపసర్జనీకృత్య త్రిపురహననా ద్రుద్రస్యాధికబలత్వం ప్రతీయత ఇత్యభిప్రాయ మిత్యర్థః. (సత్యవతాం వర) ఇత్యనేన బహుశ ఉపదేశేపి నైషాం చిత్తం సమాధత్తే. అతః క్రియయైవ బలతారతమ్యం దర్శయిష్యామీ త్యభిప్రేత్య విరోధం జనయామాసేతి గమ్యతే. అహం ధన్వీ ప్రధానః, విష్ణుస్తు మమోపసర్జనభూత ఇత్యుక్తం రుద్రేణేతి విష్ణుం ప్రత్యుక్త్వా, శరాగ్రతయా మయావస్థానా న్మయైవ త్రిపురహననం కృత మితి విష్ణునోక్త మితి రుద్రం ప్రత్యుక్త్వా చ విరోధజనన మిత్యవగమ్యతే. ౧౫-౧౬

(జృంభిత) మిత్యత్రాపి హుంకారేణే త్యనుషజ్యతే. జృంభితం భగ్న మితి యావత్. హుంకారేణ న త్వభిమంత్రితబాణేన. మహాదేవః మహాదేవ శబ్దో మహావృక్షసమాఖ్యాయిత ఇతి-భావః. త్రిలోచన ఇత్యనేన తృతీయం లోచన మపి నిరర్థకం కృత మితి భావః. ౧౭

(యాచితౌ ప్రశమం జగ్మతుః.) విష్ణుః కిమనేన బాలేనానుకంప్యతా మితి యాచిత స్తన్నిగ్రహా న్నివృత్తః, రుద్రస్తు స్వామితః పరాజయో నాస్మాకం దోషాయేతి సాంత్విత స్తత్తుల్యత్వాభిమానా న్నివర్తిత ఇత్యర్థః. ౧౮

---

* తనిశ్లోకీ. న కేవలం ధనుషో జృంభణం కింతు తదాశ్రయస్యాపీత్యాహ (హుంకారేణేతి) మహాదేవ ఇతి విడంబనగర్భం. ఘృతకోశాతకీశబ్దవ దవర్థకో మహాదేవశబ్ద ఇత్యర్థః. ౧౭

(పరశురామకథితం శివధనుశ్చరిత్రం)

జృంభితం తద్ధను ర్దృష్ట్వా శైవం విష్ణు పరాక్రమైః,
అధికం మేనిరే విష్ణుం దేవా స్సర్షిగణా స్తదా. ౧౯

* ధనూ రుద్రస్తు సంక్రుద్ధో విదేహేషు మహాయశాః,
దేవరాతస్య రాజర్షే ర్దదౌ హస్తే స సాయకం. ౨౦

ఇదం చ వైష్ణవం రామ ధనుః పరపురంజయం,
ఋచీకే భార్గవే ప్రాదా ద్విష్ణు స్సన్న్యాస ముత్తమం. ౨౧

అథ స్వాభిమతసిద్ధి మాహ (జృంభిత మితి.) (తత్) విష్ణ్వధిష్ఠానేన పూర్వం త్రిపురఘ్నం. (జృంభితం) విష్ణ్వధిష్ఠానాభావేన జృంభితం, దృష్ట్వా న త్వాప్తవాక్యాచ్ఛ్రుత్వా. (శైవం) శివాభిమానమాత్రవిషయభూతం, విష్ణుపరాక్రమైః పూజాయాం బహువచనం. హుంకారేణేతి పూర్వ ముక్తేః, అధిక్యావబోధనం స పక్షపాతమూల మిత్యాహ (సర్షిగణా ఇతి) అతీంద్రియార్థద్రష్టార ఋషయః, తేషాం గణాః వైఖానసవాలఖిల్యాదయః. 'భూయసాం స్యా ద్బలీయస్త్వ'. మితి న్యాయేన తత్ జ్ఞానం న పక్షపాతమూలం, నవా భ్రాంతిమూల మితి భావః. ఏతేన-'ఏక ఏవ రుద్రో న ద్వితీయాయ తస్థ' ఇత్యాదిశ్రుతిః 'న కిరింద్ర త్వదుత్తర' ఇత్యాదివ దితరాపేక్షయా శ్రేష్ఠత్వాభిప్రాయా. 'ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీ' దిత్యాదిశ్రుత్యుక్తో నారాయణాపరపర్యాయో విష్ణు రేవ పరం తత్త్వ మిత్యభిహితం. ఏతేన తమఉద్రేకేణ కదాచి ద్రుద్రస్య పరాజయో న దోషాయేతి కేనచి దుక్తం ప్రత్యుక్తం. తమోభిభవస్యైవాపరత్వనియామకత్వాత్. ఇంద్రజితా రామపరాజయస్తు 'అదృశ్యో న శబ్దవేధేన వధ్య' ఇతి ధర్మప్రవర్తనాయ. ధర్మసంస్థాపనాయ హి తదవతార ఇత్యుక్తం. అత్ర తు స్వరూపత ఏవ రుద్రస్య పరాజయః. కించ, రుద్రపరాజయస్య తమఃకృతత్వే దేవానా మధికత్వబుద్ధి

---

* నను పూర్వం దక్షయజ్ఞాంతే మహాదేవో దేవానాం ధను ర్దదా విత్యుక్తం. ఇదానీంతు మహాదేవో దేవరాతస్య హస్తే ధను ర్దదా విత్యుచ్యతే. కథ మేత త్సంగచ్ఛతే? నాస్తి సంగతి విరోధః, దేవేభ్యో ధనుషి దిత్సితే, తదానీ మేతై ర్దేవై స్సన్నికర్షం గత్వా స్వయం గృహీతుం భీతై రస్మదర్థేస్య దేవరాతస్య దేహీతి ప్రార్థితస్సన్ తస్య హస్తే దత్తవా నితి కృత్వా సంగత మేతత్. ఏవంచ సతి న్యాసభూతం తదా న్యస్త మిత్యస్యార్థో నిష్పద్యతే. భవతు నామైత

ఋచీకస్తు మహాతేజాః పుత్రస్యాఽప్రతికర్మణః,
పితు ర్మమ దదౌ దివ్యం జమదగ్నే ర్మహాత్మనః. ౨౨

ర్నస్యాదేవ, అయం చ ధనుర్భంగో దక్షయజ్ఞాంత ఇతి బోధ్యం. అన్యథా 'దక్షయజ్ఞవధే పూర్వం ధను రాయమ్య వీర్యవా' నిత్యాదినా దక్షయజ్ఞాంతే రుద్రో దేవానాం ధనుర్దదా విత్యుక్తం విరుధ్యేత. అత్రేద మేవ ధను స్త్రిపురఘ్న మిత్యుక్త్వా దేతద్విరుద్ధం మేరు ధనుష్ట్వం పురాణాంతరోక్త మనాదరణీయం. నను పూర్వం దక్షయజ్ఞాంతే రుద్రో దేవేభ్యో ధను ర్దత్తవా నిత్యుక్తం, పునశ్చదేవరాతాయ రుద్రోత్తవా నిత్యుక్తం, విశ్వామిత్రాశ్రమే మునిభి ర్యజ్ఞే జనకాయ దేవా దదు రిత్యుక్తం, అనసూయాసమీపే సీతయా జనకాయ వరుణేన దత్త మిత్యుక్తం. కథ మిదం సంగచ్ఛతే? శ్రూయతాం-పూర్వం దేవా స్త్రిపురవధాయ విశ్వకర్మణా నిర్మితం ధనూ రుద్రాయ దదుః, త ద్దక్షయజ్ఞాంతే విరోధే విష్ణుహుంకారేణ జృంభితం దేవైః ప్రార్థితో రుద్రో దేవరాతస్య హస్తే దత్తవాన్. తతః ప్రభృతి న్యాసభావేన మైథిలేషు వర్తమానం తత్స్వత్వేన దేవా వరుణేన జనకాయాఽదాపయన్నితి క్రమః. తేన దక్షయజ్ఞాంతే ధనుర్దానవచనం, దేవై ర్జనకస్య యజ్ఞఫలత్వేన దానవచనం, వరుణేన దత్తత్వవచనం చ సమంజసం భవతి. ౧౮-౨౨

త్సంగతం, యదుక్తం విశ్వామిత్రయజ్ఞసంరక్షణాంతే, మిథిలాం జిగమిషుభి ర్మునిభిర్విశ్వామిత్రాదిభి ర్యజ్ఞే జనకరాజస్య దేవై ర్దత్తం ధనురితి. తత్కథం సంగచ్ఛతే? దేవరాతే దేవై ర్న్యాసతయా స్థాపితం, తతః ప్రభృతి న్యాసరూపతయై వైతస్య వంశ్యేషు వర్తమానం, జనకేన స్వయం యజ్ఞే స్వత్వేన యాచితం, దేవై స్తస్య యజ్ఞఫలత్వేన దత్త మిత్యర్థస్యావిరోధనా దేతదపి సుసంగతం. అస్తు, అనసూయాసమాస్యాయాం సీతయా యజ్ఞే జనకస్య వరుణేన దత్తం ధను రితి వక్ష్యతే, తత్తు కథం? తత్రాపి సంగతి రస్త్యేవ. దేవై శ్చోదితో వరుణః స్వహస్తేన యజ్ఞే జనకస్య దత్తవా నిత్యస్యార్థస్యాఽనపగ్రహాత్. తదయ మత్ర ధనురాగతిక్రమః-పూర్వం దేవతా స్త్రిపురవధాయ విశ్వకర్మనిర్మితం ధను ర్మహాదేవాయ దదుః, తద్దక్షయజ్ఞే విరోధే విష్ణుజృంభితం దేవైః ప్రార్థితో మహాదేవో దేవరాతస్య హస్తే దత్తవాన్. తతః ప్రభృతి న్యాసభావేన మైథిలేషు వర్తమానం తత్ స్వత్వేన దేవా వరుణేన యజ్ఞే జనకాయాఽదాపయ న్నితి. పరశురామ కార్ముకస్య వరుణహస్తే నిక్షేపణం దివ్యం దేవేష్వేవాస్తు, కిం మనుష్యేష్వితి. విశేషేణ తస్య హస్తే నిక్షేపణం స దేవానా మాయుధానాం నిధాయకో దాయక శ్చేతి. ఇతి తత్త్వదీపికా. ౨౦

(పరశురామకథితం శివధనుశ్చరిత్రం)

న్యస్తశస్త్రే పితరి మే తపోబలసమన్వితే,
అర్జునో విదధే మృత్యుం ప్రాకృతాం బుద్ధి మాస్థితః. ౨౩

వధ మప్రతిరూపం తు పితు శ్శ్రుత్వా సుదారుణం,
క్షత్ర ముత్సాదయన్ రోషా జ్జాతం జాత మనేకశః. ౨౪

పృథివీం చాఖిలాం ప్రాప్య కాశ్యపాయ మహాత్మనే,
యజ్ఞస్యాంతే తదా రామ దక్షిణాం పుణ్యకర్మణే. ౨౫

దత్త్వా మహేంద్రనిలయ స్తపోబలసమన్వితః,
(స్థితోఽస్మి తస్మిం స్తప్య న్వై సుసుఖం సురసేవితే,
అద్య తూత్తమవీర్యేణ త్వయా రామ మహాబల.)
శ్రుతవాన్ ధనుషో భేదం తతోఽహం ద్రుత మాగతః. ౨౬

తదిదం వైష్ణవం రామ పితృపైతామహం మహత్,
క్షత్రధర్మం పురస్కృత్య గృహ్ణీష్వ ధను రుత్తమం. ౨౭

(అర్జునః) కార్త వీర్యార్జునః. ౨౩.

(అనేకశః) త్రిస్స ప్తకృత్వః. ౨౪-౨౬.

(తదిదమితి.) ఉత్తమం అశిథిల మిత్యర్థః. పితృపైతామహం పితృపితామహక్రమాయాతం, ఉత్తరపదవృద్ధి రార్షః. (క్షత్రధర్మ మితి.) బ్రాహ్మణవ న్న శక్త ఇతి మా బ్రూహీత్యర్థః. ౨౭

యోజయస్వ ధనుశ్శ్రేష్ఠే శరం పరపురంజయం,
యది శక్నోషి కాకుత్స్థ ద్వంద్వం దాస్యామి తే తతః. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, పంచసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ షట్సప్తతితమ స్సర్గః

శ్రుత్వా త జ్జామదగ్న్యస్య వాక్యం దాశరథి స్తదా,
గౌరవా ద్యంత్రితకథః పితూ రామ మథాబ్రవీత్. ౧

శ్రుతవా నస్మి యత్కర్మ కృతవా నసి భార్గవ,
అనురుంధ్యామహే బ్రహ్మ౯ పితు రానృణ్య మాస్థితః. ౨

(యది శక్నోషి) తావతాపి న త్వాం ముంచామి, అపితు, తతః అనంతరం, ద్వంద్వ యుద్ధం దాస్యామి వీర్యపరీక్షణార్థ మిద మితి భావః. ౨౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, పంచసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ షట్సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ జామదగ్న్యగర్వనిర్వాపణం షట్సప్తతితమే (శ్రుత్వేత్యాది) (పితు ర్గౌరవాదితి.) పితు స్సన్నిధిగౌరవా దిత్యర్థః. యంత్రితా నియమితా, కథా ఉచ్చైః కథనం యేన స తథా. ౧

(శ్రుతవానితి.) పితు రానృణ్యం పితృఘాతిక్షత్రవధేన పితృవైరశుద్ధి మాస్థితస్స౯, యత్కర్మ త్రిస్సప్తకృత్వః క్షత్రవధ రూపం కృతవానసి, త చ్ఛ్రుతవా నస్మి, తదనురుంధ్యామహే అనురుంధ్మః, అవశ్యం శూరేణ వైరశుద్ధేః కర్తవ్యత్వాత్. కర్తరి యగార్షః. ౨

(పరశురామగర్వభంగః)

వీర్యహీన మివాఽశక్తం క్షత్రధర్మేణ భార్గవ,
అవజానాసి మే తేజః పశ్య మేఽద్య పరాక్రమం. ౩

ఇత్యుక్త్వా రాఘవః క్రుద్ధో భార్గవస్య శరాసనం,
శరం చ ప్రతిజగ్రాహ హస్తా ల్లఘుపరాక్రమః. ౪

ఆరోప్య స ధనూ రామ శ్శరం సజ్యం చకార హ,
జామదగ్న్యం తతో రామం రామః క్రుద్ధోఽబ్రవీ ద్వచః. ౫

బ్రాహ్మణోసీతి పూజ్యో మే విశ్వామిత్రకృతేన చ,
తస్మా చ్ఛక్తో న తే రామ మోక్తుం ప్రాణహరం శరం. ౬

ఇమాం పాదగతిం రామ తపోబలసమార్జితాన్,
లోకా నప్రతిమా న్వా తే హనిష్యామి యదిచ్ఛసి. ౭

(వీర్యేతి) వీర్యహీనం. అతఏవ క్షత్రధర్మేణ ప్రాప్తధనుర్గ్రహణయుద్ధాదౌ అశక్త మివ మన్యమానో యన్మాం అవజానాసి క్షత్రధర్మం పురస్కృత్యేత్యాదినా అవమానం కృతవానసి, త న్నానురుంధ్యామహే, అస్మదో ద్వయోశ్చేతి చకారా దేకస్మిన్ బహు వచనం. అతః తేజః పరపరిభవాసహనం, పరాక్రమం స్వశక్త్యా పరాభిభవనం చ, పశ్య. ౩-౫

(విశ్వామిత్రకృతేన) విశ్వామిత్రకృతస్నేహేన, విశ్వామిత్రభగిన్యాం సత్యవత్యా మృచీకాజ్జాతో జమదగ్నిః, తస్య పుత్రః పరశురామ ఇతి విశ్వామిత్రసంబంధేనేత్యర్థః. ౬

(తే) తుభ్యం, పాదయో ర్గతిం గమనం, లోకాన్ లోకప్రాప్తిం, యదిచ్ఛసి అనయోర్మధ్యే యదిచ్ఛసి తద్వధేత్యర్థః. యదీచ్ఛసీతి పాఠో యుక్తః. ఉభయథా ప్రతిబద్ధః క్వచి త్తిష్ఠే న్న లోకం పీడయే దితి రామస్య హృదయం. ౭

నహ్యయం వైష్ణవో దివ్య శ్శర: పరపురంజయ:,
మోఘ: పతతి వీర్యేణ బలదర్పవినాశన:. ౮

వరాయుధధరం రామం ద్రష్టుం సర్షిగణా స్సురా:,
పితామహం పురస్కృత్య సమేతా స్తత్ర సంఘశ:. ౯

గంధర్వాప్సరస శ్చైవ సిద్ధచారణకిన్నరా:,
యక్షరాక్షసనాగాశ్చ తద్ద్రష్టుం మహ దద్భుతం. ౧౦

జడీకృతే తదా లోకే రామే వరధనుర్ధరే,
నిర్వీర్యో జామదగ్న్యోఽసౌ రామో రామ ముదైక్షత. ౧౧

తేజోభిహతవీర్యత్వా జ్జామదగ్న్యో జడీకృత:,
రామం కమలపత్రాక్షం మందం మంద మువాచ హ. ౧౨

కాశ్యపాయ మయా దత్తా యదా పూర్వం వసుంధరా,
విషయే మే న వస్తవ్య మితి మాం కాశ్యపోఽబ్రవీత్. ౧౩

(వీర్యేణ) స్వశక్త్యా, మోఘో న పతతి లక్ష్యమభిత్త్వా న తూష్ణీం పతతీత్యర్థః. ౮

(వరాయుధేత్యాది.) రామం తన్మహదద్భుతం కర్మ చ ద్రష్టుం సమేతా ఇత్యన్వయః. ౧౦

(జడీకృత ఇతి) లోకే జనే, జడీకృతే స్తబ్ధే, నిర్వీర్యః నిర్గతవైష్ణవతేజాః, తథా చ పురాణాంతరం-'**తతః** పరశురామస్య దేహా న్నిర్గత్య వైష్ణవం, పశ్యతాం సర్వదేవానాం తేజో రామ ముపావిశ' దితి, ఉదైక్షత, విస్మిత ఇతి శేషః. ౧౧

(ఉవాచ) ప్రశ్నోత్తర మితి శేషః. ౧౨

(కాశ్యపాయే త్యాది.) యదాఽబ్రవీ త్తదాప్రభృతి న వస ఇత్యన్వయః. ౧౩

(పరశురామగర్వభంగః)

సోఽహం గురువచః కుర్వ౯ పృథివ్యాం న వసే నిశాం,
కృతా ప్రతిజ్ఞా కాకుత్స్థ కృతా భూః కాశ్యపస్య హి. ౧౪

తదిమాం త్వం గతిం వీర హంతుం నార్హసి రాఘవ,
మనోజవం గమిష్యామి మహేంద్రం పర్వతోత్తమం. ౧౫

లోకా స్త్వప్రతిమా రామ నిర్జితా స్తపసా మయా,
జహి తా౯ శరముఖ్యేన మా భూ త్కాలస్య పర్యయః. ౧౬

అక్షయం మధుహంతారం జానామి త్వాం సురేశ్వరం.
ధనుషోఽస్య పరామర్శా త్స్వస్తి తేఽస్తు పరంతప. ౧౭

ఏతే సురగణా స్సర్వే నిరీక్షంతే సమాగతాః,
త్వా మప్రతిమకర్మాణ మప్రతిద్వంద్వ మాహవే. ౧౮

నచేయం మమ కాకుత్స్థ వ్రీళా భవితు మర్హతి,
త్వయా త్రైలోక్యనాథేన యదహం విముఖీకృతః. ౧౯

(గురువచః) కాశ్యపవచః, కుర్వ౯ పరిపాలయ౯, కుత ఇత్యత్రాహ (కృతేతి.) హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. యత స్సర్వ ప్రసిద్ధతయా భూః కాశ్యపస్య స్వత్వేన కృతా, త్వద్విషయే న వత్స్యామీతి ప్రతిజ్ఞా చ కృతా. తస్మా దిత్యర్థః ౧౪

(తదిమామితి.) గతిః గమనం. ౧౫

(లోకహననం నామ) లోక దాన ప్రతిబంధః. మూర్తస్య వా అమూర్తస్య వా కార్యస్య ప్రతిహనన మేవ రామశరస్యాపేక్షిత మితి భావః. ౧౬

(అక్షయ మితి) అక్షయం నిర్వికారం, మధుహంతారం విరోధినిరసనశీలం, అనేన 'న బ్రహ్మా నేశాన' ఇతి మహోపనిష దుపబృంహితా. పరామర్శాత్ గ్రహణాత్. ౧౭

(ఇయం) త్వయా విముఖీకృతః, వ్రీళా లజ్జా. ౧౯

శర మప్రతిమం రామ మోక్తు మర్హసి సువ్రత,
శరమోక్షే గమిష్యామి మహేంద్రం పర్వతోత్తమం. ౨౦

తథా బ్రువతి రామే తు జామదగ్న్యే ప్రతాపవాన్,
రామో దాశరథి శ్శ్రీమాం శ్చిక్షేప శర ముత్తమం. ౨౧

స హతాన్ దృశ్య రామేణ స్వాన్ లోకాం స్తపసార్జితాన్,
జామదగ్న్యో జగామాశు మహేంద్రం పర్వతోత్తమం. ౨౨

తతో వితిమిరా స్సర్వా దిశ శ్చోపదిశ స్తథా,
సురా స్సర్షిగణా రామం ప్రశశంసు రుదాయుధం. ౨౩

రామం దాశరథిం రామో జామదగ్న్యః ప్రశస్య చ,
తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా జగామాత్మగతిం ప్రభుః. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, బాలకాండే, షట్సప్తతితమ స్సర్గః.

(శరమోక్షే సతి) అహం దృష్టశరలక్ష్యస్వార్జితలోకగతిః. ౨౦-౨౧

(దృశ్య) దృష్ట్వా, లోకాన్ హతాన్ లోకప్రాప్తిహేతుకర్మాణి విఫలీకృతానీత్యర్థః. ౨౨-౨౩

(ఆత్మగతిం) స్వస్థానం. ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే,

షట్సప్తతితమ సర్గః.

అథ సప్తసప్తతితమ స్సర్గః.

గతే రామే ప్రశాంతాత్మా రామో దాశరథి ర్ధనుః,
వరుణాయాఽ*ప్రమేయాయ దదౌ హస్తే ససాయకం. ౧

అభివాద్య తతో రామో వసిష్ఠప్రముఖా నృషీన్,
పితరం విహ్వలం దృష్ట్వా ప్రోవాచ రఘునందనః. ౨

జామదగ్న్యో గతో రామః ప్రయాతు చతురంగిణీ,
అయోధ్యాభిముఖీ సేనా త్వయా నాథేన పాలితా. ౩

(సందిశస్వ మహారాజ సేనాం త్వచ్ఛాసనే స్థితాం,
శాసనం కాంక్షతే సేనా చాతకాళి ర్జలం యథా).
రామస్య వచనం శ్రుత్వా రాజా దశరథ స్సుతం,
బాహుభ్యాం సంపరిష్వజ్య మూర్ధ్ని చాఘ్రాయ రాఘవం. ౪

గతో రామ ఇతి శ్రుత్వా హృష్టః ప్రముదితో నృపః.
పున ర్జాతం తదా మేనే పుత్ర మాత్మాన మేవ చ. ౫

అథ సప్తసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ స్వపురం ప్రాప్య సీతయా రామ స్సుఖమువాసేత్యాహ సప్తసప్తతితమే (గత ఇత్యాది) రామే పరశురామే. వరుణాయ న్యాసత్వేనేతి శేషః. అప్రమేయాయ అదృశ్యాయేత్యర్థః. ౧

(విహ్వలం) పరవశం, అనేన పరశురామేణ కృతాం పరత్వసూచికాం స్తుతిం, వరుణాయ ధనుర్దానం చ దశరథో న జ్ఞాతవా నితి గమ్యతే. ౨

(చతురంగిణీతి.) ప్రాతిపదికాం తను మిత్యాదినా ణత్వం. ౩

(రామస్యేత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. రామస్య వచనం శ్రుత్వా విహ్వలతయా అస్పష్టం

---

* వరుణస్యాప్రమేయత్వం భృగవే సాక్షాద్బ్రహ్మవిద్యాప్రదత్వాత్ ఇతి తిలకం.

చోదయామాస తాం సేనాం జగామాశు తతః పురీం, ౫౫

పతాకాధ్వజినీం రమ్యాం తూర్యోద్ఘుష్టనినాదితాం.
సిక్తరాజపథాం రమ్యాం ప్రకీర్ణకుసుమోత్కరాం, ౬౫

రాజప్రవేశసుముఖైః పౌరై ర్మంగళవాదిభిః.
సంపూర్ణాం ప్రావిశ ద్రాజా జనౌఘైః సమలంకృతాం, ౭౫

పౌరైః ప్రత్యుద్గతో దూరం ద్విజైశ్చ పురవాసిభిః.
పుత్రై రనుగత శ్శ్రీమాన్ శ్రీమద్భిశ్చ మహాయశాః, ౮౫

ప్రవివేశ గృహం రాజా హిమవత్సదృశం పునః. ౯

ననంద స జనో రాజా గృహే కామైః సుపూజితః, ౯౫

కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ కైకేయీ చ సుమధ్యమా.
వధూప్రతిగ్రహే యుక్తా యా శ్చాన్యా రాజయోషితః, ౧౦౫

వచనం శ్రుత్వా, గతో రామ ఇతి శ్రుత్వా, క్రమేణ పున స్స్పష్టం శ్రుత్వేత్యర్థః. హృష్టః పులకితః. ४-౫౫

(రమ్యా మితి) పునరుక్తి స్తత్తద్విశేషణకృత రమణీయత్వాభిప్రాయేణ. పతాకా ధ్వజపటః, ధ్వజః దండః, పతాకాన్వితా ధ్వజా అస్యాం సంతీతి పతాకాధ్వజినీం, హ్రస్వదీర్ఘధ్వజభేద ఇత్యప్యాహుః. (ఉద్ఘుష్ట మితి) భావే నిష్ఠా. తూర్యోద్ఘోషేణ సంజాతనినాదా మిత్యర్థః. రాజప్రవేశేన సుముఖైః వికసన్ముఖైః, మంగళం ఆశీర్వచనం. వక్తుం శీల మేషా మస్తీతి మంగళవాదిభిః. ౬-౯

(జనః) సంబంధిజనః, గృహే స్థితైరితి శేషః. కామ్యంత ఇతి కామాః విషయభోగ పరికరాః. తైః ౯౫

(వధూనాం) స్నుషాణాం, ప్రతిగ్రహే ఉపచారే, స్వస్వాంతఃపురానయనే వా, 'వధూ ర్జాయా స్నుషే' త్యమరః. యుక్తా ఆసక్తాః, ఆసన్నితి శేషః. ౧౦౫

(నవవధూవరాణాం సుఖవర్తనం)

తత స్సీతాం మహాభాగా మూర్మిళాం చ యశస్వినీం.
కుశధ్వజసుతే చోభే జగృహు ర్నృపపత్న్యః, ౧౧౫

మంగళాలాపనై శ్చైవ శోభితాః క్షౌమవాససః.
దేవతాయతనా న్యాశు సర్వా స్తాః ప్రత్యపూజయన్, ౧౨౬

అభివాద్యాభివాద్యాంశ్చ సర్వా రాజసుతా స్తదా.
(స్వం స్వం గృహ మథాసాద్య కుబేరభవనోపమం,
గోభి ర్ధనై శ్చ ధాన్యైశ్చ తర్పయిత్వా ద్విజోత్తమాన్)
రేమిరే ముదితా స్సర్వా భర్తృభి స్సహితా రహః, ౧౩౫

కుమారాశ్చ మహాత్మానో వీర్యేణాఽప్రతిమా భువి.
కృతదారాః కృతాస్త్రాశ్చ సధనా స్ససుహృజ్జనాః,
శుశ్రూషమాణాః పితరం వర్తయంతి నరర్షభాః. ౧౪
(కాలే కాలే తు నీతిజ్ఞా స్తోషయంతో గురుం గుణైః)

(జగృహుః) అంతఃపురం ప్రావేశయన్. ౧౧౫

(మంగళాలాపనైః) స్వస్తివాచనైః, శోభితాః. మంగళాలంభనైరితి పాఠే అలంభనం చందనచర్చా. దేవతాయతనాని గృహదేవతానా మర్చాగృహాణి, ప్రత్యపూజయన్ గంధపుష్పాదిభి రపూజయన్, ఆయతనపూజామాత్రే స్త్రీణా మధికారా దితి భావః. ౧౨౫

(అభివాద్యేతి.) సర్వా అభివాద్య, సర్వా రేమిర ఇత్యన్వయః. ౧౩౫

(వర్తయంతి) అనువర్తయంతి స్మ. ౧౪

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య రాజా దశరథ స్సుతం,
భరతం కైకయీపుత్ర మబ్రవీ ద్రఘునందనః. ౧౬

అయం కేకయ రాజస్య పుత్రో వసతి పుత్రక,
త్వాం నేతు మాగతో వీర యుధాజి న్మాతుల స్తవ.
(ప్రార్థిత స్తేన ధర్మజ్ఞ మిథిలాయా మహం తథా,
ఋషిమధ్యే తు తస్య త్వం ప్రీతిం కర్తు మిహార్హసి) ౧౭

శ్రుత్వా దశరథస్యైత ద్భరతః కైకయీసుతః,
(అభివాద్య గురుం రామం పరిష్వజ్య చ లక్ష్మణం)
గమనాయాభిచక్రామ శత్రుఘ్న సహిత స్తదా. ౧౮

ఆపృచ్ఛ్య పితరం శూరో రామం చాక్లిష్టకారిణం,
మాతౄ శ్చాపి నరశ్రేష్ఠ శ్శత్రుఘ్న సహితో యయౌ. ౧౯

గతే తు భరతే రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః,
పితరం దేవసంకాశం పూజయామాసతు స్తదా. ౨౦

పితు రాజ్ఞాం పురస్కృత్య పౌరకార్యాణి సర్వశః,
చకార రామో ధర్మాత్మా ప్రియాణి చ హితాని చ. ౨౧

(కస్యచి త్త్వథ కాలస్య) కస్మింశ్చి త్కాలే గతే సతి. ౧౬

(మాతుల స్తవేతి) గచ్ఛేతి వ్యంజనావృత్త్యోక్తిః పుత్రవిరహకాతర్యాత్. ౧౭–౨౮

(అక్లిష్టం) కస్యాపి దుఃఖరహితం యథా భవతి తథా కర్తుం శీల మస్యస్యేతి తథా. ౧౯–౨౧

(సీతారామయోః సుఖవర్తనం)

మాతృభ్యో మాతృకార్యాణి కృత్వా పరమయంత్రితః,
గురూణాం గురుకార్యాణి కాలే కాలేఽన్వవైక్షత. ౨౨

ఏవం దశరథః ప్రీతో బ్రాహ్మణా నైగమా స్తదా,
రామస్య శీలవృత్తేన సర్వే విషయవాసినః. ౨౩

తేషా మతియశా లోకే రామ స్సత్యపరాక్రమః,
స్వయంభూ రివ భూతానాం బభూవ గుణవత్తరః. ౨౪

రామస్తు సీతయా సార్ధం విజహార * బహూ నృతూన్,
మనస్వీ తద్గత స్తస్యా నిత్యం హృది సమర్పితః. ౨౫

(పరమయంత్రితః) పరమం అత్యంతం, యంత్రితః, శ్రుతిస్మృతిమర్యాదానతిలంఘీ, గురుకార్యాణి గురూచితశుశ్రూషాదికార్యాణి, అన్వవైక్షత పరిపాలయతిస్మే త్యర్థః. ౨౨

(ఏవం) ఏతాదృశేన, శీలవృత్తేన, నైగమాః వణిజః. ౨౩

న కేవలం శీలవృత్తేన, కింతు సర్వైరపి గుణై రిత్యాశయే నాహ (తేషా మితి.) తేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం మధ్యే. ౨౪

ఏవం ధర్మపరతాం రామస్యోక్త్వా ధర్మావిరుద్ధకామాభిరతిం దర్శయతి రామస్త్విత్యాదినా శ్లోకచతుష్టయేన. (రామస్తు) తుశబ్దేన పూర్వస్మా ద్వైలక్షణ్య ముచ్యతే. పితృశుశ్రూషణధర్మప్రవర్తనదేవతారాధనాదికం హి పూర్వముక్తం. స ఏవం కర్తా సంప్రతి వాత్స్యాయన మభ్యస్య కామతంత్రపరోభూత్. (సీతయా) అయోనిజయా, సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి తృతీయా. స్వాభావికసౌందర్యసమృద్ధ్యైవాపతిర్జ్ఞాపి భోగస్రోతస్యప్రధానాభూదితి రామస్య ప్రావణ్యాతిశయః ప్రదర్శితః. (విజహార) పరస్మైపదేన ఫలాపర్యవసాయితోచ్యతే. స్వరితఞితః కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫల ఇతి విహారరూపక్రియాఫలస్య కర్తృగామిత్వే హ్యాత్మనేపద మేవ భవేత్. తథా చ

---

*బహూ నృతూన్ ద్వాదశవర్షాణీత్యర్థ ఇతి బహవః ఇతి తిలకం.

ప్రియా తు సీతా రామస్య దారాః పితృకృతా ఇతి,
గుణా ద్రూపగుణా చ్చాపి ప్రీతి ర్భూయోఽభ్యవర్ధత. ౨౬

తస్యాశ్చ భర్తా ద్విగుణం హృదయే పరివర్తతే,
అంతర్జాత మపి వ్యక్త మాఖ్యాతి హృదయం హృదా. ౨౭

తస్య భూయో విశేషేణ మైథిలీ జనకాత్మజా,
దేవతాభి స్సమా రూపే సీతా శ్రీ రివ రూపిణీ. ౨౮

రచితవిహారోపి భోగోపోద్ఘాతకేళితాం నాతిశేత ఇతి భావః. (బహూ నృతూన్) అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. తయా భోగనైరంతర్యం సూచ్యతే. బహూ నృతూ నిత్యుక్తం, న తు వత్సరా నితి. తేన తత్తదృతూచితభోగోపకరణైర్భోగాన్ స బుభుజ ఇత్యుక్తం. మనోస్యాస్తీతి (మనస్వీ.) భూమార్థే మత్వర్థీయః. తథాచ సంశ్లేషదశాయాం సీతాసంకల్పమప్యతిశయ్య భోగస్రోతః ప్రవర్తయితేత్యర్థః. (నిత్యం తద్గతః) తస్యాం గతః-సప్తమీతి యోగవిభాగాత్ సమాసః. జాతిగుణవ దపృథక్సిద్ధతయా తదేకరసోభూ దిత్యర్థః. సర్వదా తదాసక్తచిత్తోభూ దితి భావః. (తస్యాః హృది నిత్యం సమర్పితః) సీతాపి రామకృతతత్తద్వ్యాపారేణ వశీకృతా తదాయత్తచిత్తాసీత్. (నిత్యం) సుచిరం భోగేపి సద్య స్సంగతేవ నిరవధిక ప్రేమభారభరితాభూ దిత్యర్థః. నిత్యం తద్గత ఇత్యత్ర హేతుమాహ (ప్రియాత్వితి) తు రవధారణే పితృకృతా దారా ఇతి హేతో రేవ రామస్య సీతా ప్రియాసీత్. తర్హి సీతావైలక్షణ్య మకించిత్కరం. నేత్యాహ (గుణాత్) భర్తృశుశ్రూషణాదిగుణాత్, రూపస్య దేహస్య, గుణాత్ సౌందర్యాత్, అపిశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థః. ఆభిజాత్యాదిభిశ్చ. ప్రీతి ర్భూయోభ్యవర్ధత. రామస్య సీతాయా మిత్యర్థసిద్ధం. అతో బహూ నృతూ న్విజహారే త్యన్వయః. ౨౬

అథ రామస్యేవ సీతాయా అపి-రామే నిరంతరానురాగం దర్శయన్ తస్యాః హృది నిత్యం సమర్పిత ఇత్యుక్తం వివృణోతి (తస్యాశ్చేతి.) తస్యాః భర్తా రామశ్చ, హృదయే సీతాయా హృదయే, ద్విగుణం యథా భవతి తథా పరివర్తతే. రామాత్ ద్విగుణా ప్రీతి స్సీతాయా రామేఽభూదిత్యర్థః. యథా రామస్య సీతాయాం ప్రీతిః పితృకృతదారత్వకృతా సౌందర్యకృతా చ, ఏవం రామేపి సీతాయాః ప్రీతి ర్నోభయకృతా, కింతు భర్తృత్వమాత్రకృతా. వక్ష్య త్యనసూయాం ప్రతి సీతా-'యద్యప్యేష భవేద్భర్తా మమార్యే వృత్తవర్జితః, అద్వైధ ముపచర్తవ్య స్తథా ప్యేష మయా భవే' దిత్యాది. అనేన గుణా దిత్యుక్తరామవిషయానురాగో వివృతః. ఏతాదృశాతిరాగో రామేణ కథం

(సీతారామయోః సుఖవర్ణనం)

* తయా స రాజర్షిసుతోఽభిరామయా సమేయివా నుత్తమరాజకన్యయా,

విజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అంతరితి) అంతర్గాతం సీతాహృద్గత మపి, హృదయగూఢభావం, అనురాగ మితి యావత్. హృదా తర్కేణ, అనుభావై రితి యావత్. వ్యక్త మాఖ్యాతి జానాతి, చక్షిఙః ఖ్యాఞా దేశ స్సార్వధాతుకే ప్యార్షః. తస్య దర్శనార్థత్వం చక్షురిత్యాదౌ సిద్ధం. పరకీయహృదయం కథం వ్యక్తీభవతీ త్యపేక్షాయాం తత్రైవ సర్వదా పరివర్తమానత్వా దిత్యుక్తం పూర్వార్ధే. రామవత్ సీతాపి రామహృదయం విశేషేణ వ్యక్తం వేత్తీత్యాహ (తస్యేతి) తస్య రామస్య హృదయం, సీతా, భూయః విశేషేణ, రామా దతిరిక్తం జానాతీత్యర్థః. రామో యాదృశభోగ మభిలషతి తదింగితేన జ్ఞాత్వా స్వయం తదనురూపా భవతి, నతు తదతిరిక్తభోగ మభిలషతే. ఏవం రామోపీతి భావః. రామాద ప్యతిశయేన సీతాయాః కాంతేంగితపరిజ్ఞానే హేతుచతుష్టయ మాహ (మైథిలీత్యాది) దేశస్వభావా ద్వంశస్వభావాచ్చ సూక్ష్మప్రజ్ఞా, దేవతాభి స్సమేతి ప్రాగల్భ్యముచ్యతే. రూపే విషయే, రూపిణీ సర్వై ర్దృశ్యమానరూపవతీ, శ్రీ రివ స్థితా అనేన సహజబుద్ధివిశేషో దర్శితః. ౨౮

ఏవ మనవధిక మన్యోన్యానురాగ ముపపాద్య తదనురూపం భోగం దర్శయతి (తయేతి). రాజర్షి సుతః మహారాజసుతత్వేన నిరవధికభోగోపకరణవాన్, ఉత్తమరాజకన్యయా తతోప్యధిక తదుపకరణవత్యా, రామః రమయితా, అభిరామయా తతోప్యతిశయేన రమయిత్ర్యా, సః అతిశయిత కామః, అతికామయా రామాద ప్యధికకామయేత్యర్థః, తయా సీతయా, సమేయివాన్ సమ్యగేయివాన్, ఏకీభావేన సంశ్లిష్టః, స్వయంగ్రహాశ్లేషవిషయీభూతస్సన్ - 'లీనేవ ప్రతిబింబితేవ లిఖితే వోత్కీర్ణ రూపేవ చ ప్రత్యుప్తేవ చ వజ్రలేపఘటితే వాంతర్నిఖాతేవ చ, సా న శ్చేతసి కీలితేవ విశిఖై శ్చేతో

---

* తనిశ్లోకీ. రాజర్షిసుత ఇతి ఉత్తమరాజకన్యయేతి చ అభిజనవృత్తాదితౌల్య ముక్తం, అభిరామయా సౌందర్యేణాతిరమణీయయా, అతికామయా అతిస్నేహయా, సమేయివాన్ అతిసంశ్లేషే ణాభేదం ప్రాప్తః. యద్వా, అతికామయా అతిక్రాంతమన్మథయా. తేనాప్రాకృతవిగ్రహవత్తయా దివ్యదంపతి భోగ ఏవాత్రాభివ్యజ్యతే. ౨౯

అతీవ రామ శ్శుశుభేఽతికామయా విభుశ్శ్రియా విష్ణు రివామరేశ్వరః. ౨౯

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, శ్రీమద్వాల్మీకీయే, చతుర్వింశత్సహస్రికాయాం సంహితాయాం, బాలకాండే, సప్తసప్తతితమ స్సర్గః.

బాలకాండ స్సమాప్తః

చరితం రఘునాథస్య శతకోటిప్రవిస్తరం,
ఏకైక మక్షరం ప్రోక్తం మహాపాతకనాశనమ్.
య దక్షరపదభ్రష్టం మాత్రాహీనం చ యద్భవేత్,
తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ రామచంద్ర నమోఽస్తుతే.

భువః పంచభి శ్చింతాసంతతి తంతుజాలనిబిడస్యూతేవ లగ్నా ప్రియే' తివత్. విభుః ప్రత్యాలింగనాదిసమర్థః, అమరేశ్వరో విష్ణుః ఆదివిష్ణుః, శ్రియేవ, మూర్తిభేదేనోపమానత్వం, అతీవ అతిశయేన, శుశుభే రేజే. తుల్యానురాగస్యామిత్రస్త్రీ కామస్య భోగసమృద్ధిహేతుత్వా దితి భావః. ౨౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమంజీరాఖ్యానే, బాలకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తసప్తతితమ స్సర్గః.

వేదే శాస్త్రేషు వాదే ష్వనితరసులభాం కీర్తి మాటీకమానః
కావ్యాలంకారనాట్యప్రభృతిషు పటుధీః కోపి టీకావిధానే,
శుద్ధాంతఃపద్మశుద్ధాంతితమధుమథన శ్శుద్ధసత్త్వైకమూర్తి
ర్గోవిందార్యో విచార్య వ్యతనుత విమలాం బాలకాండస్య టీకామ్

బాలకాండస్సమాప్తః.

---

* తదుక్తం పాద్మే-'తత్ర ద్వాదశవర్షాణి రాఘవ స్సహ సీతయా, రమయామాస ధర్మాత్మా నారాయణ ఇవ శ్రియే'తి తత్త్వదీపికా.